ARHIVA

Societății Științifice și Literare din Iași

TOM. X

ANUL 1899

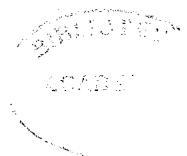

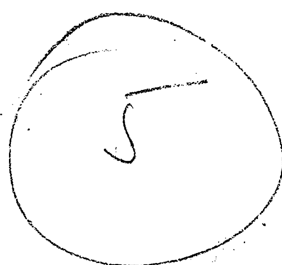

ARHIVA

SOCIETAȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE

DIN IAȘI

ANUL X

1899

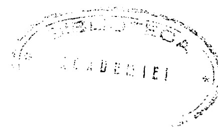

IAȘI
EDITURA SOCIETAȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE
1899

TABLA DE MATERII

	Pagina
A. D. Xenopol, Principiile fundamentale ale Istorieĭ	1, 261, 385, 509, 633
Th. Avr. Aguletti, Religiunea Heteenilor . .	38
Dr. N. Leon, Botanica medicală a poporuluĭ Romîn .	56
I. Găvănescul, Pedagogia luĭ John Locke . .	81, 205
Th Rossetti, Scrisoare din muntele Athos . .	137
I. Paul, Ţăranul romîn şi cel ungur din Ardeal .	149
Gh. Ghibănescu, Explicarea ziceref „a trage pe sfoară“	178
A. G. Mavrocordat, Cu ocaziunea scrisoareĭ luĭ Le Quien	185
Stefan Ruscior-Roşior, Calomnia Calomniosa . .	294, 465, 356, 679
Gh. Ghibănescu, Donicĭ şi Alexandrescu în 1842 .	365
G. T. Chirileanu, Societatea universitară romînă din Iaşĭ	346
Dr. Konrad Richter, Gerhardt Hauptmann . .	575
T. Rossetti Bălănescu, Notiţă asupra familieĭ Cantacuzen	605
Dragomir Hurmuzescu, Sfîrşitul Lumeĭ . . .	724

Poeziĭ

D. G. Iamandi,	Cavalerul Toggenburg (trad. din Schiller) . . .	107
	Impărţirea pămîntuluĭ (id.)	323, 493
I. Barberis,	Oda alla Rumenia . .	242
I. Laur,	Singurătate	246, 345
	Dorul vieţeĭ . . .	597
	Pe Lac, Linişte . . .	598

		Pagina
Ana Conta-Kernbach,	Viața	355
Corregio,	Eĭ	599
	Timiditate	600
I. B. Hétrat,	Acuma	610
A. Vojen,	Timpul, Bucuriĭ-Regrete . .	721
	Nemurire, O cîțĭ n-ar vrea .	722
Giordano,	Anacreontice . . .	735

Dărĭ de samă

Despre originea Valachilor din Moravia din revista Zbornik Musejni (*G. Nether*) . . . 110
Chestiunĭ literare și pedagogice de M. Strajan (Z) . 127
Scrisoarea d-luĭ C. T. Constantiniu privitoare la Unire 245
Din prelegerile prof. Paulsen (*Eleonora Stratilescu*) . 249
A. Kretschmayr, Ludovico Gritti (*Rom. Caracaș*) . 358
Originele principatelor romîne de d. Onciul (*A. D. Xenopol*) 364
Impădurirea nisipurilor de pe domeniul Maglavitu de T. Chivulescu (*M. Strajan*) . . . 366
Pompiliu Eliade, de l'Influence française en Roumanie (*A. D. Xenopol*) 368
Acta Tomiciana Tomus X (*Cleopatra Țuchel*) . . 371
Raportul d-luĭ E. Boutroux asupra „Les Principes fondamentaux de l'histoire" a d-luĭ Xenopol, cetit în Academia științelor morale și politice din Paris 495
Curs de Pedagogie de I. Găvănescul (*A. D. Xenopol*) 611
Peninsule balcanique par Léon Lamouche (*A. D. Xenopol*) 615
Manualul de limba franceză al d-luĭ Eniu Bălteanu (*Gh. Gheorghiu*) 617
Școala italiană și Antropologia criminală (răspuns d-lor I. Tanoviceanu și M. Suțu *Ciceron Protopopescu*) 736
Les Principes fondamentaux de l'histoire par A. D. Xenopol (*Ernest Seillière*) 748

Pagina

Documente

O scrisoare a luĭ Quien către Neculaĭ Mavrocordat (com. de *N. Iorga*) 192
Hrisov de la Constantin Brăncoveanu (com. de *B. Iorgulescu*) 256
Din timpul ocupaţiuneĭ ruso-austriace 1787—1792 (com. de *Const. G. Moisil*) 376
Simionel baladă poporană (*Eliseiŭ M. Cîmpeanu*) . 378
Document în 7152 (com. de *Gh. Ghibănescu*) . 499
Tariful vamal de pe timpul luĭ Brăncoveanu (com. de *C. Erbiceanu*) 620
Cuvîntarea serbătorească, pregătită a rosti cu ocaziuziunea trecereĭ primuluĭ Domnitor Cuza-Vodă (com. de *Antonie Shimonahul Focşăneanu*) 751

Notiţĭ

Incercările critice de literatură franceză de *X. Gheorghiu* 135
Atlasul d-luĭ Buzoianu . . . 136
Revista, Literatura şi arta romînă . . . 126
L'armée romaine, histoire et organisation par *Emile Bernard* 260
Scopul vieţeĭ omuluĭ de *D. Ionescu* . . . 260
Scrisoarea d-luĭ Caro profesor de la Univ. din Breslau către d. Xenopol . . . 380
Din statutele societăţeĭ univ. romîne . . 381
Suferinţele unuĭ popor mic de *A. D. Xenopol*. . 500
Istoria şcoaleĭ romîne din Maderat de *Petru Vancul* 504
Din anuarul institutuluĭ liceal de domnişoare; diverse chestiunĭ şcolare de *Emilia Humpel* . . 622
Vizita făcută de societatea ştiinţifică şi literară la biserica Treĭ-Erarchĭ . . . 630
Diverse notiţĭ . . . 753
Respunsul d-luĭ Eniu Bălteanu 754

ARHIVA
ORGANUL SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE
DIN IAȘI

Anul X. Ianuarie și Fevruarie 1899. No. 1 și 2

A. D. XENOPOL

Principiile fundamentale ale istorieĭ

CAP. VI.

Puterile ajutătoare evoluțiuneĭ

(urmare)

Imitaţiunea. — O altă putere, cu ajutorul căreia se mișcă evoluțiunea, și anume evoluțiunea mintală a omuluĭ, adecă istoria luĭ, este imitațiunea. Această putere să regăsește încolțită, în remnul vieţeĭ materiale. Fie-care specie, fie-care varietate de animale are moravurĭ, destoiniciĭ, plecărĭ, asemănătoare care se vădesc prin mișcărĭ de același feliŭ. Dacă o parte din aceste mișcărĭ se trage din constituția fizică a indivizilor, cealaltă este datorită imitațiuneĭ, sleită adesa orĭ în viața neconștiută a instinctuluĭ. In domeniul spirituluĭ, această plecare tinde a se lăți cu atît maĭ mult, cu cît viața neconștiută este înlocuită cu viața conștiută, înstinctul prin inteligență, voința automatică prin voința spontană. Iată pentru ce, la ființele cele maĭ apropiete de neamul omenesc, la patrumanĭ, noĭ găsim această tendință la imitațiune mult maĭ rostită decît la celelalte animale; ia se silește a imita maĭ ales acțiu-

nele omeneştĭ. Cu cît un animal va fi maĭ sus pus în scara fiinţelor, cu atîta el va arăta o plecare maĭ mare pentru imitaţiunea spontană. Luarea aminte a d-luĭ *Gustave* le *Bon* că „imitaţiunea pe cale de molipsire este o facultate cu care oameniĭ sînt în deobştie înzestraţĭ, într-un grad tot atît de mult ca şi marele maimuţĭ antropoide, pe care ştiinţa le dă drept străbunĭ“ [15], cu toată ironia pe care o răsuflă, nu este de loc potrivită. Nu oameniĭ samănă maĭmuţilor prin predispunerea la imitat, ci din protivă, ceia ce apropie, prin partea intelectuală, maĭ mult pe patrumanĭ de bimanĭ, este tocmaĭ însuşirea lor de a imita.

D-l *Tarde* dă imitaţiuneĭ un rol precumpenitor în desvoltarea societăţilor. El face din ia puterea de căpitenie, s-ar putea zice chiar puterea unică a istorieĭ. Nu e vorbă, el recunoaşte, alăturea cu dînsa, existenţa uneĭ alteĭ puterĭ, acea a invenţiuneĭ ; dară fiind că acţiunea acesteĭ puterĭ nu poate fi prevăzută, d-l Tarde este plecat a o respinge din sfera ştiinţeĭ sociale, în acea a filozofieĭ sociale. El nu ar vroi să păstreze pentru ştiinţa socială. decît studiul legilor imitaţiuneĭ, de-oare-ce imitaţiunea nu este decît o repeţire de fapte asemănătoare, şi „ştiinţa are nevoie, spre a exista, de asemănărĭ şi repeţirĭ ; căcĭ ea trăeşte din număr şi măsură. Ca orĭ ce altă ştiinţă, şi acea socială trebue să să îndeletnicească, după d-l Tarde, numaĭ cît cu faptele asemănătoare, multiple, cu îngrijire ascunse de istoricĭ (!!), pe cînd faptele noue şi neasemănătoare, faptele istorice propriŭ zise alcătuesc domeniul păstrat filozofieĭ sociale“ [16]. De şi d-l Tarde recunoaşte pe faţă, că faptele istorice propriŭ zise aparţin domeniuluĭ de neprevăzut al invenţiuneĭ, cu toate aceste el defineşte istoria, drept „cunoştinţa soarteĭ imitaţiunilor“ [17]. *Is-*

15. *Lois psychologiques du développement des peuples*, p. 133.
16. *Les lois de l'imitation*, Paris, 1890, p. 158, Comp. p. 5 şi 14.
17. *L. c*, p. 157.

toria ar exclude deci din sînul eĭ faptele istorice în adevaratul înțeles al cuvîntuluĭ.

Din protivă, d-l *Dürkheim* este dispus a înlătura aproape cu totul rolul imitațiuneĭ din mersul societăților omeneștĭ. El susține că acțiunele sociale, adecă faptele care interesază istoria, sînt rezultatul uneĭ constrîngerĭ. Aceste fapte constaŭ în chipurĭ de a lucra, de a gîndi și de a simți, exterioare individuluĭ, și care sînt înzestrate cu o putere de constrîngere care face de ele i se impun. Plecînd de la această concepțiune, d-l Dürkheim tăgăduește înrîurirea pe care d-l Tarde o atribue imitațiuneĭ, în geneza faptelor colective, și se întreabă „dacă cuvîntul imitațiune este acel potrivit pentru a însemna o propagare datorită uneĭ înrîurirĭ constrîngătoare“ [18].

Vom începe prin a cerceta caracterul imitațiuneĭ, pentru a stabili apoĭ partea de adevăr ce trebue recunoscută acestor două susținerĭ contrazicătoare. Imitațiunea, în adevaratul înțeles al cuvîntuluĭ, este „reproducerea neprecugetată a unuĭ act săvîrșit de un altul“ [19], și din acest punct de vedere *Buffon* zicea cu drept cuvînt, despre animale, că „talentul de imitațiune, departe de a presupune gîndire la ele, dovedește din protivă că animalele sînt cu totul lipsite de dînsa“ [20]. Dacă imitațiunea ar fi mărginită la această formă animală, ea nu ar juca niciĭ un rol în societățile omenești, unde orĭ ce imitațiune, chiar acea care pare maĭ puțin rațională, are în tot-deauna cuvîntul eĭ de a fi.

Imitațiunea, luată în înțelesul eĭ cel maĭ obștesc, adecă reproducerea a ceia ce fac alțiĭ, este de două felurĭ; conștiută și neconștiută, voluntară și obligatorie. Omul imitează în chip conștiut ceia ce fac asemeniĭ săĭ, pentru a-șĭ cruța osteneala de a se hotărî singur la îndeplinirea unuĭ act, saŭ pentru că el vede

---

18. *Les règles de la méthode sociologique*, Paris, 1895, p. 8.
19. Le duc d'Harcourt, *Quelques reflexions sur les lois sociales*, Paris. 1886, p. 221.
20. *Nature des animaux*.

că actul îndeplinit de asemeniĭ săĭ le-a fost spre bine, a îmbunătățit traiul lor, i-a ferit de o nenorocire. Omul imitează deci prin instinct de conservațiune. pentru a îndepărta răul și a dobîndi fericirea. Chiar aceĭ ce se sinucid prin imitațiune, nu urmăresc altă țintă decît de a fi mîntuițĭ de a lor suferință.

Imitațiunea neconștiută este din protivă impusă individuluĭ prin obiceiurile, deprinderile, așezemintele, în sinul cărora i se trezește viața, și ale căror regule trebue să le respecte, fiind menit a trăi în societatea asemenilor săĭ; decĭ prin insinct de conservațiune socială.

Este cu toate aceste o clasă numeroasă de acte imitative care încep prin a fi cu totul voluntare, pentru a deveni maĭ tîrziŭ obligatoriĭ și neconștiute. Așa stă lucrul, cu obiceiul de a face darurĭ de anul noŭ. Acest obiceiŭ a trebuit să plece de la inițiativa unuĭ individ, și această acțiune, cu totul voluntară la origine, a fost imitată de bună voie, și de loc în urma uneĭ constrîngerĭ sociale. Cu timpul, acest obiceiŭ întinzîndu-se în societățĭ, și dobîndind o autoritate tot maĭ puternică, prin a luĭ repețire, luâ un caracter obligatoriŭ, ast-feliŭ că astăzĭ este privit ca o îndatorire morală de a face darurĭ oare căror persoane de anul noŭ. Moda ridicolă a turnureĭ la femeĭ, fu întrodusă pentru întîia oară de către o excentrică; era decĭ o acțiune cu totul voluntară. Ea găsi alte femeĭ, de acelașĭ caracter, care o imitară. Molipsirea se întinse din ce în ce asupra femeilor înțelepte. Intrebuințarea ajunse așa de obstească, că era ridicul de a nu se face ridiculă. Obiceiul studenților germanĭ de a purta ochelarĭ, spre a-șĭ da aerul maĭ învățat. a trebuit să se întroducă prin treptele următoare, din care cele dintîiŭ nu sunt de loc obligatoriĭ. Maĭ întîiŭ purtară ochelarĭ ceĭ scurțĭ la vedere, care într-adevăr aveaŭ nevoie să o facă. Acest neajuns putuse însă să le provină din rîvna lor pentru studiŭ. Ochelariĭ se anatară decĭ ca semnul din afară a sîrguințeĭ. In toate

aceste cazurĭ, și într-o nesfîrșire de altele, imitațiunea a trecut prin treapta voluntară, pentru a deveni maĭ tîrziŭ obligatorie. Este acelașĭ mers, ca și acel urmat de acțiunile individuale, dintre care un mare număr devin instinctive prin a lor repețire: vorbitul, scrisul, mersul, danțul, cîntarea din deosebite instrumente, etc, saŭ maĭ bine încă, această transformare a unor acțiunĭ sociale voluntare în acțiunĭ sociale obligatoriĭ, samănă cu instinctele animalelor care la început, constaŭ și ele din acte voluntare ce deveniră neconștiute, prin a lor necontenită repețire, și prin transmiterea lor pe calea eredităței.

Dacă însă aceste acte constitue o imitațiune pe cît timp ele sînt voluntare, nu urmează ele a păstra acelașĭ caracter și cînd devin obligatoriĭ?

O atare deosebire ne pare cu atît maĭ neîndreptățită, cu cît este peste putință a să hotărî clipa în care actul trece de la conștiut la neconștiut, în care el devine din voluntar, obligatoriŭ. D-l *Tarde* ne pare decĭ a avea dreptate în protiva d-luĭ Dürkheim, cînd întînde termenul de imitațiune la reproducerea „silită saŭ de bună voie, după alegere saŭ neconștiută, a acțiunilor omeneștĭ“ [21], și nu putem împărtăși îndoială d-luĭ *Dürkheim* care se întreaba, „dacă cuvîntul imitațiune este într-adevăr acel maĭ potrivit pentru a însemna o propagare datorită uneĭ înrîurirĭ contringătoare“ [22]; căcĭ dacă este să se privească ca imitative actele nevoluntare eșite din acte voluntare, pentru ce nu s-ar denumi cu acelașĭ termin, actele de la început nevoluntare, adecă actele care aŭ devenit ast-feliŭ în vremile noastre, dar care aŭ trebuit și ele să aibă o origine voluntară și conștiută? D-l *Fouillée* ie aminte cu mare dreptate „că legătura socială este un amestec de acte voluntare și nevoluntare“ [23], ast-feliŭ că deose-

---

21. *Lois de l'imitation*, p. 3
22. *Les règles de la méthode sociologique*, p. 8.
23. *Le mouvement positiviste et la conception sociologique du monde*, Paris, 1896, p. 243.

birea absolută între imitațiunea voluntară și cea obligatorie devine grea și din acest punct de vedere.

Dar să cercerăm acuma o alta întrebare mai însemnată. Care din aceste două soiuri de imitațiuni, cea voluntară saŭ cea obligatorie, constitue puterea istorică?

Trebue într-adevăr luat aminte, că imitațiunea ca putere obștească socială intervine în faptele sociale, fără deosebire dacă sînt succesive saŭ coexistente, și anume în îmbele eĭ forme, conștiută și neconștiută Ast-feliŭ imitațiunea a întemeiat obiceiul de a se da darurĭ la anul noŭ, fapt de natură coexistentă, care nu are prin el însușĭ nicĭ un caracter istoric. Tot așa e cu cele-lalte obiceiurĭ consfințite prin timp, precum numeroasele prescrierĭ ale coduluĭ politețeĭ, obiceiurile ce se practică la nașterĭ, la nunțĭ la înmormîntărĭ, etc., etc., care nu constitue prin ele însășĭ decît niște acte coexistente, de-oare-ce ele contribue numaĭ la întreținerea uneĭ stărĭ oare-care a societățeĭ, iar nu la a eĭ dezvoltare. Sînt și imitațiunĭ cu totul spontane care nu pot sluji a constitui evenemente istorice; spre pildă, velocepedia ce nu va putea nicĭ odată lua un caracter obligatoriŭ, și care cu toate acestea constitue, în vremile noastre, unul din cîmpurile cele maĭ întinse ale imitațiuneĭ voluntare.

Toate aceste fapte pe care imitațiunea le preface din fapte individuale în fapte sociale, nu alcătuiesc decît fenomene coexistente care nu aŭ nicĭ o valoare pentru dezvoltarea omenireĭ. Pentru ca imitațiunea să devină o putere istorică trebue ca acțiunea eĭ să fie pusă în lucrare asupra unor fapte succesive, trebue ca ea să iee parte la desvoltarea societăților, și nu numaĭ la întreținerea lor intr-o clipă dată. Imitațiunea însă, în acest caz, trebue să întroducă elemente noue în mersul evenimentelor. După limbagiul d-luĭ Tarde, ea trebue să se aplice la invențiunĭ. Din acest punct de vedere, velocepedia poate

fi privită ca un element istoric, dacă este luată ca una din treptele locomoțiuneĭ mecanice; dar în sine, ea nu constitue decît o grupă de imitațiunĭ de caracter coexitent.

Tocmaĭ aicĭ ne despărțim cu totul de doctrina d-luĭ Tarde. Acest sociolog de frunte nu vede, în orĭ-ce act de imitațiune, decît o repețire a aceluiașĭ fapt, și d-sa voiește să constitue istoria pe repețirea acestor asemănărĭ. Acest lucru îl tăgăduim din toate puterile.

Imitațiunea nu conduce la repețire, decît în cazul cînd ea lucrează asupra unor elemente asemănătoare; cînd aceste din urmă sînt deosebite, productul imitațiuneĭ este și el deosebit. Lucrul să întîmplă de cîte orĭ imitațiunea, în loc de a interveni între fenomene coexistente, se petrece între fenomene succesive. Sîntem fericițĭ de a aduce, în sprijinul feliuluĭ nostru de a vedea, mărturia unuĭ spirit deosebit, pe care d-l Tarde îl socoate cu drept cuvînt ca de mare vază, acea a luĭ *Cournot* care zice că „fenomenele istorice care se repetă, nu o fac decît cu schimbărĭ care arată, prin sensul lor statornic, că este, în afară de cauzele de reproducere și de repețire, o cauză de propășire neîncetată“[24].

Este adevarat că fie-care act imitat, chiar pentru fapte coexistente, este maĭ mult saŭ maĭ puțin deosebit de modelul comun; ast-feliŭ o pălărie de femeie care va da moda, se va deosebi prin culoarea, prin garnitura, prin bogăția sa, în fie-care exemplar; cultura vermilor de mătasă se va deosebi la fiecare individ care se va deda uneĭ ast-feliŭ de îndeletnicirĭ, prin întinderea eĭ, întocmirea și prin îngrijirea ce-i va da-o; îmbunătățirea unuĭ plug va fi imitată într-un chip deosebit, după feliul cultureĭ la care va fi întrebuințat. Pretutindenea însă aceste deosebirĭ pot fi nebăgate în samă, spre a se lua în pri-

24. *Traité de l'enchaînement des idées fondamentales* Paris, 1861, II. p. 334.

vire nnmaĭ miezul lucruluĭ. Tot asemănarea între deosebitele pălăriĭ va constitui moda; asemănarea între felurile de cultură saŭ de îmbunătățire va fi lucrul de căpitenie. Ca rezultat se va avea decĭ *o repețire a aceleiașĭ forme*, și se va putea extrage o noțiune obștească: o pălărie Pompadour, Derectoire, o cultură italienească a vermilor de matasă, un plug Ransomes, etc. Se va putea vorbi de cutare modă, de cutare cultură, de cutare îmbunătățire industrială, *ca de unul și acelașĭ fapt*, și aceste fapte vor putea fi reproduse prin noțiunĭ obșteștĭ și comune. Cu totul alt-feliŭ staŭ lucrurile cu rezultatele imitațiuneĭ, cînd ea este aplicată la forme care urmează una alteia în cursul timpuluĭ. După cum o zice iărășĭ prea bine *Cournot*; „în acest caz, nu este vorba de deosebirĭ de feliul acelora care fac ca nicĭ un lucru să nu se asemene în totul cu un altul, între exemplarele aceluiașĭ tip, ca să nu fie două frunze în totul asemănătoare, două fețe în totul asemănătoare, două sunete de voace, două chipurĭ în totul asemănătoare. Este vorba de deosebirĭ comparabile în valoarea lor caracteristică, pentru fenomenele ce sînt de studiat, acelora care despărțesc un tip de un altul, în zoologie saŭ în botanică“ [25], și se știe că astfeliŭ de deosebirĭ între tipurĭ, sînt productul dezvoltăreĭ în timp. Imitațiunea în succesiune nu maĭ conduce la repețirea aceluiașĭ model, ci din protivă la ceva ce se deosebește într-un chip caracteristic. Elementul deosebitor capătă însemnătate, pe cînd asemănarea cade pe al doilea plan. Ast-feliŭ scoalele pictureĭ italiene nu constitue decît un șir de imitațiunĭ: Rafael a imitat pe Perugino și a fost imitat la rîndul săŭ de către Coregio și Tițian. In tragedia franceză, Corneille și Racine aŭ imitat pe ceĭ vechĭ, și aŭ fost imitațĭ de către Thomas Corneille, Pradon, Crébillon. In sfera politică, Franția a imitat

---

25. *Ibidem*, II, p. 323.

din Anglia sistemul constituțional, și a fost ea însușĭ imitată de Germania, Italia, România, etc. Revoluția din 1848, în deosebitele țărĭ ale Europeĭ, n-a fost decît o imitațiune a mișcăreĭ ce izbucni în același an la Paris; dar s-ar putea oare susținea că această revoluțiune nu era, în celelalte țărĭ, decît o repețire a ceea ce se petrecuse în Franția, cînd este cunoscut că ea luâ un caracter deosebit, la deosebitele popoare unde ea se arătâ? In toate aceste cazurĭ, și în toate acele care le samănă, se poate oare vorbi de *imitațiune asemănătoare*, pe cale de simplă repețire?

Imitațiunea, cînd ea lucrează asupra unor fapte succesive care prin aceasta însășĭ trebue să fie deosebite, nu maĭ poate da naștere la simple repețirĭ de acțiunĭ asemănătoare. Aicĭ stă, precum am luat-o aminte maĭ sus, partea slabă a doctrineĭ d-luĭ Tarde, care nu vede, în istorie, „cunoștința soarteĭ imitațiunelor“, decît repețirĭ neîncetate ale acelorașĭ fapte și ale acelorașĭ întîmplărĭ, și care vra să constitue știința *istorieĭ, adecă a propășireĭ, pe vecĭnica repețire a acelorașĭ fenomene*! Această rătăcire a d-luĭ Tarde provine tot din amestecul, de atîtea orĭ însemnat de noĭ, între faptele coexistente și acele succesive.

Indoit este decĭ rolul pe care imitațiunea îl joacă în viața societăților. Ca agent al coexistențeĭ, ea dă naștere unor forme obșteștĭ obiective: o modă, un obiceiŭ, aplicarea uneĭ invențiunĭ, îmbrățoșarea uneĭ apucăturĭ, întrebuințarea uneĭ limbĭ. Ca agent al dezvoltăreĭ, imitațiunea produce forme asemănătoare, dar pururea noue ale existențeĭ, în care partea neasemănătoare constitue elementul de căpitenie. Această funcțiune a imitațiuneĭ contribue a da naștere seriilor istorice, pe care le vom cerceta maĭ la vale.

Imitațiunea, pe cît timp intervine între elemente succesive neasemănătoare, rămîne în tot-deauna conștiută și voluntară. Ea poate să se coboare la ne-

conștiință, cînd dezvoltarea se oprește, cînd un obiceiŭ care pînă atuncĭ a fost pe cale de a se înfiripa, s-a fixat; cînd o artă ce a evoluat, a ajuns într-o formă stătătoare; cînd un așezămînt ce a crescut încetul cu încetul, a dobîndit un caracter desăvîrșit; cînd un graiŭ s-a osificat în niște texte moarte, și-a pierdut domnia asupra spiritelor celor viĭ; cînd, cum o zice *Cournot*, „istoria se reduce la o foae oficială ce slujește a înregistra regulamentele, enumerările statistice, venirea la domnie a capilor statuluĭ, și numirea dregătorilor, și încetează decĭ de a fi o istorie în înțelesul ce se dă de obiceiŭ acestuĭ cuvînt. Istoria, în acest caz, absorbindu-se în știința economieĭ sociale, ar sfîrși în feliul unuĭ fluviu, a căruia ape se împrăștie, pentru folosul mulțimeĭ, în miĭ de canale de irigațiunĭ, după ce a pierdut ceia ce constituia a luĭ unitate și impunătoarea luĭ măreție" [26].

Seria faptelor succesive, care a eșit la forma stătătoare, a fost productul imitațiuneĭ conștiute. Puterea ce intervine de acum înainte, pentru a întreținea numaĭ cît starea la care dezvoltarea a eșit, poate să nu maĭ fie decît imitațiunea neconștiută. De cîte orĭ un element noŭ se va introduce în jocul viețeĭ succesive, imitațiunea se va întoarce la forma conștiută, pentru a recădea în neconștiință, de îndată ce forma se va fi fixat.

Dacă imitațiunea spontană nu s-ar întîlni la om, facultatea sa de a propăși ar fi simțitor atinsă. Imitațiunea, departe de a fi numaĭ rezultatul constrîngereĭ, devine din protivă, prin puterea lucrurilor, voluntară și conștiută, de îndată ce ea se aplică la faptele noue, la direcțiunele proaspete, create de împrejurărĭ saŭ de spiritele înalte.

Ast-feliŭ pe vremea cînd trăia în Italia marele

26 *Traité de l'enchaînement des idées fondamentales*, II, p. 341. Comp. p. 344 și 345

sculptor Nicola Pisano (1207-1280), arta bizantină predomnea încă în toată puterea eĭ, şi punea în lucrare o constrîngere, silind pe pictorĭ şi pe sculptoriĭ în relief, a se lua, prin o imitaţiune neconştiută, după modelurile ţapene, urîte, şi uscate ale acesteĭ arte. Geniul însă al luĭ Pisano, luînd însufleţire de pe modelele antichităţeĭ, deschise cel întăiŭ drumul strălucitеĭ epoce a Renaştereĭ. De şi singur, el se încumentă să întroducă o înnoire atît de îndrăzneaţă într-un sistem consfinţit prin veacurĭ, şi care strîngea arta ca într-un cleşte; totuşĭ el găsi imitatorĭ, spre a merge maĭ departe pe calea apucată de el, şi care deschidea un războiŭ pe faţă arteĭ predomnitoare. Ceĭ d-intăiŭ: Guido da Siena, Ducio da Buoninsegna, Cimabue şi Giotto, avură încă de luptat în protiva sistemuluĭ predomnitor; însă eĭ izbutiră a da arteĭ o nouă direcţie, izvor neîncetat de imitaţiunĭ originale, voluntare şi conştiute, care dădură naştere unuĭ şir de opere, cu toatele deosebite între ele. Dacă arta italiană a Renaştereĭ nu ajunse la o repeţire a aceloraşĭ forme, dacă ea nu să slei într-o imitaţiune neconştiută, aceasta se întîmplă din pricină că, principiul pe care ea se întemeia, frumosul, era înzestrat cu o viaţă prea puternică, ca să poată înceta în a luĭ dezvoltare, şi ast-feliŭ arta pictureĭ se transformă necontenit, prin mijlocirea imitaţiuneĭ constitute, înflorind în chip deosebit în diversile ţărĭ ale Europeĭ. Alte exemple ne vor arata alternative de imitaţiune conştiută, întovărăşită de propăşire, şi de imitaţiune neconştiută, semn de oprire în dezvoltare. Aşa în timpul formăreĭ sale, regimul feodal nu este decît un şir neîntrerupt de imitaţiunĭ succesive şi neasemănătoare. După ce ajunge la desăvîrşita luĭ întemeiere, către veacul al XII-lea, el se sleieşte şi alcătueşte o stare pe loc a societăţeĭ, în care elementele feodalităţeĭ se reînnoesc necontenit prin imitaţiunea neconştiută. Din sinul acesteĭ stărĭ sociale, se aruncă în curînd altă

putere, acea a regalităţeĭ care şi ea dă naştere uneĭ imitaţiunĭ conştiute a formelor sale de existenţă. Aceste din urmă, ajungînd şi ele la stăpînirea desăvîrşită, trec la rîndul lor în neconştiinţă, şi se repetă fără schimbărĭ maĭ văzute, în cursul unuĭ timp, în care un noŭ şir de imitaţiunĭ conştiute, acel al criticeĭ stăreĭ sociale şi politice a epoceĭ, conduce la revoluţia veaculuĭ trecut.

S-ar putea formula principiile obşteştĭ următoare în privirea imitaţiuneĭ :

I) *Imitaţiunea înpiedecă propăşirea, cînd ea se aplică la formele existente. Ea o favorizază, cînd se aplică la ideĭ noue.*

II) *Imitaţiunea nu dă naştere unor succesiunĭ istorice, decît cînd ea se aplică asupra unor elemente succesive care, de şi se imitează, nu se maĭ asamănă decît în parte.*

III) *Imitaţiunea conştiută devine neconştiută, cînd dezvoltarea se opreşte, şi faptele devin coexistente.*

Elementul individual în istorie. Rolul oamenilor marĭ. — Intervenirea personalităţeĭ în desvoltarea istorieĭ, întroduce în înlănţuirea faptelor o putere nouă, străină dezvoltăreĭ însăşĭ. Nu maĭ daŭ singure evenementele ce preced naştere acelor ce urmează, ci trebue ţinut samă şi de acţiunea personală a oare-căror individualităţĭ care vine să se adaogă către cauzele obşteştĭ date de faptele trecute, şi această acţiune personală este cu atîta maĭ însămnătoare, cu cît individualitatea se apropie de geniu.

Această înrîurire a elementuluĭ personal asupra desvoltăreĭ istorice nu înfăţoşază ceva care ar trebui să ne pună în mirare. Omul a ajuns a pune stăpînire chiar pe mersul natureĭ, spre pildă : în plăsmuirea raselor măestrite, producte ale selecţiuneĭ unor fiinţĭ de acelaş feliŭ ; în acea a corpurilor noue prin mijlocirea combinaţiunilor chimice ; în schim-

barea climeĭ, prin despădurirea saŭ împădurirea oare căror regiunĭ ; în deschiderea de căĭ preste piedicĭ ce maĭ înainte se credeaŭ de nestrăbătut. Este prea firesc lucru decĭ de a resimţi aceasta a luĭ înrîurire şi în domeniul faptelor omeneştĭ, unde el însuşĭ este agentul producător.

Geniul nu este decît rostirea supremă a înrîurireĭ individuale ; şi ea se vădeşte pe toate treptele, cu o putere proporţională către puterea individualităţiĭ. Chestiunea geniuluĭ reprezintă decĭ, pentru noĭ, rolul elementuluĭ individual în istorie, rol nesfîrşit, predomnitor, de oare ce intervine ca putere îndreptătoare în curentele istorieĭ, căreia el procură în acelaş timp cel maĭ bogat izvor de fapte. Cele maĭ multe fapte istorice, maĭ ales acele ale vieţeĭ conştiute, încep într-adevăr prin a fi individuale, pentru a deveni maĭ tîrziŭ obşteştĭ ; ele fac să treacă energia individuală în massele din care se alcătueşte omenirea. Studiind chipul de lucrare a geniilor, vom cunoaşte, în feliul eĭ, pe acea a tuturor individualităţilor.

Teoria omuluĭ mare în istorie a fost adese orĭ combătută. Ne vom îndeletnici maĭ întăĭ cu argumentele aduse în această privire de vestitul filosof englez *Herbert Spencer*. După el, geniul nu ar fi decît productul societăţeĭ ce i-a dat naştere. „In acelaş grad, zice el, ca şi intreaga generaţie din care el nu face decît o mică parte, în acelaş grad ca şi mulţimea artelor şi a aplicăreĭ lor, geniul nu este decît o rezultantă a unuĭ agregat uriaş de puterĭ care aŭ lucrat pînă atuncĭ împreună în timp de veacurĭ. Nicĭ Newton nu s-ar fi putut naşte din o familie Hotentotă, nicĭ, Milton în sinul Andamaşilor, nicĭ Aristot nu ar fi putut proveni din un tată şi o mamă cu un unghiu al feţiĭ de 50 de grade, şi nu este cel maĭ mic sorţ de a se vedea aparînd un Beethowen din un trib de Canibalĭ, a căruîa corurĭ, în faţa unuĭ ospăţ de carne omenească, samănă cu un gro-

hăit ritmic. Dacă o persoană s-ar minuna de puterea unuĭ grăunte de fulminat care face să se sloboadă tunul, aruncă boamba şi cufundă corabia atinsă; dacă această persoană s-ar întinde asupra însuşirilor minunate ale fulminatuluĭ, fără a ţinea samă de încărcătura de pulbere, de boambă de tun şi de închegarea urieşă de lucrărĭ, prin care toate aceste lucrurĭ, împreună cu fulminatul, aŭ fost produse, am găsi interpretarea eĭ destul de puţin firească. Cam tot ast-fel este însă şi acea a fenomenelor sociale, în care se stărueşte asupra însămnătăţeĭ schimbărilor aduse de marele om, ne ţinînd samă de întinsa îngrămădire de puterĭ ascunse, pe care el le deslănţuieşte, şi de numărul nesfîrşit de fapte anterioare cărora este datorită această putere şi marele om el însuşĭ"[27].

Cele maĭ multe din aceste băgărĭ de samă sînt foarte nimerite. Omul cel mare este fără îndoială un product al poporuluĭ şi al timpuluĭ săŭ. Dar nu este el decît atîta? Dacă ar fi aşa, nu s-ar înţălege pentru ce toţĭ oamenii uneĭ epoce nu ar fi geniĭ; pentru ce bună oară, toţĭ Englejiĭ de pe vremile luĭ Newton nu descoperiră legile gravitaţiuneĭ, şi pentru a toţĭ Germaniĭ contimpuranĭ cu Beethowen nu compuneaŭ simfoniĭ eroice. Geniul este fără îndoială productul epoceĭ sale; dar maĭ este încă ceva: *productul unuĭ accident în geneza luĭ individuală*, în zămislirea luĭ, fie în spermatozoarul tatăluĭ, fie în oul mameĭ, şi acest accident care este şi el o cauză nu-l maĭ leagă către mediul, nicĭ către timpul unde şi cînd el a văzut lumina zileĭ. Accidentul poate chiar lucra în puterea legeĭ atavismuluĭ, după maĭ multe generaţiĭ, aşa ca pricina care a adus la viaţă cutare saŭ cutare individualitate particulară, este *mediul generator* care i-a dat naştere, iar mediul ge-

---

27. H. Spencer, *Introduction à la science sociale*, Paris, 1891, p. 31. Mougeolle, *Problèmes*, p. 135. Comp. Macaulay, *Mélanges*, I, p. 186.

nerator al unuĭ organism să compune din toţĭ străbuniĭ săĭ, precum o ie aminte cu drept cuvînt d-l de *Lanessan*[28]. Geniul şi prin urmare, *mutatis mutandis*, orĭ ce personalitate, este productul a doĭ factorĭ : condiţiile obşteştĭ ale mediuluĭ în care s-a născut şi particularităţile complexiuneĭ fiziologice şi psihice care nu aŭ nimic a face cu elementele obşteştĭ ce-l încunjură.

Acţiunea pe care geniul o pune în lucrare asupra epoceĭ sale, va fi deosebită, după cum va predomni unul saŭ celalalt din cele două elemente ale personalităţeĭ, în întregul fiinţeĭ luĭ, Dacă partea obştească este precumpănitoare, omul de geniu va rezuma în el epoca pe care o reprezintă ; dacă din protivă elementul individual este maĭ de samă, el se va sili a întipări timpuluĭ în care trăeşte, pecetea individualităţeĭ sale, ceia ce este tot-deauna cu putinţă, întru cît cum spune d-l *Lacombe*, „organizarea socială, dă geniuluĭ putinţa de a face să pătrundă în fapte o parte din activitatea sa individuală“ [29]. Este de netăgăduit că geniul nu ar putea face nimic, fără elementele de care dispune, şi că Newton, bună-oară, nu ar fi descoperit legile gravitaţiuneĭ fără lucrările înaintaşilor săĭ ; că Beethowen ar fi fost tot atît de peste putinţă, fără Bach, Haydn, Mozart care îl precedase ; dar tot aşa este de adevărat că toate aceĭte elemente exterioare nu se pot concentra spre a da naştere geniuluĭ, fără o complexiune mintală particulară, care să le răsfrîngă în chipul săŭ deosebit. Comparaţia făcută de Spencer cu fulminalul este foarte bună. Fulminatul prin el însuş nu ar fi produs decît o mică explozie ; dar fără acest agent, pulbere, boambă şi tun ar fi stat mute, şi corabia ar fi put trece falnic înaintea gureĭ deschise a tunuluĭ, fără a sé pune în primejdia de a

---

28. *Le Transformisme*, Paris, 1883, p. 281.
29. *L'histoire considérée comme science*, p. 258.

fi cufundată ; și cînd *Lazarus*, cu prilejul aceleiași comparații adaogă, că : „nu scînteia prin ea însăși ci feliul pulbereĭ aduce explozia, căcĭ dacă scînteia ar fi căzut pe o stofă de lînă, ea nu ar fi produs decît o mică pată de arsură, și că decĭ atîrnă de la caracterul unuĭ popor, dacă la atingerea uneĭ scînteĭ ideale ce pleacă din creerul unuia singur, acest popor face explozie saŭ nu", opunem la aceste cuvinte acelaș argument. Fără scînteia aducătoare de viață a personalitățeĭ geniale, pulberea nu se deosebește întru nimic de o gramadă de stofă de lînă. Pentru ca explozia să se producă, trebuie numaĭ decît ca ambele elemente să conlucreze.

Iată deeĭ adevăratul caracter și adevarata însămnătate a geniuluĭ și, în deobștie, a elementuluĭ individual în istorie. Acest element este productul epoceĭ sale, dar în acelaș timp este și acel al unor cauze întîmplătoare alipite de individualitate. Acțiunea sa se pune în lucrare asupra uneĭ stărĭ a societățeĭ ; dar personalitatea este aceea care hotăraște chipul cum ea se îndrumează, făcînd adese orĭ să izbîndească o ideie, acolo unde silințĭ anterioare nu izbutise la nimic, saŭ să impună societățeĭ chipul săŭ de a vedea saŭ feliul săŭ de a lucra ; ba chiar, în unele împrejurărĭ să se împrotivească curentuluĭ evoluțiuneĭ. *Winter* ie cu cuvînt aminte, cu prilejul unuĭ exemplu recent : „S-a desbătut mult asupra chestiuneĭ, dacă unitatea Germanieĭ, adusă la îndeplinire în zilele noastre, a fost rezultatul ideeĭ liberale și naționale care lucra cu adîncimele poporuluĭ german, saŭ acel al geniuluĭ principeluĭ de Bismark. Ambele părțĭ aŭ și n-aŭ dréptate în acelaș timp. Principele de Bismark, prin el însuș, nu ar fi putut nicĭ odată îndeplini unirea, dacă această idee nu fi fost coaptă prin istoria poporuluĭ german ; dacă ea nu i-ar fi pregătit tărîmul pe care el să poată lucra. Dar ideea națională nu s-ar fi realizat, cel puțin nu acuma,

dacă ea nu ar fi găsit în principele de Bismark un conducător inteligent. Puterile istorice şi acţiunea genială a omuluĭ aŭ trebuit să-şĭ deie mîna, spre a îndeplini măreţul fapt al unităţeĭ germane" [30].

Luarea aminte a luĭ *Lazarus,* adusă maĭ sus, conduce de la sine la teoria d-luĭ *Bourdeau* asupra roluluĭ oamenilor marĭ. După acest autor, „soarta popoarelor şi acea a omenireĭ, civilizaţia care le lumineză nu ar fi produsul activităţeĭ inteligenţilor alese, dar acel al munceĭ masselor necunoscute. Victoriile nu sunt cîştigate de singurĭ generaliĭ, ci de armatele lor; prosperitatea publică nu este opera regilor, ci acea a tuturor cetăţenilor; descoperirile industriale saŭ ştiinţifice nu sînt decît rezultatul unor sforţărĭ de veacurĭ, concentrate într-un individ care răpeşte toată onoarea; poeţiĭ şi literaţiĭ nu fac decît daŭ forma unor concepţiĭ de împrumut, în o limbă pe care nu eĭ aŭ plăzmuit-o; întemeietoriĭ de religiunĭ şi oameniĭ politicĭ nu fac decît sintetizază ideile ce aŭ curs în vremurile lor, şi aşa maĭ departe. Omenirea ar putea merge prea bine şi fără aceste individualităţĭ însemnătoare. Ele nu fac decît grăbesc întru cît-va desvoltarea care s-ar îndeplini şi dela sine, şi fără al lor concurs. Ca şi cucoşul cel harnic, aceştĭ marĭ prevestitorĭ de ideĭ aŭ putut aduce vestea zorilor viitoare; nu eĭ însă aŭ făcut ca soarele să răsară. Cînd lucrurile aŭ ajuns în puntul unde izbînda este aproape, de puţină însemnătate este, dacă ea se îndeplineşte cîte-va clipe maĭ înainte, prin înainte-apucăturile geniuluĭ, saŭ cîte-va clipe maĭ tîrziŭ prin oportunităţile bunuluĭ simţ. Gloria nu este decît o chestiune de iuţime. Ca şi pe un ipodrom, unde alergătoriĭ aprinşĭ, luptă pe întrecutele, acela dobîndeşte preţul care, depăşind cu un cap pe rivaliĭ săĭ, atinge întăĭ ţinta" [31].

---

30. *Geschichte und Politik* in *Sybel's Zeitschrift*, vol. 103, p. 177.
31. Louis Bourdeau, *L'histoire et les historiens*, Paris 1888. Cap. agenţiĭ istoricĭ şi anume p. 101 şi 102.

Să luăm întâĭ aminte, că d-l Bourdeau în analiza sa, lasă la o parte pe geniile artistice propriŭ zise, și nu trece în revistă, în capitolul săŭ asupra celebrităţilor arteĭ, decît pe acele ale literatureĭ, fără a atinge prin niciĭ un cuvînt celelalte arte, precum sculptura, pictura, arhitectura și muzica. Este inviderat, că în aceste de pe urmă arte, de și se află și elemente obștești, precum desăvîrșirea mijloacelor de lucru, operile sunt tot-deauna datorite personalităţeĭ artiștilor, și sunt prin urmare productul individualităţeĭ omeneștĭ. De aceea și d-l Bourdeau caută să umple această lipsă din demonstraţia d-sale, prin o luare aminte adaosă maĭ tîrziu, și care de astă dată pare a se întinde la toate artele. El zice că: „*afară decît în ceea ce privește producerea estetică, în care autorul aplică pe un fond comun semnul idealuluĭ săŭ particular*, toate cîștigurile pe care credem a le datora unor personaje vestite, ar fi putut fi obţinută, cu o mică întîrziere, prin alţĭ agenţĭ, aĭ căror număr ar fi răscumparat inferioritatea“ [32].

Noĭ credem că această pecete a geniuluĭ, pe care d-l Bourdeau e nevoit să o recunoască pentru producerile estetice, se regăsește în toate operele oamenilor însemnaţĭ. Așa Luther intipări Reformeĭ un caracter particular, făcînd să intervină, în chestiunea religioasă, elementul interesuluĭ individual al principilor, prin secularizarea averilor bisericeștĭ. Reforma ar fi putut fi opera unuĭ altuĭ personaj, dacă Luther nu ar fi apărut; dar, în acest caz, mișcarea ar fi fost o alta; ea s-ar fi colorat după ideile personalităţeĭ care ar fi provocat-o. Dacă Alexandru cel Mare nu ar fi intervenit, cu caracterul săŭ particular, în mersul evenementelor timpuluĭ săŭ, Macedonia și cu Grecia nu ar fi întreprins cucerirea Persieĭ, Alexandria nu ar fi fost întemeietă, și strălucita cultură știinţifică a acestuĭ oraș nu s-ar fi arătat.

---

32. *Ibidem* p. 99.

Dacă, în locul luĭ Napoleon, un caracter deosebit s-ar fi înalţat din sinul Revoluţieĭ franceze, este de netăgăduit că cursul eĭ ar fi fost cu totul schimbat. In toate aceste cazurĭ, noĭ nu prea vedem cum, fără arătarea acestor marĭ individualităţĭ, evenementele cărora ele aŭ dat naştere s-ar fi putut îndeplini, chiar ceva maĭ tîrziŭ, prin oportunităţile bunuluĭ simţ; cum de bunul simţ ar fi împins pe Macedonenĭ la cucerirea Asieĭ, pe Franceji la acea a Europeĭ, saŭ pe Arabĭ, fără Mahomet, la întinderea uriaşeĭ lor împărăţiĭ. A se tăgădui, în asemenea împrejurărĭ, înrîurirea hotărîtoare a individualităţilor istorice asupra mersuluĭ desvoltăreĭ, este a se tăgădui lumina zileĭ. Nu numaĭ producerile estetice poartă întipărirea geniilor ce le aŭ plăsmuit; aceeaşĭ întipărire se regăseşte adese orĭ în actele politice, ideile religioase, mişcările morale, formarea aşezămintelor. Iată pentru ce trebue dată luare aminte, nu numaĭ masselor, ci şi personalităţilor care pun în lucrare asupra vieţeĭ societăţilor o înrîurire atît de covîrşitoare.

Să cercetăm acuma ce se întîmplă cu descoperirile ştiinţifice saŭ practice. Aicĭ lucrurile se petrec într-un chip ceva deosebit. Adevărul ne putînd fi decît unul şi acelaş, elementul personal nu poate să-ĭ maĭ întipărească o pecete individuală. Personalitatea mare saŭ mică nu-l poate descoperi decît aşa cum este, fără a-ĭ da o coloare particulară, nicĭ a-ĭ imprima o direcţie specială. Rolul oamenilor marĭ în ştiinţă este decĭ altul decît acel al artiştilor, al întemeitorilor de religiunĭ, al organizatorilor politicĭ. Aceste două categoriĭ de geniĭ nu trebue să fie amestecate, cum o face d-l Bourdeau. Cînd Leonardo da Vinci zugravi Sfînta-Cină, saŭ Mozart compuse pe al săŭ Don Giovanni, cînd Mahomet concepu Coranul, şi Petru cel Mare noua întocmire a Rusieĭ, saŭ Wilhelm Cuceritorul pe acea a Anglieĭ — toate aceste plăsmuirĭ, întemeiete pe elementele obşteştĭ, pe care eĭ le-aŭ întrebuinţat spre a le da naştere,

poartă pecetea neştearsă a propriei lor personalităţi. Dacă această din urmă ar fi fost alta, plăzmuirile lor ar fi avut alt caracter. Dar cînd Arhimed descoperi principiul plutireĭ, saŭ Kepler legile revoluţiuneĭ corpurilor cereşti, saŭ cînd Le Verrier descoperi prin calcul existenţa planeteĭ Neptun, aceştĭ marĭ învăţaţĭ nu întipăriră adevărurilor stabilite de eĭ pecetea individualităţeĭ lor. Orĭ cine ar fi făcut aceste descoperirĭ, nu ar fi putut să le deie alt caracter; *căcĭ ştiinţa nu este o plăsmuire a minţeĭ omeneştĭ, ca religia, aşezămintele politice, operile artistice*; *ea este răsfrîngerea realităţeĭ în acest spirit, răsfrîngerea raţiuneĭ lucrurilor în raţiunea omenească*. Ştiinţa posedă decĭ o existenţă obiectivă; ea există în puterile şi în legile natureĭ; iar spiritul nu poate face alt ceva decît să iee cunoştinţă de dînsa. Pentru oamenii de ştiinţă, principiile d-luĭ Bourdeau pot să fie potrivite, cel puţin în oare-care măsură. Aicĭ e vorba de adevărul aplicat la supunerea natureĭ, prin formele economice (adevărul practic), şi prin formele ştiinţifice (adevărul teoretic). Adevărul în acest înţeles ne putînd fi decît unul, urmează că maĭ curînd saŭ maĭ tîrziu, el trebue să se arăte în mintea omenească. Este decĭ exact de a spune, că dacă Newton n-ar fi descoperit principiul gravitaţiuneĭ universale, acest principiu ar fi fost adus la lumină prin cercetările unor învăţaţĭ de talie maĭ mică. Este de asemene adevărat că teoria şi aplicaţiile electricităţeĭ sunt opera uneĭ grămăzĭ de fizicianĭ, şi că silinţele ce aŭ împins atît de departe această ramură a ştiinţelor natureĭ sunt atît de împrăştiate, că adese orĭ numele acelora care aŭ realizat vre-o descoperire se pierd în massa cercetătorilor. Oamenii ceĭ marĭ aĭ ştiinţeĭ nu fac altă-ceva decît grăbesc desvoltarea ideeĭ adevăruluĭ, cu toate că această iuţire posedă o însemnătate mult maĭ mare de cum vra să i-o recunoască d-l Bourdeau, căcĭ coordonînd adevărurile, împinge adesea orĭ ştiinţa la paşĭ urieşĭ.

Alt-feliŭ staŭ lucrurile cu al doilea element al evoluţiuneĭ, împărţirea foloaselor dobîndite asupra natureĭ—binele. Aicĭ, formulele pot să se schimbe de a totuluĭ tot, şi individualităţile pot găsi deslegărĭ foarte deosebite, în deosebitele ramurĭ ale activităţeĭ omeneneştĭ, care aŭ de scop, maĭ apropiat saŭ maĭ îndepărtat, această dreaptă împărţire (forme religioase, morale, politice, sociale, juridice ale existenţeĭ). In aceste de pe urmă, formaţiunile istorice poartă în tot-deauna pecetea individualităţeĭ ce le-a împins la lumina zileĭ.

Formele estetice, literatura şi artele, împărtăşesc, sub acest raport, acelaş caracter: şi producţiile lor poartă însemnarea geniuluĭ.

Am putea rezuma, în formulele următoare, acţiunea pe care individualitatea o pune în lucrare asupra mersuluĭ desvoltăreĭ:

1) *Orĭ ce personalitate omenească întipăreşte pe mişcarea pe care o provoacă pecetea individualităţeĭ sale. Această întipărire este cu atîta maĭ adîncă, cu cît personalitatea este maĭ puternică.*

2) *Acţiunea geniuluĭ, cînd rezumă tendinţele uneĭ epoce, grăbeşte evoluţiunea; cînd lucrează în sens protivnic, o întîrzie.*

3) *Geniile ştiinţifice nu fac decît grăbesc descoperirea adevăruluĭ. Ştiinţa nu poate avea semnătură individuală.*

Ne maĭ rămîne de făcut cîte-va băgărĭ de samă. Puterea individualităţeĭ, fie acea desfăşurată de o fiinţă fizică, fie acea desfăşurată de un popor, o partidă, o sectă, o scoală, se poate descompune în o gramadă de puterĭ ce o alcătuesc.

Individul este o complexitate de cugetărĭ, simţiminte şi voinţĭ. Toate aceste elemente pot împinge individualitatea către acţiune, şi constitui decĭ tot atîtea puterĭ speciale care împrumută de la complexiunea organică particulară a individuluĭ energia şi conţinutul lor. Napoleon fu împins prin ambiţie

a nu se mai opri în cuceririle luĭ; Henric al VIII-lea, prin amor, a schimba religia țăreĭ sale; Carol al XII-lea, prin gustul său de bătălii, cătră ruina ce puse un capăt carriereĭ luĭ; Law, prin eroarea în care se afla asupra natureĭ creditului, la catastrofa financiară care copleși Franția, și așa maĭ departe; dar și popoarele, sectele, partidele sunt în stare de a fi determinate, în acțiunile lor, prin niște simțiminte. Ura, răsbunarea aŭ împins adesea orĭ pe popoare a se intre-ucide; simpatia pentru alte grupe omeneștĭ a făcut pe unele din ele să făptuiască grele erorĭ, precum bună oară, simpatia Romînilor pentru Franția care se vădi în 1870, prin silniciĭ îndreptate contra agentuluĭ prusian din Bucureștĭ, faptă neprecugetată, pe care România o plăti foarte scump.

Trebuie făcută o deosebire între rasă, ca element statornic al desvoltăreĭ, și imboldirea momentană care poate determina acțiunea unuĭ grup omenesc, ca individualitate etnică. Plecările raselor nu se schimbă; ele rămîn pururea aceleașĭ; dar pe acest fond vecinic statornic, se mișcă valurile schimbătoare ale plecărilor trecătoare, care pot împinge pe marele individualitățĭ a da naștere unor fapte istorice.

Intîmplarea (hazardul). — Intîmplarea nu este, la dreptul vorbind, o putere firească, pentru că ea nu alcătuiește o energie a existențeĭ. Intîmplarea nu este decît o împreunare care are de efect că două fapte se întîlnesc într-un chip neașteptat. Această întîlnire putînd însă avea drept urmare, pe de o parte producerea de fapte noue, pe de alta schimbarea direcțiuneĭ păzită de un șir de evenemente, urmează de aicĭ că întîmplarea produce efecte identice cu acele produse de puterĭ, și din acest punct de vedere, trebuie luată și dînsa în băgare de samă, cînd e vorba de a se cerceta agențiĭ care fac să evolueze neamul omenesc.

S-ar putea vorbi de întîmplare, chiar în interve-

nirea elementuluĭ personal, căcĭ şi acolo este o întîlnire neaşteptată a două fapte; fenomenul obştesc şi amestecarea acţiuneĭ individuale. Totuşĭ credem că este bine a se păstra terminul de întîmplare (hazard), spre a însemna o întîlnire încă maĭ neaşteptată între fapte, atît fizice cît şi psihice, care intervine în curentul istorieĭ spre a-ĭ înrîuri mersul.

Cînd *Bain* defineşte întîmplarea, ca „o coincidenţă fortuită care nu implică nicĭ o legătură de la cauză la efect"[33], nu trebue să credem că logicianul englez să vreie a zice că faptul atribuit întîmplăreĭ nu-ar fi în el însuşĭ efectul nicĭ uneĭ cauze, ci numaĭ atîta că legătura cauzală lipseşte între faptul adus de întîmplare şi acele asupra cărora lucrează. Precum o spune *Windelband*: „hazardul se produce de cîte orĭ două fapte se întîlnesc în timp, saŭ în spaţiu, fără ca ele să fie legate împreună prin relaţiunea de cauză şi de efect", saŭ cum se rosteşte *Schopenhauer* „cînd două fapte urmează unul după altul, fără ca unul să derive din celalalt"[34]. Faptele datorite întîmplăreĭ sunt şi ele productul unor cauze cu desăvîrşire raţionale, şi care adese orĭ explică cu deplinătate cum de ele s-aŭ produs. Ceea ce este cu totul neprevăzut şi de neprevăzut, este intervenirea unuĭ fapt, într-un moment dat, în mersul evenementelor. Cînd se zice bună-oară că întîmplarea făcu să moară împăratul Frederic Barbăroşă în cruciata sa din Răsărit, trebue raportată această întîmplare numaĭ la întîlnirea acesteĭ morţĭ neaşteptate cu expediţia luĭ. Moartea însăşĭ este pe de altă parte pe deplin explicabilă. Imparatul, înfierbîntat, luă, fără a-şĭ da samă, o baie în apele Selefuluĭ, şi fu rîpit de o lovitură de dambla. Această moarte care în succesiunea faptelor istorice este o împrejurare absolut contingentă, şi care nu se poate a-

33. *Logique*, I, p. 128.
34. Wiudelband, *Die Lehre vom Zufall* Berlin, 1870, p. 22. Schopenhauer, *Critique de la philosophie Kantienne* trad. Cantacuzène, Bucarest, 1889, § 21.

tribui decît îmtîmplăreĭ, a fost adusă cu toate aceste prin o cauză ușor de stabilit

Intîmplarea decurge din izvoarele cele maĭ deosebite, și este greŭ de a le enumera pe toate. Vom înșira numaĭ cazurile de căpitenie.

1) Accidentele fireștĭ, adecă faptele natureĭ fizice care intervin în curentul istorieĭ. Așa fură : uscăciunea de care suferi Moldova, în timpul expedițieĭ luĭ P[illegible]ru cel Mare contra Turcilor, pricina de căpite-[illegible]a pierdereĭ țaruluĭ de la Stănileștĭ. Iarna cea grea [illegible]n 1812, cauza ruineĭ expedițieĭ luĭ Napoleon din R[illegible]sia ; ciuma care pustii Anglia în 1350 și pro[illegible]că marea revoluție a țăranilor ; furtuna ce nimici [illegible]ea armată trimisă de Filip al II-lea contra An[illegible]ieĭ ; vîntul care acoperi cu năsip oștirea luĭ Cambise în expediția luĭ contra oazeĭ luĭ Ammon ; furtuna ce pricinui înfrîngerea Dacilor la Tapae, în timpul celeĭ d-intăĭ expedițiĭ a luĭ Traian, etc. etc.

2) Descoperirile științifice și industriale, din care cea maĭ mare parte sunt dătorite întîmplăreĭ. Așa Pliniu cel Bătrîn ne spune că arama numită de Corint, un soiŭ de aliaj metalic, luâ naștere în arderea care urmă după luarea acestuĭ oraș, și că sticla fu descoperită de către niște negutitorĭ de silitră coborîțĭ pe coastele Feniciеĭ, și care „voind să-șĭ pregătească masa, înalțară ceaunele lor pe niște dăraburĭ de silitră, din marfa ce o duceaŭ. Această silitră expusă acțiuneĭ foculuĭ, împreună cu năsipul împrăștiat pe pămînt, eĭ văzură scurgîndu-se niște rîulețe străveziĭ ale unuĭ licvid necunoscut, și aceasta fu origina sticleĭ“ [35]. Galvanismul fu descoperit de fizicul ce i-a dat numele, prin o curată întîmplare : Galvani atîrnase coapse de broaște, prin niște cîrlige, de aramă de o gratie de fier, și el observâ contragerĭ de cîte orĭ vîntul apropia coapsele de drugiĭ de fier. Papin

35. *Historia naturalis*, XXVI, 3 și 65.

descoperi puterea aburuluĭ văzînd cum fierbe o oală cu apa acoperită cu un capac, etc. etc.

3) Lovitura produsă prin întîlnirea întîmplătoare a maĭ multor lucrărĭ individuale; istoria e plină de fapte care nu sunt datorite decît împrejurăreĭ, că oare care personalitățĭ aŭ venit în atingere într-un eveniment cu urmărĭ istorice. Ast-fel Napoleon al III-lea și Bismark explică deslănțuirea răsboiuluĭ franco-german, cu urmările sale mărețe pentru ambele țărĭ; în Franția întemeierea republiceĭ, izbînda desăvîrșită a democrațieĭ și regenerarea spirituluĭ public; în Germania constituirea unitățiĭ naționale. Dacă aceste două personaje cu tendințele lor, cu caracterul lor și cu interesele lor respective, nu s-ar fi întîlnit pe scena istorieĭ, răsboiul nu ar fi isbucnit în momentul acela. Monarhia spaniolă fu creată prin întîlnirea întîmplătoare a Izabeliĭ și a luĭ Ferdinand pe tronurile Castilieĭ și a Aragonuluĭ. Împărăția cea uriașă a luĭ Carol al V-lea fu urmarea relațiilor întîmplătoare de familie. Ajungerea luĭ Carol Martel la majordomatul regatuluĭ franc, în momentul cînd Arabiĭ atacaŭ Franția, mîntui creștinătatea de stăpînirea mahometană. Stăruința în timp de maĭ bine de treĭ veacurĭ a dinastieĭ capetiene în Franția este una din cauzele cele maĭ puternice de stabilire a autoritățeĭ monarhice în această țară, și așa maĭ departe.

4) Accidentele ce se întîmplă personalităților însemnate care conduc soarta omenireĭ. Așa, moartea luĭ Gustav Adolf la Lützen, răpește Svedieĭ rolul precumpănitor ce era chemată a juca în afacerile Germanieĭ; lipsa de copiĭ a luĭ Carol al II-lea aduce răsboiul de succesiune a Spanieĭ; nașterea unuĭ fiŭ din a doua căsătorie a luĭ Ludovic cel Bun provoacă luptele civile între urmașiĭ luĭ Carol cel Mare. Nașterea luĭ Frideric al II-lea în sudul Italieĭ, unde predomnea cultura arabă, și creșterea pe care el o primi în asemenea mediu, aduse cearta cu pa-

palitatea şi însemnatele evenemente ce rezultară de acolo pentru istorie,

Toate aceste fapte sunt aduse prin cauze cu totul raţionale; dar ele staŭ în afară de nexul cauzal al istoriei însăşi. Ele sunt, în raport cu această din urmă, cu desăvîrşire întîmplătoare, neaşteptate, şi nu pot fi prevăzute nici într-un chip. Intîmplarea joacă deci un rol însemnat în istorie. Ea dă naştere unor fapte noue, şi determină în direcţia ei curente neaşteptate. De şi ea nu este o putere propriŭ zisă, acţiunea ei samănă mult cu acea a individualităţei care şi ea posedă un caracter contingent.

Această însemnătate a rolului pe care întîmplarea e chemată a-l juca în desvoltarea soartei omeneşti a fost şi ea tăgăduită. D-l *Hinneberg* spre pildă, spune că „ruptura lanţului cauzalităţii universale, ultimul postulat a ori ce gîndire ştiinţifică, prin jocul întîmplărei, conduce neapărat la atomizmul şi misticizmul intelectual“ [36]. Pe de altă parte d-l *Bourdeau* susţine că „în un sistem cîrmuit de legi, nu este loc pentru accidentele întîmplătoare, căci dacă ele ar introduce discordanţa lor, ele ar face în curînd din trînsul un haos. Rînduiala lumei protestează contra suveranităţii saŭ chiar contra împărtăşirei întîmplărei. Ştiinţa deposedează puţin cîte puţin norocul de toate faptele a cărora cauze ea le descopere; îi zmulge bucată cu bucată imperiul, şi supune capriciile aparente legilor calculului“ [37]. D-l Bourdeau pare a crede, că dacă pînă acuma se dăduse un rol întîmplărei, aceasta se făcuse numai fiind că nu se cunoscuse cauzele unor fapte; dar că propăşirea ştiinţei dîndu-ne putinţa a le cunoaşte, intervenirea acestui *deus ex machina* ar deveni din ce mai puţin trebuitoare. Noi am arătat însă că faptele care decurg din întîmplare aŭ cauze tot atît de bine stabilite ca şi

36. *Die philosophischen Grundlagen der Geschichtswissenschaft* in *Sybel, Historische Zeitschrift*, vol. 53, p. 46.
37. *L'histoire et les historiens*, p. 341.

acele ce explică fapte maĭ obșteștĭ. Această cauzalitate nu explică însă decît faptul în el însuș, și de loc necesitatea ca el să intervină într-un moment dat în jocul desvoltăreĭ istorice. Ceea ce este neprevăzut și va rămînea tot-deauna ast-feliŭ, cu toată propășirea pe care științele vor putea-o îndeplini, nu este faptul însușĭ, ci intervenirea luĭ la un moment dat. Această intervenire nu va putea fi supusă niciodată niciĭ legilor, niciĭ calculelor.

Este adevărat că partea întîmplăreĭ, precum și rolul individualităților, merge slăbind, pe măsură pe cît societățile propășesc, și că înlănțuirea faptelor tinde a lua în întregul omenireĭ caracterul uneĭ succesiunĭ fatale. „Prin puterea regulătoare a mareluĭ număr, întîmplarea, în loc de a fi lucrătorul liber, devine sluga credincioasă a rațiuneĭ“ [38]. Acțiunea oamenilor marĭ devine și ea maĭ puțin simțită, cu cît se înalță cumpăna intelectuală a omenireĭ. Aceasta din urmă pare a se îndruma către o stare finală, în care elementele contingente vor pierde înrîurirea lor covârșitoare care se va reîntoarce la masse, precum stăteaŭ lucrurile în vremurile cînd omenirea nu era încă eșită din deplina neștiință, și nu este decît prea firesc lucru ca să se întîmple ast-feliŭ. Omenirea se întoarce prin o altă cale către omogeneitatea primitivă din care a eșit; dar până cînd această așteptare se va îndeplini, desvoltarea omenireĭ s-a făcut până acuma și se va maĭ face încă mult timp de acum înainte, cu concursul individualităților și intervenirea întîmplăreĭ. In adăstarea de ceea ce poate să advină, nu se pot lăsa la o parte aceste două elemente hotăritoare ale desvoltăreĭ istorice.

Intîmplarea nefiind o putere a natureĭ, manifestările sale nu pot fi supuse unor legĭ.

Teoria D-lui Tarde. — Tuturor acestor puterĭ ca-

36. G. Tarde, *La logique sociale*, Paris, 1893, p. 170.

re, după noĭ, împing evenementele istorice a se manifesta, urmînd oare-care regularitate, d-l *Gabriel Tarde* vra să substitue una singură care și-ar avea izvorul în complexiunea logică a cugetuluĭ omenesc. Această nouă constituire a istorieĭ o întreprinde d-sa, în scrierea asupra *Logiceĭ sociale* care, din acest punt de vedere, merită să-ĭ încuviințăm o luare aminte maĭ amărunțită.

D-l Tarde crede că logica nu poate să se mărginească numaĭ la formalismul abstract în care ea a fost cercuită până acum, ca logică deductivă (acea a luĭ Aristot), saŭ inductivă (acea a luĭ Bacon și Mill). „Studiul întinselor cîmpiĭ obicinuite, unde se pune în lucrare logica vie și reală, unde se fabrică în fie-care zi miĭ de silogisme, se impune într-un chip silit filosofilor. Totușĭ cîte tratate de logică nicĭ nu par a se dumeri despre ceea ce se petrece în sălile de audiență saŭ în adunările legiuitoare ?“ (p. 32). „Chestiunea însemnată în actul convingereĭ nu este după acest autor, formalismul corect al raționamentuluĭ, ci gradul de încredere pe care-l dăm acestuĭ act al gîndireĭ. Cînd se discută un lucru, este pentru a încredința. Prin urmare, a se trata logica, lăsînd la o parte încredințarea (dovada) este a lua acesteĭ științĭ temeiul eĭ de a fi (p. 33). O judecată este decĭ adevărată, nu cînd este scoasă din alte judecățĭ după oare care norme (se știe la ce concluziĭ false pot să ne conducă silogismele cele maĭ corecte), ci atuncĭ, cînd provoacă în noĭ maximul de încredințare în adevărul eĭ. Am putea formula, în silogismul cel maĭ precis, unuĭ om ce ar fi lipsit de cunoștințele trebuitoare, adevărul învîrtireĭ pămîntuluĭ în jurul soareluĭ. Un ast-feliŭ de adevăr silogistic nu ar avea pentru un ast-feliŭ de individ nicĭ o valoare, întru cît el nu ar putea să-ĭ dee nicĭ o credință. Acela care formulează o judecată universal afirmativă, nu are tot-deauna despre ea plină și întreagă convingere. Aceasta din urmă

atîrnă de o mulţime de împrejurărĭ care singure pot să i-o procure. Aşa, bună oară, în adevărurile obţinute pe calea inducţiuneĭ, că mamiferele nasc puĭ viĭ, saŭ că planetele se învîrt pe ele însăşĭ, se poate că spiritul se stea la gîndurĭ spre a le primi, saŭ ca o observaţie maĭ bine făcută să le răstoarne. Insemnătatea logică nu constă deci în formalismul eĭ, ci în acţiunea reală ce o pune în lucrare asupra convingereĭ noastre.

Dar d-l Tarde nu se mulţămeşte numaĭ cît a fi lărgit ast-feliŭ tărîmul logiceĭ. El vra să-ĭ dea încă o nouă întindere, aplicînd-o nu numaĭ la ideĭ, ci încă şi la dorinţĭ şi la voinţĭ; el descompune toate acţiunile omeneştĭ în silogisme, şi face din jocul uriaş al pasiunilor, dorinţilor, ambiţiilor, urilor, iubirilor, temerilor şi pornirilor care conduc la acţiunĭ, o ţesătură nedescurcată de silogisme. In această nouă formă de judecăţĭ premisa majoră e dată de o dorinţă:

Doresc să-mĭ pregătesc mîntuirea pe ceea lume.

Minoara este reprezintată de o credinţă.

A posti poate conduce la aceasta.

Concluzia va fi înfăţoşată prin o voinţă:

Voiŭ respecta posturile..

Totalitatea fenomenelor vieţeĭ omeneştĭ, atît acele ale gîndireĭ cît şi acele ale acţiuneĭ, sunt deci productul unor judecăţĭ silogistice: logice cînd e vorba de credinţĭ, teleologice cînd e vorba de voinţĭ.

Fiind însă că silogismele care iaŭ naştere în mintea unuĭ om, a uneĭ clase, a unuĭ popor, a uneĭ secte, a uneĭ scoale, se deosebesc cele maĭ adese orĭ de acele ce se nasc în mintea unor altora, urmează că jocul din afară al vieţeĭ va apărea ca o mare bătălie de rezultate silogistice. „Răsboae şi alianţe, ne spune d-l Tarde, certurĭ şi împăcărĭ, totul împinge pe societăţĭ la marele îngrămădirĭ, adecă la alcătuirea de sisteme mareţe, ale căror proporţiĭ se măresc neîncetat şi în care logica socială se înminu-

nează de ea însăşĭ în piramide de silogisme maĭ înalte şi maĭ tarĭ decît un mormînt faraonic“ (p. 73).

Convingerea şi acţiunea făcîndu-se tot-deauna de la om la om, valorea acestor silogisme va fi maĭ curînd socială decît individuală. Toate zbuciumările societăţilor vor fi determinate prin acest procedeŭ al logiceĭ sale care va căuta a întroduce armonia în locul deosebireĭ de vederĭ. Oamenii vor căuta a face să predomnească pretutindene ceea ce eĭ cred adevărul; eĭ vor întrebuinţa chiar puterea (răsboiul şi tortura) pentru a izbuti. Toate aceste agitaţiunĭ, provocate prin trebuinţa logică a unificăreĭ contrasturilor, vor tinde, prin căĭ deosebite, a pune în înţelegere tendinţele divergente ale societăţeĭ, şi „lumea socială se va îndruma către un termin îndepărtat, unde solidaritatea intereselor va fi absorbit maĭ toată disidenţa“ (p. 23). Logica socială, după autor, este purtătoarea vieţeĭ reale; ea împinge, într-un chip fatal, neamul omenesc la armonizarea tuturor gîndirilor, a tuturor voinţelor. „Ceea ce numesc logică socială, zice el, este îndreptarea faptelor sociale care tinde către unanimitatea, fără nicĭ o disidenţă, a împreună-lucrăreĭ membrilor uneĭ societăţĭ“.

Intre aceste elemente logice, silogisme logice şi teleologice, există un echilibru nestatornic care le conduce din lupte în lupte, la o armonizare tot maĭ deplină către care tinde nu numaĭ omenirea, ci natura întreagă în a eĭ desvoltare. „Viaţa, cea maĭ înaltă şi cea de pe urmă producere a natureĭ, pare a nu fi decît realizarea acorduluĭ logic şi teleologic cel maĭ deplin, termenul de pe urmă al serieĭ noastre“.

Această trecere de la luptă la armonie, se îndeplineşte prin zguduirĭ puternice, fiind că elementele asupra cărora lucrează tendinţa de armonizare a logiceĭ se schimbă şi se reînnoiesc fără încetare, prin nouele invenţiunĭ care aduc la lumină fără întrerupere ideĭ şi dorinţĭ noue. „Dacă nu ar fi decît de

echilibrat massele de credinţă saŭ puterile de dorinţĭ împrăştiete la un moment dat, societatea ar ajunge a se sleĭ în o ordine stătătoare; dar ea năzuind tot-odată a spori aceste masse şi aceste puterĭ înmulţindu-le, trebue să apară necontenit descoperirĭ noue, adausurĭ intermitente care turbură echilibrarea începută şi pun problema uneĭ echilibrărĭ maĭ tîrzie, maĭ complicată şi maĭ anevoioasă; de aicĭ, viaţa societăţilor, cît timp ele propăşesc".

Această expunere, atît de credincioasă pe cît se poate, a ideilor d-luĭ Tarde, dă implicit şi critica lor, pe care o vom complecta prin cîte-va cugetărĭ.

D-l Tarde se înşală, după noĭ, cînd vra să întindă rolul silogismuluĭ, cerîndu-ĭ să producă convingerea reală; apoĭ făcîndu-l să intervină, nu numaĭ între ideile, dar încă şi între dorinţile şi voinţile omeneştĭ. Dacă logica este să rămînă o ştiinţă particulară, ea nu poate să facă alt-feliŭ decît să se mărginească la regulele după care pot fi stabilite adevărurile formale, lăsînd cunoştinţa reală în sarcina altor ştiinţĭ. Ea trebuie să se îndeletnicească cu studiul raporturilor abstracte între gîndirĭ, fără a cugeta la adevărul intrinsec, adecă la aplicarea luĭ către problemele lucrurilor. In cazul protivnic, logica se expune a îngloba în ea toate ştiinţele, saŭ a deveni într-un chip arbitrar întemeietoarea adevăruluĭ real. In exemplul, împrumutat maĭ sus de la d-l Tarde, cu rotaţiunea pămîntuluĭ, dacă convingerea despre existenţa acestuĭ adevăr nu se razimă pe o operaţie silogistică formală, ea nu poate nicĭ atîta să fie dată de către logica reală, recomandată de autor. Ea atîrnă de cunoştinţele astronomice care nu pot nicĭ odată să se ţină de logică. Logica reală este decĭ tot atît de neputincioasă ca şi logica formală a stabili adevărurĭ reale. Aceste din urmă nu pot fi formulate decît prin deosebitele ştiinţĭ care se ocupă de ele. Dar dacă ast-feliŭ staŭ lucrurile, cu silogismele ce se ţin de ştiinţĭ, ce să

zicem despre acele care se întemeiază pe prejudecăți, pe simțiminte, pe patimĭ, pe dorințĭ, pe presupunerĭ, toate aceste tot atît de nestătătoare pe cît este de necontestat, că toate aceste sunt foarte reale și foa te hotărîtoare. Ce soiŭ de știință a adevăruluĭ se poate întemeia pe ele?

D-l Tarde își închipue că toate gîndirile, simțirile, voințele omeneștĭ și, fiind-că adevărurile conștiute nu sunt adese orĭ datorite decît uneĭ îmboldirĭ instinctive, și toate instinctele chiar, sunt rezultatul unor operațiunĭ silogistice, ale căror massă ar întrece pe acea a piramidelor egiptene. Ar trebui să credem, că omul, cînd mînîncă pentru că-ĭ este foame, nu este împins la acest act, prin nevoia de a introduce alimente în stomacul săŭ, dar execută numaĭ concluzia unuĭ silogism; *simt foame; mîncarea îndepărtează acest simțimînt neplăcut; prin urmare trebuie să mănînc.* Tot așa ar fi cînd fuge înaintea uneĭ epidemiĭ, unuĭ cutremur de pămînt; cînd se apără contra uneĭ loviturĭ, și chiar în sfera inteligențeĭ, cînd se roagă, scrie saŭ cetește. Noĭ credem că, în toate aceste operațiĭ, atît intetectuale cît și voluționale, omul urmează întocmaĭ ca și în acele de caracter instinctiv, o îmboldire maĭ curînd oarbă de cît logică, fără ca gîndirea sa să asculte, nicĭ de departe, de o concluzie silogistică. Rezultă de aicĭ că, în luptele între indivizĭ, secte, partizĭ, scoale, popoare și rase, aceĭ ce le întreprind ascultă de puterĭ primare a tot puternice, și de loc de niște argumente formulate într-un chip silogistic.

D-l Tarde recunoaște pe de altă parte însușĭ, că sistemul săŭ nu se poate aplica la toate sferele gîndireĭ omeneștĭ; căcĭ el exceptează din el frumoasele arte. De și frumosul este, după el, „lucrul cel maĭ social din toate, cu totul potrivit pentru împăcarea superioară a dorințelor și pentru ocîrmuirea sufletelor“ (p. 419), el recunoaște ca „rolul social al

arteĭ face esteticeĭ un loc aparte, în afară și deasupra logiceĭ și teleologiciĭ sociale“ (p. 451). Și într-adevăr, cum să se aplice operația silogistică, întipăririlor estetice care se comunică prin canalul simțurilor într-un chip intintiv, și în afară de orĭ-ce operație logică a inteligențeĭ? Arta are de efect maĭ cu samă de a pune în ințălegere părerile și simțimintele, și această ințălegere pe care d-l Tarde, în celelalte sfere ale activităţeĭ omeneștĭ (politica, religia, morala, dreptul), o explică prin rezultatul rezolvireĭ armonice a unor silogisme, în sfera arteĭ el este silit să o atribue, nu uneĭ operațiĭ silogistice, ci percepereĭ nemijlocite. Logica socială este deci exclusă din această parte însămnată a activităţeĭ sufletuluĭ. Dar, dacă ne vom uita maĭ de aproape, vom vedea, că nicĭ acolo unde e vorba de îmboldirĭ fireștĭ, precum de foame, de frică, de durere, de plăcere—într-un cuvînt, în toate deosebitele forme pe care le îmbracă instinctul conservăreĭ individuale, nu poate fi vorba de operațiunĭ logice ale inteligențeĭ, Dar chiar pentru operațiunile intelectuale, forma silogistică este departe de a determina în tot-deauna gîndirea și voința. Toată activitatea omenească este productul unor puterĭ îmbolditoarea reale care aŭ foarte puțin de descurcat cu logica, și care adese orĭ o lovesc în față, și cu dînsa și pe adevăr.

Este recunoscut că orĭ ce judecată poate fi construită într-un chip silogistic, și este tot atît de netăgăduit că oamenii în viața lor conștiută, se conduc prin judecățĭ, fie ele adevarate saŭ falșe. Aceste judecățĭ putînd fi formulate în silogisme, se va putea tot-deauna reduce activitatea omenească la un șir de silogisme. Dar această reducere ne pare maĭ mult o jucărie decît o îndeletnicire serioasă. D-l Tarde a văzut în acest joc al spirituluĭ, în acest exercițiŭ căruia un logician ar putea să se dedeie, mecanismul real al vieţeĭ, coexistența și istoria eĭ. El a vrut să întroducă această viață reală în logică, dar n-a iz-

butit decît a întroduce în viața reală, schematismul logiceĭ, saŭ maĭ bine zis al uneia din formele sale, silogismul. In loc de a materializa logica, el a impus vieţeĭ însăşĭ formalizmul logiceĭ. La ce sluješte însă de a îmbraca, cu această haină străină, fenomenul de mult cunoscut al lupteĭ pentru traiŭ? Toate exemplele dueluluĭ logic, date de d-l Tarde, nu se raportează decît la lupta pentru traiŭ. Această luptă însă petrecîndu-se între indivizĭ omeneștĭ care aŭ facultatea de a gîndi, autorul rezolve toate aceste duelurĭ și silogisme. „Sub această ceartă de prăvăliĭ, spune d-sa, noĭ descoperim cu surprindere un conflict de propozițiĭ. Cearta, astă-zĭ sfîrșită, între zaharul de trestie și acel de sfecle, între diligență și locomotivă, între navigarea cu pînze și navigarea cu aburĭ, era o adevarată discuție socială, ba chiar o argumentare, căcĭ nu numaĭ două propozițiĭ, ci două silogisme îșĭ stăteaŭ față în față. Unul zicea bună oară: calul este animalul domestic cel maĭ iute; locomoțiunea nu este cu putință decît cu ajutorul animalelor; decĭ deligența este cel maĭ bun mijloc de lomoțiune. Celalalt răspundea: calul este într-adevăr animalul cel maĭ iute; dar nu este adevărat că puterile animale singure să fie de întrebuințat pentru transporturĭ; decĭ concluzia de maĭ sus este falșă“ [39]. Iată însă tocmaĭ ceea ce noĭ tăgăduim. Lupta pentru traiŭ nu îmbracă în om forma logică; căcĭ, în acest caz, ea ar trebui să poseadă aceeașĭ formă la animale, ba chiar la vegetale. La om această luptă trebuia să treacă prin gîndire, căcĭ omul este un animal cugetător. Dar ea nu împrumută de loc de la cugetare argumentele care procură victoria luptătorilor eĭ, saŭ îĭ fac să cadă. Rezultatul este dat prin superioritatea saŭ inferioritatea formelor care întră în lupte. Este clar că lupta

---

39. *Les lois de l'imitation*, p. 178.

pentru existenţă între pisică şi şoarece nu se razimă pe silogisme. Pisica nu mînîncă şoarecele în puterea silogismuluĭ : *Mi-e foame, sunt maĭ tare decît tine, decĭ te mănînc* ; nicĭ şoarecele nu o rupe de fugă, în puterea acestuilalt silogism. *A fi mîncat e prost lucru* ; *am picioare bune* ; *decĭ o rup de fugă*. Dar lupta pentru traiŭ care rămîne tot-deauna acelaşĭ fenomen, petreacă-se el între animale seŭ între indiviziĭ omeneştĭ, secte, religiunĭ, partizĭ politice, limbĭ, scoale literare saŭ artistice, nu poate fi formulată în silogisme pentru remnul inferior. Urmează numaĭ deçît că atuncĭ cînd această luptă se dă între forme eşite din viaţa omenească, nu sunt silogismele ce se pot formula de spirit asupra schimbărilor de mers a lupteĭ, care vor determina rezultatul ; şi că această formă silogistică a lupteĭ pentru existenţă, nu este decît o răsfrîngere pe care ea o aruncă în inteligenţa omenească. D-l Tarde care admite ca mijloc de convingere motivele reale ale acţiunelor formulate prin silogisme, nu face decît a îmbraca cu o haină logică formele însăşĭ ale vieţeĭ. Logica socială a d-luĭ Tarde nu este decît un minunat studiu asupra lupteĭ pentru traiŭ între fiinţele omeneştĭ[40].

Dacă încercarea de a reduce istoria întreagă la o înlănţuire de silogisme, nu se poate susţinea, tot aşa va fi cu orĭ-ce altă silinţă de a reduce desvoltarea la acţiunea uneĭ singure puterĭ, bună oară la acea a lupteĭ pentru traiŭ, cum vraŭ s-o facă domniĭ *Benjamin Kidd, Friderich von Hellwald, Friderich Iodl* şi cîţĭ-va alţiĭ. Lupta pentru traiŭ nu poate fi înţăleasă, fără a se admite o diferenţare a indivizilor şi o superioritate a celor care triumfă asupra celor ce dispar. Dar această organizare superioară a oare căror indivizĭ nu este productul lupteĭ pentru traiŭ, de oare-ce este cauza eĭ. Arătarea spontană a unor

---

40. Această critică a *Logiceĭ sociale* a d-luĭ Tarde a fost inserată în *Revue critique* a d luĭ Chuquet 1896. No. 26 din 29 Iunie.

organisme maĭ bine constituite care triumfă în luptă, este datorită putereĭ evoluţiuneĭ care plăzmueşte indivizií ceĭ maĭ desăvîrşiţĭ. Lupta pentru traiŭ vine în ajutorul evoluţieĭ, întru cît ea întăreşte precumpenirea fiinţelor ce iesă învingătoare ; dar evoluţia ea însăşĭ nu poate fi confundată cu lupta pentru traiŭ care este cu totul deosebită de ea. Apoĭ, lupta pentru traiŭ dă precumpenirea unor speciĭ asupra altora din pricina maĭ desăvîrşiteĭ lor adaptărĭ la mediu; acest din urmă este deci un element tot atît de însămnat pentru evoluţiune ca şi lupta pentru existenţă, şi anume mediul material pentru formele materiale, mediul intelectual pentru faptele spirituluĭ.

Maĭ trebue observat că lupta pentru traiŭ are de urmare selecţiunea celor maĭ apţĭ. Ea ar trebui decĭ să asigure vieţeĭ materiale şi celeĭ a spirituluĭ o propăşire neîncetată, fiind că în tot-deauna ar trebui ca fiinţele maĭ bine înzestrate să triumfe ; dar noĭ am văzut că evoluţiunea, în domeniul inteligenţeĭ, nu este o propăşire neîntreruptă. Insă, perioadele de înapoiere uu pot fi explicate prin lupta pentru existenţă, afară decît am face să triumfe elementele maĭ slabe, ceea ce ar fi protivnic principiuluĭ selecţiuneĭ, urmare a lupteĭ pentru traiŭ. Inapoierea nu poate fi explicată decît prin o scădere momentană în puterea evolutivă care încetează pentru cît-va timp de a maĭ produce fiinţĭ maĭ bine constituite.

Dar, cum să se explice, prin luptă pentru traiŭ, oare-care succesiunĭ de fapte care nu se înfăţoşază de loc ca fiind în luptă cu altele ? De exemplu, ce lupta pentru traiŭ s-ar putea găsi oare între deosebitele scoale de pictură care s-aŭ urmat în Italia în timpul Renaştereĭ ? La ce luptă în sfîrşit să atribuim ivirea neaşteptată a individualităţilor ce avură o înrîurire covîrşitoare asupra popoarelor ? La ce luptă maĭ ales se poate atribul intervenirea neaşteptată a întîmplăreĭ ? A se reduce propăşirea

la o singură putere, deci la o singura serie de cauze, poate să simplifice, dar nu să rezolvă problema. Viaţa este complicată; desvoltarea este şi mai mult: explicarea lor nu poate decît să aibă acelaş caracter.

TH. AVR. AGULETTI

Religiunea Heteenilor[1])

Negreșit că „aceleașĭ riturĭ, aceleașĭ credințe, aceleașĭ nume divine aplicate acelorașĭ ideĭ“ [2]) dovedesc neîndoios o comună origină, o legătură de rasă, de vreme ce „legenda religioasă este de sigur opera proprie și exclusivă a geniuluĭ fie-căreĭ rase“ [3]).

De aceia ar fi prea din cale-afară de a să crede, că, cel puțin în anticitate, religia și manierile cultuluĭ unuĭ popor să puteaŭ lua prin împrumutare de la alt popor. Toate religiunile vechimeĭ „sînt niște religiunĭ de popoare și de rase, întemeiate pe particularism“ [4]). Era deci peste putință, ca sa să facă împrumuturĭ de o atare natură, atuncĭ cînd „fie-care religiune era a uneĭ rase, a unuĭ popor“ și cînd „nimenea nu să gîndea a o propaga în afară“ [5]). In acele vremurĭ „a aparținea uneĭ rase saŭ unuĭ popor și a adora zeiĭ naționalĭ, zeiĭ țăreĭ, era tot una“ după cum „renegarea zeilor strămoșilor echivala cu abzicerea naționalităţeĭ însă-șĭ“ [6]).

Așa dară admițînd că „religiunea unuĭ popor este expresiunea

---

1. Vezĭ *Arhiva*, No. 5—6, Maĭ-Iunie 1897, și No. 5—6 Maĭ-Iunie 1898.
2. *Maspero*, Hist. de peuples de l'Orient, 496.
3. *E. Renan*, Etudes d'hist. relig. p. 2.
4. C. *P. Tiele*, Hist. de relig. de l'antiq. p. 1.
5. Id. p. 2.
6. Id.

cea maĭ completă a individualităţiĭ sale" [7]) nu maĭ putem veni la ideia de împrumutare între popoare, in chestiune religioasă.

De să întîmplă, ca vre-un popor să adopte zeiĭ vecinilor săĭ, e de observat, că nouele divinităţĭ nu pot intra in panteonul naţional, pînă ce nu-şĭ schimbă „forma, caracterul, semnificaţiunea şi cîte-odată chiar numele", căcĭ alt-feliŭ „nu li să face nicĭ un cult" [8]).

Ast-feliŭ fiind lucrul, evident, că dacă religiunea unuĭ popor, să găseşte asemănătoare cu a altuĭ popor, apoĭ şi originile acestor popoare sînt asemănătoare, fiind de aceiaşĭ rasă.

Dacă dar, din studiul ce vom întreprinde asupra religiuneĭ heteene, va reeşi pentru noĭ o asemănare a acesteia cu religiunea semitică, arică saŭ turanică, apoĭ şi Heteeniĭ nu pot fi, in consecinţă, de cît Semiţĭ, Arĭ saŭ Turanĭ. Cu alte cuvinte, aflînd la ce clasă de religiunĭ putem raporta pe cea heteană, aflăm tot-deodată şi la ce clasă etnică e să raportăm pe Heteenĭ înşi-şĭ.

* * *

In faimosul tractat încheiat între ceĭ maĭ puternicĭ monarhĭ aĭ vecheĭ lumĭ orientale, între Ramses II şi Khitisar, să găsesc următoarele: „Cînd (acest tractat) va fi cunoscut (de locuitoriĭ ţăreĭ Egiptuluĭ şi de aĭ ţăreĭ Kheta), nu-l vor viola, căcĭ tot ceia ce este scris pe tăbliţa de argint, sînt vorbe care vor fi fost aprobate de toţĭ zeiĭ, în mijlocul divinităţilor masculine şi al divinităţilor femenine, anume între acelea ale ţăreĭ Egiptuluĭ. Eĭ chezăşuiesc pentru mine (de temeinicia) acestor vorbe (ce eĭ aŭ sancţionat), iată lista zeilor ţăreĭ Kheta: Sutech, din oraşul Tunep, Sutech din oraşul Zaranda; Sutech din oraşul Pilqa; Sutech din oraşul...; Sutech din oraşul Sarpina..." [9]). Să vede din acest pasaj, că un zeŭ hetean foarte răspîndit, şi decĭ cel principal, să numia *Sutech*.

Pentru aceasta maĭ avem şi alte dovezĭ.

Să ştie, că tractatul amintit, cel maĭ vechiŭ din cele cunos-

---

7. *Renan*, op. cit.
8. *Tiele*, id.
9. *Brugsch*, Hist. of. Eg. apud. Sayce, Hét. op. cit. 29—30 cf. *E. de Rougé*, Traité de Ramses II, în Rev. arch. Avril 1866, versetul 37—39.

cute pînă azĭ, a fost scris de Heteenĭ pe o tăbliță de argint și apoĭ trimis Egiptenilor. In capul acesteĭ tăblițĭ, chiar textul tractatuluĭ ne spune, era „o figură asemănătoare cu a luĭ Sutech, care ține îmbrățișată figura mareluĭ prinț din Kheta, Sutech, regele ceruluĭ, protectorul stipulațiunilor propuse de Kheta-sir, marele rege din Kheta" [10]). Sutech, decĭ, neîndoios, că era un zeŭ hetean, un zeŭ principal, „regele ceruluĭ".

Tot acest tractat ne maĭ dă dovadă de existența acestuĭ zeŭ la Heteenĭ, dacă cele maĭ sus aduse nu vor fi destul de edificătoare. Ast-fel pe la începutul zisuluĭ tractat, vorbindu-să de intențiunile pacĭnice ale monarhuluĭ hetean, să zice: „De acum, Kheta sir, marele rege din Kheta, va supraveghia acest tractat, așa ca această convențiune să poată subsista, aceia pe care zeul Ra a făcut-o, pe care zeul Sutech a făcut-o, pentru poporul din Epipt și pentru poporul din Kheta, pentru ca să nu maĭ fie dușmănie între eĭ pe vecĭ" [11]). Numita convențiune așa dară o garanta din partea lul Ramses, Ra, iar din a luĭ Khitisar, Sutech. Garanțiĭ eraŭ dar niște zeĭ de aceiașĭ mărime. Iată pe Sutech principalul zeŭ la Heteenĭ, ca Ra la Egiptenĭ.

Afară de cele aduse ne maĭ putem convinge, în chestia ce ne preocupă, și prin următoarele.

In lucrarea asupra religiunilor vechĭ, vorbind despre tractatul amintit și făcînd Tiele cîte-va observațiunĭ asupra chezășilor acesteĭ alianțe, zice: „Sutech pare că reprezenta aicĭ în deosebĭ pe Chetas" [12]).

La rîndul săŭ Sayce zice: „în textul hetean al tractatuluĭ încheiat între Ramses și regele din Kadesh, zeul suprem e numit Sutech" [13]) care, adaogă maĭ jos, era zeul suprem hetean" [14]).

In Lenormant cînd să vorbește de invaziunea păstorilor cananeenĭ în Egipt, între care „aceĭ carĭ ocupaŭ primul loc, tribul dirigent al mișcăreĭ, eraŭ Khetas" [15])—încă găsim ceva informațiunĭ,

---

10. *E. de Rougé*, op. cit. vers 48—49. Cf. Sayce op. cit. 32.
11. *Brugsch* op. Sayce, 26, cf. *Rougé* v. 14.
12. *Tiele*, op. cit. 111.
13. *Sayce*, op. cit. 113, cf. *Menant*, Karkemish, 68, Sylabaire hétéen, 69; *Perrot*, Hist. de l'art, 778, IV.
14. Id. 121.
15. *Lenormant*, Hist. orient 1869, I, 361.

ce ne intereseazä. Ast-fel sä zice, cä dupä ce invadatorii cucerirä Egiptul și sä institui regele Set-aa-pehti (Saites), s a ridicat un templu zeului „Set saü Sutech, zeul național al Ketas-ilor“ [16]).

In sfîrșit și in lucrarea luï Maspero, cînd sâ vorbește de religia heteanä sä zice: „fie-care oraș avea zeul säü, care sä numia Sutku“ [17]), repetîndu-sä lucrul acesta maï departe, enumerîndu-sä printre zeiï principaïï aï universuluï și „Sutku de la Khiti“ [18]).

Din toate cele aci referite, rezultä un lucru hotärît: Heteeniï aveaü un zeü *Sutech*, zeü principal cum era la Egipteni Râ.

* * *

Dupä constatarea existențeï zeuluï hetean Sutech, vine întrebarea: Numaï Heteeniï aü avut acest zäü, orï sä maï gäsia aceastä divinitate și la alt popor?

Chiar din aï 4-lea verset al amintituluï tractat heteo-egiptean, sä poate înțelege, cä zeul Sutech fácea parte și din panteonul egiptean. Intr-adevär, în acel verset sä cuprind urmätoarele: „In acea zi, regele era in orașul luï Ramses, prezentînd ale sale ofrande de pace și pärinteluï säü Amon-Ra și zeilor Hormakhis-Toum, și luï Ptah din Remesu-Meiamun și luï Sutech cel puternic, fiul zeițeï ceruluï....“ [19]). Tot în acestași tractat, care sä vorbește de protejarea zeilor, sä zice: „(Am invocat aceste divinitäți masculine și) femenine (ale țäreï Kheta) care sînt zeiï țäreï, ca martorï aï jurämîntuluï meü; (la eï s-aü asociat divinitățile masculine și femenine) ale munților și ale rîurilor țäreï Kheta, zeiï țäreï Razandana, Amon, Ra, Sutech și divinitățile masculine și femenine ale țäreï Egiptuluï“ [20]).

Din acestea toate sä poate înțelege, cä Sutech era și un zeü egiptean, nu numaï hetean.

Acesta sä maï poate susține și prin citatele de maï jos, scoase din autoriï, ce s-aü ocupat, maï cu îngrijire, de aceastä chestiune.

Tiele, analizînd, în opera-ï atît de mult citatä, cunoscutul mit

---

16. Id. 362.
17. *Maspero*, op. cit. 181.
18. Id. 339.
19. *Brugsch* ap. Sayce, op. cit. 25, cf. *Rougé*, ver. 4.
20. Id. 31, cf. *Rougé* vers. 40—41.

egiptean al luĭ Osiris, a dovedit că multe părţĭ ale acestuĭ mit sînt adăogate „în epoca regilor păstorĭ, care făcură din Tanis centrul cultuluĭ zeuluĭ lor Sutech, identificat maĭ în urmă cu Set“ [21]). Maĭ în jos, vorbind de ultimul rege hicsos saŭ pastor în Egipt, de Apofis, Tiele ne spune că „Apofis adoptase cultul luĭ Sutech saŭ Set, căcĭ Set era vechea divinitate a Egiptuluĭ de jos, iar Sutech numele săŭ alterat“ [22]). Continuînd cu spicuirea opereĭ luĭ Tiele, vom maĭ găsi probe de existenţa luĭ Sutech şi la Egipteni. Ast-fel, ni să spune, că de şi Hicsoşiĭ aŭ fost goniţĭ, totuşĭ acest cult al luĭ Sutech saŭ Set n-a fost suprimat din panteonul egiptean, de oarece cu 4 viacurĭ maĭ tîrziŭ un guvernator de al luĭ Ramses II tot maĭ era „profetul luĭ Sutech“ [23]). Şi lucrul acesta, vorba luĭ Tiele, „este o probă vădită că Sutech (Set) nu era o divinitate streină, ci un zeŭ egiptean“ [24]), cu atît maĭ mult, că însu-şĭ faraonul „Ramses II a fost cuprins de o ardoare cu totul particulară pentru Sutech“ [25]).

Să recunoaşte decĭ de autorul cunoscuteĭ „Istoria religiunilor vechĭ“, că zeul hetean Sutech adus de Pastorĭ era acelaşĭ cu egipteanul Set, cu care s-a şi confundat.

Tot în sensul acesta vorbeşte un mic pasaj din Maspero. După, ce să vorbeşte maĭ întîiŭ de religia Pastorilor, să adaogă: „Sutku, războinicul, zeul naţional al cuceritorilor, fu identificat cu Sit egipteanul“ [26])

Sutech, dară, după cele aduse în rîndurile de maĭ sus, este nu numaĭ zeŭ hetean, dar şi egiptean şi în genere şi Sirian, ca fiind şi la Hicsoşĭ.

Acestea ast-fel fiind, nu pot decît să ateste „că era o mare analogie între religiunilor cele două popoare (Egiptenĭ şi Heteenĭ“ [27]) şi că pe de altă parte „religiunea heteană era destul de analogă cu aceia a popoarelor cananeene“ [28]), care aŭ năvălit în Egipt sub numele de Pastorĭ saŭ Hicsoşĭ.

---

21. *Tiele*, op. cit. 34.
22. Id. 94.
23. Id. 95.
24. Id.
25. Id. 110 cf. *Lenormant*, Hist. or. 1869, I, 394.
26. *Maspero*, op. cit 165.
27. *Tiele*, op. cit. 111—112.
28. *Maspero*, op. cit. 180—181.

Concluzia hotărîtoare, judecînd-o din deducerea făc:tă, nu poate fi decît aceasta, cà Heteenii, Sirienii (toate popoarele semitice dintre Egipteni și Heteeni) și Egiptenii, aŭ o origină comună, origină semitică. Incă o dovadă mai mult că Heteenii sînt semiți.

* * *

Să cercetăm însă mai departe religiunea heteană și raporturile ei cu a celor-lalte popoare, pentru ca să fie mai temeinice cele deduse din materialul expus în paragrafele precedente.

In memoriul d-lui Menant asupra silabarului hetean, să spune, că în niște inscripțiuni heteene găsite la Bulgar-Maden și la Tyana ne întîmpină niște nume proprii, ale căror primă parte să citește de sigur „Sandu" [29]). Ast-fel, după acest savant, în determinarea semnelor heteene, este de citat „numele zeului Sandu" [30]). Autorul memoriului a mai văzut acest nume Sandu, în compoziție cu altele, și pe peceți: fie pe pecețile găsite în palatul regelui Assurnazir-pal sub forma „Sandu-Sarme" [31]), fie pe altă pecetie, în care să pomenește de un rege hetean „Sandu-er". Din toate acestea, Menant conclude că „numele divin Sandu nu este strein onomasticei heteene" [32]), iar noi nu putem alta scoate decît că o altă divinitate heteană este *Sandu*.

De alt-fel aserțiunea noastră să mai adeverește și prin alte relațiuni.

Ilustrul Sayce în opera sa, ce atît de mult am citat-o în traducerea franceză, ne dă o informațiune foarte edificătoare în această privință. Cînd ne vorbește de faimosul templu de la Mabog și de legendele asupra fondărei sale, ce ni le raportează Lucian, ne spune că acest templu era pus sub protecția unui zeŭ, identificat de amintitul scriitor grec cu Zevs, „divinitate, care era cunoscută în Cilicia și în Lidia sub numele de Sandan, identificat cu Soarele" [33]). Rezultă, nu să poate mai lămurit, că vestitul templu hetean de la Mabog, era sub scutul zeului solar Sandan saŭ Sandu.

---

29. *Menants*, Syl. hét. 46.
30. Id. 64.
31. Id. 65.
32. Id. 66 cf. id. 77—78.
33. *Sayce*, op. cit. 121.

Şi maĭ găsim în Sayce o dovadă spre sprijinul păreref existenţeĭ acesteĭ divinităţĭ la Heteenĭ. Către sfîrşitul opereĭ citate, să zice că „Numele de Sandu, fără determinativ divin, figurează ca formînd prima parte a numelor regale“ [34]), ceia ce vrea să zică că dacă acest nume va fi preces de un semn determinativ divin el numeşte atuncĭ o divinitate.

E decĭ clar lucru, că avem un zeŭ hetean *Sandu.*

* * *

Dar oare, este proprie numaĭ Heteenilor această divinitate? Nu maĭ există ia şi la alt popor antic oriental?

O primă călăuzire într-această direcţie ne poate da concluzia luĭ Menant, din citatul memoriu, că „Sandu este zeul pe care Asirieniĭ îl numiaŭ Sandan“ [35]). Şi cu adevărat aceasta.

Maspero în lucrarea sa, cînd ne vorbeşte de zeiĭ asirienĭ, zice: „după aceasta a 2-a triadă, vin cincĭ zeĭ ce să socoteaŭ ca protectorĭ aĭ planetelor: Ninib (Saturn)...“ lămurind că „Ninib, desiguat adesea sub numele de Sandanu, nu este alt decît Hercule asirian“ [36]). Savantul egiptolog confirmă şi completează aşa dară asertiunea adusă din memoriul luĭ Menant, anume că Sandu saŭ Sandan hetean este acelaşĭ cu Sandan saŭ Sandanu asirian.

Şi apoĭ însuşĭ Tiele, care zice: „Samdan asirian nu este decît o citire nesigură a supranumeluĭ luĭ Ninib“ mărturiseşte, că într-adevăr, să găseşte un Sandan saŭ Samdan semitic în Asia-Mică“ [37]), adecă la Heteenĭ.

Reiesă dar, iarăşĭ lămurit, că Sandu hetean este semitic, maĭ ales după identificarea făcută cu un zeŭ semitic asirian.

Şi împrejurarea aceasta tradează origina comună a celor două popoare, Asirienĭ şi Heteni, origina semitică a amîndurora.

* * *

Cercetările în sensul acesta trebuesc împinse maĭ departe.

In inscripţiunile heteene ni să prezintă o expresiune ideogra-

---

34. Id.
35. *Menant* Syl hét. 66.
36. *Maspero*, op. cit. 141.
37. *Tiele*, op. cit. 253.

fică a uneĭ divinitățĭ, care „nu poate avea decît o semnificație, aceia de Soare". Această divinitate, după părerea cunoscutuluĭ asiriolog Menant „ar fi *Samas* asirian"[38]. Există încă la Heteenĭ cu alte cuvinte o divinitate identică cu Samas asirian.

* * *

Din nefericire nu cunoaștem încă numele hetean al acesteĭ divinitățĭ, și ne este peste putință decĭ a face apropierĭ și concluziunĭ maĭ întemeiate. Totușĭ dacă ar fi pe presupunerĭ, de admis în unele înprejurărĭ, socotim a nu greși mult, presupunînd, maĭ ales în urma asemănărilor constate între zeitățile heteene și semitice anterioare, că și în limba heteană, zeul Samas, ar fi avut cam tot același nume ca în asiriana.

Orĭ și cum, faptul positiv e, că s-a maĭ dovedit o divinitate heteană identică cu alta semitică, ceia ce invederează din noŭ origina semitică a Heteenilor, popor cu zeĭ semiticĭ.

* * *

Nu ne mărginim însă numaĭ aicĭ.

In memoriul asupra orașuluĭ Karkemish, Menant, discutînd etimologia acestuĭ cuvînt hetean, crede a ști că „în numele Karkemish să găsesc cele două cuvinte: Kar și Kemish". Apoĭ ni să explică fie-care din elementele compuitoare zicîndu-să că „Kemish este numele zeuluĭ *Kamosh*"[39].

Dar oare zeul al căruĭ simbol să găsește în numele de Karkemish, figurează în panteonul hetean? întrebarea ce și-o pune însu-șĭ Menant, și căreia să silește a-ĭ da un răspuns afirmativ. Intr-adevăr dînsul probează, că expresia ideografică a zeuluĭ Kamosh din numele orașuluĭ Karkemish să găsește și în cortegiul divin de la Yasili-Kaia. Dar aci era unul din templele însemnate ale Heteenilor, și negreșit că artistul a reunit pe bazo-reliefurile luĭ, într-o ceremonie comună, principalele divinitățĭ ale panteonuluĭ hetean.

Așa dară după studiile prea cunoscutuluĭ orientalist citat „Ka-

---

38. *Menant*, op. cit. 67.
39. *Menant*, kark., 67.

mosh era desigur o divinitate heteană" [40]) Ba încă mai mult: „cînd Karkemish ajunse la rîndu-i capitală, Kamosh deveni marea divinitate heteană" [41]).

* * *

Cine este acest zeŭ Kamosh? Ce ştim despre el? Şi este el un zeŭ exclusiv hetean?

In Biblie, cînd să enumeră greşalele luĭ Solomon faţă de Dumnezeŭ, să zice, între altele, că un păcat mare ce apăsa în cumpăna fără-de-legilor regeluĭ evreŭ, era faptul, că dînsul „zidi un altar luĭ Kamosh (kemos), idolul Moabiţilor, pe muntele din faţa Ierusalimuluĭ" [42]). Ceia ce noĭ reţinem dintr-aceasta, e faptul că un zeŭ moabit, adecă semitic, să numia Kamosh.

O confirmare a celor maĭ sus zise, găsim într-un alt verset din Biblie. Aşa, cînd Iosias, justul rege al Ierusalimuluĭ, să apucă să curețe țara, să deie afară orĭ-ce cult strein ce a putut supăra pe Iahveh, între altele „profană şi altarele din faţa Ierusalimuluĭ, din dreapta munteluĭ Măslinilor, pe care Solomon, regele luĭ Israel, le zidise... luĭ Kamos (Kemos), idolul Moabiţilor..." [43]).

Putem întări credinţa noastră, că zeul hetean Kamosh să găsia şi la alte popoare semitice, şi anume la Moabiţĭ, şi din următoarele. Maspero, in a sa „Istorie a Popoarelor vechĭ orientale", printre principaliĭ zeĭ semiticĭ din Siria socoteşte, în urma aprofundatelor cercetărĭ, şi pe Khamas al Moabiţilor" [44]). Recunoaşte dar, ilustrul savant, că Moabiţiĭ aveaŭ un zeŭ, Kamosh. Aceasta o putem deduce indirect şi dintr-un alt pasaj din Maspero. Cînd vorbeşte de rezbelul dintre Mesha, regele Moabiţilor, şi regiĭ Israeluluĭ, ne spune că Mesha asediat în capitală-ĭ şi desesperînd de oamenĭ „recurse la mijlocul suprem, ce religia i oferia în atare caz: jertfi pe fiul săŭ luĭ Khamos, arzîndu-l pe zid în faţa lagăruluĭ inamic" [45]). O probă şi maĭ palpabilă de semitizmul acestuĭ zeŭ Kamosh, ne-o dă tot

40. Id. 69.
41. Id. 68, cf. *Menant*, Syl. het. 67—69, apendice la tr. fr. *Sayce*, 181.
42. I *Regi*, XI, 7.
43. II *Regi*, XXIII, 13.
44. *Maspero*, op. cit. 339.
45. Id. 378.

Maspero, zicînd: „Iahveh este un zeŭ de tipul și din familia luĭ Kamosh și a luĭ Melqart“ [46]). Adecă zeul semitic evreiesc Iahveh era din aceiașĭ familie ca și Kamosh hetean și moabit.

Și nu numaĭ atît. Menant, în ambele memoriĭ citate, cît și în apendicele făcut traduceriĭ franceze a opereĭ luĭ Sayce, spune foarte lămurit și precis că „acest zeŭ era foarte răspîndit pe coasta Sirieĭ și în Asia-Mică“ [47]).

Iată încă o divinitate heteană, care să găsește la toate popoarele semitice occidentale. Ceia ce, în consonanță cu cele maĭ înainte expuse, ne arată semiticitatea și a origineĭ Heteenilor.

* * *

Să probăm maĭ departe cele arătate în paragrafele precedente.

In faimoasa poemă a luĭ Pentaur, preotul egiptean care cîntă luptele dintre Ramses și Khitisar, găsim un pasaj, ce ne interesează. După ce faraonul egiptean scapă prin vitejia sa din cursa întinsă de Heteenĭ și recîștigă teren asupra inamicilor săĭ, regele hetean este silit să dea înapoĭ. Atuncĭ el face să înainteze numeroșĭ șefĭ dimpreună cu carele lor și cu oameniĭ lor exersațĭ în toate armele: prințul de Arad, acela din Mysia, prințul de Ilion, acela din Lycia, acela din Dardania, prințul din Gorgamish, acela din Qarqusha, acela din Chaluppa. Toțĭ aceștia eraŭ aliațiĭ Heteenilor, eĭ însișĭ Heteenĭ. Forțele egiptene să aruncă asupra lor, în frunte cu Ramses. Inspăimîntațĭ, Heteniĭ strigă „Acesta, care este printre noĭ, nu e un om, ci este Sutku marele războinic, este *Baal* în persoană“ [48]).

Vedem, de aci, că Heteeniĭ aveaŭ între zeiĭ lor; și poate cel maĭ principal, pe Baal. Aceasta rezultă lămurit, de-oare-ce acest zeŭ, în pasajul citat, e pus alăturĭ de Sutech hetean și încă maĭ superior acestuĭ, căcĭ mirarea acelor soldațĭ heteenĭ merge crescînd de la Sutech pînă la Baal. Nu ni să poate obiecta, că Baal n-ar fi zeŭ hetean, de oare-ce aliațiĭ heteenĭ, pronunță numele acestuĭ zeŭ, iar nu Heteeniĭ înșișĭ; căcĭ nu ne putem închi-

---

46. Id. 394.
47. *Menant*, Karc. 68. cf. *Men* Syl. hét. 69, apend Sayce, 183.
48. *Rougé*, Recueils de travaux, 1870, apend *Maspero* op. cit. 231—232.

pui ca toate acele populațiunĭ citate, din restul Asieĭ Micĭ. Karkemish și Alep, să nu fi fost Semițĭ, deosebițĭ de Heteenĭ, de de o altă origină și religie, maĭ ales cînd Karkemish, știut este că era capitală heteenă. Aceste populațiunĭ toate nu eraŭ decît heteene de origină, și vasale suveranitățeĭ luĭ Khitisar din Kadesh. Așa să și explică alianța de care am vorbit. Şi așa fiind lucrul, poema luĭ Pentar dovedește, că toțĭ aceĭ aliațĭ, adecă aceĭ prințĭ heteenĭ vasalĭ luĭ Khitisar, aŭ cunoscut și aŭ avut în panteonul lor religios pe Baal.

Ast-fel Heteeniĭ aŭ avut ca cel maĭ mare zeŭ al lor pe Baal.

Ni s-ar maĭ putea obiecta, spre a doborî susținerea noastră, că în poema citată, Baal a fost intercalat întîmplător, de către poetul egiptean. S-ar putea crede deci, că pentru frumusețea compunereĭ epice Pentaur, a întrodus pe Baal, saŭ că și el, ca poețiĭ de maĭ tîrziŭ Grecĭ și Romanĭ, a fi botezat o divinitate streină, cu un nume familiar luĭ. Nicĭ una, nicĭ alta. Cum și de ce era să vorbească de Baal, cu prilejul uneĭ lupte cu Heteeniĭ? La ce să fi întrodus în poemă pe acest zeŭ, și nu pe unul egiptean? Şi apoĭ Baal nu exista la Egiptenĭ. Şi nicĭ de la Asirienĭ nu putea să-ĭ fi fost familiar acest nume, întru cît pe vremea luĭ Pentaur, încă nu să începuseră relațiunile dintre Asiria și Egipt, pentru ca să poată ști cu deamăruntul viața asiriană. Rămîne ca acest zeŭ să fi fost familiar luĭ Pentaur de la popoarele vecine din Siria. Dar aceste popoare nu eraŭ decît Heteniĭ. Așa că Pentaur nu putea lua pe Baal decît din gura Heteenilor înși-șĭ. Aceștia aveaŭ decĭ pe Baal, zeŭ principal, și obiecția ce s-ar fi putut întimpina, cade.

* * *

Dar dovedind că Baal este zeŭ hetean, la ce maĭ putem ajunge?

Toțĭ ceĭ ce s-aŭ ocupat chiar pe departe cu istoria veche orientală, necum specialiștiĭ, știŭ că Baal este prea cunoscutul zeŭ semit, ce-l întîlnim la Asiro Babilonenĭ, ca și la Semițiĭ occidentalĭ, la Rutennu. Pentru aceasta nu maĭ trebue demonstrație.

Şi iată-ne tot în tema noastră: identitatea dintre Baal hetean și Baal semitic, invederează și identatea origineĭ dintre Heteenĭ și Semițĭ.

* * *

După cum reiesă din studiile luĭ Sayce şi Menant asupra hieroglifelor hetene, în panteonul hetean maĭ era o divinitate bărbătească, *Tarku*.

Această zeitate pare a fi necunoscută, pare a nu fi existat şi le alte popoare. Şi în acest caz, elementul de comparaţie lipsind, n-am şti ce deducerĭ să facem.

Totuşĭ, orĭ cum ar fi lucrul, credem, că, cel puţin numele hetean de Tarku e un nume semitic. Şi în cazul acesta o divinitate cu nume semitic probează semiticitatea eĭ însă şĭ, şi decĭ s-ar adăoga şi acest argument la atîtea probe aduse pentru demonstrarea origineĭ semitice a Heteenilor.

Intr-adevăr, numele de Tarku, e nume semitic.

Sayce ne spune că pe înscripţia de la Boghaz-Keni „să citeşte numele de Tar saŭ Tarku (rege) pentru numele zeuluĭ principal de aci"[49]. In acest caz „Tar ar avea semnificaţia de rege"[50]. Dar în limba semitică rege să zice „sar", şi o apropriere între „sar" şi „tar" ambele însemnînd rege, din punctul de vedere etimologic, să impune.

Şi ast-fel Tarku putînd fi pentru Sarku, Ku este un sufix hetean, numele este de origină semitică, ceia ce, spuserăm maĭ sus, poate veni în sprijinul temeĭ noastre.

* * *

Pînă aci am dovedit ce divinităţĭ bărbăteştĭ aveaŭ Heteeniĭ, şi cu care altele pot fi puse în legătură. Şi am văzut că toate sint semitice sau identice cu ale Semiţilor, ceea ce probează şi o identitate orĭ comunitate de origină între Semiţĭ şi Heteenĭ.

Să vedem acum dacă putem scoate acelaşĭ lucru şi în ceea ce priveşte divinităţile femenine ale Heteenilor.

In tractatul de pace heteo-egiptean, pe care l-am citat în cursul acestuĭ articol, găsim pomenită şi o zeitate femenină a Heteenilor. Ast-fel versetul 39, după ce dă, cum am văzut, lista tuturor zeilor Sutech, adaogă în lista zeilor ţăreĭ Kheta şi pe „*Astarta* din ţara Kheta"[51]) Lucrul acesta l-aŭ constatat şi învăţaţiĭ ce i-am utilisat.

49. *Sayce*, op. cit. 121
50. *Menant*, Syl. hét. 47.
51. *Brugsch*, apend Sayce, 29—30. cf. *Rougé*, vers. 37—39.

In adevăr, Sayce vorbind de acest tractat, zice: „în text zeița supremă heteană e numită Antarata sau poate Asterata“ [52]).

Maspero, vorbind de religia heteană, mărturisește în urma cercetărilor făcute, că „fie-ce oraș își avea zeița sa, care purta numele generic de Astrite“ [53]). Maĭ jos, cu ocaziunea studiilor asupra divinităților femenine supreme, același savant zice că „una avea numele generic de Astarte, la care să adăoga cîte odată acela al orașuluĭ saŭ al țăreĭ a căreĭ patroană era“ spre pildă „Astarte a Khiți-lor“ [54]).

Să vede dar prea lămurit, că una din zeitățile principale ale Heteenilor să numia Astarate saŭ *Astartea*.

* * *

Maĭ găsim oare și aiurea divinitatea aceasta?

Maspero în pasajul chiar acum citat, ne spune că această zeiță, la popoarele Cananeene avea pe lîngă numele-ĭ generic și altele adăogate. Ast-fel, cîte odată „Astarte avea numele zeuluĭ cu care era măritată, Ashtor a luĭ Kamosh“, saŭ „acela al emblemelor, ce i să asignaŭ, Ashtoreth Karnaim“, saŭ „un supranume provincial: Tanit, Asherath, Anati“ orĭ „un epitet, care să aducă omagiu vreuneĭ calităţĭ ale sale, Ashtoreth Naamah“ [55]). Din toate acestea să vede că Astarte heteană era comună tuturor popoarelor semitice cananeene. Și „Asherath avea templu săŭ și altarul sacrat la Samaria“ și „fu adorată pe muntele Sion“ [56]), decĭ în însă-șĭ țara exclusiv semitică.

Dar Astarte era întrodusă și în panteonul egiptean. Ea își „avu templul săŭ la Memfis“ [57]) cum ne arată egiptologul Maspero.

Ba chiar din religia Yemenuluĭ și Harranuluĭ, făcea parte, de oare-ce „principaliĭ zeĭ, ale căror nume să cunosc sînt Siu, Samas... Athtar“ [58]).

---

52. *Sayce*, op. cit. 113, cf. *Menant*, Syl. hét. 69; Kark. 68 *Perrot*, op. cit. 779.
53. *Maspero*, op. cit. 181.
54. Id. 339.
35.
56. Id. 373, 481.
57. Id. 357.
58. *Tiele*, op. cit. 252.

Şi nu numaĭ atît. Numele zeităţeĭ Astarte şi rolul săŭ par „a fi adaptate la ale babilonenceĭ Ishtar“ [59]) Aceasta e adeverit şi prin spusele luĭ Tiele, cînd, vorbind de religia feniciană şi de zeiĭ eĭ, adaogă: „Ashtoreth nu e alta decît Isthar de la Asirienĭ“ [60]). Indirect din spusele acestuiaşĭ autor, putem deduce încă identitatea dintre Astarte heteană şi Ishtar asiro-babiloneană, din următoarele: „zeiţa Ishtar şi-a schimbat şi sexul în trecerea sa din Asiria în Arabia, şi era adorată sub numele de Athtor“ [61]). De altfel şi Sayce întăreşte aceasta, zicînd „zeiţa Istar era numită Astoreth în Canaan şi Athar la Arameenĭ“ [62]). Cu alte cuvinte Astarte, Astoreth saŭ Antarata, Athar, este tot una cu babilonica Isthar, zeitate în adevăr asiro-babiloneană [63]).

Iată dară, că şi această zeiţă heteană foarte importantă aparţine tuturor panteoanelor semitice, fie Asiro-Babilonene, orĭ Cananeene, Feniciene, Arabe, Evree şi Egiptene, etc.

Şi sub acest raport decĭ să invederează comunitatea origineĭ între Heteenĭ şi Semiţĭ, ceea ce, adaos la cele maĭ sus arătate, ne face o convingere din ce în ce maĭ fermă, în această privinţă.

* * *

Maĭ putem aduce argumente în sprijinul tezeĭ noastre şi din cele următoare.

Ştim că la Egiptenĭ eraŭ zeĭ solarĭ: Ra, Amon, „Aton, discul solar“ saŭ „Aten“ ce s-a comparat pe drept cuvînt cu semiticul Adonaĭ“ [64]), întrodus de faraonul cu sînge hetean Amenophis IV [65]).

Zeĭ solarĭ să maĭ găsesc şi la Asirienĭ şi la toate cele-ialte popoare dintr-aceiaşĭ obîrşie.

Cu drept cuvînt decĭ să zice, că „Semiţiĭ adoraŭ soarele maĭ

---

59. *Maspero*, op. cit. 537.
60. *Tiele*, op. cit. 267.
61. Id. 253.
62. *Sayce*, op. cit, 113.
63. Cf. *Tiele*, op cit. 203—206.
64. *Lenormant*, Hist. or. I. 382.
65. Cf. od. şi *Sayce*, 15.

pre sus de cele-lalte divinitățĭ“ [66]) și că „eraŭ dațĭ culturilor solare și concepțiunilor astronomice“ [67]).

Dar ceva la fel ne întîmpină și la Heteenĭ. Ast-fel discul solar de la Egipteni [68]) să întîlnește și la Heteenĭ. Aceasta să poate dovedi din aceia, că la toate cilindrele și pecețile glipticeĭ heteene› cîmpul lor presintă adesea „simbolul zeuluĭ suprem, discul înaripat, așa de răspîndit în Egipt, Asiria și Chaldea“ [69]),

Așa dară toțĭ Cananeeniĭ, Feniceniĭ, Edomițiĭ și toate popoarele semitice din Siria, aveaŭ o religie analogă cu a Heteenilor, și aceștia una analogă cu a Asirienilor, a Babilonenilor, și a Egiptenilor, analogie religioasă care trădează analogia etnică.

* * *

Să trecem acum la *cultul hetean.*

Ne poate servi pentru aceasta cu îndestulare descrierea scriitoruluĭ grec Lukian: „Asupra zeițeĭ Siriene“. Aci ni să vorbește de templul hetean din Mabog, cu toate cele referitoare la aceasta, sub raportul culturuĭ religios, adecă despre „riturile observate în ceremoniĭ, adunările solemne și sacrificiile ce să aduceaŭ acolo“ [70]).

Descrierea ce are să ne-o facă ast-fel Lukian — cum crede Micland, — saŭ anonimul autor al tractatuluĭ despre „zeița siriană — cum crede Bellin de Balla, — privește întregul cult hetean de și această descriere să face în suta a 2-a după Christ. Templul ca și riturile, descrise, sînt pur heteene [71]), de și ca stat Heteeniĭ de mult încetaseră a maĭ figura.

Păstrarea neatinsă, fie a templuluĭ, fie a tuturor riturilor, ceremoniilor și sacrificiilor acestuia, de fel heteene, dovedește că ele eraŭ dacă nu identice, cel puțin, foarte asemenea cu ale popoarelor semitice încunjurătoare, și maĭ ales cu ale poporuluĭ învingător pe acea vreme, cu ale Asirienilor.

După ce ne descrie templul și ne arată marele numirĭ de preoțĭ ce-l deservesc, autorul adaogă că aceștia eraŭ ajutațĭ în ser-

66. *Maspero,* op. cit. 138.
67. Id. 139.
68. *Sayce,* op cit.
69. *Sayce,* op. cit. apendic. 188—189.
70. *Lukian,* Tractatul „Asupra zeițeĭ Siriene“.
71. Cf *Sayce,* op. cit.

viciul lor de nişte „cîntăreţî din flaut şi din fluer, de femeĭ furioase şi fanatice". In privinţa serbărilor şi ceremoniilor ce aveaŭ loc aci, Lukian zice: „un mare număr de oamenĭ consacraţĭ încep ceremoniile, bătîndu-şĭ braţele şi lovindu-şĭ spatele, uniĭ altora; în acest timp, mulţime de cîntăreţĭ pe lîngă eĭ, cîntă cu flautul, bat tobele, intonează versurĭ inspirate şi cîntece sacrate; toţĭ îşĭ fac înţepăturĭ la mînĭ saŭ la gît".

Un aşa cult şi aşa excese „reamintesc pe pontifiĭ luĭ Baal, carĭ îşĭ sgîriaŭ trupul şi nu să opreaŭ, pînă ce nu să umpleaŭ de sînge" [72]). Şi aşa să stabileşte legătura dorită între cultul hetean şi cel semitic asiro-babilonean.

Dar să maĭ cercetăm în descrierea ce ne preocupă, pentru a afla nouă probe.

Vorbind de sacrificiĭ, Lukian enumără animalele ce să obişnuiesc ca victime, adăogînd: porcul e singurul animal „pe care eĭ îl socotesc ne-curat pe care nu-l jertfesc şi nu-l mănîncă nicĭ-o-dată". Dar acest lucru să poate observa şi în cultul semitic. Astfel este la Ebreĭ [73]). Aşa că riturile heteene să asemănaŭ cu cele semitice, ebraice.

Ba încă găsim asemănare şi cu cultul semitic sîngeros al Cabirilor, de oare-ce Lukian relatează, că „asupra jertfelor să asvîrle chiar propriĭ lor copiĭ".

Asemănarea, pe cît cu izvoarele la îndemînă putem vedea între cultul hetean şi cel general semitic, este prea izbitoare ca să nu ne facă a stabili ceva la fel şi între originile Heteenilor de oparte, şi ale Semiţilor în general de alta.

* * *

Acest articol învederează dară, că din punctul de vedere al religiuneĭ şi cultuluĭ hetean, în urma celor stabilite la început, Heteeniĭ nu pot fi decît de origină semitică.

---

72. *Sayce*, op. cit. 114.
73. Id. 116.

Dr. N. LEON

Botanica medicală a țaranuluĭ romîn

Remnul vegetal procură un număr cu mult maĭ mare de preparate pentru vindecarea boalelor decît remnul animal; de aceia și botanica medicală a poporuluĭ romîn este cu mult maĭ vastă decît zoologia[1]). Poporul romîn, din moșĭ și strămoșĭ trăind ca păstorĭ șî agricultorĭ, necontenit în contact cu natura și vegetațiunea, a ajuns să cunoască plantele cu virtuțĭ medicinale și mijloacele de a le întrebuința. Predispozițiunea aceasta a poporuluĭ nostru a fost recunoscută încă din anul 1783 de Iosif Beukö, în *Magyar Könyvhaz*, în care să exprimă, că a scris nomenclatura botanică și în romînește, pentru că Romînul cunoaște prea bine plantele, întrecînd pe alte națiĭ întru folosirea lor spre binele săŭ. In acest articol care este un capitol din volumul ce va apărea în curînd sub numele de *„medicina țăranuluĭ romîn“*, am adunat credințele poporuluĭ despre plîntele de leac. Parte le-am cules direct din gura babelor doftoroae, parte prin intermediul d-lor învățătorĭ, și le dăm ast-fel precum urmează, după ordinea alfabetică a numeluĭ popular:

Aglica, Spirea filipendula. Să fierbe rădăcina și zama să bea de femeile care aŭ soroc prea mult. (Bucureștĭ, baba Safta, vînzătoarea de buruenĭ din piața mare; Curtea de

---

1. Vezĭ: Zoologia medicală a țaranuluĭ romîn. Arhiva Societățiĭ Științifice și Literare, anul 1897, Iașĭ.

Argeş etc). In curtea de Argeş să maĭ întrebuinţază floarea în preparaţiunea apeĭ de obraz.

Alămîe, Citrus, L. Zeama de lămăe cu sîneală să bea pentru galbanare. Zeama de coajă feartă să bea pentru durere de pîntece (Botoşanĭ). Pentru coşurĭ, să şterge pe obraz cu o cîrpă mueată în zeamă de lămăe.

Alun, Corylus avellana, L. Apa neînceputǎ în care să pune mugurĭ de alun, să descîntă şi să spală cu ea pentru muşcătură de şarpe. Băţul de alun ce creşte într-un an, să bate cu el şarpele care suge o broască (poporul crede că şerpiĭ sug broaştele, „maĭ dihaĭ decît ursul pe vite") pînă ce o lasă de supt, scăpînd vie şi broasca şi şarpele. Cu acest băţ poporul crede că să pot alunga nourii. Băţul de alun verde să înferbîntă în spuza de la foc şi să frige cu el *păduceiĭ* de pe talpele picioarelor. Alune pisate să beaŭ cu rachiŭ de drojdiĭ cald amestecat cu unt-de-lemn (Alex. Ivanescu jud. Brăila).

Anisonul, Foeniculum officinale. Să face ceaĭ pentru copiiĭ de ţîţă care aŭ tăeturĭ în pîntece.

Ardeiu, Capsicum anuum. Vin fiert cu ardeiŭ şi cu zahar pentru asudat (Preotul N. Sanciulescu, Vălcea); pisat şi amestecat cu rachiŭ, să pune la junghiŭ (Dolj).

Arţarul, Acer platanoides, L. Plămădit cu rachiŭ de drojdiĭ, să bea pentru diaree (Slănic, Prahova).

Avrămeasa, In T. Severin să dă femeilor care nu fac copiĭ, (St. Basilescu înv. Prahova).

Beşica porculuĭ saŭ răsuflătoarea pămîntuluĭ. Să sparge. şi pravul din ea (sporiĭ) să presură pe rănĭ.

Bobovnic, Veronica beccabunga, L. Scăldătorĭ pentru umflăturĭ şi orbalţ (Ciupercă, înv. J. Neamţ); pisat şi stropit cu oţet, să leagă la cap pentru lovitură de dambla.

Bostan, *dovleac*, Cucurbita. Maţele de dovleac prăjite cu untură de porc să înfăşoară la gît pentru gîlcĭ (Enuţa, Vracĭ Strîmbeni); amestecate cu găinaţ de gîscă, să pun la *trîntitura*; fierte cu lapte, să oblojeşte gîtul de gîlcĭ (Giurgiu). Cîrceĭ fierţĭ cu spinĭ de holeră să beaŭ pentru holeră (J. Neamţ). Udmele să întorc, dacă să pune pe bubă *tatarcă* rasă pe răzătoare şi prăjită cu untură de porc, orĭ cu unt-de-lemn (Jud. Suceava).

Boz în Moldova, *Bozie* în Muntenia, Sambucus Ebulus, L. Pentru umflăturĭ în pîntece, să fierb boabe de

boz în o ocă de apă, pînă scade pe sfert, și să bea cîte treĭ păhăruțe pe zi. Rădăcină de boz, tătănească, pelinița, rădăcină de brusture, miere de stup cu ceară cu tot, să fierb la un loc ; să pune apoĭ făină de secară, piper negru, unt-de-lemn, tărîțe de grîŭ, să face cataplasm și să înfășură, pentru durere de mijloc (Giurgiu, Carnabat). Să maĭ întrebuințază cînd omul este răcit și iată cum : să iea o căldare de apă feartă bine și să scaldă bolnavul răcit, saŭ îl aburește pînă cînd începe să curgă nădușala de pe dînsul. In momentul cînd să face abureala, să așterne pe un cerșaf foĭ de boz, și după ce s-a aburit, să culcă bolnavul pe foĭ de boz, și să acopere tot cu foĭ, peste care să pune o învălitoare groasă, și atuncĭ bolnavul cade într-un somn frumos și să inădușește de nu maĭ știe de dînsul. Cînd să deșteaptă intră într-un fel de răcoreală, să simte ușurat, și de acolca înainte urmează a să face bine (I. Theodorescu înv. Broștenĭ jud. Ialomita). Vitele mușcate de șerpe, să descîntă cu boz în apă neînceputä, și cu această apă să spală la rană. Boz cu salamură pentru tămăduirea rănilor (V. Butnaru, Buhușĭ). In fie-care pîlc de boz, sînt treĭ bojĭ maĭ marĭ ; să apleacă aceștia la pămînt și să pune cîte o peatră peste eĭ ; apoĭ să spune : „dacă mi-țĭ scoate viermiĭ de la cutare vită, vă daŭ drumul ; dacă nu, nu“. După treĭ zile, viermiĭ fug din rană (spun Romîniĭ) ; pietrele să aruncă la o parte, și să lasă bojiĭ să să rîdice (St. Pamfil, Botoș.). — Saŭ te ducĭ la *boz* Lunĭ dimineață, după ce maĭ întăĭ facĭ acasă *9 mătăniĭ* și ieĭ oleacă de mămăligă și puțină sare, și zicĭ : bună dimineață, bozule, ieŭ te cinstesc cu pîne și cu sare și cu 9 mătăniĭ, iar tu să mă cinsteștĭ cu sănătatea viteĭ : să nu-ĭ stea viermiĭ în rană, cît nu staŭ popĭ și preutesele, primariĭ și diregătoriĭ în raiŭ“. Pe urmă rupĭ vîrful bozuluĭ celuia, saŭ îl plecĭ și-ĭ puĭ o peatră pe vîrf și dacă nu es viermiĭ, culegĭ *boz* și-l fierbĭ cu *stirigie* de cea tare de pe vîrful caseĭ ; puĭ și sare și apă ; iar după ce să maĭ stîmpără, oblojeștĭ la rană cu această zamă (I. Teodorescu, Broștenĭ, j. Suceava).

Brîncă, Salsicornia. Să fac scăldătorĭ pentru bolnaviĭ de brîncă (Slănic, Pr., Turnu-Severin).

Brusture, Lappa. Scăldătorĭ calde la copiĭ pentru durere de mijloc (Zamfira Despa, Ilancea Pr.) Rădăcina plă-

mădita cu rachiŭ de drojdiĭ, pentru vătămatură. In unele regiunĭ (Bușteni) să oblojesc copiiĭ, după ce să scot din scăldătoare, cu frunze de brusture unse cu unt. — Sămînța să pisază bine, să pune în rachiŭ de drojdiĭ, saŭ în apă neînceputǎ, și să bea în maĭ multe rînduri, pentru boșorogealǎ. Pentru *trîntiturǎ* (din umblare desculț, să fac bășicĭ pe tălpĭ) să iea rădăcină de brustur amar, să presurǎ cu sare și să pune pe tălpĭ. După cîte-va zile, să zice că să vindecă (Ioan Theodorescu Catargas, j. Suceava).

Burete de nuc. Fiert în lapte dulce să înfășoarǎ la pîntece treĭ zile de a rîndul pentru *rast* (Botoșani), saŭ să fierbe treĭ zile de a rîndul, și în ceasul în care îl pune la fiert, tot la acel ceas (a treia zi) să iea de la foc, și să înfășorǎ pîntecele pătimașuluĭ, să ține treĭ zile, și să rîdică tot la acelaș ceas. Bolnavul în timpul acesta trebue să aibă răbdare mare, fiind că mirosul greŭ nu-l slăbește, ținîndu-să legat treĭ zile și treĭ nopțĭ (Preotul Bogdan, j. Bacăŭ).

Buruiana de negeĭ, Euphorbia Esula L. Să rupe și cu partea unde curge lapte, să ung negeiĭ.

Buruiană de frigurĭ, Ranunculus sceleratus. Să pisază, să mestecă cu sare, și să leagă la încheetura mîneĭ, pentru frigurĭ, unde să lasă vre-o două zile. La locul unde a stat, să face o bășică întocmaĭ ca de vezicătoare, care spărgîndu-să, frigurele să răsuflă ; apoĭ să pune unt, pînă să vindecă rana, (Fălticenĭ, Curtea de Argeș).

Buruiana țapuluĭ. Să bea în rachiŭ pentru frigurĭ (D. Basilescu, Prahova).

Busuioc, Ocimum basilicum. Sămînța să pune în ochĭ să mănînce carnea rea (Lupescu, Broștenĭ) ; saŭ să fierbe cu alte buruiene, și zeama să dă femeilor care nu vor să facă copiĭ. — Femeia după ce naște, pentru a să curăți de răutate, i să dă să bea vin fert cu busuioc roș (Giurgiu). In jud. Prahova să afumă cu busuioc pentru gutunarĭ. — Fetele la țară aŭ obiceiul de a-șĭ împodobi părul și sinul cu snopurĭ de busuioc ; ele cred că această plantă are o putere fermecătoare de a atrage inimile barbaților. Un cîntec popular zice :

Floricea de busuioc
Ce oprește mîndra-n loc.

Brad, Abies. Cioturile din scîndurile de brad arse și pisate să beaŭ cu apă pentru junghiŭ. Din rășină, săŭ de vită, ceară, casă de paingăn și cu făină de grîŭ amestecate împreună și pisate, să face un bleastur care să pune la coptură, ca să tragă toată răutatea (puroiu) care să strînge acolo. Să maĭ face *ștreang* (o legătură de pus la tăeturĭ și stîlciturĭ) din rășină, untură de porc, ceară și o bucată de funie, pisate toate la un loc cu muchea toporuluĭ pe o peatră, și să pune la tăetură și stîlcitură. Rășina plămădită cu rachiŭ de drojdiĭ să bea cîte o lingură dimineața, pentru spărietură (Alex Marinescu, Vlașca).

Brandușa, Crocut banaticus. Plămădită cu rachiŭ de drojdie, să bea pentru frigurĭ și tusă.

Cafea, caffea. Cu drojdie de cafea să ung copiĭ, de bube dulcĭ.

Calapăr Mold. *Calomfir* Munt. Balsamita vulgaris. Pisat și stors să pune de maĭ multe orĭ pe zi la fistulă. Frunzele, pălite în foc cu groștior de pe lapte, sunt bune pentru bube (Lup. Broș.); să maĭ face lăutoare, ca să crească părul (Mănăstirea Agafton, Botoșanĭ).

Calinele, Viburnum opulus L. Fierte în rachiŭ de drojdie cu zahar, să beaŭ cald, pentru tusă măgărească.

Catină de gardurĭ, Lycium barbarum L. Să face dulceață de fructele eĭ, pentru durere de piept; scăldătoare pentru spasme la copiĭ (Mihailenĭ).

Cătușnica, Nepeta cataria. Pentru *rast*, să iea o mînă de buruiană bine pisată, o mînă de ceapă bine tăietă și treĭ ouă; să amestecă la un loc, să prăjesc în unt proaspăt, unt-de-lemn saŭ untură de gîscă, să întind pe o bucată de pînză de in, să pun și să țin cît să poate suferi de cald la locul unde e durerea, schimbîndu-să la fiecare două zile. Tot în timpul acesta să maĭ face ceaĭ de cătușnic uscat, și să bea la fie-care două ceasurĭ cîte o ceșcuță (A. Pamfil, Bot.). Pentru copiĭ să fac scăldătorĭ.

Cînepă, Cannabis sativa. Julfă de sămînță de cînepă feartă cu lapte să bea pentru a opri vîrsăturile, saŭ cînd cine-va este otrăvit. Pentru *rîie*, să iea *iarbă mare*, să covășește cu sămînță de cînepă (să fierbe cînepa și să toarnă peste ea sămînța de cînepă pisată, apoĭ să bat împreună vre-o $^1/_2$ de ceas și în urmă să pun la căldură vre-o

treĭ zile) ; să spală rîiosul cu apă caldă şi apoĭ să unge cu *covăsala*. Cînd rîiosul e rănit, să unge cu o pană de gîscă ; cînd nu, cu o petică (I. Teodorescu Catargas, j. Suceava). — Pentru junghiŭ să iea un fuior de cînepă, şi cel bolnav înpreună cu descîntătoarea fac din el o aţă. In timpul cît să face aţa, baba povesteşte toată istoria cînepeĭ (cum o samănă, o culege, o topeşte, o meliţă, o trage în ragilă şi cum o toarce) îngrozînd junghiul că are să-l lege cu ea, apoĭ cu aţa strînsă păpuşă, să descîntă în o coftă cu apă neîncepută. Cînd descîntecul e gata, bolnavul e stropit de treĭ orĭ cu aţa mueată în apă, în locul unde are junghiul ; în urmă să spală bine cu apa descîntată, iar aţa o leagă la junghiŭ purtînd-o treĭ zile. Aţa în urmă să leagă de un gard ear apa să asvîrle pe o apă curgătoare. — Operaţia aceasta să chiamă *legatul junghiuluĭ* (M. Lupescu, Şezătoarea anul I, pag. 81).

Cîrmîz, Phytolaca decandra. Să pune cîte-va boabe în rachiŭ, să udă o bucată de postav roş şi să leagă la stomahul copiilor bolnavĭ de coriŭ (pojar) ; să maĭ bea în vin, pentru venin la inimă (P. Ionescu, Buzeŭ).

Cartofĭ, barabule saŭ bandraburce, Tolanum tuberosum. Cu zeamă de cartofi fierţĭ să oblojeşte la reumatism ; fierţĭ şi mestecaţĭ, să înfăşoară locurile cu durere de reumatism (Botoşanĭ). Feliĭ crude să pun una lîngă alta pe o cîrpă şi să leagă pe frunte, pentru durere de cap ; rase pe răzătoare de crude, să înfăşură la locul fript.

Castanica. Să fierbe bine şi zeama să bea si să spală cu ea pentru pîrleală (G. Goiculescu, Vîlcea).

Castraveţĭ, Cucumis sativus L. Cu zeama de castraveţĭ, bătrîniĭ să spală pe obraz pentru pîrleală (Botoş, Slănic, Prah. etc.) Cîrceĭ fierţĭ cu vin alb vechiŭ să beaŭ pentru durere de pîntece (Lupescu, Broş.) Zeama de frunze pisate şi stoarse să pune în rănĭ la vite, cînd aŭ viermĭ ; castraveţiĭ muraţĭ (acri) prăjiţĭ cu unt de lemn să pun calzĭ la udmă, ca să deie înapoĭ. Moarea să bea ca curăţenie, cîte un pahar pe inima goală. Pentru *păr* la deget, să vîră degetul şi să ţine o noapte într-un castravete murat. (Mihailĕnĭ, Stavrat)

Ceapă, Allium caepa. Pentru tusă, să stoarce mustul din ceapă, să amestecă cu zahar candel, şi să bea cîte o linguriţă. Pentru buboae, ca să coacă, să scobeşte o ceapă,

să pune o bucată de săŭ, să coace, apoĭ să leapădă coaja și să pune la buboĭ. Pentru durere de pîntece, să tae o ceapă în două, să presură cu piperĭ, și să leagă la buric. Ceapa roșie, rasă și plămădită cu rachiŭ de drojdiĭ și untde-lemn, să bea pentru scursură (Voicu St. Prahova); treĭ saŭ patru cepe marĭ coapte în spuză, un pumn și jumatate de făină de grîŭ și apă călduță să amestecă, să face cataplasm și să pune pe pîntece, pentru durerĭ învechite de stomah (A. Pan. Botoșanĭ). Cînd te înpunge o albină saŭ o vespe, scoțĭ acul și te frecĭ cu ceapă. Fumul de coajă de ceapă e bun pentru guțunarĭ (Lup. Broștenĭ). Pentru durere de stomah la copiĭ și chiar la oamenĭ marĭ, să trage bolnavul cu unt-de-lemn, și să leagă ceapă pisată la partea dureroasă. Ceapa prăjită cu sopon de casă să pune la gîlcĭ (Preotul Bogdan, Bacăŭ). Tot pentru gîlcĭ: bleastur de ceapă pisată cu sare, cu untură rîncedă și cu iarbă de pușcă (Pr. Gh. Alexandrescu, Buzeŭ). Pentru tusă, să păleşte pe piept de 7—8 orĭ pe zi cu ceapă coaptă pusă pe săŭ de oae (G. Gaiculescu, înv. Vîlcea). Cînd să desvîrteşte buricul, să trage bolnavul peste tot corpul, apoĭ să învîrteşte cu o ceapă (buricul), să încinge bolnavul cu un brîŭ la stomah ținîndu-să ceapa deasupra buricului (Giurgiu). Foaea de ceapă coaptă să pune deasupra arsurilor. Pentru *hernie*, să iea o ocă de *ceapă mică*, și după ce s-a scaldat bolnavnl, să pisază ceapa ca mujdeiul, să întinde o petică, să presură cu *sare* și *chiperĭ* și pe deasupra cu *rachiŭ de spirt* și apoĭ tot așa să fac treĭ legăturĭ: una să pune în vîrful capuluĭ, alta la șele și a treia la buricul bolnavuluĭ, (I. Teodorescu Broș. j. Suceava).

Chedicuță, Lycopodium clavatum. Prajul galbăn să presură la opăriturile copiilor, Herghelegiĭ întrebuințază fiertura contra rîeĭ cailor.

Chiperĭ, Piper. Pisat, să presură pe o piele de epure stropită cu rom, și să pune la junghiŭ.

Cicoare, Cichorium intybus. Floarea de cicoare plămădită în vin să bea, pentru durere de cap și frigurĭ. Ceaiul de floare de cicoare, pentru frigurĭ. Dulceața de rădăcină, pentru durere de piept; ceaĭ de rădăcină, pentru durere de stomac (Mihailenĭ). Clocită cu rachiŭ și unt-delemn, pentru vătămătură.

Cimbrişor, Thymes serpyllum. Ceaĭ pentru colică; uscat şi pisat, să trage pe nas ca tabacul, pentru a opri scurgerea sîngeluĭ pe nas. Cu zeama de cimbrişor fiert, cules înainte Sinsienĭ, să oblojeşte de celperit.

Cincĭ degite saŭ *scrintitoare,* Potentilla erecta L. Lunĭ, până a nu răsări soarele, să sapă în cîmp treĭ rădăcinĭ, şi în locul lor să pune cîte o bucăţică de pîne; tot aşa să sapă Mercurĭ cincĭ rădăcinĭ şi Vinerĭ şapte. In a doua săptămînă, să fierbe Duminică sara cele treĭ rădăcinĭ într-o ulcică cu vin alb, lipită cu aluat la gură, şi să bea Lunĭ în treĭ rîndurĭ: dimineaţă, la ameazä şi sara. Marţĭ sara să fierb cele cincĭ, şi să beaŭ Mercurĭ tot de treĭ orĭ. Joĭ sara să fierb cele şapte, şi să beaŭ Vinerĭ. Această operaţjune va începe, cînd luna este trecută de două sferturĭ. In a doua lună iar după al doilea sfert, să începe după cum aratat maĭ sus cu şapte rădăcinĭ, apoĭ cu cincĭ şi în fine cu treĭ. Acest leac îl fac la ţară cînd aŭ o boală care nu ştiŭ ce este, dar să simt bolnavĭ. — Cu cincĭ degete să maĭ face de dragoste (Lupescu, Broştenĭ). Apă neîncepută feartă cu radăcinĭ de cincĭ degete să bea, iar parte să toarnă în cap, pentru durerĭ de cap şi alte durerĭ (Popa Bogdan, Bacăŭ). Pentru vîntul cel răŭ, să pune buruiana la icoană, să bate treĭ mătăniĭ, apoĭ să pune în o ulcică nouă, să fierb şi sa bea zeama (C. Madarjac, jud. Vasluĭ).

Ciuboţica cuculuĭ, Primula officinalis, L. Ceaĭ de floare de Ciuboţica cuculuĭ cu rădăcină de toporaşĭ de pădure să bea pentru durere de piept, năduşală, oftigă, etc. Ciuboţica cuculuĭ pisată e bună contra frigurilor. Cu rădăcina, amestecată cu rădăcina de toporaşĭ de pădure, pisate, prăjite cu unt şi fierte în lapte dulce, să spală copiĭ de *rofiĭ.*

Cireş amar, Cerasus vulgaris. Să fierb cireşele, şi să beaŭ de femeile care aŭ mult la period.

Ciumafac, vezĭ Laur.

Cocos. Sub acest nume să vinde în piaţa mare din Bucureştĭ. Polygonatum vulgare. Să mănîncă rizomul crud, pentru durere de şălĭ şi vătămătură.

Coada şoriceluluĭ, Achillea millefolium. Ceaĭ de floare, pentru poftă de mîncare şi curăţirea sîngeluĭ (jud. Neamţ). Să maĭ pune printre degetele de la picioare, pentru opăreală (jud. Bacăŭ). Uscată şi pisată să presură pe rănĭ.

Ceaĭ de floare, pentru tusă (P. Herescu, Găineştĭ, j. Suceava).

Coarne, Cornus mas L. Zeama de coarne fierte să bea pentru diaree. Copiiĭ cînd ţipă de să încîrligă la inimă, să ard nouă coarne, să pisază şi li să dă să le bea, cu apă, dacă-ĭ copilul mic, dacă e maĭ mare, cu rachiŭ (G. Enută, Sl. Prahova).

Corobatecă, Centaura cyanus. Să strînge cînd e înflorită, să fierbe în 6 cofe de apă şi 2 cofe de vin, şi să face feredeŭ, 4 saŭ 5 zile. Afară de aceasta, să iea ca opt dramurĭ de rădăcină de *Fistinade*, să fierb î 1 150 dramurĭ de apă până scade 50 de dramurĭ. şi ceia ce rămîne să bea la fie care ceas cîte o lingură, pentru *poală albă* (A. Pamfil, Bot).

Creştinească. Să face băĭ, pentru pişcătură, din foile eĭ. (St. Basilescu, jud. Prahova).

Cretişoare, Alchamilla vulgaris L. Să bea ceaĭ, pentru venin şi scursurĭ la barbaţĭ şi femeĭ (Anica Grigore Stăichiţă, Sl. Prahova).

Crin, Lilium candidissimum. Din floarea de crin să face apă de obraz. Să pune floarea pe o pînză subţire curată, deasupra gureĭ uneĭ oale, iar deasupra pînzeĭ să pune un capac cu jaratic, florile lasă din ele apa care să scurge prin pînză în oală. Ceaiul de floare de crin să bea pentru curăţirea sîngeluĭ ; foile de floare, unse cu miere saŭ cu scuipat, să pun la beşica cea rea şi pentru tăetură ; pentru beşica cea rea în gură, să fierb foile în lapte dulce şi să ţine laptele în gură. Pentru durere de ochĭ, să pun în unt-de-lemn care, după ce stă treĭ zile, să unge cu el la ochĭ cînd să culcă.

Crucea pămîntuluĭ, Heracleum sibiricum L. Să fierbe şi să toarnă din cap, bolnavilor de sperietură, în zilele de sec ; acel ce toarnă dă cu mîna numaĭ în jos, nu şi în sus. Operaţiunea aceasta să face în treĭ sfîrşiturĭ de lumină. Să maĭ întrebuinţa pentru durere de şele (Broştenĭ), şi vătămătură (Botoşanĭ).

Crăpusnic, Cirsium oleraceum. Să fac scăldătorĭ calde la copiĭ, pentru orĭ-ce boale. Zeamă feartă să bea şi să oblojeste, pentru durere pe cap, sperietură, durere de picioare şi de mînĭ (Stavrat, Mihailenĭ).

Cucuta, Conium maculatum. Sămînţa de cucută pră-

jită cu săŭ să întinde pe o cîrpă şi să înfăşură la gît, pentru gîlcĭ.

Curcubetica, Aristolochia clematites. Să fierb maĭ multe fire cu apă neîncepută, şi să oblojeşte pentru brîncă.

Curechiu, *varza*, Brassica oleracea. Frunza verde să pune la degerătură. Moarea să bea pentru oftică şi la corĭ. Frunzele fierte în lapte dulce şi ud de copil, să amestecă cu tărîţă de grîŭ, şi să înfăşură capul bolnaveĭ de strînsătură.

Curpenu, Clematis vitalba. Să poartă la mînă o brăţea de curpăn alb pentru frigurĭ, şi în loc ca bolnavul să să spuzască la gură, să spuzeşte la mînă (Odobeştĭ). Tot pentru frigurĭ, să pisază şi să leagă la mînă cu burueană de frigurĭ. Scăldătorĭ de curpen amestecat cu frunze de nuć, pentru copiĭ slabĭ; în rachiŭ de drojdie, să bea, pentru vătămătură (Drăgutescu, Ialomiţa)

Dalac saŭ *poama Vulpeĭ*, Paris quadrifolia. Să pune frunza pe buba de dalac.

Dìmbaţ, Creşte prin tufe şi pîrloage. Să pisază, să pune în apă neîncepută, şi să bea pentru frigurĭ, iar parte din dîmbaţ pisat să leagă la frunte şi la moalele capuluĭ (C. Teodorescu jud. Vasluĭ).

Ḑarac, Pedicularus. Să fierbe zeama şi să bea, iar cu burueana să oblojeşte pentru durere de stomah.

Desfundătoare ? o burueană în chip de ţavă lungă. creşte prin fînaţurĭ şi să întrebuinţază de ceĭ ce sufăr de constipaţie ; beaŭ apă prin această ţavă (Pr. Basilescu, Teleajnu Prahova).

Dracena, Berberis vulgaris. Dulceaţă de fructe, pentru durere de piept.

Edera, Hedera helix. Să scoate cu rădăcină cu tot, să fierbe într-o jumătate de ocă de apă, şi să bea pentru *năduf* ; saŭ ederă cu perişor (Inco) culcuşul vaceĭ şi stratură, să fierb şi să dă de băut bolnavilor de vătămătură. (C. Teodorescu, Vasluĭ).

Enipere, Iuniperus L. Eniper, rădăcină de pătrunjel, rădăcină de urzică în cătimĭ de o potrivă, să fierb în apă până scad pe jumătate, să strecoară şi să beaŭ de maĭ

multe orĭ pe zi cîte o ceașcă, pentru scursură. Fierte și făcute alifie, pentru umflăturĭ ; ceaĭ pentru înecăciune.

Fag, Fagus L. Să despică fagĭ groșĭ, să ieaŭ fășiile subțirĭ de la mijloc care învălesc măduva, să fac țigărĭ din ele, și să fumează pentru înădușeală (N. I. Mircea, jud. Iașĭ).

Fasole, Phaseolus vulgaris. Pentru frigurĭ, să fierbe într-o ulcică nouă, frunza verde saŭ uscată de fasole roșiĭ și să bea cîte o lingură de masă de zeamă rece, în ziua cînd nu te prind frigurile. Fasola arsă în foc cu groștior, pentru bube dulcĭ ; fasola albă feartă și făcăluită să pune la degerătură (Odobeștĭ) ; uscată să pune pe o cîrpă și să leagă la cap, pentru durere de cap și scurgere de sînge (Giurgiu).

Feriga, Polypodium filix mas. Rădăcina pisată să bea cu vin, pentru durere de inimă. Copiiĭ, cînd nu merg curînd în picioare, să scaldă treĭ zile de a rîndul cu frunze de ferigĭ (Teodorescu, Vasluĭ, culese din gura babeĭ Casandra Anghelinoaea).

Flocoșele ? pisate și plămădite cu rachiŭ pentru *rînză* (durere de stomac I. Rădulescu, Vîlcea).

Floarea soareluĭ, soarea soareluĭ, Helianthus annuus L. Să bea ceaĭ și să udă și capul, la tîmple și la moalele capuluĭ, pentru amețeală și durere de cap ; să maĭ întrebuințază contra tuseĭ, năduședeĭ, răgușeleĭ, a coriuluĭ și a varsatuluĭ de vînt, și în contra *jolnelor* (scrofule).

Fragĭ. Fragaria vesca. Ceaiul de fragĭ uscațĭ să bea cînd să oprește udul. Cu zeama de frunze și rădăcinĭ fierte să spală vitele în gură și la picioare, cînd sînt bolnave. Rădăcinĭ fierte pentru tusă.

Frasinel, Dictamus fraxinella. Scăldătorĭ pentru slăbăciune și amețală (Calcanescu, Dolj).

Fumariță, Fumaria officinalis. Ceaiul să clătește și să ține în gură pentru slăbirea gingiilor.

Garofă, Dianthus. Rădăcina să plămădește cu țuică, de gălbănare (Voica, Slănic Prahova). Cu zeama de garofe de cîmp fierte sa spală la rana numită *vierme*.

Gheorghina, Dahlia variabilis. Ceaiŭ pentru scurgere și poală albă. (Zamfira Despa, Sl. Prahova).

Ghizdel, Lotus corniculatus. Ghizdel, țîntaură și nalbă albă cîte o mînă din fie-care, să face ceaĭ pentru tusă.

Grîu, Triticum sativum. Să pune cîte-va boabe de grîŭ pe un fer şi să apasă asupra lor cu un vatrar fierbinte, iar cu arsura ce rămîne din ele să unge la *pecingenă* (Botoşanĭ). Ceaĭ de tărîţă de grîŭ bătut cu zahar şi gălbănuş de oŭ să bea sara laculcare pentru răguşală. Scăldătorĭ de tărîţe amestecate cu scutură tură de fîn pentru răceală. Tărîţe cu apă caldă făcute cu cataplasm pentru durere de stomac, să maĭ fac plasturĭ din cărămidă pisată cu rachiŭ de drojdiĭ şi cu tărîţă de grîŭ, pentru fracturĭ, apoĭ să leagă cu scîndurĭ (G. Giurumnescu, Mehedinţĭ). Făină cu drojdiĭ de vin să fac plasturĭ pentru durere de pîntece (Giurgiu). Pentru durere de măsea să înfăşură falca bolnavă cu un săculeţ de tărîţe fierbinţĭ.

Gutăĭ, Cydonia vulgaris. Ceaĭ de sîmburĭ de gutăĭ să bea pentru tusă şi răguşală.

Harbuz, Moldova, *pepene verde* Muntenia, *subeniţă* Oltenia, citrullus vulgares. Copt în cuptor, să scurge zama şi să bea, iar cu penenele copt să oblojeşte de *rast*.

Hameiu, Humulus lupulus. Fiert cu lapte pînă să îngroaşă să face cataplasm puindu-se la locul pătimaş, schimbîndu-se din 12 în 12 ceasurĭ; cînd să sgîrceşte mîna saŭ piciorul.

Holeră, Xanthium spinosum. Zama de scăuţĭ ferţĭ să bea ca diuretic. Zama de rădăcină pisată să bea pentru holeră (Sp. Georgescu, Buzeŭ).

Hreanul, cochlearia armoracia. Dulceaţă de hrean să iea dimineaţa şi sara cîte o linguriţă pentru tusă măgărească; ras pe răzătoare să mirosă pentru gutunar şi durere de cap. Frunza, rădăcină, sare, usturoĭ şi cărămidă nouă să pun într-o oală să toarnă peste ele apă clocotită şi să abureşte posteriorul pentru *trînjĭ*. Rădăcina rasă pe răzătoare să pune între două pînzĭ şi să pune la junghiŭ.

Iarba mare, Inula Helenium, Fiartă în vin să bea pentru tusă. Ceaĭ de rădăcină uscată pentru înăduşală (Mihailenĭ); în Bucureştĭ ţigancele o vînd pe strade pentru afumat prin apartamente.

Iarba luĭ Tatin, vezĭ Tătănească.

Inchegătoare ? Rădăcină să pisază, să pune într-o litră de rachiŭ de prune şi să bea din această litră vre-o treĭ zile numaĭ dimineaţa, pentru treapăd (Buzeŭ), saŭ să

fierbe cu coajă de soc și cu coajă de mărăcine și să bea de 3 ori pe zi pentru diarie (I. N. Lupu, Ialomița).

Inul, Linum usitatissimum. Oloiul de in să pune pe o cîrpă la arsură, din făină de in și cartofi pisați să fac plasturi ce să pun la umflături ca să coacă (Dolj).

Iova, salix caprea. Să duce baba în zorii zilei cu pîne și sare pe care le pune la rădăcina iovei și zice: Sfîntă iovă te dăruesc cu pîne și sare iar tu să-mi dai leac și sănătate; apoi o ferbe în apă și face scăldători din ea pentru junghiuri (Lucreția Stan, Tutova).

Laba ursului ? Să bea în rachiu pentru friguri (Ragna de sus, Prahova).

Lăcrămioarele Moldova, *mărgăritarele* Muntenia, Convullaria Magalis. Ceai de floare albă (Botoșani).

Lale, Tulipa. Frunză de lale albă pisată, amestecată cu slănină veche și prăjită în unt de lemn; să pune la rane.

Laptele cîneluĭ, laptele cuculuĭ saŭ *arior*, Euphorbia. Să rupe burueana și cu laptele care esă să unge la pecingenă și unghiile stricate.

Laur, Datura stramonium. Să eaŭ cîte-va beabe (semințe), să pisază să pun într-o lingură cu apă și să beaŭ pentru frigurĭ (Rosen), să maĭ bea pentru frigurĭ o ceșcuță de zamă după ce s-a pisat și s-a stors burueana, de și bolnavul înebunește puțin, pe o zi saŭ două și să vindecă (C. Teodorescu, Vasluĭ). Cînd sparge udma să pune frunze pe rană. Pentru ciumă să afumă cu burueană uscată.

Lemnul D-luĭ, Artemisia abrotanum. Fiert cu vin să pune cît să poate suferi de fierbinte la locul unde să simte junghiul; cules în zi de sec să fierbe și apoĭ apa să amestecă cu miere și să unge în gură copiĭ pentru *plesne*.

Leuștean, Levisticum officinale. Să moae un cerșaf în oțet de vin fiert cu rădăcină de leuștean și să înfășură bolnavul de *lungoare* (Mama Reveica Strumbam, Prahova), saŭ să iea treĭ rădăcinĭ, să pun în caldare, să aduce apă neîncepută fără a vorbi cu cine-va și cînd să întoarce de la apă, apucă cînd cu o mînă, cînd cu alta ce găsește pe jos și aruncă în cofă. Toarnă apa peste rădăcinĭ, le pune pe foc să să încălzească, dar nu maĭ pune alte lemne

decît acelea care le-a pus odată. Această apă caldă să toarnă în capul bolnavuluĭ (fiind în albie) după aceia să sue bolnavul în pat şi-l învăleşte cu 9 ţoale, pînă înădușă şi să usucă apa de pe el. Să urmează ast-fel, (Ina Buzeŭ) saŭ să face abur cu o cărămidă fierbinte, peste care să toarnă oţet de vin, usturoĭ şi rădăcină de leuştean (Prahova). Să maĭ întrebuinţază de unele babe la oamenĭ care sunt guturăioşĭ şi tuşesc răŭ ; ele fac un ceaiŭ pe care îl daŭ de băut dimineaţa şi sara pe inima goală; pisat să face un blastor care să pune la rănĭ, (I. Teodorescu, Ialomiţa).

Liliac, Syringa vulgaris. Ceaĭ de floare de liliac alb să bea răce pentru scurgere de sînge la femeĭ (Stavrat, Mihailenĭ). Foĭ fierte în lapte pentru pete de obraz. Liliac, bobovnic şi vetrice ; pisate să pun la frunte însă pe rînd pentru durere de cap (C. Teodorescu, Vasluĭ).

Limba vecineĭ, Scolopendrium officinale, aduc babele de vînzare în piaţa din T. Suverin. Să bea ceaiŭ pentru tusă cu flegmă (Ilinca Ceaparinta, Severin).

Lipicĭ, Cuscuta. Lipicĭ şi frunză de plop să ţin legate la brîŭ, toate treburile îţĭ merg bine, să lipesc toţĭ, şi cum bate plopul aşa bate iubirea, (Mama Revenica), fiert, tocat şi amestecat cu tărîţe să dă la răţuşte şi la bobociĭ care ologesc.

Lumînarica, Verbascum. Ceaĭ de floare pentru tusă. Cînd o vită are rană cu viermĭ, romînul merge la cîmp unde este lumînărică, ia burueana de vîrv, o pleacă la pămînt pune o peatră peste ia şi o *soroceşte* îĭ zice : Lumînărică dacă pînă în treĭ zile nu mi-ĭ scoate viermiĭ de la cutare vită (pomeneşte numele viteĭ), nu-ţĭ voĭ da drumul de aice. După treĭ zile viermiĭ din rană dispar, de unde apoĭ romînul rîdică peatra lăsînd burueana liberă să să rîdice ; în unele sate să ţine bucăţĭ de lumînărică în casă ca să fugă ploşniţile. — Plămădită cu rachiŭ de drojmaĭ multe zile să bea pentru gălbănare şi frigurĭ ; feartă cu lapte să bea pentru năduşală (N. I. Mircea, jud. Iaşĭ), ceaĭ de rădăcină pentru durere de stomah.

Leandru, vezĭ oleandru.

Mac, Papaver. Copiilor de ţîţă care nu aŭ somn le dă ceaĭ de coajă de mac saŭ le face scăldătorĭ.

Măcieș, R. canina. Vezĭ trandafir.

Magheran ? Ceaĭ de Magheran cu zamă de lămie să bea pentru oprirea menstruațieĭ.

Masline, Olea europaea. Masline pisate cu sîmburĭ cu tot, amestecațĭ cu mămăliguță caldă să pun la gît pentru gîlcĭ (Botoșanĭ). Sîmburiĭ uscațĭ și pisațĭ să pun într-o lulea întrebuințată căreia i să pune o trestie nouă în loc de ciubuc, să pune apoĭ un cărbune, să fumează și fumul să ține în gură pentru durere de măsea.

Măsalărița, Hyosciamus niger. Pentru durere de măsăle să fac aburĭ saŭ să fierbe și apa caldă, să ține în gură, apoĭ o varsă și să clătește cu apă curată și nițel rachiŭ ; Tot pentru durere de măsele să fac fumurĭ, și iea o tava cu jaratic peste care să pune semințĭ de in, producînd fum, bolnavul stă cu gura deschisă asupra tăveĭ ca să între fumul la măsa. Rădăcina să pisază bine și să pune la falca unde e măseaua bolnavă.

Mătasa broașteĭ saŭ *mătreața de apă*, conferva amphibia. Să pune la părțile unde să frige ca să tragă focul, și la umflăturĭ.

Mătrăguna, Atropa belladonna. Să face cu ia de dragoste și de urît : cînd e pentru dragoste să duce în pădure o rupe cîntînd, și o poartă cu el, cînd e de urît o rupe plîngînd și huind o da flăcăuluĭ saŭ feteĭ căreĭ îĭ face de urît ca să o poarte fără să știe, (Stavrat, Mihailenĭ). O maĭ daŭ în băutură cînd aŭ necaz pe cine-va și îĭ înebunește.

Meiu, Melium effusum. Pasatul de meiŭ fiert și făcut cu mămăliguță moale să întinde pe o petică, peste care să presură rădăcină pisată de pătrunjel și să învălesc boașele cînd să umflă (testiculele) Botoșanĭ.

Mere pădurețe, Malus communis. Să fierb merele, zama să îngroașă cu tărîță de grîŭ să întinde pe o petică și să pune pe pîntece pentru rast. Cu zamă de ramurĭ de *măr dulce* să oblojește pentru bube dulcĭ și cel perit.

Mesteacan, Betula alba. Pe un topor înferbîntat să pune o nelușă de mesteacăn, nelușa lasă să curgă din ia o zamă neagră, cu această zamă să unge pentru pecingenă (V. Butnaru, Buhușĭ).

Mintă mold., *ismă* Munt., Menta piperata. Ceaiŭ de mintă să bea pentru durere de pîntece, stomac și treapăd.

Pentru durere de dinţĭ să ţine în gură rădăcină de ismă pisată şi cu rachiŭ. Pentru vărsăturĭ, ca să peară sila (greaţa) să freacă pe corp cu ismă pisată şi oţet, şi i să pune şi la inimă (M. Ionescu, Dolj).

Morcov, Dancus carotta. Dulceaţa de morcov ras pe răzătoare pentru tusă măgărească (Botoş.), crud, ras pe răzătoare să maĭ pune la rană ce să numeşte vierme. Copt să pune la copiĭ pentru bube dulci.

Muştar, Sinopis. Făină de muştar făcută cu puţină făină de grîŭ, şi apă călduţă, să întinde pe o petică şi să pune la junghiŭ; feredeŭ fierbinte de făină de muştar, cînd să opresc regulile.

Mutătoare, Bryonia alba et dioica. Rădăcină pisată să pune la cap pentru durere; saŭ să soroceşte cu o bucăţică de pîne (să pune pînea la rădăcină şi să discîntă) să fierbe, şi cu zama să oblojeşte şi să bea pentru durere de cap şi răul copiilor. Rădăcina să rade să amestecă cu untură rîncedă de porc şi să unge pentru *chelbe*. Floarea de mutătoare fiartă în rachiŭ saŭ în apă să bea pentru a opri vărsăturile de sînge (Preotul Basilescu, Telejna Prahova). *De mană*, să sapă mutătoarsa primăvara şi i să dă mămăligă, sare şi 9 mătăniĭ ca bozuluĭ de vierme la vită. Dacă nu-ĭ daĭ de acestea, burueana *să mută* în alt loc şi la anul cînd îĭ căta-o nu o maĭ găseştĭ. Burueana cu rădăcină cu tot să usucă şi să dă în sare la vacĭ şi oile cu lapte, şi să descîntă (şezătoarea an III, No. 7 p. 142. Teodorescu, Suceava).

Mararu, Anethum graveolens. Ceaĭ de marar cu sulfină pentru guturaiŭ? Sămînţa pisată să dă de băut copiilor pentru limbricĭ.

Mure, Rubus fructicosus. Viţă pe mure, de bostan, castraveţĭ şi holeră să fac scăldătorĭ pentru bolnavĭ de coleră. Ceaiŭ de rug de mure pentru poală albă (Lucreţia Stan, Tutova).

Nalba, Althaea officinalis. Cu ceaiŭ de florĭ de rădăcină de nalbă să face galgară pentru durere de gît; lapte fiert cu rădăcină să pune călduţ la orĭ-ce bubă ca să spargă. Frunzele de nalbă mică unse cu stupit să pun la bubele numite *păr* ce să fac la degete. Pentru udmă să fac bleasturĭ de nalbă albă, găinaţ de hulup şi urdă dulce.

Najarnic ? e bun de *năjit*.

Nucu, Juglans regia. Scăldătorĭ de frunza de nuc să fac pentru copiiĭ slabĭ; iar cu frunzele fierte și calde să înfășură pîntecele femeilor care nu pot naște, locul la facere. Coaja e bună de rîe. Ceaĭ și scăldătorĭ de frunze de nuc pentru scrofuloșĭ. Să maĭ fierb la un loc foĭ de nuc cu mușețel și cu foĭ de nalbă să pun toate într-o oală și femeile bolnave care nu aŭ periodul regulat, să așază de-asupra oaleĭ de să aburesc și apoĭ să spală cu apa.

Nufărul galben, Nuphar luteum. Șerbet de floare de nufăr pentru ofticoșĭ.

Oleandru, Nerium oleander. Zamă de frunze pisate saŭ ceaiŭ de frunze să bea pentru frigurĭ.

Omag, omeag, toie, Aconitum napellus. Să afumă pentru a îndepărta orĭ-ce răutate de casă; romînul îl daŭ în mîncare cînilor stricătorĭ, din vecinĭ, cînd vor să-ĭ otrăvească.

Orz, Hordeum vulgare. Să înțapă *urciorul* (umflăturile ce să fac la ochĭ) cu un bob de orz, luat din baligă de cal, apoĭ, bobul să pune la locul de unde a fost luat (Giurgiu). Fiert cu vin să dă lehuzelor (A. Marinescu, cotuna Vlașca).

Otroțel, Onosma echioides. Pentru vătămătură (Botoșanĭ); fiert să bea pentru *Isdat*, saŭ bubă la inimă ? (Dolj).

Padurețe, Malus communis. Să fierbe mere pădurețe și cu zama să spală vitele care aŭ păduchĭ; pădurețe coapte să pun ferbințĭ la păduceĭ, numit și *curu găineĭ*.

Păpădia, Taraxacum officinale. Păpădia e bună pentru *beșica cea rea* după ce a descîntat de beșică, aceasta cu o peticuță aprinsă, în care s-aŭ șters ouele roșĭ de la paștĭ și în care să află puse tămăe și busuioc, pisază bine păpădia și o pune pe o petică, iar peste păpădie o felioară de smochină și leagă apoĭ beșica așa ca smochina să vină peste beșică, ear păpădia peste smochină. Prin această procedură, după cum spun, femeile știutoare, „beșica cea rea să vindecă“. Dacă să bolnăvește vre-o oaie, după ce-ĭ sloboade sînge, adecă după ce o sîngeră. Romîniĭ din ținutul Dorneĭ îĭ daŭ cam de regulă păpădie ca să capete gust de mîncare. (Părintele Marian, Albina Car-

paţilor, An. II). Ceaiŭ de frunze pentru frigurĭ (Gutuleasa. Giurgiu). Rădăcina pisată bine, prăjită în smîntînă proaspătă, să întinde pe frunza de brustur și să pune la locurile unde să simte reumatismul, să ține 24 de ceasurĭ, repețindu-să de maĭ multe orĭ (Panfil. Botoșanĭ); ceaiŭ de rădăcină pentru hemoragie. Zama de frunze pisate să pune la bubă neagră (Lupescu, Broştenĭ). Feartă cu $^1/_2$ apă pînă rămîne un sfert să bea pentru curățirea sîngeluĭ (A. Marinescu, Vlașca). Mîncarea de păpădie cu carne și salată de păpădie e bună pentru curațirea sîngeluĭ.

Păpușoĭ mold., *porumb* munt., Zea mays. Cînd să oprește udul să iea 2 saŭ 3 strujenĭ, vîrfurile de la o mătură de grădină, 10 petrinjeĭ, dacă nu sînt prea marĭ, să toacă toate la un loc mărunțel cu apă, să strecoară și apa să bea în maĭ multe rîndurĭ amestecată cu seminţă de in pisată. Cine vede pentru întăia oară în an păpușoĭ înflorit, iea mătăsa, o usucă, o pune în rachiŭ și bea pentru frigurĭ. Mămăliga caldă să înfășură în cîrpe și să aplică pe pîntece cînd cine-va are durerĭ (Giurgiu). Cu leșia de cenușă de ciucălăĭ să spală în cap pentru bube și chelbe. Ceaiŭ de cicoare de păpușoĭ amestecate cu coajă de stejar să bea pentru emoragie (Lucreția P. Stan, Tutova). Ceaiŭ de mătasă de porumb pentru peatră la beșica uduluĭ, (I. Rădulescu, Vîlcea). Pentru tusă să afumă cu făină de porumb, (R. Vîlcea). Pentru bolfe la gît să pun legăturĭ cu mămăligă caldă unsă cu măduvă din falca porculuĭ și cu fiere de porc peste care să pune și unt-de-naft Pentru *negeĭ* să caută grăunțe de păpușoĭ ce cad din sacĭ cînd îĭ duce la moară ca să măcine, să iea treĭ grăunțe de acele, să mestică în gură dimineața, și să unge cu acel grăunte sfarmat, pe negeĭ și nicĭ nu știĭ cînd scapĭ de eĭ, (M. Lupescu, Broștenĭ).

Păr, Pyrus communis. Scăldătorĭ pentru copiĭ de frunze de păr și frunze de salcie, care cad singure de pe pomĭ (Zanfira Despa, Slănic Prahova).

Păru ciuteĭ saŭ *crușin*, Rhamnus frangula. Să face scăldătorĭ copiilor cînd sunt în *socote* (boală cinească, cînd copiĭ să îmbolnăvesc la înțarcat, treapădă și slăbesc mereŭ): dimineața copilul să scaldă în fundul caseĭ, la amează în mijlocul caseĭ și sara la ușă.

Paparum, *paparoane*, Papaver rhoeas. In rachiu pentru frigurĭ (D. Basilescu, Prahova).

Papura, Typha latifalia. Vîrful roş să fierbe, să abureşte la rană de viermĭ şi să spală cu zeama. Crîşmariĭ fierb rănăcina cu zahar şi o toarnă în vinul roş ca să-ĭ dea tărie, zic eĭ (Iaşĭ).

Patlagina, Plantago major. Frunzele să pun pe bube şi la rănĭ ca să tragă materia şi să le tămăduească.

Pelinu, Artemsia absynthum. Pus în rachiŭ să bea dimineaţa cîte un păhăruţ pentru poftă de mîncare şi îndreptarea stomahuluĭ. Pisat şi strecurat prin o pînză curată să bea dimineaţa cîte o linguriţă pentru frigurĭ. Cu zeama de pelin fiert să spală la rănĭ cînd curge din ele materie (Giurgiu Carnabat) Cînd e holeră să poartă la cheutoarea cămeşeĭ *struţ*, (bucheţel) de pelin şi să moae în orĭ ce băutură bea, (Teodorescu, Broştenĭ Suceava). In Bucureştĭ înainte de rusaliĭ umblă ţigancele pe stradă şi strigă de vînzare „pelin verde de rusaliĭ pelin" fiind că este credinţa, că cine ţine în casă pelin din ziua de rusaliĭ; saŭ îl poartă la brîŭ, orĭ la ureche, fug toate boalele de el. Cu măturiţă de pelin mătură femeile la ţară ca să piară puriciĭ.

Persic, *chersic*, Persica Vulgaris. Zeamă de frunze pisat şi stoarse să pune în rănĭ la vite cînd aŭ germĭ.

Petrinjel, Petroselinum sativum. Rădăcina cu frunze cu tot să pisază, să fiierbe în lapte dulce, să îngroaşă cu făină de meiŭ, să face cataplasme, să unge cu grăsimea care să găseşte pe trupul unor copiĭ cînd să nasc şi să pune la femeĭ pe ţîţe cînd să umflă. Zeama de petrinjel pentru pornirea uduluĭ. Lapte fiert cu pentrijel să bea pentru scursură. Pentru *frînt* să bea ceaiŭ de frunze şi rădăcină să pune la buric. Prăjit cu unt de-lemn, să pune la testicule cînd să umflă (Giurgiu, băba Stoianacu prin Carnabata); fiert cu lapte dulce amestecat cu albuş de oŭ şi cu cantor pisat să oblojeşte pentru gîlcĭ. Pentru *hernie* să iaŭ multe rădăcinĭ de *petringeĭ*, să fierb cu vin alb orĭ cu *borş*, să scurg şi cu rădăcinele să leagă la buric, iar zeama o bea bolnavul.

Piper, Piper. Pentru coliciĭ să înghite noue fire întregĭ de piper. Vin fiert cu piper şi zahar să bea cald pentru a asuda. La junghiu să pune o hărtie albastră

care să înţapă des cu acu, şi pe care să stropeşte cu rachiu, după ce s-a presurat cu piper şi lămîe pisată (Ialomiţa).

Pipigioĭ, orăslică. Orobus vernus. Cu roua de pe ea să sterge la ochĭ.

Plop, Populus. Cu cenuşă de coajă de plop, amestecată cu unt-de-lemn, să unge pe cap ca să crească părul.

Pochivnic, Asarum europaeum. Numită de Rutenii din Sulina, *iarbă scrofuloasă*, să întrebuinţază contra scrofulelor.

Podbal mold. *Podval* munt. Tussilago farfaro. Să fierbe şi sa oblojeşte cu el pentru orbalţ.

Pojarniţă mold., *Sunatoare* munt. Hypericum perforatum. Floarea pusă în rachiŭ este bună pentru tăietură, şi de băut pentru treapăd; pusă în unt-de-lemn, e bună pentru arsurĭ şi tăieturĭ.

Porumbele mold. *Scorumbe* munt., Prunus spinosa. Fructele pisate cu sîmburĭ cu tot să fierb, şi zeama să bea pentru treapăd,

Potroacă (piaţa mare Bucureştĭ), *fiereă pămîntuluĭ, gintură, ochincile.* Gentiana cruciata L. Fiartă să bea pentru frigurĭ; „varsă tot veninul, de rămîne omul cum l-a făcut mă-sa“.

Proj, Allium porrum. Pentru durere de urechĭ, să coace şi să stoarce zeama în urechĭ.

Prun munt., *perj* mold. Prunus domestica. Pruna descîntată în ziua cruceĭ să pune la buba-rea (V. Costea j. Neamţ): cu ţipirig, pentru durere de măsea.

Răchită saŭ salce, Salix viminalis. Să face lăutoare de frunză de răchită, pentru creşterea păruluĭ. Pentru ceĭ bolnavĭ de spaimă (întîmpinătură, ceas răŭ, de dat, de făcut) să iea în treĭ zile de sec la sfîrşitul lumineĭ, cîte noue vîrfurĭ din noue crenguţe, pînă a nu răsări soarele, şi sara, după sfinţit, să fierb în noue ulcele de apă neîncepută, şi adusă mut de la izvor saŭ fîntînă (adică cel ce aduce apa să nu vorbească pînă o aduce), şi a doua zi de dimineaţă, sa toarnă de treĭ orĭ din vîrful capuluĭ celuĭ bolnav, şi apoĭ să varsă în loc curat.

Rădichea, Raphanus sativus. Zeama de rădiche roşie să bea cînd omul să îmbolnăveşte, fiind că s-a adunat prea mult venin în el. Radichea neagră să scobeşte la

mijloc, să umple cu zahar candel, să lasă să stea două ceasurĭ, apoĭ să scurge zeama, și să bea diminecața pe nemîncate, pentru durere de piept.

Romonița mold., *Musețel* munt. Matricaria camomilla. Feartă cu vin, să bea pentru treapăd; cu ceaiŭ să spală rănile, și să dă de băut lehuzelor.

Rosmarin, Rosmarinus officinalis. Plămădit cu rachiŭ de drojdiĭ să bea pentru a opri scurgerea,

Rostopasta, Chelidonium majus. Rădăcina pusă în rachiŭ sâ bea de treĭ orĭ pe zi, pentru gălbănare. Pentru negeĭ, să strivește de verde, și sâ unge cu zeama.

Ruja ? neagră, feartă cu vin, să bea rece, cînd să oprește régula; albă, amestecată cu sulcină albă, fierte în vin, să bea răce, pentru poală alba.

Ruta, Ruta graveolens. La tifos sa pisază, să pune la cap, și să fac și scăldătorĭ. Treĭ pumnĭ de frunze de rută, 3 cepe albe, 3 cățeĭ de usturoĭ, 15 dramurĭ de spirt de vin și două dramurĭ de unt-de lemn, să fierb într-o tigae de lut, pînă să face zeama neagră, să strecoară printr-o petică, să păstrează într-un șip, și cu ia să ung copiiĭ care sufăr de *acrum*, peste tot trupul, Mercurea și Sîmbăta, de două orĭ pe săptămînă.

Sacara, Secale cereale L. Făină de secară muiată cu oțet, 2 oue, tămăe, piper negru, păcură, piatră acră, să face bleastur, și să aplică pe stomac, pentru *buba inimeĭ* ? (Giurgiu, Carnabat).

Salcea. Poporul zice salce genuluĭ *salix* (răchita) și genuluĭ *Smilax syphilitica*; aice este vorba de această din urmă care, după modul cum să prepara și dieta care să ține, să numește *salce mare* saŭ *salce pazită*, și *salce mică* saŭ *umblătoare*. Salcea *păzită* să prepară ast-fel: să cumpără de la spițerie una litră veche de salcie, în care să fie și vre-o 4—5 ciubuce. Acestea să tae mărunțel, să despică iar mărunțel, să pun într-o oală, cu două ocă de apă, la foc, să fiarbă jumătate de zi, pînă scade pe jumătate. Să pun apoĭ într-un ulcior de 3 ½ ocă, legat cu sîrmă, și să toarnă peste ele două ocă rachiŭ bun de drojdiĭ; să astupă ulciorul bine cu un ciocălăŭ, și pe deasupra dopuluĭ să învălește cu o petică udă; să vîră ulciorul într-un cuptor, din care s-a scos pînea de la copt; să

astupă cuptorul bine la gură şi să l să pîna a doua zi. După ce s-a răcit, să scurge rachiul din ulcior, şi salcea să pune să să usuce; odată uscată, să pisază şi să cerne; praful să strînge, şi ceea ce rămîne în sită iar să strînge. Bolnavul iea timp de 40 de zile dimineaţa, cu treĭ ceasurĭ, înainte de a să scula, un vîrf de cuţit de prav şi un păhăruţ mic de rachiu şi apoĭ doarme iar. După masă iea iar un vîrf de cuţit de prav şi un păhăruţ de rachiŭ, şi apoĭ doarme un ceas; seara, cînd să culcă, iea iar un vîrf de cuţit de prav şi un păhăruţ de rachiu. Aşa să urmează 40 de zile, şi dacă are şi rănĭ, fierbe ceea ce a ramas în sită de la cernut cu apă, şi să spală pe rănĭ în fie-care zi odată. Să împart toate cele de maĭ sus, aşa ca să ajungă pe 40 de zile. In timpul cît urmează cura, să şadă la căldură să nu facă bae, să nu bea vin nicĭ rachiŭ, să nu mănînce decît fruct alb, frecăţeĭ, azimă nesarată, zeamă de găină; legume să nu mănînce, peşte sarat, acriturĭ şi nicĭ fructe. Salcea aceasta este bine de luat îndată după Paştĭ pînă nu esă fructele; ia să dă de către babe celor cu bube lumeştĭ, sînge stricat, reumatism, şi alte bube, numaĭ să nu fie oftigos acela care o iea. *Salcea umblătoare*, să taie mărunţel, să pune în rachiŭ, să lasă 9 zile la căldură, şi apoĭ să bea de 3 orĭ pe zi cîte un păhăruţ fără nicĭ o pază. In ia să pune şi zahar de ghiaţă, strafide, roşcovĭ şi a.

Salcîm mold., *Dafin* olt., Robinia Pseudoacacia. Ceaiŭ de florĭ să bea pentru durere de piept şi tusă cu flegma, (Anica Gr. Stoichiţa, Sl. Prahova).

Salvia mold., *Jaleş* munt., Salcia. Cu ceaiŭ să clăteşte în gură, pentru durere de gingiĭ.

Sburătoare, Epilobium spicatum. Băĭ pentru pişcătură din *ele* (St. Basilescu, Prahova); Cînd femeile nu fac copiĭ, să scaldă cu sburătoare şi *burucana porculuĭ*? (Severin).

Scaete, Onopordon acanthium. Să spală femeile cu rouă de pe el, crezînd că să fac frumoase.

Scumpie, Rhus cotinus. Să fierbe şi cu zeama să oblojeşte, şi să face gargară, pentru celperit (Dolj).

Serpintă, Sedum acre. Pusă în unt-de-lemn şi lasată maĭ multe zile, să unge pentru reumatism, pişcătura din *ele*, şi muşcătura de şerpe,

Sfecla, Beta vulgaris. Coaptă și rasă pe răzătoare, este bună de leac pentru *frînt* (scursură), (Stavrat Mihaileni). Rasă pe răzătoare de crudă, și stoarsă, să bea dimineața cîte un păhărel pe nemîncate, pentru curățirea sîngeluĭ; cu foile fierte cu lapte dulce să oblojește de *lungoare*; sfecla roșie rasă pe răzătoare și prăjită cu untură de porc orĭ cu unt-de-lemn să pune la udma.

Siminoc, Guaphalium arenarium. Să fierbe în rachiŭ, și să bea zeama, pentru gălbănare.

Sînzieni mold., *Dragaică* munt., Galium verum. Să pune în rachiŭ și să bea, pentru pîntecare; să maĭ face cu ia vrăjĭ de dragoste.

Slăbănog, Impatiens noli tangere. Feredeŭ de planta cu rădăcină cu tot, pentru oamenĭ și copiĭ slabĭ de mînĭ și de picioare, și pentru ceĭ luațĭ din *ele*. Pusă în unt-de-lemn, să freacă cu aceasta pentru durere de oase (N. I. Mircea, Iașĭ). Pisat, să ung la încheeturĭ ceĭ ologĭ. Vitele care să zice că sînț încuete, să li să dea de băut ceaiŭ de slăbănog (Teodorescu, Ialomița).

Smochină, Ficus. Călduță să pune pe buboae și la buba neagră.

Soc, Sambucus nigra. Coaja și rădăcina bine pisate să storc, și zeama să dă de 3 orĭ pe zi cîte o cești bolnavuluĭ care sufere de *rast*. Ceaiŭ de floare de soc să bea pentru răceala ca să nădușască (transpire). Apa de soc, pentru pete pe obraz, să face ca apa de crin. Perinuța de floare de soc să înferbîntă, și să pune la orbalț.

Sofran, *Brăndușă de primăvară*, Crocus. In rachiŭ, să bea pentru pierzanie.

Sopîrlaița, Parnasia palustris. Să cată care e crescută numaĭ cîte un fir; să fierbe cu apă, să bea și să oblojește la gît pentru *șopîrlaiță*; saŭ să face gargară cu zeama, iar *tujlenașiĭ* să pun pe o petică, și să leagă în jurul gîtuluĭ.

Sovîrf, Origanum vulgare. Ceaiŭ și scăldătorĭ de sovîrf amestecat cu frunze de măr dulce și cimbrișor, pentru celperit. Pentru *ferbințală* la picioare (un fel de bășicuțe pline cu apă) să pisază frunza de sovîrf verde, și să fac legăturĭ la picioare, (I. Teodorescu Catarg. j. Suceava.

Spînz negru, Helleborus adorus. Să pisază, să pune

în rachiŭ să stea 3 zile, și apoĭ să bea de 3 orĭ pe zi cîte un păhăruț mic, pentru amorțeala nervilor la mînĭ, și pentru durere de pîntece și vătămătură. *Spînzul de munte.* Să fac treĭ borte cu o țepușă de lemn în peptul caluluĭ bolnav de dalac, și în fie-care bortă să vîră cîte un fir de rădăcină; bortele să umflă, curge materie din ele, și calul să vindecă (At. Panfil, Botoșanĭ).

Stejar, Quercus. Ghinda prajită și rășnită ca cafeaua să dă la copiĭ să bea cu apă, ca să-ĭ strîngă la pîntece. Pentru trînjĭ, ceaiŭ de puiețĭ de stejar, făcuțĭ snopĭ de cîte 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 și 9 firișoare (puiețĭ), fierțĭ la o altă în vin alb; bolnavul bea de 3 orĭ pe zi cîte un păhăruț mic (P. Herescu, Găineștĭ, j. Suceava).

Stevie, diferite speciĭ de Rumex. Să pisază frunza și rădăcina, și cu zeama să unge în locul unde să ivește pecingenea saŭ bubele dulcĭ. Ceaiŭ de sămînță de stevie, amestecată cu coajă de porumbel, pentru vărsăturĭ. Rădacina de stevie, pisată la un loc cu usturoĭ, pentru pecingenă (Elena Ionescu, Slănic Prahova).

Stirigoaece, Veratrum album. Să face cu pucioasă pentru *rîie* (A. Baciul, jud. Neamț), saŭ să fierbe cu zăr (Gr. Filipescu, jud. Neamț).

Sudoarea caluluĭ, Ononis spinosa. Să fac scăldătorĭ.

Sulcina mold., *Sulfină* munt., Melilatus officinalis. Sulcină albă să fierbe cu vin alb, și să bea, pentru poală albă; floarea de sulcină galbenă să fierbe și să bea, pentru nădușală. De florĭ de sulcină să maĭ fac perinuțe și să pun în lăzile cu haine, ca să nu le mănînce moliele.

Sunătoare, v. Pojarință.

Tarhon, Artemisia dracunculus. Pisat cu rădăcină cu tot, să toarnă peste el oțet clocotit, să lasă să stea astupat 1/2 oră; după aceia să ține în gură călduț, pentru durere de dințĭ.

Tartan alb, Crambe tatarica. Să iea pentru period.

Tătăneasa saŭ *iarba luĭ Tatin*, Symphitum officinale. Este vestită pentru frînturĭ și smintiturĭ. Uscată, pisată și pusă în rachiŭ de drojdie, să bea de treĭ orĭ pe zi pentru vătămătură (Buzeŭ); pisată, mestecată cu făină de sacară (Botoș.), saŭ cu tărîțe de grîŭ (Buzeŭ), încălzită puțin cu apă, să face un bleastur, să leagă la șele și să ține

3 zile, în care timp să bea de treĭ orĭ cîte un păhăruţ de ,rachiŭ de maĭ sus, pentru durere de mijloc şi vătămătură (Preotul Gh. Alexaudru, Buzeŭ); Pentru boala copiilor, să afumă în casă (Giurgiu). Frunza să maĭ lipeşte la tăetură şi o vindecă. Populaţia din jud. Constanţa face băĭ copiilor debilĭ (Dr. Crăsescu).

Teiu, Tilia. Ceaiŭ de floare de teiŭ, pentru tusă.

Tisa, Taxus boccata. Rădăcina să întrebuinţază pentru turbă.

Ţintaură, Erythraea centaurum. Fiartă cu vin roş înăduşit, într-o oală de lut nouă, acoperită la gură cu cocă, să bea cîte treĭ ceştĭ pe zi, pentru frigurĭ; saŭ să ţine în vin, în o sticlă închisă la soare, şi să bea, pe inima goală, pentru durere de stomah şi poftă de mîncare. Pisată bine, să maĭ bea cîte un păhărel de zeamă înainte de period.

Toaea vezĭ *Omag.*

Toporaşĭ mold., *Micşunele* munt., *Tămăioăre* olt. Ceaiŭ de floare, pentru tusă.

Torţel, vezĭ *Lipicĭ.*

Trandafirul cacadîr, Cacasder, *Curu boulul* saŭ *Măcieş,* Rosa camna. Lemnul să tae mărunţel, să pune să fiarbă bine în apă; după ce a fiert, îl toarnă cu apa într-o covăţică saŭ în alt vas, unde să vîră picioarele bolnave de păduceĭ, saŭ sa înfierbîntă un băţ de trandafir şi să bate cu el ferbinte peste păduceĭ. Ramurile tinere sînt bune pentru ceĭ stricaţĭ de „vîntoase“. Vrăjitoarele le întrebuinţază la o mulţime de vrajĭ, maĭ ales cînd vor să desfacă cui-va de ursită. De asemenea să crede a fi bun contra *ceasuluĭ celuĭ rau* (Pr. Marian, Albina Carpaţilor). Floarea de trandafir roş să fierbe cu oţet, să toarnă fierbinte pe feliĭ de pîne neagră prăjită, şi să pune caldă pe pîntecele copiilor, cînd treapădă. Cu oţetul de floare de trandafir să freacă bolnaviĭ, ca să le scoată răceala. Pentru durerĭ de ochĭ, să pune floarea într-o sticlă cu apă proaspătă neîncepută, şi să spală cu această apă la ochĭ. Ceaiŭ de fructe de trandafir să dă la copiĭ, în contra dureręĭ de pîntece (Ţiţa Menescu, Sl. Prahova).

Trestia, Phragmites communis, Să descîntă cu ia de săgetătură (M. Lupescu).

Troscotul, Poligonum aviculare. Pisat, să leagă la mîna

stîngă pentru frigurĭ (V. Costea j. Neamţ); fiert în vin, să bea pentru fulgerătură.

Turiţa, Galium aparine. Să opăreşte cu o litră de apă un pumn de ţărîţa, făcînd ceaiŭ, în care să pune zahar de ghiaţă, cu care să face gargară, pentru durere de gît, tusă sacă.

Tutun, Nicotiana tabacum. Frunza, unsă cu miere şi presurată cu piper, să pune la giunghiŭ. De rîie şi de păduchĭ, să spală cu zeamă de tutun fiert; unia să spală chiar la bubele de celperit. Ceĭ ce aŭ durere de măsele, pun frunze de tutun pe măselele stricate, ca să le înceteze, durerea.

Unghia găeĭ, Astragalus glycyphyllus. Să dă în vin pentru vătămătură (E. Ciupercă, j. Neamţ).

Usturoĭ, Alium sativum. Pentru bubă neagră, să amestecă cu scîrnă (excrement) de om, să întinde pe petică de in, să pune peste bubă, iar deasupra să pune altă petică pe care să întinde perje fierte, uscate pe lojniţă. Cu usturoĭ pisat, amestecat cu slănină de porc, să ung tălpile picioarelor, şi să încălzesc la foc, pentru tusă. Fiert cu lapte dulce să dă bolnavuluĭ de 3 orĭ pe zi cîte o linguriţă, pentru limbricĭ; amestecat cu untura, pentru emoragie. Mîncat de crud, să vindecă de viermĭ din năuntru, (V. Butnaru, Buhuş) De *potcă* să sting cărbunĭ, să descîntă într-un fir de usturoĭ, care să mănîncă, şi să face bolnavuluĭ cruce la inimă în frunte şi pe umerĭ. Pentru durere de pîntece la copiĭ, să găureşte un fir de usturoĭ, şi să stoarce ţîţă în gura copiluluĭ prin gaura căţeluluĭ de usturoiŭ. Pentru durere de gît saŭ pecingenă, să unge cu usturoiŭ pisat, amestecat cu prav de puşcă şi miere. De holeră, să unge peste tot corpul cu usturoiŭ pisat, şi să mănîncă cît să poate maĭ multe căciuliĭ. Cînd cine-va are unghiile stricate şi bolfe, să unge în fie-care sară, înainte de culcare, cu usturoĭ pisat.

Urzica mare, Urtica dioica. Floare de urzică amestecată cu fagurĭ alb, să iea cîte o linguriţă, pentru tusă şi durere de piept (Tiţa Menescu, Sl. Prahova), Zeama de rădăcină fiartă să bea pentru constipaţie; primavara să bea fiind că este credinţa că înoieşte sîngele, sau să maĭ bea, pentru durere de piept. Rachiŭ de rădăcină pentru

îngrășare. In ziua de S-tu Gheorghe dimineața, este obiceiul de a să bate unul pe altul, înainte de a să scula din pat, cu urzici. ca sa fie curați în timpul anului, să nu să prindă nici rîie, nici blînde. Să pun 3 pumni de urzici, mici uscate și frecate în palme într-un șip, cu o ceapă mare moldovenească, tăeată mărunțel, să toarnă 3 litre de rachiŭ bun de drojdii, și să lasă să stea 3 zile la căldură, din care să bea înainte de mîncare cîte un păhăruț mic, pentru înădușală învechită.

Vîsc, Viscum album. Vîscul de păr și de brad, fiert cu apă înădușită, să bea pentru astmă ; ceaiul de boabe, pentru tusă și durere de piept.

Văzdoagă, Tagetes patula. Ceaiŭ de floare să bea pentru tusă cu înădușală ; strînsă în ziua de Mărina, să fac scăldători pentru copii. Pentru gălbănare, să fierb vîzdoage la un loc cu siminoc, și să bea de 3 ori pe zi cîte un păhăruț, ca de rachiŭ.

Velnie, Ulmus effusa. Să fierbe și să oblojește cu zeama membrele sgîrcite de boala *dinselor* (V. Butnaru, Buhuși).

Vetrice, Tanacetum vulgare. Floarea uscată pisată și amestecată cu miere să iea pentru limbrici ; scăldători pentru lungoare.

Vița de vie, Vitis vinifera. Primăvara, cînd să cotorăște via și ramurile lasă să curgă din ele apă, să spală cu această apă pentru durere de ochi și pentru pete pe obraz; din cenușa să prepară, în Moldova, mușitarul cu mușețel.

Zămoși, mold., *Pepeni galbeni* munt., Cucumis melo L. Semințele uscate să beaŭ cu apă, pentru oprirea vărsăturilor (Buzeŭ),

Zdrenți ? Să scaldă bolnavul în trei vineri, cînd nu să cunoaște boala, și atunci să alege de moare ori să scoală (Calcanescu, Dolj).

Zburătoare ? Pentru cei ce zac de speriet.

Zlgăvoc. Să pune în scăldătorile copiilor (M. Lupescu, Broșteni.

Zmăoaică ? Să iea rădăcină, să fierbe cu apă și să bea în zi de sec, pe inima goală, pentru vătămătură (Mihaileni), Babele fac cu ia de desfăcut.

I. GAVANESCU

Pedagogia luĭ John Locke

Ca să pătrundem și să putem aprecia, cum trebuie, părerile pedagogice ale luĭ *John Locke* [1]), credem că nu este destul să le căutàm numaĭ în *Thoughts concerning education* [2]), scrierea luĭ cu cuprins special pedagogic Precizarea clară a noțiunilor fundamentale din această operă, se găsește tocmaĭ în celelalte scrierĭ filosofice ale luĭ, și încă nu numaĭ în *Essay concerning human understanding* [3]), ci și în *Conduct of the understanding* [4]), ba une-orĭ chiar în scrierile luĭ politice și regioase [5]).

Studiul maĭ aprofundat al tuturor acestor lucrărĭ date lumiĭ de clasicul filosof al Mariĭ Britaniĭ, nu ajută numaĭ la înțelegerea și reproducerea exactă a sistemuluĭ de gîndirĭ filosofice, ci și la complectarea pedagogieĭ luĭ. Căcĭ Locke a atins unele din chestiile privitoare la educație și instrucție, ocazional, în maĭ toate scrierile luĭ ; nu le-a grămădit exclusiv în opera destinată numaĭ educațieĭ, ca să le trateze sistematic, punîndu-le într-o legătură intelectuală organică. Dar, cum activitatea luĭ de scriitor s-a început abia tîrziŭ, în vîrsta matură, se poate totușĭ cel puțin spera ca unitatea

1. 1632—1704.
2. *Cugetări asupra educațieĭ*, apărute la 1693.
3. *Incercărĭ asupra spirituluĭ omenesc*, 1690.
4. *Conducerea inteligențeĭ*, 1706.
5. *Two treatiss of government* (1690) ; *Four letters on toleration* (1685—1704).

immanentă a cugetării sale pedagogice să se găsească întru cît-va oglindită în operele luĭ, deși desfăcută în fragmente răspîndite.

A strînge și aduna la un loc aceste fragmente de cugetare, spre a restabili unitatea lor organică ; a culege ideile pedagogice ale luĭ John Locke împrăștiate 'în toate operele luĭ, spre a construi cu ele un sistem de pedagogie, avînd ca temelie întreaga luĭ concepție filosofică despre om și lume ; și în acelaș timp, cu ocazia aceste construcțiĭ istorice, a espune și discuta problemele maĭ capitale ale Pedagogieĭ — iată ce-mĭ propun în studiul de față.

PARTEA I.

Pedagogia filosofică

1

Sînt două concepțiĭ despre natura omenească, după carĭ educația este imposibilă și orĭ-ce înrîurire plănuită asupra omuluĭ, zadarnică.

Una este un fel de fatalism. După dînsa, diversele faze de desvoltare, prin carĭ are să treacă individul, precum și ultimul rezultat al schimbărilor luĭ evolutive, ar fi din naștere predeterminate pînă în cele maĭ micĭ amănunte ; și decĭ forma finală, la care trebuie să ajungă un om, în desfășurarea succesivă a fazelor vieții sale, ar fi absolut inevitabilă prin or-ce influință, prin or-ce artă. Toată dezvoltarea ar fi ast-fel numaĭ manifestarea firească și progresivă a unuĭ fond înnăscut care să afla deja, în stare virtuală, în germenul individuluĭ. Și această manifestare s-ar efectua după o necesitate immanentă, într-o direcție fatal hotărîtă de maĭ înainte, ne influințabilă prin cauze externe. Trebuie, ast-fel dar „să privim întîmplările, cînd să produc, cu 'acelaș ochiŭ, cum privim tiparul pe care îl cetim, știind bine că exista ca atare maĭ înainte de a-l ceti noĭ" [6]).

Cea-laltă concepție este aceia a indeterminismuluĭ saŭ a liberuluĭ arbitru absolut. Nicĭ după această teorie n-aŭ efect asupra omuluĭ influințele externe, cel puțin n-aŭ un efect determinabil și reductibil la o lege naturală, de oare-ce, independent de ele, și

6 *Schopenhauer*, Die beiden Grundprobleme der Ethik, pag. 62, ediția III, Leipzig 1881.

in absolut aceleașĭ împrejurărĭ subiective și obiective, putem să ne manifestăm cînd într-un fel cînd în alt fel.

In amîndouă concepțiile, ar trebui să renunțăm la speranța d-a putea îndrepta firea omenească spre o țintă determinată și intenționată de noĭ.

Ne punem acum întrebarea: împărtășește Locke aceste vederĭ?

Incepem cu cercetarea indeterminismuluĭ, care tăgăduiește aplicabilitatea cauzalitățeĭ la fenomenele psihice. Nicăierĭ nu găsim combătută *esplicit* de Locke această aplicabilitate. *Implicit*, din contra, o presupune mereŭ și să întemeiază pe dînsa în considerațiile teoretice și aplicațiile luĭ practice. Așa, s. e. întrebuințează pedepse și vorbește de îndreptățirea lor, privindu-le ca niște cauze legate regulat de niște efecte, și cari produc o acțiune prevăzută și dorită de noi [7]. A opera cu pedepse, cari, incontestabil sînt în ele un răŭ, fără să fiĭ sigur de înrîurirea lor asupra sufletuluĭ, ar însemna pe de o parte să te facĭ vinovat de o contrazicere teoretică evidentă, iar pe de altă parte a administra o durere inutilă, nejustificabilă, decĭ a comite și aproba o cruzime curată.

Dar Locke să exprimă și *explicit* în contra teorieĭ liberuluĭ arbitru, și pentru determinism. După ce respinge maĭ întîĭ întrebarea sub forma: dacă *voința*, adică o proprietate a omuluĭ, este saŭ nu liberă, ca fiind pe dos și neinteligibilă [8]), și după ce răspunde negativ cînd să pune sub forma: dacă omul are saŭ nu libertatea de a voi [9]); o formulează apoĭ ast-fel: ce determină voința? Și la aceasta răspunde: sufletul; dar observă imediat. „Dacă aceasta nu satisface, de sigur înțelesul întrebăriĭ: *ce determină voința* este acesta: ce face, în orĭ-ce caz particular, spiritul să-șĭ hotărască puterile luĭ generale de manifestare cătră cutare saŭ cutare mișcare saŭ oprire de mișcare? Și la aceasta răspund: motivul de a persista în aceiașĭ stare saŭ acțiune este numaĭ mulțumirea actuală de a face aceasta; motivul de a o schimba este tot-deauna o jenă oare-care (*uneasiness*). Acesta este marele motiv care lucrează a-

---

7. *Letters on toleration* third lether, chap. IX (of the usefulness of farce in mather of religion), ediția Ward, p. 270.

8. *Essay concerning human Understanding*, Book II, chap. 21, §§ 14, 16 și 19.

9. Ibid. II, c. 21, §§ 22, 23, 24.

supra sufletuluĭ spre a-l pune în activitate, și pe care, pentru scurtare, îl voiŭ numi *determinantul voinței*" [10]).

Nicĭ D-zeŭ, după Locke, nu se sustrage dela această lege universală a determinismuluĭ, și asta nu ar fi de fel incompatibil cu demnitatea uneĭ ființe raționale [11]).

Fără îndoială, Locke n-a contribuit mult la lămurirea noțiuniĭ de *cauză*, și în privința asta nu poate fi pus pe aceiaș linie cu *David Hume*, succesorul și pînă la un punct elevul săŭ [12]). Pasajele citate, însă, aci sînt de ajuns, cred, spre a-l considera ca determinist, și anume nu ca un determinist șovăitor, încurcat în afirmațiĭ nehotărîte și contrazicătoare, ci ca un determinist clar și consequent. Ce e drept, el respinge concepția de *homme machine*, ca incompatibilă cu acea a uneĭ „ființe libere" și cu morala; dar o face aceasta, nu doar fiind-că privește acțiunile omeneștĭ ca o excepție dela legea cauzalitățiĭ, aplicabilă la tot universul, decĭ ca lipsite de cauză [13]), — de oare-ce prin *ființă liberă* el înțelege curat și simplu o ființă care lucrează și poate lucra conform voințeĭ sale propriĭ [14]), — ci fiind-că nu voiește să admită fatalismul ce decurge din acea concepție. Căcĭ vrem, în adevăr, să luăm în serios expresia figurată *homme machine*? De îndată vedem că acest mecanism ridică, drept vorbind, orĭ-ce valoare morală acțiunilor omeneștĭ, pentru că nu maĭ lasă omuluĭ nicĭ-o voință, adică nicĭ-o alegere și hotărîre proprie. Această necesitate fatalistă el o respinge, de sigur, dar fără a tăgădui prin asta necesitatea acțiunilor, adică însușirea lor de a fi determinate și prevăzute, care n-are nimic a face cu libertatea, așa cum o concepe el. „Căcĭ voluntar, zice el foarte just, nu este opus luĭ necesar, ci luĭ involuntar" [15]).

Să ne întrebăm dar acum, ce crede Locke despre posibilitatea d-a influința natura omenească?

---

10. *Essay*, II, c. 21, § 29, 31—41.
11. Ibid., II, c. 21, § 48—50.
12. Să se compare totușĭ *Essay*, II, c. 26, § 1 cu c. 21, § 1—2, spre a se vedea ideia luĭ Locke despre natura legăturiĭ cauzale.
13. După cum pare a crede d-l *Marion* în scrierea sa *John Locke, sa vie et son oeuvre*, Paris, 1878, p. 89.
14. *Essay*, II, c. 21, § 21.
15. Ibid § 11.

In ce privește caracterul oamenilor formațĭ, e greŭ, după părerea luĭ, dar nu *imposibil* de a-l modifica și forma. „Este o greșală a crede, zice el, că oamenii nu-șĭ pot schimba aversiunile saŭ indiferența, față cu unele acte, în plăcere și dorință, dacă ar face tot ce le stă în putință“ [16]. Cînd este vorba însă de copiĭ, Locke și-ĭ închipuie modificabilĭ într-un grad foarte mare. „Mi-ĭ închipuiŭ, zice el, tot așa de ușor de a fi conduşĭ pe o cale saŭ alta, ca și apa“ [17]; „ființa lor, fiind cît să poate de puțin formată, o consider ca o hîrtie albă, saŭ ca ceara, capabilă de a fi modelată și fasonată cum ne place“ [18].

2

Cuvintele figurate întrebuințate de Locke spre a esprima ușurința de modificare a natureĭ copiluluĭ, precum o *hîrtie albă, ceară, apă,* aŭ făcut pe mulțĭ să crează că dînsul tăgăduiește existența disposițiilor înnăscute, că exagerează puterea educațieĭ, și că atribuie, ca Helvetius, toate deosebirile dintre oamenĭ numaĭ educațieĭ.

Aceasta nu e exact. Chiar dacă să iea cuvîntul *educație* în sensul cel mai larg, întrebuințat de Helvetius, Locke pune natura particulară, înnăscută, a individuluĭ, ca o limită neîndoioasă la înrîuririle transformătoare din afară. „Trebuie să admitem, zice el, că sînt copiĭ cu anumite temperamente hotărîte“ [19]. „Uniĭ oamenĭ, din cauza organizațieĭ lor, sînt curajoșĭ, alțiĭ sfioșĭ: uniĭ îndrăznețĭ, alțiĭ modeștĭ, supușĭ orĭ îndărătnicĭ, curioșĭ orĭ indiferențĭ, agerĭ saŭ încetineĭ. Nu sînt maĭ multe diferențe în chipurile oamenilor și în liniile externe ale corpurilor lor, decît în structura și dispozițiile lor sufleteștĭ“ [20]. „Nu putem spera să schimbăm cu totul firea lor originală, nicĭ să facem pe cel vesel gînditor și grav, orĭ pe melancolic sburdalnic, fără să-ĭ distrugem. Dumnezeŭ a pus în sufletele oamenilor anumite caractere, cari, ca și talia lor, pot fi *puțin* îndreptate; dar anevoie s-ar putea altera cu totul saŭ preface în contrarul lor“ [21].

Ba încă, une-orĭ Locke insistă așa de mult asupra aceșteĭ li-

---

16. *Essay*, II, c. 21, § 69.
17. *Some thaughts concerning education*, § 2.
18. *Ibid.*, § 216. — 19. *Ibid*, § 87. — 20. *Ibid.*, § 101.— 21. *Ibid.*, § 66,

mite a educabilităţiĭ, încît nu ştiĭ de ce să te mirĭ maĭ mult: că a fost considerat ca susţinător al atot-puterniciei educaţieĭ, orĭ de faptul că nimenĭ nu l-a înfăţişat ca reprezintantul ideiĭ opuse. Astfel el zice: „Dar de un lucru să fim sigurĭ: la urma urmeĭ, după ce vom fi încercat totul, pornirea va rămînea tot de partea unde a aşezat-o natura“ [22]). In sfîrşit Locke admite chiar cazul, cînd educaţia s-ar dovedi absolut fără nicĭ un efect faţă cu unele naturĭ cu totul inflexibile, aşa că, după cum zice el, nu ne maĭ rămîne decît „să ne rugăm pentru dînsele“ [23]).

Aceste cazurĭ sînt însă numaĭ excepţiĭ, după concepţia luĭ fundamentală. Ideia conducătoare a luĭ Locke este că fiinţa omenească e modificabilă în limitele arătate.

Dar, deşi educaţia nu poate totul, poate însă în orĭ-ce caz foarte mult. „Crez că pot afirma că, din toţĭ oameniĭ cu carĭ avem a face, *nouă din zece părţĭ* sînt, ceia ce sînt, bunĭ saŭ răĭ, folositorĭ saŭ nu, graţie educaţieĭ. Dînsa este care face *marea* deosebire dintre oamenĭ“ [24]).

Fără îndoială, deosebirea primă dintre oamenĭ trebuie atribuită diferenţeĭ predisposiţiilor înnăscute; dar felurĭ deosebite de educaţie pot să producă marĭ diferenţe, şi din punct de vedere fizic şi din cel intelectual, cu toată asămănarea predispoziţiilor native [25]), şi aceasta nu numaĭ cu privire la felul aptitudinilor şi desterităţilor speciale, ci chiar cu privire la gradul lor, care să poate urca aproape la o înnălţime dela care ne pare că avem a face cu un talent înnăscut.

Felurĭ deosebite de educaţiĭ pot, maĭ departe, să micşoreze diferenţele dintre predispoziţiile primitive înnăscute, ba şi să le egaleze, dacă nu chiar să le răstoarne, încredinţînd anume pe ceĭ slabĭ uneĭ educaţiĭ maĭ îngrijite, cu mijloace maĭ perfecţionate, iar pe ceĭ tarĭ neglijindu-ĭ cu totul saŭ în parte.

In sfîrşit, folosul uneĭ influenţe formătoare să vede şi acolo, unde naturĭ, înzestrate în mod inegal, sînt supuse uneĭ arte educative de o forţă şi dibăcie aproape aceiaşĭ pentru toţĭ; căcĭ prin aceasta, cel slab să întăreşte, cel tare devine şi maĭ tare.

22. *Ibid.*, § 102 — 23. *Ibid.*, § 87. — 24. *Ibid.*, § 1 şi 2
25. Conduct of the understanding, § 3, 4, 6.

Şi chiar dacă educaţia nu poate să modifice cu totul temperamentul individual, legat de întreaga constituţie psihofizică, tot poate însă cel puţin să-l schimbe şi să-l îndrepteze întru cît-va, măcar [26]).

Dar ea poate ceva şi maĭ important, să dea vieţiĭ un scop [27]) — o concepţie diametral opusă celeĭ reprezintate de Schopenhauer [28]).

3

Pe de altă parte, însă, trebuie tocmaĭ să se recunoască lămurit că rezultatele, pe cari le atribuim educaţiuniĭ, nu sînt de loc numaĭ nişte produse naturale ce decurg din simpla creştere şi dezvoltare firească a fiinţeĭ omeneştĭ, după cum pare a crede *Rousseau*. La întrebarea „Pour former cet homme rare (omul ideal, ca scop al educaţiei), qu'avons nous à faire?“, Rousseau răspunde scurt: „Beaucoup sans doute, c'est d'empêcher que rien ne soit fait“ [29]). Ast-fel, după părerea acestuĭ filozof, s-ar afla în natura noastră, chiar dela naştere, germenul şi condiţiile perfecţiuniĭ, in aşa mod, că, dacă nicĭ-o înrîurire din afară n-ar tulbura desfăşurarea lor firească, forma ideală a omuluĭ s-ar dezvolta din ele în mod necesar şi desăvîrşit. Căcĭ „tout est bien sortant des mains de l'auteur des choses; tout dégénère entre les mains de l'homme“.

Această concepţie, care tăgăduieşte *necesitatea* uneĭ îndeletnicirĭ pozitive şi intenţionate cu mijloacele de educaţie şi pune în locul eĭ cel mult numaĭ o înlăturare a canzelor perturbătoare, n-o împărtăşeste John Locke. Din contra, el insistă asupra faptuluĭ că influinţa educătoare este indispensabilă.

„Mărturisesc, zice el, că sînt şi oamenĭ cu organizaţie mintală şi trupească aşa de viguroasă şi bine croită de natură că n-aŭ *mare* nevoie de asistenţa altora. Prin puterea geniuluĭ lor natural sînt din leagăn împinşĭ către tot ce este excelent, şi prin privilejul ferciteĭ lor constituţiĭ sînt în stare să facă minunĭ. Dar exemplele

26. *Thoughts conc. education*, § 102.
27. *Essay*, I, c 3, § 21—27; IV, c. 20, § 9, 10.
28. „Numaĭ cunoştinţele (omuluĭ) să pot îndrepta... Căcĭ omul îşĭ schimbă mijloacele, nu scopurile“ (*Schop.*).
29. *Emile*, cartea I.

de felul acesta sînt foarte puține“ [30]). Restul de nouă zecimĭ, însă, datoresc ceia-ce sînt educațieĭ.

Așa, bună-oară, cu privire la partea morală, condiția tuturor virtuților, adică puterea „de a ne refuza noă înșine satisfacerea dorințelor, cînd nu le aprobă rațiunea“, „această pornire așa de contrară natureĭ nediscipinate, se cîștigă cu timpul“, „să perfecționează prin deprindere și devine familiară prin exercițiu de timpuriŭ“ [31]).

Și tot așa cu privire la facultatea inteligențeĭ. Cu toate că ne numim toțĭ ființe raționale „fiind-că ne naștem spre a deveni astfel, putem spune însă că natura ne-a dat numaĭ germenul acesteĭ facultățĭ .; numaĭ uzul și exercițiul ne face să devenim raționalĭ“ [32]).

4

Tocmaĭ aci, în *exercițiu*, stă marea putere a educațieĭ. Căcĭ or-care ar fi calitatea pe care copilul voim s-o primească dela educație, ea trebuie să se prefacă în *deprindere*, să străbată și să se înfiltreze în fundamentele natureĭ luĭ, și pentru aceasta e nevoie de exercițiu, de repețire.

Orĭ-ce acțiune schimbă și determină natura omuluĭ, și anume orĭ-ce mișcare corporală schimbă și determină starea organismuluĭ fizic, orĭ-ce fapt psihic pe aceia a sufletuluĭ. Căcĭ orĭ-ce schimbare lasă o urmă, naște o predispoziție, adică posibilitatea uneĭ maĭ ușoare repețirĭ viitoare atît pentru acea acțiune cît și pentru toate cele asemuite cu ea [33]). De aci se naște un fel de înclinare către această categorie de acțiunĭ, o cerere a săvîrșiriĭ lor, decĭ un principiŭ de acțiune, în fine o deprindere [34]).

Efectul exercițiuluĭ și al deprinderiĭ asupra ființeĭ noastre fizice, intelectuale și morale este adesea relevat de John Locke [35]). Numaĭ exercițiul, se poate zice, transformă starea virtuală a facultăților noastre într-una actuală, adică posibilul în real. Simpla regulă, orĭ-cît de argumentată și de înțăleasă, nu ajută aproape la

30. *Thoughts conc. educ.* § 1.
31. *Ibid.*, § 38, 45.
32. *Conduct of Uderstanding*, § 6.
33. *Essay*, II, c. 21, § 4; c. 33 § 6; c. 22, § 10.
34. *Conduct of underst.*, § 4,
35. *Ibid.*, § 2, 4, *Essay*, I, c. 4, § 22; II, c. 31, § 69.

nimic. Maĭ ales în educație, care are a face cu copiiĭ, are și inconvenientul că dă ocazie orĭ la dese mustrărĭ și pedepse — de oare-ce copiiĭ o uită foarte ușor — orĭ la indulgențe condamnabile din punctul de vedere pedagogic. In ambele cazurĭ rezultă ca urmare necesară slăbirea autorității educatoru'uĭ [36]). Exercițiul din contra, prezintă, pe lîngă folosul general că întărește deprinderea, încă unul foarte însemnat că ne pune la îndămînă mijlocul de a cunoaște dacă, ceia-ce cerem de la copil, corespunde cu vîrsta, temperamentul și cu natura luĭ în genere.

Atît predecesorĭ de aĭ luĭ Locke, precum Platon, Aristotel, Montaigne, Bacon [37]), cît și urmașĭ de aĭ luĭ, ca Shaftesbury, Hume, Stuart Mill [38]), aŭ recunoscut marea însemnătate a exercițiuluĭ și a deprinderiĭ. Locke, după cum văzurăm, se încearcă să explice acest fenomen, arată aplicația luĭ asupra diferitelor domeniĭ ale activitățiĭ educaționale și-l pune la temelia considerațiilor și consiliilor sale pedagogice. De aceia ne prinde mirarea cînd cetim în „Histoire des théories pédagogiques“ a d-luĭ *Compeyré* că Locke „comte beaucoup sur la nature et peu sur l'exercice“ [39]),

Un pas maĭ departe în această ordine de ideĭ îl face *Darwin*, cînd pune în exercițiul și ne-exercițiul organelor cauza principală a proveniriĭ diferitelor speciĭ animalice [40]).

Ceia-ce, prin urmare, ni să înfățișază ca o cauză și ca principiŭ explicator în întreg procesul natural al evoluțieĭ și variațieĭ lumeĭ organice, se aplică apoĭ intenționat de om ca mijloc pentru formarea omuluĭ după un ideal hotărît.

5

A doua întrebare foarte însemnată este: Cum putem să ho-

---

36. *Education* §§ 64, 65, 66.
37. *Plato*, Republica. Cartea II; *Aristotel*, Etica Nicom., cartea 10, cap. 10; *Montaigne*, Essais, liv. I, chap. 22 (de la coustume; *Baco*, Advancement of learning, Book II, pag. 183—185.
38. *Shaftesbury*, Characteristics, II, p. 41—42, 84 I, p. 121. — *St. Mill*, Utilitarianism, London 1864, p. 59 squ; Logica, IV, cartea IV, cap. II, § 3, 4.
39. Vol. II, pag. 28.
40. *The origine of species*, London 1875, chap. I, „Effects of habit and of use and disuse of parts“. — Cf. *The descent of Man*, Part. I, ch. III, p. 72—73.

tărîm pe copiĭ la acțiunea voită de noĭ saŭ la repetarea eĭ? Și anume: cum putem noĭ să-l conducem și să-l mlădiem, fără să-ĭ răpim acea veselie și fericire copilărească, proprie vîrsteĭ luĭ și care nu se maĭ întoarce? Locke pune problema ast-fel: „Cine a găsit mijlocul, cum să păstreze spiritul copiluluĭ vesel, activ și liber, oprindu-l, în acelaș timp, dela unele lucrurĭ plăcute luĭ și împingîndu-l la alte lucrurĭ ce nu-l atrag, acela, după părerea mea, a găsit secretul educațieĭ“ [41].

Copilul nu vine pe lume ca o *existentia sine essentia*, ci ca ceva hotărît, cu o natură conformă tipuluĭ general al spețeĭ omeneștĭ, cu anumite facultățĭ, pornirĭ, dispozițiĭ, carĭ să dezvoltă și funcționează după anumite legĭ. Pedagogul trebuie să cerceteze acea natură, ca să poată lega de modul eĭ de a fi și de a funcționa intervenția luĭ practică și activitatea luĭ dictată de scopul educațieĭ. Aceasta o îndeplinește negreșit și Locke, dar în felul luĭ nesistematic și neglijent, — ceia-ce tocmaĭ face necesară și de dorit o prelucrare sistematică a cugetărilor luĭ.

Natura a pus în noĭ înclinarea statornică a sufletuluĭ către fericire și repulsiunea pentru mizerie. Acestea sînt adevărate „principiĭ de acțiune“, carĭ exercită o înrîurire constantă asupra activitățeĭ noastre. Plăcerea și neplăcerea, — în ultima analiză însă „uneasiness“ [42]) — sînt acele fapte psihice pe carĭ putem conta și le putem utiliza, spre a conduce pe copil, asociind plăcerea de săvîrșire, neplăcerea de nesăvîrșirea uneĭ acțiunĭ ce voim să se facă; și din contra, asociind neplăcerea de îndeplinirea, plăcerea de neîndeplinirea aceleĭ acțiunĭ ce nu voim să se facă. Locke nu vrea, însă să aplice plăcerĭ și durerĭ fizice, corporale. El le numește mijloace barbare și potrivite numaĭ pentru sclavĭ; și găsește, afară de aceasta, că bătaia, în loc să înlesnească scopul educațieĭ, lucrează chiar în contra luĭ, după cum se va vedea maĭ tîrziŭ. Numaĭ acele plăcerĭ și neplăcerĭ voiește Locke să se întrebuințeze, carĭ rezultă din mo-

---

41. *Thougts conc. educ*, § 46. — *Schleiermacher* zice în „Aphorismen zur Pädagogik“: „Das Kindsein muss das Menschwerden nicht hindern, und das Menschwerden nicht das Kindsein“. Berlin, 1849. p. 70 sq. și p. 598 sq.

42. *Essay*, II, c. 21, §§ 29, 31, 33. — Explicarea acestuĭ fapt psihic *ibid.*, §§ 36, 37, 57.

dul de a trata anumite porniri fundamentale ale naturiĭ omeneştĭ. Şi aceste porniri fundamentale se pot reduce la următoarele:

1. Instinctul onoriĭ,
2. Instinctul activităţiĭ,
3. Instinctul imitaţiuniĭ,
4. Instinctul de a cunoaşte (curiositatea),
5. Instinctul libertăţiĭ; şi aceia ce s-ar putea numi:
6. Instinctul raţionalităţiĭ [43].

Toate măsurile şi preceptele ce dă Locke cu privire la conducerea şi tratarea copiilor aŭ de bază şi de punct de plecare aceste instincte. Şi aci însă el urmează maĭ mult tactuluĭ săŭ practic decît unor principii dezvoltate şi aplicate consecuent.

Instinctul, de care se serveşte maĭ mult şi pe care îl întrebuinţează chiar spre a mişca şi perfecţiona pe cele-lalte, este instinctul onoriĭ. El cere ca acesta să fie cultivat şi dezvoltat cu îngrijire. Să se infiltreze în sufletul copiilor, din cea maĭ fragedă vîrstă, dragoste pentru bună reputaţie şi frică de ruşine; şi aceste sentimente să se întărească în cel maĭ înalt grad. Căcĭ atuncĭ aprobarea şi reprobarea vor fi de ajuns spre a călăuzi pe copiĭ.

După acest instinct, acela care ar merita aproape tot atîta îngrijire, ar fi instinctul numit de noĭ al raţionalităţiĭ. Acesta ar trebui, cît să poate maĭ mult, să devină instrumentul cel mare al influinţăriĭ copiilor.

Dar tocmaĭ aceste două categoriĭ de mijloace pedagogice aŭ fost adesea şi mult combătute de uniĭ.

Karl von Raumer [44], bună-oară, vorbeşte aproape cu un sentiment de revoltă în contra principiuluĭ de a înrîuri pe copiĭ adresîndu-ne instinctuluĭ de onoare. E pornit a-l numi maĭ de grabă „ambiţie", amor propriŭ, „den schlimmsten aller Köder", şi-l consideră ca motivul cel maĭ necreştinesc şi maĭ opus natureĭ copiluluĭ; in sfîrşit îl declară ca mijloc care aduce aminte de jesuiţĭ. Din nenorocire, însă, *Karl V. Raumer* uită un lucru: să ne arăte, anume, în ce constă vina acestuĭ mijloc, şi să ne spună pentru ce un copil, a

---

43. *Thought conc. educ.*, §§ 57, 119, 129, 152, 82, 118, 108, 103, 149, 151, 54, 81.
44. *Geschichte der Pädagogik*, Stuttgart, 1843, Cap. *Locke*, p. 116.

cărui voință a fost *deprinsă* cu acte virtuoase prin atracția laudeĭ și durerea reprobăriĭ, n-ar păstra maĭ tărziŭ, cînd o fi mare, aceiașĭ înclinare a voințeĭ maĭ departe pentru virtute, chiar atuncĭ cînd mediul social încunjurător ar împărți laudele și desaprobările după *alt* criteriŭ. Dar Locke tocmaĭ pe puterea deprinderiĭ contează maĭ mult pentru succesul educațieĭ, căcĭ „deprinderile lucrează maĭ statornic si cu maĭ mare ușurință decît rațiunea, care, cînd avem maĭ multă nevoie de dînsa, rar e consultată cum trebuie și încă și maĭ rar ascultată" [45]).

J. J. Rousseau și mulțĭ după dînsul se leagă de altă ideie. „Raisonner avec les enfants était la grande maxime de Locke", zice Rousseau ; și observà : „si les enfants entendaient raison, ils n'auraient pas besoin d'être élevés". Și spre a ridiculiza această pretinsă maximă atribuită luĭ Locke, îșĭ închipuie un dialog între un copil și educatorul luĭ, în care însă, din întîmplare, copilul arată maĭ multă judecată decît educatorul, așa că dialogul nu dovedește nimic în contra luĭ Locke, dar servește foarte bine ca ilustrație la aceia ce gîndia poate Kant cînd zicea că dacă omenirea nu face progrese maĭ repezĭ în moravurĭ, o mare parte din cauze se datorește nedibăcieĭ dascălilor de morală.

„Iată formula, zice Rousseau, la care se pot reduce maĭ toate lecțiile de morală ce se fac și se pot face la copiĭ.

Educatorul Nu trebuie să facĭ asta ?
Copilul. Și pentru ce nu trebuie să fac asta ?
Educ. Fiind-că e răŭ.
Copilul. Raŭ ! Ce este răŭ ?
Educ. Ce ți se interzice.
Copilul. Ce răŭ este să facĭ ce ți se interzice ?
Educ. Eștĭ pedepsit că nu te-aĭ supus.
Copilul. Voiŭ face așa ca să nu se afle.
Educ. Veĭ fi spionat.
Copilul. Mă voiŭ ascunde.
Educ. Veĭ fi întrebat.
Copilul. Voiŭ minți.
Educ. Nu trebuie să mințĭ.

45. *Thoughts conc. educ.* § 110, 61.

Copilul. De ce nu trebuie să mințĭ?

Educ. Fiind-că e răŭ.

etc., etc.

„Iată cercul inevitabil. Chiar Locke de sigur s-ar fi încurcat în el", adaugă Rousseau.—La întrebarea copiluluĭ : „De ce e răŭ să facĭ așa?" bietul educator, însă, nu știe să dea alt răspuns decît: „Fiind-că te pedepsește!" Probabil, Locke ar fi putut găsi un răspuns maĭ bun.

Dar și pentru alt cuvînt nu dovedește dialogul acesta nimic în contra luĭ Locke, și anume pentru cuvîntul simplu : că metoda și maxima parodiată într-însul *nu sînt ale luĭ Locke.* „Cînd vorbim de raționare, nu înțeleg alta decît acea potrivită cu capacitatea și înțelegerea copiluluĭ, zice Locke. Nimenĭ nu se gîndește să raționeze cu un copilaș de treĭ saŭ de șeapte anĭ, cum ar face cu un om matur". „Rațiunile cari îĭ mișcă, trebuie să fie evidente și ușoare pentru mintea lor, și ast-fel încît — ca să zic așa — să poată fi simțite și pipăite. Ceva maĭ mult. Intrebuințarea de cuvinte și raționamente în „raționala tratare a copiilor" nicĭ măcar nu este recomandată de Locke. „Cînd zic dar că eĭ trebuie să fie tratațĭ ca ființe raționale, înțeleg să-ĭ facețĭ să simtă, prin blîndețea purtăriĭ voastre și prin atitudinea ce luațĭ chiar în corectarea lor, că cea-ce facețĭ e rațional la voĭ, și folositor și necesar pentru eĭ ; și că nu din caprițiu, pasiune saŭ fantazie le poruncițĭ un lucru orĭ îĭ oprițĭ dela altul. *Aceasta* sînt eĭ în stare să înțeleagă." [46]

Decĭ nu discuțiĭ filosofice, nu lanțurĭ lungĭ de raționamente, cum își închipuie Rousseau ; ci numaĭ ordinĭ și interziceri raționale, exprimate clar și rațional, adică fără patimă și fără toane, iată ce înțelege Locke prin o tratare rațională a copiilor. Temeiurile raționale sînt, ca să zicem așa, maĭ mult simțite, decît dezvoltate în mod teoretic și înțelese filosoficește.

Ne-apărat, putința uneĭ ast-fel de influențe presupune *autoritatea educatorului* deja stabilită. Aceasta este de altminterĭ condiția capitală pentru aplicarea efectivă a tuturor mijloacelor cerute de conducerea pedagogică a copiilor.

6

Ceia-ce întemeiază, la început, autoritatea asupra copiluluĭ,

46. *Thoughts*, conc. educ., § 81, 77.

este frica; dar ceia-ce o întărește mai tîrziŭ asupra tînărului, este iubirea și stima reciprocă. Locke pune cu drept cuvînt mare greutate pe diferința de procedare în stabilirea autorităţiĭ asupra diferitelor virste. Dacă se nesocoteşte această recomandare, sprijinită pe legile natureĭ omeneştĭ, se perde orĭ-ce speranță într-o înrîurire curat educătoare. Dacă se răstoarnă, s. e. raportul cum se întîmplă une-orĭ, şi ne încercăm a influința şi conduce pe ceĭ relativ desvoltaţĭ prin frică și prin ton poruncitor, iar pe copiiĭ micĭ să-ĭ cîştigăm prin condescendențe îngăduitoare şi prin respectarea dorințelor şi voințelor lor, atuncĭ nu ajungem la țintă, ci facem din ceĭ dintîĭ nişte rebelĭ, iar din cei-lalțĭ nişte răsfăţaţĭ.

Autoritatea însă — şi acesta este un alt punct asupra căruia Locke pune mare greutate — trebuie întemeiată *de timpuriu*. Educatorul trebuie să supună dela început voința copiluluĭ, şi prin toate mijloacele, fára a excepta bătaia; și asta aşa de timpuriŭ, încît copilul să nu-şĭ dea seamă cum şi cînd a pătruns în sufletul luĭ respectul și sfieala ce simte fără voie în fața educatorului, ba încă nicĭ să nu-şĭ poată închipui că a început vre-o dată saŭ dacă s-a născut odată cu el. Atuncĭ supunerea la autoritatea educatoruluĭ i se va părea ceva sacru, și-ĭ va fi tot aşa de greŭ a-ĭ resista, ca şi unuĭ principiŭ al natureĭ luĭ" [47]). Şi ast-fel va fi destul o privire, un semn, o vorbă spre a conduce pe copil cum voim.

Această autoritate însă va trebui, negreşit, să fie întărită şi exercitată în direcția scopuluĭ educaţieĭ, întrebuințîndu-o spre a combate cu hotărîre și dela început pornirile rele ale copiluluĭ şi spre a reprima acele acte, carĭ, dacă s-ar îngădui să se repete, ar da naştere unor deprinderĭ rele. D-aci urmează că *educația trebuie să înceapă de timpuriu*. De aceia Locke se revoltă în contra neglijențeĭ și nepăsăriĭ acelora cari aŭ datoria de a îngriji de educacația copiilor. Aceştia amînă adesea începerea educațieĭ pînă la o epocă la care influența lor nu maĭ poate fi urmată de un rezultat corespunzător cu munca, de oare-ce educabilitatea individuluĭ s-a redus mult prin adoptarea altor obiceiurĭ streine de scopul nostru, ba chiar opuse luĭ. Nu este indiferent, nicĭ pentru corp nicĭ pentru intelect și voință, *cînd* se începe cu educația lor. Cu cît maĭ tîr-

---

47. *Thoughts*, conc. educ., § 100. Conf. § 39—41.

ziŭ cu atît e maĭ mic efectul; cu cît maĭ de vreme — în marginile posibiluluĭ — cu atît e maĭ mare.

7

Este în ştiinţa educaţieĭ o problemă maĭ fundamentală decît toate, hotărîtoare pentru întreaga formaţie şi consolidare a unuĭ sistem pedagogic. Nicĭ-una nu înfluinţează maĭ mult decît dînsa soluţia tuturor celorlalte chestiĭ; dar în acelaş timp nicĭ-una nu e maĭ grea şi nu împarte maĭ mult pe pedagogĭ în păreri deosebite. Aceasta este problema *scopului educaţiei.*

Experienţa şi observaţia, carĭ puteaŭ întru cît-va să ne dea ajutor în chestiunile tratate pînă acum, ne lasă aci aproape cu totul fără spijin.

Dificultăţile problemeĭ, însă, nu ne îndreptăţesc de fel s-o lăsăm de o parte şi să înlocuim deslegarea cu ignorarea eĭ. Cad în o mare greşală metodologică, după părerea noastră, aceia cari scot cu totul din pedagogie chestia scopuluĭ educaţieĭ, o daŭ pe seama altor ştiinţe, etica saŭ teologia, ca s-o cerceteze, şi cer dela pedagogie numaĭ stabilirea mijloacelor de educaţie. Căcĭ, maĭ întîĭ: de unde este *a priori* sigur şi de sine înţeles că va trebui să se găsească numaĭ-decît şi gata formulat în acele discipline scopul propriŭ al educaţieĭ? Deosebit de aceasta, e destul o observaţie logică spre a învedera eroarea acelora ce vor să reducă pedagogia numaĭ la căutarea mijloacelor.

Mijloc este o noţiune relativă, care presupune pe aceia de *scop*, după cum noţiunea de fiŭ presupune pe aceia de tată, noţiunea de nepot pe aceia de unchiŭ. A numi ceva *mijloc* este a-l gîndi şi a-l pune în relaţie conştientă cu alt-ceva, care a fost luat ca *scop*. Cînd mărgineştĭ dar, cu *Bain* şi *Helvetius* bună-oară, misiunea ştiinţifică a pedagoguluĭ în sarcina de a găsi cele maĭ bune, maĭ uşoare şi maĭ potrivite mijloace şi metode de educaţie — ceia ce negreşit se şi aşteaptă dela dînsul — însă maĭ adaogĭ expres că asta este *singura* luĭ sarcină, şi că nicĭ nu trebuie să se îngrijească de scopul ocupaţieĭ sale, săvîrşeştĭ prin aceasta, ceiace în logică să numeşte „contradictio in adjecto". Mijloc fără scop nu se poate concepe.

Natural, lăsăm de-o parte aci neatinsă chestiunea: dacă, şi întru cît, e posibil în genere să se determine un scop al educaţieĭ

universal admisibil. Dar avem dreptul să întrebăm pe orĭ-ce cugetător în materie de pedagogie, și în cazul de față pe Iohn Locke: care este după dînsul acel scop al educațieĭ, pentru realizarea căruia pornește în căutarea și culegerea mijloacelor? Dacă mijloacele propuse sînt capabile să atingă ținta fixată, și dacă, maĭ departe, scopul însușĭ merită să fie realizat, — sînt alte cestiunĭ pe carĭ criticul le poate supune uneĭ cercetărĭ deosebite.

Răspunsul luĭ Locke la întrebarea: *Care e scopul educației?* pare șovăitor și nesigur, dacă ne uităm la diversele formulărĭ schimbătoare ale luĭ. Ca să prindem însă părerea și înlănțuirea cugetătorilor luĭ în această privință, trebuie să ne aducem aminte de mijlocul ce însu-șĭ ni-l recomandă spre a ne feri de amăgirile și pericolele stiluluĭ înflorit, retoric. „Ca să obținem aceasta, remediul cel maĭ sigur și maĭ efectiv este de a fixa în minte clar și distinct ideile cestiuneĭ desbrăcate de cuvinte și a le păstra ast-fel în minte, în tot decursul argumentărĭĭ, neglijînd vorbele și observînd cum se leagă și se despart între ele [48]).

Asupra cuvintelor luĭ Juvenal: *mens sana in corpore sano*, carĭ s-aŭ dat adesea curat și simplu ca scopul final al educațieĭ după John Locke, nu ne vom opri mult. Locke zice numaĭ atît: „O minte sănătoasă într-un corp sănătos este o scurtă, dar complectă, descriere a uneĭ stărĭ fericite în această lume" [49]) Ce raport are însă această descriere cu scopul educațieĭ? Asta rămîne deocamdată nehotărît și trebuie de cercetat.

Asemenea ar fi să se facă din ceva secundar o chestie principală, dacă s-ar spune că idealul educațieĭ, după Locke, este *cavalerul* — după cum vom arăta maĭ departe.

Vom culege maĭ întîĭ acele pasaje din Locke, unde se exprimă maĭ fățiș cu privire la întrebarea noastră, și vom căuta apoĭ să stabilim relațiunile dintre ele.

Ast-fel, Locke vorbește într-un pasaj de „acea creștere a tinerimiĭ... care e cea maĭ lesnicioasă și maĭ scurtă cale spre a produce oamenĭ *virtuoșĭ, folositori și capabili în profesiunele lor deosebite*" [50])

---

48. *Conduct of Understanding*, § 42.
49. *Thoughts conc. Educ.*, § 1.
50. *Thoughts*, în scrisoarea către „Edward Clarke of Chiply".

Apoĭ, în acelaş sens, vorbeşte maĭ departe de oamenĭ „înțelepțĭ *bunĭ*, *virtuoşi* şi *ingenioşĭ*“, ca ideal ce ar trebui să avem înaintea noastră, cînd educăm copiiĭ [51]). In sfîrşit, şi maĭ *explicit* Locke zice că tot ce trebuie să lase fiuluĭ săŭ ca moştenire un tată onorabil, care să interesează din suflet de creşterea copiilor săĭ, „se cuprinde în aceste patru lucrurĭ: *virtute*, *înțelepciune*, *bună creştere* şi *învățătură*“ [52]).

Ce raport există între aceste ideĭ exprimate prin diferițiĭ termenĭ de maĭ sus? Pune Locke prin dînsele numaĭ *un singur* scop saŭ *maĭ multe*? Dacă numaĭ unul, care este acela? Iată ce vom cerceta acum.

De alt-fel chiar Locke ne dă ocazia de a întreprinde această cercetare prin o observație. „Nu vreaŭ să mă preocup de ideia dacă unele din aceste nume, se întrebuințează poate pentru acelaş lucru, saŭ dacă se cuprind unele în altele.“ In dezvoltările ulterioare ale cugetăriĭ sale, Locke ne înlesneşte singur calea către această operație de simplificare, aşa de necesară şi importantă pentru precisiunea ştiințifică a sistemuluĭ.

Primul şi cel maĭ sigur pas în această direcție îl facem constatînd poziția cu totul subordonată şi dependentă ce ocupă în sistemul luĭ Locke *cunoştințele*, pe carĭ le consideră „ca partea cea maĭ puțin importantă“ a educațieĭ [53]). Cunoştințele nu staŭ alăturĭ şi pe aceiaşĭ linie cu celelalte treĭ părțĭ şi cu egale drepturĭ de a fi luate în băgare de seamă, ci numaĭ „în al doilea rînd, ca servind doar calităților maĭ marĭ“. Aceasta rezultă din întreaga atitudine pedagogică a luĭ Locke.

Cum stă lucrul, în astă privință, cu celelalte treĭ părțĭ: Virtutea, înțelepciunea saŭ prudența şi creşterea.

In ce priveşte *prudența*, nu poate fi pusă şi privită după Locke, drept vorbind, ca o țintă proprie a educațieĭ, țintă la care să se tindă *direct*. Imposibilitatea reiese din natura aceşteĭ calităţĭ şi din împrejurările şi condițiile, în carĭ dînsa se poate dezvolta. Căcĭ ce însemnează prudență saŭ înțelepciune? „Ințeleg prin înțelepciune, în accepția populară, îngrijirea chibzuită şi prevăzătoare a trebûrilor

51. *Ibid.*, § 52. — 52. *Ibid.*, § 134. — 53. *Ibid.*, § 147.

în lume. Acesta e productul uneĭ bune dispozițiĭ naturale, al încordăriĭ mintale precum și al experiențeĭ, deci afară din raza de atingere a copiilor", și „nu se poate cere dela ignoranța și inadvertența copilărieĭ saŭ dela ardoarea necumpănită și imprudentă a tinerețiĭ" [54]).

Numaĭ *indirect* se poate contribui la stabilirea înțelepciuniĭ, încercîndu-ne a pune temelia uneĭ dezvoltărĭ ulterioare a eĭ. Din felul acesteĭ indirecte întemeierĭ se vede însă lămurit la care din cele două părțĭ rămase gîndește Locke că ar fi să se subordoneze prudența. Pentru acest scop, trebuie, după Locke: 1) să ferim copiĭ de viclenie, „parodia prudențeĭ", de șiretenie, această „inteligență defectuoasă", și de falșitate, în genere; 2) „să-ĭ deprindem cu adevărul și sinceritatea, cu supunerea la rațiune, și, pe cît posibil, cu reflecțiunea asupra propriilor acțiunĭ".

Decĭ, a feri pe copiĭ de anumite vițiĭ și a-ĭ deprinde cu anumite virtuțĭ, iată ce însemnează a-ĭ pregăti pentru înțelepciune saŭ prudență. Prin aceasta, se reduce prudența la *virtute*, cel puțin întru cît cade în cercul de influență al educațieĭ.

Maĭ rămîne să stabilim și raportul dintre celelalte două părțĭ ale scopuluĭ ce aŭ maĭ rămas: *creștere* și *virtute*.

Ce însemnează *creștere*? In ce constă, după Locke, adevarata creștere și politeță? Ea coprinde, „maĭ întîĭ o disposiție a spirituluĭ de a nu ofensa pe alțiĭ; și, al doilea, cel maĭ acceptabil și maĭ plăcut mod de a exprima această disposiție". Dar observă maĭ departe. „Partea care residă maĭ adînc decît manifestarea, este acea *bună voință* generală și considerație pentru orĭ-ce om, care ne face să avem grijă de a nu arata nimănuĭ, în purtarea noastră, despreț, lipsă de respect saŭ neglijență". Acesteĭ părțĭ, pe care Locke o numește une-orĭ și politeța interioară" saŭ politeța inimeĭ, îĭ dă precăderea înaintea polițeteĭ exterioare a purtăriĭ. Politeța exterioară, care variează după timpuri, țărĭ, stărĭ sociale, se poate învăța ușor din contactul cu lumea, prin imitație și exercițiu, ca limbajul, și anume se învață maĭ ușor—ba are și o valoare—tocmai și numaĭ cînd cea internă, politeța inimeĭ, există deja. „Deprinde pe copiĭ să fie modeștĭ și bunĭ, dacă poțĭ, învață-ĭ să iubească și să respecte oa-

---

54. *Ibid.* § 140.

meniĭ; şi vor găsi, înaintînd în vîrstă, modul de a-şĭ exprima aceasta pentru fie-care, dnpă cum trebuie".

Deci şi buna creştere să bazează pe virtute şi decurge din ea. A pregăti pe copiĭ pentru „politeţă" însemnează a-ĭ face bunĭ şi virtuoşĭ. Une-orĭ Locke identifică chiar *verbal* adevărata bună-creştere cu virtutea; ba une orĭ o numeşte chiar „această primă şi cea maĭ atrăgătoare din virtuţile sociale" [55]). Cauza e că dînsul pune mare greutate pe oglindirea liberă, adevărată şi graţioasă a virtuţiĭ. Dacă în adevăr iubim pe semeniĭ noştri, şi-i stimăm, de ce nu i-am lăsa să bage de seamă că-ĭ iubim şi-ĭ stimăm? Dar nicăierĭ n-a susţinut Locke, ceia-ce îĭ impută *Herbart* [56]), că politeţa externă a purtăriĭ ar ave vre-un preţ, fără sentimentul intern corespunzător. Faţă cu o apreţiare aşa de uşoară, de sumară şi nedreaptă nu rămîne decît să i se respunză luĭ Herbart cu propriile luĭ vorbe adresate luĭ Locke: „Hier muss man verstummen!" Din contra, Locke numeşte o ast-fel de purtare *afectaţie,* şi spune curat: „Naturile necioplite şi primitive, lăsate în voia lor, sînt de preferit acelor graţiosităţĭ artificiale şi acelor modalităţĭ studiate de a fi manierat". Acest punct de vedere din urmă îl va dezvolta *Rousseau*, făcînd din el punctul central al pedagogieĭ sale filosofice.

Ceia ce recunoaşte Locke ca „cea dintîĭ şi cea maĭ amabilă din toate virtuţile sociale", este prin urmare, ceia-ce numeşte cîte-odată *graţie*, „gracefulness".

Putem încheia această cercetare cu următorul citat, care dă un răspuns complect şi resumativ la întrebarea noastră. „Virtutea deci, direct virtutea este partea grea şi preţioasă la care trebuie să ţintească educaţia... Toate cele-lalte consideraţiĭ trebuie să fie date de-o parte şi puse la urmă, faţă cu aceasta. Ea este bunul solid şi substanţial, despre care educatoriĭ nu trebuie numaĭ să citească şi să vorbească; dar munca şi arta educaţieĭ întreagă trebuie să pătrunză spiritele tinerilor cu dînsa şi să le hrănească, şi să nu se oprească pînă ce tineriĭ nu vor prinde un adevărat gust pentru dînsa şi nu-şĭ vor pune puterea, gloria şi fericirea în dînsa" [57])

55. *Thoughts conc. Educ.*, § 143.
56. *Allgemeine Pädagogik* aus dem Zwecke der Erziehung abgeleitet, (*Vorrede*, pag. 4—5).
57. *Ibid.*, § 70.

8

Dar ce este în sfîrşit virtutea?

Locke ne asigură [58]) că toate ideile complexe sînt resolubile în cele din urmă în ideile sîmple din carĭ sînt compuse.

Carĭ sint dar ideile simple din carĭ s-a format ideia compusă *Virtute*?

Vorba *virtute* să întrebuinţază după Locke, în două înţelesurĭ deosebite:

1) *popular*, „pentru acele acţiunĭ carĭ, conform opinieĭ diferite a diverselor ţărĭ, sînt considerate ca lăudabile.

2) *filosofic*, pentru acele acţiunĭ carĭ prin ele înşile şi după *natura* lor sînt *bune*, saŭ carĭ staŭ în acord cu *voinţa luĭ D-zeu*, cu legea divină, adică, în alţĭ termenĭ, cu adevăratul şi singurul fundament şi criteriŭ al moralităţiĭ.

Adesea virtutea populară, hotărîtă de opinie, coincide cu virtutea adevărată, ideală, căcĭ se laudă în fond numaĭ ce este saŭ se crede folositor; şi nimic nu e, în fond, maĭ folositor ca îndeplinirea voinţeĭ luĭ D-zeŭ. Dar, pe de altă parte, fiind-că aste două legĭ, legea divină şi a opinieĭ, constituesc două măsurĭ deosebite, este şi imaginabil şi posibil, ca ceia ce corespunde uneia din ele să nu cadă de acord cu ceialaltă.

Dacă dar o acţiune e lăudabilă după criteriul opinieĭ, maĭ rămîne să întrebăm dacă acel criteriu însuşĭ este just. Dar acesta numaĭ atuncĭ poate să fie just, cînd corespunde legeĭ divine.

Ce este însă legea divină însăşĭ? Care este voinţa lui- Dzeu şi după ce se cunoaşte?

Căcĭ a spune numaĭ că aceia este bun şi drept ce corespunde voinţeĭ luĭ *D-zeu*, fără a spune după ce să recunoaşte în genere că ceva este voit de D-zeŭ, însemnează a pune o regulă morală, care, cum observă însuşĭ Locke, „poate fi foarte sigură şi adevărată, dar de puţin folos în vieaţa omuluĭ; căcĭ se reduce doar la atît, că luĭ D-zeŭ îĭ place să se îndeplinească poruncele luĭ, ceiace omul o să crează, negreşit, că e adevărat, fără să poată afla ce porunceşte D-zeu, şi ast-fel să rămînă, ca şi înainte, tot fără o regulă saŭ fără principiŭ al acţiunilor sale".

---

58. *Essay*, II, c. 22, 28.

Conservarea și binele genuluĭ omenesc, iată după Locke voința luĭ D-zeŭ[59]) și tot-odată legea supremă a natureĭ, care ni se revelează prin *rațiune* și deci se poate numi și legea rațiuniĭ[60]). A-cesta este marele principiu suprem, după care trebuie să se îndrepteze și religia, politica și morala noastră[61]).

In acelaș sens se exprimă el încă în una din cele maĭ dintîĭ scrierĭ ale luĭ, publicată însă tîrziŭ, abia după moartea luĭ: „După cum *virtutea*, în obligația eĭ, este voința luĭ D zeŭ, descoperită prin rațiune — ceia-ce îĭ și dă forța de lege — ast-fel în cuprinsul eĭ nu e alt-ceva decît să facĭ bine ție saŭ altora, iar contrariul eĭ, vițiul, nu e decît fapta rea"[62]).

Dacă întrebăm acum maĭ departe pe Locke: *Ce este bun și rău*? Ne spune: „Lucrurile sînt bune orĭ rele numaĭ în raport cu plăcerea saŭ durerea. Numim *bun* ce este capabil să cauzeze orĭ să sporească plăcerea saŭ să scază durerea; cu alte cuvinte să ne procure saŭ să ne conserve un bun oare-care saŭ departarea de vre-un răŭ. Și, din contra, numim *rău* ce este capabil să ne producă ori să sporească un răŭ saŭ să diminueze o plăcere; cu alte cuvinte să ne producă un răŭ orĭ să ne priveze de un bine"[63]).

Dacă am voi să-l întrebăm maĭ departe: *Ce este plăcerea și durerea*? vom obține acest ultim răspuns: „Acestea, ca celelalte ideĭ simple, nu pot fi descrise nicĭ definite. Calea de a le cunoaște, ca și pentru datele simple ale simțurilor, este numaĭ experiența directă".

Decĭ, maĭ departe nu putem întreba.

A fi decĭ virtuos, a urma voințeĭ divine, însemnează ast-fel a contribui la conservarea și binele omeniriĭ.

A educa pe cine-va pentru virtute insemnează a-l face capa-

---

59. *Essay*, II, 28, § 11, — Cf. *Treatise on Gevernment* ch. 11, § 135; ch. 1, § 4, 5; ch. 16, § 182, 183,

60. *Essay*, IV, 19, § 4. — „*Letters on Toleration*", *third letter*, ch. II.

61. *On educ*,, § 116; *Essay*, I, 3, § 6.

62. Editată pentru prima oară de *Lord King*, „the life of Locke". (p. 292—293). Se găsește și în *Fox Bourne, the life of John Locke*, vol. I, p. 162—163.

63. *Essay*, II, 20, § 2.

bil de această misiune, formîndu-ĭ ast-fel ființa luĭ simțitoare, voluntară șĭ gînditoare ca să poată îndeplini această înaltă țintă a destinuluĭ moral.

———

Shaftesburg ridică în contra luĭ John Locke obiecția că ar fi, ca și Hobbes, *nominalist* în morală, că face să atîrne dreptul și nedreptul de hotărîrile și caprițiile uneĭ ființĭ atot-puternice, nu de natura chiar a lucrurilor. O greșală așa de mare nu numaĭ că ar ridica moraleĭ orĭ-ce bază științifică, dar ar răpi și Pedagogieĭ un punct de plecare sigur.

Dar obiecția ni se pare nejustificată.

Locke cunoaște foarte bine deosebirea dintre concepția nominalistă și realistă a moraleĭ, deși nu întrebuințează tocmaĭ acești termenĭ pentru designarea lor. „Acela care pune, cu Archelaus, ca principiu că *dreptul și nedreptut, onestul și neonestul sînt definite numaĭ de lege, iar nu prin natură„* va avea altă măsură pentru rectitudinea și defectuositatea morală decît aceia carĭ susțin că sîntem supușĭ la obligațiĭ antecedente orĭ-căreĭ organizațiĭ sociale"[64]).

Șı ca dovadă că direcția fundamentală a cugetăriĭ sale nu stă în acord cu prima concepție, voiŭ aduce ideia ce-șĭ face el despre natura morală a luĭ D-zeŭ saŭ despre raportul dintre D-zeŭ și noțiunea dreptățiĭ. „Dacă s-ar cuveni unor creaturĭ așa de mărginite, ca noĭ, să ne dăm părerea despre ce poate fi înțelepciunea și bunătatea infinită, crez că ne este permis a zice că însușĭ *D-zeu nu poate alege ceia ce nu e bine*; libertatea a-tot-puterniciei luĭ nu-l împedică de a fi *determinat* de ceia-ce este *cel maĭ mare bine*".

Locke afirmă astfel *supremația și autonomia* legilor morale față de orĭ ce voință din univers. Ințelesul convingerilor luĭ morale fundamentale nu este oglindit just, prin urmare, în formula: *ceva e drept find-că* așa voiește D-zeŭ[65]); căcĭ filosoful nostru mărturisește singur că el nu recunoaște voința luĭ D-zeŭ decît după dreptatea eĭ, și că această dreptate, la rîndul eĭ, stă în tendința către conservarea și bună starea întreguluĭ gen omenesc.

Adevărata formulare a cugetăriĭ adîncĭ a luĭ Locke este, din contra, în definitiv aceasta; „Ceva e drept, fiind-că ajută la con-

---

64. *Essay*, IV, 12, § 4.
65. *Essay*, II, 21, § 49.

servarea și bună-starea genuluĭ omenesc". Dar, de oare-ce avea nevoie și de o sancțiune, și nu știa s-o caute și s-o găsească aicĭ pe pămint și anume chiar *în om*, de aceia a introdus și pe d-zeŭ în raționamentul săŭ moral, zicînd: D-zeŭ nu poate să aleagă și să voiască decît ce e drept; el are în mîinile sale pedepse și recompense eterne; decĭ trebuie să ne supunem voințeĭ luĭ.

Tocmaĭ aici stă, incontestabil, partea slabă, neștiințifică, a moraleĭ luĭ Locke; căcĭ orĭ-ce argument, care aruncă îndoială asupra uneĭ ast-fel de ființe transmundane și răsbunătoare, slăbește în acelaș timp și efectul și importanța acesteĭ sancțiunĭ.

Pe de altă parte, tocmaĭ această concepție, după care virtutea este, drept vorbind, numaĭ un mijloc spre a dobîndi favoarea luĭ D-zeŭ și propria noastră fericire eternă, apără pe Locke în contra obiecțieĭ ce i s-ar putea aduce că jertfește individul în interesul totalitățiĭ și că perde din vedere fericirea luĭ, cînd îl consideră numaĭ ca mijloc pentru conservarea și buna stare a totalitățiĭ, nu ca scop în el însușĭ. Dar această apărare ar fi în fond tot așa de deșartă ca și obiecția care-ĭ dă ocazie. Cine admite cu Aristotel și Locke că activitatea, ca atare, procură omuluĭ o mulțumire specifică, o plăcere pozitivă și că obiceiul are în sine un farmec particular, acela va înțelege numaĭ-decît că individul, trăindu-șĭ vocația și cultivînd virtutea și contribuind astfel la binele omeniriĭ, simte și el însușĭ o fericire — că, în sfîrșit, omul poate găsi fericirea viețiĭ în activitatea sa productivă și în deprinderile luĭ virtuoase.

9

Primele condițiĭ esențiale ale virtuțiĭ, la realizarea cărora trebuie să ne gîndim dela început, sînt, după Locke:

1) Iubire și respect pentru D-zeŭ [66];

2) Facultatea saŭ „puterea de a ne interzice satisfacerea propriilor noastre dorințe, cînd nu le autoriză rațiunea", „și de a urma numaĭ ceia-ce rațiunea arată ca bine, chiar cînd poftele ne imping spre altă cale" [67]).

3) Puterea de a înțelege voința luĭ D-zeŭ, adică de a vedea și recunoaște adevărul [68]).

66. *Th. conc. Educ*,, § 136.
67. *Ibid.*, § 38.
68. *Essay*, I, 3, § 1. — *Conduct of underst.* § 1.

Toate aceste condiţiĭ esenţiale, pentru carĭ vom căuta numir potrivite în sensul luĭ Locke, sînt indispensabile pentru realisarea scopuluĭ.

Lipsa uneia singure din aceste condiţiĭ face pe celelalte nefolositoare, şi fie-care îşĭ are rolul şi importanţa sa. Căcĭ, dacă inima noastră n-ar simţi iubire şi veneraţie pentru lege şi legiuitor, am asculta de poruncile lor? Şi dacă am avea, să zicem, dorinţa şi intenţia să urmăm poruncile unuĭ legiuitor iubit şi venerat, dar ar lipsi voinţeĭ noastre putinţa d-a lucra conform raţiuneĭ, n-am rămînea departe de drumul către virtute? Şi, în fine, presupunînd că simţim şi iubire şi respect pentru legiuitor şi că avem şi puterea de a urma raţiuneĭ, la ce ne-ar folosi toate acestea, dacă raţiunea n-ar poseda deprinderea — de altminterĭ accesibilă natureĭ noastre în genere — de a vedea şi recunoaşte adevărata cale către virtute?

S-ar putea numi prima condiţie *religiositate* saŭ *pietate*.

A doua, pe care Locke o numeşte une-orĭ *tărie de spirit*, se identifică de sigur cu aceia ce înţelege prin *libertatea voinţeĭ*, căcĭ „ideia libertăţiĭ este ideia uneĭ putere a agentuluĭ de a face saŭ opri o acţiune, conform cu hotărîrea minţiĭ" [69]. „Noĭ avem, zice el, puterea de a suspenda impulsia uneĭ dorinţe oare-care. Asta mi se pare isvorul libertăţiĭ în genere; în asta mi se pare că stă ceia-ce să chiamă (impropriŭ, după părerea mea) *voinţa liberă*" [70].

Pentru *a treia* condiţie n-ar fi nepotrivit termenul de „spirit sănătos", după lămurirea dată (implicit în *Thougts conc. educ.*," §, 1), acestor cuvinte adică un spirit care procedează înţelept şi duce la calea cea dreaptă, Dar *libertalea intelectuluĭ* ar fi, parcă, termenul *technic*, pe care l-ar preferi aci Locke; şi în adevăr îl şi întrebuinţează adesea spre a designa acea stare ideală la care trebuie pregătit spiritul, ca să-şĭ poată îndeplini funcţiunea sa proprie: de a nu căuta şi recunoaşte decît adevăruĭ şi numaĭ adevărul. Această stare o recomandă ca *scopul specific al educaţiei intelecutale*. „Ţinta eĭ (a educaţieĭ) cu privire la cunoştinţĭ, nu este, crez de a perfecţiona pe elev în toate ştiinţele saŭ în una din ele, ci de a da minţiĭ luĭ acea *libertate*, acea dispoziţie şi acele deprinderĭ carĭ îl pot face

69. *Essay*, 1, 3, § 1; cf. IV, 20, § 3. — *Conduct of und.* § 1.
70. *Ibid.*, I, 21 § 27; sq. — 54.

în stare să atingă adevărul în direcția în care s-ar aplica, saŭ de care ar avea nevoie pe viitor, în cursul vieții". Și ne spune. „In aceste două lucrurĭ, și anume: 1) o egală nepărtinire pentru orĭ-ce adevăr, — vreaŭ să zic a primi adevărul din dragostea luĭ numaĭ ca adevăr, iar nu din dragostea luĭ pentru alte motive, înainte de a-l cunoaște ca adevăr, — și 2) în examinarea principiilur noastre, ca să nu primim pe nicĭ unul ca atare, nicĭ să zidim pe dînsele pînă nu ne convingem, ca ființe raționale, de soliditatea, adevărul și siguranța lor, constă acea libertate a intelectuluĭ care e necesară uneĭ ființe raționale și fără care nu este, drept vorbind, un intelect"[71].

Incă o observație:

Locke vorbește într-un pasaj, pe care l-am citat și de căutarea mijloacelor pentru „a forma oamenĭ virtuoșĭ, folositorĭ și *destoinicĭ pentru meseria lor*". Găsim în pedagogia luĭ mijloace pentru formarea oamenilor virtuoșĭ, și, decĭ folositorĭ, în acest înțeles general; dar nimic saŭ aproape nimic despre cultivarea oamenilor „destoinicĭ în cariera lor". Numaĭ de o *singură* carieră vorbește Locke, anume de cariera nobiluluĭ. Și numaĭ pentru educația către *această* carieră dă el mijloace *maĭ speciale*.

Vom găsi la el sfaturĭ relative la cultivarea voințeĭ pentru bine și a intelectuluĭ pentru cunoașterea adevăruluĭ; dar nicĭ un sistem de mijloace cu privire la pregătirea omuluĭ pentru diferitele ocupațiĭ de carĭ societatea, în mijlocul căreia trăiește, are nevoie pentru conservarea și buna eĭ stare.

E aceasta o lacună în sistemul luĭ? Credem că, dacă e o lacună, e de așa fel că a folosit filosofuluĭ. Eĭ să datorește, în parte, că opera luĭ Locke are și azĭ pentru știință un interes maĭ mult decît numaĭ istoric, și că și azi e folositoare și instructivă. Căcĭ, pe cînd inclinația din obiceiŭ a voințeĭ către bine și a inteligențeĭ către adevăr sînt, pentru conservarea și binele uneĭ, societățĭ indispensabile și universal necesare, și decĭ alcătuiesc pentru educație partea esențială și constantă a scopuluĭ eĭ, nu e tot așa și conținutul hotărît al celei-lalte cerințe, adică al pregătireĭ pentru carieră; acesta atîrnă de starea socială de organizarea fie-căreĭ societățĭ în parte, și e condiționată de felul și gradul divisiuniĭ

---

71. *Conduct of Undrstanding*, § 12, 41:

muncei, de numărul și direcția trebuințelor unei societăți date, deci se schimbă dela o epocă la alta și dela un popor la altul; formează partea variabilă a scopului educației.

Ceia-ce a rămas relativ fără valoare din opera lui Locke, aparține tocmai acestei părți din urmă a preocupărilor pedagogice. Ce folosesc azi, în genere, s. e. acele paragrafe, cari dau lămuriri despre chipul cum trebuie crescut un *cavaler*?

In ori-ce caz însă, trebuie să se facă deosebire între aceste două părți ale scopului educației. Numai fiind-că s-a trecut această deosebire cu vederea, aŭ căzut unii în greșala de a crede că Locke, de oare-ce se ocupă mai de aproape numai cu o singură carieră, pune această carieră ca scop al educației în genere. Aŭ crezut că, de oare-ce s-a exprimat mai special asupra mijloacelor de cultivare a cavalerului, Locke pune cavalerul ca ideal al educației omenești în genere.

(Sfirșitul în numărul viitor)

D. G. IAMANDI

Cavalerul Toggenburg

BALADĂ

(*Traducere din Schiller*)

„Ca o soră credincioasă,
„Cavalere Vă iubesc,
„Altă dragoste nu-mĭ cerețĭ;
„Căcĭ în suflet mă mîhnesc.
„Liniștită par eŭ vouă,
„Liniștită mă vedețĭ;
„Nu pot înțelege jalea
„Ce în ochiĭ voștri-avețĭ".

El ascultă cu durere;
Mut se smulge de la ea,
O maĭ strînge tare-n brațe
Și își ie avînt pe șea.
Merge-n țara sviterească,
Unde sînt ostașiĭ săĭ-;
La Mormîntul Sfînt iĭ duce;
Pe piept crucea poartă eĭ.

Mare fapte împlinește
El și cu aĭ săĭ voinicĭ;
Ale lor penaje-n coifurĭ,
Fîlfîĭ pri-ntre inimicĭ.
De al luĭ Toggenburg nume
Musulmanu-ĭ îngrozit,
Insă chinul săŭ din suflet
Toggenburg nu l-a gonit

D. G. Iamandi

L-a purtat un an de zile,
Nu-l maĭ poate-acum purta,
Părăseşte deci armata,
Căcĭ odihnă nu avea.
O corabie la Ioppa,
De la ţerm atuncĭ pleca,
El se-ntoarce-n scumpa ţară
Unde draga-ĭ respira.

La palatul eĭ, la poartă
Iată bate-un călător
Luĭ ah ! poarta se deschide
Cu-n cuvînt detunător :
„Cea pe care-o cătaţĭ, este
„Imbracată-acum în rasă,
„Ea de ceriŭ este menită
„A fi luĭ Hristos mireasă“.

El îşĭ părăseşte atunce
Al strămoşilor palat,
Nu-şĭ maĭ vede a sale arme
Nicĭ pe calul dezmierdat.
Neştiut el se coboară
Din castelul părintesc.
Al săŭ corp plin de nobleţă
De păr haine-l învălesc.

Şi îşĭ face o colibă
Nu departe de la ea
Unde, între teĭ cu umbră,
Mînăstirea se vedea.
Aşteptînd din zorii zileĭ
Pîn ce sara se făcea
Cu nădejde-ascunsă-n faţă
Veşnic singur el şedea

Oare-ntregĭ spre mînăstire
Ne-ncetat tot sta privind
Pînă auzea fereastra
Drageĭ sale resunînd.
Pînă s-arata luĭ draga,
Pînă chipul eĭ iubit
Se pleca în jos spre vale
Cu un înger liniştit.

Apoĭ se culca el vesel,
Mîngîet el adormea,
Bucurîndu-s-n tăcere
Dimineaţa cînd sosea.

Ast-fel stă el ani de zile
Fără jale aşteptînd,
Pîn ce auzea fereasta
Dragei sale răsunînd

Pîn se arăta lui draga,
Pîn ce chipul ei iubit,
Se pleca în jos spre vale
Ca un înger liniştit.
Iară într-o dimineaţă
Un cadavru corpu-i sta —
Liniştită-n spre fereastră
Faţa-i palidă căta.

DĂRI DE SAMĂ

In Revista cehă *Zbornik Musejni spolecnosti ve Valasskem Mezirici, part. II, an. 1898, pag. 9—15.* D-l Matous Václavek, publică o scriere a sa intitulată: *O pŭvodu a jméně Valachŭ* (Despre originea și numele Valahilor). Am tradus această scriere pe care o publicăm în întregimea sa, făcînd apoĭ și observările noastre despre cele conținute în ea.

Iată ce zice Matous Vaclavek în acea scriere;

„Chestiunea despre originea și numele nostru, este nu numaĭ foarte interesantă pentru noĭ Valahĭ, dar și importantă. — De mulțĭ anĭ această chestie ocupă gîndurile literaților și încă pînă acum n-a fost pe deplin rezolvată.

De aceia voim a dedica acesteĭ chestiunĭ cîte-va cuvinte, și a pomeni despre ideile și motivele unor scriitorĭ însemnațĭ, cari s-aŭ silit a o rezolva, saŭ încă acum să ocupă cu ea. — Din aceste enunțărĭ cititorul va cunoaște diferitele vederĭ și ideĭ, și rămîne, ca singur să-șĭ deducă consequențele apropiindu-se de una saŭ de altă idee. Vroim însă să ne exprimăm asemene ideile noastre despre această chestiune, lăsînd în voia cititoruluĭ să le primească saŭ să le respingă.

* * *

Deja *Francisc Palacky*, vestitul nostru istoriograf, pune mare preț pe chestiunea origineĭ Valahilor. — Primind idea altor istoricĭ, că în țările noastre cehoslave aŭ domiciliat Boi Kelticĭ și apoĭ Markomaniĭ germanĭ, spune în Istoria sa: (Dejiny, I, 49, nota 55), vorbind despre peirea Boilor în anul 45 înaintea luĭ Crist:

„Este posibil și verosimil că așa numiții Valahĭ, carĭ trăesc și astăzĭ în Moravia nord-estică, sînt *urmașiĭ slavonisațĭ aĭ vechilor Boi*, de oare ce aceasta se dovedește din numele lor (Valah, adecă Vlah, Valh, Gallus) și alte particularitățĭ prin care se deosebesc de cei-lalțĭ locuitorĭ aĭ Moravieĭ“.

Insă îndemnare maĭ valabilă și științific maĭ dreaptă pentru desemnarea origineĭ locuitorilor munților Bezkyde, și a numeluĭ lor, a produs scrierea D-ruluĭ *Francisc Miklosic*, profesorul limbelor slave la universitatea din Viena, intitulată: „*Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatinischen Alpen und den Karpathen*“ (Despre migrațiunile Romînilor prin Alpiĭ Dalmațienĭ și Carpațĭ).— In scrierea menționată prof. Miclosicĭ tratează despre Romînĭ, aĭ căror strămoșĭ Dacĭ, aŭ stat în actualul regat al Romînieĭ și Transilvanieĭ limitrofă, și aŭ fost supușĭ de Romanĭ și romanisațĭ (latinisațĭ). Daciĭ fiind în contact cu alte popoare și maĭ cu samă cu cele slave, aŭ primit multe din obiceiurile lor, și în deosebĭ multe cuvinte din limbele lor[1]. Aceștĭ Romînĭ (Valahĭ), aŭ început a se muta în secolele 12—16, din locurile lor originare în număr maĭ mare saŭ mai mic, și a se așaza în diferitele locurĭ, maĭ cu samă în Dalmația, Istria, Serbia, Croația, Bucovina și Galiția. Principala lor ocupație era păstoria. Despre aceștĭ Romînĭ, decĭ spune Miclosicĭ, că, pătrunzînd din Galiția peste Tatra în regiunea Muntoasă a Valahieĭ Morave de astăzĭ, aci s-aŭ așezat, și ca și aiure, s-aŭ slavisat. Această idee a sa, Miklosicĭ o sprijinește prin faptul, că toată terminologia salașelor și unele nume ale oilor, îșĭ au originea din limba romînă (valahă). Așa spre ex. *bacia* (pastorul maĭ mare la salaș), *geleta*, *vatra, koliba*, *urda*, etc., apoĭ nume de oĭ: *pistrula*, *kornuta*, *murgăna* (murgașă — adică cu dungĭ negre) etc. In ceia ce privește numele Valahilor, spune în altă scriere a sa: *Etymologisches Wörterbuch* (Dictionarul Etimologic, 303), că

1. Maĭ înainte România s-a numit *Valahia*. Necunoștința țăreĭ, și a poporuluĭ din Valahia Morava a fost causa, că pe o hartă (ni se pare, a luĭ Czörnig), editată în 1855, care arată naționalitățile imperiuluĭ austriac, a fost însemnată Valahia Morava cu aceiașĭ culoare (galbenă) ca și Valahiĭ (Romîniĭ) din Transilvania și Ungaria.

aceasta nu este o denumire națională a lor, ci li s-a dat de veciniĭ Nemțĭ, care sunt așezațĭ la Vestul Valachieĭ la Novojicko (Novoițko). Insă este semnificativ, că unele cuvinte, pe cari în „Wanderungen" le atribue Romînilor, în dictionarul săŭ le revoacă, saŭ le pune în dubiu.

Ideia luĭ Miklosicĭ șĭ-a însușit-o și consilierul *Francisc Bartoș*, vestitul nostru dialectolog și etnograf morav, care în scrierea sa : *Lid a narod* (Popor și națiune) la pag. 160, între altele, ast-fel se exprimă : „Din diferitele cuvinte, cari s-aŭ menținut în dialectul Valahilor, pînă acuma, *este pus afară de ori-ce îndoială*, că între coloniștiĭ originarĭ a fost reprezentat și elementul Valahilor *romînĭ*, de la cari *Valahilor noștri le-a rămas numele*. Dintre nume importante într-această cauză s-a menținut numaĭ nume de munțĭ *Dil*, și Dili din *Tylov, Hazov și Vigan* (dil=deal), *Magurka* (movilă) și *syhla*, ceia ce însemnează locul viran în pădure. Cu atît maĭ mult s-aŭ păstrat denumirile romîne în terminologia de salașe, carĭ se poate spune că sunt în complect *romîneștĭ*. La pagina No. 227, enumeră după scrierea luĭ Miklosicĭ cuvintele : *bacia*, *brynza*, *ciartak*, *gelєta*, *glaga*, *grun* (un loc înclinat cu buruiană pe dînsu), *hotar* (hotar) *koliba*, *Krdel* (cîrd), *mosor*, apoĭ *pistrula* (oaie pestriță) *vakesa*, *redikat* (a se muta), *zyncița* (jîntița) *taliga* (teleaga), și alte. Aceiașĭ ideie o enunță și în vestita sa „Dialektologia moravska" (I. 59, anul 1886).

Dr. *Francisc Pastrnek*, profesorul slavisticeĭ la universitatea cehă din Praga, cunoscător deosebit al dialectelor slave, în studiul săŭ despre *limba slovacă* (Slovenska Pohlady, 1893, 692—698, 762—767) află asemene pe baza ideilor și estractelor luĭ Meklosicĭ, că relativ cea maĭ mare parte a acelor păstorĭ romînĭ, carĭ aŭ eșit din Galiția s-a așezat în partea stîngă a carpaților Moravĭ, în vecinătatea imediată a Nemților. Acolo se zice că a înflorit salașaria în modul cel maĭ excelent și s-a preparat *zincița* și *brynza*. Printr-un ast-fel de curs al evenimentelor, s-a putut întîmpla, că întreaga terminologie de salașe în dialectul *moravo-slovac* și *Silesina, de Est* să fie una și aceiașĭ, pe cînd în dialectele malorossiane, nicĭ persoana principală a salașuluĭ adecă *bacia*, nu este cunoscută.

In numita lucrare, Dr. Pastrnek a respins cu to-

tul, saŭ a redus la o foarte mica măsură, multe cuvinte, pe care Miclosicĭ le-a atribuit influenţeĭ romînilor. Arată apoĭ numaĭ acele cuvinte, despre carĭ se poate socoti cu oare care siguranţă, că, saŭ sunt romîne saŭ sunt întroduse prin intermediul romînilor:

a) Numele principaluluĭ păstor: *bacia*, b) denumirea oilor: *vakesa* (şi poate dintr-aceasta *bakeşa*) *birka*, *kornuta*, *lajka* (oaia neagră), c) denumirea îngrădireĭ *koşar* şi a drumuluĭ *pirta* (pîrtia), *merinda*, apoĭ *strunga* (portiţa în paită=ciobănărie), *redykat* (a se muta), d) confecţiunĭ păstoreştĭ: *brynza*, *klag*, *urda*.

Ce fel de cuvinte sunt aceste — întreabă literatul — la care, cu siguranţă putem presupune originea romînă? *In genere sunt acele*, care sînt în cel maĭ strîns raport cu păstoria de oĭ. Şi salaşaria pînă maĭ dăunăzĭ a fost singura lor ocupaţie, — în parte este şi astă-zĭ, a „Valahilor" la Bezkyde şi la Tatra. Găseşte că interesantă împrejurare, că „la Moravia întreagă o parte a locuitorilor strîns aşezaţĭ, poartă denumirea de „valahĭ", pe cînd nicĭ la Slovacia ungurească, nicĭ la partea polonă a Tatrei, această denumire nu esistă". — In ceia ce priveşte denumirea Valahilor, Pastrnek este de aceiaşĭ ideie cu Miklosicĭ că „Valahiĭ aŭ căpătat denumirea lor, prin intermediul străin, *nemţesc*".

In anul 1893, a cercetat Valahia, Romînul din oraşul Iaşĭ, *Theodor T. Burada*, profesorul conservatoruluĭ şi etnograf romîn foarte activ, vroind a lua cunoştinţă despre Valahĭ, maĭ cu samă că nu i-a fost necunoscut de unde se presupune de a fi derivaţia numeluĭ lor. — A luat cunoştinţă despre regiunea şi poporul valah, despre literatura relativă la Valahia, şi i-am arătat şi graniţele eĭ pe hartă. In anul următor (1894) a apărut o broşură scrisă de d-sa în Iaşĭ, care tratează în mod foarte simpatic despre Valahia noastră („O călătorie la Romîniĭ din Moravia cu o hartă"), în care s-a servit foarte mult de scrierile luĭ Bartoş şi ale mele. Cu bucurie a primit el ideile şi citatele luĭ Miklosicĭ despre denumirile valahe în ceia ce priveşte originea lor. Citām unele: *salaş*, *pastir*, *bacia*, *brinza*, *jintiţa*, *glag-chiag*, *Magura*, *merenda*, *coşar*, *vacheşa*, *taliga*, *colac*, *ptug*, *ohrada* (ograda), *sekira* (securea), *dobitec*, *oves*, *lopata*, *conopĭ*-cînepa, *şindila*, *nevesta*-nevasta, *coliba*, *urda*,

vatra, strunga, putira-putina. *gheleta*-galeata, *cardel* (krdel). *cornuta, pistrula, hotar, pluta, deal, gazda, certac* (certak), *ogar, smetana* (smîntînă), *loznița, casanca*-casinca, rochie, *striga*-strigoĭ, *sihla* și alte. Scrierea d-sale (precum mi-a arătat maĭ tîrziŭ verbal) s-a împrăștiat prin România, și a făcut Valahia noastră acolo foarte cunoscută.

Acum să maĭ întroducem ceva din etimologia pentru numele de „*Valahĭ*“. *Kott* în dicționarul săŭ (IV. 540. VII. 997) primește în parte această denumire din dicționarul luĭ Iungmann. 1.) *Valah*, în realitate *Vlah*, om din poporul gallic saŭ celtic, dar de către Cehi, *Vlah* se raporta la Italienĭ, *Valah* la poporul din Valahia (România) și la *Valahiĭ* din părțile sudice din Moravia și din Tatra; pe urmă citează ideia enunțată maĭ sus a luĭ Palacky din Istoria sa. 2) *Valah*=păstor, al doilea după bacia; păstor, cioban liber, care paște oile și ajută pe baciŭ la mulsul oilor. Dr. Pastrnek în articolul menționat maĭ sus, citează la denumirea de „Valah“ pe Iungmann și pe Kott, apoĭ și pe Miclosicĭ și pe Malinoski (profesor în Krakovia, care a scris un articol despre cuvintele îndoioase în „Rozpravy akad. Krakov. în 1893), însă cu un tăiuș critic; *Valah*=valah morav saŭ carpatin, cioban: Iungmann. Așa să numesc și ciobaniĭ la Podhali din Polonia, Malinovski, Rozpr. 15. La Teșin sunt Valahi, că și în Moravia de Ost, locuitorĭ a regiunilor muntoase; acelaș. — Formele *valach, valaska*, nu sînt date de eĭ. ca slave, ci vin de la veciniĭ Nemțĭ, precum arată în mod just Miclosicĭ (Etymol. Wörterbuch, 393). Forma națională ceho-slava (și tot d-odată și a slavilor de Sud) este *vlach*, pol. *vloch*, rus. *voloch*. Miclosicĭ a observat că forma *vlach*, la unele locurĭ din Slovacia, însemnează „păstor“, însă gîndesc, că aceasta este o eroare făcută de dicționarele noastre. Așa la Iungmann și Kott. Că la Slovacĭ *vlach* ar însemna ciobanul de oĭ, ca și *valah*, pînă acum nu s-a confirmat.

Iar acum să auzim și să desfășuram ideile și dovezile, carĭ sunt contrariĭ vederilor și dovezilor luĭ Miklosicĭ și a acelora, carĭ maĭ mult saŭ maĭ puțin aŭ pornit pe urmele sale, și despre Valachĭ, s-aŭ pronunțat într-un sens saŭ într-altul.

Cea maĭ importantă declarație contrarie celeĭ a luĭ

Miclosicî a făcut-o profesorul și docentul universitar Dr. *Ios. Lad. Picî*, în scrierea sa: *„Zur rumenisch ungarischen Streitfrage“* (editat la Lipsca, 1886, 83—95, chestiunea controverselor romîno-ungare). Acest istoric slavist, vrednic și erudit, ne-a dat cu lucrarea sa povestirea minuțioasă și prețioasă despre cultura și lumina vechilor slavî, precum pînă acum n'am maî avut-o. Apărînd în lucrarea sa vederea ce o avea față cu istorici ungureștî, că Romîniî sunt aborigenî în Ungaria, și prin urmare eî sunt ca locuitorî maî vechî a Ungarieî decît Maghiariî, cu această ocasie vorbește și despre Valahî, susținînd tot-odată prin dovezî pipăite și convingătoare *origina lor curat slava*, respingînd pur și simplu orî-ce înrudire cu Romîniî.

Să ascultăm dar principalele motive ale sale: 1) *Valahiî moravî aŭ tipul* (exteriorul) *cu totul și curat slav,* fără vre-un amestec de adaos roman saŭ clasic, care caracterizează pe Romînî. El susține aceasta pe baza vederilor propriî, dobîndite prin multe călătoriî ale sale, prin toate țările, slave și prin Romînia. Precum n-a găsit între Valahî moravî nicî un fel de semn de tip romîn, tot așa *n-a gasit între Romînî, nicî un fel de tip, care s-ar potrivi cu tipul Valahilor moravî*; 2) Valahiî moravî într-adevăr sunt — ca și Romîniî și maî toțî locuitoriî muntenî — popor de păstorî; dar pe cînd romîniî fac păstoria *nomadă,* mutîndu-se într-un singur an de vre-o 12 orî din deal în deal, și construesc la fie-care loc noŭ, alte salașe noî cît să poate de primitive, — Valahiî moravî se mențin cu turmele lor în toată vara în acelaș loc și îșî fac salașe maî tranice. Asemene *Romîniî păstorî* fac *exclusiv untul,* pe cînd brînza are la dînșiî o importanță secundară; din contra *Valahiî moravî* fac numaî brînza (numită *brinza*), pe cînd untul este la dînșiî lucru secundar. 3) Slovaciî într-adevăr numeaŭ *Valahî* pe ciobaniî lor de la oî, dar fiind cu denumirea *ovce,* oaia, este comună tuturor dialectelor slave, nimene nu se poate îndoi că *vechiî Slàvî s-aŭ ocupat cu creșterea oilor în patria lor transcarpatină,* și prin urmare nu se poate susținea, că aŭ învațat această creștere de la Romînî. Aceasta — după vederea luî Spicî — nu împiedecă ca Slaviî să nu învețe de la eî *modul creșteriî oilor pe dealurî,* căcî este sigur,

că păstorii romînĭ încă în secolul XV, aŭ venit pînă la *Spis* (localitate în Ungaria de Nord, la Tatra de est), și este posibil, ca în secolele trecute la migrările lor să ajungă de regulă și în Slovacia, și chiar și pînă la isvoarele *Bacivei*, căcĭ tocmaĭ *Valachia moravă de astă-zĭ pînă la secolul XVII,* a fost acoperită cu pădurĭ seculare, și prin urmare, regiune priincioasă prin excelența pentru ciobanĭ. Slovaciĭ dar, învățînd de la Valahiĭ romînĭ acest mod de creștere a oilor, aŭ denumit pe fie-care, care păștea oile în modul lor, cu nume de *Valah. Poate chiar ca Valahia moravă de asta-zĭ, mult timp a fost locuită numaĭ de ast-fel de păstorĭ de oĭ, numițĭ „Valahĭ", de la carĭ apoĭ a trecut denumirea asupra întregeĭ populațiunĭ a aceleĭ regiunĭ*; 4) Principalul motiv a ideiĭ despre originea romînă a Valahilor moravĭ, sunt *diferitele cuvinte romîne* ale luĭ Miclosicĭ (și a luĭ Bartoș) carĭ se găsesc în dialectul valah. — Dar trebue să se aibă în vedere, că aceleașĭ cuvinte sînt întrebuințate și la toțĭ Slovaciĭ, și chiar din ele aŭ pătruns maĭ multe și în limba polonă și în Galiția la Malorossieni. Așa dar *și de Slovacĭ s-ar putea susține, că sînt romînĭ slavisațĭ* — dar a spune una ca aceasta, nimene nu va îndrăzni. — Picĭ apoĭ enumăra un rînd întreg de cuvinte, luate de Miklosicĭ și Bartoș ca cuvinte romîne, și le tăgăduește originea romînă — Așa maĭ cu seamă: *bacia*, nu este cuvînt romîn, ci slav (batia, batiuska) [2]; *diel* este slavon vechiŭ, și înseamnă munte, (s-a conservat în documente cu adaosul de *pre*, și astă-zĭ la localitățĭ: Predel, Prediel și alte); *chotar* este slav; *salas* nu este cunoscut romînilor (eĭ numesc salașele *stînă*); *komarnik* și *koșar* aŭ în limba romînă cu totul altă înseumnare decît la *Valahiĭ moravi*, și la *slovacĭ*; *gelita* provine din *Gelte*, nemțesc, și prin urmare nu putea ajunge la Valachiĭ moravĭ prin România; *vatra*, este expresia comună Slovacilor și slavilor de sud, etc.

Din contra — dovedește maĭ de parte Prof. Picĭ — se pot arăta *în limba romînă foarte multe cuvinte din dialectul slav*, din care deduce, că acești *păstorĭ romînĭ,* carĭ aŭ

---

2. Adăogăm că în cronica luĭ Dalimil (1314), să pomenește cuvînrul *batia* (Batio, batio mejna svem dosti), ne menționînd manuscriptul Kralovi (otcik zaide k'otcem i nerece nikomu. „Bato, ty mluvi k dietkam oteckymi slovy").

pătruns în Carpațiĭ slovacĭ, *iarăşĭ* s-aŭ întors în patria lor cu o mulțime de cuvinte slovace, pe carĭ şi le-aŭ însuşit la migrațiunile lor prin Slovacia, — *prin urmare dar nu s-aŭ aşezat în Carpațiĭ moravi.* La urma urmeĭ, chiar dacă ar fi făcut aşa, atuncĭ de sigur în dialectul valah s-ar găsi (afară de aceste cîte-va cuvinte romîne) şi alte *semne ale romînismuluĭ*, maĭ cu seamă poate *formele gramaticale.* Din contra vedem, că *dialectul valahilor moravĭ este în formă aşa de curat slav, aşa de frumos şi precis*, că nu l-a putut produce decît un popor curat slav.

5) S-ar putea, pentru sprijinirea ideiĭ luĭ Miklosicĭ să maĭ mencionăm cazul, că Valahiĭ moravi — ca şi Romîniĭ — pun morților *în raclă banĭ.* Dar acest obiceiŭ n-a fost necunoscut Slavilor, căcĭ în mormintele păgîne ruseştĭ, s-aŭ găsit monete arabe, carĭ aŭ fost în circulație foarte mult în Rusia de la secolul al IX lea ; asemenea s-a găsit în mormintele cehe păgîne, monete de argint cehe. — Despre acest obiceiŭ scrie asemene cronicarul ceh, *Vaclav Hajek*, vorbind despre înmormîntarea duceseĭ *Libuşe*, asemene *Ian Fr. Beckovsky* şi alțĭ, la alte împrejurărĭ. La Ruşĭ adevereşte acest obiceiŭ vestitul etnograf *Kotlarevsky.* La unele regiunĭ ale foştilor slavĭ de la Elba (Havelland, Altmark) s-a menținut acest obiceiŭ pînă astă-zĭ.

Aceste sunt dovezile luĭ Picĭ pentru originea curat slavă a Valahilor moravĭ! Sigur că vor fi convingătoare pentru fie-care prin justeța şi precisiunea lor.

Motivele luĭ Picĭ sunt sprijinite asemene de Slovacul *Ioz Skultety*, redactorul şi editorul ziaruluĭ „Slovenske Pohlady“, cînd vorbind în anuarul 1897 despre „Slavistica la Maghiarĭ“, la pagina 444, mencionează şi pe Valahĭ. Acolo spune : Veciniĭ despre Nordul slovacilor moravĭ sunt *Valahi.* Originea lor este încă o chestiune îndoioasă. Dar este oare posibil, de a-ĭ considera ca urmaşĭ aĭ Valahilor romînĭ, carĭ încă în secolul al XVI-lea, aŭ dus o viața nomadă prin Carpațĭ cu turmele lor ? Nicĭ de cum ! Căcĭ în limba Valahilor moravĭ, sunt numaĭ acele elemente romîne, carĭ se găsesc şi în limba noastră slovacă. Dacă ar fi eĭ romînĭ slavisațĭ, oare s-ar putea gîndi că aŭ pastrat *numaĭ aceste oare carĭ cuvinte romîne*, pe care le-a pastrat şi limba noastră, a Slovacilor din Ungaria ?—

adică numai cuvintele din viața ciobănească? *Valahii moravi sunt aceiași Slovaci, ca și noi*, din această parte a fruntariei.

Intr-o notiță adresîndu-se către Bartoș spune: „Ca aducere aminte despre elementul romîn, de la care a rămas numele Valahilor moravi, excelentul etnograf morav Fr. Bartoș, pomenește denumirile locale: *Dil, Dily, Magurka* (Lid a Narod, 160). Aceasta poate fi o amintire remasă de la ei, însemnînd nimic mai mult decît la noi, Slovacii din Ungaria. „*Căci și noi avem în fie-care parte a Carpaților cel puțin cîte o Magură, iar Dily, avem destule în Carpați, și afară de Carpați.*"

Ce decurge dar din articolele de sus? Credem înainte de toate că dovezile cele mai decisive pentru origina și numele Valahilor sunt *arătările lui Pici*, No. 3 și 4. Să avem în vedere, că părțile muntoase ale Valahiei, în care altă dată principala occupație a fost sălășaria, *fură ocupate de populațiuni mult mai tîrzii*, decît părțile sale în văile mici de alungul rîurilor (Becîva, Senița) și a părăelor, și că aŭ pătruns în cea mai mare parte locuitorii din Ungaria, din Slovacia vecină, saŭ aŭ fost chemați de proprietarii aristocrați, (cari aveaŭ și dreptul de judecată). Strîmtorile de Vlar și Lys, precum și vîrfurile dealurilor de la granița Iavornik, în teritoriul comunelor de astă-zi Halenkov și Novi Hrozenkov, aŭ fost acele drumuri, prin cari coloniștii Slovaci pătrundeaŭ în sîmburile Valahici (adică în capitanatul Mezerici Valah). Comunele *Halenkov* și *Hrozenkov* la Vsacko, aŭ fost intemeiate de abia pe la anul 1650, comunele *Becivei* (de jos, de mijloc și de sus) la *Roznov*, în anii 1680—1690, iar *Karlovice* (ținutul Roznov), la urmă, de abia în anul 1714! Și toate aceste localități, acum aŭ populația de la 2000—6000!

Insă nimeni nu se va îndoi de marea înrudire a Valahilor cu Slovacii din Ungaria (și cu Slovacii moravi în părțile muntoase a regiunei lor). Tot exteriorul, portul, limba, chiar și majoritatea obiceiurilor lor, sunt mai toate aceleași. Afară de aceasta, aŭ venit acolo mulți locuitori și din alte regiuni ale Moraviei, și chiar din Polonia (Karlovice).

Avînd în vedere o asemene colonizare, *nici nu pu-*

tem vorbi serios despre colonisarea Romînilor în regiunea noastră. Ca să rămînă după dînșiĭ o urmă, atît în ceia ce privește constituția corporală, cît și limba, caracterul și obiceĭurile, ar trebui să fi venit cîte-va zecĭ de miĭ, ceia ce nu ie exact, precum dovedește și Picĭ. Ciobaniĭ romînĭ aŭ fost nomazĭ, precum sînt în parte și astă-zĭ, mergînd cu turmele lor departe dincolo de fruntaria patrieĭ lor, parte în Transilvania, parte pînă la Balcanĭ.

Maĭ sus s-a menționat, că Romîniĭ aŭ între dînșiĭ multe elemente slave. E de mirare că nu s-aŭ slavisat în totul ca veciniĭ lor transdanubienĭ Bulgarĭ! Vestitul filolog *Ioan Chr. Adelung* (+ 1806) numea pe Romînĭ slavĭ, Romanĭ. Daciĭ strămoșiĭ lor, maĭ întîiŭ aŭ fost romanisațĭ (latinisațĭ), dar cu timpul primeaŭ între dînșiĭ afară de elemente slave și elemente streine (turce, albaneze, etc.). Sunt prin urmare o nație amestecată, ceia ce dovedește și limba lor. — Aŭ în limba lor 3800 cuvinte slave, contra acestor sunt numaĭ aproximativ 2600 pur romane; afară de aceasta sunt în limba lor cuvinte greceștĭ, turceștĭ, albaneze și altele. De abia în timpul nostru se silesc literațiĭ romînĭ să curețe cel puțin limba culturală de adaosurile streine, introducînd în locul lor cuvintele italiene și franceze, adică romane. Așa este dar cu limba romînă! Acele cîte-va cuvinte ce se găsesc în salașaria valahă, maĭ cu seamă unele nume de ale oilor (kornuta, pistrula, murgășa, vakeșa), nu dovedesc nimic, celelalte sunt cu totul naționale de casă (valasca, diublena, okaja, cernula, murysa, drlina, barușa, babuska, etc.). Cele străine puteaŭ fi luate ușor de la valahi (ciobanĭ) slovacĭ, carĭ treceaŭ cu turmele lor aproape pe timpul întreguluĭ secol al XVI-lea (cînd a fost neînțelegerea pentru granița între Ungaria și Vsacko), întradevăr peste dealul Iavornyky pînă la Becĭva de sus din Vsacko, în teritoriile fundate maĭ pe urmă a comunelor Hrozenkov și Karlovicĭ — Coloniștiĭ de maĭ tîrziŭ din Halenkov, Hrozenkov și Karlovicĭ, nicĭ n-aveaŭ nevoie de asemene intermediatorĭ, căcĭ și-aŭ adus cuvintele eĭ înșișĭ din Slovacia! Asemenea să maĭ luăm în considerație, că în Ungaria pînă la anul 1845, limba latină a fost limba statuluĭ, și că poporul a prins cîte ceva din ea; (ca și acuma din limba maghiară). Prin urmare nu ne vom mira mult, de

unde devine acele puține cuvinte latinizate în Valahia noastră.

Nu voim a maĭ menționa, că fie-care ramură a muncei omenești, a gospodărieĭ, aŭ aproape pretutindenĭ terminologia sa, la toate popoarele culte; de ce dar n-ar putea să existe aceasta și la ciobănărie? Nu menționăm care-care terminologie stabilă în ramurile științifice? De ce dar n-ar fi putut transporta valahiĭ slovacĭ, terminologia lor în Valahia, și de ce numaĭ decît aceștia, să fie Romînĭ?

Ceia ce privește denumirea poporuluĭ din Beskyzĭ, adică „Valahi“, credem că nu va fi greutate multă despre origina numeluĭ. *Așa i-a numit vecinii direcțĭ*, carĭ trăiaŭ în șesurile maĭ productive, de oare ce aŭ știut că vecinii lor trăiesc în munțĭ, și se ocupă în mod principal cu creșterea vitelor și maĭ cu seamă a *oilor*, și eĭ însișĭ se numesc „*valachĭ*“ (ciobanĭ).—Din numele comun a devenit uumele *regional, poporal*[3]). Intermediul Nemților nici nu să poate admite. — Alt-fel denumirea de Valah, mult timp n-a fost bine preciză, nefiind pe deplin stabilită și întrebuințată. Așa spre ex. la domeniul de Vsacko, se spunea numaĭ în mod excepțional locuitorilor muntenĭ, (și aceasta numaĭ cu autorisațiunea autoritățiĭ proprietății), „*Valahi*“, dar din anul 1690, găsim o notița a autorității domeniale: „Cam în acest timp se pomenește pe lîngă numele „Valah“, denumirea „pasekarĭ“ (colibarĭ) și denumirea „Iavorinak“, de oare-ce locuiaŭ acolo unde maĭ întîiŭ a fost pădure de frasin (Iavor). Și „pasekari“ și „Iavorinaci“ tăiaŭ pădurĭ, îșĭ făceaŭ colibe (paseky) și acolo îșĭ pășteaŭ oile. Nesiguranța în determinarea denumireĭ o arată și *Hanke din Hankenstein*, în anul 1786, cînd în cartea sa „*Rukovet mor statovedy*“ (Manualul cunoașterei statuluĭ Morav), numește pe locuitoriĭ împrejurul localităților Vsetin, Klobouk și alte, „Zalesaky“

---

3. Dar de unde îșĭ derivă numele comunele cehe-veche, Becĭvari, Stitari, Kolodeje, Kladoruby, Kovary, Rataje, Svinary? De sigur de acolo, fiind că toțĭ locuitoriĭ lor s-aŭ ocupat cu aceiașĭ meserie, saŭ aŭ lucrat acelaș lucru (Herm. Iiricek: *Slov. pravo v cech na Mor*. I, 64. Maĭ greŭ se poate esplica denumirea de *valah*, care însamnă *cal*, și unealta de gospodărie (Fukar saŭ fucacĭ pentru pîne), care denumire se găsește și aiurea în afară de Valahia!

(adică Transpădureni). — Bartoș în dialectologia sa, II, (prolog) vorbind despre greutatea de a determina într-un mod precis, unele dialecte și subdialecte, spune: Sunt denumiri geografice, cari se daŭ în subdialecte morave de o formă foarte nedeterminată, desemnînd pe locuitori maĭ mult după caracterul regiuneĭ, în care sunt așezați, decît după propriul lor dialect. *Unde sunt munți* (hory), pretutindenĭ avem *Horáky*, *Záhoráky* *și Podhoráky* (adică Muntenĭ, Transmuntenĭ și Submuntenĭ). Pe Hanaciĭ din șes, îĭ numesc toțĭ locuitoriĭ regiunilor muntoase, *Horáky* (adică Muntenĭ). Aceiașĭ desemnare diferită și nederminată o aŭ o mulțime de *Zalesaci* (carĭ sunt dincoace și dincolo de pădurĭ) „și *Podlesaci*". — Nu este încă mult timp de cînd nicĭ o comună n-a vrut să fie „valahă", dînd denumirea la comuna vecină, care nicĭ ia n-a vrut s-o primească. De abia în timpurile maĭ moderne cu ocaziunea expozițiuneĭ jubilare (1891) și etnografice (1895) denumirea de „*Valah*" a ajuns la cinstea cuvenită, și de abia acum fie-care Valah, conștient de sine, cu mîndrie a început a să numi „Valah", nume altă dată neplăcut. Spiritul schimbat să caracterizează prin cuvintele: *My sme nasi Valasi*! (Noĭ suntem Valahĭ aĭ noștri).

Sensul acestuĭ articol îl putem rezuma în următoarele cuvinte: *Valahiĭ sînt o ramură pur slavă, precum dovedește tot exteriorul corporal,* caracterul și obiceiurile. *Valahia este colonizată în cea maĭ mare parte de Slavĭ din Ungaria,* și din regiunile vecine ale Moravieĭ. *Numele lor li se trage de la veciniĭ Slavĭ, iar nicĭ de cum le la ceĭ Nemțĭ. Ocupația lor* principală, *și anume ciobănaria, păstoria, a fost cauza acesteĭ denumirĭ*".

In articolul reprodus maĭ sus de Vaclavek, se menționează maĭ multe trătărĭ ale diferiților literați, pentru și contra opiniuneĭ, că acești Valahĭ ar fi de origină romînă. Insă de oare-ce, chiar în motivele lor găsesc controverse, de și nu mă ocup cu această chestiune maĭ mult decît ca un observator, îmĭ iaŭ îndrăsneala ca în calitate de cunoscător atît a limbeĭ romîne, cît și aproape a tuturor dialectelor slave, să combat unele din motivele lor atît pe terenul limbistic, cît și pe terenul istoric.

Inainte de toate menționez opinia literaților, *Hăjdău*, *Miclosici* și *Bartoș*, cari ca dovadă pentru vederile lor, pun existența multor cuvinte ce se găsesc în dialectul moravo-valah, și susțin că ele sînt de origine romînă. Dar nu numai aceștĭ literațĭ, dar și Dr. Pastrnek și Dr. Pici, care în altă privință iĭ combat, vorbesc despre acele cuvinte ca latinisate, carĭ după ceĭ dintiĭ ar arăta originea romînă a Valahilor moravĭ, iar după ceilalțĭ, sînt împrumutate și însușite de la ciobaniĭ romînĭ, carĭ saŭ aŭ nomadizat acolo, saŭ s-aŭ așezat acolo în mod statornic.

Insă analizînd toate cuvintele menționate de eĭ, și pe carĭ și d l T. Burada în broșura sa: „*O călătorie la Romîniĭ din Moravia*" le dă ca cuvinte romîne, de oare-ce se întrebuințază de păstoriĭ romînĭ din Carpațĭ și din Transilvania, am găsit, că nicĭ unul din ele n'are rădăcina latină, adică a aceleĭ limbĭ, care este sorgintea principală și cea maĭ importantă a limbeĭ, în care vorbesc Romîniĭ din timpul cucerireĭ Dacieĭ de Romanĭ. — Un singur cuvînt: „kornuta" s-ar putea deriva de la cuvîntul „corn", dar și această derivare este problematică, de oare-ce se putea lua și de la cuvîntul ceh: „kornout, kornut (cornet), care arată asemănarea unuĭ cornet resturnat, cu coarnele așa numitelor oĭ cornute.

Egalitatea unora și asemănarea altor cuvinte valaho-morave, cu cele întrebuințate în România, este o dovadă vădită, că o oare-care legătură între aceste țărĭ nu se poate nega, și că aceste cuvinte nu pot avea altă sorginte, decît de la locuitoriĭ munților Carpațĭ, carĭ însă n-aŭ fost de origină slavă, căcĭ cuvintele menționate de numițiĭ literațĭ, n aŭ derivația slavă, ci altă, și acea este probabil dacica cea veche.

Ca să mă esprim clar, trebue să menționez maĭ întîiŭ, că fac deosebire între elementul dacic și elementul romîn. Elementul dacic fără îndoială, a avut limba sa proprie, probabil celtică, la început ne amestecată cu alte elemente, pînă n-a venit în contact cu veciniĭ, a căror limbă aŭ primit-o după cum voĭ arata maĭ la vale ca ipoteză; iar elementul romîn care din cauza forțeĭ armelor și a cultureĭ superioare a năvălitorilor, s-a format și s-a desvoltat, prin amestecul limbeĭ originare a Dacieĭ și a celeĭ romane, însă așa că elementul roman a capatat superioritate, și i-a dat formă cu totul alta decît cum a fost cea dacică saŭ romană.

Cînd Romaniĭ aŭ venit și aŭ subjugat pe Dacĭ, cel dintîiŭ e-

lement, care a părăsit imediat locurile amenințate de oaste, a fost cel păstoresc, care din cauza vieței sale nomade, n-a posedat pămînturĭ în mod stabil, și prin urmare, nu avea nicĭ o greutate de a se muta cel puțin în parte în alte locurĭ unde nu-l amenința nicĭ pe el nicĭ pe turmele sale vre-o primejdie; și fiind-că acești păstorĭ aŭ fost silițĭ să-șĭ schimbe domiciliul atît din cauza nesuficienței de pășune, cît și de teama oștelor dușmane, eĭ și-aŭ condus turmele de a lungul Carpaților exteriorĭ. Așa mergînd înainte, o parte s-a așezat în unele locurĭ, iar alțiĭ aŭ urmat drumul, înainte pînă cînd cea de pe urmă parte a sosit la Carpațiĭ din Silesia, peste cari aŭ trecut și s-aŭ așezat prin locurile muntoase a Valahieĭ Morave de astăzĭ.

Dovezile pentru aceasta le ieŭ din însușĭ cuvintele menționate de Miclosicĭ, Bartoș, Burada, Pastrnek, Picĭ și alțiĭ; căcĭ cea maĭ mare parte din aceste cuvinte se găsesc și la locuitoriĭ așezațĭ de-alungul Carpaților (Galițienĭ), precum se vede maĭ cu seamă la Huțuli (vezĭ Kaluzniacki)[4] —Această parte exterioară a Carpaților (adică cea contra-ungară) formează o legătură, unde s-aŭ păstrat și s-aŭ menținut cuvintele în chestiune, iar în altă privință, aceștĭ păstorĭ s-aŭ conformat în limbă, cu acel element slav, între care s-aŭ așezat, pe cînd aceĭ ce aŭ rămas în contact cu romănizmul (Nordul Munteniei și Transilvanieĭ), ce s-a dezvoltat gradat, s-aŭ romanizat.

Şi de oare-ce aceste cuvinte n-aŭ nicĭ forma nicĭ baza romană, nu se poate afirma cu nicĭ un chip, că sînt romîne, de oare-ce este vădit, că limba romînă s-a format maĭ tîrziu, adică după emigrarea a o parte din păstorĭ, pînă ce a ajuns la dezvoltarea de azĭ.

Toate aceste n-aŭ a face cu migrările Romînilor în Galiția, în Balcanĭ, în Dalmația, etc., despre care se vorbește de mulțĭ literațĭ și maĭ cu samă de Kaluzniacki[5]); căcĭ aceste migrărĭ s-aŭ petrecut maĭ tîrziŭ, și anume în secolul al XII—XVI-lea, cînd națiunea romînă deja a existat ca atare, și a avut limba sa dezvoltată, care, esceptînd unele deosebirĭ dialectice și regionale, era aproape pretutindenĭ aceașĭ. — Precum se vede și astă-zĭ, Romîniĭ nu se

4. In Wanderungen der Rumunen in den Dalmatinischen Alpen und Karpathen, de Miklosicĭ, Wien, 1879.
5. Loc. cit.

prea expatriază ușor din țară în care s-aŭ așezat, dar pe timpurile acele aŭ fost siliți, pe de o parte din cauza năvălirilor oștilor străine dușmane și pe de alta, din cauza mișcării comerciale, să-și caute înlesnirea și siguranța traiuluĭ precum și legăturĭ comerciale, prin țărĭ streine, unde din cauza caracteruluĭ lor blînd, aŭ fost primițĭ cu plăcere. — Dar această expatriare în parte, n-a fost nomadizare saŭ emigrare în masă, precum o făceaŭ pastoriĭ; căcĭ altfel aceștĭ emigranțĭ și negustorĭ, și-ar fi păstrat limba și în străinătate ceia ce nu se vede, de oare-ce spre exemplu, toate coloniile din Galiția, carĭ prin numele lor amintesc pe romînĭ (Valahĭ), s-aŭ contopit în națiunea, în care s-a așezat (vezĭ Koluzniacki). — Cauza că în Galiția nu i-a scăpat de desnaționalizare, nicĭ religia ortodoxă, care le-a menținut naționalitatea prin ținuturile ungare, este, că așezarea lor s-a făcut aproape, în total între Ruteni, cari sunt de aceiașĭ religiune, și știut este, că în acele timpurĭ, religiunea era maĭ pre sus decît naționalitatea.

Să revenim iarășĭ la Valahii din Moravia. — Se poate dovedi și în mod ipotetic, că slavisarea Valahilor moravĭ, a Huțulilor și a altor locuitorĭ, care îșĭ trag originea din Dacia, s-a făcut încă din timpurile cele maĭ vechĭ.

Chiar scriitoriĭ romanĭ arată, că în Dacia se aflaŭ maĭ multe popoare, cari din cauza necontenitei migrărĭ a popoarelor de atuncĭ parte s-aŭ așezat acolo, parte numaĭ aŭ trecut prin Dacia, și parte făceaŭ incursiunĭ în imperiul roman. — Diferițĭ ducĭ, dintre carĭ unul a fost și Decebal, aŭ căutat, și uniĭ aŭ și știut, să adune pe toate aceste naționalitățĭ așezate în Dacia, sub aceiașĭ dominațiune, că așa cu puterile unite, să poată resista Romanilor, carĭ, saŭ atacaŭ Dacia, saŭ fiind atacațĭ în Moesia, se apăraŭ de eĭ, și apoĭ se duceaŭ ca să-ĭ pedepsească pentru incursiunile făcute.

Din istoriciĭ vechĭ, se poate vedea, că în Dacia se aflaŭ, dacă nu treĭ națiunĭ, cel puțin treĭ caste principale, și anume : *păstoriĭ* (locuitoriĭ munților), *agricultoriĭ* (locuitoriĭ șesurilor) și *militariĭ*. — De oare ce istoriciĭ vechĭ menționează, că Slaviĭ maĭ cu samă *Cehiĭ*, *Poloniĭ* și *Sîrbiĭ*, aŭ venit de la răsărit din țările între Volga și Dunărea, este foarte aproape de adevăr, că agricultorii din Dacia, n-aŭ fost decît Slaviĭ. Aceștĭ Slavĭ, de oare-ce eraŭ în număr mult maĭ mare decît păstoriĭ, probabil le-a dat acestora și limba lor, în care păstoriĭ și-aŭ menținut terminologia lor păstorească,

care s-a menţinut şi pînă în ziua de astăzĭ. Este adevărat precum spune foarte drept d-l Xenopol în „Istoria Romînilor“, că agricultoriĭ nu-şĭ părăsesc pămîntul lor, decît numaĭ cînd sînt foarte împresuraţĭ, maĭ cu seamă că oastea, orĭ cît de crudă, este silită să-ĭ ocrotească, căcĭ alt-fel n-ar avea ce mînca, de aceia şi mare parte din aceştĭ agricultorĭ, aŭ rămas în ţară. Dar şi Romaniĭ aŭ venit cu coloniştiĭ lor, de aceia şi o mulţime dintre aceştĭ agricultorĭ, aŭ părăsit ţara împreună cu ostaşiĭ (cari aŭ fost de origină scitică saŭ fină) şi de cari aveaŭ nevoe pentru a-ĭ ocroti, şi împreună cu alţĭ emigranţĭ, carĭ din cauza invaziunilor barbare, aŭ fost siliţĭ să plece din Moldova, Besarabia, Ukraina, Volhinia, etc., şi s-au dus să colonizeze ţările cehe şi polone, unde aŭ găsit maĭ multă siguranţă, decît în locurile lor originare. — Agricultoriĭ rămaşĭ în Dacia, aŭ fost romanizaţĭ în mod treptat, de oare-ce pe de oparte civilizaţia superioară a Romanilor şi forţa armelor, i-a constrîns la aceasta, iar pe de alta, fiind-că natura Slavilor în genere este că, pe unde rămîn în număr maĭ mic, foarte lesne îşĭ apropiază altă limbă, de aceia şi-aŭ perdut cu uşurinţă limba, şi s-aŭ contopit cu, coloniştiĭ romanĭ într-o singură naţiune.

Că aşa trebue să fie, se constată din multe nume de localităţĭ şi rîurĭ din România şi din Transilvania, cari sunt slave, şi în mod istoric nu se poate constata, cînd s-aŭ aşezat în Dacia Slaviĭ, carĭ precum spune D-l Xenopol în „Istoria Romînilor“, aŭ avut cea maĭ mare influenţă asupra dezvoltăriĭ poporuluĭ romîn. Asemene este cert că romanizarea locuitorilor Slavĭ, în România de astăzĭ, s-aŭ făcut treptat şi complect, de abia în urma descălicăriĭ voivozilor Radu Negru şi Bogdan Dragoş în Valahia şi Moldova.

Isvoare suficiente pentru dovedirea acestor ipotese, într-adevăr, n-avem, dar din împrejurările arătate, maĭ cu seamă de istoriografiĭ romînĭ, (între-care d-l Xenopol, este cel maĭ bun şi cel maĭ nepărtinitor), se poate judeca despre adevărul celor spuse maĭ sus.

Cred că prin cele menţionate maĭ sus, daŭ dovada cea ma bună, că: Valahiĭ moravĭ şi Huţuliĭ sînt urmaşiĭ păstorilor emigraţĭ din Dacia, carĭ n-aŭ fost slavĭ, dar în contact cu Slaviĭ s-aŭ slavisat şi şi-aŭ apropiat acel dialect, care a domnit acolo unde s-aŭ aşezat, păstrîndu-şĭ însă deosebirile naţionale, dintre carĭ unele sînt foarte bine descrise în opul d-luĭ Burada: „O călătorie la Ro-

mînii din Moravia“, și carĭ, asămănîndu-se foarte mult cu ale mocanilor din Carpațĭ, daŭ o dovadă și maĭ eloquentă, despre coeziunea unora cu alțiĭ.

Ultima chestiune despre care îmĭ maĭ rămîne să vorbesc, este cea despre denumirea lor de „Valahĭ“. Cu siguranță nu se poate afirma, că și-aŭ primit-o de la veciniĭ Nemțĭ, precum spune Miklosicĭ, saŭ de la veciniĭ Slavi, precum pretinde dr. Pastrnek, căcĭ nu se dovedește prin nimic, fiind-că numele „valah“, nu arată vre-o derivație etimologică nicĭ din limba germană nicĭ din cea slavă. Dar precum n-aŭ dat veciniĭ numele nicĭ Croaților din Moravia, cari sosind maĭ tîrziŭ decît Valahiĭ, și-aŭ păstrat multe croatisme și chiar forme gramaticale croate în conservațiunea lor populară, tot așa se poate spune, că nicĭ Valahilor, cari eĭ înșișĭ se numesc așa, nu le-a dat alțiĭ numele, ci și l-aŭ adus din țara de unde aŭ eșit; dar fiind-că atuncĭ majoritatea lor se ocupa numaĭ cu creșterea vitelor și maĭ cu seamă a oilor, numele de „valah“, a trecut asupra tuturor ciobanilor din ținuturile morave și slovace. De unde alt-fel s-ar putea lua identitatea numeluĭ, cu Valahiĭ romîni? — In orĭ-ce caz România vestică de astă-zĭ, saŭ cel puțin partea eĭ nordică, s-a numit în timpurile vechĭ Valahia, de oare-ce nu există nicĭ o cauză, pentru ca această denumire să se inventeze tocmaĭ după descălecarea luĭ Radu Negru, căcĭ și în documentele cele vechĭ, se vorbește despre „Valahia“ și „Ugro Vlahia“. Acest nume s-a introdus și la Sîrbĭ și Bulgarĭ, sub nume de *Vlah* (plural Vlasi) pe care nume Cehiĭ îl daŭ Italienilor; Slaviĭ pe semne aŭ vrut să desemneze pe oameniĭ cu păr lung (vlasi=păr) precum îl poartă și astă-zĭ mocaniĭ și țăraniĭ romînĭ.

Ca concluzie amintesc, că cu această mică scriere n-am avut altă intențiune, decît să arunc un sîmbure, ca să se prindă în mod științific, lăsînd ca alțĭ literațĭ, maĭ competențĭ decît mine, să decidă care este drumul cel drept, prin care s-ar putea ajunge la deslegarea complectă a acesteĭ controverse istorice.

G. Nether.

Chestiunĭ literare și pedagogice *de M. Strajanu, editură Samitca, Craiova.*

Cartea despre care ne propunem a face această dare de samă, cuprinde o serie de 9 studiĭ literare și anume, despre: *Principiul arteĭ, Realismul și idealismul în literatura contemporană, Estetica scoaleĭ parnasiane, Caracteristica poezieĭ timpuluĭ nostru, Poezia primitivă (Rig-Veda), Basmele, Ce este poezia? care este influența eĭ morală și misiunea eĭ în zilele noastre? „Isprăvile luĭ Pacala" de T. Dulfu, Despre Dante.* La acestea se adaug două disertațiunĭ pedagogice: *Despre educațiunea de sine însușĭ și Importanța elementuluĭ moral și estetic în educațiune.*

In anarchia de ideĭ ce domnește astă-zĭ în literatură, anarhia arătată în prefața cărțiĭ, aceste studiĭ ne sunt foarte binevenite. Vom arăta cuprinsul lor, pe cît se poate, cu însășĭ vorbele autoruluĭ.

La întrebarea, *carĭ sunt principiile arteĭ*, autorul rezumă studiul săŭ ast-fel:

Intăiu: *Arta este o imitațiune a natureĭ.* Prin urmare ea s-ar abate de la misiunea și legea eĭ fundamentală, dacă ne-ar representa oameniĭ și lucrurile alt-fel de cum sunt în realitate, saŭ dacă ar reproduce numaĭ partea cea bună și frumoasă a natureĭ și a viețiĭ.

A doua: *Arta imitează în adevăr natura, însă o imitează așa, cum o vede artistul în lumina geniuluĭ său, într-un mod maĭ deplin și maĭ adevărat* decît o cunoaștem noĭ. Prin urmare operele de artă aŭ o mare valoare atît pentru cultura mințiĭ cît și a inimeĭ. Ele sunt maĭ instructive decît științele și, prin efectul lor estetic, prin acea activitate armonică și plăcută în care pun sufletul nostru, ele ne înalță în sfera de cugetare și de simțire a omuluĭ de geniu, ne daŭ un noŭ mod de vedere a lucrurilor, și ne înfrumusețează și inobilează viața.

A treia: Nu trebue a uita, că *opera de artă este numaĭ un mijloc pentru a deștepta în mintea noastră imaginea cea maĭ adevărătă a realitățiĭ* care produce apoĭ în noĭ fericita armonie, de care vorbirăm. Prin urmare și în arte trebue ținută în samă acea regulă generală, pe care natura o urmează în toate lucrările sale: *a produce*

cel măĭ mare efect cu cele maĭ puţine mijloace posibile. Decĭ artistul nu exprimă decît elementele cele maĭ esenţiale şi maĭ propriĭ a deştepta icoana întreguluĭ fenomen, observînd dreapta relaţiune a părţilor luĭ şi a relaţiunilor ce are cu alte fenomene. Orĭ-ce încărcare de ideĭ peste acestea, precum şi lipsa elementelor caracteristice şi lipsa proporţiunilor, este în contra arteĭ şi a bunuluĭ gust. Alegerea şi combinarea părţilor esenţiale care constituesc un întreg, fie un fenomen al natureĭ, fie un om, o scenă din viaţă, saŭ un fapt istoric, se consideră ca o lege gerală a tuturor artelor frumoase. In această alegere şi combinare a împrejurărilor şi însuşirilor caracteristice, şi în frumuseţa ce o primesc ele, cînd sunt privite prin prisma fantazieĭ artistuluĭ, stă idealizarea vieţiĭ şi a lucrurilor în artă.

Realismul în literatura contemporană e considerat, cu drept cuvînt, ca o revoluţiune literară, ca şi altă dată romantismul, ca o mişcare furtunoasă însă trecătoare, destinată a curăţi atmosfera literatureĭ de miasmele ce o infectează. Din această luptă în contra unuĭ fals optimism şi idealism, în contra unor formule estetice învechite care n-aŭ cuvîntul de a fi, urmează două marĭ defecte ale realismuluĭ. Ele consistă, unul în unilaterala alegere a subiectelor, numaĭ din partea cea rea şi coruptă a omuluĭ şi societăţiĭ omeneştĭ, care la mulţĭ imitatorĭ degenerează într-o scandaloasă pornografie; alt defect consistă în exagerarea formeĭ şi în tendiţa de a face din literatură maĭ mult o ştiinţă, decît o artă. Ca o frumoasă însuşire a curentuluĭ realist, se relevează pasionata iubire de adevăr şi metodul scienţific în căutarea luĭ, pentru a-l expune în opera literară, şi prin aceasta reînnoirea vecheĭ alianţe între poezie şi ştiinţă.

Estetica scoaleĭ parnasiane o formează visul ca fond. şi perfecţiunea versurilor ca formă. Visul, un ideal afară din această lume de rele şi suferinţă, este fondul esteticeĭ parnasiane. Pe cînd adevărul ştiinţific şi folosul practic predomină spiritele de azĭ, pe cînd literatura estetică şi-a luat misiunea de a zugrăvi realitatea în colorile cele maĭ adevărate, Parnasul a ridicat un templu imaginaţiuniĭ, pe care Goethe o numia „Zeiţa sa“, şi care este izvorul aceluĭ ideal de frumuseţă şi de fericire

pe care poetul le dorește, însă nu le poate afla în lumea actuală; iar mijlocul pentru aceasta este muzica fermecătoare a versurilor.

Caracteristica poeziei timpului nostru, afară de cultul idealului și al frumusceței de formă, care distinge curentul numit în Franța „parnasian“, sunt: spontancitatea și emanciparea de sub influența modelelor și regulelor clasicismului, cîștigată prin revoluțiunea literară a romantismului din prima jumătate a veacului; mai departe, iubirea de adevăr și reîntoarcerea de la cultul romantismului, pentru creațiunile fără fond real ale fantaziei, la realitatea naturei și a vieții, cultul pentru ideile și simțimintele de umanitate și, ca rezultat al acestora, al ideilor naționale și sociale, de dreptate și libertate, în relațiunele politice și sociale ale popoarelor. Iar față cu natura, poezia modernă se distinge prin un simțimînt adînc de simpatie, care nu se găsește în anticitate, decît în literatura indiană, și prin un fel de nostalgie cosmică, prin un simțimînt de regret și duioșie pentru frumoasele și sublimele idealuri de altă dată, dispărute astă-zi înaintea științei.

In *„Poezia primitiva“* ni se arată naivitatea și adînca originalitate și seriozitate a acestei poezii, care era pentru poporul Arilor, străbunul popoarelor indo-europene de astă-zi, în același timp, religiunea știința și întreaga lui înțelepciune. Din poezia și religiunea naturală de la început, care sta în divinizarea și adorațiunea fenomenelor naturei, s-aŭ născut cu timpul religiunile ulterioare, cu miturile, dogmele și cultul lor, la început simple și naive, ca și viața popoarelor ce le profesaŭ, apoi tot mai desvoltate și mai mărețe. Din tradițiunile religioase, din miturî, s-a născut mai tîrziŭ filosofia, care conținea în sine germenii științelor moderne; s-a născut literatura cultă în feluritele ei ramuri, și, alăturea cu acestea, a continuat a se desvolta poezia poporană, prin viul graiŭ. Pentru aceea imnele vedice, în care se cuprinde poezia și religiunea primitivă a Arilor, sunt cheia pentru explicarea miturilor, a superstițiilor, a misterelor religioase, sunt cheia pentru ințălegerea părții miraculoase din poezia cultă și cea poporană, și mai a-

les pentru înțălegerea basmelor, colindelor și descîntecelor, care sunt cele mai vechi tradițiuni poporane.

Frumos ne arată autorul aceasta în articolul întitulat *Basmele*. După ce expune deosebitele teorii despre originea miturilor clasice și a basmelor, autorul ilustrează părerea derivărei lor din tradițiunile religiunei naturale și firea lor alegorică, prin analisa basmului: *Omul de piatră*, în care joaca un frumos rol personificarea vîntului de primăvară. In acest articol era bine, ca autorul să arăte deosebirea între Adalbert Kuhn și Max Müller, a căror teorie despre mituri e cea mai acreditată astăzi, și ale căror idei par a se complecta reciproc.

Nu mai puțin însemnate pentru teoria literară sunt studiile întitulate: *Ce este poezia? care este influența ei morală și misiunea ei în zilele noastre*, și *Un exemplu de prelucrarea poeziei poporane saŭ isprăvile lui Păcală de P. Dulfu*, și *Despre Dante*. In cel d'întâiŭ, ni se arată înțălesul cît se poate de lămurit și precis al poeziei și influența ei asupra limbei, a științei, a religiunii și a întregii vieți omenești. In celelalte două disertațiuni, pe lîngă o erudită desvoltare a subiectului lor, găsim, într-una, interesanta deosebire ce o face autorul între cele două puncte de vedere, din care se adună literatura poporană: unul *literar*, cum se vede în frumoasa colecțiune de Poezii poporane a lui V. Alexandri; și altul *folkoristic* saŭ *științific*, cum e în colecțiunea d-lui G. D. Teodorescu și în celealalalte colecțiuni. In disertațiunea despre Dante ni să relevează înțelesul expansiv al alegoriei. „Alegoriile — zice autorul — ca și proverbele, ca și fabulele și alte figuri metaforice, se pot aplica la o mulțime de cazuri în viață, care aŭ ceva asămănare saŭ altă legătură cu înțălesul propriŭ al cuvintelor întrebuințate în alegorie. Și tot-deauna cea mai bună explicare este aceea care, fiind mai potrivită cu natura lucrurilor, este cea mai generală, acea care cuprinde mai mult în sine".

In cele două disertațiuni pedagogice de la urmă autorul expune, după sistema filosofică a lui Schopenhauer, două mari idei: însămnătatea simțimintelor altruiste pentru liniștea și mulțamirea sufletească a omului ca individ, și pentru binele general; și întâietatea originară a părții morale în natura omenească, față cu

partea intelectuală, și prin urmare întăietatea ce trebue să se dea și în educațiune, saŭ trebuința de a pune în primul plan cultura morală a inimeĭ și caracteruluĭ, cum fac Englejiĭ, față cu desvoltarea inteligențeĭ și cultura științifică, care azĭ primează la noĭ ca și în restul Europeĭ.

Afară de ideile de căpitenie, indicate până acĭ, această scriere conține multe alte cugetărĭ, spuse în treacăt, însă foarte instructive, cum d. e. cugetarea despre natura și originea ideilor de spațiu, de timp și causalitate, de la pag. 14, care pare a fi răspunsul cel maĭ just al acesteĭ cestiunĭ.

Am stăruit asupra cuprinsuluĭ acesteĭ cărțĭ, ca să arătăm însămnătatea ideilor ce conține, și trebuința răspîndireĭ lor pentru tînăra noastră literatură. Limba, în care sunt scrise, e curată, ușoară și corectă; stilul, limpede, natural și atrăgător, adeseorĭ de o adevărată frumuseță. Aceasta o recunoaște și raportul general despre lucrările intrate la concursurile Academieĭ din sesiunea 1898. Recenzentul cărțiĭ însă găsia cuprinsul eĭ de o maĭ mică importanță decît celele-lalte lucrărĭ, cu care concura. Și care eraŭ, rogu-te, acele lucrărĭ de un cuprins maĭ important? Un roman de o valoare equivocă, căruia, de și recomandat, nu i s-a putut da premiul, și cîte-va manuale didactice, care nicĭ nu-șĭ aveaŭ locul acĭ. Credem că publicul cititor, de și foarte restrîns la noĭ, știe a aprecia maĭ bine. Noĭ recomandăm cu tot adinsul, maĭ ales tinerimeĭ studioase, ideile coprinse în această scriere.

Z.

DOCUMENTE

O scrisoare a luĭ Le Quien către Neculaĭ Mavrocordat

Sunt cunoscute legăturile dintre cel maĭ cult Domn fanariot, Neculaĭ Mavrocordat, şi uniĭ învăţaţĭ aĭ Europeĭ civilizate. E maĭ puţin cunoscut faptul că Forlosia, custodele Biblioteceĭ imperiale din Viena, în secolul trecut (1723—58), a tradus în latineşte *περὶ καθηκόντων*, principala operă a luĭ Mavrocordat, şi că acest ms. de 162 de paginĭ se află în Biblioteca Marciană din Veneţia supt signatura (cota) cl. IV, 671[1]).

Cu totul ignorată, pe cît ştiŭ, era scrisoarea de complimente pe care vestitul predicator Mihail Le Quien, autorul luĭ „Oriens christianus" (1661—733), o adresâ Domnuluĭ Ţăreĭ-Româneştĭ la 1724. O păstrează, în copie, ms. it. XI, 54 al Bibliotecеĭ Marciane. I s-a adaus de un contemporan, titlul: *Lettera del Padre Lequien a Gio. Niccolò Maurocordato in occasione che questo principe gl'avea mandato in regalo il suo libro ,,de Officiis', περὶ καθηκόντων, ricopiata da un esemplare del libro medesimo, posseduto dal signor Niccolò Franceschi, ove in fine ella si legge manoscritta.*

Iată scrisoarea:

Lettre du Reverend Père Lequien de l'Ordre des frères Prescheurs.

Monseigneur,

Il estoit de mon devoir, aiant eu avis par une lettre de Monsieur Fonséca du précieux present dont Vostre Altesse Serenissime daignoit m'honnorer et qu'il m'envoioit par un vaisseau de Mar-

1. Valentinelli, *Bibliotheca manuscriptorum S. Marci Venetiarum, Codices ms. latini*, II, p. 113.

seille, de ne point differer de me donner honneur de vous écrire pour vous marquer ma très humble reconnoissance. Mais Dieu, qui dispose de nos momens d'une manière souvent contraire à nos desseins, m'a fait suspendre malgré moi de m'en acquitter alors, par une maladie facheuse, qu'il lui a plu m'envoier et dont je n'ai esté delivré que par une autre, beaucoup plus longue, qui lui a succedé. Je ne fais que commencer à memieux porter et, le livre de Vostre Altesse Serenissime m'aiant esté rendu tout recemment, profitant des premiers rayons d'une meilleure santé, j'en ai lû une bonne partie, avec toute la satisfaction que l'on peut s'imaginer. Je ai esté ravi que dans l'impatience où j'estois de temoigner à Vostre Altesse Serenissime les justes remercimens que je lui dois, je puisse en même temps par la lecture que j'en ai faite, lui marquer l'estime particuliere que tout le monde doit faire d'un si excellent ouvrage. Je le dirai donc sans flatterie (car ce n'a jamais esté mon caractère) que les éloges que le poëte grec et le traducteur latin lui ont donnés sont encore beaucoup au-dessous de l'idée qu'en a[u]ront tous les gens d'esprit, qui le liront. Le chois de la matière, qui est des plus interessantes pour toute sorte de personnes, l'ordre, l'érudition la plus exquise et la plus judicieuse, la solidité des raisonnemens, l'élevation et la noblesse des pensées, avec la politesse et l'élegance du style, qui ne diffère en rien de celle que nous louons dans les anciens écrivains grecs, seront à jamais l'objet de l'admiration de tous les lecteurs. Ils conviendront qu'il ne cède en rien à ceux des grans hommes de l'Antiquité, qui ont écrit sur le même sujet. On lui a donc rendu justice en le traduisant dans la langue commune de l'Europe, quoique la version soit de beaucoup inferieure aux beautés de l'original. Et il y a lieu d'esperer que, la belle édition de Leipsik le faisant connoistre dans les differentes provinces de l'Occident, il y deviendra commun par es diverses traductions que l'on en fera dans toutes les langues, pour l'utilité du public. On y reconnoistra et l'on avouera que la Grécie (sic), toute inculte qu'on se la figure aujourd'hui par les malheurs des temps, est encore à present et sera toujours la mère de[s] plus beaux esprits de l'Univers. Si le present est des plus considerables pour une personne de mon estat par ce qu'il contient, il m'est infiniment precieux que ce soit Vostre Altesse Serenissime elle-même qui m'en ait voulu gratifier. Comme il m'est glorieux de l'avoir reçu d'un aussi grand prince ! J'en conserverai toujours dans mon cœur la plus tendre reconnoissance et ne laisserai eschapper aucune occasion d'en donner des preuves au dehors, aussi bien que du très profond respect, avec lequel j'aurai toute ma vie l'honneur de me dire

De Vostre Altesse Serenissime,
Monseigneur,
vostre très-humble, très-obeissant et très-obligé serviteur

F. Mich. Lequien,
de l'Ordre des Frères Prescheurs.

A Paris, ce 13 Novembre 1724.

Se știe că opera luĭ Mavrocordat a apărut la Lipsca cu traducere latină.

Cît despre Fonseca, se cunosc multe despre dînsul. Evreŭ portughez, Daniel de Fonseca, creștinat, deveni medicul ambasadeĭ franceze din Constantinopol la 1702. După șepte-spre-zece anĭ de serviciĭ, aceasta-l cedă luĭ Neculaĭ Mavrocordat, păstrîndu-ĭ titlul și protecția Franciei. Domnul Țăreĭ-Romăneștĭ îl întrebuință pentru negociațiĭ secrete cu străinătatea și pentru intrigĭ la Constantinopol. Poate că ajunse cu tîmpul medic al Sultanuluĭ; în 1726 încă, i se plătia o pensie de Francejĭ [2]).

N. Iorga.

---

2. Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, VI, p. 279, No. CLXXXV; *Supl* I[1], p. 444, p. 459, No. DCLXXIII; *Fragmente*, IV, pp. 225, 230.

NOTIŢI

In încercările critice de literatura franceză de *Xenofon Gheorghiu* găsim următoarea greşită definiţie a poeziei: *Poezia este arta de a exprima în versurĭ toate varietăţile frumosuluĭ*. Autorul opune deci, după un sistem de tot învechit poezia prozeĭ, pe cînd opozitul prozeĭ nu este poezia ci *versul*. Căci se poate scrie, ba chiar se scriŭ nenumărate bucăţĭ de înaltă poezie, în proză. Aşa toate romanele, ce sunt ele decît lucrărĭ poetice scrise în forma exterioară numită proză? După teoria autoruluĭ, ar urma ca o bucată de versurĭ, tradusă în proză, încetează a maĭ fi poezie, de oare-ce încetează de a maĭ exprima în *versurĭ* toate varietăţile frumosuluĭ. Aşa Iliada luĭ Omer saŭ dramele luĭ Shakespeare, traduse în proză, ar înceta de a maĭ fi poezie. Cum am spus-o, nu să opune proza *poezieĭ* ci *versuluĭ*, şi se poate foarte bine scrie *poezie în proză*, precum *şi în versurĭ*. Este cu atîta maĭ neînţăleasă încurcala autoruluĭ că d-sa singur vorbeşte maĭ jos, în *introducerea estetică* a lucrăreĭ, despre frumuseţa mişcătoare a dramelor, şi cum de nu şi-a adus aminte că sunt doar multe, enorm de multe drame, scrise în proză şi nu în versurĭ! Opozitul poezieĭ este ştiinţa, cugetarea abstractă, iar nu proza; şi se poate scrie şi ştiinţa în versurĭ precum se făcea lucrul cu gramatica în Veacul de mijloc. La Geţi ne spune Herodot; că se puneaŭ legile, decĭ cugetărĭ abstracte, *în versurĭ*, şi Herodot nu spune că se puneaŭ legile în *poezie*, *ci în versurĭ*, ceea ce este cu totul deosebit; căcĭ o cugetare abstractă nu se poate nicĭ odată pune în poezie; în versurĭ tot-deauna. Această confuzie, nu e vorbă, este foarte adese orĭ făcută. Bună oară întreabă neştiutoriĭ: Cum e scrisă cutare dramă? In proză saŭ în poezie? O dramă scrisă în poezie! apoĭ drama însăşĭ e o poezie, chiar cînd e scrisă în proză!

Prin urmare, ca fond, cugetarea omenească poate fi de două feliurĭ:

Ştiinţa compusă din gîndirĭ abstracte.

Poezia compusă din un şir de tablourĭ interne.

Forma pe care o pot îmbraca aceste două feliurĭ de cugetare este iarăşĭ duplă:

Proza adecă graiul continuŭ;
Versul adecă graiul ritmat saŭ rimat.

Aceste spre a îndrepta definiţia greşită a d-luĭ Xenofon Gheorghiu că; Poezia ar fi arta de a exprima în *versurĭ* toate varietăţile frumosuluĭ.

Maĭ notăm în treacăt o contrazicere flagrantă, la cîte-va rîndurĭ de îndepartare, a aceluiaşĭ autor. La p. 5 d-sa spune: „In timpurile moderne ca şi în timpurile omerice, femeia a cîştigat egalitatea faţă cu barbatul". La p. 6 însă adaugă, Religiunea creştină pune pe femeia egală barbatuluĭ. Amorul o pune maĭ presus: *ceia ce o înjosia in antichitate, o ridică în timpurile moderne.* Pe semne ca Omer nu trăia în antichitate!!

A eşit un foarte bun Atlas manual pentru elevii claselor secundare, lucrat de domnul G. T. Buzoianu profesor din Botoşanĭ. Cuprinde o parte teoretică şi rubrice statistice şi o parte cartografică, toate ţările Europeĭ, hărţile generale ale celorlalte continente şi cosmografia. Preţul nu este mare: numaĭ 4.75. maĭ ales dacă luăm în privire că hărţile aŭ fost executate la Viena şi sunt foarte clare şi inţălese.

Cîte-va erorĭ în partea statistică, Nu înţălegem pentru ce d-l Buzoianu pune rasa uralo-altaică (Turcĭ, Maghiarĭ, Finiĭ) în rasa albă, cu atît maĭ mult că, la limbĭ, d-sa e nevoit să pună limbele turcă, fineză şi maghiară între cele aglutinate, pe cînd toate limbile popoarelor de rasă albă sunt flexionare.—Portul Copenhageĭ este data ca vînd o frecventare de 25,000 năvĭ, maĭ mare ca al Londreĭ, cu 18,000; dar tonajul este numaĭ de 3,000,000 pe cînd acel al Londreĭ e de 14,000,000. E de sigur o eroare de tipar; dar asemene erorĭ în tabele statistice corump totul. Tot erorĭ de tipar ne par a fi şi următoarele: Calcuta numaĭ 979 de corăbiĭ pe an!!! iar Singapur 12,000!! La flotele comerciale, Franţia este aratată cu 1,235 de vapoare, 14.301 corăbiĭ de pînză şi 894,000 de tone încărcare; iar Germania cu 1,126 de vapoare, *numaĭ 2,554* de corăbiĭ şi 1,500,000 de tone; evident o eroare de tipar la cifra corăbiilor, şi aşa încă cîte-va.

Literatura şi arta romînă, revista pusă sub direcţia eminentuluĭ poet şi literat, d-l Olănescu, conţine în numărul săŭ pe Ianuarie anul curent, ca tot-deauna, o bogată materie, maĭ mult de caracter literar. Dintre articulele cuprinse în acel număr, însămnăm în primul loc acel al d-luĭ Olănescu asupra *Societăţeĭ filarmonice*, apoĭ o *Descriere a Suceveĭ* de G. O. Scraba şi poezia *Neant* de I. N. Roman. Ilustraţiunĭ interesante, maĭ ales monumente din Suceava.

IASI — TIP. H. GOLDNER STR. PRIMARIEI No. 17.

ARHIVA

ORGANUL SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE

DIN IAȘI

Anul X. Martie și Aprilie 1899. No. 3 și 4

TH. ROSSETTI

Scrisoare din Muntele Athos

(către fratele său Dim. Rossetti)

Iubite frate,

Intors acasă după o călătorie de aproape o lună de zile, cel întâiŭ gînd al meŭ este la voĭ iubiților și sper că aceste rîndurĭ vă vor găsi pe amîndoĭ voioșĭ și sănătoșĭ.

Noĭ, de la Constantinopole, am plecat în Vinerea patimilor seara cu drumul de fier, și am ajuns a doua zi seara la Salonic unde nepotul Alecu și cu Catrina ne așteptaŭ la gară. Am tras în gazdă la ieĭ, la Consulat, și am stat până Joĭ seara în Salonic, să ne odihnim de osteneala vizităriĭ Constantinopoluluĭ, și maĭ ales a drumuluĭ de 24 oare pînă la Salonic, făcut în condițiunĭ nu tocmaĭ plăcute, cu un *bummel-zug* turcesc. In acest timp, am vizitat cîte-va djamiĭ, singurul lucru de văzut în Salonic; ne-am plimbat pe cheiŭ și am tîrguit diverse vechiturĭ turceștĭ.

Vinerĭ seara lăsînd pe Profira la Alecu să ne aștepte în tovărășie cu Catrina, m'am îmbarcat cu Alecŭ și un pastor protestant Neamț (un cunoscut al luĭ Alecŭ) pe un vapor rusesc foarte bun, dar care avea inconve-

nientul de a transporta, pe lîngă excelențele noastre, și cîteva sute de oi, și am plecat la 10 oare noaptea spre muntele Athos.

Pentru ca să poți mai bine urma itinerariul nostru pe acest munte feeric, pe care Grecii l'aŭ botezat „grădina Maicei Domnului“, îți anexez pe lîngă aceste rînduri o schiță, indicînd intinerariul pe mare și pe uscat. Peninsula muntelui Athos am copiat-o destul de exact, în conturile generale, după harta statului major austriac; celelalte două limbi de pămînt le-am indicat numai în mod aproximativ, neprezentînd vre-un interes.

Muntele Athos propriŭ zis e o piramidă abruptă de marmoră, ridicîndu-se din mare drept în sus pînă la o înălțime de 1900 de metri (Hagion oros), și situată în capătul peninsulei; în spre continent el se continuă prin o creastă de munte, cu coastele abrupte, și tăiate de văi și văgăuni care se scoboară într-o parte și în alta pînă la mare. Clina despre golful Hagion Oros (spre apus) e mult mai repede decît partea opusă, unde văile sunt puțin mai trăgănate, și această față a sfîntului munte pare, văzută de pe mare, mai cu totul inaccesibilă. Stînci mărețe de calcar, cu totul saŭ mai cu totul desbrăcate de vegetațiune, poartă numai ici colea cîte o mănăstire saŭ o sihăstrie, cele dintăi aducînd cu cetățile baronilor feodali, atît prin situațiunea lor pe stînci abrupte, cît și prin modul lor de construcțiune care le face să samene mai mult cu cetăți răsboinice, decît cu locașe dumnezeești. Pe partea despre răsărit a muntelui, păduri întinse de brazi și castani împodobesc văile și văgăunele, și o mulțime de izvoare vii răspîndesc răcoreală și viață. Stîncile chiar care sunt desbrăcate de păduri (distruse în multe locuri prin foc și incuria oamenilor), sînt în părțile mai joase acoperite de o vegetațiune luxuriantă de arbuști de tot feliul, care la mijlocul lui April eraŭ în floare. Nimic nu poate da o ideie despre varietatea și bogăția acestei vegetațiuni, și despre farmecul colorilor variate care încîntă ochiul, față cu verdeața pădurilor și albastrul închis al mărei pe care o vezi mai de pretutindenea. Iar în depărtare se ridică din valuri conturuurile insulelor Thaso, Mitilene, Imbro și Samotrake care formează cu munții lor albăstriți prin depărtare, ca un

colier de juvaerurĭ prețioase. Liniștea cea maĭ adîncă domnește pretutindenĭ; nicăirĭ nu se aude alt glas decît acel a miĭ de păsărĭ (multe privighitorĭ între altele), saŭ din cînd în cînd talancele uneĭ turme de capre saŭ berbecĭ, saŭ din departare sunetul grav al clopotelor vre-uneĭ monastirĭ. E în adevăr un loc unic, ca făcut într'adins pentru meditațiune și repaos.

In spre uscat la punctul însemnat pe alăturata schiță cu *lit. R*, muntele se pierde în cîmpie și aci se văd încă urmele canaluluĭ săpat de Xerxes regele Persieĭ, pentru a trece cu flota sa, fără a încunjura capul munteluĭ Athos, în tot-deauna răŭ văzut, din cauza furtunilor ce'l bîntuie adese orĭ.

Alecu telegrafiase cu cîte va zile înainte la mănăstirea noastră (Schitul Prodrom), să ne trimeață barca mănăstireĭ la Dafne (lit K.), punct unde se oprește vaporul. Grație acesteĭ precauțiunĭ, am fost primițĭ la sosirea noastră de 4 călugărĭ zdravenĭ de la mănăstire care venise să ne iee. După o scurtă ședere la Dafne, îmbărcîndu-ne în luntrea mănăstireĭ, am pornit pe mare de a lungul coasteĭ, sfințiĭ părințĭ trăgînd voinicește din vîsle iar noĭ privind încîntațĭ panorama feerică ce se desfășura încet sub ochiĭ noștri. Ast-fel văzurăm de pe mare mănăstirea Simopetru situată ca un cuib de vulturĭ pe o stîncă abruptă, și în aparență neaccesibilă (lit. M.) și mănăstirea Xeropotamo (lit. L.), situată pe malul măreĭ, dar tot zidită în forma de castel. La mănăstirea Grigoriu ne oprirăm ca o oară, pentru a lăsa timp vîslașilor să ne odihnească, și pentru a vizita mănăstirea care de altmintrelea, afară de pozițiunea ieĭ foarte pitorească, nu prezintă mult interes. Reluînd apoĭ iar vîslele, trecurăm pe dinaintea mănăstirilor Dionisiu, sf. Ana și sf. Pavlu, situate cea întăĭ pe mal, cele-lalte două pe coastele munteluĭ care devin din ce în ce maĭ abrupte și maĭ sălbatice (lit. O, P și Q). Intre sf. Ana și Pavlu se află sămănate pe stîncĭ, o mulțime de săhăstriĭ, unele în peșterĭ care sunt așa de greŭ de atins, încît samănă cu cuiburĭ de rîndunele lipite de stîncĭ. La unele din ele nu poțĭ ajunge, decît ajutîndu-te cu o frînghie lungă care spînzură, de la gura chilieĭ saŭ a peștereĭ, pînă la poteca cea maĭ apropiată. Ţiindu-se cu mînele de acea frînghie

săhastrul se cațîră pe stîncĭ, drept în sus, ca pe un părete. Monahiĭ care locuesc în aceste săhăstriĭ nu aŭ locurĭ de cultură; ieĭ se întreţin cu fabricarea a micĭ lucrurĭ de lemn saŭ piatră, metaniĭ, crucĭ; iar alțiĭ sunt zugravĭ de icoane. Produsul industrieĭ lor îl daŭ la mănăstirea de care depind, care le vinde în folosul ieĭ, şi le dă în schimb hrana și îmbrăcămintea, foarte mizerabilă și una și alta. Aceștĭ săhastri sunt maĭ ales Rușĭ, celelalte națiunĭ alegîndu-șĭ chiar cînd se fac săhastri locurĭ maĭ puțin fioroase, și unde pot cultiva cîte un petec de pămînt, cu ale căruĭ producte se hrănesc.

De la una din săhăstriele aceste spînzură de asupra măreĭ un paner, în care ceĭ ce trec cu barca pun cîte o pîne saŭ alt-ceva de ale mîncăreĭ, iar săhastrul cu o combinaţiune ingenioasă de frînghiĭ trage apoĭ panerul pînă la el. Trecînd, depuserăm şi noĭ o pîne, din proviziile ce le adusese luntraşiĭ pentru noĭ, în paneriul săhastruluĭ, amintindu-ne de cuvintele scriptureĭ, „în dar aĭ luat, în dar să daĭ". Din dreptul monastireĭ Pavlu (lit. Q.) și pină la schitul Prodromu (lit. B.), adecă în tot capătul sud al munteluĭ, malul devine cu totul neacesibil; stînca se coboară drept în mare, şi pe o întindere de 2 oare şi maĭ bine, nu daĭ peste nicĭ un loc, unde să poţĭ aborda macar cu luntrea cea maĭ mică. Stînca, scobită hojma de valurĭ care pe timp de furtună trebue să fie îngrozitoare, și care, chiar cînd am trecut noĭ, pe o linişte complectă în atmosferă, eraŭ destul de marĭ, pentru a ne îngreuia mersul înainte cu vîsla, atîrnă ca o coamă de zid asupra apeĭ, şi nu permite nicăirea să calcĭ pe dînsa saŭ să adăposteştĭ barca fragilă care te poartă de-asupra abizuluĭ. Puterile vîslaşilor, osteniţĭ prin cîte-va ceasurĭ de o lucrare continuă, începeaŭ a slăbi; vîntul pe care speram a-l găsi în aceste meleagurĭ şi care ne-ar fi permis a înainta maĭ repede cu ajutoriul pînzeĭ, nu se ridica, şi aşa stăturăm puţin între nişte stîncĭ căzute din munte în mare, spre a se răsufla sfinţiĭ părinţĭ, a îmbuca cîte ceva şi a recapata putere şi curaj. Purtaţĭ în sus şi în jos, culcaţĭ cînd în dreapta cînd în stînga de valurĭ, înghiţirăm cîte-va oue răscoapte, o bucată de pîne şi puţin vin. Alecu şi maĭ ales pastorul protestant nu se simţeaŭ tocmaĭ îndămînă şi acest

din urmă schimba fețe care arătaŭ că se pregătea să plătească zeuluĭ Neptun tributul pe care i-l datoresc ceĭ maĭ mulțĭ muritorĭ. Eŭ și de astă dată mă ținuiŭ bine mișcarea valurilor ne producîndu-mĭ nicĭ o supărare. După ce călugăriĭ noștri se maĭ odihniseră, reluară iar vîslele, și rîdicîndu-se puțin după aceia un vînt ușor, puserăm pînza, și după vre-o oară, ajunserăm pe la 6 oare seara la schelea schituluĭ Prodromu (arsanaoa cum se zice la Athos acestor debarcadere), Arsana schituluĭ nostru e meșterește scobită în parte în stîncă, și are un fel de tunel făcut cu dinamita care servă la adăpostirea luntrilor pe timp de furtună.

Jos la schele ne aștepta părintele Gedeon Ploeșteanul, egumenul mănăstireĭ noastre, cu alțĭ cîțĭ-va călugărĭ și cu 6 catîrĭ, mularĭ cum îĭ numesc aicea, și după ce luarăm cîte o dulceață și o cafea, și asistarăm la scoaterea din mare a vre-o 7 languste enorme prinse pentru masa noastră, încălecarăm pe catîrĭ care în maĭ puțin de jumătate oară ne suiră la mănăstirea situată pe coasta la poalele munteluĭ Athos, în o pozițiune foarte frumoasă, și cu o privire încîntătoare pe mare și pe văile pline de verdeața ce se coboară de pe munte în spre mare. La poarta mănăstireĭ descălecarăm, și furăm întîmpinațĭ de preoțĭ cu sfintele icoane și evanghelia, și condușĭ în cîntece și în sunetul clopotelor la biserică, unde se făcu o mică rugăciune. Mărturisesc că auzind în limba noastră cîntecele obicĭnuite din copilărie, în acest colț depărtat al lumeĭ, fuĭ adînc mișcat, și că mă năbușiră lacrimele. Sunetul clopotelor, cîntecele sacre îmĭ reamintiră cu tărie copilăria fericită, timpul nevinovățieĭ, al liniștei sufleteștĭ, și chipurile celor iubițĭ și dispărutĭ pentru vecie.

După o mică rugăciune furăm condușĭ în arhondaric, un mare salon foarte simplu, dar curat mobilat și ținut, unde găsiĭŭ portretele multor cunoscuțĭ, între altele și acel al nepotuluĭ Iorgu, rătăcit nu știŭ cum pe aicea. Puțin după aceea șezurăm la masă (bucate exclusiv de post, dar peștĭ și languste bune) și după puțină vorbă și o ședere pe balcon în admirarea vedereĭ, ne culcarăm. Odăile schituluĭ destinate străinilor sunt foarte curate și aŭ paturĭ de fier foarte bune. A doua zi, sculațĭ de vreme

asistarăm la sf. liturghie, și apoĭ părintele arhimandritul ne arătâ amănunțit toată mănăstirea și toată gospopăria sa. Această gospodărie e vrednică de laudă și toată monastirea e curată și bine ținută.

Lunĭ dimineața însoțițĭ de părintele arhimandritul, de un călugăr bătrîn din Moldova și de un diacon, pornirăm cu opt catîrĭ, spre a colinda mănăstirile cele maĭ însemnate. Drumul foarte răŭ merge tot la vale și la deal, cu suișurĭ și coborișurĭ, unde numaĭ piciorul catîruluĭ se poate ține, prin pădurĭ și peste muscelurĭ înflorite de toată frumusețea. După 3 oare de o călătorie obositoare poposirăm la schivnicul Sava, un călugăr romîn bătrîn care locuește, cu alțĭ doĭ călugărĭ, într-o căsuță pe un deal deasupra, măreĭ cu o priveliște încîntătoare. Aci dejunarăm și încălecînd iară, furăm în alte treĭ oare la mănăstirea grecească Iviron (lit. D.).

Uitasem să-țĭ spun, că Duminică pe la toacă, am mers tot călărĭ la mănăstirea Lavra (lit. A), depărtată o oară de la Prodromu. Această monastire grecească e cea maĭ veche din muntele Athos și se zice că ar fi fost fundată de Sf. Athanasie, acum maĭ bine de 1000 de anĭ. In curtea bisericeĭ staŭ 2 chiparoșĭ urieșĭ, despre care merge vorba că ar fi plantațĭ de Sf. Athanasie. Mănăstirea Lavra e foarte bogată în manuscripte vechĭ, din care unele foarte frumoase, ornate cu miniaturĭ și de o caligrafie admirabilă. Aci ca și la Iviron, se păstrează și multe odoare sfinte, foarte vechĭ, foarte frumos lucrate și scumpe: cutiĭ de aur cu moaște, împodobite cu pietre scumpe, chivote, potire, Evangheliĭ scump legate, și altele de asemenea; Aere meșteșugit lucrate acopăr sfînta masă. Fiecare mănăstire are cîte una saŭ maĭ multe icoane făcătoare de minunĭ avînd fie-care legenda eĭ.

Călugăriĭ atît de la Lavra cît și de la Iviron, de și ne-aŭ primit cuviincios, ba chiar cu oareșĭ-care onorurĭ, eraŭ foarte recĭ și era vădit că în însușirea noastră de Romînĭ nu eram tocmaĭ bine venițĭ. Unul din aceștĭ egumenĭ se scuză că nu ne poate primi maĭ bine, fiind-că mănăstirea, de la secularizarea moșiilor de la noĭ, ar fi săracă. La aceasta îĭ respunseĭ că așa se și cuvine să fie tagma călugărească, trebuind după canoane să fie săracă. Răspunsul nu păru să placă Greculuĭ care schimbâ îndată vorba.

Fiind că părinții de la Iviron nu făceaŭ nicĭ un semn că ar vroi să ne găzduiască, luarăm, după vizitarea bisericeĭ, o cafea și o dulceață, și cu toate că eram cam obosițĭ plecarăm iarășĭ călărĭ la Karyes (lit. S). Drumul de la Iviron până la Karyes trece, în prima jumătate, prin o vale și pe o coastă de deal care se prezinta ca vegetațiune și ca priveliște în adevăr încîntătoare ; partea din urmă merge la deal și la vale pe niște stîncĭ goale și lunecoase, despre care mă mier și acum cum le-aŭ putut trece biețiĭ catîrĭ. După alte 3 oare de călărie obositoare, ajunsem la Karyes la asfințitul soareluĭ, unde ne găzduirăm la mitocul mănăstireĭ noastre, o căsuță păcătoasă dar curățică. Fiind că nu maĭ eram supușĭ reguleĭ monacale, trimeseiŭ la un han turcesc, și puseĭ să ne frigă un sfert de miel, pe care îl mîncarăm eŭ, Alecu, și pastorul protestant cu o nespusă plăcere. Aceasta a fost singura carne ce am mîncat-o in 8 zile pe muntele Athos. Părințiĭ călugărĭ. de și la o masă cu noĭ, se mărginiră în peștĭ și languste ; dar nu știŭ dacă mirosul friptureĭ noastre nu le-a sugerat ideĭ puțin canonice.

După o noapte petrecută binișor, ne duserăm Marțĭ dimineața să facem vizita uneĭ delegațiunĭ compuse de maĭ mulțĭ călugărĭ din diferitele mănăstirĭ ale S-tuluĭ Munte care rezidează permanent în Karyes și administrează interesele comune ale tuturor mănăstirilor, și apoĭ Kaimakamuluĭ turc care reprezinta în muntele Athos autoritatea sultanuluĭ. Acest funcționar împărătesc e un Turc foarte hazliŭ și șagalnic care amesteca franțuzasca și turceasca în modul cel maĭ caraghios. După aceste vizite oficiale, ne duserăm să vizităm o mare biserică rusească ce se clădește acum la mănăstirea numită Sarai, toată în marmoră și foarte îngrijită. Egumenul mănăstireĭ se arătă foarte amabil și ne făcu o primire cordială. După ce maĭ cumpărarăm cîte-va lucrurĭ prin tîrgușor, într-o dugheană administrată de un călugăr tînăr grec, care pentru a vinde scump și a face „l'article“ întrece 3 jidanĭ, ne întoarserăm la mitoc, unde primirăm vizita călugărilor și a Kaimakamuluĭ. Grație tuturor acestor vizite și contra-vizite, înghițiserăm de la 9 pînă la 12 șese dulcețurĭ, șese pahare de coniac și șese cafele turceștĭ, și schimbaserăm nu maĭ știŭ cîte fraze politi-

coase, o lucrare meritorie pentru niște stomahurĭ goale. După ce dejunarăm de bine de răŭ, ne suirăm iar pe catîriĭ noștri care, în două oare, ne duseră la Vatopedi (lit. F), lăsînd la dreapta noastră mănăstirea Pandocrator (lit. E). La Vatopedi, mănăstire foarte bogată și bine înzăstrată de domniĭ noștri din trecut, Greciĭ ne făcură o primire foarte prietenească și fură de o atențiune delicată în privința noastră, care ne făcu cea maĭ plăcută impresie, după primirea rece și ceremonioasă din celelalte mănăstirĭ greceștĭ. Maĭ mulțĭ din călugăriĭ de aicĭ vorbeaŭ romînește, unul din ieĭ chiar foarte bine, și toțĭ făceaŭ impresiunea unor oamenĭ deprinșĭ a trăi bine și în largul lor, maĭ mult un fel de boerĭ decît de călugărĭ. După ce vizitarăm biserica și mănăstirea, una din cele maĭ pitoresc zidite, într-o poziție foarte frumoasă pe malul măreĭ, apreciarăm și talentele culinare ale bucătariuluĭ, care între altele ne gătise niște bob cu anghinare, foarte gustos. După masă maĭ convorbirăm cîtăva vreme cu aceștĭ călugărĭ amabilĭ, și ne culcarăm în niște odăĭ, luxos mobilate pentru o mănăstire, avînd un salon la mijloc, pus la excluziva noastră dispozițiune. A doua zi dimineață furăm surprinșĭ, prin prezentarea de către un frate a unuĭ lighean și a unuĭ ibric, cu care puturăm procede la abluțiunele matinale. In celelalte mănăstirĭ aceste instrumente de curățenie sînt necunoscute. In coridorul care trece pe lîngă odăile arhondariculuĭ, se află așezat în zid un mic basin de marmoră, cu un robinet de apă deasupra, și cu o bucată de sopon turcesc pe margine. Un prosop e spînzurat de un cuĭ alăturea (la cele maĭ elegante îțĭ maĭ pun și un prosop în odaie), și la acest basin îșĭ fac toțĭ pe rînd toaleta, coram populo. După dulceața și cafeaua matinală, plecarăm în sunetul clopotelor și însoțițĭ de proistoșiĭ mănăstireĭ, pînă la poartă, în spre Zografu (lit. H), mănăstire bulgărească situată pe ceealaltă poală a munteluĭ aproape ca o mică oară de mare. In treĭ oare făcute în parte numaĭ calare, căcĭ ne săturasem de catîrĭ și ieĭ săraciĭ de noĭ, și în partea finală pe jos, ajunserăm la Zografu, unde Greciĭ de la Vatopedi vestiseră sosirea noastră. Aicea furăm primițĭ cu toată pompa, ca și la mănăstirea noastră: preoțiĭ cu evanghelia, clopotele sunînd, o mică rugăciune, la care se pomeniră numele noastre, etc.

Mănăstirea Zografu prezintă pentru noĭ Moldovenii, un interes deosebit, căcĭ ea a fost refundată, după ruinarea eĭ, de Stefan cel mare şi bogat înzestrată de el. Aicĭ se păstrează în arhondaric, la un loc de onoare, un steag dăruit de acest Domnitor. Acest steag (mic mi se pare a fi maĭ curînd o prapură) e de catifea, de o coloare închisă, şi pe el e cusut o matasă sf. Gheorghe. O inscripţie slavonească, în litere de aur, înconjoară tot steagul, care se zice că ar fi fost cusut de doamna luĭ Stefan Vodă, şi care e foarte bine conservat, numaĭ culorile mătăseĭ sînt şterse de timp. In biserică se păstrează o icoană de argint, despre care se zice că marele Domnitor o purta la oblînc, cînd mergea la rezboiŭ, precum şi diferite alte odajdiĭ vechĭ şi preţioase.

După dejun, pornirăm iar, însoţiţĭ de toţĭ proistoşiĭ, în sunetul clopotelor, şi după ce ne luarăm în mod foarte cordial ziua bună de la aceştĭ omenoşĭ călugărĭ, ne coborîrăm într-un ceas pe jos (catîriĭ îĭ trimesesem înapoĭ), pe o văgăună de stîncĭ foarte romantică, la arsanaoa mănăstireĭ, de unde luntrea călugărilor bulgarĭ condusă de patru vîslaşĭ robuştĭ, ne duse într-o oară la mănăstirea rusască (lit. I.) numită obicĭnuit Rusikon saŭ sft. Pantelimon. Kavasul mănăstireĭ Zografu, un Arnăut chipos, cu un arsenal întreg la brîŭ, maĭ slobozi la plecare vre-o cîte-va puştĭ în onoarea noastră, de detunătura cărora răsunară toate văile.

La Ruşĭ se schimbară lucrurile. Pe cînd la toate celelalte mănăstirĭ greceştĭ, chiar şi la cele maĭ puţin binevoitoare, fuseserăm primiţĭ cu deferinţă, şi îndată conduşĭ de un călugăr de vază în arhondaric, dacă nu de egumen direct în biserică, aicĭ la început nimenea nu părea că ne dă vre-o atenţiune. De abia găsirăm un călugăr care ne conduse în salonul cel mare al anhondaricului, unde ne lăsă cît-va timp singurĭ. După vre-o zece minute, se arătară în fine doĭ călugărĭ, cărora le-am remis o scrisoare pe care o luase Alecu de la consulul rusesc din Salonic, către Egumen. Acesta, fiind bolnav, nu putu să ne primească, dar ne trimise pe un călugăr bătrîn locoţiitoriu al luĭ şi pe un Kneaz rus, cu numele Constantin Wyazimoki, iar ca călugăr părintele Cyprian, un perfect gentleman care a trăit mult în lume, a văzut

multe țărĭ, și pare a fi trecut prin multe valurĭ ale vieţeĭ pînă a nu se fi refugiat în limanul călugărieĭ Eĭ ne făcură o primire politicoasă, dar la început cam rece și rezervată. Cyprian vorbind perfect franțuzește, era ușor a convorbi cu el, și fie-că din conversația cu noĭ, a băgat de seamă că nu eram oamenĭ de rînd, fie că în interval părintele stareț, cetind scrisoarea consululuĭ, iĭ va fi trimis instrucțiunĭ pentru o primire maĭ cordială, încetul cu încetul oțetul de la început se prefácu în miere, și manierile atît ale locoțiitoriuluĭ egumenuluĭ cît și ale Kneazuluĭ călugăr deveniră tot maĭ afabile. Conversația cu părintele Cyprian era din cele maĭ interesante, căcĭ cu toată evlavia exterioară, se simția în cuvințele luĭ, un fel de ironie ascunsă foarte hazlie în privirea viețiĭ monacale. Acest călugăr interesant mi-a făcut impresiunea unuĭ om care nu a găsit sub rasa călugărească, liniștea sufletească și mîngăierea pe care o va fi căutat. Orĭ cum, el e una din figurile cele maĭ straniĭ ce-am întîlnit în viața mea. Foarte caracteristică era nepăsarea și nebăgarea de seamă aristocratică ce o arată față de ceilalțĭ călugărĭ, fie ruseștĭ, fie tovarășiĭ noștri romanĭ. Pe cînd, pentru noĭ, era plin de atențiunĭ, pe călugărĭ, și chiar pe egumenul nostru, se făcea că nicĭ nu-ĭ vede. Părintele Gedeon, care e departe de a fi simplu, era cam supărat și pare că a avut o tălmăcire cu vre-unul din călugăriĭ rușĭ, pe care îĭ cunoștea maĭ bine, căcĭ a doua zi la plecare părintele Cyprian a fost nevoit, cu toată Knezia sa să-ĭ sărute mîna ca unuĭ maĭ mare în rang, și locoțiitorul egumenuluĭ l-a sărutat, ca pe un frate în Hristos.

După vizitarea bisericeĭ, șezurăm la masă, și după schimbarea politețelor obicinuite, ne culcarăm în niște paturĭ foarte curate, dar ale căror mindire puțin elastice ne reamintiră toată noaptea că sîntem la mănăstire

A doua zi, Joĭ la 7 oare, furăm poftițĭ la s-ta Liturghie care se sluji pe mare, cu cîntece frumoase și cu nesfîrșite „gospodi Pomilu", din care unul mi se păru a se raporta și la noĭ păcătoșiĭ. La sfîrșitul liturghieĭ, noĭ asistarăm la împărtășirea a vre-o 50 de schivnicĭ, venițĭ din munte, care se împărtășesc de 2 orĭ pe săptămînă, și a căror figurĭ selbatice și dobitoceștĭ formaŭ contrastul cel maĭ nostim cu figura subțire și fină, și cu manierile a-

ristocratice ale ciceronelui nostru. Mizeria în care trăesc aceștĭ schivnicĭ, hrana proastă ce le-o dă mănăstirea, (pîne neagră și grea ca plumbul, usturoiŭ și ceapă crudă și oțet de pus în apă de treĭ orĭ pe săptămînă, iar în celelalte zile, cîte odată, peşte şi puţin vin, saŭ o legumă teartă în apă), mă umplură de mirare și întrebaiŭ pe Kneazul nostru, cum se pot decide oamenii de bună voie la o aşa viaţă. El îmĭ explică lucrul prin lipsa grozavă ce o sufăr țăraniĭ în Rusia, prin grija de a scăpa de recrutare, și prin clima dulce de la muntele Athos, poate și prin evlavie, adăogi el cu un suris cam ironic.

După liturghie, văzurăm toată mănăstirea în amănunțime ; ea samănă cu o cazarmă saŭ cu un falanster comunard, fie-care exercitînd o meserie oare-care. după ce maĭ vizitarăm un diacon bătrîn care se ocupa cu oarecare talent cu pictura, și mult cu grădinăria, și care ne oferi o ceașcă de ceaiŭ în frumoasa luĭ grădiniță și un buchet de trandafirĭ foarte frumoșĭ, ne luarăm ziua bună de la acest călugăr, singurul om din mănăstire care mi-a făcut impresia de a fi fericit, şi de la cei-lalţĭ sfinţĭ părinţĭ care la plecare ne maĭ dăruiră maĭ multe mici lucrurĭ lucrate în mănastire, și ne duserăm cu barca mănăstireĭ la Dafne, unde seara, la nouă oare, ne suirăm pe vaporul turcesc care adoua zi ne depuse la Salonic. La plecare, părintele Cyprian, puse să sune clopotul cel mare a mănăstireĭ, adus cu multă greutate de la Moscova (doĭ oamenĭ îĭ pot de abia pune în mişcare limba). In privirea acestuĭ clopot se zice că Turciĭ, miraţĭ de mărimea luĭ, întrebaŭ, că ce nevoe aŭ Rușiĭ de un clopot așa de mare : fiind că Dumnezeul nostru e cam surd, ar fi răspuns aceștia.

Al tău frate iubitor
Th. Rossetti

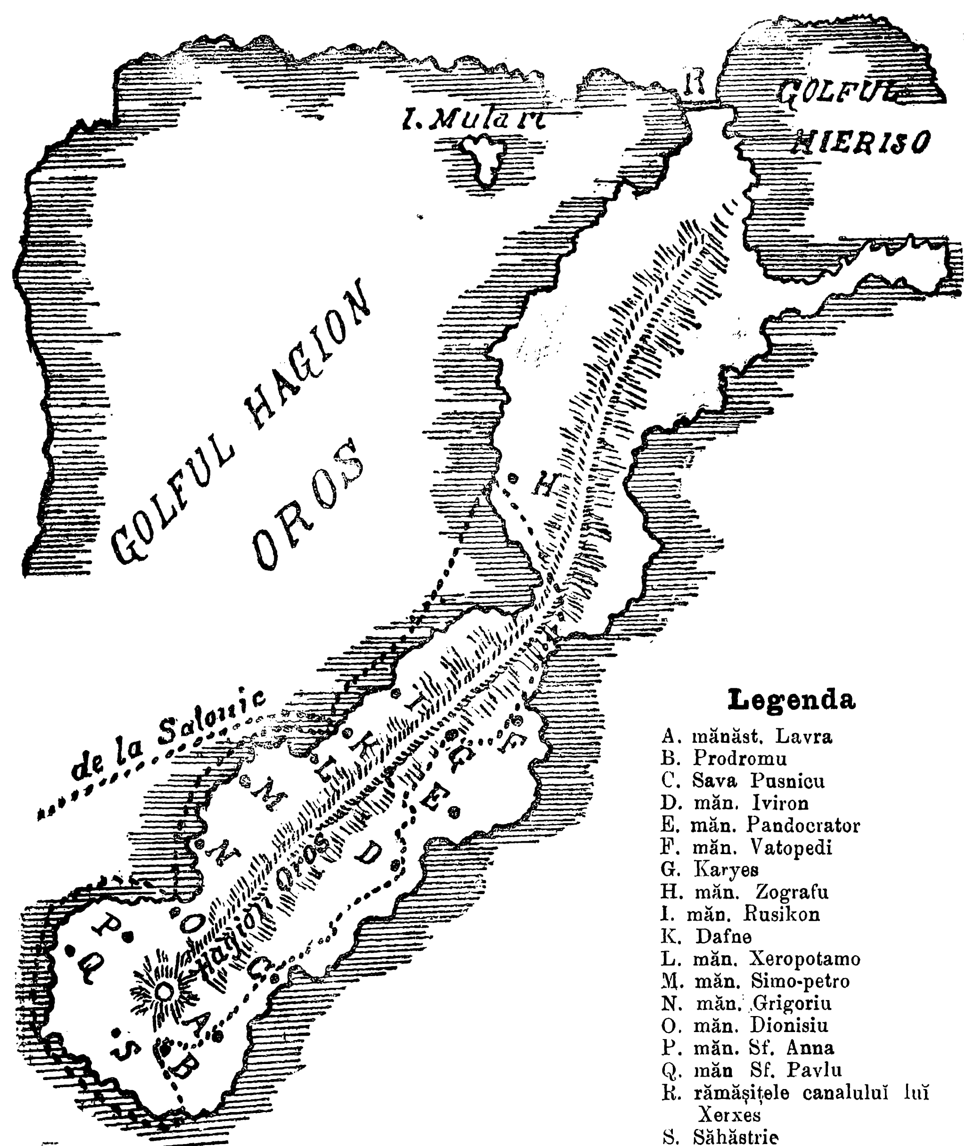
GOLFUL HAGION OROS
I. Mulari
GOLFUL HIERISO
de la Salonic
Hagion Oros
Legenda
A. mănăst. Lavra
B. Prodromu
C. Sava Pusnicu
D. măn. Iviron
E. măn. Pandocrator
F. măn. Vatopedi
G. Karyes
H. măn. Zografu
I. măn. Rusikon
K. Dafne
L. măn. Xeropotamo
M. măn. Simo-petro
N. măn. Grigoriu
O. măn. Dionisiu
P. măn. Sf. Anna
Q. măn Sf. Pavlu
R. rămășițele canaluluĭ luĭ Xerxes
S. Săhăstrie

I. PAUL

Țăranul romîn și ungur din Ardeal

Studiu psichologic poporal [1])

Principiul unităţiĭ naţionale întrodus în morala popoarelor in timp abia de o sută de anĭ, a schimbat harta Europeĭ; popoare asupritoare aŭ fost înfrînate și cele asuprite aŭ devenit stăpîne pe soarta lor. Simţul naţional ca un curent magic a trecut prin vălmășagul tulbure de popoare învrăjbite, și în trecerea sa a aruncat pe unul la dreapta, pe altul la stînga, limpezind faţa Europeĭ și readucînd duhul păciĭ roditoare. Popoarele cu putere de viaţă aŭ profitat la timp de acest curent și numaĭ cele stoarse de puterĭ prin vitregimea timpurilor aŭ rămas încă în vechea mizerie, în vecha desmembrare, și maĭ gem încă sub tirănia înăsprită și rafinată prin cultura secoluluĭ al 19-lea. Popoare cărora nicĭ cultura acestuĭ secol nu le-a putut înfiltra putere de viaţă aŭ rămas încă stăpînite, iar Europa cultă din cauză de convenienţe internaţionale, vede și tace. — Și poate e și just să fie așa Popoarele nu pot trăi ca cerșitoriĭ din mila altora; fie-care popor are soarta, pe care singur ș'o croește și pe care o merită.

Din vina noastră saŭ a împrejurărilor, noĭ Romîniĭ sîntem astă-zĭ poporul cel maĭ nenorocit din Europa, noĭ avem ceĭ maĭ mulţĭ și ceĭ maĭ aprigĭ stăpînĭ, politicește și ca cultură sîntem des-

1. Conferinţă ţinută la 26 Martie 1898 în aula Universităţiĭ din Iașĭ.

binaţĭ. Adevărat că de un timp încoace simţul naţional, a început să ne electrizeze şi pe noĭ, să ne deschidă inima pentru fraţiĭ înstrăinaţĭ şi asupriţĭ. In presă, în adunărĭ şi în parlament se ridică glasurĭ ameninţătoare pentru tiraniĭ fraţilor noştri şi tinerimea noastră a început a aduna în sufletul săŭ focul sfînt al iubiriĭ de neam, entuziasmul şi simţul de jertfă, pe care azĭ mîne, îl va cere naţiunea de la ea. Pentru ca să putem însă iubi cu adevărat pe fraţiĭ noştri şi pentru ca să putem să ne măsurăm cu asupritoriĭ lor, trebue să-ĭ cunoaştem bine şi pe uniĭ şi pe alţiĭ. Iată ce m'a îndemnat să schiţez în cîte-va trăsăturĭ generale caracterul naţional al ţăranuluĭ romîn şi ungur din Ardeal, aşa cum îl cunosc din propria-mĭ experienţă. Maĭ puţin voiŭ atinge caracterul claseĭ culte, fiind-că acest caracter e nehotărît şi schimbător şi afară de aceasta cînd lupta se dă pe viaţă şi pe moarte, ca între Rominiĭ şi Ungurii din Ardeal, atuncĭ e vorba de masele marĭ ale poporuluĭ, de ţărănime, nu de clasa cultă, care vine şi trece.

Prin caracterul unuĭ om înţelegem feliul luĭ particular de a răspunde prin fapte la impresiile lumiĭ din afară, potrivit cu ideile şi sentimentele sale şi maĭ ales potrivit cu constituţia sa fizică. Şi fiind că constituţia fizică, ideile şi sentimentele sînt deosebite de la om la om, de aceea şi caracterele omeneştĭ sînt de o varietate infinită, cîţĭ oamenĭ, atîtea caractere. Intre calităţile fizice, între ideile şi sentimentele unuĭ om, însă sînt unele carĭ îĭ sînt caracteristice luĭ ca individ, prin carĭ se deosebeşte de toţĭ ceialalţĭ; acestea determină caracterul săŭ individual; pe altele le are comune cu membriĭ familieĭ sale şi acestea constituesc caracterul familiar. Calităţile fizice şi sufleteştĭ, comune într'o pătură socială, daŭ caracterul de castă, cele comune unuĭ popor întreg formează caracterul naţional, prin care se deosebeşte popor de popor, precum un individ se deosebeşte de un altul. In fine sînt calităţile comune tuturor oamenilor, şi acestea constituesc caracterul specieĭ om, prin care el se deosebeşte de cele-lalte speciĭ de animale. De la caracterul de om pînă la cel individual, sînt o mulţime de trepte de individualizare maĭ subţirĭ, saŭ maĭ groase, după timpul în care s'aŭ format; sînt atîtea caractere deosebite, carĭ toate după vechimea lor, formează o pătură maĭ adîncă saŭ maĭ superficială, maĭ solidă saŭ maĭ efemeră din caracterul omuluĭ. Aceste păturĭ în caracterul omenesc s'ar putea asămăna cu straturile geologice din

scoarța pămîntuluĭ. Păturile cele maĭ vechĭ sînt cele maĭ adîncĭ, cele maĭ solide și maĭ statornice, ele suportă pe cele-lalte, ele rămîn nemișcate și numaĭ în casurĭ extreme cînd centrul e sbuciumat și cînd păturile superioare i-aŭ devenit incomode, numaĭ atuncĭ se umflă pătura adîncă de granit, asvîrle în văzduh pe toate cele-lalte, iese deasupra și se întinde peste ele. In casurĭ normale însă păturile adîncĭ staŭ impasibile, lăsînd pe cele superficiale să se mute din loc în loc, să se sbuciume, să se schimbe pînă ce învechidu-se, se statornicesc și ele. Precum timpul depune straturĭ peste straturĭ pe pămînt, tot ast-fel așază el și păturile în caracterul omenesc.

Fiind-că schimbarea e cu atît maĭ activă, lupta cu atît maĭ intensivă cu cît pătura e maĭ superficială, pentru aceia viața, lupta pentru existență, se întîmplă în deosebĭ în aceste păturĭ. In prima linie omul îșĭ consumă viața pentru asigurarea intereselor sale individuale, apoĭ a celor familiare, de clasă, național, om, și așa maĭ departe. Lupta nu se dă în straturile superficiale în deosebĭ decît pentru aceea, fiind-că ele sunt maĭ puțin asigurate, nu fiind-că ar fi maĭ importante. Pe cum dintre straturile pămîntuluĭ cea maĭ adîncă și maĭ solidă, e cea maĭ importantă pentru existența pămîntuluĭ, în forma în care este, tot ast-feliu în caracterul omenesc maĭ important este caracterul de om, apoĭ de națiune, și așa maĭ departe, după vechimea, adîncimea și statornicia sa. Jignirile în păturile superficiale sunt de scurtă durată și revoltă maĭ puțin, pe cînd în păturile maĭ adîncĭ, ele produc revoluțiĭ și efecte incalculabile.

Iată pentru ce caracterul național al unuĭ popor și calitățile caracteristice naționale în sufletul orĭ căruĭ individ sunt atît de hotăritoare în viața ca individ și ca națiune. Iată pentru ce între principiile morale și politice carĭ hotărăsc constituirea statelor și raporturile internaționale, principiul național are cea maĭ mare importanță după cel umanitar.

Constatînd acestea despre importanța caracteruluĭ național, să vedem acum în ce consistă el, carĭ sunt elementele ce-l compun. Aceste elemente ale caracteruluĭ național sînt: Constituția fisică, calitățile trupeștĭ caracteristice poporuluĭ; apoĭ cultura sa intelectuală, morală, estetică, religioasă și vederile sale economice, trecute toate în moravurĭ, în obiceiurĭ și tradiție, moștenite din generație în generație la poporul întreg.

Să vedem acum în toate aceste privințĭ carĭ sînt trăsăturile

caracteristice ale țăranuluĭ romîn și carĭ ale unguruluĭ, pentru a putea aprecia just și pe unul și pe altul.

Romîniĭ din Transilvania și ceĭ de sub poalele munților dinspre Ungaria, de și destul de deosebițĭ după provinciĭ și localitățĭ ca tip fizic, aŭ însă caractere comune, după carĭ îndată se cunoaște tipul romînesc. Intr'adevăr la Moțiĭ din munțĭ predominează tipul blond; fețisoara luĭ—spuma lapteluĭ, mustăcioara luĭ—spicul grîuluĭ, ochiĭ albaștri și pletele galbene; pe Mureș și în general la șesurĭ predomineazǎ tipul brun, pletele negre și crețe, ochiĭ negri saŭ castaniĭ. La munțĭ statura e înaltă, picioarele subțirĭ și elastice, iar pieptul lat și eșit, pe cînd la șesurĭ, în cîmpia Transilvanieĭ, în Biharia și Maramureș, se văd straturĭ maĭ micĭ, dar chiar și acolo tipul înalt e predominant. In deosebì se disting prin o construcție trupească puternică Moțiĭ, Olteniĭ, Năsăudeniĭ, Bănățeniĭ și ceĭ din valea Hațeguluĭ, carĭ daŭ cel maĭ mare contingent în armată. Romîniĭ ardelenĭ în general sînt ciolănoșĭ, bine clădițĭ, dar maĭ rar grașĭ; numaĭ Mărgineniĭ din sudul Transilvanieĭ, de la Sibiu și Brașov sînt maĭ încălațĭ, din cauza ocupațieĭ lor cu ocritul. Ceĭ maĭ pipernicițĭ Romînĭ sînt ceĭ de pe văile Crișurilor, de la Hoedin la Oradia mare, și de la Beiuș, din cauza releĭ stărĭ economice. Ceia ce caracterizează însă în deosebĭ pe Romîn față de Ungur, e statura înaltă, fruntea lată și deschisă, ochiul mare și înțelept, sprîncenele groase, fața văratică, blîndeță în fizionomie și mișcărĭ. Romînul îțĭ privește drept în față cînd îțĭ vorbește, e dămol la vorbă, nu înalță glasul și în general nu e prea guraliv. Cînd merge pe drum, pasul luĭ e rar și măsurat, calcă pe talpa întreagă cu așezămînt, legănîndu-se la dreapta și la stînga; are mers cu legănare, cum zicea Alexandri. Romînul nu prea iese din pasul luĭ obișnuit, nu'l vezĭ niciĭ mergînd agale, dar nicĭ prea grăbit. Un Romîn de frunte merge pe mijlocul drumuluì, nu se freacă de gardurĭ ca caliciĭ, privește drept înaintea sa, nu întoarce capul la dreapta și la stînga, nicĭ nu se întoarce la fieștecare pas, să privească în urmă ca ștrulubaticiĭ, si dacă i se întîmplă să-ĭ ia vîntul pălăria și să i-o ducă înainte pe drum, nu aleargă după ea, ci zîmbește cu haz, și o lasă să se oprească ea. De nimic nu are Romînul atîta sfială ca de ridicol. Din toată înfățișarea fizică a Romînuluĭ, din expresia fețiĭ și din mișcărĭ, vezĭ temperamentul melancolic saŭ flegmatic, pe omul cumpănit și liniștit, care nu-șĭ iese cu una cu două din

sărite. Liniștea Romînuluĭ care e semnul forțeĭ sale, Unguriĭ prin prisma caracteruluĭ lor o iaŭ drept trîndăvie și o desprețuesc, fiind că n'o înțeleg.

Tipul unguresc e diametral opus celuĭ romînesc. Ungurul e maĭ mult scurt de statură, ciolanul nu prea dezvoltat, coșul pieptuluĭ maĭ strîmt, voinic, cînd e, maĭ mult prin carne decît prin schelet, culorul fețeĭ nehotărît, un fel de împestrițare între blond și brun, foarte adese-orĭ pistruiŭ saŭ roș spălăcit; fruntea dusă îndărăt și părul de cele maĭ multe orĭ castaniŭ saŭ blond, îĭ crește pînă aproape de rădăcina nasuluĭ, sprincenele rarĭ și micĭ, și de multe orĭ din cauză că se confundă cu culorul roș al fețeĭ, dispar cu totul. Sprincene stufoase și maĭ ales îmbinate nu se văd la Ungurĭ. Genele rarĭ și scurte îțĭ fac impresia că ar fi pîrlite, încît nu pot tăinui în de ajuns expresia sălbatecă a ochiuluĭ. Ochiĭ micĭ, aŭ lumina îngustă, iar albul ochilor e străbătut de vinișoare roșiĭ, injectate de sînge. Contrastul între partea colorată și cea albă a ochiuluĭ e aproape disparent, fiind-că ochiŭ negru saŭ albastru intensiv nu există la Ungurĭ, iar albul ochiuluĭ bate în cenușiŭ. Umeriĭ obrazuluĭ sînt foarte dezvoltațĭ, gura largă și maĭ rar elegant tăiată, buzele roșiĭ, maxilarul inferior eșit la cele două fălci, bărbia îngustă și proeminentă. Fața întreagă a tipuluĭ unguresc nicĭ odată nu e ovală, ci maĭ mult în 4 muchĭ, nicĭ odată lungă, ci tot-deauna scurtă, în cît capul mare e o raritate la eĭ. Espresia fețiĭ în general e cruntă, bărbia eșită îĭ dă înfățișarea energieĭ, iar fruntea dusă și îngustă nu trădează prea multă inteligență; din cauza micimiĭ capuluĭ brutalitatea expresieĭ din față nu atît e înspăimîntătoare cît de ridiculă, ca tot ce e disproporționat. Capul de Ungur te vîră în dracĭ cu expresia, dar te liniștește cu dimensiunile luĭ. Capul mic obișnuit e sprijinit pe un gît scurt, dinapoĭ foarte păros, în cît Ungurul maĭ fercheș, se rade nu numaĭ pe barbă ci și pe ceafă. In colo corpul e destul de proporționat, în deosebĭ picioarele sînt foarte sprintene din care cauză flăcăiĭ Ungurĭ sînt meșterĭ la danț, la săritură și în deosebĭ la fugă. Un flăcăŭ Ungur cînd se ia la trînteală cu un Romîn, îl dovedește la hărțuială, fiind-că e maĭ sprinten, dar cînd l'a cuprinde Romînul la luptă dreaptă peste mijloc, îl aduce sub el și îl lasă frumușel jos ca să nu se strice. La ciomag de asemenea e maĭ meșter Romînul, fiind-că dă maĭ îndesat și ajunge maĭ departe. La muncă Romînul e dămol dar răbduriŭ, pe cînd Ungurul e nă-

valnic, însă curînd o lasă maĭ moale. — Mersul ungurului e ţanţoş, calcă maĭ mult în degete şi la fie-care pas se saltă ; pe drum merge repede, însă maĭ rar în linie dreaptă, iar capul îl întoarce în toate părţile ca păsările, par că s'ar păzi de frunză şi de iarbă. Pentru ţăranul romîn, mers unguresc saŭ mers ţigănesc e tot una, şi cînd vede pe un romîn maĭ ţanţoş, obişnuit îĭ zice: „Bine bre, ţigan, ungur, orĭ codobatură eştĭ, de n'aĭ umblet creştinesc!“

Cînd staĭ de vorbă cu ungurul el îţĭ priveşte şi maĭ drept în faţă decît Romînul, e foarte guraliv, vorbeşte zgomotos şi întins, nu se descuragează dacă nu-l prea ascultĭ, orĭ îĭ aruncĭ cîte o zeflemea ; povesteşte lucrurĭ de nimic, maĭ adese orĭ despre sine, par'că pune ţara la cale — nu alta şi e convins că te interesează. Din pricina aceasta Ungurul se crede om bun deschis şi sincer, şi pe Romîn, care e maĭ tăcut şi maĭ chibzuit la vorbă, îl socoteşte şiret şi cam hain, maĭ ales din pricina zeflemelor, cu cari îĭ taie vorba din cînd în cînd. Romînul în schimb îl crede pe Ungur nesărat, naiv, moară pustie, care macină vînt. Chiar Ungurul cult e vestit pentru sămînţa sa de vorbă. Călătorind de la Predeal la Pesta în tren, de or fi doĭ Ungurĭ în cupea numaĭ vorba lor o auzĭ, numaĭ eĭ vorbesc tare, şi ceasurĭ întregĭ e în stare cel maĭ tare dintre eĭ să nu tacă din gură. Ce vorbesc, asta e altă socoteală, obicĭnuit palavre. In clasa cultă Ungurească, în deosebĭ pentru cucoane cea maĭ elementară regulă de conduită e să nu tacă din gură un minut: deja la 13 anĭ fetelor le merge gura ca meliţa. Unguriĭ nu ştiŭ asculta, eĭ ştiŭ să vorbească, încît dintr-o societate ungurească eşĭ cu capul tehuiŭ. Dacă în conversaţie, chiar asupra unor lucrurĭ de nimic, contrariezĭ pe Ungur, atuncĭ devine brutal, te insultă şi de aceia bătăile între eĭ nu sînt tocmaĭ rarĭ. Cu Romîniĭ nu se bat din pricina aceasta, fiind-că Romînul de'l ascultă, de nu'l ascultă, tace din gură, rîde în sine orĭ se gîndeşte în altă parte, şi cînd e prea plictisit îşĭ ia căciula şi pleacă. La discuţie obişnuit Romînul lasă după Ungur, nu-l contrariază, fiind-că principiul Romînuluĭ e „vorba multă sărăcia omuluĭ“; ascultă, judecă şi tace şi face cum ştie el. Pentru aceia Ungurul se crede maĭ deştept, şi cînd Romînul lehemetisit îĭ spune un cuvînt maĭ de a dreptul, cu care îĭ tae din unghiĭ, atuncĭ îşĭ iese din fire, înjură cum numaĭ el ştie şi ameninţă. Romînul îl îmblînzeşte iarăşĭ cu o glumă orĭ cu o vorbă bună, dacă nu-ĭ treabă mare, iar dacă nu-ĭ şagă

atuncĭ pune mîna pe par și pacea e făcută; vorba ceea „Cu ungurul nu poțĭ vorbi cuvînt înțelept fără ciomag“.

Rîsul Ungurului e sgomotos, a Romînului pe sub musteață, Ungurul cînd face o glumă rîde singur maĭ întăĭ și rîsul luĭ e sugestiv ca rîsul de copil, Romînul cînd glumește nu rîde. In general ungurul nu prea e glumeț, zeflemeaua luĭ e ocară saŭ în cel maĭ bun caz o necuviință saŭ înjurătură, de aceia nicĭ nu prea înțelege el gluma. Romînul din potrivă cu gluma își îndulcește necazul vieții, e zeflemist și nu a rare orĭ sarcastic.

La întristare Romînul nu e expansiv, sufere în tăcere, nu lăcrămează, nu se tînguește, dar se usucă pe picioare, durerea luĭ cu cît e maĭ adîncă cu atît e maĭ discretă. Pentru aceia s'a abuzat atîta de durerea Romînuluĭ: discrețiunea luĭ a fost socotită drept abrutizare. Ungurul din contra plînge, înjură și țipă, cînd e necăjit; el nu poate suporta o prea mare încărcare nervoasă; cea maĭ mică presiune de sentiment, la el face explozie. Temperamentul expansiv, țipetele și amenințările luĭ aŭ speriat lumea, care nu'l cunoștea și a făcut-o se creadă că Unguriĭ sînt un popor conștiŭ de drepturile lor, și că nu pot fi jigniți fără primejdie. Aceste trăsăturĭ de caracter datoresc Unguriĭ poziția lor privilegiată în Austria. Aŭ țipat și s'aŭ svîrcolit atita, pînă ce Nemțiĭ și Impăratul Austrieĭ i-a auzit. Cine cere nu piere, vorba Romînuluĭ; iar lumea mare îĭ crede un popor de viață, fiind-că așa se vede, că după țipete se judecă în lumea aceasta puterea de viață. Romînul însă preferă să rabde maĭ îndelungat, decît să schelăluiască. Tînguirea gazetelor romîne din Transilvania e o apucătură de înțelepciune a celor culțĭ, imitată după Ungurĭ, țăranul însă tace și înghite. Tăcerea aceasta însă e cu adevărat primejdioasă și Unguriĭ deștepțĭ o știŭ bine. Eĭ judecă țipetele gazetelor romîneștĭ după propriul lor temperament și numaĭ cînd un țăran strigă: „Să trăiască Rațiu“ saŭ cîntă doina luĭ Horia, atuncĭ se alarmează. Temnița o socotesc Unguriĭ de ajuns pentru a potoli durerea Romînuluĭ necăjit, și nu înțeleg că temniță ca inima răbdătoare a Romînuluĭ n-aŭ eĭ.

Ungurul se mînie repede, și pentru puțin lucru sare la bătaie fără a se gîndi la sfîrșit, fără să-șĭ măsoare puterile; pentru aceia istoria lor e plină de înarmărĭ și dezarmărĭ, de lupte și căderĭ, de mărirĭ și rușinĭ naționale.

Romînul nu se mînie cu una cu două, el adună mult și ține minte; Romînul nu se bate, dar cînd se bate ucide. Sute de ani a răbdat Romînul iobăgia, muncind săptămîna întreagă în ogorul boeruluĭ ungur, mînat cu biciul dinapoĭ, sute de anĭ a îngrășat pe Ungur cu sudoarea fețeĭ sale și l'a apărat cu sîngele săŭ; dar și cînd i-a ajuns la os, i-a dat D-zeŭ un Horia saŭ un Iancu, carĭ aŭ învățat pe Unguroaice, să'șĭ sperie copiiĭ cu vorba ,,Tacĭ că vin Moțiĭ". Unguriĭ nu lasă pe Romînĭ să rîdice monumente și se serbeze memoria luĭ Horia și Iancu, fiind că le sînt încă în memorie figurile acestor eroĭ, n'aŭ uitat încă cum la 48 din miile de Ungurĭ, carĭ intraŭ în munțĭ pentru a supune pe Romînĭ, eșiaŭ numaĭ cu zecile cînd era la numărătoare.

Ungurul cînd se înfurie, se înroșește ca un pipăruș copt, tremură și gesticulează, scrîșnește din dințĭ și înjură de stinge focu 'n vatră, și dacă n'o fi cine să'ĭ sloboadă oleacă de sînge, dă chiorîș peste om. Romînul cînd nu maĭ poate răbda, cînd 'l scoțĭ din fire, se îngălbinește ca ceara, încremenește pe loc, pufăește ca buhaiul pe nas, orĭ zimbește cu amărăciune; atuncĭ să-ĭ fereștĭ din drum, dacă nu țĭ aĭ urît zilele. Moțul de pildă dacă daĭ cu vorba în el, dacă îl sgîndăreștĭ, îțĭ zice: „Lasă-mă 'n pace omule, că am copiĭ, orĭ părințĭ, și dacă nu conteneștĭ a-l îndîrji, atuncĭ oftează odată adînc, îțĭ aruncă, cea maĭ mare vorbă, pe care o știe el: „Urle smeiĭ 'n coșul tăŭ procletule" și apoĭ ciolane să aĭ și viețĭ în tine dacă țĭ le-aĭ urît. Iată pentru ce în același articol de jurnal unguresc, adese orĭ vezĭ că numesc pe Romîn și tîmpit, și fiară, și abrutizat și barbar în acelaș timp, fiind-că răbdarea înțeleaptă eĭ o cred timpenie, iar hotărîrea bărbătească o socotesc barbarie. Ungurul nu prea e psiholog; el esplică cu inima nu cu mintea.

Caracteristică e la țăranul Romîn și Ungur simpatia pentru animalele domestice. Ungurul sărac trebue să aibă numaĭ decît un porc saŭ o capră, iar dacă e bogat atuncĭ cal. Proverbiile și poesia poporală ungurească sînt pline de comparațiĭ scoase din viața caluluĭ; din simpatia pentru cal se vede numaĭ decît originea luĭ proaspătă din deșerturile Asieĭ, viața de nomad și caracterul sprențar și țanțoș de capră saŭ de cal. Romînul sărac saŭ bogat ține la oĭ și la boĭ, în carĭ iubește blîndeța și răbdarea pe lîngă folosul ce-ĭ aduc. Simpatia luĭ pentru aceste animale domoale e o dovadă despre viața luĭ de mult statornicită, și despre caracterul luĭ așezat

și blînd. — Ungurul iubește șesul și malurile apelor, unde viața cere maĭ puțină osteneală și munca maĭ puține greutățĭ, pe unde calul poate să 'l ducă în galop, trezind în el iluzia goaneĭ hoardelor aziatice înspre comorile din Europa. In regiunea munților pe tot întinsul Ardealuluĭ și al Ungarieĭ nu există picior de Ungur, afară de Săcuĭ, carĭ ocupă munțiĭ din spre Moldova aĭ Transilvanieĭ; dar chiar aceștia sătuĭ de foame se coboară an de an de la munțĭ și se statornicesc prin șesurile mănoase ale Bucovineĭ și Moldoveĭ, nu se lasă a fi colonisațĭ de patrioțiĭ Ungurĭ printre Romîniĭ din Munțĭ, cu tot patriotizmul lor. Chiar în regiunea dealurilor Ungurul tînjește. Iată cum se exprimă cel maĭ mare poet popular al Ungurilor Petöfi:

,,Frumoasă e pusta, ca o carte deschisă pe care o citeștĭ dintr'o privire, nu ca țara muntoasă, ale căreĭ foĭ trebue să le învîrteștĭ pentru a le ceti".

Din contra Romîniĭ locuesc maĭ mult regiunea dealurilor și a munților, unde i aŭ apucat potolirea emigrațieĭ barbarilor. Și orĭ cît de anevoioasă e viața în munțĭ, Romînul n'o părăsește, fiind-că s'a legat de suflet; pe Romîn îl stăpînește maĭ mult frumosul și deprinderea, pe Ungur maĭ mult folosul, fiind-că obiceiurĭ învechite nu prea are, iar frumosul la el e identic cu utilul.

Romînul deprins din vechĭ a-șĭ agonisi prin muncă cruntă traiul vieții, e cumpătat, frugal peste măsură și sobru. Luĭ nu i-aŭ dat stăpînirile după vremĭ nimic pe nemuncite, prădalnic n'a fost de feliul luĭ, încît nu i-a rămas decît cumpăneala pentru a o putea duce de azĭ pe mîne; ba sute de anĭ a muncit pentru stăpînul Ungur și numaĭ pe apucate maĭ vedea și de nevoile sale. Această luptă grea pentru existență l'a oțelit, încît de la 48 încoace de cînd iobăgia a sters-o spălînd-o cu sîngele saŭ, cu toate asupririle politice și economice din partea guvernelor ungureștĭ, Romînul progresează văzînd cu ochii economicește, cuprinde pămînt, cumpără moșiĭ boereștĭ, a întemeiat vre o 56 băncĭ și maĭ multe societățĭ de cumpătare, trăește maĭ bine și se întărește pe locurile, ce le ocupă și maĭ presus de toate s-a deșteptat într'însul dorul libertățiĭ, demnitatea de om; se revoltă și geme în sufletul săŭ la orĭ ce lovitură, ce'ĭ aplică stăpînirea Ungurească prin legĭ și ordonanțe ministeriale. Jignirile necurmate, întemnițările și pedepsele în banĭ pentru crima de a-șĭ iubi neamul, aŭ deșteptat în el sen-

timentul unităţiĭ naţionale şi dorul de o răfuială definitivă. Toate aceste progrese le datoreşte Ungurilor maĭ mult decît şcoaleĭ saŭ fraţilor săĭ, fiind-că acţiunea Ungurilor aŭ provocat reacţiunea luĭ.

Ungurul din potrivă de cum a năvălit în Europa, a trăit din pradă s'a înfruptat de traiul bun, fără multă muncă. Tot evul mediŭ a dus-o într'un războiŭ, făcînd jafurĭ în ţara lor şi în ţerile vecine, luptîndu se între eĭ cînd n'aveaŭ cu cine, pînă ce le-aŭ pus Turciĭ călcîiul pe gît. Cînd aŭ simţit că dă duhul dintrînşiĭ, s'aŭ dat robĭ împăraţilor Austrieĭ, care i-aŭ scăpat de Turcĭ şi i-aŭ luat sub aripă, cum se ia copilul de suflet. Ungurul înse, ca copilul de suflet, îndată a început a da din coate şi a goni pe copiiĭ adevăraţĭ de la masa Austrieĭ, s'aŭ repezit ca corbiĭ hămesiţĭ după favorurĭ şi privilegiĭ, şi la 48 sub cuvînt de dor de libertate voiaŭ să facă uz din abuz, un drept asupra popoarelor băştinaşe ale Transilvanieĭ, voiaŭ unirea Transilvanieĭ cu Ungaria, voiaŭ să înghită pe Romînĭ pentru a-şĭ hultui sînge de Roman! în vinele de Asiat, voiaŭ o pradă maĭ de seamă. Pentru această ţintă nobilă sub conducerea vestituluĭ Cosuth aŭ făcut revoluţie, aŭ profitat de slăbăciunea Impăratuluĭ Austrieĭ, pentru a face o Ungarie mare din Carpaţĭ la Adriatica, pentru a-şĭ aşeza prada în cuib. Insă de astă dată socoteala era făcută fără birtaş; după ce aŭ curăţit Transilvania de armata austriacă, s'aŭ isbit de Romînĭ, aŭ dat faţă cu Moţiĭ luĭ Iancu. Ceĭ maĭ de seamă comandanţĭ aĭ luĭ Cosuth, Vasvari, Kemeny şi alţiĭ aŭ fost trimeşĭ în maĭ multe rîndurĭ cu miĭ de revoluţionarĭ Ungurĭ, înpotriva luĭ Iancu la Abrud, dar vorba ceia, mulţĭ aŭ venit, puţinĭ s-aŭ întors. In fine cu ajutor rusesc Unguriĭ aŭ fost dezarmaţĭ la Şiria şi şefiĭ revoluţionarilor aŭ ţişnit prin toate ţerile Europeĭ şi chiar prin America schelălăind şi ţipînd, iar ţăranul Ungur s'a astîmpărat frumuşel, zicîndu-şĭ „de, şi aşa se potrivi" vorba ţiganuluĭ. — A urmat apoĭ absolutismul nemţesc pănă la 1860, apoĭ tîrguelile pentru a statornici o dreptate în Austria pînă la 66, cînd Austria e invinsă în Italia şi Bohemia. Ungurul eroŭ de felul luĭ, după 16 anĭ de post şi rugăciune simţind slăbiciunea împăratuluĭ, ameninţă cu tradarea, cu revoluţia şi dobîndeşte unirea Transilvaniei cu Ungaria, aşa fără par, fără nimic. Se face dualismul, şi Unguriĭ reîncep a se hrăni din muncă străină; popoare întregĭ li s'aŭ aruncat în gură ca să le pască cum vor şti eĭ maĭ bine. Sînt 33 de anĭ de atuncĭ, Unguriĭ aŭ trăit lume albă, dar nicĭ carne nu s'a prins pe eĭ, nicĭ mintea nu le-a

venit la cap. In furia lor de a-șĭ mări și nobilita neamul, aŭ pornit vînătoarea de suflete, sistemul de desnaționalizare al popoarelor. Insă în loc de a desnaționaliza pe popoarele băștinașe aŭ reușit să le învrăjbească și să le trezească la viață. Numaĭ pe Evreĭ i-aŭ putut înghiți pînă acuma, dar și pe aceștia așa pe nemestecate; fiind-că moșiile boerești, industria, presa și comerciul li s'a dus în mîna Evreilor cu capitala Pesta cu tot, iar de desnaționalizat, nu sînt Unguriĭ poporul, care să poată desnaționaliza un popor tenace, cu tradițiĭ vechĭ și încercat cum e poporul evreesc; alte popoare maĭ ceva decît Unguriĭ, Francezii d. e. n'aŭ reușit să-i asimileze, nu cum-va aŭ să reușască eĭ?

Prin școala ungurească susținută din sudoarea popoarelor nemaghiare și prin privilegiul de a fi singuriĭ stăpînĭ aĭ Ungarieĭ, clasa cultă ungurească a reușit în 20 de anĭ să soarbă din țerănimea ungurească, tot ce a fost capabil de a învăța cîte-va buchĭ să'ĭ facă funcționarĭ, incepînd de la miniștriĭ pînă la cel din urmă servitor de biroŭ și macagiŭ la tren; aŭ împănat toată întinderea Ungariei cu proletarĭ intelectualĭ, cu oamenĭ cu casa 'n spate, îndepărtînd cu gelozie tot ce e nemaghiar de la acest favor. Ast-fel partea maĭ de seamă din țărănimea ungurească s'a dat la meseria de consumator. Restul, care cu toate brîncile ce i s'a dat spre funcțiĭ, din oroare pentru carte a rămas la plug, privește cu jind la frațiĭ boerițĭ ca prin farmec, i se ațîță pofta de mîncare, dorul de huzureală fără muncă, se dă la lux și la lenea tradițională. Vorba ceia, ursul care a gustat odată carnea de oaie, nu maĭ umblă după furnicĭ și buruenĭ. Iată pentru ce, tocmaĭ atuncĭ cînd Ungurii se temeaŭ de revoluțiĭ romîneștĭ, s'aŭ trezit de odată cu revoluțiĭ Ungureștĭ de țăranĭ în toate colțurile Ungarieĭ. Eĭ numesc această mișcare, socializm, pentru a se lăuda în lume că țin pas cu secolul, adevărul e însă că s'a trezit și în prostimea ungurească pofta de a trăi ca boeriĭ de la Pesta, viață de parazit. Idealul socialismuluĭ e munca pentru toțĭ, a Ungurilor—boerĭ și țăranĭ—huzureala pentru toțĭ, munca o pot face și celelalte popoare, de ce alta sînt tolerate în țeara ungurească. Iată talpa țăriĭ ungureștĭ, această tărîță gronțuroasă ce n'a putut trece prin sîta rară a funcționarismuluĭ unguresc, un popor sărac lipit, leneș, fără aptitudinĭ pentru a produce, dar iubitor de chef și huzureală și setos de pradă prin tradiție. Iată principiile morale ale raseĭ, înrădăcinate în țărănime, trecute în clasa cultă și aplicate în relațiile sociale, în legile și viața de stat

a Ungariei. Parazitizmul și setea de pradă, acestea sînt virtuțile morale ale acestui popor, cu care a învrednicit D-zeŭ pe frații noștri să-și ducă zilele.

Să vedem acum partea estetică din caracterul țăranului Romîn și Ungur, partea care face farmecul vieții și superioritatea etnică a unui popor; estetica poporală este cel mai tare mijloc de asimilare, mijlocul care ademenește pe nesimțite și face plăcută chiar moartea națională.

In prima linie este portul național, care farmecă ochiul și știut este că înspre inimă drumul ochiului e cel mai scurt.

Portul țăranului Romîn se caracterizează prin o simplitate clasică, semnul maturității estetice, prin decență, semnul senzibilității morale, prin igienă, semnul duhului practic și prin simplitate, semnul spiritului economic. Căciula voinicească pe cap pînă la jumătatea frunții, nici odată pe ceafă, saŭ pălăria lată în borduri, care prin umbra sa accentuiază seriozitatea caracteristică din fața țeranului romin, cămașa albă pînă aproape de genunchi, ițari de aba albă mai mult largi decît strimți, costum menit anume pentru curățenie, comod, simplu și pitoresc în același timp. Peste mijloc brîŭ saŭ chimir, un pieptar alb cusut cu flori, strîns pe trup și pe deasupra sumanul larg, care îi dă Romînului înfățișarea antică și în picioare opinca tradițională. Se înțelege că după provincii și sate sînt unele varțiaiuni, dar caracterul general al costumului bărbătesc acesta este.

Costumul femeesc de asemenea e cît se poate de simplu însă tonul fundamental într'însul e grația. O camașă albă cu poale largi, albe ca omătul, mînecĭ largi cusute la umăr, pe mijloc și la fodori cu flori roșii la fete și negre la neveste, șorțul negru și catrința bătută cu fir și cu flori, la gît salbă, brîŭ peste mijloc și pe cap un testemel cu flori, legat cu grație la ceafă. Femeile poartă cizme, și numai la munți în zile de lucru încalță și opinci. Intreg costumul bărbătesc și femeesc e făcut în casă, țăsut și cusut de femei, afară de căciula și pălăria bărbatului, testemelul din cap, salba și cizmele femeești.—Vestite sînt pe urmă țăsăturile și cusăturile femeii romîne din Ardeal la fețele de perini, pe covoarele de pe pat și pe fețele saŭ culmile cu cari e împrejmuită pe sus ori ce casă țerănească. Gustul culorilor și eleganța arabescurilor din cusături și țesături sînt dovezi despre simțul estetic rafinat al femeii romîne. In Ardeal cămeșile femeești nu sînt așa de încărcate cu

florĭ și cusăturĭ ca la Rucăr de exemplu, sînt mult maĭ simple, însă tocmaĭ din cauza aceasta maĭ elegante.

Din potrivă în costumul țăranuluĭ Ungur, nimic nu e făcut în casă, totul e din tîrg, de asemenea îmbrăcămintea caseĭ. Unguroaica e meșteră maĭ mult în bucătărie decît la țăsut și cusăturĭ. Ungurul poartă o pălăriuță mică cu bordurile încovoiate în sus, cămașa scurtă, pantalonĭ strîmțĭ de postav albastru, iar vara pantalonĭ largĭ de pînză albă pînă la genunchĭ, cisme cu crețe, un spențer tot albastru saŭ o giletcă neagră și o șubă lungă saŭ o blană de oaie fără mînecĭ pînă în pămînt. Pălăria poate să fie spartă, dar Ungurul o poartă pe ceafă, spențerul poate fi soios dar să fie încărcat de nasturĭ marĭ de alamă saŭ de argint de se poate, pantalonii pot fi jerpelițĭ dar să fie cu găetane încolăcite în fel de figurĭ, ciubotele scălciate dar pinteniĭ să nu le lipsească. Toată înfățișarea Unguruluĭ e țanțoșă ; gustul estetic, decența și seriositatea îĭ sînt de prisos.

Costumul Unguroaicelor nu e țărănesc, ele aŭ luat moda mahalalelor de la orașe, poartă rochiĭ umflate cît se poate și scurte pentru ca să se vadă cismele roșiĭ din picioare. In culoarea rochiilor predominează roșu și albastru, carĭ bat maĭ mult la vedere. Costumul ca și mișcările Unguroaiceĭ, Romîncelor li se par indecente, cochete, provocătoare și cam deșanțate și de aceia nu le imitează. E interesant că chiar Țiganiĭ carĭ locuesc prin sate romîneștĭ ca fierarĭ saŭ lăutarĭ dacă le dă mîna se îmbracă ungurește, Țiganul e țanțoș și el. Țiganiĭ nomazĭ toțĭ aŭ port unguresc. Țiganiĭ sînt pînă astăzĭ singurul popor pe care l'aŭ asimilat Unguriĭ prin estetica portuluĭ lor. Ceĭ mulțĭ înainte! Romînul orĭ cît de prost, nu îndrăznește să imiteze portul unguresc, fiind-că gura satuluĭ l'ar face numaĭ decît Țigan.

Ungurul maĭ pre sus de toate ține la musteață pe care o cultivă din copilăria luĭ pînă moare. Cînd e flăcăŭ o unge cu săŭ și iĭ ridică codița în sus, ca husar în armată o dă cu pomadă cazonă, o lungește și o ascute, ca gospodar o face băț pentru a ajunge consilier saŭ primar în sat și în fine la bătrînețe o dă înspre urechĭ ca să impună tinerimiĭ prin înțelepciunea sa. Romînul poartă musteața la oală, cum se zice: s'o fi dat și ea după romîn, fiind-că așa e feliul luĭ, de cîte orĭ înghite o amărăciune saŭ o năpastă, Romînul îșĭ prinde musteața între dințĭ și o mușcă, pe cînd

Ungurul îndrăcit o sucește și o întinde. Să te ferești de Romîn cînd își mușcă musteața și de Ungur cînd o sucește.

Romînul de la naștere pînă la moarte își duce viața într'o poezie. El are formule tradiționale, poezii străvechi pentru ursitorile cari îi menesc viața la naștere, formule și poezii variate pentru jocurile copilărești; ca flăcăŭ își cîntă în doine și hore dorul și veselia, în șăzătoare și la horă are descîntece în cari își varsă focul sufletului, satire în cari își stîmpără necazul, cîntece bătrînești în cari își aduce aminte de vrednicia strămoșilor, orații la nuntă, solomonii pentru a aduce vreme bună și roadă în cîmp, descîntece de toate boalele, și bocete prin care își jelește morții. La joc, la munca cîmpuluĭ, în codru ca păstor, în cazarmă ca soldat, la chef și la întristare Romînul are o bogăție nesfîrșită de poezie.

Poezia noastră poporală prin adîncimea sentimentelor, plasticitatea și originalitatea formelor, prin minunatele figuri poetice și bogăția ei poate rivaliza cu cele maĭ de seamă poezii poporale din lume. Prin farmecul poezieĭ sale a asimilat Romînul atîtea popoare, cu cari a trăit la un loc, pe Slavĭ, Rușĭ și chiar pe Ungurĭ. Chiar țăranul ungur, cînd ĭ-a încolțit și luĭ simțul poetic în suflet, a trebuit să trăiască romînește pentru a și-l putea stîmpăra.

Ungurul are și el poezia luĭ poporală, însă primitivă ca valoare estetică și foarte săracă; partea cea maĭ mare e ca și portul de origine de la mahala, saŭ de la lăutarii țiganĭ. Ar trebui un studiŭ anume pentru a se putea dovedi aceasta. In genere Ungurii n'aŭ altă poezie, decît în genul erotic și aceasta e saŭ indecentă, saŭ brutală saŭ de o rară platitudine; aŭ și în genul eroic maĭ puține, carĭ însă sînt de origine cultă, de la cazarmă. Pentru a da o ideie aproximativă de valoarea estetică a poezieĭ ungurești iată în traducere fidelă cîte-va:

Nu știŭ doamne ce am greșit,
Că am perdut tot ce am iubit.
Luleaua mi-o am prăpădit
Amanta mi s'a dus servitoare.
Atîta durere n'ar putea-o duce nicĭ un cal.

Saŭ o poezie scrisă în genul poporal de poetul Petöfi.

Iubito, ochiĭ îțĭ sînt atît de negri
Și totușĭ strălucesc
Ca la lumina fulgeruluĭ

În noaptea întunecată
Paloșul calăuluĭ.

Saŭ alta:

Merge ciobanul călare pe măgar în spre sat. Mare-ĭ ciobanul, dar maĭ mare durerea luĭ, căcĭ amanta i-o duc la groapă. In desnădăjduirea luĭ ce putea face bietul om? Ia ciomagul și îĭ trage măgaruluĭ în cap.

Maĭ adăugațĭ ritmul hurducător unguresc și limba lucrată din topor și ideia e complectă.

Cît de altfel îșĭ cîntă romînul dorul cînd zice:

Dorule de unde viĭ?
De la tîrg de la Sibiŭ.
Dar de mîndra ce maĭ știĭ?
Știŭ bine că-ĭ sănătoasă,
Șede în casă și tot coasă;
Nu știŭ coasă orĭ descoasă
Dară lacrămĭ știŭ că varsă,
De a făcut fîntînă 'n casă.

Saŭ Dorul badeo de la tine
Peste văĭ și dealurĭ vine
De nu 'l poate opri nime.
Nicĭ cioban cu fluerul
Nicĭ voinic cu cîntecul.
Nice popa cu cartea
Numaĭ eŭ cu inima.

Saŭ Ardă-mi-te focul minte
Dacă n'aĭ fost maĭ 'nainte
Acum eștĭ, nu-mĭ trebueștĭ
De-aĭ maĭ fi pe cîtă eștĭ.

Unde maĭ punem codriĭ de aramă, de argint și diamant, palaturile de crișțal, la carĭ numaĭ belciugul din poartă face soare în lumea toată, smeiĭ, balauriĭ, fețiĭ frumoșĭ, sburătoriĭ, Ileana Cosinzeana cu părul de aur, zînele din cîmpul cu florile, vestițiĭ sfarmă peatră și strîmbă lemne, barbă cot, Pîcală și cu Tîndală de prin poveștile pe carĭ le spune la șezătorĭ cîte un moșneag dus cu privirea în lumea de pe ceea lume, iar flăcăiĭ și fetele oprindu-șĭ răsuflarea ascultă pierduțĭ. Ungurul n'are șezătoare, el petrece la crîșmă serile lungĭ de iarnă, iar vara doarme după gireada de paie rupt de osteneală.

Romînul are proverbiĭ înțelepte și anecdote pline de spirit, cu carĭ ia la vale pe Țigan, pe Sas, pe Sîrb, pe Ungur și chiar pe sine însușĭ, fiind-că Romînul își vede și cusururile propriĭ. Ungurul cînd vrea să zeflemisească, insultă saŭ înjură, și dacă îĭ spuĭ o anecdotă îțĭ respunde că e minciună.

Cu muzica lor poporală Unguriĭ aŭ devenit celebri în Europa. Și cu toate acestea nu se știe, ce e al lor și ce e al Țiganilor lăutarĭ, din ritmul săltăreț, caracteristic cînteculuĭ unguresc. Melodiile sunt furate de la frunză și de la iarbă, de la toate popoarele Ungarieĭ și în mare parte de la Romînĭ. Compozitoriĭ, carĭ le-aŭ popularizat în Europa aŭ fost străinĭ, ca Liszt care era German. Afară de aceia ele aŭ devenit celebre maĭ mult prin ritmul lor exotic, decît prin valoarea muzicală. De alt-fel ritmul cînteculuĭ unguresc e strulubatic și săltăreț ca și caracterul național. Ungurul nu cîntă decît la chef. Romînul cîntă în șezătoare, cîntă la munca cîmpuluĭ, la drum și ca cioban pe cele dealurĭ. Doina luĭ e dulce și duioasă ca și el și numaĭ compositorĭ pricepuțĭ ne-aŭ lipsit pînă acuma, pentru a se face celebre în lumea largă.

Țăranul romîn în joc e cumpătat, parcă numaĭ șuguește cu jocul, ține la mișcărĭ elegante maĭ ales cînd joacă cu fetele, iar cînd flăcăiĭ joacă singurĭ, atuncĭ jocul e voinicesc; numaĭ după ce fetele aŭ plecat stolurĭ stolurĭ de la horă spre casă, cînd rămîn flăcăiĭ singurĭ, atuncĭ cîțĭ-va caraghioșĭ poruncesc lăutaruluĭ să le tragă una țigănească de rîs, și atuncĭ joacă un ciardaș unguresc. Ciardașul însă nu-l știŭ decît caraghioșiĭ satuluĭ, carĭ prin armată de atîta se țin, adună la năzdrăvăniĭ pentru a face haz cu ele în sat.

Singurul joc unguresc e ciardașul, care nu se poate descrie, trebue văzut. Mișcărĭ iuțĭ și tremurate, învîrtiturĭ și săriturĭ amețitoare, gesturĭ desfrăbălate, loviturĭ cu palma în turetciĭ ciobotelor, sdrîngănelĭ din pintenĭ, frămîntăturĭ epileptice, o tropăială și o sghihuială, parcă necuratul a dat întrînșiĭ nu alta. Femeile se întrec cu flăcăiĭ în mișcărĭ deșanțate și indecente.

Hora romînească se face obișnuit sub niște salciĭ pletoase lîngă gîrla ce trece prin sat, fetele staŭ la umbra salciilor, flăcăiĭ în soare, copiiĭ se hărjonesc de pe lăturĭ orĭ staŭ și privesc la horă de pe gardurile din prejur, iar maĭ la o parte sub un gard cu streșină staŭ bătrîniĭ și spun la snoave orĭ pun la cale trebile satuluĭ. Tot satul e la horă, copiiĭ și tineriĭ sub ochiĭ părinților. Cînd e spre

înserate, toată lumea pleacă spre casă, fetele înainte şi flăcăiĭ cîntînd în urma lor.

Hora romînească n'are nicĭ un haz fără descîntece. După tactul muziceĭ flăcăiĭ recitează poeziĭ, la carĭ aŭ cioplit toată săptămîna la cîmp trăgînd cu sapa orĭ cu coasa; ast-fel îşĭ fac eĭ declaraţiile, se ciupesc uniĭ pe alţiĭ, orĭ iaŭ la vale pe fetele făloase saŭ boite. De multe orĭ pe cîte-o fată prea albă saŭ prea roşie o daŭ pe faţă cu funingine de ciaun, o duc la gîrlă şi o spală frumuşel, apoĭ iĭ descîntă aşa.

Rumenele şi boia
Fac pe mîndra frumuşea,
Dar ştie-o naiba cum le-a pus,
Că pe nas nu i-aŭ ajuns.

In satele Unguretşĭ ciardaşul se face la crîşmă saŭ cel mult în faţa crîşmeĭ, se joacă pe 'nfundate, numaĭ din cînd în cînd se aude cîte un chiot saŭ un răcnet din gura unuĭ flăcăŭ maĭ îndrăzneţ; între jocurĭ flăcăiĭ maĭ daŭ pe la teşghea, încît seara se întorc pe 2 cărărĭ, iar fetele se sbenghiuesc în timpul acesta pe afară. Maĭ rar ciardaş unguresc se sparge fără bătae şi fără de capete sparte.

In sate cu populaţie mixtă jocurile ca şi biserica sînt separate, flăcăiĭ ungurĭ maĭ daŭ pe la hora romînească, Romîniĭ însă nicĭ odată la a lor. Căsătoriĭ mixte nu se întîmplă nicĭ odată.

Se zice că la chef fie-care om îşĭ dă în petec, „in vino veritas". Şi întru adevăr Romînul la chef e sfătos, dă la poveţe, orĭ îĭ vin în minte toate amărăciunile şi cîntă doina de jale de se topeşte inima în el. Maĭ rar Romînul e buclucaş la beţie. Ungurul cînd e cu chef, îşĭ razămă capul în cotul mîniĭ drepte pe masă, cu stînga se apucă de pălăriuţa din ceafă şi plînge şi răcneşte; iar dacă Ţiganiĭ îĭ trag un ciardaş papricat, deodată din plîns dă în joc turbat, şi dacă nu'ĭ ajunge casa, sare pe masă şi o duce acolo înainte. Cînd crîşmarul vrea să'l oprească, îĭ trage cu sticla în cap, se duce la Ţiganĭ, îĭ îmbrăţişează şi îĭ sărută, le lipeşte ultimul florin de hîrtie în frunte şi joacă maĭ departe, pînă ce îl scot pîrgariĭ din crîşmă orĭ cade obosit sub masă.

Prin urmare nicĭ prin portul, nicĭ prin poezia, nicĭ prin feliul lor de a petrece nu vor reuşi Unguriĭ vre-odată a desnaţionaliza pe Romînĭ; dar nicĭ Romîniĭ pe Ungurĭ, fiind-că frumosul trebue

simţit pentru a fi ademenit de el, iar Ungurului se vede că'i lipsesc dispoziţiile naturale pentru aceasta, celulele din crieri.

Prin religiune s'aŭ încercat principii Transilvaniei în secolul al 17-lea să desnaţionalizeze pe Romîni ademenindu-i la calvinism; n'aŭ reuşit nici-o dată, fiind că şi religiunea se bazează pe un simţ tot atît de adînc ca şi cel estetic, pe simţul religios care după atîtea veacuri s'a înrădăcinat adînc in sufletul şi moravurile Romînului. De şi între credinţele Romînului sînt multe superstiţii păgîne, cari din cauza farmecului lor poetic n'aŭ dispărut încă, cu toate acestea Romînul e bun creştin, ortodox şi în credinţe şi în formele religioase. Biserica în Dumineci şi sărbători e plină, copiii de mici sînt crescuţi în frica lui d-zeŭ, preotul e respectat şi moralitatea proverbială a ţăranului romîn din Ardeal se datoreşte în prima linie religiozităţii sale. Romînul şi-a asimilat deja religiunea creştină, a potrivit-o cu caracterul săŭ, încît nici nu se poate închipui un Romîn necreştin. E interesant cum în poveştile şi snoavele sale a romanizat pînă şi pe D-zeŭ, Christos şi S-tul Petru. Ei călătoresc pe pămînt ca nişte Romîni drumeţi, ajutînd pe cei nevoieşi, vindecînd pe cei bolnavi, răsplătind pe cei drepţi şi pîcălind pe cîte un fudul saŭ răŭ mai dihai decît vestitul Pîcală din povesti, şi cînd S-tul Petru îşi ia nas, il mai pîcăleşte D-zeŭ şi pe el, dîndu-l pe mîna cîte unui Romîn buclucaş, să-l ferchezuească şi să-l dea la brasdă.

De alt-fel şi Ungurii şi-aŭ asimilat figurile mitice creştine după caracterul lor. Iată în traducere fidelă o poezie poporală ungurească:

Pe Alföld (pusta Ungariei) este-o crîşmă izolată,
Acolo bea bătrînul Dumnezeŭ de necaz,
Ingerii îi trag la ureche cîntecul favorit,
Isus Hristos stă alături şi bate din pinteni
Iar S-tul Petrea jupeşte vulpea într-un colţ.

Parcă e o bandă de hoţi de cai, cari s-aŭ abătut pe la crîşma din cîmp şi fac chef unguresc. La Unguri de alt-fel creştinismul n'a străbătut decît în scoarţa de deasupra, de unde arşiţa semidocţiei moderne a început deja să 'l scoată; dovadă că în foarte multe sate pentru a scăpa de cheltueli cu popa şi cu dascălii, ţaranii unguri s'aŭ declarat în mase fără confesiune, în urma legilor bisericeşti liberale din anul trecut.

Romînul socotește pe Ungur păgîn și spurcat, fiind-că nu se închină romînește și nu ține posturile și dacă-ĭ vine la casă îl ospătează cu ce i-a dat D-zeŭ, dar vasele din carĭ a mîncat le aruncă și cînd a plecat, de-l întreabă un Romîn din sat pe cine a avut la casă, iĭ respunde că n'a fost nimenea decît ia un Ungur, care a venit și s'a dus.—Cînd Romînul de mare nevoe, dă pe la casa Ungurului, mînîncă din traistă pe prispa caseĭ, nicĭ el n'ar primi să fie ospătat, dar și Ungurul e aristocrat, cînd e la dat, el nu e democrat, decît cînd primește. Tot așa e Ungurul și în politică și natural că moralizarea unuĭ ast-fel de demo-aristocrat nu se poate face alt-fel decît dîndu-ĭ peste labe. I-a și cam dat Romînul, așa pe la soroace, și i-a maĭ da de n'or intra zilele în sac, doar l'a încreștina de la o vreme.

La drum, orĭ în tîrg de se întîlnește Romînul cu un Ungur, iĭ zice „jupîne" și îl întreabă de sănătate, Ungurul iĭ zice „bade" și iĭ maĭ zice și „moĭ". Pe Romîn atuncĭ îl scormolește la inimă, dar își zice în sine: „degeaba, nu e Ungurul ca omul, să știe ce se cuvine și ce nu. De unde nu-ĭ, nicĭ D-zeŭ nu ia". Il lasă în plata luĭ D-zeŭ și pleacă. Dacă maĭ rar dă de un Ungur maĭ delicat, atuncĭ își zice: „Uite ce Ungur romîneț, de treabă ca un Romîn, ce o maĭ fi și asta". Eticheta Romînuluĭ țăran e mult maĭ severă decît cea boerească. Cînd e vorba de cinstea cuvenită, Romînul e foarte aspru față de sine și își face mustrare pentru o vorbă nerumegată. E aspru și față de alt Romîn, dar îngăduitor, peste măsură de îngăduitor față de străinĭ și maĭ cu seamă față de Ungur. Ungurul, deștept cum e el, ia această îngăduință drept umilire și nu înțelege adîncul dispreț adunat din moșĭ strămoșĭ în zicala romănească „de treabă ca un Romîn!"

In viața familiară Romînul e autoritar, ține la nevastă și copiĭ ca la ochiĭ din cap, are însă principiul „că pe copil să-l iubeștĭ, dar el să n'o știe". Tatăl crește pe copiĭ maĭ mult cu zeflemeaua și cu porunca scurtă, dar mama iĭ maĭ bate ca să se prindă carne pe eĭ. Romînul are zicala, că cine nu se pocăește de vorbă, nu se pocăește nicĭ de băț". După ce băețiĭ se fac flăcăĭ, tatăl e scurt la vorbă cu eĭ, maĭ rar le spune și cîte un cuvînt bun, dragostea și-o arată numaĭ prin aceia că le încredințează trebĭ serioase ale gospodărieĭ. Romînul nu se sperie de copiĭ cît de mulțĭ „fiind-că copiiĭ sînt averea Romînuluĭ". Numaĭ cînd iĭ pleacă

feciorul în armată, orĭ i se mărită o fată, podoaba caseĭ, atuncĭ oftează din adînc îșĭ șterge ochiĭ cu mîneca cămeșiĭ, dar îșĭ ține firea și ocărăște pe nevastă, că se bocește ca după mort. Cînd s'a hotărît Romînul să-șĭ însoare un fecior saŭ să-șĭ mărite o fată, venind de la biserică nu'șĭ dă jos sumanul de sărbătoare, se așază după masă, trimete pe nevastă să'ĭ aducă feciorul saŭ fata și cînd eĭ întră, îșĭ ia căciula de pe masă, o pune pe cap și'ĭ zice serios: „Eĭ băete, cred că ți-a sosit vremea să nu maĭ bațĭ cele șăzătorĭ, am gîndit că ar fi bine să te însorĭ, ce zicĭ și tu? — De taică, cum iĭ zice și d-ta" iĭ respunde feciorul învîrtind căciula în mînă. Mireasa se știe de maĭ 'nainte, fiind-că mama e poștă între tată și copiĭ. Cu nevasta Romînul de asemenea e autoritar, la drum și la biserică el merge inainte cu bărbațiĭ, și nevasta în urmă cu femeile. La masă bărbatul cu feciorii staŭ pe laițe, iar nevasta cu fetele staŭ în picioare, maĭ făcîndu-șĭ treabă pe la foc. Romînca vorbind despre bârbat cu un străin iĭ zice „D-luĭ", față de bărbat e respectuoasă cînd e în lume, în intimitate însă îl stăpînește cu binișorul, și dacă e necăjit pe cine-va îl potolește cu mult bun simț. La nevoie Romînca, cunoscîndu-șĭ farmecul maĭ dă și cu lacrămile și bărbatul ne maĭ avînd încotro, se dă rob.

Cuvîntul unguresc pentru bărbat e „stăpîne" cu toate acestea în cele maĭ multe cazurĭ femeia stăpînește și dacă bărbatul face gură, atuncĭ Unguroaica, îl înjură de sfințĭ și cărțĭ bisericeștĭ, iese în ușa caseĭ, pune mînile în șold și îl ocărăște în gura mare ca să audă satul. Bătaia n'o face să tacă, ci maĭ mult iĭ ascute limba. La nevoie, cînd Romînca îșĭ îmblînzește bărbatul cu lacrămĭ, Unguroaica ia cleștele, orĭ vătrarul de la foc și iĭ trage în cap, saŭ îl opărește cu apă fiartă și pînă îl pune bine în frîŭ nicĭ moartă nu se lasă.

Romînca supărată pe o vecină, nu'ĭ maĭ calcă în casă, și pe drum o ocolește; Unguroaica o spală cu înjurăturĭ și ocărĭ peste gard, pînă o vîră în casă. Ține să o audă satul, fiind-că se impune prin aceasta; orĭ iĭ stîlcește cînele, găinele, porciĭ saŭ copiiĭ, cînd le-a intra piciorul în ograda eĭ. Pe urmă se judecă la primărie, și bărbatul plătește cheltuiala, ca soț credincios ce e. Romînca se teme de gura satuluĭ ca de foc, Unguroaica o provoacă. Gura satuluĭ la Romînĭ sînt vorbele și veștile, carĭ merg din gură în gură până cutrieră tot satul, satirele de la horă și strigarea peste sat de la lăsatul săculuĭ, cînd după ce întunecă bine, flăcăiĭ se

urcă pe două dealurĭ din preajma satuluĭ și strigă uniĭ către alțiĭ în auzul satuluĭ întreg. In aceste strigăte spun ca de pe carte toate păcatele nevestelor și ale fetelor de peste an, încît cine a fost strigată odată peste sat îmbătrînește fată mare, iar de'ĭ nevastă și-a găsit beleaua, tot satul se ferește de ea, ca de popă tuns.

Gura satuluĭ e maĭ neîndurată decît gazetele, și de cele maĭ multe orĭ maĭ dreaptă. De aceia zice Romînul: „Să te ferească D-zeŭ de gura satuluĭ". Nicĭ biserica, nicĭ justiția n'a contribuit atît la curățenia moravurilor romîneștĭ ca gura satuluĭ.

Și Unguriĭ vor fi avînd gura satuluĭ, poate maĭ ceva decît a Romînilor, dar la eĭ e lucru de laudă poate ceea ce pentru Romîn e rușinos, și lucru de ocară, ce Romînul cinstește! Și această deosebire de vederĭ, va fi o cauză bine cuvîntată pentru adînca înstrăinare a acestor două neamurĭ. Ele își sunt străine nu fiind-că nu se cunosc, ci fiind-că prea se cunosc.

Atît în Transilvania cît și în Romînia s'aŭ făcut legĭ peste legĭ și codice penale o mulțime, fără ca acestea să se întemeeze pe morala socială, pe moravurile țăranuluĭ, încît țăranul prin legile de care e stăpînit e scos dintr'ale luĭ și cu totul desorientat, el știe una din moșĭ strămoșĭ și legile îĭ spun alta. Nicĭ un jurisconsult nu și-a luat osteneala să facă un studiŭ temeinic asupra moravurilor juridice ale țăranuluĭ, pentru ca legislația statuluĭ să poată procede treptat și ast fel legile să poată fi întru adevăr moralizătoare. O justiție care nu iese din moravurile poporuluĭ, stă în văzduh, nicĭ nu împedecă de la crime nicĭ nu moralizează, ci maĭ vîrtos învrăjbește. Și întru adevăr moravurile juridice ale țăranuluĭ nostru multora li se vor părea curioase și primitive. Iată cîte-va exemple:

Țăranul nimic nu respectează maĭ mult decît munca cruntă, munca de țăran, numaĭ munca cu plugul și cu sapa sfințește proprietatea; munca cu condeiul, cu gura saŭ cu biciul în urma muncitorilor el o socotește jucărie, un fel de șmecherie, care se învață din carte și se soarbe din haina albastră. De aceia un flăcăŭ voinic își face un merit în tot satul, dacă în puterea nopțiĭ va da vitele în iarba boerească, saŭ chiar a unuĭ țăran maĭ chiabur, căruia îĭ muncesc slugile; e mare rușine însă dacă e prins, fiind-că îĭ iese buhul, că e nătărăŭ. Poate să știe tot satul, că Romînul a adus un car două de lemne din pădurea statuluĭ, fiind-că lemnele

le dă D-zeŭ, fără muncă; dar iarăşĭ să nu fie prins, nu fiind-că i-ar fi ruşine de sat, dar îşĭ maĭ pierde vremea de geaba prin puşcărie. Pentru copiĭ chiar e o vitejie să fure fructe din grădinile altora, că doar nu proprietarul a suflat în ele, ca să crească şi să se coacă; dacă e prins, mănîncă ferchezuială şi tace din gură: prostia se plăteşte.

Dacă un vecin lupav, îĭ taie cu plugul o brazdă din pămînt pe care a udat-o el anĭ de zile cu sudorile sale, saŭ îĭ coseşte o făşie de iarbă dintr-un clin de loc moştenit din părinţĭ, atuncĭ îl chiamă la faţa loculuĭ, îĭ arată semnele şi dacă şi acum îl năpăstueşte, atuncĭ face moarte de om, se dă singur pe mîna justiţieĭ şi zace anĭ de zile la ocnă, fără altă părere de răŭ, decît că e năpăstuit şi de oamenĭ şi de legĭ. Satul pe un ast-fel de ucigaş îl compătimeşte şi îĭ ajută copiiĭ. Cînd se întoarce în sat, lumea îl cinsteşte ca şi maĭ 'nainte şi nu se sfieşte a vorbi cu el, ca de o nenorocire de crima ce a comis. Poate că n'ar ajunge Romînul la una ca aceasta, dacă legile i-ar ocroti pămîntul cu atîta putere, cîtă dragoste are el pentru dînsul. Legile însă pentru o brasdă de loc nu fac mare haz, şi boeriĭ, carĭ aplică legile şi maĭ puţin.

Tot moarte de om face, cînd va prinde pe cine-va că'ĭ încarcă o clae de griŭ saŭ un car de fîn din cîmp, fiind-că acelea sînt muncite de el şi afară de aceia averea din cîmp nu e ca cea din sat să o poţĭ păzi, în cîmp o păzeşte D-zeŭ; şi cine n'are frică nicĭ de D-zeŭ, nu-ĭ păcat să'ĭ daĭ cuŧparul în cap ca la fiară. Justiţia fireşte să înfioară de un ucigaş pentru o pagubă de cîţĭ-va francĭ, îl crede criminal născut saŭ prin obiceiŭ; nu'şĭ aduce aminte că ţăranul cînd pierde din două care de fîn unul, are o pagubă maĭ mare decît cel ce din două milioane pierde unul, fiind-că el l'a agonisit cu muncă grea în arşiţa soareluĭ, nu la umbră în culoarele burseĭ, aşa dintr'un condeiŭ. Pagubele şi cîştigurile nu se judecă după valoarea lor în numerar, ci după valoarea lor de sentiment, de durere saŭ bucurie. Iar legile nu ştiŭ evalua sentimentul ţăranuluĭ, fiind-că legislatoriĭ n'aŭ unitatea de măsură penru aceasta, nicĭ nu văd adîncimile de măsurat. Şi cu toate acestea de geaba se silesc legile a moraliza pe ţăran cu unităţĭ de măsură străine luĭ, fiind-că sentimentul e ca marea adîncă, iar legile vînturĭ uşoare care de abia încreţesc suprafaţa apeĭ.

Se întîmplă că în crîşmă un buclucaş loveşte pe un Romîn,

vorba trece ca vîntul prin sat, sar cei 4 feciori ai Romînului, smulg proptele de la garduri, năvălesc în crîşmă şi fără vorbă culcă la pămînt pe cel ce a cutezat să lovească pe tatăl lor. „Patru în contra unuia, mişelie! îşi zice judecătorul, pentru o palmă un omor". Aşa o fi întru adevăr, la cei deprinşi cu legile cavalerismului şi emancipaţi de dragostea pentru părinţi. Romînul însă, după D-zeŭ are pe tatăl săŭ şi un fir de păr clătit din capul lui, îl duce la păcat.

Un sburdalnic întors din armată şăgalnic ca un fluture, ciupeşte la horă pe mîndra unui flăcăŭ mai nătîng. Acesta nici una, nici două, pune mîna pe un bolohan din malul gîrlei şi îi trage cu el în numele tatălui. Dacă l'a iertat D-zeŭ dintr'atîta, bine, dacă nu, îi pune genunchele pe piept şi nu arare ori se întîmplă ca avînd doi trei flăcăi în spinare, să-l strîngă de gît pînă nu se mai sbate. Pentru o glumă nevinovată, atîta sălbătăcie, iarăşi e revoltător pentru judecătorul cavaler de moda nouă, pentru flăcăul romîn însă

Lumea-i largă fete-s multe
Şi mai mari şi mai mărunte,
Lîngă mîndra toate-s slute.

Şi aşa mai departe, s'ar putea înmulţi exemplele cu sutele pentru a se vedea, cît de mult se deosebeşte morala ţăranului romîn, de a altui popor, saŭ de morala din carte. Noroc, că moravurile ţeranului sînt adînc înrădăcinate în sufletul lui, şi de aceia fiind înfrînat de ele, crimele sînt rari de tot.

Ungurul are şi el morala sa socială, însă cu rădăcini mai puţin adînci, fiind-că traiul lui a fost schimbător; în scurtă vreme el a premenit sute de moravuri străine, pentru a ajunge ca să nu mai frigă carnea sub şaua calului cum făcea odată, ci la foc, pentru a ajunge din popor nomad, stăpîn peste un popor de viţă latină în mijlocul Europii. Cît despre proprietate, ţine şi Ungurul la ea, însă la el proprietatea o sfinţeşte jaful, nu munca. Ca popor nomad a jefuit cu suliţa şi ca popor european cu legi liberale. Precum Romînul face moarte de om cînd i se ia o bucată de pămînt, ast-fel Ungurul o face, cînd nu-i se dă de bună voe; Romînul se revoltă cînd i se calcă un drept şi Ungurul cînd nu poate călca pe al altuia. Pentru aceia Ungurul se crede pe sine *erou*, fiind-că ştie să ia, iar pe Romîn *hain*, fiind-că nu dă. Pe moravurile şi

limba romănească însă eroul lor se chiamă *tîlhar*, iar hainul *om de treabă*. De, sînt vederĭ și vederĭ? D-zeŭ știe care o fi avînd dreptate. Starea lucrurilor însă parcă îĭ dă dreptate Unguruluĭ. Ungurii culțĭ sint maĭ înțelepțĭ în facerea legilor decît Romînii, la eĭ legile de stat sînt eșite din firea poporuluĭ, criteriul moral al legilor Ungarieĭ e jatul, ca și la țărănimea lor. Legile lor sînt florĭ naturale pe carĭ le a dat firea și istoria lor. De acum se vor vedea fructele; parcă li se apropie și lor toamna, de n'or fi mințind și acum semnele vremilor.

Pentru învățătura din școală țăranul romîn are puțină tragere de inimă și puțin respect, nu fiind-că n'ar putea să învețe, căcĭ slavă Domnuluĭ se distinge chiar prin școlile ungureștĭ și nemțeștĭ. Dar știe din experiență, că'ĭ aduce maĭ mult răŭ decît bine. Dacă Romînul maĭ cu stare își dă băietul la școală, pierde mîna dreaptă la gospodărie, îĭ cară anĭ de zile pe la cele școli cu desagiĭ în spinare pe vreme bună și pe vreme rea, de mîncare și haine de primeneală. La sfîrșit îĭ iese băietul un învățător saŭ cel mult popă în sat și trăiește maĭ necăjit decît un gospodar de frunte; cartea și patrafirul puțin îĭ aduce, iar plugăria nu'ĭ maĭ priește. Funcționar știe Romînul că n'are să'ĭ ajungă băietul, fiind-că pentru aceasta i se cere să se lepede de neamul săŭ. Și decît lepădat de neam, maĭ bine mort să'l știe. Dacă băietul iese cu maĭ puțină carte, dacă ajunge un semidoct și trăește în sat, atuncĭ e și maĭ răŭ. Semidoctul îșĭ leapădă portul strămoșesc pentru niște sdrențe, nu maĭ vorbește drept romănește, îșĭ pierde credința în D-zeŭ, nu maĭ ține sfintele posturĭ, se leapădă de obiceiurile strămoșeștĭ, e răŭ gospodar, leneș și pătimaș, ajunge un calic și trăește șmecherind pe uniĭ și pe alțiĭ cu scrisorĭ și cu strîmbătățĭ, încît pentru el îi ajunge tot neamul de ocară și de blestem în sat. Invățătura din școala din sat de asemenea puțin îĭ folosește. Cel mult, dacă îĭ ajunge băietul să cînte la strană—maĭ are Rominul o leacă de mîngăere, încolo cu scrisoarea și cetirea puțină treabă face. Scrisoarea nu-ĭ folosește fiind-că, toate hîrtiile de la tribunale și chiar de la notarul din sat sînt ungureștĭ, și trebue să ĭ plătească notaruluĭ ca să i le citească. De cetire n'are folos, fiind-că n'are ce ceti. Literatură are el maĭ frumoasă decît cea de prin cărțĭ, iar alte cărțĭ de folos practic, pentru el nu sînt. Și întru adevăr nouă Romînilor ne lipsește cu totul o literatură pentru popor, fără de care

toată cheltuiala statuluĭ pentru şcoala rurală e zădarnică. Romînul învaţă cartea din şcoală numaĭ ca să aibă ce uita. Apoĭ în şcoala sătească din Ardeal copiiĭ işĭ pierd vremea maĭ mult cu limba ungurească, toată ziua îşĭ stîlcesc fălcile ca să înveţe cum se zice cîne, boŭ şi măgar pe ungureşte şi la sfîrşit ajung cu învăţătura limbiĭ ungureştĭ pînă la genunchiul broaşteĭ, vorba cea.

Iată pentru ce şcoala e o năpastă pe ţăranul romîn. La Ungurĭ altă socoteală. Ungurul, semidoct de-o eşi, n'are ce obiceiurĭ să piardă ca să se înstrăineze de părinţiĭ săĭ; hrăpareţĭ şi ştrulubaticĭ sînt şi ceĭ neînvăţaţĭ şi afară de aceia Ungurul care ştie două buchĭ ajunge notar în sat saŭ în altă parte între Romînĭ. Ungurul maĭ are şi profit practic din carte, fiind-că toate actele publice sînt în limba luĭ şi în carte maĭ dă şi de o leacă de literatură, pe care el în sat n'o are. Dacă vra să înveţe maĭ departe statul îĭ dă tot ajutorul şi azĭ mîne se trezeşte deputat.

Şcoala susţinută în Ardeal din sudoarea Romînuluĭ, aduce foloase Unguruluĭ, iar Romînuluĭ nu numaĭ nu-ĭ foloseşte, dar chiar îĭ strică. Pe Romînul analfabet nu 'l maĭ desnaţionalizează Unguriĭ cît vor trăi eĭ, dar pe cel semidoct dacă nu'l desnaţionalizează, încalte îl demoralizează, şi acesta e deja un profit pentru Ungurĭ.

Unguriĭ aŭ făcut şi din armata lor teritorială, din honvezime, unde instrucţia e ungurească, un mijloc de cultură pentru ţăranul ungur şi de desnaţionalisare pentru Romînĭ. Şi întru adevăr Ungurul se întoarce din armată, dacă nu cu altă cultură, cel puţin cu mustaţa cătrănită, cu cărare în păr pe ceafă, ras pe după gît şi cu pintenĭ la ciobote, încît vîră în dracĭ tot satul. Romînul se întoarce cum a plecat, că de 'l pun păcatele să vie maĭ ţanţoş îl ia tot satul la vale. Dacă vine cu haine albastre şi merge la horă, îndată îl întreabă un flăcăŭ din sat: „Dar bine bre, naiba te-a pus să te facĭ boer? dar dacă ţi s-or rupe raihuziĭ ceia în genunchĭ, cu ce-o să ţi-ĭ petecească mata? Trebue să cernească pînză, că neam de neamul tăŭ n'a purtat strae boereştĭ ca să fi remas vre-un petec prin cele lăzĭ. „Apoĭ Romînul tocmaĭ fiind că 'ĭ zeflemist, suportă orĭ-ce, numaĭ zeflemeaua ba.

Unguriĭ temîndu-şĭ pielea, sînt cuprinşĭ de furia desnaţionaţionalisăriĭ; eĭ nu aŭ o instituţie de stat saŭ socială, care să nu vizeze aicĭ. Nu cruţă nicĭ jertfe, nicĭ osteneală pentru acest scop. Nereuşita nu-ĭ descuragiază, fiind-că Ungurul e copil, el tot ce doreşte

nădăjduește, resistența îl îndîrjește și maĭ mult. Se bucură de un țigan și de orĭ ce lighioae cînd ișĭ maghiarizează numele, il îmbrățișează și il ajută ca pe un frate. Din toate popoarele Ungarieĭ maĭ ciupesc eĭ cîte un nemernic, cîte un șiret, numaĭ dintre Romînĭ nu-ĭ chip și asta iĭ face să turbeze și să alerge la răzbunare.

Romînul nu se maghiarizează, el ișĭ simte superioritatea etnică în toate privințele și ține să nu se facă din cal măgar. Tot din mîndrie națională Romînul nicĭ nu primește pe un străin în neamul săŭ. Dacă se romînizează, un Sas saŭ Ungur, nu'l iartă nicĭ după 10 generațiĭ, il poreclește și il huiduește, pentru că el simte că nu e mic lucru a fi Romîn, și nu orĭ cuĭ i se cuvine să fie. Și aicĭ e o deosebire între caracterele Unguruluĭ și ale Romînuluĭ ca de la cer la pămînt, care iĭ înstrăinează unul de altul și iĭ îndușmănește. Ungurul cult caută să desnaționalizeze popoare întregĭ, din egoism orb național și din naivitate, și în timpul acesta Ungurul țăran se desnaționalizează din cauza inferiorităţiĭ sale etnice; Romînul cult țipă în lumea largă, că Ungurii desnaționalizează pe țăranul romîn; iar țăranul romîn rîde și nu se îngrijește, cum rîde uriașul cînd il amenință un becisnic. Desnaționalizarea unuĭ popor, nu se poate face decît tot prin popor, nicĭ odată prin ceĭ culțĭ; iar din două popoare nicĭ odată nu e desnaționalizat decît cel inferior etnicește și ca număr. Noĭ Romîniĭ și ca număr și ca cultură poporală le sîntem superiorĭ, prin urmare primejdie să ne înghită nu e.

Incercările brutale ale Ungurilor de a desnaționaliza pe Romînĭ sînt însă primejdioase într'atît, că iĭ împiedecă în dezvoltarea lor, iĭ jignesc în cele maĭ vitale interese economice și culturale, le revoltă cele maĭ adîncĭ sentimente și iĭ țin în loc pe calea progresuluĭ, făcîndu-ĭ să'șĭ mistue puterile în sec. Pe urmă o primejdie și maĭ mare decît aceasta e, că'ĭ înstrăinează de frațiĭ lor din Romînia prin aceia că aŭ strecurat în dialectul romînesc de peste munțĭ cîte-va vorbe și în apucăturele lor cîte-va maniere ungureștĭ, carĭ iĭ fac nesimpaticĭ Romanilor de aicĭ. Prin aceasta sentimentul unitățiĭ naționale, simpatia între frațĭ e mult scăzută acum tocmaĭ cînd împrejurările maĭ mult o cer.

Intru adevăr cînd justiția, administrația și școala de sus pînă jos sînt ungureștĭ, prin forța lucrurilor Romîniĭ de peste munțĭ trebue să primească în limba lor vorbe ungureștĭ, după cum în secoli

trecuți aŭ primit și ceĭ din principate vorbe și terminĭ tehnicĭ slavoneștĭ și turceștĭ, și după cum astăzi primesc pe ceĭ francezĭ. Aceste vorbe însă sînt ca frunza pe apă, un vînt favorabil să bată, și le-a dus pe toate.

Din împrejurarea că Romîniĭ aŭ primit de la Ungurĭ cîțĭ-va terminĭ tehnicĭ, nu urmează însă că limba e amenințată, limba maĭ puțin decît toate, fiind-că în nimic nu se deosebește Romînul de Ungur și în nimic nu'ĭ este atît de superior ca în limbă.

Limba romînă e o limbă arică, neolatină în dicționar și construcție, analitică prin natura eĭ, clară și concisă, colorată cu miĭ de vorbe figurate, cu miĭ de idiotisme pline de putere și plastice și înțeleaptă prin mulțimea proverbiilor și maximelor cristalizate în ea din timpĭ inmemorialĭ. Limba ungurească ca evoluție abia e eșită din găoace, e o limbă aglutinativă, în care pentru a exprima nuanțe de caz, de număr, mod, timp, persoană etc., trebue să se adaoge tot atîtea vorbe la cuvîntul principal, să se facă cuvinte chilometrice, în carĭ lipsește orĭ ce unitate, orĭ ce organizare. Părțile cuvîntuluĭ compus sînt ca inelele din vermiĭ primitivĭ, fie-care un vierme de sine, lipițĭ așa mehanic numaĭ. Ceia ce Romînul exprimă printr'un sufix de un sunet, Ungurul exprimă prin 7 cuvinte agățate unul de altul. Apoĭ fiind-că și Ungurul are estetica sa în construcția limbiĭ, de aceia el și-a făcut cuvinte cu rol de sufixe, tot în cîte două exemplare, unul cu vocală deschisă și altul cu vocală închisă încît tot-deauna lipește de cuvîntul precedent pe cel cu vocala potrivită. In felul acesta în cuvinte de 10 silabe obișnuit se repetă de 10 orĭ aceiașĭ vocală saŭ în cel maĭ bun caz vocale înrudite. De aicĭ rezultă o monotonie un monocord muzical care pe Ungur îl extasiază, iar unuĭ European îĭ toropește timpanul urechiĭ. Frasa ungurească e lungă și ordinea vorbelor tot-deauna în luptă cu logica și bunul simț, încît pînă ce s'a isprăvit n'aĭ înțeles nimic ; îțĭ cere o pacientă de înger ca să'ĭ aștepțĭ sfîrșitul. Accentul e năvalnic ca și întreagă firea Unguruluĭ. Cuvîntul poate să fie de un chilometru, accentul însă e pe silaba întiiŭ și fiind-că trebue să scutească atîtea silabe sub sine, tot-deauna e tare și înalt, încît silabele accentuate din cuvintele uneĭ frase aŭ aerul unor țipete de oamenĭ carĭ se îneacă, ceia ce dă frazeĭ ungureștĭ o caracteristică brutalitate. Tot ast-fel accentul frazeĭ e pe cuvîntul de la început, care din cauza aceasta trebue să țipe cu o îndoită forță. Astfel

cuvîntul și fraza ungurească ca în general caracterul Ungurului e năvalnic la început și pe urmă o lasă maĭ moale. Sintetizmul acesta în limbă, lungimea și confuzia cuvîntuluĭ și a fraseĭ influențează și gîndirea și vorbirea. De aceia Ungurul gîndește încet și vorbește lat și deșirat, încît îțĭ face impresia uneĭ harabale hodorogite care înaintează încet și hurducat prin bolovanĭ, cînd împiedecîndu-se, cînd urcînd o piatră, cînd căzînd într'o groapă, de i se desciocălează toate balamalele.

Eĭ bine e omenesc lucru, e natural, ca Ungurul cu o ast-fel de limbă să asimileze pe Romînul sprinten ca o rîndunică și în gîndirea și în vorbirea sa? Poate,

Cînd a face plopu pere,
Și răchita vișinele!

E un lucru cunoscut în Transilvania, că țăranul romîn nu învață ungurește, pe cînd țăraniĭ ungurĭ toțĭ știŭ romînește, stîlcit ce e drept, dar aceasta nu din vina nimăruĭ, ci din causă că gura Ungurului călcată odată de limba luĭ, nu e chip să se maĭ adapteze pentru o limbă europeană. Ungurul și Sasul cînd se întîlnesc, vorbesc românește între eĭ și chiar cînd Ungurul vorbește cu un alt Ungur, dacă voește să facă spirit, citează cîte un proverb romînesc, fiind-că în limba luĭ nu prea are.

De alt-fel cum ar și învăța Romînul din Ardeal o altă limbă, cînd la orĭ ce iarmaroc te-aĭ duce n'aĭ să vezĭ decît Romînĭ în haine albe și numaĭ icĭ colea cîte un Ungur saŭ Sas mohorît, cum sînt caprele între oĭ. Romîniĭ locuesc în mase marĭ și unde se învecinează cu cîte un sat două ungureștĭ, n'aŭ nicĭ o relație cu eĭ, trăesc ca mița cu cînele; pe la tîrgurĭ cine vra să'ĭ vîndă Romînuluĭ saŭ să cumpere de la el, trebue să-ĭ vorbească românește. De aceia cînd popa citește țăranilor din gazete, că Unguriĭ aŭ să ne ia limba, țăraniĭ se ghiontesc, rîd între eĭ și întreabă: „Ce-o maĭ fi și asta, părinte? Dar limba cum aŭ să ne-o iee, doar nu-s ielele, carĭ fură graiul oamenilor, cînd adorm în cîmp"?

Din toate acestea vedem adînca deosebire între caracterul romănesc și cel unguresc, vedem că în constituția fizică în poesie, în morala socială, în religie, în istorie, în limbă, în aspirațiĭ și în tot ce'l face pe un popor să fie ceia ce este, aceste două popoare îșĭ sînt protivnice — și nu numaĭ nu se vor asimila vre-odată unul pe altul, Ungurul fiind-că nu poate și Romînul fiind-că nu

ține să-și pîngărească sîngele; dar din împrejurări istorice, psihologice și politice sînt atît de învrăjbite încît nici chiar o pace durabilă nu se va putea statornici vre-o dată între ele. Bunul simț elementar, înțelepciunea de viață trebue să povățuiască și pe Ungurĭ și maĭ mult pe noĭ Romîniĭ, ca să ne pregătim sistematic pentru o răfuială definitivă, ca să se știe odată ce e al lor și ce e al nostru. Altă scăpare din această stare nesuferită și fără pildă în Europa, nu e de nădăjduit. Dacă cel ce trimite tot binele și tot răul, dacă D-zeŭ, ne-a înzestrat cu vecinătatea acestuĭ popor, ca să ne pedepsim viața cu el, încalte să'l punem la lanț, ca să nu maĭ dea la noĭ și să ne putem vedea în pace de drumul nostru.

Romînul așa crede, că D-zeŭ, care dă grindina, foametea și ciuma, el ne-a trimis și pe Ungur pe cap. Iată o anecdotă țărănească, în care Romînul povestește cum a creat D-zeŭ pe Ungur, în care îl caracterizează maĭ bine, de cum s'ar putea caracteriza în 10 cărțĭ savante.

Zice că D-zeŭ cu S-tul Petre, călătoreaŭ odată pe pămînt cum e treaba lor, și cum mergeaŭ așa la drum S-tul Petru n'are ce lucra, începe să'l cihăiască pe D-zeŭ și să'l roage: „Doamne multe lighioĭ aĭ maĭ făcut pe lumea aceasta, fă și un Ungur Doamne. — Tacĭ Petre, nu te amesteca unde nu'țĭ fierbe oala, tare eștĭ prost bre, tu nu știĭ ce cerĭ de la mine, de-oĭ face un Ungur ne găsim beleaua cu el, ș'apoĭ din ce să'l și fac, doar nu sînt la mine acasă, vezĭ că sîntem la drum. Doamne, din ce nu poțĭ tu face, de-ĭ vra, doar lumea asta intreagă aĭ făcut-o din nimic. Fă doamne un Ungur din ce ți-o cădea înainte, atîta hatîr îțĭ cer și eŭ. Tocmaĭ trecuse un Romîn pe drum, ducînd un sac de făină de la moară pe o mărțoagă de cal ce avea. D-zeŭ dînd în drum de urmele caluluĭ dă cu piciorul și strigă: „Sus talpoș! Atuncĭ eși ca din pămînt un Ungur țanțoș cu pintenĭ la călcîie și cu mustața cît colo, sare înaintea călătorilor și restinduse la eĭ le zice: „Dațĭ pașaportul!" — Eĭ Petre, Ungur ți-a trebuit? De acum să'ĭ aĭ partea și să-ĭ porțĭ portul.

Iașĭ 21 Martie 1898.

GH. GHIBĂNESCU

EXPLICAREA ZICEREI „A TRAGE PE SFOARĂ"

„In trecutele zile—așa-șĭ începe C. Negruți Scrisoarea a XIV-a — un june, căruia nicĭ cum geniul nu'ĭ lipsește, plin de ideĭ nouă maĭ mult bune decît greșite, îmĭ ceti o compunere a sa, care n'ar fi rea, dacă autoruluĭ nu i-ar fi fost drag a se face cunoscut prin originalitate maĭ mult decît prin simplitate, întrebuințînd zicerĭ culese din vechiĭ scriitorĭ, pe care voește cu de-a sila a le reînvia, dînd unora înțelesul, ce poate aŭ avut întăiŭ ; în sfîrșit fabricînd de la sine zicerĭ și vrute și nevrute".

Și după ce continuă pe tema aceasta discuția asupra limbeĭ, zice : „De pildă acest fraz : „*L'ame qui aime avec tendresse est inspirée par l'esprit de la religion et de la vertu*" eŭ l'aș traduce așa : „inima ce iubește cu tandrețe e insuflată de spiritul religieĭ și al virtuțeĭ". Dumneta negreșit că ast-fel : „sufletul ce iubește cu dragoste e insuflat de duhul legiĭ și al fapteĭ bune". „Acum *un oare-cine*, care ar pricepe zicerile, fără a ști și înțelesul ce le-ațĭ dat d-voastră, vrînd a retraduce din cuvînt în cuvînt traducția d-tale în franțuzește, ar trebui să zică : „*Le souffle qui aime avec amour est inspiré par l'odeur de la loi et de la bonne action*".

Pe acel *oare-cine* l'am cunoscut eŭ. Era tînărul și berbantul *Nicu,* telegrafist, elev clasa III-a. Cu crîmpeiul de carte, care a învățat-o în gimnasiul Alexandru cel Bun, el se credea frunte între colegĭ. Avea și pentru ce.

Băet fercheş, purta totdeauna haină tăiată după ultimul jurnal, înmănuşat şi înjobenat, vărguţă subţirică; ce'ĭ păsa luĭ, că hainele şi le făcea pe datorie! Putea el să plătească cîte 15 leĭ pe lună la Nadler, căcĭ casă şi masă avea la mamae-sa.

Nicu putea să fi ajuns departe, dacă urma toată şcoala. Dar simţind că profesoriĭ îl nedreptăţesc, s'a pus pe lene, şi Nineacă-sa l'a luat de la şcoală şi l'a dat la telegrafie.

Cu cît învăţase la şcoală din Fizică, cu cît îl ajutase priceperea — căcĭ nu era din aceĭ, care să nu'l tae capul — el ajunse leit telegrafist.

Avea însă un păcat. Era uşuratic. Cu te mirĭ ce îl înşelaĭ. Multe năstărîmbe îĭ maĭ făcuse colegiĭ, şi cu greŭ se da la brazdă, să nu-ĭ maĭ creadă pe cuvînt. Din cauza pîcîlelilor dese, ce mîncase de la aĭ luĭ, el obişnuia în cele din urmă vorba: *las, las, că nu mă maĭ tragĭ pe sfoară!* Şi cum practica vorbiĭ franţuzeştĭ o avea de acasă, iar duhul nu-ĭ lipsea, el repeta tot-deauna, traducîndu-se în franţuzeşte: *„voulez-vous me tirer sur la ficelle“*.

Hazul nu era mic şi toţĭ colegiĭ începuse a uni în vorba lor: *Nicu* şi *„tirer sur la ficelle“*.

* * *

De unde pînă unde *pîcîlelile*, ce le mînca Nicu, să se fi botezat *tragerĭ pe sfoară*? Avem aicĭ a face cu *sfoară*, aţă de Braşov, cum credea Nicu, de traducea prin *tirer sur la ficelle*? Să fie oare aicĭ un răsunet al Braşovenilor, carĭ venind în ţară cu *braşoveniĭ*, îşĭ lăudaŭ marfa, ca orĭ-ce ţigan ciocanul, înşălînd pe muşteriĭ cu *braşoave* de ale lor?

Iată ce Nicu nu ştia să răspundă. El ştia că *sfoară* e *la ficelle*, şi decĭ cînd *tragĭ pe cine-va pe sfoară*, el de şi ştia că asta însamnă *tromper, duper*, dar în tendinţa luĭ de a face *spirit* — vorbind ca junele luĭ C. Negruţi — traducea cu: *„tirer sur la ficelle“*.

Orĭ cît am crede dar că Braşoveniĭ, care veneaŭ cu braşoveniĭ, ar fi înşelat pe cumpărătorĭ, cărora le vindeaŭ mărunţuşurĭ de bogaserie, ca: şaiac, tulpane, testemele,

ciubote, cergĭ, aba, ață și *sfoară*, totușĭ *brașoavele* lor n'aŭ putut naște vorba *tragere pe sfoară*.

Contactul comercial cu Brașovul ne-a adus *brașoavele*, iar nicĭ de cum *tragerile pe sfoară*. Vor fi fost eĭ menghenghĭ brașoveniĭ noștri cu brașoavele lor, nu-ĭ vorbă: dar nu maĭ puțin li se înfunda și lor, cînd era vorba să treacă prin vrama Trotușuluĭ și maĭ ales a Bacăuluĭ, unde *îșĭ găsiaŭ bacăul* cu vameșiĭ ceĭ fără suflet și fără D-zeŭ, căcĭ vămuiaŭ toate de-a fir'a păruluĭ.

Dacă vorba ar fi venit dinspre Brașov, și-ar fi *găsit bacăul* la vamă și nu s-ar fi răspîndit în țară, *înșălînd* pe toțĭ.

Probabil dar că vorba a venit dinspre răsărit, căcĭ de acolo venea maĭ ades zarva și neliniștea, căcĭ acolo era *slut la Prut*.

Munțiĭ tot-deauna aŭ fost o pavăză pentru neamul nostru, căci dușmaniĭ nu puteaŭ să'ĭ atace de năprasnă pe la spate. Grija lor le-a fost de-apururĭ dinspre răsărit, căcĭ de acolo venea vînzoleala, care i-a frămîntat și tulburat de la plămădeala lor în state pînă maĭ erĭ alaltăerĭ.

Dacă maĭ din vechĭ hoardele barbare dintr'acolo aŭ venit, Romînul ține minte maĭ bine pe Tatarĭ, chiar de pe cînd eĭ eraŭ *jidovi* la lege, și groaza de eĭ a fost cu atît maĭ mare cu cît era maĭ veche și înrădăcinată. Ce-s alt-ceva *Jidova*, *Jidoviĭ*, *Jidovinile*, pe care poporul nostru le amestecă cu *Urieșiĭ*, decît răsunetul îndepărtat al acestor năvălirĭ fără veste, care aduceaŭ foc și jale pe biata țară.

Iar maĭ apoĭ cînd țara s'a întemeiat și s'a întins supt Roman și Juga, din munțĭ pînă la marea cea mare, Tatariĭ aŭ devenit vecinĭ cu noĭ, iar parte din eĭ supușĭ chiar, maĭ ales ceĭ din *Bugeacul* tătăresc, care veneau cu iepele lor la *cîșle*. Cronicariĭ ne amintesc dese năvălirĭ tătăreștĭ, carĭ aŭ pîrjolit țara în lung și'n lat. Aceste năvălirĭ n'aŭ încetat decît în jumătatea I-a veacului al XVIII-lea, cînd Grigore Ghica în 1729 i-a pus la *dare de hac*, plătind adetiul pentru pămînt, de unde a și rămas vorba azĭ: *i-a venit de hac*, ca un răsunet al schimbăriĭ lucrurilor, că de unde Tătariĭ eraŭ deprinșĭ numaĭ a lua și robi, acum trebuiaŭ să plătească *ușur*, *uium* și *hac*, maĭ ales ceĭ cuprinșĭ în cele *32 ceasurĭ în lung și 2 ceasurĭ în lat* în Bugeag și codriĭ Kigheciuluĭ.

De la 1241 — prima mare năvălire tătărască — pînă la 1729 — data supuneriĭ Tatarilor la dare de hac, croită încă de pe vremea luĭ Halil pașa — a fost destul rástimp ca țara să îndure tot felul de rele de la dînșiĭ. 500 de anĭ năvălirile tătăreștĭ aŭ fost spaima Romînuluĭ, căcĭ nu de florile măruluĭ se zice celuĭ spăriet și grăbit, „ho! doar nu daŭ Turciĭ *nicĭ Tatariĭ*“.

Și avea de ce să se teamă Romînul! Care din noĭ, cetind năvala Tatarilor în Moldova și ernarea lor aicĭ, așa cum ne-o descrie în limba luĭ simplă și frumoasă cronicarul I. Neculcea, n'a rămas mișcat pînă în adînc de răstriștea și asprimea vremurilor.

Lăsa sărmanul Romîn și plugul în arătură și holdele nesecerate; iar în ea și averea multă puțină cît o avea, și o ascundea *în gropĭ*, însemnate anume unde vin, ca să nu se înșăle, și să dea în ele ca un prost, căcĭ numaĭ nătîngul e prost *de dă în gropĭ*, și cum zic, cu *nepusu 'n masă* apuca calea codruluĭ, unde se bejenea cu cățel și cu purcel.

Și care era semnul prevestitor al acestor năvălirĭ? Ce mijloace născocise Romînul nostru, blestemat de Dumnezeŭ să îndure atîtea rele, ca să prevină toiul năvălirilor?

Oameniĭ aŭ folosit deosebite mijloace după vremurĭ. Azĭ cînd avem telegraful, trenul, știrile ne ajung răpede, de sîrg, la urechea noastră. Azĭ omul a ținut să învingă natura, făcînd să dispară distanțele.

In trecut nu era așa. Se foloseaŭ bătrîniĭ noștri de *lipcanĭ, olăcarĭ*, care însărcinațĭ să ducă *ștafetele* mînaŭ caiĭ pînă ce crăpaŭ, taman vorba ceia: *„curat cal de olac; mînă de olac“*.

Dar *olăcariĭ* ni-ĭ adusese Turciĭ, căcĭ eĭ aŭ practicat maĭ de mult sistemul *ulachizilor* în graba înarmăriĭ lor, cum ne spune Calcocondilas la resboiul din 1462.

Orĭ cît de ager să fi fost olăcarul, el putea fi prins, și cu toată sprintineala luĭ nu putea fi într'o zi de la marginea țăriĭ în capitală, în *stolița* să dea de știre. Țara putea fi prinsă, fie-care pe la casele sale, cu toată starea, neavînd cînd și cum *să se tragă* cu bejenitul.

Era o practică veche, care o găsim în deasă întrebuințare la Galĭ, Celțĭ, Germanĭ și chiar la Hotentoțĭ; era așa zisă *telegrafie cu foc*. Și Romîniĭ aŭ cunoscut și

practicat acest sistem. De la hotare la pînă stoliță eraŭ alese anume locurĭ înalte, pe culmele dealurilor, de unde vederea se întindea în zările depărtate. In acele locurĭ rîdicate, se puneaŭ străjĭ ca acel Burcel, Ursan, Dan, saŭ alțĭ voinicĭ plăeșĭ.

Poruncă era ca la cel întăiŭ semn de navală dinspre Nistru să se dea de veste aprinzînd focurĭ. Căpițe de fîn eraŭ anume făcute și unse cu păcură, ca să ardă maĭ bine. Fumul ce se înalța în văzduh, era un semn prevestitor pentru celelalte străjĭ din alte posturĭ; îndată aprindeaŭ și ele focurĭ.

In maĭ puțin de o zi toate dealurile eraŭ acoperite cu fum gros, ce se împînzeaŭ pe văĭ *ca o sfoară*, cum adesea ni-e dat a vedea negurile și fumurile umblînd prin aer; iar ceĭ din țară știeaŭ că aceasta e semn de răzmeriță, căcĭ aŭ intrat dușmaniĭ în țară.

Lumea *se vestea* prin *sfoara dată* în țară, de unde a rămas și vorba: *a dat sfoară în țară*, cu înțelesul de *a vestit*. Iar norodul cel amărît văzînd *că s'a dat sfoară în țară* se bejenea la codru, saŭ în vorba romănească *se trăgea* la pădure.

Sfoara în țară era semnul și după acest semn, saŭ ca din vechĭ *pe acest semn, pe sfoară*, se trăgea la loc tare, la codri.

Uniți-vă în închipuire și bucinele, ce răsunaŭ prin văĭ și pe dealurĭ și vețĭ avea priveliștea complectă a stăriĭ generale a țăriĭ în vreme de răsmeriță.

Pînă să ajungă dușmanul, vestea se dăduse cu sfoara în țară, care acum împînzise văzduhul și se legăna dusă de vînturĭ pentru a se uni în curînd cu vaetele și plînsetele celor schingiuițĭ și robițĭ!

Cîte sate nu s'aŭ surpat! Cîte vetre strămoșeștĭ nu s'aŭ risipit, din pricina acestor bejeniri silite, ajungînd azĭ *siliște*! Cum putere-ar fi putut bietul Romîn să stea în izbeliștea furtuneĭ năprasnicilor năvălitorĭ! Ar fi fost să se dea rob de voe la Tatarĭ! Amară îĭ era poate viața! Dar în robie era și maĭ crudă și maĭ amară!

Tras la codru, îndura cît îndura restriștea, și cînd simțea că lifta spurcată s'a dus, s'a îndepărtat, el scotea capul la luminiș și tiptil-tiptil apuca drumul țarineĭ... Maĭ cerca, icĭ, maĭ cerca dincolo. Totul era pîrjol și sa-

tele ruinate și arse. Nicĭ tu urmă de loc, și cîțĭ în nedumerirea lor n'or fi dat pe alăturea cu drumul, dînd ca proștiĭ *în gropile*, ce-or fi fost făcute pe-alăturĭ cu drumul. Intors în sat își dregea bordeiul dărămat și ars, și-șĭ întemeia din noŭ gospodărioara luĭ. Cîțĭ însă nu și-aŭ mutat vetrele spre loc tare, ca să le fie scăparea maĭ lesne! Cîțĭ nu și-aŭ întemeiat sate prin curăturĭ, ca așa să le fie codrul maĭ vecin, căcĭ nu degeaba s'a zis: *„codru-i frate cu Romînul!"* Cîțĭ însă n'aŭ pribegit de-a pururĭ peste hotar, ducînd piciorul și graiul romănesc pînă la Kerson și prin Bulgaria și Serbia!

Așa eraŭ vremurile! și bietul om sta sub vremurĭ, nu vremurile sub om, cum și zice mult încercatul cronicar Miron Costin!

De cîte orĭ însă bejenirea nu s'o fi făcut în zadar? Vedeaŭ eĭ țăraniĭ că s'a dat sfoară în țară, dar dușmaniĭ spornicĭ și darnicĭ de pradă grasă năvăleaŭ spre stoliță și tîrgurĭ, unde se găsiaŭ maĭ mulțĭ de ceĭ cu ceafa grasă și cu punga groasă, și ast-fel scuteaŭ satele; în asemenea cazurĭ bieţiĭ sătenĭ se alegeaŭ numaĭ cu spaima și cu fuga.

Văzînd dată sfoara 'n țară și știindu-i-se rostul, eĭ se luaŭ *după sfoară*, adică vechiŭ *pe sfoară*, și *se trăgeau pe sfoară* spre pădure. Cînd însă năvălirea nu se întîmpla, țăranul se vedea *înșelat* și probabil că lucrul s'a repetat cam des, nesiguranța și teama fiind maĭ mare în trecut, căcĭ s'a unit efectul cu causa și printr'o asociare normală de ideĭ s'a luat *causa drept efect*, saŭ *semnul* rezmerețiĭ — *sfoara* — drept *efectul* real-*înșelăciunea*.

Intrebuințarea luĭ *pe* în înțelesul din vorba aceasta e des în graiu: *„cînele se ia* **pe** *urma epureluĭ*; *„să nu-l crezĭ* **pe** *cuvînt"* *„toată paserea* **pe** *limba eĭ piere"*.

Decĭ în înțelesul vechiŭ cronicăresc se zicea: țara *s'a tras* la pădure, în bejenie; motivul *trageriĭ* era *sfoara* dată în țară. *A se trage pe sfoară* ar fi însemnat atuncĭ a se *retrage după* semnalul întrebuințat pe acele vremĭ ca prevestitor al bejenireĭ.

Tragerea făcîndu-se de multe orĭ *de geaba*, țăraniĭ aŭ început a lega în mintea lor ideia de înșelăciune, la această *tragere* **numaĭ** *pe sfoară"*.

Din cele zise, reiese că în mintea noastră ni-am asociat stări reale din trecutul vieţiĭ noastre de popor, stărĭ carĭ s'aŭ oglindit în graiu, căcĭ vorbele spun lucrurĭ şi stărí reale. Şi cum concretul şi realul a precedat abstractul, interpretarea dată aceste vorbe istorice corespunde sistemeĭ.

Si non e vero e ben trovato !

ALEXANDRU G. MAVROCORDATO

Cu ocaziunea scrisorii lui Le Quien

D. N. Iorga care prin conferința ținută la Bucureștĭ acum un an, despre Cultura romînă sub Fanarioțĭ a dovedit într'un mod strălucit că adevăratul om de știință nu se sfiește a „distruge legendele" false, fie ele cît de răspîndite prin un șovinism orb și rătăcit [1]), a publicat în numerul din Ianuarie, și Februarie a. c. al Arhiveĭ o scrisoare a vestituluĭ Dominican Le Quien autorul operiĭ Orientis Christiani" către Domnitorul Munteniei Neculaĭ Mavrocordat „cel maĭ cult din Domniĭ Fanarioțĭ" precum îl numește cu drept cuvînt D. Iorga.

Această scrisoare pe care o menționase distinsul istoric în acea conferință ca inedită, și urmînd să apară în vol. XI al documentelor Hurmuzaki [2]), a descoperit-o Domnia sa în Biblioteca Marciana din Veneția. In ea celebrul Dominican mulțumește Prințuluĭ pentru trimeterea operiĭ sale, „de officiis" ce i-a parvenit prin doctorul Fonseca, dînd aceleĭ cărțĭ laude entuziaste și numind pe autorul eĭ „un grand prince". Cred de datoria mea a da, la rîndul meŭ, cu acest prilej, publicitățiĭ, drept tribut pentru mulțumirea ce mi-a procurat-o descoperirea Domnuluĭ Iorga, unele amă-

1. Cît de frumos exprima această nobilă misiune a istorieĭ Cicero de orat. I. 15. Nam qui nescit primam esse historiae legem ne quid falsi dicere audeat? *deinde ne quid veri non audeat*? ne qua suspicio gratiae sit in scribendo? *ne qua simultatis*?
2. Iorga: Cultura romînă sub Fanarioțĭ, p. 31 și n. I.

nunte ce le-am putut poseda din pricina interesuluĭ, pe atît de viŭ pe cît și de firesc, ce-mĭ inspira atare materie, ca și bogăția bibliografică din acea epocă pastrată pînă la mine: bibliothèque oblige.

Cartea de officiis a scris-o eminentul barbat fiind deținut în captivitate la Sibiu, adecă de la 14 Noemvrie 1716 cînd fu redicat din scaunul domnesc de catanele nemțeștĭ [3]), până în anul 1718, cînd, după încheerea tractatuluĭ de la Pasarovitz ($^{10}/_{21}$ Iulie 1718) fu eliberat din captivitate „cu patru feciorașĭ aĭ luĭ și schimbat cu doĭ solĭ împărăteștĭ Stein și Petraș“ [4]). Timpul captivitățiĭ ca acel al scrieriĭ opuluĭ ne e mărturisit și de editorul latin Fritsch și de traducătorul german: „Repetebant alii ex historia novissimorum temporum Alexandri Maurocordati memoriam, quem inter Byzantinos Proceres interpretis praecipui munere et legationibus Viennae et Carlovicii in arduo pacis negotio conspicuum meminerant. Alii filium narrabant propria virtute ad principale fastigium evectum, paucis abhine annis belli tempore a Caesaris militibus in Transilvaniam abreptum, post pacem restitutam in omni fortuna tum escelsum habere animum, *ut hunc ipsum commentarium in captivitate compasuerit*“ [5]). Iar traducătorul german afirma acelaș lucru zicînd: „Es ist schon genug wenn ich sage dass dieses verteutschte nützliche Buch aus der gelehrten Feder eines grossen Fürsten hergeflossen, welcher unter denen durchleuchtigsten Haüptern billig mit oben anstehen. Und zumalen ein ausbündiges Muster von einer mehr als philosophischen Grossmuth heissen kann, nach dem er diese treffliche Sittenlehre in *Siebenbürgen, zur Zeit des vorigen Türken-Krieges als ein Staatsgefangener* so nett und auferbaulich verfasset“ [6]).

Despre edițiunea operiĭ în chestiune, D. Iorga scrie în Arhiva: „Se știe că opera luĭ Mavrocordat a apărut la Lipsca în traducere latină“. Această notiță bibliografică e foarte imcomplectă și cred că e bine s-o complectez. Cartea despre datoriĭ a fost publicată de patru orĭ în secolul trecut și anume:

I. La Bucureștĭ sub titlul: *Περὶ Καθηκόντων Βίβλος ξυγγρα-*

3. Manuscr. Balacinian in Simoi III, p. 392.
4. Id. ibid. III p. 405.
5. Thomas Fritsche lectori benevolo in praef. libri de officiis.
6. Trad. germană, Vorrede in principio. cfr. Engel Geschichte der Walachei Halle 1804, II p. 10.

φεῖσα παρὰ τοῦ εὐσεβεστάτου, ὑψηλοτάτου καὶ σοφωτάτου αὐθέντου καὶ Ἡγεμόνος Οὐγγροβλαχίας Κυρίου Νικολάου Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου Βοεβόδα. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθὲν ἐπὶ τῆς Ἡγημονίας τῆς Αὐτοῦ Ὑψηλότητος, Ἐπιμελείᾳ καὶ διορθώσει τοῦ λογιωτάτου Κὺρ Γεωργίου Τραπεζουντίου, διδασκάλου τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ αὐθεντικῆς σχολῆς. Ἐν τῇ σεβασμίᾳ μονῇ τῶν Ἁγίων Πάντων τῇ ἐν Βουκουρεστίῳ. Ἔτει ἀπὸ Θεογονίας αψιθ! κατὰ μῆνα Δεκέμβριον εἰς 4-ον.

Prin urmare chiar în anul suiriĭ sale a doua pe scaunul Domnesc al Munteniеĭ, după încetarea din viață a luĭ Ioan-Vodă (frate-seŭ [7]), tipărește opera sa scrisă cu puțin maĭ înainte. Tot ast-feliŭ, îndată după întăia sa numire ca Domn al Munteniеĭ, tipărise operă părinteluĭ săŭ întitulată *Ἰουδαϊκά* tot la acea tipografie Tuturor Sfinților [8]). Prin aceste două publicațiunĭ inaugurează învățatul bărbat amîndouă: a luĭ domnie în Muntenia și tipografia ce o înființase în capitala sa.

Este știut prin un pasaj mult cunoscut luĭ Axente Uricarul că Neculaĭ-Vodă înființase la Iașĭ în timpul Domnieĭ sale a doua tipografie pe care o instalase la Sf. Sava, făcînd case bune cu cheltuiala sa și *introducînd tot odată pentru prima oară învățămîntul gratuit în Moldova* [9]). Tot ast-feliŭ, de abea sosit la Bucureștĭ în

7. Ioan Mavrocordat moare la Bucureștĭ fiind Domn, în luna Fevruarie 1719. V. manuscr. Balacinian în Șincaĭ III, p. 407, și în Martie a aceluiașĭ an e numit în locul săŭ Neculaĭ-Vodă Doc. Hurmuzachi, Supl. I, 1, No. DCLV p. 445. Bonnac c. Rege 22 (11) Martie 1719... le grand Seigneur a nommé son frère Nicolas pour remplir cette principauté. C'est un homme de beaucoup d'esprit et fort appliqué aus sciences.

8. Neculaĭ-Vodă intră la Bucureștĭ, la finele Ianuarie 1716, și Iudaica luĭ Alexandru Mavrocordato Exaporitul a apărut în luna August aceluiașĭ an. Domnitorul într-o lungă precuvîntare scrisă de el și plină de o pietate arzătoare pentru memoria ilustruluĭ săŭ părinte le închina Sfinteĭ Treimĭ. Biblioteca mea posedă acea carte, azĭ foarte rară.

9. Axinte Uricarul în Letop. II, 162. Cfr. asupra acestuĭ punct studiul nostru publicat în Arhiva, Anul VII pp. 515 516 și nn. 105. 106. Fiul săŭ Constantin se arăta credincios acesteĭ pildeĭ paterne, V. Enaki, Cogălniceanu în Let. III 203. Poroncit-aŭ (Constantin-Vodă) de aŭ adus și *cărțĭ pe înțăles din țara românească*, căcĭ în Moldova nu se afla Evanghelii, Apostolii ca și Leturghiĭ, dînd poronca Mitropolituluĭ acele cărțĭ să le citească *pe înțăles* pe la bisericĭ, maĭ poroncind Domnul Mitropolituluĭ și E-

fiinţează deîndată tipografia monastiriĭ tuturor sfinţilor unde ti-părește întăiŭ opera paternă și apoĭ copilul gîndiriĭ sale în timpul crudeĭ încercărĭ. Că numita tipografie a monastireĭ Tuturor Sfinţilor a fost înfiinţată de Prinţul Mavrocordato, aceasta n'o putem proba prin un testimoniu espres ca acel al cronografuluĭ Moldovean despre Sf. Sava, însă apare din faptul că în ediţiunele anterioare apărute in Muntenia nu se vede numită acea tipografie şi din împrejurarea că tocmaĭ acele două cărţĭ familiale ale Domnuluĭ se tipăresc pentru prima oară acolo [10]).

II. A doua ediţiune a opereĭ este acea apărută la Lipsca cu traducerea latină luĭ Stefan Bergler [11]). Frumoasă ediţiune în 4° cu portretul autoruluĭ [12]). Că această ediţiune a fost făcută după textul aceleĭ de Bucureştĭ, aceasta ne o spune însuşĭ editorul în prefaţă „...cogitavi statim quomodo minus impeditum operis hujus usum redderem. Adeoque ne Bukaresto per longinquum iter et *nostris commercii insolentius* ejus exempla accersere cogeremur, *hic illud recudi curavi* et nunc sum ecl. Stephani Bergleri interpretatione latina propono."

Epistolarul grecesc publicat de Dl. Emil Legrand, despre care am întreţinut pe lung pe cetitoriĭ Arhiveĭ acum doĭ anĭ, conţine o epistolă a Prinţuluĭ prin care el răspunde la scrisoarea ce iĭ adre-

---

piscopilor *să facă tipografie fieşte-care la Eparhia luĭ, ca să se tipărească cărţĭ pe înţăles. Şi aşa s'au apucat de au făcut stampa* şi de atuncea şi pînă acum lucrează acea pomenire în pămîntul Moldoveĭ, care la aceasta aŭ lăsat mare pomenire în ţările acestea, Cfr. Xenopol. ist. V, p. 618, 619. Iată ce aflăm cînd recurgem la isvoare spre a scrie istoria iar nu pamflete despre aceĭ pretinşĭ prigonitorĭ aĭ limbeĭ naţionale! V. Iorga l. c. p. 43.

10. Chiar în anul 1715 sub Domnia luĭ Stefan Cantacuzino Sintagmatariul luĭ Hrisant notara. (Patriarhul Ierolosimuluĭ de la 1707), e tipărit la Mitropolia Tîrgoviştiĭ. Tot ast-feliŭ şi alte cărţĭ din acelaşĭ an.

11. Liber de officiis conscriptus a piissimo celsissimo atque sapientissimo principe ac duce totius Ungro-Valachiae Domino Domino Ioanno Nicolao Alexandri Maurocordato Voevoda. Editione hac *secunda* latine conversus. Lipsiae ex officina Thomae Fritschii 1722

12. Acest portret gravat de Ioan Gheorghie Wolfgang gravorul curţiĭ prusiane are o valoare artistică ca stampa secoluluĭ trecut. El a fost reprodus în fruntea Supl. I, 1, Doc. Hurmuzaki ca şi în Généalogie des Maurocordato de Constantinople. Paris, 1886.

sase învăţatul german în limba antică grecească trimiţindu'ĭ traducerea operiĭ sale. Domnitorul laudă stilul epistoleĭ luĭ Bergler şi apoĭ adaogă: „şi mulţumirĭ îţĭ mărturisim pentru traducerea în limba latină operiĭ noastre despre datoriĭ făcută cu nespusă măestrie" şi maĭ la vale: „şi chiar buna plecare de a primi o slujbă ce ne arăţĭ în epistola ta, află că ne-aŭ găsit foarte mulţămiţĭ de aceasta. Deci, din vrerea ta atîrnă nu numaĭ de a te ivi cît de curînd lîngă noĭ, ci chiar de a te bucura şi maĭ cu prisosinţă de buna vrointa noastră pentru tine. Căcĭ alţiĭ jubească şi preţuească altele; nouă însă ni s'a înnăscut o dragoste fără seamăn pentru virtute şi ştiinţă, şi a da cinste adepţilor lor aceasta e menirea noastră" [13]). Bergler a urmat acestuĭ indemn domnesc, a trăit la Bucureştĭ lîngă Domnitor, traducîndu-ĭ jurnalele străine, îngrijind ca bibliotecar de imensa sa bibliotecă [14]), şi dînd lecţie fiilor luĭ. El a murit la Bucureştĭ sub Domnia a treia a luĭ Constantin Mavrocordato în anul 1738, şi a fost îngropat cu mare pompă de fostul săŭ elev [15]).

III. A treia ediţie a apărut la Londra 1725 în 12° greceşte şi latineşte, probabil după versiunea lipscană cu portretul autoruluĭ [16]). Această ediţiune n'o posedă biblioteca mea, şi zadarnică mi-a fost încercarea de a o dobîndi saŭ cel puţin de a o videa. Probabil că e foarte rară.

IV. In sfîrşit cartea a apărut în traducere germană [17]). Stilul ediţiuneĭ nemţeştĭ e inform, lipsit de orĭ ce farmec şi dove-

---

13. Emile Legrand Epistolaire Grec Paris 1888. ep. 125 p. 170, 171. Studiul nostru asupra epistolaruluĭ a apărut în Arhiva, Am. VII, pp. 488—516 şi 589—631.

14. Despre destinele aceleĭ vestite bibliotecĭ v. Engel l. c. II, p. 10. Şincai III. 220. Cîte-va, prea puţine esemplare, toate ediţiunĭ alese, parvenite pînă la mine, îmĭ fac peirea aceleĭ colecţiunĭ şi maĭ dureroasă.

15. Engel l. c. II, p. 16.

16. Papadopoulo Vreto *Νεοελληνική φιλολογία* Atena 1856, II, No. 86 in n. p. 46.

17. *Περί Καθηκόντων βίβλος*. Kurzgefasste Moral, Das ist ein Buch von tugendlicher Aufführung geschrieben von dem gewessten preiswürdigst regierenden Walachischen Fürsten und Herrn Herrn Iohann Nikolaus Alexander Maurocordato de Scarlat. Nach dem Griechischen verteutschet durch Iohann Balthasar Bernhard D. iuu P. P. bei der Nürnberg. Universität Altdorff Onolzbach zu finden bei Rönnagel und Keul, 1739.

deşte cu prisosinţă cît de puţine progrese a făcut proza literară germană din timpul vestiteĭ traducerĭ a Biblieĭ de Luter şi pînă chiar în ajunul străluciteĭ sale desvoltărĭ prin Lessing şi pleiada geniurilor din epoca Weimaruluĭ. O scurtă notiţă bibliografică după Dimitrie Procopie din Macedonia (1721), laudă întinsele cunoştinţĭ ale aŭtoruluĭ, numeroasele limbĭ europene şi aziatice ce le posedă, vorbind anume latineşte ca şi cînd ar fi concetăţeanul şi contimpuranul luĭ Cicero şi rîvna ce o arată spre a contribui din răsputerĭ la propăşirea tinerimeĭ studioase. Apoĭ într'o precuvîntare maĭ adaogă „E chiar de ajuns dacă zic că această priincioasă carte azĭ tradusă în limba germană se trage din condeiul unuĭ mare Prinţ care şi el se numera cu drept cuvînt în fruntea personajelor învăţate şi ilustre". Apoĭ apreciază în lung însăşĭ opera Domnitoruluĭ. E de notat că acest testimoniŭ atît de măgulitor nu poate fi atribuit uneĭ indemânărĭ saŭ răsplateĭ princiare, de oare-ce cartea apare nouă anĭ după încetarea din viaţă a luĭ Neculaĭ Vodă (1730) şi dovedeşte cu evidenţă că reputaţia ce o căpătase în Occident pe calea literară a lăsat urme şi după moartea sa.

Fiul săŭ Constantin a moştenit acea nobilă ardoare de a întreţine un comers literar cu bărbaţĭ distinşĭ din apus, a căreia pildă strălucită îĭ o dăduse vestitul săŭ părinte. Aceasta ne-o mărturiseşte o împrejurare prea curioasă ce e puţin cunoscută. In anul 1743 se publică la Paris o ediţiune aleasă a operelor luĭ Virgiliu cu traducerea franceză în proză, comentarie şi dizertaţiunĭ în patru volume cu gravurĭ făcute de Cochin, cel maĭ vestit gravor parisian din timpul săŭ [18]). Splendida ediţiune virgiliană e împodobită cu portretul autoruluĭ eĭ, abateluĭ Pierre François Guillaume Guyot des Fontaines [19]), sub care cetim aceste versurĭ elegiace :

Dum te Phoebus amat, scribentem Maevius odit,
Et lepidis salibus moeret inepta cohors.

---

18. Charles Nicolas Cochin născut 1688 la Paris, † 1754: le plus célèbre burin de l'Europe, zice despre el autorul în prefaţa XI. Cea maĭ cunoscută operă a sa e colecţiunea picturelor Invalizilor la care a lucrat zece anĭ întregĭ.

19. Gravat de un alt artist celebru al aceluĭ timp : Gheorghie Friederic Schmidt născ. 1712 la Berlin, † acolo 1775 ca gravor al regeluĭ Prusieĭ. El trăi mult timp la Paris, şi deşi protestant a fost admis la Academia regală de pictură prin o esepţie făcută în favoarea sa.

și are, pentru timpul în care a apărut o însemnătate recunoscută. In fruntea publicațiunei vedem portretul Domnitorului Munteniei, sub el citim exametrul:

Regificos fastus Musarum vincit amore.

O epistolă dedicatorie a abatelui închina lui Constantin Mavrocordato această carte [20]). O edițiune de mare lux a lui Virgiliu, tipărită la Paris acum 160 ani, ilustrată de cel mai mare artist al acelui timp și închinată Domnului Muntean, aceasta n'ar părea o poveste? Totuși e o realitate și ne credem datori a comunica cetitorilor Arhivei această curioasă închinare in estenso:

A son, Altesse
Sérénissime
Constantin
Mauro-Cordato
Despote [21]).
des deux Valachies et de Moldavie

Monseigneur,

L'amour singulier de votre Altesse, pour les Lettres, son génie, son érudition, son goût, l'estime qu'elle fait des bons Ecrivains François, *le soin qu'elle prend de se procurer à grands frais tous leurs ouvrages*, enfin son inclination particulière pour la France, conforme à celle de la Sublime Porte, m'ont engagé à lui demander la permission de mettre son illustre nom à la tête de ma traduction des œuvres de Virgile. La Lettre qu'elle m'a fait la grâce de m'écrire à ce sujet, en me donnant une haute idée de sa politesse et de ses lumières, m'a fait connaître que les qualités de son cœur étaient encore au dessus de celles de son esprit.

Lorsque je considère, Monseigneur, les lois admirables que vous avez faites pour le bonheur de vos peuples [22]). et la sagesse avec laquelle vous les gouvernez, je ne suis point étonné de la protection particulière, que vous accordez aux talens, et de votre zèle pour faire fleurir les Lettres dans les pays soumis à votre

20. Les Oeuvres de Virgile traduites en Français le texte vis-à-vis la traduction, ornées de figures en taille douce, avec des remarques par M. l'Abbé Fontaines, Paris chez Quillau MDCCXLIII avec approbations et privilège du Roi.
21. Prince Souverain.
22. Elles sont imprimées dans le Mercure de Juillet 1741.

autorité. Vous êtes persuadé, Monseigneur, que le savoir et le génie sont ce qui illustre le plus une nation, et ce qui contribue principalement à la rendre florissante ; que les Lettres forment les hommes, qu'elles perfectionnent la raison et les mœurs, et qu'elles apprennent également à commander et à obéir ; que l'esprit cultivé fait naître les Arts, ou en hâte le progrès, et conséquemment celui du commerce, et attire imperceptiblement chez une nation polie, savante, et industrieuse les richesses des nations étrangères. C'est donc en suivant non seulement votre goût particulier, Monseigneur, mais encore les conseils d'une solide politique, ignorée de tous ceux qui ne pensent point, et qui distinguent mal à propos les services rendus à l'Etat de ceux qu'on rend aux Sciences et aux Arts, que vous vous efforcez de les faire goûter à vos sujets, et que votre exemple et vos récompenses les encouragent à les cultiver.

Précieux rejeton de Bogdan et de Dragus, Princes de Valachie et de Moldavie dans le milieu du quatorzième siècle, dont la glorieuse postérité a toujours régi ces grandes provinces sans aucune interruption, vous vous êtes principalement proposé, Monseigneur, de marcher sur les nobles traces du Sérénissime Prince Alexandre votre Aïeul, si célèbre dans toute l'Europe par son amour pour les sciences, et par sa haute sagesse, dont il nous reste un éternel monument dans son excellent livre des Offices.

La reconnaissance m'a encore engagé, Monseigneur, à vous rendre cet hommage. Avant que j'eusse eu l'honneur d'être prévenu par un des vos Secrétaires d'Etat, qui m'écrivit la Lettre la plus obligeante, *vous me faisiez dejà celui de lire mes écrits : vous aviez donné ordre de les rechercher et de vous les envoyer, et chaque semaine vous faisiez tarverser des pays immenses à ma feuille périodique*, consacrée à l'entretien du goût, et à l'éloge des bons Ecrits. Dès lors je formai la résolution de me glorifier de ces faveurs aux yeux de ma Nation par un remerciment public, et d'offrir à Votre Altesse celui de tous mes ouvrages qui m'a le plus coûté d'application, et que je crois le plus digne de vous être préśenté.

Dans un pays, où tant de langues ont cours, *où la langue Françoise regardée comme une langue savante, est préférée à toutes les langues modernes, est cultivée par les Nobles*, ainsi que le Latin et le Grec littéral, où l'on étudie les grands modèles de l'an-

tiquité, où enfin, grâce à Votre Altesse, toutes les belles connaissances et tous les talents, sont en honneur : quelle gloire pour moi si mon travail est estimé jusque dans une région si éloignée, et s'il a le bonheur de plaire a un PRINCE, digne ds régner sur toute la république des Lettres. Je serai toujours avec le plus inviolable attachement, la plus parfaite reconnaissance et le plus profond respect.

Monseigneur
De Votre Altesse

Le très-humble et trés-obéissant serviteur P. Guyot des Fontaines.

Des Fontainas era unul din aceĭ abbés „beaux esprits et hommes de lettres", precum aŭ avut mulţĭ Franţa în secolul trecut. De şi nu un corifeu al mişcăreĭ literare era însă departe de a fi un barbat neînsemnat. Afară de maĭ multe publicaţiĭ literare, între care aceasta era cea de căpitenie, el a fost în capul maĭ multor scrierĭ periodice pe atunce preţuite : Journal des Savants, Nouvelliste du Parnasse, Observations sur les écrits modernes, Jugements sur les ouvrages nouveaux. Om blînd în vieaţă privată, el era plin de harţag ca publicist, şi această însuşire l-a adus în conflict cu maĭ mulţĭ, între care Voltaire, puţin îndurător de felul săŭ, pe care il atacase cu ocaziunea reprezentaţiuneĭ „Morţiĭ luĭ Cezar" (reprezentat pentru prima oară la 1732 publicat deabea la 1752), o palidă imitaţiune a mareluĭ dramatic englez. Acest conflict a degenerat în a inspira o duşmănie ale căreia urme numeroase se găsesc în operele celebruluĭ enciclopedist [23]). Orĭ cum ar fi, abatele a jucat în mişcarea literară a timpuluĭ săŭ un rol destul de important pentru ca un alt abate, De la Porte, să publice despre dînsul o carte în 4 volume : L'Esprit de l'Abbé Desfontaines (Paris 1757, in 12°).

Din epistola dedicatorie se vede că Domnitorul aducea necontenit cărţĭ din Franţa, că era abonat la publicaţiile periodice, în fine că urmărea pas cu pas acea mişcare a gîndiriĭ ce era menită a izbuti de abia după cîţĭ-va anĭ la enciclopedie, şi indirect pe la finele veacului la Revoluţia franceză ; că prin aceste legăturĭ

---

23. V. Voltaire Oeuvr. Compl. (Basle 1788) Tom. 56. Lettre CLIX à l'abbé Desfontaines p. 309 şi L CCXXV au marquis d'Argens p. 444 şi Pamfletul, Le préservatif v. 47 pp. 504, ss. La acest pamflet a respuns abatele prin altul : La Voltairomanie.

literare parvenise ca Mercure de France, cea maĭ răspîndită și maĭ importantă foae din acea vreme, să publice legile promulgate de el. Invățatul abate văzînd, cum se esprimă, că Domnul „faisait traverser à sa feuille périodique des pays immenses" judeca după dînsul și despre țara luĭ și era convins că în ea limba franceză era maĭ răspîndită decît orĭ care alta : ceia ce nu credem că a fost tocmaĭ casul în acea vreme.

Acum să videm cine era acel doctor Fonseca despre care vorbește epistola luĭ le Quien ?

Pentru prima oară întîlnisem numele săŭ în epistolar [24]). Acolo scrie Suțu că a anunțat doctoruluĭ, că Patriarhul i-a desemnat un loc în raiŭ și că el l'a sfătuit să se mîngîe cu aceasta de măhnirea sa pentru o afacere ce l'a lovit în inimă ; însă Fonseca nu s'a prea dat mulțămit neștiind dacă Pilatul ar fi în raiŭ saŭ în iad, dacă prin urmare îl va putea găsi, căcĭ are un dor nespus de el. Prin aceste vedem că în anul 1728, medicul dăduse peste o mare scîrbă ; că însă știea să-șĭ tragă pacatul cu veselie, fiindu-ĭ dat un caracter glumeț.

De atuncĭ tot cătam să daŭ de ceva despre Asclepiad în lecturile mele, cînd am și găsit următoarele amănunte într'o publicațiune contimporană [25]).

„Pe cînd Silva se ilustrase ast-fel, un alt medic evreŭ, doctorul Fonseca, se făcu de asemenea vestit la Paris. El era, ca și dînsul, dintr'o familie portugheză care produsese maĭ mulțĭ medicĭ distinșĭ, și Voltaire făcu elogiul săŭ ca și pe acel al luĭ Silva, afirmînd că : este un barbat savant și deștept, vrednic la afacerĭ și poate singurul filosof al neamuluĭ săŭ [26]).

Născut în Portugalia, inchiziția pusese să se arză pe bunicul și pe unchiul luĭ, tatăl săŭ scăpase din mîinele eĭ, numaĭ prin fugă. In acel moment el luase pe tînărul nostru Fonseca, în vîrstă de 8 anĭ, și puse să'l boteze, fără să-șĭ dea samă de ceia ce face. El spusese multă vreme liturghia în patria sa, unde era preot, și practica judaism numaĭ în taină. Inchiziția prinzînd ceva de veste

---

24. Epistolaria Grec. epist. 190 p. 237. Dracu Duțu c. Hrisant 16, Noembrie 1728.
25. E. Schwarzfeld Rolul Medicilor Evreĭ în principatele unite. Anuarul Israelit 1897. pp. 179, 180.
26. Hist. de Charles XII, Chap. III p. 87.

despre acest fapt, trimese ca să pue mîna pe dînsul; dar din fericire nu găsiră decît pe fratele său. In adevăr aflînd că sf. Oficiu era în casa luĭ, el eşi din oraş şi scăpă prin fugă în Franţa, şi de aci la Constantinopole, unde se întoarse în public la judaism şi deveni medicul mareluĭ Sultan (Achmed III). Fiind sub protecţia Franciei, el aduse multe servicii tuturor Francejilor din Constantinopole. Abatele Servin vorbeşte adesea de doctorul nostru în opera luĭ [27]), şi în scrisorile sale manuscrise păstrate în biblioteca din Paris [28]), ca de un barbat cu care se legase într'un mod intim, a căruia prietenie îĭ era foarte necesară şi care prin relaţiile sale intime cu principaliĭ demnitarĭ aĭ Porţeĭ facilita succesul cercetărilor sale. Marchizul d'Argens [29]), pe care l'aŭ văzut foarte adese orĭ şi cunoscut la Constantinopole, întră în detaliele cele maĭ mărunte asupra doctoruluĭ Fonseca şi tot aşa şi Motraye [30]), de la care am împrumutat detaliile de maĭ sus.

Intors în Franţa el stabili intime legăturĭ cu contesa de Caylus, cu Voltaire si alte persoane distinse. Profesia sa îi procura întrarea în casele celor maĭ marĭ, iar talentul luĭ cunoştinţa bărbaţilor de merit. Fonseca muri la Paris într'o vîrstă foarte înaintată" [31]),

Din autoriĭ citaţĭ ca izvoare în această mult dramatică istorisire a furtunoaseĭ vieţĭ a luĭ Fonseca,Voltaire (nu se poate să nu daĭ de el cînd te apropiĭ de secolul trecut!) scrie: „Un de ceux qui secondèrent plus adroitement ses desseins (luĭ Carol XII) fut le médecin Fonseca portugais, juif, établi à Constantinopole, *homme savant et délié* capable d'affaires et le seul philosophe peut-être de sa nation; sa profession lui procurait des entrées à la Porte Ottomane et souvent la confiance des vizirs. Je l'ai fort connu à Paris" ect. [32]). In cît priveşte pe La Motraye el spune numaĭ: „...du médecin juif Fonseca, le même qui a dit la messe en Portugal et

---

27. p. 335.
28. Nr. 3029, a mss. franceze.
29. Mémoires édit. de Londres 1735 în 12°.
30. Voyages La Hage 1727. T. I, p. 411.
31. Carmoly op. cit. p. 198, 9. O coincidenţă stranie o găsim şi în faptul că căderea luĭ Nicolae Mavrocordat (sic!) corespunde cu plecarea luĭ Fonseca din Constantinopole (1730) ceia ce dovedeşte că el era cel maĭ puternic sprijin al Prinţuluĭ Muntean.
32. Hist. de Charles XII Livre V. Oevr. compl. vol. 23 p. 197.

qui était alors sous la protection de France". Detaliele ce le-a putut culege de la călătorul francez atît de cunoscut nu sînt tocmaĭ bogate. Rămîne prin urmare ca singur document al pateticeĭ povestirĭ, Memoriele luĭ d'Argens, cunoscutul curtean a luĭ Frideric cel Mare, amic și corespondent luĭ Voltaire, carele într'adevăr a petrecut tinereța sa la Țarigrad [33]). Din nefericire nu posedăm acea carte, încît trebue să ne bazăm pe asertiunea D-luĭ Schwarzfeld și aceasta o regretăm, de oare-ce constatăm că studiul săŭ e scris cu vădită tendință de a-ĭ face cît de interesanțĭ și de a mări pe cît se poate rolul jucat în afacerile răsăritene de mediciĭ din nația sa. Această afirmare vom dovedi-o ușor chiar prin citarea ultimeĭ note a pasajuluĭ citat maĭ sus în estenso. In acea notă cutează să susție Dl. Schwarzfeld că tocmaĭ Prințul fanariot cel maĭ înfluent lîngă Divan, care era însărcinat să ție pe puterniciĭ Împărățieĭ în curentul afacerilor apusene [34]); care a stat neclintit pe scaunul Munteniеĭ 12 anĭ în șir, n'a datorit acea slavă decît influențiĭ unuĭ doctor evreŭ! Și această mult posnașă teză o dovedește mult învățatul istoric prin o inducțiune prea ingenioasă: strania coincidență a *căderei* Prințuluĭ Mavrocordat cu plecarea Asclepiaduluĭ la Franța! Dar oare ignora Dl. Schwarzfeld, saŭ se preface că nu știe că se poate argumenta precum ĭĭ convine, că Neculaĭ-Vodă n'a *căzut* din tronul Munteniеĭ ci a *murit* Domn fiind, la Bucureștĭ (3 Septembrie 1730). Prin urmare coincidența descoperită cu atîta dibăcie nu dovedește alta decît numaĭ că după încetarea din vieață a puterniculuĭ săŭ patron, medicul părăsește Turcia. Aceasta se esplică foarte bine cînd videm că îndată după numirea luĭ Neculaĭ Vodă, Fonseca cere voea de la [35]) ambasada franceză

33. Thiébault, Mes souvenirs, Paris 1827, V, p. 317 ss.

34. Hurmuzaki Documente Supl. I, 1, p. 445 de Bonnac c. afacerele străine 10 Maiŭ 1719 : Comme c'est un homme savant et versé dans les affaires étrangères, il lui est permis d'envoyer des agents en Pologne, en Moscovie, même en Allemagne, *afin de pouvoir être instruit par lui des affaires de la Chrétienté.* Vezĭ o pildă a acțiuniĭ sale diplomatice și serviciilor aduse Porțeĭ în Xenopol Istoria V p. 56.

35. Incuviințarea demisieĭ luĭ Fonseca după 17 anĭ de serviciŭ spre a putea intra în slujba Domnitoruluĭ din 20 Martie 1719; iar scrisoarea ambasadoruluĭ anunțînd încetarea din viață a luĭ Ioan Mavrocordato și numirea în locul luĭ a frateluĭ săŭ 22 Martie. Aceste două documente urmează chiar unul altuia. Hurmuzaki Doc. Supl. I, 1, DCLIV și V, pp. 444, 5.

să primească slujba lîngă el, că stă în serviciul Prințuluĭ 12 anĭ întregĭ și în fine părăsește Orientul îndată după încetarea din viață aceluĭ sub a căruĭ umbră a trăit.

Lăsînd decĭ conjecturele la o parte constatăm că Daniel Fonseca, israelit portugez a venit la Constantinopole pe la începutul veaculuĭ. Fiind convertit la creștinism el a intrat în serviciul Ambasadeĭ franceze unde a stat 17 anĭ, apoĭ a trecut în acel a Prințuluĭ Mavrocordato. Că slujba sa lîngă el n'a fost de natura medicală ci politică se arată chiar prin faptul că Domnitorul de la suirea sa pe tron pînă la încetarea din viață n-a părăsit de feliŭ Muntenia, pe cînd doctorul n'a venit la Bucureștĭ, cel puțin nu într-un mod statornic. Că el a fost un om foarte învățat și iscusit cît se poate, știind a se amesteca cu succes în afacerĭ de stat, aceasta se arată nu numaĭ din pasajul luĭ Voltaire citat maĭ sus, ci chiar din invectivele ce i le aruncă Contele Vermont, reprezentantul Austrieĭ lîngă poartă [36]). Și ura sa în contra primejdiosuluĭ agent politic era bine întemeiată; căcĭ Fonseca păstrase slujba și protecțiunea franceză, și chiar o pensie, și după eșirea din serviciul ambasadeĭ [37]), era cu totul devotat politiciĭ franceze și în atare privire în perfectă unire cu stăpînul săŭ, precum videm din raportul marchizuluĭ de Bonnac ambasadorul Franțeĭ pentru afacerile străine din 10 Maiŭ 1719: „Le Prince qui pendant sa prison chez les Allemands a contracté une haine personnelle contre eux, m'a fait savoir (evident prin agentul săŭ politic Fonseca) qu'il n'oublierait rien pour fortifier les bons sentiments où est la Porte pour la France, *et vé-*

---

36. Hurmuzaki Docum. VI. No. CLXXXV, p. 279. Virmont c. Consiliul 8, Noemvrie 1719 „...und bedienet er sich (Nicola Cordato) in seinen Consiliis eines portugiesichen Iuden, sogenannten de Fonsega, so vorhin schon ein christlicher Mönch gewesen, *nun einen Medicum abgiebet und sehr raffinirter und intriganter mann ist welcher sonsten in französischer Protection, auch sehr intrant und vertrauhet mit hiesiger Französischer Botschaft erstehet, dass ich diesem auch mich das beste zutraue.*

37. Hurmuzaki documente Supl. I. 1, l. ant cit p. 444: „nous déclarons par les présentes que sans prejudice de la qualité que nous lui avons permis de prendre de Médicin de M. le Prince de Valaquie, *nous lui conservons celle de médecin de l'ambassade de sa Majesté Très-Chrétienne à Constantinople*, et, de plus, nous le tenons dès maintenant absent comme présent sous la puissante protection de S. M. est". Despre pensia de 2000 francĭ pe an ce o lua chiar șapte anĭ în urmă vezĭ ibid. p. 459.

ritablement il m'a donné plusieurs marques, pendant sont séjour à Constantinople, de la sincérité de ses sentiments à cet egard" și marchizul adaogă aceste cuvinte mult caracteristice pentru relațiele puțin sincere între Franța și imperiŭ „et je crois pouvoir absolument compter sur lui, si la défiance venant à se mêler dans les engagements que nous avons pris avec l'Empereur, ou par d'autres raisons, *l'intérêt du Roi demandait de porter les Turcs à une nouvelle guerre avec l'Autriche* "[38]). Cît de primejdios se arăta ambasadoruluĭ Austriac devotamentul pentru Franța a Prințuluĭ Muntean și agentuluĭ săŭ mult dibaciŭ, videm chiar din asprimea ocărilor ce le conține la adresa lor raportul săŭ maĭ sus citat.

Ca Daniel Fonseca să fi ajuns medic al Sultanuluĭ, despre aceasta se îndoește Dl. Iorga zicînd: „poate", și cu drept cuvînt, căcĭ numaĭ Hurmuzaki în Fragmente [39]) ne o afirma și doctorul F. Schwarzfeld citat maĭ sus. Însă însușirea de agent politic a Prințuluĭ Muntean pînă la plecarea sa din Țarigrad, și pastrarea, precum am văzut, postuluĭ de medic al Ambasadeĭ francese, ni se păru incompatibile cu acea demnitate de înaltă încredere.

De oare-ce am menționat maĭ sus pe călătorul francez La Motraye, nu mă pot opri de a comunica cititorilor Arhiveĭ o posnașă istorisire ce o găsesc la el, petrecută cam în timpul despre care scriŭ și într'adevăr mult caracteristică.

La 1 Dechemvrie 1699, intrară în portul Constantinopoleĭ două bastimente de rezbel franceze aducînd pe noul ambasador a luĭ Ludovic al XIV-lea marchizul de Feriol care succeda luĭ de Chateauneuf. El comandase în Ungaria un corp francez venit în ajutorul luĭ Tököly și păstrase, așa se vede, obiceiurĭ milităreștĭ. La 14, Fériol însoțit de predecesorul săŭ, sînt primițĭ de Vizir, iar la 26 e ziua destinată pentru audiența la Padișah. Cu mare desfășurare de pompă el se duce la palat. Pe cînd însă (după ce

38. Hurmuzaki Documente Supl. I, 1. p. 446. La începutul acestuĭ raport Bonnac maĭ scrie : „J'ai formé une liaison très-étroite avec Nicolas Mavrocordato Prince de Valaquie". Raporturile intime a luĭ Neculaĭ-Vodă cu ambasada franceză datează încă de la 1710, cînd des Alleurs, cu care era foarte împrietenit succedase luĭ Feriol, cel maĭ inverșunat inamic al Mavrocordaților, V. studiul nostru despre acel timp al viețiĭ sale publicat în Arhiva anul V, (1894) p. 578 și n. 61.
39. IV, 225.

s'a întins o masă splendidă și el a îmbracat Caftanul ce-l trimesese Sultanul, aducînd și el frumoase prezente ale Regeluĭ), era să fie întrodus la succesorul Profetuluĭ. Turciĭ observară cu uimire nespusă că rezbelnicul diplomat poartă o spadă atît de lungă încît ea rădică Caftanul în sus. Ceaușbașiul (șeful aprozilor) poftește pe marele Dragoman [40]), se arăte Francezuluĭ că așa lucru nu se poate, însă Fériol împotrivindu-se și punînd mîna pe sabie, Șeful Enicerilor văzînd că toată elocuența Dragomanuluĭ e zadarnică, arată imposibilitatea chiar pentru dînsul de a se prezenta înarmat înaintea Sultanuluĭ. „Voĭ sînteți supușiĭ luĭ, eŭ însă reprezint un mare Prinț și nu mă voiŭ da supus, esclamă Fériol". Atuncĭ Turciĭ prefăcîndu-se că ĭĭ intră în voea ĭĭ daŭ doĭ capigibașĭ ce'l sprijinea mereŭ punînd mînile la subsuoara Ambasadoruluĭ cu scrisoarea Regeluĭ săŭ în mîna stîngă, spre a putea întîmpina orĭ-ce cu cea dreaptă. De-odată unul din capigiĭ de sîrg pune mîna pe spadă vroind s'o smulgă din teacă. Viteazul diplomat dă cu pumnu, lovește cu genunchiul și întorcîndu-se cătră Dragoman ĭĭ zice: Sîntem dușmanĭ saŭ prietenĭ? Prietenĭ, ĭĭ respunde Mavrocordato, însă nu vețĭ intra înarmat la Sultan. Atunce nu voiŭ intra de feliŭ. Zice și se întoarce la Ambasada regală.

Zece anĭ trecură cînd în primăvara 1709, ambasadorul revenind dintr'o petrecere ce o dăduse la Belgrad lîngă Constantinopol de odată se supără în potriva unuĭ membru al Ambasadeĭ, îl lovește cu biciul și întors acasă se aflâ în așa stare încît se ivește necesitatea de a'l lega. Cînd apoĭ cancelarul francez merge de a-nunță viziruluĭ fatala demență a șefuluĭ săŭ: Nebun e el de mult; aceasta s'a văzut chiar la prima sa venire pe la noĭ, ĭĭ răspunde Turcul.

Am relatat cele de maĭ sus ca foarte caracteristice pentru modul de a proceda, a Turcilor chiar cătră Ambasadorul celuĭ maĭ vestit suveran de atunce, a Regeluĭ-Sóre. E de notat că acea scenă comică a avut loc chiar în anul iscălireĭ Tractatuluĭ de pace de

---

40. Neculaĭ Mavrocordato, viitorul Domn, deabea numit la acel post însemnat, foarte tînăr după întoarcerea părinteluĭ săŭ de la Carlovitz unde iscălise Tractatul și numirea luĭ la demnitatea de Exaporit. Correspondance du Marquis de Fériol Anvers 1780, p. 65, 2 Ianv. 1700. „Le grand vizir m'envoya le fils de Maurocordato qui fait les fonctions de premier drogman de la Porte à la place de son père qui a été fait Conseiller d'Etat".

la Carlovitz, atît de umilitor pentru puterea Osmanliilor. Şi apoĭ maĭ vin şoviniĭ noştri şi sfăşie pe Domniĭ din Fanar, cum că n'ar fi ţinut de fel la demnitatea lor şi n'ar fi ştiut să apare drepturile Ţăreĭ faţă cu stăpîniĭ lor, Turciĭ. Cînd însă chiar un reprezentant al Franţieĭ se vedea silit a înghiţi atît de amare hapurĭ şi a sta pe loc, ce li maĭ era prin putinţa lor să facă faţă cu puterea sdrobitoare unor Aziaţĭ îngîmfaţĭ carĭ, fără a cunoaşte evident pe Juvenal, gîndeaŭ tocmaĭ ca acea muiere capricioasă despre care vorbeşte marele poet satiric, cum că numaĭ ceĭ cu gărgăunĭ în cap pot crede că un rob e un om, şi la orĭ-ce întîmpinare răspundeaŭ : n'am de ce sta mult la vorbă : aşa voiŭ, aşa fac.

O demens, ita servus homo est?
Hoc volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas [41]).

Şi acum să căutăm ca din faptele şi datele ce le am stabilit în cursul acesteĭ cercetărĭ cu cît am putut cu maĭ multă preciziune, să tragem unele consecinţĭ nu tocmaĭ fără valoare în privirea evoluţiuniĭ culturale a Ţărilor surorĭ:

La 1722, se traduce în latineşte şi se editează la Lipsca o operă literară a Domnitorului Munteniei, apărută cu treĭ anĭ în urmă *la Bucureştĭ*; fapt însemnat ce se întîmplă la ştirea mea pentru prima oară. La 1724, unul din autoriĭ fruntaşĭ aĭ bisericeĭ apusene primeşte acea carte ce iĭ se triimete de un agent politic al Prinţuluĭ şi adresează epistola acum descoperită şi publicată de Dl. Iorga. Traducătorul opereĭ, Bergler, e chemat de autor la Bucureştĭ, îşĭ petrece vieaţa, ataşat la serviciul Prinţuluĭ. Acolo şi moare învăţatul German. Acest eveniment literar n'a dispărut fără a lasa urme, căcĭ 9 anĭ după încetarea din vieaţă a autoruluĭ, iar 17 după ediţiunea latină, apare o traducere germană a operiĭ, iar 25 anĭ întregĭ după moartea luĭ Neculaĭ Mavrocordato, un alt învaţat german publică o dizertaţiune latină despre studiele literare ale eminentuluĭ barbat, la Iena [42]). Prin urmare Neculaĭ-Vodă parvenise ca să devie cunoscut el însuşĭ şi ţara pe care domnea maĭ cu deosebire la Germaniĭ învaţaţĭ, naţia cultă cea maĭ învecinată. Fiul săŭ ţin-

---

41. Satira sesta vo. 223.
42. Commentatio de litterarum studiis Ioammi Nicolai Maurocordati Principis Valachiae. Ienae MDCCLV carte azĭ foarte rară, retipărită în Généalogie des Maurocordato, Paris 1886, pp. 61—43.

teşte ochirile sale pentru acelaş scop spre Franţa, a căreia influenţă culturală asupra ţărilor romîneştĭ era menită a deveni atît de precumpănitoare. Căcĭ vremurile se schimbase. Germania pe atunce lîncezea în stagnaţiune literară. Aurora falnic lucitoare a deşteptăriĭ sale, ce era să fie una din marile epoce culturale ale omenireĭ, nu răsărise încă; pe cînd mişcarea spiritelor în Franţa începea tocmaĭ la epoca sa a lua acel avînt contagios, acel caracter de propagandă literară ce a fost semnul deosebitor al literaturiĭ franceze în secolul luĭ Voltaire. Evident că pentru un cunoscător epoca cea mare a înfloririi literare în acea ţară a fost secolul al 17-lea. Insă autoriĭ clasicĭ aĭ acelei epocĭ n'aŭ urmărit decît o ţintă excluziv estetică, n-aŭ avut decît un caracter pur literar şi de distinsă sociabilitate Publicul la care gîndeaŭ, pentru care scrieaŭ era numaĭ acel al saloanelor elegante, al spiritelor alese. Chiar certele literare vestite din acea epocă, nu puteaŭ avea răsunet decît pentru un cerc de persoane relativ restrîns. Ca să daĭ atenţiunea ce o merită solitarilor de la Port Royal des Champs; ca să guştĭ cearta între iezuiţĭ şi janseniştĭ ce a dat loc celebruluĭ scris polemic al luĭ Pascal; ca să te pasionezĭ pentru gîlceava intervenită între Fénelon şi Bossuet asupra quietismuluĭ şi a stăreĭ celor bine-cuvîntaţĭ, ce a mişcat atît de adînc cercurile literare anĭ întregĭ, încît o chemaŭ scurt „l'Affaire“ (ce deosebite lucrurĭ poate desemna în diferite timpurĭ acelaş cuvînt: extazele mistice ale Doamneĭ Guyon şi procesul luĭ Dreyfus!!) trebueşte ca într'adevăr să fie un spirit cult în toată puterea cuvîntuluĭ, şi aceste nicĭ într'o epocă nu se ivesc în prea mare număr. Pe cînd din potrivă curentul literar al secoluluĭ 18-lea avea un caracter social, ştia să şĭ dee aerul uneĭ propagande umanitare, pretindea să aibă un auditoriŭ cît de numeros, un public internaţional, o lume nemărginită, şi ce e drept, parveni ca difuziunea cugetăriĭ franceze să pasioneze apusul întreg maĭ mult decît în orĭ-ce altă epocă a evoluţiuniĭ sale. Se vede că unele raze ale aceluĭ focar, ce era să izbucnească la o exploziune vulcanică atotnimicitoare, pătrunsese pînă la tărmurile cisdunărene atît de departate. Domnitorul cult urmărind începuturile acelei mişcărĭ ce frămînta veacul, se pune în contact cu lumea literară franceză, are un secretar francez ce corespunde cu literaţiĭ din acea ţară, cumpără cărţĭ, e abonat la reviste, şi unul din aceĭ literatorĭ, deşi nu un fruntaş al aceleĭ mişcărĭ, însă nu neînsem-

nat de tot și pe care un Voltaire nu-l judecase nedemn de a intra cu el într'o ceartă a condeiului, închina (lucru fără precedent și fără urmare) Domnitoruluĭ muntean opera sa de căpitenie, o splendidă ediţiune a poetuluĭ, de nu cel maĭ mare, dar cel maĭ vestit al secoluluĭ augesteu, chiar acel pe care era să-l numească învăţătorul și călăuzul săŭ geniul poetic cel maĭ puternic poate din timpiĭ moderni [43]. Tot astfeliŭ isbutește ca „Mercure de France" cel maĭ însemnat organ de publicitate de atuncĭ, să vorbească de ţara Muntenească și să publice legile promulgate de el.

Cine nu vede în aceste fapte un plan croit spre a face cunoscută această ţară Occidentuluĭ pe calea literară? Cît de nimerit și de puternic poate deveni acest mijloc, aceasta a dovedit-o mai tîrziŭ în acelaș secol Caterina II. Ce jertfe n'a făcut, ce osteneală nu și-a dat împărăteasa spre a aduce la Petersburg pe Diderot, spre a fi în legătură strînsă cu Enciclopediștiĭ prin Grimm, spre a atrage lîngă ea pe marele Euler? Cît n'a contribuit acea pleiadă a panegiriștilor la slăvirea sa și la răspîndirea cunoștinţiĭ ţăriĭ sale! Evident că nu se putea pretinde așa ceva de la niște Domnĭ neavînd nicĭ putere, nicĭ neatîrnare, nicĭ statornicie. Insă: si licet magnis componere parva, gîndul a fost acelaș, și de nu li era dată putinţa de a chema lîngă eĭ un Euler se mulţămeaŭ cu Bergler și în lipsa unuĭ Diderot cu Desfontaines. Totul e că aŭ căutat a îndruma o conexiune între ţările fruntașe ale culturiĭ apusene și aceia puţin cunoscută pe atuncĭ peste care domneaŭ, și că acea îndrumare le-a reușit în limitele efemereĭ lor puterĭ [44].

---

43. Cu cîtă pietate iĭ vorbește marele Florentin în închipuita lor întîlnire: ce versurĭ!

O degl'altri poeti onore e lume,
Vagliami il lungo studio e'l grand amore
Che m'ha fatto cercar il tuo volume.
Tu sei lo mio maestro e'l mio autore:
Tu sei solo colei da cui io tolsi
Lo bello stile che m'ha fatto onore.
Dante Inferno Canto I.

44. Această ardoare a Mavrocordaţilor pentru cultura literară e unanim recunoscută și lăudată ca foarte rodnică pentru desvoltarea civilizatorie a ţărilor romînești de toţĭ istoriciĭ germanĭ moderni: Gervinus Geschichte des 19-ten Jahrhunderts V p. 80: „Alexander Mavrokordatos († 1709) und sein Sohn und Enkel.. haben das erste Licht in die dicke Finsterniss der Donaufürstenthümer getragen". Mendelssohn Bartholdy Gesch. Griechenlands,

Şi cînd mă gîndesc că asemenea barbaţi aŭ fost arataţi în cărţi pedagogice tinerimii decenii întregi, ba chiar pînă azi, ca nişte venetici flămînzi ce se năpusteaŭ asupra ţărilor surori spre a le despoia!! Că anume Neculai Mavrocordato, ca cel dintăiu urcat pe tron, e denumit tiran şi flagelul lui Dumnezeŭ!! Fatal destin! Autorii moderni greci însufleţiţi de acelaş şovinism orb, îi mustră că n-aŭ vroit să grecizeze Romînia[45]), pe cînd acei romîni ii acuză că n-ar fi avut altă ţintă decît de a o greciza!! A trebuit ca să'nalţe glasul cîţi va învăţaţi străini de o autoritate necontestată şi romînî de o valoare recunoscută ca Erbiceanu, Xenopol, Iorga, sprijiniţi de încă cîţi-va în limita puterii lor, ca să înceteze saŭ cel puţin să fie oare cum înăbuşită acea impie cacofonie! Şi această degradare sistematică, această difamare fără milă şi cruţare se face în numele unui pretins patriotizm; prin ea se umple de veninul patimii, de ura unei părţi al trecutului istoric, inimile plăpînde ale tinerimii, tocmai în epoca cînd ţeara întărindu se şi păşind cu paşi repezi spre un viitor de lumină, spiritul critic şi nepărtinitor al cercetărilor istorice trebuea sădit şi crescut din răsputeri, acel spirit de echitate şi de imparţialitate senină ce constitue un privilegiu preţios a popoarelor cu conştiinţa deplină a tăriei şi neatîrnării lor. Căci patriotismul nu constă de loc în a huli, împreună cu acei ce aŭ demeritat de patria romînă, şi pe acei ce aŭ căutat s-o îndrumeze spre un viitor cultural superior, s-o înainteze pe calea luminoasei propăşiri, ci din potrivă: în a căpăta conştiinţa din ce în ce mai întărită a virtuţilor înnăscute şi priincioase binelui

---

I, p. 25. „Es geht ein denkender Zug durch diese Familie. Man kann die Maurokordatos Männer der Feder nennen" etc. Cfr. p. 6. Hertzberg Gesch. Griechenl. III, 198. „Nikolaus und Konstantin Maŭrokordatos, beides hochgebildete Männer, gaben in der That den ersten Anstoss zur Civilisirung dieser Provinzen" (Moldaŭ und Walachei).

45. Intr'o carte grecească de curînd tipărită: Adamantiu Coraïs Triest 3 vol. 1889, de Therianos, autorul ocărește pe Fanarioţi că n-aŭ gîndit nici odată şi nici decum să grecizeze populaţiunea indigenă şi mai ales pe Constantin Mavrocordato fiind că a publicat o gramatică, Evanghelia şi cărţi ecleziastice în limba vlahică şi a poruncit ca Evanghelia să se citească în limba indigenă la toate bisericile. Ce să mai zică cine va la asemenea aberaţiuni? Insă şi ele se comit în numele aşa numitului patriotizm! I. p. 59.

obştesc; în a le preface prin incordarea tuturor facultăţilor, de oare-ce „doctrina vim promovet insitam" după frumoasa zisă a luĭ Horaţiŭ; în a asculta, după bine simţita expresiune a d-luĭ Iorga „de glasul pietăţiĭ faţă cu aceĭ care nu pot să răspundă şi să contrazică, faţă cu morţiĭ" [46]); şi în fine, fiind maĭ ales vorba de neamul romînesc ce a avut darul de a păstra prin veacurĭ o persistenţă etnică atît de vioae: în a păstra cu pietate datinele, în a slăvi cu iubire amintirile strămoşeştĭ, căcĭ, ca să sfîrşesc cu versurile încîntătoruluĭ Epicureŭ care prevestesc, aşa se vede, teoria modernă a atavismuluĭ:

Fortes creantur fortibus et bonis,
Est in juvencis, est in equis patrum
Virtus, neque imbellem feroces
Progenerant aquilae columbam [47]).

---

46. Conferinţa sus cit. pp. 3, 4.
47. Horaţiŭ Carm. IV, 4 vs. 29. sqq.

PARTEA II.

Desvoltări şi aplicaţii

I. *Religiozitatea*

Prima condiţie fundamentală a virtuţiĭ, *religiozitatea* saŭ *pietatea*, se produce prin o influenţă educaţională asupra sentimentuluĭ. Se dă iubiriĭ, veneraţieĭ un obiect hotărît, care, după Locke, trebuie să fie transcendent :—D-zeŭ.

Ca *mijloc* pentru aceasta, propune :

Să se vorbească foarte de timpuriŭ (very early) copiilor de D-zeŭ, „ca de o fiinţă supremă independentă, autorul şi făcătorul tuturor lucrurilor, de la care primim tot binele, care ne iubeşte", să li se spună că D-zeŭ vede şi aude tot, şi că face bine în toate chipurile acelora care îl iubesc şi ascultă de el. Dar ***numaĭ atît*** să li se spună, şi asta *ocazional*, la început, pînă va sosi timpul de a li se ceti Biblia.

Locke interzice orĭ-ce esplicărĭ şi cercetărĭ maĭ departe despre fiinţa luĭ D-zeŭ care este incomprehensibilă — din teama „să nu se încarce capul copiilor cu noţiunĭ falşe orĭ să se încurce cu noţiunĭ neinteligibile despre el".

Prin urmare, Locke interzice, drept vorbind, cea maĭ mare parte din aceia ce se numeşte învăţămînt religios regulat. Numaĭ o rugăciune seara şi dimineaţa — scurtă, simplă, potrivită cu priceperea lor — ajunge perfect pentru acest scop, după părerea luĭ.

De alt-fel, întreaga luĭ atitudine intelectuală vorbeşte, prin toată filosofia luĭ practică, în contra unuĭ învăţămînt religios oficial, dogmatic, prescris şi patronat de Stat. Doctrina formulată aşa

de precis și pregnant de Spinoza, și introdusă maĭ tîrziŭ în pedagie de Schleiermacher, despre separarea bisericiĭ de stat, o găsim reprezintată și apărată cu convingere și în scrierile politice ale luĭ John Locke[1]. După-cum conștiința oamenilor maturĭ trebuie lăsată cu totul liberă, neînfluințată de nimic, nicĭ de recompense nici de amenințărĭ, tot așa și individul încă minor și fără experiență, nu trebuie încurcat înainte de vreme și oare-cum angajat fără voia luĭ cu nicĭ-o dogmă de sectă religioasă. Și n'are dreptul la aceasta nu numaĭ statul, dar nimenĭ, absolut nimenĭ.

De-și Locke se exprimă une-orĭ ast-fel că parcă ar lăsa educația religioasă cu totul pe seama familieĭ[2], din alte pasagiĭ rezultă însă că nicĭ familieĭ nu-ĭ dă un drept absolut la aceasta. „Nimenĭ, zice el, *nu se naște* membru al uneĭ bisericĭ[3], ci *devine* și anume prin propria luĭ alegere liberă, — ceea-ce presupune puterea de a judeca, aplicarea rațiuniĭ și o convingere cîștigată prin el însușĭ". Ca să fie cine-va îndreptățit a recomanda credința sa altora, ba încă s-o impuie, trebuie să fie în stare să demonstreze perfect că din toate credințele existente și posibile a luĭ este cea absolut adevărată — o sarcină infinită și imposibilă.

Numaĭ despre *un* cult am putea spune sigur și hotărit că în orĭ-ce caz, place luĭ D-zeŭ : acesta ar fi cultul care constă în o vieață virtuoasă, în acte morale[4]. Numaĭ la acesta decĭ avem dreptul să pregătim pe oamenĭ din copilărie.

Dacă Locke, totușĭ, pe lîngă partea practică a educațieĭ religioase, care in definitiv se reduce la educație morală, maĭ cere și o parte generală teoretică; dacă presupune teizmul ca o bază absolut necesară, și dorește să se întrebuințeze toate mijloacele spre a evita maĭ tîrziŭ nașterea eventuală a uneĭ alte convingerĭ, asta stă pe de-oparte, ce e drept, în acord cu metafizica luĭ, cu teologia și religia luĭ *naturală*, precum și cu principiul luĭ despre incompatibilitatea ateizmuluĭ cu esistența statuluĭ, — pe de altă parte, însă, stă în evidentă contrazicere cu cerința luĭ amintită mai sus : de a se lăsa nemărginită libertate omuluĭ în alegerea credințiĭ religioase

1. *Letters on Toleration* first letter.
2. *On Toleration*, third letter, ch. II.
3. *Ibid.*, first letter.
4. *Ibid.*, third letter.

precum și în formarea vederilor luĭ metafizice cu ajutorul numaĭ și numaĭ al puteriĭ luĭ de judecată și de gîndire.

II. *Libertatea și cultura voințeĭ*

1. Intărirea. Neatîrnarea de plăcere și durere, de trebuințe și porniri. — 2. Educația morală în sens restrîns, cultura virtuților speciale.

1.

A întări pe copiĭ, a-ĭ deprinde să supoarte durerea și să se abțină dela plăcerĭ (*sustinere et abstinere*), iată, după *Locke*, mijlocul cel maĭ efectiv spre a-ĭ emancipa de puterea impresiilor momentane și a le da libertatea. „Trebuie să fie oțelițĭ în contra tuturor suferinților trupeștĭ și să nu aibă altă senzibilitate decît aceia care se produce din o delicată pudoare și dintr-un viŭ sentiment al reputațieĭ" [5]).

Cum se poate realiza aceasta?

Maĭ întiiŭ pe cale negativă, combătîndu-se slăbiciunea contrară, dacă există saŭ cînd se ivește. Să nu le dăm voie copiilor să se plîngă de durerile lor fizice, orĭ cît ar fi de marĭ, și încă maĭ puțin să lăsăm pe alțiĭ a-ĭ compătimi pentru asta, căcĭ asta îĭ face și maĭ susceptibilĭ. Din contra, să rîdem de plînsetele lor, saŭ, cel puțin, să le îndreptăm activitatea în altă parte.

Al doilea, în mod pozitiv și direct, obișnuindu-ĭ metodic cu răbdarea dureriĭ și cu renunțarea la satisfacerea dorințelor. Cînd copilul se găsește în bună dispoziție și veselie, și e cu totul convins de bunăvoința și iubirea noastră, atuncĭ să-ĭ administrăm intenționat durerĭ, ca un medicament întăritor. „Marele meșteșug, în astă privință e a începe cu ce e maĭ puțin dureros și a purcede prin grade nesimțite", și să mergem cît de departe, întrebuințînd cînd lauda, cînd rușinarea, pînă ce exercițiul va da copiluluĭ maĭ multă siguranță și în fine deplina destoinicie a tărieĭ, care trebuie recunoscută cu marĭ laude. „Cît de mult poate educația să împace pe copiĭ cu durerea și suferința, ne arată îndestul exemplul Sparteĭ"; „și vedem și noĭ la copiĭ, în fie-care zi, cînd se joacă între dînșiĭ".

Cum poate să recomande această educație spartană prin administrarea dureriĭ, tocmaĭ *Locke*, care respinge pedepsele corporale ca fiind barbare? La acestea Locke respunde: „N'aș vrea să

---

5. *Th. on educ.* § 113; cf. § 115.

fie bătuţĭ copiiĭ pentru greşelele lor, ca să nu creadă că durerea trupească e cea maĭ mare pedeapsă; şi vreaŭ să li se facă durere une orĭ, cînd se poartă bine, din aceiaşĭ cauză, ca să se deprindă a o privi nu ca cel maĭ mare răŭ".

Toate dorinţele, observă *Locke* maĭ departe, se nasc din trebuinţe, carĭ se împart în *naturale* şi *închipuite* („Wants of nature und wants of fancy").

Trebuinţele naturale: foamea, setea, frigul, somnul, odihna şi reconfortarea unuĭ organ obosit de muncă, etc. — *quies humana sibi doleat natura negatis* (**Horaţiu**) — sînt pentru noĭ vestitoriĭ ce ne spun că ne aflăm în apropierea uneĭ nenorocirĭ, aĭ căreĭ înaintaşĭ sînt ele. De aceia nu trebuie să le neglijăm cu desăvîrşire. Totuşĭ, cu cît se vor întări copiiĭ maĭ mult şi în astă privinţă, prin o înţeleaptă conducere, cu atît maĭ bine pentru eĭ.

In ce priveşte, însă, trebuinţele închipuite saŭ artificiale, poftele contractate, cari se esprimă în determinarea unuĭ anumit fel şi mod de satisfacere a trebuinţelor naturale, acestea trebuie să fie suprimate dela început cu desăvîrşire. „Idealul pentru copiĭ este să nu-şĭ pună fericirea de-loc în ast-fel de lucrurĭ şi să nu-şĭ reguleze mulţumirile după fantazie, ci să fie indiferenţĭ la tot ce este de felul acesta în natură. Şi părinţiĭ-educatorĭ trebuie să ţintească maĭ ales la acest lucru" [6]). Decĭ, trebuie să nu li se dea deloc copiilor voia de a cere ast-fel de lucrurĭ. Oprindu-ĭ de a-şĭ esprima dorinţa, se deprind cu timpul să-şĭ potolească şi să-şĭ reprime poftele.

Pe lîngă aceste trebuinţĭ, isvorîte maĭ mult din stările corpuluĭ, maĭ sînt altele, cari se nasc din pornirĭ tot aşa de timpuriĭ, şi carĭ asemenea trebuiesc disciplinate din vreme şi supuse raţiuniĭ. Intre acestea Locke pune pornirea către *dominaţie* şi către *avere*. „Copiiĭ vor ca ceilalţĭ să le respecte dorinţele", „numaĭ ca să-şĭ facă voinţa". „Vor să aibă proprietate", „lucrurĭ carĭ să fie ale lor". Aceste înclinaţiĭ, ca motive de acţiune, dacă nu sînt raţionalizate, răpesc individuluĭ libertatea; căcĭ adevăreta autonomie şi demnitate a omuluĭ stă tocmaĭ în putinţa de a lucra după prescripţiile raţiuniĭ. Decĭ omul trebuie să fie întărit şi în contra puteriĭ acestor înclinaţiĭ. Numaĭ cînd va fi înarmat în contra pericolelor, ispitelor şi ameninţărilor de tot felul, va poseda *adevărata*

6. *Ibid.*, § 106, 107.

tărie spirituală. „Tăria, zice Locke, stă în liniștea stăpînirii de sine și în îndeplinirea datorieĭ, orĭ-ce rele saŭ pericole ar sta în cale“.

Această primă condiție fundamentală a virtuțiĭ, în genere, face posibilă și produce apoĭ o virtute specială saŭ alta, după categoria de plăcerĭ și neplăcerĭ, de ispite și pericole, în contra cărora este esercitată și funcționează. Ast-fel, întărirea în contra poftelor și dorințelor fizice duce la *cumpătare*; întărirea în contra relelor și pericolelor esterioare, la *vitejie* saŭ *curaj*; aceia în contra pornirilor de stăpînire și îmbogățire, la *dreptate* și *bunăvoință*.

2

Afară de această pregătire generală pentru virtute, Locke propune arteĭ educațieĭ și alte mijloace, spre a implînta și cultiva în sufletul copiilor unele din virtuțile particulare maĭ însemnate. Dar nu găsim în Locke o enumerare complectă și o clasificare a virtuților și a mijloacelor necesare pentru producerea lor. „Nu am intenția, zice el singur, să vorbesc despre toate virtuțile și vițiile, și cum se obține fie-care virtute în parte și asemenea cum se vindecă fie-care vițiŭ particular; am menționat numaĭ cîte-va din greșelele cele maĭ obișnuite și mijloacele de întrebuințat pentru îndreptarea lor“ [7]).

Se pot deosebi treĭ felurĭ de metode, recomandate și aplicate de Locke pentru educația morală în sens restrîns:

1) metoda curat pedagogică, care se ocupă cu căutarea și aplicarea mijloacelor specifice, destinate și propriĭ pentru producerea directă a unor anumite virtuțĭ;

2) o metodă (care s-ar putea numi *higienică*) ce se ocupă cu înlăturarea a tot ce poate deranja, contrazice saŭ chiar nimici influința noastră educativă; și în fine

3) o metodă (care s-ar putea numi *patologică* saŭ *terapeutică*) întrebuințată pentru depărtarea și lecuirea greșelor și vițiilor contrare virtuțiĭ ce vrem să desvoltăm.

Negreșit, în teoria educațieĭ ca atare, și în practica pedagogică ce-ĭ corespunde, nu-șĭ găsește loc, drept vorbind, decît cea dintîĭ, metoda positivă și directă, cel mult și a doua, cea negativă. A treia metodă îșĭ află îndreptățirea numaĭ întru cît se constată

7. *Ibid.*, § 139.

saŭ se presupune neglijarea, întîrziarea saŭ aplicarea nepricepută și insuficientă a celor două dela început.

Locke, cu privirea și spiritul luĭ practic de medic, ne pune însă innainte, pentru tratarea fie căruĭ caz particular, o îndoită rețetă: una pentru înlăturarea și vindecarea răuluĭ eventual existent, alta pentru arătarea chipuluĭ cum să pregătim și să cultivăm binele dorit, așa ca să crească și să înflorească în natura omuluĭ.

Cruzimea și iubirea de oamenĭ. — Se observă că adesea copiiĭ, cînd aŭ la îndămînă un biet animal, sînt înclinațĭ a-l maltrata, și încă asta cu un fel de plăcere. Să fie oare această plăcere un fel de instinct al cruzimiĭ — ceia ce se numește în limba germană *Schadenfreude*? orĭ se naște din altă cauză, bunăoară din satisfacerea instinctuluĭ activitățiĭ?

Locke nu cercetează maĭ de aproape chestia; dar, după toate semnele, admite în mod tacit ipoteza din urmă. Atuncĭ nu avem a face aci cu însășĭ cruzimea, și sarcina noastră nu stă atuncĭ în depărtarea, ci în evitarea eĭ.

De aceia ne ajunge ce recomandă Locke: „Copiiĭ trebuie să fie dela început, crescuțĭ în oroarea pentru chinuirea orĭ-căreĭ ființĭ vietuitoare, și să nu fie învățațĭ a vătăma orĭ distruge orĭ ce decît cînd e vorba de a scăpa saŭ folosi la ceva maĭ nobil". Decĭ trebuie să se deștepte în eĭ simpatia, trebuie să li se atragă atenția asupra dureriĭ ce pricinuiesc fără să știe, poate, și prin asta, să fie pregătițĭ a simți suferința altuia împreună cu el.

Cînd însă copilul arată în adevăr cruzime — „un natural cruelty", cum o numește Locke — atuncĭ el zice: „Nu pot să mă conving că aceasta ar fi alt-ceva decît o dispoziție străină și contractată, o deprindere împrumutată din obiceiurĭ și conversație". Copiiĭ ar fi văzînd cum ceĭ marĭ bat și fac haz de asta, ba chiar sînt îndemnațĭ de dînșiĭ să facă și eĭ tot așa și sînt lăudațĭ dacă fac; aud cum faptele marilor cuceritorĭ, aĭ acestor „marĭ măcelarĭ aĭ omeniriĭ", sînt slăvite și divinizate; și modul cum li se predă istoria, le înfiltră convingerea că „masacrul ar fi afacerea cea maĭ lăudabilă a omeniriĭ și cea maĭ eroică virtute".

Dacă se depărtează toate aceste cauze, se împedică și nașterea cruzimiĭ.

Dar ca să deșteptăm pozitiv *simpatia*, *bunăvoința*, și ca s-o nutrim și întărim, Locke propune mijloacele următoare:

a) Să încredinţăm copiilor animalele ce le plac, cu condiţia de a le îngriji bine şi de a vedea să nu le lipsească nimic, nicĭ să sufere de ceva.

b) Să deprindem pe copiĭ cu politeţa în vorbire şi purtare faţă cu aceia carĭ, în vr-o privinţă, le sînt inferiorĭ.

Politeţa ocupă un loc însemnat în consideraţiile luĭ Locke. Despre această ,,virtute, cea maĭ înaltă şi maĭ drăgălaşă din toate virtuţile sociale", am vorbit în legătură cu altă ordine de ideĭ. Aci voesc să amintesc numaĭ observaţiile pe cari le face Locke cu privire la pornirile contrare politeţiĭ, pornirĭ carĭ, prin urmare trebuiesc combătute şi desrădăcinate dela început. Acestea sînt, după el [8]):

1. acea grosolănie naturală, care n'are nicĭ-o atenţie pentru pornirile, dispoziţiile şi stările sufleteştĭ ale celorlalţĭ oamenĭ ;

2. dispreţul saŭ lipsa de respectul cuvenit altuia ;

3. cicala, pofta de ceartă şi de gîlceavă ;

4. gustul bufiriĭ şi de a descoperi defectele altora în faţa străinilor, precum şi batjocura, contrazicerea necuviincioasă, şi maĭ ales,

5. lipsa de maniere, ,,adică o pornire de a întrerupe pe alţiĭ şi a-ĭ opri prin contradicţiĭ". ,,Nu poate fi o nedelicateţă maĭ mare decît să opreştĭ pe unul din cursul vorbiriĭ".

Bunăvoinţa pregăteşte inima nu numaĭ pentru politeţă, dar şi pentru **Dreptate**.

,,A deprinde (pe copiĭ) din vreme să iubească pe alţiĭ şi să fie bunĭ pentru dînşiĭ, e a pune de timpuriŭ temelia unuĭ suflet onest, căcĭ toate nedreptăţile isvorăsc în genere din prea marea iubire pentru noĭ înşine şi prea mică pentru alţiĭ" [9]).

Dar mijlocul maĭ special de a feri pe copiĭ de nedreptate este, după Locke, a-ĭ deprinde cu dărnicia şi generozitatea ; căcĭ,—de oare ce nedreptatea stă, după el, în răpirea şi însuşirea unuĭ bun străin,—acela, căruia îĭ place să dea, nu va fi nicĭ-odată în stare să comită o nedreptate.

Noţiunea dreptăţiĭ e concepută, negreşit, prea îngust. Dintre cele treĭ raporturĭ fundamentale, cuprinse de ordinar în noţiunea

8. *Ibid.*, § 143, 145.
9. *Ibid.*, § 139.

dreptățiĭ: *honeste videre, neminem laedere, suum cuique tribuere*, Locke ca și David Hume, nu cunoaște decît pe cel din urmă [10]), și încă fără să cuprindă în acel *suum*, pe-lingă posesiunea materială, și pe toate celelalte lucrurĭ ce sînt în legătură cu dînsa, toate așteptările îndreptățite.

Dar afară de asta, chipul cum voește Locke să pregătească virtutea dreptățiĭ prin dărnicie, mi se pare greșit, căcĭ ne depărtează de scop, înloc să ne apropie de dînsul, și stă în contrazicere cu alte sfaturĭ pe carĭ Locke însușĭ le dă adesea și cu insistență. „Aceasta (dărnicia) trebuie să fie încurajată prin recomandărĭ și și laude, avînd mereŭ grija ca dînsul (copilul) *să nu piardă nimic* din pricina liberalitățiĭ. Să fie răsplătit, *ba încă cu dobîndă*, în toate minutele luĭ de generozitate"; „și să simță el, din experiență, că cel maĭ darnic *profită* tot-deauna maĭ mult, avînd și stimă și laudă *pe deasupra*".

Cu metoda asta, e foarte îndoios, dacă se va înplînta în suflet o bunăvoință dezinteresată, saŭ poate tocmaĭ pornirea contrară, aceea a cămătaruluĭ, care nu dăruiește nicĭ-odată, ci numaĭ împrumută „și încă cu dobîndă", și nu-șĭ vede decît de interesul luĭ propriŭ.

Veracitatea. Greutatea ce pune Locke pe această virtute reiese din tonul revoltat, aspru, pasionat ce ia cînd vorbește de minciună. Copilul nu vine deloc cu o predispoziție înnăscută pentru acest vițiŭ. Ca și cruzimea, minciuna se învață maĭ mult din mediŭ, din contactul cu oameniĭ mincinoșĭ. „Dar e o calitate așa de rea, și muma atîtor rele ce se nasc din ea și îșĭ găsesc azil la ea, încît copilul trebuie crescut în cea maĭ mare groază imaginabilă pentru dînsa".

Cînd acest vițiŭ, minciuna, se arată pentru întîia dată, trebuie întîmpinat cu mirare, ca ceva monstruos. Dacă se repetă, atuncĭ să se întîmpine cu expresia neîmblînzită a nemulțumiriĭ, cu semnul cel maĭ clar al neplăceriĭ, considerînd-o și taxînd-o în mod espres ca o mare vină. Iar de se repetă și după asta, atuncĭ să urmeze *bătaia*; căcĭ repetarea după prevenire înseamnă *încăpățînare*, și încăpățînarea merită tot-deauna, și numaĭ dînsa singură, bătaie [11]).

10. *Essay*, IV, 3, § 18. Cf. *Ibid.*, IV, 3, § 9. — *Th. on educ.*, § 110.
11. *Th. on educ.* §§ 84, 78, 83, 112.

Dar afară de aceasta, trebuie să se provoace și să se desvolte și direct iubirea adevăruluĭ, și s-o facem o calitate neclintită a caracteruluĭ prin exercițiŭ continuŭ. Cînd dar copilul spune odată adevărul, trebuie să-l lăudăm în mod espres pentru asta, și cînd mărturisirea adevăruluĭ stă în destăinuirea vre-uneĭ greșelĭ, să-ĭ iertăm greșala, orĭ-cît ar fi de mare. „Să-l facem a înțelege că maĭ degrabă se uită două-zecĭ de greșelĭ, decît încercarea de-a nesocoti adevărul, acoperind una singură din ele cu o scuză".

III. *Libertatea și cultura intelectuluĭ*

După cum *voința* merita să fie numită *neliberă*, cînd nu era îndreptată către bine, și din contra, liberă cînd era emancipată de toate piedicele carĭ se opuneaŭ funcțiuniĭ eĭ celeĭ maĭ înalte — realizarea bineluĭ —, tot așa și *intelectul* se poate considera ca *neliber*, cînd în calea tendințiĭ luĭ către adevăr staŭ piedicĭ, și *liber*, cînd poate îndeplini cum se cade această înaltă funcțiune a luĭ. „Oameniĭ cunosc valoarea libertățiĭ lor corporale, zice Locke, și de aceia nu rabdă bucuros lanțurile pe dînșiĭ. Să aĭ *mintea* captivă e, de singur, un ce și maĭ mare, și merită cea maĭ mare grijă și osteneală din partea noastră, ca să păzim *libertatea* părțiĭ celeĭ maĭ bune din noĭ"[13]).

Cauzele cele maĭ obișnuite de eroare, carĭ, prin urmare, trebuiesc înlăturate din vreme de educație, sînt, după Locke, următoarele:

1. Lipsa în genere de noțiunĭ relative la întinsul domeniŭ al științiĭ și cunoscibiluluĭ; — ignoranța și unilateralitatea[14]).

2. Lipsa de claritate și determinare a noțiunilor posedate. — Superficialitatea[15]).

3. Lipsa de pătrundere (*sagacitas*) saŭ de exercițiŭ în găsirea și legarea noțiunilor intermediare, spre a ajunge la adevărurĭ maĭ depărtate[16]).

4. Negligența saŭ graba de a trage concluziĭ din fapte[17]).

---

12. *Ibid.*, § 139.
13. *Conduct of Uderstanding*, §§ 14, 45.
14. *Essay*, IX, 17, § 9. — *Conduct of und.*, § 3, 19.
15. *Ibid.*, § 10. — *Conduct of und.* §§ 3, 5, 9, 28, 29.
16. *Essay*, IX, 17, § 11, 4. — *Conduct* §§ 3, 12, 16.
17. *Ibid.*, IV, 20, § 6.

5. Prejudițiile saŭ falșele criteriĭ ale adevăruluĭ[18]).

De aci urmează că sarcina educațieĭ cu privire la intelect este:

1. *Comunicarea de cunoștințe în genere, — cultura generală.*
2. *Lămurirea și precizarea noțiunilor prin metode potrivite acestui scop.*
3. }
4. } *Desvoltarea și disciplinarea judecățiĭ.*
5. *Deprinderea inteligențiĭ cu singurul criteriŭ al adevăruluĭ.*

I

A. Programul. B. Succesiunea diferitelor obiecte de studiŭ.

A. *Ce trebuie să se învețe?*

Locke cere să se dea spirituluĭ o orientare generală asupra „globuluĭ ideal" — *intelectual world*[19]) — un fel de busolă saŭ de roza vînturilor, care să-ĭ servească de călăuză pe oceanul cunoștințelor adunate de esperiența genuluĭ omenesc. Deci o cultură multilaterală și generală.

Locke împarte globul intelectual în treĭ regiunĭ saŭ clase de ideĭ:

1. Ideĭ despre natura lucrurilor materiale și spirituale;
2. Despre acțiunile noastre;
3. Despre semnele și mijloacele. ce se întrebuințează, spre a cîștiga și comunica aceste două felurĭ de cunoștințe.

Știința, care se raportează la prima clasă de ideĭ, se cheamă teoretică saŭ speculativă (φυσική), aceia, care se raportează la a doua clasă, se cheamă practică saŭ morală (πρακτική); și a treia: simbolică (σημειωτική), coprinzînd retorica și logica.

Ce avem, prin urmare, de dat elevuluĭ, fie ca cunoștințe, fie ca dexterităţĭ, s'ar putea reduce la aceste treĭ categoriĭ. Programul de studiŭ al luĭ Locke cuprinde și tratează dintre ele pe următoarele:

Geografia, cronologia, astronomia, filosofia naturiĭ saŭ *fizica* în sens larg, adică știința despre corpurĭ și „spirite"; —

18. *Essay*, IV, 17, § 11; IV, 20, § 7, 8. — *Conduct of Und.* §§ 12, 15, 24.
19. *Essay*, IV, 21, §§ 5, 21. 1.

Morala, dreptul civil, legile țăriĭ, istoria, teologia și *religia* ;
Limbele, retorica, logica, stilistica ;
Scrierea, cetirea, stenografia, muzica, scrima, innotatul, călăria, grădinăria, agricultura.

Numaĭ din simpla enumerare a acestor obiecte de studiŭ nu ne putem însă face o ideie determinată de spiritul care trebuie, după Locke, să domnească în tot învățămîntul. Ca să ajungem aci, să căutăm a restabili, pe lîngă acest program *calitativ*, și pe cel *cantitativ*, adică să cercetăm : în ce proporție și în ce raporturĭ de măsură voiește Locke să se dea fie-care din aceste obiecte de studiŭ? Căruia dintre ele saŭ căreĭ categoriĭ de studiŭ dă el *precădere* pe care din ele pune el *centrul* de greutate al învățămîntuluĭ?

In legătură cu această chestie: după ce principiŭ hotărăște el *scara valorilor relative* a obiectelor de studiŭ?

Și, în sfîrșit, în *ce ordine* crede el că trebuie să se dea aceste cunoștințe?

Vieața noastră e scurtă, puterile noastre nu-s fără marginĭ. „Și de aceia, zice Locke, cred că timpul și munca acordată propășiriĭ serioase trebuie să fie întrebuințate la lucrurile cele maĭ folositoare și cu urmărĭ maĭ însemnate“[20]).

Ceea-ce trebuie să se știe, maĭ întîĭ de toate, clasa de cunoștințe cea maĭ principală este, după Locke, aceia de care avem ne-apărată nevoie, spre a ne asigura fericirea eternă, anume : *Teologia* saŭ religia naturală, și *morala*.

Teologia, „conținînd cunoștința despre *D-zeŭ* și creaturile luĭ, datoria noastră către el și către oameniĭ noștri și o vedere despre starea noastră prezentă și viitoare, rezumează orĭ-ce cunoștință îndreptată către adevăratul eĭ scop, adică slăvirea și venerarea creatoruluĭ și fericirea omeniriĭ. Acesta e studiul nobil, care e datoria fie-căruĭ om[21]). Și *moralitatea este știința și ocupația de căpitenie a omenirei în genere*, precum diferitele arte (tehnica), referitoare la părți deosebite din natură, sînt chemarea și talentul privat al oamenilor luațĭ individual, pentru folosul obștesc al vieții omeneștĭ și pentru trebuințelelor propriĭ în astă lume“.

20. *On educ.*, §§ 197, 198, 94.
21. *Conduct of unterst.*, § 23.
22. *Essay*, IV, 12, § 1, 11.

Natura însăşĭ ne-a destinat pentru această misiune, de oare-ce ne-a înzestrat pentru aceste ocupaţiĭ cu facultăţĭ în o proporţie maĭ bogată decît pentru celelalte ocupaţiĭ.

După raportul etern dintre sufletul nemuritor al omuluĭ şi D-zeŭ, ce raport vine imediat în scara valorilor ? Negreşit acela, dintre om şi om saŭ dintre om şi societate. De aceia Locke, foarte consequent cu principiul luĭ, pune, imediat după înţeleciune şi virtute, cunoştinţele *sociale* saŭ *interhumane* şi cere ca ideile referitoare la acest domeniŭ să aibă precădere, să fie tratate şi lămurite maĭ mult decît toate celelalte carĭ alcătuiesc „globul intelectual". El cere, în astă privinţă, pentru învăţămînt :

1. Studiarea cărţilor, ca *de officiis* a luĭ *Ciceron,* în intenţia de a se aprofunda principiile şi preceptele virtuţiĭ şi a se da astfel vieţiĭ regulĭ de acţiune [23]).

2. Instrucţiunĭ despre dreptul natural al omuluĭ, despre originea şi fundamentele societăţiĭ, afacerile şi relaţiile naţiunilor civilisate în genere.

3. Cunoştinţa legilor ţăriĭ respective, o privire în constituţia şi administraţia eĭ.

4. Istoria, şi anume maĭ ales în legătură cu aceste legĭ ; altfel declară că istoria e nefolositoare, şi bună numaĭ să ascundă ignoranţa sub mantaua uneĭ erudiţiĭ goale [24]),

5. Limba maternă, a căreĭ importanţă de altminterĭ e de o potrivă cu a celor maĭ sus şi întrece pe a celor următoare.

6. Limbĭ străine. Carĭ şi cîte se va vedea îndată.

După cunoştinţele relative la raporturile sociale, ar urma, negreşit, în scara valorilor, acelea de carĭ avem nevoie în cariera noastră specială. Şi, în cele din urmă, din toate celelalte cîte ceva, adică o privire generală asupra „globuluĭ intelectual", şi anume în grad diferit de desvoltare şi precisiune, după cazul particular. Asupra acestuĭ punct hotărăşte caracterul special şi trebuinţele anumite ale vocaţiuniĭ particulare.

---

23. *On educ.*, § 185.

24. *Th. on educ.* § 187. — *Fox Bourne,* op. cit. vol. I, pag. 360—362, sau *Lord King* op. cit. p. 91—94, lucrarea luĭ *Locke* „*Essay on study*".

Locke pune, așa dar, în Pedagogia sa punctul de greutate al studiilor în așa zisele științĭ noologice și anume în cele morale și sociale. Dacă totușĭ vrea cine-va să-l numere între pedagogiĭ realiștĭ, trebuie să se facă atuncĭ observația foarte importantă. că *realizmul lui* nu se raportează la științele naturale și la matematică. Și dacă, pe de altă parte, voiește cine-va să-l numere între partizaniĭ culturiĭ formale și clasice, de oare-ce el vorbește așa de des de formarea inimiĭ, mințiĭ, voințiĭ și se manifestă pe față în contra îndopăriĭ cu multe cunoștințĭ speciale, și aicĭ trebuie să se facă o notiță esplicătoare, arătîndu-se că *clasicizmul luĭ* nu este estetic și antic, și moral ci social [25]).

Importanța, pe care Locke o pune pe cunoștința legilor patrieĭ, de și poate formulată suficient pentru timpul săŭ, are nevoie de o nouă formulare maĭ largă. Ele sînt necesare nu numaĭ „de la judecătorĭ pînă la oamenĭ de stat“, ci petru toțĭ cetățeniĭ. Căcĭ un *cetățean*, adică un membru conștient al uneĭ societățĭ omeneștĭ stabilite pe legĭ, al unuĭ *stat* — care să nu aibă o ideie corespunzătoare despre legile dominante ale aceleĭ societățĭ, despre drepturile și datorille luĭ, e o absurditate.

In ce privește chestia, *cîte* și *ce limbĭ străine* sînt de învățat, răspunsul, în sensul luĭ Locke, e următorul: atîtea și acele limbĭ străine, cîte și carĭ sînt necesare pentru cariera particulară, la care e destinat copilul. In cazul luĭ special, recomandă limba franceză și latină; respinge însă limba greacă [26]) Dar, plecînd dela acelaș principiŭ, respinge și latineasca pentru aceia carĭ se destină nu profesiunilor înalte, adică cîrmuitoare, ci negoțuluĭ, industrieĭ, agriculturiĭ; și pe de altă parte, cere și greceasca, pentru aceia carĭ vor să se dea la cariere învățate.

Ast-fel dar, chestia nu se poate tranșa *in abstracto*, și de o potrivă de valabil pentru toțĭ indiviziĭ, toate timpurile și popoarele.

Tot așa stă lucrul și cu celelalte obiecte, carĭ nu aparțin culturiĭ generale, teologice și moral-sociale. Valoarea lor educațională nu e judecată de Locke *in abstracto*, ci din punctul de vedere special al cazuluĭ săŭ, adică întru cît ele par saŭ nu necesare și folositoare la educația unuĭ nobil. Dacă i se ia aprețiarea lui ca pri-

25. *On educ.* § 94. — *Conduct of unterst.* § 19.
26. *On educ.*, §§ 162. 164, 195.

vind însuşî obiectul în sine şi ca atare, atuncî se comite greşala în carî aŭ căzut de alt-fel maî mulţî, de a crede că Locke respinge educaţia estetică şi o despreţuieşte, arătîndu-se vrăjmaş al arteî.

Ca să respingă educaţia estetică, în cazul luî, Locke punea următoarea dilemă: Orî are omul („nobil") talent pentru artă, orî n-are. Dacă nu are, e un chin zadarnic să-l sileştî fără succes a învăţa nişte lucrurî de carî se poate scuti fără pagubă pentru cariera sa, şi carî, dacă sînt practicate fără dibăcie, produce maî mult nemulţumire decît plăcere. Iar de are talent, e imprudent a-l îndrepta în o direcţie, ce îl depărtează de vocaţia pentru care e destinat.

In raţionamentul acesta vedem, ce e drept, o greşală; dar din el nu resultă dispreţul ce se impută luî Locke că ar fi avînd pentru artă. Căcî, în chestia educaţieî estetice trebue să se deosebească două părţî: 1) pregătirea copiluluî de a înţelege şi simţi frumosul în opere de artă; 2) pregătirea luî de a produce, de a crea însuşî ast-fel de opere de artă. Locke se esprimă numaî în contra acesteî din urmă, nu în contra primeî forme de educaţie estetică [27]), cu toate că, de altminterî, el nu se ocupă maî de aproape nicî de această parte a educaţieî, de formarea gustuluî.

Educaţia estetică de profesiune, pentru carieră productivă, era respinsă aşa de absolut de Locke dintr-un motiv special: pentru că prin ea omul nobil — cavalerul — pe care el are sarcina hotărîtă de a-l creşte ca atare, ar fi deranjat şi împedecat în misiunea luî, în destinaţia luî anumită, de om de rang în societate.

Acest ultim argument Locke îl adoptează dela mediul social din aceste timpurî. El scria, în primul rînd, pentru timpul *său*, şi cine îşî aruncă o privire cît de repede asupra posiţieî şi situaţieî morale a artiştilor din secolul al 16-lea şi 17-lea, cine consideră treapta socială inferioară a lor, acela va învinovăţi tot aşa de puţin pe Locke că îndeamnă să se combată energic talentul artistic din copil, cum s-ar învinovăţi azî un pedagog, care nu ar prea îndeamna să încurajăm şi să desvoltăm, bunăoară, talentul de clown al unuî copil [28]).

27. *On educ.*, § 174.

28. Vezî, *H. Taine*, „Histoire de la litterature anglaise (3-me édit., Paris 1873): „Presque tous sont des bohèmes, nés dans le peuple, instruits pourtant, et le plus souvent élèves d'Oxfort ou de Cambridge, mais pauvres, de sorte que leur éducation fait

Greşala, însă, ce găsim în acea dilemă, este alta, şi stă anume în presupunerea neîntemeiată, nejustificabilă şi nedreaptă că vocaţia fie-căruĭ om e determinată maĭ dinainte prin condiţiile de naştere. „Eŭ cred, zice Locke, că fiul unuĭ prinţ, unuĭ nobil şi al unuĭ simplu gentilom, trebuiesc să aibă felurĭ diferite de creştere" [29]). După cum copilul urmează tatăluĭ în stăpînirea averiĭ, tot aşa îĭ iea locul oare-cum în ordinea socială ; şi din acest punct de vedere ar fi trebuind şi mijloacele de educaţie să se caute, să se aplice şi să se judece.

Pe cît concluzia este, însă, de justă, pe atît supoziţia este de arbitrară. Netemeinicia eĭ a fost de altminterĭ dovedită încă de Platon, care a arătat, că singurul punct de plecare solid în alegerea şi determinarea vocaţieĭ stă, pe de o parte în dispoziţiile, pornirile şi destoiniciile individuale, pe de altă parte în consideraţiĭ relative la folosul social [30]).

B. *Ordinea şi metoda diferitelor obiecte de studiŭ*

1. Dexterităţĭ şi limbĭ

După-ce copilul a învăţat să vorbească, e timpul să înveţe *a ceti*. Aceasta trebuie să se facă jucîndu-se, prin jucăriĭ făcute anume pentru acest scop, precum cuburĭ, pătrate, cu litere lipite pe fie-care lature. Şi dacă isbutim a-l face să citească în acest mod atrăgător, trebuie să i se pună în mînă o carte amuzantă, folositoare şi decentă, pe cît se poate cu ilustraţiĭ de animale şi lucrurĭ. Toate aceste îl vor îndemna să citească. Biblia, istoria evangheliştilor şi apostolilor, nu sînt potrivite, zice Locke, pentru cărţĭ

---

contraste avec leur état... Ils vivent comme ils peuvent, font des dettes, écrivent pour gagner leur pain, montant sur le théatre... et la vie qu'ils minent, vie de comédiens et d'artistes, imprévoyante, excessive, égarée, à travers les débauches et les violences, parmi les femmes de mauvaise vie, au contact des jeunes galants parmi les provocations de la misère, de l'imagination et de la licence, les mènent ordinairement à l'épuisement, à l'indigence et à la mort. On jouit d'eux et on les néglige ou on les méprise ; tel, pour une allusion politique, est mis en prison et manque de perdre les oreilles ; les grands, les gens d'administration les rudoient comme des valets... etc."

30. *Republica*, cartea III. — Şi *Schleiermacher* porneşte din acest punct de plecare.

de lectură. Numaĭ cîte-va părțĭ din sfînta scriptură, precum s. e. istoria luĭ Iosif și a fraților luĭ, David și Goliat, David și Ionatan, etc., ar fi propriĭ pentru asta [31]).

După ce copilul a învățat să citească bine, e timpul, după el, să se învețe *scrierea*; și aci, primul lucru ce trebuie să i se arăte, e cum se ține condeiul, brațul, capul, hîrtia.

Cînd copilul poate să scrie bine și repede, i se poate perfecționa maĭ departe mîna prin exercițiu de *desemn*, nu doar spre a face din el un pictor, ci numaĭ ca să poată schița pe hîrtie, în mod tolerabil, un obiect oare-care văzut — esceptînd figurile. Dacă însă copilul n'are dispozițiĭ pentru această dexteritate, atuncĭ e maĭ bine, zice Locke, „să-l lăsăm în pace" [32]).

După scriere ar putea urma și *stenografia*.

Danțul nu se poate învăța îndestul de timpuriŭ, îndată-ce vrîsta și puterea permit aceasta.

Dintre limbile străine maĭ întăĭ cele moderne, viĭ, apoĭ cele antice, moarte [33]), carĭ și cîte, vezĭ maĭ sus. Din acelaș principiŭ rezultă și metoda învățăriĭ și predăriĭ limbilor in genere. Aceasta atîrnă de scopul pentru care se învață limbile. In această privință Locke împarte oameniĭ în treĭ categoriĭ:

1. Oamenĭ carĭ învață limbile fără intenția de a le utiliza altfel decît în relațiile obișnuite din societate și pentru comunicarea gîndirilor în viața de toate zilele. — „Și pentru acest scop, calea primitivă de a învăța o limbă *prin conversație*, nu numaĭ că servă îndestul de bine, dar e de preferit, ca cea maĭ espeditivă, maĭ potrivită și naturală. Decĭ, *pentru acest* uz al limbajuluĭ se poate zice că gramatica nu este necesară".

2. „Sînt alțiĭ, carĭ își îndeplinesc cea maĭ mare parte din treburile lor pe lume *prin cuvînt* și *prin condeiu*". Și aceștia trebuie să fie pregătițĭ, făcuțĭ destoinicĭ a-șĭ exprima gîndirile lor maĭ cu înlesnire și cu un efect maĭ puternic asupra spirituluĭ altora. „*Și pentru acest scop gramatica este necesară*: dar numaĭ gramatica propriеĭ lor limbĭ, și anume numaĭ pentru aceia carĭ vor să-șĭ dea

31. *On educ.*, §§ 148—154, 156, 158—161.
32. *Ibid.* § 161. — In aceiașĭ categorie intră firește și *muzica* și *poesia*.
33. *Ibid.*, § 196.

osteneala de a-şĭ cultiva limbajul şi a-şĭ perfecţiona stilul. Prin aceasta se atinge ast-fel şi chestia retoricĭĭ şi a stilisticĭĭ.

3. „Maĭ este un al treilea fel de oamenĭ carĭ se îndeletnicesc cu două saŭ treĭ limbĭ străine moarte, îşĭ fac din ele preocupaţia studiuluĭ lor şi un punct de onoare din dibacea lor întrebuinţare". Aceştia, dar numaĭ aceştia, ar trebui, după Locke, să înveţe cu îngrijire gramatica limbiĭ latineştĭ şi greceştĭ. Ceilalţĭ carĭ învaţă aceste limbĭ numaĭ ca să le înţeleagă, ca să poată citi în ele şi să se facă înţeleşĭ, izbutesc la aceasta maĭ uşor şi maĭ sigur după metoda primeĭ categoriĭ, prin convorbire şi uz [34]); saŭ, cînd aceasta nu e posibil, în orĭ-ce caz prin lectură [35]). Obiectul convorbiriĭ şi al lecturiĭ, atît în limbile moderne cît şi chiar în cele moarte, trebuie să fie luat alternativ din o ştiinţă saŭ din alta, comunicînd cunoştinţĭ despre tot felul de lucrurĭ carĭ aparţin percepţiuniĭ sensibile, ca atracţiune escitantă pentru spirit [36]). La început Locke povăţueşte să se scrie traducerea vorbă cu vorbă dedesubtul rînduluĭ conrespunzător latinesc. Şi fiind-că metoda prin lectură e ceva maĭ imperfectă decît acea prin vorbire, ea va avea nevoe de cîte-va, deşi puţine, cunoştinţĭ gramaticale preliminare, precum învăţarea pe derost a conjugăriĭ verbelor şi a declinăriĭ substantivelor şi pronumelor [37]).

Aceasta este însă şi ultima concesie pe care Locke o face în această privinţă gramaticiĭ, de oare-ce principiul şi regula este că „limbile se învaţă prin rutină, deprindere şi memorie". Chiar aceia carĭ se destină studiuluĭ critic al uneĭ limbĭ, ar trebui să înceapă mai întăĭ pe această cale simplă, uşoară, naturală, şi numaĭ după ce posedă limba în mod oare-cum mecanic să treacă la gramatica eĭ, şi anume aceasta ca întroducere la retorică [38]). „Unde retorica nu e necesară, gramatica se poate dispensa".

El respinge cu totul obiceiul de a se face compoziţiĭ latineştĭ de către toţĭ care învaţă latineşte. Dacă n'avem intenţiunea de a

---

34. După cum povesteşte *Montaigne* (*Essais* Liv. I, chap. XXV, către sfîrşit) că a învăţat latineşte.
35. *On educ.*, §§ 163, 165, 167.
36. *Ibid.*, § 166, 169.
37. *Asham*, in Anglia înainte de Locke, şi în Franţa *Dumarsais*, după Locke (în Méthode raisonnée pour apprendre la langue latine 1782) propune aceiaşĭ metodă.
38. *Ibid.*,§ 168.

face din elevĭ scriitorĭ și oratorĭ latinĭ, compozițiile latineștĭ nu aŭ nicĭ un scop. Dacă se crede că prin aceasta eĭ devin maĭ dibacĭ în mănuirea limbiĭ materne, aceasta e o greșală, căcĭ spiritul limbilor vechĭ nu se asamănă deloc cu acel al limbilor moderne, așa încît a fi perfect în acelea însemnează a înainta foarte puțin în facilitatea de a scrie într'un stil englizesc curat" [39]). Adevărata cale către ținta din urmă, anume către mănuirea și stăpînirea limbiĭ materne scrise, sînt maĭ degrabă compozițiile făcute în *această* limbă. Locke recomandă prin urmare cu insistență exercițiĭ stilistice, bine înțeles pentru eleviĭ din a doua categorie. Trebue să se înceapă cu *stilul narativ*, și apoĭ să se treacă la cel *epistolar*, asupra căruia trebuie să se insiste maĭ mult din cauza mareĭ luĭ importanțe pentru relațiĭ și viață. In aceasta trebuie să ne luăm după modelele celebre ale acelora carĭ s-aŭ distins prin perfecțiunea stiluluĭ.

Aceste compozițiĭ daŭ, ce e drept, o înlesnire și destoinicie în stil, anume în exprimarea *scrisă* a gîndirilor, *dar numaĭ în aceasta.* Așa că nu dă și dibăcia de a se esprima *oral* în mod clar, frumos, elegant și convingător. Pentru *acest* scop trebuie să se organizeze alte exercițiĭ conrespunzătoare, *exercițiĭ de vorbire.* Locke critică, prin urmare, metoda după care eleviĭ sunt orientațĭ în eiloquență prin faptul că li se pune în mînă un manual de retorică, pe care aŭ să-l învețe pe dinafară, „ca și cum numirile figurilor, care aŭ înfrumusețat discursurile acelora ce pricepeaŭ arta vorbiriĭ ar constitui adevărata artă și dibăcie de a vorbi bine. Aceasta, ca și celelalte lucrurĭ de practică, se'nvață nu prin puține orĭ multe regulĭ date, ci prin *exercițiŭ* și *aplicație*, supunîndu-ne regulilor bune, saŭ maĭ bine modelelor, până ce se cîștigă *deprinderĭ* și înlesnirea de a le face bine". Modul cum se deprind tineriĭ a vorbi din *improvizație* este: „Să se pună tinerilor chestiĭ raționale și utile potrivite cu vrîsta și capacitatea lor, și relative la subiecte nu cu totul necunoscute lor, nicĭ afară din experiența lor [40]), și asupra acestora eĭ trebue să vorbească *extempore* saŭ după o scurtă meditație, fără a nota nimic".

Se impută adesea luĭ Locke că n'ar fi avînd nicĭ o ideie de

39. *Ibid.*, § 172.

40. Cum este bună oară profunda maximă amintită de el: *omnia vincit amor* sau *non licet in bello bis peccare.*

puterea formală a studiuluĭ limbilor făcut prin gramatică, și că de aceia ar fi recomandînd el numaĭ metoda descrisă maĭ sus, o metodă maĭ mult mecanică. Pentru ca obiecțiunea însă să aibă temeiŭ trebuie să se dovedească maĭ întăiŭ: 1) că, deși admițînd că, scopul învățăriĭ limbilor în genere e cel indicat de Locke, totușĭ metoda întrebuințată de dînsul nu duce la scop; 2) saŭ că scopul însușĭ este altul, s. e. formarea judecățiĭ, și că acest al doilea scop prin nimic alt ceva nu se poate atinge maĭ bine și maĭ ușor decît numaĭ prin metoda gramaticală a învățăriĭ limbilor.

Incă o obiecție ar maĭ fi posibilă în contra metodeĭ propuse de Locke: anume că în organizarea actuală a învățămîntuluĭ public n'ar fi poate aplicabilă. Insă organizările școlilor și metodele învățămîntuluĭ sînt numaĭ mijloace pentru un scop, nu sînt scopul însușĭ. Cînd o metoadă de învățămînt, care singură poate realiza un scop didactic recunoscut ca prețios, nu se poate adapta la o organizare existentă, atuncĭ această organizație împiedică realizarea aceluĭ scop recunoscut ca prețios în educație, și decĭ valoarea eĭ ca mijloc scade. Prin urmare nicĭ această obiecție n-are o valoare necondiționată.

Paralel cu dexteritățile enumerate pînă aci merge mînă în mînă însușirea cunoștințelor reale.

2. Cunoștințile reale

1. O orientare în spațiŭ și în timp asupra universuluĭ: *geografia și cronologia*; apoĭ *astronomia* și cunoașterea planetelor pe baza sistemuluĭ Kopernican.

Ca mijloace auxiliare pentru aceasta: hărțĭ și globul.

2. Alternînd cu geografia și astronomia, științele lor auxiliare: *aritmetica* și *geometria*.

3. *Istoria* (maĭ mult cea externă).

4. Un sistem de *morală practică*, cum se găsește în *De Officiis* a luĭ *Cicero* și în „*De officio hominis et civis*" de *Puffendorf*. Relativ la aceasta găsim sub titlul: „Despre modul de a învăța filosofia morală" următoarele observații în scrierile filozofice maĭ de la început ale luĭ Locke:

„întăiŭ, prin povețe, legĭ, precepte...

„al doilea, prin proverbe și maxime...

„al treilea, prin parabole, exemple, etc." [41]).

Maĭ cu seamă ar trebui să se propună elevuluĭ cazurĭ concrete de morală și să i se ceară părerea asupra lor, căcĭ prin aceasta „el va înțelege maĭ bine bazele și limitele convenienţeĭ și ale justiţieĭ, și vor avea o impresie maĭ vie și maĭ puternică despre ceia ce trebuie să facă" [42]).

5. *Dreptul natural*, după cum se găsește în „De jure belli et pacis" a luĭ *Grotius*, și în „De jure naturali et gentium" a luĭ *Puffendorf*.

6. *Elemente despre constituţia și administraţia patrieĭ* și apoĭ din noŭ *istoria* în legătură cu acestea.

7. *Filosofia naturală*, adică „cunoştinţe despre principiile, proprietăţile și acţiunile lucrurilor, după cum sînt în ele însă-le" [43]). Aceasta se va lăsa la sfîrșit, ca încheere a studiuluĭ, căcĭ nu este o știință propriŭ zisă și se învaţă nu doar ca să avem o cunoștinţă sigură despre natura în sine a lucrurilor și a lumeĭ, ci ca să cîștigăm o ideie despre diferitele ipoteze maĭ importante, pe carĭ spiritul omenesc le a făcut pentru înţelegerea lor, și dintre carĭ Locke mărturisește că simte înclinare către ipoteza „corpusculară", ceia ce de altmintrerĭ a arătat îndeajuns în *Essay*.

Filosofia naturiĭ se împarte, însă după Locke, în două : „una coprinzînd spiritul cu natura și calităţile luĭ, și a doua, corpurile". Și el afirmă că știinţa despre spirit trebuie să aibă precădere asupra studiuluĭ materieĭ și al corpurilor. De oare ce această afirmaţie poate să dea ușor naștere la neînţelegerĭ, după cum a și dat, provocînd discuţiĭ și controverse, vom considera-o maĭ de aproape.

Argumentele, pe care îșĭ sprijină Locke afirmaţia sînt : a) că spiritul se ocupă cu materia volens nolens, și aproape neîntrerupt, prin impresiile sensibile. Prin urmare ideile relative la dînsa nu vor lipsi nicĭ-odată, ba încă mulţimea lor va fi așa de mare, în

---

41. *Fox Bourne-The Life of J. Locke*, vol. I, p. 71 — cf. *on educ.* § 82.

42. *On educ.*, § 98 — Tot așa recomandă *Kant* în *Metaphysik der Sitten*, „Etische Methodenlehre".

43. Asupra tuturor acestor puncte să se vază maĭ ales *On educ.*, § 178—190.

cît vor ocupa cu totul spiritul, pe cînd celelalte, ideile, ca să zicem așa, maĭ puțin materiale, maĭ abstracte și cugetările vor fi aruncate prin aceasta în planul din urmă, așa că ajungem să credem în cele din urmă că in rerum natura nicĭ nu există alt-fel de lucrurĭ decît materiale. De aceia trebuie să se vorbească cu insistență și despre lucrurile ne-materiale, ba încă să se înceapă cu ele. Trebue să se facă aceasta.

2). Al doilea, fiind-că noțiunile clare despre natură, funcțiunile și proprietățile spiritelor ,,vor fi o *bună preparație* pentru studiul corpurilor" ba încă pentru că fără dînsele fenomenele materieĭ rămîn ne-înțelese: ,,s. e. citez numaĭ cazul comun al *gravitațiuniĭ*, care crez, zice Locke, că e imposibil de explicat prin vre-o acțiune naturală a materieĭ, saŭ prin orĭ-ce altă lege a mișcăriĭ, ci numaĭ prin voința pozitivă a uneĭ ființe superioare care le-a dispus ast-fel".

Ce înțelege Locke prin spirite? Judecînd după primul argument, înțelege probabil Psichologia, după al doilea Teologia. Teologia însă în acest înțeles 'ar trebui să preceadă chiar Psichologia, după Locke, căcĭ și cele maĭ simple fenomene și legĭ psichice ar rebui reduse la voința luĭ D-zeŭ spre a fi esplicate. Se gîndește dar aci numaĭ la Téologie curat și simplu? O nedumerire se naște maĭ întăiŭ din faptul că Teologia, după dînsul, este o știință sigură, demonstrativă. Decĭ ca atare nu poate să facă parte din filosofia naturiĭ care nu este de loc știință. Dar deosebit de asta găsim la el în aceiașĭ legătură de ideĭ și următorul pasaj. ,,De oare-ce descoperirile cele maĭ clare și maĭ largĭ ce avem despre spirite, afară de D-zeŭ și de sufletele noastre, ne vin din cer prin revelație, crez că informația ce trebuie să aibă tinerii despre dînsele trebuie să fie luată tot din revelație. Pentru acest scop conchid că ar fi bine dacă s-ar face pentru copiĭ o bună istorie a biblieĭ spre a fi cetită".

De sigur la această din urmă însemnare se gîndea Rousseau cînd zicea: ,,Locke veut qu'on commence par l'étude des esprits et qu'on passe à celle des corps. *Cette méthode est celle de la superstition, des préjugés, de l'erreur*" [44]).

In contra acestuĭ pericol însă Locke luase cu prevedere toată

44. Emile — Liv. IV.

precauțiunile. El interzice în mod espres a se vorbi *copiilor* despre alte spirite decît numai despre D-zeŭ [45]. Numai tinerilor trebuie să li se dea o ideie despre dînsele, și anume în scopul uneĭ pregătirĭ și desvoltărĭ filosofice. Cu ce folos, însă, nu se poate vedea.

Noțiunea *esplicăriĭ*, concepută greșit, duce pe Locke la astfel de afirmărĭ. Fără îndoială faptele fizice, ca gravitația, psichice ca memoria, par neinteligibile și neesplicabile fiind-că nu sînt reductibile la alte fenomene și legĭ maĭ generale și maĭ cunoscute. Dar tocmaĭ din această cauză ele pot fi privite ca *fapte ultime*, ca datele cele maĭ sigure ale experiențiĭ, la carĭ se pot reduce toate celelalte fenomene. *Regressus* esplicăriĭ nu poate fi împins la infinit, ceva *ultim* trebuie să existe, și este o întrebare dacă facem un pas maĭ departe în esplicarea natureĭ cînd identificăm acest ultim cu voința luĭ D-zeŭ, în loc să rămînem curat și simplu la ultimele fapte maĭ generale ale esperiențiĭ.

Intr-un singur caz poate fi justificată succesiunea metodologică preconizată aci de Locke: anume cînd prin „doctrina despre spirite", se înțelege numaĭ știința despre propriul nostru spirit, cunoștința critică despre legile psichologice, și despre legile gîndiriĭ în genere. Dar Locke pare că nu s-a gîndit la aceasta în legătură cu ideile espuse, deși de altminterĭ el este întemeietorul teorieĭ cunoștințiĭ, de oare-ce a cerut cu clară hotărîre ca, maĭ înainte de a ne încerca să deslegăm problemele naturiĭ și a metafiziciĭ, „să cercetăm maĭ întăiŭ facultățile noastre". El a fost cel dintăiŭ care pe baza metoadeĭ sale psichologice critice a încercat „să studieze siguranța primitivă și întinderea cunoștințiĭ omeneștĭ, precum și temeiurile și gradele credințeĭ, păreriĭ, aprobăriĭ"; deci prin întreaga direcție a spirituluĭ săŭ era cît se poate de aproape de concepția cea justă, pe care totușĭ n'a văzut o și n'a formulat-o.

II.

Să ne întrebăm acum: *Cum se pot deștepta și întări* **ideĭ clare și determinate**.

O regulă, care în această privință s-ar putea estinde cam departe este, zice Locke: „ca copiiĭ pot să învețe ce cade sub sim-

---

45. *On educ.*, §§ 137, 171.

ţurile lor, în special ce atinge vederea, întru-cît numaĭ memoria lor este exercitată" ; apoĭ alta : „să se înceapă cu ce este clar şi simplu, şi să-ĭ învăţăm deodată cît se poate de puţin".

Să cercetăm însă maĭ de-aproape, ce înţelege Locke prin ideĭ clare şi determinate? Cum se nasc ele şi cum se nasc contrarele lor? „Ideile noastre simple sînt clare, zice el, cînd sînt asemenea cu obiectele însăşĭ de la care sînt luate". „Ideile complexe... sînt clare cînd ideile ce intră în compoziţia lor sînt clare, şi cînd numărul şi ordinea acestor ideĭ simple, carĭ sînt componentele celor complexe este determinat şi sigur".

Cauzele întunecimiĭ sînt: „....o foarte slabă şi trecătoare impresie făcută de obiecte sau o slăbiciune de memorie, care nu e în stare să le reţină aşa cum le-a primit" [46]).

O ideie determinată (*distinct*) este „aceia pe care mintea o percepe ca diferită de toate celelalte" ; şi *mijlocul* de a obţine astfel de ideĭ este „a aduna şi uni într-o singură idee complexă, cît se poate de precis, toate acele ideĭ componente prin care dînsa se deosebeşte de celelalte ; şi acesteĭ ideĭ complexe formată ast-fel dintr-un număr determinat de ideĭ simple aşezate într-o ordine anumită, să i se aplice în mod statornic acelaş nume [47]).

Carĭ sînt acum *mijloacele* de a obţine ideĭ *clare*? Aceasta atîrnă : 1) de starea şi organizarea internă a organuluĭ receptiv ; 2) de puterea memorieĭ ; şi 3) de vivacitatea impresiilor. Prima condiţie nu stă în puterea educaţieĭ; celelalte două, da. Asupra Memorieĭ găsim în Locke observaţiĭ instructive. Spiritul poate prezenta în această privinţă două felurĭ de lacune: 1) saŭ că perde ideile cîştigate, 2) saŭ că nu poate să le recheme în conştiinţă cînd e nevoe de ele.

In amîndouă privinţile spiritul trebuie să fie exercitat. Relativ la aceasta Locke deschide o discuţie foarte interesantă pentru pedagogie [48]). „Auz că se spune, zice el, că copiiĭ trebuie să fie puşĭ a învăţa lucrurĭ pe din afară, spre a-şĭ exercita şi dezvolta memoria". Aceasta se bazază pe o falşă psichologie; căcĭ, ceia ce se numeşte în genere putere de memorie, „se datoreşte uneĭ consti-

46. *Essay*, II, 29, § 2 şi 3.
47. *Ibid.*, § 4 şi 12.
48. *On educ.*, § 176 ; cf. *Essay*, II, 10, §§ 5, 8, 9,

tuții fericite, iar nu uneĭ desvoltărĭ cîștigate prin exercițiŭ“. De sigur repețirea, precum și atențiunea, aŭ de efect că ceia ce se repetă, se păstrează maĭ mult în suflet; dar prin aceasta nu se mărește o facultate generală de păsfrare în virtutea căreia spiritul să fie în stare maĭ tîrziŭ a păstra și alte lucrurĭ cu totul deosebite de acelea care aŭ fost reținute în virtutea repețireĭ și a uneĭ percepțiĭ atentive, și încă să fie păstrate chiar în cazul cînd n-ar fi repetate în destul de des, nicĭ observate cu atențiune. De aci urmează că numaĭ acele lucrurĭ trebuiesc utilizate pentru exercitarea memorieĭ, carĭ prin ele însă-le sînt *demne* de păstrat. Locke recomandă pentru aceasta maĭ cu samă regulĭ de purtare corectă, date în formă de proverbe, precepte morale, precum: „ce vrețĭ să vă facă vouă alțiĭ, aceia facețĭ și voĭ lor“, etc. Și acesta ar trebui copiiĭ să le aibă mereŭ în minte, căcĭ prin aceasta eĭ învață să le reflecteze, și „să-și îndrepteze adesea gîndul asupra ființelor interne“, „deprindere intelectuală decît care nu se poate alta maĭ bună“ [49]).

Dar și *vioiciunea impresiilor* întărește ideile; și aceasta se întîmplă cînd spiritul este voluntar orĭ involuntar atent asupra acestor impresiĭ. La copil, această ființă care trăiește maĭ mult în prezent, trebue să contăm numaĭ pe atenția involuntară.

„De aceia mare dibăcie a învățătoruluĭ este de a atrage și a susține atenția școlaruluĭ“. Aceasta poate să se obțină saŭ prin administrarea de durere, saŭ prin deșteptarea plăcerii. Cea dintăiŭ procedare, teroristică, de a înviora atenția copiilor prin mustrărĭ ș pedepse, e criticată aspru de Locke. „Știŭ,' e o metodă obișnuită la educatorĭ de a se încerca să atragă atenția școlarilor și a le fixa spiritul asupra lucruluĭ prin reprimande și penalitățĭ, cînd îĭ surprinde cît de puțin distrațĭ. Dar acest tratament e sigur că produce efectul cu totul contrar. „Este tot așa de imposibil de a imprima într-un suflet ce tremură anumite dispozițiĭ frumoase și regulate ca și a desemna pe o hîrtie care se mișcă“ [50]). Din contra „arta de căpitenie“ este de a săvîrși tot ce aŭ de făcut sub formă de sport și de joc [51]).

49. *On educ.*, § 176.
50. *On educ.*, § 167. — O altă urmare maĭ este ura în contra cărților și a studiuluĭ în genere (ibid. § 169).
51. *Ibid.*, § 63.

Aceasta este gîndirea centrală a metodologieĭ luĭ Locke. „Mĭ-am închipuit tot-deauna, zice el, că învățătura ar putea să se transforme în joc și recreațiĭ pentru copiĭ și că eĭ ar putea să fie aduşĭ să dorească a fi instruițĭ dacă li s-ar pune înainte aceasta ca un lucru de *onoare, încredere, distracție* și *plăcere* saŭ ca o *răsplată* pentru vr-o altă acțiune bună, și dacă n-ar fi nicĭ odată certațĭ saŭ pedepsițĭ cînd o negligează" [52]). Cu alte cuvinte se va obține acest rezultat dacă știm să utilizăm și să satisfacem instinctul onoareĭ, al libertățiĭ și al activitățiĭ, ceia ce se realizează și prin faptul că punem pe copil în situație să simță „că, prin ceia ce a învățat, el poate ceva ce nu putea înainte, ceva ce-ĭ dă oare-care putere și o superioritate reală asupra altora care nu știŭ acel lucru", și prin aceia că-ĭ dăm ocazia de a căuta și găsi singur adevărul, în loc de a-l primi gata într-un discurs al nostru precum și ocazia de a învăța și el pe alțiĭ ceia ce știe deja.

Dar instinctul, ce avem aicĭ cu deosebire ocazia de a-l utiliza, este instinctul de a cunoaște. Acesta se arată de timpuriŭ, și poate decĭ să fie cultivat, desvoltat și perfecționat, și anume prin o continuă și justă satisfacere [53]). La întrebarea: *Ce este aceasta?* Copiĭ n-așteaptă de regulă nimic altă ceva decît numele lucruluĭ A doua întrebare sună de ordinar: *pentru ce este asta?* Și atuncĭ ar trebui să li se lămurească imediat, clar și adevărat scopul și folosul lucruluĭ. Maĭ bine să le spunem, că este un lucru a căru cunoștință nu-ĭ privește de loc, decît să ne achităm c-o minciună Dar putem și trebuie să le excităm și în mod artificial curiozitatea și pofta de a cunoaște, punîndu-le în drum și subt ochĭ, cu meșteșug, acele lucrurĭ asupra cărora am dori să-ĭ instruim.

In utilizarea și satisfacerea acestor pornirĭ și instincte naturale ale copiluluĭ, studiul nu va părea și nu se va simți nicĭ-odată ca o muncă și ca o sarcină, și ca o distracție, plăcere, răsplată, în sfîrșit ca un joc.

Și în adevăr, dacă cercetăm pentru ce și cînd iubesc copiiĭ jocul, vom găsi că-l iubesc atuncĭ cînd satisface unul saŭ maĭ multe din instinctele naturale. Și dacă cercetăm pentru ce și cînd copiiĭ urăsc studiul, vom găsi că-l urăsc atuncĭ cînd el contrazice

---

52. *Ibid.*, § 48.
53. *Ibid.*, §§ 108, 118, 120.

unul saŭ maĭ multe din acele instincte. Locke propune următorul ingenios experiment: să se pună jocul în relele condițiĭ ale studiuluĭ și se va vedea că jocul va fi urît[54]); și să se pună studiul în condițiile favorabile ale jocului, și se va vedea că jocul devine iubit.

Acest experiment îl întîlnim adesea la Locke, maĭ ales cînd e vorba de a vindeca pe copiĭ de aversiunea cîștigată în contra studiuluĭ prin metoada teroristică.

Cînd toate celelalte mijloace precum, povețe, rușinărĭ, etc., rămîn fără efect asupra unuĭ copil, să se observe ce ocupație îĭ place luĭ maĭ mult, și aceia să i se dea ca *sarcină*, „și să-l punem să se joace cît se poate maĭ multe ceasurĭ în fie-care zi, nu ca o pedeapsă pentru că se joacă, ci ca și cum aceasta ar fi ocupația potrivită cu el"; dar să-l observăm ca să-șĭ îndeplinească strict această datorie, „pînă ce se va sătura de tot și va voi, cu orĭ-ce preț, să schimbe și să se întoarcă pentru cîte-va ceasurĭ la cartea luĭ". Prin aceasta i se va împlînta o aversiune pentru aceia ce n-ar trebui să facă și apoĭ „se va aplica de la el însușĭ cu plăcere asupra acelor lucrurĭ ce dorim să facă, maĭ ales dacă i se propun ca *recompense*, pentru că și-a îndeplinit datoria în acel joc care i s-a comandat.

Privitor la *joc* însușĭ, într-un mers normal de lucrurĭ, în nicĭ un pedagog nu găsim un apărător maĭ călduros al luĭ decît Locke, care vorbește tot-deauna cu mare simpatie și iubire de vrîsta copilărieĭ și de fericirea eĭ specială. „Aș dori să li se facă (copiilor) viața cît se poate de plăcută și fericită, lăsîndu-ĭ să se bucure perfect de tot ce-ĭ poate desfăta inocent". „Să li se lase libertatea cuvenită vieței lor... nu trebue să fie împedecațĭ *de a fi copiĭ*, de a se juca, ci de a face răŭ[55]). Ba încă „această dispoziție către joc, pe care natura a dat-o cu înțelepciune vrîsteĭ și temperamentuluĭ lor, ar trebui maĭ degrabă încurajată. Recreația este, zice Locke, tot așa de necesară ca și munca și hrana. De oare-ce însă nu există nicĭ o recreație fără veselie, care atîrnă maĭ mult de imaginație, ar trebui să li se permită copiilor nu numaĭ să se distreze

54. *Ibid.*, §§ 124, 128, 129.
55. *Ibid.*, §§ 63, 69.

în felul lor, cum vor eĭ, — presupunînd negreșit că se face aceasta în mod nevinovat și fără pericol pentru sănătatea lor.

Căcĭ un punct ce trebue să se aibă necontenit în vedere în această privință este: toate jocurile și recreațiile copiilor să fie ast-fel alcătuite, ca să contribuiască la obiceiurĭ bune și folositoare, „căcĭ alt-fel vor da naștere la obiceiurĭ rele". Așa s. e. umblarea cu jucăriile, pe care Locke voește să li se permită în mare cantitate copiilor, dar carĭ trebue să fie făcute însă chiar de copiĭ, poate să dea copiilor, după împrejurărĭ, saŭ deprinderĭ bune, precum „deprinderea de a se îngriji de ce le trebuie lor, de moderația în dorințe, silință, inițiativă, invenție, bună gospodărie", saŭ apucăturĭ rele, precum, mîndrie, vanitate, lăcomie, nemulțumire continuă, îndrăzneală, neîngrijire, risipă, și așa maĭ departe.

Jocul, afară de asta, maĭ are avantajul că dă educatoruluĭ ocazia să cunoască adevărata natură proprie a copiluluĭ, temperamentul, caracterul și pornirile luĭ.

La obiecția că, în organizarea actuală a instituțiunilor de educație și instrucție, nu se poate da studiul în modul cum cere Locke, și că decĭ proectul luĭ Locke este himeric, repetăm răspunsul pe care l-am dat maĭ sus la o obiecție de acelaș fel.

III.

A avea ideĭ multe, clare și determinate e necesar, dar nu suficient. Ele formează numaĭ materialul științiĭ, nu știința însășĭ. Știința apare numaĭ după ce spiritul a stabilit raporturĭ între ideĭ, și din acestea a tras concluziĭ și regulĭ generale relativ la natura lucrurilor și la acțiunile noastre. Aceste relațiĭ însă nu pot fi stabilite tot-deauna *direct* ca în cazul cunoștințiĭ intuitive, ci adesea e necesar să recurgem la una saŭ maĭ multe ideĭ intermediare, spre a ajunge la acest rezultat.

In această operație intră în acțiune o facultate a spirituluĭ, care de ordinar e desemnată cu numele de rațiune, judecată, și al căriĭ rezultat de regulă se cunoaște sub numele de cunoștință demonstrată în opunere cu cea intuitivă, și maĭ special se numește saŭ cunoștință rațională saŭ probabilitate, după cum ideile mijlocitoare aŭ între ele și cu ideile ce sînt de unit, un raport sigur saŭ numaĭ probabil, raport care, în primul caz, se stabilește prin

rațiune în sensul restrîns (demonstrație), în al doilea, prin credință și păreri.

Locke găsește în raționare — *reasoning* — luată în sensul cel maĭ larg, patru grade saŭ trepte. „Întâiŭ și în cel maĭ înalt grad este descoperirea și găsirea dovezilor ; al doilea dispunerea lor regulată și metodică, și așezarea lor într-o ordine clară și potrivită, așa încît să devină clară și ușor de perceput conexiunea și puterea lor ; al treilea, este perceperea conexiunilor ; și al patrulea, tragerea uneĭ juste concluziĭ".

Toate aceste funcțiunĭ ale rațiuniĭ trebuesc exercitate în parte, și anume de regulă prin ocuparea cu scrierile acelor oamenĭ, care sînt cunoscuțĭ ca bunĭ raționatorĭ și cu acele științĭ carĭ, în tratarea și deslegarea problemelor lor, cer maĭ multă rațiune. Ca atarĭ, Locke recomandă matematica, morala, teologia [56]).

Și morala este ca matematica o știință demonstrativă, după Locke, și la ea spiritul formează maĭ întâiŭ Ἔκτυπα ideale, interne, de oare-ce el comtemplînd propriile luĭ ideĭ, stabilește între ele relațiile ce se găsesc în mod natural, și în conformitate cu acestea judecă apoĭ raporturile lucrurilor și fenomenelor din afară, le clasifică, le prețuește, și ast-fel descoperă adevărurĭ universale, necontrazise de experiență [57]). Fie-care propoziție morală poate și trebuie să fie demonstrată, adecă dedusă din alte adevărurĭ fundamentale.

Aceste adevărurĭ fundamentale, aceste principiĭ saŭ regulĭ și legĭ joacă în morală acelaș rol, pe care-l aŭ în matematică axiomele [58]).

Din nenorocire Locke și-a adus la îndeplinire un ast-fel de sistem științific de morală. Deci nu putem estrage concluziĭ practice maĭ determinate pentru pedagogia luĭ cu privire la chestiunea de față. Și a utiliza aicĭ rezultatele la carĭ aŭ ajuns *Paley* și *Austin*, care aŭ adoptat și desvoltat concepția morală a luĭ Locke, ne-ar departa de obiectul propriŭ al acesteĭ scrierĭ.

Teologia asemenea este, după Locke, o știință rațională. Existența luĭ D-zeŭ se poate dovedi ca o teoremă matematică, și siguranța acesteĭ cunoștințe este tot așa de puternică ca și cea ma-

56. *Conduct of und.* §§ 6, 7.
57. *Essay* II, 28, § 16 ; III, 11, §§ 17, 17 ; IV, 12, § 8.
58. *Ibid.*, II, 28, § 4—15. Cf. IV, 3 § 18.

tematică [59]). Ce poate rămînea adevarat din aceasta, a arătat deja *Kant* și *Hume*. Din punct de vedere pedagogic am vorbit despre această chestie maĭ sus.

Ocuparea cu aceste treĭ științĭ raționale cultivă însă numaĭ acel fel de rațiune, pe care o numim rațiune *în sensul restrîns* al cuvîntuluĭ, și care se manifestă în demonstrația cea maĭ strictă. Aicĭ e destul un singur șir de gîndirĭ, care leagă într'o formă concluzivă ideile depărtate ce sînt de pus în relație unele cu altele. Spiritul trebuie însă să se exercite și în demonstrațiĭ de *probabilitate* în care nu e suficient un ast-fel de șir de judecățĭ, spre a determina concluzia, ci trebuie maĭ multe șirurĭ să fie oare-cum cumpănite unele cu altele ca să poată mintea să se îndrepteze cu credința după rezultatul total, „Acesta este un fel de a judeca cu care mintea trebuie să se deprindă, și se găsește ocazia spre a pune în lucru un ast-fel de mod de gîndire, fie față de lucrurile însășĭ, fie față de gîndirile altora exprimate în propozițiĭ (judecată și asentiment). Cazul din urmă se întîmplă cînd cetim. Locke insistă asupra recomandăriĭ de a întări pe tineriĭ începătorĭ cu o „cheie sigură" față cu cărțile. „Cred, zice el, că pot spune cu siguranță, că în nicĭ o chestie nu are inteligența nevoie de o călăuzire maĭ îngrijită și maĭ temeinică, decît în uzul cărților" [60]). *A înțelege* un autor, a vedea adevărul saŭ probabilitatea uneĭ scrierĭ nu însemnează numaĭ a înțelege și a pricepe ce se afirmă saŭ se neagă în fie-care propoziție deosebită, ci a întrevedea și urmări întregul mers al deducțiunilor, a observa tăria și claritatea legăturiĭ dintre ele, și a cerceta mereŭ temeiul pe care ele se sprijină. „Spiritul va trebui să fie pironit prin regulĭ severe de această operație care la început nu este de fel ușoară; uzul și exercițiul o va face lesnicioasă". Tinerii cetitorĭ vor trebui să fie luminațĭ asupra folosuluĭ acesteĭ facultățĭ. Căcĭ în toată conducerea inteligențiĭ nu-ĭ nimic maĭ important decît să se știe cînd și unde și întru-cît trebuie să dăm aprobarea noastră, și poate nicĭ nu este ceva maĭ greŭ decît aceasta, zice Locke. „Ce va trebui dar să facă în acest caz un novice și strict cercetător? Răspund, să facă uz de ochiĭ luĭ" [61]), a-

59. *Essay*, IV, 10, § 1.
60. *Conduct of Und.* § 24 cf. § 20.
61. *Ibid.*, § 33.

decă să aplice regulele cunoscute după carĭ se hotărăsc diferitele grade de probabilitate.

Temeiurile probabilitățiĭ însă, sînt de două felurĭ: „*întâiŭ*, conformitatea unuĭ lucru cu propria noastră cunoștință, observare și experiență". *Al doilea*, mărturisirea altora, conform observăriĭ și experiențiĭ lor. In mărturia altora e de considerat: 1) numărul mărturiilor, 2) integritatea, 3) inteligența, 4) scopul autoruluĭ, cînd este o mărturie scoasă din o carte, 5) consistența părților și circumstanțelor mărturieĭ, 6) mărturiile contrare" [62]).

Dela *logică* nu așteaptă Locke maĭ mult folos pentru dezvoltarea cugetăriĭ decît așteaptă dela retorică pentru formarea unuĭ bun orator; și el supune silogistica uneĭ critice aprofundate, în care se încearcă a dovedi, că silogismul, 1) nu e de loc în stare să ne dea cel maĭ mic ajutor, în operația cea maĭ importantă a rațiuniĭ, adecă în căutarea și descoperirea de noțiunĭ intermediare, și 2) că chiar în alte operațiĭ intelectuale în care constă gloria luĭ anume într-o astfel de aranjare a noțiunilor, încît raportul dintre ele să se poată vedea maĭ lămurit și concluzia să se poată trage maĭ just și maĭ repede, valoarea luĭ este foarte îndoioasă, ba chiar negativă, de oare-ce silogismul nu așază ideile într-o ordine maĭ simplă și naturală, ci din contra într-o ordine maĭ complicată și nenaturală [63]).

Aceasta este însă o cercetare care aparține maĭ mult logiceĭ. In ce privește importanța și folosul acesteĭ științĭ pentru învățămînt, cred că nu s-ar putea împăca anevoe cele două partide — partida exercițiuluĭ și aceia a reguleĭ — dacă s-ar recunoaște că fie-care din ele coprinde o parte din adevăr și că amîndouă unite — regula și exercițiul, exercițiul și regula — ar produce în această privință rezultatul cel maĭ bun pentru formarea spirituluĭ.

IV.

Oameniĭ nu găsesc adevărul însă'și cad în greșală nu numaĭ din lipsă de ideĭ, saŭ din cauza întunecimiĭ saŭ nedeterminăriĭ lor, saŭ din lipsa de exercițiŭ și de gîndire justă, „ci fiind-că nu se servesc de dînsa" [64]), fie din negligență și indiferență, care opresc de

62. *Essay* IV, 15 § 4, cf. ibid. 16.
63. *Ibid.*, IV, 17, §§ 4, 5, 6, 7.
64. *Essay* c. IV, 20, § 6.

a trage concluziĭ din date insuficiente [65]). In amîndouă cazurile greşala stă, drept vorbind, în voinţă, care nicĭ nu mişcă intelectul la lucru, nicĭ nu-l ţine asupra luĭ îndestul [66]).

Locke indicînd ast-fel cauzele aceşteĭ greşelĭ, înlesneşte şi mijlocul de a-ĭ găsi chipul de combatere. Cea maĭ mare parte din cauze se poate înlătura printr-o tratare timpurie şi corespunzătoare atît a voinţeĭ cît şi a intelectuluĭ, printr-o educaţie morală maĭ îngrijită şi printr-o instrucţiune multilaterală care trece peste marginele înguste ale cerculuĭ profesional, şi care se predă nu după metoda teroristică, ci după metoda blîndă şi raţională. Despre aceasta am vorbit deja desvoltat maĭ sus. Acestea se referă, ca mijloc de combatere, la unele din cauzele maĭ principale care se opune cugetăriĭ, precum: pasiunile, cantonarea într-o preocupare specială repulsiunea pentru cărţĭ, studiŭ, reflexiune.

Maĭ rămîne să se spună ceva şi asupra combateriĭ, leneĭ saŭ negligenţiĭ de gîndire, pentru ca să trecem apoĭ la combaterea prejudiţiilor, prin deprinderea inteligenţiĭ cu adevăratul criteriŭ al adevăruluĭ.

Se găseşte, observă Locke, la copiĭ cîte odată o indiferenţă remarcabilă, o neatenţie şi o lipsă de înclinare pentru orĭ-ce subiect de studiŭ, şi un fel de trîndăvie la lucru. Aceasta ar fi după dînsul una dintre cele maĭ răle calităţi şi dintre cele maĭ greŭ de tratat cînd este naturală, fiind-că implică o nepăsare faţă cu viitorul, şi lipsa acelor două marĭ impulsiunĭ către acţiune: prevederea şi dorinţa [67]). Intrebarea este, prin urmare, dacă n-am putea cumva să redeşteptăm aceste două mobilurĭ. Va trebui decĭ să cercetăm dacă nu se găseşte ceva, pentru care copilul se interesează. Dacă descoperim vre-o pornire oare-care în sufletul luĭ trebue s-o cultivăm şi s-o dezvoltăm, ca ast-fel, cu ajutorul eĭ, să-l însufleţim, să-l punem în mişcare, să-l îmboldim la lucru.

V.

Falşele criteriĭ ale adevăruluĭ, carĭ duc pe oamenĭ foarte des in greşală şi care, prin urmare, trebuiesc înlăturate de timpuriŭ

65. *Conduct of Und.*, § 13.
66. *Essay* IV, 13, § 1.
67. *On educ.* §§ 123—126.

prin educaţie, sînt după Locke, următoarele: 1) *propoziţiĭ nesigure luate ca principiĭ* [68]). Acestea sunt de ordinar propoziţiĭ, pe carĭ din copilărie le-am întrodus oare-cum odată cu laptele în ființa noastră, care prin urmare sînt considerate ca ceva sfînt, nediscutabil, principiĭ ale adevăruluĭ. Sîntem în stare să respingem chiar mărturia simţurilor, cînd ele ne arată ceva contrar unor astfel de regule primite. De aceia trebuie maĭ întăiŭ să fim foarte prevăzătorĭ în alegerea principiilor de primit saŭ comunicat; şi apoĭ trebuie să insistăm mereŭ asupra necesităţiĭ de a proba şi cerceta temeinicia principiilor [69]). Aceiaşĭ prevedere şi faţă de *ipoteze*. Nicĭ o ipoteză anume, alt-fel intelectul se fasonează ca într-un calapod după ideile ipotezeĭ primite, şi nŭ maĭ are privirea liberă pentru adevărata natură şi mersul obiectiv al lucrurilor.

2) Pasiunĭ şi înclinaţiĭ dominante [70]), care se nasc din iubirea prea mare de noĭ înşine, dintr-un egoism neraţional.

Ast-fel respingem toate probabilităţile care se opun poftelor şi pasiunilor noastre, şi *quod volumus, facile credimus*. Sunt totdeauna, observă Locke, două drumurĭ deschise spre a ocoli şi cele maĭ evidente probabilităţĭ: a) se zice că, de oare-ce argumentele sînt îmbrăcate în cuvinte, s-ar putea să se ascundă în ele vr-o amăgire, decĭ: *non persuadebis, etiamsi persuaseris*; saŭ b) se obiectează că nu se ştie încă toate cîte s-ar putea spune în contra [71]).

Autoritatea în sfîrşit este un alt izvor de „falşă" măsurare a adevăruluĭ, care ţine maĭ mulţĭ oamenĭ în neştiinţă şi eroare decît toate cele de maĭ sus împreună". Acĭ se hotărăşte despre adevărul uneĭ propoziţiĭ, după cum vine dela o persoană anumită, de o vrîstă saŭ de o profesie anumită, aparţinînd uneĭ ţărĭ saŭ unuĭ chip anumit, avînd cutarĭ calităţĭ intelectuale saŭ morale, stînd faţă cu noĭ în cutare raport şi legătură saŭ fiind sprijinită în părerea eĭ de un număr oare-care de oamenĭ, mare saŭ mic [72]).

Toate aceste criteriĭ falşe ale adevăruluĭ duc la *prejudiţiĭ*, sub stăpînirea cărora omul judecă şi decide, fără a maĭ cerceta şi fără a maĭ asculta părerile altora.

---

68. *Essay*, IV, 20, § 8.
69. *Ibid.*, I, 3 § 27 cf. *Conduct* § 12.
70. *Essay* IV, 20 § 12 cf. Conduct, § 15.
71. *Ibid.*, §§ 13, 14.
72. *Conduct* §§ 24, 6, cf. *Essay* IV, 20 § 17.

Locke priveşte aceasta, ca orĭ-ce alt-fel de sclăvie a inteligenţiĭ, de altminterĭ, aproape ca o boală mintală, căcĭ şi nebunia se reduce după dînsul, la persistenţa pasionată şi încăpăţinată în premise cu totul falşe [73]).

Trebuie, prin urmare, să se înfiltre în sufletul copiilor dela început, *iubirea de adevăr*, de exactă descriere a raporturilor obiective dintre lucrurĭ; trebuie să li se spună şi să-ĭ facem a simţi „că este o datorie. . a avea spiritul tot-deauna dispus să primească adevărul orĭ-unde l-ar găsi, şi sub orĭ-ce aparenţă frumoasă saŭ ordinară, ciudată nouă, saŭ poate chiar neplăcută, ne-ar veni înainte“ [74]).

Trebuie să li se spună şi să-ĭ facem a simţi că „este amăgire, închipuire, estravaganţă, orĭ-ce altceva decît inteligenţă, dacă trebuie să se primească şi să se menţie nişte părerĭ pe baza uneĭ alte autorităţĭ, decît pe aceia a evidenţiĭ lor propriĭ, nu închipuite, ci percepute“ [75]).

Educaţie în familie saŭ *educaţie în şcoală*? Ne maĭ rămîne de cercetat încă o chestiune care va fi cea din urmă: unde trebue să se facă educaţia? Unde şi de către cine trebuie să se realizeze condiţiile arătate până aicĭ, pentru atingerea scopuluĭ educaţieĭ?

Locke este un partizan declarat al educaţieĭ în familie şi respinge educaţia publică din şcoală, pe cuvinte carĭ nu se potrivesc numaĭ pentru cazul particular al educaţieĭ unuĭ om nobil saŭ de rang, ci pe argumente maĭ generale, deduse din chiar scopul educaţieĭ.

Vom culege dar avantajele şi dezavantajele ambelor sisteme de educaţie, aşa cum le găsim în Locke, le vom cîntări, apoĭ vom cerceta concluzia luĭ.

1. Ca foloase el găseşte [76]):

a) *şcoala* dă cunoaşterea oamenilor, îndrăzneală, încrederea în sine, puterea de a sta pe propriile noastre picioare, siguranţa şi

73. *Essay* II. § 13, cf. *Conduct*, §§ 38, 45.

74. *Essay* IV, 19 § 1. — cf. *Lord King The Life of Locke* pag. 99—100 saŭ *Fox Bourne* op. cit. pg. 362—363.

75. *Conduct* § 12.

76. *On educ.* § 70.

tăria; dă știința, și are în mîna eĭ, spre a îmbărbăta la lucru și a întreține progresul, marele instrument: *emulația.*

b) *familia, casa* dă *virtutea, nevinovăția* și *modestia.*

2. Ca neajunsurĭ el găsește:

a) *școala* aduce cu sine vițiŭ, sălbătăcie, obrăznicie, rea-creștere, înșelătorie, violență, poftă de ceartă, minciună.

b) *familia* învață orgoliul, dă neștiința și stîngăcia în raport cu lumea. In ce privește *valoarea* foloaselor trebuie să spunem că virtutea, pe care o produce familia, e maĭ greŭ de dobîndit decît cunoștința lumeĭ și știința în genere, și că în genere bunele calitățĭ, pe care le mijlocește școala, aŭ valoare numaĭ ca mijloace în serviciul virtuțiĭ.

Pe de altă parte, dacă comparăm neajunsurile, găsim că stîngăcia și ne-cunoașterea de lume, greșelĭ imputate educațieĭ private nu sînt consecințele necesare ale creșteriĭ acasă; și chiar dacă ar fi, nu sînt rele incurabile; pe cînd vițiul este cel maĭ periculos răŭ din toate.

Dacă aceste două premise sînt stabilite, anume că: 1) ceia ce dă școala are o valoare condiționată și ne-însemnată, pe cînd relele pe carĭ le dă, aŭ o greutate excepțional de mare; și 2) că, din contra, relele pe carĭ le dă familia sînt micĭ și trecătoare, pe cînd binele ce-l aduce are o valoare absolută. — atuncĭ de sigur e justă concluzia: cît se poate maĭ multă educație în familie (chiar toată), cît se poate maĭ puțină (chiar de loc) în școală,

Dar pe cînd aprecierea rezultatelor educațieĭ din școală — care totușĭ trece cu vederea cîte-va părțĭ luminoase — se bazează orĭ și cum pe o stare *de fapt* a acesteĭ instituțiĭ, descrierea rezultatelor educațieĭ din familie, presupune din contra o stare *ideală.* Să ne aducem aminte de o mărturisire proprie a luĭ Locke' „mărturisesc, zice el, că de aicĭ ar urma ca înprejurul copiilor să nu fie decît oamenĭ destoinicĭ. *Dacă în lume se întîmplă alt-fel n'am ce face*“ [77]).

De sigur! Dar tocmaĭ în realitate se întîmplă alt-fel, și trebuie saŭ să comparăm cazurĭ *ideale și deoparte și de alta* — care desigur vor părea deopotrivă de frumoase și perfecte — saŭ trebuie să avem în vedere *și deoparte și de alta* stărĭ *reale*, spre a le

77. *Ibid.*, § 39.

judeca și aprecia. Și în ce privește meritul de fapt și real al familiilor relativ la educație, s-ascultăm tot pe Locke însu-șĭ vorbind despre aceasta.

„Dacă ne uităm, zice el în mod introductiv, la felul obișnuit de educație a copiilor, am avea dreptate să ne mirăm... că maĭ rămîn cîte-va urme de virtute".

Copilul trebuie să fie învățat să lovească, trebuie să aibă toate lucrurile pe care le cere plîngînd și care-ĭ plac. Astfel părinții făcîndu-ĭ de micĭ caprițioșĭ și năzuroșĭ, *conrup* principiile natureĭ în copiĭ, și apoĭ se miră că maĭ tîrziŭ gustă amărăciune în apa al căreĭ izvor tot eĭ l-aŭ otrăvit [78]).

2). Acoperirea corpurilor noastre, care se face pentru pudoare și pentru apărarea de intemperiĭ, capătă din cauza *nebunieĭ* și *vițiuluĭ* părinților, o altă întrebuințare și se recomandă copiilor pentru alte scopurĭ. Devine obiect de *vanitate* și de *emulație* [79]).

3. Minciuna și subterfugiile și scuzele șirete, care se deosebesc foarte puțin de minciună, se pun de părințĭ în gura copiilor, și sînt învățațĭ a le debita, cînd aceasta folosește părinților.

4. Necumpătare în mîncare și băutură li se dă copiilor ca învățătură pe toate căile de către părințĭ. „A mînca și a bea se consideră așa de mult ca cea maĭ însemnată afacere și ca fericirea vieții, încît se crede că se opresc copiiĭ, cînd nu iaŭ și dînșiĭ parte la aceasta". Și chiar cînd copiiĭ aŭ fericirea de a fi ținuțĭ departe de chefurile părinților și îngrijițĭ după o dietă simplă și cuviincioasă, totușĭ anevoe pot fi scutiți de contagiunea care înveninează sufletul.

„Aș dori să mi se spună, zice în sfîrșit Locke, ce vițiŭ nu aduc cu dînșiĭ și nu sădesc în sufletele copiilor părințiĭ și educatoriĭ, de îndată ce copiiĭ devin susceptibilĭ de a primi influința lor"?

Aceasta este priveliștea educațieĭ din familie după însușĭ Locke. Maĭ adăogăm că părerea, că părințiĭ vor îngriji de copiiĭ lor maĭ bine, fiind-că îĭ iubesc maĭ mult, nu e împărtășită de John Locke. „Părințiĭ, pe care natura i-a înzestrat în mod înțelept cu iubirea pentru copiĭ, sînt foarte bine în stare de a-ĭ răsfăța.

---

78. *Ibid.*, § 35.
79. *Ibid.*, § 37.

Eĭ îşĭ iubesc copiiĭ, şi aceasta este datoria lor; dar adesea iubesc şi defectele lor [80]).

Şi, în sfîrşit, chiar dacă părinţiĭ ar fi înţelepţĭ, tot stă în calea educaţieĭ din familie o mare pedică, pe care Locke nu ştie dacă şi cum se poate evita: *oameniĭ de serviciŭ*, servitoriĭ. Aceştia strică tot ce-o maĭ fi rămas din întîmplare nestricat de părinţĭ. Daŭ exemple rele, slăbesc autoritatea părinţilor, şi în genere a educatoruluĭ din familie, infiltră în sufletul copiluluĭ tot felul de ideĭ şi închipuirĭ despre spirite, strigoĭ, stafiĭ şi alte lucrurĭ care sperie imaginaţia copiluluĭ, etc. [81]).

De alt-fel Locke nu face din respingerea educaţieĭ publice o dogmă absolută [82]).

Nu, ci el îşĭ păstrează această rezervă faţă cu dînsa „pînă cînd se va găsi o şcoală în care să fie posibil profesoruluĭ să observe caracterele copiilor şi să arate tot aşa de marĭ efecte şi pentru formarea virtuţilor şi cîştigarea uneĭ bune creşterĭ, ca şi pentru instruirea lor în studiul limbilor moarte" [83]).

Şi, negreşit, pînă atuncĭ şi critica lui are perfectă dreptate. Dar, dacă aceasta nu se poate găsi încă, de sigur cauza este: 1) prea marea mulţime de şcolarĭ încredinţată profesoruluĭ, şi 2) împrejurarea că eleviĭ nu staŭ numaĭ sub supravegherea şi influenţa profesoruluĭ. Dar prin aceasta s-a şi indicat, în parte, direcţia în care trebue căutată o ameliorare a sistemuluĭ de educaţie public. Şi pentru îndreptăţirea uneĭ ast-fel de reforme nu lipsesc de fel argumente în scrierile politice ale luĭ Locke.

Observăm, încheind studiul nostru asupra sistemuluĭ de pedagogie a luĭ John Locke, că am lăsat la o parte observaţiile acestuia privitoare la tratarea şi exerciţiul corpuluĭ, de oare-ce ele aŭ de scop maĭ mult *păstrarea sănătăţiĭ* [84]), pe cînd educaţia corpuluĭ are, negreşit, *pe lîngă şi afară de* păstrarea sănătăţiĭ, încă ceva *maĭ mult* şi maĭ *particular* ca scop. Intărirea, pe care el o

---

80. *Ibid.*, § 34.
81. *Ibid.* §§ 59, 68, 89, 107, 138.
82. După cum face Rousseau s. e. in *Emile* liv. I. „L'instruction publique n'est plus et ne peut plus exister". „Reste enfin l'éducation domestique ou celle de la nature".
83. *On educ.* § 70.
84. *Ibid.*, §§ 1—30.

recomandă cu atita insistență, s-ar putea, ce e drept, să fie privită ca un mijloc spre a dezvolta facultatea de resistență și de abstinență a corpului. Dar legătura de ideĭ în care tratează el despre acest mijloc, precum și intenția exprimată în care-l propune, dă acestuia un loc maĭ potrivit în educația morală și în formarea voinții, unde am și vorbit despre aceasta maĭ desvoltat.

Cu privire la chestiunea educațieĭ fizice, ar maĭ merita să fie amintit și *danțul*, pe care Locke îl recomandă ca mijloc spre a da mișcărilor corpuluĭ *eleganță* și *demnitate, libertate* și *grație* [85]), adecă tocmaĭ aceia ce, după *Bacon*, alcătuește împreună cu întărirea, coprinsul *atleticiĭ* [86]).

Fără îndoială, Locke n-a atins și n-a tratat toate chestiunile relative la educație, și niciĭ pe acelea, de care s-a ocupat, n-a căutat să le pună într-o legătură sistematică. Sistematizarea lor a fost tocmaĭ scopul lucrăriĭ de față.

Ar fi însă o sarcină fără sfîrșit, a releva toate chestiile, pe carĭ un scriitor *nu* le-a tratat. Pedagogia ca știință nu este opera unuĭ singur pedagog, ci a tuturor pedagogilor — „al căror nume se chiamă legiune" cum zice Kant.

---

85. *Ibid.*, § 196.
86. *Advancement of learning*, Book II, p. 126, (Works, London 1819), im I. Bde.

I. BARBERIS

ODE
alla Rumania

(Recitată de Dl. N. Borelli la Teatrul Național din Iași, cu ocazia festivității italiano-romîne, ce a avut loc la $^{2}/_{14}$ Februarie 1899.

Terra gentil, che all' emigrante figlio
Della sorella italica le braccia
Volonterosa apristi,
E con materne cure, ed infiniti
Sublimi affetti gli vibrasti al core,
Tal che l'avvinse a te potente amore;
Patria novella, al mio modesto canto,
Se troppo ardito o stolto il mio desire
Non ti parrà, porgi benigno ascolto.

Grande è la gloria dei tuoi padri, immensa
Epopea d'eroismi e sacrificii
Ti fu retaggio a conquistar la santa
Odierna libertà; parlan le tombe
Dei prodi tuoi, parlan le sacre zolle
Irrorate di sangue e le montagne,
Ove al nemico soverchiante un pugno
Di strenui eroi novelle lotte ordiva.

Parla la Storia ; ed alle genti attonite
Narra di Stefan l'indomata tempra,
Le titaniche gesta, e il ferreo scudo
A cui s'infranse l'Ottomana spada
Minacciante l'Europa :
Narra le guerre secolari, e il giogo
Di servitù malfermo, e lo stendardo
Dell'agognata redenzion spiegato
Del Danubio alle rive,
Quando Michele il Bravo
Dell' Unghero tiranno la funesta
Dominazion respinse.

Fu breve lampo ; ma solenne il giuro
Di riscattarti, o terra benedetta,
Intesero i nepoti, e la favilla
Pria serpeggiante in viva fiamma avvampa
Sul cominciar del secolo, risplende
Anco un istante, poi, repressa, geme,
Rinasce si riaccende, e a poco a poco
Trionfatrice i forti tuoi conduce
Sorridenti e sereni alla gloriosa
Ecatombe di Plevna.

Sorgete Ombre giganti ; a voi d'intorno
Mirate questo suol dal vostro sangue
Chiamato a libertà ;
Mirate una nazion cui volge il guardo
Fiduciosa l'Europa, e al trono assiso
Un Re d'illustre stirpe
Che ad alta meta il suo destin conduce.
Mirate ed esultate, sono questi
Gli alti ideali a cui la vita offriste :
Cinse cosi la sorte
Di verdeggiante alloro
La vostra fronte imperturbata e forte.

E Tu, Rumeno popolo, t'allieta,
Chè, da si lunghe usurpazioni oppresso,
Oggi rispecchi intatta
La pura forma dell'antica schiatta,

Al cui genio s'inchina
La musa eccelsa della tua Regina.
Dalla romana gente a te discese
Quasi incorrotta la favella, il core
Valido a grandi imprese,
E dei fratelli impareggiato amore.

Fu quest'amor che ai giovanili spirti
L'idea gentile suscitò che invita
Oggi a sincero amplesso i cittadini
Della nazione italica
Che il tuo terreno ospite alberga ; e il patto
D'eterna fede rinnovar qui sento ;
Mentre grandiosa e bella
Leva l'augusta mano,
Benedicendo, l'ombra di Traiano.

Traducere

Țară blîndă ce aĭ deschis brațele fiuluĭ pribeag al suror Italia, care cu îngrijirĭ materne și afecțiunĭ sublime aĭ mișcat inima luĭ, așa că o iubire arzătoare l-a împins către tine ; patrie nouă, dacă cum-va dorința mea nu-țĭ va părea prea îndrăzneață ascultă-mĭ, te rog, cîntecul cu bunăvoință.

Mare a fost gloria strămoșilor tăĭ ! O epopeie imensă de eroizm și jertfă te-a întovărășit spre a cuceri sfînta libertate de astăzĭ. Grăesc mormintele vitejilor tăĭ, grăesc cîmpiile sacre udate cu sînge și munțiĭ în carĭ o mînă de eroĭ hotărîțĭ pregăteaŭ noĭ lupte împotriva dușmanuluĭ năvălitor.

Grăește istoria și amintește popoarelor uimite, a luĭ Ștefan neînduplecată fire, ale luĭ titanice isprăvĭ și scutul de fer împotriva căruia s-a frînt spada turcească care amenința Europa.

Povestește războaiele seculare, zdruncinatul jug al scăvieĭ și steagul doriteĭ libertățĭ fîlfîind pe malurile Dunăriĭ cînd Mihaĭ Viteazul respinse domnia nenorocită a tiranuluĭ Ungur.

A durat o clipă, dar jurămîntul sfînt de a te răscumpăra „binecuvîntată țară“ l-aŭ înțăles strănepoțiĭ și scînteia ascunsă maĭ înainte, izbucni într-o flacără vie la începutul veaculuĭ, străluci un moment și se 'ntunecă înădușită din noŭ.

Însă maĭ tărziŭ renăscù și, din noŭ aprinsă, triumfătoare conduse pe vitejiĭ tăĭ zîmbitorĭ și fără grijă la glorioasa hecatombă de la Plevna.

Rădicați-vă umbre uriașe, privițĭ acest pămînt adus la libertate prin sîngele vostru, privițĭ o națiune la care cu încredere se uită Europa și pe tronu-ĭ un Rege de neam vestit care-ĭ conduce ursita spre ținta dorită...

Privițĭ și vă bucurațĭ. Acestea-s visurile mărețe pentru care v-ațĭ dat viața. Așa a încoronat soarta cu verzĭ laurĭ, mîndra și glorioasa voastră frunte.

Și tu popor romîn bucură-te, căcĭ apărat de năvălirĭ așa de lungĭ, tu răsfrîngĭ azĭ neatinsă forma curată a bătrîneĭ rase la al căreĭ geniŭ se'nchină muza inspirată a Regineĭ tale. De la romana ginte aproape neschimbat s-a coborît la tine—graiul, sufletul capabil de marĭ întreprinderĭ și dragostea fără seamăn pentru fratele tăŭ.

Din această dragoste s-a născut în mințile tinere alesul gînd de a pofti acum la o frățească îmbrățoșare pe cetățeniĭ națiuniĭ italiene, pe care-ĭ găzduește primitorul tăŭ pămînt.

Simt că aicĭ legătura eterneĭ credințe se reînoește pe cînd măreața umbră a luĭ Traian își rîdică augusta-ĭ mînă binecuvîntînd.

I. LAUR

Singurătate

Staŭ singur în odaie ; moĭ pana-n calamare
Căcĭ sînt deprins gîndiriĭ să daŭ eu întrupare
Dar în ce parte oare curg gîndurile, curg?
Se pierd ele în zare colo în spre amurg.
Pe unde astrul ziliĭ, în lină cumpănire
Spre alte lumĭ a dus el măreaţa-ĭ coborîre

De ce mi-ĭ pironită privirea în văzduh
Şi pe al meŭ suflet oare ce-apasă aşa năduh?
Sînt singur în odaie, şi mă gîndesc la clipa
Cînd singur voiŭ fi-n lume, cînd moartea cu aripa
Va fi cosit în juru-mĭ pe toţi ce-am iubit
Şi-n dosul lor zădarnic căta-voiŭ spre asfinţit.

DĂRI DE SAMĂ

Scrisoarea D-luĭ C. P. Constantiniu către directorul Arhiveĭ

10 Martie 1899.

Amice Domnule Xenopol,

Citesc cartea d-tale „Istoria Romînilor".

In volumul 6, la care am ajuns acuma, găsesc un episod (pag. 588) unde se vorbeşte de mine ca eroŭ într-o împrejurare petrecută pe timpul guvernuluĭ căimăcămieĭ Vogorides.

Faptul menţionat de Istoria Romînilor este adevărat, naraţiunea însă ignorează unele amănunte, cari sunt de oare-care interes pentru istorie şi cari, după credinţa mea, ar putea să fie utilisate la o nouă ediţie a cărţiĭ.

Pe vremea cînd s-a petrecut scena de care ne ocupăm, două tabere se luptaŭ în ţară pentru chestia uniriĭ: de o parte unioniştiĭ, formînd partidul cel mare, partidul naţional, condus de un comitet numit „comitetul uniriĭ"; de altă parte separatiştiĭ, un partid compus maĭ mult din slujbaşĭ aĭ ocârmuiriĭ şi alte cîte-va personalităţĭ în frunte cu Neculaĭ Istrati.

Eŭ mă găseam, în timpul acela, director la Tribunal. Preşedinte se numise, de curînd, Pangrate, un bătrîn aliat al politiciĭ guvernuluĭ.

Intr'una din zile, Pangrate mă chiamă şi-mĭ încredinţează o hârtie cerîndu-mĭ — cu oare-care ton de

autoritate — ca s-o iscălesc eŭ, apoĭ amploiațiĭ și în fine străiniĭ carĭ ar maĭ veni cu interese pe la tribunal.

Acea hărtie nu era alt-ceva decît o petiție contra uniriĭ, acoperită de maĭ multe semnăturĭ ale funcționarilor și ale acelor ce urmaŭ pe Neculaĭ Istrati.

Indignat de chipul cum Pangrate a înțăles să-mĭ impună ca să iscălesc petiția separatiștilor și unionist înfocat cum eram, ca și toțĭ tineriĭ de atuncĭ, am pus hărtia în buzunar și, cu cea întăĭ ocazie, am expediat-o la comitetul Uniriĭ, unde a rămas sequestrată pînă în ziua de azĭ.

Perderea hărtieĭ se răspîndi cu iuțala fulgeruluĭ și făcu mare zgomot. Tot orașul era în picioare. Unioniștiĭ, săltaŭ veselĭ. Separatiștiĭ țipaŭ și cereaŭ petiția, scărbițĭ că se întîmpla primejdie mare, ear eŭ, în valmașagul acesta, am fost poftit la poliție și arestat.

Nu trecură zece minute de la arestare — timp în care Poliția mă cerceta și mă amenința — cînd de odată intră ca o fortună, Costache Iorga, om din camarila luĭ N. Istrate și, cu o furie sălbatică, începe a mă înjura certîndŭ-mă că am îndrăznit să escamotez un document în care țara îșĭ esprima voința!

La respunsul meŭ că n-am să daŭ seamă decît pentru hărtiile de căderea Tribunaluluĭ nu și pentru cele politice, Iorga se înfurie și rădică mîna să mă lovească. In momentul acesta se deschide ușa și, ca un înger protector, se ivește persoana luĭ Mihalache Cogălniceanu.

Mare fu zăpăceala celor ce mă torturaŭ cînd aŭ văzut pe Cogălniceanu. Imediat s-a făcut gol în cameră, dispărînd, ca prin farmec, și Iorga și polițaiĭ.

Ce se întîmplase? Cogălniceanu, luptătorul devotat și ne-adormit, marele apostol al Uniriĭ, prevăzînd ceia ce mă aștepta în închisoare — căcĭ atuncĭ ca și acuma se băteaŭ prin aresturĭ, — aleargă îndată la poliție și aci dă peste Iorga gesticulînd cu turbare și gata a mă lovi. A înțăles pericolul și s-a instalat lîngă mine și această tovărășie de închisoare m-a ocrotit tot timpul arestuluĭ.

Pe cînd acestea se petreceaŭ la Poliție, alțĭ membri din comitet stăruesc și obțin, prin mijlocirea consulatuluĭ francez — care se bucura de mare autoritate și influ-

ență pe lîngă Caimacamul Vogorides — eliberarea mea din închisoare.

Sara am fost dus acasă întovărășit de Anastasie Panu, care venise cu ordinul de eliberare și de M. Cogâlniceanu grație căruia am scapat de bătae, de schilodeală și, cine știe, poate chiar de moarte.

N-am scapat însă de o altă specie de pedeapsă... A doua-zi am fost dat afară din slujbă.

Primește, te rog, Domnule Xenopol, asigurările mele de aleasă stimă și amicie.

C. P. Constantiniu

Din prelegerile D-lui profesor Paulsen

E la „Filosofia Dreptuluĭ“, de la 12—1 după amează. In rîndul al III-lea un auditoriŭ spațios, ale căruĭ ferești daŭ asupra Castanien-Wäldchen și Sing-Akademie, se umple încetul cu încetul de studente și studenți, carĭ, după ce și-aŭ lăsat în cuerele din antret, paltoanele și șăpcile albastre, verzĭ, lilas orĭ albe — păstrînd cu dînșiĭ, numaĭ dueliștiĭ, semnul distinativ al Vereinuluĭ din care fac parte: macar o cicatrice pe obraz! semn de vitejie zic eĭ, dar mulțĭ alțiĭ zic că-ĭ semn de vreme prăpădită — își iaŭ în liniște prin băncĭ locurile care le-aŭ fost desemnate de profesor însușĭ [1]).

E caracteristic puținul sgomot ce-l face aicĭ studențimea, nu numaĭ în auditoriĭ, dar chiar în antrete unde se întîlnesc, între oare, torente de studenți de la toate cursurile. M-am gîndit de multe orĭ la liniștita noastră

1. E o formalitate necunoscută la noĭ, căcĭ Univ. din Berlin e plină de studenți încît nu maĭ are loc și pentru publicul curios care de multe orĭ n'are alt rost decît să impiedice pe ceĭ ce vor să lucreze serios. De aceia orĭ cine vrea să asiste la cursurĭ trebue să se înscrie ca student orĭ ca audient, să depue suma cerută pentru prelegerile cu plată și în urma formalităților îndeplinite la questură profesorul îĭ dă un loc în auditoriŭ.

Universitate — așĭ voi un diminutiv — din Iașĭ, unde nu-ĭ nicĭ acolo mult zgomot căcĭ maĭ n'are cine să-l facă: ce sînt 250 orĭ 300 de studențĭ pe lîngă 10,000? Dar mi-am adus aminte de cîte-va minute trăite în una din sălile Universitățiĭ din Bucureștĭ pe cînd tocmaĭ se mîntuise oara și eșeaŭ studențiĭ de la cursurĭ! Imĭ închipuesc că, să se fi întîmplat vre-o cîțĭ-va studențĭ Germanĭ într'o circumstanță analoagă, ar fi rămas dacă nu pătrunșĭ de admirație, cel puțin formidabil impresionațĭ de clamoarea ce știe să facă rasa latină!

Aicĭ în genere se vorbește puțin; e un fel de ton general serios și grav datorit mareĭ majoritățĭ de studențĭ germanĭ. Căcĭ de alt-fel e un cosmopolitizm în care maĭ fie-care popor — orĭ rasă — îșĭ are reprezentanțiĭ săĭ pînă și Mongoliĭ, Japoniĭ; și nu numaĭ studențĭ tinerĭ, dar și oamenĭ în vrîstă, ajunșĭ aproape de sfîrșitul carieriĭ, dar a căror curiozitate științifică nu s-a stîns, vin să asiste la cursurĭ saŭ chiar să lucreze în seminare. Așa mi se arătase într-un rînd un domn, cu mustățile și părul aproape alb — o înfățișare foarte „vornehm“ de altfel — un fost prezident al unuĭ colegiŭ din Filadelfia, care aflîndu-se în Berlin, vine să asiste la cursurile Prof. Paulsen.

Dar, a trecut sfertul de oară academic și Prof. Paulsen intră: Trecut deja de 60 anĭ, însă o înfățișare robustă, sănătoasă și energică; simpatică — in partibus! se zice că-ĭ strașnic de sever la examene; — Merge repede, se sue pe catedră și începe cu obișnuita-ĭ calmă și senină bună-dispoziție, ca 'ntotdeauna, prelegerea cu un ton și sub o formă cu totul familiară. Se adresează la auditoriŭ: „Meine Herren und Damen“; și nu-ĭ Prof. Paulsen omul care să peardă vremea cu amabilitățĭ pentru public! Dar pentru că, probabil nu vrea să facă abstracție de-o parte „care aspiră și ea către „cultură și din aspirațiile căreia știința nu va avea decît de cîștigat“. Intr-un rînd la Pedagogie, cu ocazia „metoadelor de expunere“, arătase că la Univ. nu maĭ e posibilă metoada catehetică, dar că învățămîntul poate atuncĭ avea forma internă de dialog: Denn es kann ein gemeinsames Suchen und Finden auch auf der Universität stattfinden. Acestea-s tocmaĭ prelegerile Prof. Paulsen: O expu-

nere simplă, dar care provoacă așa de mult cugetarea încît de multe orĭ parcă țĭ se pare că auzĭ rostindu-se ceia ce singur aĭ gîndit.

Data trecută fusese vorba de *definiția statuluĭ*. Și acum, după ce a stabilit că „statul e organizația unuĭ popor în vederea uneĭ suverane unitățĭ a voințiĭ, a puteriĭ și a dreptuluĭ (Der Staat ist die Organisation eines Volkes zu einer suveränen Willens „Macht“ und Rechtseinheit)“, Prof. Paulsen trece maĭ departe să cerceteze raporturile dintre *stat și naționalitate*. Iată în scurt cuprinsul acesteĭ interesante prelegerĭ:

„*Popor* și *națiune* sînt două cuvinte cu înțelesurĭ (cuprins) și sfere deosebite. Intelesul actual al cuvîntuluĭ *națiune* e „unitate de origine“ dar și, maĭ ales, unitate spirituală cîștigată prin traiŭ istoric comun (eine durch geschichtliches zusammenleben geistige Einheit). Toate națiunile marĭ ale Europeĭ sînt de origine și sînge amestecat; rasa germană însășĭ nu s-a păstrat relativ pură decît în extremul Nord, Danem. și Suedo-Norvegia. Intelesul cuv. *popor* e „gramadă“ (Haufen, dicț Weigand).

„*Poporul* e substanța statuluĭ; însă un popor poate fi alcătuit din diverse naționalitățĭ. Așa se și zice chiar: *Națiunea germană, popor prusian, poporul elvețian*, dar nu-ĭ națiunea elvețiană. Prin urmare nu se spune nimic pentru ca un stat să conție maĭ multe naționalitățĭ, orĭ ca o naționalitate să fie împărțită în maĭ multe state. In nicĭ un caz în Europa nu se potrivesc hotarele națiuniĭ cu hotarele statuluĭ. „E în năzuințele orĭ căruĭ popor ca aceĭ ce aparțin statuluĭ să aparție și naționalitățiĭ, și vice-versa, ca aceĭ ce aparțin naționaltățiĭ să aparție statuluĭ; acesta e *principiul naționalitățeĭ*, necunoscut secoluluĭ precedent.

Din acest principiŭ însă rezultă în mijlocul și în Răsăritul Europeĭ o dezbinare (Spaltung):

1) Tendința de cucerire a provinciilor unde sunt națiunĭ asemenea; ast-fel vrea Francia să aibă Alsacia și Lorena, Italia tinde către Tirol, Romînia vrea că capete Transilvania.

2) Tendința de a asimila cu orĭ-ce preț națiunele străine din lăuntrul aceluiuș stat; așa în Germania se vrea asimilarea Danejilor, și a Polonilor, în Rusia a Polonilor,Ungaria caută să maghiarizeze pe Romînĭ și Ger-

manĭ. Și de aicĭ o resistență, o răsvrătire, o dușmănie care înveninează viața internă a poporuluĭ. Măsurile barbare pe care le-a luat Rusia ca să desnaționalizeze pe Polonĭ (i-a alungat din școlĭ, din teatrurĭ, din orĭ-ce întrunirĭ publice, li s-a luat putința de a publica etc.) n-aŭ avut alt rezultat decît să mărească ura și să sape maĭ adînc prăpastia între cele două naționalitățĭ. Și acelaș lucru se observă pretutindenĭ unde se persistă în voința de a asimila cu forța.

„Dar să se smulgă unuĭ popor naționalitatea, să se asimileze o națiune așa de tenace, nu-ĭ cu putință. E chiar nedrept și crud! Calea asta decĭ trebue părăsită; și fiind-că asimilarea forțată a diverselor naționalitățĭ nu-ĭ posibilă, s'ar putea ca *statul* să învestească altă formă. Elveția ne-a dat exemplul: Treĭ naționalitățĭ diferite, care trăesc perfect de bine în confederație și nicĭ una nu cată către țara de aceiașĭ naționalitate. Tot așa America, unde sînt confederate în profundă pace și perfectă armonie națiunĭ care în Europa nu se pot suferi: Germanĭ, Danejĭ, Cehĭ, Englejĭ, Irlandejĭ, Francejĭ".

Dar n-apucase Prof. Paulsen să mîntue vorba și cîte-va aplause sunt încercate de uniĭ; alțiĭ însă vor să oprească: „st! st!" Și cu cît dezvolta maĭ complect această idee liberală care tocmaĭ pentru că admite principiul — aș zice: *dreptul* — naționalitățiĭ, îl recunoaște tuturor, cu atît aplause din ce în ce maĭ energice și maĭ ales cu cît uniĭ tot căutaŭ să oprească și tot strigaŭ care din cotro „st! st! st!", până cînd la urmă în toată sala izbucniră aplause puternice, entusiaste!

Prof. Paulsen se oprește un moment, și, bun, zimbind prietenește le zice: „D-lor, lăsațĭ, nu caut doar aplause; îmĭ urmăresc singur ideile și mi-ĭ indiferent dacă sînteţĭ pentru saŭ contra".

Și apoĭ continuă maĭ departe:

„Eŭ nu deconsider tendința fie-căruia de a-șĭ păstra și afirma naționalitatea sa; din contra, *naționalitatea* e forma în care e turnată întreaga individualitate a cuiva, și tocmaĭ pentru aceia trebue respectată; dar a căuta să impue cu de-a-sila propria naționalitate unor naționalitățĭ străine, e deja altă ceva,

„S-ar putea prin urmare lăsa de-oparte tendința în-

dărătnică de asimilare, și să nu se bazeze statul pe considerații de naționalitate. Sînt între oamenĭ diferențe cu mult maĭ adîncĭ decît cele naționale ! D'ferențĭ de conținut al vieței spirituale, d. e., diferența de religie.

„Secolul al 18-lea, de care noĭ acuma am început a rîde, zisese cu toate aceastea: „E maĭ important conținutul spiritual și moral al vieții decît cel național".

„Așa dar să se lase la oparte dușmăniile de naționalitate și sub acest raport să se facă pace. Căcĭ nu se știe cît de grabnică va fi nevoia ce va simți Europa de-o pace și unitate internă a națiunilor rivale pentru a nu căuta decît de interese economice. Francia, Germania, Italia ș. c. l. state europene se vor vedea probabil nevoite să formeze vre-un fel de uniune vamală, o confederație pentru a putea rezista concurențiĭ comerciale din partea Americeĭ saŭ a Extremuluĭ-Orient; în tot cazul va fi o întrebare a secoluluĭ viitor: Prin ce mijloace să reziste Europa pericolelor ce-o amenință din aceste două părțĭ ?".

A sunat, Prof. Paulsen iese în mijlocul aplauselor care parcă-s maĭ puternice decît de obiceiŭ. Discuțiĭ și reflexiĭ asupra celor auzite însă acum încep.

Și probabil mulțĭ, dintre studențiĭ străinĭ, maĭ ales, eșind de la curs îșĭ vor fi făcut aceste reflexiunĭ:

„In adevăr, simpatiĭ naționale pe de-oparte, interese politice, pe de alta ne fac să dorim încorporarea — orĭ reîncorporarea — cutăreĭ saŭ cutăreĭ bucățĭ de pămînt; dar dacă această dorință prea ardentă ne-ar împinge într-un răsbpiŭ costisitor cu rezultate nesigure? *Conservarea naționalitățeĭ*? Cine o neagă, saŭ cine-ĭ contra? Cum că aceasta-ĭ condiția de traiŭ a unuĭ popor — lăsăm la o parte raporturile dintre popoare de națiunĭ diferite ! — a dovedit-o însușĭ sec. al 19-lea ; dar într-un sistem federativ, unde e permisă desvoltarea culturală în forma proprie unuĭ popor, conservarea și afirmarea naționalitățiĭ e prin aceasta chiar asigurată !...

Dar independent de considerațiĭ orĭ reflexiĭ politice saŭ chiar de influența ce-ar putea-o avea, iată pentru ce am considerat această prelegere cu deosebire interesantă :

Maĭ întăĭ *pentru-ca e așa de liberală*, și se rîdică maĭ presus de interesele înguste — aș zice meschine — ale

compatrioților, într-o țară unde se persecută Daneji, se persecută Poloni pentru a-i sili să se germanizeze;

Și al II-lea, mai ales, pentru că din punct de vedere teoretic pur, *e adevărata și logica întemeiere a principiului naționalității*. Se recunoaște în teorie necesitatea accentuării naționalității și se combate aceleași tendinți și aspirații ale altor neamuri? Dar pentru care cuvînt din lume are drept o națiune să se impue cu de-a sila unei alteia? [2]).

Berlin 17 Ianuar 99.

Eleonora Strătilescu.

---

2. In „System der Ethik" (1896) Prof. Paulsen e pentru asimilarea Evreilor „singura soluțiune a chestiunii evreești", pentru că, cu acest popor de rasă și *religie* diferită, împrăștiat pe toată suprafața pămîntului, stă chestiunea alt-fel decît cu fracțiunile de națiuni care sunt pe *terenul lor* înglobate în alte state". (Vezi Syst. d. Ethik vol. II pag. 518 și urm.).

DOCUMENTE

1) *Hrisov de la Constantin Brâncoveanu, important pentru a ști dările, ce se plăteau sub dînsul în țară.*

Milostein bogieni Iώ Constandin voevod i gospodin zemli valahiscoe dovat gospodstromi sim povelenin gospodstaami sfinții sale părintelui Rafail de la mănăstire, de la Maxineani ca să fie volnic cu această carte a domnii mele de să aibă a ținea acolea la sfînta monastire lude zece, însă oamenĭ streinĭ fár de bir și făr de gîlceavă iar de către domnia mea vor fi aceștĭ oamenĭ în pace și ertațĭ: de biru slujitoresc și de bir mărunt de țară, de miere cu ceară, de găleata cu fîn, de zaharele, de sursaturĭ, de cară de oaste, de birul oștiĭ, de birul lefilor, de cheltueala misteriiĭ, de birul untuluĭ, de haraciŭ, de lipsa haraciuluĭ, de vel seamă, de seama a doua și a treia, de îmduiala băilor, a vacilor și a oilor, de ploconul banuluĭ și al sultanilor, de rînduialele și sataralele ce se pun pe siliște, de podvoade, de mertice, de conace de caĭ de olac și de alte dăjdĭ și orînduiale cîte ar maĭ eși de la visteria domnieĭ mele peste an în țară, de nicĭ unele nimic val saŭ bîntuială să naibă.

Pentru că fiind această sfîntă mănăstire săracă, neavînd nicĭ țiganĭ nicĭ alt ajutor nicĭ de oparte, domnia mea m'am milostivit de o am miluit cu aceștĭ oamenĭ care maĭ sus sînt zișĭ ca să poată fi de treaba și posluşnicia sfinteĭ monastirĭ de toate ce le-ar porunci părintele Rafail egumenul iar de altele de toate să fie în pace. Așișderea poruncesc domnia mea și voao iuzlașilor

și zapciilor întracea parte de loc dacă vețĭ vedea această carte a domnieĭ mele iar noĭ toțĭ să avețĭ a vă feri de aceștĭ oamenĭ. Nimic de nimenĭ vol saŭ băntuială să nu le facă, căcĭ cine se ispiti a le face vre un vol peste porunca domnieĭ mele uniĭ ca aceia rea scîrbă și mare cercetare vor petrece de către domnia mea.

Inaco doneart isam rece gdrmi, noemvr. 19 din leat 7207.

Hω̃ Kostandiu voevod.

2. *Ordonanța a luĭ Mavroghên, importantă pentru tonul sever în care e redactată.*

Milostenie bojim Iω̃ Nicolae Petru Mavrogene voevod i gospodin donat gospodstromi de vreme că de la Urzicenĭ din cumpărătoarea Dumnealuĭ bivvel vistier Scarlat Greceanu face trebuința a se căra una mie două sute kile de orz să-l ducă la boazul Focșanilor pentru trebuința.., rile oskerliilor de acolo pentrn luna luĭ Aprilie, dăm volnicie credincios boieruluĭ domnieĭ mele, Iane biv vel sluger să meargă și să facă strașnic mumbașirlîc ispravnicilor de la sud Buzeŭ, ca să împlinească cîte orĭ va fi trebuință pentru încărcatul acesteĭ maĭ sus zisă sumă de zaharea și îndată ce le va găti numaĭ decît să le și pornească la Urzicenĭ sud Ialomița ca să încarce această zaharea și să o ducă să o descarce la magazia Focșanilor și pentru ca să nu facă zabavă la adusul acesteĭ zaharele să aibă volnicie orînduitul mumbașir a lua care de la orĭ cine și ver ale cuĭ va fi: orĭ mînăstireștĭ orĭ boereștĭ saŭ de la preoțĭ de la scutelnicĭ de la breslașĭ și de la toțĭ de obște afară numaĭ de la grecĭ să nu ia de vreme că este deosebit făcută orînduiala a se lua care de la dînșiĭ pentru caratul zaherelor. Iar de va vedea orînduitul mumbașir că ispravniciĭ se poartă cu lenevire la împlinitul acestor care, să aibă a ridica pe ispravnicĭ în fiară și pe de altă parte să înștiințeze domnieĭ mele ca să trimitem să-ĭ indice cu urgie și să-ĭ pedepsim cu moarte ca pe niște primitorĭ ce aduce lipsă de hrana oștirilor și poruncim orînduituluĭ mumbașir pînă în zece zile să fie această zaharea făcută teslim,

că de veĭ face maĭ multă zăbavă strașnic te vom pedepsi într'alt chip să nu fie că așa este porunca domnii mele, sam rece gvmi.

ζω̃ Nicolae Petru Mavroghen.

1798 Martie 20.

3. *Listă de costume și foae de zestre, importantă pentru numirea stofelor și a hainelor.*

Cele ce aŭ rămas după moartea răposatuluĭ părinteluĭ meŭ și mi le-aŭ dat toate deplin D-luĭ nenea Ianache postelnicul, unchiul meŭ, precum arată în jos anume:

Decembre 21 vel 7263.

1) Un biniș de sandal de veneția blănit cu èlamcacon.
2) O dulamă de canavață albastră bărbătească.
3) O dulamă de dimie roșie.
4) O dulamă de sandal de Veneția verde.
5) O dulamă de tabichiță roșie.
6) 60 boĭ.
7) 60 vacĭ cu vițeĭ.
8) 60 vițeĭ de bivolĭ.
9) 50 rîmătorĭ.
10) 1 cal.
11) 30 matce de stupĭ.
12) 4 buțĭ de vin.
13) 20 pogoane de vie lucrată.
14) 35 pogoane păragină la Cărlomăneștĭ.
15) 50 pogoane păragină la Iășenĭ.
16) 90 stînjenĭ moșia Silișteanca alăturea cu Bălăceanca.
17) Moșia din Trestia cu moara.
18) Moșia Zapadia.
19) Moșia Păsăbeștĭ.
20) Moșia Pîrsianu de jos.
21) 170 stînjenĭ moșie la Tapșanĭ.
22) 150 stînjenĭ moșie la Măneşti de sus.
23) Un vod de două roate de moară la Dudeștĭ.
24) Casele din tîrgul Fråteștĭ (?) pe pă jumătate.

Arămurile

Un cazan mare de zahana de boĭ.
Un cazan de rachiŭ cu țăvile luĭ.
Un lighean cu ibric.
O tingire mare.
Patru tingirĭ micĭ.
Șease tipsiĭ de aramă.
Patru capace micĭ de aramă.
O caldare mică spartă.
Șase-spre-zece tipsiĭ de cositor.
Patru tipsiĭ de cositor stricate.
Cincĭ talere de cositor.
O tigae mare de aramă.
O caldare mare.
Patru perechĭ fiere de plug.
O pușcă veche.

Cele ce aŭ dat surorei mele Smaranda zestre cum arată :

1 Dulama de lastră albă cu pana de samur cu zagaralele de samur.

1 Ghiordie de belacosa roșie cu florĭ de fir blinită cu cacom bun.

1 Tilinichie de hataia verde cu florĭ de fir blănită cu cacom bun.

1 Rochie de belacosă albastră de florĭ de fir cu gurile de fir.

1 Rochie de beldarea.
1 Paftale de argint
4 perechĭ cerceĭ de aur cu picioarele de mărgăritar
1 Inel de aur cu smarald.
1 Inel de aur cu balase.
4 șirurĭ de mărgăritar.
12 șervete alese și umplute
1 Pischir lung înprejurul meseĭ.
2 mese, una aleasă, alta vărgată.

1) *Așternutul cum se cade*
(din noaptea de nuntă)

2 Perne de frînghie.
2 Perne marĭ cu rățele umplute cu fir.

4 Perne micĭ alese cu rățele umplute cu fir.
1 Plapumă de cutine cu cearceaful eĭ.
1 Pilotă îmbracată cu muscal cu cearceaful eĭ.
1 Cearceaf cusut și umplut cu fir.
1 Cearceaf cusut cu matase.
1 Zie cu sîrmă.
5 Ziĭ cu fir.
4 Ziĭ cu matasă.
2 Pischire de matasă alese și umplute cu fir.
1 Pischir de oglindă cusut și umplut cu fir.
3 Perechĭ cămeșĭ bărbăteștĭ.

2) *Așternutul de a doua zi cum se cade*

26 basmale de masă.
1 Lighian cu ibric.
1 Sfeșnic de alamă.
1 Scatolcă cu clondirele eĭ.
1 Lacriță.
1 Covor.
1 Scoarță de Țarigrad.
7 Pogoane de vie lucrate la Zipia.
6 Boĭ marĭ.
6 vacĭ cu vițeĭ.
3 vițeĭ bivolĭ.
40 matce de stupĭ.
1 fată de țigan.
20 pogoane de vie paragină de curînd la Rîmnic cu casă, cu cramă, cu șopron. Acestea s-aŭ dat pentru rădvan și telegarĭ.

(Urmează în josul listeĭ această notă scrisă de o altă mînă).

Talerĭ 80 am plătit rădvanul.
„ 12 un ciubuc de tabichir.
„ 12 am plătit rochia de beldirea,
„ 7 doao lingurĭ.
„ 9 Un șal roșiŭ.
„ 7 Un colan de fir.
„ 12 tipsie de costor cu 5 talere.
„ 5 o tingire cu capace.

Aceștĭ banĭ i-am dat în mîna luĭ Șerban.

(Comunicate de B. Iorgulescu).

NOTIȚE

L'armée roumaine, Histoire et organisation par **Emile Bernard**, *rédacteur au ministère de la guerre, lieutenant d'infanterie territoriale. Paris 1899. O broșură în 8 de 120 pag.*

Incepe cu o schițare istorică a desvoltăriĭ poporuluĭ romîn, rezumată din *Histoire des Roumains de la Dacie trajane* de A. D. Xenopol; după aceea urmează o expunere a istoricului armateĭ în vremile maĭ vechĭ, și în sfîrșit trece la studiul organizăriĭ actuale a armateĭ romîne, cu toate amănuntele trebuitoare. Expune cu căldură rolul strălucit al armateĭ romîne în răsboiul din 1877-78, făcînd maĭ ales o paralelă interesantă între Elveția și Romînia din puntul de videre militar, arată recunoștința Francejilor pentru slujbele multor Romînĭ ce combăteaŭ pentru eĭ în 1870 în nenorocitul lor războiŭ cu Germaniĭ. Este o scriere menită a răspîndi în Franția o cunoștință adevărată a valoriĭ și organizăriĭ oștiriĭ noastre, precum și a reînvia simpatia ce pe fie-ce zi pare a se stinge.

V.

Scopul viețiĭ omuluĭ, *conferință ținută la Atheneul din Craiova de Th. I. Ionescu profesor de limba latină la liceu.*

O conferință foarte bună și înălțătoare de cuget, lucrărĭ care lipsesc tocmaĭ în literatura și în societatea noastră unde se lățește atît de mult desfrîul moral. Dl. Ionescu îșĭ cunoaște subiectul și izvoarele din care s-a adapat sunt din cele maĭ bune. Aristotel, Platon, Kant, Schopenhauer etc. Pe lîngă aceștia maĭ înflorește expunerea sa cu citațiĭ din poețĭ și literațĭ încît face o lucrare bună ca fond și frumoasă ca formă.

Cugetarea cu care sfîrșește este singurul și adevăratul principiŭ al viețiĭ omeneștĭ: „Dacă vitorul nostru e nesigur, datoria e sigură și îndeplinirea acesteĭ datoriĭ oferă omuluĭ un scop destul de înalt pentru a da o satisfacție activitațiĭ sale.

IASI — TIP. H. GOLDNER, STR. PRIMARIEI No. 17.

ARHIVA

ORGANUL SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE

DIN IAȘI

Anul X. Mai și Iunie 1899. No. 5 și 6

A. D. XENOPOL

Principiile fundamentale ale istoriei

CAP. VII.

Legile de desvoltare

După ce am cercetat puterile care determină desvoltarea, trebue să trecem la studiul moduluĭ lor de a se manifesta.

Este de mare trebuință ca tocmaĭ această materie să fie scoasă din învălmășala în care aŭ adîncit-o o mulțime de necoapte încercărĭ. Fără a se ținea samă de deosebirea aflătoare între faptele sucesive, și fără a se gîndi bine la ceea ce trebue să se înțeleagă sub termenul de lege, cînd este aplicat la succesiune, maĭ mulțĭ autorĭ aŭ luat drept temă legile istorieĭ, fără a se întreba maĭ întăiŭ, ce trebue înțeles prin *lege istorică, lege de desvoltare*? Care este noțiunea limpede și lămurită ce se leagă de acest cuvînt? Sunt aceste legĭ asemănătoare cu acele ce aŭ fost formulate pentru fizică, chimie saŭ astronomie? Intr-un cuvînt sunt ele legĭ scoase din generalizarea oare căror .fenomene?

Ni se pare că întăia datorie a științeĭ este de a

preciza bine înțălesul terminilor de care ea se slujește. De aceea și voim noï a îndeplini această lipsă din logica științelor, și a pătrunde în adevărata eï însămnare, cuvîntul *de lege*, cînd se aplică la succesiune. Pentru a ajunge la aceasta, trebue să începem prin a stabili înțălesul lămurit al aceluiaș termin, în rostirea luï cea maï obicïnuită, acel al legilor de coexistență, din care acele ale succesiuneï nu pot fi decît o întindere maï îndepărtată.

Noțiunea de lege. — S-ar părea că această noțiune care se regăsește în toate spiritele, precum cuvîntul ce o însamnă se regăsește pe toate buzele, ar trebui să aibă, cel puțin în științele așa numite naturale, un înțăles lămurit, cu atît maï mult că ea alcătuește piatra unghiulară a clădireï acestor științï. Și cu toate aceste nu este tocmaï ast-feliŭ: această noțiune împărtășeste soarta maï tuturor concepțiunelor fundamentale pe care se razemă cunoștința omenească, acea a lipseï de preciziune.

Cuvîntul de lege însămna la început: „actele autorităţiï suverane care regulează într-un chip îndatoritor drepturile și datoriile cetățenilor“[1]: legile civile, penale, comerciale; el se aplică la ceea ce oameniï trebuiaŭ să facă. Dar, fiind că legea constrîngea la ascultarea de normele eï, ea alcătuia o regulă de purtare obștească, Caracterul îndatoritor al legeï conduse la aplicarea terminuluï ce o însamna la fenomenele obșteștï ale universuluï, și *Platon* cel întăiŭ, apoï maï tîrziŭ poetul roman *Lucrețiu* vorbesc despre legile natureï[2]. Cum o spune *Bain*: „termenul de lege fu împrumutat de la viața civilă, pentru a reprezinta orînduiala aflătoare în univers“[3].

---

1 Larousse, *Dictionnaire*, s. v.

2. „Ὁ φύσεως νόμος“ *Timaeus*, 83, E. „Foedera, leges naturae“. *De Rerum natura* V, 924; VI, 906; V, 57 apud Eucken, *Geschichte und Kritik der Grundbegriffe der Gegenwart*, Leipzig, 1878, p. 115.

3. *Logique*, trad. Compayré, II, p. 14.

Dacă o ast-feliŭ de orînduială există, dacă o regularitate poate fi constatată în manifestarea fenomenelor, această regularitate este datorită împrejurăriĭ că aceste din urmă sunt productul puterilor naturiĭ, a căror acțiune uniformă nu poate avea drept rezultat decît o reproducere și ea uniformă a fenomenelor. Legea este deci, cum o spune *Spencer*: „orînduiala regulată căreia se conformează manifestările uneĭ puterĭ“ [4], saŭ încă maĭ bine *Rümelin*: „reproducerea feliuluĭ de a lucra, elementar, statornic și care se recunoaște în toate cazurile ca formă fundamentală a puterilor“ [5]. Această reproducere uniformă a fenomenelor alcătuește legea. In acest chip aŭ fost formulate: legea căderiĭ corpurilor, a căror repegiune sporește potrivit cu patratul timpuluĭ întrebuințat la cădere; acele ale învîrtiriĭ planetelor, că ariile descrise de către razele lor sînt proporționale cu timpul, și că patratele timpurilor de revoluțiune a două planete se aŭ între ele precum cuburile îndepărtărilor lor mijlociĭ de soare. Tot așa staŭ lucrurile cu legile care hotărăsc combinările chimice ale corpurilor, cu acele ale reflexiuniĭ și refracțiuniĭ lumineĭ, cu acele ale vibrațiunilor sonore, ale dilatațiuniĭ gazurilor, ale presiuniĭ licvidelor, ale curenților electricĭ, și pe un alt tărîm, cu acele ale oferteĭ și cereriĭ, ale împărțiriĭ munciĭ, ale reproduceriĭ noțiunilor etc.

Modul de producere al fenomenelor este uniform, pentru că puterea ce le împinge, lucrează într-un chip statornic și tot-deauna acelaș. Fenomenele se repetă fără schimbare sub imboldirea puteriĭ ce le produce, și odată ce chipul de lucrare al puteriĭ, adecă legea este cunoscută, fenomenele ascunse în sînul viitoruluĭ pot fi prevăzute și prezise. Așa noĭ vom putea tot-deauna prevedea, că un pod se va prăbuși

4. *Introduction à la science sociale*, p. 44.
5. *Ueber die Gesetze in der Geschichte* în ale sale *Reden und Aufsätze* 1894, II, p. 119.

cînd greutatea ce va trece pe el va fi maĭ mare decît puterea de susţinere a elementelor ce-l compun; că o cîtime de oxigen combinată cu o cîtime de idrogen va produce apa; că o eclipsă de lună saŭ de soare se va întîmpla în cutare zi, la cutare oară; că o marfă va scădea în preţ cînd oferta va întrece cererea eĭ. Dacă întoarcerea celor maĭ multe din comete nu poate fi prezisă, aceasta este din pricină că nu se cunosc legile revoluţiunilor lor. Ceea ce face ca fenomenele coexistente să poată fi prevăzute şi prezise, este numaĭ cît repeţirea lor necontenită sub una şi aceeaşĭ formă, ca productul uneĭ legĭ de coexistenţă.

S-a întîmpinat însă, că a se defini legea ca mod de manifestare al puteriĭ, este ca şi cînd nu s-ar spune nimic, de oare-ce această din urmă noţiune nu este reală, şi chiar cînd ar fi aşa, ea se rapoartă în cele maĭ multe cazurĭ la ceva necunoscut. Trebue luat aminte, în această privire, că noţiunea de putere nu este cu totul străină de mintea noastră; avem chiar despre ea o ideie în destul de lămurită, cel puţin prin împrejurarea că una din aceste puterĭ, acea a gravitaţiuniĭ, a adîncit mult cunoştinţa noastră despre univers. Şi celelalte puterĭ există, de oare ce ele se vădesc prin clase deosebite de fenomene. Numaĭ natura acestor puterĭ este încă necunoscută în cele maĭ multe cazurĭ; noţiunea însă a puteriĭ nu este maĭ puţin o noţiune prea reală. Ea este, cum spune *Rümelin* „cheia de boltă a concepţiuniĭ simţuale a universuluĭ, noţiunea tot atît de enigmatică pe cît şi de neapărată care stă pe hotarul dintre fizică şi metafizică“ [6].

Puterea fiind un agent permanent care nu poate manifesta acţiunea sa decît într-un chip neschimbat, urmează că legile care reproduc această manifestare nu se pot schimba; că ele sunt permanente, vecĭ-

6. *Ueber den Begriff eines socialen Gesetzes, Reden und Aufsätze*, I, p. 8.

nicĭ și tot-deauna aceleașĭ. *O lege nu poate nicĭ odată să înfățoșeze excepțiunĭ.*

A vrut să se recunoască caracterul de legĭ și altor generalitățĭ de fenomene care înfățoșază excepțiunĭ, și ele aŭ fost denumite cu terminul de *legĭ empirice.* Insă, a se admite o excepțiune la o lege, este a-ĭ distruge firea care constă tocmaĭ în a eĭ universalitate, ca product al uneĭ puterĭ ce lucrează neîncetat. Dar apoĭ această concepțiune de lege empirică se schimbă de la autor la autor. Uniĭ ca D. *Menger* voiesc să vadă în ea, legĭ care admit excepțiunĭ; alțiĭ, ca *Rümelin,* niște generalitățĭ ce nu pot fi formulate prin rapoarte de cîtățime; *I. Stuart Mill* definește legea empirică, ca o uniformitate a căreia cauză nu ar fi cunoscută, pe cînd *Bain* pare a-ĭ da două înțălesurĭ deosebite. Une orĭ o definește ca și Mill, o generalitate cu cauză necunoscută; alte orĭ el vede în legea empirică o generalitate practică și nedeplină care ar primi excepțiunĭ. Bain citează, ca exemple de întăia categorie, legile luĭ Kepler asupra revoluțiunilor corpurilor cereștĭ, lucru îndestul de neînțăles, întru cît aceste legĭ fac tocmaĭ parte din numărul acelora ale căror cauză este cunoscută, gravitațiunea. Dl. *Ribot* recunoaște împreună aceste două caractere legilor empirice: „ele constaŭ în reducerea unuĭ mare număr de fapte la o formulă unică, dar fără să deie rațiunea lor explicativă. Statornicia nu este trebuincioasă pentru legile empirice; frecvența ajunge“ [7].

Noĭ credem că trebuie cu totul răspinsă această noțiune de lege empirică, cel puțin în înțălesul de lege cu excepțiunĭ; ea poate numaĭ să ducă la distrugerea ideeĭ însășĭ de lege, ideie neapărată pentru un mare număr de științĭ, căcĭ precum o spune prea bine *Rümelin*: „pentru cugetătorul științific, lipsa de

7. Bain, *Logique*, trad. Compayré, II, p. 157, 159. Th. Ribot, *Evolution des idées générales*, p. 223.

excepțiunĭ este semnul cel maĭ caracteristic al ideeĭ de lege" [8]. Intr-adevăr, dacă se admite putința excepțiunilor la o lege, nu este nicĭ un temeiŭ pentru a se opri la una, și în acest caz se pot admite atîtea, încît regularitatea fenomenelor ce este de formulat să fie cu totul nimicită. Trebuie deosebită *legea* de *regulă*. Regula sufere excepțiunĭ și sunt cunoscute zicătorile: nicĭ o regulă fără excepțiunĭ; excepțiunea întărește regula; dar regula nu este manifestarea uneĭ puterĭ a natureĭ; ea este o concepțiune a spirituluĭ nostru, un grad de generalizare, până unde s-a putut rîdica a noastră cunoștință, pe cînd legea este o manifestare a puterilor reale ale natureĭ.

Legea de coexistență este deci, după noĭ, *o manifestare a acțiuniĭ puterilor natureĭ, prin mijlocul uneĭ reproducerĭ regulate, permanente și vecĭnice a fenomenelor fizice, vitale saŭ intelectuale, regularitate ce nu sufere absolut nicĭ o excepțiune.*

Legĭ de cauzațiune. — Lipsa de lămurire a noțiuniĭ de lege reiesă maĭ ales, cînd este vorba de a se stabili o deosebire, de natură neapărată, acea care există între legile de manifestare ale fenomenelor, și acele ale cauzațiuniĭ lor, și din care cele dintăĭ constată modul de îndeplinire al fenomenelor, iar cele din urmă lămuresc producerea lor, arătîndu-le cauza. Aceste două categoriĭ de legĭ sunt cu totul deosebite. Spre a nu cita decît un exemplu: nu s-ar putea confunda legile luĭ Kepler asupra mișcăriĭ planetelor, cu legea gravitațiuniĭ care dă explicarea, cauza acestor mișcărĭ. Iată și pentru ce descoperirea lor a fost făcută prin două spirite deosebite, după un destul de mare răstimp.

Cu toate aceste oamenii de știință nu par a admite noțiunea de lege decît sub o singură formă, acea a generalizăriĭ fenomenelor. Eĭ amestecă mani-

8. *Begriff eines socialen Gesetzes* l. c. (nota 6), p. 5.

festarea acestora cu explicarea lor, ceea ce face bună oară pe *Helmholz* să spună, că „legea ne apare ca o putere obiectivă, căreia pentru această pricină îĭ dăm numele de putere“ [9]. Această identificare a legiĭ cu puterea care o produce, confundă efectul cu cauza, două noțiunĭ cu totul deosebite, după cum o lua aminte încă *Hume*, cînd zicea că „efectul este din temelie deosebit de cauză“ [10]. Nouă ni se pare că formula fiziciĭ, că unghiul de reflexiune al uneĭ raze de lumină este egal cu unghiul eĭ de incidență, constitue o lege a opticeĭ, și încă una din cele maĭ precise. Cum încă s-ar putea videa în această lege o putere obiectivă a natureĭ? Ea este rezultatul, efectul puteriĭ care poartă numele de lumină; dar această lege nu este decît una din formele eĭ de manifestare; ea nu este însășĭ lumină. Această amestecare este făcută însă chiar de către filosofĭ. Așa *Wundt* susține, că „atuncĭ cînd s-a aflat formula generală a uneĭ clase de fapte, adică o lege, s-a stabilit totdeauna implicit un raport definit de cauză la efect“ [11], principiŭ cu desăvârșire greșit. Legile de cristalizare ale mineralelor sunt foarte bine cunoscute, pentru fie-care din clasele în care ele sunt împărțite; dar aceste legĭ nu stabilesc nicĭ un raport de cauză care ar explica, pentru ce aceste deosebite minerale cristilizază în deosebite forme. Dl. de *Greef* din protivă definește legea, ca raportul necesar între două fenomene care se reproduce într-un chip statornic și neschimbat, cînd condițiunele în care aceste fenomene se produc, rămîn aceleașĭ, și într-un chip schimbător, cînd aceste condițiunĭ se schimbă [12]. D-sa exclude, din noțiunea de lege, manifestarea fenomenelor, și o rapoartă numaĭ la a lor cauzațiune. Legéa

9. *Ueber das Ziel und die Fortschritte der Naturwissenschaften*, *Populäre Vorträge*, 2 tes Heft, p. 189.
10. *Essais sur l entendement humain*, IV, p 414
11. *Ueber den Begriff des Gesetzes*, p. 208.
12 *Les lois sociologiques*, Paris, 1896. p 50.

de manifestațiune nu este însă nicĭ decît rostirea raportuluĭ între două fenomene, ci numaĭ acea a îndepliniriĭ unuia singur; căcĭ, ce raport între două fenomene este oare arătat, bună oară, de legea căderiĭ corpurilor, saŭ de acea a reflexiuniĭ lumineĭ saŭ de acea a presiuniĭ licvidelor? Aceeașĭ definițiune greșită a legiĭ în deobște, ca „o relațiune între două fenomene, din care unul e luat drept cauză, iar celalalt drept efect“, este dată de Dl. *Fonsegrives*[13]. Cînd legea căderiĭ corpurilor zice că acestea cad, sporind în răpegiune proporțional cu patratul timpuluĭ percurs, care este fenomenul luat drept cauză și care este acel ce se ie drept efect?

Aceștĭ autorĭ amestecă două feliurĭ de legĭ cu totul deosebite: legile de manifestare ale fenomenelor care formulează chipul lor de a se îndeplini, și legile lor de cauzațiune care explică cum se produc aceste fenomene. Legea de manifestare nu este decît fenomenul generalizat; legea de cauzațiune este generalizarea cauzeĭ acestuĭ fenomen. Intre aceste două soiurĭ de legĭ, există aceiașĭ deosebire ca și între cauză și efect, noțiunĭ ce nu pot fi nicĭ odată identificate.

Pentru a stabili într-un chip lămurit înțălesul ce trebue alipit de termenul de lege de cauzațiune, și tot-odată pentru a circumscrie cîmpul unde trebuie căutate asemene legĭ, este trebuincios a se hotărî maĭ întăĭ ce se înțelege prin termenul de cauză.

Nu ne vom îndeletnici cu cauza decît în hotarele lucrurilor ce se pot cunoaște, lăsînd la o parte tot ce se atinge de cauzele finale. Nu vom intra nicĭ

---

13. *La causalité efficiente*, Paris, 1893, p. 74. Această amestecare este aproape obștească. Să se vadă bună oară; Fr. Souffret, *De la disparité physique et mentale des races humaines*, Paris, 1892, p. 75; Ernesto Setti, *Il Lamarkismo nella sociologia*, Genova, 1896, p 28. Réné Worms, *Organisation scientifique de l'histoire*, Paris, 1894. 20. Elimar Klebs, *Zur neueren geschichtswissenschaftlichen Litteratur*, *Deutsche Rundschau*, XIV, p. 273. Să se vadă și locurile raportate maĭ jos, cap. VIII în notele asupra luĭ Claussen, Gothein, Doormann, toțĭ autorĭ noĭ.

măcar în desbaterea metafizică a noțiunii de cauză; va fi de ajuns, pentru aceasta, sà amintim încheierea D-lui *Fonsegrives*, care spune că „sforțarea (fizică saŭ mintală) este forma tipică a ori căreĭ cauzalități lucrătoare, Știința recurge la ea pentru a ne face să înțălegem ce voește ea să rostească prin cuvîntul de putere. Toți oamenii își închipuie că ori ce ființă cauză desfășură, în momentul în care e cauză, o putere analoagă la o sforțare. Ideea de cauzalitate este deci bine redată prin sforțare", și *Laggrond* care împărtășește acelaș chip de a vedea, adaogà, că „noi ne închipuim puterea ca răspunzînd la o sforțare, pentru că ea provoacă în noi senzația particulară a sforțării". Tot așa și D. *Ribot* zice, că „conștiința sforțării mușchiulare este luată ca tipul cauzalității primitive"[14]. Sforțarea și puterea explică producerea fenomenelor; ele sunt deci cauza lor.

Cu toate aceste, de și fie-care cauză are o putere drept obârșie, aceste două noțiuni nu sunt identice. Cauza este puterea manifestată în împrejurări care înrîuresc tocmaĭ asupra chipului ei de lucrare, și această formă deosebită de manifestare a puterii alcătuiește cauza fenomenului. Iată pentru ce aceeași putere poate să devină cauza unor fenomene deosebite. Așa puterea gravitațiunii face să cadă la suprafața solidă a globului corpurile mai grele decît aerul și decît apa; dar aceeași putere, lucrînd în alte împrejurări asupra unor corpuri mai ușoare decît licvidele, le face să plutească pe ele, precum face să se înalțe în aer acele care sunt mai ușoare decît acest fluid. Tot această putere, lucrînd în alte împrejurări, asupra unor corpuri desfăcute din soare și aruncate în spațiŭ după o tangentă în linie dreaptă, face să se învîrtească planetele în jurul soarelui și sateliții în jurul planetelor. Cauza mișcării rotătoare

14. Fonsegrives, *La causalité efficiente*, p. 10 și 33; Laggrond, *L'univers, la force et la vie*, Paris, 1884, p. 33, Th. Ribot, *l'évolution des idées générales*, Paris, 1897, p. 204.

a planetelor nu poate fi atribuită singureĭ puterĭ a gravitațiuniĭ, ci acesteĭ puterĭ, puse în lucrare prin mijlocirea împrejurărilor prin care ea se manifestează, adecă lucrînd asupra unor corpurĭ libere din spațiŭ, așăzate la o îndepărtare oare-care de soare și înzăstrate cu o mișcare inițială în linie dreaptă, pe care gravitațiunea o preface în mișcare eliptică. Cauza pentru care baloanele se rîdică în aer nu este iarășĭ numaĭ puterea gravitațiuniĭ, ci această putere pusă în lucrare, în oare-care împrejurărĭ, asupra unor corpurĭ de volum egal, maĭ ușoare decît aerul, și așa maĭ departe.

Un fenomen nu este deci decît manifestarea uneĭ puterĭ prin mijlocirca unor împrejurărĭ. Dacă se atribuie de obiceiŭ cauza unuĭ fenomen unuĭ alt fenomen, aceasta este numaĭ un chip prescurtat de a înfățoșa lucrurile, dar care subînțălege în tot-deauna manifestarea uneĭ puterĭ. Este adevărat că această din urmă singură nu poate constitui cauza, și că nu este exact de a se spune cu *Bain* că „cauza orĭ-căruĭ fenomen trebuie să fie tot-deauna interpretată ca însămnînd îmboldirea mișcătoare a puteriĭ“ [15]. Puterea, lucrînd în afară de împrejurărĭ, nu poate da naștere fenomenelor; de altă parte, împrejurările prin ele însășĭ, nu pot iarășĭ produce nimic, pentru că îmboldirea plăzmuitoare lipsește. Puterea și împrejurările constituie împreună cauza și daŭ naștere fenomenelor, întocmaĭ precum conlucrarea bărbatuluĭ și a femeeĭ este trebuitoare spre a da naștere unor noue ființĭ. Orĭ ce fenomen trebuind să-șĭ găsască cauza în conlucrarea uneia saŭ maĭ multor puterĭ și a uneia saŭ maĭ multor împrejurărĭ, urmează că raportul de cauzalitate este mult maĭ complicat de cum s-ar putea crede la întăia privire.

Fenomenul ce este luat drept cauză (și care el însușĭ este productul uneĭ puterĭ lucrînd în oare-

---

15 *Logique*, II, p. 60.

care împrejurări) cînd vine în atingere cu un corp saŭ cu un spirit, asupra căruia ar putea să exercite o acțiune (să producă un efect), constituie împreună cu elementele înfățoșate de acest corp saŭ de acest spirit, un grup de împrejurărĭ, prin care o altă putere saŭ acțiunea repetată a acelelașĭ puterĭ deslănțuindu-se, un alt fenomen (efectul) iea naștere. Fenomenul ce este luat drept cauză, nu constituie în realitate decît o parte a uneia din componentele orĭ căreĭ cauze, împrejurările, prin mijlocul cărora cealaltă componentă, puterea, se manifestă. Așa cînd se atribuie prăbușirea poduluĭ de la Mönchstein în Svițera, rugininireĭ piroanelor sale, ce însamnă oare o asemene propoziție? Rugina nu este decît desagregarea moleculelor fieruluĭ în urma oxidăriĭ sale. Este un fapt cauzat de puterea atracțiuniĭ chimice, pusă în lucrare în împrejurările fieruluĭ expus atingeriĭ aeruluĭ. Acest fapt al rugininiriĭ piroanelor, cum a putut el oare să aducă năruirea poduluĭ? Desagregarea moleculelor venind în atingere cu corpul de care e vorba, podul, se împreună aicĭ cu alte împrejurărĭ date de podul însușĭ, forma construcțieĭ sale, greutatea ce trecu pe el, și alcătuiră împreună un noŭ grup de împrejurărĭ, prin care o nouă putere, acea a gravitațiuniĭ, dădu naștere fenomenuluĭ efect, prăbușirea poduluĭ. Analiza cauzeĭ care a adus catastrofa de la Mönchstein, ne arată decĭ că atribuirea acesteĭ cauze rugininiriĭ piroanelor, nu este decît o reproducere prescurtată a joculuĭ mult maĭ complicat ce a adus acest rezultat.

Să maĭ luăm cîte-va exemple, pentru a limpezi maĭ bine această întrebare de căpitenie. O pușcă se descarcă și omoară un om. Se atribuie de îndată moartea (efectul), descărcăriĭ (cauza). In realitate operația este mult maĭ complicată. Cucoșul căzînd pe petiță produce o scînteie, un fapt care este el însușĭ datorit efectuluĭ putereĭ mecanice a mișcăreĭ năprasnice, pusă în lucrare în împrejurările date prin ma-

teria aprinzătoare. Acest fapt venind în atingere cu corpul noŭ al pulberiĭ, închise în un tub, constituie împreună cu aceste împrejurărĭ, elementele prin sinul cărora se deslănţuieşte puterea de expanziune a gazurilor conţinute în pulbere. Efectul este mişcarea iute dată plumbuluĭ. Acest fapt venind la rîndul săŭ în atingere cu corpul omenesc, şi pătrunzînd în ţesăturile luĭ, se adauge cătră un grup de alte împrejurărĭ, prin care se deslănţuieşte puterea distrugătoare a vieţiĭ, moartea. Revoluţia din 1830 îşĭ găseşte cauza în tendinţele absolutiste ale luĭ Carol X. Aceste tendinţĭ sînt un fapt produs de puterea individualităţiĭ, lucrînd prin nişte împrejurărĭ (rege domnind asupra poporuluĭ francez). Acest fapt venind în atingere cu spiritul acestuĭ popor, constituie o parte din împrejurările, prin care o altă putere, acea a păstrăriĭ specieĭ, aduce faptul revoluţieĭ.

Este adevărat că în zilnica întrebuinţare şi chiar în ştiinţă, se lasă adese orĭ puterile la o parte, şi nu se ţine samă decît de împrejurările în care ele lucrează. Ast-feliŭ, se stabileşte raportul cauzal numaĭ prin relaţiunile între împrejurărĭ, prin care puterile lucrează, fără ca aceste din urmă să fie amintite. Această atribuire a cauzeĭ unuĭ fenomen, altuĭ fenomen, nu este decît o rostire prescurtată a acţiuniĭ puterilor, a căror energie este neapărată spre a aduce fenomenele la lumină ; dar cu toate că un ast-feliŭ de chip de a înfăţoşa lucrurile poate să uşureze expunerea, nu trebuie să ne lăsăm a fi înşălaţĭ, şi să luăm partea din afară a fenomenelor, adecă împrejurările drept adevăratul lor motor, cum o face bună-oară D. *Fonsegrives*, cînd spune, că „dacă se întreabă care este adevărata cauză care face să meargă trenul, nu se va sta la îndoială a o găsi în mecanic, şi a nu vedea în locomotivă decît un instrument“ [16]. Mecanicul, tot atît de puţin ca şi loco-

16. *La causalité efficiente*, p. 139.

motiva nu sînt adevărata cauză a mișcării trenuluĭ. Ea nu poate fi aflată decît în puterea expansiuniĭ aburuluĭ, pusă în împrejurările cerute, prin locomotivă și mecanic.

Această atribuire a cauzeĭ, lucrăriĭ uneĭ puterĭ, hotărăște tot-odată și o întrebare care a trezit multe controverse. Ea explică pentru ce o simplă secvență nu constituie o relațiune cauzală, precum în vestitul exemplu al zileĭ care nu este cauza nopțiĭ, cu toate că noaptea urmează zileĭ în timp. Ziua nu este cauza nopțiĭ, pentru că nu este puterea ce dă naștere aceste din urmă, ci din protivă zi și noapte sunt productul aceleiașĭ puterĭ — rotațiunea imprimată pămîntuluĭ de o mișcare inițială — lucrînd în împrejurările deosebite de pozițiune a pămîntuluĭ în raport cu soarele. Secvențele simple și necauzale sînt, în desvoltarea fenomenelor, productul aceleiașĭ puterĭ aplicate la împrejurărĭ necontenit altele. Operile succesive ale unuĭ autor nu sînt de o biceiŭ una cauza celeilalte, ci productul puteriĭ individuale care se întrupează în împrejurărĭ fără încetare schimbătoare.

Este de luat aminte că o atare controversă nu se putea naște decît în concepțiunea cauzeĭ ca lege a cugetuluĭ, ca formă logică a gîndiriĭ. Această concepțiune este însă cu atît maĭ puțin îndreptățită, cu cît este stabilit, „că rațiunea logică (principiul cunoștințiĭ) nu trebuie să fie amestecată cu rațiunea reală (cauza). Principiul rațiuniĭ îndestulătoare (suficientă) aparține logiceĭ ; acel al cauzalitățeĭ metafiziceĭ. Cel întâĭ este principiul fundamental al gîndiriĭ ; al doile acel al experiențeĭ. Cauza se rapoartă la obiecte reale ; rațiunea logică numaĭ la ideĭ“ [17].

Acuma după ce am stabilit înțălesul lămurit al terminuluĭ de cauză, să cercetăm chipul cum ea se

17. Kiesewetter, *Logik*, I, p. 18, citat de Schopenhauer, *Quadruple racine* p. 30.

manifestează, și anume în acea clasă a fenomenelor, în care manifestarea se face sub forma de lege, adecă în clasa faptelor coexistente. In această clasă de fapte, cauzalitatea se înfățoșază sub o formă universală, fiind-că în afară de putere care are acest caracter, al doile element al cauzeĭ, împrejurările iaŭ și ele o formă universală. Totușĭ trebuie observat că această universalitate a împrejurărilor, cerută pentru a constitui legea, nu este trebuitoare decît în privirea timpuluĭ nu și a spațiuluĭ. Sînt cazurĭ în care împrejurările sînt universale și în ceea ce privește spațiul; dar această condițiune nu este neapărată pentru existența legiĭ. Așa se găsesc a fi universale, nu numaĭ pentru globul nostru, ci și pentru celelalte planete, împrejurările cauzale prin care se manifestează puterea gravitațiuniĭ în plutire: ușurința maĭ mare a corpurilor în raport cu apa; acele prin care aceeașĭ putere se manifestează în înălțarea corpurilor în aer: ușurința maĭ mare a acestora decît volumul de aer deslocuit; acele prin care gravitațiunea lucrează în revoluțiunea planetelor în jurul soareluĭ: așăzarea corpurilor cereștĭ în raport cu acest din urmă și concursul puteriĭ mișcăriĭ inițiale în linie dreaptă. Cauzele acestor fenomene pot fi formulate într-un chip obștesc, nu numaĭ în privirea timpuluĭ ci și în privirea spațiuluĭ. Cauza plutiriĭ este că corpurile sînt maĭ ușoare decît apa, și *toate corpurile* care vor avea această însușire vor pluti pe apă; cauza înălțăriĭ unor corpurĭ în aer este că aceste corpurĭ sînt maĭ ușoare decît aerul și *toate corpurile* maĭ ușoare decît acest fluid se vor înălța în sinul luĭ; cauza revoluțiuniĭ planetelor în jurul soareluĭ este că aceste corpurĭ, libere în spațiŭ, sînt înzăstrate cu o mișcare în linie dreaptă, dar sînt în acelașĭ timp necontenit atrase de soare, prin puterea gravitațiuniĭ. Cînd toate planetele actuale nu eraŭ încă cunoscute, se prevăzuse că acele ce vor fi descoperite în urmă vor fi și ele supuse aceleiașĭ legĭ, și dacă acuma s-ar desco-

peri încă altele, aceiașĭ lege le-ar fi numaĭ decît aplicabilă. Sînt însă fenomene datorite și ele unor legĭ de cauzațiune, fără sa aibă un caracter universal în privirea spațiuluĭ ; fenomene ce se produc numaĭ într-o clasă saŭ chiar într-o specie de corpurĭ particulare, precum bunăoară combinațiunile chimice care nu se îndeplinesc decît între cutare și cutare grupe saŭ chiar numaĭ între speciĭ de corpurĭ anumite. Sint în sfîrșit fenomene ce nu se îndeplinesc decît pe corpurĭ individuale. Așa este cauza împărțiriĭ deosebite a luminiĭ și a călduriĭ solare pe deosebitele regiunĭ ale planeteĭ noastre, împărțire care are de cauză puterile rotațiuniĭ și revoluțiuniĭ pămîntuluĭ, îndeplinite în împrejurările de formă ale pămîntuluĭ și a înclinațiuneĭ de 23 de grade a axeĭ sale pe ecliptică, *iuclinațiune absolut specială pămîntuluĭ.* Tot așa este cu cauza împărțiriĭ cu totul deosebite a luminiĭ și a călduriĭ pe planeta Jupiter, a căreĭ axă este aproape perpendiculară pe ecliptica sa, și pe planeta Venus, a căreia axă este aproape orizontală și paralelă cu ecliptica eĭ. Aceste inclinațiunĭ speciale, particulare fie-căreĭ planete, alcătuiesc împrejurărĭ de spațiŭ unice pentru fie-care din ele, și exclud deci elementul obștesc al celeĭ de a doua componentă a cauzeĭ fenomenelor, împrejurările. Cu toate aceste, de și individualizată în ceea ce privește spațiul, această împărțire nu constitue maĭ puțin o lege și se poate cu tot dreptul vorbi de legea urmăriĭ după olaltă a anotimpurilor și de legea urmăriĭ după o laltă a zileĭ și nopțiĭ ; dar această lege va fi deosebită după planete, pentru că condițiunile materiale (ale spațiuluĭ) sînt deosebite pe fie-care din ele [18]. Dacă cauzele ale căror împrejurărĭ sînt in-

---

18. Să luăm aminte că această individualizare a împrejurărilor de spațiŭ este încă o dovadă că științele naturale, chiar acele cu caracter coexistent, nu se îndeletnicesc numaĭ cu adevărurile obșteștĭ. Această dovadă care nu putea fi adusă maĭ sus (Cap. II), cînd ne am ocupat cu caracterul științific al istorieĭ, trebuie să fie adaosă către considerațiunile prin care am stabilit că definiția științiĭ ca sistem de adevărurĭ obșteștĭ este o definiție prea răstrînsă și decĭ neexactă.

dividualizate în privirea spațiuluĭ, aŭ totuşĭ caracterul de legĭ, această însuşire nu poate să le fie atribuită, decît fiind că reproducerea lor nu are hotare în timp, ci este vecĭnică, cel puțin în raport cu existența vieţiĭ omeneştĭ.

Cînd cauza îmbracă decĭ o formă universală în ceea ce priveşte durata, ea devine chiar prin aceasta neatîrnată de acţiunea timpuluĭ, ea ia atuncĭ forma uneĭ legĭ şi alcătuieşte ceea ce s-a convenit a se numi o lege de cauzaţiune.

Aceste legĭ conţin explicarea legilor de manifestaţiune ale fenomenelor, şi nicĭ că poate să fie altfeliŭ, de vreme ce manifestarea acestor din urmă îndeplinindu-se sub forma universală a legilor, producerea şi explicarea lor nu se pot înfăţoşa decît în aceeaşĭ formă generică, *explicaţiunea unuĭ singur fenomen trebuind să se aplice la toate acele din aceeaşĭ clasă.* Legile de manifestare ale fenomenelor atrage numaĭ decît explicarea lor, *cînd o atare poate fi cunoscută,* tot sub forma de lege de producţiune saŭ de cauzaţiune.

Restricţinnea „cînd poate fi cunoscută“ este neapărată, căcĭ să nu se creadă, că îndată ce o lege de manifestaţiune este cunoscută, cauza adecă legea de cauzaţiune care o explică trebue numaĭ decît să fie şi ea. Pentru oare-care fapte, ambele feliurĭ de legĭ sunt în puterea spirituluĭ. Aşa fenomenul căderiĭ corpurilor va fi ocîrmuit de legea de manifestare că răpejunea căderiĭ sporeşte proporţional cu patratul timpuluĭ percurs, şi va fi explicat prin legea gravitaţiuniĭ că corpurile cad, pentru că sînt atrase către centrul pămîntuluĭ. Fenomenul dilataţiuniĭ va fi ocîrmuit de legea de manifestare, că dilataţiunea va fi proporţională cu căldura, şi explicat prin legea de cauzaţiune, că corpurile se dilată, *pentru că* moleculele lor sînt desagregate prin căldură. Cînd spiritul posedă aceste două feliurĭ de

adevărurĭ asupra faptelor, el a dobîndit cel maĭ înalt grad de cunoştinţă ştiinţifică ce-ĭ este dat a avea. Există din protivă un mare număr de fenomene ale căror legĭ de manifestaţiune sînt cunoscute, fără ca să se cunoască însă şi legile lor de cauzaţiune. Aşa sunt bună oară acele ce privesc modul de cristalizare al mineralelor. Se ştie că galena saŭ sulfura de plumb şi piritul de fier cristalizază în formă cubică şi s-a formulat acest fenomen obştesc sub forma uneĭ legĭ; dar nu se poate da raţiunea pentru care aceste minerale iaŭ, în a lor cristalizare, această formă geometrică. Este acesta din pricină că e o cauză finală nedepipăit pentru mintea noastră, saŭ cauza, în ea însăşĭ cu putinţă de aflat, n-a fost încă descoperită?

In domeniul coexistenţiĭ viĭ, se poate de asemene afla explicarea fenomenelor prin mijlocul unor legĭ de cauzaţiune, îndată ce s-aŭ descoperit acele ale manifestăriĭ lor. Fenomenele însă din acest domeniŭ fiind datorite vieţiĭ şi fiind productul unor existenţĭ individuale care aŭ însuşirea de a reacţiona contra legilor diriguitoare, urmează că legile nu se vor maĭ îndeplini într-un chip aşa de riguros, precum se întîmplă lucrul pentru faptele materieĭ brute. Ele lasă un joc maĭ liber fenomenelor vieţiĭ şi inteligenţiĭ. Legile de coexistenţă, cînd ele privesc la fenomenele viĭ, cu toate că nu înfăţoşază nicĭ ele nicĭ o excepţiune, nu se maĭ lasă a fi strînse în formule matematice. Să cităm cîte-va exemple:

Mineralele cristalizază în forme geometrice şi prin urmare simetrice, de ambele părţĭ ale uneĭ liniĭ din mijloc ce s-ar presupune trasă pe figurile formate de cristale. Această formă geometrică posedă caracterul deplin al figurilor matematice, şi raporturile între liniile ce o compun poate fi redat prin numere. O formă simetrică se întîlneşte şi la vegetale şi maĭ mult încă la animale; dar această simetrie nu va maĭ avea caracterul preciz, matematic, al formelor crista-

line. D. *Vianna de Lima* a luat şi d-sa aminte, că „formele viĭ se deosebesc în deobşte printr-o structură maĭ puţin fixă decît aceia a celor maĭ multe cristale ; geometria lor se pare maĭ capricioasă“ [19]. Ele vor poseda contururĭ mult maĭ generale care vor învoi individualităţiĭ să umple acelaş cadru cu figurĭ în tot-deauna deosebite care alcătuesc nesfîrşita varietate a vieţiĭ. Tot aşa e şi cu acţiunea unor agenţĭ asupra celor două remnurĭ, ale neorganiculuĭ, şi ale vieţiĭ, bună oară a călduriĭ. Inrîurirea acesteia asupra metalelor va provoca topirea lor, şi chiar a lor evaporare. Aşa plumbul se topeşte la 372 de grade, aurul la 1037, fierul la 1500. Căldura şi frigul exercită o acţiune şi asupra vieţiĭ plîntelor şi animalelor ; deasupra saŭ dedesubtul unuĭ număr oare-care de grade, viaţa este cu neputinţă ; dar această margine variază, nu numaĭ după genurĭ şi speciĭ, ci chiar şi în sinul acestor din urmă, după îndivizĭ. Cutare individ, maĭ puternic constituit va suporta un frig saŭ o căldură, la care un altul nu va putea rezista. Aceasta nu se întîmplă nicĭ odată în remnul neorganiculuĭ, unde dacă se pot întîlni deosebirĭ, în temperatura la care se topesc metalele, aceasta provine din faptul că arareorĭ ele să găsesc în stare curată, ci sunt maĭ tot-deauna amestecate unele cu altele. Reduse însă la o stare de curăţănie absolută, metalele trebue să se topească la o temperatură numaĭ decît determinată.

Tot aşa e pentru legile coexistenţiĭ intelectuale alc căror preciziune e încă maĭ mică. Legea oferteĭ şi a cereriĭ ocîrmuieşte într-un chip universal faptele spirituluĭ de caracter economic. Sporirea oferteĭ face să scadă preţul mărfurilor, pe cînd acea a ceriĭ îl face să se urce. Până la ce punct vor ajunge suirea sau scăderea în fie-care caz, aceasta este cu neputinţă de ştiut, din pricina elementuluĭ individual

---

19. *Exposé sommaire des doctrines transformistes*, p. 137.

care intervine în producţiune saŭ consumaţiune, şi modifică condiţiunele în care ele se îndeplinesc.

Bain ie aminte aceeaşĭ împrejurare, fără însă a atribui pricina acesteĭ deosebirĭ interveniriĭ elementuluĭ individual care singură poate să o explice. El zice: „cele treĭ forme ale puteriĭ, căldura, puterea chimică, electricitatea, sunt speciile cele maĭ bine definite pe care le înfăţoşază acţiunea moleculară. Ele toate pot fi măsurate, şi se stabileşte în chip precis echivalentul mecanic al fie-căreia din ele. Cît despre puterea nervoasă, agentul vieţiĭ, cu toate că ea nu poate fi supusă uneĭ măsurĭ precize, conchidem prin analogie, că este o echivalenţă exactă între dînsa şi transformările chimice ce îĭ daŭ naştere“ [20]. Din care pricină oare nu se supune şi puterea nervoasă uneĭ măsurĭ precize? Noĭ nu vedem o alta decît că ea variază după indivizĭ, căcĭ dacă ar fi pretutindenea aceeaşĭ, formula eĭ matematică nu ar fi maĭ greŭ de găsit decît acea a echivalentuluĭ mecanic al călduriĭ.

Indeplinirea legilor de manifestaţiune ale fenomenelor vieţiĭ şi ale inteligenţiĭ, ne înfăţoşînd acelaşĭ grad de preciziune ca acele ce ocărmuiesc fenomenele materieĭ brute, urmează că şi cauzalitatea lor va arăta aceaşĭ slăbire în tăria legilor. Ea va lua tot forma uneĭ legĭ de cauzaţiune; dar rolul puteriĭ în jocul cauzeĭ va fi înrîurit într-un chip mult maĭ însămnat prin al doilea element al cauzalităţiĭ, împrejurările prin care puterea lucrează. Formele individuale ale vieţiĭ şĭ ale spirituluĭ, precum şi întîmplarea, unind puterile lor particulare către împrejurările cauzeĭ, vor putea pune în lucrare o puternică înrîurire asupra joculuĭ acesteĭ din urmă. Aceste elemente explică variaţiunele înfăţoşate de fenomene în sinul legeĭ de care ele ascultă. Spre pildă, o criză comercială saŭ industrială îşĭ are cauza în supraproduc-

20. *Logique*, II, p. 43.

țiune, adecă în sporirea producțiuniĭ peste trebuințĭ. Dar această criză va putea atinge pe producătorĭ saŭ pe neguțitorĭ în grade deosebite; pe uniĭ maĭ mult, pe alțiĭ maĭ puțin. Pe cînd pentru uniĭ ea se va rezolvi în pierderĭ suportabile, pentru alțiĭ ea va aduce falimentul și ruina. Explicațiunea crizeĭ se va afla în legea de cauzațiune a supraproducțiuniĭ; acea a fie-căruĭ caz individual, în împrejurările ce-l întovărășesc.

Dacă toate științele coexistențiĭ ar fi desăvîrșit închegate, și dacă legile de manifestațiune ale fenomenelor lor ar fi cunoscute, explicațiunea cauzală *putincioasă* a acestor fenomene ar trebui să se înfățoșeze sub forma legilor de cauzațiune. Dar lucrurile sînt departe de a sta altfeliŭ. Maĭ multe științĭ nu aŭ ajuns încă a formula legile de manifestațiune ale fenomenelor lor, saŭ legile care aŭ fost formulate trebuesc revăzute. In multe cazurĭ fenomenul general (legea) este singur cunoscut, pe cînd cauza luĭ rămîne ascunsă. Iată pentru ce maĭ multe științĭ ale faptelor coexistente se înfățoșază într-o formă nedeplină, și nu sunt decît niște științĭ pe calea de a se forma. Această stare însă nu poate fi decît trecătoare, fiind că toate științele faptelor coexistente trebuie, în chip logic, să ajungă a putea formula manifestările lor sub formă de legĭ, și decĭ, în marginile putințeĭ, sub aceeașĭ formă, și cauzele lor. Dacă nu o putem încă face în zilele noastre, pentru toate științele și pentru toate fenomenele, pricina este că noĭ nu suntem în deobște decît la răsăritul viețiĭ științifice, al căreia plin soare va străluci în viitor.

Ne maĭ rămîne încă de făcut o însămnată luare aminte. Poate să se pară că legile de manifestare daŭ prin ele însile explicarea faptelor ce ele ocîrmuiesc. Această aparență a făcut pe *Wundt* să spună, că „atuncĭ cînd s-a găsit formula obștească a uneĭ clase de fapte, adecă o lege, s-a stabilit totdeauna implicit un raport definit de cauză la e-

fect"[21], și pe D. *De Greef*, că „atuncĭ cînd noĭ legăm faptele particulare de o lege obștească, noĭ zicem de obiceiŭ că această lege este cauza acestor fenomene"[22]. Așa bună oară, dacă se întreabă cine-va pentru ce un corp cînd cade sporește în răpegiune proporțional cu patratul timpuluĭ percurs, răspunsul va fi conținut în legea căderiĭ corpurilor că răpegiunea *tuturor corpurilor care cad,* sporește în această proporțiune. Dacă voim a cunoaște pentru ce, la căderea trăsnetuluĭ, se percepe întăĭ lumina și apoĭ vuetul pe care îl face, se va găsi, că pe cînd percepțiunea luminiĭ este în clipită, acea a sunetuluĭ este nesfîrșit maĭ înceată, 342 de metri pe secundă. Dacă se cercetează cauza pentru care o oglindă răsfrînge razele soareluĭ sub un unghiŭ egal cu unghiul de incidență, răspunsul va fi că tot-deauna unghiul de reflexiune este egal cu unghiul de incidență, și așa maĭ departe.

S-ar părea decĭ că legile de manifestațiune daŭ explicarea, cauza, fenomenelor singuratice din care ele sînt extrase. Acest rol al legilor de manifestațiune este încă numaĭ aparent. Intr-adevăr, să băgăm de samă, la care întrebărĭ cauzale daŭ răspuns aceste legĭ de manifestațiune? La niște întrebărĭ ce nu sînt ele însășĭ decît cazurĭ de manifestațiune ale legiĭ. Se întreabă pentru ce un fenomen se îndeplinește în cutare chip, și se crede a se găsi explicarea în faptul că acest fenomen este obștesc. Insă, într-un asemene caz, nu poate fi vorba de o informațiune privitoare la cauza reală a fenomenuluĭ, ci de o tautologie care formulează într-o întrebare răspunsul cuprins în legea de manifestare a fenomenuluĭ; căcĭ cînd se întreabă cine-va, pentru ce un corp căzînd, sporește în răpegiune în proporția cunoscută, nu se face altă ceva decît se formulează în chip întrebător legea căderiĭ corpurilor. Cînd se întreabă pentru ce lumina

21. L. c.
22. *Les lois sociologiques*, Paris, 1889, p. 46.

precedează sunetul, se formulează de asemene prin o întrebare raportul a două legĭ de manifestare a două fenomene. Explicarea în toate cazurile nu este decît aparentă, întru cît legea de manifestare ne fiind decît fenomenul generalizat, ar urma ca explicarea fenomenuluĭ prin legea care-l ocîrmueşte nu ar fi decît *explicarea fenomenuluĭ prin fenomen*, ceea ce ar fi absurd. „Ce frumoasă explicare a faptuluĭ într-adevăr, exclamă cu drept cuvînt D. *Labriola*, în a presupune generalizarea faptuluĭ însuşĭ ca mijloc de explicare“[23]. Cauza fiind tot-deauna dată prin puterea şi împrejurările ale cărora product este fenomenul, ea nu poate fi conţinută în acest din urmă, ci trebuie să-ĭ vină din afară.

Am văzut că un fenomen găseşte tot-deauna explicarea luĭ într-un alt fenomen, până ce se ajunge la cauzele finale. Urmează deci că legea de manifestaţiune a unuĭ fenomen poate tot-deauna sluji de cauză explicativă pentru un alt rînd de fenomene. Aşa legea căderei corpurilor joacă rolul de lege de cauzaţiune faţă cu alte fenomene care atîrnă tocmaĭ de modul eĭ de manifestare. Bună oară avalanşele produc efecte cu atît maĭ distrugătoare, cu cît zăpada ce ele prăbuşesc cade de maĭ sus. Cauza violenţeĭ lor reşede ca orĭ-ce cauză, în două elemente: puterea mecanică, reprezentată prin legea maselor, înmulţită cu rapegiunea mişcăriĭ, şi împrejurările date de volumul şi masa zăpeziĭ tîrîte, înălţimea căderiĭ, şi de *faptul* că rapegiunea sporeşte cu atît maĭ mult, cu cît maĭ mare este distanţa percursă, această din urmă împrejurare fiind rezultatul legiĭ căderiĭ corpurilor. Legea de manifestare, cînd slujeşte a explica o altă lege, nu constituie în totalitatea cauzală, decît o parte din împrejurările prin care o altă putere saŭ o altă opintire a aceleiaşĭ puterĭ, îşĭ produce acţiunea. Aşa în explicarea (cauza) avalanşelor, legea căderiĭ corpurilor

23. *Essai sur la conception matérialiste de l'histoire*, Paris, 1897, 246.

nu maĭ constituie decît o parte din împrejurărĭ : răpegiunea căderiĭ ; celelalte împrejurărĭ fiind date prin volumul zăpeziĭ strămutate şi înălţimea din care ele cad. Prin mijlocirea acestor împrejurărĭ, o altă putere se manifestează, puterea mecanică, rostită prin legea maseĭ îmmulţite cu răpegiunea.

Maĭ trebuie luat aminte că legile de cauzaţiune slujesc adese orĭ spre a explica fapte speciale, individuale. Aşa s-a calculat prin aplicarea legilor care ocîrmuiesc avalanşele, cîtimea de muncă în caĭ-vaporĭ, pe care ar pute-o da cataracta de la Niagara (17,000,000) ; dar aceste fapte singuratice nu sunt decît cazurĭ individuale ale unor legĭ generale. Metoda întrebuinţată, spre a calcula puterea cataractei americane, este aplicabilă la toate căderile de apă, precum şi puterea desvoltată de prăbuşirea avalanşelor poate fi reprezentată prin o formulă obştească aplicabilă în toate cazurile particulare.

Pentru faptele coexistente, putem formula principiile următoare, în ceea ce priveşte manifestarea lor şi explicaţiunea lor caúzală :

1) Orĭ ce fapt coexistent nu este decît un caz special al uneĭ legĭ de manifestare.

2) Faptul însuşĭ precum şi legea ce-l ocîrmuieşte poate afla explicarea luĭ în legea de manifestare a unuĭ alt rînd de fenomene, care lege devine lege de cauzaţiune pentru faptul explicat. Această cauză poate la rîndul eĭ să-şĭ găsască explicarea într-o altă lege de manifestare, şi aşa maĭ departe, până la hotarul explicăriĭ cu putinţă care atinge cauzele finale.

3) O lege de manifestare nu dă nicĭ odată explicaţiunea chiar a fenomenelor sale.

Legile succesiuniĭ. — Faptele coexistente sînt ocîrmuite de legĭ. Cu toate că se cunosc numaĭ o mică parte din ele, existenţa lor nu poate fi pusă în îndoială, şi sforţările ştiinţelor teoretice tind tocmaĭ a le descoperi. Piedica cea maĭ serioasă ce se o-

pune la formularea lor în tot domeniul coexistenţiĭ, este intervenirea individualităţiĭ în viaţa materieĭ şi încă maĭ mult în acea a spirituluĭ; dar principiul obştesc al manifestăriĭ şi deci al cauzaţiuniĭ fenomenelor coexistenţiĭ, sub formă de legĭ, nu rămîne maĭ puţin în picioare.

Să videm cum staŭ lucrurile cu succesiunea, şi dacă această din urmă poate şi ea să fie ocîrmuită prin legĭ de manifestare şi explicată prin legĭ de cauzaţiune ale fenomenelor din care se alcătuieşte? Am văzut maĭ sus că condiţiunea neapărată pentru existenţa uneĭ legĭ, este neatîrnarea eĭ de elementul timpuluĭ, adecă vecĭnicia eĭ; căcĭ un fenomen ce se repetă în tot-deauna, încetează prin aceasta însuşĭ a maĭ fi supus acţiuniĭ timpuluĭ. Această acţiune nu devine din protivă un agent al succesiuniĭ, decît atuncĭ cînd ea modifică fenomenele. Această modificare arată că faptele sînt supuse puteriĭ luĭ transformătoare. Dacă este vorba de a găsi legĭ în succesiune, trebue ca aceste să fie nişte generalităţĭ care se repetă în tot-deauna, şi care de şi daŭ naştere unor fapte tot noue, nu rămîn maĭ puţin nemodificate, într-un cuvînt generalităţĭ asupra cărora timpul nu are nicĭ o acţiune.

Fără îndoială că asemene generalităţĭ trebue să existe în istorie, pentru că toate puterile naturiĭ, şi acele care determină desvoltarea, îşĭ manifestă acţiunea prin nişte regularităţĭ, care nu sunt supuse acţiuniĭ timpuluĭ, şi care nu sufăr nicĭ o excepţiune, decĭ prin legĭ. Aceste regularităţĭ vecĭnice constituie *legile abstracte*, atît acele ale coexistenţiĭ cît şi acele ale succesiuniĭ. Dar aceste legĭ, manifestaţiunĭ ale puterilor, pentru a da naştere fenomenelor, trebue să se întrupeze în împrejurărĭ; căcĭ faptele, coexistente saŭ succesive, nu sînt decît productul puterilor (decĭ ale moduluĭ lor de manifestare, legile) prin împrejurările existenţeĭ. In coexistenţă, *aceste împrejurărĭ sînt şi ele permanente şi nu se schimbă cu tim-*

pul. Urmează de aicĭ că faptele sînt tot-deauna identice, și aceste fapte obșteștĭ constitue *legile concrete* de producțiune și de cauzațiune ale fenomenelor. In succesiune, *legile abstracte se întrupează în împrejurărĭ necontenit schimbătoare*, și daŭ naștere faptelor succesive și seriilor ce le leagă între ele. Legile abstracte ale succesiuniĭ nu pot nicĭ odată da naștere unor legĭ concrete de producțiune ale fenomenelor, fiind că al doilea element trebuitor producțiuniĭ și cauzațiuniĭ fenomenelor sub formă de legĭ concrete, *împrejurările de caracter obștesc lipsesc*. Astfeliŭ puterea gravitațiuniĭ se manifestă prin legea abstractă, că corpurile se atrag în raport direct cu massele și în raport invers cu patratul distanțelor. Acest principiŭ abstract, întrupat în împrejurările unor corpurĭ maĭ grele decît aerul și apa, și lăsate libere la suprafața pămîntuluĭ, dă naștere legiĭ concrete, că aceste corpurĭ cad către scoarța sa solidă sporind în repejune potrivit cu patratul timpuluĭ întrebuințat la cădere. Intrupat în împrejurarea unor corpurĭ maĭ ușoare decît aerul și apa, el are de efect de a determina legea concretă a plutiriĭ saŭ a înălțăreĭ lor în aceste fluide, cu o repejune inversă, însă în acelașĭ raport. Intrupat în sfîrșit în corpurile cereștĭ, cu distanța lor de la soare, și repejunea mișcăriĭ lor inițiale, el dă naștere legilor mișcărilor acestor corpurĭ în jurul astruluĭ central. Dar în toate aceste cazurĭ, întruparea legiĭ abstracte, manifestațiune a patereĭ gravitațiuniĭ, se face *în împrejurărĭ obșteștĭ*, și dă naștere legilor concrete ale căderiĭ corpurilor, plutiriĭ, înălțăreĭ corpurilor în aer, revoluțiuniĭ planetelor în jurul soareluĭ. Tot așa ar sta lucrurile cu legile abstracte ale coexistențiĭ, în fenomenele vieții materiale și în acele ale spirituluĭ.

Să videm acuma ce se întîmplă cu întruparea uneĭ legĭ abstracte a succesiuniĭ în împrejurările desvoltăriĭ, spre pildă cu legea evoluțiuneĭ prin sus

şi de sus în jos ; această lege abstractă care ocîrmueşte orî ce succesiune intelectuală, se va întrupa în împrejurărî tot-deauna deosebite, speciale cutăruî popor, cutăruî grup omenesc, şi va da naştere, nu maî mult la legî concrete de manifestaţiune ale fenomenelor succesive, ci la nişte seriî istorice deosebite şi neasămănătoare. Tot aşa ar fi cu legea, că reacţiunea este în proporţie inversă cu acţiunea, precum şi cu formele generale ale vieţiî intelectuale (economice, politice, religioase, morale, juridice, artistice şi literare) care sînt, ca tipicurî, aceleaşî la toate popoarele, pe cînd corpurile pe care aceste deosebite forme de viaţă iaŭ la fie-care din ele, se deosebesc adeseaorî foarte mult între dînsele.

Legile succesiuniî nu există decî decît ca manifestaţiune abstractă a puterilor desvoltăreî. Ele nu pot nicî odată să se întrupeze în legî concrete de manifestaţiune saŭ de cauzaţiune ale fenomenelor succesive, *fiind că al doilea element neapărat existenţiî unor asemenea legî, universalitatea şi permanenţa împrejurărilor, lipseşte.* Legile abstracte ale succesiuniî care se întrupează în împrejurărî necontenit schimbătoare, daŭ naştere seriilor istorice.

Acţiunea puterilor desvoltăriî poate fi decî privită din treî puncte de vedere deosebite :

1) In ea însăşî şi fără relaţiune cu faptele. Această acţiune dă naştere repeţiriî aceloraşî *procedeurî*, puse în mişcare de succesiune spre a realiza propăşirea. Această repeţire constitue legile a căror acţiune se repetă necontenit : sînt nişte roţî vecînic în mişcare. *Iată singurul cîmp în care se pot găsi legile istorieî, pe care atîta le-aŭ căutat.*

2) Acţiunea acestor puterî combinată în chip feliurit şi întrupată în formele existenţiî, materie vie saŭ spirit, a căror împrejurărî sînt tot-deauna deosebite, dă naştere succesiuniî deosebite de evenimente la deosebitele genurî, speciî, popoare şi for-

mațiunĭ istorice; aceste sînt *seriile istorice*, de care ne vom ocupa maĭ jos.

3) Aceeașĭ acțiune a puterilor prin împrejurările viețiĭ saŭ ale spirituluĭ, produce în acelaș timp cu seriile, faptele singuratice pe care aceste seriĭ le înlănțuesc și le leagă în succesiune.

Dacă privim bună oară marele eveniment istoric al războaielor ruso-turce, găsim întăĭ în el manifestarea obștească a legiĭ, product al puterilor care lucrează asupra succesiuniĭ: expanziunea prin luptă pentru existență și prin mijlocirea puteriĭ individuale, combinată une orĭ cu intervenirea întîmplăriĭ. Se descopere ușor în el legea care predomnește în acest conflict (prin acțiunea puteriĭ predomnitoare, lupta pentru traiŭ), că această luptă petrecîndu-se între două elemente neasimilabile, conduce în chip fatal la peirea unuia din ele. Această lege ce se regăsește în cazul războaielor ruso-turce, are o valoare vecĭnică; ea va pune acțiunea eĭ în lucrare, orĭ de cîte orĭ un conflict va interveni între două elemente rivale. Dar această lege este percepută ca atare numaĭ dacă se face abstracțiune de elementele la care ea se aplică, și numaĭ prin acest mijloc putem să o regăsim în condițiunele absolut neasămănătoare, în care ea se înfățoșază aiurea, spre pildă între două speciĭ animale, saŭ între două cuvinte dintr-o limbă. Dar, în afară de lege, războaele ruso-turce se desfășură în o serie care întărește fără încetare izbînda repurtată de unul din luptătorĭ asupra celuilalt. Puterea lupteĭ pentru existență combinată cu altele, se coboară în fapte și dă naștere, în acest caz, războaelor ruso-turce, precum în altele tot ea însuflețea războaele punice, coalițiile contra Revolutieĭ franceze, și în domeniĭ maĭ îndepărtate, lupta între speciile animale saŭ între deosebitele dialecte ale uneĭ limbĭ. Tot aceleașĭ puterĭ, însă combinată în alte proporțiunĭ, daŭ naștere faptelor singuratice din care se alcătuesc războaele ruso-turce. Pentru alcă-

tuirea seriei întregi, lupta pentru traiŭ lucrează ca element precumpenitor, pe cînd puterea individualităţiĭ şi acea a întîmplăriĭ nu intervin decît ca elemente de a doua mînă. In geneza faptelor speciale, puterea luptei pentru existenţă se retrage pe al doile plan, lăsînd rolul de căpitenie celorlalte. Aşa războiul din 1796-1774 fu provocat de amestecul Ecaterineĭ a II-a, deci al uneĭ individualităţĭ în trebile Polonieĭ, amestec pe care Turciĭ îl priveaŭ — şi cu drept cuvînt — ca o lovitură indirectă dată proprieĭ lor împărăţiĭ. Intîmplarea interveni şi ea, pentru a da naştere războiuluĭ *în acel moment*. Ruşiĭ, urmărind pe Polonĭ, trecură, în căldura acţiuniĭ, graniţa turcească, şi distruseră oraşul Bălţĭ aşăzat în Moldova[24]. In acest exemplu, cele treĭ efecte ale acţiuniĭ puterilor se arată într-un chip limpede şi lămurit: partea obştească, *legea*; partea succesivă, *seria*, şi partea individuală, *faptul particular*.

Rezultă din cele spuse că domeniul legilor succesiuniĭ este mult maĭ răstrîns decît acel al legilor coexistenţiĭ. In sfera acesteĭ din urmă, legile de manifestaţiune precum şi acele de cauzaţiune ale fenomenelor sînt întruparea puterilor în împrejurările existenţiĭ: materie, viaţă saŭ spirit; în acea a succesiuniĭ, legile nu sînt decît manifestarea *in abstracto* a puterilor, fără întrupare în niciĭ o împrejurare. Să asămănăm bună oară legea absolut obştească de caracter coexistent, că corpurile cad sporind în repejune proporţional cu patratul timpuluĭ percurs, cu legea de desvoltare ca propăşirea se îndeplineşte de sus în jos. Cea dintăĭ se întrupează în corpurĭ materiale, masse şi distanţe; a doua nu rosteşte decît într-un chip cu totul abstract mersul propăşiriĭ. Legile succesiuniĭ nu sînt la dreptul vorbind niciĭ legĭ de manifestaţiune, niciĭ legĭ de cauzaţiune ale fenomene-

24. Asupra răsboaielor ruso-turce a se vedea, A. D. Xenopol, *Etudes historiques sur le peuple roumain*, Iassy, 1887.

lor, ci numaĭ curate legĭ de raport şi de mişcare. Şi nu este decît prea firesc lucru ca să fie aşa. Puterea nu devine fenomen, lege de manifestare saŭ de cauzaţiune, decît atuncĭ cînd se întrupează în formele existenţiĭ. Ca putere curată, ea nu este decît raport şi mişcare. Legile succesiuniĭ, nefiind decît manifestarea puterilor desvoltăriĭ, nu pot fi decît legĭ de raport şi de mişcare.

Să maĭ luăm aminte că generalităţile care ocîrmuesc succesiunea constitue, cum am maĭ luat-o aminte, adevărate legĭ, de oare ce ele aŭ toate caracterele unor asemene: *ele sunt permanente, vecĭnice, şi nu sufăr nicĭ o excepţiune.* Nu se poate decĭ, cum o face *Rümelin*, „desnădăjdui de a se găsi legĭ pentru domeniul spirituluĭ, unde libertatea, individualitatea şi întîmplarea iaŭ o parte atît de activă la producerea faptelor“, şi aceasta nicĭ chiar pentru domeniul succesiuneĭ intelectuale. D. *Simmel* are tot atît de puţină dreptate, cînd susţine „că nu este pentru moment, nicĭ o speranţă de a se descoperi legĭ sociologice fără excepţiunĭ“[25]. Pentru sociologia statică acest principiŭ este inviderat neexact; dar el nu poate fi învocat nicĭ pentru sociologia dinamică, adecă pentru istorie. Trebuie numaĭ ştiut unde aceste legĭ pot fi aflate.

In capitolele anterioare, cînd am studiat puterile istorieĭ, am cercat să formulăm cîte-va legĭ prin care aceste puterĭ se pun în lucrare. Le grupăm aicĭ împreună.

I. Puterea *evoluţiuniĭ* manifestează acţiunea eĭ prin legile următoare în sfera desvoltăriĭ intelectuale.

1) Propăşirea spirituluĭ omenesc este statornică, şi nu este cu putinţă a-ĭ însemna un hotar.

2) Propăşirea, de şi statornică, nu este continuă; ea procede prin valurĭ care înaintează, apoĭ daŭ îndă-

25. *Le différenciation sociale.* Extrait de la *Revue sociologique*, Paris, 1894, p 1.

răpt, spre a înainta din noŭ, maĭ departe de cum o făcuse valurile precedente.

3) Evoluţiunea nu suprapune numaĭ formele nouă peste cele vechĭ; ea le hultuieşte pe ele.

4) Evoluţiunea formelor spirituluĭ se face prin sus, şi de sus în jos.

II. Puterea *mediuluĭ intelectual* dă naştere următoarelor două legĭ:

1) Există în tot-deauna o corespondenţă între faptele intelectuale şi starea obştească a spirituluĭ; lege ce are drept corolar pe următoarea: schimbarea mediuluĭ intelectual atrage tot-deauna după ea o prefacere a faptelor spirituluĭ ce el împresoară.

2) Adevărul singur nu este supus înrîuririĭ mediuluĭ; el nu se schimbă cu acest din urmă.

III. Puterea *expanziuniĭ* dă naştere legilor:

1) Expanziunea este cu atît maĭ puternică cu cît se întinde maĭ mult în spaţiŭ şi maĭ ales în timp.

2) Expansiunea procedează, ca şi evoluţiunea, prin valurĭ propăşitoare saŭ de mers îndărăpt. Valurile expanziuniĭ ne concoardă în tot-deauna cu acele de acelaş feliŭ ale evoluţiuneĭ.

IV. *Lupta pentru traiu* produce următoarele legĭ:

1) Ea are de urmare dispariţia elementuluĭ învins, cînd nu poate fi asimilat cu elementul învingător.

2) Ea dă naştere la nouă producte intelectuale, cînd elementele între care ea se petrece pot intra în combinare.

V. *Reacţiunea contra acţiuniĭ* se formulează în legea, că reacţiunea este în proporţie inversă cu acţiunea.

VI. Puterea *imitaţiuniĭ* produce legile următoare:

1) Imitaţiunea împiedecă propăşirea, cînd ea se aplică la formele existente; ea o favorizază, cînd se aplică la ideile nouă.

2) Imitaţiunea nu dă naştere unor succesiunĭ isto-

rice, decît atuncĭ cînd ea se aplică asupra unor elemente succesive, prin urmare neasămănătoare.

3) Imitaţiunea conştiută devine neconştiută, cînd desvoltarea se opreşte, şi faptele devin coexistente.

VII. Puterea *individualităţiĭ* se manifestează prin legile următoare:

1) Orĭ ce personalitate omenească intipăreşte pe mişcarea ce o îndrumează, pecetea individualităţiĭ sale. Această întipărire este cu atît maĭ puternică, cu cît personalitea este maĭ însămnată.

2) Acţiunea geniuluĭ, cînd ea rezumă tendinţa epoceĭ sale, grăbeşte evoluţiunea; cînd ea lucrează în sens protivnic, o întîrzie.

3) Geniile ştiinţifice nu fac decît să grăbească descoperirea adevăruluĭ. Ştiinţa nu poate avea un caracter individual.

VIII. *Intîmplarea* ne fiind o putere propriŭ zisă, de şi e generătoare de fapte istorice, nu poate da naştere unor legĭ de desvoltare.

Legile pe care le-am formulat nu sunt singurile ce s-ar putea descoperi; chiar formula ce-am dat-o poate să nu fie cea potrivită. Ceea ce noĭ am ţinut a arata este tărîmul pe care trebue căutate aceste legĭ. Acest tărîm nu este desvoltarea reală a vieţiĭ şi a spirituluĭ ci numaĭ cît partea sa abstractă. Orĭ ce *încercare de a formula legĭ reale de desvoltare, legĭ care să reproducă modul de manifestare al fenomonelor succesive, saŭ să le explice, nu va eşi la nicĭ un capăt.*

Acţiunea puterilor este decĭ singură în stare de a fi cuprinsă în legĭ. Faptele succesive din protivă nu pot fi generalizate în concepţiunĭ abstracte; ele păstrează tot-deauna caracterul lor concret chiar în cazul cînd desvoltarea este redată prin ideĭ maĭ obşteştĭ. D. *Doormann* a emis una din cugetările cele maĭ adîncĭ asupra istorieĭ, cînd a spus că „nu se poate vorbi de legĭ, cînd e vorba de fapte succesive, pentru temeiul că o formulă abstractă a conţinutuluĭ lor e cu neputinţă, şi că *înlănţuirea nu se lasă a fi exprimată*

decît în legătură cu fenomenele concrete care o împing la lumină“ [26]. Iată pentru ce nu se poate întîmpina, că faptele succesive ar putea și ele să fie generalizate, dar că potrivit cu a lor caracter, această operațiune nu se face, privind dintr-o singură aruncătură de ochiŭ toate fenomenele singuratice, din care este să se extragă ideea generală, ci unul după altul și pe calea adunăreĭ. Așa bunuoară, cînd se zice că în Franția, dărăpănarea sistemuluĭ feodal conduse la stabilirea monarhieĭ absolute, se adună, pentru a zice ast-feliŭ, loviturile succesive pe care evenimentele le dădură acestuĭ sistem, spre a face cu el să fie înlocuit cu puterea monarhică: domniile luĭ Carol al VI-lea, Carol al VII-lea, emanciparea comunelor, domnia luĭ Ludovic al XI, răsboaele italiene, rivalitatea luĭ Francisc I cu Carol al V-lea etc., dădură prin adunarea efectelor lor, ca rezultat totul întărirea puteriĭ regeștĭ. O ast-feliŭ de argumentare este înșălătoare. In științele faptelor coexistente, legea este generalizarea unuĭ singur fenomen reprodus sub deosebite fețe. Elementele adunate, spre a o constitui, sunt *elemente asămănătoare*. Nu maĭ este de trebuință a se recurge la faptul singuratic pentru a stabili adevărul științific. Acest din urmă există prin singură legea, găsită adese orĭ și trasă din cîte-va fenomene asămănătoare care reprezintă clasa întreagă. Altfeliŭ staŭ lucrurile cu faptele succesive. Cunoașterea uneĭ ideĭ obșteștĭ care rezumă o serie de fapte succesive nu are nicĭ o valoare, fără acea a faptelor însășĭ care i-aŭ slujit de bază. Generalitatea, în cazul succesiuneĭ nu este un singur fapt exprimat întrun chip obștesc și care reprezintă pe toate celelalte: *ea nu este decît reproducerea prescurtată a succesiuniĭ însășĭ*. Decĭ, a poseda

26. *Ueber Gesetz und Gesetzmässigkeit*, *Bericht des Gymnasiums zu Brieg*, 1887, p. 28: „Von einem Gesetz der auf einander folgende Dinge, kann man aus dem Grunde nicht reden, weil keine abstrakte Formulirung möglich ist, sondern der Zusammenhang sich nur aussprechen lässt, in Verbindung mit den concreten Erscheinungen die ihn erkennen lassen“.

legile fenomenelor coexistente însamnă a poseda știința de care e vorba; a nu poseda însă decît ideile obștești ale istoriei precum: întărirea puterii regești, emanciparea comunelor, predomnirea bisericii, slăbirea puterii spiritului de intoleranță, îndulcirea dreptului penal etc. etc., fără cunoștința faptelor *decsebite* din care aceste generalități aŭ fost abstrase, este a poseda numaĭ o pseudo-știință, și de loc desvoltarea reală a omenirii. *In această de pe urmă știință, o idee obștească trebuie în tot-deauna să deștepte în noĭ seria întreagă a faptelor din care ea a fost scoasă.*

Punem deci ca principiŭ fundamental privitor la legile istorice, *că ele nu se pot întîlni decît în sfera cu totul abstractă numaĭ a lucrării puterilor succesiunii, și nicĭ odată în manifestarea nicĭ în cauzațiunea faptelor istorice însășĭ.*

Mulțĭ istoricĭ și maĭ ales sociologĭ împărtășesc o părere diametral opusă. Capitolul următor este menit la cercetarea specială a ideilor lor, în privirea acesteĭ întrebărĭ de căpitenie.

Fiţĭ pururea veselĭ

Apostolul Pavel.

CALOMNIA CALOMNIOSA

Ciupercă veninoasă

A căreĭ origină bacterico-baccilară se dovedeşte.

GENURILE ŞI SPECIILE EI

descrise şi înzestrate cu nomenclatură latină: decĭ nu se poate maĭ ştiinţifică.

Istoricul, Topografia, Cultura, Uzul aceste Ciupercĭ

CIUDATA MONOGRAFIE BOTANICA

scrisă cu multă eruditiune

de

Stefan Ruşcior — Roşior

Bacalaureat al liceului german K. K. Cezaro-Crăesc din Cernăuţi,
Fost profesor de şcolile secundare.

Motto. Difficile est satyram non scribere.

Horatiu.

PREFAŢA

Adică un feliŭ de asigurare contra cetitorilor şi ceva tămîie pentru autor. In rezumat cea maĭ detreabă pagină a uneĭ cărţĭ..., *après laquelle le déluge.*

Ich hab'mein Sach'
auf Nichts gestellt.
Schiller.

Mi-am făcut lucrarea mea din nimica.

Amiciĭ meĭ, numeroşĭ ca dinţiĭ babeĭ mele din cîntecul popular

Fără şapte nu sînt opt,

se vor mira văzîndu-mă făcînd volta de pe terenul ştiinţelor secĭ, pe terenul ştiinţelor umoristice, şi — acuzîndu-mă de puţină seriozitate, ba poate că-mĭ compromit chiar demnitatea profesiuneĭ — se vor lepăda de mine ca de un profanator al casteĭ şi-mĭ vor striga,

Vade retro, apostata !

Știința serioasă însă își are relașurile sale ca teatrele. Sînt momente perdute ce nu le poți întrebuința almintrelea, — sînt momente triste ce cauți să le'nsăninezi, — aĭ amicĭ cărora le plac glumele tale, — aĭ dușmanĭ cărora nu le plac de loc. Acest de pe urmă motiv maĭ ales îĭ singur chiar în stare a te face să-țĭ cheltueștĭ și cămeșa cu hărtie de tipar. Sînt în sfîrșit obiecte carĭ te uimesc prin frumusețea lor. Contemporaniĭ frivolĭ însă, și dese orĭ cu musca pe căciulă, nu-țĭ permit să le tratezĭ almintrelea de cum a tratat Solone chestia salaminiană.

Și fiind-că mulțĭ dintre amabiliĭ meĭ cetitorĭ, de altfel oamenĭ foarte instruițĭ, vor fi uitat această chestie, din simpla cauză că — după cum zice Heine — nu sînt înadins salariațĭ pentru a o rumega an după an și după aceiași foaie, spre a o reda (adică preda) apoĭ elevilor din școlĭ, vreaŭ s-o spun eŭ încodată și s-o spun în adevarata eĭ lumină istorică.

Ateniеniĭ, de mult spirit ce aveaŭ, ascultaŭ maĭ lesne de nebunĭ. Pățind dearîndul maĭ multe sclintelĭ cu insula Salamina, rîpită de la dinșiĭ de mica cetate Megara, rivala lor comercială, care — cu toată micimea teritoriuluĭ eĭ — știŭ să-ĭ îngrozască, un cetățan atenian, cine știe ce maslinar voinicos dar fricos, propune concetățenilor săĭ legea : „Orĭ cine va maĭ îndrăzni să maĭ propuie războiŭ contra Salamineĭ, să fie omorît prin anticipație". Minerva dormind, Atenieniĭ primiră legea și ast fel trebușoarele Megarienilor în Salamina înfloriră încă mulțĭ anĭ, nu atîta prin vitejia lor — cît a maslinaruluĭ.

Solone, care cunoștea boala concetățenilor săĭ, de a asculta adică maĭ lesne de nebunĭ, călători pe la ceĭ maĭ renumițĭ medicĭ de pe atuncĭ, să-ĭ afle leac. Nuș-care Esculap îĭ șopti misterioasele cuvinte : „*Homoia Homoiois*", pe latinește : „*Similia similibus*", și pe românește : Cuiŭ cu cuiŭ se scoate. Ințăleptul pricepu pe loc. Versurĭ știea a face din tinerеță, — cine n-a făcut ? — Atenieniĭ nebuneaŭ după versurĭ și nebunĭ, — Solone se prefăcu nebun. De frumusеța versurilor și de dragostea nebunuluĭ, faimoasa lege e uitată, poporul armat, Salamina cucerită și Solone... numărat între ceĭ 7 ințăleptĭ aĭ antichitățiĭ. (Atît pentru

invenţiunea acesteĭ omeopatiĭ, cît şi maĭ cu samă pentru că i-a reuşit cura. Căcĭ fără reuşită, cea maĭ înaltă înţălepciune, cele maĭ nobile intenţiunĭ.... *Vae Victis* !

Iată un avocat gratuit pentru cauza mea. Dacă Solone care în cetatea cea maĭ de spirit ce a putut fi, — se prefăcu nebun şi fu numărat între ceĭ 7 înţălepţ lumeĭ, între cîţĭ înţălepţĭ nu trebuie pus un om, care — între noĭ — nu e decît vesel ?

„Căcĭ este foarte nesigur lucru *zice Schopenhauer*, dacă grijile sînt în stare să îndrepte lucrurile ; pe cînd veselia este un cîştig neîndoios şi de a gata ; să primim dar veselia cu braţele deschise, orĭ cînd se iveşte, căcĭ nu vine nicĭ odată la vreme nepotrivită"

Dacă-mĭ respingeţĭ avocatul, sub şicană că e păgîn,

Căcĭ... La chicane ! Ce monstre odieux,
Jamais pour l'équité n'eut d'oreilles, ni d'yeux,

vă maĭ prezint altul, de tot creştin, maĭ creştin nicĭ nu se poate. E celebrul Erasmus[1]) *„Sanctae Teologiae magnus magister, humanarum rerum atque divinarum doctissimus doctor“*, adică „mare dascăl de Sfînta Teologie, prea învăţat doctor în ale lucrurilor omeneştĭ şi dumnezeieşti“ ;

---

1. *Désiré saŭ Desiderius Gerhard Erasm*, născut în Rotterdam la 1467, mort în Bâle, la 1536, îşĭ sfîrşi studiile teologice la Paris. In 1498 trecù în Anglia, unde deveni prietenul multora din mariĭ oamenĭ aĭ timpuluĭ, maĭ ales a luĭ Th. Morus. Duse o viaţă rătăcitoare ca profesor, şi dădu lecţiĭ chiar fiuluĭ regeluĭ Scoţieĭ Jacob III. Străbătu Anglia, Franţa, Italia, Germania, fiind peste tot locul primit cu o deosebită consideraţiune. Fu numit apoĭ profesor de limbĭ şi Teologie la Cambridge, unde făcu epocă prin sistemul săŭ ; dar nu stete mult nicĭ acolo, căcĭ Carol Quintul îl chemă la Bruxelles. Atuncĭ se dete cu ardoare studiuluĭ teologieĭ, şi aduse marĭ serviciĭ bisericeĭ catolice contra Reformeĭ. Totuşĭ fu bănuit de curtea pontificală din Roma şi fu silit să scrie o carte *„Retractările“*. La moartea luĭ a fost aproape apoteozat Era un latinist perfect. A scris o colecţie de proverbe „Adagiile“ ; apoĭ Apophtegmele ; în fine celebra *„Morias Encomium, declamatio“*, dedicată luĭ Th. Morus şi scrisă în trecerea luĭ din Italia în Anglia ; apoĭ însemnata sa „Corespondenţă“ (opus epistolarum libri), care a făcut epocă ca energie, vioiciune şi erudiţie.

plus profesor la Universitățile din Bâle, Friburg, Cambridge, etc. etc. Acest lung titlu vă face să rîdețĭ, știŭ; acest rîs însă nu ie în stare să scadă nicĭ un dram din autoritatea advocatuluĭ meŭ. Aceste titlurĭ, pe cît sînt de lungĭ, pe atîta eraŭ de rarĭ și de bine meritate; căcĭ se obțineaŭ prin zvon public, de la un colț al Europeĭ la celalalt și într-un timp cînd nu se aflaŭ nicĭ căĭ ferate, nicĭ gazete, nicĭ premiĭ academice; eraŭ un fel de *Vox dei* exprimată prin *Vox populi*, care iesă în tot-deauna maĭ lungă decît trebue. — Cine vrea numaĭ decît rîs, rîdă de titlurile moderne, unde un acefal obscur figurează ca membru a o duzină de societățĭ și maĭ obscure, înșirate toate în simetrie elegantă pe cărțile de vizită și urmate de un lung „etc. etc. etc.". Aceste etcetere exprimă un teorem aritmetical foarte hazliŭ, că — adică — valoarea unuĭ zero nu se schimbă, orĭ cîțĭ zero i-aĭ maĭ adăoga.

Erasmus decĭ avînd gust de a se maĭ distrage de la serioasele sale opere științifice și polemice, printr-un opuscul întitulat „*Elogiul nebunieĭ*[2]), avu aceleașĭ presimțirĭ și le preîntîmpină ast-feliŭ:

„Șicanoriĭ, — vedețĭ cît de priceput încep! — șicanoriĭ vor zice că această glumă desonorează gravitatea teologică și că această satiră e foarte contrară moderațiuniĭ creștine. Eĭ mă vor acuza că voiŭ a desgropa antica comedie și că voiŭ a mușca toată lumea ca un noŭ Lucian. Însă nu eŭ sînt născocitorul acestuĭ soiŭ de scriere. *Homer* a povestit lupta șoarecilor cu broaștele; *Virgil* și-a încercat talentul asupra țînțariuluĭ și *Ovidiu* asupra nuceĭ; *Polycrat* a făcut panegiricul[3]) caraghios al luĭ Buziris, tiranul Egiptuluĭ, — *Socrat* îl combate; *Glaucone* a lăudat nedreptatea; *Sinesius* a celebrat capetele pleșuve; *Lucian* — musca părăsită. Am vrut maĭ mult să desfătez decît să mușc".

Ast-fel zice Erasmus și nicĭ eŭ n-aș putea zice mai bine. Cu toate aceste *Șicanoriĭ* sînt greŭ de satisfăcut. Le maĭ prezint decĭ pe nemuritorul *Wieland*[4]) cu Abderițiĭ săĭ.

---

2. Morias encomium declamatio, ilustrat de Holbein, sec. XVI.
3. Orațiune de laudă.
4. *Cristof Martin Wieland*, celebru poet și polygraf ger-

Abdera [5]), un orăşel dealmintrelea obscur din Tracia antică, de şi fusese patria filos. .ului Protagoras, deveni celebră pînă la proverbialitate prin tîmpeala şi stîngăcia locuitorilor şi a edililor săi. Apoĭ precum norocul serveşte de preferinţă pe ceĭ proştĭ, (à bon entendeur, salut!), se întîmplă că acest cuib de idioţĭ să ajungă a fi patria celuĭ maĭ cu minte şi celuĭ maĭ vesel filosof al antichităţiĭ, căruia natura i-a fost maĭ prielnică şi maĭ credincioasă decît altora, maĭ mult chiar decît o mamă; căcĭ — ca de glumă — ea jăfui în curs de veacurĭ mintea unuĭ oraş întreg, — spre a i-o da în fine, cu dobîndă acumulată acestuĭ singur şi nepreţuit favorit, precum se întîmplă şi azĭ cu multe lucrurĭ de folos public. Abdera decĭ deveni patria luĭ *Democrit* [6]) cunoscut sub numele de *„filosoful rîzător“*.

Aicĭ pare că s-a sfîrşit gluma abderitică. De loc. Norocul se ţine scaiŭ de cel ce se leagă. După maĭ bine de

---

man s-a născut în satul Ober-Holzheim lîngă Biberach, în Würtemberg, (Suabia), la 1733, şi a murit la Weimar la 1813. A scris între altele: *Oberon*, *Musarion*, *Poveştĭ glumeţe*, *romane ca*: *Oglinda de aur*, *Agathon*, etc., şi *diferite critice* în gazeta sa *„Mercurul German“*, în care a polemizat mult cu adversariĭ săĭ; şi foarte multe traducerĭ încă. El a întrodus în Germania „lunile literare“. (Lundi littéraires). Cea maĭ însemnată însă e: *„Istoria Abderiţilor“* scrisă la 1794. Criticul săŭ Seufert zice că în Abderiţĭ el a zugrăvit Biberach-ul şi Manheim.

5. Oraş situat aproape de marea, pe malul rîuluĭ Mesta ce se varsă în Archipelag, în Turcia de azĭ, aproape în dreptul insuleĭ Tasos, puţin spre N. V. de dînsa.

6. *Democrit* saŭ Dimócritos, s-a născut în Abdera, colonie greacă în Tracia, pe la începutul sec. V, a. J. Ch. şi a murit la vrîsta de aproape 100 de anĭ. Fu iniţiat în ştiinţele Orientuluĭ şi ale Egiptuluĭ, vizitâ Grecia Mare saŭ Italia, unde studiâ doctrinele luĭ Pitagora şi a luĭ Zenon din Eleŭ şi asistâ la Atena, la lecţiile luĭ Socrat şi ale luĭ Anaxagora. In călătoriile sale îşĭ perdu averea ce o moştenise de la părinţĭ. Sarac, se reîntoarse în Abdera, unde se-nbogăţi cetind în public *Mégas diácosmos*, marea lume stalară, cea maĭ de căpetenie a sa lucrare. Abderiţieniĭ entuziasmaţĭ de atîta adîncime, îĭ dădură 500 talanţĭ, adică la 2,500,000 fr. şi l puseră în capul guvernuluĭ. Alţiĭ zic însă că după această cetire, Abderiţiĭ l-ar fi luat de nebun şi l-ar fi dat pe mîna luĭ Hipocrat, faimosul medic grec, să-l lecuiască. Insămnătatea luĭ filosofică îĭ *doctrina atomică*, ce exercită o mare influenţă asupra ştiinţiĭ. Operele sale se numără la 72, din care, de la cele maĭ multe nu ne-a rămas decît titlurile.

2000 de anĭ, cînd din toată Abdera, cu broaştele şi neroziile eĭ private și publice, nu se alesese decît pumnul de praf ce acoperea cărțile luĭ Democrit prin fundul bibliotecilor, se naşte în blonda şi blînda Germanie, ca prin metempsicoză un Democrit cu ochĭ albaştri, cu buza etern surizîndă şi cu cel maĭ fin condeiŭ ce se văzuse, care reînviază Abdera, făcînd-o de astă dată neperitoare pe vecie, prin cea maĭ delicioasă satiră întitulată „*Abderiţiĭ*“ ; căcĭ făcînd din vechiĭ Abderițĭ oglinda mitocanilor săĭ contemporanĭ, zguduie la spargere diafragmele Germanieĭ culte şi contribuie puternic la detronarea prostieĭ și stîngăcieĭ ce maĭ dominaŭ arta, literatura și societatea germană de pe atuncĭ. Ast-fel devine Abdera proverbială şi in Germania, trezîndu-se de astă dată cu un *monumentum aere perennius*, monument maĭ trainic decît cel de metal. Voiŭ vorbi însă maĭ pe larg şi voiŭ da naţiuniĭ mele o ideie maĭ exactă despre această operă, cînd o voiŭ fi naturalizat. N-aştept decît deschiderea ofertelor ce mi s-aŭ făcut și sper că mi se vor face, din partea diferitelor localităţĭ romîne din Regat şi de prin prejur, să văd cari din ele oferă cărţeĭ ce va apărea cel maĭ demn titlu de a fi trecută la nemurire. Căcĭ cum zice Heine :

Chaque peuple a son goût, selon son estomac,
Et chacun sa grandeur, plus ou moins éminente...
En Souabe l'on cuit de l'andouille excellente.
L'Allemand n'est pas Romain, et... il aime le tabac.

Adică : Fie-care popor îșĭ are gustul săŭ, după cum îĭ ie şi stomahul, şi fie-care îșĭ are mărirea luĭ, maĭ mult orĭ maĭ puţin îndepărtată... In Suabia se găteşc nişte admirabilĭ cîrnaţĭ. Neamţul nu-ĭ Roman şi-ĭ place mult .. tutunul,

„Paisible Allemagne“
scrisă în Franţuzeşte de Heine.

Ce descriere măiastră, ce putere de sugestie în aceste cîte-va vorbe ! Parcă videm acum liniştitele oraşe nemţeştĭ, cu cîte o berărie sub fie-care teiŭ şi cu cîte un teiŭ la fie-care zece paşĭ, cu aĭ săĭ paşnicĭ cetăţenĭ, laţĭ în spate şi roşĭ la faţă, păr blond şi ochĭ albaştri, cum staŭ fără

de surtuc, cu luleaua-n dinți și șapca pe ceafă, cu barbele lor mari și halbele lor și mai mari, mîncînd, bînd, fumînd, jucînd popici și făcînd filosofie *„clară ca lumina soarelui, ca să silească și pe cei mai îndărătnici sa priceapă adevăratul caracter al nouei filosofii“* [7]).

In Arcadia ferice este codru de trăit...
Și-n Germania petroasă este bere de băut.

Trebuie să pomenesc, fiind c-a venit vorba de Heine [8]), și de *„Cei doi nobili polonezi“* ai săi, *Ezelinski* și *Vașlapski*,.. cari reprezintă cu atîta majestate pe Poloni, că parcă vezi acum pe marii oameni ai țărei, pe însuși mîndrul, nobilul și viteazul Sobieski, marele rege, fala creștinătății, mîntuitorul Vienei!

Dar oare, dacă trecem în Franța, *Tartarin* a lui Daudet [9]), nu-i și el așa de frumos ca Vașlapski? Nu-i oare el Francez curat, Francez la vorbă și la port? Ne vous en déplaise, messieurs les Français!

---

7. Titlul unei cărți a filosofului *Fichte*.

8. *Henric Heine* s-a născut la Düsseldorf la 12 Dec. 1799, oara 12 noaptea, și a murit la Paris, în Febr. 1856. A învățat la Roma, Berlin și Goettingen, și a eșit Doctor în drept. A publicat în 1822 Poezii și *Intermezzo Liric*, o minunată poemă. Dar mai ales *Impresiile sale de călătorie*: Harzreise și Reisebilder, din 1826, îi făcură succesul literar. Apoi faimosul *Buch der Lieder*, cartea cîntecelor, în care se găseau neperitoarele bucăți: *Regele Olaf*, *Tambur-majorul*, *Cei doi grenadiri*, *Cei doi nobili polonezi* ș. a., îl puseră numai decît în fruntea literaților Germani și deveni șeful *„Tinerei Germanii“*, școală politico-literară ce urmărea stîrpirea feodalismului. Trecu apoi în Franța la 1 Mai 1831, unde deveni francez și la condeiŭ, căci în simțire era de mult. Stătu tot timpul la Paris, unde s-a și căsătorit. Iar în 1835, Heine, deși în Franța, fu proscris după defaimările lui Mentzel. A murit perdut de neurastenie, paralizat și orb. A mai scris: Incercări asupra Istoriei literaturii moderne în Germania; Poezii, Atta Troll, scrisori nenumerate, și altele multe. Poemul Allemagne, Buch der Lieder, Atta Troll, criticile nenumărate, Reisebilder și scrisorile-i pline de spirit, îl pun în primul rînd între marii scriitori ai omenirei. Caracteristica sa a fost satira.

9. *Alfons Daudet* romancier francez s-a născut la 1840. A scris: Nababul, Sapho, Jack, Fromont cel tînăr și Risler cel bătrîn, Regii în exil, Numa Rumestan, și mai ales Les trois Tartarins: de Tarascon, sur les Alpes, et Port Tarascon. Apoi Nemuritoriul, Roza și Nineta, etc.

Si Tarascon résume Midi, Tartarin résume Tarascon
Et Midi... c'est la France.

Nu pot să trec nicĭ peste veselul Gogol [10]), cu ilustrul și năzdrăvanul săŭ *Cicikof*, alias Tchitchikof, din ale sale *„Suflete moarte"*, cu întreaga galerie ce-l încunjoară ; o-peră ce — contrar titluluĭ — ni înfățoșază cele maĭ viĭ viețuitoare din Rusia, atît de viĭ că chiar culegătoriĭ de li-tere se stricaŭ de rîs, zețuind neperitoarea operă, ce era să li facă patria neperitoare.

Și chiar ar fi pacat, zăŭ, să las pe nemuritoriul Cervan-tes [11]), cel ce a făcut din toțĭ și din nimica pe năbădăiosul

---

10. *Neculuĭ Gogol-Janowski*, romancier rus. S-a născut la Wasiliewka, în guvern. Poltava, în 1808 și a murit la Moscova, în 1851. A scris Șezătorile în 1832, după care și fu numit profesor de Istorie la Institutul național. Apoĭ în 1834 ocupă catedra de Isto-ria generală la Universitatea din Petersburg. Se retrase în străina-tate, călători mult, maĭ ales în Italia. La finele viețeĭ a fost a-tins de mononianie religioasă și muri părăsit de toțĭ. — Tarass-Bulba, Regele Gnomilor, Istoria unuĭ nebun, Gospodăria de odini-oară, Căleana, maĭ ales *Sufletele moarte*, teatrul : Controlorul, etc. iĭ fac numele nemuritor între mariĭ scriitorĭ și satiricĭ aĭ lumeĭ.

11. *Miguel de Cervantes Saavedra* s-a născut la Alcala de Henares, în Castilia veche la 1547, și a murit la Madrid în 1616.

Din fundul uneĭ temnițĭ întunecate, ni-a dat pe Don Quijote, zice Schopenhauer. Nobil sărac învață în Alcala, apoĭ în Sala-manca și îl videm concurînd cu o poezie, cu ocazia morțiĭ regineĭ luĭ Filip al II-lea, și apoĭ pleacă la Roma. Se luptă cu Turciĭ la Lepante, unde își perdu mîna stîngă. La întoarcere, fu făcut pri-zonier, dus în Algeria și apoĭ răscumpărat. După maĭ multe func-țiĭ fără mare însămnătate, în patria luĭ, a scris în 1605 faimoasa operă : *El ingenioso Don Quijote de la Manca*, deșteptul Donchi-șot de la Mîneca, — din care 4 edițiĭ fură isprăvite într-un an. Apoĭ în 1614 scrie : Viage al Parnasso — Călătoria la Parnas. Inchiziția căutîndu-ĭ nod în papură, cu ocazia uneĭ noĭ edițiĭ a luĭ Don Quijote, fu scăpat de arhiepiscopul Bernardo de Sando-val y Rojas. Ambasadorul francez arătîndu-șĭ cu astă ocazie mi-rarea că Spania n-a îmbogățit pe un ast-fel de om, și că nu-l întreține pe socoteala statuluĭ, i se răspunde cu faimoasele vorbe : „Dacă nevoia îl face să scrie, deie Domnul ca să n-ajungă nicĭ odată bogat; căcĭ prin operele sale, fiind sărac, el îmbogățește lu-mea întreagă".

Sfîrșit de puterĭ și desamăgit cu totul, întră în Congregația celuĭ al treilea ordin al s-tuluĭ Francisc, și muri puțin după a-ceia de o hidropisie. Fu înmormîntat în mănăstirea Mujas Trini-

şi clasicul hidalgo *Don Quichotte* saŭ *Don Quijote de la Mancha* vrednicul urmaş şi reprezentant al acelor falnicĭ cavalerĭ, *sans peur ni reproche,* fără frică şi fără pată, nobilĭ, mîndri, plinĭ de credinţă, de ignoranţă, şi de apucăturĭ barbare; carĭ jăfuiaŭ fără milă, se rugaŭ cu căldură şi iubeaŭ artele şi sîngele cu patimă; carĭ aŭ purtat falnic crucea, în vîrful săbieĭ lor, de la un colţ al Europeĭ la celalalt, jăfuind pe păstorĭ, negustorĭ şi ţaranĭ şi zidind apoĭ bisericĭ şi mănăstirĭ, pentru ca, reprezentanţĭ pe pămînt a aceluĭ D-zeŭ drept şi bun în cinstea căruia se luptaŭ, să li dea ertarea păcatelor şi onorurĭ; carĭ aŭ dus crucea şi dincolo de ocean, scăldînd-o — cu imnurĭ de laudă Domnuluĭ — în sîngele popoarelor ce le asupreau; în ţara cărora soarele nu apunea nicĭ odată, şi al căreĭ soare a apus acum pentru vecie; unde înfloresc portocaliĭ şi lămîiĭ, castaniĭ şi castanetele; dragile şi mîndrile florĭ ale unuĭ cer aşa de senin şi soare aşa de dulce, brunetele cu ochĭ negrĭ, păr bogat şi boiul gingaş, frumoase între frumoase, creaturĭ pline de foc şi de simţire, cărora salbaticiĭ Donchişoţĭ li cîntaŭ serile serenade la lună, şi a doua zi după cununie le închideaŭ de multă dragoste în cuiburile lor de vulturĭ, din fundul pădurilor şi de pe vîrfurile stîncilor; unde în curs de veacurĭ aŭ resunat falnic, în sunete de clopote şi de orgĭ, alăturĭ de strigătele de desperare şi de durere ale chinuiţilor, imnurile de laudă aduse creatoruluĭ pentru atîtea bine-facerĭ, unde trăiesc tauriĭ ceĭ groşĭ şi popiĭ şi maĭ groşĭ: unde s-a propoveduit ca nicăerĭ aiurea iubirea şi pietatea creştină şi a înflorit inquiziţia cu muncile eĭ, *ad majorem gloriam Dei*; unde se trăeşte uşor, vesel şi fără multă grijă, se cîntă şi se joacă mereŭ şi se priveşte cu interes şi drag la luptele de taurĭ şi la furia fiareĭ saŭ ghibăcia omuluĭ; aplaudîndu-se cu frenezie învingătorul, căruia nu ştiŭ ce

---

tarias. El lăsă după el multe scrierĭ, între altele: Los trabajos de Persiles y Sigismunda. Năzbutiile luĭ Persil şi Sigismund; Las Semanas del jardin; Galatea, Bernarda ş. a. Don Quijote apoĭ a avut multe parodiĭ şi imitaţiĭ: Adiciones a historia de Don Quijote; la Historia de Sancho-Panza, amîndouă de Avellaneda, se zice; Sancho Panza Alcad de Blandanda, de Lessage. Historia de Don Quijote, de Ward; L'Anti-Don Quijote de un anonim. Apoĭ s-aŭ făcut şi foarte multe piese spaniole şi franceze cu acest subiect.

onorurĭ să-ĭ maĭ dea, și pentru care totuşĭ n-ar fi avut destul dispreț, dacă ar fi căzut în luptă, — culmea moraleĭ și a virtuților creștine; cavalerĭ cum nu maĭ sînt azĭ din norocire saŭ nenorocire, voinicĭ, frumoşĭ și dreptĭ; foarte evlavioşĭ și plinĭ de virtuțĭ creștine; gata să-șĭ deie viața pentru scumpa și blînda lor biserică, singura adevărată și mîntuitoare, și gata să te înjunghie dacă i-aĭ contrazice saŭ dacă aĭ arunca o privire maĭ aprinsă dulcineeĭ lor; foarte darnicĭ, foarte lacomĭ și foarte leneșĭ; apărătorĭ aĭ femeeĭ și apărătorĭ aĭ poporuluĭ, pe care-l disprețuiește și exploatează cît ce poate, cu puterea ce li-o dă credința cea mare ce aŭ în acel Dumnezeŭ, care a pus în vinele lor sînge nobil, vechiŭ și sfînt, de-al nobililor lor strămoşĭ. Numaĭ cine a cetit viața acestuĭ eroŭ între eroĭ, poate să-șĭ facă o ideie maĭ complectă de farmecele luĭ, de interesanta sa figură, de ceia ce aŭ fost și sînt cavaleriĭ Spanieĭ maĭ ales, de ceia ce va să zică un Donchișot. Dar cum zice psalmistul: „Fericițĭ ceĭ ce n-aŭ văzut și aŭ crezut"; halal de ceĭ ce nu l-aŭ cetit și mă vor crede pe mine.

Și dacă atîtea țărĭ marĭ și bogate, îșĭ aŭ ale lor atîtea figurĭ demne și strălucite, îșĭ aŭ cum se zice neguștoriĭ și falițiĭ lor, noĭ să nu avem falițiĭ noștri? Și chiar dacă n-aș maĭ avea alte semne înbucurătoare despre ființa ace... Mesia ce va face nemuritor neamul romănesc, singur acest considerent ar fi de ajuns să mă facă să aștept cu răbdare eșirea luĭ la iveală; căcĭ el trăiește, el se află cu noĭ și printre noĭ, el va apărea decĭ, ca să să plinească scriptura.

O mică esplicare. Adică vorba merge că-ĭ mică. Avem și noĭ o celebritate abderitică. E pîcală, veselul și drăguțul pîcîlicĭ, care ne-a făcut atîta să rîdem în copilăria noastră. Dar nu pe acesta îl pîndesc, îl caut eŭ. Acesta-ĭ pîcala satelor, pîcală popular, ie chiar țăranul nostru în picioare, farsor, glumeț, meșter la tîlcurĭ și la vorbe cu ponturĭ, maĭ prost orĭ maĭ șiret, făcînd veșnic boroboațe, maĭ late orĭ maĭ de spirit, — dar simplu, vesel și nepretențios, maĭ ales foarte deschis și curat la inimă. Maĭ mult copiat, adnotat și localizat după alte legende, ce umblă maĭ aceleașĭ din gură-n gură și din țară-n țară [12]). Ci pe pîcala

12. Turcul Nastratin, neamțul Pfafer. Amis, Tilu Buhoglindă rusul Iwan, cel ce *„de-ĭ daĭ voie se suie pe divan"*, etc. etc.

al tîrgurilor, pretențiosul[13]), răutăciosul, lacomul, mișelul, seriosul și veșnicul săc la cap și prost farsor al tîrgurilor noastre, ce a umplut cu volcminoasa-ĭ, neînsemnata-ĭ, nesuferita-ĭ și impertinenta-ĭ personalitate de prisos, diferitele ramurĭ ale vieții noastre sociale, alungînd ca ariciul meritele și talentele; pe pîcală politic, ziarist, biurocrat, avocat, profesor, legist, literat, artist, om de știință, snob, popă, meșteșugar, etc. etc., de care ar trebui ca cel puțin să rîzĭ cu hohot și înaintea căruia totușĭ trebuie să te plecĭ cu umilință dacă nu umilit, căcĭ vaĭ de ceĭ sumețĭ; pe acest Statu-palmă—barbă-cot ce vrea să răstoarne munțiĭ și chinuiește o omenire din vîrful scăriĭ sociale unde s-a cucuiet, pe care-l simțim, îl pipăim, îl respirăm, îl știm că-ĭ cu noĭ, ne-npedicăm de el la fie-care pas, și totușĭ nu-l vedem (saŭ ne facem că nu-l vedem), par-c'ar fi acoperit cu scufa măiastră. Acesta-ĭ cel ce va să vie, pe acesta-l aștept, pe acesta voiŭ să-l prind saŭ să-l văd prins și ferecat.

Aŭ prezentul nu ni-ĭ mare? N-o să-mĭ deie ce-o să-ĭ cer?
N-o să aflu între-aĭ noștri vre un falnic juvaier?

Eminescu, genialul și nefericitul poet, care a avut atîta de îndurat de la dînsul, par'că se pare că l-a zărit ceva, și în satirele lui se încearcă a prinde această umbră ce i-a otrăvit veșnic viața.

Neputînd să te ajungă, crezĭ c-ar vrea să te admire?
. . . .
. . . . . Măgulit ie fie-care
Că n-aĭ fost maĭ mult ca dînsul, și prostaticele nărĭ
Și le umflă orĭ și cine în savante adunărĭ
Cînd de tine se vorbește . . . . . .
. . . .
Ast-fel încăput pe mîna a ori-căruĭ, te vor drege,
Răle-or zice că sînt toate, cîte nu vor înțelege...

---

13. Nemțiĭ aŭ espresia *Philister*, adică un om fără trebuințĭ intelectuale; iar Englejiĭ întrebuințază cuvîntul *Snob*, adică oamenĭ carĭ n-aŭ decît meritul avuțieĭ, ranguluĭ, influențeĭ, puteriĭ și plăcerĭ.... sensuale și deșarte, ca: femeile, mîncărurile, băuturile, jocul de cărțĭ, caiĭ, din carĭ nu izvorăște decît urîtul.

Oameni vrednici ca să şadă în zidirea sfintei Golii.
Dar afară de aceasta, *vor căta vieţii tale*
Să-ĭ găsască — peste multe răutăţi — şi mici scandale;
Astea toate te aproprie de dînşii. Nu lumina
Ce în lume-aĭ revărsat-o, ci păcatele şi vina,
Oboseala, slăbăciunea, toate rălele ce sînt
Intr-un mod fatal legate de o mînă de pămînt,
Toate micile mizerii unui suflet chinuit,
Mult mai mult îi vor atrage, decît tot ce aĭ gîndit.

Scrisoarea I-a.

. . . .

Noi avem în veacul nostru acel soiŭ ciudat de barzi,
Cari-ncearcă prin poeme să devie cumularzi;
Închinînd ale lor versuri la puternici, la cucoane,
Sînt cîntaţi în cafenele şi fac sgomot în saloane.
Iar cărările vieţii fiind grele şi înguste,
Ei încearcă să le treacă prin protecţie de fuste;
Dedicînd broşuri la dame, aĭ căror barbaţi ei speră,
C'ajungînd cum-va miniştri li-a deschide carieră.

. . . .

Azi cînd patimilor proprii, muritorii toţi sînt robi,
Gloria-i o închipuire ce o mie de neghiobi
Idolului lor închină, numind mare *un pitic*
Ce-o beşică ie de spume, într-un secol de nimic.

Scrisoarea II-a.

. . . .

Panglicari în ale ţării, cari joacă ca pe funii,
Măşti cu toate de renume din comedia minciunii.

. . . .

Toţi pe buze aŭ virtute, iar în ei monedă calpă,
Quintesenţă de mizerii de la creştet pănă-n talpă!

. . . .

Dintr-aceştia ţara noastră îşi alege astăzi solii! [14]).

---

14. Chesarului ce ie al Chesarului şi deputaţilor ce ie al lor.

In cămeșĭ cu mînicĭ large, și pe capete scufie,
Ne fac legĭ și ne pun birurĭ, ne vorbesc filosofie,
Patrioțiĭ!! . . . .
. . . .
Cu evlavie de vulpe, ca în strane, șed pe locurĭ,
Și aplaudă frenetic schime, cîntice și jocurĭ.
. . . .
. . . .
Spuma asta-nveninată, astă plebe, ăst gunoĭ,
Să ajungă a fi stăpînă și pe țară și pe noĭ?!!
Tot ce-n țările vecine ie zmintit și stărpitură [15]),
Tot ce-ĭ însămnat cu pata putrejuniĭ de natură,
Tot ce ie perfid și lacom, tot Fanarul, toțĭ iloțiĭ,
Toțĭ se scutură aicea și formează patrioțiĭ! [15])
In cît fonfiĭ și flecariĭ, găgăuțiĭ și gușațiĭ,
Bălbăițĭ cu gura strîmbă sînt stăpîniĭ asteĭ națiĭ! [15])

———

Voĭ sînteţĭ urmașiĭ Romeĭ? niște răĭ și niște famenĭ!
Ie rușine omeniriĭ să vă zică vouă oamenĭ!
. . . .
La Paris, în lupanare de cinisme și de lene.
Cu femeile perdute și-n orgiile obscene,
Acolo v'ațĭ pus averea, tinerețele, la stos.
Ce a scos din voĭ Apusul, cînd nimic nu e de scos?
Ni-ațĭ venit apoĭ drept minte, o sticluță de pomadă,
Cu monoclu-n ochĭ, drept armă bețișor de promenadă,
Vestejițĭ fără de vreme, dar cu crierĭ de copil;
Drept știință avînd în minte vre-un vals din Bal mabil.
Și în schimb cu averea toată, un papuc de curtezană.
O! Te-admir progenitură de origine Romană!

———

. . . .
Vă mirațĭ cum de minciuna astă-zĭ nu vi se maĭ trece?

---

15. „Nu sînt de desprețuit falnicele darurĭ ale zeilor; ciĭ singurĭ le daŭ și muritoriĭ nu și le pot lua după placul lor“. *Homer*; și iarășĭ: Nemo est ab omni parte beatus. Cine are urechĭ de auzit — să audă!!

Cînd videm că toţi aceia care vorbe mari aruncă,
Numai banul îl vînează şi cîştigul fără muncă...
. . . .
Da cîştigul fără muncă, cată singura pornire,
Virtutea-i o nerozie, geniul o nefericire!

Scrisoarea III-a.

Ce accent desperat la bietul poet: *Geniul o nefericire*. Da, o nefericire, dacă eşti silit să te-nvîrţi în mijlocul acestor soiuri de pîcală. Căci el îi pîcala tîrgurilor noastre, aşa-i? L-am gîcit? Săc, pedant, cinic, stricat pănă-n măduva oaselor, plin de ură şi fiere în contra a tot ce nu-i el saŭ ca el, în fine un *coquin misérable*, care după expresia lui Schopenhauer, e un predicat, pentru care se găsesc, în lume al dracului de multe subiecte.

Dintre toate ocupaţiile sociale însă, descrise aici, tagma profesorală şi cea advocăţească îs mai tare bîntuite de acest baccil, zis pîcală. Să-mi permiteţi să ne oprim două minute asupra tagmei advocăţeşti, căci merită o deosebită atenţie.

Advocatul este o insectă, frumoasă la videre dar răŭ mirositoare şi foarte veninoasă. Are ca nici o alta 5 metamorfoze. Eşind din ouăle ce le-a clocit facultatea de drept, aŭ cît-va timp o viaţă molatică şi fără grijă, plini de speranţele cîştigurilor viitoare sau a gloriei ce le surîde. Cum însă omul nu poate trăi numai cu cuvîntul lui Dumnezeŭ, necum cu speranţe, larva începe a se mişca, a se tîrî, a se căţăra după mîncare, şi devine cu încetul omidă. Tribunalele, judecătoriile şi diferitele birouri administrative gem de aceste omizi, mai mult stricătoare decît mîncăcioase. Viaţa reală îi absoarbe, apoi îs duşi de curentul ei, aşezaţi pe cîte un ciolan saŭ vre-o murdărie oare-care, omida se stabileşte, se lipeşte şi întră într-o nouă fază, aceia a fluturelui. In această stare îs foarte activi. Zboară în toate părţile, bîziind groaznic şi scoţîndu-ţi ochii, ca bună-oară cărăbuşii sara, mînjînd totul, mîncînd şi acaparînd totul şi ducînd o viaţă lacomă şi foarte lacomă. Camerele de deputaţi şi Senatul, diferitele societăţi, ministerele şi alte locuri grase, mişună de aceste dihănii uricioase. Viaţa lor ie foarte lungă în această stare. Trăesc zeci de ani, sug mereŭ şi se-ngraşă teribil. Cu cît merg spre maturitate, nu mai staŭ în amorţală, ca mai înainte, ci numai trupul li

se-ntinde, pentru a ocupa maĭ mult loc, devin maĭ greoĭ, limba li se ascute groaznic și numaĭ ce te trezăștĭ că din fluture aĭ — *horribile dictu* — un coșcogea șarpe înaintea ta.

Și cum vin cu drum de fer,
Toate cîntecele pier;
Zboară pasările toate...
De-a lor neagră strîmbătate,
Și ciudata lor dreptate

Biblia ne-nvață că Dumnezeu a făcut între alte jîvine și pe diavol, care luînd forma șarpeluĭ a înșelat pe beata Eva, de s-a pus răŭ cu Dumnezeŭ și cu toată lumea. Credința populară spune maĭ departe, că după alungarea omuluĭ din raiu, Dumnezeŭ dădu fie-căruĭ om un înger și un drac, spre pază, pentru a-l videa în care parte va înclina. Iar partea călugărească se crede că are 7 dracĭ pe un biet înger. Aicĭ însă se oprește și biblia și credința populară. Cercetările maĭ nouă însă aŭ dovedit că acest diavol, șarpele ce a înșelat pe Eva și avocatul de azĭ îs una și aceiașĭ ființă, acelaș individ metamorfozat. Șarpe cu chip de om, tîrîtor, lingușitor, amețitor, crud, lacom, mișel, lăsînd bale și venin pe care se tirîie, acest șiret diavol, ie de o forță cumplită, și spaima tuturor dobitoacelor. Chiar hienele cele urîte, sălbaticul lup și cruda și lacoma panteră fug de dînsul, că nu-l pot răpune, atîta-ĭ de perfid și de răŭ. Nu-ĭ vorbă, sînt printre eĭ o specie albĭ, care-s inofensivĭ, și o alta negri, cari-s chiar apărătorĭ aĭ caselor, blînzĭ, dreptĭ și recunoscătorĭ; dar... îs intrecuțĭ de mulțimea viperelor uricioase și omorîtoare. Și cînd te-a mușcat șarpele te temĭ și de șopîrlă.

D-zeŭ a făcut omul din nimica, numaĭ a zis și s-a făcut; iar după alțiĭ din lut, pe care l-a sculptat cum se sculptează, i-a dat forme și a suflat asupra-ĭ ca să-l însuflețască [16]).

---

16. Adam war im Paradiese. Seine Frau hat keinen Schneider und keinen Schuster gebraucht, und venn die Frauen keinen Schneider und Schuster brauchten, so glaubten alle Männer noch, sie wären im Paradiese. Die Schlange hat sich an Eva gewendet und nicht an Adam; sie hat Adam die Hälfte gegeben; wenn Adam den Apfel bekommen hätte, er hätte ihr keinen Bissen davon gegeben, denn die Männer geniessen die verbotenen Früchte gerne ganz allein.

Pe Eva [17]) a făcut-o din coasta celuĭ dintăĭ om, Adam. Ingeriĭ sînt raze sclipitoare din bunătatea nemărginită a Atotputerniculuĭ. Dracul ie îngerul răzvrătit, care s-a rîdicat cu gîndul deasupra stăpînuluĭ săŭ şi pe care Domnul l-a aruncat, drept pedeapsă în întunecimile pămîntuluĭ. După ce a făcut acuma lumea, s-a bucurat mult Dumnezeŭ văzînd buna rînduială ce a fost aşezat între vieţuitoare: — cum d. e. paingănul prinde musca şi-ĭ suge sîngele, vespea mănîncă de viŭ pe păingăn, lupul pe mel, leiĭ şi tigriĭ pe boĭ, capre, etc, uliul pe păsărĭ, ş. a. — Voind să-şĭ petreacă de multă mulţămire ce simţea, a făcut un trup acolo, i-a dat formă de om, şi i-a maĭ dat dulcele săŭ surîs, manierele-ĭ blînde, expresia angelică şi s-a dus apoĭ să-şĭ aducă cartea vieţiĭ, să-l facă viŭ. Dracul care se şurupise pe aicĭ pe unde-va, sare de colo şi-ĭ dă din darurile-ĭ multe: viclenіea, răutatea, lăcomia, nestatornicia, îndrăzneala, maĭ ales necumpătarea şi mojicia şi tot ce maĭ avea; căcĭ „mojicia biruieşte orĭ-ce argument şi eclipsează orĭ-ce spirit, zice admirabil de bine Schopenhauer; iar adevărul, cunoştinţa, mintea, inteligenţa, spiritul trebuie să-şĭ eie catrafusele şi să fie alungate de *nobila* mojicie". Insufleţind Dumnezeŭ apoĭ acest lut cu ochĭ şi văzînd această formă curioasă de amestecurĭ de viciĭ şi virtuţĭ omeneştĭ, l-a trimes pe lume în locul diavoluluĭ, pe care l-a şi desfiinţat, găsindu-l prea prost pe lîngă noua creatură. I-a dat apoĭ maĭ multe alte calităţĭ dumnezeieştĭ: Nemurirea: puterea să se facă nevăzut cînd l-aĭ căuta, şi să fie peste tot locul cînd nicĭ n-aĭ gîndi la el; puterea de a se preface şi a lua figura orĭ-căruĭ do-

---

Adam era în Paradis. Nevasta luĭ, Eva n-a avut nevoie nicĭ de croitor, nicĭ de ciubotar şi cînd — azĭ — femeile n-aŭ nevoie de croitor şi de ciubotar, barbaţiĭ se cred că tot maĭ sîn încă în Paradis. Şarpele s-a adresat la Eva şi nu la Adam, şi dînsa, Eva, i-a dat luĭ Adam jumătatea de măr; dacă însă Adam ar fi căpatat mărul, nu i ar fi dat Eveĭ nicĭ o înghiţitură cît de mică, căcĭ barbaţiĭ mînîncă bucuros fructele oprite, dar numaĭ eĭ singurĭ.

17. Sie, die erste Fraŭ, sie verschlang ihren halben Apfel ganz geschwind; aber der Mann hatte dran zu würgen, dass er ihm noch heutigestags im Halse steckt.

Ea, Eva, cea dintăĭ femeie, şi-a înghiţit jumătatea sa de măr iute şi degrabă; dar omul avu de furcă cu dînsa, că şi azĭ i-a rămas încă în gît, (mărul luĭ Adam).

bitoc: magar, boŭ, catîr, porc, vulpe, şarpe, uliŭ, om, ş. a.; drepturĭ asupra întreguluĭ pămînt şi maĭ ales osebita proprietate, esclusiv dumnezeiască, de a şti totul prin anticipaţie, fără a maĭ învaţa ; şi aşa, pe cînd ceilalţĭ muritorĭ de rînd muncesc anĭ să prindă ceva chiag saŭ cunoştinţĭ în vre-o specialitate, avocatul în cîţĭ-va anĭ e putred de bogat, stăpînul lumiĭ şi într-o noapte ştie tot ce aŭ învaţat alţiĭ în curs de anĭ. Medicină, limbistică, chimie, filosofie, tot ştiŭ eĭ: noile teoriĭ, descoperirĭ şi culturĭ de microbĭ însă le stă-n gît, nu le vin la socoteală, le repudiază, se fac că nu le cunosc, *et pour cause*; îs cu deosebire specialĭ însă în mănuirea finanţelor, organizărĭ şi economie politică saŭ maĭ bine zicînd economia politiciĭ. Inzestraţĭ cu aceste calităţĭ marĭ şi înarmaţĭ cu veninul lor şi al calomnieĭ, — pe care şi-aŭ apropriat-o în totul; cu care s-aŭ identificat aşa de mult că-ĭ iaŭ adesea formele, — aŭ venit pe pămînt, trimişĭ de Dumnezeŭ pentru pacatele oamenilor, şi l-au cuprins şi umplut în scurtă vreme. Apoĭ fermecînd şi pe Dumnezeŭ, că nicĭ se maĭ uită azĭ pe pămînt să maĭ vadă ce maĭ este, şi punîndu-se bine cu toţĭ sfinţiĭ credincioşĭ luĭ Dumnezeŭ, aŭ prefăcut cu incetul lumea după interesele lor, întocmind-o după un plan noŭ, aşa chibzuit ca nevoie de eĭ să fie în tot minutul, şi ca certele şi gîlcevele să nu se maĭ sfîrşască, căcĭ alt-fel cum ar maĭ putea eĭ fi? Şi pe cînd Dumnezeŭ, încredinţat de dînşiĭ, doarme pe o ureche, că totul îĭ foarte bine în cea maĭ bună din lumĭ, avocatul trăeşte bine în locul Creatoruluĭ, sub scutul luĭ, sub scutul legilor ce şi le-a făurit el însuşĭ, la umbra ignoranţeĭ şi a slăbăciunilor omeneştí, aşteptînd cu rabdare momentul cînd va putea fără teamă să-l înlocuiască şi pe Atotputernicul prin vreunul din aĭ săĭ[18]).

La intrarea în lume îĭ sarac, ceia ce ĭ o caracteristică aproape generală. Căcĭ cum zice Schopenhauer: „Este poate maĭ bine să fie aruncat în lume fără nicĭ o avere.

---

18. Warum giebt's in der medizin Doktoren und Chirurgen, und im Jus nur Doktoren der Gerechtigkeit und keine Chirurgen der Gerechtigkeit? Weil die Doktoren der Gerechtigkeit selbst alles besorgen : aderlassen und schröpfen.

De ce sunt în medicină Doctorĭ şi Chirurgĭ şi în Drept numaĭ Doctorĭ şi nu şi Chirurgĭ? Pentru că Doctoriĭ în drept îngrijesc singurĭ de toate : îţĭ ieŭ şi sînge te şi sug şi te şi jupoaie. (schröpfen = a aplica ventuze, a sîngera şi a jupoi).

Maĭ ales celuĭ ce nu-ĭ de neam, însă are talent, îĭ slujeşte de puternică recomandaţie să fie sărac lipit. Căcĭ şi în simpla conversaţie, necum în serviciul public, fie-cine caută şi preferă inferioritatea celuĭlalt. Insă numaĭ un om sărac este pătruns de inferioritatea sa desăvîrşită, adîncă, hotărîtă şi generală, şi de complecta sa neînsămnătate şi nulitate până la gradul cerut în asemenea împrejurărĭ. Numaĭ el se pleacă de cîte orĭ trebuie şi numaĭ plecăciunile luĭ ajung unghiul de 90°; numaĭ el le sufere toate cu surîsul pe buze, numaĭ el recunoaşte absoluta inutilitate a meritelor; numaĭ el laudă în public, cu glas rîdicat, saŭ cu litere marĭ de tipar, nimicurile literare ale stăpînilor saŭ ale oamenilor influenţĭ, declarîndu-le de capod'opere; numaĭ el ştie să cerşască; aşa dar numaĭ el poate încă din vreme, adică din tinereţă, să devină un adept al adevăruluĭ ascuns, ce' ni l-a descoperit Goethe prin cuvintele:

> Nimenĭ să nu se plîngă de înjosirea mişelească a oamenilor căcĭ ea este atotputernică în lume.
>
> *Divanul V. O.*

Să venim acum la pîcală al nostru.

Talentatul urmaş al luĭ Eminescu, iubitul Vlahuţă, şi iel a suferit mult de pe urma aceteĭ vipere, cu formă omenească, şi ni l-a redat icĭ şi colo, cu cîte o notă, poreclindu-l „fantele de treflă". Dar tot vag, general ca şi Eminescu.

In Beldiceanu, însă ie maĭ binişor caracterizat, maĭ scos în relief, în pasajul „Vorbe", din poemul săŭ satiric „Vechiturile".

Vorbe....

Intr-o parte, căcĭ se urcă oratorul la Tribună!
Fie-care se întreabă, oare ce-o să ni maĭ spună?
Ascultaţi-l: „Astă-zĭ ţara D-lor, ie fericită,
Iea pluteşte ca o barcă pe o mare liniştită;
De podvoadă şi de clacă aĭ scapat frate popor!
Sîntem toţĭ deopotrivă înaintea legilor.
Noĭ v-am rupt moşie vouă, din moşia boerească,
Şi-am cerut — în brazdă — grîul, Dumnezeŭ să vi-l sporească;

Sîntem una, azî covorul ieste frate cu ţolinca,
De zălog şi de bataie a scăpat acum opinca;
Şcolî, măreţe catedrale, tunurî Krupp, pentru războiŭ,
Toate aceste le făcurăm noî, şi noî... şi numaî noî!
Să trăiască mîndra *ţară*, şi iubit *poporul său*,
Să trăiască *dinastia*, să trăiască... *Dumnezeŭ*!!"
Şi cu mînile întinse el rămîne în uimire,
Parc-ar vrea, din turnul Colţeî, a luî ţară să-l admire.
Dar la ce să se trudească? urce-se în cataligî
Şi-a vedea cîte ceaune goale sînt de mămăligî...

In Caragiale „Scrisoarea pierdută, De-ale carnavaluluî, Noaptea furtunoasă, Cuconu Leonida", avem minunate crîmpeie de descriere a acestuî barbat însemnat, pîcală.

„Orî să se revizuiască primesc, şi atuncî să nu se schimbe de loc; orî să nu să revizuiască primesc, şi atuncî să se schimbe pe icî şi colo, şi anume în puntele esenţiale. Din această dilemă nu puteţî eşi".

Un Caţavencu, Farfuridi, Tipătescu, Rică Venturianu, redaptore, îs de mare valoare; dar tot rămîne mult de zis încă. Şi aşa, una cîte una strînge-vom aceste frînturî măestre şi cu încetul ne-om avea şi noî Iliada şi Odisea noastră, unde în loc de şiretul Ulise, falnicul Agamemnon, regele regilor, viteazul Achile, mîndrul Ajax, cel ce zicea că „cu ajutorul zeilor, şi un mişel poate învinge, — ieu voiŭ birui însă fără ajutorul lor", înţăleptul Nestor, blîndul Priam, frumosul şi minunatul Paris, neîntrecutul Hector, şi alţî eroî, vom avea Ezelinskiî şi Vaşlapskiî, şi Cicicofiî şi Tartarinîî şi Donchişoţiî noştri, carî vor figura cu onoare lîngă Cuconu Leonida, Caţavencu, Farfuride, Rică Venturianu, Titircă şi tot neamul lor. Piticî urieşî, în piticimea lor! La lucru decî barbaţî de stat şi de condeî! Lăsaţî certele şi manifestele şi vă manifestaţî aicî, căcî gloria vă suride, viitoriul iî a celuî ce va apuca maî înainte!

Şi acum să videm, maî zice-vor ceva *Şicanoriî*? Dar oare nu aŭ tocmaî eî pufuşor pe botişor?

Lăsînd pe Aristofan, şi Juvenal, genialiî satiricî aî clasicilor satirî din cele două clasice popoare, Greciî şi Romaniî, ca prea vechî pentru noî, şi prea adîncî pentru un atare opuscul, şi trecînd pe lîngă nepreţuiţiî Ra-

belais, Molière, Voltaire, Cedrin, ș a. ejusdem farinae, — fîntînĭ nesecate de glume și spirite maĭ mult orĭ maĭ puțin înțepătoare, să vin — pentru a nu prea lungi vorba — la abatele Swift [19]), amabilul Swift, pe care-l cunoaștem încă din copilăria noastră prin Liliputaniĭ săĭ, saŭ „*Minunatele*

19. *Ionathan Swift* celebru publicist irlandez, s-a născnt la Dublin, la 30 Noembre 1667 și a murit tot în Dublin, la 19 Oct. 1745. Copil din florĭ, sărac si fără sprijin, fu crescut de niște rude. A învățat prost în liceu și a fost răŭ tratat. Se făcu abate. Fiind secretarul luĭ William Temple, diplomat și scriitor bun, dar mîndru și pedant, a fost tratat aproape ca o slugă. La 1692 îl părăsi, dar se-ntoarse îndărăt la el, peste puțin. Murind Temple în 1699, Swift la 32 anĭ, n-avea nicĭ un acoperiș care să-l adăpostească. Se lipi pe lîngă lordul Berkeley și se duse în Irlanda. Cu ajutorul luĭ, Swift îșĭ făcu un mic capitalaș, care-ĭ aducea modestul venit de 200 lir. sterl. (5000 fr.) pe an. Se aruncă în politică, și se dete cu Wigiĭ. Era în relație cu Adisson, Steele, lord Halifax, etc. Dar se dete curînd cu Thoriĭ, fiind că Wigiĭ nu făcuseră nimic pentru el. El voia un episcopat Atuncĭ îșĭ desvoltă el marile-ĭ calitățĭ de polemist, contra Wigilor. In jurnalul săŭ *Examiner* — Răfuiala, arată atît de marĭ talente, că șefiĭ Wigilor : Harley, Bolingbroke, îl luară în samă și începură să-l cultive. Dar tot nu căpătâ episcopatul. Regina Ana refuza mereŭ. I se dădu decanatul de la st. Patrick, din Dublin, post lucrativ. Insă... Regina Ana moare ; Harley și Bolingbroke se sfădesc, partidul cade de la putere și el rămîne perdut de astă dată, căcĭ bătrîneța și oboseala îl doborîră. Maĭ avu și nenorocirĭ intime, și aceste-l gătiră. De și „*scrisorile unuĭ postăvar*", scrise în 1724, îl făcuseră idealul Irlandejilor, și „*Călătoriile luĭ Guliver*", diu 1726, iĭ dădeaŭ locul întâĭ între prozatoriĭ englejĭ și scriitoriĭ lumeĭ, el se vîrî tot maĭ mult în supărarea-ĭ surdă. Se făcu tăcut. In ceĭ treĭ de pe urmă anĭ aĭ săĭ deabea zise cîte-va vorbe, și în cel de pe urmă nu vorbi de loc. Puținiĭ prietenĭ eraŭ departe. Muri decĭ singur. Printre alte scrierĭ ale sale, afară de aceste două, cităm : *Discursurĭ asupra sfezĭĭ nobililor cu poporul la Atena și Roma*, 1701 ; *Bataia cărților ; Povestea unuĭ poloboc* (Tale of a tube) ; *Argumente contra prăpădiriĭ creștinismuluĭ*, o capodoperă de ironie; Conduita aliaților ; Opinia publică a Wigilor ; Istoria celor din urma 4 anĭ aĭ regineĭ Ana ; *O modestă propunere pentru a impedeca copiiĭ săracilor să maĭ fie o povoară părinților și țăriĭ lor, scrisă la 1792*, cea maĭ crudă ironie ce s-a scris vre-o dată, în care biciuește nenorocirile Irlandeĭ, propunînd să să vîndă copiiĭ până la 2 anĭ la abatoriŭ pentru tăet, ca fiind cea maĭ fragedă carne pentru atotputerniciĭ lorzĭ, în loc să putrezească pe cîmpurĭ ; apoĭ foarte multe poeziĭ, între cari : Philemon și Baucis și maĭ ales versurĭ asupra morțeĭ sale.

călătorii ale lui Guliver, în ţara piticilor şi a uriaşilor“; Apoi din „*meditaţiune asupra măturei*“:

Care curăţă toate şi ea însă-şi rămîne murdară, etc. etc.

Pentru o glumă Swiftiană, sufletul mi-aş da.

Cugetător adînc, inimă de aur, virtute matură şi — ce-i mai de preţuit — abate şi scriitor glumeţ de frunte, el şi-a petrecut vieaţa între glume şi fapte bune.

„Mi-i frică de oamenii uscaţi cari beaŭ apă şi nu rîd, mi-i frică de Cassius“.

Ast-fel zicea Iuliu Cezar şi cele 23 de pumnale ce-l doborîră de pe jîlţul dictatorial la picioarele statuiei lui Pompei, dovediră că dacă Iulius Cezar avea frică de ceva, apoi acea frică era bine întemeiată.

Să nu uit în sfîrşit pe faimosul predicator vienez din sec. XVII, pe *Abraham a Sancta Clara* [20]), călugăr din ordinul Augustinilor. Verva sa, prezenţa sa de spirit, izvo-

---

20. *Ulrich Megerle zis Abraham a Sancta Clara*, renumit predicator german, s a născut la Krahenheimstaetten lîngă Moeskirch, în Würtemberg la 1642 şi a murit la Viena în 1709. Intrat la vrîsta de 17 ani în ordinul Augustinilor, fu predicator în mai multe mănăstiri şi ajunse în curînd cel dintăi predicator al Curţei în Viena. Era cel mai popular şi cel mai curios predicator ce a putut fi. Foarte evlavios şi adînc cunoscător al oamenilor, te uimea prin amestecurile sale de cunoştinţi profunde, pedantism, originalitate, burlesc, spirit, bufonerie, jocuri de cuvinte, povestiri de tot soiul, religie multă, elocvenţă vie, naturală, dar foarte sistematizată şi căutată. Nu se poate compara cu nici unul din predicatorii altor popoare, saŭ biserici, saŭ timpuri. Unic în felul săŭ. Vă voiŭ da de curiozitate cîte-va titluri de-ale discursurilor sale, cari cu citaţiile din text, vă vor putea da o mică ideie de personalitatea lui: Judas der Erzschelm—Iuda Arhi-şiretul şi blăstămatul ; Auf, auf ihr Cristen, — sus, sus creştinilor ! Huy und Pfui ! Der welt — Tiu şi ptiu, ce-i lumea ! ; gak gak, gak, gak, a ga, einer Wünderseltzamen Hennen, etc. — ke, ke, ke, ke şi ke, Minunată găină etc. ; Wohlangefüllter Weinkeller in welchem, etc — O pivniţă bine încărcată saŭ sufletul atins poate să beie bine cuvîntarea D-zeiască, etc. etc. Scrierile lui se citesc şi azi cu ardoare în Germania de sud, şi se transmit generaţiilor cu aceiaşi limbă în care aŭ fost scrise. Ceia ce-i şi mai curios ie că se zice că a fost jidan botezat.

rul nesecat de întorsăturĭ și poveștĭ glumețe, — întrețăsute prin predicele sale, — umpleaŭ bisericele vieneze că plesneaŭ de lume și-l făcură nemuritor, ca și zelul săŭ creștin și faptele și silințele sale extra-ordinare pentru salvarea inocențiĭ din ghearele crimeĭ. Să-mĭ dațĭ voie, de și prefața amenință de a fi maĭ lungă decît restul, — ce nu poate îndrăzni un scriitor pe spatele cititorilor ! .. — să vă daŭ cîte-va specimene din predicele sale.

Odată intrară în biserică doĭ flanorĭ, adică pe romănește două haimanale, doĭ perde-vară, oamenĭ carĭ fură zilele luĭ Dumnezeŭ și nopțile îĭ rămîn datorĭ. Și văzînd că popa predică, făcură răpede stînga împrejur să iasă.

Atuncĭ Abraham a Sancta Clara, cu voce rîdicată : *„Acuma iubiților creștinĭ să vă spun o poveste !“* Ceĭ doĭ hoinărĭ ințăpațĭ de curiozitate, fac iarășĭ dreapta împrejur, să asculte.

„A fost odată, continuă predicatorul, un om supărat care zicea : Aș dori ca toțĭ arboriĭ din lume să se facă un singur arbore mare, mare ; aș dori ca toate topoarele din lume să se facă un singur topor mare, mare ; Să taiŭ apoĭ cu acel topor acel arbore și să fac din el un biciŭ, pentru aciia carĭ întorc cuvîntuluĭ luĭ Dumnezeŭ spatele, se opresc însă cînd e vorba de o poveste“.

Altă dată predica virginelor. Căcĭ ca om priceput și nelenevos ce era, ințălesese că una și aceiașĭ predică nu poate să se potrivească pentru toțĭ, că e un scandal să biciueștĭ viciile părinților dinaintea copiilor, să strivieștĭ pudoarea virginelor în fața tinerilor, să adormĭ pe ceĭ bătrînĭ cu predicĭ de copiĭ. El întrodusese decĭ predicĭ separate, după vrîstă și sex.

Predica zic virginelor, și precum se vedea din gesticulațiunile și sudorile sale, predica foarte vîrtos.

„Cu toate că, zicea el, în de-ale moralitățiĭ *nicĭ una din voĭ* nu plătește nicĭ barba popeĭ, că primițĭ pe Satana în sînul vostru, îl ospătațĭ și-l îngrijițĭ, orĭ cînd are poftă să tragă la voĭ, totușĭ *una* este între voĭ maĭ cu seamă, *una*, care este un adevărat otel de dracĭ, rușinea fecioarelor, desperarea Sfînteĭ Mariĭ. Și ca să o cunoaștețĭ toate și să vă ferițĭ de ea ca de o adevărată ciumă, vreaŭ s-o însemnez chiar acuma, cu însășĭ mîna mea“.

La aceste cuvinte rîdică voluminosul său manual de predicĭ, legat în piele de bivol și ferecat cu bălămălĭ de alamă, precum era moda pe acele timpurĭ solide, și face o pornire de pe anvon, ca și cum ar vrea să-l arunce aceleĭ criminale în cap. Atuncĭ ce să vezĭ ? Ca prin bagheta magică dispar toate fetele sub băncile ce se află prin bisericele occidentale. Abraham a Sancta Clara își rîde în barbă și așteaptă. După un lung interval de liniște mortuară, încep a răsări unul cîte unul drăgălașele căpușoare de sub băncĭ, ca floricelele de sub earbă după ploaie. Cînd se ivi și cel din urmă, Abraham reia vocea sa de Jupiter Tonans, și exclamă :

„Vaĭ, ce rușine ! Despică-te catapiteazmă ! Eu credeam că numaĭ *una, una* este așa, și voĭ sînteţĭ *toate, toate* !".

Rog pe amabilele mele cititoare, de se va afla vreuna care să-mĭ facă onoarea de a mă ceti, — tot ce se poate în țară bacalauriaților, sub orĭ cîtă latină te-ai refugia, — să nu se teamă că li-aș fi întins, Doamne ferește, în opusculul de față, unde doctrina severă dansează de treacă-timpul cu un satir, vre-o cursă de feliul nepoliticosuluĭ călugăr. Căcĭ maĭ înainte de toate trăim într-un secol cu o mie de anĭ maĭ înaintat — (bine înțeles în moravurile de a vorbi) — de cît D sa ; apoĭ nu-s de loc călugăr, ci din contra, am dorurĭ încă și speranțe ; în fine n-aș vrea sub nicĭ-un cuvînt să creiez un *casus-belli* între știință, poezie și.. *femeie*... Căcĭ de v-ațĭ apuca să interpretațĭ acest op, adică pe romînește să-l tragețĭ de păr, apoĭ nu garantez că n-ațĭ scoate din el feliurite feliurĭ de închierĭ, unile maĭ clare decît altele ;

„Dați-mĭ treĭ rîndurĭ din scrisoarea cuiva și-l spînzur la sigur".

A zis cu drept cuvînt nu știu cine. Și nu-ĭ păcat oare să spînzurațĭ pe autorul unuĭ așa op ?

Să-mĭ scuzațĭ apoĭ în sfîrșit multele și poligloatele citate ce vețĭ întîlni în acest *potpuriŭ* literar. Oare Domniile Voastre cucoanelor și duducilor, cînd eșițĭ în public, nu vă atîrnațĭ de D-voastră toate perinele și perinuțele în

chip de sînurĭ și de turnururĭ[21]); tot aurul, argintul, alama și toate pietrele din lume, zise prețioase, — (a căror valoare stă în aceia că se găsesc greŭ, — nu poțĭ face nimica trebuincios cu ele și vă fură valoarea D-voastră și timpul altora!) — în chip de cercei, inele, broșe, mărgele, etc. etc. ca să fițĭ și maĭ frumoase, și maĭ drăgălașe încă? — și ar maĭ cuteza cine-va în urma acestora să maĭ zică că nu sunteți frumoase și drăgălașe cum vroițĭ să fițĭ? — Și unuĭ opuscul, din fire prea săc, să nu-ĭ fie permis a se împodobi cu citate?

„So ein Citat ziert den ganzen Menschen",
Un citat de-acestea împodobește pe om cu totul.

Zice cu drept cuvîntul menționatul Heine. Citatele sînt podoabele, sînt turnurile (și cerceiĭ) autoruluĭ.

Și fiindcă-ĭ vorba de citate și iar de Heine, să vă maĭ citez frumosul pasaj din c. XI din Deutschland (Germania), a luĭ Heine, căcĭ acest citat se potrivește aicĭ ca și dantelele și volanele de pe rochiile femeilor cu chestiile estetice. Ele-s la modă, și sigur că trebuie să prindă, să fie frumoase:

„Iată-o decĭ această pădure Teutoburgiană, descrisă de Tacit și iată și clasica baltă, unde s-a înfundat și a perit Varus, cu legiunile luĭ. Aicĭ l-a învins șeful Heruscilor, Hermann (alias Arminius), nobilul eroŭ; în acest glod răŭ mirositor și-a cîștigat națiunea Germană, întăia sa victorie".

„A! dacă Herman n-ar fi cîștigat bătălia, cu hordele sale de blonzĭ răsboinicĭ, nu ar maĭ fi libertate (?!) germană, ci ne-am fi făcut Romanĭ. Limba și obiceiurile latine ar fi singure stăpîne în țara noastră. La Münich aĭ vedea vestale și *Șvabiĭ* s-ar chema „*Quirites*". *Hengstenberg*[22]) ar fi un Aruspiciŭ și ar cerceta măruntaiele boilor; *Neander*[23]) ar fi un Augur și ar pîndi sborul pasă-

---

21. Așa era moda prin 1888, cînd s-a scris acest op.
22. *Hengstenberg* scriitor și romancier german, puțin cunoscut.
23. *Neander* (Ioachim Neumann, zis), poet german, născut la Brema în 1610, mort la 1680. A scris poeziĭ religioase cu oare care reputație. A fost predicator și directorul unuĭ gimnaziŭ, în general se poate spune că n-a știut a muri la vreme.

rilor. *Raumer* [24]) n-ar fi o canalie germană, ci un biet ticălos de Roman și *Freiligrath* [25]) ar face versurĭ fără rimă, ca odinioară Flaccus Horatius. Ordinarul cerșător *tata Ioan* (*Vater Iohan*) ar fi vre-un mojic cu terminație latinească. Pe Hercule, (zăŭ așa!), învațatul *Massmann* [26]), ar vorbi latinește: *Marcus Tullius Massmannus*! Amiciĭ libertățiĭ s-ar lupta astăzĭ în arenă, cu leiĭ, hienile și șacaliĭ, în loc de a se bate cu cîniĭ, în coloanele unor îngrozitoare jurnale micĭ, cotidiane. Am avea astăzĭ un Nerone, în loc de treĭ duzinĭ de „părințĭ aĭ patrieĭ". Ni-am tăia cu curaj vinele în baie, uitîndu-ne cu o nobilă mîndrie la zbiriĭ tiranieĭ. Și în această luptă supremă, *Schelling* [27]) ar juca rolul luĭ Seneca și noĭ am zice pictoruluĭ nostru *Cornelius* [28]): *Cacatum non est pictum*".

---

24. *Raumer* (Fred. Ludovic George de...) istoric german, născut la Woerlitz, lîngă Dessaŭ, la 1781 și mort la 1873. Profesor la Breslaŭ, apoĭ la Berlin, membru al academieĭ, deputat în Parlamentul din Francfurt la 1848, însărcinat de afacerĭ, etc. a scris binișor și a fost foarte cunoscut pe timpul luĭ. Se citează: Istoria Hohenștaufilor, Istoria Europeĭ, a Anglieĭ și Statelor Unite, etc.

25. *Ferd. Freiligrath*, poet german. S-a născut la 1820 la Detmold și a murit la 1876.

La 1848 părăsi Germania și se duse în Anglia. El a introdus poesia pictureĭ după natură. Limba sa ie îndrăzneață și rima sunătoare. Heine l-a ridiculizat mult. A tradus din franțuzește și englezește cu oare-care merit. Heine zice de el că pentru întăia oară cînd l-a văzut, i s-a părut a fi un bărbier, gata să-țĭ scoată măselele.

26. *Massmann*, profesor universitar. Nu s-a remarcat prin ceva deosebit, decît că a publicat vechiĭ autorĭ germanĭ, poețĭ și istoricĭ, traducîndu-ĭ în limba curentă.

Cu drept cuvînt se poate zice de toțĭ aceștĭ citațĭ de Heine, că aŭ meritat ironiile luĭ Heine, fiind maĭ mult orĭ maĭ puțin celebritățĭ uzurpate, talente ordinare și groaznicĭ pretențioșĭ.

27. *Schelling*, Fred. Wilh. Iosef, celebru filosof german, s-a născut la Leonberg, în Würtemberg, la 27 Ianuarie 1775, și a murit la băile din Ragatz. (Svițera), la 1854. A studiat cu Hegel la Tubing, a ascultat la Jena cursurile luĭ Fichte, a urmat la Leipzig, etc. nu numaĭ filosofia și religia, dar și matematicile și științele naturale. A luat chiar doctoratul în medicină. La 23 anĭ fu numit profesor la Jena și era foarte ascultat. Schiller și Goethe eraŭ admiratoriĭ luĭ. Fu apoĭ pe rînd profesor la Würtzburg, la Münich, Erlangen, Landshut, Berlin, etc. cu un succes din ce în

„Slavă Domnuluĭ! Hérman a cîștigat bătălia și Romaniĭ aŭ fost alungațĭ. Varus a fost învins cu legiunile luĭ și noĭ am ramas Germanĭ. Da, noĭ am rămas Germanĭ, vorbim nemțește ca odinioară; un măgar se cheamă tot măgar și nu *asinus* și Șvabiĭ sînt Șvabĭ. (Ein Esel ist ein Esel und nicht ein *Asinus* etc.) Raumer iĭ o canalie Germană și capătă decorația „Aquila Prusieĭ". Freiligrath face versurĭ rimate și nu a ajuns un Horațiŭ".

„Slavă Domnuluĭ, Massman nu știe nicĭ o vorbă latinește și D-na *Birch Pfeifer* [29]) se mărginește a scrie drame..."

„O Hermann! Ție-țĭ datorim aceste binefacerĭ. Așa dar, chiar pe drept țĭ se ridica un monument la Detmold. Chiar și eŭ am subscris céva [30]).

Și cînd te gîndeștĭ că sărmanul Heine a fost alungat, espulzat din țara luĭ, în urma stăruințelor multor profesorĭ universitarĭ chiar!! [31])

---

ce maĭ mare. Lecțiile și cărțile luĭ atrăgeaŭ asupră-ĭ atenția Europeĭ întregĭ. Bavaria îl făcu președintele Academieĭ de științĭ, conservator general al colecțiilor publice, consilier intim al regeluĭ și nobil. Academia de științĭ morale din Paris îl alese membru și după învitarea regeluĭ Prusieĭ se duse la Berlin, și ocupă în 1841 catedra ocupată de Fichte, profesorul săŭ și de Hegel, rivalul săŭ în filosofie. A scris foarte multe opere de filosofie, și se prenumeră printre ceĭ maĭ marĭ filosofĭ aĭ veaculuĭ, alăturĭ cu Kant, Fichte, etc. E unul din corifeiĭ filosofieĭ germane și din ultimiĭ apărătorĭ aĭ idealismuluĭ.

28. *Cornelius*, pictor german, o aurea mediocritas, care totușĭ a avut răsunet pe timpul luĭ, răsunet ce a perit chiar înaintea morțiĭ luĭ. Și luĭ ca și luĭ Neander.

29. *Birch Pfeifer*, Romancieră, foarte pretențioasă și fantastică în stil.

30. „Die Deutschen sind etwas unglücklich mit ihren Monumenten! Sie setzen dem deutschen Hermann ein Denkmal, wenn alle Deutschen französisch sprechen, und sie setzen dem Beethoven ein Denkmal, wenn er in Wien von Strauss und Lanner verdrängt worden ist".

Nemțiĭ îs cam nenorocițĭ cu monumentele lor. Fac luĭ Hermann Germanul unul, cînd toțĭ Nemțiĭ vorbesc franțuzește, și luĭ Beethoven cînd în Viena iĭ luase locul Strauss și Lanner.

Saphir.

31. „Aus Hochachtung für seine grossen Männer, setzt der

Criticĭ, voĭ, cu florĭ deșarte,
Carĭ roadă n-ațĭ adus...
Incurcațĭ numaĭ o lume,
Cînd nimic n-avețĭ de spus!!

Să maĭ amintesc în fine și de nemuritoriul *Mark Twain*, spiritualul povestitor al propriilor dar americanelor sale întîmplărĭ, singurul care azĭ maĭ face să rîdă tînărul și bătrînul continent, blazate până în măduva oaselor — ocupate fiind orĭ numaĭ cu abstracțiile *euluĭ* filosofic, orĭ numaĭ cu realitatea cîștiguluĭ.

Și după o așa de lungă călătorie prin cele două lumĭ; după ce am înșirat în fața dv. pe toțĭ mariĭ cugetătorĭ, carĭ aŭ zguduit lumea și veacurile cu rîsul lor, adînc tăietor în carnea putredă a organizațieĭ noastre sociale orĭ a moravurilor noastre, spre a vedea înșivă că a rîde îĭ o nevoie și fiziologică și morală, nevoie înălțătoare de suflet și dătătoare de viață; căcĭ zice și Schopenhauer:

„Ceia ce contribuie la fericirea omuluĭ este veselia. Această calitate singură poate înlocui orĭ-ce altă avere, pe cînd ea însășĭ nu poate fi înlocuită prin nimic, și truismul: *Cine rîde mult e fericit, și cine plînge e nefericit*, va rămîne pentru tot-deauna un adevăr salutariŭ, de și Cirero a scris“:

Aristoteles ait omnes ingeniosos melancholicos esse, adică Aristotel zice că toțĭ oameniĭ ceĭ marĭ (n-ar fi de o măsură!) îs triștĭ;

iar Shakespeare, în negustorul din Veneția zice:

„Natura în vremea eĭ, a zămislit cele maĭ pocite mutre: uniĭ carĭ tot clipesc din niște ochișorĭ plinĭ de veselie și rîd — ca papagaliĭ — de un cimpoier, și alțiĭ cu o privire așa de oțărită, în

---

Mensch ihnen gleich Monumente und Denkmäller, und ihnen zu beweisen, dass man sonst bald nicht an sie denken würde“.

Ibidem.

Ca o deosebită considerație pentru oameniĭ marĭ, le rîdică societatea îndată monumente și statuĭ, ca să li arăte că altfeliŭ nu s-ar maĭ gîndi la dînșiĭ.

cît odată cu capul nu și-ar arata dinții întrun surîs, chiar dacă bătrînul Nestor s-ar jura că gluma-ĭ bună".

Aforisme de Schopenhauer
trad. de T. Maiorescu.

După ce am încercat să vă întroduc oare-cum în marea comedie tragică, ce am să vă desfășur înaintea dv., mărginindu-mă cum zice Schopenhauer a spune ceia ce mi-a trecut prin minte, numaĭ să-mĭ fi părut vrednic de împărtășit, și să nu fi fost zis de alțiĭ în acelaș fel; — căcĭ o prea completă sistematizare aduce urîtul; după ce am încercat să vă capăt pentru glume și rîs ca să pot rîde în voie cu dv. de cele ce vețĭ vedea și ca să nu vă dațĭ de partea șicanorilor meĭ; sigur acum de dv. și de mine să li zic acestor șicanorĭ un cîntec bătrînesc, să crape de necaz și criticiĭ și critica:

Cîrîițĭ cît va plăcea,
Eŭ de rîs n-oiŭ înceta;
Căcĭ ciuda și voia rea
Nu-s în lume partea mea.
Voĭ in vecĭ vețĭ critica,
Ieŭ mereŭ oiŭ fluera;
Făr-de grijă oiŭ tot cînta,
Tot cînta și tot juca;
Făr-de grijă oiŭ tot hori,
Căcĭ nu am la ce jăli.
Iar cheful și voea bună
Tot la bine el te mînă;
Și ciuda ie piază rea
De-țĭ face viața grea.
Cîrîițĭ cît va plăcea,
Ieŭ de rîs n-oiŭ înceta,
Și cheful nu mi-oiŭ strica.

Ba încă li-oiŭ turna și una latinească, să nu maĭ aibă ce zice:

Pereant stultitia,
Pereant censores,

Vivant cum laetitia
Laeti scriptores.

adică : La naiba nerozie
La naiba criticarĭ,
Trăiască-n veselie,
Veseliĭ cărturarĭ.

Fiţi pururea veselĭ

Apostolul Pavel.

(Va urma)

D. G. IAMANDI

Impărțirea pămîntuluĭ

(Trad. din Schiller)
Die Theilung der Erde

Luațĭ această lume! A voastră ea să fie
Zeus a strigat la oamenĭ, din înălțimea sa.
V-o daŭ drept moștenire și parte pe vecie,
Dar vraŭ ca voĭ frățește să vă împărțițĭ în ea.

Atuncĭ orĭ-cine poate să iee, se grăbește,
Cu hărnicie-aleargă și tînăr și bătrîn,
La roadele cîmpieĭ plugarul năvălește,
Iar nobilul vînează prin a păduriĭ sîn.

Ia negustorul totul ce-ncape în hambare,
Și starețul alege din vinurĭ cel maĭ bun,
Iar regele-șĭ închide și drum și pod ce are,
Zicînd: „De-acum zecimea pe ele am să pun".

„Din toțĭ ah! numaĭ singur a trebuit eŭ oare
Să fiŭ uitat de tine, eŭ credinciosul tăŭ"?
Ast-fel din pept s-aude eșindu-ĭ vaet mare,
Și în genunchĭ s-aruncă la tron, la Dumnezeŭ.

„Și dacă-n a lor țară dulcĭ visurĭ te opriră
Răpunsă Zeus, cu mine acum ce te sfădeștĭ?
Tu unde fosta-ĭ oare cînd lumea-șĭ împărțiră?"
— Eram, zise poetul, în sferele-țĭ cereștĭ;

Se desfăta privirea-mĭ la fața ta senină,
Auzul meŭ la ceriu-țĭ de armonie plin ;
Ah ! iart-aceluĭ spirit orbit de a ta lumină,
Că a perdut el toate ce-n lume-ĭ se cuvin.

„Ce-ĭ de făcut ? Zeus zise, căcĭ lumea este dată,
Vînat, merinde, roade, nimica nu-ĭ al meŭ,
Vraĭ tu în ceriŭ cu mine să-țĭ ducĭ viața toată ?
De cîte orĭ veni-veĭ, ți-l voiŭ deschide eŭ.

GH. GHIBĂNESCU

Donicĭ şi Alexandrescu în 1842

Cine a cetit cu luare aminte scrierile luĭ Gr. Alexandrescu paralel cu ale luĭ Donicĭ şi-a format convingerea de variatul talent al luĭ Alexandrescu faţă cu relativa personalitate literară a luĭ Donicĭ.

Alexandrescu a fost un spirit meditativ de prima mînă. Era o minte aprinsă de ideĭ marĭ, şi nu arare orĭ îl vedem filosofînd asupra vieţiĭ, asupra patrieĭ, şi soarteĭ omuluĭ cu o putere de concepţie şi cu o claritate de frază şi plasticitate de stil, ce te face a simţi o neîntrecută plăcere a-l ceti şi receti.

Varietatea talentuluĭ luĭ Alexandrescu este în adevăr cauza că a produs cîte puţin în fie-care gen literar. Tema aceasta a talentuluĭ poetic o şi discută Alexandrescu în vestita scrisoare către I. Văcărescu.

Pentru moment vom elucida o chestie, care pe cît ştiŭ din cele citite în tratatele de literatură şi în studiile publicate până acum, nu s-a atins, necum să se elucideze.

* * *

Sîntem înainte de 1842, decĭ cu mult înainte de Unire. Intre literaţiĭ romînĭ era o corespondenţă şi comunicare de ideĭ; se începuse atît în Iaşĭ cît şi în Bucureştĭ scoaterea de reviste, în care tineriĭ scriitorĭ îşĭ dădeaŭ întîlnire schimbînd ideĭ şi aspiraţiunĭ şi contribuind pe nesimţite la cimentarea uniriĭ în gîndurĭ şi simţirĭ.

Negreșit că în acel timp de reciprocă comunicare între fruntașii scriitori trebuie să se fi stabilit o legătură și între Donici și Alexandrescu.

C. Negruți corespunde cu Eliade în chestie de limbă; M. Cogălniceanu cu Bălcescu în chestii de istorie; el aduna la Minjina lui pe toți fruntașii scriitori munteni și moldoveni. Ba ce e mai mult: legătură se făcu cu Brașovul, unde Andrei și Iacob Mureșanu, cum și Gh. Bariț, redactorii *Foaei pentru minte, inimă și literatură* și ai *Gazetei Transilvaniei* stringeaŭ la un loc pe scriitorii Moldoveni și Munteni, cînd cenzura nu le îngăduia a-și publica scrierile lor în țară.

In acest răstimp de frățească și patriotică comunicare de idei s-a făcut un schimb de vederi între Donici și Alexandrescu.

Donici cel care a scris 87 fabule și 12 alte poezii, în răstimp de 30 de ani de activitate literară, de și făcuse o frumoasă impresiune prin primele sale fabule publicate în anul întâiŭ al *Daciei literare*, găsi cu cale a observa că Alexandrescu e *prea leneș*, el care scosese în 1832 și 1838 două mici volumașe de versuri de cîte 120 și 55 pagine.

Chestie de perspectivă! Nici Alexandrescu nici Donici n-aŭ fost condee productive, dar alese.

Obosit se vede Donici cu traducerile și prelucrările din *Criloff* găsește de cuviință — aceasta prin 1841 — să scrie fabula *Rîul și Heleșteul,* hărăzită d-lui Gr. Alexandrescu.

Donici face o comparație între un heleșteŭ și între un rîŭ; unul — rîul se agită într-una, curgînd la vale și purtînd pe undele sale felurite bărci, luntri, și plute fără a se simți obosit vre-o dată; pe cînd din contra heleșteul sta liniștit pe patul săŭ de glod, mișcîndu-și abia linele sale valuri. Urmarea a fost că rîul cel pururea curgător a continuat de a-și mănținea apele sale, pe cînd liniștitul și mocirlosul heleșteŭ supus la razele soarelui a secat de tot.

E interesantă aplicarea ce face Donici, adică învățătura ce scoate:

„Așa talentele, cînd lenea le cuprinde,
„Slăbind din zi în zi, se pierd fără a se 'ntinde."

In germene Donici recunoaște lui Alexandrescu un talent, care însă stînd în lenevire se va slăbi și pierde cu timpul.

Donici purta un viŭ interes lui Alexandrescu. Cu prilejul du-

ceriĭ luĭ în Bucureștĭ în niște pricinĭ de proces — nu știm anume care, — cum el singur ne spune în poezia „D. Gr. Alexandrescu“

„Cînd țintirea-mĭ *aicĭ* este la un alt-fel de ideĭ,
„Care nu cer epistole, nicĭ fabule de glumit
„*Ci protesturĭ, reclamațiĭ dreptuluĭ de sprijinit*“,

găsi — zic — momentul să scrie o epistolă în versurĭ poetuluĭ muntean, [illegible] epistolă nicĭ maĭ mult, nicĭ maĭ puțin dorește ca Alexandrescu să scrie maĭ mult.

„...pentru a noastră slavă“ ;

și-l îndeamnă să nu bage de samă la nevoĭ și la nemulțămirĭ, care n ar trebui să strice unuĭ talent ca al luĭ Alexandrescu :

„Talentul tăŭ este mare și sama țĭ va fi maĭ grea
„Cînd din orĭ-ce întîmplare a-l părăsi tu veĭ vrea
„Toțĭ poețiĭ cearcă-n lume felurĭ de nemulțumirĭ
„Dar din ele scînteiază cele maĭ viĭ simțirĭ“.

Donicĭ zice luĭ Alexandrescu că talentul e un dar dat din ceriŭ, de care dar fie-care are a-șĭ da samă.

„Știĭ prea bine că talentul este de la ceriurĭ dat
„Și orĭ-care-șĭ va da samă cum în lume l-a tratat“.

Ca încheiere Donicĭ zice :

„Scrie ! scrie ! iată-țĭ legea, ce trebue s-o urmezĭ,
Pentru *ca să fiĭ ca rîul* și-n viitor să viezĭ“;

căcĭ

„ ..a mea dorință este : *ca tu să fiĭ vegnic rîŭ,*
„*De poeziĭ curgătoare,* de talentul cel maĭ viŭ“

Care să fi fost supărarea, care a încătușit pentru moment activitatea literară a luĭ Gr. Alexandrescu ?

Ne-o spune Ioan Ghica în „Amintirĭ despre Gr. Alexandrescu“,

„Cînd m-am întors în țară — pe la 1841 — am găsit pe Alexandrescu ... ca pensionar supt cheie și cu pază de soldat, cu pușcă la ușă. Iată cum meritase el aceste onorurĭ. Generalul-consul găsise în înalta-ĭ judecată că în fabula *Lebăda* și puiĭ *Corbului,* vulpea vicleană seamănă aidoma cu guvernul, ce reprezintă ; că puiĭ corbuluĭ eraŭ nevinovațiĭ de Romînĭ, și Lebăda, omul care dă sfaturĭ bune, și ceruse pedeapsa cutezătoruluĭ autor.

„A zis.
„Că lupiĭ, urșiĭ, leiĭ vorbesc de stăpînire
„Că lupul e cutare ce judecă, despoae,

„Şi ia de pe om pelea ca lupul de pe oae;
„Că lebăda e omul, ce dă povăţuire
„Acelor care umblă pe calea de peire".
(Epistola cătră Voinescu II).

Aşa era pe atuncĭ; o vorbă rea la palat, o simplă bănuială a consuluļuĭ, te ducea nejudecat şi deadreptul la puşcărie saŭ cel puţin la vre-o mănăstire.

...„Poliţia, după ce şi-a satisfăcut pe deplin curiozitatea, citind treĭ lunĭ — zi şi noapte — hîrtiile luĭ Alexandrescu, a declarat... că avea ordin să elibereze pe prizonier".

Desgustat Alexandrescu de nedreptăţile ce suferise din partea consuluĭ rusesc, fu nevoit a-şĭ întrerupe activitatea literară; cînd? tocmaĭ în momentul cînd Donicĭ îĭ adresează acea scrisoare, prin care îl îndemna să scrie ca să fie ca şi rîul cel maĭ veşnic curgător, iar nu ca heleşteul, care secat de arşiţa soareluĭ a încetat de a maĭ fi.

Motivat de aceasta, Alexandrescu se pune şi scrie frumoasa *Epistolă d-luĭ A. Donicĭ,* fabulist moldovean, care o găsim în ediţia din 1842, tipărită la Iaşĭ.

Alexandrescu răspunde luĭ Donicĭ pe o temă cu mult superioară.

După ce întăiŭ îĭ arată că se simte măgulit de lauda nemăsurată, ce-ĭ face talentuluĭ săŭ poetic, el, cu modestie, zice că nu ştie de e înzestrat saŭ nu de la natură cu un asemenea talent, dar că ştie să-l preţuiască. Numaĭ el nu poate imita pe un Torquato căcĭ în nenorocirĭ, grijĭ, necazurĭ, supărărĭ — muza luĭ tace.

Crede apoĭ că talentul e din ceriŭ dăruit; dar că nu e în totul potrivită asemănarea cu rîul, *asemănare pe cît se vede favorită luĭ Donicĭ.* Şi iată pentru ce: Rîul de şi străbate cîmpiĭ, şi trece printre florĭ şi pietre apa luĭ rămîne neschimbată; pe cînd sufletul omuluĭ pălit de nenorocirile vieţiĭ nu se poate să nu se schimbe.

„Iar prin relele vieţiĭ e maĭ greŭ să te strecorĭ".

După ce arată că el personal nu poate îndura aceste rele fără a-l mişca adînc şi îl reduce la o veşnică tăcere, arată că în vremile de astă-zĭ, cînd cea maĭ inofensivă gîndire, ţi-o tălmăceşte şi ţi-o răstălmăceşte, şi cînd chemat la tribunal ţi se cere socoteală

de cele scrise, sigur că nu maĭ aĭ nicĭ îndemnul nicĭ pofta de a maĭ scrie.

„...fiind că am aflat că scriĭ,
„Fiind că vorbeştĭ cu noriĭ şi puĭ slove pe hărtiĭ
„Ado versurile tale, avem pofta să cetim,
„Şi de n-aĭ atins pe nimenĭ, noĭ osînda-ţĭ mărginim".

Obosit dar de atîtea şicanărĭ, ce i s-aŭ făcut, Alexandrescu s-a hotărît să nu maĭ scrie, ci să imite exemplul celor din Grecia, unde, după cum zice zice Suţu într-o carte:

„poţĭ să scriĭ orĭ ce-ţĭ place, *fără vorbe şi ideĭ,*

Mulţĭ din scriitoriĭ noştri aŭ acest talent de a lucra ca în Grecia şi văd că o duc prea bine, şi decĭ

„...o să-ĭ imitez
„O să-ĭ întrec de se poate, *nimic n o să maĭ lucrez*".

Iată dar din punctul de vedere al autoruluĭ o scuză bine îndreptăţită.

De-ar fi răspuns numaĭ atîta Alexandrescu, n-aş fi ţinut să relevez nimic, căcĭ cele zise până aicĭ sînt ştiute de toţĭ.

Cenzura aspră, care era pe atuncĭ în Muntenia ca şi în Moldova, a atras asupra multora *avertismentul, cnutul, închisoarea* saŭ *amenda,* luînd de bune vorbele luĭ M. Cogălniceanu. A păţit şi Alexandrescu, ce a păţit la noĭ mulţĭ alţiĭ ca A. Russo, Cogălniceanu şi Negruţi, Bălcescu, Cîmpineanu, etc.

Dar Alexandrescu căutînd a se îndreptăţi faţă cu Donicĭ de neactivitatea sa:

„numaĭ din vreme în vreme aĭ să afli că trăesc
„şi muzele din Moldova că ştiŭ să le preţuesc",

Alexandrescu zice că în Moldova sînt oameniĭ maĭ dămolĭ, nu se ating de nimene, şi că dar scriitoriĭ pot scrie orĭ-ce în tihnă.

„*La voĭ* sînt maĭ dămolĭ oamenĭ; eĭ nu se ating de nimic"; pe cînd *la noĭ* daĭ de nevoe, orĭ-ce aĭ zice. De vreĭ să cînţĭ eroismul celor vechĭ, îţĭ găsesc pricină că *i-aĭ făcut pe dînşiĭ ticăloşĭ.* De lauzĭ pe cine-va şi-ĭ spuĭ că-ĭ cinstit, îţĭ găseştĭ beleaua *că pe eĭ i-aĭ satirat.*" Faţă cu această stare de lucrurĭ din Muntenia, Alexandrescu se întreabă, răspunzînd luĭ Donicĭ:

„Aĭ fi zis cu îndrăzneală de-un vulpoiŭ judecător,
„Că îl vezĭ cîte-o dată cu puf alb pe botişor?

„Că în cumpăna dreptăţiĭ caşul el l-a cumpănit,
„Pănă ce prigonitoriĭ cu nimic s-aŭ pomenit?

*
* *

La voĭ sunt maĭ dămolĭ oamenĭ! iată o afirmare care ar explica caracterul moale şi împăciuitor al Moldovanuluĭ, faţă cu firea aprigă a Munteanuluĭ. Iată o afirmare a firiĭ deosebitoare între liniştitul şi cumpătatul Moldovan, faţă cu Munteanul; în fine o afirmare că pe la 1842 *situţiunea politică în Moldova era maĭ blajină şi îngăduitoare, pe cînd în Muntenia era maĭ îndărjită.*

Şi afirmarea luĭ Alexandrescu consună cu starea politică a timpuluĭ. Să nu ni se pară o simplă şi goală afirmare. Din orĭ-ce punct de vedere am lua o, ea cuprinde mult adevăr.

Prin aceasta ne vom explica maĭ pe urmă caracteristica deosebitoare a fabulelor luĭ Donicĭ şi Alexandrescu, pe tema pusă de însăşĭ Alexandrescu.

Pentru caracterizarea epoceĭ, în care ne aflăm, îmĭ place a reproduce textual un pasaj din o lucrare a mea *inedită*, întreprinsă acum 14 anĭ asupra satiriĭ la Romînĭ. Iată cum apreciam atuncĭ timpul, care a priit fabuleĭ:

„In adevăr, dacă ne uităm la istoria regeneraţiuniĭ noastre, observăm un lucru. Curţile protectoare temîndu-se de curentul de renaştere ce se ivise la noĭ, căutase a-l înăbuşi, de aicĭ s-a născut la noĭ acel sistem de opresiune a căruĭ expresiune e regulamentul organic şi *cenzura* pentru cărţĭ. De atuncĭ s-a început acea luptă neegală între cele două curente, cel de emancipare naţională—liberal, şi între cel apărător. Uniĭ luptaŭ cu forţa, alţiĭ cu cuvîntul şi căutaŭ a deştepta spiritul naţional prin diferite mijloace. Dar apăsarea exista şi era imposibil de a uza de o prea mare libertare; de aceea vom observa că multe genurĭ literare aŭ stînjinit la noĭ în ţară pe acea vreme, tocmaĭ din această causă, iar altele saŭ desvoltat foarte tare pentru că se acomodaŭ împrejurărilor. Unul din genurile cele maĭ cultivate în acest timp de opresiune, a fost fabula, care era foarte mult gustată de public. Putem spune cu siguranţă cînd s-a născut Fabula la noĭ, căcĭ ştim de cînd a început şi cît a durat opresiunea, cu care sta în strînsă legătură; căcĭ unde e opresiune se naşte fabula. Aşa dar cînd curţile protectoare aŭ văzut că prin re-

deșteptarea noastră e amenințat protectoratul lor, aŭ început a ne apăsa, și Fabula s-a născut, și Chichindeal și toată pleiada fabuliștilor sînt răsunetul aceluĭ timp. Nu tot așa sta cu satira. Ea neputînd fi cultivată decît în timpurĭ de deplină libertate n-a putut să se nască o dată cu Fabula. Totușĭ întîlnim urme de satire și în timpul de opresiune ; dar acele sînt maĭ mult un răsunet mut care, dacă cutează a se arăta în public, este expus a fi înăbușit pe dată, și autorul eĭ a fi trimes în surgun la vre-o mănăstire saŭ a fi pedepsit.

Cum că aceasta e așa, n-am decît să amintesc pe scriitoriĭ de pe atuncĭ, care cu toțiĭ ne spun de cele ce sufereaŭ bieţiĭ scriitorĭ. Dintre eĭ, voĭ aminti pe Russo care închis în *Soveja*, ne dă raport de starea luĭ de acolo (Rev. Romînă), și maĭ ales pe M. Cogălniceanu, care ca unul ce a lucrat foarte mult la regenerațiunea' noastră a avut a suferi foarte mult.

Cetească cine-va „Dorințele partideĭ naționale din 1848", cum și protestul săŭ contra aceluĭ ce sub numele luĭ satirizase guvernul, și va vedea opresiunea ce domnea atuncĭ. *Cenzura*, *cnutul* și *avertismentul* eraŭ în floare. In asemenea timp era imposibil ca satira să înflorească. Dar ea există nu pe față, ci pe ascuns. Genul literar permis atuncĭ era fabula; pe din dos însă circula și satira, și era și ea atît de gustată că să răspîndea foarte iute în public, mult maĭ iute decît azĭ, cînd fiind libertate satira, a luat o dezvoltare foarte mare, dar deprinsă fiind lumea acum, a ajuns a cădea în desgust. Aricescu ne-a dat o colecțiune de satire, ce circulaŭ prin public între 1840—1860, și carĭ fiind că eraŭ scrise, fără a fi tipărite, le voiŭ numi *satire în manuscript*, cum de ordinar se dă acest nume tragedieĭ romane, care ne ajungînd a fi jucată pe scenă, era numaĭ un exercițiŭ de școală sau de cabinet. Așa sînt tragediile luĭ Seneca, numite de Miard : tragedia în manuscript.

Din cetirea satirelor culese de Aricescu ne convingem că de și era opresiunea și cnutul, și că de și surgunul amenința pe orĭ-ce cap răsvrătitor, totușĭ pe din dos circulaŭ o mulțime de satire, în care se luaŭ în rîs persoane influente, și chiar domnĭ, ca Mihaĭ Sturza, Bibescu, Gr. Ghica, și că eraŭ foarte gustate de public, însă nu puteaŭ fi scoase la lumina zileĭ, căcĭ autoriĭ lor puteaŭ fi pedepsițĭ.

Toate aceste ne arată că satira nu s-a născut o dată cu libertatea, cum putem spune preciz că fabula s-a născut odată cu opresiunea. De aceea originele satireĭ literare la noĭ sînt maĭ întunecate decît ale fabuleĭ. Toțĭ fabuliștiĭ nu sînt în fond decît satiricĭ, de aceea fabula ar putea ocupa primul capitul dintr-un studiu pe larg asupra satireĭ, cum comedia și alte genurĭ, asemenea eĭ, ar putea forma alt capitul. In adevăr aproape toțĭ fabuliștiĭ romînĭ aŭ scris și satire, atuncĭ cînd libertatea a apărut în țară la noĭ, șĭ studiindu-ĭ ca satiricĭ trebue a avea în vedere și fabulele lor, spre a ne face o idee complectă de talentul lor sarcastic. Exemplu avem pe Eliade, care a scris fabule admirabile, și încă din cele maĭ bune, puse de uniĭ ca satire, și capete de operă încă în literatura romînă [1]). Așa e fabula satiră *Măcieșul și florile,* la adresa Rușilor, care prin formă e o fabulă, dar prin fond e o fină satiră. Tot așa putem cita pe maĭ mulțĭ alțiĭ.

Putem dar zice cu dreptul că între satira populară și cea literară trebue să interpunem fabula, anume pentru timpiĭ de la 1820—1850, cînd satira literară începe a se cultiva, și cînd fabula ajunse la apogeul săŭ, căcĭ era așa de cultivată nu numaĭ de literați ci și de școlarĭ, care în ceasurĭ de recreație se încercaŭ a face cîte o fabulă.

Jurnalele de pe acele timpurĭ sînt pline de asemenea producțiunĭ ocazionale, cum e Albina romînă, care prin lunga eĭ durată e martură a treptateĭ noastre desvoltărĭ literare, și ale căreĭ foiletoane sînt pline de fabule, din ca e una, „Musca de țară și musca de poliție“ e a unuĭ elev din Academie A. Hermeziu [2]). Trebue a ne explica aceasta, căcĭ ne surprinde la prima dată. Explicarea ne-o daŭ circumstanțele politice ale aceluĭ timp ; azĭ băețiĭ se încearcă în poeziĭ lirice-amoroase, atuncĭ se încercaŭ în fabule. Iată o deosebire foarte mare, care nu e provenită de la întîmplare.

Cînd fabula devine un exercițiu, cum sînt fabulele luĭ Sion, satira înflorește. Astfeliŭ cînd una cade cealaltă să ridică. Cu circumstanțele politice și sociale se schimbă și genurile literare, căcĭ de ordinar literatura e expresiunea societățiĭ și a ideilor timpuluĭ.

1. Aricescu prefața la colecția de satire, Buc. 1884.
2. Albina romînă 1842, p. 264.

Aşa fabula la noĭ va fi martura opresiuniĭ protectoratuluĭ rusesc, — ursul luĭ Eliade, — cum satira este şi va fi martura libertăţiĭ."

* * *

Din cele zise ar urma că starea politică a îmbelor ţărĭ fiind aceiaşĭ supt raportul protectoratuluĭ rusesc, apoĭ şi manifestarea mişcăriĭ literare va fi aceiaşĭ.

In adevăr Reglementul organic regulase soarta ţărilor romîne aproape în acelaş mod. Curentul de regenerare al ţăriĭ mergea paralel în Moldova şi Muntenia, şi dacă a fost vre-o epocă, în care paralelismul să iasă maĭ în evidenţă, apoĭ a fost în secolul al XVIII-lea şi jumătatea întăia a secoluluĭ al XIX-lea.

Numirea domnilor ţărilor romîne esclusiv de către Turcĭ; schimbarea deasă şi paralelă a hospodarilor în cele 2 provinciĭ, a adus fatalminte o corespondenţă între mişcările politice din Moldova şi Muntenia. Din mişcările politice paralele aŭ decurs curente culturale paralele, din care scoatem pe cel religios ca fiind totdeauna uniform. Asaki în Moldova face acelaşĭ lucru, care l-a făcut maĭ apoĭ Lazăr în Muntenia. Scoalele secundare încep aproape în acelaş timp; ziaristica, teatrul se desvoltă paralel.

Totuşĭ pentru a ne explica maĭ bine acest paralelism, trebue a introduce numaĭ decît nota deosebitoare a curentuluĭ în cele două ţărĭ: *deosebirea de temperament*.

In Moldova mişcarea se face *prin* şi cu îmboldirea păturiĭ oficiale şi administrative. Asaki care este expresiunea activităţiĭ de jumătate de veac ne dă dovadă că a lucrat pururea mînă în mînă cu mitropolitul şi cu domnul. Şi a făcut bine ce-a făcut.

Din contra Eliade a lucrat *adesea* în duşmănie cu oficialitatea. Partida naţională din Muntenia, în cap cu Cîmpineanu, fraţiĭ Golescu etc., lucra adesa în secret, şi cine a cetit memoriile luĭ Eliade în *Isachar*, vede cu mirare că prin tactică deosebită s-a ajuns la acelaş rezultat: progresul literar şi artistic al ţăriĭ.

Era şi în Moldova o tinerime cultă şi iubitoare de progres; expresiunea aceluĭ grup de tinerĭ eraŭ Cogălniceanu, Alexandri şi C. Negruţi. Şi eĭ începuse o mişcare literară, care a avut mare răsunet prin sănătatea curentuluĭ adevărat rominesc, nestricat de latinismul luĭ Laurian, nicĭ de italienismul luĭ Eliade.

După cum în mişcarea literară, Moldova a arătat cumpătarea

Rominuluĭ, așa și în politică partidele înaintate din Moldova n-aŭ agitat lupta pe tema revendicărilor revoluționare, cum apucase partidul înaintat din Muntenia.

Și nu trebue a vedea aicĭ cauza în temperamentul revoluționar al stîngiĭ liberale; nu, căcĭ chiar moderațĭ ca Tel, Eliade și Magheru fac revoluție; pe cînd în Moldova un Asaki lupta alăturea cu blajina oficialitate.

Probabil că sunt multiple cauzele acesteĭ deosebirĭ în mișcarea politico-literară a celor două țărĭ surorĭ; și că deosebirea trebue a o vedea nu numaĭ în temperamentul etnic, ci și în plămădirea stratuluĭ de guvernanțĭ și decĭ în natura guvernuluĭ fața cu pătura boerilor politicienĭ.

Boerimea în Moldova era și maĭ numeroasă și avea tradițiunĭ maĭ adîncĭ; rarĭ familiĭ boereștĭ din Muntenia se puteaŭ făli cu vechimea și măreția caselor marĭ boereștĭ din Moldova. Apoĭ domnia înțeleaptă și plină de tact a luĭ M. Sturza, față cu domniile spulberate ale luĭ Ghica și Bibescu, dispune spiritele în altă direcțiune. Fie că domnul își amintea starea sa, de cînd era efor al școalelor alăturea cu Mitr. Veniamin, avînd de referendar pe Asaki; fie că domnul proteguia prin o neexplicabilă înclinare, persoana tînăruluĭ și ageruluĭ M. Cogălniceanu, fie că în firea oamenilor de pe atuncĭ din Moldova se manifesta acea îngăduială, acea *dămolire, luînd cuvîntul luĭ Alexandrescu*, orĭ cum am privi lucrul, rezultă că spiritele se puteaŭ deda maĭ liber la literatură și artă. *Dacia literară*, *Arhiva romînească*, *Propășirea* sînt dovezĭ de o îndrumare pe cale pașnică și rodnică. *Albina romînească*, *Gazeta de Moldova*, *Foaea Sătească*, *Le Glaneur*, *Icoana lumiĭ*, *Săptămîna*, iată încă cîte-va gazete și reviste, ce complectează cadrul mișcăriĭ de regenerare literară.

Unde maĭ puĭ teatrul încurajat de Vodă, cu un comitet compus din Alexandri, Negruți și Cogălniceanu și cu actorĭ ca *Milu*. Iașiĭ eraŭ atracțiunea exilaților din Bucureștĭ. Un Ioan Ghica, un Laurian, un Barnuț aicĭ își găsesc azilul, la vreme de nevoe. Apoĭ domnia blîndă a luĭ Gr. A. Ghica, care a atras spre dînsa partida unionistă, între care se număra și Vodă.

Iată o stare care, comparativ cu cea din Muntenia, se putea zice maĭ *dămoală*.

„La voĭ sînt maĭ dămolĭ oamenĭ"; eraŭ nu numaĭ oameniĭ, ci și oficialiĭ, guvernanțiĭ.

Cînd în 1841, redactoriĭ Dacieĭ literare publică pentru întăia oară fabulele luĭ A. Donicĭ, sub inițialele *A. D.*, atît redactoriĭ cît și cetitoriĭ aŭ remas încîntațĭ de verva și talentul autoruluĭ, care se desvălea ca un inovator în materie de literatură.

Toțĭ aŭ făcut haz și aŭ primit de bune fabulele luĭ Donicĭ, căcĭ împunsăturile și aluziunile indirecte i-aŭ făcut să rîdă, iar nu să-l urmărească judecătorește.

Fabule scris-aŭ și Alexandrescu, o deosebire însă se vede între chipul unuia și al al altuia de a înjgheba o fabulă.

* * *

O fabulă ca compunere literară se compune din două părțĭ: *narațiunea* și *morala*. Nu mă voiŭ opri asupra considerentelor literare și stilistice ale celor două părțĭ. Pe scurt, narațiunea cată să fie scurtă, preciză, și clară; morala să fie maĭ scurtă ca narațiunea, și să cuprindă învățătura ce trebue să scoatem din ea.

A face ca Cichindeal fabula: o narațiune scurtă de tot, iar cu o morală colosal de lungă, e a greși genul literar.

De multe orĭ morala e pusă la început: nu arare orĭ morala se cuprinde în însășĭ narațiunea, maĭ ales cînd e amestecată cu dialogul.

Din acest punt de vedere, dacă privim pe ceĭ doĭ fabuliștĭ, vom observa ceva foarte curios, dar și caracteristic: *în majoritatea fabulelor scrise de Gr. Alexandrescu până la 1842 morala sau lipsește cu totul, sau e așa de generală cà devine aproape impersonală.* Din contra la Donici morala în cele maĭ multe fabule scrise pînă la 1842, e foarte pronunțată și satira mușcătoare prea personală pe alocurea.

Și cu toate acestea Donicĭ rămîne nepedepsit de cele ce scriea, iar Alexandrescu pus la răcoare, treĭ lunĭ din cauza uneĭ fabule fără morală propriŭ zisă: *Lebăda și puiĭ Corbuluĭ.*

Să dovedim cele zise:

In ediția scrierilor luĭ Gr. Alexandrescu, făcută de Ioan Ghica în 1893, găsim și toate edițiunile scrierilor luĭ Alexandrescu; tot acelașĭ lucru găsim și în ediția Șaraga a Fabulelor luĭ Donicĭ, unde la pag. 71 ni se arată ce fabule scrisese Donicĭ până în 1842, anul edițiuniĭ scrierilor și a luĭ Donicĭ și Alexandrescu în Iașĭ, la Cantora foaeĭ săteștĭ.

In 1832 Alexandrescu publică aceste fabule în număr de 5: *Vulpoiul predicator*, *Privighiloarea și păunul*, *Măgarul răsfățat*, *Papagalul și celelalte paserĭ*, *Catîrul ce șĭ lăuda nobilitatea.*

Din aceste 5 fabule, patru n-aŭ nicĭ o morală, iar *una* (Măgarul răsfățat) are una așa de generală, că e inofensivă:

„Nu siliți natura
Vețĭ fi neplăcuțĭ
Cu talentul, care
Nu sînteţĭ născuțĭ".

Pănă în 1838 Alexandrescu maĭ publică încă 7 fabule și anume: *Cînele izgonit*, *Șoarecele și pisica*, *Privighitoarea și măgarul*, *Lebăda și puiĭ Corbuluĭ*, *Privighitoarea în colivie*, *Ursul și lupul*, *Boul și vițelul.*

Din aceste 7 fabule aŭ morală:

Șoarecele și pisica:

„Cotoiul cel smerit
E omul ipocrit"

Ursul și lupul:

„Faptele numaĭ ne dovedește
Fieștecine cît prețuește,
De avem prietenĭ și care sînt".

Celelalte 5 cuprind și dialog și morala lor în cursul narațiuniĭ, și chiar incriminata „*Lebăda și puiĭ Corbuluĭ*" nu cuprinde în narațiune decît următoarea aluziune inofensivă:

„Lebăda a dat oflare
Cum că într-un colț de lume
Intr-un loc cu mare nume
Și pe un frumos pămînt,
Niște paserĭ osîndite
Corbĭ de cîțĭva anĭ numite
In primejdie trăesc".

Decĭ în 1838 îl găsesc pe Alexandrescu *de și inofensiv totușĭ incriminat* pentru fabulele sale.

In 1842 vedem că Alexandrescu a maĭ scris următoarele fabule: *Toporul și pădurea*, *Elefantul*, *Oglindele*, *Cînele și cățelul*, *Pisica selbatică și tigrul*, *Dervișul și fata*, *Dreptatea leuluĭ*, *Lupul moralist*, *Nebunia și amorul*, *Vulpea liberală*, *Merla și bufnița*, *Cucul*, *Uleul și găinele*, *Cînele și măgarul*; în total 14 fabule.

Epoca dintre 1838—1841 a fost cea maĭ productivă, adică tocmaĭ epoca, în care Donicĭ găseşte cu cale a-l critica că e leneş.

Din aceste 14 fabule găsim că aŭ morală următoarele:

Toporul şi pădurea:

„Istoria aceasta, de-o fi adevărată
Imĭ pare că arată,
Că în fieşce ţară
Cele maĭ multe rele nu vin de pe afară;
Nu le aduc străiniĭ, ci ni le face toate
Un pămîntean de-aĭ noştri, o rudă saŭ frate".

Oglindele:

„Cînd al duhuluĭ soare
Luminează adevărul şi-ĭ vine spre ajutor,
In zadar neştiinţa îĭ e împotrivitoare
Soarele o pătrunde şi-l vezĭ triumfător".

Cînele şi căţelul:

„Aceasta între noĭ adesa o vedem
Şi numaĭ cu ceĭ marĭ egalitate vrem".

Pisica selbatecă şi tigrul:

„Gloria străbună pe strămoşĭ cinsteşte
In zadar nepotul cu ea se făleşte
Cînd e, cum se'ntîmplă, un om de nimic",

Dervişul şi fata:

„Cine-a făcut o crimă poate saŭ maĭ multe"

Dreptatea leului:

„....nu pricep cum se poate
Dar văz că ceĭ puternicĭ orĭ unde aŭ dreptate".

Lupul moralist:

„Cînd mantaua domnească este de păr de oae
Atuncĭ judecătoriĭ fiţĭ sigurĭ că despoae".

Vulpea liberală:

*„Cunosc mulţĭ liberali: la vorbe ei s-ntrec
Dar până în sfîrşit cu oase se înec".*

In *Merla şi bufniţa* morala e pusă la mijloc.

„Mulţĭ zic că neamul nostru nu este încă în stare,
Cu altele, să facă cercărĭ de înaintare;
Că învăţătură adîncă, ideĭ, filosofie
Sînt prea vătămătoare l-a luĭ copilărie.

Declamaţia aceasta, pompoasă, îngîmfată
De vreţĭ, poate să fie despoţilor ertată ;
Numaĭ lor le e bună a unuĭ neam orbire,
Căcĭ nu-l lasă să-şĭ vază a sa nenorocire ;
Dar în gura acelor ce o zic pe din afară
Saŭ e o nerozie, saŭ este o ocară."

Cucul :

„Tot omul despre sine lesne se amăgeşte
Nimenea nu îşĭ este aspru judecător,
Dar judecata obştieĭ e o învăţătură.
Mulţĭ ce se cred pe sine un ce rar în natură,
Maĭ lesne zic că lumea nu ştie ce vorbeşte,
De cît să va să-şĭ simţă nimicnicia lor."

Uleul şi găinele :

„E o greşală mare pe hoţĭ să ajutăm,
Până să nu cunoaştem cu cine ne încurcăm,
Eĭ abia se văd slobozĭ şi-adio jurămînt!
La Fontaine, la aceasta vorbeşte ca un sfînt:
Uleiĭ sînt cinstiţĭ,
Cînd sînt nenorociţĭ".

In celelalte 3 fabule morala, de şi nu e zisă, dar e prea vizibilă din acţiunea fabuleĭ :

Aşa în **Elefantul** : *să nu iaĭ un păr maĭ mult de pe oae de cît pielea obişnuită* ; In **Cînele şi măgarul** „*să fiĭ slugă la măgar e mai umilitor şi încă maĭ amar*". etc.

Trec 21 de anĭ şi abia în 1863 găsim pe Alexandrescu maĭ publicînd încă 14 fabule cu o morală prea pronunţată, dar inofensivă, căcĭ deja libertatea preseĭ era garantată prin legĭ şi decĭ nu cîntăresc în judecarea celor ce ne interesază. Totuşĭ pentru lămurirea cititoruluĭ vom da morala cîtor-va :

Bursucul şi Vulpea :

„Vanitatea e mic viţiŭ, dar cu bună încredinţare
Ea adese ne expune la ridicol foarte mare".

Şarlatanul şi bolnavul :

„Cunosc patrioţĭ politicĭ, care aşa exploatez
Simplitatea populară şi eĭ singurĭ profitez".

Corbiĭ şi barza :

„Aceĭ ce de-a ţăriĭ grea soartă profitară.

Ce de străinĭ în posturĭ, în rangurĭ se-nalţară,
Ce prin tradărĭ, baseţă, sînt astăzĭ marĭ bogaţĭ,
Poate şi decoraţĭ
După a mea părere sînt corbĭ neruşinaţĭ"
Dar aşĭ dori să-mĭ spuneţĭ, domnilor cetitorĭ,
(Căcĭ eŭ vorbesc de o ţară
de tot imaginară)
La noĭ se află oare ast-fel de patrioţĭ ?
Dacă aveţĭ de oamenĭ idee aşa de proastă
Las răspunderea toată asupra Dumnea-voastră".

Zugravul şi portretul :

„Redactorĭ, carĭ lăudaţĭ
Pe uniĭ dintre candidaţĭ
Ce proştilor le daţĭ virtuţĭ
Şi elocinţă celor muţĭ ;
Ce pe răĭ faceţĭ virtuoşĭ
Şi patrioţĭ pe ticăloşĭ
Cred că răŭ nu vă potrivițĭ...
Cu vestitul Carcalechi, redactor, care a trăit
Al căruĭ jurnal fabulos
Era destul de mincinos...

In fine *Catîrul cu clopoţeĭ* :

„Cum socotiţĭ şi Dumnevoastră,
Dar eŭ gindesc că-n ţara noastră
Se afla un dregător
Numit chiar Excelenţă,
Ce cu catarul sunător
Poate da concurenţă ;
Care se crede om de stat
Chiar şi politic însemnat
Şi care netăgăduit
De clopoţeĭ este smintit".

Rezumînd cele zise pînă aicĭ despre Alexandrescu, rezultă că în fabulele sale scrise după Regulament îl vedem foarte precaut ; pe cît se poate se sileşte a nu atinge pe nimenĭ, ci a trata totul pe o temă generală de principiĭ morale.

In această direcţiune a spirituluĭ săŭ nu trebue a se vedea o înclinare a talentuluĭ luĭ Alexandrescu.

Din contra pana luĭ Alexandrescu era adesa destul de personală şi veninoasă, ca în *sàtira pentru plecarea luĭ Halcinschi.*

„Pocit, faimos proconsul, model de tiranie
Cumplită fie calea pe care aĭ plutit!
. . . .
Schelet fantasmogoric, ființă infernală
Geraon, trista-ţĭ climă ea n-a produs
Jiganie maĭ crudă, o iazmă maĭ fatală
. . . .
Tiran omeopatic. cum des nu se găseşte. .
. . . .
Pămîntul să te-nghiță, şi dracul să te ia“.

Imprejurările prin care a trecut el, viaţa sa sbuciumată şi plină de nenorocirĭ; închisorile suferite pentru scrierile sale ca *anul 1840* şi *Lebăda şi puiĭ Corbuluĭ*; asprimea regimuluĭ politic din Muntenia, rigoarea exesivă faţă de scriitorĭ; toate ne explică această caracteristică a fabulelor luĭ Alexandrescu: de a fi inofensiv în primele sale fabule, a nu critica decît în mod general şi aproape impersonal defectele omeneştĭ, lucru care îl vedem că face în fabulele din 1863.

Căcĭ „...Te întreb dacă muza ta,

Poftele la tribunale, ar merge să dea cuvînt,
Să spue în bună proză de ce umblă după vînt.
. . . .
Aĭ fi zis cu îndrăzneală de-un vulpoiu judecător
Că il vezĭ cîte-o dată *cu puf alb pe botişor*?
Ca în cumpăna dreptăţiĭ caşul el l-a cumpănit,
Pănă ce prigonitoriĭ cu nimic s-aŭ pomenit?
La voĭ sînt maĭ dămolĭ oamenĭ, eĭ nu se ating de nimic
Aicea daŭ de nevoe orĭ-ce mă încerc să zic.

* * *

Intru cît în această apreciare Alexandrescu are dreptate ne vom încerca a dovedi prin paralelă cu chipul cum Donicĭ aplică acţiunea din faptele omeneştĭ.

Vom lua numaĭ fabulele tipărite în 1842.

Până în 1842 Alexandrescu scrisese 26 fabule, pe cînd Donicĭ scrisese 54; Iată morala la cîte-va din fabulele luĭ Donicĭ.

Lupul şi cucul:

„Intre oamenĭ iar sînt uniĭ
Cu colţĭ de lup înzestraţĭ,
Orĭ în care parte a lumiĭ
Eĭ vor fi tot neîmpăcaţĭ.

Vulpea şi Bursucul:

„*S-ntîmplă şi la noĭ de vezĭ,*
Cum altu-avînd loc, aşa se tânguește
Incît îţĭ vine maĭ să-l crezĭ,
Că abia din leafă se hrăneşte,
Dar astă-zĭ butcă, mîne caĭ,
De unde oare îĭ vin? Şi cînd aĭ vrea să staĭ
Să-ĭ facĭ curată socoteală
De venit şi cheltuială,
N-aĭ zice ca bursucul: **că are pufuşor**
Pe botişor?

Vulturul şi paingănul:

„Cum socotiţĭ şi Dumnevoastră,
Dar eŭ gîndesc că-n lumea noastră
Sînt mulţĭ asemenea ca şi paingu mieŭ
Ce fără osteneală se trag în sus mereŭ,
De coada unuĭ mare,
Şi cărora le pare
Ca singurĭ vrednicesc şi că li s-a căzut;
Cînd spre căderea lor nu trebue maĭ mult
de cît un vîntişor

Parnas:

„Eŭ vreaŭ să aduc minte
Că locul nu dă aminte"

Calul şi călăreţul:

„Şi slobozenia cît e de desfătată
Dar cînd la un norod nu are
A sa măsură înţeleaptă,
Se face primejduitoare".

Două poloboace:

Asemenea în lume

Acelor ce tuturor se laudă și spune
In trebĭ puțin sporește.
Iar cel ce tace
Și treabă face
Acela purure maĭ sigur isprăvește".

Racul, broasca și știuca :

„Așa și la omenire
Cînd in obștie nu e unire
Nicĭ o treabă nu se face
Cu izbîndă și cu pace".

Vulpea pedepsită :

„Ce e, dac-ar fi și-n lumea mare
Văzuta urmă la talharĭ,
Atuncĭ mă jur fără mustrare
Că s-ar vădi și în curțĭ marĭ.

Pismătarețul și șarpele :

„Degeaba vorbesc că nu-ĭ *la draci* dreptate,
Cînd eĭ o și păzesc cu mare scumpătate,
Și cel ce a făcut în lume răŭ maĭ mult
La Tartar purure-i maĭ bine cunoscut".

Saŭ

Dumnezeŭ să ne păzească
De judecata măgărească"
(Măgarul și privighitoarea).

Saŭ

„Orĭ cît de bune rînduele
Cum vor intra pe mînĭ de oamenĭ necinstițĭ,
Și numaĭ de a lor folos povățuițĭ
Se fac îndată rele".
(Lupul nazir)

„Fricoșilor le par puternicĭ numaĭ ceĭ
De care se tem eĭ.
Precum la noĭ a zis o treaptă oare-care,
Doar nu-ĭ armașul mare".
(Șoarecele și guzganul)

Eŭ am văzut boeriĭ, ce sute cheltuesc
Fără căsuță, fără cruțare,

(Și această fabulă chiar lor o hărăzesc)
Dar pe economie mare
Cu căpețelele cele de luminare,
Saŭ după vorba cea bătrînă
Sunt la tărîță scumpĭ și eftinĭ la făină;
Iar cu așa economie
Degrabă la mezat se strigă vre-o moșie".
(Morariul)

Saŭ

„*Se găsiră o momiță — cu de sine cunoștință,*
Iar omul nici odată *— precum am văzut în faptă*
Pe un jacaș Domnișor — căruia i se citea
Fabula de pufușor — Iar el prea nurliŭ rîdea
Făcînd semne la un alt — giudecător necurat.
(Momița și oglinda)

„Din oamenĭ iar sînt la soartă în favor
Pentru că-n două labe știŭ a umbla ușor
Și fac aport, cînd pot"
(Doĭ cînĭ).

Ar fi a prea lungi înșirîndu-le pe toate. Amintim pentru cetitor că tot așa de deochiată ie morala de la următoarele fabule: *Calu și măgarul*, *Impărțala*, *Muntele*, *Lupul și șoarecul*, *Cheltuitorul și rîndunica*, *Măgarul*, *Vulpea în livadă*, *Galbenul*, *Pieptele*, *Anterecul luĭ Arvinte*. Cred că din alăturarea de maĭ sus a reușit pe deplin convingerea, că de și Donicĭ a fost maĭ mușcător și satiric în morala fabulelor sale, n-a atras asupra sa nicĭ o pedeapsă, pe cînd Alexandrescu a fost închis, nu pentru fabulele cu morală zisă, ci pentru o fabulă, care n-are morală, ci numaĭ bănuială, că a vrut să arăte pe cutare.

Atît *Lebăda și puiĭ corbuluĭ* cît și cele *Două momițe* n-aŭ morală propriŭ zisă. Totușĭ una a fost încriminată, iar a luĭ Donicĭ, de și e străvezie în mușcătura ce face la adresa judecătorilor după vremurĭ, nu i-a iscat prigonitorĭ.

Iată dar că luînd în vedere motivele *simțite* de Alexandrescu, ne explicăm noĭ maĭ bine azĭ deosebirea radicală în chipul de a înjgheba tehnica fabuleĭ la ceĭ doĭ fabuliștĭ contemporanĭ: Căcĭ cum să nu credem, cînd din adîncul inimeĭ Alexandrescu scrie uĭ Donicĭ:

„De voiŭ să cînt eroismul bunilor noştri strămoşĭ,
Auzĭ o sută' de glasurĭ: „Ce? noĭ sîntem ticăloşĭ?
Numaĭ ceĭ vechĭ îţĭ plac ţie? Prilejul s-a înfăţişat
Şi noĭ dovezĭ de virtute, curaj nu am arătat?"
De laudă vre-un om de merit, vre-un amploiant cinstit
„A! îmĭ zic de pe de lăturĭ, pe noĭ acum te-aĭ pornit?
Lăudînd faptele bune arăţĭ şi învederat
Că nu sîntem de aceia! Pe noĭ tu ne-aĭ săturat!"

Dacă în ast-fel se petreceaŭ lucrurile, avem dreptate de a încheia cu vorbele luĭ Alexandrescu despre Moldovenĭ:

„La voĭ sînt maĭ dămolĭ oamenĭ; eĭ nu se ating de nimic".

I. LAUR

Singurătate [1])

Staŭ singur în odaie; moiŭ pana-n calamare
Căcĭ sînt deprins gîndiriĭ să daŭ eŭ întrupare
Dar în ce parte oare curg gîndurile, curg?
Se pierd ele în zare, colo în spre amurg,
Pe unde astrul zileĭ, în lină cumpănire
Spre alte lumĭ a dus el măreaţa-ĭ coborîre.

Dar ce mi-ĭ pironită privirea în văzduh
Şi pe-al meŭ suflet oare ce-apasă aşa năduh?
Sunt singur în odaie, şi mă gîndesc la clipa
Cînd singur voiŭ fi-n lume; cînd moartea cu aripa
Va fi cosit în juru-mĭ pe toţĭ ce-am fost iubit
Şi-n dorul lor zădarnic căta-voiŭ spre asfinţit.

---

1. Această poezie tipărindu-se cu greşelĭ în numărul precedent, se reproduce.

G. T. CHIRILEANU

Societatea universitară romînă din Iașĭ[1])

„Erĭ, datoria către Țară era deslușită: recîștigarea independențeĭ. Astăzĭ, condițiunile viețiĭ noastre sociale s-au lărgit și înmulțit, și Țara are trebuință de puterĭ noue, spre a asigura mersul neîntrerupt al dezvoltăriĭ noastre naționale... Am încredere că Universitatea din Iașĭ va răspunde la această înaltă menire și că împreună cu sora sa din Bucureștĭ, aceste două făcliĭ luminoase vor răspîndi scînteĭ de viață sufletească asupra întreguluĭ neam romînesc“.

Așa a cuvîntat cel maĭ patriot și maĭ mare Romîn, iubitul nostru Rege, în discursul săŭ rostit cu prilejul inaugurăriĭ nouluĭ palat al Universitățiĭ noastre — și în aceste înălțătoare și patriotice cuvinte, pe care fie-ce bun Romîn ar trebui să le aibă pururea înainte, stă cuprins astă-zĭ idealul activitățiĭ noastre a tuturora: cu toțiĭ să ne trudim adică *„spre a asigura mersul neîntrerupt al dezvoltăriĭ noastre naționale“*.

Și „asigurarea mersuluĭ neîntrerupt al dezvoltăriĭ noastre naționale“ are două înfățoșărĭ:

Sub întăia și cea maĭ apropiată, avem chestiunea ră-

1. D. Chirileanu, absolvent al facultățiĭ juridice, a scris acest studiu ca întroducare la statutele *Societățiĭ universitare romîne din Iașĭ*. Fiind însă prea întins, l-a redus pentru publicarea în fruntea statutelor. Considerînd însă că această lucrare ie foarte bună, i-am dat loc în Arhivă.

dicăriĭ ţăranuluĭ nostru, care, pe semne tocmaĭ pentru că e maĭ apropiată, n-am prea văzut-o pînă acuma pe cît s-ar fi căzut, dar care ni se impune şi ni se vădeşte într-un chip maĭ neînlăturat pe zi ce merge şi în aceiaşĭ măsură cu îngreuiarea sarcinilor Statuluí, adusă de a luĭ dezvoltare. „Ţăraniĭ, zice vrednicul de aducere aminte bărbat de stat Gr. Păucescu, sînt izvorul care trebue să hrănescă şi să primineascǎ toate cele-lalte stărĭ, şi nicĭ o îmbunătăţire (în stat) nu-ĭ cu putinţă, dacă izvorul nu va fi îmbelşugat şi limpede. Inainte de toate trebue să destupăm şi să curăţim izvorul". Şi celuĭ ce simte rostul acestor cuvinte şi se gîndeşte cît de puţin s-a făcut în această direcţie, i se arată nemărginita greutate în care se va găsi generaţia prezentă poate, cea viitoare însă de bună samă, cînd, ajungînd funia la par, va trebui să pornească întru cercetarea vieţiĭ ţăranuluĭ din toate punctele de vedere, spre a eĭ rădicare şi alinare. Căcĭ de veacurĭ este paragina în care zace sufletul şi vieaţa ţăranuluĭ şi anĭ de preocupărĭ şi de jărtfe vor fi de nevoe pentru o temeinică şi înţăleaptă dispărăginare. „A venit vremea, zice acelaş bărbat de stat pomenit maĭ sus, să începem a vorbi celor luminaţĭ şi celor bogaţĭ de datoriile lor către această ţară, să le spunem că sînt ceí dintăĭ răspunzătorĭ de suferinţele şi răsipa eĭ şi că vor fi cu drept cuvînt cele dintăĭ jărtfe ale nenorocirilor ce pot eşi din mizeria sătenilor... *De la 1857 şi pînă azi mereŭ strigăm, prin constituţiile noastre, celor micĭ, celor umiliţĭ: Rădicaţi-vă, sînteţĭ egalĭ cu noĭ; veniţĭ să vă bucuraţĭ cu toţiĭ de libertate, de suveranitate, de propăşire. Şi toate aceste chemărĭ aŭ rămas în deşart; aceia pe care-ĭ strigăm, orĭ nu aud îndemnul, orĭ nu-s în stare să-l urmeze. Este timp decĭ să lăsăm vorba şi să ne ducem să-ĭ rădicăm*".

Sub a doua înfăţoşare a „*asigurăriĭ mersuluĭ neîntrerupt în dezvoltarea noastră naţională*", avem interesul, pe care, iarăşĭ în chip neînlăturat, trebue să-l avem cu toţiĭ pentru fraţiĭ noştri de sînge de peste hotare. Menirea uneĭ naţiĭ în lume nu este numaĭ constituirea eĭ în stat, ci şi desfăşurarea geniuluĭ particular, pe care ziditorul l-a aşezat în sufletul fie-căreia, şi din acest punct de vedere prinosul adus de fişte-care naţie pe altarul progresuluĭ omenesc va fi cu atît maĭ îmbelşugat şi maĭ

de preț, cu cît va izvorî dintr-un corp social maĭ compact și cu o conștiință maĭ limpede de numărul săŭ și de puterea sa morală. Ș-apoĭ însămnătatea noastră ca popor european și tăriea noastră etnică în trecut și în prezent, se razimă nu numaĭ pe cele 6 milioane de suflete din Regat, ci pe trupul neclintit al celor 11 milioane, care vorbesc aceiașĭ limbă, aŭ aceleașĭ datine și în trupul cărora curge acelaș sînge și bate aceiașĭ inimă. Menirea noastră ca nație și condiția noastră de existență politică și etnică ne impune dar datoria de a fi pururea deștepțĭ și unițĭ în gîndurĭ și simțirĭ cu Romîniĭ de pretutindenea.

* * *

Profesorĭ și studențĭ, am crezut că noĭ sîntem ceĭ dintăĭ, care să aducem la îndeplinire gîndul suveranuluĭ, unindu-ne cu puterĭ nouă, spre a asigura mersul neîntrerupt al dezvoltăriĭ noastre naționale. Și în acest scop, hotărîțĭ a ne pune îndată pe lucru, am alcătuit aceste statute, în care sînt așternute mijloacele de activitate ce le-am crezut nimerite în cele două direcțiĭ amintite maĭ sus: *rădicarea țăranuluĭ* și *interesul pentru Romîniĭ de peste hotare.* Cine le va cerceta, va vedea că ne-am condus de următoarele considerațiunĭ:

Intăĭ și-ntăĭ am crezut, că trebue să ne silim *a cunoaște pe aceĭ ce voim să-ĭ ajutăm,* să le știm sufletul, să le știm de aproape nevoile și durerile și numaĭ atuncĭ vom putea păși de la *vorbele* frumoase, dar vagĭ și lesne de aruncat în prilejurĭ sărbătoreștĭ, pe calea *faptelor,* maĭ spinoasă, dar maĭ sănătoasă și maĭ cu temeiŭ. Spre atingerea acesteĭ ținte, pot sluji călătoriile pe la sate și conferințele populare în zilele de sărbătorĭ, după eșirea din Biserică. S-ar putea ținea deodată conferințĭ de maĭ multe soiurĭ: a) de natură morală și națională, b) de îmbunătățirea viețuiriĭ, c) de vulgarizare a științiĭ prin experiențe.

După aceea am crezut, că *trebue să ne punem în legătură de-aproape* cu ceĭ ce locuesc pe la sate și-s în stare să lucreze pentru rădicarea țărănimiĭ — *cu preoțiĭ și învățătoriĭ* și cu alte persoane cu tragere de inimă pentru

îmbunătățirea stăriĭ sătenilor, legîndo maĭ de aproape cunoștință cu învățătoriĭ la conferințele didactice anuale și la alte prilejurĭ, precum și cu eleviĭ din aniĭ din urmă aĭ seminariilor și școlilor normale. Mult înlesnită și rodnică va fi lucrarea studenților pe acolo pe unde se și găsesc înjghebate societățĭ regionale de învățătorĭ, care aŭ drept țintă, pe lîngă punerea la cale a chestiilor școlare, și ajutorarea copiilor saracĭ cu cele ce trebue, orĭ ținerea de conferințĭ populare, întemeerea de societățĭ de citire, de societățĭ de economie și de temperanța contra viciuluĭ pierzător al alcoolismuluĭ, de cantine școlare ș. a. Pilde îmbucurătoare încep a se ivi zilnic. Așa, maĭ zilele trecute, marele bărbat din capul administrațieĭ moșiilor Coroaneĭ, Dl. I. Calinderu — a căruĭ glorie nepęritoare va fi aducerea la îndeplinire cu atîta stăruință și cald patriotism a Inaltelor îngrijirĭ ce M. S. Regele le poartă pentru moșiile Coroaneĭ, aceste pilde viĭ de înțăleaptă administrare — a trimis o circulară către administratoriĭ acestor moșiĭ, prin care-ĭ îndeamnă să stăruiască a se întemeia pe toate aceste moșiĭ societățĭ culturale de cetire, ca cele înființate acum la Borca în județul Suceava și la Bicaz în județul Neamț. Societățile înființate pe aceste moșiĭ și-aŭ propus : a) întocmirea unor biblioteci populare cu cabinet de lectură, b) ținerea de conferințĭ publice, c) încurajarea săteanuluĭ pe calea economică prin sprijin material și moral, și d) petrecerĭ între consătenĭ. Iată sfîrșitul acestĕ circulare : „...De la circulara din 1890, învățătoriĭ aŭ înființat pe moșiile Coroaneĭ corurĭ de școlarĭ, care cîntă la slujba bisericească. Cele maĭ bune sînt pînă acum cele de la Buștenĭ, Predeal, Mălinĭ și Dobrovăț. Absolvențiĭ școalelor primare, care urmează a face parte din aceste corurĭ, sînt un foarte bun element spre a înființa societățĭ muzicale și corale, pe lîngă cele de cetire. Foloasele culturale ale acestor societățĭ sînt foarte marĭ, căcĭ la țară ceea ce împedecă maĭ mult înaintarea luminelor este răzlețirea, care face că chiar ceĭ maĭ doritorĭ de a urma înainte să se lumineze, pierd din cunoștințele adunate în copilărie și tinerețe, în loc de a și le înmulți. Societățile culturale împreună cu bibliotecele școlare și cu școlile de adulțĭ vor înlătura, prin acțiunea lor unită, acest răŭ și vor face

ca satele noastre să fie tot mai mult ceea ce-am dorit tot-deauna să ajungă: niște focare puternice de rădicare intelectuală pentru toată împrejurimea. O mare parte a culturii, așa de însemnătoare, ce se găsește la țăranii romînî din afară de Regat, se datorește lucrării acestor trei factori și unei preoțimi luminate. Aceste mijloace aŭ o puternică înrîurire morală, pentru că deschid drumuri nouă activității minții, și mai ales pentru că îndepărtează pe oamenii în vrîstă de a se duce la crîșmă, și alcătuesc ast-fel o apărare împotriva lățirii acoolismului". Cînd vom vedea oare și pe alți proprietari de moșii luptînd în acest chip pentru întărirea țării? — Revizorul școlar al județului Putna a înființat cu ajutorul învătătorilor un fel de cercuri culturale, avînd drept țintă răspîndirea printre săteni a cunoștințelor folositoare și practice. Iată programul de lucrări ce vor să le îndeplinească de o camdată: a) *Chestii de gospodărie sătească*: creșterea animalelor, păserilor, albinelor, vermilor de mătasă, cultura pomilor, viței, legumelor, agricultura; b) *Igiena*; c) *Morala*: combaterea concubinajului, a furtului, a beției, dezvoltarea sentimentului iubirii aproapelui și a dragostei de cele sfinte; d) *Chestiuni de școală și biserică*: cantine școlare, biblioteci rurale, scoale de adulți, obligativitatea învățămîntului primar, serbări școlare, coruri bisericești, predici morale; e) Ori-ce chestii privitoare la *istoria patriei*, stăruindu-se asupra sentimentului iubirei de neam. — In județul Bacău de asemenea este o societate a corpului didactic, care și-a propus ajutorarea copiilor săraci. Invățătorii de pe valea Bistriței din jud. Suceava, precum și alte persoane binevoitoare s-aŭ întocmit într-o societate, avînd drept țintă înlesnirea copiilor săraci cu haine și cărți. — La Pașcani în acelaș județ este pe cale a se întemeia o societate cu acelaș scop. — Intr-un raport al revizorului școlar de Vaslui către Ministerul de Instrucție, de asemenea vedem că s-a alcătuit un comitet din revizorul școlar, șese institutori, șese învățători și alte persoane din învățămînt, care să aibă grijă să dee din timp în timp cîte o serbare scolară în folosul cantinelor școlare și a școlarilor săraci. — Este prin urmare pe la sate și pentru sate o frumoasă pornire *pe calea faptelor*, pentru ajutorarea celor mulți și slabi; vorba-i însă

că uşor se poate stinge, pe cîtă vreme aceştĭ vrednicĭ lucrătorĭ pe ogorul sătenilor se vor vedea răzleţiţĭ şi de nime îndemnaţĭ orĭ preţuiţĭ. Pe de altă parte şi în lumea de la oraşe lesne se poate vedea o îmbucurătoare interesare pentru săteni, care aşteaptă numaĭ un timp binevenit şi pe cine-va care s-o prindă şi s-o închege, întrolocînd într-o lucrare comună elementele răzleţite de la oraşe şi de la sate, în care arde potolită dorinţa rîdicăriĭ sătenilor.

Al treilea, ne-am gîndit la un mijloc prin care să luptăm împotriva aceleĭ neîncrederĭ pe care săteniĭ o aŭ pentru surtucarĭ, oamenĭ, care pentru dînşiĭ, te învîrt numaĭ din condeiŭ şi din *vorbe* frumoase şi meşteşugite! Acest mijloc este *înlesnirea lor în treburĭ materiale.* Asta este propaganda cea maĭ cu folos pentru rîdicarea sătenilor: eĭ vor să vadă ceva cu ochiĭ. Şi, peste Milcov s-a făcut un frumos început în această privinţă. Încă din 1853, zice o dare de samă dintr-un ziar din Capitală, adică de acum patru-zecĭ şi şese de anĭ, două doamne romînce, fără altă îmboldire decît dragostea lor pentru sătenĭ, ş-aŭ luat sarcina atît de anevoioasă de a da Romînceĭ putinţa să-şĭ dezvolte activitatea pentru propăşirea industrieĭ casnice, făcînd pe mijlocitoarele în desfacerea produselor munceĭ ţărancelor. Istoricul acestor asociaţiĭ începe ca o poveste. Aĭ crede că este vorba despre două fiinţe asvîrlite pe cine ştie ce ţărmurĭ necunoscute, şi care aŭ cugetat cam ce ar putea face, spre a cîştiga pentru copiiĭ lor pînea de toate zilele. Ast-fel la 1853, D-na Elena C. Cornescu şi D-ra Felicia Racoviţă, încep să adune de prin sate velinţe, scoarţe, plocăzĭ, cu care-şĭ împodobesc casele, îmbrăcîndu-se apoĭ în vestminte ţărăneştĭ, cu care se arată la ţară. Încet, încet ele izbutesc să dezvolte prin oraşe gustul publiculuĭ pentru industria noastră casnică. Centrul asociaţieĭ se stabileşte la Goleştĭ, de unde D-ra Felicia Racoviţă, cu ajutorul surorilor sale, conduce o adevărată administraţie, primind comenzĭ, priveghind lucrările, împărţind femeilor preţul munceĭ lor, crescînd gîndacĭ. Lipsea acesteĭ asociaţiĭ putinţa de a desface cu înlesnire marfa, de vreme ce pe acele timpurĭ, negustorul romîn nu voia să se încarce cu o producţiune fără căutare. Nu face nimic. Asociatele fac

ele pe tolbașele, și aleargă din casă în casă, spre a desface marfa țărancelor. In așa grele împrejurărĭ, asociația doamnelor romînce izbutește totușĭ să împartă anual cîte-va miĭ de leĭ muncitoarelor de la țară. Tocmaĭ la 1882, sub înaltul patronaj al M. S. Regineĭ, această asociație se contopește cu Societatea Concordia și se alcătuește ast-fel *Societatea Furnica*. De atuncĭ vedem zi cu zi întroducîndu-se portul romînesc la balurile Curțeĭ și la serbările de bine-facere, pe cînd celelalte produse ale industrieĭ casnice împodobesc și casele celor avuțĭ și casele celor cu maĭ puțină dare de mînă. *Furnica* înlesnește acum o muncă sigură și neîntreruptă femeilor de la țară și astă-zĭ împarte lucrătoarelor sale *peste o suta de miĭ de leĭ* anual! Lucrarea stofelor și albiturilor pentru veșminte vine într-al doilea rînd; în întăiul rînd acuma este furnizarea uneĭ părțĭ din pînza trebuitoare, Ministeruluĭ de războiŭ, care după o lăudabilă inițiativă, a părăsit vechea sistemă de a întrebuința pentru armată pînza de *america* fabricațiune străină maĭ proastă și maĭ scumpă decît pînza făcută în țară, și a adoptat sistemul cel gospodăresc și nimerit al cumpărăriĭ numaĭ din țară și deadreptul de la producătoriĭ care lucrează cu războaele (stativele) „Romania". — Iată ce se poate face printr-o neobosită stăruință. Ce cîmp maĭ frumos de activitate pentru *studentele* universitățiĭ și pentru Doamnele de la orașe și de la sate! Și aceasta ar fi o operă cu adevărat națională din toate punctele de vedere. Căcĭ în afară de însămnătatea eĭ economică, maĭ este și însămnătatea morală. Scăpată ar fi de peire una din cele maĭ minunate manifestărĭ artistice ale geniuluĭ poporuluĭ nostru, admirată de străinĭ călătorĭ prin țară: acele măestre izvoade de florĭ cusute, acele cămeșĭ cu altițe, acele ștergare și pînzeturĭ în 4 și 6 ițe, acele lăicere, acele brîe și bîrnețe, toate acele podoabe în sfîrșit, care altă dată învăleaŭ piepturile, îmbrobodeaŭ capetele și împodobeaŭ grinda și părețiĭ caseĭ. Astă-zĭ, aŭ năpădit petecele sărăcăcioase aduse de peste nouă mărĭ și nouă țărĭ; grinzĭ împodobite cu zestrea gospodineĭ nu se maĭ văd, decît unde și unde prin vre-o casă bătrînească; iar pe pãrețĭ, în loc de ștergare se văd aninate, orĭ niște chipurĭ de împărațĭ stăinĭ, orĭ niște cuperte de hîrtiĭ de ți-

gară, tot lucrurĭ străine și de nimic! Iar pe ogoare nu se mai văd acele pîlcurĭ dese de cînepă și de in, prin parĭ nu se maĭ văd întinșĭ sumaniĭ de curînd eșițĭ de la piuă și pe pajiștea verde nu se maĭ vede întinsă pînza albă, lucrul mînilor de gospodină: amuțit-aŭ și fusul și urzitoarele și vîrtelnița și pieptănușiĭ și stavilele!

Al patrulea, ne-am gîndit că a venit timpul să ne îngrijim și de ceea ce citește țăranul, căcĭ dacă o proastă hrană materială îĭ strică trupul și sănătatea, tot așa o ră hrană sufletească îĭ strică mintea și îĭ sacă inima. In vechime, cînd tiparul nu era atît de răspîndit, hrana luĭ sufletească de prin cărțĭ era ascultarea sfinteĭ Liturghiĭ și a sfintelor cărțĭ, citirea Alexandrieĭ, a Isopieĭ, Calendarelor și a altor asemenea cărțĭ populare, toate cu cuprins nestricăcios și scrise într-o limbă verde romînească. Astă-zĭ însă, cu răspîndirea tiparuluĭ, aŭ năpădit fel de fel de cărticele, cu un cuprins care de care maĭ vătămător și scrise într-o limbă stîlcită ca vaĭ de lume. Adunarea și critica acesteĭ literaturĭ stricăcioase, precum și alcătuirea unor cărticele potrivite pentru sătenĭ, va fi încă una din îngrijirile societățiĭ universitare.

* * *

Iar în ce privește *interesul pentru Romîniĭ de peste hotare,* membriĭ societățiĭ se vor pune să culeagă zi cu zi știrile atingătoare de dînșiĭ, de prin ziarele și publicațiunile atît romîne cît și străine. Intr-adevăr noĭ știm foarte puține amănunte privitoare la viața fraților noștri din alte țărĭ. Cunoaștem numaĭ loviturile maĭ marĭ ce li se daŭ din cînd în cînd, și ale căror răsunet depășește hotarul, dar mizeriile și relele zilnice care acolo maĭ ales le amărăsc viața, ne rămîn necunoscute. Credem că sîntem datorĭ a ști cu preciziune tot ceea ce se petrece la frațiĭ noștri de peste hotar, pentru ca jalea și suferințele lor să găsască un răsunet plin și adînc în sufletul nostru. Apoĭ studențiĭ vor fi înlesnițĭ să călătorească prin țările locuite de Romînĭ, pentru culegere de observațiĭ de tot felul și alcătuirea unor amănunțite dărĭ de samă. Aceste călătoriĭ, precum și călătoriile pe la sate în Regat, vor înlătura unul din neajunsurile cele maĭ marĭ,

care stînjinesc și putința de a lucra cu folos pentru săteni și dezvoltarea sentimentuluĭ iubiriĭ de țară — anume acela că nu cunoaștem de aproape nicĭ țărănimea cu sufletul și cu ale eĭ nevoĭ, nicĭ propria-ne țară. Ele vor contribui la închegarea maĭ deplină a sufletuluĭ întreguluĭ neam.

* * *

Și într-acest chip și printr-o ast-fel de activitate, credem că Universitatea își va ajunge ținta: „de a da nu numaĭ învățațĭ cu capul plin de cunoștințĭ, ci și cetățenĭ luminațĭ"; căcĭ, după o înțeleaptă vorbă a unuĭ bărbat de stat francez, „instrucția care nu duce la o educație este maĭ mult primejdioasă decît folositoare pentru ordinea socială" ; iar educația însemnează cîștigare de deprinderĭ bune și deprinderile cele bune nu se cîștigă decît prin fapta de toate zilele. „Numaĭ așa, zice Rectorul Universitățiĭ noastre în cuvîntarea sa inaugurală, s-ar putea aduce universitățile noastre la adevărata lor menire care, încă odată o spunem, nu poate fi mărginită numaĭ la înobilarea mințiĭ cu noțiunĭ abstracte, ci trebue numaĭ decît să caute a înălța și cugetele către viața cea mare a poporuluĭ din care cu toțiĭ facem parte. Nu mă sfiesc a o spune, sistemul practicat pînă acum în universitățile noastre, de a crea numaĭ specialiștĭ în deosebitele ramurĭ de cunoștințĭ, este cu totul neîndestulător ; căcĭ omul nu este numaĭ individ egoist, ci și ființă socială altruistă ; și în centrele cele maĭ marĭ de lumină ale țăriĭ, se cuvine să formăm oamenĭ desăvîrșițĭ, iar nu numaĭ jumătățĭ nedepline, care nu sînt în stare să înțăleagă marele rol al omuluĭ în vieață, *îndeplinirea datorieĭ*".

A. CONTA-KERNBACH

Viaţa

Indoială, chinurĭ, vrajbă, gînd în zbucium, dor înfrînt
Iată viaţa, — clipă zmultă de iubirĭ fără de-avînt
Din o veşnică odihnă . . . . . .
Păn şi visul e-o durere

Visul făurit din raze şi scînteĭ de mîngăere...
O ! tu moarte, tu odihnă ! Tu-nceputul înfrăţireĭ...
. . . .
Dar ce moarte ar pune capăt la durerea omenireĭ !

G. MURNU

E un cîntăreț...

E-un cîntăreț cu pene de-aur,
Dar și-a luĭ cioc de aur este;
Robit în cușcă-ĭ, singur cîntă —
Ce jalnic cîntă-a luĭ poveste!

Visează el pădurĭ cu soare
Și verzĭ de-apururĭ și-nflorite;
Și blîndul șopot de izvoare
Și de-adierĭ mirezmuite;

Tovarășĭ cîntecelor sale
Și plaiul săŭ și-a sale neamurĭ —
Și puful călduros și moale
Din cuibul cel ascuns sub ramurĭ;

Și cum se-alintă și se zbate
De drag, cu soața luĭ zglobie;
Li-s pomiĭ toțĭ a lor palate;
Văzduhu-ntreg împărăție.

Acolo-ĭ noaptea-n vecĭ senină,
Şi ceriul roşiŭ ca de pară;
Ca-n bazme, viaţ-acolo-ĭ plină
Cu farmecul de primăvară.

Acolo nu pătrunde norul
Şi nicĭ o dureroasă veste...
Ast-fel, rob lumiĭ, visătorul
Îşĭ cîntă trista luĭ poveste!

DĂRI DE SAMĂ

H. Kretschmayr: **Ludovico Gritti, în Archiv für österreichische Geschichte.** *Tom. LXXXIII, 1896, Wien.*

Se știe că Ludovic Gritti e un personaj care a jucat un rol însemnat în capitala Turcieĭ în întăia jumătate a secoluluĭ XVI, avînd o influență foarte mare în afacerile Ungariei. Incidental a fost adus să se amestece și în afacerile principatelor romîne, dar maĭ ales în ale Moldoveĭ, din causa luĭ Petru Rareș. Deci e un personaj care ne interesează și pe noĭ maĭ mult saŭ maĭ puțin.

Aŭ trecut aproape treĭ anĭ de cînd a apărut în Archiv f. öst. Geschichte, o monografie foarte bine documentată, prezentată ca teză de doctorat, asupra luĭ L. Gritti, de dl. H. Kretschmayr elev al luĭ Huber. Pînă astă-zĭ însă n-am văzut nicăirĭ, în vre-una din *numeroasele* noastre reviste, semnalat macar articolul de maĭ sus. Cred că o dare de seamă în împrejurările acestea nu va strica nicĭ într-un caz.

Dl. Kr. îl ia pe Gr. din fașă și ni-l duce pînă-n mormînt, arătîndu-ne viața luĭ în cele maĭ micĭ amănunțimĭ, rolul pe care l-a jucat el, precum și tragicul sfîrșit al luĭ.

După cercetările d-luĭ Kr., Gritti s-a născut la Constantinopol la 1480. Tatăl săŭ e Andreas Gritti [1]) care pe la 1523 ajunge Doge al Veneției. El fusese căsătorit la început cu Benedetta di Luca

1. Neamul luĭ Gritti e originar din Soris, orășel din districtul venețian Vicența. Familia luĭ purta numele Gratolani, pe care-l schimbă în Gritti cînd se stabilește în Veneția.

Vendramin, cu care avu un singur fiŭ, Francesco, care muri în 1505. Murind Benedetta, se căsători cu o greacă, cu care avu patru fiĭ: Pietro, Gregorio, Lorenzo și *Luigi*. Dintre toțĭ singur Luigi, ajunse la o posiție însemnată. El fu adus în 1496 de tatăl săŭ în Italia, unde primi o cultură aleasă la Veneția și Padua. Fiind fiul ilegitim al luĭ Andreas, nu putea să ocupe funcțiĭ în stat, și de aceia se întoarce la Constantinopol. Aicĭ se apucă de negoț și în special de acela cu pietre prețioase. Tocmaĭ în timpul acesta, tatăl luĭ Gritti ajunge Doge al Veneţieĭ, iar Ibrahim Pașa, numaĭ în vîrstă de 30 de anĭ, mare vizir. Prin mijlocul acestuia, cu care el era foarte bun prieten,—poate că îl ajuta în operațiile sale financiare—este prezentat Sultanuluĭ. De atuncĭ începe norocul luĭ Gritti.

Pe cînd acestea se petreceaŭ la Constantinopole, în Ungaria eraŭ lupte necontenite între ceĭ doĭ regĭ rivalĭ, Ferdinand și Ioan Zapolia. Cît timp însă aceste lupte nu eraŭ ajutate de niște vorbe bune pe lîngă Sultan, din partea uneĭ persoane influente, ele nu prea aveaŭ mare efect. Zapolia, cu finul săŭ miros politic, puse ochiĭ pe Gritti, și ast-fel Gritti ajunge reprezentantul luĭ Zapolia pe lîngă Poartă. Pe lîngă aceste nu trebuie uitat că Gritti era și mijlocitorul multor afacerĭ dintre Poartă și Veneția.

In expediția luĭ Soliman din 1529, el este numit furnisor general al armateĭ, iar la Buda, Zapolia îĭ dă titlul de tezaurar general și episcop de Erlau. Intorcîndu-se din Constantinopol, unde se dusese în grabă ca să represinte pe regele săŭ, și luînd o parte activă contra asediatorilor Budeĭ, este numit de Zapolia în cea maĭ înaltă funcțiune, guvernator general al Ungarieĭ, numire care a întîmpinat nu puțină resistență, din partea partiduluĭ național, din care cel maĭ îndîrjit era Emerik Csibak. El izbuti însă să facă față atacurile tuturor dușmanilor săĭ, ba începu o adevărată luptă diplomatică contra luĭ Ferdinand.

In Ianuarie 1531 vedem pe Gritti părăsind grabnic Buda și plecînd la Constantinopol, spre a căpăta de la Sultan confirmarea armistițiuluĭ încheiat la Visegrad între Laski și Roggendorf, generalul luĭ Ferdinand. Această plecare subită este aproape neexplicabilă. Se pare totușĭ că iel ținea mult ca Ferdinand să nu puie mîna pe Ungaria, căcĭ ast-fel i-ar fi scăpat luĭ ocazia de a-șĭ îndeplini visul luĭ, adică de a ajunge odată rege al Ungarieĭ. El obținu de la

Sultan nu numaĭ confirmarea armistițiuluĭ, ba încă prelungirea luĭ pînă la 9 Maĭ în 1532.

După aceasta, representanțiĭ luĭ Ferdinand și aĭ luĭ Zapolia se întruniră din noŭ la Visegrad. Insă Gritti urmărea acum alte planurĭ.

Tocmaĭ în timpul acesta Petru, domnul Moldoveĭ, ofensase grav pe Sigismund, regele Polonieĭ, care se plînge la Poartă contra vasaluluĭ săŭ, avizînd-o tot-odată că dacă acest lucru se va maĭ repeta, el se va vedea silit să alunge din tron pe Petru.

O ocazie cum nu se putea maĭ bună pentru Gritti de a-șĭ pune planurile în executare. El avea de gînd ca, sub aparența de a împaca pe Petru cu Sigismund, să puie mîna pe Moldova și să o ție pentru el saŭ s-o dea luĭ Laski. Insă revocarea grăbită a acestuia de la adunarea de la Visegrad, precum și ordinul ce iĭ trimisese de a rîdica o armată de 20,000 de călărețĭ, îl făcu pe Laski să destăinuiască luĭ Zapolia intențiile luĭ Gritti. Acesta voia ca cu aceștĭ 20,000 de călărețĭ să supraveghieze lucrările dieteĭ din Veszprim, unde se întruniseră magnațiĭ ambelor partide [2]) și pe care să o poată împrăștia orĭ și cînd, iar la caz de nevoe să se servească de acea armată chiar la proclamarea luĭ de rege. Toate acestea avură de efect a deștepta simțul național al Ungurilor. Cele două partide uitară certele lor și-șĭ dădură pentru un moment mîna, ca să paralizeze acțiunea aceluia care voia să uzurpe tronul Ungarieĭ. Eĭ interveniră pe lîngă Petru și pe lîngă Sigismund, rugîndu-ĭ, maĭ ales pe acest din urmă, ca nu cum-va prin purtarea lor să înlesnească aducerea la îndeplinire a planurilor vrăjmașuluĭ comun.

Zapolia pe de altă parte se plînse în plină adunare, că Gritti nu numaĭ că nu iĭ e credincios, dar chiar atentează la viața sa. El făcea aceasta ca să descarce pe Laski de orĭ-ce răspundere și să pară că a auzit lucrurile acestea de la Petru, iar acesta din Constantinopol. Tot Zapolia suspendă tratativele cŭ Sultanul numaĭ pentru a întîrzia sosirea luĭ Griti.

Dar acesta, cu cît maĭ multe piedecĭ i se puneaŭ în cale, cu atît ardea maĭ mult de dorința de a-șĭ vedea visul împlinit.

Cu toate acestea în Ungaria — lucrul ni se pare acum cu totul curios — se maĭ găsea o bună parte, în frunte cu Thomas

2. Cele două partide sînt unul care ținea cu Zapolia și celalalt cel național în frunte cu Péreniy.

Nadasdy — de alt-fel duşman personal al luĭ Gritti, — care credea că printr-acesta Ungaria îşĭ va recăpăta graniţele perdute precum şi relaţiĭ maĭ bune cu Poarta.

Insă Gritti nu voia să plece pînă ce nu ştia la spatele sale marea armată a luĭ Soliman. Tocmaĭ la 26 Februarie 1532 plecă din Constantinopol, ca antemergător al Sultanuluĭ şi ca „*protector*" al Ungarieĭ. La inceputul luĭ Martie, ajunge la Adrianopole, unde se opreşte maĭ multe zile, suferind şi de nişte friguri, apoĭ pleacă la Nicopole, unde e primit cu mare pompă de saugiacul de acolo. La inceputul luĭ April, părăseşte şi acest oraş şi pe la mijlocul aceleiaşĭ lunĭ ajunge la Tirgoviştea, unde e primit cu un alaiŭ neobicinuit de domnul ţărei, Vlad. El era însoţit de 500 de călăreţĭ, parte Turcĭ, parte Grecĭ, şi de 200 de pedestraşĭ [3]). El avea ca Secretar pe Francesco della Valle [4]).

La Tîrgovişte este salutat şi de o delegaţiune din partea luĭ Petru Vodă, — părăsise acum gîndul de a se maĭ duce în Moldova, căcĭ auzise că Petru iĭ eşise intru întîmpinare ca să-ĭ facă onorurile cuvenite cu un alaiŭ de 15000 de oamenĭ! Delegaţia i-a adus darurĭ din partea luĭ Petru, căruia Gritti îĭ trimese 4 caĭ arăbeştĭ. De plecat în Moldova n-a maĭ plecat, dar păstra o ură adîncă contra luĭ Petru, care încercase să-l omoare, pe el, reprezentatul sultanuluĭ [5]).

După aceasta el trecu la Braşov, în timp ce suita luĭ devenise o trupă respectabilă prin numărul de Valachĭ şi de Moldovenĭ,

---

3. Ambasadorul imperial din Constantinopol credea că merge cu o mie cincĭ sute. Hurmuzachi, XI, No. XLIV, p. 35.

Ambasadorul spune că plecarea s-ar fi făcut în Ianuarie. Se poate ca să fie o informaţie greşită a luĭ, căcĭ pe atuncĭ Gritti fiind de partea luĭ Zapolia lucrurile se ţineaŭ secrete faţă de ambasadorul imperial. Această piesă mi-a fost comunicată prin bună voinţa d-luĭ N. Iorga, din volumul XI Hurmuzachi care va va apare în curînd.

4. Aceasta ne spune că petrecînd aicĭ în Tîrgoviştea, a căutat să capete ceva informaţiĭ despre poporul în mijlocul căruia se afla Un călugăr i-a răspuns că poporul acesta îşĭ trage origina tocmaĭ de la imp. Traian. Pasajul acesta e cunoscut şi de dl Hijdăŭ încă de acum 30 şi maĭ bine de anĭ. Vezĭ primul număr din „*Traian*", articolul prefaţă.

5. Amănuntele sunt complectate din Della Valle, şi ele răspund perfect cu faptele stabilite în mod critic de dl. Kretschmayr.

care eraŭ atrașî de solda cea mare ce Gritti plătea soldaților săĭ. Cu aceștia, el asediază Sibiul, dar fără succes. Nu mult în urmă adună dieta de la Vizakna, 14 Iulie, *„pro conservatione regni"*. Apoĭ pleacă la Buda, unde deși toțĭ se temeaŭ de dînsul, saŭ poate tocmaĭ pentru asta, fu primit cu cele maĭ marĭ onorurĭ, primind de la Zapolia titlul de *Căpitan general al Ungarieĭ*. De aicĭ plecă întru intîmpinarea Sultanuluĭ la Esseg, după care se întoarce înapoĭ la Buda, pe care o ocupă militărește, înlocuind soldațiĭ creștinĭ cu turcĭ. Probabil că Sultanul avea de gînd să iee tronul luĭ Zapolia, dacă ĭ reușia asediul Vieneĭ.

După participarea la asediul Granuluĭ — de sigur aceasta în urma ordinuluĭ expres al luĭ Soliman, pentru a distrage atenția oștilor luĭ Ferdinand, el plecă la Belgrad. Aicĭ este primit bine de Sultan, pe cînd în Buda se răspîndea svonul că ar fi fost executat de acesta. Cu groază trebuie să se fi încredințat ceĭ din Buda de neadevărul acestuĭ zvon.

Iarna anuluĭ 1582—83 petrecută în Buda a fost un adevărat despotism. Acum caută el să șĭ răzbune pe toțĭ ceĭ carĭ îndrăzniseră a ridica glasul contra luĭ. Intru aceasta este ajutat de două unelte oarbe, oamenĭ fără nicĭ un scrupul : Urban Batthyany și Ioan Doczy.

Un strigăt de ușurare a eșit din piepturile tuturora, atuncĭ cînd a fost chemat la Constantinopol, la 25 Martie 1533. Gritti fusese rechemat la Poartă, fiind-că începuse tratărĭ cu regele Polonieĭ și cu Ferdinand, fără știrea Sultanuluĭ. Dar ajuns la Constantinopol nu făcu decît acelaș lucru împreună cu Ibrahim. Ba încă acum intră în relațiĭ cu dușmanul cel maĭ mare al Turcilor din acest timp, cu Carol al V-lea. Corespondența Habsburgilor cu Sultanul fiind în mîna luĭ Gritti, acesta avea putința să înșele pe Sultan prin traducțiĭ false. Totul are însă un sfîrșit. Prin plecarea luĭ Ibrahim în Asia, poziția eroului nostru se zdruncină cu totul, maĭ ales în urma amenințărilor luĭ Iunisbeg, dragomanul Porțeĭ, care începuse a înțelege intrigile lor.

In mijlocul acestor întîmplărĭ, Gritti pleacă iarășĭ spre Ungaria. De sigur că îĭ trecuse gustul de a maĭ ajunge regele Ungarieĭ. Ajunsese să se teamă de propriul luĭ cap, de și acum se întorsese Ibrahim, vechiul luĭ amic și protector, care putea să cocoloșească lucrurile, dacă cumva Gritti ar fi fost amenințat.

Drumul luĭ e presurat de grozăviĭ. Plecase din Constantinopol

a 18 Iunie 1534. Cînd ajunge la Dunăre, omoară pe un boier Ilie, care nu procurase destule vase de transport. La Tirgovişte este iarăşĭ bine primit şi salutat de Petru, domnul Moldoveĭ, printr-o delegaţie, care avea sarcina să propuie luĭ Gritti o alianţă, care se şi făcu. Trecînd la Braşov, este salutat din partea luĭ Ferdinand de Gothard Kun şi Stefan Majlath, dar nu primi omagiul luĭ Emerik Csibak, care ajunsese vice-voivodul Transilvanieĭ. Acesta era foarte iubit de popor, era partizanul luĭ Zapolia şi apoĭ Gritti maĭ avea de răfuit o veche socoteală cu el, tot atîtea motive care făceaŭ pe Gritti să nu-l poată suferi. Pe cînd acesta era la Felmer cu suita luĭ, Batthyany ridicat la rangul de comandant al armateĭ luĭ Gritti [6]), tăbărî asupra luĭ cu o ceată şi-l ucise. Capul luĭ fu adus la Gritti care păru foarte mişcat. Aceiaşĭ soartă îl aştepta şi pe el.

Intr-adevăr în urma morţiĭ luĭ Csibak, o răscoală se produse în Ardeal, în urma căreia Gritti părăseşte lumea aceasta nu de bună voie. La 28 Septembre 1534, el fu omorît la Megyes. Ceĭ doĭ copiĭ aĭ luĭ fură luaţĭ de Petru, care contribuise în bună parte la moartea luĭ Gritti, şi apoĭ nu se maĭ auzi nimic de eĭ.

Ast-fel se sfîrşeşte acela care într-un moment dat, ridicat de la starea de neguţător la cele maĭ înalte demnităţĭ, era singurul arbitru în chestiile relative la Ungaria. Ros de ambiţiunĭ prea marĭ cade victima propriilor luĭ nechibzuinţĭ.

* * *

Acesta este rezumatul nu tocmaĭ pe scurt al monografieĭ asupra luĭ Gritti de Dl. Kretschmayr. Articolul este foarte bine argumentat, fie-care lucru sprijinit pe 3—4 mărturiĭ de întiia mînă. El a cercetat toate bibliotecile carĭ puteaŭ conţine ceva relativ la subiectul săŭ, afară de cea din Constantinopol. Dar e puţin probabil că aicĭ ar fi maĭ găsit lucrurĭ carĭ să arunce o nouă lumină asupra cîtor-va puncte macar.

Rem. Caracaş.

---

6. Ea se compune din 3000 de oamenĭ, 2000 Turcĭ, 300 Unguri şi 200 Moldoveni.

Originele principatelor romîne *de D. Onciul, un volum în 8⁰ de 250 de paginĭ. Bucureștĭ 1899.*

Conține două conferințĭ ținute la Ateneul din Bucureștĭ, la care s-aŭ adaos note documentale. Ne avînd timpul a ne ocupa cu o critică maĭ îndelungată, ne mărginim la cîte-va observațiunĭ, aceste însă hotărîtoare. Autorul este partizanul uneĭ teoriĭ cu totul nouă în întrebarea descălecăreĭ principatelor romîne; d-sa susține că ele s aŭ desfăcut din imperiul romîno-bulgar al Asaneștilor de peste Dunăre. In Prefață spune că „originele statuluĭ *romîn* nu pot fi înțelese decît în legătură cu desvoltarea istorică din peninsula balcanică și sub influența predominătoare a acesteia''. Cu toate aceste d-sa singur recunoaște — și cum putea face altfeliŭ — că Moldova s-a întocmit prin o emigrare și revoluție contra Ungurilor de către Romîniĭ veniți din Maramureș. Prin urmare teoria autoruluĭ ar trebui să fie mărginită de însușĭ d-sa numaĭ la originea statuluĭ muntean, nu și la acea a celuĭ moldovean și nu se poate, decĭ spune că originea statuluĭ *romîn*, adică muntenesc și moldovenesc împreună este de căutat peste Dunăre.

In privirea statuluĭ muntean constatăm iarăși o contrazicere a autoruluĭ. La p. 20 și 51, d-sa spune, că „Oltenia ar fi leagănul dinastieĭ Basarabilor; că în ea primesc rădăcinĭ și din ea crescu în urmă statul național al Romînilor; că Lython voevod din Oltenia ocupînd pe la 1272 voevodatul luĭ Seneslaŭ din Valahia Mare (de unde aceasta, nu se vede) unește ambele voivodate într-un singur stat. Ast-feliŭ *Basarabiĭ din Oltenia devin întemeietoriĭ principatuluĭ a toată țara romănească*''. La p. 34, adecă între 20 și 51, tot autorul ne spune, că „partea de la răsărit de Olt, Valahia Mare ce era sub stăpînirea Asăneștilor (afirmație luată din senin) era considerată ca partea principală a țăriĭ, și că se pune în afară de îndoială preponderența părțiĭ răsăritene în stat încă pe cînd Basarabiĭ domneaŭ numaĭ în Oltenia. In nicĭ un caz *această preponderență a părțiĭ răsăritene nu i s-ar fi putut da maĭ în urmă de Basarabiĭ oltenĭ înșișĭ*; ea emană de la o domnie anterioară lor în această parte, cum arată tradiția închinăriĭ Basarabilor''.

Care din aceste două părerĭ este acea a autoruluĭ? Basarabiĭ aŭ cucerit Muntenia Mare saŭ eĭ s-aŭ închinat la stăpîniĭ aceleĭ țărĭ?

Muntenia aŭ fost întemeiată din Oltenia saŭ a supus ea Oltenia vasalităţeĭ sale? Ambele părerĭ credem, că autorul va înţălege că nu pot fi susţinute, şi dacă în graba vorbeĭ a *spus-o* în conferinţă, în liniştea condeiuluĭ trebuie să nu *o scrie*.

Dacă însă Muntenia a fost întemeiată ca stat prin o desfacere din monarhia Asăneştilor, decĭ de peste Dunăre, cum se face atuncĭ de capitalele Munteniei se cobor de la munte la cîmpie? Cîmpulung, Argeş, Tîrgoviştea, Bucureştĭ? Această coborîre a capitalelor Ţăreĭ-Româneştĭ se poate explica numaĭ în ipoteza uneĭ descălecărĭ de la munte, din Ardeal şi nicĭ odată în acea a unuĭ mers invers, de la Dunăre în spre munte. Tot aşa de puţin explică ipoteza autoruluĭ, numele de Muntenia dat de Moldovenĭ şi de Polonĭ Ţăreĭ Româneştĭ, pe cînd în ipoteza descălecăreĭ din Ardeal, Muntenia este ţara Muntenilor.

De aceea credem că ipoteza autoruluĭ este de tot şubredă şi că ar trebui s-o fi înfăţoşat cu maĭ puţină siguranţă apodictică, de cum o face. In chestiunea descălecatuluĭ Munteniei eraŭ până acuma două teoriĭ care nu pot nicĭ una să pretindă a poseda adevărul absolut, din lipsă de documente hotărîtoare.

1) Teoria veche a descălecatuluĭ din Făgăraş, sprijinită în zilele noastre de dr. Gr. Tocilescu şi de mine.

2) Teoria descălecăreĭ din Oltenia, sprijinită de dl. Hasdeu.

Pe lîngă aceste două teoriĭ, autorul broşureĭ ce analizăm maĭ iscodeşte una cu totul nouă: descălecatul de peste Dunăre.

Ar fi fost cuviincios ca d-sa să nu scrie cuvinte ca cele următoare la adresa susţinătorilor teorieĭ maĭ vechĭ: „*Ne-am mira numaĭ de ingeniozitatea* celor de azĭ care ar maĭ susţinea încă pe Radu Negru, duce de Amlaş şi de Făgăraş, ca întemeietor al statuluĭ Ţăreĭ-Româneştĭ" (p. 61).

Cît timp nu se va răsturna succesiunea capitalelor de la munte la cîmpie, ipoteza descălecăreĭ din Ardeal este singura cu putinţă. Maĭ ales ar fi de sfătuit maĭ multă urbanitate în respingerea altor părerĭ, cînd lipseşte atît de mult statornicia în părerile propriĭ.

A. D. Xenopol

Impădurirea nisipurilor de pe domeniul Maglavitu din județul Doljiu, proprietatea „bisericei Madona-Dudu din Craiova“, de inginier **Teodor Chirulescu**. — *Craiova. Tipografia G. Constantinescu.*

Autorul ne dă în această carte, de 333 de pagine, un interesant exemplu de puterea științeĭ în lupta omuluĭ cu natura. Omul fără știință, cu toate stăruințele și cu tot produsul munceĭ sale, este o jucărie în fața puterilor uriașe și cotropitoare ale natureĭ, ea își rîde de cine se luptă în contra eĭ, fără a o înțelege.

La începutul cărțiĭ găsim cîte-va notițĭ despre originea bisericeĭ catedrale din Craiova, numită Madona-Dudu, aflată într-un dud din pădurea de duzĭ ce era pe locul unde s-a zidit pe urmă biserica, despre originea însemnateĭ averĭ și despre bine meritațiĭ fundatorĭ aĭ acesteĭ bisericĭ și a instituțiunilor sale, despre carĭ vorbește și dl. dr. G. Mileticĭ în ale sale „Studiĭ psichiatrice“. Apoĭ ni se face istoricul plantațiunelor celor maĭ însemnate atît în țărĭ străine cît și la noĭ. Ni se vorbește de frumoasele pădurĭ de brazĭ ale Franciei de pe malul Oceanuluĭ Atlantic, pe unde acum 40 - 50 de anĭ nu se vedea decît cîmpiĭ întinse și dealurĭ de nisip, numite *dune*, pe carĭ vînturile le împingeaŭ mereŭ în lăuntrul continentuluĭ, răpind omuluĭ terenurile roditoare și făcîndu-le nelocuibile. Pinul și stejarul este înlocuit pe aiurea cu salcîmĭ, cari cresc maĭ repede și sunt maĭ ușor de cultivat. Așa, ținuturile dintre Tisa și Dunăre în Ungaria sunt plantate, de pe la 1827, cu întinse pădurĭ de salcîmĭ, cari de atuncĭ s-a văzut că pot crește foarte bine, nu numaĭ isolațĭ, ca arborĭ de podoabă, ci și în pădurĭ, exploatate cu mare succes pentru industrie.

In țeara noastră încă dela 1862 se înființară, prin inițiativa d-luĭ P. S. Aurealian, cîteva pepiniere silvice pentru împădurirea terenurilor, cari nu se pot folosi alt-fel decît cu pădurĭ. Dar primele împădurirĭ s-aŭ făcut din inițiativă privată încă de la 1852. Atuncĭ principele Stirbeiŭ a împădurit cu salcîmĭ nisipurile mobile de pe moșia sa de la Băileștĭ, în Doljiŭ; maĭ tîrziŭ, la 1872, moșia Pătulele, în Mehedințĭ. Asemenea aŭ făcut principele Obrenovicĭ, și după el alțĭ proprietarĭ de pe malul Dunăriĭ. Statul de abia la 1882, sub ministeriul I. C. Brătianu, a împădurit terenurile nisipoase de pe moșiile sale Piscu și Ciupercenĭ, de lîngă Dunăre

în județul Doljiŭ. Maĭ tîrziŭ s-a făcut parcul de lîngă Lacul-Sărat; s-aŭ făcut plantațiĭ pe Bărăgan, în Dobrogea, ș. a.

După acestea dl. Chivulescu ajunge la subiectul temeĭ sale și expune în mod desvoltat istoricul plantațiunilor de pe domeniul Maglavitu, încercările nereușite până la 1886 și metodul săŭ de plantare, aplicat de la 1886 până la 1897 și încoronat de succesul dorit.

Pe domeniul Maglavitu, dăruit bisericeĭ Maica Domnuluĭ din Craiova pe la sfîrșitul veaculuĭ trecut de către fundatoriĭ eĭ, Hagi George Igan și clucerul Constantin Fotescu, se aflaŭ marĭ întinderĭ de nisip mișcător, pe care austrul, ce suflă cu putere în fie-care an toamna și primăvara de peste Dunăre, îl mîna mereŭ în spre terenul cultivat, cauzînd daune enorme. Epitropiĭ bisericeĭ, văzînd că aceste nisipurĭ nu numaĭ fac neroditoare o mare parte a domeniuluĭ, dar lățesc pustiirea și în partea luĭ cultivabilă, făcură, începînd de pe la 1852, felurite încercărĭ pentru stavilirea răuluĭ, prin plantare de arborĭ. Dar ceea ce făceau într-un an, vîntul și nisipul zburător nimiceaŭ în anul viitor. Și astfel în 33 de anĭ s-aŭ cheltuit cu aceste lucrărĭ netemeinice aproape treĭ zecĭ de miĭ de leĭ, și pentru această colosală sumă nu s-aŭ putut împăduri decît 22 de hectare.

La 1886, epitropiĭ bisericeĭ angajară în serviciul moșieĭ, pentru prima oară un inginer silvic, pe autorul cărțiĭ de care ne ocupăm. Dînsul, om energic și conștiincios, pe baza cunoștințelor sale de silvicultură, concepu un nou metod de împădurire și, obținînd mijloacele necesare pentru o așa de grea întreprindere, se apucă cu încredere și statornicie de lucru. Și în timp de 14 anĭ reuși să împădurească cu salcîmĭ o suprafață de 1380 de hectare, ce era acoperită numaĭ de nisip zburător. Și întreaga lucrare a costat numaĭ 51400 de leĭ; adecă cam de două orĭ maĭ mult cît s-a cheltuit pentru 22 de hectare saŭ 44 de pogoane înainte de 1886, prin dibulĭ fără știință. Cu noul metod, bazat pe știință, s-aŭ cheltuit astfel numaĭ 19 leĭ de pogon, pe cînd înainte se cheltuia 670 leĭ de pogon.

Nu e locul aci să întrăm în o amănunțită expunere a autoruluĭ despre metodul și mijloacele întrebuințate în întreprinderea sa. Ne mărginim a chema luarea aminte a specialiștilor și a celor interesațĭ asupra acesteĭ interesante și instructive lucrărĭ. Am fi dorit

numai să nu intilnim atît de dese repețiri și incoherențe de stil; asemenea ar fi putut lipsi multe neologisme netrebuincioase, ca *sevă*, *arid*, *steril*, *maniera* ș. a., în locul cărora avem cuvinte destul de bune romînești. O mai mare concentrare a ideilor și o formă mai corectă ar fi mărit valoarea cărții.

M. Strajanu.

Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie. — Les origines. Étude de l'état sur la société roumaine à l'époque des règnes phanariotes.* Paris, Ernest Leroux, 1898, 436 pagini 8.

Inrîurirea Franției asupra acelei părți a poporației romînești ce locuește în statul liber România, este un fenomen ce nu-și găsește părechea în întregul domeniŭ al istoriei. Această înrîurire covărșitoare care s-a întins asupra vieței de stat, a societății, a limbii și a moravurilor, și a transformat cu totul cel puțin partea cultă a poporului romîn, n-a fost mijlocită nici prin vecinătate, nici prin cucerire. Este rezultatul curat al marei puteri istorice a imitațiunei, și fără îndoială cel mai cumpănitor și mai însămnat exemplu ce se poate afla pe acest tărîm.

D. Pompiliu Eliade, un student sîrguitor al universității din București, care și-a săvîrșit studiile istorice în Paris, a întreprins să limpezească această înrîurire într-o monografie.

Lucrarea ce o avem înainte tratează începuturile înrîurirei franceze asupra poporației principatelor Moldovei și a Munteniei, care-și are obîrșia în decursul veacului al XVIII-lea, sub domnia principilor greci, așa numiții Fanarioți.

Autorul începe expunerile sale prin o descriere a vechei stări sociale, politice și culturale a ambelor principate, pe timpul cînd înrîurirea franceză își deschise calea, stare care tocmai prin această înrîurire trebuia să încerce o schimbare totală și din rădăcină. Apoi el schițază cele patru pîrtii prin care se introduce înrîurirea franceză. Aceste sunt, după șirul lor cronologic, următoarele: 1)

Regimul grecesc a căror reprezentanţĭ maĭ de samă trebuiaŭ să cunoască limba franceză, de oare ce eĭ slujiaŭ pe Poartă ca marĭ dragomanĭ, saŭ se pregăteaŭ pentru îmbrăcarea acesteĭ dregătoriĭ. 2) Inrîurirea rusască maĭ ales de la răsboiul din 1769—1774, Ruşiĭ eĭ înşişĭ fiind puternic atinşĭ de civilizaţia franceză. 3) Propagarea valurilor Revoluţiuniĭ franceze din 1789 până la malurile Dunăreĭ de jos, mijlocită maĭ cu samă prin consuliĭ şi învăţătoriĭ franceji din principate. 4) Mişcarea transilvană, prin care se înrădăcină în cugete, ideea latină, arătîndu-le naţiunea franceză ca o soră maĭ mare şi îndreptăţind deci înrîurirea franceză. Aceste patru curente, prin care se întinse înrîurirea franceză, sunt cercetate fiecare în parte, pe temelia unuĭ bogat material de izvoare. Noĭ recunoaştem pe deplin meritul expuneriĭ care ţine samă de seriile istorice, din a căror conlucrare se ţesă a eĭ pînză. Cartea se încheie cu o arătare a primelor efecte, pe care înrîurirea franceză le avu asupra vieţeĭ principatelor, şi aceste efecte sunt iarăşĭ tratate sub treĭ despărţirĭ deosebite : 1) cele literare ; 2) cele sociale şi 3) cele politice.

Lăsăm să urmeze cîte-va băgărĭ de samă critice. Maĭ întăĭ ne mirăm cum D. Eliade, cu toate că numeşte pe generalul de Langeron, o „gură rea", totuşĭ întemeiază pe el o bună parte din expunerea stăreĭ vechĭ a principatelor, citîndu-l nu maĭ puţin decît de 35 de orĭ, ca izvor vrednic de credinţă şi fără nicĭ o ţărmurire. Apoĭ maĭ multe indicărĭ din izvoare sunt răŭ reproduse saŭ răŭ înţelese; (să se compare bună oară p. 170 şi p. 199 cu Prince de Ligne, *Mimoires*, I, p. 213 şi Hurmuzaki, *Documente, suplement* I, 2, p. 94). Une orĭ se mulţămeşte autorul cu vorbe goale, fără a pătrunde în adevăratele cauze ale evenimentelor. Aşa explică el ajutorul care a fost dat une orĭ de Ruşĭ Turcilor, prin aceia că „Ruşiĭ nu învoiaŭ Turcilor nicĭ macar de a avea alţĭ duşmanĭ decît pe eĭ înşişĭ". (p. 177). Ce însamnă oare aceste cuvinte? Adevărată cauză este, că Ruşiĭ preferaŭ să vadă Constantinopolea şi strîmtorile Măreĭ de Marmara sub slabiĭ Turcĭ, decît a le vedea trecute în o mînă maĭ vînjoasă. Une orĭ întîlnim chiar cugetărĭ foarte straniĭ, bună oară la p. 76 : „că străbuniĭ nu pot fi nicĭ odată superiorĭ urmaşilor lor"! De asemenea dăm peste neexactităţĭ istorice : că principatele romîne, numaĭ de la incorporarea Crimeeĭ prin Rusia

1783, fură privite de Turcî ca grînarele împărăţieî (p. 12), că Grigore Ghica plăti cu capul luî, în 1777, purtarea luî cătră boierî, pe cînd este cunoscut că pricina morţiî sale stă în ura pe care Turciî i-o purtaŭ pentru simpatiile sale ruseştî. Autorul dă *goştina* ca o dare de pe oĭ, cînd ea era luată de pe mascurî, şi altele.

Unele evenimente, însămnate pentru desvoltarea aceluî timp, nu sunt îndestul de mulţămitor expuse. Aşa chiar rolul cel de samă jucat de învăţătoriî francezî în casele boierilor şi prin pensioanele lor private, nu este pus în deplină lumină. Autorul, în monografia luî, nu a adunat nicî măcar atîta material pe cît am putut s-o fac eŭ în istoria generală a poporuluî romîn, şi aceasta e cu atît maî mult de regretat cu cît dl. Eliade şi-a scris lucrarea în Paris, unde putea să se folosească de bogatul material cuprins în actele consulatelor franceze din Bucureştî şi Iaşî (care acte aŭ fost strămutate la Paris). Tot aşa de nemulţămitor este expusă revoluţia luî Tudor Vladimirescu în contra Grecilor, sub cuvînt că izvoarele ar fi neîndestulătoare. Noî credem că tocmaî asupra acestuî eveniment izvoarele nu sunt aşa de sărace, şi bazat pe materialul în fiinţă, am putut noî lămuri până la un punct caracterul şi ţintele revoluţieî din 1821 în al V-lea volum al istorieî noastre. Tot aşa de neîntemeiată este părerea autoruluî, că literatura romînă în decursul veaculuî al XVIII-lea ar fi stătut pe loc. Era din protivă singurul tărîm pe care se retrăsese opoziţia naţională, spre a trece apoî în anul 1821 iarăşî pe acel politic.

Cu toate aceste lipsurî, rămîne scrierea d-luî Eliade o însămnată lucrare pe cîmpul încă până acum aşa de puţin prelucrat al cercetărilor monografice în istoria Romînilor [1]).

A. D. Xenopol.

---

1. Critica aceasta a apărut şi în Deutsche Litteraturzeitung din Berlin.

Acta Tomiciana. Tomus decimus epistolarum. Legationum responsorum. Actionum et rerum gestarum. Posnania 1899 în 4°, 481 pagine.

Colecția de documente editate sub numele de Acta Tomiciana, e unul din izvoarele cele maĭ importante pentru istoria Romînilor și în special pentru istoria Moldoveĭ. In această colecție se coprind știrĭ privitoare la relațiunile ce aŭ existat între domniĭ Moldoveĭ și regiĭ Poloniei. Are 10 volume și a început să se tipărească din 1852. Volumul IX s-a tipărit în 1876, iar de la această dată s-a întrerupt publicarea pînă în anul acesta, cînd a apărut al X-lea volum. Acesta cuprinde printre altele niște acte referitoare la relațiunele dintre Petru Rareș, domnul Moldoveĭ, și Sigismud I, regele Polonieĭ, din aniĭ 1520—1528.

La pagina 10 se vorbește de o solie trimeasă de Petru Rareș, luĭ Sigismund, la sfîrșitul anuluĭ 1527.

Soliĭ veniră la adunarea din Piotrkow, și arătară, că alianța ce fusese făcută între rege și Petru Rareș la începutul aceluĭ an, trebue însemnată cu un sigiliŭ maĭ mare al cancelariatuluĭ, împreună cu sigiliile consilierilor și funcționarilor regeluĭ. Cauza că acest tractat fusese însemnat cu un sigil maĭ mic era, că Christofor Svidlowiciŭ, cancelarul maĭ mare lipsea atuncĭ, fiind trimis ca sol în Boemia, la încoronarea regeluĭ Ferdinand. Eĭ aŭ maĭ arătat cît de greŭ și de împovărător este pentru domn, plata tributuluĭ către Turcĭ, ce se mărește pe fiecare an; tot-odată îĭ spune că Petru Rareș îl roagă să-l ajute cu banĭ, pentru a plăti acest tribut, fiind-că toate veniturile țăreĭ aŭ fost risipite de Stefăniță Vodă.

In acelaș timp să permită regele ca trimișiĭ luĭ Petru Rareș, să treacă prin țara sa spre Moscova, pentru a cumpăra blănĭ, fildeș și alte lucrurĭ, de care are nevoe pentru plata tributuluĭ turcesc. Aŭ maĭ cerut voe să poată cumpăra plumb din regat, pentru a acoperi biserica construită de domn, și acesta să poată fi adus fără plata vre-uneĭ vămĭ.

Iar despre ducele Vesnowski și averea dusă de dînsul cu sora lui Bogdan Vodă, trebue să se restituiască domnului. Apoi mai spune că Turcii sunt gata a se ridica contra creștinătăței, și că hanul Tatarilor a cerut 300 de ieniceri de la Turci, pe care i-aŭ dat, pentru a atăca lagărele regelui. Acest tractat de pace și de alianță despre care e vorba în acest capitol și despre care spun solii Moldoveni că trebue însamnat cu un sigiliŭ mai mare, e cuprins și în vol. IX din Acta Tomiciana p. 66—99, și reprodus în colecția Hurmuzăki, vol. II, partea III-a p. 606—610. Condițiunile acestui tractat sunt următoarele: amîndouă țările să-și dea ajutor reciproc în contra tuturor inimicilor lor; că în caz cînd regele Poloniei și regele Ungariei se vor ridica cu războiŭ asupra Turcilor, atunci să fie obligat și domnul Moldovei a lua parte la expedițiunea aceasta, cu condițiune însă că regele Poloniei și al Ungariei să apere Moldova de invasiunea Turcilor: In fine Moldovenii să poată face comerț liber în Polonia, și Polonia în Moldova. In baza asestui din urmă punct, se vede că Petru Rareș cere să se aducă plumb din Polonia, fără nici o vamă. Faptul că Petru Rareș cere voe regelui ca să permită trecerea liberă a oamenilor săi prin țară, către Moscova, se mai amintește și în Cronică (Ureche éd. Picot. p. 275). Stefăniță Vodă face această cerere tot cu ocaziunea încheerei unei alianțe între el și Regele Poloniei; însă acesta îl refuză, pentru că nu se afla în bune relațiuni cu ducele Moscovei. Tot din aceleași motive refuză și lui Petru Rareș această cerere, ceia ce se va vedea la răspunsul regelui.

Cum că Turcii sunt gata să se ridice în contra creștinătăței, nu e amintit nimic în colecția Hurmuzaki.

La pagina 113, se amintește de solia trimeasă de regele Poloniei, lui Petru Rareș, ca răspuns la solia trimeasă de el.

In aceasta, regele arată mai întăiŭ motivele întîrzierei răspunsului, anume: că ambasadorul săŭ n-a putut lipsi din regat, din cauza unui tractat făcut prin representantul săŭ la Olomnuez, prin care voia să oprească războiul între regele Ungariei și al Boemiei.

Tot aci regele felicită pe Petru Rareș, că s-a urcat

pe tron, arătînd că se va purta sincer și amical cu el, așa cum se cuvine unuĭ bun vecin.

In urmă spune, că a reînoit vechile tractate de care vorbește în solia trimeasă de el, cu toate că aceste tractate aŭ fost neobservate și calcate de Stefaniță Vodă, care se declarase inimic aproape pe față și de multe orĭ prăda pe sub ascuns și insulta pe supușiĭ luĭ.

Maĭ spune că, de oare-ce Turciĭ plănuiesc să apese creștinătatea cît maĭ mult, ar fi bine ca eĭ să aibă aceiașĭ prietenĭ și aceiașĭ inimicĭ.

Acestea toate sunt arătate foarte bine, în tractatul de alianță. Accentuiază de astă dată maĭ mult asupra Tătarilor, că atuncĭ cînd ar intra în regatul săŭ, domnul Moldoveĭ să-ĭ dea ajutor, iar cînd vor intra în Moldova, el va face acelaș lucru, dînd ajutor domnuluĭ, contra lor. Tot-odată spune că el știe cu siguranță, că Tatariĭ sunt pregătițĭ pentru o invazie contra Moldoveĭ, și că el a și dat ordin comandantuluĭ săŭ, să fie gata de ajutor cu trupele sale. In ceea ce privește însă ajutorul bănesc, pe care îl cere Petru Rareș de la Sigismund pentru tributul Turcilor, nu poate să-ĭ dea, pentru că e impovorat în domnie cu marĭ greutățĭ și marĭ cheltuelĭ.

Apoĭ la cererea făcută de Petru Rareș, pentru urcarea sa pe tronul Moldoveĭ, aceasta se cuprinde și în vol. IX din Acta Tomiciana, p. 40 și reprodus în colecția Hurmuzaki p. 600.

Că Stefăniță Vodă n-a observat în totul tractatul de alianță încheiat între dînsul, și regele Polonieĭ, se vede și din istoria D-luĭ Xenopol t. II, p. 526. Această neobservare însă venea din două cauze : întăiŭ, că adăpostise pe 2 refugiațĭ Moldovenĭ, ce conspiraŭ contra tronuluĭ, și al doilea pentru că regele i-a refuzat mîna fiiceĭ sale. La pagina 158, se găsește instrucțiunea dată castelanuluĭ de Lublin, Ioan de Taneziŭ, către Petru Rareș.

Aci se cuprind niște înștiințărĭ privitoare la Turcĭ, trimise de Petru Rareș, prin boerul săŭ, Toma Barnowski. Regele îĭ mulțumește pentru aceasta, cu ocasia tri-

mitereĭ reprezentantuluĭ săŭ la Constantinopol, numindu-l vecin foarte iubit și sincer, dorind ca și pe viitor să fie tot ast-fel.

Pe timpul acesta, Turciĭ eraŭ încurcațĭ în afacerile privitoare la Ungurĭ: nu se pomenește nicărĭ de intenția Turcilor, d-a se ridica contra Moldovenilor saŭ Polonilor. Pentru că aceste înștiințărĭ de care se vorbește în acest capitol, eraŭ numaĭ o amăgire din partea luĭ Petru Rareș, pentru a primi Poloniĭ maĭ curînd propunerile luĭ. Aceasta se vede și în istoria D-luĭ Xenopol, t. II, p. 526, cînd acelaș lucru se întîmplă pe timpul luĭ Stefăniță Vodă.

La pagina 219, Petru Tomiczki, vice-cancelarŭl regeluĭ, ĭĭ spune într-un raport că a dat două scrisorĭ luĭ Ioan de Tancziu, una în limba turcească sau arăpească, iar alta în limba italiană. Acesta e însărcinat cu o solie către Turcĭ și cătră Petru Rareș. La pagina 316, Ioan de Lasko, într-un raport către Sigismund, ĭĭ spune proiectul Turcilor, că în unire cu Tătariĭ și cu Moldoveniĭ, vor veni în contra Polonilor.

Acest Ioan de Lasko a fost trimis ca ambasador de către Ioan Zapolia, principele Transilvanieĭ, la Soliman, sultanul Turcilor, să ceară ajutorul lor, pentru a capata coroana ce-ĭ fusese promisă. Acestuia ĭĭ spuse, printre alte multe chestiunĭ privitoare la Transilvania, că dacă Polonia nu va menține aceiașĭ stare de lucrurĭ față de Turcĭ, atuncĭ vor fi silițĭ să treacă prin Moldova împreună cu Tatariĭ, în Polonia. (Hammer, Istoria împărățieĭ Otomane, t. V, p. 208).

In raportul pe care Lasko îl adresează luĭ Sigismund, regele Polonieĭ, e vorba tocmaĭ de aceste dispozițiunĭ ale Turcilor, față de Polonĭ.

Din expunerea acestora, se poate vedea, că însemnătatea actelor referitoare la Moldova cuprinse în vol. al X-lea din Acta Tomiciana, se reduce la reînoirea vechilor tractate și legăturĭ de alianță, între Petru Rareș și Sigismund I, numaĭ pentru primiĭ anĭ aĭ domnieĭ luĭ.

Petru Rareș face aceasta, atît din cauză că urmă-

rea o politică deosebită de a predecesorilor săĭ, cît și din cauza evenementelor ce se desfășuraŭ acum în Ungaria. Toate aceste acte sunt trecute prin mîna vice-cancelaruluĭ polon, Petru Tomiczki.

Cleopatra Ţuchel.

DOCUMENTE

Din timpul ocupațiunii ruso-austriace, 1787—1792

Invaziunea oștirilor austriace, comandate de prințul Coburg, în țările romînești și ocuparea Munteniei și a unei părți din Moldova de aceste oștiri, constitue un moment important în războiul ruso-turc din 1787—1792.

Până astă-zi s-aŭ publicat puține documente, cari să arăte starea țărilor sub năvălitori. De aceea am crezut de interes să public documentele de mai jos, ce mi-aŭ fost puse la dispoziție de dl. D. F. Caian, profesor la liceul din Focșani.

I.

Verweiser dieses, Iuon Kopscha, Tschausch bei dem hiesigen Slam-Rimnicker Ispravnikat, welcher zu verschiedenen Malen, wie auch in dem hiesigen Feldlager, gute Dienste geleistet hat; werdem ihm folgende Leute als Scutelnitsch überlassen : als Danile Breilanu, Iuon Tschernuke, Mane Gogu, Iuon Meirosch und Vlad Frinkul. Sign, Feldlager bei Kirlitze[1]) den 25-ten Octob. 1789.

Pr. Coburg.

II.

Nachdeme der als Tschausch bey dem Slam-Rimni-

1. ?

ker Districte in der Wallachey angestellte Iuon Kopire[2]) ein Edelmann, währen der Feld Backerey alhier alle nöthige Fuhren zum Wasser und Holzführen, dann erforderliche Salahours zur Backerey, Haaber und Hey-Magazin gegeben, und auch in allen nur vorgefallenen Fällen die mögliche Hülf und Hand zum Magazin angelegt, folglich um Ausfertigung eines Zeugnisses das geziemende Ansuchen gemachet:

Als wird ihme Tschausch Iuon Kopcze dises Zeugnyss zu mehrerer Beglaubigung seines Verhaltens ertheilet.

Zu Fokzan im Feld Backerey Magazin am 15-ten february 1790.

Ioseph Klepp
w. Sys offr.

III.

Attesdat

Nachdeme mich den alhir in Fokschan bey dem Ispravnikat angestelt geweste Tschaus Ioun (sic) Kopczi angegangen Ihme der warheit zu steuer zu bestättigen, das er vermög seyner anstellung die gehorige schuldigkeit in volzug gebracht, so zwar das er seit meinem daseyn, welches das achte Monath ist, alles dasjenige (indescifrabil)[3]) was dem allen höchsten dienst angemessen wahre (sic) genaneten (indescifr.)[3]) hat, um welches Ihme himit Attesdire.

Sign. Fockschan am 4-ten Iuly 1791.

(Semnătura indescifrabilă)

(Com. de Constantin C. Moisil).

---

2. Citeşte: Kopcze.
3. Aci e un verb care trebuie să însemne a da, a împlini, a libera *C. C. M.*

SIMIONEL

Baladă poporală

Sub poală de codru verde
Mititel focșor să vede,
Da la focuț cine șede?
Da voinicu Simionel
Cu mîndruța lîngă el.
Simion murgu-șĭ potcovește,
Mîndra șede și-l privește
— Ale lele! Simionele!
Ce-țĭ potcoveșĭ tu murgu?
Astă-zĭ sînta Duminecă,
Pănă-ĭ popa-n biserică.
Ș-astă-zĭ sînta privedie,
Pănă-ĭ popa-n leturghie.
Doară carte ț-o venit,
O să morĭ la diecie
Orĭ la seaca cătănie?
— Nicĭ carte nu mi-o venit,
Nicĭ să merg la diecie,
Făr la seaca cătănie
— Ale lele! Simionele!
Că dacă-ĭ rîndu așa,
Ia-mă du-mă și pe mine.
Fă-mă brîŭ pe lîngă tine.
De ț-a părea brîu greŭ,
Fă-mă luminea de săŭ
Și mă pune-n sînu tăŭ,
Fă-mă luminea de ceară
Și mă pune subsuoară
Că tu unde ți ședea,
Ți aprinde lumina
Și bine ț-oĭ lumina.
De te-a 'ntreba oare-cine,
De ce-ĭ lumina d-asta?
„Asta-ĭ luminea de ceară,
Drăguța din-t-a mea țară.
Asta-ĭ luminea de săŭ
Drăguța din satu meŭ“.

Face-oĭ ochĭ păhăreĭ
Și te-oĭ adăpa cu eĭ,
Eŭ unde oĭ hodini
Păr galbin oĭ despleti
Și bine te-oĭ umbrări.
— Ba eu lele nu te-oĭ duce,
C-acolo unde mergem,
Nu-ĭ nicĭ cucuruz nicĭ iarbă,
Numaĭ sînge pînă-n barbă.
Nicĭ nu-ĭ cucuruz nicĭ grîŭ,
Numaĭ sînge pînă-n brîŭ.
— Ale lele! Simionele!
Că dacă-ĭ rîndu așa,
Eu maĭ râŭ te-oĭ blăstăma;
Murgu-n drum să-țĭ cîmpăvească,
Murgu-n drum să te trîntească,
Mîna stîngă
Să ț-o frîngă,
Haĭ direaptă oblu-n două.
Picioarele d-amîndouă.
Să tragĭ de frîŭ cu dințiĭ,
Să-șĭ audă părințiĭ,
Ca-ĭ avut drăguță-n sat
Și te-aĭ dus te-aĭ însurat;
Și-aĭ avut drăguță anume
Și te-aĭ dus singur pe lume.

(Comunicată de Eliseiŭ M. Cîmpeanu [1])

---

1. Fost student la Universitatea din Iașĭ și originar din Transilvania. Imbolnăvindu-se a fost nevoit să-șĭ întrerupă studiile și întorcîndu-se în satul luĭ, a murit de oftică.

NOTIŢE

Scrisoarea D-luĭ I. Caro profesor de istorie de la Universitatea din Breslau către Dl. Xenopol.

Bucureştĭ în 30 Sept. 1898.

Prea onorate domnule Coleg,

Prin o fericită întîmplare mi-a sosit amabila voastră scrisoare aicĭ în patria d-voastră. Tot aşa de întîmplător a fost că mi-am rostit părerea aprobătoare asupra lucrăreĭ d-voastră (istoria Romînilor în limba franceză) catră dl. Costinescu, despre care nicĭ prin gînd nu-mĭ putea trece că ar fi în relaţiunĭ cu d-voastră [1]). Mă folosesc însă de această împrejurare cu atita maĭ mult că îmĭ dă prilejul de a vă felicita pentru valoroasa şi cuprinzătoarea voastră lucrare, pe care eŭ maĭ cu samă, avînd în videre deosebitele puncte de atingere pe care ea o ofere cu studiile mele anterioare, sunt în stare a o preţui, printre cunoscătorĭ. De aceea nu numaĭ că subscriŭ judecata luĭ Loserth asupra eĭ (vezĭ Arhiva IX, p. 600), dar aş fi vrut-o încă maĭ viŭ exprimată.

Cît despre materialul, maĭ cu deosebire pentru veacul al XV-lea, nu pot aice şi în deobştie în călătorie să vă daŭ indicaţiune precize. Ştiŭ numaĭ atîta că mi-a rămas în amintire de mulţĭ

1. Această împrejurare raportată de dl. Costinescu care întîlnise pe dl. Caro la Karlsbad, Domnuluĭ Xenopol, motivase scrisoarea acestuia către profesorul Caro din Breslau.

anĭ înainte din copiile mele, că în arhiva statuluĭ maior din Petersburg precum şi în acea a Komishya Skărbawa din Warşovia, precum şi arhiva oraşului Breslau se află bucăţĭ însamnate relative la Istoria Romînilor care nu aŭ fost întrebuinţate nicĭ de Alexandru Iablonowsky nicĭ de d-voastră. Va trece de sigur încă un timp până voiŭ putea constata starea lucrurilor, atuncĭ însă vă voiŭ raporta maĭ pe larg asupra lor şi încă va fi o mare mulţămire dacă voĭ putea prin aceasta să vă aduc vre-un serviciu. In momentul cînd sunteţĭ pe calea a publica o lucrare asupra Principiilor fundamentale ale Istorieĭ, nu va fi poate prea tîrziŭ a vă atrage luarea aminte asupra unuĭ articol a luĭ Below despre Lamprecht în Historische Zeitschrift, pe care el mi l-a trimis aice. Elevul meŭ Rachfahl umblă cu gîndul a scrie o carte de feliul acesta. Eŭ l-am rugat încă cu stăruinţă să-şĭ caute de ocamdată de catedra, obţinută de el cu atîta greutate la Universitatea din Halle şi a-şĭ lăsa planul pe altă dată. Fără îndoială ca chestiunele ce sunt astă-zĭ la ordinea zileĭ, voĭ găsi înaintare în lucrarea d-voastră pe care o şi aştept cu cea maĭ mare nerăbdare.

Cu cea maĭ mare consideraţiune, al d-tale,

I. Caro.

Din statutele societăţeĭ Universitare

Cap. III.

Activitatea societăţiĭ

Art. 8. Mijloecele pentru îndeplinirea punctuluĭ a) de sub art. 1 vor fi:

1. Conferinţe pentru elevii scolii normale de învăţătorĭ şi aĭ seminariilor, precum şi conferinţe-predicĭ ţinute în Bisericile de la sate, după sfîrşirea Sfinteĭ Liturghiĭ.

2. Studenţiĭ delegaţĭ de comitet a ţinea aceste conferinţe-predicĭ vor fi, în acelaş timp, însărcinaţĭ a face şi cercetărĭ spre a culege date asupra întregeĭ vieţĭ a ţăranuluĭ, in deosebĭ cu privire la igienă, la mijloacele de traiŭ şi la alcoolism.

Pentru fie-care din aceste felurĭ de cercetare se vor alcătui maĭ dinainte programe amănunţite şi bine desluşite, pe care delegaţiĭ le vor îndeplini cu toată luarea aminte.

Materialul adunat din toate aceste anchete va fi coordonat spre a fi folosit pentru conferinţĭ publice şi publicat la sfîrşitul anuluĭ prin îngrijirea comitetuluĭ profesoral.

El va servi ca orientare şi punct de plecare în alegerea mijloacelor de înbunătăţire a vieţeĭ ţăranuluĭ.

3. Conferinţe ţinute învăţătorilor cu prilejul venireĭ lor în oraşe în timpul conferinţelor didactice anuale.

Conferinţele acestea trebuesc aprobate maĭ întăĭ de comitetul profesoral, iar cele maĭ bune vor fi premiate, şi publicate în *Arhiva* saŭ în *Anuarul Universităţiĭ.*

4. Conlucrarea la o carte de citire pentru ţăranĭ, de-o-camdată sub formă de *Calendar*. Orĭ ce student va putea colabora la această operă, şi subiectele tractate se vor comunica comitetuluĭ profesorilor, spre a fi alese pentru publicare.

5. Fie-care membru din societate maĭ ales fiĭ de ţăran, îşĭ vor da toate silinţele pentru înjghebarea de comitete regionale, fie-care în localitatea luĭ, alcătuite din învăţătorĭ, preoţĭ şi alte persoane cu tragere de inimă pentru scopul societăţiĭ.

Comitetul central se va pune în strînsă legătură cu aceste comitete regionale, pentru formărĭ de bibliotecĭ săteşĭ, de cantine şcolare, societăţi de lectură etc.

6. Formarea, prin stăruinţa studentelor, a uneĭ societăţĭ de Doamne, care să înlesnească desfacerea productelor industrieĭ casnice ţărăneştĭ.

7. Adunarea şi critica literatureĭ nemorale şi stricăcioase, lăţită printre ţăranĭ, şi răspîndirea cărţilor bune în locul eĭ.

8. In fie-care an în primăvară se va face o escursiune de întreaga societate, profesorĭ şi studenţĭ, în cîte unul din judeţele Moldoveĭ, spre a cerceta maĭ cu deamăruntul starea ţărănimeĭ.

Art. 9. Mijloacele pentru îndeplinirea punctuluĭ b) de sub art. 1 vor fi:

1. Se vor culege zi cu zi datele privitoare la Romîniĭ de peste hotare. Aceste date se vor coordona, şi studiile ce vor rezulta din amănunţita lor cercetare, se vor publica săptămînal prin ziare,

iar la sfîrşitul anuluĭ în volum prin îngrijirea comitetuluĭ profesoral.

2. Acest material va maĭ fi folosit pentru facerea de conferinţĭ naţionale, saŭ va fi pus la îndămîna *Ligeĭ Culturale*.

3. Comitetul profesoral va îngriji de mijloacele nimerite pentru culegerea informaţiilor privitoare la starea Romînilor de peste hotare, fie prin abonamente la ziare, fie înlesnind studenţilor călătoriĭ în ţările respective.

In cazul din urmă se vor alcătui instrucţiuniĭ ca şi la al. 2, art. 8.

4. Sprijinirea studenţilor Romînĭ de la universităţile de peste hotare, în caz cînd ar fi izgoniţĭ, şi înlesnirea mijloacelor spre a-şĭ urma studiile la universitatea noastră.

Art. 10. Mijloacele pentru îndeplinirea punctuluĭ c) din art. 1 vor fi:

1. Activitatea literară şi ştiinţifică a studenţilor şi studentelor, manifestată prin producţiĭ intelectuale. Producţiunile vor fi citite în secţiunĭ şi cele meritoriĭ vor fi comunicate comitetuluĭ profesoral, care va hotărî publicarea lor în *Arhivă*.

2. Studentele vor căuta să combată prin toate mijloacele jocul de cărţĭ şi a introduce în loc distracţiĭ intelectuale.

3. Studentele vor răspîndi cît maĭ mult în societate convorbirea în limba romînă, înlăturînd pe acea în limbĭ străine.

Literatura latină archaică de dl. Evolceanu, conferenţiar la Universitatea din Bucureştĭ, este un foarte bun manual lucrat după scrierile cele maĭ noue ; are un singur neajuns, acele de a nu indica izvoarele vechĭ, în care se regăsesc fragmentele acesteĭ literaturĭ.

IASI — TIP. H. GOLDNER. STR. PRIMARIEI No. 17

ARHIVA

ORGANUL SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE

DIN IAȘI

Anul X. Iulie și August 1899. No. 7 și 8

A. D. XENOPOL

Principiile fundamentale ale istoriei

CAP. VIII.

Legile sociologice

Am demonstrat în capitolul precedent, că nu există legĭ de desvoltare, decît pentru partea absolut abstractă a succesiuneĭ, și că orĭ ce încercare de a formula legĭ reale, legĭ care să reguleze manifestarea fenomenelor succesive și prin urmare legĭ de cauzațiune care să le explice, nu poate duce la nicĭ un rezultat.

Incercările de acest feliŭ nu aŭ lipsit; maĭ mulțĭ autorĭ s-aŭ silit a țărcui și manifestarea și explicarea faptelor succesive în formulele înțăpenite ale legilor; dar toate aceste silințĭ nu aŭ fost încununate cu izbîndă, și acest capitol este menit a trece în revistă aceste deosebite încercărĭ și a dovedi netemeinicia lor. Aceste încercărí aŭ fost întreprinse maĭ cu deosebire de către sociologĭ care aŭ luat asupră-le însărcinarea de a constitui istoria-știință. Inainte de a intra în critica pretinselor legĭ ale istorieĭ formulate de deosebițiĭ învățațĭ, trebue să în-

cepem prin a limpezi raportul ce există între această de pe urmă știință și sociologie.

Sociologia și istoria. — Sociologia poate fi definită cu D. de *Greef* „filosofia sintetică a științelor sociale particulare[1], și cu *Auguste Comte* o vom împărți în sociologia statică ce studiază starea societăților într-un moment dat, și sociologia dinamică care studiază a lor desvoltare[2]. Dar această desvoltare a manifestărilor spiritului omenesc alcătuește și obiectul istoriei; se înțălege deci îndată raportul ce poate rezulta din această întîlnire într-un obiect comun, între aceste două mari ramuri ale cunoștințelor omenești.

Sociologia dinamică tinde a stabili legile de desvoltare ale omenireĭ. Admițînd fără nicĭ un temeiŭ că miezul științeĭ constă în putința de a formula legĭ, se caută și în succesiunea fenomenelor sociale descoperirea de legĭ sociologice. Am văzut însă cum cîțĭ-va autorĭ caută, prin acelaș mijloc, să rîdice istoria la rangul uneĭ științĭ și se silesc a formula, pentru manifestarea și producțiunea faptelor istorice, legĭ tot atît de fixe și de nestrămutate ca acele care ocîrmuesc manifestarea și producerea fenomenelor natureĭ (eĭ voesc să zică a fenomenelor coexistente ale acesteĭ din urmă). Este inviderat că pentru aceștĭ autorĭ, istŏria și sociologia sunt terminĭ sinonimĭ. Așa între *Buckle* și *Comte* numele singur al noueĭ științĭ ce voesc să plăsmuiască se deosebește. Comte vra să afle legile sociologieĭ dinamice. Buckle pe acele ale istorieĭ. *Stuart Mill* nu lipsește de a i-

1. *Le transformisme social*, Paris, 1895, p. 318.

2. Dl de Greef, *Lois sociologiques*, p. 36, definește sociologia dinamică, ca studiul fenomenelor sociale sub raportul evoluțiuneĭ și a *acțiuneĭ lor reciproce*. Acțiunea reciprocă a fenomenelor poate fi însă și o chestiune de statică socială, cînd ea se rapoartă la înrîurirea reciprocă a fenomenelor sociale într-un moment dat. Noĭ credem că trebue răstrîns împreună cu Comte, obiectul sociologieĭ dinamice la *evoluțiunea societăților și la acțiunea reciprocă a fenomenelor în desvoltarea lor succesivă.*

dentifica aceste două discipline. Primind în totul ideile luĭ Buckle asupra chestiuneĭ, el zice că *„fenomenele sociale, cu alte cuvinte istoria* este supusă la niște legĭ obșteștĭ care sunt cu putință de descoperit“ [3]. Pentru D. *Lacombe* sociologia și istoria nu sunt iarășĭ decît două cuvinte care însamnă aceeașĭ idee: „Fiind că nu există decît două feliurĭ de lucrărĭ, una îndeletnicindu-se cu cercetarea realitățeĭ, cealaltă cu acea a adevăruluĭ, erudiție de oparte, istorie saŭ sociologie de cealaltă, am fi putut pune pretutindene în loc de istorie cuvîntul de sociologie, cu atîta maĭ mult că acest din urmă pare menit a căpăta precăderea. Dar cu acest termin de sociologie, scrierea mea se expunea a îndepărta de la început chiar pe oameniĭ care fac erudiție saŭ istorie în înțălesul obicinuit al cuvîntuluĭ“ [4]. Sunt autorĭ care caută să stabilească o deosebire între sociologie, numită de eĭ și istorie științifică saŭ istorie-știință, și istoria propriŭ zisă, saŭ istoria literară. Eĭ atribue celeĭ d'întăĭ manifestările spirituluĭ omenesc a căror mers eĭ cred a-l putea regulamenta prin legĭ, și voesc să lese istorieĭ, cum o înțăleg eĭ, domeniul întîmplătoruluĭ (contingentului). Așa *Herbert Spencer* stabilește o deosebire între faptete biografice ale unuĭ individ ca și ale unuĭ popor care nu pot fi prevăzute și *cu care istoriciĭ îșĭ umplu paginile* (! !); dar care nu daŭ nicĭ un material științeĭ sociale, și acele cu care trebuie să se îndeletnicească această din urmă, creșterea socială, desvoltarea împreună a organismuluĭ și a funcțiunilor societățeĭ“ [5]. D. *Lacombe* face o deosebire între evenemente și între așăzăminte, și zice că „pentru a constitui istoria-știința, ar fi trebuitor de a a se reduce pe cît e cu putință massa evenementelor, și a nu se lua în băgare de samă decît pe acele

---

3. *Logique*, II, p 533.
4. *L'histoire considérée comme science*, p. VIII.
5. *Introduction à la science sociale*, p. 417.
6. *L'histoire cousidérée comme science*, Prefață.

dintre ele care aŭ avut o înrîurire asupra aşăzămintelor, şi de a se îndeletnici în întăiul loc cu desvoltarea acestor din urmă“ [6]. Tot aşa şi D. *Winter* care spune, că „evenementele timpuluĭ trecut aŭ pentru concepţiunea istorică a prezentuluĭ, o însămnătate mult maĭ mică decît stările (Zustände) economice, politice, intelectuale şi sociale, a căror înrîurire asupra stărilor coràspunzătoare ale actualităţeĭ este mult maĭ simţită“ [7]. D. *Tarde* constată „că există o deosebire între imitaţiune şi invenţiune, şi recunoaşte că cea d-intăĭ singură este supusă unor legĭ propriŭ zise, de oare ce invenţiunea cuprinde o largă parte de întîmplare, de arbitrar de obîrşie individuală“ [8]. Dorind să înlăture din istoria-ştiinţă această parte nedeterminabilă, el defineşte istoria, cum am văzut-o maĭ sus, drept cunoştinţă soarteĭ imitaţiunilor“ [9]. D. *Bourdeau* se sileşte de asemenea a dovedi că evenementele saŭ faptele singuratice care după d-sa sunt acelaş lucru, nu aŭ decît o valoare momentană. „Intîmplătoare şi fără trăinicie, ele sosesc, trec şi nu maĭ revin. Insămnătatea lor descreşte cu cît se îndepărtează de data şi de centrul ce le-aŭ dat naştere şi în curînd se ajunge la timpurĭ şi la ţărĭ unde înrîurirea lor este cu totul necunoscută. Interesul ce se pune spre a se cunoaşte povestirea evenementelor nu are nimica ştiinţific. Este numaĭ o curiozitate în care închipuirea are maĭ multă parte decît cugetarea. Spiritul este desfătat nu învăţat. Istoria ar trebui să părăsască asemene *nimicurĭ*, ea ar trebui să cerceteze funcţiunile vieţeĭ omeneştĭ, mişcărea poporaţieĭ, starea avereĭ publice şi să arăte cauzele care o fac să sporească saŭ să se micşureze; să expună prefacerile gustuluĭ, înaintarea ştiinţelor, îmbunătăţirea moravurilor, întinderea li-

---

7. *Geschichte und Politik* in *Vierteljahrsschrift für Volkswirthschaft, Politik und Kulturgeschichte*, 1889, 174.
8. *Lois de l'imitation*, p. 160.
9. *Ibidem*, p. 153.

bertăţilor publice. Cît timp istoricii vor povesti zadarnice particularităţi, eĭ vor fi numaĭ istoriografiĭ noroculuĭ; lucrările lor, nefolositoare şi plăcute, vor fi fără valoare pentru cunoştinţa lucrurilor omeneştĭ, fără aplicărĭ practice şi nu vor putea pretinde decît a desfata spiritele tot în feliul, dar cu maĭ puţină izbîndă, decît povestele romancierilor“ [10]. Dacă însă sociologiĭ se arată dispuşĭ a lăsa istoricilor studiul faptelor întîmplătoare ale istorieĭ, şi dacă eĭ vraŭ să păstreze pentru eĭ pe acel al faptelor ce înfăţoţază oare-care trăinicie, istoriciĭ nu se arată de loc plecaţĭ a-şĭ mărgini cercetările numaĭ la singurele evenimente, lăsînd aşăzămintele politice, sociale, religioase, literatura, ştiinţele şi artele domeniuluĭ sociologieĭ. Din protivă, istoria vremurilor noastre caută a pătrunde tot maĭ adînc în ţăsătura intimă care leagă aşăzămintele de evenemente şi vice-versa, pe deplin convinsă că o ast-feliŭ de bifurcare a studiuluĭ trecutuluĭ este curat vorbind peste puţinţă, ceea ce nu e vorba o recunosc însuş sociologiĭ, precum bună-oară D. *Lacombe*, care spune că „evenementele sunt acele ce determină aşăzămintele; dar evenementele sunt adese orĭ rezultatul uneĭ întîmplărĭ necalculabile“ [11].

Răstrîngerea pe care acest autor vra s-o pună, anume că istoria-ştiinţă nu ar avea a se îndeletnici decît cu acele dintre evenemente căre aŭ avut înrîurire asupra aşezămintelor, este tot atît de arbitrară pe cît de greŭ de pus în practică. Intr-adevăr evenementele, chiar acele care aŭ avut drept cauză hotărîtoare îmboldirea personală, ba însuş întîmplarea, sunt aşa de strîns legate de faptele obşteştĭ, că este de toată neputinţa de a le desface. Se luăm cîte-va exemple:

Cucerirea Anglieĭ de Normanzĭ este un fapt sin-

10. *L'histoire et les historiens*, Paris, 1883, p. 120, 124 şi 126.
11. *L'histoire considérée comme science*, p. 147.

guratec, un evenement datorit în întăiul loc personalităţeĭ luĭ Wilhelm Cuceritorul şi legăturilor personale în care el se afla cu Eduard şi cu Harald. După ce a îndeplinit cucerirea, tot geniul luĭ Wilhelm o organiză; dar această organizare, faptă absolut personală şi întîmplătoare, determină o desvoltare specială a feodalităţeĭ în Anglia care, la rîndul eĭ, are de urmare întemeierea libertăţilor publice, fapt obştesc de cea maĭ mare însămnătate. Creştinismul Germanilor însamnă începutul civilizăreĭ lor, fapt obştesc capital în istoria europeană; dar această creştinizare fu opera uneĭ marĭ individualităţĭ, a luĭ Carol cel Mare. Religiunea Islamismuluĭ este opera personală a luĭ Mahomet. Fără îmboldirea acestuĭ puternic geniŭ, Arabiĭ nu ar fi eşit din pustiunile lor; eĭ nu ar fi cucerit lumea, şi spiritul lor nu ar fi dat naştere aceleĭ civilizaţiunĭ care sluji, în multe puncte, de învăţătoare popoarelor Europeĭ. Cucerirea Dacieĭ de împăratul Traian este o faptă singuratecă, datorită chiar unuĭ simţimînt de pornire a împăratuluĭ roman contra regeluĭ dac, Decebal[12]. Izbînda acesteĭ expediţiunĭ poate fi iărăşĭ atribuită cu temeiŭ înrîurireĭ personale a împăratuluĭ asupra oştireĭ sale, precum şi chipuluĭ cum ea fu condusă. Această faptă curat singuratecă şi atîrnînd de însuşirile şi de iniţiativa unuĭ individ, dă, prin colonizarea Dacieĭ, naştere pe hotarele Orientuluĭ, unuĭ popor actual de rasă latină care, prin năzuinţele sale, prin propăşirea ce o realizază pe zi ce merge, a devenit un element obştesc însămnat în viaţa Europeĭ orientale. Să ascultăm şi ce zice D. *Réné Worms* în privirea luĭ Voltaire: „Individualitatea acestuĭ mare geniŭ a putut să fie ceva cu totul unic în feliul săŭ, ceva anormal chiar. Acţiunea luĭ în lume a fost cu toate aceste aşa de mare, că nu s-ar pu-

---

12. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie trajane*, Paris, 1896, I, p. 41.

tea concepe o istorie a veacului al XVIII-lea, în care numele lui Voltaire nu ar fi pomenit"[13].

Pretutindeue, în desvoltarea societăților, se va întîlni această legătură intimă între faptele singulare și acele de caracter mai obștesc. O întrețesare din cele mai strînse le unește împreună. Faptele obștești sunt saŭ productul unor evenemente singuratece saŭ ele sunt mai mult saŭ mai puțin înrîurite de aceste din urmă. Nici odată faptele obștești nu evoluază într-un chip neatîrnat, și nu se poate despărți studiul lor de acel al faptelor singuratece, cum nu pot fi ele despărțite în realitatea iucrurilor. Istoricii care merită acest nume aŭ văzut numai decît legătura intimă ce există între obștescul și individualul, ba chiar între întîmplătorul, în mersul societăților. Ei se silesc pe fie ce zi, de a găsi pe cît e cu putință nexul cauzal care leagă faptele individuale de cele obștești, și tocmai în această tendință obștească a istoriografiei epocei noastre stă superioritatea ei netăgăduită asupra acelei a timpurilor ce ne-aŭ precedat. De aceea nici nu se poate ceti, fără o adîncă înminunare, rîndurile următoare, scrise cu mare ușurință de D. *Bourdeau*: „Insă, noi învinuim *pe toți istoricii* că aŭ necunoscut această îndatorire. In loc de a privi la obștimea oamenilor, ei nu văd decît personaje, și neîngrijînd de a cerceta funcțiunele rațiunei, *ei se mărginesc a povesti evenementele*. Acest chip de a concepe și de a înfățoșa istoria nu răspunde de loc cerințelor științei. Este de nevoie a se stabili pe o temelie mai largă cunoștința omenirei"[14]. Dar o ast-fel de învinuire care devine încă mai limpede, cînd este adăogită către cuvintele aceluiași autor aduse mai sus[15], nn ne va minuna, cînd se va ști că istoria *timpurilor noastre*, este reprezentată pentru D. Bourdeau prin Commines și

13. *Organisation scientifique de l'histoire*, 1894, p. 6.
14. *L'histoire et les historiens*, p. 12.
15. Mai sus p. 389.

Froissard![16]. El nicĭ nu pare a presupune existenţa scrierilor marilor istoricĭ aĭ zilelor noastre, precum: Guizot, Mommsen, Ranke, Gervinus, Fustel de Coulanges, Grote, Curtius, Taine, şi nu maĭ puţin vestiţiĭ lor ucenicĭ care aŭ pus istoria pe o cu totul altă temelie decît acea pe cere ea se ridică pînă acuma.

Nemulţumirile d-luĭ Bourdeau cu forma actuală de a se trata istoria sunt cu atît maĭ straniĭ, că este în destul de cunoscut cum că „încă Voltaire îşĭ bătuse joc de acea rasă plicticoasă de povestitorĭ de anecdote care aproape a dispărut. Incă el stărueşte asupra îndatorireĭ de a face o alegere înţăleaptă de fapte, şi dovedeşte prin pilde numeroase, foloasele de a se conforma cu stricteţă cu această regulă“[17]. Eminentul cugetător de la care împrumutăm aceste cuvinte, D. *Robert Flint* este de altă părere decît D. Bourdeau în ceea ce priveşte valoarea ştiinţifică a lucrărilor istorice din epoca noastră. El zice că „credinţa practică în existenţa uneĭ legĭ şi uneĭ metode ştiinţifice este caracterul deosebitor al celor maĭ de căpitenie istoricĭ aĭ veaculuĭ al XIX-lea; aceasta nu se va pune în chip serioz la o îndoială, *de îndată ce cine-va se pricepe în astfeliu de treburĭ*, şi dacă înţălegerea este stabilită asupra acestuĭ punt, cred că am spus destul pentru a stabili teza mea, că arta istorică s-a ridicat de sine şi cu siguranţă, de şi cu încetineală, până la ştiinţa istorică“[18].

Că istoriciĭ eĭ însuşĭ, aşa de răŭ ocărîţĭ de D. Bourdeau, sunt pe deplin conştiuţĭ de prefacerea încercată de a lor disciplină, aceasta ne este limpede afirmat de către *Ranke* care zice, că „scopul istorieĭ universale este de a recunoaşte înlănţuirea lucrurilor, mersul evenementelor celor marĭ care leagă între ele şi stăpînesc toate popoarele“[19].

---

16. *L'histoire et les historiens*, p 150.
17. Robert Flint. *Philosophie de l'histoire en France*, Paris, 1878, p. 87
18. *Ibidem*. p XLIX.
19. *Weltgeschichte*, I, 1, p. VII.

Pentru D. *Bourdeau* evenimentele nu aŭ nicĭ o însămnătate, şi el să miră mult „de vuetul ce se face în jurul Revoluţieĭ franceze, despre care patru sute de milioane de Chinezĭ nicĭ nu aŭ auzit vorbindu-se“ [20]. Dară cele cîte-va sute de milioane de boĭ care împoporează pămîntul aŭ auzit încă maĭ puţin despre ea! Insămnează aceasta că acest eveniment măreţ, care a întrodus pe tot continentul european ideea de libertate şi egalitate, fapt obstesc de cea maĭ mare însămnătate, nu înfăţoşază pentru omenire nicĭ un interes, pentru că Chinejiĭ nu aŭ avut cunoştinţă de el? Acest eveniment trebue să intereseze omenirea, pentru că s-a petrecut la un popor ce conduce evoluţiunea şi l-a făcut să calce un mare pas înainte. Dacă Chinejiĭ nu se interesează la el, aceasta provine din împrejurarea că eĭ s-aŭ oprit pe o treaptă mult maĭ joasă a acesteĭ evoluţiunĭ, şi că eĭ nu sunt în stare a-ĭ înţălege bătaia. Dacă chinejiĭ s-ar fi aflat la înălţimea civilizaţieĭ europene, dacă şi eĭ ar fi simţit apăsarea zdrobitoare a despotismuluĭ, Revoluţia franceză ar fi fost salutată şi de eĭ ca zorile uneĭ noue ere. La legea d-luĭ Bourdeau că „pentru ştiinţă, cunoştinţa funcţiunilor are maĭ mult preţ, decît aceia a evenimentelor“, noĭ opunem pe aceastaltă, că cunoştinţa joculuĭ funcţiunilor este absolut cu neputinţă fără aceia a evenimentelor. Aceste două clase de fapte sunt nedespărţit legate în desvoltare, ele trebue s-o fie şi în răsfrîngerea sa intelectuală, orĭ care ar fi numele ce am voi să-ĭ dăm, acel de sociologie (dinamică) saŭ acel de istorie.

Legile sociologice. — Sociologiĭ, şi împreună cu dînşiĭ cîţĭ-va teoricianĭ, găsesc că tot ce s-a produs pînă acuma pe tărîmul istorieĭ este bun de aruncat la coşniţă; că studiul trecutuluĭ este o pădure neumblată, în care încă nimene n-a pătruns. Socio-

20. *L'histoire et les historiens*, p. 120.

logiĭ ar voi chiar să înlăture terminul consfinţit pînă acuma pentru acest studiu, acel de istorie, şi să-ĭ substitue un altul maĭ plin de făgăduinţĭ pentru viitor, acel de sociologie. Această disciplină care ar avea nobila ambiţie de a voi să iee rînd între ştiinţĭ, trebuie să fie întemeiată, ca şi toate celelalte ştiinţĭ, pe baza legilor. Ast feliŭ s› ajunge la un postulat ce se crede neapărat pentru existenţa istorieĭ-stiinţă saŭ a sociologieĭ, acel al legilor istorice saŭ sociologice. Să cercetăm ce însamnă această noţiune în mintea însăşĭ a acelora care o întrebuinţază?

Pentru a limpezi această întrebare, trebue să începem prin a înlătura un amestec ce ar putea să se întîmple, din întrebuinţarea terminuluĭ de sociologie, scurt şi fără nicĭ un determinativ, în locul aceluĭ de istorie.

Sociologia în deobştie nu se îndeletniceşte numaĭ cu desvoltarea societăţilor; ea studiază şi starea lor la un moment oare-care al vieţeĭ lor; decĭ fapte de natură coexistentă şi nu succesivă. Faptele coexistente pot tot-deauna fi formulate în legĭ, precum sunt bună-oară acele ale economieĭ politice, care intră şi ele în sociologie.

Amestecul ce s-a făcut în tot-deauna între fenomenele coexistente şi fenomenele succesive, se repetă şi în domeniul faptelor sociale, unde se confundă, cu totul fără cuvînt, sociologia statică, studiul stărilor sociale saŭ a acţiuneĭ lor reciproce simultanee, cu sociologia dinamică, studiul desvoltăreĭ sociale. Fără a se ţinea samă de deosebirea de natură între faptele coexistente şi faptele succesive, se aplică ştiinţeĭ întregĭ a manifestărilor spirituluĭ social, principiile ce nu pot să ocîrmuiască decît pe o parte din el; se strămută ideea de lege de pe tărîmul faptelor coexistente ale sociologieĭ statice, pe acel al faptelor succesive ale sociologieĭ dinamice, şi se tinde a se face din întreaga sociologie, decĭ şi din sociologia dinamică, o ştiinţă în feliul ştiinţelor de

caracter coexistent, bazată pe legĭ de manifestațiune și de producțiune, ale fenomenelor și putînd prevedea evenimentele. Tocmaĭ această adîncă rătăcire voim noĭ s-o împrăștiem.

Sociologia este o știință care se razimă pe legĭ tot așa de fixe și de nestrămutate ca și acele ce diriguesc mersul corpurilor cereștĭ, de și nu tot atît de precize; dar de care sociologie e vorba în acest caz? căcĭ sunt două și cu totul deosebite, de și poartă acelaș nume. E vorba de sociologia statică, de acea care se ocupă cu studiul stărilor sociale coexistente. Această ramură a sociologieĭ se razimă într-adevăr pe legĭ, de oare ce faptele cu care se îndeletnicește sunt fapte coexistente.

Cu totul altfeliŭ staŭ lucrurile cu cealaltă ramură a sociologieĭ, acea care are de scop studiul desvoltăreĭ; această din urmă studiază faptele succesive care nu pot da naștere la legĭ, decît în regiunea cu totul abstractă și nu în realitatea faptelor, precum am demonstrat-o în capitolul precedent.

Dacă este vorba de a găsi o regularitate în manifestarea și în producerea faptelor succesive, această regularitate va fi de cu totul altă natură, decît acea care ocărmuiește faptele coexistente. Ea se va produce în timpul, cît se desfășură succesiunea faptelor ce se înlănțuiesc unele de altele; se va pleca de la un sîmbure, se va desvolta într-un chip oare-care, spre a eși la un rezultat. Sociologiĭ ar fi putut întinde cercetările lor în sensul desvoltăreĭ omeneștĭ și să se silească a găsi marele liniĭ după care se așază succesiunea faptelor. Regularitățile sociologieĭ dinamice ar putea consta în stabilirea succesiuneĭ și a prefacereĭ regulate a fenomenelor sociale care se urmăresc în oare-care direcțiune, și trebuie decĭ să iasă în viitor la un rezultat, cu putință măcar de a fi întrevăzut.

Formulate în acest chip, regularitățĭ există netăgăduit în succesiunea istorică. Aceste regularitățĭ sunt

efectul legilor de desvoltare pe care am încercat să le formulăm maĭ sus, şi care ele însăşĭ nu sunt decît manifestarea puterilor istorieĭ. Vom însămna aceste regularităţĭ, cu sotul deosebite de legile coexistenţeĭ, cu terminul de *seriĭ istorice*.

Sociologiĭ însă nu vraŭ să-şĭ frămînte mintea cu asemenea generalităţĭ pentru a zice ast-felĭŭ longitudinale, în locul generalităţilor transversale, legile coexistenţeĭ. *Eĭ voesc cu orĭ-ce preţ să afle în desvoltare, elementul generalizător, şi să-l formuleze prin legĭ.* Aşa aŭ fost eĭ aduşĭ a închipui un sistem de legĭ *sui generis*, pentru fenomenele sociale de caracter succesiv, şi care nu sunt nicĭ legĭ de coexistenţă, nicĭ seriĭ de succesiune, ci un mixtum compositum care împărtăşeste ambele caractere deodată. *Eĭ s-au silit să descopere acelaş mod de succesiune a oare-căror fenómene, la deosebite popoare, triburĭ saŭ rase şi, generalizînd acest mod de succesiune, ei aŭ creat pretinsele legĭ sociologice. Aceste legĭ nu sunt decĭ decît productul unor abstracţiunĭ culese pe seriĭ de fenomene.* Autorul care formulează în chip teoretic acest felĭŭ de a videa, pe care ceilalţĭ nu fac decît să-l aplice, D. *Lamprecht* zice că: „se pot reduce seriile faptelor paralele, prin izolarea elementelor lor, la un cuprins identic, şi se poate privi acest cuprins ca miezul acestor seriĭ. Este în tocmaĭ aceeaşĭ procedare a gîndireĭ ştiinţifice, ca şi acea aplicată în ştiinţele naturale“ [21].

Astfelĭŭ D. *Letourneau* vra să descopere legea obştească, saŭ maĭ bine zis universală, de succesiune a organizmelor politice şi o stabileşte (vom videa în curînd cu cîtă izbîndă) în chipul următor: evoluţiunea politică trece *la toate popoarele* prin anarhie, clan, trib republican apoĭ aristocratic, monarhie electivă, apoĭ ereditară, spre a eşi la o nouă formă de republică. D. *Brunetière* caută de asemenea să

21. *Was ist Kulturgeschichte* în Deutsche Zeitschrift für *Geschichtswissenschaft*, 1896—97, p. 84.

formuleze mersul evoluțiuneĭ pictureĭ și face să treacă pe rînd această artă, *în toate țările unde ea se manifestă,* prin pictura religioasă, mitologică, istorică, portret, pictura de janru, cîmpenia (peizajul) și natura moartă.

Vom cerceta în curînd dacă aceste *legĭ* corăspund cu faptele. De o cam dată am vrut numaĭ cît să dăm un exemplu, de chipul cum sociologiĭ înțăleg să-șĭ formuleze legile. Dar înainte de a arăta că toate aceste legĭ, închipuite de sociologĭ, nu sunt decît niște generalizărĭ neîndreptățite, să cercetăm întrebarea în principiu, spre a videa dacă e cu putință a stabili *generalizărĭ de succesiune.*

Pentru ca lucrul să se poată face, ar trebui ca deosebitele seriĭ din care este a se extrage legea obștească, să fie asămănătoare; căcĭ principiul generalizăreĭ nu poate fi aplicat, atît pentru formarea noțiunilor cît și pentru acea a legilor decît asupra unor elemente (reprezentațiunĭ, fapte, acțiunĭ saŭ evenimente, prin urmare și succesiunĭ de evenimente) asămănătoare.

Nimenĭ nu poate tăgădui că există la toate popoarele pămîntuluĭ, o oare care asămănare în manifestările de acelaș feliŭ ale spirituluĭ, pentru că la toate există un fond comun care tocmaĭ caractezizază ființa omenească. Trebue încă luat aminte că, la început, desvoltarea omenireĭ, în toate ramurile de activitate intelectuală, urmează un mers obștesc, determinat de marĭ curente poporane, în care individualitatea joacă un rol îndestul de sters. Astfeliŭ popoarele trec, pentru a zice așa, fără hopurĭ, de la starea de vănătorie la acea de păstorie, apoĭ la agricultură. Se întîlnesc nu e vorbă invențiunĭ făcute de individualitățĭ cu deosebire înzăstrate: dar aceste individualitățĭ se pierd în gramadă. In sfera putereĭ politice, capiĭ de triburĭ ocîrmuiesc popoarele, după niște obiceiurĭ obșteștĭ, fără ca intervenirea individuală să joace un mare rol; religiunea este fetișistă

saŭ politeistă, product al spirituluĭ obştesc al poporuluĭ, şi nu acel al unor indivizĭ atot puternicĭ. Tot aşa e cu formele vieţeĭ sociale, literare, artistice. Totul este productul comun al poporuluĭ întreg, şi rolul individualităţilor dispare în gramadă.

Dar aceasta nu este totul. In primele timpurĭ ale desvoltăreĭ popoarelor, caracterile speciale ale raseĭ nu aŭ timpul de a însămna cu pecetea lor manifestările spirituluĭ. Răsare maĭ mult partea obştească omenească, decît partea deosebită a complexiuneĭ mintale.

Prin aceste împrejurărĭ, se face ca primiĭ paşĭ făcuţĭ de popoare în istorie, să înfăţoşeze o asămănare în destul de rostită. Această asămănare începătornică a tuturor formelor vieţeĭ sociale a indus în eroare pe sociologĭ, făcîndu-ĭ să primească ideea cu totul greşită, a uneĭ dezvoltărĭ identice, nu numaĭ la toate popoarele pămîntuluĭ, dar încă şi tot decursul istorieĭ, desvoltare pe care o cred, pentru acest temeiŭ, formulabilă în legĭ. Eĭ s-aŭ lăsat a fi înşălaţĭ prin asămănarea începuturilor şi au încheiat, prea cu grăbire, că această asămănare este stăruitoare. Dar s-a luat aminte cu cuvînt că „sociologiĭ pînă acuma aŭ studiat, cu o plecare cam excluzivă, popoarele sălbatice şi barbare. In privirea acestor popoare eĭ posedă o erudiţie îmbelşugată şi exactă pe cît e cu putinţă. Cînd eĭ însă vin la popoarele civilizate, la naţiunele istorice, cercetarea lor este inviderat neîndestulătoare“ [22]. Nu, cercetarea lor nu răspunde cerinţilor ştiinţeĭ, de oare ce e mult maĭ uşor de a cunoaşte amărunţimele vieţeĭ civilizate decît acele ale vieţeĭ popoarelor sălbatice, ci concluziunele trase de sociologĭ din studiul popoarelor cu civilizaţie rudimentară, neputîndu-se aplica niciĭ într-un chip desvoltăreĭ popoarelor civilizate, ele par

---

22. Lacombe, *de l'histoire considérée comme science*, p. VIII. Comp. Lamprecht, *Was ist Kulturgeschichte* citat în nota prec. p. 104.

a da o aparență defectuoasă studiilor ce se fac asupra acestor din urmă.

Intr-adevăr la popoarele snperioare, asămănarea începătornică nu întîrzie a dispărea. Caracterul deosebit al fie-căriĭ grup etnic pătrunde curînd prin manifestările vieţeĭ psihice ; rolul individualităţilor să întăreşte din ce în ce ; legiuitorĭ apar care prefac organizarea politică şi socială a popoarelor ; capiĭ politicĭ care întemeiază puterea lor pe această organizare, încep a determina soarta popoarelor ; întemeitoriĭ de religiunĭ transformă credinţele lor, artiştiĭ, a lor artă ; oameniĭ de ştiinţă vin să le lărgească orizonul intelectual. Ast-feliŭ elementul individual şi adesea orĭ intervenirea neaşteptată a întîmplăreĭ vin să complice jocul puterilor obşteştĭ, şi întipăresc sufletuluĭ particular al fie-căruia grup omenesc, un mers particular. D. *Simmel* zice cu cuvînt, că „mulţumită acesteĭ desvoltărĭ propăşitoare, individualitatea se desface maĭ limpede ; funcţiunile devin maĭ împărţite, maĭ specializate ; individul pierde orĭ-ce egalitate, orĭ-ce solidaritate cu ceilalţĭ membri aĭ grupuluĭ“ [23].

Dacă însă lucrurile staŭ ast-feliŭ, şi nu se poate tăgădui inviderarea, atuncĭ numaĭ cît siluind faptele *înlăturînd deosebirile*, şi ţinîndu-se numaĭ cît de generalităţile cele maĭ abstracte, se pot formula pînă la un punt legĭ obşteştĭ de dezvoltare. Această lăsare la o parte a deosebirilor şterge tocmaĭ caracterul de căpitenie al faptelor succesive care nu există ca atare, decît prin deosebirile ce se află între faptele de aceiaşĭ clasă, atît succesiv, cît şi în seriile lor paralele. Dacă această deosebire nu ar exista, succesiunea ar fi înlocuită prin o repeţire a aceloraşĭ fenomene, decĭ prin coexistenţă. Acestuĭ caz se potrivesc maĭ cu deosebire cuvintele D-luĭ de *Greef* :

---

23. *La différenciation sociale*. Extrait de la *Revue internationale de sociologie*, 1894, p. 2.

„Abstracţiunea devine primejdioasă şi vătămătoare, cînd, în studiul fenomenelor aparţinînd unuĭ grup special şi maĭ complex din ierarhia ştiinţelor, ea înlătură tocmaĭ proprietăţile speciale care singure îndreptăţesc constituirea acestuĭ grup ca ştiinţă particulară, şi caută să readucă explicarea acestor fenomene speciale la explicările date de legile claselor anterioare de fenomene maĭ simple şi maĭ obşteştĭ. Aceste îndrăzneţe generalizărĭ aŭ marele neajuns de a suprima caracterele speciale ale fenomenelor, pentru a le explica maĭ bine; în realitate ele înlătură problema, nu o desleăgă" [24]. Şi dacă D. de Greef, cînd formula acest principiu, avea în videre generalizările adevărate şi în fiinţă ale ştiinţelor coexistenţeĭ, ce va trebui să se întîmple oare, cînd aceste generalizărĭ nu sunt decît nişte concepţiunĭ închipuite, precum vom dovedi-o în curînd?

Ştim că există o scoală, după care nu ar fi nimica noŭ sub soare, scoală care priveşte istoria ca vecĭnica repetiţie a acelorașĭ evenimente. Aceasta este vestita teorie a ciclurilor istorieĭ, pusă în curs pentru întăia oară de Italianul *Vico* şi primită încă în zilele noastre de autorĭ care vorbesc totuşĭ de propăşirea neamuluĭ omenesc, precum bună oară D. *Gustave Le Bon* care crede că „repeţirea vecĭnică a acelorașĭ lucrurĭ pare a fi cea maĭ temeinică din legile istorieĭ" [25]; şi D. *Tarde* care vra să întemeieze istoria, adecă vecĭnica schimbare care alcătuieşte propăşirea pe repeţirea asămănărilor [26]. Această concepţiune este tot ce poate fi maĭ rătăcit; căcĭ cum se pot măcar alipi cele două noţiunĭ contrazicătoare de schimbare şi de repeţire de lucrurĭ asămănătoare? Repeţirea acelorașĭ acţiunĭ, fapte, evenimente, exclude schimbarea, şi dacă este schimbare, nu maĭ poate fi decît repeţire parţială, adică *repeţire dife-*

24. *Les lois sociologiques*, p. 47.
25. *Lois psychologiques du développement des peuples*, p. 120, 161.
26. *Lois de l'imitation*, Chap. I: La répétition universelle.

renţiată. Această repeţire, în care elementul diferenţial întrece pe acel reprodus, face să înainteze fără încetare spiritul pe calea propăşireĭ. Reproducerea se operează tot-deauna într-un chip adăogit; ea se îmbogăţeşte cu elemente nouă, se modifică în orînduiala succesiuneĭ eĭ, în caracterul faptelor ce înlănţueşte. Intr-un cuvînt, desvoltarea, de şi samănă *grosso modo* cu acea ce a precedat-o, cu acea ce se realizază paralel, este cu totul deosebit, şi tocmaĭ această deosebire constituie elementul esenţial al desvoltăreĭ istorice, iar nu repeţirea părţiĭ asămănătoare, cum o crede D. Tarde.

De şi există oare-care neasămănare şi între fenomenele deosebitelor clase ale coexistenţeĭ, nu această neasămănare constitue partea lor caracteristică. Aşa bună oară, două zile nu se asamănă niciĭ odată pe deplin, nicĭ ca lumină, nicĭ ca aspect al ceriuluĭ: cu toate aceste perindarea zilelor şi a nopţilor nu este de loc jignită. In fenomenele succesive, din protivă, deosebirea de la unul la altul constitue lucrul de căpitenie, şi asămănările ce aceste fenomene înfăţoşază nu sunt decît de o însămnătate secundară. Literatura clasică latină împărtăşeşte cŭ literatura clasică franceză deplinătatea formeĭ. Totuşĭ elementul lor esenţial constă, nu în această trăsătură comună, ci în deosebirile care fac din aceste literaturĭ două producte speciale ale geniuluĭ a două popoare şi două epoce deosebite. Dreptul roman şi dreptul german sunt productul aceleiaşĭ nevoĭ, acea de a regula viaţa indivizilor şi raporturile lor cu statul. Dar cunoştinţa acesteĭ asămănărĭ, cu totul obştească, nu ar aduce nicĭ un folos inteligenţeĭ, care, din protivă, nu poate găsi unul, decît în studiul deosebirilor, care despart aceste două producte ale geniuluĭ şi desvoltăreĭ a două popoare deosebite.

Cunoştinţa istorică nu este decît o cunoştinţă de deosebirĭ, şi anume de deosebirĭ între forme ce se desfăşură una după alta saŭ în chip paralel.

Pentru a stabili generalizări de serii istorice, trebue tocmai suprimate aceste deosebiri, deci caracterul lor esențial; trebue distrus elementul special al faptului, ce este de studiat. Ce rămîne? O umbră; ba nici macar atît!

Nouă ni se pare că această încercare a sociologilor, de a stabili legi generale de desvoltare, provine dintr-o greșală de judecată. Ei împărtășesc rătăcirea așa de universal răspîndită, că știința nu ar consta decît în generalizarea faptelor sub formă de legi. Voind cu ori-ce preț, să dee disciplinei lor un caracter științific, ei trebuiau numai decît să descopere în ea legi; dar cum să formuleze generalizări asupra unor fapte neasămănătoare, și care urmează unul după altul, în loc de a coexista? Ei închipuiră atunci de a generaliza succesiunele însăși ale evenimentelor. Iată pentru ce D. *Gumplowitz* mustră pe istorici, și mai ales pe acei ce se îndeletnicesc cu istoria specială a unui popor, „de a privi elementele ce întîlnesc, ca fenomene individuale care nu ar aparținea decît numai acelei națiuni, pe cînd o cunoștință a legilor sociale i-ar învața a nu videa în aceste evenimente, decît manifestarea unei legi sociale obștești“ [27].

Tot acest nămol de erori ar fi fost ocolit, dacă cugetătorii care s-au încurcat în el și-ar fi dat samă de amestecul începătornic ce-l făceau între faptele coexistente și faptele succesive. Cele dintăiu se repetă necontenit *în acelaș feliu*, în spațiu, sau unul după altul în vecinicia timpului, și manifestarea lor, adesa ori chiar a lor cauzațiune, pot fi formulate într-un chip obștesc; pe cînd din protivă faptele succesive se înlănțuiesc unele de altele, și fiind tot-doauna deosebite, atît în curgerea timpului cît și în seriile lor paralele, nu mai poate fi vorba pentru ele de generalizare, ci numai cît de desfășurare serială.

---

27. *Grundriss der Sociologie*, Wien, 1895, p. 75.

Reproducem cu plăcere cuvintele D-luĭ *Otto Hinze* : „Știința istorieĭ trebue să fie așazată pe baza largă a uneĭ cercetărĭ psihice sociale, cît să poate de adîncĭ. Dar aceasta nu este decît o perfecționare a cercetărilor istorice întreprinse pînă acuma, și nu o revoluțiune a științeĭ istorice. Această din urmă nu va putea nicĭ odată să ajungă la cunoștința unor fapte obșteștĭ, care s-ar repeta într-un chip regulat, ci numaĭ cît la adîncirea uneĭ desvoltărĭ singuratice, în trăsăturile sale obșteștĭ. In ceea ce noĭ numim istoria omenireĭ, adică înlănțuirea desvoltăreĭ culturale a unuĭ grup de popoare vechĭ și noue, națiunele singuratice înfățoșază maĭ curînd treptele desvoltăreĭ unuĭ mare tot, decît tipul reînnoit al uneĭ desvoltărĭ naționale. După cele ce se cunosc din istorie, nu este cu putință a închipui o ast-feliu de desvoltare normală a națiunilor, afară decît dacă voim să ne mulțămim cu analogiĭ biologice cu totul nehotărîte. In încrucișarea și întrețăsarea desvoltăreĭ naționale și a celeĭ universale, stă, după părerea mea, temeiul neputințeĭ de a constitui istoria universală prin istoria compusă a deosebitelor națiunĭ ; ea este și rămîne o procedare mare și unică“ [28].

Prevedere și prezicere. — O urmare care decurge neapărat din existența legilor, este putința de a prevedea și a prezice faptele, ce le sunt supuse. De aceea și găsim noĭ pe toțĭ sociologiĭ cerînd pentru știința, ce voesc a crea, putința de a formula legĭ, și adăugînd drept corolar neapărat, facultatea de a prevedea și a prezice desvoltarea viitoare a omenireĭ. *Auguste Comte* este cel întăĭ care a formulat maxima sociologică : „a ști, spre a prevedea și pentru a putea“. *Herbert Spencer* se silește a combate, prin toate argumentele cu putință, întîmpina-

---

28. *Über individualistische und kollektivistische Geschichtsauffassung*, în *Sybel's Historische Zeitschrift*, 1896, p. 66

rea, că relațiunea de cauză și efect în faptele sociale ar fi așa de complicată, că orĭ-ce prevedere ar fi peste putință[29]. *Ferron* susține că „legile istorieĭ pot singure să ne facă cunoscut prezentul și să ne arăte viitorul“[30]. D. *Bresson* dă ca „cel maĭ scurt rezumat al scopuluĭ sociologieĭ, aplicațiunea, în evoluțiunea obștească a omenireĭ, a stărilor de societate antecedente, pentru a prevedea pe acele consecvente“. El adaoge, ceea ce este pe de altă parte implicit cuprins în ideea de prevedere, că „sociologia îșĭ propune descoperirea legilor sociale, și că prin legĭ trebue înțălese relațiunile statornice de succesiune și de asămănare ale fenomenelor, care să ne învoiască a le prevedea unul după altul“. El conchide, că „sub pedeapsa de a se lepăda de sine, sociologia nu poate să renunțe nicĭ a deduce, nicĭ a prevedea; totușĭ, întîrziind încheierile eĭ, ea trebue întăĭ să studieze trecutul omenesc, bază neapărată a orĭ-căreĭ prevederĭ“[31]. D. *Lacombe* sfîrșește scrierea sa asupra istorieĭ privită ca știință, cu un capitol asupra prevedereĭ, și așa maĭ departe.

Noĭ susținem, din protivă, ca această prevedere a lucrurilor viitoare succesive, (căcĭ știm că sunt lucrurĭ viitoare coexistente: eclipsele, coborîrea prețurilor, efectul pasiunilor) care vor fi cu totul altele decît acele ce le avem înaintea ochilor, este cu neputință, nu numaĭ în domeniul spirituluĭ; dar că ar fi fost cu neputință. chiar în acel al faptelor materieĭ, pe timpul cînd se desvoltaŭ formele acesteia. Ast-feliŭ, să presupunem că ar fi trăit geologĭ în epoca secundară; ar fi putut eĭ să prevadă formațiunea cărbuneluĭ de pămînt, chiar dacă ar fi avut înaintea lor nesfîrșitele pădurĭ ale epoceĭ carbonifere; saŭ, aceĭ ce ar fi precedat sosirea perioadeĭ glaciare, ar fi putut eĭ să o prezică? Dacă niște paleontologĭ ar

29. *Introduction à la science sociale*. p. 57.
30. *Théorie du progrès*, Paris, 1867, I. p. 332.
31. *Les trois évolutions*, Paris, 1888, p. 13, 25 și 223.

fi fost contimpuranĭ cu Elephas Primigenius, ar fi putut eĭ să prevadă și să prezică prefacerea luĭ în elefantul zilelor noastre? Și, cu toate aceste, în geologie, cauzele de prefacere sunt departe de a fi așa de complicate, precum sunt în faptele spirituluĭ. D. *Ferneuil* păcătuește prin partea opusă; d-sa susține că „știința se mărginește a constitui faptele, a îngrămădi experiențele; apoĭ, din împreunarea acestor experiențe, ea deduce legile obșteștĭ; dar ea nu speculează nicĭ odată asupra viitoruluĭ, asupra ceea ce trebuie să fie" [32]. Științele faptelor coexistente pot foarte bine să speculeze asupra viitoruluĭ, care va repeta tot-deauna ceea ce se întîmplă acum; precum, bună-oară, cînd astronomiĭ prezic eclipsele de lună saŭ de soare. Susținerea D-luĭ Ferneuil nu este de primit, decît pentru științele istorice; dar vom vedea că și aceste din urmă pot, pănă la un punt, să speculeze asupra viitoruluĭ.

Temeiul pentru care sociologia, adecă istoria, nu poate prevedea *faptele însășĭ*, care se vor întîmpla în viitor, este următorul: faptele coexistente sunt tot-deauna aceleașĭ și ele se repetă la nesfîrșit. Indată ce se cunoaște legea lor de producțiune, prevederea lor devine cu putință. Faptele succesive din protivă sunt tot-deauna particulare unuĭ oare-care spațiŭ și unuĭ oare-care timp, și fiind necontenit deosebite, ele nu se reproduc nicĭ odată într-un chip identic, ci partea care le diferențază, va alcătui pururea elementul caracteristic. Nu există pentru ele o lege de producțiune, adecă de reproducțiune, la infinit. Faptul ce este de prevăzut nu s-a maĭ produs nicĭ odată. Pentru a adeveri prevederea, ar trebui tot-deauna așteptat ca faptul să se îndeplinească. Știința istorică saŭ sociologia, în ceea ce privește facultatea de a prezice faptele viitoare de caracter succesiv, nu ar fi decĭ decît o știință, ce ar veni tot-deauna în urmă.

---

32. *Les principes de 1789 et la science sociale*, Paris, 1889, p. 66.

Iată pentru ce prevederile, pe care uniĭ sociologĭ aŭ îndrăznit să le facă asupra viitoruluĭ, se reduc la presupunerĭ, la bojbăirĭ, cărora lipsește cu desăvîrșire caracterul științific al siguranțeĭ și al limpezimeĭ. Așa, *Herbert Spencer*, după ce a studiat prefacerile încercate de așăzămintele bisericeștĭ în trecut, cînd vine la profetizarea viitoruluĭ, zice că „în acelaș timp cu dobîndirea autonomieĭ depline de către fie-care corp religios, *este cu putință* ca miniștriĭ să piardă cu totul caracterul sacerdotal. Răspingerea autorităţeĭ preutuluĭ, acum atît de înaintată la Disidenţĭ, va deveni absolută. Aceste încheerĭ însă decurg din *ipoteza*, că tipul industrial va propăși în viitor cum a propășit în timpurile de față: *este cu putință și chiar probabil* că această condițiune nu se va realiza în epoca în care intrăm. Dacă reîntărirea militarismuluĭ urmează înainte, ea va readuce ideile, simțimintele și așezămintele, care se țin de el, și care presupun răsturnarea desvoltăreĭ, pe care am descris-o maĭ sus“[33].

Este pe de altă parte un exemplu izbitor despre modul, cum se îndeplinesc prevederile sociologilor. *Comte* prevedea că tipul industrial era să se substitue celuĭ militar, și că această evoluțiune începuse de pe timpul luĭ. *Spencer* se rostește în acelaș înțeles; și cu toate aceste epoca actuală, de la 1870 încoace, a adus tocmaĭ o strașnică reîntărire a spirituluĭ militar. De și acest fapt sare în ochĭ, și nu are nevoe de a fi dovedit, totușĭ suntem fericițĭ de a aduce în sprijinul luĭ cuvintele unuĭ altuĭ sociolog, și el mare partizan al legilor sociologice și al prevedereĭ viitoruluĭ, D. *Letourneau*, care zice, că „cu tot pretinsul antagonism descoperit de D. *Herbert Spencer* între industrie și răsboiŭ, nicĭ odată măcelurile răsboinice nu aŭ fost maĭ înspăimîntătoare decît de la înflorirea perioadeĭ industriale“[34]. D. *La-*

---

33 *Principes de sociologie*, IV, p. 192.

34. *Evolution politique dans les diverses races humaines*, Paris, 1890, p. 29. Comp. Stuart Mill, *Logique*, II, p. 52.

combe, care consfințește un capitol întreg prevedereĭ, dar în care se îndeletnicește maĭ tot timpul cu alte întrebărĭ, începe acest capitol cu cuvintele: „Orĭ-ce știință ne pune în putința de a prevedea; nu este știință fără oare-care prevedere; este pecetea, semnătura științeĭ. Dar, de la o știință la alta, această deosebire este mare. In istorie, știință complexă în cel maĭ mare grad, care atîrnă atîta de înrîurirea individuală, nu trebue să sperăm o prevedere fără greș, și maĭ ales o prevedere amărunțită. Dacă cunoaștem bine prezentul și dacă îl interpretăm cu o metoadă sigură, vom putea deduce că oare-care întîmplărĭ de formă foarte generală, foarte abstractă pentru a zice ast-feliŭ, ar fi gata să se întîmple, fără a putea vre-odată susținea că ele se vor întîmpla în adevăr". Niște fapte foarte generale, foarte abstracte, care ar fi gata să se întîmple! Pentru ce să nu recurgem atuncĭ maĭ bine la sistemul oracoluluĭ de la Delfi?

Și nu este decît prea firesc lucru, ca prevederea *faptelor* să fie cu neputință în sociologie, de oare-ce chiar elementele ce ar voi să le cuprindă singure în cercetările eĭ, așăzămintele și viitoarele lor prefacerĭ, atîrnă de la evenimente, de la acțiunea individuală și de la întîmplare. Și dacă aceste de pe urmă nu pot fi prevăzute, cum o recunosc ceĭ maĭ rîvnitorĭ sociologĭ, cum s-ar putea prevedea desvoltarea așăzămintelor, care sunt productul a doĭ factorĭ, din care unul nedeterminabil? Iată pentru ce sprijinirile foarte drepte ale D-luĭ *Lacombe* — că individualul istoric nu se lasă a fi prevăzut, pentru că caracterul individual este alcătuit din elemente, care nu pot fi apucate de noĭ; că țesătura istorieĭ înfățoșază pretutindene evenimente (opere ale indivizilor) și așezăminte adînc încrucișate și întrețesute,— se împacă greŭ cu capitolul d-sale asupra prevedereĭ faptelor istorice[35].

---

35. *De l'histoire considérée comme science*, p. 244, 253. Comp p. 9, și cap. final.

Mill este mult maĭ consecvent, cînd recunoaşte că „tot ce atîrnă de particularităţile indivizilor, combinat cu situaţiunile întîmplătoare în care eĭ se găsesc, scapă numaĭ decît orĭ-căreĭ prevederĭ“ [36].

Să facem, pentru sociologĭ, presupunerea pe care am făcut-o maĭ sus pentru geologĭ, şi să ne închipuim că ar fi existat din eĭ în veacul al XIV-lea al ereĭ noastre, şi că aceştĭ învăţaţĭ ar fi studiat aşezămintele Spanieĭ şi ale Anglieĭ, din care acele ale celeĭ d-întăĭ întreceaŭ cu mult, în întinderea libertăţilor exercitate de popor, pe acele ale Anglieĭ. Cum ar fi putut eĭ prevedea că, în Anglia, aceste aşăzăminte, mulţămită maĭ ales revoluţiuneĭ care alungă pe Stuarţĭ de pe tron, ar da naştere garanţiilor parlamentare, pe cînd în Spania ele s-ar stinge aşa de curînd, sub loviturile ce le dădură Ferdinand şi Isabela, Carol Quintul şi Filip al II-lea? [37].

D. *Tarde* deosebeşte şi d-sa două soiurĭ de fapte sociale, acele datorite invenţiuneĭ cu a căror studiu ar trebui să se îndeletnicească filosofia socială şi acele, care provin din imitaţiune şi care ar alcătui obiectul ştiinţeĭ sociale. Cele de pe urmă singure pot fi înregistrate, calculate prin statistică, şi decĭ constitui materialul unuĭ studiu ştiinţific, „căcĭ nu este ştiinţă, adaoge D. Tarde, decît acolo, unde se întîlnesc asemănărĭ şi repeţirĭ“. D-sa maĭ admite că „sociologia va putea să prevadă *formele*, pe care o stare socială le va îmbrăca după un timp oare-care, cu condiţiune ca oare-care reforme saŭ revoluţiunĭ politice să nu vină să încurce această expansiune, şi că nu se vor naşte focolare rivale; întocmaĭ, precum fizicul poate să înştiinţeze că o descărcătură de puşcă, dată chiar acuma, va fi auzită într-un număr oare-care de secunde la cutare îndepărtare, afară numaĭ dacă sunetul ar fi fost oprit în a luĭ cale, saŭ

---

36. *Logique*, II, p. 544.

37. Ca *fueros* spanioli fură distruşĭ prin intervenirea personală a regilor, vezĭ Lavisse et Rambaud, *Histoire générale*, IV, p. 328, V, p. 49.

dacă în acelaş timp un vuet mai puternic, bunăoară o lovitură de tun, l-ar fi înăbuşit“. Comparaţia, care nicĭ nu poate fi un temeiŭ, nu este însă de loc exactă, şi demonstră confuziunea pe care D. Tarde o face între faptele coexistente (o lovitură de puşcă şi una de tun) şi faptele succesive (două stărĭ sociale despărţite printr-un răstimp). Sunetul poate fi oprit de o piedecă din afară, el nu încetează însă de a exista, dar nu poate fi auzit; pe cînd starea socială va fi modificată prin nişte cauze, care vor lucra asupra eĭ şi o vor preface în altă ceva; el va *înceta de a exista* aşa cum este, nu numaĭ subiectiv în raport cu aceĭ ce o percep, dar chiar şi obiectiv, în raport cu firea eĭ. Şi cu toate aceste, D. Tarde recunoaşte singur că „viitorul va fi ceea ce vor fi invenţiunile sale necunoscute, şi a căror apariţiunĭ succesive nu aŭ nimic formulabil în legĭ“ [38]. Dar în acest caz, cum se poate susţinea facultatea prevedereĭ? D. *Brunetière* are de sigur mult maĭ multă dreptate, cînd zice, că „maĭ presus decît toate celelalte părţĭ ale civilizaţieĭ, Andromaca şi Ifigenia saŭ cuvîntarea funebră a regineĭ de Anglia atîrnă, dacă nu de întîmplare, cel puţin de arătarea luĭ *Bossuet* şi a luĭ *Racine*. Şi dacă se zice că această arătare este condiţionată prin legĭ, ca şi restul, atuncĭ răspund că se joacă asupra cuvîntuluĭ de lege, însuşirea legeĭ fiind, dacă nu mă înşăl, ca ea să învoiască a prevedea saŭ a putea. Eŭ nu ştiŭ însă să se fi găsit mijlocul de a face să se nască după voinţă, oamenĭ ca Bossuet saŭ Racine, nicĭ ca să se calculeze cînd ar putea să răsară“ [39].

Putinţa de prevedere *a faptelor* sociologice dina-

---

38. G. Tarde, *Les lois de l'imitation*, p. 154. Comp. p. 20 şi 40. Cu toate aceste D. Tarde scrie în *Logique sociale* un capitol asupra *Legilor invenţiuneĭ*, cu toate că în scrierea d sale anterioară, d sa afirmase hotărît că *invenţiunile nu pot fi formulate în legĭ*. El vorbea în acea scriere despre *pseudo-legile* invenţiunei; dar aceste pseudo legĭ s-au prefăcut, după cum se vede, în *legĭ adevărate*, în Logica socială.

39. *L'évolution des genres dans la littérature*, p. 255.

mice se va lovi tot-deauna de piedeca nerăsturnată, chiar pentru prefacerile așăzămintelor, că aceste de pe urmă atîrnă de evenimente, care fiind maĭ tot-deauna neașteptate, nu pot fi prevăzute' și prin urmare împiedecă și prevederea efectuluĭ modificator ce trebuie să-l exercite asupra așăzămintelor. In zădar se silesc sociologiĭ a scoate din sociologie studiul evenimentelor (Lacombe), a invențiunilor (Tarde) a faptelor biografice (Herbert Spencer), adecă faptele care nu se asamănă, miezul istorieĭ și cel maĭ puternic al eĭ agent, pentru a constitui știința *propășireĭ* pe temelia repețireĭ lucrurilor asămănătoare, adecă pe elementul *static* al civilizațiilor[40]. Este cea maĭ regretabilă rătăcire pe care mintea omenească a putut-o face vre-odată în domeniul științeĭ, și ea nu s-a putut expune la așa ceva, decît în urma amesteculuĭ faptelor coexistente cu faptele succesive.

Sociologia posedă netăgăduit legĭ tot așa de fixe și de nestrămutate ca și acele care ocîrmuiesc faptele fireștĭ coexistente. Ea poate numaĭ decît să prevadă și să prezică evenimentele; dar aceasta nu o poate face, decît pentru partea eĭ statică, pentru acea care studiază faptele coexistente. Numaĭ pentru această parte a sociologieĭ, ca pentru toate ramurile științelor teoretice, poate rămînea în picioare formula D-luĭ *Menger*, că „tot ce a fost observat într-un caz oare-care, trebuie numaĭ decît să se repete or... de cîte orĭ împrejurările producțiuneĭ faptuluĭ se reîntîlnesc“[41].

Așa sunt bună-oară maĭ multe clase de fapte economice, precum coborirea salariilor cînd oferta întrece cererea, scăderea număruluĭ căsătoriilor cînd nartul salariilor scade, saŭ cînd prețul grînelor se

40. D. Tarde, cînd ajunge în cartea sa asupra *Legilor imitațiuneĭ*, la capitolul Istorieĭ. nu vorbește tot timpul decît de statistică. Această din urmă știință este pentru d-sa aproape identică cu acea a Istorieĭ. A se vedea maĭ jos în capitolul nostru: *legile statistice*.

41. *Untersuchungen über die Methode in den Socialwissenschaften*, p. 40.

urcă, fapt ce are drept urmare sporirea naşterilor nelegiuite şi decĭ acea a mortalităţeĭ copiilor. Dar iată singurul cîmp, unde sociologia poate formula legĭ şi prezice evenimentele, şi, cum vom vedea-o maĭ la vale, este şi singurul cîmp al istorieĭ în care faptele trecute pot fi stabilite pe calea inducţiuneĭ. Sociologiĭ, înşălaţĭ prin această împrejurare, aŭ voit să aplice şi în domeniul faptelor succesive, ideea de lege, luată în sfera faptelor coexistente, precum şi putinţa prevedereĭ acestor fapte, putinţă ce decurge numaĭ decît din ele, fără a-şĭ da samă de neputinţa absolută de a prevedea şi a prezice fapte noue ce se produc pentru întăiaş dată.

Dar, însămnează oare aceasta, că sociologia dinamică saŭ istoria nu poate arunca nicĭ o lumină asupra evenimentelor ce aŭ să fie, şi că viitorul îĭ este cu desăvîrşire închis? Nu o credem. Numaĭ cît chipul în care istoria va pătrunde în timpurile viitoare este cu totul deosebit de acel pus în practică de către ştiinţele teoretice. Istoria constată că o succesiune de fapte urmează în trecut o direcţiune oarecare. Ea conchide cu temeiŭ că aceeaşĭ direcţiune va fi ţinută de faptele, *în ele însăşĭ necunoscute*, pe care viitorul le va împinge la lumina zileĭ. *Nu aceste fapte însăşĭ pot fi prevăzute şi prezise de ştiinţele istorice, ci numaĭ direcţiunea în care se vor mişca aceste fapte, în ele însăşĭ necunoscute.* Cîţĭ-va sociologĭ aŭ întrevăzut acest adevăr; eĭ nu vorbesc de prevederea faptelor viitoare ale istorieĭ, ci numaĭ de *tendinţele*, de *liniile* ce aceste fapte vor urma în viitor. Ast-feliŭ D. *Bresson* zice că „nu poate fi vorba în sociologie de prevederea exactă şi amărunţită a evenimentelor viitoare, *ci de determinarea tendinţelor* şi a legilor obşteştĭ ale evoluţiuneĭ“. *Lilienfeld* zice, în acelaş sens, că „de şi probabil nu vom fi nicĭ odată în stare a prezice evenimentele particulare, şi nicĭ măcar seria succesivă a epocelor singuratice; de şi abaterile şi clătinările, care întovărăşesc fie-care

tendinţă la perfecţionare nu vor putea fi pătrunse de noĭ; de şi izbînda, în lupta pentru propăşire şi pentru perfecţionare, nu va merge tot-deauna drept în calea eĭ, şi deosebitele epizode ale acesteĭ lupte nu vor putea fi determinate de maĭ înainte, ştiinţa întemeietă pe legile obşteştĭ ale natureĭ, şi luînd ca punct de plecare nexul cauzal, va putea totuşĭ recunoaşte cu siguranţă *liniile de căpitenie* ale desvoltăreĭ omeneştĭ, şi ne va da prin aceasta o nouă dovadă despre adîncul adevăr, că ştiinţă vra se zică prevedere"[42].

Această direcţiune este însă ca însăşĭ supusă adese orĭ unor abaterĭ, datorite intervenireĭ unor fapte neaşteptate, producte ale cauzalităţeĭ individuale şi ale întîmplăreĭ. Aşa, propăşirea libertăţilor engleze, începută sub Ioan-fără-Ţară şi urmărită sub ceĭ treĭ Eduarzĭ, precum şi în vremile Războiuluĭ celor Două-Roze, este suspendată sub domnia Tudorilor, se deşteaptă din noŭ sub Stuarţĭ, a cărora tendinţĭ absolutiste ea le combate, şi sfîrşeşte prin a ajunge la o revoluţie, în locul desvoltăreĭ maĭ normale, ce urmase pînă atuncĭ. Tot aşa fu în Franţa cu constituirea putereĭ regeştĭ, care fu întîrziată, maĭ întăĭ prin războaele de religiune, apoĭ prin minorităţile repetate ale luĭ Ludovic al XIII-lea şi Ludovic al XIV-lea. Spania, a căreia decădere se manifestase încă sub Carol Quintul, este mănţinută pe marginea prăpastieĭ prin mîna vînjoasă a luĭ Filip al II-lea. Propăşirea Rusieĭ în Răsărit fu stinghirită pentru cît-va timp prin urmările războiuluĭ Crimeeĭ. Marea serie a izbînzilor luĭ Napoleon fu sfărămată prin întîmplarea friguluĭ celuĭ aspru din 1812 şi prin pierderea sa din Rusia, şi aşa maĭ departe.

Cauzele perturbătoare încurcă percepţiunea sensuluĭ direcţiunilor pe care faptele le urmează în a

---

42. *Gedanken über die Socialwissenschaft der Zukunft* 2 ten Theil, *die socialen Gesetze*. Mitau 1875, p. 112.

lor desvoltare, și numaĭ geniul, gîcirea viitoruluĭ, și nu pregătirea sociologică, poate pătrunde îndreptarea, pe care unele succesiunĭ de evenimente o vor lua cu timpul. Dar, dacă istoria nu poate lumina viitorul decît cu o licărire de tot nehotărîtă, ea va sluji tot-deauna spre a face bine înțelese vremile de față, și aici stă folosința eĭ practică cea maĭ de samă. Poate adese orĭ să se întîmple ca sensul unuĭ eveniment să nu fie limpede, fie că noĭ suntem răŭ așăzațĭ spre a-l pătrunde, fie pentru că ceĭ interesațĭ aŭ grija de a ne ascunde adevărata luĭ fire. Cel maĭ sigur mijloc de a se orienta, în asemene cazurĭ, va fi de a urmări în trecut direcțiunea ce a ținut-o înlănțuirea faptelor, din care acel din zilele noastre este inelul cel maĭ apropiat. Această direcțiune ne va da îndată cheia gîcitoareĭ actuale. Se luăm cîte-va exemple. Unguriĭ pretind că eĭ nu tind de loc astă-zĭ, prin măsurile ce le iaŭ, a desnaționaliza pe celelalte popoare ale statuluĭ lor. Insă, dacă cercetăm antecedentele măsurilor lor de astă-zĭ, în vremile trecute, bună-oară în anul 1848, găsim întrebuințate de eĭ măsurĭ analoage, aplicate în scopul mărturisit de a maghiariza deosebitele naționalitățĭ ale Ungarieĭ. Istoria acestor silințĭ ne deslușește pe deplin asupra caracteruluĭ și a ținteĭ acelor făcute de Ungurĭ în vremile noastre, dar ale căror tendință eĭ aŭ interes a o ascunde[43]. Necunoștința direcțiunilor istorice a făcut să cadă adese orĭ multe încercărĭ, D. *Winter* ie cu drept cuvînt aminte, cu acest prilej, că „neluarea în bagare de samă a formațiunilor istorice a fost cauza ruineĭ planuluĭ de monarhie universală a luĭ Napoleon I, și aceiașĭ împrejurare taie rădăcină teoriilor democratice-socialiste. Cel întăĭ nu voia să recunoască formațiunile istorice ale naționalităților, saŭ căuta să le nimicească, și căzu

43. A se vedea, asupra acesteĭ întrebărĭ, articolul *Les Roumains et les Hongrois* înserat de noĭ în *Revue de Géographie* a d-luĭ Ludovic Drapeyron, 1896.

jertfă reacţiuneĭ lor [44]. Statul socialist vra de asemene să se desfacă de pe bazele istorieĭ, care se razemă atît de adînc în sufletul popoarelor; chiar cînd ne-am închipui că ar putea fi constituit o clipă, — după o scurtă existenţă aparentă, el ar fi măturat de curentul timpuluĭ, în urma uneĭ puternice reacţiunĭ a formaţiunilor istorice". Noĭ credem la rîndul nostru că guvernele comit aceeaşĭ greşală cu privire la tendinţele socialiste. Ele nu vraŭ să vadă, în această nouă formaţiune, o serie istorică, de care trebuie ţinut samă, şi cred că pot să o înăbuşe prin măsurĭ constringătoare. Vieaţa socială a unuĭ popor, zice tot D. *Winter*, în toate relaţiunile sale aşa de complicate, nu poate fi înţeleasă, şi cu atît maĭ puţin desvoltată pe calea deducţiuneĭ, prin operaţiile raţiuneĭ curate. Ea vra să fie explicată prin geneza eĭ, şi desvoltată conform cu dînsa, căcĭ a studia trecutul vra să zică a înţelege prezentul" [45]. *Ranke* spusese pe de altă parte, încă de mult, că „cunoştinţa faptelor trecute este nedeplină fără acea a vremilor de faţă, precum este peste putinţă de a înţelege pe aceste din urmă, fără cunoştinţa veacurilor trecute" [46].

Acuma, după ce am constatat neputinţa raţională de a formula legĭ pentru manifestaţiunea şi explicaţiunea faptelor succesive, să trecem la cercetarea acelor care, cu toată această neputinţă firească, aŭ fost formulate de cîţĭ-va învăţaţĭ, şi să videm dacă aceste legĭ corespund cu faptele, ale cărora miez ele vraŭ să reproducă.

Pretinsa lege a evoluţiuneĭ religioase. — O lege

44. Totuşĭ nouă ni se pare inviderat că fără catastrofa din Rusia, datorită maĭ ales întîmplăreĭ, puternica individualitate a luĭ Napoleon ar fi putut să se mănţină, în cursul vieţeĭ sale, în protiva formaţiunilor istorice.

45. G. Winter, *Geschichte und Politik* in *Sybel's Historische Zeitschrift*, vol. 103, p. 173, 175 şi 181.

46. *Oratio de historia et politices cognitione atque discrimine*, Berlin 1836, p. 14: Rerum gestarum scientia imperfecta est sine praesentis notitia; praesentium inteligentia nulla est sine prioris acvi cognitione.

pe care sociologiĭ iubesc mult a o formula, este acea care se rapoartă la desvoltarea religiunilor. Această plecare a lor este în destul de firească, de vreme ce religiunea fiind unul din instinctele cele maĭ universale ale omenireĭ, maĭ ales pe tărîmul eĭ se poate găsi unitatea uneĭ legĭ sociologice; apoĭ religiunile diferențiindu-se după rase, și nu după popoare, ele posedă o bază mult maĭ largă de desvoltare.

De și această lege a fost formulată într-un chip cam deosebit de *Herbert Spencer* și de *Bresson*,—spre a nu ne repeta, vom examina de odată valoarea raționamentelor lor. Ideea, care predomnește în aceasta lege, este că concepțiunile religioase aŭ trecut prin treĭ stărĭ succesive: fetișismul, politeismul și monoteismul. Pentru ca o asemene lege să existe, ar trebui să se constate trecerea spirituluĭ religios *prin fazele aratate, în sinul aceleiașĭ rase,* bine înțăles a celeĭ maĭ superioare, rasa arică. Aceestă succesiune însă nu se întîlnește. Chiar cînd s-ar admite că toate religiunile aŭ început prin concepțiunĭ fetișiste, această asămănare obștească nu ar însămna absolut nimic, întru cît fetișismul raselor superioare lăsa să se întrevadă colțul uneĭ desvoltărĭ maĭ tîrziĭ, pe care nu-l înfățoșaŭ credințele popoarelor de rasă inferioară, care trebuiaŭ să rămînă vecinic țărmurite în formele lor primitive de ideĭ religioase. Dar, chiar cînd desvoltarea începătornică identică ar fi bine constatată, încă ca nu ar dovedi nimic altă ceva, decît că, precum am luat-o aminte maĭ sus, cele d'întăĭ apucăturĭ civilizătoare se asamănă pretutindene, și urmează un oare-care timp acelaș mers; dar că maĭ departe toate manifestările spirituluĭ apucă pe căĭ deosebite. Cum se poate, fără a se silui faptele cele maĭ netăgăduite, să se susțină, cum o face D. *Bresson*, că „instituirea unuĭ Jupiter suveran conduse la monoteismu“ [47]? După acest autor, Dumnezeul creștinilor

47. *Les trois évolutions*, p. 83.

ar fi o prefacere a zeilor greco-romanĭ ! ! Dar, pentru a susţinea legea, că ideea religioasă trece în toate rasele prin cele treĭ trepte ale fetişismuluĭ, politeismuluĭ şi monoteismuluĭ, trebuiaŭ numaĭ decît jertfite faptele.

Dacă se cercetează mersul real al ideilor religioase, se constată, în locul uneĭ singure legĭ generale a evoluţieĭ, o desvoltare foarte complicată, datorită în întăiul lor plecărilor înnăscute ale raselor şi destoinicieĭ lor deosebite pentru ideile religioase. Rasele inferioare se opresc la fetişismu ; rasa galbănă la un animismu superior, cu predispunere pentru preceptele morale ; dar rasa albă este aceea care desvoltă maĭ ales ideea religioasă—şi anume, ramura semitică concepţiunea monoteistă, care dădu naştere celor treĭ marĭ religiunĭ de acest feliŭ : Judaismul, Creştinismul, şi Islamismul. Rasele arice desvoltă, din protivă, concepţiunea politeistă. Aceste treĭ concepţiunĭ sunt foarte deosebite unele de altele. Fetişismul şi animismul nu tind decît la explicarea problemeĭ existenţeĭ individuale ; politeismul adaoge către dînsa şi explicarea lumeĭ ; monoteismul întruneşte aceste două tendinţĭ, punînd, în acelaş timp, pe om în raport cu Dumnezeŭ, prin o legătură morală.

Dar aceste religiunĭ deosebite nu se opresc în sinul raselor, ce le aŭ dat naştere ; ele se răspîndesc în afară, asupra altor rase, plecîndu-se înrîurireĭ spirituluĭ acestor din urmă. Aşa, Budismul de origină arică s-a întins pe rasa mongolă ; Creştinismul, eşit din sinul Semiţilor, s-a răspîndit peste tot corpul raseĭ arice ; Islamismul, de origine iarăşĭ semitică (arabiĭ), se întinse pe de o parte asupra popoarelor mongole (Turcĭ, Tatarĭ etc.), pe de alta asupra popoarelor arice (Perşĭ, Indienĭ). Dar, în afară de această împleticire a religiunilor cu rasele, care exercită o adîncă înrîurire asupra desvoltăreĭ celor d'intăĭ în fie-care caz particular, trebuie notată încă

împrejurarea că, pe cînd animismul, politeismul și religiunea vedică sunt productul spiritului poporan, marile religiuni care domină astăzi conștiințele sunt toate opera unor personalități istorice, a marilor întemeitori de religiuni, și că fără arătarea acestor puternice spirite individuale care nu aŭ nimica comun cu evoluțiunea firească a ideeĭ religioase, aceste forme ale cugetării colective nu ar avea forma pe care o îmbracă astăzi. Fără Confucius, Buda, Moisi, Isus-Hristos și Mahomet nu ar fi nicĭ Confucianismu, nicĭ Budismu, nici Iudaismu, nicĭ Creștinismu, nicĭ Islamismu.

O cercetare într-adevăr științifică a desvoltăreĭ ideeĭ religioase nu va putea nicĭ odată să tindă a înghezui, într-o singură lege, întreaga evoluție religioasă. Ținînd samă de toate înrîuririle, ea va renunța de a înăbuși în o singură formulă pseudo-științifică, bogata desvoltare a cugetăreĭ religioase. Nu se vor putea studia decît deosebitele seriĭ istorice; de exemplu, la religiunile indiene: Vedismul, Bramanismul și Budismul, și căuta legăturile ce unesc între ele aceste treĭ concepțiunĭ; saŭ expune schimbările încercate de doctrina creștină, cînd ea trecu de la spiritul monoteist semitic la acel politeist aric; a cerceta schimbările prin care trecu religiunea mahometană, cînd se transportă din rasa semitică a Arabilor, la care ea constituia un element de propășire, la rasa mongolă a Turcilor și Tatarilor, unde încetează de a pune în lucrare o acțiune civilizătoare, și devine o piedecă la orĭ-ce desvoltare, și așa maĭ departe.

D. *Gumplowitz* caută să scape această lege a desvoltăreĭ religioase, susținînd că „între fetișismu, antropomorfismu, politeismu, și ateismul liber-cugetător, există o înlănțuire logică, o desvoltare inviderată pentru orĭ-ce spirit într-adevăr filosofic“. Dar autorul se însărcinează el însușĭ de a se desminți, cînd adaoge: „cîțĭ oamenĭ nu se închină

și astăzi încă, precum o făceaŭ cu veacuri în urmă, unor fetiși; care-și închipuie pe Dumnezeŭ sub o formă omenească; care împoporează cerul lor cu legiuni de zeĭ, saŭ care nu vraŭ să recunoască decît pe unul singur, Iehova, precum o făceaŭ cu miĭ de anĭ în urmă; pe cînd pe de altă parte, noĭ întîlnim ateismul liber cugetător încă la uniĭ filosofi aĭ antichitățeĭ!“ [48]. Inlănțuirea logică nu există deci, de oarece la Greci se sare peste faza monoteistă și se ajunge la cugetarea liberă. Această înlănțuire nu constituie o lege.

Fie-care religiune are evoluțiunea eĭ particulară, și această evoluțiune nu poate fi înțăleasă, dacă nu se ține samă de celelalte elemente în sinul cărora religiunea vine să se împlînte. Iată-ne decĭ foarte departe *de o singură și unică lege* a evoluțiuneĭ ideilor religioase la toate rasele și la toate popoarele; afară decît dacă este să se jărtfească adevărul de hatîrul legeĭ.

Pretinsa lege a evoluțiuneĭ politice. — Sociologiĭ vraŭ să formuleze, pentru toată omenirea, și o singură și unică lege de desvoltare a organismelor politice.

D, *Letourneau* își închipuie această lege în modul următor: „societățile omeneștĭ evoluază regulat prin trepte succesive care sunt: anarhia, clanul, tribul republican întăĭ, aristocratic după aceea; apoĭ monarhia care începe prin a fi electivă pentru a ajunge maĭ pe urmă ereditară. In sfîrșit unele națiunĭ maĭ alese (națiunĭ alese, cînd e vorba de o lege științifică!) leapădă în curînd forma monarhică, spre a se întoarce la un regim republican, foarte deosebit însă de acel al triburilor primitive, și vestind ast-feliŭ sosirea unor forme sociale noue, încă ascunse în sinul viitoruluĭ“. La sfîrșitul cărțeĭ sale,

48. *Grundriss der Sociologie*, Wien, 1885, p. 101.

cînd D. Letourneau îşĭ rezumă studiul, el dă legea luĭ sub o formă ceva deosebită. El zice că „seria politică începe prin anarhia Fuegienilor saŭ a Eschimoşilor ascultînd de nişte obiceiurĭ şi nu de o ocîrmuire, trece după aceea la clanul familial, tribul republican maĭ întăĭ, monarhic şi aristocratic după aceea; ajunge la monarhia despotică, pentru ca la sfîrşit, prin o întoarcere îmbunătăţită către începuturile sale, să iasă la guvernul parlamentar“ [49].

Să asămănăm pe două coloane ambele formule ale legeĭ d-luĭ Letourneau:

Prefaţă	*Conclusiune*
Anarhia	Anarhia
Clanul	Clanul
Tribul republican	Tribul republican
Tribul aristocratic	Tribul monarhic aristocratic
Monarhia electivă Monarhia ereditară	Monarhia despotică
Republica	Guvernul parlamentar

D. Letourneau ar fi trebuit să fixeze într-un chip maĭ preciz ideile d-sale, şi să-şĭ formuleze legea în acelaş feliŭ la începutul şi la sfîrşitul cărţeĭ sale. D-sa ar fi trebuit să aleagă terminĭ de o maĭ mare limpezime ştiinţifică, căcĭ e vorba de o lege, şi o lege trebuie să fie formulată cu cea maĭ de pe urmă claritate, ca rostirea supremă a cugetăreĭ ştiinţifice. Intr-adevăr, ce însamnă terminul de trib republican, în oposiţie cu acel de trib aristocratic? Suntem în drept de a admite că cel d'întăĭ vra să zică trib republican democratic, iar cel de al doile trib tot republican aristocratic. Dar în acest caz, cum să se împace cele două forme de triburĭ republicane din prefaţa cu tribul republican scurt, urmat de tribul

---

49. *Evolution politique dans les diverses races humaines*, Paris 1890, p. VII şi 533.

monarhic aristocratic al formuleĭ conținute în concluziune? Apoĭ pentru ce monarhia, în cea d'întâĭ formulă, trece prin două forme, electivă și ereditară, pentru a nu îmbrăca, în a doua, decît una singură, acea a monarhieĭ absolute? Ce însamnă maĭ departe noua formă republicană la care unele națiunĭ alese fac să se întoarne în curînd monarhia? D. Letourneaŭ se gîndia de sigur la Franția. Dar în această țară forma monarhică a ținut aproape 1500 de anĭ, chiar dacă am începe numaĭ de la Clovis. Cum se poate decĭ vorbi de o lepădare timpurie? Această monarhie în sfîrșit, se schimbă ea în republică, saŭ în guvern parlamentar și în acest din urmă caz, acest guvern subînțălege el o formă republicană, saŭ poate să urmeze a rămînea monarhic?

Dar dacă formula, saŭ maĭ bine zis formulele D-luĭ Letourneau, trezesc atîtea întîmpinărĭ, ce trebuie să fie cu temelia pe care ele se rîdică? Aplicate asupra faptelor, nicĭ una nicĭ alta din ambele formule nu pot sta în picioare nicĭ o singură clipă. Această pretinsă lege nu este decît o generalizare arbitrară a uneĭ desvoltărĭ ce nu se lasă a fi răstrînsă într-o formulă unică.

D. Letourneau simte singur partea slabă a pretinseĭ sale legĭ. El zice că „studiind popoarele istorice, s-a văzut că *de obiceiu și maĭ ales în întâile lor faze*, evoluția lor politică reproduce seria stărilor sociale ce se obține numaĭ prin juxtapozițiunea etnografică a popoarelor deosebitor rase“ [50]. Dar din aceea că popoarele înfățoșază în începuturile desvoltăreĭ lor forme asămănătoare urmează oare că această desvoltare să fie stăpînită la toate prin una și aceeașĭ lege sociologică? Dar cum se poate formula o lege ca răstrîngerea: *de obiceiu*? Ce s-ar zice oare de o lege a fiziceĭ care s-ar rosti în acelaș chip,

50. *Ibidem*, p. 526.

bună oară, că de obiceiŭ puterea curenților electricĭ este în raport direct cu puterea electro-motrice și în raport invers cu rezistența (legile luĭ Ohm)? Tot ce ar putea rămînea din pretinsa lege a D-luĭ Letourneau, ar fi cele d-întâĭ două trepte ale desvoltăreĭ politice, anarhia și clanul, și aceasta, pentru că aceste două stărĭ sunt numaĭ cît presupuse. Maĭ departe, evoluțiunea ie un caracter deosebit, nu numaĭ după cum o face ideea religioasă, pentru deosebitele rase, dar chiar pentru fie-care popor particular.

Nu videm bună oară de loc, cum legea D-luĭ Letourneau ar putea fi aplicată, chiar popoarelor de rasă inferioară, precum Negriĭ din Africa, care aŭ trecut de-adreptul la despotismul cel maĭ deplin, fără a străbate nicĭ una din formele mijlocitoare republicane.

Pentru popoarele istorice, evoluțiunea variază de la unul la altul, după întorsătura spirituluĭ, împrejurările mediuluĭ fizic, acele ale vieţeĭ istorice, adecă după evenementele întîmplătoare care vin să înrîurească evoluțiunea. O lege unică de desvoltare este cu neputință de formulat. Fie-care popor urmează un mers particular. Există pentru fie-care, o serie regulate de fapte istorice care explică fie-care moment al istorieĭ lor; dar nu există o lege sociologică care să poată rezuma, într-o sîngură formulă, desvoltarea politică a tuturor popoarelor pămîntuluĭ.

La Grecĭ, găsim, probabil după clan, o desvoltare deosebită în deosebitele state. La Spartiațĭ o formă cu totul stranie și originală a monarhieĭ, sub forma a doĭ regĭ, în locul unuia singur. Această monarhie este ereditară de la început, și nu trece prin elecțiune. Se schimbă cu timpul în un feliŭ de republică aristocratică, sub conducerea eforilor, de și regiĭ tot ființază. Nicĭ odată această republică nu ie forma democratică. Apoĭ desvoltarea politică urmează o cale protivnică aceleĭ formulate de D. Le-

tourneau: monarhie—republică în loc de republică—monarhie. La Atena din contra găsim (în urma clanuluĭ ?) monarhia ereditară, apoĭ o republică aristocratică maĭ întâĭ, democratică după aceea, urmînd o cale iarăşĭ întoarsă decît acea aratată de D. Letourneau. Această republică iesă, în urma unor împrejurărĭ cu totul particulare, la un guvern despotic, acel al celor 30 de Tiranĭ, pentru a reveni cu Clistene iarăşĭ la democraţie. Romaniĭ încep prin regalitatea electivă, trec la republică aristocratică întâĭ, maĭ apoĭ democratică, iarăşĭ în contrazicere cu D. Letourneau, şi sfîrşesc prin monarhia absolută a Cesarilor. D. Letourneau vra să încunjure această greutate nerăsturnabilă, prin observaţia că „evoluţiunea regresivă a Romeĭ către monarhia absolută a dovedit cu strălucire până întru cît, după un lung timp, acest regim este pierzător popoarelor ce i se supun“. Dar o lege naturală trebuie numaĭ decît să facă ea bine omenireĭ, şi este vorba oare de a critica purtarea popoarelor, saŭ de a formula legĭ fatale ce nu pot fi nicĭ într-un chip înfrînte?

Dacă trecem acuma la cercetarea popoarelor moderne, ale căror desvoltare este aşa de variată, ne mirăm chiar ca să fi încolţit în un crier omenesc gîndirea uneĭ unificărĭ a acesteĭ desvoltărĭ; dar de ce nu s-a apucat oare spiritul de sistemă? Maĭ întaĭ, regimul feodal care nu poate fi clasat cum se cuvine în nicĭ una din categoriile D-luĭ Letourneau; apoĭ o desvoltare cu totul deosebită în deosebitele ţărĭ ale Europeĭ, care desvoltare conduce în Anglia, la o epocă în destul de timpurie, la stabilirea libertăţilor publice şi a regimuluĭ parlamentar; în Germania la îmbucătăţirea poporuluĭ în o mulţime de micĭ state; în Italia la adăogirea stăpînireĭ străine către o tot ast-feliu de îmbunătăţire; în Franţia şi în Spania unde conduce la absolutismul cel maĭ puternic.

Cum se poate vorbi de o lege de desvoltare unică

pentru toate popoarele pămîntuluĭ, cînd nu se întîlnesc două care să-ĭ fie supuse'!

D. *Ferron* stabileşte şi d-sa o generalizare arbitrară a succesiuneĭ organismelor politice, dar într-un chip maĭ simplu, maĭ obştesc decît D. Letourneau. Vom aduce întăĭ aminte observaţia făcută maĭ sus, ca cu cît generalizările sunt maĭ largĭ, cu atîta ele aŭ sorţiĭ de a putea cuprinde toate lucrurile, dar că tocmaĭ aceste sunt acele maĭ puţin ştiinţifice, şi adăogim cuvintelor împrumutate din D. De Greef pe acele ce le spune cn tot atîta dreptate D. *Gumplowitz,* că „legile de tot generale sunt foarte uşor de formulat; dar ele nu aŭ nicĭ o însămnătate, nu explică nimic"[51]. D. Ferron cu toate aceste nu izbuteşte, nicĭ macar aşa, a formula legea sociologică a desvoltăreĭ politice. El face să treacă popoarele prin treptele teocratică, aristocratică democratică şi casariană. Dar Sparta nu oferă nicĭ democraţie nicĭ cesarismu. Greciĭ îndeobştie încep maĭ curînd decît sfîrşesc prin faza cesariană a tiranieĭ. D. Ferron învoacă cucerirea macedonică, pentru a găsi şi această de pe urmă fază, în desvoltarea politică a Grecilor; dar o cucerire din afară nu este urmarea uneĭ legĭ de desvoltare a formelor politice; este o întîmplare. Apoĭ Franţia a trecut de două orĭ prin cesarismu, fără a se opri la el; ea a revenit la republica democratică.

Alte pretinse legĭ sociologice. — Să cercetăm acuma o lege sociologică formulată de D. *Brunetière*, pe care cu toate aceste l-am văzut maĭ sus criticînd cu atîta vioiciune întroducerea ideeĭ de lege în desvoltarea literatureĭ. D. Brunetière admite, cu toate aceste, o desvoltare uniformă a artelor, şi anume a pictureĭ la toate popoarele, şi vra să deie legea eĭ, de şi nu întrebuinţază acest termin spre a-şĭ boteza generalizarea. După el, pictura, cel pu.

---

51. *Grundriss der Sociologie*, p. 61.

ţin pictura modernă, a început prin a fi religioasă. Curînd ea a desfăcut, ca ramură paralelă, pictura mitologică care devine la rîndul eĭ, istorică; din aceastâ din urmă se desface întâĭ portretul care dă naştere janruluĭ, spre a trece apoĭ prin cîmpenie (peisaj) la natura moartă. „Fie care din aceste *forme succesive* care se pot combina cu toatele împreună (rezervă înţăleaptă) ne-a apărut la început ca o desmădulare şi, în desvoltarea eĭ, ca o întindere a celeĭ precedente“ [52].

Din nenorocire pentru D. Brunetière, şi din fericire pentru adevăr, faptele desmint la fie-ce pas această generalizare a desvoltăreĭ pictureĭ. Ele ne învaţă, precum o fac şi faptele religioase şi precum ne-ar învaţa studiul orĭ-căreĭ categoriĭ de fapte sociale, ca desvoltarea se îndeplineşte, pentru fie-care grup omenesc şi pentru fie-care ramură de activitate, într-un chip particular, potrivit cu condiţiunile în care ea are loc.

Dacă este adevărat, că în toate ţările moderne unde ea s-a desvoltat, pictura începe prin a fi religioasă, nu este exact de a se susţinea, că ea dă pretutindene naştere pictureĭ mitologice. Aceasta nu se întîmplă decît pentru o singură ţară, Italia, unde o aşa prefacere avea temeiul săŭ de a fi. Intr-adevăr, arta italiană începe a se inspira de prin veacurile al XIII-lea şi al XIV-lea (Nicolas Pisano, Cimabue, Giotto) din figurile arteĭ antice. Nu era decît prea firesc, ca pictoriĭ să treacă, de la imitaţiunea figurilor zeilor şi zinelor antice, la scenele însăşĭ în care mitologia pîgînă punea pe aceste personaje, cu atîta maĭ mult că cultura clasică a Italieĭ răspîndise pretutindene cunoştinţa antichităţeĭ. Cea d-întâĭ înrîurire a închipuireĭ păgîne, pe tărîmul încă religios al pictureĭ, se arată în Italia în tabloul luĭ Orcagna (1376) *Triumful Morţiĭ*, care reprezintă moartea, nu

---

52. *De l'évolution des genres dans la Littérature*, Paris, 1894, p. 5.

maĭ mult după ideile creştine, sub forma unuĭ schelet viŭ, dar sub acea a uneĭ femeĭ, zburînd prin aer, înarmată cu o coasă, icoană împrumutată de la mitologia veche. Boticelli (1447—1515) execută, ceva maĭ tîrziŭ, tabloul ce se află la muzeul din Florenţa şi care înfăţoşază *Calomnia*, după o descriere a tablouluĭ pictoruluĭ grec Apeles, lasată de Lukian. Maĭ tîrziŭ trece la un tabloŭ curat mitologic, cel întăĭ poate care a eşit din mîna unuĭ pictor italian: *Venus plutind, într-o scoică, pe marea.*

In acelaş timp, şi înainte ca pictura istorică să-şĭ fi făcut arătarea în Italia, găsim portretul, tratat de contimpuranul luĭ Boticelli, Leonardo da Vinci, (1452—1519), anume acel al *Moneĭ Lizeĭ* (Joconda) „pe care pictoruł o încunjura, în timpul ce o zugrăvia, de muzicanţĭ, cîntăreţi şi caraghiojĭ, pentru a o întreţinea în o dulce veselie şi a înlătura acel aspect melancolic ce se observă în cele maĭ multe portrete“ (Vasari). Portretul a precedat decĭ pictura istorică şi nu a eşit din ea, cum o vra D. Brunetière. Dar fără a ne opri la această observaţie lăturalnică, să urmărim dovedirea noastră, că numaĭ în Italia pictura religioasă *dadu naştere într-un chip direct picture mitologice.*

Dacă cercetăm într-adevăr desvoltarea pictureĭ flamande, a căror începuturĭ se urcă aproape tot atît de sus ca şi acele ale pictureĭ italiene, găsim că ea a urmat o cu totul altă cale. De şi în Flandra, de asemene, pictura a început prin a fi religioasă cu Hubert van Eyek, Roger van der Weyden şi Hans Memmling, ea nu trece de loc maĭ întăĭ la pictura mitologică, ci la janru, sărind de odată peste cele treĭ trepte pe care d. Brunetière le pune să precedeze acest feliŭ de pictură. Quentin Matsys, mort în 1531, zugrăvi pe lîngă o *Coborîre de pe cruce* care se află la muzeul din Anvers, cîte-va tablourĭ de janru (probabil, de asemene, cele d-întăĭ de acest soiŭ) între altele *Zaraful şi familia luĭ* care se gă-

sește la Luvru și nu maĭ puțin vestitul tabloŭ al celor *Doĭ zgîrcițĭ*, a căruia original se află la castelul Windercastle în Anglia. Este cunoscut că janrul deveni în curînd o specialitate a scoaleĭ flamande și maĭ ales a scoaleĭ olandeze, ce eși din ea. Pictura mitologică în Țările de jos nu începu să înflorească decît maĭ tîrziu, cu Rubens și uceniciĭ luĭ, în urma înrîurireĭ ce eĭ încearcă din partea pictureĭ italiene.

Decĭ, pe cînd în Italia pictura religioasă dă naștere, ca ramură laterală, pictureĭ mitologice și portretuluĭ, pictura religioasă flamandă trecu direct la janru și de acolo la cîmpenie, două ramurĭ ale pictureĭ care nu aŭ fost maĭ nicĭ odată tratate special în Italia.

Dacă în loc de a formula o lege universală a desvoltăreĭ pictureĭ, cercetăm împrejurările în care arta aceasta luă naștere în Flandra, înțălegem îndată pentru ce în această țară pictura istorică trebuia să dee naștere janruluĭ. In Țările de jos, modelele ce trebuĭaŭ să regenereze arta, nu fură, ca în Italia, rămășițele monumentelor antice, ci tipurile lumeĭ reale care, în marile iarmaroace ale acestor țărĭ, loveaŭ ochiĭ din toate părțile. Precum imitațiunea figurilor antice trebuia să conducă la pictura mitologică, acea a figurilor reale ale viețiĭ trebuia să conducă la janru, care nu este decît reproducerea scenelor viețeĭ reale. Această trecere se poate vedea încă în Hans Memmling care în tablourile în care zugrăvi legenda sfinteĭ Ursule, bună oară în *Coborîrea din corabia* ce o ducea la Colonia, reproduce personajele ast-feliŭ, precum ele se înfățoșaŭ în Flandra la acea epocă. Este o foarte interesantă paralelă la tabloul luĭ Orcagna, care introduce figura antică a morțeĭ într-o pictură religioasă creștină.

Dacă am voi să urmărim cercetările noastre în Spania, în Franția, în Germania, am găsi pretutindenea o desvoltare deosebită, determinată de me-

diul și împrejurările, care o înrîuresc. Aceste două condițiunĭ fiind pretutindene altele, alta trebuia să fie și desvoltarea pictureĭ. O lege, care să ocîrmuiască această desvoltare într-un chip identic, la toate popoarele, este tot atît de peste putință de formulat, ca și o lege a desvoltăreĭ religioase saŭ politice. Pentru fie-care țară, pentru fie-care popor, pentru fie-care scoală chiar, există o evolutiune, o direcțiune în mersul desvoltăreĭ; dar această direcțiune este tot-deauna specială, particulară grupuluĭ omenesc, ce se are în privire. *Nu există evoluțiunĭ paralele asămănătoare. Evoluțiunea aceleiașĭ forme nŭ se repetă nicĭ odată în timp într-un chip identic. Fie-care evoluțiune este o formă unică și caracteristica.* O generalizare a desvoltărilor aceleiașĭ forme de cugetare, așa cum ele se înfățoșază la deosebitele popoare, nu poate fi obținută decît jărtfindu-se deosebirile, ce le despărțesc, și care fac din ele unitățĭ istorice particulare. Cu cît maĭ mult se tinde a se generaliza seriile paralele ale desvoltăreĭ, cu atîta maĭ puțin se vor putea aplica aceste generalizărĭ la fie-ce caz în deosebĭ; cu atîta maĭ mult se vor depărta de adevăr, și prin urmare de știință, pe care, cu toate aceste, ele pretind a constitui. Pentru faptele coexistente, din protivă, adevărul este cu atîta maĭ bine prins, cu cît faptele pot fi maĭ întins generalizate, și această deosebire nŭ este decît prea firească, *fiind că în faptele coexistente esențialul este asămănarea; în faptele succesive din protivă deosebirea atît între ele, cît și cu acele ale seriilor paralele desvoltate de alte organisme sociale.* Faptele coexistente se repetă în tot-deauna, cu micĭ deosebirĭ, ce se pot nesocoti, și lucrul de căpitenie este a lor asămănare; faptele succesive urmează după o laltă, fără ca nicĭ odată ele să se repete în mod identic, și lucrul de căpitenie este să se constate elementul care le deosebește. *Fără diferențiare, nu ar exista succesiune, ci numaĭ repețire, prin urmare din noŭ coexistență.*

Pentru a ne întoarce la D. Brunetière, cînd trece de la teorie la aplicație, cînd vra să expună un exemplu al evoluțiuneĭ în genurile literare, el caută acest exemplu, nu în mișcare obștească a omenireĭ, *ci la un singur popor*, și d-sa se îndeletnicește, în volumul al II-lea al scriereĭ sale, cu evoluțiunea poezieĭ lirice în Franția. O asemene evoluțiune există fără îndoială; dar nu există legĭ ale evoluțiuneĭ literare la toate popoarele pămîntuluĭ, cum o vrea D. Letourneau.

Putem să zicem cu D. *Tarde*: „S-a vorbit mult între esteticianĭ de o pretinsă lege de desvoltare a frumoaselor arte, care le-ar constrînge a se învîrti în acelaș cerc și a se reproduce până la nesfîrșite. Nenorocirea însă este că nimene n-a putut vre-o-dată formula cu oare-care preciziune atare lege, fără a se lovi de desmințirea faptelor, și această observațiune este la locul eĭ și cînd este vorba de așa numitele legĭ de desvoltare ale religiunilor, moralelor, limbilor, guvernelor, legiuirilor, științelor“ [53].

Observațiunea d-luĭ Tarde nu se lovește însă în întregul eĭ. Știința nu poate fi cuprinsă în enumerarea disciplinelor ale căror desvoltare nu poate fi ocîrmuită de legĭ obșteștĭ. Este, într-adevăr, singura ce le este supusă, și cu cuvînt. Ea este singura ce are un caracter cu totul universal; singura ce nu atîrnă de nicĭ o condițiune particulară. Știința este una, pentru că are de scop descoperirea adevăruluĭ, și ea este unică. Este absolut indiferent dacă îșĭ ea avîntul la cutare saŭ cutare popor; ea devine îndată bunul comun al întregeĭ omenirĭ. Știința fiind cu totul neatîrnată de orĭ-ce condițiune din afară, urmează că ea se desvoltă într-un singur și acelaș chip pe toată suprafața globuluĭ. Ea va urma o singură lege de desvoltare, o lege obștească pentru toate țările și pentru toate popoarele. Dar a-

53. *Les lois de l'imitation*, p. 62.

ceastă lege obştească nu este obţinută prin metoada comparativă a sociologieĭ, adică rezumînd în o singură formulă desvoltarea paralelă, pe care ştiinţa ar îndeplini-o la deosebitele popoare. Această lege nu este productul uneĭ abstracţiunĭ culese de pe nişte seriĭ deosebite de desvoltare. Dacă ea este una, aceasta se întîmplă din pricina că obiectul ce constitue ştiinţa este unul şi nedespărţit. Nu spiritul nostru scoate legea din asămănarea maĭ multor seriĭ paralele ; această unitate ne este impusă prin unitatea desvoltăreĭ a însăşĭ ştiinţeĭ.

Este deci o singură şi unică lege de desvoltare a ştiinţeĭ saŭ maĭ bine zis, a desvoltăreĭ cunoştinţeĭ adevăruluĭ, şi această lege este aceea a evoluţiuneĭ însăşĭ, adevărul constituind unul din principiile eĭ. Nu trebue să credem că această lege este aceea a celor treĭ stărĭ formulată întăĭ de *Turgot*, reluată apoĭ şi desvoltată de *Auguste Comte*[54]. Nu este exact a se spune, cu aceştĭ doĭ cugetătorĭ, că evoluţiunea, adică mersul către propăşire ar trece succesiv prin treĭ stărĭ, acea teologică, acea metafizică şi acea pozitivă, şi iarăşĭ nu se loveşte a se răstrînge această lege numaĭ la evoluţiunea intelectuală, cum o face D. de Greef. Această din urmă cuprinde şi artele şi religiunea, care nu pot trece prin aceste treĭ stadiĭ de desvoltare. Dar chiar aplicată la căutarea adevăruluĭ şi a bineluĭ, mariĭ motorĭ aĭ evoluţiuneĭ, legea celor treĭ stărĭ întrece încă cu mult cîmpul pe care ea în realitate îl cuprinde ; căci adevărul practic bună oară, n-a îmbracat niciĭ odată forma teologică, nicĭ acea metafizică ; tot deauna a fost pozitiv, ca şi adevărul ştiinţific. Singurul tărîm al adevăruluĭ, asupra căruia se poate aplica legea celor treĭ stărĭ a luĭ Turgot şi Comte, este *căutarea luĭ în*

54. Turgot, *Histoire du progrès de l'esprit humain*, 1790, p 294 Auguste Comte, *Cours de philosophie positive*, vol. IV.

privirea mareluĭ înțăles al universuluĭ, asupra taineĭ ce ne încunjoară. Explicarea lumeĭ a trecut într-adevăr cele treĭ stadiĭ ale legeĭ luĭ Turgot şi Comte: acel teologic, acel metafizic şi acel pozitiv.

Cît despre legile sociologice formulate de D. de *Greef*, acele cu care se ocupă în primul loc nu sunt decît legĭ de statică sociologică, cu totul la locul lor. Aşa sunt legile raportuluĭ între sforțarea tracțiuneĭ şi greutatea moartă, saŭ ale aceluĭ ce există între coborîrea salariilor şi sporirea naşterilor nelegiuite, ale raportuluĭ dintre producerea artistică şi gradul buneĭ stărĭ, etc Indată ce vestitul sociolog vra să aplice ideea de lege la succesiune, formulele sale încep a da de greş. Aşa, d-sa pune ca lege sociologică, pe tărîmul desvoltăreĭ estetice, că „arhitectura este tot-deauna anterioară sculptureĭ şi aceasta din urmă pictureĭ. Fie-care din aceste arte se razimă, este întemeiată pe cealaltă, apoĭ se diferențiază succesiv şi aceasta este adevărat pentru toate civilizațiunile; aceasta alcătueşte caracterul abstract al acesteĭ legĭ, de-odată statică şi dinamică“ [55]. Dar această pretinsă lege a succesiuneĭ artelor are ființă tot atît de puțin ca şi toate celelalte legĭ ale succesiuneĭ studiate maĭ sus, lucru de care este uşor de a se convinge. Seria formulată de D. de Greef, nu este de loc o lege universală a succesiuneĭ artelor. Ea se întîlneşte numaĭ în unele perioade ale civilizațiuneĭ omeneştĭ; în altele ea lipseşte. Nu este decĭ o lege, ci o grupă de seriĭ istorice, particulare fie-căreĭ perioade a desvoltăreĭ artistice. Dacă pretinsa lege a D-luĭ de Greef pare a se adeveri pentru arta egipteană şi asiriană, şi dacă este netăgăduită pentru arta ogivală, ea nu se întîlneşte de loc la arta primitivă creştină saŭ la acea a Renaşteriĭ. Creştiniĭ începură să întrupeze nouele lor concepțiunĭ artistice în pictură şi în relief (tot un soiŭ de pictură), şi nu trecură decît după

55. *Les lois sociologiques*, p. 120.

Constantin cel Mare la formele arhitectonice, cînd putură să se dedeie în public cultuluĭ lor celuĭ interzis pănă atuncĭ. Iată pentru ce se găsesc cele d-intăĭ picturĭ și cele d-intăĭ reliefurĭ creștine în catacombele din Roma, din timpul cînd creștinismul îșĭ celebra cultul încă în ascuns, pe cînd basilicele, obîrșia bisericilor noastre, nu apar decît către mijlocul veaculuĭ al IV-lea. Tot așa e cu arta Renaștereĭ, care începe în Italia, cu reliefurile luĭ Nicola Pisano (1204—1280), cu mult înainte ca Filip Brunellesco (1377—1446) să fi inaugurat imitațiunea antichitățeĭ în arhitectură. Și dacă ne urcăm la vrîsta preistorică, găsim și aicĭ primele îngăimărĭ ale arteĭ, înfățoșate de mînjiturile unor figurĭ de animale, pe cînd colibele informe ale locuințelor lacustre nu arătaŭ încă nicĭ o deșteptare a ideeĭ estetice în clădirile menite a adăposti pe oamenĭ. Succesiunea artelor plastice este decĭ deosebită la deosebitele epoce ale civilizațieĭ ; pentru fie-care din ele, această succesiune ie un caracter deosebit, determinat de împrejurarile care încunjură desvoltarea. Legea D-luĭ de Greef nu este decĭ întemeietă pe fapte.

Acest autor maĭ dă încă drept exemplu al uneĭ legĭ de desvoltere, acel al circulăreĭ economice, „care s-ar îndeplini tot-deauna în sensul substituireĭ uneĭ mărfĭ speciale ca moneda, la toate mărfurile ; a uneĭ monezĭ metalice cu un tipar convențional la moneda metalică cîntărită, a biletuluĭ de bancă monezeĭ metalice ; a plățeĭ prin simpla socoteală (clearing-houses) biletulul de bancă“ [56]. Noĭ nu vedem de loc, în această perfecționare gradată a instrumentuluĭ circulațiuneĭ, o lege sociologică. Dacă aceste deosebite prefacerĭ se întîlnesc la deosebitele popoare, lucrul se întîmplă din pricină că, găsindu-se exemplul dat de unul saŭ unele din ele folositor, el fu imitat. Dovada e că în zilele noastre, plata prin mijlocul clea-

56. *Ibidem*, p. 103.

ring-house-lor nu este încă întrodus pretutindene; dar îndată ce nevoia va fi resimțită, Anglia, care l-a iscodit, va fi imitată. Dacă desăvârșirea fie-căreĭ unelte, a fie-căreĭ procedărĭ, ce se se întîlnește de-o-dată la cele maĭ maĭ multe popoare, ar constitui o lege sociologică, s-ar putea formula de aceste cu miile, de exemplu legea fabricăreĭ pîneĭ, a încălțămintelor, a țesăturilor, a plugurilor, a instrumentelor de tot soiul. Intr-o asemene materie, nu poate fi vorba de legĭ, ci numaĭ de propășire imitată de la un popor la altul.

Sociologiĭ sunt deci nevoițĭ să facă siluirĭ faptelor, pentru a stabili pretinsele lor legĭ obșteștĭ de manifestare saŭ de producțiune ale fenomenelor succesive. Această siluire va fi maĭ mult saŭ maĭ puțin rostită, după cum așezămintele, ce voesc să înghezuiaseă în formulele lor, poartă un caracter maĭ mult saŭ maĭ puțin generic Așa pentru drept, morală și așezamintele ce nasc pe acest tărîm, ca proprietatea, căsătoria, familia, aceste așăzăminte înfățoșînd un caracter maĭ generic omenesc, și raportîndu-se maĭ mult la om ca atare, decît la membrul uneĭ rase saŭ al unui popor deosebit, este firesc lucru de a putea formula aproximărĭ maĭ apropiate decît pentru așezămintele care aŭ de bază deosebirile naționale. Cu toate aceste, chiar pentru aceste sfere maĭ generice ale desvoltăreĭ omeneștĭ, sociologiĭ sunt nevoițĭ să nu țină samă de deosebirile de rasă, de mediŭ, de împrejurările întîmplătoare care aŭ înrîurit desvoltarea. Așa în evoluțiunea juridică a deosebitelor popoare, există, cu toate caracterele comune, singurele puse în lumină de D. Letourneau[57], deosebirĭ foarte însamnate, și pentru întrebările de viitor pentru care sociologia are pretenția de a stabili prevederĭ, este mult maĭ însămnat după noĭ, de a cunoaș e caracterul special pe care-l îmbracă evolu-

57 *L'évolution juridique dans les diverses races humaines*, Paris, 1891.

țiunea așezămintelor juridice în deosebitele țărĭ, decît abstracțiunea palidă și fără sînge a uneĭ generalizărĭ universale.

Intr-o chestiune care interesază evoluțiunea juridică, acea a proprietățeĭ, și căreia D. Letourneau a crezut folositor a-ĭ consfinți un volum special, autorul după un studiu foarte amărunțit a proprietățeĭ la salbatecĭ, ajunge a formula următoarea lege pentru evoluțiuaea proprietățeĭ: „o îmbucătățire gradată a domeniuluĭ la început comun, apoĭ o mișcare inversă de concentrare a parcelelor în mînile unuĭ mic număr de marĭ proprietarĭ“ [58]. Dar această formulă nicĭ ea nu se potrivește cu faptele. Ea nu s-ar putea aplica decît Anglieĭ, pe cînd în Franția, în Germania și Italia, marea proprietate a fost la rîndul eĭ imbucătățită și împărțită într-un mare număr de micĭ domeniĭ. In Transilvania, țaraniĭ romînĭ cumpără necontenit, cu ajutorul caselor de economie, pămînturile seniorilor lor, pe care eĭ trăiaŭ ca șărbĭ. In Romănia, legea din 1864, și maĭ multe dispozițiĭ ulterioare, aŭ pus la îndămîna țăranilor maĭ mult de a 6-a parte a proprietățeĭ marĭ, și așa maĭ departe.

Pretinse legi ale statisticeĭ. — Să trecem acuma la un alt rînd de legĭ, ce cată să se aplice la înțelegerea istorieĭ, acele ce derivă din faptele constatate de statistică.

Să luăm maĭ întăĭ aminte că greŭ s-ar găsi o materie care să fi dat loc la atîtea concepțiunĭ rătăcite ca acele provocate prin regularitatea cifrelor date „de știința faptelor sociale exprimate prin raporturile lor numerice“ [59]. Cele maĭ marĭ spirite, între altele însușĭ *Kant*, nu aŭ fost scutite de ele. Filosoful din Königsberg zice: „Orĭ care ar fi deosebirile

58 *L'évolution de la propriété*, Paris, 1889, p 487.
59 Așa definește Moreau de Jonnès, statistica.

de vederĭ ce se pot afla între noĭ, privitor la liberul arbitru, considerat din punctul de vedere al metafiziceĭ, nu este maĭ puţin adevărat că manifestările aceşteĭ voinţĭ, adecă faptele omeneştĭ, sunt supuse imperiuluĭ unor legĭ universale, întocmaĭ ca şi celelalte fenomene ale natureĭ fizice. Aceeaşĭ serie de fapte, care, privite răzleţit, aŭ putut să pără confuze şi fără legătură, cînd sunt considerate în a lor înlănţuire, arată fără îndoială o desvoltare întreagă şi unică". Ca exemple, Kant citează regularitatea morţilor, a căsătoriilor, a naşterilor[60]. *Buckle* merge mult maĭ departe decît filosoful german. El constată aceeaşĭ regularitate în săvîrşirea crimelor, maĭ cu samă a omorurilor, care cu toate aceste „sunt aduse prin o aşa complicare de cauze, încît s-ar putea cu drept cuvînt renunţa la speranţa de a descoperi o rînduială saŭ o metoadă oare-care în rezultatul acestor înrîurirĭ subţirĭ şi schimbătoare care pricinuesc saŭ împiedecă omorul". El raportează, şi cuvintele luĭ Quetelet, că „nu numaĭ omorurile sunt în fie care an în acelaş număr, dar încă şi instrumentele ce aŭ slujit pentru a le comite sunt întrebuinţate în aceleaşĭ proporţiĭ". Buckle trece apoĭ la sinuciderĭ a căror regularitate de asemene o constată, şi care „este cu atîta maĭ vrednică de însămnat că, prin firea eĭ chiar, sinuciderea este nu numaĭ foarte capricioasă, dar încă şi foarte întunecoasă în privirea dovezilor, şi s-ar putea înlătura ideea de a se putea vre-odată urca la cauzele obşteştĭ care produc această crimă". Tot aşa cu căsătoriile a căror mulţime ar fi în raport cu preţul grîuluĭ, şi până la uitarea de a pune adrese la scrisorĭ. Ca urmare a acestor fapte constatate, Buckle spune că „orĭ cît de capricioase ele s-ar părea, acţiunile omeneştĭ fac parte dintr-un vast plan de rînduială universală, din care abia putem să

---

60. *Ideen zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*, 1784, p. 84.

întrevedem o schițare, în starea de azĭ a cunoștințelor noastre. Pentru aceĭ ce înțăleg acest adevăr, *care este tot-odată temelia și cheia istorieĭ*, faptele pe care le-am adus sunt tocmaĭ ceea ce se putea aștepta“ [61]. D. *Mougeolle* îmbrățoșază de asemene acest chip de a vedea. El zice „că a putut să se asigure prin fixitatea cifrelor că totul merge regulat atît în societățile cele marĭ cît și în cele micĭ, și că legĭ o-cîrmuiesc omenirea“ [62]. D. *Ferron* susține de asemenea că „statistica arată legĭ în toate faptele sociale, care se par maĭ puțin în stare a le fi supuse. Această statornicie a legilor statisticeĭ ne face să înțălegem, cum pot să existe legĭ în desvoltarea societăților“ [63].

Să luăm întăi aminte, în protiva uneĭ asemene teoriĭ, că orĭ-ce regularitate nu implică ideea de lege. Așa, în toate zilele, aproape acelaș număr de neguțitorĭ ambulanțĭ strigă pe străzĭ obiectele ce le aŭ spre desfacere ; acelaș număr de trăsurĭ trec pe străzĭ, proporțional cu desimea circulațieĭ ; acelaș număr de afișe acopăr stîlpiĭ : cucoșiĭ din vecinĭ cîntă de aproape acelaș număr de orĭ, și acelaș număr de vrăbiĭ vin să ciripească în arboriĭ grădineĭ. Și dacă s-ar face mijlocia lunară, apoĭ acea anuală a acestor fapte, s-ar găsi o regularitate care ar putea surprinde, tot atît ca și acea care stăpînește omorurile, nașterile saŭ sinuciderile. Se va zice oare că această regularitate constitue legĭ, și se va îndrăzni oare a se formula legea după care neguțitoriĭ strigă pe străzĭ mărfurile lor, stîlpiĭ se acopăr de afișe, cucoșiĭ cîntă, saŭ vrabiile vin să se acațere pe ramurĭ ? Și cu toate aceste, ce deosebire se poate găsi între faptele alese de noĭ si acele înregistrate de statistică, afară decît că aceste din urmă ating interesele statuluĭ ? Dar în afară de această împrejurare, care este cu totul indiferentă pentru stabilirea legilor, noĭ nu vedem nicĭ

61. *Histoire de la civilisation en Angleterre*, I, p 31.
62 *Les problèmes de l'histoire*, p. 43.
63. *Théorie du progrès*, I, p. 26 și 29.

o deosebire între faptele, pentru care ar fi ridicol de a se formula o lege, și acele pentru care acelaș lucru pare a fi ceva foarte serios.

Cu acest prilej, se poate convinge despre nevoia neapărată de a preciza cu deamăruntul ceea ce trebue să se înțăleagă prin terminul de lege. Cu definiția dată de noĭ, orĭ-ce ambiguitate dispare, și nu se maĭ poate însamna cu acest termin regularitățile statisticeĭ, ci numaĭ acele ce rezultă din manifestarea puterilor natureĭ. Regularitățile care înminunează atît de adînc pe autoriĭ citațĭ de noĭ, nu sunt decît prea fireștĭ și neapărate. Numărul de fapte de oarecare clasă atîrnă de niște condițiunĭ naturale și sociale. Cît timp aceste nu se schimbă, nu este niciĭ un motiv pentru care numărul faptelor, ce atîrnă de ele, să scadă saŭ să se mărească, și ar fi straniŭ și neexplicabil ca lucrurile să se petreacă alt-feliŭ. Dar să ne inchipuim că o nuntă ar trece prin strada, de care e vorba; îndată numărul trăsurilor va spori pentru acea zi. Să ne închipuim că o expoziție s-ar deschide in acel oraș; numărul afișelor și al neguțitorilor ambulanțĭ ar crește numaĭ decît, din adăogirea poporațieĭ. De aceea și Buckle are grijă de a adaogi, că „noĭ suntem în stare de a preciza, în marginea unor ușoare greșelĭ, numărul omorurilor voluntare pentru fie-care perioadă, *presupunînd bine-înțăles ca să nu fi fost schimbărĭ însamnate în împrejurările sociale*". Cînd el ajunge la enumerarea cifreĭ anuale a sinuciderilor, el zice „că numărul anual al sinuciderilor variază *după presiunea cauzelor temporare*", și în fine cînd raporteează legea uităreĭ adreselor la scrisorĭ (!!) el zice că „*făcînd partea deosebireĭ împrejurărilor*, numărul lor este acelaș din an în an[64]. Noĭ ne mirăm cînd nu se vede, că asemene răstrîngerĭ distrug cu totul ideea de lege; căcĭ dacă producțiunea uneĭ clase de fenomene atîrnă de la

64. *Histoire de la civilisation en Angleterre*, I, p. 37 și 42.

schimbarea împrejurărilor exterioare, aceste fenomene nu sunt decît rezultatul acestor împrejurărĭ deosebite, iar nu acel al uneĭ puterĭ, al uneĭ legĭ. Cauza acestor fenomene stă în aceste împrejurărĭ; ele constitue simptomele lor. Cea maĭ uşoară schimbare în aceste condiţiunĭ se manifestă prin o schimbare în producerea fenomenelor. Regularitatea faptelor, înregistrată de statistică, nu arată decĭ de loc, că „această regularitate ar asculta de legĭ necunoscute“, cum o susţine Buckle; ea este numaĭ rostirea numerică a uneĭ stărĭ a societăţeĭ la un moment dat, şi cît timp această stare nu se schimbă, rostirea sa numerică rămîne aceeaşĭ.

Dar, chiar ca formulă, faptul de a întîlni aproape aceleaşĭ cifre anuale pentru sinuciderile oraşuluĭ Londra, bună oară, în un răstimp oare-care de anĭ, poate el să constitue o lege? Pentru ce să se aleagă Londra, şi nu una din despărţirile sale, una din străzile sale? Pentru ce nu ţara întreagă, Europa întreagă, pămîntul întreg? Pentru ca o lege să existe, trebue universalitatea, saŭ cel puţin vecĭnicia. Să presupunem că numărînd sinuciderile îndeplinite pe toată suprafaţa pămîntuluĭ, din timpurile cele maĭ vechĭ, să ajunge la constatarea că cifra lor se menţine aproape aceeaşĭ în fie-care an, cu condiţia, bine înţăles, că împrejurările din afară să rămînă aceleaşĭ, saŭ ca numărul căsătoriilor făcute în toate ţările globuluĭ să fie de asemene aproape acelaşĭ, şi tot aşa să stee lucrurile cu morţiĭ, şi chiar cu uitarea de a pune adrese la scrisorĭ. La ce ne-ar sluji asemene constatărĭ, în ceea ce priveşte cunoştinţa propăşireĭ şi a civilizaţiuneĭ? La nimic altă ceva, fără numaĭ cît a recunoaşte că faptele zilnice *coexistente* şi care se repetă neîncetat de oamenĭ, se îndeplinesc într-un chip regulat, cît împrejurările exterioare nu se schimbă, adevăr *istoric* tot atît de însamnat ca şi acestelalte: că înălţimea munţilor este deosebită, saŭ că riurile aŭ cursurĭ cotigitoare. D. *Lecky* are decĭ pe deplin drep-

tate cînd e aminte că „ar fi cu totul afară din cale dacă faptele oamenilor nu ar înfăţoşa o oare-care regularitate, întru cît mijlocia virtuţilor şi a viciilor rămănînd aceeaşĭ, acţiunile cărora ele daŭ naştere trebue să înfăţoşeze o regularitate în destul de statornică, pe cît timp cauza care le produce rămîne aceeaşĭ“ [65]. Dacă regularităţile statisticeĭ ar constitui legĭ, ele ar trebui sa poată fi raportată la o singură putere saŭ la acţiunea combinată a maĭ multor puterĭ şi prin urmare — împreună cu împrejurările — la un singur feliŭ de cauzalitate. Aceasta încă nu se întîmplă şi faptele, pe care statistica le înregistrează, sunt datorite puterilor, şi decĭ cauzelor celor maĭ deosebite. De exemplu sinuciderile sunt datorite unele saŭ la iubire, putere a instinctuluĭ sexual, saŭ mizerieĭ, putere a instinctuluĭ de conservaţiune saŭ onoareĭ, putere a personalităţeĭ, saŭ spirituluĭ de jărtfire pentru binele altuia, puterea instinctuluĭ de conservaţiune a specieĭ, etc. Nicĭ odată o lege a fiziceĭ, chimieĭ, astronomieĭ saŭ a fiziologieĭ nu va întruni în rostirea eĭ, fapte ce sunt producte unor puterĭ deosebite. Fie-care din aceste ştiinţĭ nu va formula decît acţiunea uneĭ singure puterĭ saŭ rezultatul acţiuneĭ maĭ multora din ele, combinat în o lucrare comună.

Dar, admiţînd chiar că acţiunile regulat înregistrate de statistică, reprezintă „raporturĭ necesare care derivă din firea lucrurilor“, aceste legĭ sunt ele oare legĭ istorice ? Trebue ca simţul istorieĭ să fie cu totul tîmpit, pentru a se admite că morţile, naşterile, sinuciderile, căsătoriile, uitarea adreselor pe scrisorĭ constitue fapte istorice. Pentru ce nu atuncĭ şi gustările şi prînzurile, şi deşărturile, care sunt neaparata lor urmare ?

Acţiunile omeneştĭ sunt de două feliurĭ : acele care nu slujesc decît la întreţinerea vieţeĭ de toate zilele,

65. *Geschichte der Aufklärung in Europa,* deutsch von Zollovitz, Leipzig 1868, p. XVI.

atît acea a indivizilor cît și acea a speciei, și acele ce aŭ o înrîurire asupra timpurilor, ce aŭ să vină. S-înțălege de la sine că vor putea fi nașteri și morți și căsătorii, ba chiar uitări de a pune adresele, cu urmări istorice. Dar, cînd un asemene caz se va înfățoșa, un atare fapt va deveni istoric prin caracterul săŭ individual, și nu prin partea sa statistică, pentru că va spori cu o unitate cifra cazurilor culese de această știință. *Rümelin* a spus-o foarte bine : „Toate cifrele statisticei, să fie ele orînduite cum vor voi, nu vor fi nici odată altă-ceva decît rostirea unor fapte, un material foarte însămnat pentru caracteristica popoarelor, statelor, timpurilor, mărturisiri istorice de cel mai mare preț, științi pentru legiuitor și omul de stat și pentru toți cugetătorii“ [66]. Așa statistica a fost aplicată de D. *A. Brückner* spre a stabili oare-care serii de fapte istorice, precum bună-oară creșterea întinderei împărăției rusești, propășirea medicinei în această împărăție, propășirea în chipul de a-și procura mijloacele de traiŭ, etc. [67]. Ea poate sluji une-ori spre a infera cauzele oare-căror schimbări între epoca îndepărtate ; ea poate mai ales să ne ajute mult a cunoaște într-un chip preciz o stare trecută. Dar rolul ei se mărgineste la atîta, nu în a constitui legi. D. *Boutroux* tăgăduește și d-sa statisticei facultatea de a formula legi : „Statistica, zice el, nu are ea necontenit nevoie de a fi îndeplinită prin judecată ? Cînd oare se întîlnesc cifre, care să nu primească decît o singură interpretare ; care să rostească îndată realitatea socială de care e vorba ? Numărul persoanelor ce știu scrie și ceti este el o normă credincioasă a desvoltărei instrucției într-o țară ? Mișcarea religioasă poate fi oare măsurată prin comerțul obiectelor întrebuințate în cult ? Se găsesc în aceste domenii oameni de tact și de

66. *Reden und Aufsätze*,, 1894, p. 26.
67. *Uber Thatsachenreihen in der Geschichte. Festrede der Universitat Dorpat*, Dorpat. 1886.

experiență care, fără a întrebuința cifre, ajung la un adevăr pe care calificațiunea matematică nu este în stare să-l atingă“ [68].

Sunt însă unii autori, care nu admit că statistica să poată formula legi ale fenomenelor, pentru că ele nu daŭ explicarea lor cauzală. Așa e bunăoară D. *Cristian Claussen* care spune că „rezultatele statisticei nu sunt fapte istorice, ci mijlocii de cifre, care, în urma lipsei lor de cunoștință a motivelor și factorilor înrîuritori, nu conțin explicerea cauzală a fenomenelor, și în generalitatea lor nehotărîtă nu sunt legi istorice și nu pot nici odată să devină niște asemene“ [69]. *Eduard Gotthein* adaoge, în acelaș sens, cînd zice că, „era poate de ertat luĭ Quetelet statisticianul, minunat de statornicia ce descoperise în fenomenele înfățoșate de masse, fenomene pe care le crezuse până atunci cu totul neregulate, de a crede că a descoperit niște legi. Cît despre Buckle, care se raportează cu plăcere la Hume, el ar fi trebuit să știe că prin reîntoarcerea regulată a unui fenomen, se stabilește numai un fapt și *nu o relațiune cauzală, adică o lege*“ [70]. D. *Doormann* zise și d-sa, că „regularitățile statistice nu ne învață nimic asupra naturei relațiunilor cauzale, și nu pot fi puse pe acelaș rang ca regularitățile științelor naturale și anume cu acele ale fizicei“ [71]. Acest chip de a critica statistica, în privirea pretenției ei de a stabili legi istorice, este greșit. Am văzut mai sus că toate legile nu aŭ de scop explicațiunea cauzală a fenomenelor [72]. Statistica ar putea formula prea bine legi de manifestațiune, cu toate că ar rămînea necunoscută cauza fenomenelor. Noi îi tăgăduim însă tocmai facultatea de a

---

68. *De l'idée de loi naturelle dans les sciences et la philosophie* Paris 1895, p. 132.
69. *Die Geschichtswissenschaft. Program des Gymnasiums su Hadamar'* Limburg, 1891, p. 20.
70. *Die Aufg ben der Kulturgeschichte*, Leipzig. 1889. p 50.
71. *Bericht des Gymnasiums su Brieg*, 1888 p 29
72. Vezi capitolul VII. *Legile de desvoltare.*

putea formula legĭ de manifestațiune ale fenomenelor succesive.

Statistica constată fapte asămănătoare, repețirĭ care distrug individualitatea acestor fapte — cînd ele posedă o atare — prin rostirea mută și generică a cifreĭ. Istoria se alcătuiește din protivă din evenimente care se înlănțuiesc în tot-deauna sub o formă individuală, unică, chiar cînd este productul puterilor generale. Cîmpul acestor două științĭ este cu totul deosebit. Ele pot să se atingă de cînd în cînd, orĭ de cîte orĭ succesiunea se oprește, spre a constitui coexistența; dar ele nu se pot nicĭ odată amesteca. Iată pentru ce nu putem primi calificațiunea de știință istorică, dată de D. *Menger* statisticeĭ care, după acest autor, „ar împărtăși cu istoria, însușirea de a se îndeletnici cu individualul și concretul“ [73]. Nouă ni se pare că tocmaĭ contrarul este adevărat pentru statistică; această știință făcînd să dispară individualul în obștimea cifrelor.

Dar abuzul cu metoda statistică a fost împins încă maĭ departe. Uniĭ autorĭ nu se mulțămesc numaĭ de a atrage în domeniul istoric, fapte ce îĭ sunt cu desăvîrșire străine; eĭ vraŭ să înlocuiască pentru a zice ast-feliŭ istoria prin statistică. D. *Bourdeau* bunăoară, se silește a aplica metoda numerică la faptele istorice însășĭ. Așa d-sa reduce valoarea estetică a operilor de artă, la cifra admiratorilor lor. El zice că „publicul judecînd în ultima instanță, e de ajuns a se număra părerile, spre a fi hotărît asupra uneĭ chestiunĭ. Problema, greŭ de rezolvit alt-feliŭ, se preface în o treabă de majoritate“. Aplicînd aceeașĭ metodă istorieĭ, d-sa adaoge că „știința faptelor omeneștĭ, atîta timp descriptivă și literară, este menită a deveni cu totul cantitativă; fenomenele de funcțiunĭ, obiectul de căpitenie al studiuluĭ eĭ, sunt măsurabile

---

73. *Untersuchungen über die Methode in den Socialwissenschaften*, p. 8.

prin cele două modurĭ, aritmetic și geometric al determinăreĭ mărimelor; ele pot fi de o parte traduse în numere, de altă parte pot fi figurate ochilor prin înfățoșărĭ grafice“. Credem de prisos a maĭ combate asemene teoriĭ; dar am fi foarte curioșĭ să vedem pe D. Bourdeau la lucru, expunînd și explicînd, prin formule algebrice și trăsăturĭ geometrice, faptul și cauza ruineĭ imperiuluĭ roman, saŭ acele ale producereĭ literatureĭ romantice. Dar D. Bourdeau e destul de înțălept pentru a nu-șĭ pune în practică propria-ĭ teorie. Istoriciĭ de profesiune care vor avea naivitatea a-l urma pe acest tărîm, se vor descurca cum vor putea [74].

Alțĭ autorĭ, ca D. de *Greef*, voesc să ridice însămnătateá statisticeĭ pentru istorie, într-un alt chip, nu maĭ puțin extraordinar. Ce însamnă de altfeliŭ cuvintele acestuĭ cugetător? „*Aicĭ statistica se preface într-adevăr în istoria propriu zisă*; aicĭ putem să admirăm cu recunoștință lucrările acelor sociologĭ care aŭ făcut din istoria așăzămintelor sociale, o știință a căreia propășire pune secolul nostru cu mult maĭ presus de secoliĭ ce aŭ fost ilustrațĭ prin ceĭ maĭ vestițĭ istoricĭ aĭ vechimeĭ. A. Thierry, Fustel de Coulanges, de Laveleye, Summer-Maine, von Ihering, Mommsen, pentru a nu cita decît pe uniĭ dintre ceĭ maĭ vestițĭ, aŭ cercetat organele speciale ale societăților la o adîncime și cu un talent de analiză și de sinteză, la care nicĭ odată nu s-aŭ urcat ceĭ vechĭ; eĭ aŭ descris structura și evoluțiunea, fie-care în ramura particulară a științeĭ căreia îșĭ închinase viața“ [75]. Thierry, Fustel de Coulanges, Ihering și Mommsen statisticianĭ, iată de sigur ceva cu totul noŭ!

---

74. *L'histoire et les historiens*, p. 291. D. *Ernest Sasse* este singurul, după cîte știm, care să se fi apucat de așa ceva. El a cercat să pună în tablourĭ istoria modernă a Franțieĭ, pe o foae de curbe grafice. *Das Zahlengesetz in der Weltgeschichte*, Berlin, 1889. D. Bernheim are dreptate cînd ie aminte că o asemene încercare „steht an der Grenze des Pathologischen“. *Lehrbuch des geschichtlichen Methode*, p. 36.

75. *Les lois sociologiques*, p. 144.

Dar se vede că numaĭ sub acest titlu, pot găsi ceĭ maĭ marĭ istoricĭ aĭ veaculuĭ nostru îndurare înaintea sociologilor !

Legile filologice. — Este încă o întrebare foarte discutată între filologĭ, de a se ști dacă știința reprezintată de eĭ poate fi constituită pe temelia unor legĭ, și care este caracterul acestor din urmă ? Pentru a nu cita decît cîte-va din părerile aceste protivnice, videm bună oară pe *Körting* susținînd că : „legile filologice pun în lucrare, asupra desvoltăreĭ normale a limbilor, un efect hotărîtor care nu admite nicĭ o excepțiune“. Acest autor nu recunoaște decît o deranjare saŭ o răstrîngere a acestor legĭ prin principiile formațiuneĭ analogice, înrîurirea literaților și etimologia poporană[76]. *Hugo Schuhardt* răspinge din protivă terminul de lege, pentru a însămna regularitățile fenomenelor limbistice, fiind-că aceste generalitățĭ ar înfățoșa excepțiunĭ. Tot așa și D. *Alexandru Filipide*, eminentul profesor de limba romînă de la Universitatea din Iașĭ, repetă de maĭ multe orĭ, că este ințălept de a se abținea în filologie, de la orĭ-ce tendință de a legifera[77].

Toțĭ filologiĭ sunt însă într-un glas asupra punctuluĭ, că legile fonetice nu aŭ o valoare universală, ca acele ale fiziceĭ, chimieĭ saŭ astronomieĭ. Aceste legĭ sunt răstrînse la un oare-care grup de indivizĭ și la o epocă determinată[78]. Pentru ca legĭ propriu zise să existe în desvoltarea graiuluĭ, ar trebui lepădată tocmaĭ caracteristica cea maĭ de samă a terminuluĭ de lege, și a se primi existența unor legĭ

76. *Encyklopaedie und Methodologie der romanischen Philologie*, Heilbronn 1884, II, p. 43.

77. Hugo Schuhardt, *Über die Lautgesetze*, Berlin, 1885 A Filipide, *Istoria limbeĭ romîne*, Iașĭ, 1894, p. 13, 14, 26.

78. Herrmann Paul, *Principien der Sprachgeschichte*, Halle, 1880, p. 53. Tobler în *Litteraturblatt für germanische und romanische Philologie*, 1883, p. 121.

timpurare. Apoĭ dacă s-ar admite această putinţă, s-ar da peste altă greutate logică: legile de desvoltare care nu se află decît în sfera cu totul abstractă a succesiuneĭ, s-ar concretiza numaĭ în desvoltarea limbeĭ.

Pentru a ne da bine sama de caracterul legilor filologice, trebue cercetat acest caracter într-o ştiinţă de tot nouă care se rapoartă la graiŭ, semantica saŭ ştiinţa însămnărilor cuvintelor. D. *Bréal*, unul din ceĭ d-întăĭ care aŭ întreprins constituirea acesteĭ noue ştiinţĭ, încearcă să formuleze cîte-va legĭ care ar ocîrmui schimbările încercate de însămnarea cuvintelor în decursul timpuluĭ. D-sa ne dă ast-feliŭ legile „specializăreĭ, repartiţiuneĭ, iradiăreĭ, analogieĭ, etc.[79]. Dar toate aceste legĭ nu se întîlnesc decît în sfera absolut abstractă a graiuluĭ, împrejurările în care aceste legĭ se întrupează, fiind tot-deauna deosebite. Legile Semanticeĭ sunt decĭ nişte adevărate legĭ de desvoltare, pe tărîmul graiuluĭ. Legile fonetice nu pot fi deosebite. Numaĭ cît fenomenele cărora ele daŭ naştere, înfăţoşînd între ele maĭ multă asămănare, ele produc înşălarea că ar fi în acelaş timp şi legĭ de producţiune ale fenomenelor. Dar aceasta nu este decît o aparenţă; maĭ întăĭ, din pricină că aceste generalităţĭ nu există decît pentru cît-va timp; apoĭ pentru că ele nu se întrupează în împrejurărĭ obşteştĭ, condiţiune neapărată pentru existenţa uneĭ legĭ. Căcĭ, care sunt condiţiunile generale care îndatoresc pe indivizĭ a opera oare-care transformărĭ ale sunetelor; bună oară la Romînĭ, prefacerea luĭ *ct* latin în *pt* romîn (copt de la coctus, piept de la pectus, pieptine de la pecten, drept de la directus)? Este oare aceasta din pricina uneĭ dispoziţiĭ particulare a organelor vocale care îĭ împiedecă de a rosti sunetul *ct*? Nu credem aceasta. Ceea ce dovedeşte că nu conformarea particulară organică a grupuluĭ

79. Michel Bréal, *La Sémantique*, (science des significations) Paris, 1897.

omenesc aduce schimbările fonetice, este, că cu aceleaşĭ organe transmise prin ereditate, modul de rostire se schimbă cu timpul; apoĭ un individ care face parte din un popor, dacă este născut în sinul unul altuia, saŭ dacă e strămutat la acest din urmă din prima luĭ copilărie, se deprinde cu rostirea particulară țăreĭ sale de împrumut. Dispozițiunile care daŭ naştere schimbărilor de sunete nu sunt deci organice. ci datorite imitațiuneĭ oare căror apucăturĭ individuale care convin masselor şi sunt primite de ele. Decĭ împrejurările care provoacă în limbĭ, schimbările de formă obştească nu sunt ele însăşĭ de caracter obştesc. Ele se propagă însă prin imitațiune. Trebue luat aminte că pretutindene, unde seriile ieŭ naştere pe calea repețireĭ şi a imitațiuneĭ, se poate constata o regularitate în manifestarea fenomenelor.

Pentru seriile natureĭ neorganice, fenomenele fiind datorite acțiuneĭ legilor fizice, chimice şi mecanice, formațiunea lor este datorită repețireĭ unor adevărate legĭ, aşa inundările Niluluĭ produc seria depozitelor care alcătuiesc Delta fluviuluĭ. Dar aceste inundărĭ sunt productul acțiuneĭ maĭ multor legĭ de coexistență care daŭ naştere ploilor ce fac să reverse apa.

Pentru natura organică, procedarea se complică prin intervenirea elementuluĭ individual: modificările originare sfîrşesc prin a predomni şi a constitui speciile noue. Nu singure legile ajung a da naştere serieĭ, ci repețirea modificărilor individuale; aceste repețirĭ fiind uniforme, ele pot să ice un caracter regulat şi prin urmare să samene cu acțiunea uneĭ legĭ.

Pentru semnul spirituluĭ şi anume pentru partea sa neconştiută, seriile istorice sunt constituite prin repețirea fenomenelor asămănătoare care îngrămadesc neîncetat efectele lor. Această repețire a fenomenelor care par tot-deauna aceleaşĭ, constitue şi ele ge-

neralitățĭ ce pot până la un punt trece drept legĭ. Dar ele aŭ numaĭ arătarea unor asemene; în realitate sunt seriĭ istorice mărginite în spațiŭ și timp, caractere ce tocmaĭ exclud ideea de lege. Imprejurarea că regularitățile înfățoșate de limbĭ, în unele din prefacerile lor succesive, sunt tot-deauna răstrînse la un spațiŭ și maĭ ales la un timp anumit, ne arată că nu avem a face cu adevarate legĭ, dar cu seriĭ istorice. Regularitățile în desvoltarea limbilor provin cu toatele din fenomene asămănătoare care se repetă necontenit în decursul unuĭ timp, și daŭ naștere la un rezultat întrupat într-o formă stătătoare. Așa sunt schimbările fonetice, acele care intervin în etimologie și în formele sintactice; în sfîrșit acele ce se produc în însămnarea cuvintelor. Toate aceste schimbărĭ sunt rezultatul modificărilor nesimțite și adăogite una peste alta, prin o acțiune repetată în decursul timpuluĭ rezultat, ea ajunge a crea o formă stătătoare, măcar pentru o oare-care durată.

Transformările trebue să fie închipuite ca producîndu-se în chipul următor. Intr-o formă statornică până atuncĭ, unul saŭ maĭ mulțĭ indivizĭ întroduc o schimbare. Cuvîntul, locuțiunea prefăcută, sunt transmise familieĭ care-ĭ încunjură, îmbrățoșate ca o fericită noire care răspunde uneĭ nevoĭ, de trib, apoĭ de națiunea întreagă. Această schimbare este împinsă maĭ departe de către unul saŭ maĭ mulțĭ, alțĭ indivizĭ, și așa maĭ departe până ce conduce la o formă nouă care se fixează, măcar pentru cît-va timp. Puterea care produce forma cea nouă este repețirea pe cale de imitațiune, cele maĭ adese orĭ neconștiută a aceluiaș fenomen. Această imitațiune conduce la o regularitate care une orĭ poate fi destul de statornică pentru a da iluziunea uneĭ legĭ. Dar noĭ am văzut că imitațiunea nu poate da naștere la legĭ de manifestațiune ale fenomenelor, ci numaĭ la legĭ abstracte de succesiune. Pretinsele legĭ

fonetice nu sunt deci altă ceva decît rostirea repețireĭ pe cale pe imitațiune a fenomenelor asămănătoare în domeniul graiuluĭ. Se poate ca imitațiunea să înfățoșeze lacune, săriturĭ, ruperĭ în continuitatea eĭ, întîmplărĭ care explică excepțiunile ce înfățoșază une orĭ pretinsele legĭ fonetice.

CAP. IX.

Materialul istoriei

După ce am cercetat condițiunile statornice ale desvoltăreĭ, apoĭ puterile ce o împing la lumină, trebue să studiăm faptele care o constitue și care alcătuesc materialul istorieĭ.

Faptul istoric. — Un fapt, pentru a fi istoric, adecă pentru a sluji ca bază desvoltăreĭ, trebue să îmbrace un caracter social · el trebue să se întindă asupra unuĭ grup maĭ mult saŭ maĭ puțin numeros de indivizĭ. Pentru ca un fapt, individual prin a luĭ obîrșie, să poată dobîndi o valoare istorică, trebue ca el să înrîurească asupra masselor maĭ mult saŭ maĭ puțin adîncĭ ale omenireĭ, saŭ să înfățoșeze, sub o arătare individuală, interese saŭ împrejurărĭ obșteștĭ. Iată bună oară pentru ce lista de bucate a banchetuluĭ dat de un colegiu roman din Dacia în ziua de 1 Maĭ, ne interesază ca document istoric. El reprezintă un obiceiŭ obștesc pe care străbuniĭ Ro-

mînilor îl urmaŭ la acea dată, și acest obiceiŭ se regăsește la aceștĭ din urmă[1].

Această întindere a faptuluĭ individual, pentru a deveni social, se îndeplinește pe două căĭ : imitațiunea voită saŭ constrîngerea. Am văzut că imitațiunea poate trece de la conștiut la neconștiut, și să devină prin aceasta, din voită, obligatorie. Obligativitatea poate să fie rezultatul organizăreĭ sociale și politice, precum bună oară într-o bătălie, unde soldațiĭ expun viața lor în comun, pentru că ascultă de comandă.

Faptele istorice sunt deci saŭ obșteștĭ, saŭ individuale cu aruncătură obștească. Dar toate faptele sociale nu constitue fapte istorice. Pentru aceasta e de nevoe, ca un fapt social să îndeplinească două condițiunĭ neapărate.

Maĭ întăĭ faptul obștesc, saŭ individual cu aruncătură obștească, trebue să fie pus în relație de succesiune cu un alt fapt care l-a precedat. Dacă se lasă la o parte atare relație, saŭ dacă ea nu poate fi stabilită, faptul social nu constitue decît un fapt coexistent. Dacă bună oară se studiază criminalitatea uneĭ țărĭ, în scopul de a se cunoaște cifra faptașilor de deosebite categoriĭ, spre a se ști numărul închisorilor ce trebuesc ridicate și mărimele ce sunt să li se deie, faptul social al criminalitățeĭ este privit, în acest caz, numaĭ din puntul de videre al coexistențeĭ. Dar dacă se cercetează propășirea criminalitățeĭ în decursul unuĭ răstimp, și cauzele care aŭ făcut să se sporească cifra delictelor saŭ a crimelor, se va privi acelaș fapt social din puntul de videre al istorieĭ. Un alt exemplu ar putea să ne fie dat de velocipedie. Extinderea acestuĭ sistem de locomoțiune în deosebitele țărĭ, întru cît nu constitue decît o imitațiune curată a faptuluĭ însușĭ, alcătuește un fapt coexistent. Dar dacă el este pus în legătură cu sis-

---

1. Xenopol *Histoire des Roumains de la Dacie trajane*, Paris, 1896, I, p. 80.

temele anterioare de locomoţiune, el ie îndată loc în perspectiva istorieĭ. Tot aşa staŭ lucrurile, dacă să ieŭ în privire aplicările sale folositoare, spre pildă, pentru împărţirea scrisorilor şi telegramelor, saŭ pentru slujba oştirilor. Aceste imitaţiunĭ *diferenţiate* pot constitui tot atîtea trepte istorice, în desvoltarea velocipedieĭ. De asemenea şi pentru alte fapte sociale; căcĭ fie-care evoluţiune poate fi oprită, cel puţin în minte la nn moment dat, şi formele ce le înfăţoşază în acel moment, pot fi studiate din puntul de videre al coexistenţeĭ.

Dar dacă fie-care succesiune poate fi privită, într-o oprire închipuită a evoluţiuneĭ, din puntul de videre al coexistenţeĭ, nu fie-ce coexistenţă, chiar printre faptele sociale, conduce numaĭ decît la succesiune, şi sunt o mulţime de fapte obşteştĭ care nu interesază omenirea decît ca manifestaţiune a puterilor coexistenţeĭ, fără să înfăţoşeze nicĭ un interes pentru desvoltare. Această observaţie ne conduce de la sine la a doua condiţiune cerută, pentru ca faptele sociale să poată constitui fapte istorice.

Faptele sociale, pentru a intra în domeniul istorieĭ, trebue să poseadă un caracter care nu este de loc cerut, cînd sunt privite numaĭ din puntul de videre al coexistenţeĭ şi cînd ele constitue obiectul ştiinţelor teoretice ale spirituluĭ, ca politica, morala, dreptul, economia politică. Pentru a deveni obiectul istorieĭ, *faptele sociale trebue să aibă urmărĭ saŭ rezultate intelectuale.* Omul este într-adevăr nu numaĭ minte; el este şi corp viu, decĭ animal; se poate întîmpla ca fapte obşteştĭ, adecă sociale, să nu atingă decît partea luĭ fizică, fără a-ĭ interesa mintea. Acest feliŭ de fapte sociale vor putea avea o valoare pentru economia politică, pentru morală, pentru drept; ele nu vor avea nicĭ una pentru istorie. Aşa sunt, spre pildă, migraţiunile popoarelor nomade spre căutarea de păşunĭ pentru turmele lor, saŭ foametele, epidemiile, răsboaele de stîrpire între popoa-

rele sălbatice. Cu totul alt-feliŭ staŭ lucrurile, cînd acest feliŭ de fapte aŭ urmărĭ intelectuale; ele dobîndesc îndată o însămnătate istorică. Așa fu migrațiunea care aduse pe Feniciení pe îngusta limbă de pămînt cuprinsă între Liban și Marea Mediterană, împinse pe acest popor la navigațiune, la comerț și la descoperirĭ, și făcu din el unul din ceĭ d-întăĭ agențĭ aĭ civilizațieĭ vechĭ. Această migrațiune este un fapt istoric de cea maĭ mare însămnătate, pe cînd acele ale Arabilor Arabieĭ și acele ale Beduinilor din Sahara nu o sunt. Tot așa e cu ciuma care bîntuie din timpurĭ străvechĭ în Răsărit, fără a produce altă ceva decît snopirĭ periodice între existențele oamenilor, pe cînd Ciuma cea Neagră ce pustii Anglia cătră anul 1350 fu un fapt istoric din cele maĭ rostite, din pricina urmărilor intelectuale ce eșiră din ea. „Muncitoriĭ devenind foarte rarĭ, eĭ cerură salariĭ foarte urcate, și miciĭ proprietarĭ alcătuind partea cea maĭ însămnată a claselor mijlociĭ reprezintate în parlament, obținură statutul lucrătorilor care fixa nartul salariilor. Dar acest statut conduce la revoluția țăranilor sub Wat Tylor în 1381“[2]. Iată pentru ce nu este exact de a spune, cum o face D. *Herrmann Paul*, că „numaĭ societatea face din om o ființă istorică“[3]. Se poate pe deplin concepe o stare socială fără istorie; dovadă societățile animale, și printre acele omeneștĭ, societatea chineză, a căreia istorie s-a oprit de mult. Singurele fapte sociale care pot da material istorieĭ sunt acele cu urmărĭ intelectuale. Și nu este decît prea firesc lucru ca să fie așa. Evoluțiunea omenireĭ se face prin spirit; este singura legătură ce leagă trecutul de prezent și acest de pe urmă de viitor. Istoria expune această evoluțiune; iată pentru ce am stabilit maĭ sus, că tărîmul pe care această evoluțiune se poate desfășura

---

2 Lavisse et Rambaud, *Histoire générale*, III, p. 382.
3. *Principien der Sprachgeschichte*, p. 8.

este acel al ideilor obşteştĭ obiective. Istoria nu se îndeletniceşte deci decît cu faptele sociale, adecă cu faptele obşteştĭ saŭ cu aruncătură obştească, care pot să fie înlănţuite în succesiune şi care, prin urmare, trebue să aibă urmărĭ intelectuale.

Formele obşteştĭ ale vieţeĭ spirituluĭ. — Evoluţiunea spirituluĭ omenesc nu se îndeplineşte ca aceea a materieĭ, prin masse, saŭ prin organismul întreg ce-ĭ este supus. Ideile obşteştĭ, faptele sociale care-ĭ slujesc de temelie, se manifestează prin maĭ multe clase care, toate împreună, alcătuesc organismul intelectual. Aceste clase de fapte se rapoartă la deosebitele nevoĭ care, întreţinînd viaţa omenească, devin tot odată organele propăşireĭ eĭ. Aceste sunt nevoile *economice, politice, sociale, religioase, morale, juridice, artistice, literare* şi *ştiinţifice* ale omenireĭ.

Aceste deosebite categoriĭ de fapte nu urmează în tot-deauna un mers egal şi paralel în evoluţiune. Sunt unele care merg păreche; altele ce rămîn în urmă, ca spre a se odihni, a relua puterĭ şi a ajunge maĭ tîrziŭ pe acele care le-aŭ întrecut; altele în sfîrşit, urmează cît-va timp un mers înapoĭ, înainte de a se arunca iarăşĭ pe valul ce duce înainte.

Aşa Greciĭ desvoltară lung timp, într-un chip paralel, formele vieţeĭ politice şi sociale, pe de o parte, pe de alta acele ale vieţeĭ artistice, literare şi ştiinţifice (sub forma filosofică), pe cînd formele juridice şi morale rămaseră pe loc saŭ chiar dădură îndărăpt. Formele juridice se manifestează din protivă cu putere la Romanĭ, maĭ întăĭ împreună cu formele politice şi sociale; ele îşĭ urmează însă evoluţiunea, chiar după ce acea a celor din urmă se oprise. In timpul Veaculuĭ de Mijloc, formele religioase şi morale se urcară în frunte, spre a fi maĭ tîrziŭ înlocuite cu acele artistice şi literare ale Renaştereĭ. Predomnirea uneia saŭ alteia din aceste forme dă caracterul fundamental mediuluĭ inte-

lectual, și astfeliŭ se schimbă organul de căpitenie al evoluțiuneĭ, colorînd toate faptele uneĭ perioade, după lumina împrăștietă de elementul eĭ de temelie.

Toate aceste elemente ale evoluțiuneĭ, de și producte fireștĭ ale inteligențeĭ omeneștĭ, sunt cele maĭ adese orĭ înrîurite, îndreptate saŭ modificate prin acțiunea unor inteligențĭ individuale care ieŭ une orĭ forma unor geniĭ extra-ordinare. Așa descoperirile practice sunt opera unor spirite deosebite, cele maĭ multe rămase necunoscute care saŭ aŭ dat naștere descoperirilor, saŭ aŭ prins în săritura eĭ mingea aruncată de noroc. Pentru adevărul teoretic, descoperirile științeĭ sunt productul silințelor, sunt opera unor geniĭ maĭ mult saŭ maĭ puțin puternice; une orĭ productul sforțărilor tuturor cercetătorilor care se folosesc adese orĭ de ceea ce întîmplarea le pune sub ochĭ. Formele politice sunt tot-deauna rezultatul activitățeĭ claselor maĭ înalte ale societățeĭ ; adese orĭ însă acel al unor geniĭ organizătoare. Aceste de pe urmă aŭ maĭ puțină înrîurire asupra constituireĭ organizărilor sociale. Religiunile sunt la obîrșia lor (forma fetișistă și politeistă) opera masselor ; dar în formele lor maĭ înalte (monoteismu, dualizmu) ele sunt plăsmuirĭ individuale ; formele viețeĭ morale sunt adese orĭ în legătură cu acele ale viețeĭ religioase ; formele juridice pot fi opera conștiințeĭ masselor, precum pot fi însă și acele ale unuĭ Papinian, Ulpian saŭ Beccaria.

Cît despre formele care daŭ naștere frumosuluĭ, acele artistice și literare, ele se desvoltă într-un chip particular. Și ele pot să fie productul comun al spirituluĭ masselor ; dar ele în curînd îmbracă forma individuală. Evoluțiunea acestor forme nu este cu toate aceste continuă. Arta și literatura ajung în curînd culmea, și nu pot face alt-feliŭ decît să reînceapă, sub o altă formă, plăsmuirile lor. Capătul evoluțiuneĭ celorlalte forme ale existențeĭ care aŭ de scop realizarea ideeĭ adevăruluĭ în ambele sale direcțiunĭ

(practică şi teoretică) şi ideea dreptuluĭ, este la nesfîrşite. Omenirea va păşi mereŭ pe această cale, fără ca vre-odată să ajungă la hotarul eĭ. Din protivă, forma supremă a frumosuluĭ a fost până acuma atinsă de maĭ multe orĭ (arhitectura şi sculptura grecească, arhitectură ogivală, pictura Renaşterei, cîmpenia modernă). Evoluţiunea formelor estetice ale cugetăriĭ ne putînd merge maĭ departe, este nevoită să caute o nouă cale, pe care ea să se poată iarăşĭ înalţa către frumosul absolut.

De şi spiritŭl omenesc dă naştere la toate formele existenţeĭ, toate nu sunt menite a mulţămi nevoĭ tot atît de trebuincioase. Omenirea în întregul eĭ nu se interesază în zilele noastre, în întăiul rînd decît de formele economice, politice, morale, sociale, religioase şi juridice, şi mult maĭ puţin de acele ştiinţifice şi estetice ale vieţeĭ. Aceste de pe urmă nu interesază decît un mic număr de aleşĭ, clasa cultivată a societăţilor. Evoluţiunea tinde între altele, a ridica cumpăna intelectuală a omenireĭ, până la hotarul ce i-a fost fixat prin rasă, aşa că într-un viitor, pe care noĭ îl credem încă foarte depărtat, formele desvoltăreĭ superioare ale spirituluĭ, acele de caracter ştiinţific şi estetic, vor deveni bunul comun al omenireĭ în hotarele arătate ; dar până ca aceasta să se întîmple, deosebitele popoare nu se interesază, prin massele lor, decît la formele inferioare ale desvoltăreĭ, şi lasă acele de caracter superior, ştiinţa şi arta, maĭ mult pe sama claselor lor alese care singure găsesc în ele interes şi desfătare.

Care este numărul ţăranilor saŭ chiar al lucrătorilor ţărilor civilizăte care vizitează muzeele lor de pictură şi de sculptură, saŭ care s aŭ desfătat la ascultarea reprezentaţiilor Aideĭ, a luĭ Faust saŭ a luĭ Lohengrin ? Care sunt aceĭ dintre eĭ ce se interesază să ştie dacă pămîntul se învîrte în jurul soareluĭ, saŭ dacă el stă pe loc, saŭ care aŭ grija de cunoaşte principiile pe care se razimă mişcările lo-

comotivelor ce văd în fie-care moment trecînd sub ochiĭ lor? Pentru marea, pentru nesfîrşita majoritate a oamenilor, ştiinţa şi arta maĭ înaltă, adecă tocmaĭ productele supreme ale evoluţiuneĭ, nicĭ nu există. Toate năzuinţele lor se mărginesc a cîştiga cu ce să trăiască de astă-zĭ până mînĭ, a naşte copiĭ şi a-ĭ creşte cum pot, a-şĭ legăna crieriĭ cu închipuirile unor visurĭ religioase, a se odihni din cînd în cînd înaintea unuĭ pahar de vin, ascultînd o muzică poporană. Cît despre ştiinţă, eĭ se mulţămesc cu cunoştinţele practice ce decurg dintr-însa şi care pot sluji nevoilor lor. De aceea nicĭ nu lipsesc eĭ de a întrebuinţa descoperirile ce ea le pune la a lor îndămînă, fără a întreba după principiile pe care se razimă aceste descoperirĭ. Ultimele, cele maĭ înalte adevărurĭ ale ştiinţeĭ, precum şi cele maĭ strălucitoare plăsmuirĭ ale frumosuluĭ, rămîn pentru eĭ comorĭ necunoscute. Cele două forme superioare ale vieţeĭ omeneştĭ sunt decĭ, cu toată marea lor însămnătate pentru mersul omenireĭ, departe de a avea în privirea masseĭ sale, aceeaşĭ însămnătate ca elementul bineluĭ şi acel al adevăruluĭ practic.

Producerea faptelor istorice. — Faptele istorice ale acestor deosebite clase alcătuesc, după puntul de vedere din care sunt privite, elemente saŭ simple, saŭ tot maĭ complicate ale desvoltăreĭ. Cînd nu se iaŭ în privire decît liniile de căpitenie, faptele ce le alcătuesc sunt de o fire foarte complexă; cînd din protivă te coborĭ în amărunţimĭ, faptele sunt reduse la elemente din ce în ce maĭ primitive. Aşa cînd studiăm desvoltarea religioasă a Europeĭ în totalitatea eĭ, *Reforma* ne apare ca un fapt istoric mare şi unic care se leagă cu altele tot atît de marĭ ca şi dînsa: Renaşterea, corupţia bisericeĭ romane, rivalitatea luĭ Francisc I şi Carol al V-lea, constituţiunea împărăţieĭ germane etc, Dar dacă disecăm această mare învălmaşală religioasă, dacă studiăm

mersul eĭ în Anglia, trebue să luăm în bagare de samă fapte de maĭ puţină însămnătate, precum : intervenirea personală a luĭ Henric al VIII-lea, provocată de dorinţa luĭ de a se despărţi de Catarina de Aragon spre a lua pe Ana de Boleyn. Dacă cercetăm acuma întrebarea despărţenieĭ acestuĭ rege, ea se alcătuieşte la rîndul eĭ dintr-un număr de fapte încă maĭ simple, precum iubirea regeluĭ pentru acea damă de la curtea luĭ, apelul său la papă, hotărîrea acestuia, ruptura luĭ Henric al VIII-lea cu Roma, etc. Şi fie-care din aceste fapte iarăşĭ poate fi descompusă în altele încă şi maĭ micĭ, până ce se ajunge la întâile elemente din care se alcătueşte istoria, faptele singulare cu aruncătură obştească.

Cum ieŭ naştere faptele istorice ? Ele sunt productul puterilor desvoltăreĭ, exercitate în oare care împrejurărĭ, din care cele maĭ însamnate sunt tocmaĭ formele obşteştĭ ale minţeĭ omeneştĭ şi condiţiunile factorilor statornicĭ. Vom vedea că tot din acţiunea acestor puterĭ, prin împrejurările prin care străbat, se produce întocmirea serială a faptelor istorice. Aşa, bună oară, faptele economice care asigură existenţa materială a oamenilor, determină şi direcţiunea în care popoarele trebue să se mişte, trecînd de la starea de vînătorĭ la acea de pastorĭ, apoĭ la acea de agricultorĭ. Răsboaele luĭ Napoleon I, fapte datorite puterĭ individuale a acestuĭ mare geniŭ militar, eraŭ tot atîtea trepte care însamnaŭ direcţiunea, în care activitatea luĭ îşĭ deschidea calea.

Orĭ ce fapt istoric elementar saŭ compus este productul uneĭ puterĭ saŭ a combinăreĭ maĭ multor puterĭ, lucrînd prin mijlocirea maĭ multor împrejurărĭ. Una singură din puterile istorice nu este producătoare de fapte, ci dă numaĭ naştere seriilor istorice ; este puterea *mediuluĭ* care nu poate plăsmui fapte, ci numaĭ le preface şi le schimbă, potrivit cu caracterul săŭ, şi poate ast-feliŭ produce seriile istorice. Din protivă există un agent care de şi nu este o

putere, ci numaĭ întîlnirea neașteptată a acțiuneĭ maĭ multor puterĭ — *întîmplarea* — care, cu toate că poate da naștere unor fapte, nu poate produce legĭ, și prin urmare nicĭ seriĭ istorice. Toate celelalte puterĭ și cu ele împreună și întîmplarea, pot, saŭ ele singure saŭ prin acțiunea lor combinată, să devină compozanta cauzelor care cu cealaltă compozantă, — împrejurările — să dee naștere faptelor istorieĭ.

Evoluțiunea împinge la manifestarea formelor noue în tot domeninl viețeĭ intelectuale, în acelaș chip precum o făcea pentru formele noue ale viețeĭ materiale, înaintea fixăreĭ speciilor. Producerea unor specii noue nu este explicabilă numaĭ prin lupta pentru traiŭ, selecțiunea naturală și înrîurirea mediuluĭ; căcĭ toate aceste puterĭ nu explică decît izbînda formeĭ celeĭ noue, a variațiuneĭ individuale maĭ bine adaptate mediuluĭ, maĭ bine înarmate în lupta pentru traiŭ și care trebue să izbîndească în selecțiune. Aceste puterĭ nu explică însă de loc *arătarea* însășĭ a acesteĭ variațiunĭ individuale, menită a asigura propășirea formelor organice saŭ intelectuale. Această arătare, în sinul formelor vechĭ, statornice, și care ar trebui să se repete fără încetare, nu poate fi explicată decît prin puterea evoluțiuneĭ care, lucrînd în oare-care împrejurărĭ, împinge la viață forme noue menite a avea noroc. Ast-feliŭ evoluțiunea singură explică, prin împingerea eĭ înainte, succesiunea civilizațiunilor tot maĭ depline care s-aŭ arătat în neamul omenesc. Tot așa staŭ lucrurile cu deosebitele elemente din care se alcătuesc civilizațiunele; căcĭ căreĭ alteĭ puterĭ decît evoluțiuneĭ, s-ar putea oare atribui marea serie a formelor politice suitoare, precum feodalismul, monarhia absolută, monarhia constituțională și republica? Căreĭ alteia, propășirea instrumentuluĭ schimbuluĭ: marfă, monedă, bilet de bancă, clearing-houses? Este inviderat că faptele noue care răsar în sinul desvoltăreĭ, și o împing necontenit înainte, nu pot proveni decît de la presiunea sta-

tornică a putereĭ evoluţioniste care după ce aŭ istovit seria prefacerilor materiale, s-a întors acuma asupra spirituluĭ, silindu-l să plăsmuiască forme tot noue de desvoltare.

Puterile care se trag din instinctul de conservaţiune, *expansiunea*, *lupta pentru traiu*, *reacţiunea contra acţiuneĭ*, contribue a fasona, potrivit cu energiile desvoltate de ele, fenomenele cele noue pe care le scot din elementele ce le procură evoluţiunea. Astfeliŭ formele economice, politice, sociale, religioase, morale, juridice, literare, artistice şi ştiinţifice, se întind maĭ mult saŭ maĭ puţin, după energia cu care e înzăstrată puterea expansiuneĭ lor, dînd naştere la fapte sociale maĭ mult saŭ maĭ puţin însămnate. Religiunea creştină, productul evoluţiuneĭ, a devenit prin expansiunea eĭ asupra aproape a uneĭ pătrimĭ din neamul omenesc, un element de căpitenie în desvoltarea istorică. Descoperirea aburuluĭ şi a electricităţeĭ este menită spre o expansiune încă maĭ puternică care va cuprinde cu timpul tot neamul omenesc. Din protivă, o formă literară, particulară unuĭ dialect, nu se va întinde decît în sinul poporuluĭ ce-l vorbeşte.

Lupta pentru traiu va da naştere unor fapte noue, născute din însuşĭ această luptă între elementele procurate de evoluţiune. Ast-feliŭ se vor desvolta faptele ce vor da naştere luptelor pentru supremaţia politică, răsboaele între popoare; saŭ acelor pentru precumpenirea economică, adecă luptele civile saŭ acele între partizĭ; antagonismuluĭ mutual între deosebitele religiunĭ, secte, ereziĭ, credinţĭ, rivalitatea scoalelor literare, artistice, filosofice. Lupta pentru traiŭ se poartă însă adese orĭ între elemente de natură deosebită, precum bună oară între religiune şi stat care se ceartă de la aşerbirea economică a popoarelor (rivalitatea între papalitate şi împeriu în veacul al XII-lea); între formele economice şi acele sociale, cînd clasele până atuncĭ apăsate, voesc să egalizeze condiţiunea

lor cu acea a claselor până atuncĭ dominătoare (emanciparea comunelor în Veacul de Mijloc); între formele politice și formele literare saŭ științifice, cînd aceste din urmă atacă un sistem politic în ființă și voesc să-l răstoarne (filosofia raționalistă a veacului al XVIII-lea și absolutismul regilor Franțieĭ). Se întîmplă ca unele din aceste puterĭ să se lege împreună, pentru a combate pe altele și să dee naștere unor fapte foarte complicate. Ast-feliŭ fu legătura formelor politice cu acele sociale și religioase care se puseră în opoziție și intrară într-o luptă cumplită cu formele literare, științifice, morale și juridice, din vremea Revoluțiuneĭ franceze.

Reacțiunea contra acțiuneĭ se manifestează în lupta pentru traiŭ, orĭ de cîte-orĭ un element este destul de puternic spre a nu fi răpus la cea dintăĭ lovitură, și face sforțărĭ spre a răspinge pe năvălitor. Faptele de acest feliŭ umplu pretutindene cîmpul istorieĭ, fiind că în lupta pentru traiŭ se întîlnesc alternative de succes și de căderĭ care se arată tocmaĭ în jocul reacțiuneĭ contra acțiuneĭ.

Imitațiunea dă si ea naștere la o gramadă de fapte care repetă, modificîndu-le însă, modelurile reproduse.

Individualitatea și *întîmplarea* în sfîrșit intervin în acțiunea tuturor acestor puterĭ, pentru a colora producerea faptelor cu o văpsea maĭ mult saŭ maĭ puțin personală, saŭ pentru a-ĭ intipări caracterul neașteptat al întîlnirilor întîmplătoare. Această din urmă chestiune cere însă o limpezire maĭ amărunțită.

Generalitate și contingență (producere neașteptată). -- Faptele istorice sunt cu atîta maĭ neașteptate, maĭ contingente, cu cît sunt productul uneĭ lucrărĭ maĭ individuale. Ele sunt din protivă cu atîta maĭ statornice, cu cît se ridică pe o maĭ largă temelie. Așa graiul unuĭ popor, al unuĭ trib, va împărtăși acelaș caractere de uniformitate, în toată

massa oamenilor care-l vorbesc. Dar un poet, un orator, un filosof, o individualitate oare-care, vor iscodi terminĭ, întorsăturĭ de fraze speciale care nu vor aparţinea decît lor. Pe cînd s-ar fi putut tot-deauna cunoaşte chipul cum poporul în deobştie ar fi redat gîndirea luĭ, nu se va putea nicĭ odată face lucrul pentru unul din aceştĭ maeştri aĭ graiuluĭ care vor poseda chipurĭ speciale, neaşteptate, de a-şĭ rosti cugetările. Pictura italiană înainte de Cimabue şi de Giotto, îmbrăca forma obştească a arteĭ bizantine. Aceste două geniurĭ îĭ dădură o îndreptare cu totul alta. pe care nimene nu ar fi putut-o prevedea Emigrarea unuĭ popor este determinată de cauze obşteştĭ, precum desimea poporaţieĭ, nestatornicia popoarelor nomade, lipsa de hrană; dar direcţiunea în care această emigrare se îndeplineşte poate fi adese orĭ rezultatul uneĭ gîndirĭ individuale. Bătăliile sunt rezultatul ciocnireĭ masselor; dar izbînda saŭ pierderea atîrnă, de obiceiŭ, de chipul cum încăerarea a fost condusă de un cap, decĭ de înrîurirea invidualā.

Indiviziĭ nu fac, cele maĭ adese orĭ, decît să execute ideile obşteştĭ; dar modul urmat de eĭ spre a o face, va colora tot-deauna faptul istoric dat la lumină, cu o văpsea individuală. Această înrîurire a individuluĭ, asupra faptuluĭ datorit împrejurărilor obşteştĭ, va fi cu atîta maĭ rostită, cu cît individualitatea va fi maĭ puternică. Se pot întîlni cazurĭ, în care această din urmă lucrează în sens protivnic tendinţelor obşteştĭ, şi provoacă un curent opus aceluĭ urmat de evoluţiune. Acest curent nu se mănţine de obiceiŭ decît numaĭ cît timp personalitatea se afla în capul luĭ; de îndată ce ea dispare, curentul obştesc se restabileşte. Aşa fu acel determinat de Carol cel Mare, prin năzuinţa luĭ de a face să re învie ideea statuluĭ roman, în contra fărămăturire societăţeĭ feodale.

Dar această acţiune a individualităţilor este slabă la începutul orĭ-căreĭ desvoltărĭ, şi numaĭ cît cu tim-

pul individualitățile dobîndesc înrîurire asupra producereĭ faptelor istorice. Așa este destul de cunoscut, că în întăile începuturĭ ale societăților rudimentare, acțiunea individuluĭ e foarte puțin simțită, după cum se vede lucrul la salbaticĭ. Apoĭ la Romanĭ, în vremile Republiceĭ, aristocrația tot-deauna reînnoită prin famiile ce se urcaŭ din plebe, conduse poporul la mărire și la glorie, fără ca oamenii ceĭ marĭ să fi întipărit pe faptele îndeplinite de ea, pecetea individualitățeĭ lor. Acțiunea lor era puțin simțită, din pricină că poporul întreg, saŭ cel puțin clasa luĭ diriguitoare, era puternic, energic și inteligent. Cu cît se slăbește organizarea republicană, cu atîta acțiunea indivizilor începe a se întipări în fapte. Grachiĭ, Marius, Sylla, Catilina, oameniĭ întàiuluĭ triumvirat, aceĭ din al doile, fac să treacă tot maĭ mult predomnirea masselor la precumpenirea personală. Producerea faptelor istorice ie din ce maĭ mult un caracter individual. „Istoria împărățieĭ romane nu maĭ este decît istoria uneĭ seriĭ de personalitățĭ. Un singur om conduce universul, în cursul unuĭ an, în cursul a două-zecĭ de anĭ. De la starea morală a acestuĭ om va atîrna fericirea saŭ nefericirea lumeĭ. Dacă este bun, dacă este stăpîn de sine, omenirea va răsufla, și nu se maĭ teme decît de bătrîneța saŭ de urmașul luĭ; dacă este răŭ, dacă mintea luĭ este turbure, omenirea trece prin zile din ce în ce maĭ întunecoase și nu se maĭ gîndește decît la moartea luĭ“[4]. Creștiniĭ din întăiele timpurĭ alcătuiaŭ o massă nedeosebită, în care cu toțiĭ porunceaŭ șicu toțiĭ ascultaŭ. Cu timpul se desfăcu, pe acest fond comun, autoritea celor bătrînĭ (πρεσβήτεροι) apoĭ acea a episcopilor, mitropoliților, patriarhilor, pentru a culmina în Apus, în puterea papală. Rolul individualităților se întinde mereŭ îu paguba aceluĭ al masselor. Faptele religiuneĭ creștine vor fi determi-

---

4. Beulé, *Tibère ou l'héritage d'Auguste*, Paris 1870, p. 131.

nate tot maĭ mult prin personalitatea capilor ce o conduc. Cîntecele populare sunt la început opera colectivă a poporuluĭ întreg. Cu timpul se alege o clasă de barzĭ care se îndeletnicesc cu eıe în special, şi maĭ tîrziŭ cîte-va personalitățĭ maĭ însămnătoare se desfac din ele şi-şĭ fac un nume nemuritor de cîntărețĭ poporanĭ. Cum ie aminte şi D. *Herrmann Paul*: „desvoltarea raporturilor sociale ale dreptuluĭ, ale poeziĭ şi ale tuturor celor-lalte arte, arată cu atîta maĭ multă uniformitate şi face cu atîta maĭ mult întipărirea uneĭ nevoĭ fireştĭ, cu cît stratul pe care le culegĭ este maĭ primitiv“[5]. Dacă s-ar putea închipui o stare a societățeĭ, din care acțiunea individuală ar fi cu totul înlăturată şi ar fi înlocuită cu acea a masselor, faptele istorice ar fi mult maĭ regulate. Dar acțiunea individualităților nu poate fi neutralizată nicĭ o singură clipă; fiind că oameniĭ sunt aceĭ ce fac istoria şi pentru că fie-ce om alcătueşte o lume aparte. Maĭ mult saŭ maĭ puțin puternică, intervenirea elementuluĭ individual se manifestează îu fie-care moment, şi o mare parte din faptele care alcătuesc istoria unuĭ popor sunt productul inițiativeĭ individuale. De şi această inițiativă nu este adese orĭ cu putință, decît fiind-că obştimea este dispusă a o urma, nu este maĭ puțin adevărat că ea întipăreşte desvoltăreĭ, pecetea individualitățeĭ care i-a dat naştere Caracterul faptuluĭ ar fi putut să fie cu totul altul, dacă altă personalitate l-ar fi determinat. Iată pentru ce desvoltarea faptelor omeneştĭ care alcătuesc istoria, este compusă în cea maĭ mare a eĭ parte din elemente contingente, cu neputință de prevăzut. Cauzele care le-aŭ produs sunt date nu numaĭ de nevoile obşteştĭ pe care ele cată să le mulțămească, ci încă şi de feliul spirituluĭ acelora ce conduc mişcarea.

Cauzele fenomenelor istorice sunt de natură in-

---

5. *Principien der Sprachgeschichte*, Halle, 1888, p. 23.

trinsecă, cît timp aceste din urmă aŭ un caracter necesar, adecă atuncĭ cînd ele se desvoltă în chip fatal unele din altele. Cu cît individualitățile rostesc înrîurirea lor, cu atîta cauzele fenomenelor se deslocuesc și devin extrinsece; ele nu maĭ sunt date numaĭ de singurul element necesar al fenomenuluĭ, dar încă și de motivele personale care determină lucrarea individualitățeĭ ce le provoacă, saŭ de intervenirea neașteptată a întîmplăreĭ. Cît timp Tatariĭ saŭ Mongoliĭ duceaŭ o viață dedată prădăciuneĭ, cauza unuĭ ast-feliŭ de chip de agonisire a avuțiilor era dată prin însuș constituirea vieţeĭ acestuĭ popor: starea sa nomadă. Țara locuită de el și care nu putea îndestula nevoile sale de hrană, îl silea din cînd în cînd să iasă din hotarele eĭ, spre a obținea prin silnicie lucrurile de care avea trebuință. Dară, cînd Gengis-Khan și maĭ tîrziŭ Tamerlan împinseră pe Mongoliĭ la cucerirea lumeĭ, cauza acestuĭ fapt istoric nu maĭ poate fi găsită în condițiunile obșteștĭ ale vieţeĭ acestuĭ popor; ea trebue să fie combinată cu motivul individual conținut în complexiunea mintală a capuluĭ pe care soarta îl împinsese la a luĭ conducere. Tot așa cu sistemul feodal care începe să se desvolte îndată după așăzarea barbarilor în împărăția romană. Cauza acesteĭ noue formațiunĭ istorice reșede, ca putere, în instinctul de conservație; ca împrejurărĭ, în starea obștească a spiritelor, în predomnirea elementuluĭ individual asupra ideilor obșteștĭ; în amestecul ce se făcea între dreptul de proprietate și acel al autorităţeĭ; în legăturile ce se întemeiară între capul de bandă și tovarășiĭ săĭ, etc. etc. Intervenirea personală a luĭ Carol cel Mare opri, pentru cît-va timp, această mișcare de descompunere a ideeĭ de stat. El se sili să restatornicească unitatea administrațieĭ, și să facă să reinvie ideea romană a statuluĭ atot puternic. Cauza acestuĭ fapt care se mănținu cît timp trăi Carol cel Mare, nu maĭ poate fi găsită în împrejurările obșteștĭ arătate

maĭ sus ce tindeaŭ tocmaĭ a aduce un rezultat protivnic, ci în firea individuală a marelui om care luase în mînile luĭ soarta omenireĭ europene. Inaintea arătăreĭ luĭ Mahomet, Arabiĭ înfăţoşaŭ pe icĭ pe colo tendinţĭ la monoteismu, şi unitatea naţiuneĭ fusese pregătită prin predomnirea limbeĭ Hedjazuluĭ. Dar nu poate fi îndoială, că numaĭ înrîurirea personală a întemeietoruluĭ Islamismuluĭ determinâ adînca prefacere petrecută în spiritul şi moravurile Arabilor, şi-ĭ împinse a eşi din ţara lor, şi a întreprinde cucerirea lumeĭ.

Există maĭ multe grade în combinarea acţiuneĭ celor două cauze, acea de caracter necesar şi acea de obîrşie contingentă, individuală. Pentru personalităţile maĭ puţin însămnate, cauza, cu toate că-şĭ iea naştere în complexiunea organică a individuluĭ, se subordonă cauzeĭ obşteştĭ. Individualităţile nu se desfac, în întregul lor, de pe fondul comun pe care aŭ răsărit. Motivele personale care determină feliul lor de a lucra, de şi sunt colorate prin firea lor particulară, nu-şĭ trag maĭ puţin sucurile lor hrănitoare din pămîntul obştesc al caracteruluĭ poporan. Aşa un poet poporan va schimba un cîntec naţional după ideile luĭ; dar aceste ideĭ vor fi tot de feliul de a fi împărtăşite de poporul întreg. Dacă din protivă o individualitate puternică, cum a fost acea a luĭ Ariosto, întreprinde să alcătuiască o poemă pe o temă poporană, concepţiunea luĭ va lua un caracter special, care va răsări cu putere pe fondul poporan din care s-a inspirat.

Se poate decĭ stabili principiul următor, foarte însămnat, cînd este vorba a-şĭ da samă în chip exact de mersul istorieĭ.

Faptele istorice sunt cu atîta maĭ statornice şi cauzele lor cu atîta mai intrinsece, cu cît sunt productul uneĭ obştimĭ maĭ întinse; ele devin cu atîta maĭ contingente şi cauzele lor cu atîta maĭ extrinsece, cu cît sunt determinate prin intervenirea personalităţilor maĭ însămnătoare saŭ prin acea a întîmplăreĭ.

Am luat-o aminte încă în maĭ multe rîndurĭ că generalitățile succesiuneĭ, nu trebue căutate în spațiŭ, ci numaĭ în timp ; că fie-care serie de fenomene succesive conduce la urma urmeĭ la un rezultat în care ea se întrupează. Iata pentru ce fie-care fapt istoric este tot-deauna, prin partea sa obştească, rezultatul uneĭ desvoltărĭ anterioare. Faptul final înfaţoşază decĭ *seria condensată*, precum legea de coexistenţă înfăţoşază *faptul generalizat*. Fie-care fapt este rezultatul uneĭ seriĭ, şi fie-care serie trebue să aibă drept rezultat un fapt istoric. Aşa, bună-oară, în exemplul maĭ sus adus, încercarea luĭ Carol cel Mare de a reconstitui autoritatea romană — privit în rezultatul luĭ obştesc — este un fapt ; dar acest fapt a fost constituit prin o serie întreagă de măsurĭ care se urmează şi se desfăşură în curentul timpuluĭ. Aceste măsurĭ, adaose una către alta, daŭ naştere serieĭ istorice, determinată prin impunătoarea personalitate a celuĭ maĭ mare suveran al Veaculuĭ de Mijloc.

Pentru a ne da pe deplin samă despre succesiunea faptelor istorice, trebue să cercetăm acuma înlănţuirea acestor fapte în seriile istorice.

(Sfîrşitul tratatuluĭ în numărul viitor)

CALOMNIA CALOMNIOSĂ

(urmare)

CAP. I.

ISTORICUL

PLANTEI MELE PE SCURT

Sedet Calomnia, aeternumque sedebit.

Acest minunat product al culturei umane este cunoscut și cultivat încă din timpurile cele maĭ străvechĭ. Observez însă că pe cînd prostimea se îmbata de parfumul acesteĭ plante *oculte* și se învenina mutualmente, — spiritele superioare ale omenireĭ eraŭ dominate de superstiția că această ciupercă nu este ceva material, ci un spirit pur, — însă din cele maĭ răle, — care se-ntroduce în corpurile omeneștĭ în chip de boală foarte primejdioasă, avînd ciudata proprietate că nu omoară pe ceĭ molipsițĭ, ci pe vecinii lor sănătoșĭ. Ceĭ maĭ vechĭ legiuitorĭ, politicĭ și religioșĭ întracelaș timp, precum este *Menes Egipteanul,* poate 5000 de anĭ a. Ch., apoĭ fiul săŭ *Teta,* apoĭ reformatorul *Amenhotep IV,* împărtășesc și eĭ această credință vulgară, — de și ceĭ doĭ din urmă scriseseră cu propria lor mînă regală cărți de hirurgie și medicină. După eĭ se iea și *Moise Ebreul,* care, înainte de a deveni legiuitorul poporuluĭ săŭ, — după un scurt examen de natațiune — fu crescut pe spesele regale egiptene și inițiat în toate misterele acestui misterios popor. Drept aceia, purcezînd toțĭ de la aceiașĭ ipoteză eronată, eĭ nu daŭ în legile lor, —

carĭ cuprind foarte înţălepţăşte creşterea morală împreună cu cea fizică a poporuluĭ, saŭ, maĭ bine zis, cari nu cunosc de loc această distincţiune a noastră sofistică, — nu prescriŭ, zic, alt leac contra acesteĭ bolĭ, decît operaţiunea hirurgicală de a tăia scurt şi cuprinzător limba oamenilor molipsiţĭ; induşĭ — precum se vede — în eroare de simptomul secundar, de *efect*, că limba pacienţilor sufere de o mîncărime grozavă şi arată o umflătură extra-ordinară, trebuie decĭ să fie sediul boaleĭ. — Dealmintrelea nu raţionaŭ răŭ, că *ablata causa aufertur effectus*. Dacă însă o sclintiră tocmaĭ aicĭ, că nu deosebeaŭ adică bine cauza de efect, să nu li-o luăm tocmaĭ în nume de răŭ, de oarece nicĭ Schopenhauer[1]) nu-şĭ scrisese adîncile-ĭ opere filosofice; nicĭ sticla nu era inventată pe acele timpurĭ, necum microscoapele; nicĭ fotografia, necum razele X, electricitatea saŭ bactereologia; apoĭ legiferaŭ singurĭ singureĭ, neavînd nicĭ experţĭ, nicĭ comisiunĭ *adhoc* şi nicĭ academiĭ în ajutorul lor; şi maĭ la urmă, să stăm strîmb şi să judecăm drept: încurcălĭ de felul acestora se întîmplă şi în ziua de azĭ, în multe adunărĭ şi congrese politice saŭ ştiinţifice, ba chiar în *plin Parlament* şi în ţărĭ — unde fie-care cetăţean se crede născut legiuitor.

Trecînd la Grecĭ, căcĭ în de ale cultureĭ: *„Nihil sine Graeco“*, scriitoriĭ lor nu se prea ocupă de Calomnie. Nu doară că n-ar fi fost cunoscută acestuĭ popor, care cunoştea atîtea buruiene bune şi răle. Din contra, aicĭ, — sub nasul Minerveĭ şi a luĭ Apoline, — *Calomnia Calomniosa* pare că şi-a găsit adevăratul eĭ teren; căcĭ sub scutul tocmaĭ a instituţiunilor liberale, va să zică în valmaşagul lor, în apa lor tulbure de patimile şi instinctele deslănţuite ale *regeluĭ natureĭ*, ea dezvoltează o multiplicitate de forme şi o fecunditate ce omoară pe dreptul *Socrate*, cu toate că trăise în cea maĭ deschisă atmosferă, la lumina zileĭ, sub ochiĭ tuturora, — şi spăriè chiar pe curagiosul Alcibiade, care lasă răsboiŭ şi glorie baltă, şi o rupe dea fuga la Spartanĭ [2]).

1. El zice în opera sa: *„Lumea ca voinţă şi reprèzentare“*, I, § 15, că: „Greşala gîndireĭ se naşte totdeauna din argumentarea de la efect la cauză“.

2. Cu toate că izbutise a se apara un timp de veninul eĭ,

— Şi nu este oare maĭ bine să mergĭ şi să dovedeştĭ nevinovăţia ta? îl întrebară amiciĭ.

— Cred că iubiţiĭ meĭ Atenienĭ sunt dreptĭ, respunse el; însă cine-mĭ garantează că aceĭ molipsiţĭ, cu toată buna lor intenţiune de amĭ pune o bilă albă, nu vor scapa în delirul lor pe cea neagră?

Dealmintrelea maĭ toţĭ barbaţiĭ marĭ aĭ Greciei aŭ suferit de veninul acesteĭ ciupercĭ. Temistocle, eroul de la Termopile şi de la Salamina, Milţiade, Aristide cel Drept, Cimone, Demostene oratorul, Solone chiar şi însuş Pericles, ba încă şi renumita Aspasia din Milet, cea maĭ frumoasă, maĭ de spirit şi maĭ înţăleaptă soţie a celuĭ maĭ mare bărbat de stat ce a fost în vechime, toţĭ aceştia şi alţiĭ încă aŭ căzut victima eĭ, cu toate serviciile marĭ ce le-aŭ adus patrieĭ şi concetăţenilor lor.

Tocmaĭ această mulţime de forme uimeşte pe filosofiĭ elinĭ, cari — în simplicitatea lor antică — preferă să tacă complect asupra unuĭ subiect greŭ, decît să-l feştelească prin neputinţa de a-l pricepe. Această preferinţă de a tăcea însă, arată tocmaĭ ilustrele lor calităţĭ, adîncile lor cunoştinţĭ şi deprinderĭ calomniale. Căcĭ: „a afecta o calitate va să zică că nu o aĭ. Fie curaj, erudiţie, avere, spirit, noroc, naştere, orĭ-ce în fine cu care se făleşte cine-va, din chiar fălirea luĭ pricepĭ că tocmaĭ acolo simte o lipsă; căcí cine are în adevăr o calitate, nicĭ nu se gîndeşte prea mult a o afecta, a o scoate la iveală“ 3). După cum spune şi proverbul spaniol:

Herradura que chacolatea clavo le falta, adică:
Cînd potcoava ţăcăneşte, îĭ lipseşte un cuiŭ

Poeţiĭ, cari n-aŭ prea iubit ştiinţa pozitivă cu muncile eĭ sedentare, întrevăd însă dese-orĭ lucrurĭ ce scapă învaţaţilor secĭ de imaginaţie; poeţiĭ, zic, descriŭ *Calomnia* ca un fel de Proteŭ, care în tot minuntul îşĭ schimbă chipul, în genere ca ceva insezizabil, ca ceva ce nu poţĭ prinde nicĭ-odată: acuma ca Sirenă, — (Sirenele-s gurile dulcĭ antice) — acuma ca o hidră, ca un monstru cu sute de

---

tăind coada scumpuluĭ săŭ cîne, ce-l costa nu maĭ puţin de 70 Mine Att. (6500 fr.), ca să dea în gura lumeĭ coada cîneluĭ şi să-şĭ cruţe gingaşa-ĭ figură.

3. Schopenhauer.

gurĭ, sute de urechĭ și miĭ de ghiare sfășiitoare, maĭ grozavĭ ca balauriĭ din poveștile noastre, și ca

Șărpoaica cu solziĭ verzĭ,
— Să n-o vezĭ, — să n-o visezĭ!...

Și cîtă năzdrăveniĭ de-aceste maĭ multe!!...

. . . . Nullis ille movetur
Fletibus, aut voces ulus tractabilis audit.
Virgil. Eneida.

. . . .
. . . .
Ed ècco, quasi al cominciar dell'erta,
Una lonza leggièra e prèsta molto,
Che di pel maculato èra covèrta.
. . . .
Ma non sì che paura non mi desse
La vista che mi apparve d'un leone.
Questi parea che contra me venesse
Con la tèst'alta e con rabbiosa fame,
Sì che parea che l'àer ne temesse:
Ed una lupa, che di tute brame
Sembiava carca nella sua magrezza,
E molte gènti fe'già viver grame.
Questa mi pòrse tanto di gravezza
Con la paura che uscìa di sua vista,
Ch'i' perdei la speranza dell'altezza.

Dante, l'Inferno, c. I.

„Și iată că tocmaĭ la poala munteluĭ văd o *panteră agilă* și foarte vioaie, ce era acoperită cu o pele vărgată. Dar vederea *unuĭ leu* ce mi se-nfățișă înaintea ochilor, îmĭ dădu miĭ de fiorĭ. Acesta părea că vine la mine, cu capul rîdicat în sus și așa de turbat de foame, că chiar aerul părea că tremură. Și *o lupoaică* (maĭ văzuiŭ), care — de și trupu-ĭ era slab și ogîrjit, — părea plină de toate patimile; și pe mulțĭ i-a făcut să trăiască prost. Aceasta mă turbură întratîta, cu

groaza ce inspira din ochiĭ săĭ, că perduiŭ speranţa de a maĭ urca acea colină“[4]).

Nu omul cu căutătura cruntă, ci omul cu căutătura vicleană are aier primejdios şi îngrozitor; atît este de adevarat că sînt o maĭ înfricoşată armă crieriĭ omuluĭ, decît ghiarăle leuluĭ.

Schopenhauer, Parenese şi maxime (Maiorescu).

La Romanĭ, o videm deasemenea foarte de timpuriŭ cultivată, şi scuza „Greciĭ au adus-o“ ieste o scuză putredă, de oare-ce încă pe timpurile luĭ Tarquinius Superbus, *Romanorum Rex Septimus et Ultimus*, vedem pe nobila Lucreţie lăsîndu-şĭ virtutea în prada unuĭ desfrînat bestial şi înfingîndu-şĭ apoĭ pumnalul în pept, drept dovadă că nu şi-a lasat-o din slăbăciune, nicĭ fără luptă, ci... de frica Calomnieĭ, cu care o ameninţa mizerabilul prinţ pe deasupra[5]).

Aicĭ, simpla frică de *Calomnie* omorî pe cea maĭ virtuoasă femeie, rupse capul uneĭ dinastiĭ superbe şi aduse btatul Roman în cumpănă de moarte. Ce gravă lecţie străsună!!

Iar Schopenhauer zice: **„Meşteşugul de a suprima meritele prin tăcere şi ignorare perfidă, spre a ascunde publiculuĭ binele în favoarea răuluĭ, era întrebuinţat de** ***mişeiĭ din secolul luĭ Seneca*** **întocmaĭ ca şi de aĭ noştri şi că acelora ca şi acestora invidia le-ncleşta inima“[6]).**

Trecînd la....

Insă nu văd de loc nevoia de a merge în istoricul

---

4. Aicĭ poietul, prin **panteră** încărnează desfrîul, saŭ — după Marchetti — republica Florenţeĭ; *prin* **leu** se înţălege ambiţiunea, saŭ după uniĭ Franţa, duşmana Gibelinilor; iar prin **lupoaică** — zgîrcenia, saŭ — tot după Marchetti — Curtea Romeĭ. Noi credem însă că poietul a vrut să eternizeze prigonirea, bîrfirea, clevetirea, ce i-aŭ fost partea toată viaţa.

5. Ubi obstinatam videbat et ne mortis quidem metu inclinare addit ad mortem dedecus: Cum mortua, jugulatum servum nudum positurum ait, *ut in sordido adulterio necata dicatur.*

Titi Livii Patavini
Res memorabiles Lib. I cap. XVI.

6. Vezĭ *Calomnia Invidiosa.*

meŭ, pe care l-am promis cît se poate de scurt, de la popor la popor, d la paragraf la paragraf, ca tinerii noştri oratorĭ[7]), la împărţirea premiilor saŭ în *speak-urile* de la banchetele politice; (orĭ în dările de samă de la diferitele inaugurărĭ ale diferitelor societăţĭ de diferite feliurĭ, cînd se constată din tot discursul că aŭ fost maĭ multe *dărĭ* şi *cu samă* şi *fără samă* decît spor şi lucru). *Honny soit qui mal y pense.*

Putem zice *generaliter*, că s-a colomniat de cînd lumea şi, cu cît ne apropiem de timpurile şi instituţiunile moderne, cu atîta s-a calomniat şi se calomniază maĭ mult, şi maĭ cu meşteşug, şi în toate limbile, şi pe toate căile, şi în toate feliurile, şi pe toate tonurile şi la toate noroadele. Dacă Sft. Augustin zice, că „veĭ afla popoare fără locuinţĭ, fără haine, fără limbă, fără legĭ, fără şefĭ, nu veĭ afla însă nicĭ unul fără ideie de Dumnezeŭ“, apoĭ şi cu maĭ multă siguranţă încă putem afirma că: „nu veĭ afla nicĭ un popor, orĭ cît de ticălos ar fi, fără *Calomnie*“. Intracest punt *Consensus gentium* este maĭ admirabil decît în orĭ-carĭ alte privinţĭ şi cînd *Linné* făcu îndrăzneţul pas de a da şi omuluĭ, — cu tot chipul şi asamanarea luĭ cu Dumnezăŭ, — un nume zoologic, el ar fi putut lasa galanteriea la o parte şi-n loc de *Homo Sapiens* — pe care Franklin îl defineşte: *a toolmaking animal*, adică un dobitoc fabricant de unelte, — l-ar fi putut numi cu mult maĭ potrivit **Homo Calomniosus**, de oare-ce *Calomnia* ie un caracter cu mult maĭ comun omuluĭ decît *Sapientia*, şi apoĭ nicĭ un alt animal n-are acest dar, decît esclusiv omul.

Toate, toate le poate schimba omul, dar pe sine însuşĭ — nu; propria sa fire nu şi-o poate schimba. *Afor. de Schopenhauer*[1] Şi: „*Natura expelles furca, tamen usque recurret, adică*: alungă natura chiar cu furca, şi tot se va întoarce pe unde-va înapoĭ“.

In răle dispoziţiĭ trebuie să maĭ fi fost autorul biblieĭ cînd a scris-o, de nu a luat maĭ bine sama cînd a zis, că „Dumnezăŭ făcu pe om după chipul şi asamanarea sa; şi-ĭ dădu luĭ femeie *asemenea luĭ*, etc“.

---

7. Provenibant oratores novi stulti adolescentuli.
Naeviu.

„Dumnezău făcu pe om dup-asămănarea sa",
Biblia ni povesteşte, şi ieŭ cred că este aşa.
Omul de calomniază [6]), eŭ nu pot ca să cîrtesc;
Dumnezeŭ fotografia şi a făcut şi.., *i-o cinstesc,*

Un A. B. [7])

Şi dacă Grecii vechĭ — nu se escepteazā nicĭ pe ceĭ de azĭ — nu s-aŭ ocupat serios cu cercetarea acesteĭ plante, de şi o cultivaŭ cu mult succes, după cum am văzut, apoĭ să nu ne mirăm că biblia, — scrisă cu atîtea miĭ de anĭ înainte ramasă însă necorectată, nerevăzută şi neadăogită ca şi la prima ediţie,—tace complect asupra acestuĭ subiect, de şi ni oferă exemple strălucite de cultură a aceste ciupercĭ,—culturĭ ce merită a fi admirate şi invidiate şi azĭ, şi espuse la orĭ ce expoziţie, ca cel maĭ ilustru produs al arteĭ omeneştĭ, nu dumnezeieştĭ. Aşa *Doamna Putifar,* atît de minunat *reeditată* în Sultana din „O mie şi una de nopţĭ" (povestirĭ arăbeştĭ şi mitologhiceştĭ), ce-şĭ iubeşte pe fiul stăpănuluĭ săŭ şi pe urmă-l urmăreşte cu veninul eĭ, că nu a vrut să înşăle cu dînsa pe tatăl luĭ... spre a-l omori şi a domni amîndoĭ apoĭ în pace;... Şi cîte ediţiĭ de acestea cu mult maĭ perfecte încă, din timpul nostru ! ! !

Das ist eine alte Geschichte
Doch bleibt sie immer neu.

Aşa sînt diferiţiĭ *Judecătorĭ* şi *Bătrînĭ* aĭ poporuluĭ luĭ Israil, cari-şĭ asiguraŭ -- pănă la bunătăţile de pe lumea ceialaltă, — bunurile şi puterile de pe lumea aceasta, şi-şĭ îndepartaŭ protivniciĭ din cale, cu ajutorul acestuĭ puternic talisman, atot puterniceĭ Calomniĭ; cum ie cazul cu *Susana,* de pildă, etc. Şi maĭ cîţĭ alţiĭ încă din ziua de azĭ, carĭ, de şi nu-s judecătorĭ, totuşĭ îşĭ adjudică după acelaşĭ metod bunurile şi foloasele lumeĭ aceşteia!

Ex ungue leonem
Ex auribus asinum.

---

6. *Omenirea de-ĭ ciudată*, aşa-ĭ în textul epigrameĭ.
7. Anton Bacalbaşa.

Aşa maĭ este *Isac*, şi fiul său *Iacob*; caracteristicul caz de *bunătate* cerească *a fraţilor luĭ Iosif*; înţălepţiĭ *Saul* şi *Solomon*, şi altele nenumarate. A li spune însă istoria pe rînd şi cum trebuie, ar fi a reedita biblia întreagă, ceia ce nu pot a face eŭ, fără a-mĭ atrage excomunicarea şi blestemele atot puternicilor bisericeĭ, şi atuncĭ adio mîntuirea sufletuluĭ meŭ!—Şi apoĭ şi din cauza carantineĭ severe ce există pentru toate culturile molipsitoare, de cînd cu ciuma din Viena şi de cînd s-a maĭ descoperit că Englejiĭ aduc prin contrabandă pe năvile lor în Europa, nu numaĭ producte exotice, dar şi numeroşĭ şi putern̆icĭ baccilĭ! Noroc de Europa că are atîtea numeroase şi înfloritoare instituţiĭ de cultură vaccinală a acesteĭ veninoase plante şi ast-fel nu-ĭ nicĭ o primejdie nicĭ din partea biblieĭ, nicĭ din a mea şi nicĭ din alte părţĭ.

Şi dacă Heine zice că „nici împaraţiĭ nu vor scapa din flacările cîntătoare ale poieţilor, cînd aceştia-ĭ vor fi condamnat odată", apoĭ şi flacările poieţilor, şi altele maĭ tarĭ decît acestea şi orĭ cît de tarĭ ar fi ele, tot s-ar stinge la suflul calomnieĭ cum se stinge slaba flacără a chibrituluĭ de uşoara adiere a vîntuluĭ saŭ de suflarea omuluĭ. Şi cele ce spune Heine în poezia sa, îs maĭ degrabă aplicabile calomnieĭ decît poiezieĭ.

Doch gibt es Höllen, aus deren Haft
Unmöglich jede Befreiung;
Hier hilft kein Beten, ohnmächtig ist hier
Der Welterlösers Verzeihung.

Kennst du die Hölle des Dante nicht,
Die schrecklichen Terzetten?
Wen da der *Dichter* hineingesperrt,
Den kann kein Gott mehr retten.

Kein Gott, kein Heiland erlösst ihn je
Aus *Solch'verleumdenden* Flammen![10])
Nimm dich in Acht, dass wir dich nicht
Zu solcher Hölle verdammen.

Deutschland, c. 27 Heine.

10. In text ie: „*Aus diesen singenden Flammen*".

„Căcĭ sînt iadurĭ, din cari orĭ-ce scapare-ĭ cu neputință, unde nicĭ o rugăciune nu-ĭ folositoare și chiar și ertarea Mîntuitoruluĭ îĭ zadarnică.

„Nu cunoștĭ tu oare infernul luĭ Dante și îngrozitoarele-ĭ terțete? Acela pe care odată l-a închis acolo poietul, nicĭ un Dumnezeŭ nu l-ar maĭ putea scapa.

„Nicĭ Dumnezeŭ, nicĭ Mîntuitorul nu-l maĭ scapă din aceste *flacărĭ calomniatoare.* Iea sama, „*Rege*“, ca să nu te condamnăm și noĭ la un ast-fel de iad“.

Iea sama decĭ, muritorule, să nu te puĭ răŭ cu aceste ciupercĭ, ca să nu te condamne pe viață la niște iadurĭ îngrozitoare. Și cine? O ciupercă.

At tuba teribili sonitu,
Taratantara dixit.

Să vin în fine la **Beaumarchais**.

Mulțĭ aŭ calomniat, toțĭ aŭ suferit de Calomnie, și ceĭ ce aŭ calomniat cel maĭ puțin, aŭ suferit cel maĭ mult. Nimenea însă n-a pipăit-o maĭ de aproape, n-a pătruns-o maĭ adinc, n-a descris-o măĭ genial decît *Beaumarchais.* Se vede că nimenea n-a simțit-o maĭ dureros decît dînsul. Căcĭ orĭ-ce am zice, capul execută operile noastre, dar inima, simțirea le concepe.

Beaumarchais a prins Calomnia-n zbor cum s-ar zice, și în *Bărbierul din Sevila* ni face o descriere nicĭ nu se poate maĭ artistică; poetică ce-ĭ drept, și încă poetică muzicală, dar așa de reală, încît știința cea maĭ pozitivă trebuie să i-o invidieze; o descriere care este și va rămînea clasică și care singură ar fi fost în stare să asigure autoruluĭ eĭ nemurirea și celuia pentru care fu croită — damblaua.

Bărbierul din Sevila[9])
Actul II, scena VIII.

„*Bazil.* Calomnia, Domnule? Zăŭ nu știĭ ce desprețuieștĭ! Am văzut pe ceĭ maĭ cinstițĭ oamenĭ, cît pe ce

9. *Basile.* La Calomnie Monsieur? Vous ne savez guère ce que vous dédaignez; j'ai vu les plus honnêtes gens prêts d'en

copleșiți de ea. Crede-mă, nu se află nerozie răutăcioasă, nu se află năzdrăvenie, nu-ĭ nicĭ-o născocire absurdă ce n-aĭ putea-o virî în capul cască-gurilor unuĭ oraș mare, numaĭ dacă știĭ cum să te porțĭ. Și noĭ avem aicĭ oamenĭ de-o iscusință!!

„Maĭ întâĭ un zvonișor ușor, ștergînd pămîntul ca o rîndunică înainte de furtună, *pianissimo*, murmură și o șterge maĭ departe, și leapădă în treacăt săgeata otrăvită. Cutare gură o ridică și *piano, piano*, ți-o furișază abil în ureche. Răul este făcut; el încolțește, se tîrîie, se îndreaptă la drum și *rinforzando* din gură în gură, el aleargă ca dracul. Apoĭ deodată, nicĭ nu știĭ cum, numaĭ ce vezĭ *Calomnia* ridicîndu-se pe picioare, și apoĭ șueră, se umflă, crește văzînd cu ochiĭ. Ea se avîntă, întinde aripele, se-ntoarce și se sucește ca un vîrtej de vînt, învăluiește, desrădăcinează, tună, trăsnește, și ajunge *„spre lauda Domnuluĭ“*, (milostive Doamne!), un strigăt general, un *crescendo* public, un *cor* universal de ură și de proscripțiune. Cine dracu i-ar maĭ putea ținea pept?“

Nichts mit Hast als Flöhe fangen.
De vreĭ să prinzĭ puricĭ, grăbește-te.
saŭ
Bate fierul până ie cald.

être accablés. Croyez qu'il n'y a pas de plate méchanceté, pas d'horreurs, pas de conte absurde, qu'on ne fasse adopter aux oisifs d'une grande ville, en s'y prenant bien; et nous avons ici des gens d'une adresse!!.. D'abord un bruit léger, rasant le sol comme l'hirondelle avant l'orage, *pianissimo* murmure et file et sème en courant le trait empoisonné. Telle bouche le recueille et *piano, piano*, vous le glisse en l'oreille adroitement. Le mal est fait, il germe, il rampe, il chemine et *rinforzando* de bouche en bouche, il va le diable; puis tout-à-coup, ne sais comment, vous voyez la Calomnie se dresser, siffler, s'enfler, grandir à vue d'oeil. Elle s'élance, étend son vol, tourbillone, enveloppe, arrache, éclate, étonne et devient, *grâce au ciel*, un cri général, un *crescendo* public, un *chorus* universel de haine et proscription. Qui diable y résisterait?

CAP. II.

LOCUL CALOMNIOZELOR

în sistemul botanic natural:

Śistem Jussieu

Familia Calomniozelor întră în clasa cea mare a Criptogamelor, adică a acelor plante, cari nu înfloresc ca celelalte plante cinstite sub razele soarelui, în fața lumiĭ,

Cu fluturĭ nuntĭ marĭ
Și pasărĭ lăutarĭ,

ci pe ascuns, la umbra nopțiĭ, fără multă nuntă oficială. Saŭ maĭ bine zis, nu înfloresc de loc, ci se reproduc din simple spore, adică simple semincioare, așazate saŭ deadreptul pe frunze, pe partea lor dedesubt, ca aceĭ căţeĭ din credinţa populară, de pe limba celor turbaţĭ; saŭ în niște culcușurĭ numiţĭ bulbĭ, un fel de punguliţĭ, din cari samănă a fi compusă întreaga plantă. In special, Calomniozele aparţin ordinuluĭ ciupercilor, latinește *Fungi*[1]). Iată ce zice un vechiŭ profesor de botanică, un veteran al științeĭ, despre Criptogame în general:

„Plantele Criptogame saŭ Acotiledoane [1]) — adică acoperile Doamne! — *Și apoĭ maĭ pretind învăţaţiĭ că poporul strică limba!* — sînt însemnate și foarte numeroase în regnul vegetal. Ele se găsesc pretutindenea, pînă și în interiorul organelor noastre, unde se stabilesc, cresc, fructifică, și daŭ loc la boale adesea orĭ foarte grave.

---

1. Vezĭ clasificaţia, c. 9, § 3.

Pr^cum vedem, misterioasa doctrină ebreo-indo-egipteană întrevedea intru cîtva adevărul. — Despre ciupercĭ în special, acelaş autor zice:

„Aceste vegetale se găsesc pretutindenea unde se află corpurĭ în descompunere, adică în putrezire. Formele lor sînt foarte variabile, şi noĭ am greşi dacă am crede, că toate ciupercile samănă cu acelea cari se vînd în pieţele noastre pentru uzul alimentar. Pentru că sînt unile cari se desvoltă în pămînt, ca d. e. trufele, *Tuber Cibarium*, cari încă sînt ciupercĭ"[2]. Mucezala care se arată pe pînea veche şi expusă la umezală, Pecingenea care se face pe piele, etc. încă sînt nişte ciupercĭ. Chiar şi Holera se zice că provine din dezvoltarea uneĭ ciupercĭ în intestinele omuluĭ" [3].

„Intre ciupercĭ unile-s bune de mîncat, altele din contra-s veninoase". Toate sint grele de mistuit maĭ adaog eŭ.

Iată, domnilor, că graţie teoriilor moderne şi deosebituluĭ meu zel pentru ştiinţă, am ajuns la locul potrivit, unde trebuie să punem un product natural, despre care umblaŭ din timpurile cele maĭ străvechĭ pînă azĭ, cele maĭ absurde fabule. *Calomnia Calomniosa* este pur şi simplu o ciupercă veninoasă,

E pur si muove.

care are însă particularităţile sale, şi încă ce particularităţĭ ! Unele ast-fel de subtile şi de ascunse, în cît numaĭ ochiul armat de ştiinţă şi de pacienţă le vede: merită însă de a fi ştiute şi de *copiiĭ ceĭ micĭ*; — altele groase cît bîrnele; cu toate aceste daĭ ziua n-ameaza mare în ele ca orbul

---

2. Fie amintită din partea mea, şi în treacăt, curioasa proprietate ce aŭ trufele, că adică le află porciĭ şi le mănîncă oameniĭ nobilĭ, pe cînd cu multe lucrurĭ omeneştĭ merge treaba vice-versa.

3. Azĭ se ştie că holera-ĭ formată de nişte micĭ animalcule, fiinţĭ microscopice, simple protoplazme, ce se înmulţesc îngrozitor, şi al căror venin otrăveşte trupul. Noĭ cercetărĭ vor descoperi poate că şi *Calomnia-ĭ* vre-un baccil, şi-ĭ vor găsi poate şi vaccina saŭ antidotul.

de gard : merită deci a fi semnalate și *orbilor*. A populariza știința, acest ultim merit, însă nu mai puțin glorios decît acela de a o fi descoperit, este unica ambițiune ce o mai am, și care mi-a pus condeiul în mînă. Și apoi, dacă deja plantele carnivore descoperite de Darvin aŭ făcut destulă senzație,—nu este și mai interesant, și mai amenințător, de a vedea o ciupercă deadreptul hominivoră, adică mîncătoare de oameni ? O ciupercă cu mii de metamorfoze : acuma bacteră microscopică, huzurind în toate elementele, încît nu ești sigur de apa și de dulceața ce ți se oferă pe la vizite ; acuma ciupercă modestă ca toate ciupercile, nebagată în samă, însă tocmai pentru aceasta mai periculoasă decît șarpele sub iarbă ; acuma floare înfloritoare cu mii de culori seducătoare ; acuma viță tîrîtoare cu mii de cîrcei și firișoare ; acuma — însă să nu anticipez.

Etsi vires desint, Laudanda est tamen voluntas.

De și-mi lipsesc puterile, mi se va lăuda totuși buna-voință.

Is trist și mă tot plîng de lume,
Din suflet jalea n-o mai stîng,
Și *acuma* văd că n-am anume
De ce să plîng.

A. Stavri.

CAP. III.

—

Germinaţiunea Calomnieĭ Calomnioze

adică din ce răsare

Parvis principiis.

—

Non licet omnibus adire Corinthum.

Calomnia Calomniosa, plantă parazită prin excelenţă, vegetează exclusiv pe putreziciunĭ morale, în mediĭ corupte, în organizaţiĭ ce se află în ultimul grad de descompunere. Aceste organizaţiĭ primesc din frageda lor vrîstă sămînţele Calomnieĭ, un fel de spore 'aripate, inaperceptibile, sub forma de micĭ minciunĭ, numite prin bagatelizare *minciunĭ de şcoală*, cu carĭ cresc împreună, —

Es wächst der Mensch mit seinen höheren Zwecken,
Adică : omul creşte cu creşterea scopurilor sale. —
Schiller.

trec prin miĭ de metamorfoze, ca teniile, broaştele saŭ fluturiĭ, şi cînd îţĭ pare organismul maĭ în floare şi maĭ în putere el este înăuntru putred şi infect ca mormintele de carĭ vorbeşte alegoria luĭ Hristos.

„Vaĭ, vouă, Cărturarilor şi Fariseilor faţarnicĭ, căcĭ voĭ vă asemănaţĭ mormintelor celor văruite, carĭ se arată frumoase pe din afară, iar pe dinăuntru sînt pline de oase de morţĭ şi de toată necurăţenia".

Matei XXIII 27.
După ed. soc. bibl. brit.

Precum ni este trupul învălit în haine, aşa-ĭ mintea în neadevărurĭ. Vorbele, faptele, toată firea noastră sînt mincinoase; şi numaĭ străbătînd prin acest văl, putem une-orĭ să gîcim adevăratele simţiri, precum gîcim forma trupuluĭ prin haine.

In lumea mare din veacurile moderne, zisă *high-life*, neadevărurile ce trebuie să-şĭ spuie uniĭ altora formează regula celei maĭ înalte politeţĭ, în strînsă legătură cu buna educaţie şi cu morala socială; iar neadevărul ie avant-garda Calomnieĭ şi *high-life-ul*—modelul strălucit al tutu-ror păturilor sociale. Şi aceasta se cheamă *bon ton*, poli-tică, diplomaţie!!! Ce-ar maĭ fi, de-ar maĭ lipsi şi cu-vintele!!

Dacă aĭ supune un atare organism, copleşit de bac-tere calomniale, uneĭ vivi-secţiuni, ceea ce merită toate, aĭ da de o privelişte pe cît de interesantă pe atîta de înspăi-mîntătoare de atrofism[1]).

Acea mică semincioară aripată, acea minciuniţă din timpurile de dragul-mameĭ, a cuprins cu miile eĭ de ră-dăcinĭ, ramificate *ad infinitum* in rădicele filiforme[2], — toate ţăsăturile, toate vasele sanguine, pănă şi crieriĭ şi mă-duva oaselor. Inima acestor nefericiţĭ indivizĭ este strînsă de filamentele[3]) acesteĭ plante, ca de braţele unuĭ polip[4]), într-un ghem zbîrcit, dealmintrelea amorf[5]); care deabea maĭ împinge — prin vinele încurcate — un fel de sînge negru, puturos, foarte diferit de sîngele albastru din fabula aristocratică. Plămiiĭ gem de noĭ spore, de noĭ semincioare aripate, ce zboară afară la fie-care suflare infectă. Crieriĭ, pururea inflamaţĭ prin aceia că pătrund în eĭ rădicelele filiforme de maĭ sus, formează şi reprezintă o ţăsătură de ideĭ, raţionamente şi apucăturĭ aşa de sucite, ca nişte iţe încurcate, rupte şi spărcuite; că vivisectorul[6]) se întreabă

---

1. Stricarea formeĭ unuĭ organ prin boală.
2, In forma de fire.
3. *Filamente*,—mănunchiŭ, sistem de fire.
4. *Polip*,—animal de apă. fără mişcare, cu braţe multe, for-mat dintro rudimentară protoplazmă. Face parte din cea maĭ de jos clasă a fiinţelor, fiind pus de Cuvier între Zoofite, iar de alţiĭ — între Protozoare.
5. *Amorf*—fără formă regulată, hotărită, un boţ acolo.
6. *Vivisector*—cel ce face esperienţe—tăind fiinţele viĭ. Pri-miĭ vivisectorĭ eraŭ urmăriţĭ şi persecutaţĭ, chinuiţĭ şi chiar ucişĭ

uimit: Sînt aceştia crierĭ saŭ varză putredă? Unicul organ ce samănă a să fi nutrit pe spesele periciuneĭ celorlalte este *limba*, — mult cîntata limbă a luĭ Esop, ce te şi-ndulceşte şi te şi amărăşte, şi te-nalţă, te pogoară, ba te şi omoară, — care a luat o dezvoltare desproporţionată şi bolnăvicioasă, întocmaĭ ca ficaţiĭ gîştelor îndopate, din cari se fac pastetele de Strassburg.

> Und was sie spricht ist *Jauche*, adică:
> Şi ceia ce vorbesc, ce spun aceştia, este *zoaie*.

Să observez în fine un fapt de mare însămnătate ştiinţifică şi morală. Spre acest scop însă, trebuie — pentru a fi maĭ bine înţăles — să fac maĭ întăĭ o mică digreziune pe terenul medicineĭ moderne, apoĭ să povestesc o mică anecdotă şi veţĭ vedea în sfîrşit unde crapă.

Medicina modernă, această excelentă ştiinţă, pentru care voiŭ păstra pururea o adevărată veneraţiune,—de şi omul nu ştie din ce va muri,—a constatat, precum a menţionat onorabilul meŭ confrate de botanică de maĭ sus, că toate boalele molipsitoare şi epidemice, provin din germenĭ foarte materialĭ, parte animalĭ, parte vegetalĭ, parte încă nedeterminaţĭ, organisme microscopice şi sub-microscopice, numite cînd microbĭ, cînd bactere, cînd baccilĭ. Lăsînd chestia interesantă însă încă neaprofundată, la o parte, orĭ de aceştĭ germenĭ înşişĭ se nasc prin generaţiune *spontaneie* din regulamentele orăşăneştĭ pentru salubritatea publică, saŭ se nasc ca *omne vivum, ex ovo, ex suis similibus*, adică din părinţĭ asemenea lor,—ştiut este că reproducţiunea lor este maĭ pre sus de toată imaginaţiunea. Cum să v-o descriŭ? Poate spunîndu-vă că într-o singură zi, într-un singur corp omenesc, ba poate pe un singur globuleţ de sînge, care a primit dimineaţă cîţĭ-va baccilĭ, se reproduc maĭ multe şi maĭ numeroase generaţiunĭ de baccilĭ, de cum s-aŭ reprodus oamenĭ de la Adam pînă în ziua de azĭ, pe tot globul pămîntuluĭ? Vă rog a mă crede pe cuvînt, că cine şi-ar pune reputaţia sa ştiinţifică pentru cîţĭ-va baccilĭ? Eĭ bine, tocmaĭ din această fecunditate

---

de atot puterniciĭ călugărĭ. Cel dintăĭ vivisector pare a fi fost *Galvani* din Bolonia, care experimenta jupind broştele de viĭ, pe la 1780.

extra-ordinară, care în scurt timp umple tot aerul ce-l respirăm, toată apa ce o bem, în fine totuluĭ tot, cu nenumărate armate de nenumărațĭ parazițĭ, se naște epidemia. Cu toate acestea este bine cunoscut, că nu mor toțĭ oamenii dintr-o localitate. Ba, lucru și maĭ ciudat, din una și aceiașĭ casă, dintr-o companie de oameni cari respiră, beŭ și mînîncă una și aceeașĭ, uniĭ mor, alțiĭ îĭ îngroapă și trăesc. Cum se face aceasta? Să v-o spun.

Bacciliĭ, zburînd cum aș zice prin aer, negreșit că intră în toate organismele ce-l respiră.

. . . Comidere Teucros
Errantesque Deos agitataque numina Trojae.
Eneida Virgil.

Unele însă sînt organisme viguroase, cari prin viul joc a puterilor lor organice covîrșăsc invaziunea ostilă și nu se lasă copleșite; celelalte însă, corupte maĭ dinainte prin mizerie, prin mediĭ infecte, prin vechimea sîngeluĭ părinților și infiltrarea păcătoșiilor lor, oferă baccililor un teren priincios dezvoltăriĭ lor și sînt numaĭ decît copleșite. Individul ce vi să părea în floare moare subit, mormîntul spoit se surpă, și noĭ declamăm contra oarbeĭ epidemiĭ, contra nedreptățiĭ divine; și nu ne gîndim, că această moarte nu este în fond decît executarea definitivă a uneĭ sentințĭ, pe care generațiunĭ întregĭ aŭ subscris-o printrun nămol de păcate și crime ascunse, nevăzute și neprevăzute de legile omeneștĭ, bine notate însă în catastiful naturiĭ, — care decide de existența noastră după alte legĭ, de cum decid păcătoasele noastre așezăminte, fie democratice, fie aristocratice. *Noĭ* sîntem orbĭ, cari ne însurăm și ne mărităm cu pungĭ de banĭ, cu hrisoave mucezite din timpurile luĭ Papuc-Vodă, cu diplome universitare putrede, și nu cu rumăna sănătate pe care ni-o indică natura deja prin frumuseța formelor; căcĭ „frumuseța este o scrisoare de recomandație deschisă, care ni cîștigă inimile de maĭ înainte"; cum zice și Homer[7]:

Nu sînt de disprețuit falnicele darurĭ ale zeilor; eĭ singurĭ le daŭ șĭ nu muritoriĭ și le pot lua după placul lor.

---

7. Vezĭ Prefața, p. 17, nota 15.

Noĭ, cari cumpărăm ruminele și turnurĭ, corsete și juvaerurĭ, și alte năstrușnicii pentru femeĭ, grămădind foarte de prisos Pelionele peste Ossa[8]), în loc să căutăm aer curat și carne zdravănă pentru copiĭ.

„Am văzut de multe orĭ luîndu-se moșia cu livada, casa cu pomătul saŭ grădina, viea cu galbeniĭ saŭ cu atot puternica influență, producătoare de viĭ și galbenĭ, și ludoviciĭ cu franciĭ; dar n-am văzut până azĭ unindu-se averea cu cinstea și caracterul omenos, și puterea cu deșteptăciunea prin dragoste. Iată ce numesc eu frumos, ce cinstesc!" — *Erckman Chatrian. Jid. Ieșesc.*

„Căsătoria-ĭ o operație aritmetică, negustorească curată. Se numără, se măsură și se cîntărește, se înșală, se preface și se face reclamă ca pentru citurĭ, saŭ icre de știucă. Orĭ D-luĭ umblă după fazanul aurit, orĭ D-neĭ caută să prindă cerbul cu coarnele de aur, orĭ se unesc două averĭ, două influențe, două situațiĭ. D-luĭ vrea să aibă un soiŭ de menajeră, care să-ĭ facă supă, să-l caute la boală, să-ĭ coasă bumbiĭ la cămașă, sau să știe a purta elegant o rochie de matasă și prezida un prînz de gală. D-neĭ vrea să aibă un barbat care să muncească pentru dînsa, saŭ s-o ducă la balurile curțeĭ, la băĭ etc.; nici nu-șĭ maĭ daŭ osteneală de a-șĭ ascunde adevaratul mobil și numaĭ cînd rangurile și averile-s neegale, atuncĭ se minte de oparte și de alta. Fata se preface că iubește la nebunie sacul de aur, (după grosimea saculuĭ), și Dumnealuĭ că moare după gingașul peștișor de aur. Așa se fac maĭ toate căsătoriile, maĭ ales în lumea mare, înaltă. Celelalte căsătoriĭ din iubire îs luate în rîs, și nu se găsesc destule cuvinte de dispreț pentru ast-fel de legăturĭ. Natural că morala nu lipsește în discursurile lor.

„Care-ĭ acuma soarta barbaților și a femeilor carĭ aŭ făcut niște ast-feliŭ de alianțe? Urmașiĭ degenerațĭ, fizicește și moralicește, a unor strămoșĭ — cari și eĭ s-aŭ însurat numaĭ pentru interese materiale, — cari aŭ fost făcuțĭ fără iubire, crescuțĭ fără nici o dragoste, fără dizmerdările fragede și dulcĭ ale iubitoareĭ mame, aceștĭ degenerațĭ ur-

8. Doĭ munțĭ clasicĭ din Grecia, pe cari se zice că Giganțiĭ i-aŭ pus unul peste altul să ajungă la cer, ca să detroneze pe Jupiter.

maşĭ, zic, aŭ perdut pentru vecie facultatea de a iubi, de a simţi şi or să ajungă bătrînĭ fără să resimtă sărăcia năuntrică a vieţeĭ lor. Cel mult vre o nostalgie vagă şi neînţăleasă, pe care orĭ o înăduşă, orĭ o tratează cu doftoriĭ neputînd-o pricepe, (d. e. *Spleen*-ul).

„*Bărbatul* se ngrijeşte de palatele şi de stomacul săŭ; — capătă o mare competinţă în vinurĭ şi ţigărĭ; — se face — din milă şi bunătate — apreciat de cîntăreţele şi danţatoarele ce rătăcesc din oraş în oraş, prin dărnicia şi aprecierile sale; — iĭ stimat în cluburĭ; — moare bogat şi încarcat de onorurĭ, — şi ar putea foarte bine să-şĭ scrie pe mormînt, dac-ar fi sincer: „Singura iubire a vieţeĭ mele, a fost iubirea de mine însumĭ".

„*Femeia* născoceşte mode nebuneştĭ, — caută să întreacă pe egalele sale în rîsipitoare cheltuieli fără rost, — visază ziua şi noaptea numaĭ rochiĭ, gătelĭ, mobile şi trăsurĭ, — intrigează, minte, calomniează[9]) pe celelalte femeĭ[10]), — se sileşte, cu o ură curat diavolească, să surpe şi să strice fericirea intimă a altora, — şi lasă în urmă-ĭ — în tot cursul vieţeĭ sale şi dacă mijloacele-ĭ de lucru îs la înălţimea intenţiilor sale — o dîră enormă de groază şi desperare, ca şi pustiul ce se face în urma lăcustelor orĭ a holereĭ. Amîndoĭ, şi Dumnealuĭ şi Dumneaeĭ, vegetează — din punt de videre intelectual — în sfere întunecoase şi înciumate. Viaţa lor n-are nicĭ un ideal, nicĭ un rost, nicĭ un Dumnezău. Natura lor, lipsită de orĭ-ce avînt, de orĭ ce mişcare sufletească, de orĭ ce pornire, naturală şi înerentă omuluĭ, de orĭ-ce putere pentru a se înalţa, pentru a zbura saŭ macar pentru a sări, se tîrîie ca vermiĭ în glodul vieţeĭ. Eĭ sînt numaĭ nişte organisme răŭfăcătoare, stricătoare, ce se tem de aier, ce împrăştie boala, ce strică şi descompun societatea şi pier în putrejunea ce aŭ adus o şi făcut-o eĭ.

„Ast-fel, în acest mod, averea şi rangurile se fac, se menţin, dar posesoriĭ lor pier. Instinctul conservăreĭ specieĭ, se arată decĭ prin aceia, că familiile ce s-aŭ format pe alte baze decît iubirea, pe egoism şi interese materiale,

---

9. Vezĭ *Calomnia Amicalis.*

10. Acest capitol a cărţeĭ luĭ Max Nordau, „*Mensonges Conventionnels*", ie relativ la femeile din străinătate. Nu cunoştea el România şi decĭ nu putea vorbi şi de dînsa. *A tout Seigneur, tout honneur*! Honny soit qui mal y pense.

baze streine propagărei şi conservărei speciei, baze streine organismului omenesc, aceste familiĭ îs stîrpite fără milă".

Natura însăşĭ ie foarte conştientă, ie o mamă foarte bună, vede foarte clar, vorbeşte foarte lămurit, numai aatîta că ie foarte dreaptă şi nu face nimăruia hatîr.

Vaĭ de mine! Pe ce povîrniş serios am apucat! Parcă-s Abraham a Sancta Clara! Să trec răpede la anecdota promisă, care ie maĭ veselă.

Doctorul Skoda,—mort nu de mult, fala Universităţeĭ Vieneze prin ştiinţa sa şi spaima ignoranţilor şi a dobitocilor prin sarcazmul său, om deschis şi curat la inimă, franc şi fără genă, căcĭ după Goethe,

Nur Lumpe sind bescheiden,
Numaĭ lichelele sînt modeste,

— discuta odată cu un coleg maĭ tînăr asupra nuş-care baccil orĭ baccea de ale lor. Obosit de argumentele şchioape ale tînăruluĭ Esculap, cel bătrîn isbucneşte cu vorbele: „Eĭ tacĭ, eştĭ un măgar!" — Tînărul înţepat în măduvă, însă modest din necesitate, obiectează: „O venerabile, grosolan poate lesne deveni orĭ-cine". (Grob kann man sein, aber dass ist nicht probieren). „Aĭ dreptate, replică cu vioiciune veteranul, grosolan poţĭ deveni, magar trebuie să te naştĭ".

Ja! Ja! Grob kann man werden,
Aber Esel muss man geboren sein.

Aicĭ am vrut să crape, de şi am bătut cam pe de parte. Şi terenul fiind preparat, pot maĭ lesne reveni la importantul fapt ce vream să-l înregistrez, cu ocaziunea germinaţiuneĭ Calomnieĭ Calomnioze.

Am zis că germeniĭ eĭ sînt nişte spore aripate, micĭ de tot, numite *minciunele*. Eĭ bine, de şi aceste spore umplu şi cel maĭ curat aer social, nu se prind de orĭ ce organism, ci numaĭ de acelea ce sînt din naştere predispuse. Putem decĭ preciza faptul prin o formulă clasică şi zice:

Mendax nascitur — Calamniator fit
Se naşte mincinos şi devine *Calomniator.*

Să vă spun aicĭ o altă poveste. Minunatul, năzdrăvanul, neprețuitul, dar și neîntrecutul născocitor de basme vînătoreștĭ, pururea veselul și glumețul *Münchhausen*,—cel care a țintuit vulpea cu coada de un copac, printr-un cuĭŭ ce-l pusese în pușcă, că n-avea gloanțe, și apoĭ a bătut-o așa, că vulpea a eșit din pelea sa și a fugit, lăsîndu-i-o luĭ întreagă, ca resplată pentru ingeniozitatea luĭ; — cel care a legat rațele salbatice una de alta cu o sfară, — în capătul căreia legase un sîmbure, pe care rațele înghițîndu-l cu sfară cu tot, l-aŭ scos afară iar cu sfara, și tot așa înghițîndu-l una după alta, s-aŭ trezit legate cu sfara, trecută prin ele, — și le-a adus ast-fel legate la tîrg, ș. a. — acest poznaș povestește între altele, că ducîndu-se odată la vînat cu un ogar, cățea, ce era a fata, și ajungînd la locul vînatuluĭ, cățeaua adulmecă urma unuĭ epure, și-l iea la goană. Pasă-mi-te acel epure, era o epuroaică, care și ea era a fata. Fugind ele așa, epuroaica și cățeaua, li vin la amîndouă să fete. Se daŭ amîndouă după niște tufe și vînătorul nostru nu le maĭ vede. Strigă el cățeaua, pace. Numa ce le zărește iar, alungîndu-se mereu. Fără de cît cățeaua avea acuma lîngă dînsa 7 cățelușĭ micĭ ce fugeaŭ cît ce puteaŭ după 7 epurașĭ micĭ, ce eraŭ lîngă epuroaică și fugeaŭ și eĭ de-șĭ scoteaŭ ochiĭ. Cățeiĭ de ogar de micĭ fug după epurĭ, epuriĭ de micĭ fug de cînĭ, puiĭ de viperă de micĭ mușcă, iar puiĭ de calomniator de micĭ îs mincinoșĭ; după cum zice și Aristotel: „Natura este eternă, nu înprejurările“. Și:

Coelum, non animum, mutant, qui trans mare currunt, adică:
Aerul, nu spiritul, și-l schimbă, ceĭ ce trec dincolo de mare.
Horațiu, Ep. I, XI 27.

Iar proverbele naționale abundă în această privință:

Surcica nu sare departe de trunchiŭ;
Boala din nascare leac nu maĭ are;
Capra sare masa, iada sare casa;
Lupul păru-șĭ schimbă, dar naravul—ba.
etc. etc.

Da, eŭ, pentru care saltul de la fizică la morală nu-ĭ de loc așa de mortal — cum ar vrea să ne sparie mono-

poliştiĭ moraleĭ ; — care aş dori să văd cît maĭ curînd desfiinţată *ex officio* această separaţiune superficială, superstiţioasă şi plină de şicane sofistice ; — eŭ mă fac tare să probez, prin miĭ de esperienţi şi statistice, că există predispoziţiĭ ereditare spre calomnie, spre intrigă, spre furt şi adulteriu, precum există predispoziţiunĭ pentru apararea adevăruluĭ, pentru justiţie, pentru generozitate, pentru curăţia inimeĭ şi a corpuluĭ, pentru dans şi piano.

„Is sigur că o generaţie nu poate stîrpi din ea ceia ce a moştenit de la celelalte ; omul nu se poate el lasa aşa de uşor de ceia ce are în sîngele luĭ, de ceia ce a supt odată cu laptele mînisa. Aceste prefacerĭ şi schimbărĭ nu se fac aşa de iute.

„Nu-i destul să-ţĭ mărturiseştĭ greşălele, pacatul din naştere iĭ prea puţin atita ; ci maĭ trebuie să-l zmulgĭ bine, cu totul, din rădăcină, şi asta nu se face aşa uşor".

Dostoievski.

Nu există oare în lume *cleptomanie*, nu există oare beţie creditară, lucrurĭ recunoscute chiar şi de legiştĭ ? Ba da. Este şi talent ereditar, şi lene ereditară, şi atac ereditar, şi frumuseţe ereditară, şi mîndrie şi prostie ereditară încă Şi maĭ cite alte pacate micĭ şi marĭ, cari ni ajută orĭ n strică în viaţă, nu le avem de la moşĭ — strămoşĭ !

„Precum în ziua în care te-aĭ născut, *Soarele* a salutat *Planetele* în locurĭ hotărîte, aşa eştĭ întrupat şi tu şi creştĭ maĭ departe după legea fiinţăreĭ tale. Aşa trebuie să fiĭ, nu poţĭ scapa de tine; aceasta este şi vechea învăţătură a Sibilelor şi Prooroci lor. Şi nicĭ un *Timp*, şi nicĭ o *Putere* pe lume uu pot sfarma tiparul uneĭ forme ce se dezvoaltă în viaţă".

Goethe (*Urworte, Orphisch*).

Nu eŭ sunt acela care neagă aristocraţia sîngeluĭ,—o pun însă cu totul aiurea decît în dispreţul celor slabĭ ; nu eŭ sînt acela care neagă superioritatea înăscută,—o caut însă aiurea decît în înşălarea celor mărginiţĭ, în exploatarea fără ruşine a celor strîmtoraţĭ[11]).

---

11. Aristocraţiĭ de felul acesta îmĭ par că samănă prea mult cu negriĭ Sudanuluĭ Oriental, despre cari ni istoriseşte celebrul

Victrix causa Diis placuit, victa Catoni! [12])
Causa biruitoare plăcu luí Joe, cea biruită luĭ Catone.

Cu privire la această predispozițiune calomnială, toțĭ oameniĭ globuluĭ se pot împărți în două rase;

Cînd vedețĭ pe un om, bărbat saŭ femee, că tot ce spune e adevărat, de și nu toate cîte sînt adevărate le spune; că nicĭ nu spune, nicĭ nu ascultă minciuna; că fuge de bîrfelĭ chiar cînd sînt adevărate; că sacrifică mantaua numaĭ să nu le vadă și să nu le audă; că iubește linia dreaptă a celor proștĭ și urăște tertipurile celor cumințĭ — să știțĭ că *acest om este* **Alb**, chiar brun de-ar fi.

Cînd vedețĭ însă pe un om, mascul saŭ femelă, că multe ce spune sînt minciunĭ, de și unile sînt adevărate; că-ĭ plac bîrfelele; că șăde cu drag la albia unde să spală rufele murdare ale altora; că umblă din casă în casă după minciunĭ și intrigĭ, că ascultă pe la ușĭ; că fuge de linia dreaptă ca și cînele turbat de apă — *hic homo* **niger** *est*, acest om este **Negru**, chiar blond de-ar fi, și-l cunoaștețĭ lesne de pe aceea: că festonează cele maĭ simple lucrurĭ și mărește pe cele maĭ micĭ; că simte nevoe de preambule și argumentațiunĭ; că acuma e plin de reticențĭ și misteriozitate, acuma povestește de a ruptul capuluĭ; că istorisăște răŭ și ascultă răŭ; cu un cuvînt că e un stupid, orĭ-ce imperfecțiune morală nefiind decît imperfecțiunea spirituală sub alt aspect.

Toate acestea stăŭ pe de oparte îndeplin acord cu teoria ereditățiĭ facultăților spirituale și morale, teorie întrevăzută și de înțălepciunea populară și îmbrăcată în zicala;

---

naturalist *Brehm*: „Minciuna și pungășia li se par triumful superiorităței intelectuale asupra prostieĭ". De ce a perit Sparta? De rutină, oligarhie și lipsă de cultură largă, pe cînd Atena, contrar rivaleĭ sale, luminează prin secolĭ popoarele.

12. „Fiecine nu înțălege și nu pricepe decît ceia ce îĭ este omogen. Insă omuluĭ de rînd îĭ sînt omogene lucrurile de rînd, omuluĭ înjosit cele înjositoare, tîmpituluĭ cele confuze și prostuluĭ cele absurde; și maĭ bine decît toate îĭ plac fie-căruia propriele sale lucrărĭ, fiind că-ĭ sînt omogene". *Schopenhauer.*

„Nu e minune că vorbesc și eŭ în feliul meŭ; toțĭ fiind mulțămițĭ de eĭ înșișĭ, îșĭ închipuiesc că numaĭ eĭ sînt oamenĭ de treabă. Și cineluĭ nu-ĭ pare nimica maĭ frumos decît cînele, bouluĭ decît boul, magaruluĭ decît magarul și porculuĭ decît porcul". *Eutarchos.*

Ce iesă din mîță, tot șoarecĭ pîndește.

Iar pe de alta ne face să ne înclinăm opiniuneĭ, că de și *Calomnia Calomniosa*, ne surprinde prin spontaneitatea aparițiuniĭ sale, răsărind tocmaĭ acolo unde n-aĭ sămănat-o, are ***generațiune aequipară***, adică se naște din semeniĭ săĭ: Minciună din minciună, parazit adevărat din parazit adevărat.

Mali creantur malis et inpudicis.
Ceĭ răĭ îs făcuțĭ tot din ceĭ răĭ, saŭ:
Din coadă de cîne, sîtă de matasă nu se maĭ scoate.

CAP. IV.

Nutrițiunea Calomnieĭ Calomnioze

Quid est id est.

Uniĭ susțin de *Calomnia C.* că ar fi omnivoră, adică atotmîncătoare, și cu drept cuvînt. Căcĭ întradevăr, nu se află operă, nicĭ omenească, nicĭ Dumnezeiască, în care Calomnia să nu-șĭ fi încercat dinții. Și cu cît aceste opere sînt maĭ sublime, cu atît maĭ tare îĭ ațîță pofta, întocmaĭ ca struguriĭ de pe zid pofta vulpiĭ. O fabulă antică ne istorisăște, că Hercule trebui ca prunc să zugrume un șarpe ce i se furișase în leagăn. Această zugrumală fu prima sa ispravă și fabula e plină de învățătură alegorică. Orĭ-ce ideie mare, orĭ-ce geniŭ mare, trebue să se lupte la începuturile sale și înainte de toate cu o hidră cu mult maĭ periculoasă decît șarpele luĭ Hercule, cu *Calomnia Calomniosa* și numaĭ după ce a zdrobit-o pe aceasta, poate aspira la alte isprăvĭ. Alminterea ideie, geniŭ, eroŭ — toate sînt zugrumate din leagăn.

Privind însă lucrurile maĭ în special și maĭ fizicește,

descoperim, că această *Calomnia Calomniosa* este, precum am amintit-o prin anticipaţie, *hominivoră*. Prin aceasta însă nu este de zis că înghite oamenii cu păr cu tot. Ast-fel de cazurĭ devorante arare orĭ se întîmplă. Cele maĭ dese orĭ însă *Calomnia Calomniosa* atacă părţile nobile ale victimelor sale, rozîndu-ĭ la inimă şi la ficaţĭ. Însă şi aceasta numaĭ atuncea, cînd dă de organizaţiunĭ moĭ, de oamenĭ slabi de înger. Organizaţiunilor tarĭ şi oţelite în de ale lumiĭ, oamenilor dreptĭ şi cu conştiinţa curată, nu li poate lesne face mult răŭ, nu-ĭ poate lesne vulnera, orĭ cîţĭ dinţĭ ar înfinge eĭ şi-ntracest caz se mulţumeşte cu rămăşiţele lor.

Ca să fiŭ complect, citez încă şi versiunea ce umblă pe contul uneĭ speciĭ foarte inocente, pe cari veţĭ afla-o descrisă maĭ încolo sub numele de *Calomnia Adentatos*, că adică îĭ plac foarte mult drojdiile de cafea de pe fundul ceştilor,

Quando—conveni—unt Ma—ria, Ca—milla, Si—bylla,
Sermo—nem faci—unt—et ab—hoc, et ab-hac, et ab—illa.
Cînd se strîng la un loc Măriuţa, Milcuţa, Băbuţa.
Sfătuesc mereŭ şi de una, şi de alta, şi de ceialaltă.

şi care se vede că a ajuns *prin cultură* la acest grad de rafinament.

Gîştele din capitoliŭ scapară Roma de pericol,
Iar babele noastre, frate, te boesc, te fac ridicol!

O altă specie, *Calomnia Papirosa*, sive *Gazettaria*, se îndoapă cu tinctură tipografică şi condeie stricate.

Însă printre celelalte bucate ce şi le procură din inimĭ saŭ resturĭ omeneştĭ, ceia ce-ĭ place cu deosebire ie sîngele omenesc, cu care s-a îndopat multă vreme şi cu care încă şi azĭ se maĭ delectează, de şi veacul acesta de ştiinţă, artă, simţibilitate, nervozitate, nevropatie, etc. a slăbit-o mult, a îmbătrînit-o tare. Din toate cărnurile, toate carnivorele, începînd cu tigriĭ, leiĭ, crocodiliĭ, şi până la îngrozitoriĭ şerpĭ şi uricioasele hiene, tot pe cea de om o caută maĭ tare, ca maĭ dulce, maĭ fină. Chiar şi zeilor li place carnea de om maĭ mult decît a orĭ-căruĭ alt dobitoc, de aceia şi jertfele omeneştĭ eraŭ maĭ alese, maĭ sfinte. Şi

chiar și *zeul creștinesc* atît de bătrîn, de făr' de patimĭ, și atît de mare în nemărginita-ĭ bunătate, a digerat cu multă plăcere numeroasele jărtfe omeneștĭ ce i s-au adus în toate timpurile, ca vrednic urmaș al falnicilor și cruzilor: Chaos, Gea, Eros, Uranus, Kronos saŭ Saturn, Jupiter, Jehova, Moloch, Ariman, Ormuz, trinitatea indică: Brama, Vișnu și Siva, et tutti quanti, cari s-au succedat în cursul vremilor pe tronul imperiuluĭ veșniciei. Și acest puternic zăŭ al răuluĭ, această lacomă și infirmă ciupercă, ce stăpînește lumea prin micimea ei, *Calomnia* omni-carni-omini-voră, îĭ place și eĭ la nebunie carnea, și maĭ ales sîngele omenesc, roș, cald și dulce, cum ie el. Luînd-o de la veșnicele lupte dintre Grecii de acum 2500 și 3000 de anĭ, cari aduceaŭ jărtfe omeneștĭ pe altarele zeilor lor, și aŭ adus și o neîntrecută civilizație și mișcare economico-culturală în Europa; — luînd luptele diferitelor neamurĭ barbare și salbatice ce aŭ cutrierat și pustiet în lung și-n curmeziș — veacurĭ întregĭ — bătrîna Europă și cu și maĭ bătrîna Azie, și tot pămîntul în sfîrșit; — începînd chiar de la cele maĭ vechĭ civilizațiĭ ce se cunosc și se pun cu 400,000 de anĭ a. Chr. — și ajungînd la creștinismul civilizat, cu morala luĭ cea înaltă filozofică și dumnezeul săŭ cel blînd, drept, dar fără milă către ceĭ ce nu cred în el, așa cum s-a hotărît de vredniciĭ săĭ urmașĭ pe pămînt; religia mileĭ, ertăreĭ, egalităţeĭ, dreptăţeĭ și a altor virtuţĭ cunoscute, care prescrie: „iubiţi-vă uniĭ pe alţiĭ; — ajutaţĭ pe sermaniĭ neputincioșĭ; — cercetează pe fratele tăŭ, de-ĭ bolnav, de-ĭ lipsit, de-ĭ închis, de-ĭ nedreptăţit, ș. a. — ce ţie nu-ţĭ place altuia nu face; — nu obijdui: — nu fura; — nu dori averea și femeia aproapeluĭ tăŭ; iubește-ţĭ aproapele ca pe tine însuţĭ; — ș. a. [1]) ș. a. — lucrurĭ frumoase, — scrise însă pentru poporul încrezător, orb și prost, iar nu pentru capiĭ bisericeĭ, și puterniciĭ pămîntuluĭ cărora li este încredinţată politica ertăreĭ și a dreptăţeĭ; — și pînă în zilele noastre de civilizaţie știinţifică, filozofie experimentală, idealism artistic, electricitate (aplicată pînă și la ghilotină), și alte minunate rezultate ale ascuţimei minţeĭ și răbdătoreĭ cercetărĭ; — nu videm în toate aceste decît

1. Dar oare barbara instituţie a dueluluĭ, nu și are origina tot în dreptatea Dumnezeiască, care — oarbă în nedreptatea eĭ — se va pronunţa de multe orĭ contra celuĭ nevinovat?

un şir de persecuţiĭ de la om la om, de războaie sîngeroase făcute în numele religieĭ, în numele linişteĭ, în numele ordineĭ, în numele luĭ Dumnezeŭ cel bun şi drept, în numele moraleĭ, în numele dreptăţeĭ, în numele politiceĭ, etc., dar toate izvorîte din ferbinţala şi starea de inconştiinţă a omuluĭ în criza prin care a trecut — şi trece şi azĭ — în această epidemie de răutate, ignoranţă şi *calomnie* ce-l bîntuie. Să fie oare nesiguranţa zileĭ de mînĭ şi nedreptatea, ce produce calomnia, saŭ viçeversa? In orĭ-ce caz ie o strînsă legătură între ignoranţa, nesiguranţa aceasta, nedreptate, răutate şi *Calomnie*, ultima fiind treapta cea maĭ de sus a uneĭ scărĭ, care ar avea de bază ignoranţa şi sărăcia.

Inchiziţia, floarea cea maĭ superbă a acesteĭ ciupercĭ, (vezĭ *Calomnia artistică*), prefăcută azĭ în poliţie de siguranţă şi ordine, poliţie de moravurĭ, congrese şi ligĭ naţionaliste, de pace şi de dezarmare, birourĭ pentru naţionalităţĭ, ş. a. cu victimele-ĭ numeroase, nobile fiinţĭ căzute pe cîmpul de onoare, prada uneĭ oculte plante veninoase;—nesfîrşit de multele miĭ de morţĭ căzuţĭ în bătăliĭ, (cele maĭ multe pentru cauze sfinte se zice), pe mormintele cărora cresc azĭ spiniĭ, simbolul fericirilor de cari li-a fost plină viaţa; — diferitele şi numeroasele mizeriĭ ce le-aŭ încercat în viaţa lor puţinele geniĭ ce aŭ apărut în omenire; — şi atîtea felurĭ de nemulţămirĭ, nefericirĭ, durerĭ şi chinurĭ ce suferim uniĭ de la alţiĭ, afară de bolĭ şi împrejurările neprincioase ce ni umple viaţa de fiere şi venin, — şi pănă la Socrat cu Xantipa luĭ şi de la el încoace; — toate şi toţĭ aceştia îs dovada cea maĭ puternică de voracitatea Calomnieĭ [2]), şi patima ce o are pentru sînge, maĭ ales pentru sînge ales, sînge de eroŭ, de geniŭ, de artist.

Ad majorem Dei gloriam strigaŭ călugăriĭ inchiziţionalĭ, punîndute pe cruce, pe rug saŭ pe roată, ca să te lepezĭ de credinţele şi părerile tale; *Pentru Domnul, în numele Domnuluĭ*, strigaŭ eĭ cînd îţĭ turnaŭ plumb topit pe gît, ca să afle de la tine secretul, ce le-ar fi dat şi alte victime pe mînă; *Pentru gloria Domnuluĭ*, ucideţi-ĭ, striga Luther discipolilor săĭ, cînd ţaraniĭ voiaŭ să iee ad litteram drep-

2. Se-nţăleg aice toate speciile de Calomnie curată, de florĭ calomniale saŭ şi de alte felurĭ de florĭ, ce ar ajuta numaĭ Calomnieĭ, ca: ignoranţa, lenea, prostia, ş. a.

tatea evangelică; *In numele luĭ Christ*, și pentru onoarea *D-șoareĭ* cutare, ziceaŭ cavaleriĭ veacului de mijloc, cînd făceaŭ vre-o grozăvie, prădăciune, omor, etc.; *In numele legeĭ, moraleĭ, bineluĭ public*, etc., strigă azĭ reprezentanțiĭ ordineĭ și moraleĭ publice, cînd te înădușă, te strivesc și te ucid cu legile lor, prin cari morala și fericirea-s a unora, iar munca a tuturora.

Și cînd ne uităm maĭ bine, videm că această ciupercă, nu-ĭ numaĭ un parazit al slăbăciuneĭ omeneștĭ, ci o verigă groasă, un enorm șurub în această mașinărie enormă, zisă societatea omenească. Un șurub care o roade, o face să țăcănească, să se zbată, să sufere; nu-ĭ maĭ puțin adevarat însă că-ĭ o parte integrantă din complexul mașineĭ și care ar putea fi înlocuit, nu însă eliminat fără greutate. Și cîte șuruburĭ nu a întors omenireĭ acest fatal șurub![5]

Timpurile trec — moravurile rămîn;
Povestea-ĭ a cĭocanuluĭ, ce cade pe ilău.

„O, nesățioasă hirea omuluĭ, spre lățire și avuție oarbă; pre cît se maĭ adaoge, pre atîta rîhnéște! Pohtele omuluĭ n-aŭ hotar; avînd mult, cum n-ar avea nimica îĭ pare; precît îĭ dă Dumnezăŭ nu se satură; avînd bun al săŭ, și la al altuia bun a-l cuprinde — cască, și așa, lăcomind la al altuia, soséște de perde și al săŭ".

Miron Costin.

(va urma)

---

5. Dar oare religia, morala, dreptul cu legile și interpretațiile sale filozofice, ș. a. nu-s oare niște enorme șuruburĭ ce se trag societățeĭ și a căror șurubărie complicată se studiază oficial anĭ și secole întregĭ? O! Sancta molitio! Sancta simplicitas!

D. G. IAMANDI

Impărțirea pămîntului[1])

Die Theilung der Erde
(*Trad. din Schiller*)

Luațĭ această lume! A voastră ea să fie:
Zeŭ a strigat la oamenĭ, din înălțimea sa.
V-o daŭ drept moștenire și parte pe vecie,
Dar vreŭ ca voĭ frățește să vă-mpărțițĭ în ea.

Atuncĭ orĭ-cine poate să iee, se grăbește;
Cu hărnicie-alearga și tînăr si bătrîn,
La roadele cîmpieĭ plugarul năvălește,
Iar nobilul vînează prin a păduriĭ sîn.

Iea negustorul totul ce-ncape în hambare,
Și starețul alege din vinurĭ cel maĭ bun,
Iar regele-șĭ închide și drum și pod ce are,
Zicînd: „De-acum zecimea pe ele am să pun".

Tîrziŭ, cînd împărțeala de mult era făcută,
Sosește și poetul din loc îndepărtat.
Dar vaĭ, atuncĭ din toate, nicĭ urma nu-ĭ văzută,
Căcĭ orĭ-și-ce fusese stăpînuluĭ s-a dat.

---

1. Omițîndu-se în numărul trecut o strofă din această poezie, se reproduce. *Red.*

„Din toţĭ ah! numaĭ singur a trebuit eu oare
Să fiŭ uitat de tine, eŭ credinciosul tăŭ“?
Ast-fel din pept s-aude eşindu-ĭ vaet mare,
Şi în genunchĭ s-aruncă la tron, la Dumnezeŭ.

— Şi dacă-n a lor ţară dulcĭ visurĭ te opriră
Răpunsă Zeŭ, cu mine acum ce te sfădeştĭ?
Tu unde fosta-ĭ oare cînd lumea-şĭ împărţiră? —
„Eram, zise poetul, în sferele-ţĭ cereştĭ;

Se desfăta privirea-mĭ la faţa ta senină,
Auzul meŭ la ceriu-ţĭ de armonie plin;
Ah! iart-aceluĭ spirit orbit de a ta lumină,
Că a perdut el toate ce-n lume-ĭ se cuvin“.

— Ce-ĭ de făcut? Zeŭ zise, căcĭ lumea este dată,
Vînat, merinde, roade, nimica nu-ĭ al meŭ;
Vreĭ tu în ceriŭ cu mine să ţĭ ducĭ viaţa toată?
De cîte orĭ veni-veĭ, ţi-l voiŭ deschide eŭ. —

DĂRI DE SAMĂ

De la academia științelor morale și politice din Paris

Raportul d-luĭ Boutroux asupra cărțeĭ d-luĭ A. D. Xenopol: **„Les Principes fondamentaux de l'histoire.**

D. *Boutroux*: — Am onoare a oferi Academieĭ, în numele autoruluĭ, Dl. Xenopol, profesor la Universitatea din Iașĭ, membru al Academieĭ Romîne, o operă intitulată: *Principiile fundamentale ale istorieĭ.* Istoric național al Romănieĭ, Dl. Xenopol ne este cunoscut, nu numaĭ prin publicarea uneĭ prescurtărĭ în limba franceză a mareĭ sale opere: *Istoria Romînilor din Dacia Traiană*, apărută la Paris în 1896, sub ocrotirea confratelui nostru D. Rambaud, și încoronată de Academia franceză, dar încă și prin însemnate lucrărĭ relative la Romănia, publicate maĭ ales de *Revista istorică* (Revue historique). Compatrioțiĭ D-luĭ Xenopol îĭ admiră nu numaĭ întinsa-ĭ și solida-ĭ știință cu care a scris — în 6 volume — singura mare și însemnată lucrare care s-a făcut în istoria generală a Romînilor, dar și spiritul filosofic ce l-a călăuzit să introducă niște largĭ vederĭ în potrivirea și totalitatea opereĭ, împărțirĭ exacte și luminoase, un șir și logic și potrivit faptelor, și care-ĭ întocmit după nevoile maĭ superioare ale gîndireĭ.

Trebuie decĭ să ne felicităm că vedem un ast-fel de istoric apucîndu-se să facă filosofie asupra grelei probleme a principiilor și asupra metodeĭ cunoștințeĭ istorice. Ar fi desigur prea mult să susținem că numaĭ singurĭ oameniĭ specialĭ sunt în stare de a cultiva cu folos filosofia științeĭ lor. Și însușĭ Dl. Xenopol, cari ci-

tează în diferite locurĭ pe John Stuart Mill, Schopenhauer, Aug. Comte, Herbert Spencer, Wundt, etc. recunoaşte cel dintăĭ rodnicia concepţiilor metafizicilor pentru tălmăcirea şi înţălegerea faptelor. Dar ie de nevoie chiar ca oameniĭ specialĭ să se unească cu filosofiĭ propriŭ zişĭ, pentru ca să se îndeplinească cu adevarat această pătrundere intimă de fapte şi ideĭ, care-ĭ idealul ştiinţeĭ omeneştĭ.

Dl. Xenopol socoate că, deşi istoria şi-a arătat pănă acuma demnitatea şi puterea sa, prin operile ce le-a dat la lumină, ea nu-ĭ încă destul de pătrunsă de obiectul, natura şi metoda sa. In urma acestuĭ neajuns, el o vede că se orbeşte, se ademeneşte, pe icĭ şi colea, orĭ de teoriile cari o fac una cu ştiinţele naturale, saŭ chiar mecanice, orĭ de cele ce o mărginesc în studiul întîmplăreĭ, şi nu-ĭ acordă nicĭ o înrudire cu ştiinţele adevarate. El îşĭ propune decĭ de a hotări bine ceia ce face originalitatea şi caracterul propriŭ al istorieĭ, de a spune cu siguranţă în ce fel e o ştiinţă şi ce urmărĭ ies din aceste premise, în ce priveşte direcţia în care trebuie să-şĭ îndrepte cercetările.

Pentru ca o cunoştinţă să fie o ştiinţă, trebuie să întroducă logica în fapte, dar nu-ĭ de nevoie să se strîngă în adevărurĭ universale, putînd da o explicaţie întreagă a acestor fapte. Condiţiunea trebuitoare şi îndestulătoare a ştiinţeĭ nu-ĭ explicarea, ci proba. Orĭ-ce afirmare întărită cu probe e o afirmare ştiinţifică, chiar cînd însăşĭ temelia esenţială a lucruluĭ afirmat ne rămîne necunoscută. Dar nu trebuie a ne înşela asupra obiectuluĭ însuşĭ ce este să-l aibă ea în videre.

Principiul care trebuie să conducă toată discuţia noastră ie deosebirea raportuluĭ de *coexistenţă* şi a raportuluĭ de *succesiune*, Sunt două soiurĭ de ştiinţĭ: acele cari ieaŭ fenomele din puntul de videre al coexistenţeĭ şi acele ce le ieaŭ din al succesiuneĭ. Cele de al doilea sînt ştiinţele istorice.

Insă *coexistenţa* întemeindu-se — în ultima analiză — pe părechĭ de fapte ce se repetă neîncetat, îngăduie legĭ concrete, cari-s expresia imediată a faptelor elementare. *Succesiunea* din contra presupunînd fapte veşnic diferite, nu îngădue decît legĭ abstracte ce exprimă condiţiunile generale ale fenomenelor, dar care legĭ nu-s în stare de a întemeia vre-odată o prezicere, — pentru că împrejurările hotărite în carĭ trebuie să le incorporăm, pentru a le da

o însămnare practică, sunt prin chiar firea lor, veșnic schimbătoare. In schimb însă fenomenele *coexistente* nu pot fi cunoscute decît foarte greŭ în cauzele lor, și maĭ multe științĭ foarte înaintate, cum sînt chimia saŭ biologia, se mulțămesc încă de'a studia numaĭ modul cum se petrec fenomenele, fără 'a maĭ căuta și pentru ce se petrec ele ast-feliŭ. Raportul cauzal al fenomenelor *succesive* îl putem prinde din contra foarte adesea; am ajuns de pildă să determinăm cu preciziune și cu siguranță cauzele fenomenelor cruciadelor.

Obiectul istorieĭ iĭ așa dar bine și definitiv hotărît de acuma înainte. Ea are de scop descoperirea adevăruluĭ asupra faptelor trecute și înlănțuirea lor cauzală, pe care o descopere, căutînt legile abstracte, ce-ĭ este dat să formuleze, și combinîndu-le cu împrejurările în cari s-a petrecut fenomenul. Dl. Xenopol dă ca exemplu de aceste legĭ, cari nu sînt prin sine înșile cunoștințĭ istorice, ci întră numaĭ în urzeala istorieĭ, următoarele; *legile de evoluțiune* cu progresul spirituluĭ omenesc, statornic fără a fi neîntrerupt; mersul progresuluĭ, care se face în tot-deauna de sus în jos, adică de la clasele de sus ale societățeĭ la acele de maĭ de jos; apoĭ legile acțiuneĭ mediuluĭ intelectual, a tendințeĭ de expansiune, a lupteĭ pentru traiŭ, a tendințeĭ de reacțiune, a imitațiuneĭ, a roluluĭ indivizilor.

Din aceste considerațiunĭ scoate încheierea că metoda proprie a istorieĭ nu-ĭ nicĭ inducțiunea, care merge de la particular la general, — nicĭ deducțiunea, ce se coboară de la general la particular, ca să hotărască relațiunele cauzale dintre fapte, ci inferența saŭ concluziunea de la particular la particular.

Printre desvoltărĭ foarte complicate, numeroase citațiĭ și discuțiĭ, cari fac cîte-odată greŭ de urmărit gîndirea autoruluĭ, se vădește foarte lămurit intenția îndreptățită de a găsi o cale mijlocie între asămăluirea legilor istorice cu legile științelor materieĭ, și negațiunea desăvîrșită a valoareĭ ideeĭ de lege în istorie. Se pătrunde și se scoate foarte bine la iveală și doctrina — foarte franceză, — și expusă nu de mult încă de confratele nostru A. Sorel, în ale sale „*Noue încercărĭ de istorie și critică*", și care face fondul SemanticeĭD-luĭ Bréal, — după care acțiunea fatală a cauzelor din afară n-ar fi de ajuns să explice fenomenele omeneștĭ, decît dacă aceste fenomene s-ar deslipi de om ca niște resturĭ fără viață și mișcare, și

ar înceta chiar prin aceasta de a merita numele de omenești, pe cînd în realitate omul rămîne și va fi pururea centru și sufletul lor, și le pune pecetea inteligenței și libertăței sale, după cum trăește și lucrează.

Intinsă și foarte felurită, erudiția d-luĭ Xenopol pune publicul francez în cunoștința unor teoriĭ, maĭ ales germane, răŭ cunoscute la noĭ. Sigură în general, are cîte-va șovăirĭ. Mă voiŭ mărgini a arata numaĭ acuzarea ce o aduce luĭ Kant că ar fi făcut din spațiŭ și din timp niște categoriĭ ale înțălegereĭ, cînd toată silința luĭ Kant e de a le referi la simțibilitate ; și locul unde, — făcînd aluzie la vorba luĭ Pascal asupra șiruluĭ legătureĭ oamenilor, comparat cu un singur om care trăește vecnic și învață mereŭ, — Dl. Xenopol zice că epoca noastră însamnă, după Pascal, decăderea omenireĭ.

Cu toate cele cîte-va scăpărĭ de vidère, Dl. Xenopol se arată în adevăr cunoscător în ale filosofieĭ, dupa cum e și un maestru în istorie. Și teoriile d-sale carĭ lasă de sigur nedeslegate maĭ multe greutățĭ, atacă în adîncul eĭ chinuitoarea și mult interesanta problemă a existențeĭ unor legĭ în domeniul acțiuneĭ libere. Opera sa e în adevăr în stare — cum o dorește și autorul — de a îmbogăți filosofia și a provoca gîndirea adîncită a istoriculuĭ asupra caracteruluĭ propriu al menireĭ sale.

DOCUMENTE

Document din 7154 Noemv. 7

1645

Io *Vasilie Voevo*^{da}, bojieiu milostiiu go^{s}po^{dar} ze^{m}li Mo^{l}dav^{scoi}. Scrie^{m} Do^{m}mniia mea la slugi^{li} Do^{m}ni^{i} meale la *Dumitru vo*^{r}*nicu*^{l} *de Botoşia*^{ni} și la *Dumitra*^{s}*co Şa*^{n}*di*^{r} *di*^{n} *Se*^{n}*drişeani,* dămu^{v} ştire că sa^{u} pără^{tu} de fa^{t} i^{n}nai^{n}tea Do^{m}mnie^{i} meale. *Nă*^{s}*tasie di*^{n} *Vicoleani* și *Căzăceştiĭ.* cu *Pătra*^{s}*co Cogolea* ce a^{u} fostu lo^{g}fă^{tu}. pe^{n}tru o moşie di^{n} *Pomă*^{r}*la* de la ţinutu^{l} Dorohoiuluĭ zică^{n}du Tănasie şi cu Căzăceştiĭ i^{n}nai^{n}tea Do^{m}nie^{i} meale. Că le i^{n}presură neşte lo^{c} a lo^{r} la sa^{t} la Pomă^{r}la şi a^{u} zi^{s} că na^{ri} Cogolea ni^{ci} o treabă acolo. şi a^{u} sco^{s} de a^{u} arăta^{t} i^{n}nai^{n}tea Do^{m}nie^{i} meale. neşte direase de la *Irimiia Vodă* făcute. cumu spunea i^{n}traceale direase diria^{p}ta ocină şi [moşie] a lor. ia^{r} patra^{s}co Cogolea a sco^{s} i^{n}nai^{n}tea Do^{m}nie^{i} meale. u^{n} zapi^{s} de cu^{m}părătură ce a^{u} cu^{m}păratu *Balica Ha*^{t}*manu*^{l} *de la Groză* şi de la *Simio*^{n} de acolo. de la răzia^{si} lo^{r}. pe^{n}tru acea deaca ve^{i} vedea ca^{r}tea do^{m}nie meale. iară vo^{i} să mea^{r}geţĭ acolo la ace^{l} sa^{tu} de astăzĭ *di*^{n} *noe*^{v} *di*^{n} *şia*^{s} *zile* i^{n} (loc. gol) să^{p}tămâ^{ni} şi să stră^{n}ge^{ti} oame^{ni} bu^{ni} şi bătrâ^{ni} megia^{si} de pre^{n} pregiuru. şi să socoti^{ti} cu ace^{l} oame^{ni} bu^{ni}. să i^{n}pă^{r}ţiţĭ ace^{l} lo^{c} di^{n} sa^{tu} di^{n} Pomărla. pre aceale direase de la irimia vodă. şi daca ve^{ti} i^{n}pă^{r}ţi ace^{l} lo^{c} totu. iară vo^{i} să puneţĭ stă^{l}pĭ de^{s}pre toate pă^{r}ţi^{li} şi să socotiţĭ să i^{n}bla^{ti} pe dire^{p}tate *nemărui*^{li} să nu fătări^{ti}. şi cu^{m} ve^{ti} afla cu ace^{i} oame^{ni} bu^{ni}. să face^{ti} o *scriesoare* (sic) să da^{ti} ştire do^{m}nie^{i} meale.

Toe pişe^{m} g^{s}po^{d}vmi. i na^{c} ne bude^{t}.
Saa^{m} gp^{d}nu Velea^{l}.

u. Ia^{s} V^{lt} 7154. Noev. 6.

NOTA. Doc. hărtie quarto ; 3 îndoiturĭ roase ; proprietatea mea. Retro însemnărĭ greşite : Nr. 1. *7050 Febr. 26*, cînd doc. e din *7154 Noev. 6* ; apoĭ altă însemnare : *Voicouţii cevrătaa cast,* adică pe romineşte : *Voicăuţĭ a patra parte,* pe cînd afacerea de judecată e pe satul *Pomărla* ot Dorohoĭ, pe care Patraşco Cogolea spunea că este a luĭ de pe cumpărătura, ce aŭ făcut cînd-va acolo Balica Hatnu de la răzeşiĭ luĭ Grozev şi Simion.

(Com. de Gh. Ghibănescu).

NOTIŢE

Suferinţele unuĭ popor mic

Popoarele micĭ duc un greu traiŭ pe pămînt. Ele sunt îngăduite numaĭ a duce de azĭ pe mînĭ o viaţă amărită, sub vecĭnica ameninţare de a fi înghiţite şi sterse din lume. Cu cită greutate, cu cite jertfe nu şi-aŭ croit şi ele un loc la soare pe acest negru pămînt, şi dacă ele nu sunt nimicite, aceasta o datoresc maĭ mult zavistieĭ şi goaneĭ dintre popoarele marĭ care nu se pot înţălege spre a le săpa mormîntul. Aceste cugetărĭ mi-aŭ fost însuflate prin cetirea celor ce se petrec acuma chiar în *Finlanda*, ţară inglobată în împărăţia rusască.

Această ţară care numără numaî vr-o 2,500,000 de locuitorĭ, de origine parte fineză, parte svedeză, se deosebeşte prin o civilizaţie foarte însămnată, prin o dorinţă de lumină şi de cultură, care face din ea o fărămătură a Apusuluĭ celui cult, aruncată în întinderea nesfîrşită a întunerecululuĭ rusesc. Anexată la 1809 de Rusia, pe vremile cînd Napoleon cel Mare trăia cu aceasta din urmă în bună înţălegere, ea fu cuprinsă în împărăţia rusască de împaratul Alexandru I, cu respectarea legilor ei, păstrîndu-şĭ individualitatea ei particulară, între alte şi dreptul de a avea o dietă care să voteze toate legile privitoare la ducat. Cu alte cuvinte, Finlanda fu încorporată în Rusia ca ţară autonomă, şi numaĭ stăpînul eĭ suprem se schimbă; în loc de a fi ca pănă atuncĭ Regele Svedieĭ, el fu de acolo înainte Ţarul Rusieĭ.

Impăratul de acuma Neculaĭ al II-lea, crezînd însă că această stare de lucrurĭ nu corespunde cu binele împărăţieĭ, se hotărî, prin o ştersătură de condeiŭ, să distrugă libertăţile Finlandeĭ. Ţinta luĭ este: 1) de a supune ţara legeĭ de recrutare rusască; 2) de a rusifica marele centru de cultură al ţăreĭ, universitatea din Helsingfors.

Printr-un ukaz din 3 (15) Februarie 1899, Neculaĭ al II lea declară că autonomia Finlandeĭ va fi respectată de acum înainte numaĭ pentru interesele locale; iar cit pentru cele obşteştĭ care ating şi starea împărăţieĭ, hotăririle desăvîrşite vor fi luate de el.

Fiind că tot împăratul are să hotărască care chestiunĭ trebue privite ca fiind de interes local și care de interes general, se înțelege că o asemene dispoziție nimicește, dintr-o singură trăsătură, autonomia Finlandeĭ, și amenință existența eĭ ca țară și popor deosebit.

Cînd acest ukaz ajunse la cunoștința poporuluĭ finlandez, se făcu în întreaga țară o mișcare ne maĭ pomenită, și asupra acesteĭ mișcărĭ împrumutăm la un ziar ad-hoc apărut în Londra[1]) descrierea următoare ce trebue să miște orĭ-ce inimă omenească, căcĭ e vorba de apărarea drepturilor celor maĭ sfinte, contra lovitureĭystereĭ brutale.

* * *

„In ziua de 14 Februarie trecut generalul Bobrikoff se întoarse cu manifestul Țaruluĭ.

Guvernatorul general obținuse de la stăpînul săŭ porunca de a împinge lucrurile la extrem și de a lucra *per fas et nefas*, pentru a provoca o mișcare și a o înăbuși în sînge, odată cu libertățile finlandeze. De aceea el încercă a publica manifestul, fără încuviințarea senatuluĭ finlandez după cum prevede constituția țăreĭ. Nu se știe ce răspuns dădu vice președintele senatuluĭ, somat de a însera manifestul în foaea oficială a ducatuluĭ. Atîta e sigur că redactorul foaeĭ își dădu demisia. In ziua de 16 poporul află că senatul se adunase, spre a delibera dacă nu trebuia trimis o deputație Țaruluĭ, spre a protesta contra încălcăreĭ comise prin atare publicare. Sîmbăta, pe cînd senatul delibera, mulțimea se răspîndise prin străzĭ. La 2 oare se vesti că publicația fusese hotărîtă de senat, cu majoritate de un glas, sub presiunea uriașă a amenințăreĭ, din partea generaluluĭ, a proclamăreĭ stăreĭ de asediu. Poporul, văzîndu-se ast-feliu părăsit de reprezentanțiĭ săĭ legalĭ, începe a se constitui, ca să trimită o petiție, subsemnată de toțĭ, prin care Țarul să fi rugat a nu atinge libertățile unuĭ popor credincios și supus.

Se alese un comitet de 12 persoane, cărora se dădură depline puterĭ, spre a regula chipul cu care să se adune subsemnăturile. Această însărcinare părea însă să depășască puterile omeneștĭ, de oare ce comitetul trebuia să adune subsemnăturile întreguluĭ popor al uneĭ țărĭ foarte întinse ca teritoriu, lipsită de căĭ de comunicație, în mijlocul uneĭ iernĭ din cele maĭ grele și în scurtul răstimp de 15 zile, până la intrarea în lucrare a manifestuluĭ.

Dacă cu toate aceste comitetul izbuti a îndeplini această uriașă lucrare, lucrul se datori entusiasmuluĭ ce cuprinse întreaga poporație, cînd ea crezu că prin un asemene act ar scapa de zugrumare libertățile străvechĭ sub care trăește.

Se credea că Țarul și Țarina eraŭ să se ducă peste iarnă în I-

---

1. *La Finlande.* Redacteur en chef: M. C. Harold Perrott. Rédaction et administration, 106 Victoria Street, Westminster Londres.

talia și se hotărî, de îndată ca să li se trimită o deputație alcătuită din 500 de membri, cîte unul din fie-care comună a Finlandeĭ.

Se adună în 20 de oare 500,000 de mărcĭ, baniĭ trebuitorĭ pentru călătoria deputațiuniĭ, și agenția Cook et Son se îndatori, pentru această sumă, a duce și întoarce deputațiunea din Helnisgfors in Italia.

Ne fiind cu putință a se transmite cererile de aderare la petițiune prin telegraf, de oare-ce ar fi fost împiedecate de ocîrmuirea rusască, se hotărî să se trimită delegațĭ în toate părțile țăreĭ, spre a aduna subsemnăturile. Treĭ sute de tinerĭ, băețĭ și fete, se oferiră parte pentru călătoriile trebuitoare, parte pentru scrierea adreselor. In fie-care comună trebuia să se țină o mare adunare în ziua de Duminică, 5 Martie. Cel întăĭ vestitor care trebuia să facă cea maĭ lungă călătorie din Helsingfors, plecă de aicĭ în 24 Februarie. Lunĭ în 27 toțĭ vestitoriĭ erau plecațĭ, și fură primițĭ pretutindene cu cea maĭ mare înflăcărare. In ziua fixată de 5 Martie se ținură adunările în toate orașele, satele și chiar cătunele țăreĭ. Unde nu eraŭ sălĭ destul de încăpătoare, poporul se aduna la biserică, spre a asculta cetirea mîntuitoareĭ petițiĭ.

Se învoia însă subscrierea, numaĭ celor ce știeaŭ scrie și ceti. Această dispoziție dădu loc unor scene pe alocurĭ mișcătoare. Intr-un sat, privighitorul unor plugărĭ, bătrîn de 70 de anĭ, veni la stăpînul luĭ și-l rugă să-l învețe a-șĭ scrie numele: ar fi zicea el, o pedeapsă prea crudă a leneĭ din copilăria luĭ, ca să fiŭ acuma împiedecat a adăogi numele meŭ către acel al compatrioților meĭ — și lacrimile se strecuraŭ pe obrajiĭ luĭ. Numaĭ după maĭ multe cercărĭ și bojbăirĭ, izbuti de a-șĭ zgîria întru cît-va numele pe hî-tie. Alțiĭ ce nu știeaŭ scrie, se folosiră de răstimpul de 3 zile, spre a învăța a subsemna de la învățătorul scoaleĭ, și cu mîndrie putură să-șĭ adaogă semnătura la acea a concetățenilor lor.

In una din comune, proprietarul uneĭ moșiĭ, așăzate în inima unuĭ loc salbatec, afiă din întîmplare cele ce se petreceaŭ, de la un plugar de aĭ luĭ care fusese față, Duminică la biserică, la cetirea petițiuneĭ. Moșia fiind prea îndepărtată de comună, pentru ca plugariĭ și cu familiile lor să poată face călătoria în timpul cerut, proprietarul fără a pierde inima, alcătui el însușĭ o petițiune către Țar, rugînd pe Maiestatea sa să bine-voiască a respecta legile finlandeze și a retrage măsurile ce amenințaŭ să le distrugă. El subsemnă cererea și puse să o subsemneze toțĭ membriĭ familieĭ luĭ, plugariĭ și slugile luĭ, apoĭ puse pe una din slugĭ să încalece pe cel maĭ bun cal, și o trimise la delegatul comuneĭ sale, spre a-ĭ remite petițiunea care ajunse tocmaĭ la vreme.

Comuna cea maĭ nordică, unde trebuia să se trimită un vestitor, era Rovaniemi, așazată în cercul polar. Nu este drum deschis spre a se ajunge acolo, și nu este alt mijloc de comunicație decît patinele de alunecat pe ghiață; dar poporul e deprins cu acest soiŭ de sport. Comitetul din Helsingfors totușĭ părăsise gîndirea de a trimite să culeagă subsemnăturĭ într-un punt așa de îndepărtat. Locuitoriĭ însă din Rovaniemi cugetară alt-fel. Cînd aflară că eĭ nu

trebuiaŭ să se împărtăşască la mişcarea de protestare contra crimeĭ săvîrşite improtiva patrieĭ lor, ci nu luară sfat decît de la eĭ înşişĭ. Spre a face lunga călătorie către satul vecin, trebuia nu numaĭ un om de bună voinţă, dar şi cel maĭ bun alergător din vecinătate. El se înfăţoşă ; însă avea de făcut aproape 100 de mile şi a străbate maĭ ales prin regiunĭ deşerte şi nelocuite, spre a ajunge la biserica satuluĭ celuĭ maĭ apropiat, Chitila. Cu toate că nu avea decît 24 de oare spre a percurge imensa îndepărtare, el se întrecu pe sine, făcînd-o în 18. El trecu prin pădurĭ tufoase şi nestrabătute, pămînturĭ mlăştinoase, ajunse ţinta călătorieĭ luĭ în după masa zileĭ de a doua, şi se puse în atingere cu cîţĭ-va din locuitoriĭ satuluĭ, care şi eĭ încălţaţĭ cu patine, alergaŭ după el din alte părţĭ, aşa că în curînd 70 de inşĭ ţinură adunarea, subsemnară petiţiunea şi aleseră un delegat pe care-l trimiseră chiar în sara aceea la Helsingfors, Delegatul alergă pe patine însuşĭ vre-o 100 de mile; apoĭ a doua zi, putu năimi un cal, făcu alte 150 de mile şi ajunge la Helsingfors în acelaş timp cu ceilalţĭ delegaţĭ.

Cu toate aceste eroice opintirĭ, guvernorul general avu ridicula îndrăzneală, de a declara că marea petiţiune a poporuluĭ era opera cîtor-va agitatorĭ. Aceasta era o sfruntată minciună, şi cu tot dreptul comitetul central declară că această petiţiune fusese o demonstraţiune spontanee a unuĭ arzător patriotism, şi că el nu făcuse alt-ceva, decît a organiza mişcarea. Nicĭ frigul, nicĭ zăpada nu putuse opri pe sarmaniĭ ţăranĭ care voiaŭ să dovedească, că eĭ intraŭ pe deplin în viderile compatrioţilor lor.

In capitala Finlandeĭ, damele din cea maĭ înaltă societate se însărcinară cu culegerea subsemnăturilor. Neputindu-se ţinea o adunare unică, din pricină că nu s-ar fi aflat o sală destul de încăpătoare, oraşul fu împărţit in 40 de despărţirĭ şi în capul fie-căreia era cîte o damă care culegea subsemnăturile, cu ajutorul maĭ multor tinerĭ de ambe sexele. Aşa numaĭ în capitală se adunară vr-o 13,000 de iscăliturĭ (Helsingfors are vr-o 60—70,000 de locuitorĭ). De a lungul coasteĭ răsăritene şi în jurul Helsingforsuluĭ, este un arhipelag ce se întinde la vre-o 12 mile de ţărm. Iarna nu e chip de străbătut, decît pe periculoasa ghiaţă cu ajutorul patinelor. Tinerĭ curagioşĭ se avîntară pe ea, şi adunară încă vre 1000 de nume pentru petiţiune.

Este cu neputinţă de adus toate actele eroice care avură loc în aşa de puţin timp. Cele ce am povestit dovedesc fără îndoială, că tot poporul finlandez, bătrînĭ şi tinerĭ, aristocraţĭ şi democraţĭ, bogaţĭ şi săracĭ, nu avuse în această împrejurare decît o singură inimă şi o singură voinţă. Să se cugete numaĭ la faptul, că în 10 zile se adunară 523,931 de subsemnăturĭ, în o ţară a căreia condiţiunĭ geografice şi climaterice sunt din cele maĭ grele. Care este ţara ce se poate lăuda cu un aşa curaj şi un aşa patriotismu ? Care naţiune a voit vre-odată cu atîta putere şi cu atîta hotărîre libertatea patrieĭ-mume ?

* * *

Totul fu însă în zadar. Comisiunea celor 500 nicĭ nu fu primită a vedea sfînta faţă a împăratuluĭ. Cu atîta numaĭ se alese poporul finlandez, că împăratul îĭ trimise răspuns, prin guvernator, că *nu era supărat pe el*. Libertăţile Finlandeĭ vor fi trăit. Şi ea se va supune juguluĭ de fier al absolutismuluĭ rusesc. Chiar acuma este convocată dieta, spre a subsemna actul de jărtfire a libertăţilor patrieĭ. S-a strigat de mult *vae victis*; s-ar putea prea bine adăogi *vae parvis*!!

A. D. Xenopol.

Istoria scoaleĭ rom. gr. or. din Măderat

(cot. Arad-Ungaria)

Inainte ca să încep cu istoricul şcoaleĭ, aflu de bine a da puţine desluşirĭ despre comuna Măderat, care în timpul trecut a fost atît de însemnată, dar în decursul vremiĭ saŭ dat uităriĭ, aşa încît astăzĭ puţinĭ maĭ cunosc trecutul eĭ.

Comuna Măderat e aşezată la poalele „Carpaţilor apusenĭ" spre şesul Ungarieĭ, la 39° şi 26′ lung. ostică — de la Fero — şi 46°18′ lăţ. nordică. E comună curat romînească, cu 2200 loc. şi aşa va fi fost şi în trecutul depărtat, de şi compatrioţiĭ maghiarĭ se încearcă să facă lumea a crede, că aŭ fost maghiară. Pe ungureşte comuna se numeşte „Magyarad"; iar în scrisorile cele vechĭ ungureştĭ, Boros-Megyer şi Boros-Magyarát.

De unde se va fi format numirea de Magyarád nu se scie sigur; dar Boros, se va fi format sigur de la produsul cel mare de vin, ce se face aicĭ şi care pe ungurie se zice: *bor*, căcĭ se aminteşte despre el şi pe la aniĭ 1230 şi 1290 etc. Megyer şi Magyarát se va fi format de la numirea antică a comuneĭ. In documentele ce se păstrează la archivul cott. Arad, se aminteşte de coloniele romane: Legiones sirum delorum, Mediarata, Egerius şi Terranuova, carĭ esista şi azĭ, ca tot atîtea comune romîneştĭ, sub numirile de Şiria, Măderat, Agris şi Ternova[1].

---

1. ?? (nota Redacţieĭ).

Inainte cu 60 anĭ, aŭ fost transportate la Buda-Pesta, o mulţime de pietre cioplite şi cărămizĭ din Măderat, pe carĭ se pot vedea şi azĭ iniţialele: M. R. L. şi M. R. C. ceea ce se aseamănă cu numirea de Media-Rata Legiones şi Media-Rata-Cohors[2]).

Cu toată probabilitatea se poate susţinea decĭ, că numirea maghiară: *Magiarád* şi *Megyer* precum şi romănescul *Măderat* se derivă de la vechia numire Mediarata[3]).

Că aŭ fost colonie romană, maĭ dovedesc şi monetele ce s-aŭ aflat în comună: una monetă de argint, de pe timpul imperatuluĭ Antonin Piul care s-a trimis la museul liceuluĭ din Braşov, iar alta (un assis) de pe timpul imperatuluĭ Philip (248 d. Ch.) bătută cu ocaziunea, cînd s-a serbat „*Milleniul Romeĭ*"[4]).

Profesorul de Universitate, Dr. Macki Sándor, aminteşte în „Monografia cott. Arad"; că, prin secolul al XVI-lea, Măderatul era oraş. Nu se spune însă de ce naţiune era locul, fără numaĭ aminteşte cîte-va nume de familiĭ, carĭ există şi azĭ, dar ca familiĭ româneştĭ. Ne maĭ spune, că pe timpul „Calvinismuluĭ" şi Măderatul era reformat, dar despre aceia în popor nu este tradiţie. Se maĭ spune că un „predicator" ţinea şcoala cu copiĭ.

Unirea Romanilor cu biserica Romeĭ s-a simţit şi pe aicĭ. Poporul era lipsit de preoţĭ gr. or.; funcţiile de lipsă le oficiaŭ călugărĭ trecuţĭ din Romînia. Ast-fel, se afla scris într-un catavasieri al bisericeĭ din Măderat, că la anul 17 ar fi funcţionat „călugărul Ghenadie şi aŭ adus la biserică maĭ multe cărţĭ din România. Toţĭ despre un călugăr este tradiţia că aŭ ţinut şcoala cu dieciĭ din sat; în ce limbă? Nu se scie.

Scoala romînă din comuna Măderat, datează din secolul trecut. A fost înfiinţată, ca toate scoalele din trecut — ca mijloc de a pregăti cîntăreţĭ pentru biserică, din carĭ nu arare orĭ se ridicaŭ şi preoţĭ. Aicĭ se învăţa afară de cetire (în Bucovna, Ciaslov şi Psaltire) scriere şi cîntare, încă şi aritmetica, apoĭ limba maghiară şi în diferite timpurĭ şi germană.

Pe lîngă toate greutăţile ce aŭ avut să întîmpine şcoala gr.-orientală din Măderat, încă de la început a fost la nivelul eĭ.

2. 3. 4. ? ? (Idem).

Până la anul 1860, şcoala era supusă, directoruluĭ suprem din Oradea mare, care era foarte strict, atît faţă de cercetarea şcoaleĭ, cît şi faţă de progres. Cu directorul suprem saŭ districtual, care în multe cazurĭ era Romîn saŭ Serb — se coresponda prin directoriĭ locali — carĭ maĭ înainte eraŭ tot cîte la 2—3 sate, iar maĭ tîrziŭ în fie-care comună.

Incă de la înfiinţarea şcoaleĭ, pînă după absolutism, învăţătoriĭ nu eraŭ stabilĭ. La fie-care sfîrşit de an şcolar, era transpus în alt loc, de cumva nu avea cu ce mîngăia pe dl. director. Eată ce mi-a împărtăşit un învăţător din vremile bătrîne: „Eĭ, dragul moşuluĭ! Bine-ĭ acuma de dascaliĭ noştri, sunt domnĭ; dar pe vremea mea, cînd aĭ ajuns se cînţĭ: „Crucea însemnînd Moisi (la 1 August), trebuia să iaĭ băţul şi traista eĭ, haĭ, pînă la dl. director la Oradea, orĭ la Beiuş, ba la Timişora şi Arad, ca să-ţĭ dee altă staţiune, căcĭ a ta a fost cumpărată de altul. De dădeaĭ maĭ mult, rămîneaĭ iar la loc".

Din timpurĭ vechĭ, salariul învăţătoruluĭ — care era şi cantor — era în banĭ gata 90 fl. vechĭ (a 40 cr. noĭ), ½ sesie (16 pogoane) pămînt, 12 picioare de lemne; de la morţĭ cîte 20 cr., apoĭ la pomenĭ şi feştaniĭ trebuia să iee parte cu băeţiĭ, de unde încă-şĭ primia plata sa.

In anul 1853 s-aŭ redicat salariul în banĭ la 100 fl. noĭ, la 1855 la 150 fl., în 1857 la 160 iar în 1868 la 200 fl. La 1877 s-a înfiinţat a II-a şcoală cu salariu de 200 fl. şi 10 p. lemne, şi ast-fel aŭ rămas pînă la anul 1885 cînd s-a sistemisat la fie-care scoală, cîte 250 fl. ¼ sesie pămînt (8 pogoane), 40 metri de lemne şi locuinţa. La 1895 înfiinţîndu-se a III-a şcoală s-a sistemisat salariul învăţătoresc la 300 fl. şi locuinţă.

Până la 1876 salariul învăţătoresc se aduna şi se solvia de cassariul comunei, iar de atuncĭ prin cassar separat. Şcoala n-are nicĭ un fond, nicĭ realităţĭ, ci se susţine prin repartiţiune, după darea directă.

Edificiŭ propriŭ n-a fost până la anul 1852, cînd s-a făcut şcoala veche din material solid, cu locuinţă şi sală pentru 90 elevĭ. Cu timpul mărindu-se numărul deobligaţilor s-a deschis a II-a şcoală, pentru care s-a clădit la 1890 o zidire colosală din peatră, cu o sală de 78 m. p., iar la 1895 deschizîndu-se a III-a saŭ maĭ adaus cătră zidirea veche, o sală de 68 m. p.

Cercetarea şcoaleĭ maĭ demult era benevolă, iar de la 1830 aŭ fost obligată. Azĭ, fără a fi siliţĭ cercetează şcoalele toţĭ deobligaţiĭ. Din 152 băeţĭ si 136 fete, deobligaţĭ a cerceta şcoala pe anul scolar 1895—96 aŭ cercetat regulat 140 băeţĭ şi 117 fete, neregulat 12 băeţĭ şi 14 fete iar nicĭ decît, numaĭ 5 fete, carĭ eraŭ bolnave.

Invăţătoriĭ despre carĭ se ştie cu siguranţă că aŭ funccionat în Măderat sunt următoriĭ :

1) *Rista Popovicĭ* a funcţionat de la 1786—1795 †.

2) *Constantin Popovicĭ* „ „ „ 1796—1799 †.

3) *Simeon Dumitru*, născut în Măderat, fost elev al laĭ Rista, cînd s-a deschis cursul pedagogic la Arad (1812) a mers ca învăţător şi a absolvat cursul preparandial. A funcţionat de la 1800—1832 şi de la 1841—1843 †. A ştiut vorbi limbile : romînă, latină, magiară şi slavonă.

4) *George Gabor*, născut în Măderat, a studiat pedagogia şi teologia în Arad, a funcţionat de la 1832—1836 şi de la 1839—1841 †.

5) *Demetriu Ivanovicĭ,* născut în Şiria a funcţionat de la 1836—1839 †.

6. *George Diacu*, născut în Măderat la 1825, a absolvat la preparandia din Arad la 1842, a funcţionat de la 1843—1844 ca suplent, iar de la 1853—1862 ca definitiv.

7) *Teodor Bozian* a funcţionat de la 1844—1847 †.

8) *Mihaiu Luciu* născut în Măderat, a funcţionat de la 1840—1853.

9) *George Oancă*, născut în Şiria, a absolvat preparandia din Arad, a funcţionat de la 1863—1872, De present notar comunal în Crocna.

10) *George Bărăbaş* născut în Pîncota, a absolvat preparandia din Arad şi a funcţionat de la anul 1872—1880. Azĭ funcţionează ca învăţător în comuna Chitighaz (cott. Bichiş).

La annl 1877 s-a infiinţat şcoala a II-a cuprinzînd clasele IV-VI-a băeţĭ şi fete, sub conducerea luĭ :

11) *Ivan Morariu,* născut în Giula (cott. Bichiş) care şi-a făcut studiele de liceŭ în Timişoara şi Beiuş, iar teologia aŭ absolvıt-o în Arad. La 1877 aŭ fost ales de

preot şi învăţător în Măderat, şi ast-fel a funcţionat pînă la 1882, de cînd funcţionează numaĭ ca preot.

12) *Ioan Ştefănescu,* născut în Mişca, a absolvat preparandia din Arad, şi a funcţionat ca învăţător la şcoala inferioară în anul 1880, după ce s-aŭ dus la teologia din Arad.

13) *Ioan Ionescu,* născut în Semlac, studiile le-aŭ făcut la gimnasiul din Arad şi preparandia gr. or. de acolo. A funcţionat de la 1881—1884 la şcoala de băeţĭ. La 1882 s-a sistat şcoala superioară, şi s-a înfiinţat şcoala de fete. Cea dintăiŭ învăţătoare aŭ fost:

14) *Iulia Plaşa,* născută în Gyoroc, a funcţionat de la 1882—1884, cînd s-aŭ strămutat în com. Sîmbatenĭ, unde funcţionează şi în present.

15) *Maria Demian,* născută în Oraviţa (cott. Caras-Sever), a funcţionat de la 1 Septembre până la 1 Decembre 1884. De present funcţionează la şcoala de fete din Grebenaţ.

16) *Petru Vancu,* născut în Cuvin la 1865, studiele şi le-a făcut la gimnasiul din Brad şi preparandia gr. or. din Arad, funcţionează la şcoala de băeţĭ de la 1884 pănă în ziua de azĭ.

17) *Maria Codrean,* născută Barbu, în Abrud (cott. Albeĭ de jos în Transilvania) la 1841, studiele şi le-a făcut la şcoala superioară de fete în Cluj şi preparandia din Arad, funcţionează de la 1875, iar în Măderat la şcoala de fete de la 1885 până azĭ.

Deschizîndu-se a III-a şcoală s-aŭ luat clasele I şi a II-a de băeţĭ şi fete, şi s-a format şcoala mixtă sub conducerea luĭ;

18) *Paul Sighertau,* născut în Sinitea la 1869 a absolvat preparandia gr. or. din Arad, funcţionează de la 1 Ianuarie 1896 până azĭ.

Aceastea sunt pe scurt notiţele despre şcoala din com. Măderat, din acel ţinut romînesc care era aşa de puţin cunoscut fraţilor noştri din România.

Măderat, la 15 (27) Iulie 1896.

Petru Vancu.
învăţător

IASI — TIP. H. GOLDNER. STR. PRIMARIEI No. 17

ARHIVA

ORGANUL SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE

DIN IAȘI

Anul X. Septemb. și Octomb. 1899. No. 9 și 10.

A. D. XENOPOL

Principiile fundamentale ale istoriei

CAP. X.

Seriile istorice

Ideile obștești ale coexistenței și acele ale succesiunei. — Acțiunea puterilor, și prin urmare acea a legilor desvoltăreĭ, asupra materialuluĭ istoric și asupra faptelor istorice, dă naștere la niște înlănțuirĭ succesive care înfățoșază o oare-care regularitate, și pe care am denumit-o cu terminul de *seriĭ istorice.*

Regularitatea acestor seriĭ constă în o deolaltă ținere a desvoltăreĭ faptelor ce le alcătuiesc. Ele pleacă de la un simbure oare-care și se prefac gradat, pentru a eși la un rezultat. Direcțiunea, în care faptele se mișcă, se rostește cu timpul îndestul de limpede, pentru a învoi să se întrevadă linia pe care vor urma-o în viitor. Și în istorie decĭ, și în deobștie în înlănțuirea faptelor succesive, se pot desface ideĭ generale din faptele singuratice. Numaĭ calea urmată de minte, pentru a stabili aceste ideĭ generale de succesiune, este cu totul deosebită de acea pe care o pune în lucrare, spre a descoperi legile coexistențeĭ.

Aceste din urmă provin din generalizarea unor mişcărĭ saŭ acţiunĭ coexistente şi asămănătoare; ele formulează această mişcare saŭ această acţiune într-un chip maĭ mult saŭ maĭ puţin obştesc, în ceea ce priveşte spaţiul şi absolut statornice, în ceea ce priveşte timpul. Formula generală rosteşte legea fenomenuluĭ de care e vorba; ceea ce este de samă, în această generalizare, este unitatea la care se reduc faptele şi cauzele individuale.

Cu totul alt-feliŭ staŭ lucrurile cu ideile generale culese asupra înlănţuirilor faptelor succesive. Aicĭ nu poate fi vorba, de a găsi o singură unitate, pentru a întruni saŭ explica faptele coexistente şi asămănătoare; ci de a prinde faptele succesive şi neasămănătoare unele cu altele, în o singură legătură. Ideea obştească este acea ce reproduce această legătură; este firul pe care să înşiră boabele faptelor succesive.

Ast-feliŭ cînd se spune că corpurile ce cad, sporesc în repejune proporţional cu patratul timpului percurs, se rosteşte prin o idee obştească, o clasă universală de fenomene, acea a cădereĭ corpurilor. Dară cînd se constată, spre exemplu, că descompunerea sistemuluĭ feodal, conduse cu încetul la stabilirea potereĭ monarhice, se extrage această idee, dintr-o clasă de fapte succesive care, de şi neasămănătoare între ele la toate epocele succesiuneĭ lor, iesă la unul şi acelaş rezultat.

Această geneză deosebită a legilor coexistenţeĭ şi a ideilor obşteştĭ succesive, are ca urmare, o adîncă deosebire în caracterul lor.

1) Legile coexistenţeĭ aŭ maĭ tot-deauna o aruncătură universală, în ceea ce priveşte spaţiul şi sunt tot-deauna vecĭnicĭ în timp. Ideile generale succesive sunt, din protivă, tot-deauna mărginite atît în spaţiŭ cît şi în timp. Ele nu aŭ nicĭ odată o valoare universală, pentru toate faptele de acelaş feliŭ, nicĭ pentru tot neamul omenesc. Ast-feliŭ stabilirea

puterei regale în Franția și acea a libertăților publice în Anglia, nu aŭ valoare, decît pentru țara, și în decursul perioadelor ce corespund cu desvoltarea acestor fenomene.

Decĭ, pe cînd legile coexistențeĭ aŭ un caracter universal, pentru fenomenele de acelașĭ feliŭ, ideile generale trase din faptele succesive nu aŭ decît o aruncătură limitată. Să amintim că acelașĭ caracter a fost recunoscut maĭ sus (Cap. II) pentru oarecare fapte istorice care întrec proporțiunea faptelor individuale, fără ca totușĭ ele nicĭ odată se ajungă a deveni universale. *Istoria nu leagă decĭ între ele decît fapte individuale saŭ generalitățĭ limitate în spațiu și în timp, și legătura pe care ea o stabilește între aceste fapte este ea însășĭ, saŭ individuală, saŭ o generalitate limitată.*

Temeiul acesteĭ deosebirĭ este ușor de pătruns. Legile coexistențeĭ lucrează tot-deauna asupre aceluiașĭ feliŭ de fapte; acele de desvoltare, din protivă, asupra unor fapte necontenit altele. In cele dintăiŭ, puterea se întrupează în împrejurărĭ care aŭ un caracter universal; în cele de al doilea, ea se întrupează în împrejurărĭ necontenit schimbătoare. Cu toate că chipul de lucrare al putereĭ și prin urmare acel al legilor prin care ea să manifestează, rămîne acelașĭ, totușĭ aplicîndu-se el, în succesiune, pe un material vecĭnic schimbător, nu este decît prea firesc, ca rezultatul acesteĭ acțiunĭ să se schimbe fără încetare. Regularitățile succesiuneĭ nu vor putea decĭ nicĭ odată avea un caracter universal, pentru acelașĭ rînd de fenomene. *Fie-care regularitate va constitui o serie istorică particulară.*

2) Faptele coexistente nu sunt în raport decît cu cauza (putere și împrejurărĭ) care le produce; ele sunt cu totul neatîrnate unele de altele. Peatra ce cade la Paris nu este în nicĭ un raport cu acea ce cade la Antipode.

Faptele succesive sunt, din protivă (cel puțin prin

partea lor obştească) tot-deauna în relaţiĭ unele cu altele. Cuceririle Romanilor avură de efect ruina micilor proprietarĭ: îngrămădirea acestora în Roma. dădu naştere proletariatuluĭ politic care, la rîndul săŭ, fu pricina absolutismuluĭ imperial. Prin partea lor individuală saŭ prin acea ce atîrnă de întîmplare, faptele succesive sunt şi ele izolate; dar ele se leagă de succesiune prin partea lor obştească.

3) Legile coexistenţeĭ nu sunt numaĭ universale. Ele se împacă şi cu un grad de precizie mult maĭ mare, decît acela la care pot năzui generalităţile succesiuneĭ, şi dacă, în multe cazurĭ, preciziunea lipseşte, chiar pentru formulele coexistenţeĭ, precum bună-oară în stabilirea legilor biologice, aceasta nu se întîmplă din pricina faptelor însăşĭ, ci din acea a nedeplineĭ lor cunoştinţĭ. Lipsa de preciziune, în formulele privitoare la faptele succesive, provine maĭ ales din intervenirea elementuluĭ individual în succesiune, precum şi din acea a întîmplăreĭ. Aceste elemente nu joacă decît un rol de a doua mînă, uneorĭ chiar nul, în universalităţile coexistenţeĭ, pe cînd în succesiune, ele determină adesa orĭ firea şi mersul faptelor. Aşa în proporţionalitatea între naşterĭ şi morţĭ, moartea luĭ Carol al II-lea regele Spanieĭ nu ar face decît să sporească cu o unitate cifra morţilor. In sfera succesiuneĭ, acest fapt avu, drept urmare, răsboiul pentru succesiunea Spanieĭ.

4) In sfîrşit, precum am văzut-o maĭ sus, legile coexistenţeĭ fac cu putinţă prevederea şi prezicerea *faptelor viitoare ele însăşĭ*, pe cînd generalităţile succesiuneĭ — seriile istorice — nu pot sluji decît spre a face să se întrevadă direcţiunea pe care *faptele, în ele însăşĭ necunoscute* ale viitoruluĭ, o vor urma în a lor desvoltare.

Producţiunea seriilor istorice. — Producţiunea faptelor coexistente singuratice este datorită acţiuneĭ putereĭ, prin împrejurările particulare, de fire coe-

xistentă: acea a legilor coexistenţeĭ este datorită aceleeaşĭ acţiunĭ, privită ca punîndu-se în lucrare prin împrejurarĭ universalizate.

Producţiunea faptelor succesive este datorită acţiuneĭ puterilor desvoltăreĭ, prin împrejurările particulare de fire succesivă; acea a seriilor istorice este datorită acţiuneĭ aceloraşĭ legĭ, pusă în lucrare prin un şir de împrejurărĭ succesive şi neasămănătoare.

Printre puterile desvoltăreĭ, numaĭ acele transformătoare înlănţuesc faptele în succesiunile seriale. Puterile cu acţiune statornică, nu produc acest efect. Rasa şi mediul din afară nu daŭ naştere la întocmirĭ seriale de fapte istorice; ele fac numaĭ atîta de condiţionează odată pentru tot-deauna desvoltarea, închizîndu-o în oare-care hotare, împingînd-o într-o direcţiune, saŭ colorîndu-ĭ manifestarea într-un chip particular. Puterile transformătoare, din protivă, modifică fără încetare faptele spirituluĭ, în timpul ce le leagă împreună, şi constitue ast-feliŭ seriile propăşitoare saŭ înapoitoare care alcătuesc valurile evoluţiuneĭ. Vom avea în curînd prilejul de a arăta, printr-un exemplu, deosebirea între modul de lucrare al puterilor statornice şi acel al puterilor de caracter transformător.

Toate puterile istorice aŭ de efect a transforma faptele; toate concurg decĭ spre a face să evolueze spiritul omenesc. De aceea puterile secundare nu sînt decît agenţiĭ evoluţiuneĭ. Acţiunea fie-căreia din ele este întovărăşită de acea a mareĭ puterĭ evoluţioniste. Această din urmă singură întipăreşte acţiuneĭ celor-lalte puterĭ un caracter transformător. Fără acţiunea împreună-mergătoare a evoluţiuneĭ, înrîurirea mediuluĭ, expansiunea, lupta pentru existenţă, imitaţiunea, puterea individualităţeĭ şi acea a întîmplăreĭ, nu ar produce decît fapte coexistente, după cum se întîmplă lucrul în zilele noastre cu unele din aceste puterĭ în remnul animalităţeĭ. Evoluţiunea întovărăşind decĭ acţiunea tuturor puterilor secundare

ale istorieĭ, urmează că ea este de faţă pretutindenea, în seriile cele marĭ ca şi în acele micĭ de fapte succesive. Iată pentru ce se vorbeşte de evoluţiune, pentru orĭ-ce parte a desvoltăreĭ: evoluţiunea neamuluĭ omenesc, acea a Greciеĭ, acea a filosofieĭ greceştĭ, acea a şcoaleĭ luĭ Platon.

Printre puterile secundare care staŭ în slujba evoluţiuneĭ, acţiunea mediuluĭ şi puterea individualităţeĭ lucrează fără încetare asupra mersuluĭ desvoltăreĭ, pe cînd celelalte: puterea expansiuneĭ, acea a lupteĭ pentru traiŭ, reacţiunea, imitaţiunea şi întîmplarea, nu intervin în acest mers decît în răstimpurĭ.

Intr-adevăr un mediu intelectual oare-care va încunjura tot-deauna orĭ-ce manifestare şi ea se va îndeplini tot-deauna prin mijlocirea indivizilor. Prezenţa uneĭ atmosfere intelectuale la toate epocele desvoltăreĭ spirituluĭ nu poate fi tăgăduită. Nu este tot ast-feliŭ cu rolul individualităţeĭ în desvoltarea primelor vrîste ale omenireĭ, cînd, după cît s-ar părea, această desvoltare se face prin mijlocirea masselor. Totuşĭ trebue luat aminte, că chiar în acest caz, tot individualităţile maĭ însămnătoare slujesc de agenţĭ pentru evoluţiune, căcĭ tot unuĭ individ i-a venit pentru întăia oară în gînd de a îmblînzi un animal, de a se sluji de foc, de a pune să fiarbă alimentele, de a pune roţĭ la căruţe, coade la topoare şi ciocane. Dacă numele acestor indivizĭ ar fi cunoscute, am saluta în eĭ tot pe atîţia binefăcătorĭ aĭ omenireĭ; dar eĭ rămînînd recunoscuţĭ, noĭ atribuim aceste preţioase descoperirĭ masselor care le întrebuinţară. De la o epocă înainte, rolul indivizilor, în mersul istorieĭ, nu maĭ poate fi tăgăduit, şi dacă în zilele noastre acest rol pare iarăşĭ a da îndărăpt, aceasta nu este decît o aparenţă. Civilizaţiunea întinzîndu-se, ea iea în slujba sa un maĭ mare număr de inteligenţĭ alese, în sînul carora individul pare a dispărea; dar este inviderat că massa oamenilor tîrîţĭ de şivoiŭ este fără asămănare maĭ

mare decît grupul de indivizi care conduce vasul propășireĭ.

In fie-care serie istorică, vom găsi tot-deauna la lucru întăĭ marea putere a evoluțiuneĭ, apoĭ acțiunea mediului și puterea individualitățeĭ. Celelalte puterĭ ale istoricĭ nu intervin necóntenit în desvoltare. Une orĭ întîlnim puterea expansiuneĭ lucrînd singură și într-un chip pacînic, pentru a da naștere uneĭ succesiunĭ de fapte; alte dățĭ, aceeașĭ putere a expansiuneĭ, întîlnind elemente ce se împrotivesc predomnireĭ uneĭ forme de cugetare, deslănțuește o altă putere, acea a lupteĭ pentru traiŭ; alte orĭ iarășĭ, ea ajunge a precumpeni prin calea imitațiuneĭ. In multe cazurĭ lupta pentru traiu abate dintr-o singură lovitură elementul dușman, în altele ea se îndeplinește, prin un șir maĭ mult saŭ maĭ puțin lung, de acțiunĭ și de reacțiunĭ. Toate aceste puterĭ la rîndul lor, sunt fanorizate saŭ împiedecate, în a lor acțiune, prin puterile continue ale evoluțiuneĭ, acțiuneĭ mediuluĭ și a individualitățeĭ, așa că *succesiunea fenomenelor care alcătuește seria istorică este rezultatul acțiuneĭ deosebit combinate calitativ și cantitativ a tuturor acestor puterĭ întrunite.*

Să luăm cîte-va exemple, spre a limpezi maĭ bine formațiunea seriilor istorice. Am văzut, în capul asupra *Evoluțiuneĭ în istorie,* chipul cum civilizațiunile ce s-aŭ urmat pe pămînt, s-aŭ înlănțuit unele de altele. Dar fie-care din aceste civilizațiunĭ constitue, la rîndul eĭ, o serie particulară, saŭ maĭ curînd rezultanta unuĭ număr maĭ mare saŭ maĭ mic de seriĭ maĭ micĭ care le alcătuesc. Așa, civizațiunea grecrască se așază ca o verigă între civilizațiunea orientală și acea romană. Faptele care alcătuesc civilizațiunea grecească se aflā orînduite în maĭ multe seriĭ paralele saŭ succesive, a căror întrunire constitue civilizațiunea elenică. Ast-feliŭ fură: desvoltarea mitologieĭ greceștĭ, unită cu acea e poezieĭ epice; acea a teoriilor filosofice care merge păreche cu desvoltarea arteĭ. La decăderea acestor se-

riĭ, şcoalele din Siracuza şi Alexandria le înlocuiră prin acea a concepţiunilor ştiinţifice. Şi fie-care din aceste seriĭ cuprinde altele maĭ răstrînse în timp şi în spaţiŭ. Pentru artă, bună-oară, seriile date prin deosebitele scoale artistice ale Grecieĭ : acele din Atena, din Argos, din Rodos, din Pergam ; pentru filosofie : seriile scoalelor ionice, pitagoreice, eleate, atomiste, filosofia morală a luĭ Socrat, sofiştiĭ, etc. Fie-care din aceste şcoale ie naştere, creşte, înfloreşte şi se transformă în o alta, într-un chip succesiv. Desvoltarea politică a Grecieĭ se îndeplini şi ea prin seriĭ, paralele saŭ succesive, ale înfloririĭ deosebitelor state, seriĭ compuse, la rîndul lor, din altele maĭ micĭ, alcătuite de deosebitele succesiunĭ de fapte politice. Aşa istoria poporuluĭ grecesc începu în oraşele Asieĭ-Micĭ şi în acele ale Grecieĭ-Marĭ, spre a trece apoĭ la Atena şi la Sparta. După dărăpănarea acestor două state, conducerea soarteĭ poporuluĭ grec căzu pentru cît-va timp la Teba, spre a se abate apoĭ — lăsînd la o parte cucerirea din afară, şi ne privind decît la desvoltarea lăuntrică — asupra ligelor Acheană şi Etolică.

Istoria civilizaţiuneĭ greceştĭ care s-a cufundat în valurile trecutuluĭ, s-a alcătuit decĭ dintr-un număr de seriĭ cu desvoltare paralelă saŭ succesivă, şi în sinul acestor seriĭ, însăşĭ s-ar putea descoperi altele maĭ micĭ : desvoltarea succesivă a ideilor la artiştĭ saŭ la filosofĭ, seriile ce aŭ slujit la constituirea evenimentelor politice. Aceste din urmă sunt iarăşĭ alcătuite la rîndul lor prin faptele sociale singuratice, materialul primar al istorieĭ.

Toate aceste seriĭ sunt datorite în întăiul loc, acţiuneĭ putereĭ evoluţioniste care făcu să se urce, apoĭ să se coboare civilizaţiunea grecească, precum şi deosebitele succesiunĭ de fapte ce o alcătuesc. Evoluţiunea tuturor acestor elemente se îndeplineşte cu ajutorul puterilor de a doua mînă ale istorieĭ.

Toate aceste seriĭ : artistice, filosofice, politice, şti-

ințifice, fură productul înrîurireĭ mediuluĭ și individualităților, prin mijlocul cărora ele se realizază. Aceste scoale fură împinse, prin puterea expanziuneĭ și prin acea acea a imitațiuneĭ, la înflorire și la întindere. Pentru a se înlocui unele pe altele, trebui să intervină lupta pentru traiŭ, și aceasta se manifestă une orĭ sub forma reacțiuneĭ contra acțiuneĭ. In desvoltarea politică, din protivă, lupta pentru traiŭ determină în primul loc formațiunea seriilor, adeseorĭ întovărășită de reacțiunea contra acțiuneĭ și uneorĭ și de imitațiune. Intîmplarea amestecă pretutindene jocul săŭ neașteptat în dezvoltarea tuturor acestor seriĭ.

Dacă privim la dezvoltarea literatureĭ franceze, de la Renaștere în coace, videm că la epoca cînd această desvoltare se manifestă, Renașterea plăzmuise un mediu intelectual particular, alcătuit din reînoirea viețeĭ antice: în arte, prin imitațiunea formelor arteĭ greceștĭ și romane ; în drept, prin studiul dreptuluĭ roman ; în limbă, prin acel al greceștiĭ și latineĭ ; în moravurĭ și credințĭ, prin un păgînism foarte rostit până chiar la oameniĭ bisericeĭ. Puterea evoluțiuneĭ împingînd pe poporul francez la producțiunea literară, această producțiune trebuia să se întocmească potrivit cu condițiunile mediuluĭ. Și ea se pune la imitat antichitatea, și maĭ întăĭ prin limbă care fu latinizată (Ronsard și Pleiada); apoĭ prin operile literare ele însășĭ (Corneille, Racine, Boileau). Cu timpul, o schimbare se petrecu în spiritul public și alcătui un noŭ mediŭ intelectual : stricarea societățeĭ politice, fără de legile ocîrmuireĭ pe de o parte ; de alta exemplul viŭ al libertăților engleze. Direcțiunea imitațiuneĭ în literatura franceză se schimbă de a totuluĭ tot. Ea luà drept model Anglia, așăzămintele eĭ, filosofia și literatura eĭ[1]. A-

1. Acest punt a fost pus în lumină pentru întăia oară de Bu:kle, *Histoire de la civilisation en Angleterre*, trad. Baillot, III, p. 77.

cest noŭ izvor de inspirație schimbă caracterul literatureĭ franceze. Frumosul ce o hrănise, în perioada de maĭ înainte, se coborî la rolul de mijloc, pe cînd ținta urmărită era critica stăreĭ sociale și politice, îndreptarea fără-de-legilor. In timpul Revoluțiuneĭ franceze din 1789, predomnirea maselor puțin cultivate, cu gustul lor de grosolan și necioplit, aduse o decădere literară foarte rostită care, pe vremile luĭ Napoleon, se prefăcu în un caracter teatral, potrivindu-se după întorsătura de minte ce urma în această epocă îmboldirea dată de personalitatea atot-puternică a mareluĭ cuceritor. De astă dată, înrîurirea mediuluĭ se impunea de a dreptul, și nu pe calea imitațiuneĭ, întrucît producerile literare ale Franțieĭ nu maĭ eraŭ imitate după acele străine, ci se conformaŭ numaĭ tonuluĭ predomnitor al epoceĭ. Aceeașĭ acțiune directă a mediuluĭ lucrează și la epocele posterioare ale literatureĭ franceze, foarte puțin înrîurită de imitațiunea modelurilor straine. Scoala romantică se ia după mediul creat prin studiul Veaculuĭ de Mijloc; scoala realistă după acel în care predomnește spiritul științific și cercetarea adevăruluĭ. In zilele noastre maĭ multe curente de reacțiune s-aŭ arătat împrotiva acesteĭ de pe urmă școale; unul din ele, întemeiat pe o maĭ dreaptă aprețuire a roluluĭ literatureĭ care trebue să urmărească realizarea frumosuluĭ și nu acea a adevăruluĭ; un altul, de caracter mistic ce pare a voi să se întoarne către vremile trecute.

Cu toate aceste prefacerĭ suferite de producțiunea literară a Franțieĭ în decursul timpuluĭ, ea păstrează la toate epocele un caracter fundamental, statornic și neschimbat, care se trage din feliul raseĭ și din mediul exterior: „spirit cumpătat, grațios, delicat, subțire și plecat către glumă, și al căruia caracter de căpitenie este orînduiala și farmecul“[2]. Aicĭ se

2. H. Taine, *Histoire de la littérature Anglaise*, I, p. 84.

poate videa deosebirea ce există între acţiunea puterilor statornice şi acea a puterilor transformătoare, asupra elementelor desvoltăreĭ.

Seria feodală, product al evoluţiuneĭ, este determinată în esenţa eĭ prin legea corcordanţeĭ cu mediul intelectual: lipsă de ideĭ obşteştĭ, relaţiunĭ ale capuluĭ bandeĭ cu supuşiĭ săĭ, stabilirea trainică a barbarilor pe teritoriul împărăţieĭ romane. In al doile loc, seria feodală este productul legeĭ de desvoltare de sus în jos, care făcu să se coboare această nouă formă a societăţeĭ până în cele de pe urmă ale sale unghere: relaţiunĭ între suzeranĭ şi vasalĭ, între patronĭ şi lucrătorĭ, între preoţĭ şi paraclisierĭ. Dar această lege a desvoltăreĭ de sus în jos se îndeplinea prin mijlocirea putereĭ imitaţiuneĭ. In sfîrşit feodalizmul, tîrît prin puterea expanziuneĭ, trebuia să între într-o luptă pentru traiŭ, împrotiva tradiţiunilor monarhice, imitate maĭ întăĭ de merovingienĭ, după exemplul împărăţieĭ romane, apoĭ reînoite de Carol cel Mare.

Pretutindene în jocul acestor puterĭ, individualitatea vine să amestece pe al eĭ, şi dă ast feliŭ orĭcăreĭ desvoltărĭ seriale, caracterul unic şi contingent care-l deosebeşte de toate desvoltările celelalte paralele, anterioare saŭ posterioare, de acelaş feliŭ. Seria istorică a Revoluţiuneĭ franceze, în care tocmaĭ marĭ puterĭ eraŭ la lucru, atîrnă în forma pe care o luâ, în mare parte, de individualităţile ce fură amestecate in ea. Aşa convocarea statelor, cu îndoita reprezentare a burghezimeĭ (fapt datorit însămnătăţeĭ pe care acest element îl dobîndise în Franţia, dar şi personalitaţeĭ luĭ Necker) aduse desbaterea asupra moduluĭ de votare (fapt datorit putereĭ obşteştĭ a instinctuluĭ de conservare al stăreĭ a treia, şi împrejurărilor îndoiteĭ cifre a reprezentanţilor săĭ, precum şi partizanilor pe care-i număra în rîndurile nobleţeĭ şi ale cleruluĭ). Această desbatere avu de urmare, refuzul majorităţeĭ nobililor şi a cleruluĭ,

de a face împreună adeverirea alegeriĭ (putere obştească: instinctul de conservare a acestor două clase de privilegiaţĭ; împrejurare: minoritatea glasurilor lor). După constituirea stăreĭ a treia ca adunare naţională, Ludovic al XVI-lea ordonă stăreĭ a treia de a se împrăştia (putere: individualitatea luĭ Ludovic al XXI-lea, cu caracterul săŭ nestatornic; împrejurare: încurajare din partea privilegiaţilor). Adunarea refuză (putere obştească: instinctul de conservare; împrejurare: încurajare din partea întregeĭ naţiunĭ); regele la rîndul luĭ cedează şi ordoană privilegiaţilor să se întrunească cu starea a treia (putere: nestatornicia regeluĭ; împrejurare: ţinută vîrtoasă a poporuluĭ şi teama regeluĭ). Tot aşa va fi cînd Ludovic al XVI-lea va jura pe constituţiune; cînd va căuta să se subtragă de la jurămînt prin fugă; cînd va fi arestat; cînd va fi declarat decăzut de la tron, etc.

Pretutindene decĭ, în Revoluţiunea franceză, pînă la moartea regeluĭ, personalitatea luĭ joacă un rol însămnat în desvoltarea serieĭ, cu toate că nu pare a fi decît jucăria marilor puterĭ deslănţuite în această cumplită frămîntare: instictul de conservare al maselor, lupta pentru traiŭ, reacţiunea contra acţiuneĭ. Dar acest rol, jucat de Ludovic al XVI-lea în timpul vîrtejuluĭ revoluţionar, se explică prin puţina statornicie în caracterul săŭ. Cînd personalitatea e puternică, atuncĭ puterea înfăţoşată de dînsa, cu interesele, virtuţile, viciile saŭ pasiunile eĭ, conduce de sus desvoltarea şi devine obîrşia unor seriĭ întregĭ de fapte. Ast-feliŭ fură personalităţile puternice ale întemeietorilor de religiunĭ: Moisi, Hristos, Mahomed; ale marilor geniĭ politice: Alexandru cel Mare, Cesar, Carol cel Mare, Napoleon; a puternicilor geniĭ artistice saŭ literare care aŭ făcut şcoală, etc.

Numaĭ jocul combinat a tuturor acestor puterĭ şi a tuturor legilor ce esă din ele, poate explica deosebitele fenomene istorice, precum şi a lor întoc-

mire serială. Este cu neputință de atribuit producerea lor, singureĭ puterĭ a imitațiuneĭ, cum o voește Dl. Tarde. Căcĭ, dacă bună-oară, marea înflorire a pictureĭ italiene din timpul Renaștereĭ este, precum am văzut-o, datorită (și numaĭ în parte) putereĭ imitațiuneĭ, cum să se explice prin aceeașĭ putere, decăderea și peirea eĭ? Ar trebui doar se admitem în acest caz, o imitațiune negativă, adecă ceva peste putință de închipuit; pe cînd, dacă se admite o scădere a putereĭ evoluționiste în această formă a produccereĭ intelectuale, unită cu schimbarea mediuluĭ, în urma dărăpănăreĭ materiale a Italieĭ, dispariția acesteĭ arte nu poate să ne maĭ pară neînțăleasă.

Pentru a da încă unele exemple despre modul de producțiune al seriilor istorice, prin acțiunea combinată a puterilor dezvoltăreĭ, să amintim rechemarea Stuarților la tronul Anglieĭ, întîmplată cu toate aceste, după o revoluțiune ce dusese pe unul din eĭ la eșafod. Inrîurirea mediuluĭ regalist al poporațieĭ engleze care se temea să experimenteze o altă formă de ocîrmuire, combinată cu acea a legeĭ de reacțiune contra acțiuneĭ care era complinirea eĭ neapărată, (forma monarhică, răsturnată o clipă, desvoltînd puterĭ nouă, spre a respinge încercarea de a o înlătura), acțiunea acestor două puterĭ întrunite, exercitată în împrejurările particulare aduse la lumină prin revoluțiune, explică în deajuns întoarcerea uneĭ dinastiĭ, cu drept cuvînt urgisită. In seria istorică a revoluțiuneĭ din 1848, această din urmă se întinse asupra maĭ multor țărĭ ale Europeĭ, prin acțiunea putereĭ imitațiuneĭ; dar ea se colorâ, în fie-care din ele, într-un chip particular, după caracterul mediuluĭ în care ea se desfășurâ. In fond, mișcarea nu era decît o reacțiune contra principiuluĭ Sfinteĭ-Alianțe.

Să citām în sfîrșit un ultim exemplu, foarte complex, și care nu poate fi explicat într-un chip uni-

form, ci numaĭ dacă se aplică cînd o combinare, cînd o alta a legilor dezvoltăreĭ. Acest exemplu îșĭ trage rîndul din desnaționalizarea popoarelor.

Luăm cu acest prilej aminte, că dacă ar ființa legĭ sociologice de caracter succesiv, apoĭ tocmaĭ în această materie ar trebui să se găsască una. Desnaționalizarea unor elemente etnice de către altele, este un fenomen sociologic de cea maĭ mare însămnătate, și el fiind obștesc și întîlnindu-se în toate timpurile și între elementele cele maĭ deosebite, ar fi firesc lucru a găsi o lege care să explice, într-un chip uniform, cauza care-l produce. Tocmaĭ aceasta însă nu se întîmplă, și nu se poate găsi o singură cauză explicativă a tuturor fenomenelor de desnaționalizare, pe care le înfățoșază istoria popoarelor.

Să încercăm de a formula cîte-va, și vom vedea că toate formulele daŭ de greș. Așa, bună-oară, dacă s-ar zice că poporul cucerit este în tot-deauna desnaționalizat de poporul cuceritor, luînd de temeiŭ ceea ce s-aŭ petrecut pe timpul cucerireĭ romane, această lege ar fi răsturnată prin stăruința naționatitățeĭ greceștĭ, cu toată supunerea eĭ sub Romanĭ, precum și prin alte fapte istorice: Bulgariĭ care supun pe Slaviĭ Mezieĭ, dar pierd naționalitatea lor primitivă, și îmbrățoșază pe acea a poporuluĭ supus; Longobarziĭ care se stabilesc ca stăpînĭ în Italia, dar se romanizază; Waregiĭ care daŭ dinastia domnitoare în Rusia, dar pierd naționalitatea lor germană și devin Slavĭ; Normaniĭ care dispar în sinul Anglo-Saxonilor, cu toate că le cuceresc țara. Și dacă am voi să întoarcem legea, și să spunem ca poporul supus alcătuește mediul în sînul căruia se mistue acel cuceritor, ne-am lovi de cucerirea romană care desnaționalizază cele maĭ multe din popoarele asupra cărora ea se întinse. Dacă s-ar formula legea într-un alt chip, și s-ar zice că desnaționalizarea se face tot-deauna în dauna elementuluĭ maĭ puțin cultivat, și în folosul aceluĭ superior în cultură, ea nu ar pu-

tea fi aplicată în maĭ multe cazurĭ, unde lucrurile s-aŭ petrecut alt-feliŭ. Aşa elementul roman al Meziei şi Dalmaţieĭ, superior în cultură Slavilor ce năvăliră în aceste părţĭ, dispare în sinul acestor din urmă. Ungurii cînd veniră în Panonia, eraŭ cu mult maĭ pe jos în civilizaţiune decît popoarele de obîrşie romană şi slavonă ce întîlniră acolo; cu toate aceste naţionalitatea lor rămase covîrşitoare, pe cînd pe de altă parte elementul roman se împrotivea maghiarizăreĭ în Transilvania, şi aicĭ iarăşĭ cu o excepţiune, acea a ţinutuluĭ Secuilor, unde naţionalitatea maghiară se impuse poporaţiuneĭ romane. Dacă părăsind aceste două formule, s-ar ţinea în samă numaĭ proporţia numerică, atribuind puterea desnaţionalizătoare aceluia din cele două elemente care se află în majoritate, exemplul Galieĭ desnaţionaţionalizată spre a zice ast-feliŭ, *longa manu* de Romanĭ, s-ar împotrivi uneĭ asemene legĭ. Tot aşa de zadarnic ar fi a căuta să se stabilească o singură lege ca rezultanta acţiuneĭ combinată a acestor elemente, cum o încearcă Dl. *Rüdinger* care zice că: „din două naţionalităţĭ în luptă, izbînda va rămînea aceleia care va fi maĭ pre sus în număr, bogăţie, putere politică saŭ cultură intelectuală“ [3]. Maĭ întâiŭ o ast-feliŭ de lege este absolut nehotărîtă, căcĭ dacă elementele ce trebue să asigure izbînda, sunt enumerate în chip disjunctiv (după cum o arată conjuncţiunea *saŭ*), în acest caz, am văzut că legea nu este exactă; dacă din protivă, toate aceste elemente trebue să conlucreze spre a asigura izbînda, un aşa caz nu se înfăţoşază nicĭ odată. Avem chiar un exemplu încheietor a neaplicabilităţeĭ legeĭ, cu toate că maĭ multe din aceste elemente se găsesc întrunite. Turciĭ, de şi eraŭ superiorĭ în număr, în putere politică şi în bogăţie, popoarelor supuse de eĭ în Europa, nu le impuseră nicĭ odată naţionalitatea lor.

---

[3] *Über Nationalität* în *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, III, 1865, p. 117.

O lege unică, care să cuprindă toate fenomenele de desnaționalizare este cu neputință, pentru puternicul temeiŭ că *aceste fenomene sînt, in fie-care caz special, rezultatul uneĭ seriĭ istorice particulare*. Aceste seriĭ sînt precum am văzut-o, productul acțiuneĭ combinate a deosebitelor puterĭ ale dezvoltăreĭ. Cu ajutorul acestor elemente nu se maĭ întîlnește nicĭ o greutate, spre a explica orĭ-ce fapt de desnaționalizare, ținînd samă bine înțăles de deosebirea de putere pe care elementele ce intră în luptă o înfățoșază în fie-ce caz particular. Așa, desnaționalizarea unor indivizĭ ce aparțin uneĭ naționalitățĭ cu mult maĭ pe sus în cultură decît acea de care sunt înghițițĭ, se explică prin seria istorică datorită acțiuneĭ mediuluĭ care atrage întăia generație prin interes, a doua prin limbă, a treia prin simțire saŭ prin căsătoria cu unul de baștină, și distruge așa puțin cîte puțin elementul străin. Ca exemple, să amintim pe Francejiĭ emigrațĭ în Prusia după revocarea edictuluĭ de la Nantes; Francejiĭ, Germaniĭ, Italieniĭ, Englejiĭ stabilițĭ în Rusia saŭ în România. Tot unor seriĭ datorite înriurireĭ mediuluĭ, trebue atribuită desnaționalizarea Waregilor prin Slaviĭ Rusieĭ, a Bulgarilor prin aceĭ aĭ Mezieĭ, a Normanilor prin Francejĭ, a Longobarzilor prin poporația romană din nordul Italieĭ, a Romanilor prin Greciĭ din provinciile răsăritene ale împărățieĭ lor, a Normanzilor prin Anglo-Saxonĭ, a Litvanilor Borușĭ prin Teutonĭ, a Slavilor ce năvăliră în Dacia prin Romanĭ, etc.[4].

Trebue observat ca elementul cel maĭ trainic, acel ce opune cea maĭ mare piedecă asimilăreĭ, este elementul religios. Acest element apără cel maĭ bine

---

4. Dl. Hasdeu în *Cursul său de filologie comparată*, ținut la Universitatea din Bucureștĭ, formulează o *lege aproximativă* de desnaționalizare între cele 3 marĭ rase europene. Latiniĭ înghit pe Germanĭ care la rîndul lor înghit pe Slavĭ, pe cînd aceștĭ din urmă înghit pe Latinĭ. Exemplul Normanzilor franțuzițĭ desnaționalizațĭ de Anglo-Saxonĭ, a Slavilor înghițițĭ de Romanĭ în regiunea Dunăreĭ de jos, arată că într adevăr legea d-luĭ Hasdeu este numaĭ aproximativă, prin urmare nu este o lege.

naționalitățile contra înrîurireĭ mediuluĭ, din pricină că le izolează. Fiind că nobilimea romînă a Transilvanieĭ și-a părăsit religiunea, s-a maghiarizat ea atît de curînd, pe cînd poporul de jos care a păstrat religiunea ortodoxă, a răspins în tot-deauna înrîurirea desnaționalizătoare a Ungurilor catolicĭ. Bulgariĭ fineјĭ, s-aŭ slavizat, după ce eĭ părăsiră religiunea lor păgînă și îmbrățoșară creștinismul slavon a luĭ Metodiu și Ciril. Borușiĭ din ducatul Cavalerilor Teutonĭ se germanizară, după ce fură creștinizațĭ. Din potrivă Maghiariĭ colonizațĭ în Moldova, din cele dintăĭ timpurĭ ale existențeĭ acestuĭ stat, de și stabilițĭ în cîte-va sate împrăștiete printre satele romăneștĭ, aŭ păstrat cu religiunea lor, naționalitatea lor maghiară. Poloniĭ se împrotivesc cu atîta tărie rusificăriĭ, urmărită cu strășnicie de către stăpîniĭ lor, pentru că sunt susținuțĭ, în lupta lor, prin religiunea lor catolică, deosebită de acea a celor din urmă, ortodoxismul.

Un fapt în destul de straniŭ este acela, că chiar în cazul cînd limba dispare, religiunea constitue o legătură în destul de puternică, pentru a mănținea unitatea națională. Așa Romîniĭ din Țara Secuilor din Transilvania, aŭ păstrat conștiința lor de popor deosebit de Ungurĭ, ale căror limbă cu toate aceste aŭ împrumutat-o, și se privesc tot de Romînĭ (Olah), prin faptul că aŭ rămas ortodoxĭ. Irlandejiĭ aŭ uitat maĭ cu toțiĭ limba celtică; chiar cîntecele lor patriotice sunt în englezește, ne spune Dl. *Seignobos*[5]; dar deosebirea de religiune ar ajunge pentru a aminti țăranilor irlandejĭ obîrșia străină a proprietarilor. Tot așa e și cu Evreiĭ. Religiunea a păzit existența lor particulară, cu toate că toate celelalte elemente ale vieții lor naționale s-aŭ pierdut. Ceea ce mănține astă-zĭ între Evreĭ spiritul de solidaritate și ceea ce vecĭnicește la eĭ conștiința obîrșieĭ lor comune, este sin-

5. *Histoire politique de l'Europe contemporaine*, Paris, 1897, p. 27, nota.

gură tradiția religioasă. Iată pentru ce eĭ nu pot fi pe deplin asimilațĭ în nicĭ o națiune europeană, cît timp eĭ păstrează credințele lor religioase, și singurul mijloc de a-ĭ despărți de corpul lor particular și de a-ĭ topi în acel al națiunilor în sinul cărora trăesc, este de a-ĭ face să părăsască religiunea străbună. Această putere a elementuluĭ religios care slujește spre a ocroti popoarele împrotiva înrîuririĭ desnaționalizătoare a mediuluĭ în care trăesc, este și ea de deosebite grade, după elementele în care ea se întrupează.

O lege sociologică asupra înrîuririĭ elementuluĭ religios, din acest punct de videre, iarășĭ nu poate să fie formulată, de și lucrul ar trebui să fie cu putință, dacă ast-feliŭ de legĭ ar ființa. La ce oare trebue atribuită deosebirea în puterea cu care simțimîntul religios lucrează ca pavăză a naționalitățiĭ? La nimic alta, decît la elementul nereductibil și tainic al raseĭ, la acel fundament al istorieĭ care dă explicațiunea ultimă a unor fenomene.

Un alt mijloc izolator constă în stabilirea compactă a elementuluĭ străin în sinul unuĭ altuia, în acest caz înrîurirea mediuluĭ punînd în lucrare o acțiune numaĭ împrejmuitoare și nu lăuntrică. Așa Sașiĭ din Transilvania nicĭ nu s-aŭ maghiarizat, nicĭ nu s-aŭ romînizat; Germaniĭ din provinciile Baltice nu s-aŭ rusificat; aceĭ stabilițĭ în Boemia, ca un stat în stat[6], nu aŭ împrumutat naționalitatea boemă; Basciĭ din Pireneĭ, de și maĭ pe jos în civilizațiune decît Francejiĭ și Spanioliĭ, și cu toată așăzarea lor geografică atît de nepriincioasă[7], mănțin până astă-zĭ caracterul lor particular. Germaniĭ, Francejiĭ, Italieniĭ trăesc în Şvițera de veacurĭ, în o comunitate de interese, fără a-șĭ fi amestecat naționalitățile în una singură.

---

6. Lavisse et Rambaud, *Histoire générale*, II, p. 760.
7. Elysée Reclus, *Géographie universelle*, IV, p. 858.

Desnaţionalizarea popoarelor nu este datorită totdeauna înrîurireĭ mediuluĭ. Cum s-ar explica bunăoară prin această lege, desnaţionalizarea Boruşilor prin Cavaleriĭ Teutonĭ, saŭ maĭ bine încă acea a Galieĭ de către Romanĭ? In acest caz, mediul el însuşĭ suferi înrîurirea, în loc de a o pune în lucrare. O altă putere preşăzu la această prefacere care ne pare astăzĭ atît de minunată. Galiĭ fură aceĭ care părăsiră pe întrecutele limba şi moravurile lor, spre a îmbrăţoşa pe acele ale Romanilor, pe care-ĭ imitaŭ pretutindene şi pururea.

Aceeaşĭ putere a imitaţiuneĭ trebue combinată cu acea a mediuluĭ, dacă voim să ne dăm pe deplin samă despre formaţiunea naţionalităţiĭ engleze. Aicĭ anume, de şi elementul francez reprezintat prin Normanzĭ, fu absorbit cu timpul de acel anglo-saxon, nu este maĭ puţin adevărat, că înrîurirea pe care o puse în lucrare asupra acestuĭ din urmă fu din cele maĭ puternice. In limba engleză „maĭ fie-care termin de obîrşie tudescă are un corespondent de provenire latină“[8]. La începutul împreuneĭ vieţuirĭ a Normanzilor franţuziţĭ aĭ luĭ Wilhelm Cuceritorul cu Anglo-Saxoniĭ, poporul supus imitâ pe acel domnitor; întrebuinţarea limbeĭ franceze se răspîndea tot maĭ mult în straturile de sus ale raseĭ învinse. Cu timpul însă, prin efectul legeĭ de reacţiune contra acţiuniĭ între elemente aproape de aceeaşĭ putere, înrîurirea mediuluĭ veni să se împrotivească celeĭ a imitaţiuniĭ şi sfîrşi prin a o răpune. Limba anglosaxonă se urcâ iar deasupra, fără a putea însă şterge urmele întipărite în ea, în perioada cînd predomnise imitaţiunea cuceritorilor. Seria produsă de puterea acţiuniĭ mediuluĭ a intrat în luptă pentru traiŭ pe calea reacţiuniĭ, cu aceea ce era productul putereĭ imitaţiuniĭ; a eşit din această luptă o a treia serie ce avu drept rezultat formaţiunea limbeĭ engleze actuale.

8. *Ibidem*, IV, p. 302.

Pentru fie-care fenomen de desnaționalizare ce întîlnim în istorie, trebue căutată seria istorică ce i-a dat naștere, și raportată această serie la puterile și la legile de dezvoltare din care se trage. Fie-care fenomen va avea deci o explicare particulară, și nu există o lege obștească care să dee o ast-feliŭ de explicare, pentru toate fenomenele de acest soiŭ, precum nu există ast-feliŭ de legi pentru orĭ-care alt ram de fapte sociologice — bine înțăles de caracter succesiv.

Deosebite modurĭ de producere ale seriilor. — Acțiunea deosebitelor puterĭ secundare care lucrează în slujba evoluțiunii, este cele maĭ adese orĭ dominată de una din ele care conduce mersul și constitue elementul de căpitenie al desvoltăriĭ, pe cînd celelalte nu fac decît să-ĭ vină în ajutor.

Așa, une-orĭ, lupta pentru traiŭ saŭ reacțiunea contra acțiuneĭ nu va atîrna decît foarte puțin de înrîurirea mediuluĭ și va fi determinată, în al eĭ rezultat, aproape numaĭ cît de către raportul între puterile elementelor încăerate. Acesta este cazul cu predomnirea Ungurilor asupra Romînilor din Transilvania, și maĭ mult încă cu acea a Turcilor în peninsula Balcanilor. Une orĭ se întîmplă că partea puterilor care concurg a forma seria istorică este greŭ de determinat, precum este cazul pentru seria care aduse pe Mariĭ-Rusienĭ în capul împărățieĭ Moscovite, și în care izbînda le fu asigurată în mare parte, prin faptul că eraŭ unealta prin care se punea în lucrare stăpînirea tatară[9], decĭ printr-o împrejurare dată de mediŭ. Alte dățĭ, mediul predomnește, și dă, maĭ fără de luptă, izbînda elementuluĭ menit să trăiască, după cum se întîmplă lucrul în succesiunea școalelor literare, filozofice, artistice ale uneĭ țărĭ, care se înlocuesc una pe alta, mult maĭ puțin

9. Alfred Rambaud, *Histoire de la Russie*, p. 145.

în urma uneĭ lupte pentru traiŭ, decît potrivit cu schimbările mediuluĭ. In oare carĭ cazurĭ, mediul și lupta pentru traiŭ concurg în proporțiunĭ aproape egale, la constituirea uneĭ seriĭ care face să izbîndească o formă a cugetăreĭ, precum s-a întîmplat în Reformă.

Tot așa este lucrul, dacă privim puterea imitațiuneĭ, în raporturile sale cu aceea a mediuluĭ. In oarecarĭ împrejurărĭ ea joacă rolul de putere subordonată, precum bună-oară, cînd este vorba de transformările care leagă opera-bufă din zilele noastre cu misterul pus în muzică din cele dintăĭ timpurĭ ale epoceĭ moderne (*Il Sacrificio* de Agostino Beccari; muzica de Alfonso și Andrea della Viola 1554). Există cu toate aceste o serie neîntreruptă de imitațiunĭ care schimbară, trecînd prin o mulțime de forme mijlociĭ, misterul cîntat, în opera-bufă a epoceĭ actuale. Tot așa e, dacă se asamănă pictura de janru a luĭ Teniers cu Altarul luĭ Jean van Eyck. Numaĭ vecînica schimbare a mediuluĭ, prin care se transmite imitațiunea poate explica aceste prefacerĭ. In alte cazurĭ, puterea imitațiuneĭ ajunge a transforma mediul însușĭ, și decĭ are o virtute maĭ mare decît înrîurirea acestuia din urmă. Să cităm ca exemplu caracteristic, însușirea civilizațiuneĭ franceze de către poporul romîn, atît de îndepărtat cu toate aceste geograficește de țara de la care o împrumută. Mediul în care această imitațiune se introduse și sfîrși prin a precumpeni, era cu totul deosebit de formele viețeĭ franceze, și cu toate aceste mediul fu acela ce se transformă sub acțiunea repetată a unor imitațiunĭ succesive. Un alt exemplu de nepotrivire între imitațiune și mediŭ, în care acest din urmă repoartă izbînda, ne este dat de seria filozofieĭ pesimiste, începută cu Schopenhauer, dar curînd închisă cu Hartmann. Acest mediŭ—epocă a uneĭ marĭ desvoltărĭ a științeĭ și a industrieĭ, cu urmările sale neapărate, o mare putere de viață — era tot așa de puțin potri-

vit cu dezvoltarea doctrineĭ nirvaneĭ budiste, precum era spiritul înapoiet şi adînc oriental al boierimeĭ romîne, pentru întroducerea ideilor franceze. Cu toate aceste, într-un caz, mediul răpune imitaţiunea; în celalalt, imitaţiunea izbîndeşte asupra mediuluĭ. Care este cauza acestuĭ rezultat deosebit? Nu videm o alta, decît că evoluţiunea susţinea pe una saŭ pe cealaltă din cele două puterĭ; căcĭ, la urma urmeĭ, ea dă izbînda elementelor ce întră în luptă.

Acţiunea puterilor prin mijlocirea împrejurărilor producătoare ale seriilor istorice, se pune în lucrare în deosebite chipurĭ. Unul din aceste modurĭ de manifestare este şi repeţirea diferenţiată, în deosebire de repeţirea coexistentă. Aşa faptele succesive sunt produse, cele maĭ adese orĭ, prin repeţirea acţiuneĭ aceleiaşĭ puterĭ, în sinul împrejurărilor necontenit schimbătoare. Puterea individuală se manifestează, pe calea repeţireĭ, în operile succesive ale unuĭ autor, unuĭ artist, unuĭ filosof. Imitaţiunea se manifestează şi ea adese orĭ sub formă de repeţire, spre exemplu, în succeziunea artiştilor saŭ a literatorilor aceleiaşĭ scoale; expanziunea pacĭnică, în întinderea oare-căror forme ale existenţeĭ; acea care ia forma lupteĭ pentru traiŭ, în bătăliile repetate date pentru a asigura izbînda saŭ a răspinge atacul; în sfîrşit chiar şi evoluţiunea se manifestează adese orĭ pe calea repeţireĭ diferenţiate, precum se întîmplă lucrul în succesiunea deosebitelor şcoale artistice, filozofice, literare, precum şi în marele trăsăturĭ ale civilizaţiunilor care se succedează în sînul neamuluĭ omenesc.

In cazul manifestaţiuneĭ acţiuneĭ puterilor, prin repeţire, faptele ce alcătuesc seria nu sunt de obiceiŭ unite între ele prin o legătură cauzală; ele sunt toate productul acţiuneĭ repetate a aceleiaşĭ puterĭ, pusă în lucrare în împrejurărĭ deosebite. Literatura clasică franceză nu este cauza literatureĭ critice şi aceasta nu este cauza (cel puţin nu cauza directă) a literatureĭ revoluţionare, saŭ a celeĭ imperialiste saŭ ro-

mantice. In cîmpul general al evoluţiuneĭ, civilizaţiunea Egiptuluĭ nu este cauza aceleĭ greceştĭ, precum aceasta din urmă nu a produs pe acea a Romeĭ; şi în domeniĭ maĭ răstrînse, La Belle Jardinière a luĭ Rafael nu este cauza Madoneĭ Sixtine. Toate aceste forme ale cugetăreĭ sociale, colective saŭ individuale, îşĭ aŭ cauza, în repeţirea aceleiaşĭ puterĭ, pusă în lucrare prin împrejurărĭ deosebite. Cu toate aceste, toate aceste fapte repetate conduc la un rezultat, prin mijlocirea uneĭ desvoltărĭ, şi daŭ naştere seriilor istorice. Ast-feliŭ operile luĭ Rafael schimbă caracterul lor, cu cît geniul acestuĭ pictor înaintează în a luĭ carieră, şi cel de pe urmă al săŭ tabloŭ, Schimbarea la faţă, este foarte deosebit de cele întăĭ ale luĭ Madone. Literatura franceză schimbă de caracter, orĭ de cîte orĭ puterea evoluţiuneĭ se manifestează prin un mediŭ deosebit; războaele ruso-turce aŭ altă aruncătură, de cîte orĭ ele se reproduc, împrejurările ce le întovărăşăsc fiind necontenit altele, şi aşa maĭ departe.

Aceste fapte repetate sunt decĭ legate între ele, de şi această legătură nu este o înlănţuire de cauze şi de efecte; ceea ce le întocmeşte în seriĭ istorice, este unitatea putereĭ care împinge faptele la lumina zileĭ.

Se întîmplă însă cazurĭ, în care faptele datorite repeţireĭ acţiuneĭ aceleiaşĭ puterĭ, se găsesc în acelaş timp, cel puţin într-un chip rudimentar, şi în legătură de cauză cu efect. Aşa, bună-oară, războiul dintre Ruşĭ (unițĭ cu Austriacĭĭ) şi Turcĭ care izbucni în 1787 îşĭ găseşte, pănă la un punt, cauza în neexecutarea tratatuluĭ de la Kainargi care pusese un capăt războiuluĭ de maĭ înainte; acest războiŭ din 1787 este datorit însă, pe de altă parte repeţireĭ manifestăreĭ lupteĭ pentru traiŭ între împărăţia Ţarilor şi acea a Otomanilor. Tot aşa ar fi cu *Critica raţiuneĭ practice* a luĭ Kant, a căreia concepţiune răsări în mintea luĭ, pe cînd scriea *Critica raţiuneĭ pure.* Critica raţiuneĭ practice îşĭ găseşte decĭ cauza pe de

o parte în puterea individuală a mareluĭ filozof german, pe de alta în opera sa anterioară.

Cauzalitatea lucrează în aceste două cazurĭ în chipul următor: în acel al producereĭ fenomenelor, pe cale de repețire, puterea se întrupează în deosebite rîndurĭ în împrejurările succesive și deosebite ce ea întîlnește în decursul acțiuneĭ sale. Faptele, de și produse de o îmboldire izolată, sunt legate între ele prin identitatea putereĭ cărora îșĭ datoresc existența. In cazul înlănțuireĭ cauzale a fenomenelor succesive, faptul-cauză constitue o parte din împrejurările prin care puterea dă naștere faptuluĭ-efect. Cînd aceste două modurĭ de acțiune se combină împreună, puterea care produce direct faptul următor, întrebuințază ca împrejurare și elementele ce constitue faptul anterior. In cazul repețireĭ, puterea este acea care stîrnește și determină intervenirea împrejurărilor: în cazul înlănțuireĭ faptelor, împrejurările devin agentul hotărîtor al îmboldireĭ cauzale. In cazul combinăreĭ acestor două chipurĭ de a lucra, îmboldirea cauzală poate fi determinată într-un chip și în altul.

Seriile istorice sunt decĭ de treĭ soiurĭ:

1) Acele datorite repețireĭ acțiuneĭ aceleiașĭ puterĭ, fără relațiune cauzală între faptele ce o alcătuesc.

2) Acele datorite acesteĭ repețirĭ, cu înlănțuire cauzală eventuală între fapte.

3) Acele datorite în primul loc înlănțuireĭ cauzale, cu repețire eventuală a acțiuneĭ uneĭ puterĭ.

Intocmirea și însămnătatea seriilor istorice. — Cum trebue procedat, spre a descoperi seriile istorice, în mijlocul faptelor complicate și care par neorînduite, ce le înfățoșază dezvoltarea? Descoperirea seriilor rezultă din studiul ațintit al faptelor succesive, precum descoperirea legilor rezultă din acel al faptelor coexistente. Dară, pe cînd în cercetările asupra acestor din urmă, spiritul este pregătit de maĭ înainte a apuca legile ce le ocîrmuesc, și sforțările

sale sunt tot-deaua îndreptate în acest sens, investigările istorice sunt încă departe de a avea de ţintă stabilirea seriilor faptelor succesive.

Istoricii care s-aŭ silit să descopere ideile obşteştĭ care îndreaptă dezvoltarea, s-aŭ lăsat a fi tîrîţĭ în rătăcire, prin ştiinţele coexistenţeĭ şi prin teoriile istorice ce le iaŭ de temelie; eĭ aŭ căutat să descopere tot legĭ şi în succesiunea istorieĭ. Am văzut însă, că sforţările aceste nu puteaŭ ieşi decît la falşificarea expunereĭ trecutuluĭ.

Cînd se pomeneşte de succesiune, nu poate fi vorba de legĭ universale, în înţălesul acelora care ocîrmuesc coexistenţa, ci numaĭ de seriĭ (şi ele ideĭ obşteşti), tot-deauna unice şi particulare, care nu se repetă nicĭ odată într-un chip identic, ci sunt tot-deauna neasămănătoare în spaţiŭ ca şi în timp, şi nu aŭ decĭ caracterul unor legĭ.

Istoria fiind răsfrîngerea realităţeĭ trecute în spiritul omenesc, puterea lucrurilor sileşte pe istoricĭ a face să reiasă maĭ mult saŭ maĭ puţin, în expunerile lor, seriile istorice, cu toate că eĭ nu le aŭ tocmaĭ în vedere. Toate titlurile maĭ mult saŭ maĭ puţin obşteştĭ, date unor părţĭ din istorie, îmbrăţoşază maĭ tot-deauna seriĭ, precum bună-oară: căderea împărăţieĭ romane, năvălirea barbarilor, izbînda creştinismuluĭ, propăşirea papalităţeĭ, lupta între papă şi împărat, emanciparea comunelor, stabilirea regimuluĭ feodal, propăşirea aristocraţieĭ, dezvoltarea republicilor italiene, cruciatele, etc. etc. Aceste titlurĭ corespund pretutindene la nişte seriĭ istorice, pentru că însamnă rezultatele atinse de dezvoltarea acestor seriĭ. Dar această dezvoltare nu este urmărită ea însăşĭ într-un chip conştiut ca serie istorică, ca o succesiune a unuia şi acelaş şir de fapte datorite repeţireĭ acţiuneĭ aceleiaşĭ puterĭ, saŭ înlănţuireĭ unor fapte deosebite prin jocul puterilor şi a împrejurărilor afarnice.

Această lipsă de luare aminte dată seriilor istorice se recunoaşte maĭ ales din două împrejurărĭ.

1) Din alegerea faptelor asupra cărora istoricii își întemeiază expunerea lor. Trebue într-adevăr luat aminte că istoria înfățoșază o massă nesfîrșită de fapte care contribue toate la alcătuirea dezvoltăreĭ, dar care nu aŭ cu toatele aceeașĭ însămnătate. Fiind cu totul peste putință a aminti toate faptele înfățoșate de trecut, alegerea acelora din ele care trebue să fie luate în băgare de samă în o expunere istorică, se impune neapărat. In domeniul faptelor coexistente, legea, adecă fenomenul generalizat, face ca să nu căutăm la numărul faptelor din care ea a fost formulată. Un singur fapt rostind clasa întreagă, spiritul nu poate fi încărcat prin un material de prisos. Cu totul alt-feliŭ staŭ lucrurile în succesiune. Am văzut maĭ sus [10], că o ideie obștească asupra succesiuneĭ nu poate avea o valoare, decît numaĭ cît timp se reproduc faptele ce o alcătuesc.

Materialul faptelor istorice nu dispare în seria istorică, cum dispar în lege faptele coexistente. Prezența lor în spirit este tot-deauna trebuincioasă, spre a alcătui seriile istorice. Spre a nu îngreuia în zădar expunerea, și a obosi memoria, materialul istoric trebue să fie pe cît se poate ușurat. Cu cît maĭ cu chibzuință vor fi alese faptele istorice, și cu cît vor fi ele maĭ puternic înlănțuite, cu atîta maĭ bine vor fi stabilite ideile obșteștĭ pe care se razemă istoria. Aceasta ne conduce a cerceta al doilea neajuns de care sufăr în deobștie expunerile istorice, lipsa de rigoare în motivațiunea cauzală și prin urmare în înlănțuire.

2) Constituirea seriilor istorice cere numaĭ decît, ca deosebitele fapte care le compun să nu fie raportate numaĭ fiind că istoriciĭ le întîlnesc în izvoare. Toate faptele care alcătuesc o serie istorică trebue să fie explicate in privirea cauzelor ce le-aŭ produs, și decĭ tot-deauna alipite de puterile și împrejurările ce le-aŭ dat naștere. Dacă puterile pot fi lăsate la

---

10. Cap VII *Legile de dezvoltare.*

o parte, aceasta provine din aceea că ele sunt maĭ tot-deauna aceleașĭ, că acțiunea lor reiesă de la sine și nu are nevoie de a fi reamintită fără încetare. Imprejurările din protivă, fiind necontenit schimbătoare, cată a le pune tot-deauna în deplină lumină. Insă, vom avea prilejul a ne încredința maĭ la vale, că istoriciĭ sunt departe de a îndeplini această lucare cu toată rigoarea pe care ar cere-o o concepțiune într-adevăr științifică a istorieĭ.

CAP. XI.

Concepțiunea istorieĭ

Istoria care nu este decît expunerea evoluțiuneĭ mintale, va trebui să se întindă asupra întreguluĭ domeniŭ al faptelor spirituluĭ; ea va avea de țintă, de a ne face să înțălegem dezvoltarea omuluĭ în întregul săŭ, ca ființă spirituală, și dacă adese orĭ, istoria se specializază, spre a nu se îndeletnici decît cu o parte din acest tot, aceasta se face pentru că cunoștința elementelor care alcătuesc în parte acel tot, îl va aduce la o maĭ deplină înțălegere Dar dacă se lasă la o parte istoria deosebitelor forme ale dezvoltăreĭ omeneștĭ, și dacă nu se consideră decît totalitatea acestuĭ din urmă — cum trebue să se procead spre a-ĭ întocmi expunerea? Va trebui numaĭ decît să se dee cercetărilor un punt de razem; să se grupeze expunerea evoluțiuneĭ deosebitelor forme ale viețeĭ, în jurul unuĭ trunchiŭ care să-ĭ supoarte ramurile. Aceasta ne conduce la cercetarea elementuluĭ de căpitenie al istorieĭ.

Elementul de căpitenie al istorieĭ. — Evoluțiunea omenireĭ ne fiind determinată decît prin tendința de a realiza într-un chip tot maĭ deplin înălțarea omuluĭ deasupra animalitățeĭ, urmează că elementul care va favoriza maĭ mult această tendință va trebui să fie luat în băgare de samă în întăiul rînd, în expunerea soarteĭ omeneștĭ. Insă, nouă ni se pare inviderat, că raportul claselor popoarelor între ele, precum și organizarea autorităţeĭ publice aŭ determinat în primul loc, nu numaĭ gradul în care oameniĭ aŭ putut să participe la bucurările procurate prin înălțarea lor deasupra animalităţeĭ; dar chiar acel pe care oameniĭ l-aŭ atins în această înălțare însășĭ. De aceea vom și recunoaște, în desvoltarea socială și politică — care alcătuește viața statuluĭ — elementul de căpitenie al istorieĭ.

Această idee este departe de a fi primită ca netăgăduită. Mulțĭ autorĭ nu voesc să încuviințeze istorieĭ politice însămnătatea ce i s-a încuviințat în tot-deauna în expunerea trecutuluĭ, și eĭ se silesc a pune centrul dezvoltăreĭ în alte sfere ale activităţeĭ omeneștĭ: *Bossuet* în religiune; *Marx* și socialiștiĭ în faptele economice; *Buckle*, *Draper* în cunoștințele științifice; maĭ mulțĭ alțiĭ în elementul cultural în deobștie, în dezvoltarea ideilor, cărora vor să subordoneze dezvoltarea politică[1]. Totușĭ și acest din urmă numeră împărtășitorĭ. Vom cita pe cîțĭ-va din eĭ. Dl. *Dietrich Schäfer* susține că „scopul istorieĭ nu poate fi atins decît atuncĭ, cînd se face din viața statuluĭ centrul cercetărilor, și cînd se află înțălegerea eĭ din ce în ce maĭ adîncă, în dezvoltarea culturală a omenireĭ“[2]. Dl. *Ottokar Lorenz* este de asemene de părere că „istoria trebue să se îndeletnicească cu viața statuluĭ“[3]. Dl. *Freeman* definește istoria, ca „ști-

1. Intre alțiĭ, Eberhardt Gotthein, *Die Aufgaben der Kulturgeschichte*, Leipzig, 1889.
2. *Das eigentliche Arbeitsgebiet der Geschichte*, Iena, 1888, p. 24.
3. *Die Geschichtswissenschaft in ihren Hauptrichtungen und Aufgaben*, 1886, p. 188.

ința omuluĭ în caracterul săŭ politic"[4]. Dl. *Elimar Klebs* demonstră, că „tendința de a lăsa la o parte istoria politică, se lovește de greutatea, că grupul de fenomene pe care ne-am obicĭnuit a-ĭ numi istorie culturală, nu este decît efectul rapoartelor politice. De exemplu, cultura grecească fu primită și răspîndită în împărăția romană ; dar această din urmă este productul faptelor politice, și nu poate fi cugetată fără ele"[5]. Dl. *Lamprecht* zice că „statul ie o situațiune centrală în mijlocul dezvoltăreĭ. El este puntul prin care trec toate tendințele puterilor sociale, fie că aceste plecaŭ de la el, saŭ din alte grupe sociale. In această înlănțuire, reșede explicarea, pentru ce istoria politică, ca istoria colectivă a statuluĭ și nu numaĭ ca istorie politică individuală, poate pănă la un punct să întrupeze istoria culturală"[6]. In sfîrșit Dl. *Seignobos* ie aminte că „faptele obșteștĭ fiind de natură politică și fiind maĭ greŭ de organizat în o ramură specială, istoria generală a rămas cuprinsă în istoria politică. Așa istoriciĭ politicĭ aŭ fost adușĭ a deveni expunătoriĭ istorieĭ obșteștĭ și a cuprinde în alcătuirile lor toate faptele obșteștĭ (migrațiunĭ ale popoarelor. reforme religioase, invențiunĭ și descoperirĭ) trebuitoare pentru înțălegerea evoluțiuneĭ"[7].

Dar ceea ce ne pare maĭ încheietor decît aceste părerĭ teoretice, este împrejurarea, că ceĭ maĭ marĭ istoricĭ aĭ timpuluĭ nostru, tocmaĭ aceia care aŭ contribuit maĭ mult a întipări istorieĭ caracterul științific care este astă-zĭ suprema eĭ tendință, aŭ privit tot-deauna faptele sociale și politice — viața statuluĭ — ca substanța istorieĭ, și că tot-deauna faptele viețeĭ statuluĭ aŭ fost puse de eĭ ca privaz acelora de caracter cultural.

---

4. *The metod of historical study*, 1886, p. 116.
5 *Zur neueren geschichtswissenschaftlichen Litteratur*, în *Deutsche Rundschau*, 1887, p. 282.
6. *Was ist Kulturgeschichte* în *Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, I, 1896-97, p. 142.
7. Langlois et Seignobos, *Introduction aux études historiques*, Paris. 1898, p. 216.

Apoĭ, la dreptul vorbind, niciĭ nu înțălegem desbaterile fără sfîrșit între partizaniĭ istorieĭ politice (în înțălesul de istorie a vieţeĭ statuluĭ și nu în acel maĭ răstrîns de istorie diplomatică) și aceĭ aĭ istorieĭ culturale. S-ar părea că viața reală este tot atît de bine despărțită în deosebitele sfere de activitate, precum este cunoștința acesteĭ vieţĭ, prin deosebitele calupurĭ plăsmuite de minte spre a-șĭ ușura munca.
Chiar fenomenele natureĭ cu greŭ se pot izola, pentru a reproduce întocmaĭ mișcările ce le sunt atribuite de legile ce le ocîrmuesc. Cît despre fenomenele minţeĭ, izolarea lor este absolut cu neputință, și în această împrejurare stă greutatea maĭ mare de a descoperi legile de care ascultă faptele coexistenţeĭ intelectuale. Fenomenele vieţeĭ și acele ale spirituluĭ sunt de o natură foarte complexă ; deosebitele lor fețe se lasă a fi despărţite de minte ; dar în realitate ele sunt legate nedespărţit și nu alcătuesc decît un singur tot. Faptele pe care le numim sociale și politice nu sunt decît productul ideilor, fapte culturale, și aceste din urmă sunt adese orĭ condiționate de evenimentele politice. Este deciĭ cu totul cu neputință de a despărți studiul unora de acel al celorlalte. Ne punem cu plăcere pe partea D-luĭ *Hinze*, cînd zice, că „nu se poate susținea că există două metoade istorice deosebite, una colectivistă și alta individualistă, și tot atît de puțin că există două discipline istorice deosebite : istoria politică și istoria așa zisă culturală“ [8].

Cum s-ar putea înțălege, bună oară, stricarea societățeĭ romane, fapt cultural în culme, dacă nu se iea în privire cuceririle Romanilor, care constaŭ din un șir de fapte esențial politice, adecă din niște raporturĭ de putere și de stăpînire? Cum să se înțăleagă prefacerile spirituluĭ arab — fapt cultural —

8. *Ueber individualistische und kollektivistische Geschichtsauffassung* in *Historische Zeitschrift*, 78, 1896, p. 66.

fără expanziunea împărăţieĭ Califilor — fapt politic? Cum să se explice izbînda Reformeĭ — fapt cultural — fără rivalitatea luĭ Franţ I şi Carol al V-lea, şi fără loviturile repetate ale luĭ Soliman al II-lea împrotiva împarăţieĭ germane? Şi pe de altă parte, ce explicare s-ar putea da expanziuneĭ putereĭ arabe — fapt esenţial politic — dacă se lasă la o parte înrîurirea religiuneĭ luĭ Mahomed — fapt cultural —; saŭ unităţeĭ politice a Italieĭ saŭ a Germanieĭ, dacă nu se iaŭ în privire curentele literare şi artistice care aŭ chituit unitatea morală şi intelectuală a acestor popoare? Cum s-ar putea înţălege revoluţiunea Grecilor din 1821, dacă nu se ţine samă de tradiţia culturală care leagă lumea greacă modernă de cea veche? Unirea principatelor romîne ar fi văzut ea vre-odată lumina zileĭ, dacă spiritele Romînilor nu ar fi fost pregătite prin puternica înrîurire culturală a Franţieĭ, şi aşa maĭ departe?

Trebue cu toate aceste luat aminte, că dacă nu pot să existe fapte politice care să nu fie determinate saŭ însoţite de fapte culturale, pot să fie fapte culturale, care nu daŭ naştere unor evenimente de fire politică. Intr-adevăr, orĭ ce fapt politic, orĭ-ce raport de putere, este productul ideilor, saŭ este întovărăşit de ele în timpul îndeplinireĭ sale, pe cînd există multe fapte culturale care se mănţin curat numaĭ în domeniul spirituluĭ, fără a se coborî în acel al vieţeĭ politice. Această deosebire are o cauză psicologică. Toate voinţele noastre sunt productul ideilor; dar nu toate ideile noastre se transformă în voinţĭ. Aşa, descoperirea spectroscopieĭ prin Frauenhofer, acea a planeteĭ Neptun prin Le Verrier, saŭ Estetica transcendentală a luĭ Kant, nu se rezolvă în fapte politice; sunt cu toate aceste fapte culturale de întâiul rînd. Aceste fapte care nu staŭ în nicĭ o legătură cu soarta masselor, pot şi ele să constitue obiectul uneĭ expunerĭ istorice; dar această istorie va îmbrăca un caracter special, şi nu va constitui ceea ce noĭ

înțălegem sub numele de istorie propriŭ zisă, expunerea soarteĭ popoarelor saŭ a omenireĭ.

Am văzut, în cele dintăiŭ capitule, că istoria poate să restrîngă cercetările sale la un singur ram de activitate omenească, după cum o face bună-oară istoria diplomatică, economică, religioasă, artistică saŭ științifică a uneĭ epoce. Ea poate chiar să se specializeze încă și maĭ mult, și să nu se îndeletnicească decît cu desvoltarea uneĭ părțĭ din aceste ramurĭ, precum, spre pildă, cu o singură știință, chimia; cu o singură artă, sculptura saŭ muzica; cu o singură parte a activitățeĭ economice, industria, comerțul; cu o singură religiune saŭ o singură sectă. Istoria politică însă nu poate să se specializeze; ea poate să se răstrîngă în spațiŭ și în timp; să nu expună decît faptele unuĭ popor, sau acele ale uneĭ singure perioade din viața sa, precum războiul Crimeeĭ, revoluțiunea din 1848 în Austria, etc; dar în aceste hotare, ea trebue în tot-deauna să îmbrățoșeze totalitatea faptelor, viața întreagă a timpuluĭ tratat. Pe cînd celelalte ramurĭ ale istorieĭ pot să se răstrîngă în cîmpul cercetărilor speciale și se poate trata istoria artelor din singurul punt de videre estetic, acea a religiunilor din puntul de videre al dogmelor; acea a științelor din acel al propășireĭ realizate prin descoperirile ce se rapoartă la ele, istoria politică trebue să imbrățoșeze toate faptele ce se rapoartă la viața întreagă a popoarelor cu care ea se îndeletnicește. *Ea nu poate fi tratată numaĭ din puntul de videre politic*, pentru că faptele din care ea se alcătuește sunt rezultatul tuturor celorlalte și că cer, pentru a fi înțălese, studiul deplin al dezvoltăreĭ omeneștĭ.

Să presupunem că ar fi a se trata istoria decădereĭ Republiceĭ Venețieĭ, fapt politic la culme, întru cît îșĭ trage rîndul de la o daraveră de putere. Pentru a explica această decădere, va trebui să se urce la descoperirile maritime care conduseră la noua cale

către Indiĭ, şi aduseră după ele o schimbare în îndreptarea comerciuluĭ. Dar întrebările privitoare la descoperirile maritime nu pot fi înţălese, dacă nu se ating ideile ştiinţifice ale epoceĭ, deci istoria ştiinţelor. Pentru a înţălege bine înriurirea schimbăreĭ îndreptăreĭ comerciuluĭ, trebue examinate întrebările economice care atîrnă de ele. Pentru a caracteriza şi expune simptoamele prin care această decădere se manifestează, trebue expusă istoria artelor care fură una din gloriile Republiceĭ ; va trebui deci a se îndeletnici şi cu istoria artistică. Literatura va oferi şi ea puncte de videre interesante, şi va trebui atinsă şi a eĭ desvoltare. — Istoria Reformeĭ care avu drept urmărĭ politice, ruina Germanieĭ şi ridicarea Franţieĭ, nu poate fi înţăleasă, fără cunoştinţa Renaştereĭ artistice literare şi ştiinţifice ale veacurilor al XV-lea şi al XVI-lea. Dar izbînda Reformeĭ fu puternic ajutată şi de fapte de caracter curat economic, precum secularizarea averilor cleruluĭ.

Istoria statuluĭ va constitui deci istoria obştească a societăţilor omeneştĭ. Expunerea eĭ nu va fi cu putinţă decît cu ajutorul tuturor factorilor desvoltăreĭ, bine înţăles întru cît aceştĭ factorĭ vor fi pus în lucrare o înrîurire asupra mersuluĭ obştesc al evenementelor. Aşa, descoperirile ştiinţifice nu vor fi privite în ele însăşĭ, nicĭ în relaţiunile lor cu adevărurile de maĭ înainte, pe care ele le întăresc saŭ le îmbogăţesc ; producerile artistice nu vor fi studiate numaĭ din puntul de videre al esteticeĭ ; elementele economice nu vor fi expuse numaĭ în nexul ce le leagă între ele ; prefacerile credinţelor nu vor fi privite din puntul de videre dogmatic ; toate aceste elemente nu vor intra în istoria politică, decît prin părţile ce ating soarta obştească a omenireĭ, propăşirea saŭ darea îndărăpt îndeplinită de ea în decursul perioadeĭ de care e vorba, în realizarea celor două tendinţĭ ale evoluţiuneĭ, sporirea bucurărilor şi dreapta lor împărţire.

Istoria celorlalte ramurĭ ale activitățeĭ omeneștĭ va avea, din protivă, de scop, de a arăta desvoltarea ideilor ce se rapoartă la aceste sfere speciale de activitate. Istoria fie-căreia din aceste ramurĭ trebue numaĭ decît să iee în privire dezvoltarea ramurilor paralele care o ating de aproape saŭ de departe. Așa bună-oară, istoria artistică a Italieĭ pe timpul Renaștereĭ, saŭ istoria artistică a Franțieĭ pe vremile luĭ Napoleon I, nu pot fi înțălese, dacă nu se studiază starea morală și religioasă a acestor țărĭ. Istoria dreptuluĭ roman, pe timpul marilor jurisconsulțĭ, este într-o strînsă legătură cu acea a filozofieĭ stoice. Inflorirea scoaleĭ Sofiștilor în Grecia, cu starea morală a societățiĭ în care eĭ trăiaŭ. Istoria ramurilor secundare va fi, pe de altă parte, tot-deauna într-o relație oare-care maĭ mult saŭ maĭ puțin strînsă, cu dezvoltarea vieței statuluĭ, căcĭ totul condiționează în tot-deauna părțile, precum pe de altă parte, atîrnă de ele. Numaĭ istoria stiințelor și a invențiunilor folositoare, se desface maĭ mult de ramurile paralele de dezvoltare ; ea nu urmărește decît înlănțuirea adevărilor în decursul timpuluĭ. Este inviderat că pentru istoria fiziceĭ, chimieĭ, a matematicilor, considerațiunile politice, economice, morale, juridice saŭ artistice, nu joacă decît un rol prea restrîns. Inriurirea religioasă a pus în lucrare, și aceasta numaĭ pentru o epocă, o acțiuue protivnică dezvoltăreĭ științelor. Din contra, istoria științelor și a dezcoperirilor va pune în lucrare o înrîurire foarte însămnată asupra tuturor celor-lalte ramurĭ ale activitățeĭ omeneștĭ, precum religiune, morală, drept, artă, economie, și prin urmare și pe dezvoltarea politică ce le întrunește în al eĭ sîn.

Această analiză arată că istoria politică înfățoșază *plinul* dezvoltăreĭ, pe cînd cele-late ramurĭ ale activitățeĭ omeneștĭ sunt maĭ mult saŭ maĭ puțin răstrînse în domeniul lor respectiv. Istoria politică nu poate fi făcută, fără expunerea faptelor culturale care

o înrîuresc din toate părţile ; dar numaĭ studiind soarta deplină a omuluĭ ca fiinţă politică (ζῶον πολιτικὸν) se va dezvăli adevărata luĭ istorie. Noĭ nu videm decĭ nicĭ un antagonizmu între istoria politică şi istoria culturală. Această din urmă este fondul pe care se desfăşură cea dintăĭ. Este bine înţăles, că noĭ concepem istoria politică, aşa cum a fost constituită prin ştiinţa zilelor noastre, şi nu cum o face Dl. *Bourdeau*, istoria-bătălie a timpurilor maĭ vechĭ saŭ istoria anecdotică a cronicarilor şi a redactorilor de memoriĭ. „Statul, cum o observă prea bine Dl. *Lamprecht* nu este începutul, ci sfîrşitul ştiinţeĭ istorice, şi fiind că este sfîrşitul eĭ, îĭ este şi încununarea. Noua direcţiune istorică nu-ĭ este decĭ protivnică ; ea tinde numaĭ cît a adînci înţălegerea statuluĭ. Ea este tot atît de convinsă, că statul este cea maĭ însamnată din toate comunităţile omeneştĭ, că viaţa statuluĭ este floarea vieţeĭ istorice ; dar (şi în aceasta reşede deosebirea celor două concepţiunĭ) ea crede, că această înflorire nu poate fi înţăleasă, pánă la un oare-care punt, decît dacă ea a cercetat cu deamăruntul ramurile şi trunchiurile, foile şi rădăcinile desvoltăreĭ istorice“[9]. Cu toate aceste, de şi privim formele politice ca elementul de căpitenie al istorieĭ, nu trebue luat lucrul, că prin aceasta înţălegem, că el ar da explicarea fundamentală a succesiuneĭ, ci numaĭ atîta că expunerea trecutuluĭ nu poate fi făcută într-un chip desăvîrşit, decît dacă se iaŭ de temelie faptele politice care sunt productul tuturor celorlalte întrunite.

In sfîrşit, nu trebue uitat, că istoria politică privită ca sul al istorieĭ, înfăţoşază încă un folos care nu este de despreţuit cînd este vorba de a se studia succesiunea şi dezvoltarea. Este aproape singurul mijloc de a întroduce orînduiala în expunere, şi de a lega faptele unele de altele într-un chip me-

---

9. *Das Arbeitgebiet geschichtlicher Forschung* in *Zukunft*, April 1896, p. 27.

todic şi preciz, de a fixa datele evenementelor şi de a le prinde uşor în memorie. Fără această temelie a istorieĭ politice, despărţită în domniĭ ale suveranilor, istoria pluteşte în voia vînturilor; ea nu maĭ înfăţoşază punte de reaflare. Faptele obşteştĭ pot fi uşor amestecate, şi în loc de a se urma succesiunea reală în care s-aŭ desfăşurat evenementele, se pot în fie-care clipă încurca firele, şi prin urmare falşifica explicarea cauzală, miezul chiar al istorieĭ.

Materializmul istoric. — Socialiştiĭ, de la Marx înainte şi, cu eĭ împreună, cîţĭ-va autorĭ cîştigaţĭ sub acest punt la doctrinele lor, tind a suborîndui dezvoltarea întreagă a minţeĭ omeneştĭ, aceleĭ a mijloacelor sale de întreţinere, deci la condiţiile economice ale traiuluĭ. Materializmul care a cuprins filozofia, vra să se întindă şi asupra istorieĭ şi în zilele noastre se încheagă dezbaterĭ asupra concepţiuneĭ materialiste a istorieĭ.

Această teorie nu vede în dezvoltarea omenească decît o alergare după hrană. *Marx* pune ca principiŭ, „că întrunirea raporturilor de producţiune constitue structura economică a societăţeĭ, temelia reală pe care se ridică clădirea juridică şi politică, căreia corăspund forme de conştiinţă particulare. Modul de producţiune al vieţeĭ materiale condiţionează în deobşte dezvoltarea vieţeĭ sociale, politice şi intelectuale. Nu conştiinţa oamenilor determină feliul lor de a fi, ci din protivă, traiul lor social determină a lor conştiinţă“[10]. *Engels* adaugă, către această concepţiune a maestruluĭ, următoarea explicare: „Concepţiunea materialistă a istorieĭ pleacă de la principiul, că producţiunea şi cu dînsa schimbul productelor eĭ, este temelia întregeĭ orînduelĭ sociale; că în orĭ-ce societate care se manifestă într-un chip istoric, distribuirea productelor şi cu ea despărţirea societăţeĭ

---

10. *Kritik der politischen Oekonomie*, 1859, p. V.

în clase, este regulată prin modul şi natura producţiuneĭ şi prin schimbul căruia ea dă naştere. Urmează că pricinile de pe urmă ale tuturor prefacerilor sociale şi ale revoluţiunilor politice trebuesc căutate, nu în crieriĭ oamenilor, în pătrunderea tot maĭ adîncă a adevăruluĭ şi dreptăţeĭ vecĭnice, ci în prefacerile moduluĭ producţiuneĭ şi al al schimbuluĭ; ele trebuesc căutate, nu în filozofia, ci în economia epoceĭ de care e vorba"[11]. Dl. *Labriola,* maĭ băgător de samă, rezumă aceste principiĭ în formula următoare: „In doctrina nastră nu este vorba de a retraduce în categoriĭ economice toate manifestările complicate ale istorieĭ, ci numaĭ de a explica *în ultima instanţă* toate faptele istorice, prin mijlocirea structureĭ economice de dedesupt"[12].

Nu se poate tăgădui că există o mulţime de fapte istorice, explicabile în ultima instanţă prin consideraţiunĭ de natură economică, (cel puţin pentru unul din a lor elemente). Aşa sunt: năvălirea Hicsoşilor în Egipt, acea a barbarilor în împărăţia romană, revoltele agrare de pe timpurile republiceĭ romane, precum şi războaele ţărăneştĭ din Veacul de Mijloc, emanciparea comunelor în aceeaşĭ perioadă a istorieĭ, prosperitatea republicilor italiene, etc., etc. Dar sunt multe altele în care economicul nu joacă nicĭ un rol, saŭ numaĭ unul subordonat, şi unde ultima instanţă explicativă nu-ĭ maĭ aparţine.

Teoricieniĭ materializmuluĭ istoric, simţind bine ca partea slabă a doctrineĭ lor stă în aplicarea eĭ la fapte, se feresc pe cît se poate de explicarea materialistă a evenementelor istorieĭ. Cînd se apucă de aşa ceva, se văd nevoiţĭ să înghezuiască cu puterea faptele în a lor teorie. Aşa D. *Gerhard Krause* explică căderea luĭ Napoleon, „nu prin faptul că ar fi pierdut cutare saŭ cutare bătălie, ci pentru că în-

---

11. Citat de Gerhard Krause în *Die Entwickelung der Geschichtsauffassung bis auf Karl Marx*, 1895, p 41.
11. *Essai sur la conception materialiste de l'histoire*, 1897, p. 125.

treaga luĭ politică era protivnică intereselor burgheziei timpuluĭ săŭ. Burghezia franceză, şi nu bătăliile de la Leipzig şi Waterloo, aŭ răsturnat pe uzurpator". Dacă lucrurile ar sta ast-feliŭ, ar fi trebuit ca Napoleon să fi fost răsturnat printr-o revoluţie lăuntrică, şi nu ştim să fi izbucnit vre-una la Paris, niciĭ chiar după Waterloo, pe cînd oştirile care învinsese pe marele cuceritor intrară în două rîndurĭ în capitala Franţieĭ. Acelaş autor atribue înflorirea literatureĭ germane „spiritualizăreĭ trebuinţeĭ economice de a unifica Germania, prin suprimarea vămilor şi a piedicilor pe care micile state, în care ea era împărţită, le aduceaŭ nevoilor economice, a căror reprezentant era burghezia"[13]. Nu este oare straniŭ ca materializmul istoric să recurgă la *spiritualizare* spre a-şĭ aplica principiile? Că mişcarea literară a mers înaintea unireĭ vamale, începute în 1818, cînd literatura era în deplină înflorire, aceasta nu stinghireşte de loc pe D. Krause. Mişcarea literară este pentru domnia sa numaĭ cît o *anticipare*, sub forma estetică, a nevoeĭ economice. Dacă ar fi fost posterioară aceste din urmă, ar fi fost o *urmare* a unireĭ vamale. Inţălege orĭ cine că în acest chip toate lucrurile pot fi explicate. Rămîne numaĭ de ştiut, dacă ast-feliŭ de explicărĭ aŭ vre-un înţăles. D. Labriola pe de altă parte atinge, în cele 350 de paginĭ ale scriereĭ sale, o singură dată, explicarea unuĭ fapt al istorieĭ, Reforma. Modul însă cum d-sa întreprinde lucrul, dovedeşte că ar fi făcut mult maĭ înţălept a se ţinea numaĭ de abstracţiunĭ, de teoria materializmuluĭ istoric, fără a căuta să-l exemplifice. Explicarea ce o dă Reformeĭ ca „o rebeliune economică a naţionalităţeĭ germane, saŭ maĭ bine a stăreĭ a treia, a burghezimeĭ, împrotiva exploatăreĭ curţeĭ papale"[14], samănă de minune cu explicările econo-

---

13 Op. cit. p. 33 şi 35. Louis Blanc, *Histoire de dix ans*, vol. I, cap. I,
14. *Essais*, p. 132.

mice ale faptelor istorice aduse de Dl. Krause. Dacă explicarea D-luĭ Labriola ar fi adevărată, ar trebui ca pretutindene unde Reforma se întroduse, în Franţia, în Ţările de jos, în Anglia, în Danemarca, în Suedia şi Norvegia, la Saşiĭ şiUnguriĭ din Transilvania, îmbrăţoşarea eĭ să fi fost datorită aceleiaşĭ împrejurărĭ, revolta stăreĭ a treia, adecă a burghezieĭ, contra stoarcerilor băneştĭ ale curieĭ romane ; căcĭ numaĭ aşa poate fi ea atribuită factoruluĭ economic. Lucrurile nu se petrec astfeliŭ; căcĭ toate aceste ţărĭ eraŭ maĭ mult saŭ maĭ puţin subtrase autorităţeĭ romane, şi Reforma se întinse în ele, numaĭ fiind că doctrina ce ea răspîndea convenia maĭ bine spirituluĭ uneĭ părţĭ întregĭ din poporaţiile lor. Ţările de Jos, maĭ cu deosebire, nu se rescoală, ca Germania, pentru a îmbrăţoşa noua credinţă. O parte din aceste ţărĭ, Olanda, o îmbrăţoşase fără nicĭ o luptă, şi aceasta nu izbucni decît atuncĭ, cînd Filip al II-lea voi să întroducă, în stăpînirile sale, absolutizmul administrativ şi netoleranţa religioasă. Belgia, de şi catolică, se uni cu Olanda, spre a-şĭ apăra drepturile contra încălcărilor Spanieĭ. Cînd însă Filip al II-lea se văzu nevoit să recunoască autonomia administrativă provinciilor revoltate, Belgia se supuse, iar Olanda urmâ maĭ departe lupta. Motivul economic, apăsarea financiară, dispăruse cu toate aceste. Pentru ce oare Olanda nu lăsâ şi ea armele din mînĭ? Pentru că avea de apărat credinţa eĭ, noua eĭ religiune care o împinsese a suferi, întăĭ cele maĭ crude prigonirĭ, apoĭ războiul cel maĭ crunt, spre a nu părăsi o credinţă pe care o credea de adevărată şi de la care îşĭ aştepta mîntuirea. Cum se poate reduce, *în ultima instanţă*, împrotivirea Olandeĭ contra regeluĭ Spanieĭ, la substatul economic! Iată ceea ce nicĭ Dl. Labriola nicĭ ceilalţĭ partizanĭ aĭ materializmuluĭ istoric nu aŭ dovedit şi nu vor dovedi-o, după cum se pare, nicĭ odată. Tot aşa e cu întinderea Reformeĭ în Franţia,

unde o parte numaĭ din *burghezie* (?) o îmbrăţoşă şi unde această parte fu nevoită a-şĭ tăia gîtul cu cealaltă, care nu vroia s-o primească. Care este motivul economic ce rupse în două burghezia franceză, în privirea Reformeĭ ? Dar apoĭ măcelul Sfîntuluĭ Bartolomeŭ este el explicabil, în ultima instanţă, prin motive de ordine economică şi nu este el maĭ curînd productul patimilor religioase ? Tot aşa ar fi cu revocarea edictuluĭ de la Nantes. Această măsură atît de dărăpănătoare pentru buna stare a Franţieĭ, a fost ea inspirată printr-un interes economic, saŭ prin temerĭ religioase? La toate aceste întrebărĭ, şi la atîtea altele, explicarea materialistă a istorieĭ ar fi trebuit să dee răspunsurĭ lămurite şi precize, Dl. Labriola se mulţămeşte să le atingă prin cîte-va fraze învălite în nourĭ heghelienĭ care deslocuesc întrebarea, fără măcar a o pipăi. Aşa ne spune, că „aceasta nu vra să zică că ne ar fi dat a deslipi faptul întîmplat de modul îndeplinireĭ sale, şi a rezolvi integralitatea circonstanţială printr-o analiză postumă cu totul subiectivă şi simplistă (!!!). Cauzele intime saŭ, cum s-ar zice acuma, motoriĭ profanĭ aĭ Reformeĭ, ne apar cu limpezime; în Franţia, unde ea nu eşi cu izbîndă; limpede încă în Ţările de Jos, unde în afară de deosebirile de naţionalitate, contrastele intereselor economice se arată cu o deplină învederare, în lupta contra Spanieĭ; foarte limpede în sfîrşit în Anglia, unde reînnoirea religioasă, îndeplinită mulţămită silniciei politice, pune în deplină lumină trecerea la aceste condiţiunĭ care sunt pentru burghezie înainte-mergătoriĭ capitalizmuluĭ" (!) [15].

Dar să revenim la fapte. Protestanţiĭ francejĭ care fură nevoiţĭ, în urma revocăreĭ edictuluĭ de la Nantes, a părăsi poziţiune, bunurĭ şi patrie, pentru a putea păstra religiunea lor, ascultară eĭ oare tot de o îmboldire de feliŭ economic? Emanciparea robi-

---

15. *Ibidem.*

lor în deosebitele țărĭ ale Europeĭ, răsboiul de succesiune al statelor Unite, istoria Evreilor în Veacul-de-Mijloc, toate aceste fapte sunt ele explicabile cu ajutorul producțiunilor și al schimbuluĭ de avuțiĭ? Nu dintr-un interes material refuzaŭ Evreiĭ cu încăpățînare a-șĭ schimba religiunea care îĭ expunea a suferi toate rălele, fără a-șĭ părăsi credințele strămoșilor care eraŭ cu toate aceste pricina tuturor suferințelor lor. „Cînd Englejiĭ se revoltară contra luĭ Carol al II-lea, ne spune Green, era ceva care le era maĭ scump decît libertatea cuvîntuluĭ, siguranța avuțiilor și chiar decît libertatea personală; acel ceva era, pentru a întrebuința limbagiul timpuluĭ, Evanghelia“ [16]. In toate aceste cazurĭ și în nesfîrșite altele, în protiva principiuluĭ pus de Marx, și pe care Dl. Labriola îl privește ca nerăsturnabil [17], era într-adevăr *conștiința oamenilor (religiunea lor) care determina condițiunile traiuluĭ lor, și de loc traiul lor material care determina conștiința lor.* Propășirea dreptuluĭ roman nu fu datorită unor pricinĭ economice. Bogăția și buna stare a poporuluĭ roman mergea tot scăzînd, pe cînd se adîncea necontenit ideea dreptuluĭ, a luĭ *suum cuique.* Descoperirile științifice nu aŭ tot-deauna un caracter utilitar, și nu fură cu toatele determinate prin dorința de a exploata maĭ bine puterile natureĭ, ci încă și spre a descoperi adevărul pentru el însuș, și de sigur că nu în numele utilităţeĭ rosti Galilei al său *e pur si muove.*

Este interesant de constatat cum luâ naștere această doctrină a materializmuluĭ istoric. Dl. Labriola se însărcinează a ne-o arăta: „Pentru a recunoaște, în mișcările socialiste, nu maĭ mult împrotivirea fugătoare a turburărilor meteorice, ci un fapt noŭ al societăţeĭ, *era trebuință de o teorie care să le explice.* Această teorie nouă fu opera personală a luĭ

16. *Histoire du peuple anglais*, II p 47.
17. *Essais*, p. 177.

Marx și Engels; eĭ strămutară conceptul prefacereĭ istorice prin procedărĭ de antiteze, de la forma abstractă pe care dialectica luĭ Hegel o descrisese acum în trăsăturile cele maĭ obșteștĭ, la explicarea concretă a lupteĭ dintre clase; și în această mișcare istorică, unde se crezuse a se vedea trecerea uneĭ forme de ideĭ la altă formă, se văzuse pentru întâia oară acea a uneĭ forme a anatomieĭ sociale la altă formă[18]. In terminĭ maĭ puțin întunecațĭ, socialiștiĭ voind să dovedească, că mișcarea lor era necesară, o caracterizară ca un procedeŭ istoric, ca o dezvoltare fatală și neapărată. Dar, spre a da maĭ multă greutate concepțiuneĭ lor istorice, a prefacerilor sociale care se îndeplinesc în zilele noastre, eĭ căutară să dovedească că toată dezvoltarea omenireĭ a fost determinată prin aceleașĭ cauze care o transformă astăzĭ; că schimbarea în modul de producțiune și de repartițiune a bogățiilor a constituit totdeauna nervul și cheia istorieĭ. Socialiștiĭ iscodiră deci teoria materialistă a istorieĭ, pentru trebuințele lor.

Mărturisim a nu înțălege nevoia de a proiecta în trecut teoria socialistă a istorieĭ, pentru a o îndreptăți în vremile de față. S-ar putea prea bine, ca prefacerea actuală a societățeĭ să fie datorită factoruluĭ economic, fără ca acel factor să fi determinat, și în trecut, tot curentul istorieĭ. Dar noĭ nu credem că trebue atribuit nicĭ chiar prefacerea de astăzĭ a societățeĭ, factoruluĭ economic. Dl. *Benjamin Kidd* analizază cu multă pătrundere această problemă: „Trebue observat, zice el, că Marx nu se îndeletnicea decît cu desvoltarea materială, și nu ținea nicĭ o socoteală de acele puterĭ primitive care lucrează în dezvoltarea noastră socială. Fenomenul ascuns în dosul a ceea ce se numește exploatarea munceĭ, nu este nicĭ noŭ, nicĭ special epoceĭ noastre. Problema economică nu are *prin ea însăși* o tendință specială oare-

---

18. *Essais*, p. 43.

care, alta decît acea pe care o înfăţoşa în alte faze ale societăţeĭ, de la început. Factorul cel noŭ al problemeĭ este deosebit şi neatîrnat de starea economică. Dacă cercetăm poziţia lucrătorilor de astăzĭ şi relaţiunile lor cu statul şi cu clasa capitalistă, vedem că trăsătura absolut nouă şi specială care deosebeşte aceste relaţiunĭ, în asămănare cu acele ale trecutuluĭ, este că clasele exploatate astăzĭ, mulţămită izbînziĭ uneĭ evoluţiunĭ încete, încă în mişcare, aŭ dobîndit facultatea de a putea pune în lucrare puterea politică, punîndu-se pe un tărîm de egalitate din ce în ce maĭ real cu clasele care le stăpîneaŭ altă dată. *Această evoluţiune are drept singură cauză mişcarea morală.* Iată trăsătura esenţială a situaţiuneĭ care stăpîneşte toată perspectiva ; dar ea este cu totul neatîrnată de chestiunea economică“ [19]. Chipul simplist cum socialiştiĭ concep istoria se explică prin tendinţa ideilor lor. Eĭ voesc să reforme societatea, raportul claselor sociale între ele. Aceasta le este ţinta supremă, singurul interes pe care-l găsesc în existenţă. De aceea şi proclamă eĭ, în manifestul lor din 1848, că istoria orĭ-căreĭ societăţĭ, până în zilele noastre, nu a fost decît istoria lupteĭ claselor“ [20]. Această luptă se dă însă tot-deauna pe tărîmul economic. Nu este decĭ decît prea firesc, ca această concepţiune mărginită a istorieĭ, să fi condus la o concepţiune, tot atît de mărginită, a explicăreĭ dezvoltăreĭ, prin materializmul istoric. Noĭ mărturisim a nu reafla lupta claselor în desvoltarea picturеĭ italiene, nicĭ în acea a muziceĭ germane, nicĭ în acea a filozofieĭ pozitive, nicĭ în acea a fiziceĭ, chimieĭ, saŭ a tuturor ştiinţelor. Istoria nu este numaĭ cît expunerea dezvoltăreĭ, în ce ceea ce priveşte lupta claselor între ele ; *ea maĭ este acea a lupteĭ omuluĭ împrotiva natureĭ,* luptă care tinde să-l emancipeze tot

---

19. *L'évolution sociale*, p. 211.
20. Labriola, *Appendice*, p. 254.

maĭ mult de legăturile fireştĭ, şi a-l înalţa deasupra animalităţeĭ din care a eşit.

Insă chiar plăzmuitoriĭ aceleĭ teoriĭ care voeşte să explice în ultima instanţă tot decursul istorieĭ, prin modul de producere şi de repartiţie al bogăţiilor, băgară de samă că ea nu putea fi îndestulătoare, nicĭ chiar pentru obîrşia societăţilor. Socialiştiĭ nu lipsiră a lua aminte, că în afară de nevoia de a trăi individual, omul simte tot atît de poruncitor şi pe aceea de a face spiţă, de a-şĭ vecĭnici specia; dar această nevoe tot atît de elementară, tot atît de neapărată, nu poate intra în aceea de a-şĭ procura mijloacele de traiŭ. Engels găseşte însă în curînd formula care desleagă greutatea. El zice că: „după concepţiunea materialistă, elementul hotărîtor în ultima instanţă, este producţiunea şi reproducţiunea vieţeĭ. Această din urmă este de două feliurĭ: pe de o parte, producţiunea mijloacelor de traiŭ, obiecte pentru hrană, îmbrăcăminte, locuinţă; pe de alta producerea oamenilor înşişĭ, vecĭnicirea specieĭ"[21]. Dar producţiunea copiilor, aducînd concurenţa gurilor, micşurează tocmaĭ mijloacele de traiŭ! Engels, spre a scăpa de această greutate, înlocueşte cuvîntul *mijloace de a vieţui* prin acel de *viaţa*,—procedare vrednică de sofiştĭ!

Partizaniĭ materializmuluĭ istoric — şi la urma tuturor, Dl. Labriola cu maĭ multe amărunţimĭ — îşĭ daŭ multă trudă, spre a combate ceea ce eĭ numesc, doctrina factorilor istoricĭ. După eĭ, toţĭ aceştĭ pretinşĭ factorĭ neatîrnaţĭ aĭ istorieĭ, ca religiunea, arta, ştiinţa, dreptul, nu ar fi decît „nişte abstracţiunĭ saŭ generalizaţiunĭ, născute din nevoia întocmireĭ povestitoare a expunereĭ istorice" [22]. Toţĭ aceştĭ factorĭ sunt reductibilĭ la acel economic, la modul producereĭ şi al repartiţiĭ bogăţiilor. Nu se poate decĭ

---

21. *Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staates*, p VIII.
22 *Essais*, p. 169.

caracteriza materializmul istoric, ca „o doctrină care ar atribui precumpănirea saŭ acţiunea hotărîtoare factoruluĭ economic. Nu este vorba de precumpănire; căcĭ economicul este *singura putere explicativă a istorieĭ.* Concepţiunea materialistă a istorieĭ este teoria unitară a acesteĭ ştiinţĭ; ea înlocueşte multiplicitatea elementelor dezvoltăreĭ, prin unul singur, toate celelalte nefiind decît productele luĭ“[23].

Noĭ credem, că această teorie care vra să reducă viaţa omenească în întregimea eĭ la economie, este cu totul greşită. Omul este împins, prin firea luĭ, a mulţămi maĭ multe trebuinţĭ, cu totul neatîrnate unele de altele, de şi în relaţiunĭ mutuale şi decĭ mutual înrîuritoare unele asupra altora. Aceste trebuinţĭ ale traiuluĭ omenesc sunt toate cauze finale, nereductibile. Nevoia de conservare individuală (economică), acea a conservăriĭ specieĭ (procrearea), acea de a cunoaşte adevărul (tendinţa ştiinţifică), acea de a pătrunde taina universuluĭ (tendinţa metafizică, religioasă), acea de a gusta lucrurile frumoase (estetica), acea de a împărţi cîştigurile făcute asupra natureĭ potrivit cu un alt principiŭ decît acel al celuĭ maĭ tare (morală, dreptate), — toate aceste instincte fundamentale ale fiinţeĭ noastre, nu esă unele din altele. Ele sunt puse de către puterea ce ne-a plăzmuit, ca întocmire primordială a fiinţeĭ noastre. Unul nu explică pe celalalt, pentru că toate sunt neexplicabile. Dacă nevoia economică ar fi cauza producătoare a celorlalte, nu videm pentru ce şi animalele care o resimt tot aşa de bine ca şi oameniĭ, nu ar avea şi ele formele superioare ale vieţeĭ şi inteligenţeĭ. Dacă ni se răspunde că alcătuirea fiinţeĭ lor le împidecă de a împărtăşi celelalte manifestărĭ ale vieţeĭ intelectuale, se mărturiseşte prin aceasta însuşĭ, că aceste din urmă nu atîrnă de nevoia economică, şi că ele sunt datorite împlăzmuiriĭ intime

23. *Ibidem.*

și nereductibile a ființei omenești. Aceste forme sunt însă neatîrnate, în obîrșia lor, de nevoia economică; dezvoltarea lor trebue să fie de asemene, ceea ce nu exclude, bine ințăles, o înrîurire reciprocă a acestor deosebite forme ale activităței intelectuale. Dacă forma economică pune în lucrare o înrîurire asupra unora din celelalte forme ale vieței, ea este la rîndul eĭ înrîurită de știință, de drept, de morală, de formele politice și sociale care toate pun în lucrare o puternică acțiune asupra modului de producere și de repartiție a bogățiilor.

Nu se poate tăgădui, că nevoia economică este nevoia primordială a existenței; dar aceasta nu se întîmplă numaĭ cu singură omenirea, ci cu toată natura organică (animale și plînte). Peste această nevoie primordială, comună la tot ce trăește, natura a suprapus, pentru om, un șir de alte nevoĭ de caracter maĭ înalt. Cum se poate susținea că aceste nevoĭ superioare și prin urmare și prefacerile lor, atîrnă de nevoia economică și de prefacerile acesteĭ din urmă. Omenirea are încă și alte interese de apărat decît acele ale pîntecelui, și este a se asămăna omul cu vita, cînd se reduce jocul existenței omenești întregĭ, la lupta pentru traiŭ care se dă între formele inferioare ale vieței. Există o deosebire adîncă, nesfîrșită, între lupta pentru traiŭ încinsă între formele inferioare ale vieței, cum ea se dă în remnul animalităței și acea care se întîmplă între ființĭ omeneștĭ. In cea dintăĭ, principiul care predomnește este puterea. Cînele maĭ tare rîpește osul de la cel ce e maĭ slab. Intre oamenĭ, lupta se dă adese orĭ în numele moraleĭ și a dreptuluĭ, noțiunĭ cu totul străine animalelor, și apărătoriĭ teorieĭ materialiste a istorieĭ ar face bine să nu uite, că revendicările socialiste nu se fac în numele putereĭ, ci în acel al dreptuluĭ. Căcĭ după cum o spune tot Dl. *Benjamin Kidd*: „Dacă nu există decît un egoismu amuțit contra unuĭ altuia, atuncĭ cla-

sele diriguitoare care sunt fără asămănare cele maĭ puternice, trebue să fie în stare a se apăra, şi ar fi foarte proaste a nu o face. In loc de a dezrobi, de a învăţa şi de a ridica clasele de jos ale poporuluĭ, (precum o fac, în urma îndeplinireĭ uneĭ evoluţiunĭ de care nu a ţinut samă Karl Marx), ele ar putea foarte bine, precum aŭ făcut-o şi în trecut, să ţină pe popor în loc, adecă să-l oprească în neştiinţa şi în nedestoinicia politică, cu toată tendinţa modernă a capitaluluĭ către concurenţă şi concentrare“ [24]. Şi dacă se întîmpină, că din frică şi nu din generozitare, clasele stăpînitoare concedează tot maĭ multe drepturĭ celor până acuma desmoştenite ale societăţeĭ, că aceste concesiunĭ nu sunt părăsirĭ altruiste de bună voie, ci efectul apăsăreĭ masselor, vom răspunde că nu schimbarea condiţieĭ economice a masselor le-a pus în stare de a exercita o astfeliŭ de apăsare, întru cît această condiţie a rămas aceeaşĭ, şi că ele tocmaĭ vraŭ s-o modifice acuma în a lor favoare, prin această apăsare.

Care este deci elementul care a schimbat rolul masselor? Este inteligenţa lor care s-a îmbogăţit, ideea situaţieĭ lor nedrepte şi protivnice concepţiuneĭ omeneştĭ despre morală şi drept care le însufleţeşte acuma, şi le dă un cu totul alt rol, în lupta pentru traiŭ. Este decĭ iarăşĭ conştiinţa lor care vra să determine feliul lor de a fi, şi nu existenţa lor materială care determină a lor conştiinţă. Ele vrau tocmaĭ să prefacă condiţiunile existenţeĭ lor, potrivit cu nouăle concepţiunĭ cu cu care s-a îmbogăţit conştiinţa lor. Chestiunea socială nu este de loc o chestiune economică, ci problema cea maĭ grea pe care ideea dreptuluĭ este chemată a o rezolvi.

(Urmare şi sfîrşit al întreguluĭ tratat în numărul viitor)

---

24. *Evolution sociale*, p. 212.

ȘTEFAN RUSCIOR

CALOMNIA CALOMNIOSA

(urmare)

CAP. V.

Modus Vivendi Calomniae Calomniosae

adică cum îi place să trăiască

Sola et sordida.

Minunate sînt operile tale Doamne! esclamă psalmistul. Și naturalistul care studiază aceste opere, de multe ori cu primejdia vieței sale, se vede și el adese-orĭ în poziție de a nu putea face altmintrea, — cu toate că sînt opere, în fața cărora numaĭ decît te întrebĭ, orĭ de nu este un blasfem de a le atribui luĭ Dumnezăŭ. Ast-fel s-aŭ descoperit plante, cari exalează niște gazurĭ, niște aburĭ atît de infecțĭ, încît mult loc prin prejur nu poate trăi nicĭ o ființă vie; ba chiar pasările cari zboară din nefericire pe deasupra lor, cad moarte la pămînt. De soiul acesta este și *Calomnia Calomniosa*. Un singur individ infectează aerul și apa maĭ mulțĭ chilometri prin prejur. De aicĭ rezultă că trăește singuratică, plantele neveninoase neputînd vegeta pe lîngă ea. Lucru și maĭ ciudat: calomniozele se sufăr cel maĭ puțin între ele. *Asinus asinum fricat.*

. . . . Se sfîșie mușcînd
Cu dințiĭ, se zugrumă, și-n sîngele curgînd
Șiroaie marĭ, înoată zburațĭ — dintr-o izbire —
Și ochĭ, și dințĭ, și crierĭ.

Coșbuc.

Catone se miră, cum se pot întâlni doĭ Augurĭ fără să rîdă; ar fi un lucru şi maĭ de mirat să vezĭ două calomnioze la un loc, fără să se sfăşie. Dacă le vezĭ cu toate acestea maĭ multe împreună, aceasta nu e decît pentru a face împreună exerciţiĭ comune, cum făceaŭ bună-oară gladiatoriĭ înainte de a da reprezentaţiunile lor sîngeroase pe arenă.

Cînd văd trecînd un biet muritor, ele îĭ strigă cu bravadă:

Calomniosae te salutant, Viator!
Calomniozele te salută, trecătorule!

ca şi gladiatoriĭ carĭ strigaŭ în dreptul lojeĭ înpărăteştĭ *Morituri, te salutant, Caesar,* — Ceĭ ce merg la moarte, te salută, Cezar!

Cu celelalte plante de tagma lor, însă, nu numaĭ că se sufăr, ci trăesc în cea maĭ gingaşă tovărăşie[1]).

Similis simili gaudet.

Aşa de pildă, avem următoarele speciĭ, calomniale:

1) Burueana zisă *Hypocrisia Centifolia,* adică prefăcătoria cu miĭ de feţe, un fel de beladonă [2]) ce amăgeşte şi ameţăşte; apoĭ

2) *Invidia Flava*, adică pizma galbănă;

3) *Malitia Delicata* — răutatea din alintătură, de bon ton, high-life, literar zisă: ironie, şi — par nobile fratrum — *Malefica Bestia,* numită de poieţĭ — blîndeţa omenească saŭ şi angelică.

4) *Acerrima Lupo Crudelitas* — blîndeţa meluluĭ, căcĭ: Homo homini lupus, adică omul ie maĭ blînd ca oaia. (fabula: lupul şi cucul).

8) *Stultae Superbae Ineptiae Principum* — modestia îngînfată aristocratică, drăgălaşă floare foarte tare mirositoare, cu foile veşnic sbîrlite, ce-ţĭ place de departe, în apropiere însă-ĭ de nesuferit. O poartă cochet la butonieră

---

1. Vezĭ nota 12, capitolul Germinaţiunea, citaţia din Eutarchos.

2. Beladona = Bella-dona = La belle dame. Quoi? Aud?

nobilii și cei cu ceva merite ; face însă ridicolî și absolut de nesuferit pe mitocanii ridicați și cu pretenții, scoțîndu-le și mai în relief goliciunea capuluî lor și a simpatiilor de cari se bucură. Contemporanii luî Cicero li ziceaŭ, prin indulgență, acestor parveniți, *homines novi* ; iar secolul, cu mîna luí de fer, li-a zis *burtă verzî* acestor mitocanî, cărora li șade în înbrăcămintea cea nepotrivită cu aierele lor ordinare, ca magaruluî din fabulă în pelea leuluî. Ex auribus asinum.

Voî sînteți urmașiî Romeî ?

6) *Impudentia Corticalis* — nerușinarea scorțoasă ;

7) *Malitiosa Vituperatio Callida* — critica răutăcioasă și vicleană, soiŭ de toporaș mic ce se ascunde în earbă și răspîndește în preajmă mirosu-î otrăvitor, fără să-l vezî însă unde-î.

8) *Arrogantia Rhinocela* — fudulia cu nasu-n sus ; tot o variantă a floareî Superbia Principum, saŭ cum i s-a zis la No. 5, acest capitol.

9) *Stultitia Perennis* — prostia de nestîrpit ; floare foarte comună, crescînd peste tot locul cu mare ușurință, sămănată și răspîndită de vîntul ușor, ca și chirul, spinii, ș. a, și înăbușind îndată, prin desimea eî, orí-ce altă vegetație... necalomnială.

10) *Ambitio Acefala* — ambițiunea cu capul săc ; alte deslușirî sînt de prisos, titlul vorbește de la sine.

11) *Stupida Insania Sibi Credere* — încrederea nobilă în tine ;

12) *Verecundia Honoraria Schopenhauriana* — onoarea Schopenhauriană, saŭ o deșărtăciune specială de cinste, glorie, etc., specie de păduret, pe care se hultuiesc admirabil cîte-va speciî de Calomnioze, cum sînt bunăoară : Calomnia Fleccaria, Invidiosa, Artistica, Amicalis, Papirosa sive Constitutionalis, ș. a. Provine din părerea ce aî voi ca alțiî să aibă de D-ta, din plăcerea de a avea pe cine-va căruia să te crezî superior, care să te admire. Francezul o esprimă prin fraza : *se piquer d'honneur*, adică ar fi subțire la obraz, susceptibil, saŭ cu nas subțire cum s-ar zice maî pe romănește. Cu cît maî multe merite adevărate aî, cu atîta veî hotărî maî greŭ pe oamenî — individual — să te admire ; și cu cît te va admira majoritatea, cu

atîta veĭ avea maĭ puţine. Şi fiind-că tocmaĭ n-aĭ alte merite decît obrăznicia, prefăcătoria, mîndria şi etc., s-a hotărît prin o inţălegere tacită ca D-ta să acorzĭ pe cuvînt, altora, toate celelalte merite bune, posibile şi imposibile, şi eĭ iarăşĭ la rîndul lor ţi le vor acorda gratis şi pe cuvint; această opinie reciprocă formează după Schopenhauer ceia ce se cheamă *onoare*. I se acordă maĭ multe varietăţĭ, foarte interesante [3]: civilă sau burgheză — *civilis*; de functionar — *functa*; sexuală — *sexualis*, din care izvorăşte obligaţiunea — maĭ ales a fetelor şi a femeilor—de a se ascunde în iubire, *naturalia non sunt turpia*, şi de a nu o practica decît sub anumite forme impuse de societate, cu îndatoririĭ îngrozitoare, şi din carĭ derivă: idiotismul, celibataritmul, sibaritismul, sodomismul, pederastia, masturbatia, poliandria, exogamia şi alte promiscuităţĭ practice şi maniĭ moralo-religioase; militară — *militaris*, cu o singură şi cea maĭ frumoasă variaţie.... duelul; naţională — *nationalis*, etc.

13) *Jactantior Eruditio Arrogans, sive Academica, sive Senillis*, — senila energie şi modestie academică, saŭ dragostea de premiĭ, de .cărţĭ aprobate fără control, ş. a., floare ce — cum se vede — creşte prin instituţiile de cultură oficială, special în academiĭ, şi orĭ pe unde-s fondurĭ multe în sfîrşit.

14) *Aberatio fil. Palissoti* — cînd vezĭ şi spuĭ caĭ verzĭ pe păreţĭ, cum eraŭ de pildă cercetările savanţilor din faimoasa *„Academie de făcătorĭ de proecte"*, descoperită de Guliver în *minunatele-ĭ călătoriĭ*.

15) *Immodestia Perversa* — abuzul înşălător, cu variaţiile sale: *Usurpata Licentia* — drepturĭ luate pe nedrept; *Malae Consuetudo* — sfătuirea interesată la răŭ; *Abuti Ignoran'ia Creduliter* — abuzul de prostia încrezătoare; în genere cunoscute sub denumirea populară de *Dragoste Cătră Aproapele*, florĭ ce aŭ crescut deseorĭ la umbra bisericilor şi aŭ încununat chiar capetele sfinţilor şi credincioşilor şi chiar sfintele icoane, la zile marĭ.

16) *Adulatio Sordida vel Flagitiosa* saŭ *Vulpina Assentatio* — lauda linguşitoare, un fel de viţă tîrîtoare, ca edera saŭ via salbatecă; plantă parazită, ce se-ntinde maĭ

3. Vezĭ Schopenhauer, aforisme, trad. de T. Maiorescu, pag. 116—217.

ales și mai cu deosebire în palate și în casele celor bogați și puternici. Una din cele mai priincioase calomniei, cum sînt putregaiurile de pildă, pentru bureții de pădure.

17) *Proditio Graeca* saŭ cum i-aŭ zis Romanii: *Perfidia plus quam Punica* — cinste cartagineză saŭ temeinicie Alcibidiană, cu trei frumoase varietăți:

a) *Prava Calliditas Sine Scrupulo* — cînd te dă un aliat pe mîna dușmanului de pildă, floare mult cultivată de *unii* avocați și chiar și de unii generali ambițioși, cu toată pretenția lor de cinste și corectitudine. A fost adusă la Roma — pentru întăia oară — de doctorul lui Pirrhus, și luată probabil de la Asirieni;

b) *Insidiae Negutiatorium* — ghibăcie negustorească de a te atrage, să te prindă de mușteriŭ se vede; adusă în Europa de către Fenicieni, de la Evrei, cari o aveaŭ ca dar de la neamurile lor semitice; prin Greci s-a menținut și întins—și azi, grație inteligenței și răbdărei tot a Evreilor, ie o floare foarte căutată și obișnuită în întreaga lume. Nu i-a venit nimărui în minte să o patenteze, să o breveteze saŭ macar să o premieze, dar nici se va găsi cineva destul de cuminte, saŭ de tare și îndrăzneț, care să o atace, să o stîrpească, căci.. e așa de frumoasă și de puternică!!

c) *Perduellio Diplomatica Nationalis*[4]) — interes și dragoste diplomatică; floare foarte aleasă, cultivată în cabinetele de relațiuni ale statelor între ele și servind de passepartout dintrun partid în altul, cu interesul patriei ca motiv aparent, și cu acest cuvînt de ordine în frunte: „Interesele mari fac să tacă micile patimi, (asmuțindu-le pe cele mari)". Adevaratele mobile însă se cunosc într-atîta de bine, că-i o banalitate a le mai repeta. Destul de frumos da ă se spune și atîta: Patria ori partidul o cere. Ce vreți? Cea mai frumoasă fată nu poate da decît ce are.

Arme Leute kochen mit Wasser.

18) *Libido Regnandi vel Dominandi* — dorința nobilă de a domni saŭ a domina, un soiŭ de *ambitio stupida vel insania* (v. No. 10 și 11), care prin mirosul ei amețește și chiar înebunește, și din a cărei pricină se desfac cele mai

4. Vezi Colomnia artistică.

multe societăți, cluburĭ, etc. Cînd aĭ merite, te impuĭ fără să te silești, cum se rîdică fumul în aer și cum plutește pluta pe apă ; cînd te silești, va să zică că ești slab, nu poți, îțĭ lipsesc puterile și meritele, căcĭ altfel te-aĭ opinti[5]) ? Are forma și coloarea scaiuluĭ cu spinĭ, și se înmulțește îngrozitor, ucizînd cu umbra eĭ orĭ-ce altă buruiană. Numaĭ magariĭ pot strabate printrînsa și numaĭ porciĭ o digeră.

19) *Rabies Canina* — furia albă, cu singura-ĭ variație multicoloră : *Furiosa Cupiditas Impendiorum-Ambitionis-Ventris-Discordiis,* adică nobila emulație a discordieĭ, pîntecelui, ambițieĭ, bogățiilor capatate pe nedrept, etc. Plantă de pădure, salbatică, ghimpoasă, cu miros pătrunzător de mistreț saŭ de bursuc, și foșnind puternic din frunzele-ĭ marĭ, la cea maĭ mică adiere.

20) *Impotens Animi Effrenatis* — antica simplitate Socratico-Catoniană cu varietatea: *Silentia rabiosa vel furibunda* — tăcerea filosofică, conform educațieĭ Spartane, adaptată la pedagogia modernă ; de aproape înrudită cu Calomnia Adentatos, nu însă așa de bogată și puternică.

21) *Stolida Cupiditas*, saŭ *Suilla Aviditas,* zisă și *Avaritia Tremula* saŭ cum a numit-o poetul latin : *Amor Sceleratus Habendi,* prozaicește zgîrcenia tremurîndă, ș. a. ș. a.

Toate aceste florĭ, fructe și mirezme le vezĭ de regulă în companie armonioasă, formînd un tufiș des și mărăcinos[6]), prin care cea maĭ blîndă oaie trebuie să-șĭ lase lîna și cel maĭ dibaciŭ esplorator nu poate strabate nicĭ cu ferul nicĭ cu focul.

Imbrățișîndu-se și împletindu-se între olaltă cu rădăcinele, ramurile, craciĭ și cîrceiĭ lor, ele oferă un buchet decorativ nu se poate maĭ potrivit pentru anticamera infernuluĭ luĭ Dante.

Per me si va nella cità dolente,
Per me si va nell' eterno dolore,
Per me si va tra la perdute gente;
Lasciate ogni speranza voi che'ntrate.

5. *Dacă nu ie puterință, ce maĭ chichirez gîlceava ?*
6. Zis : *Ineptiarum Collectanea*; vezĭ Tabloŭ de clasificare, Cap. 9. § 5. C.

„Prin mine treceţi la cetatea de jale, prin mine la durerea veşnică, prin mine la neamul celor perduţi; Părăsiţi pe vecie orĭ-ce nădejde, voĭ cari-ntraţi odată aice“.

Şi privindu-le aşa, sprijinite una de alta, aşa împletite între ele, cum formează un puternic zid de plante, înăduşind orĭ-ce altă năzuinţă prin desimea lor şi periclitînd viaţa prin mirosurile ce le răspîndesc în jurul lor, ca trandafiriĭ din faimoasa vale a trandafirilor, din văile Balcanilor, producînd ciudate armoniĭ prin susurul frunzelor lor, adiate de suflul uşor al patimilor şi slăbăciunilor omeneştĭ, nu te poţĭ opri a nu esclama cu Socrat:

„Cîte maĭ sînt pe lumea asta, de care nu avem trebuinţă! Din ce aŭ maĭ izvorît şi ele dar?“

CAP. VI

Topografia Calomnieĭ Calomnioze

adică pe ce locurĭ creşte.

Ubique locorum.
Unde n'aĭ samanat-o.

Calomnia calomniosa este planta cea maĭ generală de pe faţa pămîntuluĭ, crescînd în orĭ-ce loc, atît prin sate, cît şi prin oraşe. Numaĭ că pe la sate-ĭ maĭ sălbatică, maĭ vînjoasă, cu ţepile şi florile vizibile tare, pe cînd la oraşe-ĭ maĭ fină, exalînd mirosurĭ delicate, şi cu cît oraşul iĭ maĭ populat, maĭ civilizat, cu atîta şi ea-ĭ maĭ rafinată, maĭ delicată, maĭ fină, maĭ bine ascunsă, — că de abea o poţĭ zări după multă obişnuinţă. Şi să nu se creadă că desimea populaţieĭ o striveşte; nu, din contra, iĭ prieşte maĭ bine, şi cu cît iĭ maĭ delicată, maĭ invizibilă, cu atîta-ĭ maĭ tenace, maĭ otrăvitoare. Această generalitate a unuĭ parazit atîta de primejdios şi supărăcios şi atarĭ proprietăţĭ ce are de a-ĭ merge maĭ bine în centre maĭ marĭ,

a făcut pe Jean Jacques Rousseau[1]) să strige omenimei îndesate în orașe: „Fugiți în fundul pădurilor! Respirațiunea omului ie otrăvitoare pentru semenii săi;“ și aceasta-i tot așa de adevărat în senzul moral ca și în cel fizic.

Ea crește apoi în ori-ce mediŭ, până și pe sub altarele bisericilor și pe lîngă tronurile suveranilor. Numai că, cu cît mediul îi mai fin, cu atîta și structura plantei devine mai fină, firele ei mai subtile, lăcomia ei mai rafinată.

Este apoi în firea lucrurilor ca acele Calomnioze ce-s femenine, (vezi cap. 8 genul ei), să difere avantajos de cele masculine printr-o țesătură mai delicată, miros mai patrunzător, iuțală și vioiciune mai mare; pe cînd masculinele-s mai grosolane, mai greoaie, și tocmai prin aceasta își greșesc dese ori efectul și rămîn flămînde și slabe, palide și prăpădite.

Are diferite feliuri de forme, după țările în cari crește, trebuind să se aclimatizeze solului, climei, caracterului, bucătăriei și saloanelor fie-cărei țări in parte. Neamțul îi mai greoiŭ, țara mai răce; Francezul-vioiŭ, Italianul-aprins, Englezul-plin de ceață și morgă, etc. Și apoi alt-fel te dispune țîrul, alt-fel curmala culeasă din copac, alt-fel berea, cartoful, ceaiul, etc. Cu toate că s-ar putea zice că aceleași producte le găsești în toate țările, însă numai în țara de baștină vor crește și vor da roade, cum zice și filosoful: „Numai că mărginirea, nebunia și răutatea omenească, *inde Calomnia*, se arată în fie-care țară sub o formă diferită și aceasta se cheamă apoi: *Caracterul național.* Dacă sîntem dezgustați de un caracter, lăudăm pe celalalt, până cînd o pățim și cu el. Fie-care nație își bate joc de ceialaltă și toate aŭ dreptate. *Barbarus hic ego sum, quia non intelligor illis,* adică: eŭ sînt acel barbar, fiind-că nu sînt înțăles de alții“.

La culmea delicateței ajunge specia *Calomnia docta, sive litteraria,* dacă — adică — ar pretinde cine-va că acest op — unic în felul săŭ — este scris fără spirit saŭ fără sistem[2]), saŭ că este, Doamne ferește, plagiat. Da, am

---

1. Pour lire simplement: Vous êtes *Jean,* vous êtes *Jacques,* vous êtes *Roux,* vous êtes *Sot,* mais jamais *Jean Jacques Rousseau.*

2. *Olioavca* **mea** mă oprește a zice că opul meu nu-i de spirit, vezi Cap. 5, No. 12. Verecundia Schopenhauriana.

plagiat; însă originalele inedite, cari umblă printre noĭ ca niște stafiĭ rătăcitoare, cerșind inmortalizarea prin tipar[3]). Făcîndu-le acest serviciu, aș avea dreptul să contez pe recunoștința lor, dacă ar fi permis a presupune această nobilă virtute — acestor ignobile creaturĭ. Revenons à nos moutons. Această specie, Calomnia docta, crește pe la redacțiunile revistelor literare, prin cluburile pretinse științifice, dese orĭ însă prin locurĭ atît de obscure, în cît nicĭ nu știĭ de unde răsare.

Nul n'aura de l'esprit,
Hors nous et nos amis.

Molière.

Să ne întărim însă spiritul și să ne mîngăiem — față de această universalitate epidemică a acesteĭ ciupercĭ, — cu următorul frumos pasaj: „Micile necazurĭ zilnice se pot privi ca menite a ne ținea deșteptĭ, pentru ca nu cumva, din prea multă tienă, să ni amorțască puterea de a întîmpina nefericirile maĭ marĭ. — Față cu veșnicele supărărĭ, cu *meschinele fricțiunĭ* în raporturile cu oamenii, cu micile înpunsăturĭ, cu necuviințele din partea altora, ș. c. l., trebuie să fiĭ ca Siegfried cel încornorat din povestea germană, adică nesimțitor, să nu le iaĭ în băgare de samă, necum să te turburĭ de ele, ci să le depărtezĭ de tine și să le daĭ în lăturĭ ca pietrele din drum, și să nu cumva să le primeștĭ în cercul reflecțiilor și meditărilor tale“.

Schopenhauer.

Ajută-te, și Domnul te va ajuta.

---

3. *Onoarea D-voastră,* onorate cetitor, mă silește să zic: *Honny soit qui mal y pense*! vezĭ iar No. 12 cap. 5.

CAP. VII.

Ceva despre cultura Calomnieĭ Calomnioze

> Tout gagne à la culture.
> Toate în lume se înbunătățesc, dacă le cultivĭ.
>
> Fata viam inveniunt.
> Soarta îșĭ *urmează* calea eĭ.

Dacă germeniĭ Calomnieĭ, despre cari am vorbit în capitolul germinațiuniĭ s-aŭ transmis organizmuluĭ prin naștere, precum se transmite de pildă scrofulele, sifilisul, atacul și alte bunătățurĭ, pe lîngă bucuria paternă[1]) că progenitura buneĭ semințĭ e garantată, maĭ aĭ și înlesnirea că dezvoltarea eĭ merge cam de la sine. N-aĭ decît s-o încurajezĭ prin exemplele tale vizibile, istorisînd mereŭ la bîrfelĭ. Istoria învăpăiază fragedă imaginațiune și deșteaptă în inimile nobile emulațiunea. S-o fereștĭ apoĭ de vînturĭ contrare, în deosebĭ să calomniezĭ și să înjosăștĭ pe toțĭ aceia carĭ, prin povețe fără spirit și pedepse dobitoceștĭ, ar putea năbuși frumoasa burueană; saŭ întîrzia maturitatea eĭ. Tagma profesorală îșĭ permite deseorĭ astfel de ingerențĭ neligitime; trebue decĭ bine scărmănată la orĭ-ce ocazie.

Dacă însă aĭ a face cu un organizm degenerat, fără curaj, fără dibăcie, cu un nerod, cu un leneș de gură, atuncĭ pune-te pe paciență, însă nu despera; căcĭ bunurile personale, adică: caracterul, deșteptăciunea, dispoziția bună și trupul voinic, cu un cuvînt *mens sana în corpore sano*, (Ju-

1. Asta s-ar zice în englezește: *To enjoy one's self*, adică îțĭ placĭ tu însuțĭ ție, în copilul tău, în care te vezĭ.

venal, sat. X. 356), sînt cele maĭ însemnătoare fericireĭ, maĭ însemnate decît cele materiale, şi decît reputaţia chiar, şi orĭ care altă deşărtăciune omenească în sfîrşit. Şi dacă acestea-s aşa de însămnate, ce parte adîncă din trupul luĭ nu trebuie să facă bîrfirea, minciuna, calomnia, făr'de care nu ar maĭ fi alt-fel copilul tăŭ, idealul visurilor tale ! !

Dans quelque coin du coeur, on a toujours un mensonge,

adică în verĭ-care colţişor al inimeĭ, omul are în totdeauna vreo minciuniţă. Eĭ bine, ţine-te de ea. Orĭ cît de ticălos ar fi acest *spor*, semincioara ie preţioasă. Fiĭ răbdător, cultiveaz-o cu îngrijire, grefează şi regrefează altele, dacă nu se prind cele dintăĭ, şi salută cu bucurie orĭce simptom de germinaţiune. Altoirea reuşită, poţĭ s-o sărbezĭ *en famille* cu covrigĭ, bomboane, prăjiturĭ, must dulce şi alte lucrurĭ dulcĭ la limbă. După aceia urmează ca maĭ sus ; căcĭ cum zice latinul : „Este aşa de uşor şi atît de puţin lucru se cere pentru a descuraja saŭ a înbărbata o inimă setoasă de laude! Şi cine-s maĭ simţitorĭ decît copiiĭ ?“

Spre maĭ mare siguranţă se recomandă următorul procedeŭ, un fel de şcoală fortificătoare de gimnastică linguală.

1) Cînd îţĭ vine lume în vizită saŭ la sendrofie, ie evident că trebuie să fiĭ extrem de politicos, şi n-aĭ nicĭ o autoritate de a-ĭ prescrie copiluluĭ tăŭ ce să vorbească. Căcĭ aşa vrea politeţa, ca într'acest caz să nu fiĭ stăpîn în casa ta. Fiĭ decĭ politicos şi cătră copiiĭ tăĭ şi lasă-ĭ să asculte cu gura cascată tot ce se vorbeşte şi să bîrfeşte între ceĭ marĭ. Dacă-ĭ vezĭ însă că iaŭ chiar parte activă, că se amestecă şi eĭ în converzaţie, bucură-te cu duioşie de această activitate şi strînge-ĭ la sîn, asigurînd societatea că nu se află copiĭ maĭ de spirit decît aĭ tăĭ. Dacă poţĭ, varsă o lacrimă de bucurie ; aceasta te va recomanda şi va face onoare amoruluĭ tăŭ părintesc. Copiiĭ însă se vor încuraja şi li va creşte limba de minune.

Multa gemens multoque animum labefactus amore,
Mumscint tamen Divum insequitur.

Alneida.

2) Fă din copil spion și obligă-l să-ți relateze zi cu zi tot ce a auzit și a văzut, și maĭ cu seamă din școală. Dacă însă îțĭ relatează și ceia ce n-a văzut și n-a auzit, atuncĭ sărută-l, fă-ĭ un cadoŭ și repetează sărbarea de maĭ sus.

Macte, nova virtute, puer; sic itur ad astra!
Deșteaptă în tine o nouă virtute, băete,
ast-feliŭ se ajunge la glorie!

Virgil.

3) Și fiind-că educațiunea numai prin continuitate izbutește,

— de oare-ce dacă lipsește mișcarea, viața dispare; și mișcarea internă trebuie să fie ajutată de cea externă; căcĭ chiar copacilor ca să li meargă bine, trebuie să fie mișcațĭ de vînt, cum zice și fraza: *omnis motus, quo celerior — eo magis motus,* adică: orĭ-ce mișcare, îșĭ îndeplinește cu atît maĭ bine scopul cu cît ieste maĭ iute. —

In timpul cînd este acasă lasă-l printre slugĭ, fă-l confidentul și iscoditorul lor, și pune-l să-țĭ relateze toate faptele și bîrfelele lor, ad litteram. In zilele de sărbătorĭ trimete-l în vizită pe la camarazĭ, prietenĭ, rude și vecinĭ, cu aceeașĭ delicată misiune. Maĭ cu samă prin acest din urmă sistem de cultură, îĭ vor crește frunzele de minune și în curînd va înflori; căcĭ individualitatea sa îl însoțește în orĭ-ce timp și în orĭ-ce loc și așterne coloarea eĭ peste toate întîmplările viețeĭ. Veĭ avea decĭ în el o repetare — perfecționată — a fazelor dezvoltăriĭ tale. Asta ar fi adevărata virtute antică:

Pietas erga liberos.

CAP. VIII.

Genul Calomnieĭ Calomnioze

Was man bestimmt nicht wissen kann,
Siehe man als Neutrum an.

In privința genuluĭ *Calomnia Calomniosa* este o creatură prin excelință ermafrodită, adică unul și acelaș individ întrunește ambele sexe; — precum este de regulă la ființĭ ce se află pe treapta cea maĭ de jos a dezvoltăriĭ lor animale saŭ vegetale, și precum se vede dese orĭ și pe treptele cele maĭ superioare ale viețiĭ, cînd natura în momentul creațiuniĭ face chef. Spre a crea *Calomnia Calomniosa*, glumeața natură a luat toate defectele barbatuluĭ și le-a întrunit, le-a împletit cu ale femeieĭ. Și astfel s-a născut această monstruoasă, — *et après tout* — ridiculă ființă. Văzînd-o — *Risum teneatis amici*?

Se-nțălege că se află indivizĭ la cari un gen sau altul îĭ maĭ bine pronunțat, prevalează pe celelalte și numaĭ dintr-acest punt de videre și, judecînd maĭ mult după tipul exterior, după haină cum s-ar zice, putem sistematiza două genurĭ de Calomnie: *Masculină* și *Femenină*, cari dacă nu-s de-o putere egală, îs totușĭ de-o demnitate egală:

Ubi tu Caius, ego Caia.

Amîndouă aceste genurĭ îșĭ au *onoarea*[1]) lor individuală, socială și sexuală bine hotărîtă prin legĭ și tradițiĭ, cu un cod bine stabilit, cu regule înpărțite pe capitule și paragrafe, în care fie-care mișcare-ĭ maĭ bine determinată decît în cel maĭ minuțios club high-life. Această *onoare*, cu

1. Vezĭ No. 12, cap. 5, Verecundia Sexualis.

care se-nbracă în lipsa uneĭ onoare reale, uneĭ adevărate morale, care ar fi prea fade și prea neînțălese pentru ele, se-nparte, ca peste tot locul, în *onoare masculină și femenină*, cu dispozițiĭ, sentințĭ, procedurĭ și procedeurĭ, maxime, sofisme și obiceiurĭ bine determinate și separate, și formînd în genere morala lor și întreaga lor cultură și educație. Chiar baza acestuĭ codice de onoare constă în a controla și a scormoli tot ce se poate abate de la cele stabilite prin uz și cînd nu maĭ găsește nimic — în a inventa. Conform acestuĭ codice moral de onoare, asociațiile hibride, *concubinajul*, calul lor cel bun de batae, — atît de disprețuit oficialmente în lumea mare și întinsă, atît de legiferat, ocărît, aruncat, de și totușĭ practicat în aceiașĭ lume pe o scară așa de mare, — acest soiŭ de asociație zic, ie foarte întrebuințat de ele, ie pentru dînsele o minunată armă de luptă, una din cele maĭ excelente și maĭ puternice platoșe de fer și camașa fermecată cu care zdrobesc stîncele cele maĭ tarĭ din calea lor. 100 barbațĭ saŭ 10 femei — Calomnioze, bine înțăles — la un loc, nu pot face atîta cît pot un mascul și o femelă *în tovărășie*.

Ce vrețĭ? S-aŭ pătruns bine de morala în vigoare: „Poțĭ face orĭ-ce, poțĭ întreprinde orĭ-ce, numaĭ să nu te atingĭ de cele stabilite, ba încă să le aprobĭ, să le lauzĭ, să te prefacĭ că le urmezĭ“. Așa d. e. poțĭ fi nu numaĭ Turc saŭ jidan, dar chiar ticălos, inmoral, vicios, — te ducĭ la biserică, respecțĭ formele convenționale, orĭ cît de stupide ar fi ?— Eștĭ moral, detreabă, creștin, ortodox. Poțĭ să aĭ amanțĭ, amante, numaĭ să n-aĭ pretenția de a impune pe vre-una ca nevasta ta, fără blagoslovenia bisericeĭ. Poțĭ să furĭ, dar cu forme legiuite. Poțĭ chiar și ucide, dar tot legiuit — în duel. Susțiĭ prejudițiile și formele existente ?—Aĭ avere, rangurĭ, merite și decorațiĭ țĭ se acordă și poțĭ face ce vreĭ, cu învoirea tacită a societățeĭ. Eștĭ liber, ca sluga care abuzază de stăpînul săŭ. Vreĭ din contra să fiĭ liber în realitate, să-țĭ ieĭ singur aceleașĭ drepturĭ, de cari se bucură toțĭ, cu condiția de a nu le recunoaște în public, vreĭ să înfrunțĭ opinia publică ? — Eștĭ criminal, imoral și ceia ce-i maĭ răŭ — strivit. Iată morala.... Calomniozelor.

Să revenim. Atîta țin ele la această *onoare*[2]), la acest

---

2. Id. 5, 12, Verecundia Sexualis Schopenhauriana.

codice, că în nicĭ o lume și în nicĭ un timp nu s-a văzut lege maĭ strict observată, obiceiurĭ maĭ cu sfințenie urmate. Și chiar splendidele creațiunĭ ale marilor maiștri, *Shakespeare* (Othelo și Povestea de iarnă) și *Calderon* (Doctorul onoareĭ sale și Pentru rușine ascunsă — răzbunare ascunsă), îs palide pe lingă caracterul splendid al unor tipurĭ din clubul high-life al Calomniozelor.

Observînd, numaĭ în general, că sexul cel slab este în unile lucrurĭ foarte tare, las chestia — care din ele dispune de o armată maĭ numeroasă de combatanțĭ, adică de gurĭ a tot mîncătoare — înadins nehotărîtă. Nu doară că n-aș fi făcut studiĭ îndestul de solide și adîncĭ și întraceastă chestie, ci — de ce să n-o mărturisesc pe față, cu inima și fața curată — din pură malițiozitate.

S-aŭ văzut adică dese-orĭ născîndu-se din chestiĭ lasate deschise de învățațĭ, adevarate rezboae, și astfel este posibil, ca și din chestia mea să se ațițe o luptă crîncenă pentru heghemonie între ambele puterĭ calomniale. Și ce ar maĭ fi, dacă mi-ar face Dumnezeŭ grația, să le văd căzînd în curse mutuale și perind toate în această sfîntă luptă, pentru o sfîntă cauză, pe care ele o cred a lor, saŭ înghițindu-se deodată, una pe alta, ca cele 12 rațe din Leyden! Aș muri și iar aș învia de plăcere! Știțĭ povestea celor 12 rațe din Leyden? — Un neguțător cumpărase odată douăsprezece rațe de la un țăran și le închise peste noapte la sine acasă. Rațele mîncăcioase cum sînt, unsprezece din ele mîncară pe a două-spre-zecea; apoĭ zece pe a unsprezecea, apoĭ nouă pe a zecea, și așa maĭ departe, pînă nu maĭ remaseră decît două. Maĭ mîncă apoĭ prima pe secunda, și acuma este evident că, prin această operațiune devorantă, rața rămasă avea în stomacul eĭ pe toate celelalte unsprezece.

Acest exemplu hazliŭ despre voracitatea rațelor, adus publiculuĭ cu toată seriozitatea de un jurnal belgian în spre secolul nostru, făcu mare senzație la prima cetire, până ce lumea își veni în fire și izbucni întrun rîs homeric, într-un hohot european. De-atuncea datează expresiunea de *Canard*, *Zeitungsente*, pentru minciunile de senzație ale gazetarilor.

Privind apoĭ cîmpul de bătae și asigurîndu-mă că n-a maĭ rămas nicĭ o *Calomnioza*, li-aș rîdica la toate un mo-

nument rostrat, — adică ornat cu gîturĭ și ciocurĭ de rațe și de gîște, — precum eraŭ corăbiile antice, saŭ precum sînt și azĭ săniile Sașilor din Bistrița Ardeleană, cu următoarea inscripție:

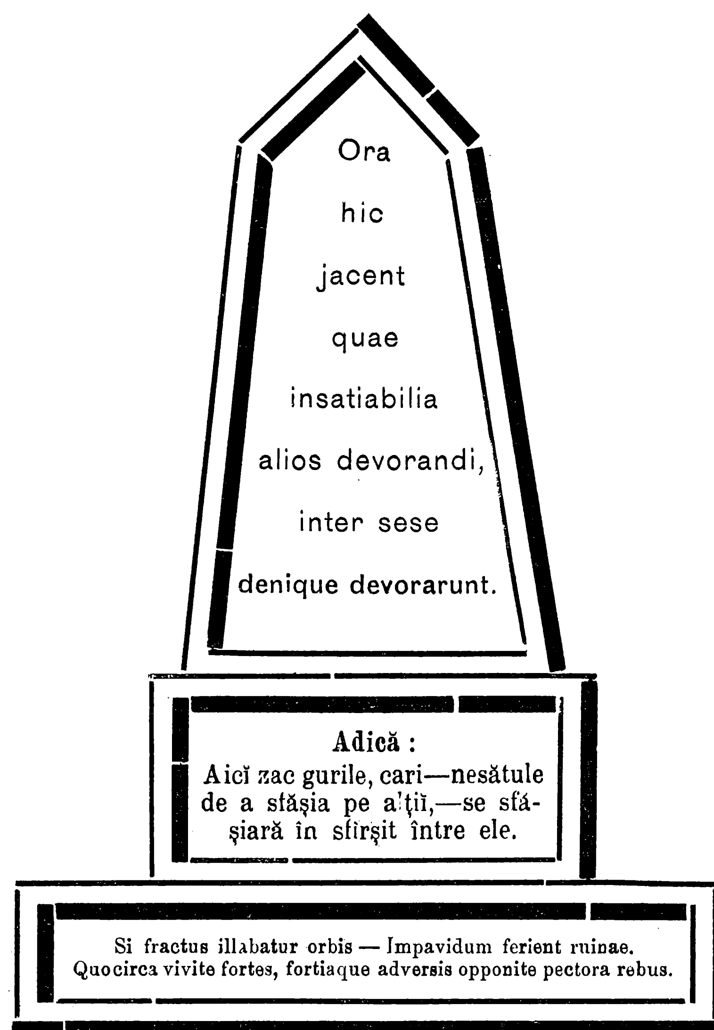

adică: „Și de s-ar nărui tăria ceruluĭ, neînspăimîntat l-ar izbi ruinele. De aceia să trăițĭ cu tărie și să punețĭ

piept contra greutăţilor" — dat fiind că ori-ce inscripţie se adresază celor vii — mîngîindu-i şi înbărbătîndu-i, iar pe cei morţi numai lăudîndu-i.

Şi ca să complectez acest tabloŭ funebru — saŭ mai bine zicînd această comedie funebră, să vă daŭ aici „*Visul lui Byron*"[3], o capod'operă de fantazie şi de grozăvie.

„Am visat — dar visul părea cam aievea. Luminătorul soare se stinsese şi stelele rătăciaŭ în bezna veşnicu-

---

3. *Lord Byron* (George Noël Gordon., *Ceteşte Bairon*) celebru poet englez, s-a născut la Londra în 1788 şi a murit la Missolonghi, în 1824. Era din o familie foarte veche, dar avea moravuri foarte neregulate şi caracter violent. Era nespus de inteligent, avea cea mai simpatică şi drăguţă figură cu putinţă, şi a învaţat foarte mult şi foarte bine. Schiopăta puţin. Universitatea a făcut-o la Cambridge. In 1807 apare cea dintîi lucrare: *Ceasuri de plăcere*, care — de şi slabă — arăta un mare talent. Revista de Edimburg luîndu-l la refec, el scrise satira: *Barzi Englejî şi gazetari Scoţienî* prin care-şi varsă mînia pe toţi, dar de care-i păru răŭ mai tîrziŭ. In 1809 plecă în călătorie. Umblă prin Portugalia, Spania, Grecia, Turcia şi în 1812 dădu lumei celebra; *Pelerinajul lui Childe Harold*, care minună lumea şi-l puse imediat în fruntea poieţilor. Apărură apoi; *Ghiaurul*, *Logodnica din Abydos*, *Corsarul*, *Lara*, prin cari deveni idolul publicului. Se căsători, dar după un an nevasta sa îl părăsi, ceia ce-l plictisi pe poiet şi făcu o rea impresie în lume, care-l trata de nebun şi stricat. Atuncî dădu el: *Asediul Corintului* şi *Parisina* în 1815, prin care-şi arată geniu-i strălucitor şi plenitudinea facultăţilor sale. Adînc rănit în suflet, părăsi Anglia, pentru a nu se mai întoarce viŭ în ea şi se duse în Italia, unde se dădu cu totul petrecerilor. De acolo dete el la lumină: *Prizonierul din Chillon* (Elveţia), *Manfred*, *Plîngerea lui Tasso*, 1816 şi *Beppo* 1817; apoi: *Mazeppa*, *Don Juan*, *Marino Faliero*, *Sardanapal*, *Cei doi Foscari*, *Werner*, *Cain*. Abuzurile îl perdură, şi el văzu singur decăderea sa. Se aruncă în politică, dar nu reuşi. Atuncî se duse în Grecia, unde era războiul pentru independenţă, 1822. Veni la Misolonghi şi începu organizarea luptei cu o rară energie şi un strălucit bun simţ. Dar îi lipseaŭ puterile. Atins de frigurî, în 9 April, muri în ziua de 19 April. Europa întreagă plînse de durere, şi lumea jăli mult poetu-i favorit. Fu adus în Anglia. El a întrodus epopea lirică şi elegia, şi un deosebit caracter plictisit, obosit în căutarea fericirei prin nouri, care se chiamă *caracter Byronian*. A mai scris: *Visul*, *Profeţia lui Dante*, *Blestemul Minervei*, *Cerul şi Pămîntul*, etc. După moarte i s-aŭ publicat şi *Scrisorile* şi *Memoriile* sale, capod'opere de stil.

luĭ văzduh. Ele n-aveaŭ raze și calea nu-șĭ vedeaŭ. Iar pămîntul rece, orb și înegrit, se clătina în văzduhul fără lună. Dimineața venea și trecea, și venea din noŭ, și de ziuă nu se maĭ lumina. Ca să gonească întunericul, oamenii dădură foc pădurilor: din ce în ce ele cădeaŭ, tulpinele pîlpîiaŭ, se stîngeaŭ trosnind, și bezna se lățea din noŭ. Eĭ trăiaŭ în jurul acestor focurĭ de noapte și tronurile, palatele crailor încoronațĭ, colibele, locuințele tuturor, se mistuiră în flacărĭ, gonind negreața nopțiĭ. Eĭ aprinseră orașele și stătiaŭ roată în jurul caselor, ce se mistuiaŭ; și căutaŭ unul spre altul, vrînd să se maĭ vadă odată. Frunțile lor, sub astă lumină desnădăjduită, luaŭ înfățișărĭ diavoleștĭ, cînd lumina flacărilor bătea în fața lor. Uniĭ trîntițĭ la pămînt, îșĭ coperiaŭ ochiĭ și lăcrămaŭ. Alțiĭ zimbeaŭ țiindu-șĭ barba cu mînile încleștate. Alțiĭ zoriaŭ în colo și-ncoace, hrănind para rugurilor lor; înălțaŭ ochiĭ, cuprinșĭ de spaima nebunieĭ, spre cerul posomorît, giulgiul uneĭ lumĭ moarte, și din noŭ se trîntiaŭ la pămînt, blăstămînd, scrîșnind din dințĭ și urlînd. Paserile sălbatice țipaŭ, și îngrozite cădeaŭ fîlfîind din aripele ce nu li maĭ slujiaŭ. Sălbătăciunile cele maĭ fioroase veneaŭ îmblînzite și tremurind, șerpiĭ se strecuraŭ și se încolătăciaŭ prin mulțime, șuerînd; eĭ nu maĭ mușcaŭ. Oameniĭ îĭ ucideaŭ ca să se hrănească. Războiul care încetase de la o vreme, se încinsese din noŭ; îșĭ cumpăraŭ hrana cu sînge, și cu toțiĭ posomorițĭ se îndepărtaŭ uniĭ de alțiĭ, mîncînd în întuneric. Dragoste nu se maĭ încăpea; un singur gînd cuprindea pămîntul, gîndul morțiĭ, al morțiĭ fără glorie și colțiĭ foameĭ li sfășiea măruntaele. Oameniĭ muriaŭ și hoiturile nu se-ngropaŭ; slabiĭ le mîncaŭ între dînșiĭ. Chiar cîniĭ se năpusteaŭ asupra stăpînilor lor,—toțĭ, afară de unul, și acesta credincios leșuluĭ, goni prin urletele sale pasările, fiarele și oameniĭ hămisițĭ,—păn ce foamea îĭ strînse de gît, pîn ce morțiĭ carĭ cădeaŭ stîmpăraŭ foamea slabelor lor fălcĭ. El nicĭ nu-șĭ căta hrană, gemea jalnic și neîntrerupt, hămăia des și sfîșiitor, lingînd mîna ce nu-l maĭ mîngîiea; — ast-fel muri. Treptat, treptat, foamea înghiți omenirea; numaĭ doĭ oamenĭ maĭ rămăseseră într-o mare cetate și aceia eraŭ dușmanĭ. Eĭ se întîlniră maĭ morțĭ lîngă sfărămăturile unuĭ altar unde se adusese o grămadă de odăjdiĭ, pentru întrebuințărĭ profane. Eĭ le strînseră și,

tremurînd, cu recele lor mînĭ de scheleturĭ, scormoliră cenuşa rămasă şi slaba lor suflare căta s-o învieze şi se aprinse o flacără de-ţĭ era maĭ mare mila. Apoĭ după ce lumina împrăştiind întunericul, eĭ ridicară ochiĭ şi cătară unul la altul, se văzură, răcniră, şi căzură morţĭ. Muriseră de spaima groazniceĭ lor înfaţişărĭ".

după **Gherea** *Critice v. I.*

Va urma.

Dr. KONRAD RICHTER

Gerhard Hauptmann [1])

Presupun că D-voastră de abia vețĭ fi auzit numele poetuluĭ despre care am de gînd să vă vorbesc. Pe cînd în sala aceasta ațĭ cinstit cu presența d-voastră deja maĭ multe conferințe asupra unor materiĭ din literatura franceză, pe care, ca să zic așa, le-ațĭ propus d-voastră înșușĭ conferențiaruluĭ, prin faptul că cunoșteațĭ din saloane, din ziare, ceĭ maĭ mulțĭ poate din propria lor citire, piesa și autorul despre care era să fie vorba, eŭ mă înfățoșez înaintea d-voastră cam sfiios, purtînd după părerea mea în mînĭ o piatră nestimată, dar neștiind cum să fac ca să v-o descopăr și ca să v-o arăt sub lumina cea maĭ priincioasă, căcĭ *aceasta* ar trebui, de oare-ce un lucru necunoscut și noŭ se judecă după cea d-întăĭ impresie. Dar dacă d-voastră, după educația politică și literară ce ațĭ avut, firește cunoaștețĭ și stimațĭ maĭ cu seamă producțiunile literare ale unuĭ popor, cu care vă leagă o limbă înrudită și amintirĭ a unor simpatiĭ vechĭ, eŭ un German, vra să zică fiŭ al unuĭ popor, care cel puțin are un merit literar de a fi cel maĭ nepărtinitor în privința literatureĭ și de a fi prețuit întrecut și de a prețui tot încă, poate chiar peste măsură, literatura franceză, eŭ am dreptul a vă asigura că limba mea părintească afară de Schiller și Goethe, cu care profesoriĭ de nemțește vă *plictisesc* la școală, are și alțĭ reprezentanțĭ, scriitorĭ modernĭ, care după convingerea mea cît despre

1. Conferință ținută în amfiteatrul Liceuluĭ Costachi Negruzzi în anul școlar 1898—99.

stil și originalitate, *nu staŭ în urma* poeților actualĭ nicĭ aĭ unuĭ altuĭ popor. Și chiar socotesc ca o datorie pentru mine să năzuesc, cu slabele mele puterĭ, a apropia de cunoștința și de judecarea d-voastră comorile sufleteștĭ ale neamuluĭ meŭ; numaĭ în chipul acesta pot spera de a răsplăti care-cum ospitalitatea cu care ne găzduițĭ în frumoasă țară a D-voastră.

N-aŭ trecut încă zece anĭ, de cînd numele luĭ Gerhard Hauptmann era tot așa de necunoscut în Germania cum este astă-zĭ necunoscut de d-voastră. Era în ziua de 28 Octombrie 1889. O societate literară învitase pe membriĭ săĭ, scriitorĭ, criticĭ, studențĭ și diletanțĭ, la o reprezentație de dimineață în teatrul cel maĭ noŭ și cel maĭ elegant de la Berlin, care, cum se anunța chiar în numele nașuluĭ săŭ celuĭ maĭ harnic luptător dintre toțĭ mariĭ poețĭ germanĭ teatrul luĭ Lessing,— se îndatorise a adăposti producțiunile moderne de o valoare artistică, neprimite de directoriĭ prea prudențĭ aĭ vechelor teatre. Afară strălucea soarele limpede și înviorător al uneĭ frumoase zile de toamnă; înăuntru pe scenă treceaŭ în șir tablourile cele maĭ urîte și cele maĭ murdare ale uneĭ piese, a căreĭ titlu era *Inainte de răsăritul soareluĭ*, și publicul, lumea cea maĭ cultă și de samă în chestiunĭ estetice a Berlinuluĭ, însoția această representație cu un aplaus și hohot, cu șuerăturĭ și tropote din picioare ne maĭ pomenite, incît unul dintre D-voastră, ajuns din întîmplare la această petrecere de Duminică, și-ar fi făcut o ideie stranie de chipul nostru nemțesc de a gusta o operă de artă și de sigur nu și-ar fi făcut de loc o ideie despre conținutul și valoarea drameĭ reprezintate. Din act în act creștea zgomotul, cuvintele actorilor eraŭ întrerupte de strigăte ironice, și cînd pe scenă în fine chiemâ cine-va o moașă și se sculâ în sală un cunoscut medic și ziarist și rîdică un instrument chirurgic, pe care părea că are de gînd să-l asvîrle în actorĭ, se născu un vuet îngrozitor, și de abia putu piesa să se joace până la sfîrșit. Imĭ aduc aminte și astă-zĭ cu ce pasiune am urmat eŭ, ca tînăr student, rapoartele ziarelor asupra acestor întîmplărĭ, criticele lor și procesul intentat mediculuĭ de către societate. Se înțelege că de atuncĭ numele luĭ Gerhard Hauptmann fu

cunoscut de toată lumea, căcĭ tot-deauna duşmănia înverşunată este reclama cea maĭ bună. Omul huiduit în ziua aceia, este acela pe care-l vi-l înfăţoşez astăzĭ ca cel maĭ mare poet actual al Germanieĭ, şi din fericire astăzĭ el nu maĭ are nevoe de reclamă şi de procese. In timp de zece anĭ, el a creat alte piese, care se socotesc de capodopere ale literatureĭ dramatice şi şi-aŭ găsit drum în toate capitalele cultureĭ moderne.

Gerhard Hauptmann s-a născut în 15 Noembrie 1862 în Obersalzbrunn, un orăşel cu ape minerale, unde tatăl luĭ era otelier. Acolo trecu şcoala primară, dar apoĭ, cînd la liceul din Breslau nu arăta toemaĭ prea mare aplecare pentru învăţătură, fu dat la ţară, ca să se facă agricultor. După puţin timp, se întoarse iarăşĭ la Breslaŭ şi întră la şcoala de bele-arte să înveţe sculptura. Nicĭ acolo nu găsi ce căuta; se înscrise pe urmă ca student la universitatea din Jena, şi nemulţumit de toate încercările sale, plecă într-o călătorie maĭ mare în Spania şi Italia. Reîntors, se însură la două-zecĭ şi doĭ de anĭ, şi averea nevesteĭ îl scăpă pentru tot-deauna de grijile băneştĭ. Incă odată se apucă de sculptură; dar o boală grea îĭ dădu ocazia de a se gîndi maĭ serios la darurile sale fireştĭ, şi din ast-fel de reflecţiunĭ se născu hotărîrea de a se deda cu totul talentuluĭ săŭ poetic. Se duse la Berlin, centrul vieţeĭ literare, şi de acolo era să se răspîndească renumele săŭ în lume,

O poezie epică cu multe alegoriĭ şi de o filozofie pesimistă, ca şi un volum cu două novele, trecură nebăgate în samă de acelaş public, care deodată fu aşa de adînc mişcat, prin cea dintîiŭ dramă al tînăruluĭ autor, intitulată *Vor Sonnen-Aufgang*,—Inainte de răsăritul soareluĭ. Pentru a înţălege faptul acesta, să căutăm a pătrunde înţălesul pieseĭ.

Un agitator socialist, cu numele Loth, vine într-un sat din Silesia pentru a vedea cu ochiĭ săĭ, starea economică şi morală a ţăranilor. Din întîmplare găseşte acolo pe un amic al săŭ din tinereţe, Hofmann, care prin căsătoria cu fiica celuĭ maĭ bogat sătean, a întrat într-o familie de beţivĭ şi senzualĭ, încît şi la dînsul s-aŭ desvoltat toate însuşirile egoiste şi scîrboase ale natureĭ sale. Intr-un şir de scene de un realizm extra-ordinar, vedem

înaintea ochilor noştri pe toţî membriĭ acesteĭ familiĭ, pe socrul luĭ Hofmann, mereŭ beat fără simţire; pe a doua femeie a acestuia, fudulă şi plină de deşărtăciune ; pe un idiot de vecin, cu care ia stă în legăturĭ imorale ; pe Hofmann singur, care îĭ întrece pe toţĭ prin iscusinţa de a-şĭ ascunde adevăratul săŭ caracter mojic, sgîrcit şi senzual sub o mască făţarnică de eleganţă şi amabilitate. Femeia luĭ Hofmann nu apare pe scenă, fiind aproape de facere. Dar sora eĭ Elena este singura fiinţă, care în mijlocul atîtor înjosirĭ, şi-a păstrat sufletul şi trupul curat, şi simte dorul de o existenţă maĭ nobilă, maĭ omenească. Nimic maĭ natural decît că ia să vadă pe mîntuitorul eĭ în Loth, care nu bea rachiŭ, despreţueşte luxul, vorbeşte în contra imoralităţeĭ şi făţarniciei bogaţilor, întreabă şi sfătueşte pe ceĭ săracĭ. După ce, în cele dintăĭ treĭ acte, ni s-a desfăşurat înaintea ochilor toată mizeria intelectuală şi socială a satuluĭ, actul al patrulea ne desvoltă caracterul Eleneĭ. Sub influenţa cuvintelor luĭ Loth, ea s-a lepădat de orĭ-ce băutură, şi cînd agitatorul declară, că femeia cu care el ar putea să-şĭ lege viaţa, trebue să-ĭ mărturisească cea dintăĭ iubirea eĭ, Elena nu maĭ decît face şi aceasta. Ea nu vrea să piardă pe singurul om adevărat ce a întîlnit în viaţa eĭ. Aceste scene, de o nevinovăţie uimitoare, ne încîntă, în mijlocul descrieriĭ uneĭ lumĭ rude şi perverse, şi aicĭ fie-care trebuie să recunoască că are de a face cu opera unuĭ poet. Cel din urmă act dă o dezlegare stranie. Apare un al doilea amic al luĭ Loth, care şi el şi-a găsit refugiul în acest sat, ca medic, şi descopere luĭ Loth starea desperată a familieĭ Eleneĭ, care e otrăvită şi condamnată prin beţie *ereditară*. Atuncĭ Loth convins, că un om modern şi raţional n-are voie să producă decît copiĭ sănătoşĭ, renunţă a lua în căsătorie pe Elena, şi pe cînd aceasta, într-o presimţire dureroasă ajută pe sora eĭ bolnavă, el esă pe furiş din casă. Acest deznodămînt, printr-un motiv medico-sociologic, cum bătrînul Ibsen ar putea să-l trateze, este slăbăciunea pieseĭ. Fuga agitatoruluĭ este o mişelie faţă cu biata fată, care se încredea în el. Ar fi fost datoria aceluia care ne-a fost înfăţoşat la început ca propovăduitorul uneĭ noue umanităţĭ, să o mîntuiască din peirea sufletească şi trupească. Aşa cum este eroul pieseĭ, dacă

îmĭ permiteţĭ să mă servesc de acest cuvînt, ne apare ca un palavragiŭ deşert şi îngînfat, ale căruĭ fapte nu corespund vorbelor sale, ca un vorbareţ fără forţă morală, fără cinste şi simţire. Căcĭ chiar dacă după principiile sale nu este în stare a lua pe Elena, n-ar fi obligat să-o scoată din corupţiunea şi infecţia societăţiĭ în care a găsit-o? In descrierea destrăbălăriĭ şi mizerieĭ sociale a izbutit minunat poetul; dar şi Zola şi Tolstoĭ ne dăduseră de mult ast-fel de scene în mare perfecţiune, şi figura unuĭ Pierre, pe care Zola a creat-o de curînd ca tipul mîntuitoruluĭ social, care din visurile rătăcite despre o nouă fericire a omenireĭ, ajunge în fine a căuta realizarea eĭ în cercul strîmt al proprieĭ sale existenţĭ, a scăpat luĭ Hauptmann. Aşa dar rămase piesa Vor Sonnenaufgang, pentru noĭ, o încercare de a transplanta pe scenă realizmul reînviat al arteĭ moderne, o încercare neizbutită, dar care negreşit dădu pe faţă marele talent al autoruluĭ, chiemarea luĭ de a dezlega problema uneĭ arte dramatice, a căreĭ stil ar corespunde nevoilor şi aspiraţiunilor timpuluĭ nostru, modern şi eminamente social.

Două alte piese, *der Friedensfest*, Impăcarea de la Crăciun şi *Einsame Menschen*, Oamenĭ singuratecĭ, care urmară în 1890, nu satisfăcură aşteptările publiculuĭ. Şi lucru firesc: în cea dintăĭ, descrierea uneĭ familiĭ depravate nu maĭ era nimic noŭ; sfîrşitul dezolat, neputinţa uneĭ împăcărĭ a acesteia, cu o familie sănătoasă şi voioasă, nu arăta nicĭ un progres în vederile filozofice şi estetice ale tînăruluĭ autor; de perfecţia psihologică, la care ajunsese el acuma, puţin îĭ păsa lumeĭ. A doua piesă pomenită, mie personal mi se pare a fi cea dintăĭ operă coaptă a poetuluĭ; dar arta, psihologia persoanelor sînt încă prea intime pentru a se putea impune gustuluĭ mulţimeĭ. Un tînăr învăţat s-a retras cu nevasta luĭ într-un mic oraş, aproape de Berlin, pentru a săvărşi acolo o lucrare ştiinţifică. Din întîmplare intră o tînără studentă ruscă în casa luĭ, e poftită să rămîie maĭ mult timp, şi pentru întăia dată Iohannes Vockerath simte că o fiinţă omenească împărtăşeşte interesele sale, pe cînd femeia luĭ şi părinţiĭ eĭ evlavioşĭ îl consideră ca un rătăcit, care cere grija şi iubirea lor, dar cu gîndurile căruia nu staŭ în nicĭ o legătură. Şi aşa, după cum el nu poate să înţe-

leagă primejdia relațiunilor sale cu străina, femeia luĭ nu este în stare a suferi apropierea și superioritatea acesteia; se înbolnăvește de o gelozie ascunsă, și cînd Rusca la îndemnul părinților pleacă, Iohannes se aruncă în lacul de sub balconul caseĭ. Slăbăciunea nervoasă a luĭ Iohannes, simplicitatea și amabilitatea neveste sale, mărginita evlavie și onestitatea părinților eĭ, hărnicia și sănătatea mentală și corporală a studenteĭ, căreia nu-ĭ lipsește de loc accentele femeieștĭ, ne sînt înfățoșate într-un chip viŭ și cu mare plasticitate, poetul nu maĭ jertfește caracterele sale tendințelor moderne. Pentru întăia dată este numaĭ vieața omenească pe care a vrut și a izbutit să o puie înaintea ochilor noștri.

Dar și în această piesă, se simte încă aplecarea autoruluĭ, de a face din una dintre persoanele sale un fel de eroŭ. Cu toate că după titlu, și Ana Wohl studenta și Iohannes Vockerath învățatul ar fi oamenii ceĭ neînțălești, ceĭ singurateci. Cel din urmă ne apare ca persoană tragică, și de oare-ce nu se vede pe față însemnătatea luĭ științifică, nu ne poate fi prea milă de dînsul, și rezultă în fine o discordie între aparatul tragic și omul slab și mic, care are nevoie de dînsul ca să disparǎ. Progresul pe care Haptmann putea să-l facă, era să ajungă la objectivitatea, cu care ceĭ maĭ marĭ poețĭ privesc de sus persoanele lor. Acest progres îl găsim în următoarele două drame, tot-odată și cele dintîĭ, care aŭ avut pînă astă-zĭ un succes durabil: *Collegul Crampton* și *Die Weber*, Țesătoriĭ. Lucrate în acelaș timp, cea dintăĭ a fost reprezentată în 1891, a doua, oprită maĭ mulțĭ anĭ de cenzura poliției, numaĭ în 1897. Mi-aduc aminte, că în anul 1896 și aicĭ în Iașĭ. Țesătoriĭ aŭ fost reprezentanțĭ de o trupă nemțească; dar regret că, din traducțiunea proastă ce s-a publicat în limba romînă, nu vă puteți face o ideie justă asupra eĭ. Să ne ocupăm maĭ de aproape cu amîndouă aceste piese.

Crampton este profesor de pictură într-un oraș maĭ mare din Silesia. Și el ne prezintă tipul omuluĭ neînțăles de femeia luĭ, pe care și-a adus-o în casă dintr o familie nobilă și bogată Dar iată progresul pe care l-a făcut poetul: pe cînd Iohannes Vockerat avea pretențiunĭ tragice, Crampton e pus sub lumina comedieĭ; nu ni

se cere ca să-l admirăm, și de aceia putem să-l compătimim. El care acasă nu găsia fericirea și interesul pentru operile sale artistice, s-a retras în sine, s-a dedat bețieĭ și, păstrînd credința în geniul săŭ, a căzut din ce în ce maĭ jos, neputînd să-șĭ strîngă puterile pentru săvîrșirea atîtor tablourĭ începute. Așa îl vedem în actul I; crîșmarul nu maĭ vrea să-ĭ dea băutură pe împrumut; pedelul academieĭ îșĭ bate joc de dînsul, căcĭ ie dator și luĭ; fiica sa favorită Gertruda care din întreaga familie n-a încetat să iubească pe tatăl eĭ, îl recomandă cu stăruință grijeĭ unuia dintre școlariĭ luĭ, care e dat afară din academie, pentru că a bătut pe pedel, și în mijlocul dispreţuluĭ obștesc saŭ a uneĭ cruţărĭ bine-voitoare, Crampton singur, nervos, cu o veselie silită, fără grijă ca un copil, îngînfat de un renume de mult trecut, încredințat că ducele care și-a anunţat vizita la academie, nu vine decît pentru dînsul, înghițînd pe furiș cîte un pahar de vin saŭ de bere, în fie-care vorbă tot spirit. și cînd se crede neobservat—slab, gemînd, neputincios. Ducele vine la academie; Crampton însă îl aștepta de geaba, căcĭ fără știrea luĭ decretul de destituire a luĭ e iscălit, și la el acasă s-aŭ pus pecete pe tot mobilierul în numele creditorilor. De odată el află tot, plecarea ducelui, fuga nevesteĭ, destituirea. După cel dintăĭ acces de mînie, el cade pe canape, plîngînd și suspinînd ca un copil. De-odată i-a venit conștiință cît de rău stă, și spune către Gertruda: cînd îțĭ va spune în viitor cine-va: cinstește pe tatăl tăŭ pe mama ta, să știĭ că tatăl tăŭ nu merită nicĭ o cinste. Pe fată o trimite după mamă la boeriĭ bogați; el pleacă cu bătrînul și credinciosul săŭ servitor pe strade, ca unul ce nu maĭ are casă, nu maĭ are rude. In actul al treilea, găsim pe Gertruda în familia aceluĭ școlar al profesoruluĭ, a luĭ Max Strähler. Ea n-a vrut să plece îngrijită de existenţa tatăluĭ eĭ, învinovățind pe mamă de toate neînțălegerile, de toată mizeria. Dar bunicul o cere; fratele tînăruluĭ artist, un neguțător bogat, și sora luĭ o adăpostesc, și nu vor să o lese. Max îșĭ face un atelier și cumpără toate lucrurile din atelierul desființat al luĭ Crampton; fratele săŭ Adolf îșĭ bate joc de dînsul, văzînd prea clar că el s-a înamorat de tînăra copilă, dar în acelaș timp

se sileşte foarte mult a afla locuinţa profesoruluĭ. Actul al patrulea ne conduce acolo; într-o odăiţă a uneĭ crîşme şade Crampton, fumînd, bînd, la joc de cărţĭ, pe cînd nimenea nu ştie unde se află. Crîşmarul îl tolerează, pentru că spiritualul beţiv îĭ atrage lume în crîşmă; chelneriţa îĭ plăteşte băutura cîtă cere el, din propria eĭ pungă, pătrunsă de o afecţiune stranie pentru originalul şi nefericitul om. Nişte zugravĭ de odăĭ vraŭ să-l angajeze ca tovarăş; studenţĭ de pictură staŭ cu dînsul, căcĭ el ştie să-ĭ amuzeze cu znoave şi istoriĭ din Boccacio. Aicĭ intră Max condus de Söffer, şi cu multe precauţiunĭ, sub pretext că fratele luĭ îl roagă să-ĭ facă un portret al suroreĭ sale, izbuteşte să-l scoată de acolo. Tocmaĭ cînd s-aŭ logodit Max şi Gertruda, vine Crampton, intră în atelierul care seamănă în totul cu acela pe care îl avuse el la academie, se supără straşnic de obrăznicia tînăruluĭ care, după cum crede, vrea să-l imiteze; se împacă uşor cînd i se oferi ca să-l inchirieze, şi e ameţit de bucurie, cînd îl îmbrăţoşează pe neaşteptate fiica sa şi îĭ cere consimţirea sa la logodnă. Bine cuvîntarea mea coastă doĭ banĭ, se ironizează el pe sine singur. Dar de acum înainte, Max, avem să urmăm ca doĭ robĭ.

Aşa cel din urmă sunet al acesteĭ piese este un acord de nădejde, de filantropie. Poate mîntuirea beţivuluĭ artist nu maĭ este cu putinţă; dar poetul ne dă drumul cu speranţa, că grija oamenilor bunĭ, iubirea copiilor săĭ îl vor îndrepta, vor deştepta în el toate puterile adormite ale omuluĭ saŭ ale artistuluĭ. Nicĭ o tendinţă, nicĭ o frază: iubire activă ca leacul suferinţelor, patimelor şi slăbăciunelor omeneştĭ, asta este învăţătura saŭ maĭ bine făgăduinţa acesteĭ drame. Şi ce lume de oamenĭ sănătoşĭ, veselĭ, bunĭ, împrejurul acestuĭ Crampton! Nu pot să vă descriŭ, cu săracele mele cuvinte, bogăţia caracterelor, aspiraţiunilor şi simţimintelor lor. Acest neguţător, un bon vivant, tot-deauna cu chef, binevoitor, practic; sora luĭ, blîndă, amabilă; tînărul pictor, entuziasmat, idealist, admirător al vechiuluĭ săŭ profesor, uşor îndrăgostit de fiica luĭ, fără grijă de viitor, ca şi cum ar trebui negreşit ca acesta să fie al luĭ; fata luĭ Crampton, copilă drăgălaşă, ca o floare mulţumită de o rază de soare, dreaptă, cuminte, harnică, ca singură ca un soare

cald în viața tatăluĭ; acest servitor bătrîn, credincios ca un cîne; aceștĭ colegĭ, studențĭ, zugravĭ, crîșmarĭ și fel de fel de oamenĭ: oglindă perfectă a uneĭ lumĭ, a uneĭ vieță privite cu ochiul înțălept al mareluĭ poet: într-adevăr, aicĭ avem cea dintăĭ piesă clasică a luĭ Hauptmann, și sînt încredințat, dacă d-voastră ațĭ asista la o reprezentație executată de bunĭ actorĭ, fără a înțelege un singur cuvînt, ațĭ simți suflarea vieţeĭ în aceștĭ oamenĭ, suflarea frumuseţeĭ uneĭ adevărate poeziĭ.

Este un semn caracteristic pentru însemnătatea unuĭ scriitor: cel mediocru se va repeta mereŭ, par-că lucrează ca un meseriaș care a învățat o singură meserie; cel într-adevăr mare, un Shakespeare, un Goethe, se urcă și se coboară pe scara graiuluĭ săŭ; o operă nouă nu samănă nicĭ odată cu cele precedente, surprinde asemenea și amicĭ și protivnicĭ, și contrazice toate așteptările. Cine s-ar fi așteptat după Collegul Crampton la Țesătoriĭ! După această comedie a slăbăciunelor omenireĭ, la o ast-fel de zguduitoare tragedie a mizerieĭ omeneștĭ? Și în toate aceste, amîndouă sînt emanațiunĭ aceluiaș simțimînt omenesc, compatămireĭ, a iubireĭ, a înțelepciuneĭ, cu care poetul urmează întreaga viață ce-l înconjoară. Numaĭ că în Țesătoriĭ, această viață este a unei mase complecte, a unuĭ popor nefericit, chiar putem zice a adevăratuluĭ popor.

Studiĭ pentru Țesătoriĭ, Hauptmann putea să le facă din copilărie, saŭ maĭ bine n-avea nevoie de loc să le facă, născut și crescut în patria sa sileziană în mijlocul stărilor și oamenilor pe care avea să-ĭ descrie maĭ pe urmă. Acolo, în munțiĭ Silezieĭ, din moșĭ strămoșĭ, trăește o rasă săracă, toțĭ țesătorĭ; fiul moștenește meseria și mizeria, și Hauptmann ne spune în dedicațiunea drameĭ, că povestirea tatăluĭ săŭ asupra bunicu9luĭ, care și el era țeșător, a fost sîmburele opereĭ sale. Acest soiŭ de oamenĭ, degenerațĭ și degenerînd din ce în ce maĭ mult, trupește și sufletește, prin vecĭnica sărăcie, boală, muncă, stă în serviciul puținor fabricanțĭ, cari se îmbogățesc din sudoarea lor. Așa îĭ vedem în actul întăĭ, într-o zi de plată, venind cu țesăturile lor și primind cu mînĭ tremurînde prețul minim, care se plătește, după ce s-a cîntărit marfa, la grația casieruluĭ; degeaba reclamă,

degeaba se roagă, degeaba se ceartă cu funcționariĭ inferiorĭ aĭ fabricantuluĭ Dreisiger; femeĭ slabe, bătrînĭ flămînzĭ ies în relief din turma mută; parcă amorțit, un băet cade leșinat de foame, și un țesător tînăr cu numele Bäcker, prin vorbele sale batjocoritoare, prin obrăznicia cu care silește pe casier, să-ĭ numere în palmă paralele aruncate jos, ne previne de mișcarea și de desperarea ascunsă ce fierbe în sufletul populațiuneĭ. Fabricantul însușĭ trebue să între; el se laudă ca un stăpîn uman, și anunță că are să angajeze încă două sute de țesătorĭ, micșorînd iarășĭ prețul munceĭ. Mulțimea în presența luĭ, umilită și lingușitoare, murmură cu ură după ce s-a dus. Este o lege funestă a viețeĭ sociale. că din cînd în cînd izbucnesc pasiunile asupriților, cînd măsura asupririeĭ devine prea grea. Simțimîntul de frică, ce deșteaptă în noĭ actul întăĭ, că starea aceasta nu poate să meargă maĭ departe, se întărește și se lămurește în actul al doilea. Sîntem introdușĭ în casa unuĭ țesător bătrîn. El, femeia luĭ, două fiice și un fiŭ tîmpit, muncesc la meșteșug; cu toate aceste cîștigul nu ajunge ca să plătească chiria mizerabiluluĭ bordeiŭ, ca să-șĭ procura hrana cea maĭ trebuincioasă. Bătrînul a tăiat tocmaĭ un cățel rătăcit, ca să aibă și el oleacă de carne, și cînd o mănîncă, o varsă imediat; așa de slăbit, așa de neobicĭnuit cu ast-fel de bunătățĭ este stomahul luĭ. Intră tînărul Iäger, un soldat congediat, și cu dînsul care a fost prin lume și se reîntoarce în haine negre cu cîte-va parale, elementul nemulțumireĭ. El îșĭ bate joc de starea tristă a țesătorilor; dacă eĭ ar voi numaĭ, spune el, ar putea să-șĭ schimbe soarta. Și se citește cîntecul judecățeĭ de sînge, niște versurĭ necioplite, cu expresiunĭ banale, dar de o vervă pasionată în contra calăilor de fabricanțĭ, și aflăm, că în drumul luĭ pînă aicĭ, în satul săŭ părințesc, pretutindenea el a auzit acest cîntec, care s-a răspîndit de puțină vreme. Nimene nu știe de unde a venit, dar deja ațiță toate spiritele și se cîntă sub fereștrile fabricanților. In actul al doilea îl auzim și noĭ, cum sună amenințător, cîntat de mulțimea țesătorilor, care trece înaintea crîșmeĭ, unde maĭ întăĭ un comerciant de la Bulia și un stoler aŭ vorbit liniștit despre rapoartele ziarelor asupra stăreĭ triste a țesătorilor, unde aŭ intrat a-

tuncĭ cu alțĭ țesătorĭ și ceĭ doĭ tinerĭ, Iäger și Bäcker, și un ferar de o putere extra-ordinară, de care sergentul satuluĭ fuge cuprins de frică. Toțĭ ies cu mare zgomot pentru a merge la casa luĭ Dreisiger și a cînta acolo cîntecul lor; nicĭ o îndoială : revolta este pe drum. Actul al patrulea ne conduce la Dreisiger. Fabricantul cu preotul satuluĭ vrea să înceapă o partidă de cărțĭ, zgomotul de afară îl derangează, și nevestele lor se înspăimîntă. Se trimite după poliție. După puțin timp e adus Iäger prins de gendarmĭ, tot așa de obraznic, cu toate mustrările preotuluĭ. De abia e scos afară, cînd mulțimea îl liberează. Vuetul crește, se aud cele dintăĭ bătăĭ la ușă. In zădar se înfățoșază preotul mulțimeĭ care îl primește cu hohote și strigăte de ură. Atuncĭ Dreisiger strînge cîte-va hărtiĭ importante și esă cu aĭ săĭ prin poarta din dos, acățîndu-se nevasta luĭ într-o spaimă nebună de vizitiĭ. Intră țesătoriĭ, maĭ întăĭ uimițĭ de atîta lux și strălucire, din ce în ce îmbărbătîndu-se, sălbătăcindu-se, ,până ce furia le orbește mințile, și cu topoare, cu cuțite cu ciocane se apuca să strice, să dărîme tot. Actul al cincilea se petrece într-un sat, vecin în casa unuĭ țesător pacĭnic și evlavios, bătrînul Hilse. Il auzim rugîndu-se, cum se roagă în fie care dimineață la Dumnezăŭ, ca să-ĭ scape de nevoĭ, și cînd copila fiuluĭ săŭ aduce o lingură de argint, care provine din casa luĭ Dreisiger, o trimite numaĭ decît la primărie. Vine doctorul de plasă, cu cea dintăĭ veste despre revoltă; după dînsul, vine cu amărunte, un bătrîn care umblă prin sate și strînge zdrențe de tot felul de la locuitorĭ. Indată sosesc și cetele sălbatice ale țesătorilor, aprinse de vestea devastăreĭ, ceĭ maĭ mulțĭ bețĭ, strigă cătră Hilse, ca să vie și el, dar el rămîne neclintit la meșteșug, măcar că nora luĭ, măcar că fiul săŭ se duc cu tovarășiĭ în contra soldaților, ale căror trîmbițe și tobe se aud din ce în că maĭ aproape. Nu de frică refuză să iee paza; el singur a fost soldat și a fost rănit în războiŭ; dar din simțimîntul datorieĭ. Țesătoriĭ primesc pe soldațĭ cu pietre, ofițerul comandă foc, o salvă trăsnește și pe cînd toțĭ fug, bătrînul Hilse, cade cea dintăĭ jertfă. In liniștea restabilită, vine copila să diesmierde pe bunic : Tătaie — tătaie — și cînd izbucnește în plîns, cade cortina.

Mult timp, cum v-am spus deja, porțile teatrelor aŭ fost închise acesteĭ piese. Căcĭ onorabila poliție găsia cu cale de a opri reprezentația eĭ, sub cuvînt că are o tendința socialistă și revoluționară. Nicĭ astă-zĭ nu este voie de a o aduce pe scenă unuĭ teatru, cu prețurĭ de intrare moderate; este teamă că ar putea produce o agitație prea primejdioasă în masa lucrătorilor. Sărmane guverne, pe care pana unuĭ scriitor le poate înspăimînta! Chiar dacă opera în chestiune ar avea această tendință revoluționară, tot ar fi o prostie a o urmări cu măsurĭ polițieneștĭ. Dar să ne întrebăm: are oare asemenea tendință? Orĭ nu este și piesa aceasta decît expresia și creațiunea filantropieĭ autoruluĭ eĭ? S-a pretins că sfîrșitul este prea trist: singurul nevinovat trebue să moară. Și apoĭ! Dacă ar fi vrut poetul să ne înfățoșeze acest adevăr, că furtuna vieții nu întreabă cine-ĭ vinovat și nevinovat? Nu este duplicitatea vecĭnică a filosofieĭ omeneștĭ, care ni se prezintă în aceste două piese—Collegul Crampton și Țesătoriĭ, optimizmul și pesimizmul? Acolo speranța de a scăpa o viață pe jnmătate pierdută, aicea siguranța uneĭ morțĭ înmiite fără nicĭ un rost, sub cruda tiranie a sorțiĭ. Dar viața și soarta, amîndouă naturale, amîndouă necesare; și dreptul și datoria poetuluĭ este de a ne împăca cu această necesitate, de a ne arăta moartea în viață și viața în moarte. Din mizeria țesătorilor se va naște o nouă mizerie, și după rezvrătire, dar cu dînsa și nouă puterĭ de speranță de muncă, de ură, de rezvrătire; o viață nouă cu fericire și nefericire, și viața n-are decît un singur scop: viața. Tot așa și opera poetuluĭ se voește numaĭ pe sine; are dreptul săŭ de a exista, dacă ne încîntă saŭ ne sguduie; dar noĭ n-avem dreptul, de a întreba cum s-a întrebat la Țesătoriĭ: cine este eroul, cine intrigantul, care este vina biruituluĭ și care meritul biruitoruluĭ, și unde e firul acțiuneĭ? Eroul Țesătorilor este poporul Țesătorilor, firul acțiuneĭ, mizeria lor și mînia în contra eĭ—atîta! Și iarășĭ ce bogăție de oamenĭ și de sorțĭ! O jumătate sută de existențe care, cînd am făcut odată cunoștința lor, nu ne maĭ părăsesc în viață. Nicĭ un alt poet n-a izbutit până acuma cu Hauptmann să ne înfățoșeze așa de vădit, așa de viu o foamete, o revoluție pe scenă. Foamea nu se aude; se simte chiar, mî-

nia nu ne entuziasmează estetic, ne apucă chiar personal pe noĭ, și are să treacă încă mult timp, până ce vom fi în stare de a judeca această operă poetică după regulele sterpe ale esteticeĭ. Antoine a îndrăznit să o reprezinte la Paris; a trecut cu acelașĭ succes și peste mare în America: dovezĭ destule că nu mă voiŭ înșela dacă o așăz între operile care sunt maĭ demne de a reprezinta literatura germană și înaintea d-voastră.

Mult maĭ tendențioasă ne-ar putea părea o altă piesă, care fu săvîrșită puțin timp după Țesătoriĭ: Furtul uneĭ blane de castor. Intr-un orășel mic, în împrejurimea Berlinuluĭ situat pe Sprea, sosește un noŭ polițaiŭ, care în ambițiunea sa, în dorința de a atrage atențiunea guvernuluĭ și a-șĭ face o carieră, se arată foarte activ, cînd e vorba de a descoperi machinațiunile opozițieĭ politice în ținutul săŭ; dar cu atît maĭ neexperimentat și chiar prost, cînd e vorba de a urmări un hoț ordinar, dar foarte îndrăzneț. Unuĭ rentier Krüger i se fură în puține zile un stînjen de lemn și o blană de castor, însă tocmaĭ pe acest Krüger îl bănuește polițaiul, și maĭ mult încă pe martorul pe care acesta i-l aduce, pe un oarecare învățat privat dr. Fleischer. Hoață este spălătoreasa femeiĭ polițaiuluĭ, și după un șir de scene, pline de un comic realist, în care ni se desfășură viața în bordeiul hoațeĭ și în biuorul polițieĭ, după ce polițaiul a dat afară pe acuzatoriĭ cu toate indiciile lor; declară el pe doctorul Fleischer de un om foarte primejdios și pe spălătoreasa de o femeie cinstită. Cu această ironie se sfîrșește această comedie hoțească, cum o numește autorul singur, o satiră prețioasă, în contra funcționarizmuluĭ arogant și reacționar care se desvoltă la noĭ de cîțĭ-va anĭ încoace. Dar nicĭ pe dînsa n-aș voi să o consider tocmaĭ ca o operă de tendință, și ca dovadă aș putea să insist asupra faptuluĭ că piesa următoare: Inalțarea la cer a Hanneleĭ, fu primită și reprezintată ca cea dintăĭ piesă a luĭ Hauptmann' la teatru regal de la Berlin.

V-am făcut atențĭ că piesele luĭ Hauptmann nu se asamănă una cu alta. Cu toate aceste, vă vețĭ mira poate cînd vețĭ auzi că Inalțarea la cer a Hanneleĭ este o piesă șimbolistă, saŭ maĭ bine fantastică; că poetul realist s-a dus în imperiul poveștilor și a scos comorile străvecheĭ

poeziĭ poporane, ca să împodobească mizeria timpuluĭ săŭ cu mantaua strălucită a iluzieĭ. Hanne este o fată de patru-spre-zece anĭ, iarăşĭ dintr-un sat mic silezian. Mama eĭ a murit; tatăl eĭ vitrig, un zidar beţiv, o bate în fie-care zi şi o sileşte să cerşească prin sat cîte-va parale pentru băutură. Intr-o sară de iarnă tîrziŭ, se duce biata copilă la balta îngheţată şi i se pare că aude pe Isus Hristos chemînd-o; un pădurar o scapă din apă şi o vedem dusă de dînsul şi de învăţătorul satuluĭ Gotschalk în o odaie mizerabilă a aziluluĭ de săracĭ. Vine poliţaiul, vine doftorul; dar degeaba întreabă de cauzele întîmplăriĭ. Numaĭ săteniĭ săracĭ bîrfesc: se zice că poliţaiul ar fi tatăl adevărat al feteĭ; mulţĭ aŭ auzit cît de des era plîns înăuntrul caseĭ, cînd zidarul se întorcea bat din crîşmă şi pe tot trupul constată medicul rănĭ şi dungĭ vînăte. Soseşte o soră călugăriţă, chiemată ca să îngrijască de bolnavă. Cea-l-altă lume iesă, şi copila adoarme. Şi acuma urmează şirul visurilor eĭ, care formează adevăratul coprins al pieseĭ. Apare bătrînul zidar şi o ameninţă, mama eĭ îĭ dă o floare strălucitoare ca garanţie a mîntuiriĭ; treĭ îngerĭ îĭ anunţă imperiul ceresc; moartea în haine negre cu o spadă lungă şi învălită cu crep o chiamă; croitorul satuluĭ o îmbracă într-o rochie de mireasă; de mătasă albă; îĭ pune pantofĭ de sticlă în picioraşe, intră învăţătorul cu toţĭ copiiĭ satuluĭ care cer ertare de la dînsa pentru orĭ-ce botjocură, şi femeile şoptesc împrejurul eĭ cît de frumoasă a fost ia în viaţă şi cît de ascultătoare şi harnică; tinerĭ în haine cu totul albe, aduc sicriul de sticlă şi o aşază întrînsul, şi cînd vine iarăşĭ tatăl eĭ vitrig ca să o bată, corul murmură în contra luĭ: ucigaşule, ucigaşule; în fine un străin care îl dojeneşte, maĭ întîĭ cu umilinţă, din ce cu maĭ sublimă măreţie, până ce străluceşte floarea în mînile feteĭ. Tatăl iesă cu strigătul desperat că are să se spînzure; străinul îşĭ leapădă mantaua de călător şi stă înaintea eĭ în haine auriĭ, o trezeşte de la moarte şi o introduce cu versurĭ pompoase în imperiul săŭ ceresc. In cîntecele îngerilor se întunecă scena, o lampă se aprinde, şi Hannele zace iarăşĭ pe pat ca o săracă şi bolnavă copilă. Doctorul stă plecat asupra eĭ; îngrijitoarea îl întreabă: Moartă? şi el afirmă: Moartă!

Vedețĭ d-voastră că nicĭ piesa asta nu corespunde de loc ideilor ce avem în genere despre o operă dramatică. Dar din propria experiență pot să vă asigur că unirea celuĭ maĭ crud realizm în descrierea tuturor lucrurilor exterioare și celeĭ maĭ minunate și bogate fantaziĭ romantice produce un efect adînc sdruncinător asupra sufletelor spectatorilor, și faptul acesta într-adevăr nu este de mirat, căcĭ poetul a reușit într-un mod perfect, de a ne desvăli sufletul curat și nevinovat al unuĭ copil, născut și crescut în cea maĭ josnică mizerie, a izbutit și aicĭ de a ne arăta vecĭnica și strînsa legătură care există în această lume între realitate și ideie, între frumos și urît, între lumină și întunerec, și care formează misteriul ciudat ce numim viață. Motivele poporane pe care Hauptmann le-a întrodus în Hanneles Himmelfahrt, ne conduc la izvoarele putereĭ sale: numaĭ acela care trăește în popor, poate să-l descrie în toate bucuriile sale, în toate suferințele sale, cum o face el; numaĭ acela poate să-l miște în adîncul sufletuluĭ cum îl mișcă acest poet, și cu visurile unuĭ copil disprețuit și murind.

Să trecem cu vederea o piesă istorică, Florian Geger, în care Hauptmann a încercat a întrebuința tehnica liberă a țesătorilor la o materie trecută; cu toată fineța limbeĭ arhaice și a descrieriĭ mulțimeĭ răzvrătite a țăranilor din timpurile reformeĭ religioase în Germania, această operă, să o mărturisesc drept, n-a avut de loc succes, nicĭ înaintea publiculuĭ nicĭ înaintea criticilor. N-avem timp să cercetăm de-amăruntul causele aceseĭ neizbutirĭ, și ar fi prea greŭ de a vă interesa pe d-voastră pentru asemenea chestiunĭ teoretico-estetice. Maĭ bine să ne întoarcem privirile spre o dramă eșită la lumină în acelașĭ an 1896, și care pînă acuma este cea maĭ recunoscută și populară operă a autoruluĭ: Clopotul cufundat. Cu dînsa a intrat el cu totul în lumea fantazieĭ și a credințelor poporane, și ca semn exterior, a scris-o în versurĭ, pe care pînă atuncea de abia în Inalțarea la cer a Hanneleĭ le întrebuințase. Intîmplările se petrec în acel timp de odată ca nicĭ odată al poveștilor: oamenĭ modernĭ înconjurațĭ de duhurĭ și năluci, în acțiune reciprocă cu mama pădurii, cu sine și cu toata natura

însufleţită, creaţiunile străvechi ale imaginaţiunei primitive în strînsă legătură cu născocirile rafinate ale culturei moderne, cu libertatea suverană a unui Shakespeare şi Goethe, dispune poetul de toate comorile poetice ale trecutului şi ale prezentului, pentru a crea una din operile cele mai geniale şi originale din literatura neamului său. Să vedem mai de aproape cuprinsul ei.

Sus în munţi, într-o poiană ascunsă, se află coliba unei babe vrăjitoare, iar o zînă frumoasă, Rantendeleina, se joacă dinaintea, ei cu un duh tînăr al pădurei, un satir, şi cu alt duh bătrîn al fîntînei. Pe babă o servesc veveriţe şi albini. Iacă că se tîrîe un om, un turnător de clopote, palid şi slab, pănă la dînsele şi cade leşinat pe iarbă. Pentru bisericuţa care s-a zidit în pădure, tocmai la marginea unei prăpăstii ce dă asupra unui loc adînc, a turnat el un clopot mare şi frumes, şi pe drum spiritele cele rele aŭ răsturnat carul care-l ducea în sus; clopotul a căzut în fundul lacului şi maistrul, căzînd şi el, de abia acăţîndu-se de ramurile unui copac a scăpat de moarte, şi zace acuma rănit şi fără conştiinţă înaintea Ranstendeleinei, cel dintîiŭ om pe care ea l-a văzut, şi cînd se trezeşte, glasul lui îi sună straniŭ, vorbele lui îi apar nouă şi fermecătoare, şi el unul, o roagă: priveşte-mă cu privirea ta misterioasă; lumea, reînoită în ochiul tăŭ, cu munţi, aer ceresc şi nori călători, mă ademenesc din noŭ. Şi mai departe: Ce frumos este aceasta. E un vîjîit aşa de curios şi puternic. Braţele întunecoaşte ale brazilor se mişcă aşa de tainic. Copacii leagănă aşa de solemn vîrfurile lor. Povestea, da, povestea suflă prin pădure. Cît de misterios murmură şi şoptesc: tu, tu eşti povestea! poveste, sărută-mă! Iarăşi îşi perde minţile; amicii lui, preotul, învăţătorul şi bărbierul oraşelului din vale, sosesc căutîndu-l. Mai întăi Rantendeleina trage un cerc vrăjit împrejurul lui ca să nu-l vază; dar baba îl desleagă şi aceia îl duc înapoi. Rantendeleina rămasă singură devine gînditoare, alte zîne, faunul şi spiritul fîntînii degeaba vor să o mîngîie; pentru întăia dată îi vine o lacrimă în ochi; uită-te ce am în ochiŭ, spune către spiritul fîntînei — Ce? lasă să văd — O picătură mică strălucitoare şi caldă, iacă-o — Vai de mine, ce frumoasă! — Dar ce este?

— Un diamant minunat: dacă priveștĭ într'însul, vezĭ oglindindu-se toată nefericirea și toată fericirea lumiĭ; se numește lacrimă. Și nicĭ o dojană, nicĭ un sfat nu o ține: Ranstendeleina fuge în țara oamenilor, după iubitul eĭ.

Actul al doilea ne duce în casa luĭ Enric în orășelul din vale. Nevasta luĭ așteaptă întoarcerea luĭ; o vecină vine și-ĭ comunică zvonul uneĭ nenorocirĭ ce s-ar fi întîmplat în munțĭ. Și iacă vin preotul și cei-l-alțĭ purtînd pe Enric pe o targă; în zădar caută să mîngîie pe Magda. Lumea iesă; Enric începu a aiuri; cu asprime respinge iubirea neveteĭ; el vrea să moară, căcĭ pentru amîndoĭ va fi maĭ bine. Toată munca luĭ, așa crede el acuma, a fost proastă zădarnică; nicĭ o operă nu i-a izbutit după gîndul său; clopotele sale-s bune numaĭ a suna în vale, nu sus în munțĭ. Și ca să înceapă viața încă odată de la capăt, ca să se suie din noŭ sus în limpezimea aeruluĭ munților, pentru asta nu-șĭ maĭ simte putere și sănătate în suflet și chip. Ce nu înțelege Magda, noĭ o înțelegem: farmecul libereĭ naturĭ întrupat în chipul drăgălaș a Rantendeleineĭ l-a apucat și l-a încîntat, și neputincios și neștiutor, cum să și-l însușească, vrea să moară. Pe cînd Magda se duce ca să caute un leac de la văduva unuĭ cioban, intră Rantendeleina, străvestită în servitoare; Enric crede a visa cînd o vede, roagă vedenia cea frumoasă să rămîie; dar ia îl adoarme: una, două, treĭ, și iaca tu eștĭ noŭ, și eștĭ liber după cum eștĭ noŭ, cu formule misterioase îl deșteaptă la o a doua viață, și Enric se scoală, ca să îndrepte încă odată pasul în viață, ca să dorească, să năzuiască, să îndrăznescă încă odată, și încă odată să muncească, să creeze.

Enric părăsește femeia și copiiĭ săĭ și se duce cu Rantendeleina sus în munțĭ, deschizînd acolo o mare turnătorie și roagă pe piticĭ și pe toate spiritele pădureĭ să-l ajute la lucrarea uneĭ armoniĭ mărețe nemaĭ pomenite de clopote care să sune din propria eĭ putere, menită nu numaĭ pentru serviciul uneĭ bisericĭ micĭ și strîmbe, ci a unuĭ templu noŭ al libertățeĭ, al natureĭ, al uneĭ omenirĭ nouă și maĭ nobile, maĭ frumoase, maĭ fericite. Fericit trăește el singur cu Rantendeleina, voios și puternic ca nicĭ odată; noua iubire și noua muncă aŭ stins

în el toată cunoștința timpuluĭ trecut. Dar preotul vine ca să-l scape din lanțurile zîneĭ, ca să-l readucă familieĭ sale. Cu entuziasm îĭ descrie Enric primăvara sufletului săŭ, se numește tămăduit, reînnoit; îĭ descopere planurile sale, și cînd vede că nu-l înțelege, cînd îl întreabă pentru care biserică vrea să creeze opera sa, cine i-o va plăti, Enric rîde: cine îmĭ plătește opera? o părinte! tu vreĭ să fericeștĭ fericirea, să răsplăteștĭ răsplata? și îĭ răspunde cu un imn pompos către soare, răspînditorul bucurieĭ viețuitoare, puteriĭ creatoare și iubiriĭ însuflețitoare; o religie nouă, un cult al naturiĭ le-a aprins. zeitățile vesele ale păgînismuluĭ aŭ înviat în sufletul săŭ, și chipul mîntuitoruluĭ răstignit îĭ apare ca simbolul morțeĭ. Degeaba îĭ aduce aminte preotul de nevastă și copiĭ; degeaba îl amenință cu ura și furia poporuluĭ și îĭ prooroceşte că într-o zi se va blestema pe sine și opera sa nelegiuită, Enric triumfează: după cum clopotul scufundat nu-mĭ va maĭ suna din adîncimea laculuĭ, voĭ nu mă vețĭ învinge. Și preotul se duce: Ițĭ va suna clopotul, maistre; gîndește-te la mine!

Șĭ maĭ întăĭ încet cu totul, din ce în ce maĭ tare conștiința începe a-ĭ vorbi. In amurgul săreĭ, cînd munca zileĭ încetează, se lasă visurĭ negre preste sufletul săŭ, geme dormind, și spiritele îĭ șoptesc: vino; remîĭ; vino. Nevasta luĭ a murit, clopotul scufundat plînge și sună; ca și cum sîngele i-ar umplea gura, se zbuciumă cu putere pentru a se rîdica din noapte și moarte și a se răzbuna. Numaĭ prezența Rantendeleineĭ alungă nălucile și gîndurile cele rele. Din frumuseța eĭ și din credința eĭ în el, izvorăsc nouă speranțe și puterĭ. Dar mulțimea haină se suie din vale, ațîțată de preot și de bărbier, ca să distrugă ferăria luĭ Enric, și de abia a izbutit el să o respingă, cînd deja în amețeala victorieĭ, se amestecă o groază; parcă aude un sunet surd, bine cunoscut: Eŭ sînt om, spune către Rantendeleina, poțĭ tu să înțelegĭ aceasta, copilo? Străin, și acasă colo jos în vale, străin și acasă aicĭ sus în munțĭ, poțĭ să o înțelegĭ? și de odată vede în lumina lumiĭ apropiindu-se încet pe poteca strîmtă doĭ copiĭ, copiiĭ săĭ, numaĭ, în cămeșĭ, desculțĭ, tîrînd cu anevoie un ulcioraș: Tată! Ce, copilul meŭ? Mămuța te salută. Mulțumesc, dragă; mama e bine? E

bine. Dar ce purtați voĭ ? Un ulcioraș. Pentru mine ? Da, dragă tătaie. Ce aveți în ulcioraș, băețĭ ? Ceva sărat, ceva amar, lacrimile mămuțiĭ. Și clopotul se aude, din ce în ce maĭ tare, sună îngrozitor din lac în sus ; mîna osoasă a nevesteĭ săle moarte îl bate ; maistrul, într-un acces de furie, de ură, de dispreț, blastemă pe amăgitoarea zînă, pe Rantendeleina, o scuipă și fuge cu cea din urmă forță la vale, după sunetul clopotuluĭ înviat, vra să zică după chemarea conștiințeĭ sale, atît timp adormită.

Actul al cincilea dă deslegarea tragică. Rantendeleina se coboară de desperare de lîngă spiritul fîntîneĭ, care de mult e îndrăgit de dînsa ; Enric vine mistuit de dorul iubiteĭ, și trebue să vadă arzînd temeliile zidireĭ începute ; mama pădurii îl mustrează, că a părăsit opera pe jumătate săvîrșită, și îĭ prevestește că nu maĭ poate să o înceapă din nou, că trebue să moară. O dorință maĭ are el, de a revedea încă odată pe Rantendeleina, și mama pădureĭ i-o împlinește. Rantendeleina apare ; dar nu-l maĭ cunoaște ; și ia a căzut în puterea spiritelor nopțiĭ Enric o imploră să-ĭ dea paharul morțiĭ, și cînd îl bea, răsare soarele. Rantendeleina se aruncă la peptul luĭ și Enric moare șoptind : Soarele vine, soarele — noaptea este lungă. Și zorile își varsă lumina lor asupra celor doĭ reîmpreunațĭ.

Așa dar poetul naturalist a trecut în tabăra simboliștilor. Se înțălege că clopotul săŭ este numaĭ un simbol. Maistrul Enric este un artist înfocat de năzuințĭ înalte, de visurĭ sublime ; dar lumea, oameniĭ, împrejurările l-aŭ legat, l-aŭ înlănțuit în cercul strîmt al vieței comune, al obiceiurilor, al superstițiunilor ; și cînd vrea să scape, să se smulgă din îmbrățoșarea banalitățeĭ, cînd frumusețea și farmecul natureĭ se desvălesc sufletuluĭ săŭ amețit, el este prea slab spre a le apuca și a le ținea cu tărie ; un rest al ființeĭ sale aparține trecutuluĭ și îl trage înapoĭ ; numaĭ moartea îl liberează de discordia dureroasă a instinctelor sale. El nu este, nu poate fi acela care să dee omenireĭ o nouă religiune ; dar dorul eĭ după aceasta resare din toată opera poetuluĭ. Infățoșarea acestuĭ dor este un merit al săŭ, și pentru majoritatea publiculuĭ, cel maĭ important este însuflețirea natureĭ întregĭ, în care a izbutit Hauptmann ca printr-o minune.

Cine ar fi crezut că pe scena teatruluĭ modern, înaintea oamenilor culțĭ și serioșĭ, ar maĭ putea învia toate închipuirile fantazieĭ primitive, toate minciunile drăgălașe ale inimeĭ copilăreștĭ? Descriitorul mizerieĭ omeneștĭ s-a făcut aicea prevestitorul mîntuireĭ omenireĭ prin eterna și nevinovata natură, prin iubire, prin poezie. Și îl credem, fiind-că îl știm sincer; acela care nu ne-a mințit nicĭ-odată în durerile noastre, nu ne va înșela, cînd ne promite mîngîere și veselie. Asta este înalta însemnătate a acesteĭ piese.

Ca de obiceiŭ Hauptmann jucă o festă tuturor așteptărilor critice și admiratorilor, dînd la lumină, acum cîte-va săptămînĭ [2], piesa sa cea din urmă: Harabagiul Henschel. Iarășĭ o tragedie realistă; chiar de dialectul săŭ silezian s-a servit într-însa. Intr-un hotel cum l-a ținut tatăl poetuluĭ, locul este și un harabagiu harnic și cinstit. Prin munca strașnică a multor anĭ, s-a îmbogățit oarecum, dar acuma femeia luĭ, după nașterea unuĭ copil, zace pe patul morțeĭ, presimțirĭ urîte, că bărbatul eĭ se va însura cu servitoarea, o chinuesc, și într-un acces de gelozie de loc întemeiată, îĭ scoate promisiune că nicĭ-odată nu-șĭ va lua pe aceia de nevastă. Dar după moartea femeiĭ, văduvul începe a simți nevoie de un ajutor în casă; copilul cere o îngrijire ca și dînsul; afacerile sale rămîn baltă, și Henschel nu se maĭ poate lepăda de gîndul că tot ar fi bine, dacă ar face din servitoarea Hanne femeia sa. Știe el că are și dînsa un copil din florĭ; dar o cunoaște silitoare și de treabă și nu crede spusele oamenilor că ar fi rea la inimă, nicĭ nu bagă de samă intrigele eĭ de a ajunge nevasta luĭ. Otelierul, pe care îl consultă asupra pricineĭ date, îl sfătuește să facă ce ar socoti trebuincios, căcĭ făgăduiala aceia era menită numaĭ să liniștească o bolnavă, și fără scop, nicĭ valoare. Așa dar servitoarea devine Madame Henschel. Și numaĭ decît se ivesc apucăturile eĭ cele rele. Se amestecă în trebile barbatuluĭ și alungă pe cea maĭ eredincioasă slugă a luĭ. Ne îngrijește de copilul femeiĭ celeĭ întîĭ, încît moare în curînd. In locul unuĭ ibovnic pe care l-a congediat cînd era vorba de căsătoria eĭ, și-a luat pe un altul, un chel-

2. Această conferință s-a ținut pe la începutul anuluĭ 1899.

ner dat afară de otelier. Cînd Henschel îi aduce copila ei ca să-i ție de urît, se înfurie grozav, și biata fată nu are nici o zi bună în apropierea mumei sale. In crîșma otelului, lumea își bate joc de Henschel; toți știŭ viața femeii sale, numai el umblă ca orb. Dar într-o zi izbucnește ciuda ascunsă ; propriul săŭ cumnat spune luĭ Henschel zvonurile drept în față, și cînd el într-o mînie selbatică chiamă pe nevasta și dînsa sub un pretext deșert esă fără a respunde pîreĭ, acest om vîrtos și mîndru cade slab și hîrcîind la pămînt strivit de cumplita siguranță. De nici o treabă nu se mai apucă șade zi și noapte și se uită spre cer, cu gîndurile numai și numai la vina luĭ, cum o înțelege acuma, călcînd făgăduiala pe care o dăduse femeii celei dintîi. Acuma deodată vede toate; vede că vecinii l-aŭ evitat de mult, și nici un minut de somn nu se lasă pe genele sale Chipul morței pretutindenea i se înfățoșează, și în grajd, și pe pat; degeaba îl mîngîie vecinii, degeaba se împacă cu păcătoasa femeie, vina luĭ cere o pedeapsă, și pe cînd femeia crede că el s-a dus în cameră de culcare, ca să doarmă oleacă ; s-a spînzurat.

Imi pare bine că am putut adăuga Clopotului scufundat încă pe acest Harabagiŭ Henschel, piesei simboliste, una iarăși realistă. Căci aceasta mă va scuti de ori-ce prezicere și proorocie, în cotro talentul autorului se va îndrepta, în ce direcțiune se va desvolta. Aceasta trebue să așteptăm. Una putem zice: ori unde îl va duce pe Hauptmann instinctul și ambițiunea pe calea literară, tot-deauna vom avea a face cu un adevărat artist, care desprețuește fraza și succesul sunător al zilei; care își caută drumul bun cu toate laudele și dojenile mulțimei, după propria sa conștiință, cu seriozitate și sfînta iubire a artei. Poate va ajunge a fi un poet mare pe care n-ar fi îndrăzneț a-l pune lîngă geniurile cele mai strălucite ale poeziei, ale fantaziei omenești ; poate va rămînea ceia ce este pînă astăzi: observatorul pătrunzător al mizeriei, înduioșătorul inimelor asemenilor săi, pentru toate suferințele trupești și sufletești ale timpului săŭ. N-am avut să vi-l înfățoșez ca pe un uriaș de soiul unui Shakespeare, unui Goethe, și dacă n-ar părea așa, ar fi numai lipsa timpului, care m-a împiedecat ca să vă daŭ o critică a

fie-căreĭ opere, spunînd părerea oamenilor celor în drept de a judeca ast-fel de chestiunĭ asupra greşelilor şi slăbăciunilor imputate creaţiunilor autoruluĭ. Eŭ, după cum v-am spus deja la început, am vrut să vă asigur că noĭ Germaniĭ credem a avea în Hauptmann, un poet de samă care merită băgare de seamă şi în străinătate; nu pe unul cu numele mare de prin saloane, dar puternic de a mişca sufletele poporuluĭ săŭ, şi m-aş bucura dacă unul dintre D-voastră ar găsi ocaziunea de a se încredinţa pe sine însuşĭ, din citire saŭ la teatru, de această putere a luĭ Gerhard Hauptmann.

I. LAUR

Dorul vieţeĭ

Cînd prin crîngurĭ trece vîntul, mişcînd domul de verdeaţă
Mă întind pe iarba moale şi privesc ca prin o ceaţă,
Pintre genele-apropiate, la mult linul legănat
Al poverilor de frunze ce de-asupra-mĭ se tot bat.

Şi ascult cu tainic tremur al dumbrăveĭ freamăt mare
Ce, cînd creşte, cînd iar scade şi se pierde-n depărtare,
Parc-ar fi un rîŭ de spume ce ar curge colo sus
Şi cînd şi-ar răpède unda, cînd o ar opri din curs.

De ce oare încîntarea-mĭ îmbinată e c-un fior?
Al natureĭ glas puternic cîntă parc-al vieţeĭ dor!

1898.

Pe lac

Cînd plutesc pe a ta faţă
Mă simt de un fior cuprins
Precum tremură sub vîslă
Valul tăŭ de ea atins.

Gîndesc c-o subţire coajă
Mă desparte de un abis
Ce departe de stîncĭ nalte
Fără malurĭ e închis.

Şi cu toate aceste, dulce
Ar fi somnu-n al tăŭ fund;
Invălit în val răcoare
Drept culcuş, un pat de prund.

Lacul Léman lîngă Territet.

1880.

Linişte

Linişte deplină-n aer
Linişte şi pe pămînt
S-ar părea c-al vieţeĭ caer
Nu maĭ toarce spre mormînt.

Şi cu toate aceste timpul
Din aripa luĭ nu stă;
Prin lăuntrul lumeĭ zboară
Şi el morţeĭ tot ne dă.

1894.

CORREGIO

Eĭ

Din toate cîte le-am cîntat
Și le-am iubit maĭ cu-nfocare,
Tu singură m-aĭ mîngîiat
Cu-un ochiŭ maĭ bun, înduioșat
Și-o vorbă binevoitoare.

Și, dacă nu te cam doresc,
Nicĭ plîng cînd mă despart de tine,
Nicĭ tremur, cînd te întîlnesc,—
Nu-s eŭ de vină—te iubesc—
Dar tu ; căcĭ țiĭ prea mult la mine.

Decĭ nu-ntreba de ce-am cîntat,
Iubind atîtea cu-nfocare,
Și singură m-aĭ mîngîeat
Cu-un ochiu maĭ bun, înduioșat
Și-o vorbă bine voitoare.

Timiditate.

Dragă-mĭ eştĭ de-atîta vreme ;—
Eu ţi-s drag—nu mă-ndoesc—
Totuşĭ, cînd te întîlnesc,
Rămîn mut, par-că m-aş teme,
De iubire să-ţĭ vorbesc.

Amîndoĭ avem dreptate:
Lucru-ĭ greŭ, dar eŭ gîndesc
Că e drept şi omenesc,
Să-mpărţim pe jumătate:
Tu să-ncepĭ, eŭ să sfîrşăsc.

PETRU ROSSETTI-BALANESCU

Notiță asupra familieĭ Cantacuzen.

Răsfoind zilele trecute în *Arhiva* Societățeĭ șciinţifice și literare din Iașĭ, am dat din noŭ de articolul învăţatuluĭ profesor, D-l I. Tanoviceanu, asupra începutuluĭ Cantacuzenilor în ţerile românești; și fiind-că s'a întâmplat să văd și eŭ multe documente ale unuia din membriĭ acesteĭ familiĭ, am crezut de cuviință și de datorie să arăt cît de eronate sunt afirmaţiunile ce am auzit adeseorĭ, — și tocmaĭ din gura persoanelor carĭ prin poziţiunea și legăturile lor ar trebui să cunoscă istoria și ramificaţinnile acestuĭ neam, — că familia zisă *Canta*, din Moldova, ar fi străină de neamul Cantacuzenilor.

Stabilind contrarul, prin documente autentice, voĭ proba un adevăr, de altmintrelea cunoscut de toţĭ aceĭ carĭ cunosc istoria ţăreĭ, de oameniĭ de știință și specialiștĭ în această materiă, căcĭ nu am pretențiunea să fi făcut această descoperire; și mă grăbesc a reproduce, din capul loculuĭ, cuvintele istoricului nostru D-l A. Xenopol, că «*Familia Canta este o scurtare din Cantacuzen*» (Istoria Romînilor, vol. IV pagina 218, Nota 52).

Dar înainte de toate trebue să observ că, dacă în timpiĭ din urmă a epoceĭ boerieĭ, numele saŭ porecla de *Canta* rămăsese maĭ în special uneĭ ramure a familieĭ Cantacuzenilor, Măgurenĭ—Delenĭ, în vechime însă, se întrebuinţa în general de toţĭ Cantacuzeniĭ din Moldova, carĭ semnaŭ pe acte private cât și oficiale, fie numele întreg de Cantacuzenu, fie cele maĭ multe orĭ numaĭ numele

prescurtat de Canta, precum se dovedește din nenumărate acte și documente oficiale cît și private, dintre care vom cita o Condică de familie a Cantacuzenilor din Moldova, care se află între actele de familie a D-luĭ Ioan I. Cantacuzen, și despre care vorbește și D-l Xenopol la pag. 218, vol. IV a Istorieĭ Romînilor. In această Condică, care începe de la anul 1678, și în care sînt trecuțĭ toțĭ copiiĭ din tată în fiŭ, cu data nașterilor, împărțala moșiilor, etc, etc., sînt semnațĭ aceiașĭ membrĭ și persoane ba cu numele prescurtat de *Canta,* ba cu numele întreg de *Cantacuzen.*

Pentru a proba că ramura zisă Canta este Cantacuzenească, ar fi destul să punem sub ochiĭ cititoruluĭ numeroasele hrisoave ce posedă de la Ion Nicolae Mavrocordat Voevod, din anul 1744 Sept. 22, — de la Constantin Mihaĭ Cehan Racoviță V.V., 1749 Decembre 15, — de la Mateĭ Ghica V.V., 1754 August 17, — de la Constantin Racoviță V.V., din anul 1756, — de la Scarlat Ghica V.V. 1758, August 18, și altele.

Documentul cel maĭ vechiŭ, al luĭ Ioan Mavrocordat V.V., este el însușĭ o întărire a hrisovuluĭ anterior al luĭ Grigore Ghica, de care se face mențiune și în celelalte. Toate aceste hrisoave întăresc și confirmă același lucru, adică strămutarea din țara muntenească în Moldova a luĭ Constantin Cantacuzen, fiul luĭ Mateĭ Cantacuzenu-Măgureanu, și căsătoria luĭ cu fata luĭ Iordache Cantacuzen-Deleanu.

Iată reproducțiunea textuală a hrisovuluĭ luĭ Mateĭ Ghica V.V. din 1754:

„Cu mila luĭ Dumnezeŭ, Noĭ Mateĭ Ghica Voivod, Domnul Țăreĭ Moldoveĭ, — facem știre cu această carte a Domnieĭ Mele, tuturor cuĭ se cade a ști, pentru cinstitul și credinciosul Boerul nostru *Constantin Cantacuzen,* Biv-vel-paharnic, ficiorul luĭ Mateĭ Cantacuzenu Măgureanu din Țara Româneascâ, carele venind aci la Moldova și fiind boer de neam, s'aŭ căsătorit aicĭ, luănd iarășĭ fată de boer mare a D-luĭ Iordache Cantacuzen, Biv-vel-Logofăt, s'aŭ făcut pământean aci; și de vreme ce ceĭ străinĭ și mutațĭ de la o țară la alta, acolo unde este năzuința lor, se cade a fi cercetațĭ și ajutorițĭ cu milă și sprijineală de odihna lor, ni s'a părut cu cale a trăi nesupărat acest boer, și iată că m'am milostivit Domnia mea, și i-am făcut acest testament de mila ce am găsit cu cale, și după testamentul ce ne aŭ arătat de la răposatul fericitul întru

pomenire părintele Domnieĭ mele, Măria Sa Grigore Ghica Voevod, și de la alțĭ luminațĭ Domnĭ, să aibă pentru chiverniseala sa după-cum arată maĭ jos, anume: (. . . urmează scutirile)

. . . .

Drept aceia Domnia-Voastră boeriĭ, și voĭ slujitorĭ, care vețĭ umbla cu toate slujbele Domnieĭ Mele, vă poruncim ca toțĭ să urmațĭ după hotărîrea acestuĭ testament, și nicĭ-de-cum nimenĭ altă supărare să nu facă. Și această milă, care cu cale s'aŭ făcut asupra acestuĭ boiar străin, hotărîm ca în toată Domnia Noastră să stea nemutat. Așișderea și pe urma Noastră, pe cine va milui Dumnezeŭ cu Domnia acesteĭ țărĭ, orĭ fiind din neamul nostru, orĭ dintr-alt neam, să adaoge această milă, iar să nu 'o surpe. Si spre această credință a însășĭ Domnieĭ mele de maĭ sus scris Io Mateĭ Ghica V.V. și credință a privirelor Domnieĭ Mele Grigore Voevod și George Voevod, și credința a cinstițĭ și credincioșĭ boerĭ a Domnieĭ mele din marele divan, D-lor Radul Racoviță vel Logofăt, Manolake Costake vel vornic de țară de jos, Ion Bogdan vel vornic de țara de sus, Dumitrașcu Palladi vel hatman și Părcălabul Suceveĭ, Nicolae Suțu vel postelnic, Vasile Ruset vel spătar, Aristarh Chrisoscoleu vel vist., Ioniță Palladi vel ban, Nicolae Caragea vel căminar, Iordache Cantacuzen vel paharnic, Costache vel stolnic, Manolake vel comis, și credința a tuturor boerilor marĭ și micĭ — aceasta scriem.

Luna August 17. leat 1754.

ss) Io Matei Ghica Voevod.

(L. S.) Alexandru Ghica Logofăt. procit „

Iată dar un *testament*, după-cum se spune în act, care, dat pentru scutire de dăjdiĭ, constitue tot odată o *dovadă* netăgăduită de strămutarea fiuluĭ luĭ Mateĭ Cantacuzen-Măgureanu, anume Constantin Cantacuzen-Măgureanu, în Moldova.

Acest Mateĭ Cantacuzen-Măgureanu din țara Muntenească, a lăsat numeroșĭ descendențĭ, și ca să nu lărgim prea mult cadrul restrîns al acesteĭ simple notițe, am rezumat întreaga genealogie a Cantacuzenilor-Măgurenĭ din Moldova in alăturata tabelă, din care se va vede lămurit că familia zisă *Canta*, nu este alt-ceva de cît o ramură a acestora.

Pentru maĭ bună deslușire, amintim că cel dintăĭ Canta-

cuzen care s-a stabilit definitiv în țara Muntenească pe la începutul veacului XVII.

A) — **Constantin** Cantacuzenu, postelnic, luînd în căsătorie pe fata luĭ Șerban Basarab Voevod, a avut șase fiĭ, din carĭ numaĭ ceĭ doĭ maĭ marĭ, Drăghicĭ și Șerban Voevod aŭ lăsat urmașĭ (din Șerban Voevod se trag Cantacuzeniĭ zișĭ Rifovenĭ).

B) — Spătarul **Drăghicĭ**, cel maĭ în vărstă dintre frațĭ, primește din succesiunea tatăluĭ său, între altele, moșia Măgurenĭ. Se căsătorește cu Păuna Buncescu (Dudească), și moare la 1667, lăsănd maĭ mulțĭ copiĭ, din care n-a rămas posteritate de căt de la Pîrvu Postelnic.

C) — Acest **Pîrvu**, care încetează din veață în anul 1690, este tatăl luĭ Mateĭ Cantacuzen-Măgureanu; din căsătoria sa cu Elena Băjescu, Pîrvu a avut o fată, Păuna, măritată cu boerul Greceanu, și treĭ fiĭ, *Mateĭ*, Constantin și Pîrvu II.

Constantin, al 2-lea fiŭ, luâ în căsătoriă pe Ana Tomara, și avu un fiŭ Șerban, decedat la 1756 fără posteritate.

Fiul cel maĭ tănăr, Pîrvu II, s-a însurat de două orĭ, dar copiĭ născuțĭ din a doua sa căsătoriă, cu Victoria Rossetti, n-aŭ lăsat descendențĭ. Din prima căsătoria cu Păuna Tigveanu, s-aŭ născut Safta (Bărbăteasca), și Ion, care a luat pe o Boziancă, și care a încetat din viață la 1749, lăsănd doĭ fi : pe Dinu, mort fără posteritate în 1797, și pe Clucerul Iordake, (1747 — 1803), căsătorit cu Măriuța Pîrscoveanu.

Acest din urmă a fost tatăl 1°) luĭ Constantin, fost Caimacam, (părintele D-lor Ion, Grigore și Adolf Cantacuzenu, și a soțieĭ D-luĭ General G. Manu); 2°) a luĭ Grigore, părintele D-luĭ George Cantacuzenu, acum președinte al consiliuluĭ de miniștriĭ, și a încă două fete, măritate, una după un ofițer austriac anume Kellery și una după Cocorescu.

D) **Mateĭ**, supranumit *Măgureanu*, fiul cel maĭ mare al luĭ Pîrvu I Cantacuzenu, s-a căsătorit cu Păuna Ghencea, și știm din cronicele și documentele ce posedăm, că a fost unul din ceĭ maĭ străluciți boerĭ după vremea luĭ, prin învățătura și inteligența sa. A fost Ban al Craioveĭ, în urma retrocesiuneĭ de către Austria a Olteniei, — de la 1735 pănă la 1740, când muri în exercițiul funcțiunelor sale, lăsănd cincĭ copiĭ : o fată Maria, măritătă cu Șetrarul Serban Fărcășanu, și patru fiĭ, *Constantin*, Pîrvu III, Mihail și

clucerul Răducanu. Părvu și Mihail, aŭ lăsat numai fete; iar urmașiĭ luĭ Răducanu s-aŭ stabilit în Rusia, unde li s-a recunoscut titlul ereditar de Principe.

E) — **Constantin** Cantacuzen-Măgureanu, cel maĭ în vîrstă din aceștĭ patru frațĭ, este acela de care vorbește hrisovul publicat maĭ sus. In urma căsătorieĭ sale cu *Safta*, fiica vistierului Iordake Cantacuzen-Deleanu [1]), el se stabilește, cum am zis, pe la 1733 în Moldova, unde se afla familia soțieĭ sale, și unde-l chema numeroasele sale afacerĭ.

Intr-adevăr, Safta iĭ adusese o zestre însemnată, și frumoase moșiĭ, și boerul muntean își strămută așăzămăntul în Moldova, perzîndu-șĭ cu timpul, după-cum se vede, ori-ce legătură cu rudele sale rămase în Muntenia. Nunta fu ocaziunea a tot felurĭ de serbărĭ, petrecerĭ, mese nesfîrșite, cu tobe, surle, lăutarĭ, cum se obicinuia pe atuncĭ la nunțile boerilor de neam mare; cu jocurĭ, pe care boeriĭ marĭ și toate jupănesele le jucaŭ în curte, și chiar până pe stradă. Am putea publica foaia de zestre a fiiceĭ Vistierului Deleanu, care este în posesiunea urmașilor eĭ și care este foarte interesantă și bogată, prin varietatea lucrurilor și moșiilor enumerate într-însa, dar ne-am depărta prea mult de scopul pe care îl urmărim. Credem suficient de a spune, că printre moșiile dotale, a fost și frumoasa moșie Horodniceniĭ, din județul Suceava, care a fost a familieĭ Cantacuzenilor de la venirea lor în Moldova, și care s-a stăpînit de familie fără întrerupere păn-acum patru-zecĭ anĭ, cînd marele Logofăt Nicolake Cantacuzen (Canta), tatăl D-luĭ Vasile Cantacuzen din Iașĭ, a văndut-o Marchizeĭ de Bedmar, născută Palladi.

Constantin Cantacuzen-Măgureanu, moare 1761, lăsănd treĭ fete: Maria, măritată după Costaki-Negel, Smaranda măritată după Botez-Forescu, și Elena, măritată după Conaki, tatăl celuĭ din urmă a neamuluĭ Conaki, — și un fiu, *Vistierul Icnake*.

F) — **Ienake** Cantacuzenu, zis Măgureanu-Deleanu, de oare-ce după tatăl său era Cantacuzen Măgureanu, și după mama sa

---

1. Iordake Cantacuzen Deleanu, maĭ tărziu vel Logofăt, a fost și Caimacam, împreună cu Sandu Sturza, în anul 1739, când Rușiĭ intrănd în țară după luarea Hotinuluĭ, Grigore Vodă Ghica, fugi din scaunul săŭ.

era Cantacuzen-Deleanu, se căsătoreşte la 1787 cu Maria Balş. El a avut cincĭ, copiĭ şi anume patru fiĭ, *Nicolae*, Iordache, Constantin şi Ioniţă, şi o fată Solomea care s-a călugărit. Dintre fiĭ, numaĭ cel maĭ mic, Nicolae a lăsat descendenţĭ.

G) — **Nicolae** Cantacuzenu, Logofăt mare, căsătorit cu Profira Sturza, a murit la 1857. Aŭ avut maĭ mulţĭ copiĭ, din care numaĭ D-l *Vasilică* Cantacuzen din Iaşĭ, singurul fiŭ supravieţuitor, căsătorit cu D-na Profira Rossetti Bălănescu, are descendenţĭ treĭ fete şi treĭ fiĭ.

Cu modul acesta, terminănd genealogia directă de la Postelnicul Constantin pănă în zilele noastre, credem că nu maĭ poate fi nicĭ-o îndoială că familia zisă **Canta**, este una şi aceiaşĭ ca familia Cantacuzenu, şi dacă această ramură a acesteĭ marĭ familiĭ a fost maĭ în special desemnată cu numele prescurtat de Canta, **tocmaĭ dănsa are dreptur̆ĭ îndoite la numele de Cantacuzenu**, de oare-ce am dovedit că se trage din Cantacuzeniĭ-Măgurenĭ din ţara Muntenească după tată, şi din Cantacuzeniĭ-Delenĭ din Moldova, după mamă.

Indreptănd prin urmare o idee cu totul greşită şi neîntemeiată prin ajutorul unor acte absolut autentice rămîne bine stabilit şi dovedit, că nu a existat nicĭ-o-dată la noĭ, şi nu există o familie Canta, ci numaĭ că numerosul neam al Cantacuzenilor înmulţindu-se foarte mult, cu timpul uniĭ din membriĭ familieĭ, fie pentru maĭ multă înlesnire în raporturile zilnice, fie pentru a se deosebi de ceĭ-alţĭ, aŭ prescurtat numele lor în Canta, precum alţiĭ aŭ adăogat la al lor porecla de Măgureanu, Păşcanu, Rifoveanu, Deleanu.

Termin această Notiţă genealogică, expunănd opiniunea mea cu privire la scrierea numeluĭ; cred că nu acea de Cantacuzino, şi acea de Cantacuzen — precum este întrebuinţată de membriĭ familieĭ D-luĭ Vasilică Cantacuzenu din Iaşĭ — este cea bună şi adevărată. Intr-adevăr, din vechime, în timpul Imperiuluĭ Byzantin, numele se scria cu litera η Καντακυζήνω, — şi după căderea Imperiuluĭ, în cărţile vechĭ care menţionează acest nume, îl găsim tot de una scris cu literea e ; ast-fel în „*Martini Crusii Turco-Groecia*" din anul 1584, se vorbeşte tot de una latineşte despre familia „Cantacuzenorum" şi în „*Gerlach-s Tagebuch*" din 1674, asemenea nemţeşte despre vestitul Mihail „Cantacuzenus".

Altă dovadă că a fost şi trebue să fie e şi nu i, este faptul

că astfel a trecut acest nume vechiŭ şi istoric în limba franceză, „Cantacuzéne" şi în limba germană „Cantacuzeno". Litera i a înlocuit pe e numaĭ în timpiĭ maĭ din urmă, probabil prin influenţa iotacismuluĭ în ţările romîneştĭ.

Adevăratul nume romînesc, trebue să fie dar **Cantacuzen**.

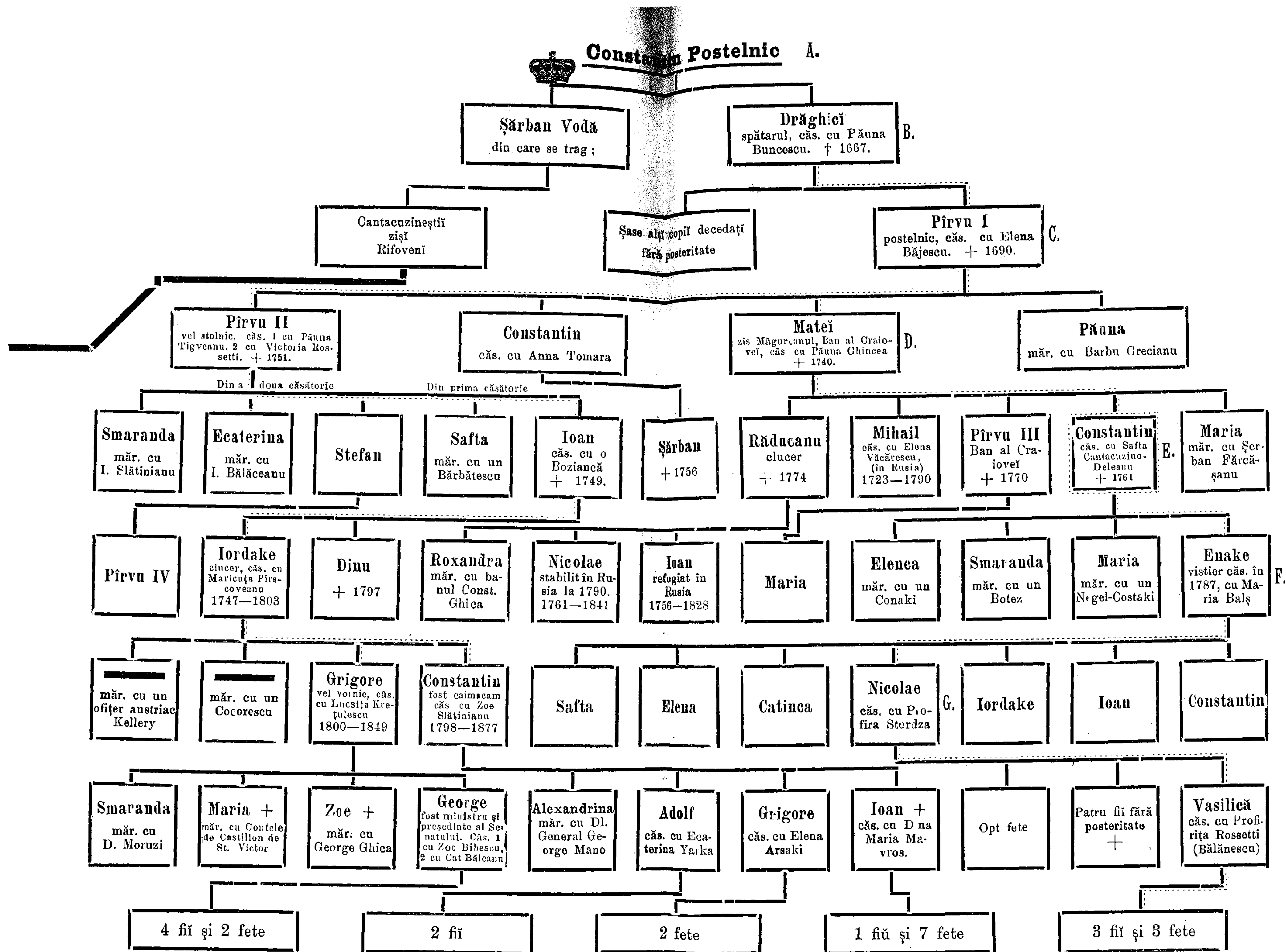
Constantin Postelnic A.
Şărban Vodă din care se trag ;
Drăghici spătarul, căs. cu Păuna Buncescu. † 1667. B.
Cantacuzineştiĭ zişĭ Rifovenĭ
Şase alţĭ copiĭ decedaţĭ fără posteritate
Pîrvu I postelnic, căs. cu Elena Băjescu. + 1690. C.
Pîrvu II vel stolnic, căs. 1 cu Păuna Tigveanu, 2 cu Victoria Rossetti. + 1751.
Constantin căs. cu Anna Tomara
Mateĭ zis Măgureanul, Ban al Craioveĭ, căs. cu Păuna Ghincea + 1740. D.
Păuna măr. cu Barbu Grecianu
Din a doua căsătorie
Din prima căsătorie
Smaranda măr. cu I. Slătinianu
Ecaterina măr. cu I. Bălăceanu
Stefan
Safta măr. cu un Bărbătescu
Ioan căs. cu o Boziancă + 1749.
Şărban + 1756
Răducanu clucer + 1774
Mihail căs. cu Elena Văcărescu, (în Rusia) 1723—1790
Pîrvu III Ban al Craioveĭ + 1770
Constantin căs. cu Safta Cantacuzino-Deleanu + 1761 E.
Maria măr. cu Şerban Fărcăşanu
Pîrvu IV
Iordake clucer, căs. cu Mariuţa Pîrscoveanu 1747—1803
Dinu + 1797
Roxandra măr. cu banul Const. Ghica
Nicolae stabilit în Rusia la 1790. 1761—1841
Ioan refugiat în Rusia 1756—1828
Maria
Elenca măr. cu un Conaki
Smaranda măr. cu un Botez
Maria măr. cu un Negel-Costaki
Enake vistier căs. în 1787, cu Maria Balş F.
[redacted] măr. cu un ofiţer austriac Kellery
[redacted] măr. cu un Cocorescu
Grigore vel vornic, căs. cu Lucsiţa Kreţulescu 1800—1849
Constantin fost caimacam căs. cu Zoe Slătinianu 1798—1877
Safta
Elena
Catinca
Nicolae căs. cu Profira Sturdza G.
Iordake
Ioan
Constantin
Smaranda măr. cu D. Moruzi
Maria + măr. cu Contele de Castillon de St. Victor
Zoe + măr. cu George Ghica
George fost ministru şi preşedinte al Senatului. Căs. 1 cu Zoe Bibescu, 2 cu Cat Bălcanu
Alexandrina măr. cu Dl. General George Mano
Adolf căs. cu Ecaterina Yarka
Grigore căs. cu Elena Arsaki
Ioan + căs. cu D-na Maria Mavros.
Opt fete
Patru fiĭ fără posteritate +
Vasilică căs. cu Profiriţa Rossetti (Bălănescu)
4 fiĭ şi 2 fete
2 fiĭ
2 fete
1 fiŭ şi 7 fete
3 fiĭ şi 3 fete

I. B. HETRAT

Acuma

Acuma spre viață cănd toate s-avîntă,
De ce pe-a ta frunte se vede un nor ?...
Ce gînd îndărătnic și mistuitor
Lipsește-al tăŭ suflet de liniștea sfîntă ?

Privește cîmpia ce ochiĭ încîntă
Și-ascultă ce-ngînă sfătosul izvor :
Acuma spre viață cînd toate s-avîntă
De ce pe-a ta frunte se vede un nor ?..

Rîd toate-n a bolțiĭ lumină resfrîntă.
Și codrul tresare la șoapte de dor.
Nu-ĭ nimenĭ să poată ceti-n viitor ;
Iar cele trecute în van te frămîntă
Acuma spre viață cînd toate s-avîntă.

Aprilie 1899

DĂRI DE SAMĂ

Curs de pedagogie *de I. Găvănescul, profesor la Universitatea din Iașĭ.* **Bucureștĭ** *1899 un vol. în 8 ed. I și 382 de pag.*

Cursul de pedagogie al D-luĭ Găvănescul iesă din rîndul cărților obicinuite ce văd la noĭ, maĭ mult și maĭ des de cum ar cere-o starea noastră de cultură, lumina tiparuluĭ. Pe cînd la noĭ maĭ toate publicațiile nu sînt decît niște scurte broșurĭ ce conțin frînturĭ de gîndirĭ, cartea ce o avem înainte expune un sistem întreg de cugetărĭ asupra uneĭ materiĭ din cele maĭ interesante pentru spiritul omenesc în deobște, și pentru pătura cultă din poporul nostru în deosebĭ, maĭ ales pentru profesorĭ, cătră care ea se îndreaptă maĭ anumit.

Orĭ cine va ceti lucrarea d-luĭ Găvănescul, va videa întăĭ că ea reproduce cea de pe urmă rostire a științeĭ pedagogice, așa cum a fost fost formulată de toțĭ ceĭ ce aŭ cugetat la ea, pînă la acest sfîrșit de veac ; al doile că cuprinde o cugetare proprie a autoruluĭ asupra fie-căruĭ punt aproape din mulțimea nesfîrșită de materiĭ atinse. Maĭ ales își dă o lăudabilă osteneală de a aplica tot-deauna principiile obșteștĭ la viața noastră specială, românească. Cu cîtă limpezime și tot-odată cu cîtă căldură nu apără principiul naționalismuluĭ în învățămînt, de și nu uită a înfiera tendința la ură și la dușmănie cătră popoarele vecine !

„Educatorul care în țara romînească, ar neglija aceasta, ar dovedi că nu-șĭ înțălege misiunea, și că și-a luat din o regretabilă întîmplare și din greșală sarcina de a forma oamenĭ. In orĭ-ce țară

ar fi, educatorul trebue să-şi dea samă de aspiraţiile generale ale poporului din care face parte, şi substituindu-se dorinţeĭ totuluĭ etnic, să conducă sufletele tinerilor, modelîndu-le după aspiraţiunile ţăreĭ şi îndreptîndu-le evoluţia spre această direcţie ideală. Cînd e vorba de o mică naţiune ca a noastră, încunjurată de atîtea deosebite popoare cu interese de multe orĭ opuse la ale noastre, problema educatoruluĭ se indică de sine.

Popoarele micĭ neputînd creşte în extensiune vor trebui să se mărească în intensitate.

O naţiune mică se va mări şi întări atuncĭ, cînd va căuta să formeze din fie-care individ *o forţă*, atît din punt de videre fizic cît şi sufletesc. Fie-care Romîn va fi o forţă sufletească, dacă va avea conştiinţa de om ca Romîn, şi va înţelege şi simţi aşa de mult această demnitate, încît existenţa în altă formă de viaţă să-ĭ pară nedemnă de trăit" (p. 13).

Nu ştim să se fi găsit până acuma o formulă maĭ plastică şi maĭ puternică în a eĭ rostire, asupra valoareĭ vieţeĭ naţionale, decît acea reprodusă în ultimele rîndurĭ din citaţia împrumutată.

Dacă însă dl. Găvănescu se gîndeşte tot-deauna la poporul săŭ, cînd e vorba de educaţie, d-sa vine să-ĭ lumineze conştiinţa în această privire, cu toate adevărurile adunate de cugetatoriĭ tuturor secolilor, în greua artă de a forma oamenĭ.

Insămnătatea educaţiuneĭ şi rolul educatoruluĭ sunt pe deplin puse în lumină, împrăştiindu-se greşitele părerĭ, că talentul educativ ar fi înăscut şi că nu s-ar putea învaţa nicĭ odată. D-sa face partea dreaptă însuşirilor înăscute şi ajutoruluĭ eminent ce-l dă o concepţie limpede şi lămurită a scopuluĭ şi a mijloacelor educaţieĭ.

Trecînd la cercetarea întrebăreĭ dacă omul se poate educa, dacă educaţia poate să-ĭ schimbe caracterul şi plecările înăscute, d-sa după ce discută pe larg toate părerile: determinismul şi nedeterminismul, înrîurirea eredităţeĭ şi a atavismuluĭ, fatalismul, spiritualismul şi empirismul pedagogic, se opreşte la părerea mijlocie, care e şi singura adevărată, că în omul de curînd născut nu poate fi un caracter format, ci numaĭ predispoziţia de a lucra în cutare saŭ cutare sens, şi că aceste predispoziţiĭ pot fi influenţate, punînd în activitate pe cele spre bine şi lăsînd să se atrofieze cele spre răŭ. Credem însă că dl. Găvănescu ar fi trebuit să conceadă ceva maĭ mult natureĭ, de oare-ce se întîmplă cazurĭ într-adevăr rarĭ în

care sufletul e înzăstrat numaî cu predispozițiî la răŭ (criminaliî născuțî) și asupra acestor suflete acțiunea educațieî e aproape nulă. Cred că este just a se admite părerea d-luî Ribot, că educația poate înrîuri numaî caracterele indiferente, acele nicî cu desăvîrșire bune, nicî cu desăvîrșire răle. Din fericire încă indiferențele sunt imensa majoritate, iar naturile nemutabile sunt numaî excepțiunea, încît rolul educațieî e și el imens în omenire.

Trecînd la scopul pe care trebue să-l urmărească educatorul, dl. Găvănescu arată întăî idealul antic, apoî idealul creștin, ca idealurî determinate. Cît despre cel modern, el este mult maî șovăitor și pare a se împărți astăzî în maî multe ramurî, după clasele sociale în care el trebue realizat. Tocmaî astăzî, cînd oameniî își daŭ samă despre nevoia absolută de a urmări un scop conștiut în învățămînt și în educație, nu este de loc hotărît care este acest scop. D. Găvănescu caută să dee răspuns și la această întrebare, tot pe baza principiilor, pe care nu le scapă nicî o clipă din videre în tot decursul scriereî sale. Acest scop trebue să fie îndoit. Întăî: dominarea asupra natureî, prin cunoașterea legilor eî, și al doile: înțălegerea lumeî. Noî credem că omul maî trebue să ajungă încă o atreia țintă, și că progresul educațiuneî nu este deplin, dacă se rapoartă numaî la relațiile omuluî cu natura, fie ele practice, fie teoretice. Omul maî trebue să tindă a realiza idealul justițieî sociale, adecă acea a împărțireî bucurărilor, conform cu principiul dreptuluî între oamenî, pe care ni o dă tocmaî stăpînirea atît practică cît și teoretică asupra natureî. Acest mare ideal, fără de care omul nu este om, ci numaî un animal maî bine înzăstrat decît altele, nu poate fi lăsat la o parte de educator. Și domnul Găvănescu, în decursul scriereî sale, recunoaște implicit acest adevăr, cînd la discuția studiuluî literar și a celuî științific, arată însămnătatea celuî d-întăî, care se rapoartă la suflet și nu numaî la natura exterioară omuluî, și dă deplina sa valoare și studiilor literare, care tocmaî referindu-se la suflet în sine însușî, îl îmbunătățesc și îmbogățesc; și-l fac decî maî destoinic a realiza idealul adevărat omenesc: moralitatea și dreptatea. Să nu se creadă într-adevăr că numaî cultura științifică e de samă, și că cea literară ar fi bună numaî pentru înfrumusețarea mințeî, pentru strălucirea eî prin saloane, dar ce nu ar avea nimic serios în ea. E o greșală foarte mare. A

se citi pe Shakespeare, pe Molière, pe Goethe, saŭ pe Sofocle, și pe Aristofan, nu însamnă numaĭ a-șĭ împodobi mintea cu cunoștințe de lux, și a învața să cunoaștem oamenĭ, și în viață avem înainte de toate relațiunĭ cu oameniĭ, și numaĭ în al doilea rînd cu natura ce ne încunjoară. Apoĭ dacă se întîmpină, că prin studiarea multor date istorice și literare, se îngreuie memoria și se obosește mintea școlarilor, încărcînd-o cu un material de prisos, ne întrebăm împreună cu d[l]. Găvănescu: „întru cît un om care ar cunoaște din științele naturale, numele tuturor Amoniților și al Belemniților și altor fosile precum: ptychodus, triceratops, ramphoryncus, microlestes, etc., ar fi maĭ luminat asupra dezvoltăreĭ vieţeĭ pe pămînt; saŭ unul care ar cunoaște pe de rost numirile înșirate în botanică, la clasificație: euphorbiaceele, cinopodele, scrofularineele, beranzinele; apoĭ ovulul angiospermelor orthotrop, etc.? Și ce ar scădea din cultura generală asupra mineralogieĭ, dacă nu s-ar cunoaște numaĭ decît, la titlul *despre sulfure*, atîța terminĭ: realgar, stibiu, blenda, marcosita, chalcopirita, mispikel, etc.; saŭ din *oxizĭ* și *carbonaţĭ*: pirolusita, casitorita, zirconul, corindonul, dolomia, sideroza, azurita, etc?" (p. 257).

Aceasta ne aduce la întrebarea mult discutată astă-zĭ a supra-oboseleĭ (surmenagiul cu terminul francez), care se tot pune înainte la dezbaterea tuturor programelor și de care toțĭ se înspăimîntă, fără să se țină însă de alt-feliŭ samă de ea, decît în declamațiĭ fără de rost și fără de efect. Cînd s-a discutat reforma programelor în comisiunea cea mare, sub ministerul d-luĭ Haret, ne-am opus din toate puterile la încărcarea programelor; am cerut să se lase două după-amieze libere în școlĭ. Cu mare ce am obținut una singură, și aceasta știrbită, prin oare-care cursurĭ, care însă va dispărea de sigur în oarele suplementare. Am căutat la cursul de istorie să fac un program amărunțit, susținînd părerea, ce s-a părut paradoxală, ca profesoriĭ să fie pedepsițĭ cînd ar depăși programul, încărcînd materia. Nu s-a ținut în samă sforțările mele; s-a admis programul de istorie cum îl întocmisem eŭ, însă numaĭ în lineamentele luĭ obșteștĭ, lăsînd deplină voie profesoruluĭ să încarce acele lineamente cu materia ce va crede-o trebuitoare. Și după nouele programe, ca și după cele vechĭ, o repet, se cere prea mult de la copiĭ și cerîndu-se prea mult, nu se poate învăța temeinic; iar acel ce ar voi s-o facă adecă tocmaĭ elementele cele bune, sînt condamnate a muri pe

carte. Mare dreptate are dl. Găvănescu, cînd găsește în lenea copiilor singurul corector contra sinucidereĭ lor, și cu toate că trebue să ne pară straniŭ de a vedea pe un pedagog făcînd apologia leneĭ, totușĭ întru cît alt mijloc contra uciderei corpurilor saŭ tîmpireĭ inteligențeĭ lor nu există, e bine că natura macar s-a îngrijit, prin acest viciŭ, a păstra existențele pe care nechibzuința noastră vra să le dărapene. Dl. Găvănescu arată însă exemplul viŭ al unuĭ popor, Englejiĭ, care s-a gîndit, că nainte de a face din oamenĭ, învațațĭ, trebue ca eĭ să fie zdravenĭ și bine constituițĭ, spre a putea duce greaua luptă pentru traiŭ. In școalele engleze se învață mult maĭ puțin decît în acele de pe continent; dar ce se învață, se învață bine, căcĭ corpul și crierul, în care intră maĭ puțină învățătură, poate să și-o asimileze pe deplin. Am putea să urmăm așa maĭ departe, file întregĭ de cugetărĭ și părerĭ pe care ni le suggerează cartea d-luĭ Găvănescu, care atinge toate întrebările multiple puse de problema educațieĭ, le desbate cu deamăruntul și caută să le dee deslegarea cea maĭ ințăleaptă și cea maĭ potrivită. De aceea orĭ-ce om ce se interesează de cea maĭ mare problemă a timpuluĭ nostru, arta de a forma oamenĭ, și în special orĭ-ce părinte de familie luminat și cult, ar trebui să deschidă această carte, fiind sigur că va găsi la fie-ce pagină o discuție interesantă și o priincioasă învățătură.

A. D. Xenopol.

Péninsule balcanique, *esquisse historique, ethnographique, philologique et littéraire, cours libre professé à la faculté des lettres de l'Université de Montpellier par* **Léon Lamouche** *capitaine du génie, diplomé de l'école des langues orientales, Paris, Ollendorf, 1899 un vol. de 310 pag.*

D. Leon Lamouche a petrecut maĭ mult timp în Romînia, a căreia limbă o vorbește și maĭ ales o scrie prea bine. Corespondența mea cu d-sa e purtată tot-deauna în românește. Pe lîngă aceste d-sa este un filoromîn convins care s-a interesat tot-deauna prea mult de istoria noastră și a căutat să lumineze pe cît a putut

maĭ mult pe Franceji asupra stăreĭ noastre trecute și prezente; care a încurajat tot-deauna năzuințele Romînilor din Transilvania în lupta lor contra Ungurilor. Domnia sa, vizitînd în curs de maĭ mulțĭ anĭ țările Răsăritului, vorbește de ele și maĭ ales de România în deplină cunoștință. Datele atît istorice cît și etnografice conținute în scrierea d-sale sînt toate exacte și chipul logic și limpede cum d-sa înlănțuește evenementele dă o ideie destul de deplină despre dezvoltarea acestor popoare, precum și despre starea lor de față și despre tendințele ce ele arată pentru viitor. De și scrisă fără pretenție de erudiție, lucrarea d-luĭ Lamouche este întemeiată pe o cunoștință adîncită a tuturor numeroaselor întrebărĭ ce trebue să le stăpînească acel ce se dedă la studiul conglomeratuluĭ popoarelor balcanice. Autorul pune în deplină lumină prefacerile prin care a trecut viața acestor popoare, și leagă cu drept cuvînt dezvoltarea atît de deosebită a deosebitelor naționalitățĭ, de aceeașĭ îmboldire originară, dorința de a se subtrage de sub stăpînirea musulmană, a căreia putere și autoritate cădea pe fie-ce zi tot maĭ jos. Maĭ ales sînt expuse foarte bine, lămurit și adevărat, prefacerile încercate de poporul romînesc, pe care-l privește drept cel maĭ însămnat din toate popoarele balcanice, și din care autorul pare a face centrul cercetărilor sale. De și Dl Lamouche nu aduce nimica noŭ la cnnoștințele ce le avusem asupra acelor popoare, meritul lucrăreĭ sale stă în sistematizarea tuturor acestor cunoștințĭ, rezumate într-o expunere scurtă și cuprinzătoare. Partea cea maĭ originală a cărțeĭ sunt considerațiile limbistice care o sfîrșesc, și care pun în adevărata lor lumină caracterele deosebitelor graiurĭ vorbite de popoarele balcanice. Istoria literară a acestor deosebite naționalitățĭ este de asemenea schițată într-un chip mulțămitor.

Cartea d-luĭ Lamouche este menită a răspîndi o cunoștință maĭ adîncită și o aprețuire maĭ dreaptă a năzuințelor și tendințelor popoarelor balcanice.

A. D. Xenopol.

Manualul de limba franceză de **E. Bălteanu**

In editura librărieĭ *H.* Steinberg din Bucureştĭ, a apărut un manual de limba franceză, cu titlul de „*Carte completă* pentru clasele I-a şi a II-a secundare de băeţĭ şi fete, intocmită conform nouluĭ program". Autorul este dl. E. Bălteanu, profesor de limba franceză la liceul Sf. Sava, din Bucureştĭ.

In prefaţă, dl. Bălteanu aprobă maĭ întîiŭ actuala programă, a căreĭ procedură este analitico-sintetică, expune consideraţiunĭ privitoare la predarea orĭ-căruĭ studiu, în special la predarea limbeĭ franceze şi propune o lecţie model; imparte apoĭ manualul în două părţĭ: partea practică şi teoria. *Partea I* conţine: bucăţĭ de cetit, scrise în limba franceză, exemple de exerciţiĭ oral din romîneşte în franţuzeşte, exemple pentru exerciţiile de conversaţiune franceză, liste de cuvintele nouă ce se vor învăţa treptat, şi observărĭ gramaticale. *Teoria* e împărţită în două secţiĭ: Pronunţarea literilor cu excepţiile lor şi Paradigmele gramaticale.

De la cele d-intîiŭ file ale manualuluĭ. d-luĭ E. Balteanu constatăm cu desiluzie, că autorul nu ştie a face o întrebare corectă în limba franceză.

Iată specimene de propoziţiĭ interogative, în calupul cărora sînt turnate sute de alte exemple:

Est Emile un bon enfant? (pg. 3). Parle Pauline à table? (pg. 37). Sont toutes les mères charmantes? (pg. 46). Aime Titi le pampre chargé de raisin? (pg. 49). Embrasse Louise sa mère? (pg. 64). Aimait David sincèrement son prisonnier? (pg. 75) etc. etc... (V. şi pg. 5, 6, 13, 17, 27, 30, 33, 40, 46, 54, 61, 66, 72, 74, 77, 83, etc).

Aceste construcţiunĭ sunt romînisme [1]). Multe alte romînisme le relevăm, maĭ la fie-care pagină a manualuluĭ. Cităm cele principale:

Pg. 20: Donner *de* l'aumône. Cf. rom. A da de pomană. (V.

1. In limba franceză, „si la phrase est interrogative, le sujet peut être exprimé par un nom; il se met alors devant la forme personnelle du verbe, mais on répète ensuite le pronom de la même personne. Ex. Votre frère est-il parti?" (B. Jullien, cours supérieur de gram. T. I. pg. 174).

și pg. 21, 23). Pg. 35: Pauline ne parle jamais à table sans *être demandée*. Cf. rom. Fără de a fi întrebată. Pg. 47: J'ai *mal de* tête. Cf. rom. durere de cap. Lorsque Louise arriva à la maison, *trouva* sa chambre... Cf. rom. Cînd sosi.... găsi.... Aceiași omisiune a pronumelui subiect pg. 90: Lorsqu'il n'avait plus d'argent, *travaillait*.... Pg. 67: Hier *il a été* samedi, avant-hier *il a été* vendredi. Cf. rom. Eri a fost sîmbătă. Pg. 89: qui *fait* la messe? Cf. rom. A face liturghia. Pg. 113: *Très bien a fait Dieu.* Cf. rom. Foarte bine a făcut Dumnezeu. Le loup, le loup! *Vient* le loup! Cf. rom. Vine lupul. Pg. 117: Je m'en vais me régaler *toute seule* (zice *le chat* Mignon). Pg. 114: Afin que j'aie de quoi manger *à l'hiver*. Cf. rom. la iarnă. Pg. 118: Les villageois ne *se bougèrent* pas. Cf. rom. a nu se mișca, etc., etc.

Față cu asemene erori, greșelile de ortografie ale d-luĭ Balteanu evident că sînt secundare. Totuși vom cita cîte-va cuvinte pe care dl. Bălteanu nu le știe scrie, anume: groseillier (v. pg. 110, 136) mandiant (v. pg. 20, 21, 26) poêle (v. pg. 60, 62, 93, 98, 105) choucroute (v. pg. 100, 111) plaît (v. pg. 70, 119) etc... Obs. dl. Bălteanu zice quadripède (cu i) (v. pg. 179). Dar originalitatea ortografieĭ nu constituește ceea ce am putea numi *Eni-Baltismul*, sau sistemă proprie a d-luĭ Eniu Balteanu. Pe lîngă romînismele enumărate la început, face parte integrantă a metodeĭ d-luĭ Balteanu:

a). Aplicarea *binomelor* la cetirea cuvintelor francese. De pildă: Cum se cetește cuvîntul frances *peureux*? Dl. Balteanu ne-o destăinuește la pg. 11. *Peureux* se pronunță: $p\frac{\breve{a}}{2}r`\frac{\breve{a}}{2}$ (v. și pg. 175, 185 și alta). Metoda poate să fie bună și deci nu ne vom pronunța, în contra, a priori. Condamnăm însă unele întrebări făcute de autor ca fiind poate prea grele pentru clasa I și a II-a de liceu. Ex: Qui voit sa nuque? (pg. 21). Que trouvons-nous dans l'abdomen? (pg. 24) precum și expresiunea următoare de dascal morocănos: le *sale* mois de février (pg. 68);

b). *Enormitățile următoare.* Pg. 48: Montons *au* vagon. Pg. 99: Il se peigne et *ne* va *pas* à l'école *qu'* avec les souliers cirés. Pg. 115: Cirer *gentillement*. Pg. 120: On se servait de *la* chaume, etc.

Ce să zicem de expresiile și construcțiile următoare? Tu

pensais comment t'échapper à cet as-là (pg. 122). Mais les parties des choux bonnes à manger sont les feuilles, des carottes la racine, des asperges la tige naissante, des pois le fruit (pg. 138). Mais si l'animal mange de la chair comme les chats, les chiens, les loups etc... *appelle-t-on* sa bouche une gueule (pg. 142);

c). Tipurile *bourgeon, cacochyme, corporal, frileux*. Pg. 45: Elle (Zoé) est un *bourgeon* vraiment charmant. Pg. 131: Vous êtes vilaine et *cacochyme*. Acest cuvînt din urmă, caţauno-francez, îl pronunţă o *tînără fată de la ţară*, adresîndu-se cîtră o bătrînă regină! (Franchement!). Numaĭ dl. Balteanu putea să depue pe buzişoarele bieteĭ copile şi, maĭ bine zis, să trîntească un cuvînt atît de ciudat, atît de savant! Pg. 87: Force *corporale*. (Corporal e un termen de liturgie catolică). Pg. 68: Les mois de novembre et de décembre sont maussades et *frileux*, etc., etc.

Să terminăm amintind două restricţiunĭ înveselitoare ale d-luĭ Balteanu, profesor la Bucureştĭ, Str. Schitu Măgureanu No.... (v. cartea complectă, pg. VII). Pg. 100: La vache nous offre son lait, son veau, sa chair et sa peau. *On doit pourtant éviter le taureau*. Pg. 101: L'âne est très sobre, *malgré ses longues oreilles*, etc... Nostimă e şi caracteristica următoare a copiilor: les enfants ont les joues vermeilles, le menton arrondi, la bouche petite et les lèvres minces (Pg. 19). Fie-ne permis să menţionăm măcar o excepţiune ce se putea strecura de cătră autor de ex. într'o notă: *danciĭ*.

Concluziune. Din studiul cărţeĭ d-luĭ Balteanu am dobîndit ferma convingere că *dl. Balteanu ştie prea puţin limba francesă, ca să poată dirija un curs de liceu, necum să impue operile sa'e didactice*. „Et versate diu, zice Horaţiu, quid ferre recusent, quid valeant humeri". Cartea a fost lucrată în grabă, zice autorul. Să-ĭ admitem oare circumstanţe atenuante? Fie! Cum remîne însă cu acea *„experienţă"* a d-sale, (v. prefaţă) dobîndită în decurs de „atîţia anĭ"?

Gheorghe Ghiorghiu.

DOCUMENTE

Tariful vamal de pe timpul luĭ Brâncoveanu

Anateftîr care s-aŭ făcut în vistierie să se scrie toate dăjdiile și orînduelele cîte es în țară la fieşte care cum și în ce chip este, și alte obiceiurĭ: Vînzărĭ de vămĭ și de părcălabiĭ și de dejmăriturĭ și oceriturĭ și de toate dăjdiile și slujbele precum se fac cărțile domneștĭ a fieşte căreia slujbă după a eĭ obiceiurĭ și rînduială, ca să se poată ști fie cînd, care (anateftir) s-aŭ făcut în zilele prea luminatuluĭ nostru domn Io Constantin Băsărab Voevod pă (sic) vreme ce aŭ fost Șerban Vistier mare, leat 7203.

(iscălit) Iordache Crețulescu vel log.

Șărban Grecianu vel vist. procit.

(Un manuscript în folio cuprinzînd 122 de foĭ în care sînt la început formularele de derete pentru diferitele funcțiunĭ ale statuluĭ, în care se definesc toate căderile fie-căreĭ dregătoriĭ, precum parcalabiĭ de Rîmnic și Buzeŭ, Vameșul Diiuluĭ și a Bistrițuluĭ, acel de la Vieroși-Flocĭ, pentru Goștinarĭ, etc., din care acele privitoare la fețele bisericăștĭ sînt publicate în Biserica ortodoxă pe 1890. Sînt foarte interesante pentru canoașterea administrațieĭ timpuluĭ.

După aceea cuprinde maĭ multe izvoade și catastifurĭ de cheltuelĭ făcute din visteria domnească. Reproducem de o camdată tariful vamal care exista pe timpul luĭ Brâncoveanu, nemodificat după cum era pe timpul luĭ Duca Vodă).

Adetut vămeĭ scaliĭ dela Căinénĭ de povările și de bucatele ce trec prin scală, de ce marfă, câte cât easte să se ia vamă, care saŭ scos după catastih schilis pe la Duca Vodă, la leatul 7184 și povoarea direaptă de oca 125. Gen. an. 7199.

Povóra de Agemă bani 266
„ „ Șofran „ 1.000
„ „ Țarigrad „ 250
„ „ Udriiŭ „ 250
„ „ Brusa „ 266
„ „ Sofia „ 240
„ „ Tărnova „ 166
„ „ Piperiŭ „ 333
„ „ Saftiane „ 166
„ „ Meșină „ 120
„ „ Postav subțire bani 333
„ „ Postav feld i brecles bani 266
„ „ Singeap „ 333
„ „ Bumbac prost bani 140
Coropca de Samur bani 1,600
Povóra de Orez bani 80
„ „ Lămâĭ „ 80
„ „ Smochine „ 80
„ „ Chivere „ 133
„ „ Lână „ 50
„ „ In i cânepa „ 25
Povora de Sfoară bani 33
„ „ Strămturĭ „ 266
De un fier lat de plug „ 2
Povóră de grău „ 6
„ „ Vin „ 12
„ „ Meiŭ „ 4
De cal de cumpărat „ 25
De un bou mare „ 2
De o vacă „ 4
De o oae „ 2
Și poclanul vameșilor, de turmă un miel
De rîmătorĭ care vin în țară la păscut bani 4
De rîmător gras „ 6
Și poclon vameșilor de turmă un burlineu, însă la o sută de sfin(ea)
Povóră de procovețe bani 60
„ „ Mazere „ 60
„ „ Strengure „ 25
„ „ Pieĭ de miel „ 900
De omul calare „ 2
De omul pedestru „ 1
Povóră de Veneția „ 333
„ „ Rumeli „ 168
„ „ Arnicĭ „ 168
„ „ béte „ 120
De un jder saŭ vulpe „ 6
Povóră pe argint viu „ 333
„ „ plumb „ 120
„ „ unt-de-lemn bani 150
De un cop de rachiu „ 2
De un cop de uleiŭ „ 1
De un lup „ 4
Povóră de erbĭ de doftoriĭ bani 140
„ „ Roșcove „ 80
„ „ Oțel „ 50
„ „ Săpun „ 40
„ „ Brînză „ 40
„ „ Tutun i luléle bani 80
„ „ Aba „ 133
„ „ Caplamale „ 200
Povóra de Pietre chihrimbar bani 266
„ „ Stafide „ 80
„ „ Scumpie „ 12
„ „ Miere „ 30
Butea de vin „ 80
De o coasă „ 1
Povóră de tămâie „ 266
„ „ Morun „ 50
„ „ Pește „ 25

De un procov	„	20	Povoară de său	„	40
De un rîs	„	40	Ferdela (baniţa) de grâŭ		
De cal turcesc	„	133		banĭ	1
Povóră de cuţite	„	120	De o vidră	„	8
„ „ Vapsele	„	80	De două secerĭ	„	1
„ „ Anison	„	55	De doĭ dihorĭ	„	1
Oca de ciară	„	2			

Caplamale = Cergĭ.
Scumpie = Material de dubit.
Procov = Acoperămînt pe vasele sfinte.

Procit. vel logofăt.

NOTIȚE

Reproducem după anuarul institutuluĭ liceal de domnișoare următorul studiŭ al doamneĭ Emilia Humpel, directoara aceleĭ școlĭ.

Diverse chestiunĭ scolare

„Cum îțĭ implinescĭ maĭ bine misiunea?“, se întreabă orĭ ce om conștiincios; earășĭ și earășĭ, orĭ care ar fi ocupațiunea sa. Sentimentul insuficiențeĭ, imperfecțiuneĭ lucruluĭ realizat te urmărește în decursul viețeĭ și întinde chiar asupra celeĭ maĭ fericite viețĭ vălul săŭ de tristeță. Pentru naturele energice însă el este totdeodată un excitant neadormit. Iar cînd avem în vedere acea activitate umană, al căreĭ obiect imediat este omul, dezvoltarea facultăților date luĭ de natură, formarea personalitățeĭ sale, cu cît maĭ importantă, oare-cum maĭ dramatică devine chestiunea de maĭ sus!

In orĭ-ce stat eșit din barbarie se dă o atențiune covîrșitoare învățămîntuluĭ. La noĭ, carĭ ne-am cam pripit întru toate, aŭ fost și reformele în această ramură maĭ dese și maĭ violente, aci a rezultat mult răŭ pentru învățămînt, e ușor de înțeles. Se știe că experiența trebue să consacre orĭ-ce teorie, că „după roadele sale veĭ cunoaște pomul“. Dar la noĭ nimic nu poate da roade, fiind-că se exterminează înainte de a ajunge acest stadiu natural al dezvoltăreĭ sale.

Multe sunt relele ce însoțesc lipsa de stabilitate; un fel de superficialitate a spiritelor va fi răul ce va rezulta din desele schimbărĭ în ramura instrucțiuneĭ, dacă nu li se va pune cerînd un capăt. Tocmaĭ aci fondul s-a schimbat puțin; de la 1864 până în ultimii anĭ, am avut aceiașĭ lege a instrucțiuneĭ; dar cîte ne-

numărate regulamente în acest interval, dintre cari cel din urmă nimicea regulat dispozițiunile celuĭ precedent! Văzind însă formele schimbîndu-se mereŭ și ostensibil, oameniĭ încep a se ocupa prea mult de ele, a le exagera importanța, uitînd că ele în sine sunt scheme goale, moarte, dacă nu vor fi însuflețite de fondul intern al celuĭ ce le aplică.

De mania dominantă a reforma mereŭ, de a schimba regulat ceea ce a făcut predecesorul, s-aŭ resimțit foarte mult școalele private, cărora li s-a făcut puțin cîte puțin o curioasă pozițiune. Sub cuvînt de control, s-a întins deasupra lor o rețea de măsurĭ restrictive, tot-deodată de formalitățĭ minuțioase de îndeplinit, cari le-aŭ îngreuiat foarte mult funcționarea. Procederea a fost ast-fel, încît am auzit mereŭ împregiurul meŭ zicîndu-se: „această măsură tinde a lovi în instrucțiunea privată". Curioasă impresiune, curioasă părere! Statul să prigonească o activitate oare-care ce se exercitează înlăuntrul confiniilor sale și pe care o lasă totușĭ să subziste — evident, fiind-că va fi de vr-un folos, fiind-că va satisface vr-o trebuință oare-care! Dar dacă lașĭ ceva să subsiste trebue să-ĭ lașĭ și condițiunile sale de existență, să nu i le atacĭ nicĭ direct nicĭ indirect, căcĭ alt-fel e natural să țĭ se suspecteze intențiunile.

Cu multă ușurință s-aŭ impus școalelor private toate formalitățile școalelor publice și o grămadă de altele pe deasupra, fără ca cine-va să se gîndească că directorul uneĭ școlĭ private are asupră-șĭ o sarcină foarte grea: *situațiunea economică a școaleĭ,* de la care atîrnă totul și cu care n-are nimic a face directorul uneĭ școale publice. Eĭ bine, la începutul anuluĭ scolar, cînd, odată cu primirea elevilor, toată situațiunea economică trebue regulată — înțelegîndu-se de la sine că grijile curente pentru sănătatea elevilor, pentru funcționarea regulată a întreguluĭ aparat al școaleĭ încep din prima zi a redeschidereĭ cursurilor — a maĭ trebui să îndeplineștĭ și acele o mie și una de formalitățĭ impuse de minister, iată ce face situațiunea unuĭ director de școală privată *foarte, foarte grea.* O asemenea stare de lucrurĭ este însă tot-deauna dăunătoare. Căcĭ cu cît maĭ mult timp se dă îndeplinireĭ unor pure formalitățĭ, cu atît maĭ puțin timp se poate da uneĭ activitățĭ în adevăr rodnice în interiorul școaleĭ. Mi se va zice poate că școala mea a dat rezultate destul de bune. Dar eŭ pretind că în alte împregiurărĭ ar

fi dat resultate şi maĭ bune, poate nu de cele ce se constată pe la examene, iar altele de maĭ mare valoare. Da, o spun de-a dreptul, multele formalităţĭ aŭ fost in detrimentul şcoaleĭ mele. A suferit inima mea relaţiune cu elevele, lipsindu-mĭ răgazul, seninătatea sufletuluĭ, ce n-a putut subzista faţă cu goana uneĭ minţĭ preocupate de o sumă de micĭ îndatorirĭ artificiale, ce s-aŭ adăogat pe lîngă marile şi realele datoriĭ legate de misiunea mea. Şi de ce aceste convingerĭ ajung atît de tîrziŭ a fi exprimate? Apoĭ fiind-că e suspect a vorbi în propria cauză, maĭ cu seamă suspect la noĭ, cari în scepticizm am progresat maĭ repede decît în orĭ ce. Astă-zĭ, după 27 de anĭ, pot vorbi, căcĭ eŭ sunt ca şi scoasă din causă. Mie personal, pentru micul rest de viaţă şi activitate ce-mĭ remîne, îmĭ este cu totul indiferent, dacă sistemul neîncrederiĭ, micelor obstacole, indirectelor persecuţiunĭ va continua saŭ nu.

Să revenim la poziţiunea făcută şcoalelor private — După ce li s-aŭ impus toate formalităţile şcoalelor publice şi o grămadă de altele pe deasupra, ele sînt departe de a se bucura de drepturile celor d-întăĭ. Dacă vor să aibă pentru eleviĭ lor certificate cu valoare de stat, aceştia trebuesc examinaţĭ de alţĭ profesorĭ decît ceĭ ce i-aŭ instruit în decursul anuluĭ. Insă şcoalele private unde poate fi vorba de examene serioase şi de drepturĭ pentru elevĭ, îşĭ recrutează profesoriĭ din corpul didactic al statuluĭ. Şi totuşĭ?.... Aşĭ vrea să ştiŭ cum îşĭ închipuesc domniĭ de sus situaţiunea. Adecă, după d-lor, directorul şcoaleĭ private zice profesorilor: „Să-mĭ promovaţĭ pe cutare elev, de şi e slab, căcĭ altfel...“ Alt-fel ce? Nu cumva îl va ameninţa cu destituirea?... Dar bine, aceste sînt raporturile unor ast-fel de profesorĭ cu direcţiunea? Maĭ isteţ ar fi maĭ aproape de realitate, a presupune raporturĭ inverse, adecă un fel de dependenţă a direcţiuneĭ de profesorĭ. Se uită că în şcoala privată funcţionează tot profesoriĭ din scoalele statuluĭ, prin urmare oamenĭ cu o carieră asigurată, cu o demnitate personală şi un renume de susţinut? Vor periclita eĭ asemenea bunurĭ pentru neînsămnatul avantagiŭ ce le poate oferi şcoala privată? — abstracţie făcînd de simţul lor de dreptate şi alte calităţĭ morale, contestate poate de scepticĭ. Pe de altă parte, dacă autorităţile respective cred pe profesorĭ capabilĭ de asemenea procedurĭ necorecte, cum de le lasă dreptul de a examina pe propriĭ elevĭ în şcoalele publice? „Alt-ceva este acolo“, mi se respunde probabil; „acolo di-

recţiunea nu e interesată în promoţiune". Dar sînt destuĭ alţiĭ interesaţĭ, replic eŭ, *sînt toţĭ părinţiĭ interesaţĭ*; şi ceea ce se presupune că fac aci direcţiunile, se poate presupune că fac acolo părinţiĭ şi încă cu maĭ multă ardoare.

Aşa dar, conform cu cele spuse pînă aci, eŭ contest că în şcoalele private direcţiunile cer profesorilor promovarea pe nedrept şi contest înainte de toate că profesoriĭ ar ceda unor asemenea presiunĭ. Eŭ contest că în şcoalele publice instrucţiunea e maĭ serioasă, că procedeurile sînt maĭ corecte, că promoţiunea e maĭ nepărtinitoare. Toate aceste ar eşi la lumină, dacă atît eleviĭ şcoalelor private ar fi examinaţĭ laolaltă de aceeaşĭ comisiune străină.

S-aŭ gîndit vre-odată domniĭ de la carĭ emană regulamentele, ce însemnează pentru un copil, a fi examinat de alt profesor decît cel ce l-a instruit? Maĭ întăĭ modul de a preda orĭ ce materie diferă de la profesor la profesor; modalitatea predăreĭ şi chestionăreĭ însă nu este indiferentă pentru elev. Dar cînd te gîndeştĭ că programe analitice nu existaŭ, că prin urmare un profesor dezvolta maĭ mult altă parte, altul maĭ mult altă parte a obiectuluĭ, după părerea şi predilecţiunea sa individuală. Maĭ cade încă ceva în cumpănă: Cu toţiĭ cunoaştem frigurile examenelor. Eĭ bine, această stare anormală, care numaĭ priincioasă facultăţilor intelectuale nu este, se agravează cînd copilul vede înaintea sa un atotputernic necunoscut. Şi a fost un timp cînd, după ce li se îngreuia în toate modurile poziţiunea, se cerea elevilor din şcoalele private o notă de trecere maĭ mare decît celor din şcoalele statuluĭ. E de necrezut! M-am mirat tot-deauna, cum de nu s-a ridicat nicĭ o voce în contra nedreptăţiĭ ce se făcea — nu şcoalelor private, să le lăsăm pe aceste la o parte — dar unuĭ mare număr de copiĭ romînĭ, tuturor acelora ce învăţaŭ în şcolĭ private. Orĭ poate trebuiaŭ să fie pedepsiţĭ pentru că învaţaŭ acolo?... Atuncĭ ar fi fost şi maĭ cinstit şi maĭ original, a suprima şcoalele private. Ca în orĭ-ce ţară fără tradiţiune, experimentele sînt lucru uşor în Romănia. Ar fi fost interesantă această notă originală la noĭ. Poate era numaĭ o anticipaţie asupra viitoruluĭ, căcĭ maĭ ştiĭ pănă unde se vor întinde odată atribuţiunile statuluĭ? Dar se poate foarte bine întîmpla şi contrariul, adecă o dezvoltare maĭ puternică a iniţiativeĭ private. Să lăsăm prin urmare la o parte viitorul, pe acest mare sfinx. Deocamdată noĭ ceĭ suprimaţĭ ne-am fi luat cu toţiĭ

catrafusele și am fi căutat a ne hrăni în alt mod, făcînd reflexiunile noastre asupra armonieĭ ce domnește la noĭ în țară între vorbe și fapte. Mereŭ auzĭ vorbind ca de o calamitate, de tendința generală de a trăi din funcțiunĭ retribuite de stat; și cînd se întîmpină oamenĭ ce nu țintesc de mult solicitatul budget, ci vor să se hrănească cinstit în afară de el, acelora li se pun toate pedicele posibile și li se arată atîta deconsiderare, cîtă li se poate arăta.

Și cum ți se explică atîtea măsurĭ de rigoare luate în contra școalelor private? Prin strașnicele abuzurĭ ce s-ar fi descoperit la unele din ele, maĭ cu seamă la cele din capitală. Mărturisesc că mie această explicație îmĭ face impresiunea uneĭ legende, despre care nu maĭ știĭ cît fond pozitiv are, saŭ dacă chiar are vr-un fond pozitiv. Căcĭ te întrebi: de ce nu s-aŭ pedepsit abuziviĭ? Statul a exercitat tot-deauna un control asupra școalelor private din această categorie. Chiar în timpul cînd eraŭ maĭ puține formalitățĭ, se cereaŭ totușĭ șeapte certificate din șeapte anĭ consecutivĭ, pentru a se putea prezenta la bacalaureat. Cum aŭ putut dar trece uniĭ elevĭ două, treĭ clase în un an — căcĭ acestea sunt svonurile — fără a fi molestațĭ? O cercetare a matriculelor, o ușoară anchetă ar fi scos la lumină frauda, și atuncĭ o pedeapsă exemplară trebuia să stigmatizeze pentru tot-deauna pe cei ce aŭ comis-o, și să taie altora gustul de a maĭ încerca așa ceva. Dar în loc de aceasta, s-a făcut numaĭ multă vorbă în vînt de grozavele abuzurĭ, și s-aŭ instituit o mie și o sută de formalitățĭ, care să preîntîmpine pe viitor asemenea grozăviĭ. Nu știŭ dacă le vor preîntîmpina. Dar chiar dacă... Este permis a împovăra ast-fel viața oamenilor cinstițĭ pentru cîțĭ-va necinstițĭ, cărora din comoditate saŭ din orĭ-ce altă cauză nu li s-a aplicat pedeapsa cuvenită? O comparație îmĭ pare a fi la locul săŭ: Majoritatea crimelor se întîmplă noaptea. Ce ar zice cetățeniĭ dacă, sub cuvîntul preîntîmpinăreĭ crimelor, ar fi cu toțiĭ opritĭ de a eși pe stradă îndată ce a înoptat? Nu e vorbă, s-ar împuțina crimele, și organele de siguranță ar duce o viață maĭ dulce decît ceea ce o duc. Dar oare cetățeniĭ s-ar împăca cu o ast-fel de măsură?

Dar destul despre multele neajunsurĭ ce aŭ îndurat școalele private și care nicĭ n-aŭ fost toate atinse acĭ.

Am vorbit maĭ sus despre puțina valoare intrisecă a formelor. Să zicem cîte-va cuvinte despre formele învățămîntuluĭ, despre me-

todele didactice. S-aŭ făcut mult în această privinţă la noĭ — să nu se facă *prea* mult. Sînt anĭ de cînd, urmărind cele ce se petrec în alte ţărĭ, de exemplu în Germania — ţara pedagogieĭ par excellence, — mi-am format umila părere, că în aceasta scrutare continuă a moduluĭ de a proceda, în aşa numita perfecţionare a metodelor este mult artificiŭ. Tocmaĭ pare că spiritul uman ar fi născut schilod, încît să aibă mereŭ trebuinţă de cîrjĭ pentru a se urni din loc. Dar în el sînt deja latente — în stadiul primeĭ copilăriĭ deja — toate aptitudinile ? nu trebuesc procedeurĭ complicate pentru a le face patente ; ele merg înaintea deşteptăreĭ, nu cer altceva decît a intra în viaţă ; o atingere, şi coarda resună. Aĭ de ce te mira, cînd vezĭ cum se lucrează, cu cîte cotiturĭ şi ocolurĭ pentru a dezvolta în mintea copiluluĭ o noţiune abstractă, de exemplu. Dar facultatea abstracţinneĭ e deja în copil ; nu trebue atîta trudă pentru ca noţiunea să se producă. Eŭ cred chiar că prea multă trudă strică ; că tocmaĭ procedeurile acestea complicate rătăcesc facultatea, o împedică a lucra cu de la sine putere, cu putere primordială. In aceiaşĭ ordine de ideĭ, îmĭ permit a mă declara în genere protivnică atîtor încercărĭ de a uşura lucrarea copiluluĭ, de a-ĭ da oare-cum toate pe de-a-gata. La ce putem ajunge, urmînd ast-fel ? Cel mult a împedeca deplina dezvoltare a facultăţilor, a produce spirite superficiale şi banale.

In starea actuală a lucrurilor cred că trebue să ne amintim mereŭ că toate regulele didactice sînt un directiv vag, că esenţialul pentru învăţător (luat cuvîntul în senzul săŭ generic) este, de a avea sentimentul realităţiĭ imediate ce stă dinaintea luĭ. de a simţi ce trebue făcut în momentul de faţă şi poate numaĭ în momentul de faţă. De aceea lecţiunile model şi toate procedeurile după un tipic anumit sînt—sînt de acceptat cu rezervă. Sigur, n-ar vrea nimenea să suprime regula obiectivă, să înlăture metodologia pedagogică, să proclame drept sigur directiv sentimentul fie-căruia. Dar bine să se ştie că metoda învăţată este un sprijin primitiv, că se cere de la învăţător o maĭ fină lucrare, o adaptare inteligentă la realitatea vie a momentuluĭ. Să nu uităm că toate regulele de acest fel aŭ maĭ cu seamă menirea de a împedica un mare neajuns, de exemplu rătăcirea unor învăţătorĭ fără dar de la Dumnezăŭ ; dar dacă s-ar impune fie-căruia şi în orĭ-ce moment asemenea procedeurĭ tipice, s-ar împedica tot pe atît realizarea unuĭ

mare bine, care se produce maĭ tot-deauna pe de-asupra regulelor şi în afară de ele. De aceea uumaĭ nu prea multă reglementare....

Dacă ar fi să exprimăm dorinţe cu privire la cele ce se petrec înlăuntrul şcoaleĭ, a mea ar fi, ca să dispară goana după note, ca aşa numita emulaţiune să ia un alt caracter, să semene maĭ puţin tristeĭ concurenţe între oamenĭ, fataleĭ lupte pentru existenţă cu uriciunile eĭ. N-ar trebui îmboldit copilul să întreacă pe cutare saŭ cutare, să se ridice la locul întăĭ, ci ar trebui să i se zică: „Fă tot ce poţĭ, pentru a cîştiga cît maĭ multe cunoştinţe; aceasta este datoria ta; dacă veĭ împlini-o bine, veĭ fi preţuit de toţĭ". Să fie deprinşĭ copiiĭ a se aprecia sincer uniĭ pe alţiĭ, a recunoaşte superioritatea intelectuală a celuĭ ce o posedă, repetînduli-se mereŭ, ca să o ştie pe urmă în viaţă, că orĭ-ce om, aşa cum este, este un product al natureĭ, că dacă natura l-a înzestrat bine, acesta nu e meritul luĭ, dar că meritul luĭ va fi, dacă va întrebuinţa bine darurile primite. Ingîmfarea trebue combătută în toate modurile. Cel ce a primit multe darurĭ de la natură, aceluia i se cuvine sentimentul recunoştinţeĭ, ca pentru orĭ-ce lucru dăruit, iar recunoştinţa şi îngîmfarea nu merg împreună ci se exclud reciproc. Cea maĭ mare blîndeţă şi o răbdare nesfîrşită trebue arătată acelora, la cari buna voinţă întrece puterea de a pricepe. Cu eĭ un adaos de lucrare pacientă, liniştită, nelăsînd ca descuragiarea să-ĭ cuprindă, spuindu-le că facultatea de a înţelege uşor nu o are fiecare, dar că natura compensează tot-deauna orĭ-ce lipsă prin un alt dar, o altă aptitudine. Şi aşa şi este. Să se cunoască numaĭ omuĭ pe sine, să ştie ce-ĭ este dat şi ce nu, să caute a se afirma în direcţiunea aptitudinilor sale, să nu vrea nicĭ odată a fi altul decît este, bine ştiind că orĭ-ce gen are dreptul săŭ de a fi. Chiar clasarea în genurĭ superioare şi genurĭ inferioare e o lucrare artificială omenească, şi e schimbătoare, precum schimbătoare sînt părerile, năzuinţele şi hotărîrile oamenilor. Şi aşa dispare din ce în ce maĭ mult şi va dispărea cu totul trufia celor ce se ştiŭ inteligenţĭ şi prin aceasta chiar credeaŭ odată că constituesc o rasă aparte, căreia i se cuvine infinit maĭ mult decît restuluĭ omenireĭ, înţelegîndu-se de la sine că satisfacerea trebuinţelor lor rafinate primează satisfacerea celor maĭ elementare trebuinţe ale mareĭ majorităţĭ a oamenilor. Se duc asemenea lucrurĭ — ducă-se cît maĭ curînd!

Pentru trebuinţele noastre şcolare să adăogăm următoarele: Nu este aşa uşor a cîntări inteligenţa unuĭ om. Maĭ întăĭ prin cuvintul inteligenţă indicăm un complex de facultăţĭ, carĭ se găsesc combinate în proporţiunĭ diferite la diferiţiĭ indivizĭ. Uniĭ se disting prin o ageră cuprindere a elementetor de pe planul întăĭ — aceştia constituesc genul aşa-numitelor spirite briliante; alţiĭ, cu maĭ puţină agerime de percepţiune, aŭ darul de a pătrunde în adîncime, de a întrevedea relaţiunĭ, consecinţe, ramificaţiunĭ, care pentru ceilalţĭ nu există; unul are darul de a concretisa, altul darul derul de a generaliza, şi aşa maĭ departe. Maĭ este şi o altă diferinţă. Sunt oamenĭ cu multă inteligenţă pentru lucrurĭ abstracte, dar carĭ n-aŭ înţelegere pentru fenomenele reale ale vieţeĭ, carĭ nu pătrund bine oameniĭ, situaţiunile, sentimentele altora. Aşĭ vrea să numesc pe aceştia oamenĭ fără intuiţie. Naturile de artist aŭ maĭ cu samă ultimul gen de inteligenţă, adecă o puternică intuiţiune. Tot-deodată nu strică să ne aducem aminte că inteligenţele adîncĭ şi talentele superioare n-aŭ strălucit tot-deauna prin şcolĭ.

Iar înainte de toate să nu perdem din vedere că însuşirile de caracter sînt mult maĭ preţioase decît darurile spirituluĭ. Mereŭ cu o covîrşitoare atenţiune, să ne preocupăm de formarea caracteruluĭ. Este un dar preţios al natureĭ inteligenţa, fără îndoială; dar curăţenia cugetuluĭ, căldura sufletuluĭ, uitarea de sine, spiritul de sacrificiŭ — cu cît sînt ele maĭ marĭ, maĭ simpatice, maĭ bine făcătoare!

Vizita făcută de Societatea ştiinţifică şi literară la biserica Treĭ-Erarhĭ.

Duminică în 17 Oct. Societatea ştiinţifică şi literară a hotărît să meargă în corpore spre a vedea interiorul biserviceĭ Treĭ-Erarhilor, reîntocmit din noŭ după modelurile celebruluĭ pictor francez Lecomte de Nouy, fratele arhitectuluĭ care a reîntocmit zidirea aceleĭ bisericĭ.

Picturile sînt ţinute în stil bizantin, modernizat în ceea ce priveşte deplinătatea desemnuluĭ. Tonalitatea ob-

ştească a decoraţieĭ este aur vechiŭ, poate cu ceva prea mare îmbelşugare de aur noŭ; însă se constată cu plăcere aceeaşĭ pictură la toţĭ sfinţiĭ din lăuntrul bisericeĭ şi la mitropoliţiĭ din pridvor; de şi figurele lor datează din timpurĭ deosebite şi decĭ cereaŭ pe o tratare deosebită. Nu prea cadrează însă cu pictura bizantină, tablourile cele două din pridvor, pe partea de sus a păreteluĭ despre răsărit, pe care sunt înfăţoşate golăciunĭ, în contra sistemeĭ bizantinismuluĭ care învestminta pe sfinţĭ până la gît, şi de aceea se ferea de a reproduce pe Adam, pe Eva şi pe primiĭ oamenĭ în deobştie. Totuşĭ această mică abatere poate fi iertată, avîndu-se în vedere că tablourile înfăţoşază tocmaĭ scene din paradis. Ceea ce însă a impresionat foarte răŭ întreaga societate, a fost modul cum a fost zugrăvit păretele lăuntric al corpuluĭ bisericeĭ din spre pridvor. In dreapta este un tabloŭ înfăţoşînd pe Vasile Lupu şi pe Maria Circazianca. Acest tabloŭ este partea din părete care este bine zugrăvită. Stil şi tonalitate corespund pe deplin cu restul bisericeĭ, pe lîngă că chipurile sunt foarte viĭ şi asămănătoare cu portretele cunoscute ale domnitoruluĭ şi frumoaseĭ sale soţiĭ. Nu tot astfeliŭ staŭ lucrurile cu partea tablouluĭ din spre uşa de intrare care înfăţoşază un înger ce ţine deasupra uşeĭ o hîrtie ce trebue să poarte o inscripţie, cu îngerul din dreapta ce i face cumpănă şi cu întreg tabloul din dreapta, care înfăţoşază pe suveraniĭ Romînieĭ, regele Carol şi regina Elisabeta, principele moştenitor Ferdinand şi pincipesa Maria şi ceĭ doĭ copiĭ, stînsa în copilărie domniţeĭ Maria şi micul principe Carol, singurul născut pe cînd s-a făcut tabloul.

Această parte a zugrăveleĭ bisericeĭ este pe deplin greşită şi strică armonia încîntătoare în care te cufundă cuprinderea întreguluĭ. Maĭ întăĭ ceĭ doĭ îngerĭ ce înîncunjură bolta de intrare, sunt prea marĭ, şi sunt reprezentaţĭ în caracterul îngerilor din bisericele catolice, lepădînd cu totul ceracterul bizantin al întregeĭ picturĭ. Nu se potrivesc bună-oară de loc cu ceĭ doĭ îngerĭ reprezentaţĭ în fundul altaruluĭ. Apoĭ coloarea lor albastră formează ca o pată în tonalitatea de aur vechiŭ a întregeĭ decoraţiĭ. Este şi pe aiurea coloare albastră, dar pretutindenea este înecată în aur vechiŭ, pe cînd aice ea predomneşte fără împărţire.

Grupul suveranilor este apoĭ neasămănător cu figurile ce reprezintă. Corpul Maiestăţeĭ Sale Regina este prea mic, al Măiestăţeĭ Sale Regeluĭ iarăşĭ prea plin. Apoĭ figura M. S. Regeluĭ este lipsită de caracterul de înalta nobleţă unită cu o pătrunzătoare inteligenţă care-l caracterizază. Maĭ bine sunt reproduse figurile apuseĭ principesa Maria, a principeluĭ Ferdinand şi a principeseĭ Maria soţia luĭ. Ceea ce însă loveşte în modul cel maĭ crunt privirile, este figura miculuĭ principe Carol, înfăţoşat într-o poză lipsită de orĭ-ce măreţie. Imĭ aduceam aminte de portretul copiilor luĭ Carol I din Anglia, de Van Dyck cu aerul acel de nobleţă şi de demnitate în copil, din care se vede că avem înaintea noastră un om menit a domni peste popoare. Figura miculuĭ principe Carol este bolnăvicioasă, posomorîtă şi disgraţioasă; într-un cuvînt e o figură ce te răspinge, în loc de a te atrage. Dar apoĭ îmbrăcămintea luĭ e ceva neauzit: în poturĭ şi manta bulgărească, cu meşĭ roşĭ, iarăşĭ bulgăreştĭ în picere. Se explică de unde a luat pictorul aceste haine. A crezut să reprezinte pe principele în haine naţionale, şi a crezut că e naţional, romănesc, portul Bulgarilor din Bucureştĭ.

Credem că este neapărat, de a se înlătura toate greşelile comise în partea de pictură criticată de noĭ: să se şteargă cu totul aceste figurĭ cu desăvîrşire greşite, şi să se înlocuiască cu altele care să reprezinte în adevărata lor fire figura şi caracterul suveranilor noştri. Fără această pictură, biserica Treĭ Erarhĭ va avea o pată vecĭnică pe a eĭ frumuseţă.

(Rezumat după desbaterile societăţeĭ de *A. D. Xenopol*).

Domnul *Ioan Negre* profesor la gimnaziul din Piatra-Neamţ, a publicat *actele privitoare la întocmirea şi desvoltarea liceuluĭ din oraşul său*. întreprindere lăudabilă, întru cît ne dă ştiinţĭ amărunte asupra unuĭ aşăzămînt de cultură. Ar fi de dorit ca toate gimnaziile şi liceele noastre să fie ast-feliŭ studiate.

IASI — TIP. H. GOLDNER, STR. PRIMARIEI No. 17

ARHIVA

ORGANUL SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE

DIN IAȘI

Anul X. Noemb. și Decemb. 1899. No. 11 și 12.

A. D. XENOPOL

Principiile fundamentale ale istoriei

CAP. XI.

Concepțiunea istorieĭ

(urmare).

Expunerea trecutuluĭ. — Expunerea curentuluĭ evoluționist care rîpește popoarele ca și omenirea cătră o soartă necunoscută, trebue, după principiile expuse pînă aicĭ, să tindă a realiza condițiile următoare, dacă vra să reproducă în cugetul nostru, o icoană credincioasă a desvoltăreĭ însășĭ.

1). Ea trebue, întîiŭ, să se silească a reproduce faptele atît de întocmaĭ pe cît se poate, și să ne facă să cunoaștem adevărul asupra ceea ce a fost.

2). Ea trebue să explice faptele ast-feliŭ stabilite, expunînd înlănțuirea lor cauzală.

3). In ultimul loc, ea trebue să caute, în această înlănțuire, seriile istorieĭ care constitue desvoltarea și, prin mijlocul lor, să o strîngă în lineamente obșteștĭ.

Să cercetăm dacă, și pînă în ce măsură, istoriciĭ aŭ îndeplinit aceste treĭ condițiĭ neapărate ale

orĭ-căreĭ expunerĭ într-adevăr ştiinţifice a trecutuluĭ.

1). *Reproducerea faptelor succesive.* Acest punct d-intîiŭ, despre care istoria în începuturile eĭ nu se prea îngrijia, acuma a devenit obiectul de căpitenie al silinţelor eĭ, anume să tindă să reproducă faptele dispărute cu cea maĭ mare exactitate cu putinţă. Această schimbare în modul de procedare a istorieĭ, datează din clipa, în care critica a devenit complinirea neapărată a tuturor cercetărilor asupra evenementelor trecute, şi de cînd, paralel cu această fericită noire, documentele aŭ devenit, în locul povestirilor, temelia cea maĭ sigură a reconstituireĭ lor. Din acest punct de vedere, istoria a făcut tot ce era în putinţa eĭ, şi nu se poate cere ca ea să facă maĭ mult cu mijloacele de care dispune. Istoria vremilor noastre a controlat, reformat şi revăzut totul. Un număr într-adevăr afară din cale de mare de monografiĭ şĭ-a luat sarcina de a răspîndi lumina, acolo unde nu era de cît întunerec; de a îndrepta greşelile, orĭ-cît de înrădăcinate ele ar fi fost. Fără cuvînt se ţine de răŭ această silinţă de a prea scormoni amărunţimele şi de a pierde din vedere întregul evenementelor. Istoria nu poate fiinţa, dacă temelia pe care ea se razîmă, faptele ce o alcătuesc nu sunt pe deplin stabilite. Munca într-adevăr măreaţă menită a constitui această temelie a istorieĭ, este în mare parte acum isprăvită, cel puţin cu materialul de care dispunem. Nouele descoperirĭ vor învoi o adîncire tot maĭ mare a lucrurilor, şi cu cît ne vom cobori în viitor, cu atîta se va rîdica din dosul nostru trecutul maĭ limpede şi maĭ lămurit. Marele fapte care-l alcătuesc aŭ fost maĭ toate pe deplin stabilite, şi ştirbăturĭ nu se maĭ întîlnesc de obiceiŭ decît pentru amărunţimĭ. Istoriografia vremilor noastre se sileşte tocmaĭ de a face să pătrundă adevărul, pînă în faptele de cea maĭ măruntă însămnătate din care se alcătueşte istoria.

Este drept că s-a încuviinţat adese-orĭ oare-căror fapte maĭ mult preţ de cum o meritaŭ. Printre documente, este un număr nesfîrşit de mare care nu luminează nicĭ într-un chip cunoştinţa trecutuluĭ, pe cînd pe de altă parte, multe fapte însămnate sunt trecute cu vederea de istoricĭ. Dar acest neajuns în alegerea faptelor, are o cauză mult maĭ adîncă, pe care o vom analiza maĭ la vale, cînd ne vom îndeletnici cu neîngrijirea istoricilor de a lua în băgare de samă seriile istorieĭ.

Dar dacă lăsăm la o parte acest punct care constitue unul din desideratele istorieĭ,—pentru materialul explorat pînă acuma, nu se poate tăgădui că un spirit într-adevăr ştiinţific a pătruns pretutindene cercetările istoricilor; se silesc, pe cît e cu putinţă omeneşte a o face, a înlătura orĭ-ce soiŭ de prejudecăţĭ, orĭ-ce soiŭ de patimă, orĭ-ce soiŭ de antipatie saŭ de simpatie, spre a deveni organul adevăruluĭ curat, şi pentru ca nimic să nu se interpună între faptul trecut şi icoana ce se proiectează în mintea cetitoruluĭ.

2). *Inlănţuirea cauzală.* Dacă trecem la a doua condiţie cerută pentru a constitui ştiinţa istorieĭ, înlănţuirea cauzală a evenementelor, ea este departe de a se înfăţoşa într-un chip tot aşa de deplin ca stabilirea faptelor istorieĭ. Cauzele evenementelor nu sunt tot-deauna limpezite; adese-orĭ cuvinte goale cată să înlocuiască noţiunile reale care stabilesc raportul de cauzalitate; alte dăţĭ istoriciĭ se mulţămesc a recurge la ipoteze; însfîrşit une-orĭ chiar lasă cu totul la o parte chestiunile de cauze, mărginindu-se a expune faptele, în feliul istorieĭ povestitoare care cu toate aceste şĭ-a trăit traiul.

Această neîndestulătoare stabilire a nexuluĭ cauzal al evenementelor este, în istorie, un neajuns de căpitenie; căcĭ am văzut că descoperirea cauzelor este, în deosebire de ştiinţele coexistenţeĭ, unul din

atributele cele maĭ de samă ale științeĭ istorice. Aceastā din urmă, pentru a-șĭ merita pe deplin numele, trebue nu numaĭ cît să reproducă faptele trecute în a lor realitate; ea maĭ trebue încă, pe cît este cu putință, să le dee și explicarea cauzală, și o neîngrijire sub acest raport este de neiertat; însă tocmaĭ în această privire, disciplina noastră are încă mult de făcut, și explicarea cauzală este încă departe de a fi tot așa de pe deplin limpezită, ca stabilirea faptelor.

Pentru a dovedi această împrejurare, să trecem pe sub ochĭ cîte-va întrebărĭ atinse de istoriciĭ cu renume, și pentru care întrebărĭ, tocmaĭ cauza nu a fost pusă în o îndestulătoare lumină.

Vestitul istoric german, *Teodor Mommsen* crede a explica nelucrarea luĭ Anibal împrotiva Romeĭ, după marea luĭ izbîndă de la Cannae, prin motive obiective, trase din situațiunea generaluluĭ cartaginez în Italia. Noĭ credem că această explicare este neîndestulătoare. Nicĭ-odată nu se va ajunge a se înțălege purtarea luĭ Anibal, dacă se ține samă numaĭ de motivele afarnice, și dacă se lasă delăturĭ partea personală, psihologică. Intr-adevăr singura cauză rațională a nelucrăreĭ luĭ Anibal împrotiva Romeĭ, în singurul moment cînd putea să o facă cu sorțĭ de izbîndă, trebue căutată în a luĭ nehotărîre, în personalitatea luĭ, în elementul individual; căcĭ, la urma urmelor, dacă Anibal nu îndrăznește să atace Roma, nicĭ după cumplita înfrîngere ce ĭ-o aduce și care distrusese aproape cu desăvîrșire oștirea eĭ, ce venise el să caute în Italia? Mommsen răspunde că el voia să desfacă de Roma confederația pe care se întemeia puterea eĭ[25]. Dar acest rezultat fusese și el ajuns, în hotarele putinciosuluĭ. Galia Cisalpină, Grecia Mare se unise cu Anibal și, ceea ce este încă maĭ însămnat, Capua și însușĭ Samnițiĭ care făceaŭ parte din confederația latină trecuseră, după Can-

25 *Römische Geschichte*, I, 2, p. 601.

nae, pe partea învingătoruluĭ[26]. Ce putea el aştepta maĭ mult? Ca Latiniĭ şi eĭ să treacă la dînsul? Dar aceasta ar fi însămnat a voi ca Roma să se lepede de ea însăşĭ. S'ar putea întîmpina, nu e vorbă, că numaĭ cu greŭ s-ar putea învinui Anibal de nehotărîre, el care îndrăznise să ducă războiul în Italia, şi să străbată prin primejdioasa trecătoare a Alpilor. La această întîmpinare, nu este cu putinţă decît un răspuns, dar acela hotărîtor: anume că firile cele maĭ vîrtoase, cele maĭ inimoase, slăbesc une-orĭ în momentul suprem. Incordarea minţeĭ lor se destinde, tocmaĭ atuncĭ, cînd o de pe urmă opintire le-ar încununa opera. Fără intervenirea acesteĭ cauze psihologice, nelucrarea luĭ Anibal după Cannae rămîne o gîcitoare nedeslegată, şi acest element hotărîtor n-a fost luat în privire de strălucitul istoric al Romanilor. Şi cu toate aceste aşa apreţuiaŭ chiar contimpuraniĭ luĭ Anibal purtarea luĭ. *Titu Liviu* pune în gura luĭ Maharbal, adiutant al generaluluĭ cartaginez, următoarele cuvinte: „Non omnia nimirum eidem di dedere; vincere scis Hannibal, victoria uti nescis“[27].

Ca al doile exemplu de cauzalitate neîndestulătoare saŭ maĭ bine neexact formulată, vom lua chipul cum dl. *Berthelot* explică nepăsarea Creştinilor faţă cu împărăţia romană, chiar după ce această împărăţie încetă de a le maĭ fi duşmană, şi deveni dinprotivă proteguitoarea lor. „Este o mare primejdie, zice d-sa, ca împăratul să fie în biserică, el care a fost supremul pontifice al religiuneĭ păgîne. Ce se va întîmpla dacă este eretic? Aceasta se vede pe vremile fiilor luĭ Constantin. Constanţiu rămas singur stăpîn al împărăţieĭ, este Arian; el surguneşte pe episcopiĭ ortodoxĭ. Cu toate aceste Constanţiu este un rîvnitor creştin. In Răsărit el distruge templele cu grămadă. Iată decĭ un împărat teolog care

26 *Ibidem*, p. 615.
27. *Ab Urbe condita*, XXX, 51.

prigonește deodată și creștinĭ și păgînĭ. Maĭ bine era pentru biserică un păgîn, ca Iulian Apostatul. Teodosiu este un împărat după dorința bisericeĭ, primind pocăința impusă de sfîntul Ambroziu, interzicînd absolut cultul zeilor chiar în intimitatea cea maĭ tainică a vieţeĭ private; dar fiul săŭ Arcadiu care domnește în Răsărit, prigonește pe sfîntul Ioan Hrisostom, după uneltirile împărăteseĭ Eudoxia ce este ariană. *Biserica, temîndu-se tot-deauna de a găsi un dușman în proteguitorul eĭ, nu maĭ vedea decît un dușman în acest proteguitor.* De cînd ea se întărise trainic, de cînd păgîniĭ nu maĭ eraŭ de temut, rîvna eĭ se întorcea în protiva ereticilor. *Iată pentru ce ea nu avu nicĭ-odată iubire pentru împărăție*"[28].

Această explicare cauzală este învederat silită și puțin firească. Dl. Berthelot întrebuințază chiar un feliŭ de joc de cuvinte, spre a-șĭ reda ideea: „Biserica temîndu-se de a găsi un dușman în proteguitorul eĭ, nu vedea decît un dușman în acest proteguitor". Ea amesteca, după autor, în această teamă nedeosebită, împărațĭ ortodoxĭ și arienĭ, nu se prea înțelege pentru ce. Căcĭ în sfîrșit dl. Berthelot el însuș mărturisește, că Teodosiu fu un împărat *după dorința bisericeĭ,* și decĭ el nu putea fi privit de biserica creștină ca un dușman.

Adevărata cauză, pentru care biserica creștină rămîne indiferentă față cu soarta împărăţieĭ, este mult maĭ adîncă. Creștinismul nu era, ca bună-oară Islamismul, o religiune de luptă; din protivă el propoveduia pretutindene, supunerea și umilința, și dacă împărtășitoriĭ luĭ dădură adese-orĭ dovezĭ de cel maĭ mare curaj, aceasta nu se întîmplă decît atuncĭ cînd era de nevoie a mărturisi în favoarea doctrineĭ lor; nicĭ-odată spre a apăra lucrurile aceste lumĭ. Această religiune, împlîntată în sînul uneĭ poporațiĭ pe care meșteșugul armelor o spăimînta pe fie-ce zi

28. Lavisse et Rambaud, *Histoire générale*, I, p 33.

maĭ mult, nu putea s-o impingă la luptă împrotiva duşmanilor împărăţieĭ, şi chiar dacă se întîmplară oare-care lupte, aceste din urmă eraŭ îndreptate maĭ curînd împrotiva Arienilor, decît contra barbarilor, cu care pe de altă parte poporul roman se obicĭnuise a trăi. Cînd creştinismul va prinde rădăcină la aceste popoare barbare, el va putea deveni un rîdicător pentru războiŭ. Expediţiunile cruciate daŭ despre această o dovadă; dar în acest caz, religiunea se împlîntase în nişte firĭ violente şi bătăioase, şi caracterul cel blînd şi pacĭnic al religiuneĭ creştine se schimbă, altoindu-se pe ele. Cauza adevărată a nepăsăreĭ creştinilor pentru împărăţia ce le slujia acuma de pavăză, trebue să fie căutată în această religie însăşĭ şi în moravurile porţiuneĭ din neamul omenesc asupra căreia ea se răspîndi.

Un al treile exemplu de nedeplină expunere a cauzelor, tot atît de mare prin faptul istoric la care se rapoartă, pe cît şi prin celebritatea autoruluĭ ce-l expune, este explicarea teroareĭ jacobine dată de *Henri Taine*. Acest autor atribue personalităţilor, caracterelor înrăutăţite pe care revoluţiunea le împinsese la putere, toate rătăcirile şi toate grozăviile ce o pătară. El uită de a face partea—şi această parte este însămnată,—a evenementelor, a lupteĭ pentru traiŭ care înnebunea minţile, ameninţate pe de o parte de duşmaniĭ din lăuntru: Vandeeniĭ, preoţiĭ nejuraţĭ, regele şi curtea; pe de alta de aceĭ din afară: emigraţiĭ şi oştirile străine. Explicarea cauzală a teroareĭ jacobine este falşificată, prin spiritul părtinitor, hotărît de a înnegri pe revoluţionarĭ şi de a înălţa persoana luĭ Ludovic al XVI-le.

Deci, pe cînd dl. Mommsen, în explicarea nelucrăreĭ luĭ Anibal, uită elementul personal, individualitatea omuluĭ care conducea evenementele, Henri Taine, în acea a domnieĭ teroareĭ, atribue tot ce se întîmplă numaĭ caracterelor, elementuluĭ personal

și lasă la o parte cauzele obștești[29]. Explicarea păcătuește prin omitere într'un caz ca și în celalalt.

Să citâm un al patrule exemplu: Este cunoscut că împăratul Henric al IV-le, în lupta sa contra papeĭ Gregoriu al VII-le, în timpul certeĭ pentru investitură, fu silit întâĭ, prin excomunicarea papeĭ, a se umili înaintea luĭ și a aștepta desculț, înaintea casteluluĭ din Canosa, ca papa să-l ierte. Cu toate aceste, cît-va timp maĭ tîrziu, acelașĭ împărat lovește Roma și constrînge pe papa a căuta scăpare la Robert Guiscard. Care este cauza acesteĭ schimbărĭ năprasnice în puterea celor doĭ rivalĭ, și pentru ce fulgerile, pe care papa nu lipsi de a le arunca și a doua oară contra protivniculuĭ săŭ, nu maĭ avură ele nicĭ un efect?

Explicarea acesteĭ contrazicerĭ aparente nu a fost dată nicĭ odinioară într-un chip mulțămitor. Totdeauna s-a făcut mare caz de cumplita putere pontificală care fu în stare să reducă în pulbere pe acea a unuĭ mare împărat; dar s-a trecut tot-deauna oare-cum sub tăcere, izbînda finală pe care împăratul o repurtâ asupra papeĭ; saŭ aceastâ din urmă este adusă, mulțămindu-se numaĭ cu o arătare de explicare, într-o întrebare care cere tocmaĭ cea maĭ serioază analiză a cauzelor. Toțĭ autoriĭ ce s-aŭ îndeletnicit cu această chestiune, se asamănă sub acest raport. *Luden* bună-oară sprijine părerea că „efectul excomunicăreĭ aruncate de papă contra regeluĭ Henric al IV-le produse, în Germania și în Italia, un efect mare, cumplit, măreț. Fulgerile papeĭ aruncate contra Germanieĭ dăduse o lovitură neasămănată“. Cînd Luden ajunge la explicarea întoarcereĭ care apropie iarășĭ pe principĭ de Henric, el nu găsește altă ceva de spus decît, că „este învederat că în toată Germania meridională, precum și la început în Saxa, dușmănia contra luĭ Henric nu era decît o operă

29. Vezĭ maĭ sus, Cap. III, locurile din critica luĭ Henri Taine de G. Monod.

măcstrită a ducilor şi a citor-va principĭ bisericeştĭ şi mirenĭ“ [30]. Dar, dacă lucrul stă aşa, nu este papa acela care învinsese pe împărat, şi efectul excomunicăreĭ papeĭ nu fusese „aşa de cumplit în Germania“ decît, pentru că principiĭ o voise. Dacă Luden se întinde cu o plăcere învederată asupra efectelor excomunicăreĭ, pentru ce nu încuviinţază el aceeaşĭ luare aminte schimbăreĭ intervenite în părerea principilor, şi pentru ce nu analizază el cu aceeaşĭ amărunţime pe de o parte cauzele pentru care principiĭ eraŭ răŭ dispuşĭ împrotiva luĭ Henric, cînd cu excomunicarea papeĭ, şi pe de alta cauza care iĭ împinse a îmbrăţoşa partea împăratuluĭ, cînd lupta izbucni din noŭ?

Aceeaşĭ mustrare poate fi făcută tuturor istoricilor care aŭ atins această întrebare, chiar pînă la ceĭ maĭ noĭ. Să cităm pe unia din ceĭ maĭ de căpitenie: *Giesebrecht* atribue de asemene, excomunicăreĭ luĭ Henric al IV-le, părăsirea luĭ de către principiĭ germanĭ. El zice: „Deslegarea nobililor de jurămîntul lor către rege nu fusese un zădarnic cuvînt. Trădarea era pretutindene în ţările germane. Henric el însuş trebuia să mărturisască că el necunoscuse puterea cîştigată de scaunul pontifical; că el nu apreţuise în adevărata sa valoare efectul excomunicăreĭ. Se văzu atuncĭ care era puterea cuvintelor călugăruluĭ care interzicea luĭ Henric de a purta coroana Germanieĭ“. Dar această putere, pe care Giesebrecht o încuviinţază afuriseniei, nu se împacă de loc cu ceea ce el însuş recunoaşte maĭ departe: că „atuncĭ cînd Henric veni în Italia, el găsi partizanĭ în oraşele lombarde, ale cărora episcopĭ nu se temeaŭ nicĭ de cît de fulgerile papeĭ şi eraŭ dispuşĭ a ataca pe acest din urmă cu mîna armată“. Henric IV nu număra însă numaĭ în Italia partizanĭ ce nu se temuse de a înfrunta afuriseniile papeĭ. Urmarea lupteĭ pen-

30. *Histoire d'Allemagne* trad Lavagner. Paris, 1844, p V, p. 27, 37 şi 52.

tru investitură o arătă în curînd, cînd Henric veni să lovească pe papă, în fruntea legiunilor sale germane. Explicarea cauzală a evenementelor privitoare la lupta între papă și împărat, stă deci în rapoartele politice, și de loc în acele de caracter religios. Dar această parte esențială a chestiuneĭ nu este luată în băgare de samă nicĭ de Giesebrecht, după cum nu fusese luate în samă nicĭ de Luden. Cînd este vorba de a se explica întoarcerea care se face în favoarea luĭ Henric, Giesebrecht care expune totușĭ istoria țăreĭ luĭ cu o mulțime de amărunțimĭ, se mulțămește de a arăta că „Bertold din Carintia, Welf din Bavaria și Rudolf din Suabia fură despoiațĭ de ducatele lor, și trădătorul Bertold fu înlocuit prin Liutpold, iar Bavaria și Suabia fură puse pentru moment, sub autoritatea directă a regeluĭ“. Dar de ce oare regele nu începuse prin asemene măsurĭ, și îĭ plăcuse maĭ bine a se face de rîs, sărutînd papucul papeĭ la Canosa, și cum se face că ceea ce era cu neputință atuncĭ, să se poată face maĭ tîrziŭ, iată ceea ce s-ar căuta în zădar în tot nămolul de fapte aduse de Giesebrecht [31].

Dl. *Bruno Gebhardt*, maĭ scurt, nu este însă maĭ lămurit asupra aceșteĭ întrebărĭ. Este adevărat că acest autor recunoaște că „opozițiunea principilor din sudul Germanieĭ găsește, în excomunicarea papeĭ, un pretext bine-venit pentru tendințele lor particulare. El duce chiar prea departe puntul de videre politic, cînd vede, în pelerinajul de la Canosa un act diplomatic de întîia mînă. Dar puțin ținem noĭ samă de aprețuirea faptelor. Cînd dl. Gebhardt vine la explicarea lor, se mulțămește de a sprijini părerea, că dacă se iea în privire puterea partidelor rivale, se vede că Henric este cu mult cel maĭ tare. Pe partea luĭ sunt orașele, mica nobilime, clerul de

---

31. *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*, III, 1, 1876, p. 380, 384, 398, 442 și 500.

jos, cea maĭ mare parte a episcopilor; autoritatea luĭ e recunoscută în Carintia, Bavaria, Franconia, Burgundia. Şi Boemia e pentru el. Papa, precum şi Saxoniĭ, se aşteptaŭ ca afurisenia aruncată împrotiva luĭ Henric să aibă acelaş efect ca înainte cu patru anĭ. Dar nicĭ-odată atare aşteptare nu a fost maĭ zădărnicită. Partidul luĭ Henric care suferise acuma şi luptase mult timp pentru dînsul, îĭ era aşa de devotat, încît afurisenia nu-ĭ rîpi nicĭ un singur partizan; din protivă eĭ se strînseră în jurul luĭ cu atîta maĭ mult şi se întoarseră împrotiva papeĭ“[32]. Pentru ce nu făcuse eĭ acest lucru de la început? Pentru ce, după ce a fost învins şi umilit, împăratul devenise maĭ tare decît cumplitul aruncător de afuriseniĭ? Iată ce învăţăm a cunoaşte tot atît de puţin de la dl. Gebhardt, ca şi de la Giesebrecht şi de la Luden.

Dar să cercetăm încă alţĭ autorĭ maĭ noĭ. Dl. *Bayet* se pare deocamdată că nimereşte drept, întru-cît zice că atuncĭ cînd papa declară răsboiŭ luĭ Henric, ceĭ maĭ puternicĭ principĭ aĭ Germanieĭ, Rudolf din Suabia, Bertold din Carintia şi Welf din Bavaria, pe care împăratul îĭ nemulţămise şi-ĭ întorsese împrotiva luĭ, se înţălesese cu papa, şi cînd Saxa se rîdică din noŭ împrotiva împăratuluĭ, acest din urmă se găsi izolat. Dar, pentru ca explicarea cauzală a acesteĭ faze a evenementuluĭ să fie deplină şi întreagă, ar trebui să fim luminaţĭ asupra cauzeĭ nemulţămireĭ seniorilor cu împăratul lor. Dl. Bayet nu spune nicĭ un cuvînt asupra acesteĭ împrejurărĭ precum nu o făcuse nicĭ înaintaşiĭ săĭ. Dar cum să se împace această explicare a înfrîngereĭ împăratuluĭ (izolarea luĭ), orĭ cît este ea de nedeplină, cu cuvintele autoruluĭ, că „penitenţa de la Canosa este cea maĭ strălucită izbîndă pe care papalitatea a repurtat-o vre-odată asupra putereĭ lumeştĭ“. Dl. Bayet

32. *Handbuch der Deutschen Geschichte*, I, 1891, p. 714, 716.

ar fi putut vedea ușor, că dacă Henric nu ar fi nemulțămit pe vasalii săi, dacă nu ar fi rămas izolat, papa nu l-ar fi silit la călătoria de la Canosa, și că deci nu papa este acela ce a repurtat victoria, ci feodalitatea, fapt care reiesă încă și mai bine în urma izbîndei de la sfîrșit a împăratului. Dară expunerea d-lui Bayet este cu totul neîndestulătoare, cînd vra să analizeze această izbîndă. Ar fi trebuit să ne arăte, pentru ce împăratul care fusese silit să se supună papei, în urma opunerei principilor Suabiei, Carintiei și a Bavariei, nu se mai teme acuma de ei, precum nu se teme nici de noul împărat, împrotiva căruia el luptă cu vîrtute pînă ce moartea acestui din urmă pe malurile Elsterului îi lasă din noŭ calea deschisă[33]. Henric, ne mai temîndu-se de vasalii săi, poate să înfrunte fără teamă pe cumplitul aruncător de afurisenii. Pentru ce? Cum? Dl. Bayet este mut asupra acestor întrebări, după cum muți aŭ rămas toți istoricii care, înaintea d-sale, expusese vestita rivalitate între papă și împărat.

Să videm cum e deslegată întrebarea de către dl. *Lamprecht* a căruia Istorie a Germaniei a avut un așa de mare răsunet și a rîdicat atîtea controverse, în ceea ce privește metoada urmată de autor în a lui expunere. De și dl. Lamprecht urmărește ținta de a reforma chipul de a se scrie istoria—făcînd să predomnească factorii colectiviști asupra acelora de obîrșie individuală, adecă împingînd în planul întîiŭ desvoltarea factorilor obștești—în ceea ce privește stabilirea limpede și lămurită a cauzalităței istorice, expunerea lui este tot atît de neîndestulătoare ca și acea a autorilor analizați pînă acum. El începe prin a susținea că scrisoarea amenințătoare, pe care Gregoriu al VII-le o trimise lui Henric al IV-le la începutul luptei, era un pas greșit făcut de papă; „căci în momentul în care Henric se simți atins personal de

33. Lavisse et Rambaud, *Histoire générale*, II, p 92.

papă, el simţi nevoia de a se apropia de principiĭ pe care acelaş papă, parte îĭ excomunicase, parte îĭ dojănise ; alianţa, între împărat şi principiĭ bisericeştĭ se făcu de la sine. Şi întru cît, odată cu această schimbare la curtea luĭ Henric, înriurirea oraşelor libere şi a favoriţilor din starea de jos asupra mersuluĭ trebilor căzu şi ea, principiĭ mirenĭ se apropiară şi eĭ de dînsul. *Acest din urmă era maĭ tare decît orĭ cînd în împărăţia luĭ*, şi Saxoniĭ fură învinşĭ". Cite-va rîndurĭ maĭ jos, cînd dl. Lamprecht ajunge la excomunicarea aruncată de Gregoriu împrotiva luĭ Henric, el zice, că „în scurt timp, principiĭ bisericeştĭ aĭ Germanieĭ se plecară şi trecură în partea papeĭ şi ceĭ mirenĭ putură fi ademenițĭ şi se luară după sfaturile viclene ale luĭ Gregoriŭ ; în întîiul rînd aceĭ aĭ Germanieĭ sudice. Eĭ ajutase pe împărat la înăbuşirea revolteĭ Saxonilor ; dar eĭ nu voiaŭ să-l lese să reînvie, în al luĭ folos, puterea luĭ Conrad al II-le şi a luĭ Henric al III-le. *Henric al IV-le era pierdut* ! Trecerea între atot puternicia luĭ Henric şi pierderea luĭ neinlăturată, în răstimpul unuĭ singur an, (1076—1077) este prea năprasnică pentru motivarea dată de dl. Lamprecht. Nouă ne place tot maĭ bine explicarea maĭ individualistă a autorilor precedențĭ care atribue cel puţin supunerea luĭ Henric către papă, duşmănieĭ personale a ducilor de Bavaria, Suabia şi Carintia, de şi aceştĭ autorĭ nu ne desvălesc cauzele acesteĭ duşmăniĭ. Dl. Lamprecht trece tot atît de uşor asupra întoarcereĭ care se îndeplineşte în Germania în favoarea împăratuluĭ şi care îĭ procură izbînda finală. El pare a voi să atribue această întoarcere nedrepteĭ purtare a papeĭ, „Mirenĭ şi clericalĭ, zice el, se rîdicară împrotiva papeĭ, din pricina nedrepteĭ sale procedărĭ. In Italia, reînnoirea afurisenieĭ produse cel maĭ răŭ efect"[34].

---

34. *Deutsche Geschichte*, II ter Band, Berlin 1895 p 331, 334, 338—339 Comp. p 337.

Noĭ nu credem că principiĭ care nu voise să se plece luĭ Henric, cu toate că el fusese iertat de afurisenie după Canosa, şi care decĭ îşĭ luaŭ îndreptare numaĭ de la interesul lor şi de loc din motive de feliŭ moral, să fi fost împinşĭ din noŭ cătră Henric prin singurul simţimînt al nedreptăţeĭ căreia el căzuse jertfă. Adevăratele motive care apropiară pe principĭ de Henric, nu puteaŭ fi decît motive politice, decĭ interesate.

Dl. *Paul Sander*, în monografia pe care o scrie asupra luĭ Henric al IV-le, nu se îndeletniceşte din nefericire decît cu cea din urmă parte a lupteĭ sale cu Gregoriu al VII-le, de la a doua afurisenie înainte. Dl. Sander expune schimbarea întîmplată în poziţiunea vasalilor faţă cu împăratul, însă numaĭ ca chestiune de fapt şi fără a se urca la cauze; dar această expunere nu poate să ne dee o idee deplină asupra concepţiuneĭ autoruluĭ, lucrarea sa neîntinzîndu-se la întîia parte a lupteĭ care se sfîrşi la Canosa [35].

Singurul istoric care expune într-un chip maĭ raţional peripeţiile lupteĭ între împărat şi papă, este *Leopold Ranke* în cea de pe urmă lucrare, la care el consfinţi ultimiĭ anĭ aĭ vieţeĭ sale. Acest istoric, vestit cu drept cuvînt, caută să-şĭ dee samă de adevăratele elemente care determinară schimbările în poziţiunea ambilor rivalĭ. Cînd el analizază hotărîrea principilor, de a rosti căderea luĭ Henric, în cazul cînd pînă la întoarcerea anuluĭ de la excomunicare, el nu ar fi obţinut iertarea papeĭ, Ranke zice, că „se *prinde cu mîna* că o atare declaraţie nu era productul uneĭ înfierbîntărĭ religioase. Era vorba de cu totul altă ceva decît de neînţălegerĭ curat religioase; se tindea la un noŭ feliŭ de ocîrmuire a împărăţieĭ“ [36]. Cînd Ranke ajunge la expunerea izbîndeĭ finale a împăratuluĭ, el se sileşte a

35. *Der Kampf Heinrich des IV und Gregor VII* von der zweiten Excommunication des Königs bis zu seiner Kaiserkrönung, Berlin, 1897, p. 61—63.
36. *Weltgeschichte*, VII, Leipzig, 1893, p. 278. Comp. p. 277.

face să reiasă predomnirea elementuluĭ politic și expune, cel puțin în parte (nu scriea o istorie specială a epoceĭ), schimbările în raporturile principilor cu împăratul, cînd lupta cu papa izbucni din noŭ[37]. De și această parte a expunereĭ luĭ Ranke nu maĭ este întemeiată pe un material atît de bogat ca acea care se referă la părăsirea luĭ Henric de către vasaliĭ săĭ, totușĭ se arată adevăratul tărîm pe care trebue căutată deslegarea chestiuneĭ. Istoriciĭ însă, chiar aceĭ posteriori luĭ Ranke, precum Lamprecht și Bayet, în loc de a adînci această singură explicare rațională, o părăsesc și o întunecă.

Am putea să înmulțim după plac exemplele de explicare cauzală falșă saŭ neîndestulătoare ce am întîlnit, chiar pentru evenementele cele marĭ ale istorieĭ. Cu cît maĭ multe trebue să se producă, în motivarea evenimentelor de maĭ mică însămnătate? Inainte însă de a părăsi această interesantă întrebare, credem că va fi folositor de a lămuri ce trebue să se înțăleagă prin explicare, adecă prin stabilirea cauzală, îndestulătoare a unuĭ fapt istoric:

Pentru a înțălege un fapt trecut, trebue actualizată explicarea luĭ, adecă a-l atribui la niște cauze care ar putea îndreptăți a luĭ îndeplinire, dacă s-ar petrece în zilele noastre. Această actualizare nu trebue însă înțăleasă, în feliul cum o face *Wegele* care zice că „istoriografia este arta de a reprezinta trecutul, așa că el să devină prezentul“[38]. Wegele pare a cere această condiție, chiar pentru expunerea faptelor. In acest caz însă, s-ar falșifica istoria, de oare-ce faptele trecute fiind tot-deauna deosebite de acele de astă-zĭ, actualizarea faptelor ce nu maĭ sunt le-ar da o coloare pe care nu o aŭ. Ințălegerea faptelor este dinprotivă o operațiune logică, și logica a fost tot-deauna aceeașĭ de la o-

37. *Ibidem*, p. 289 și urm.
38. *Geschichte der deutschen Historiographie*, p. 1002.

birşia speciei omeneştĭ. Dacă decĭ faptul trebue să fie înfăţoşat de istorie cu caracterele ce i sunt proprie, explicarea luĭ cată să fie aşa, încît să poată fi privită ca îndestulătoare pentru mintea noastră de astăzĭ, lucrînd asupra elementelor trecutuluĭ.

Motivele faptelor care nu maĭ sunt trebue decĭ să conţină raţiunea îndestulătoare a explicăreĭ, aşa cum mintea noastră o cere astăzĭ. Dacă este vorba de elemente statice care nu se schimbă cu timpul, precum sunt pasiunile, nevoile, tendinţele înăscute fireĭ omeneştĭ, explicarea cauzală este actualizată, curat numaĭ prin faptul că ea este raportată la ele, de oare-ce oamenii din toate timpurile aŭ fost mişcaţĭ prin asemene coarde. Aşa cînd se întîlneşte poporaţia romană retrăgîndu-se pretutindene şi la toate epocele, în munţĭ, cînd avea de aceştia în apropiere, este cu totul logic de a infera că şi Daco-Romaniĭ Dacieĭ făcură acelaş lucru înaintea celor d-întîiŭ năvălitorĭ, cu toate că faptul nu este direct dovedit pentru această epocă [39].

Cu totul altfeliŭ staŭ lucrurile cînd este vorba de ideĭ ce se schimbă cu timpul, şi determină purtarea într'un chip potrivit cu această schimbare. Pentru a înţălege cum aŭ lucrat oameniĭ altă dată, sub îmboldirea ideilor cărora eraŭ supuşĭ, trebue să cunoaştem pe aceste din urmă. In acest caz însă, explicarea cauzală nu este îndestulătoare decît atuncĭ cînd, punîndu-ne în locul oamenilor de altă dată şi raţionînd cu ideile lor, noĭ recunoaştem că faptele îndeplinite de eĭ eraŭ neapărate, saŭ cel puţin îndreptăţite. Acest punt însă nu este în tot-deauna băgat în samă de istoricĭ care se mulţămesc cu aproximativul, şi nu stăruesc, cum ar trebui s-o facă, asupra depline̮ĭ şi întregeĭ înţelegerĭ a faptelor.

3). *Luarea în privire a seriilor istorice.* — Acesta este puntul cel maĭ însămnat, asupra căruia trebue a-

---

39. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*, I, p 118.

trasă luarea aminte, întru cît pînă acuma nu a fost băgat în samă de istoricĭ, cel puţin ca concepţiune teoretică şi ca ţintă conştiută; căcĭ în practica istorieĭ, prin puterea însăşĭ a lucrurilor, seriile pătrundeaŭ la lumină în expunere, însă bine înţăles într-un chip maĭ mult saŭ maĭ puţin vădit, maĭ mult saŭ maĭ puţin deplin. In loc de a recunoaşte, în aceste generalităţĭ succesive, ideile maĭ abstracte care trebue să alcătuiască ţesătura fundamentală a istorieĭ, numeroşĭ autorĭ, aruncînd prada pentru umbră, îşĭ dădeaŭ o osteneală tot atît de grea pe cît şi de nefolositoare, de a găsi şi în istorie nişte principiĭ universale, în feliul acelora formulate de ştiinţele coexistenţeĭ, crezînd că trebue recurs la ele, pentru a rîdica istoria la rangul de ştiinţă.

Am văzut maĭ sus ce înţăles trebue alipit de legile istorieĭ; că aceste legĭ, manifestare a puterilor desvoltăreĭ, nu constitue decît unul din elementele faptelor istorice, şi că ele lucrînd asupra unor împrejurărĭ necontenit altele, daŭ prin un joc adese-orĭ foarte complicat, naştere seriilor istorice, tot-deauna deosebite, după timpurĭ şi locurĭ. Seriile paralele saŭ succesive constitue împreună ţesătura istorieĭ. Orĭ-ce istoric ar trebui să-şĭ dee samă de acest adevăr netăgăduit, că orĭ-ce fapt istoric trebue să facă parte dintr-o înlănţuire, după cum fie ce fapt coexistent trebue să fie ocîrmuit prin o lege. Un fapt istoric nu trebue nicĭ-odată să fie expus, decît în cadrul serieĭ în care el este prins, şi aceasta chiar cînd este vorba de un fapt privit ca izolat, bună oară într-o monografie.

Inainte de a începe expunerea uneĭ perioade a istorieĭ saŭ chiar acea a unuĭ simplu fapt de oare care însămnătate, trebue, atuncĭ cînd îl studiăm şi cînd se adună materialul, să se caute a se descoperi seriile istorice paralele saŭ succesive care-l constitue; apoĭ, trebue căutat în massa nedeosebită a evenementelor, acele care alcătuesc elementele

determinante ale acestor seriĭ şi să ne urcăm, pentru fie-care fapt singuratec saŭ obştesc, la cauzele care i-aŭ dat naştere. Procedînd în acest chip, se dobîndeşte întîiŭ un criteriŭ pentru alegerea faptelor, şi nu se cade în ispita de a încurca expunerea prin evenemente care se par că trebuesc raportate numaĭ fiind că se află în izvoare. Apoĭ, se pune mîna pe elementele într-adevăr interesante ale faptelor ce sunt de stabilit, studiind tocmaĭ acele care, prin a lor dezvoltare, contribue a da naştere evenementelor din care se alcătueşte istoria. In sfîrşit se mulţămeşte mintea în chipul cel maĭ deplin, cercetînd pretutindene cauzele evenementelor. Deci *în primul loc trebue să se vadă ce trebue studiat; în al doile, cum trebue să o facem.*

Istoriciĭ procedează de obiceiŭ într-un chip deosebit, pentru expunerea trecutuluĭ. Ne avînd în vedere constituirea generalităţilor succesive, eĭ lasă adese-orĭ să cadă firul conductor al seriilor; adese-orĭ fapte indiferente, saŭ chiar cu totul străine, vin să îngreuie saŭ să turbure expunerea, spre marea daună a cunoştinţeĭ trecutuluĭ, după cum o spune dl. *Seignobos*: „cît despre alegerea faptelor de pus în aceste cadrurĭ, ea s-a făcut lung timp, fără nicĭ un principiu fix; istoriciĭ luaŭ, după închipuirea lor personală, printre faptele ce se produsese într-o perioadă, o ţară saŭ o naţiune, tot ce li se părea interesant saŭ curioz. Tit-Liviu şi Tacit amestecaŭ de a valma cu războaele saŭ revoluţiunile, inundările epidemiile şi naşterea monştrilor“[40].

Relaţiunea cauzală este lăsată în părăsire, şi înlocuită prin o luare aminte, aproape excluzivă, dată stabilireĭ faptelor. Inlănţuirĭ întregĭ de fapte care explică într-un chip mult maĭ deplin perioada de care e vorba, saŭ faptul maĭ obştesc ce este de studiat, sunt lăsate la o parte, pe cînd altele, de o va-

40. *Introduction aux études historiques*, Paris, 1898, p. 205.

loare cu mult maĭ mică, preocupă pe istoric. Toate aceste neajunsurĭ ar fi evitate dacă, în loc de a pluti fără busolă îndreptătoare pe valurile trecutuluĭ, istoriciĭ s-ar înainta pe ele orientaţĭ prin cunoştinţa preciză a seriilor istorice pe care ar trebui să le stabilească, spre a ajunge la o explicare cît maĭ deplină a lucrurilor ce nu maĭ sunt.

Aşa, bună oară, toate istoriile Francilor conţin un capitol obligatoriŭ asupra rivalităţeĭ Fredegundeĭ şi a Brunehildeĭ, fapt care corespunde cu decăderea familieĭ Merovingiene. Acest evenement nu ne pare de loc a merita luarea aminte ce în toate timpurile i-a fost încuviinţată; nu este vorba aicĭ decît de un calup vechiŭ ce trebue luat în băgare de samă, pentru că tot-deauna s-a urmat astfeliŭ. In deobşte predomneşte între istoricĭ un spirit foarte puternic de rutină; maĭ toţĭ trec pe acolo pe unde aŭ trecut înaintaşiĭ lor. Acest spirit a fost din fericire părăsit în stabilirea faptelor istorice, unde critica merge chiar une-orĭ prea departe şi cade în ceea ce Germaniĭ numesc *hypercritică*; dară, în cercetarea cauzelor şi în alegerea evenementelor, acest spirit inoitor este încă departe de a fi pătruns aşa de adînc. Ne este destulă, dovada adusă de noĭ maĭ sus despre explicarea cauzală a izbînzeĭ luĭ Gregoriu al VII-le împrotiva luĭ Henric al IV-le, explicare pe care maĭ toţĭ istoriciĭ o împrumută uniĭ de la alţiĭ; un alt exemplu ar fi însămnătatea neîndreptăţită care în toate timpurile s-a dat celor două regine ale Francilor.

Decăderea Merovingienilor nu este unul din marele fapte ale istorieĭ, pentru cuvîntul că această decădere nu atrage după ea nicĭ pe acea a statuluĭ franc, nicĭ macar pe acea a sistemuluĭ de ocîrmuire stabilit de această familie, şi care tindea la reconstituirea autorităţeĭ statuluĭ roman. Statul franc urmează şi sub Carlovingienĭ dezvoltarea sa propăşitoare, şi ideea statuluĭ omnipotent roman sa me-

nifestează încă cu maĭ multă putere sub domnia luĭ Carol cel Mare. Decăderea familieĭ merovingiene nu este decît evoluţiunea regresivă a uneĭ familiĭ şi, ca atare, un element de a doua mînă în dezvoltarea istorică. Această dezvoltare este întovărăşită de fenomenene de o mare însămnătate, precum propăşirea crescătoare a autorităţeĭ nobililor şi, cu ea, acea a sistemuluĭ feodal; despărţirea tot maĭ deplină a naţionalităţilor care constituiaŭ împărăţia Francilor. Din aceste două seriĭ, cea d-intîiŭ stă în legătură maĭ strînsă cu decăderea familieĭ Merovingienilor, întru cît fie-care slăbire a autorităţeĭ regale folosia seniorilor. O expunere logică a istorieĭ acestor perioade ar fi cerut, să se fi luat ca punt de plecare, propăşirea autorităţeĭ seniorilor, iar decăderea familieĭ merovingiene să nu fie luată în băgare de samă, decît ca o serie paralelă şi de a doua mînă care veni în ajutor acesteĭ marĭ dezvoltărĭ. Dar obiceiul calupuluĭ istoric a schimbat tot-deauna rolurile. Tot-deauna preocuparea de căpitenie a căzut asupra ceea ce era secundar, şi s-a răspins pe al doile plan fenomenele de căpitenie. Războaele nesfîrşite între urmaşiĭ luĭ Clotar, rivalitatea Fredegundeĭ şi a Brunehildeĭ, aŭ obţinut drept de cetăţenie în expunerea dezvoltăreĭ evenementelor, şi s-ar părea peste putinţă istoricilor, ca să se lese de aşa ceva. Care este cauza acesteĭ schimbărĭ a rolurilor în faptele istorieĭ? Este învederat neîngrijirea luăreĭ în samă a seriilor istorice. Aceste din urmă ar fi arătat, unde trebue să fie culese evenementele într-adevăr însămnate ale istorieĭ.

Nu intră în cadrul acesteĭ lucrărĭ de a reface istoria din puntul de videre al seriilor istorice. Am vrut numaĭ să arătăm neajunsurile, pe care le atrag după sine neluarea în băgare de samă serioază a seriilor istorice, şi această critică poate fi îndreptată maĭ mult saŭ maĭ puţin tuturor expunerilor

istorice. Din acest punt de videre, istoria are trebuinţă de a fi reformată.

Se înţălege de la sine că noĭ nu cerem ca seriile să fie indicate în chip pedantic, prin titlurile capitulilor uneĭ opere istorice, şi că lăsăm deplină libertate istoriculuĭ, cît pentru sistemul ce voeşte a întrebuinţa. Dar el trebue tot-deauna să aibă de călăuză, în expunerea trecutuluĭ, seriile istorice, în care faptele sunt înlănţuite, adecă el va trebui să caute în tot-deauna să stabilească lineamentele obşteştĭ care alcătuesc chiar ţesătura istorieĭ.

După cum a putut să se observe, critica noastră nu tinde nicĭ de cît a rosti osîndirea istorieĭ, aşa cum a fost tratată pînă în zilele noastre, după cum o fac *Spencer, Buckle, Bourdeau, Lacombe* etc., ci numaĭ cît a îmbunătăţi metoada urmată pînă aicĭ într-un chip maĭ mult instinctiv de către istoricĭ. Istoria aşa cum a fost tratată de către mariĭ maeştri care aŭ ilustrat-o, este în calea cea adevărată. Ajunge s-o povăţuim; să luminăm cu făclia principiilor, drumul pe care trebue să-l urmeze, spre a o face să dobîndească pe deplin caracterul ştiinţific. Tot aşa a fost cu toate ramurile cunoştinţelor omeneştĭ care aŭ existat în timp de veacurĭ, întemeiate numaĭ pe practică, şi pe care teoria a venit să le lumineze în zilele noastre. Nicĭ-odată o ştiinţă saŭ o artă nu aŭ fost plăzmuite prin raţionament şi prin logică. Aceste din urmă nu aŭ intervenit decît cînd aceste discipline eraŭ acuma constituite, pentru a cerceta procedeurile care le adusese la lumină, şi a supune aceste procedeurĭ la critică, a le îndrepta acolo unde puteaŭ să fie greşite şi să îmbunătăţască metoadele întrebuinţate, spre a ajunge la ţinta ce-şĭ propuneaŭ să atingă. Cum o spune prea bine dl. *Gustave Belot*: „Puţine slujbe directe se pot aştepta, în vederea propăşireĭ ştiinţeĭ, de la o metodologie prescriptivă şi dogmatică, pe cînd interesul uneĭ metodologiĭ critice nu poate fi pus

la îndoială“[41]. Propășirile metoadeĭ sunt într-adevăr tot-deauna paralele cu acele ale științeĭ ce o aplică, și acest adevăr a fost dovedit odată maĭ mult, tocmaĭ prin propășirea metoadeĭ în istorie care nu a devenit cu putință decît pentru că știința sa însășĭ a ținut pasul. *Mill* ie aminte cu multă dreptate, că „noĭ nu am fi știut nicĭ-odată care este calea ce trebue urmată spre a stabili un adevăr, dacă nu am fi început prin a stabili un număr de adevărurĭ“[42], și dl. *Fouillée* rostește aceeașĭ cugetare, cînd spune, că „o știință la început nu este îndatorită a determina chipul eĭ de a umbla, altfeliŭ decît umblînd, și ea lasă filosofuluĭ grija speculațiunilor maĭ tîrziĭ asupra metoadeĭ eĭ“[43].

CAP. XII

Metoada în istorie

Chestiunea metoadeĭ, însămnată în toate științele, are pentru istorie o aruncătură mult maĭ de samă. Pe cînd în toate științele coexistențeĭ, faptele există și metoada slujește numaĭ a învăța mijlocul de a le stabili cum se cuvine, de a recunoaște adevăratul lor miez, precum și de a descoperi, cînd lucrul e cu putință, cauzele ce le produc, în științele istorice, faptele ele însășĭ trebuesc să fie reconstituite prin mijlocirea dovezilor, decĭ prin metoada la care trebue recurs, spre a se ajunge atare rezultat. Pe

41 *Introduction à la Logique des sciences sociales* de *Stuart Mill*, Paris, 1897, p. XXXIV.

42. Logique des sciences morales, p. 3, comp. nota d-luĭ Belot.

43. Le *mouvement positiviste, p.* 232.

cînd, în științele faptelor coexistente, materiale saŭ intelectuale, faptele însăși sunt reale, iar existența și lucrarea minței se mărginește a descoperi formele obșteștĭ ale manifestăreĭ lor, adecă legile ce le ocîrmuesc, în istorie, faptele însășĭ trebue maĭ întîiŭ pentru a zice astfeliŭ, plăzmuite din noŭ, prin o lucrare intelectuală, înainte de a se trece la strîngerea lor în lineamentele succesiuneĭ, seriile istorice. Și dacă faptele coexistente sunt une-orĭ chiar ele greŭ de stabilit, precum în observațiunĭ și în experiențe, această greutate este micșurată macar prin perceperea simțuală care dă chezășia supremă a adevăruluĭ, pe cînd în istorie, acest mijloc de control lipsește maĭ în tot-deauna.

Vom răstrînge cercetările noastre asupra metoadeĭ, la cîte-va punte obșteștĭ, și nu vom întra în amărunțimĭ, aceste din urmă fiind tratate într-un chip măestru de către dl. *Bernheim* în cartea sa asupra *Metoadeĭ istorieĭ* precum și de d-niĭ *Langlois* și *Seignobos* în *Introducerea lor la studiile istorice*[1]. Voim să atingem numaĭ unele întrebărĭ care țintesc maĭ adînc metoada istorică.

Izvoarele istorieĭ; monumentele și documentele. — Faptele istorice fiind dispărute, ele nu ar putea fi reconstruite, dacă nu ar fi lăsat urme ale existențeĭ lor. Aceste urme sunt de două soiurĭ: saŭ rămășițĭ materiale lăsate de însușĭ acele fapte, rămășițĭ pe care le vom însămna cu terminul generic de *monumente*, saŭ aceste urme sunt păstrate în icoanele resfrînte de inteligența omenească și păstrate prin mijlocul scrisoareĭ, *documentele*.

Nu putem primi părerea autorilor care fac să apară istoria odată cu scrierea, și lasă științelor naturale cercetarea asupra timpurilor care îĭ staŭ îna-

1. Bernheim, *Lehrbuch der geschichtlichen Methode*, Leipzig, 1895. Langlois et Seignobos, *Introduction aux études historiques*, Paris, 1898.

inte[2]. Noĭ credem că acest feliŭ de a videa este foarte puțin întemeiat. Este într-adevăr cunoscut că istoria în zilele noastre nu se mulțămește a-șĭ scoate faptele ce le înregistrează numaĭ din documentele scrise. Istoria arteĭ bună-oară și încheierile de mare aruncătură ce se trag din ea, nu se întemeiază maĭ de loc pe documente scrise, ci pe monumentele arteĭ însășĭ. Dacă istoria nu trebue să-șĭ culeagă faptele decît în documentele scrise, este învederat că ea ar trebui să lepede orĭ-ce izvor străin de informație, altul decît scrierea. Care istoric însă ar intreprinde oare istoria Renașthereĭ, saŭ acea a Grecieĭ pe vremile luĭ Pericle, saŭ încă și acea a Egiptuluĭ, fără a-șĭ întinde cercetările sale și asupra arhitectureĭ, sculptureĭ și a pictureĭ acestor epoce? Dacă istoria trebue să recurgă la monumente, chiar pentru perioada în care ea se poate întemeia pe documente, pentru ce nu s-ar folosi ea acest izvor de știrĭ pentru timpurile în care documentele lipsesc? Căcĭ, maĭ la urmă, nu se poate spune că istoria omenireĭ nu începe decît cu arătarea scriereĭ. Aceastǎ din urmă ea însășĭ nu este decît rezultatul uneĭ lungĭ dezvoltărĭ anterioare, și istoria care trebue să expună evoluțiunea neamuluĭ omenesc, nu poate lăsa la o parte nicĭ pe acea care a mers înaintea descoperireĭ scriereĭ, nicĭ pe acea ce a venit după dînsa. Noĭ nu videm temeiurile pentru care nu s-ar studia cu ajutorul graiuluĭ (al căruia rămășițĭ constitue și ele monumente, adecă rămășițĭ materiale de sunete lăsate de faptele însășĭ, limba vorbită altă dată) migrațiunile raselor; cu ajutorul

2. Ranke, *Weltgeschichte*, Leipzig, 1886, I, p 5: „Die Geschichte hat es mit der schriftlichen Ueberlieferung zu thun". Cristian Claussen Die *Geschichtswissenschaft*. Limburg, 1891, p 7. Oswald Orth, *Versuch einer Theorie der historischen Wissenschaft*, Rostock 1869, p. 13 „Die Geschichtschreibung ist stumm, wenn wir Fragen aufwerfen über die Zeiten wo überhaupt nicht geschrieben wurde". Elimar Klebs, *Zur neueren geschichtswissenschaftlichen Litteratur*, in *Deutsche Rundschau*, XIV, p. 283: „Das Reich der Geschichte beginnt erst wann die schriftliche Ueberlieferung anhebt", etc., etc.

rămășițelor preistorice, treptele succesive ale propășireĭ realizate de societățile omenești; cu ajutorul monumentelor, starea credințelor și așa maĭ departe. Ni se pare că aceste știrĭ asupra omenireĭ primitive fac tot așa de bine parte din istorie ca și acele obținute maĭ tîrziŭ prin documentele scrise, și care aŭ de obiect și ele tot migrațiunile, starea de civilizație și propășirea realizată, precum și cunoștința productelor inteligențeĭ. De altfeliŭ, este de netăgăduit că pentru timpurile primitive, cunoștințele trase din monumente sunt cu mult maĭ sigure decît acele ce ar putea fi scoase din cele cîte-va documente întunecoase și confuze lăsate de aceste timpurĭ. Așa pompoasele inscripțiunĭ, puse de Faraoniĭ Egiptuluĭ pe părețiĭ templurilor lor, conțin un material istoric mult maĭ sărac, decît desemnurile și sculpturile ce le împodobesc: știrile etnografice ale Biblieĭ nu aŭ decît foarte puțină valoare, asămănate cu acele date nouă de studiul idiomelor vorbite de popoare. Chestiunea leagănuluĭ primitiv al Arilor, problemă istorică de cea maĭ mare însămnătate, nicĭ nu ar fi putut fi formulată, fără studiul limbisticeĭ comparate.

Toate aceste descoperirĭ nouă ale istorieĭ, care urcă foarte sus cunoștința dezvoltăreĭ omeneștĭ, sunt datorite studiuluĭ limbelor și rămășițelor îngropate în pămînt, studiuluĭ monumentelor și nu al documentelor scrise. Toate aceste mijloace de cercetare slujesc decĭ a stabili istoria timpurilor din care aŭ rămas, și noĭ nu videm nicĭ un motiv pentru care nu s-ar întemeia și pe ele cunoștința trecutuluĭ.

Dar noĭ nu am atins această chestiune care ne pare maĭ mult o rămășiță de pedantizm școlar, decît pentru a ajunge la o altă mult maĭ însămnată, acea a graduluĭ de crezare ce trebue încuviințat mijloacelor de cercetare ce ni-l oferă trecutul.

Fundamentul cunoștințeĭ noastre, în toate lucrurile sunt întipăririle primite de simțurĭ. Nu vom des-

bate chestiunea de înaltă filozofie, dacă aceste întipăriri aduc cugetuluĭ nostru cunoştinţa obiectelor afarnice, saŭ dacă ele nu aŭ decît un caracter curat subiectiv. Noĭ admitem că întipăririle transmit sufletuluĭ nostru cunoştinţa lucrurilor, aşa cum ele se găsesc în realitate. Fără această convingere, orĭ-ce istorie nu ar fi, precum am luat-o aminte maĭ sus, decît o adevărată fantasmagorie. Ni se pare învederat că o cunoştinţă a realităţeĭ va fi cu atîta maĭ deplină, cu cît ea se va răzîma pe o cercetare directă a acesteĭ realităţĭ. Iată ce constitue precăderea ştiinţelor coexistenţeĭ care pun faptele ce observatorul voeşte a studia, înaintea propriilor săĭ ochĭ.

In istorie, am văzut că percepţiunea faptelor este în deobşte peste putinţă în chip direct. Ea nu ar putea-o fi decît pentru istoria contimpurană, şi încă, faptele istorieĭ fiind tot-deauna fugitive şi neputînd fi reproduse, percepţiunea chiar a celor ce se petrec sub ochiĭ noştri este cele de maĭ multe orĭ plină de lipsurĭ. Trebue decĭ recurs, în istorie, la reconstituirea faptelor care o alcătuesc. Această reconstituire se operează, precum am luat-o aminte, cu ajutorul rămăşiţelor cuprinse în izvoare: monumente şi documente.

Monumentul este un element ce datează din timpul în care faptul s-a îndeplinit. Aşa sunt monumentele propriŭ zise, datorite activităţeĭ artistice a omuluĭ; tot aşa sunt însă—prin extindere—urmele preistorice, uneltele, pariĭ din apă, kjökkenmöddingurile, cuvintele limbilor, cîntecele vechĭ, danţurile poporane; într-un cuvînt toate formele ce întrupează în ele trecutul însuş, în care se vede şi se aude pe acest din urmă; în care decĭ, ceea ce era altă dată poate fi încă perceput prin simţurĭ, cel puţin ca coajă, dacă nu ca sîmbure. Temelia orĭ căreĭ cunoştinţĭ fiind percepţiunea simţuală, se înţelege uşor însămnătatea pe care astfeliŭ de elemente pot să o aibă pentru reconstituirea trecutuluĭ.

Totuşĭ nu trebue duse lucrurile prea departe. Toate monumentele nu aŭ aceeaşĭ aruncătură în istorie. Acele ce reproduc concepţiunile artistice, reprezintă însuşĭ faptele trecutuluĭ şi pot fi asămănate cu faptele coexistente ce pot fi percepute direct, şi retrecute după voie pe dinaintea ochilor. Cele maĭ multe din celelalte, nu reprezintă chiar faptele, ci le amintesc numaĭ într-un chip nehotărît şi confuz ce trebue precizat printr-o operaţie intelectuală. Să luăm ca exemplu, cuvintele limbelor ce ne aŭ dat putinţa de a reconstitui familia arică. Inrudirea deosebitelor popoare ce vorbesc graiurĭ asămănătoare a fost temeinic stabilită; dar cînd fu vorba de a se determina, prin studiul comparat al limbelor, leagănul primitiv al Arilor, chestiunea înfăţoşâ greutăţĭ de tîlcuire, şi se ştie că această desbatere este încă departe de a fi închisă. După ce s-a primit maĭ întîiŭ într-un chip obştesc, că acest leagăn era podişul Pamiruluĭ, alţĭ cercetătorĭ îl strămutară în Scandinavia, şi acuma se încearcă a-l coborî maĭ jos, către ţărmurile Măreĭ-Negre. Cuvintele identice păstrate în limbele de origine arică, nu sunt chiar faptul ce este vorba de stabilit, cum ar sta lucrul cu o statue saŭ cu un templu vechiŭ. Cuvintele cu ajutorul cărora se caută a se fixa leagănul primitiv al Arilor, nu maĭ sunt decît dovezĭ, de mare valoare ce e drept, pentru că ele apropie de noĭ într-un chip intuitiv, trecutul însuş — dar acărora înţăles trebue tălcuit, tălcuire ce poate varia.

Tot aşa e şi cu monumentele artistice, de îndată ce nu maĭ sunt privite în ele însăşĭ, ca producte ale spirituluĭ unuĭ popor, ci trebue reconstituit cu ajutorul lor, ideile şi credinţele religioase cărora ele slujiaŭ de tîlc. Şi aicĭ poate să fie materie de neînţălegere; de aceea ni se pare că dl. *Sybel* merge prea departe, cînd spune că „este pentru istoric un folos neasămănat, cînd găseşte rămăşiţĭ ale vremilor trecute. In asemene caz, el se găseşte într-o situaţie

în totul asămănătoare aceleĭ a naturalistuluĭ. Procedînd ca şi geologul care stabileşte dezvoltarea primitivă a scoarţeĭ pămînteştĭ prin ajutorul fosilelor, istoricul stabileşte perioadele stînse ale trecutuluĭ omenesc; prin mijlocirea monumentelor. Acolo unde ne este dat a întrebuinţa atare materialurĭ, critica istorică poate să se mărginească la chestiunea autenticităţeĭ"[3]. Observăm că tîlcuirea poate să se pună chiar pentru geolog; cu atîta maĭ mult pentru istoric ce are a face cu un material mult maĭ delicat.

Dar în afară de această greutate de tîlcuire, documentele, cînd se înfăţoşază fără nicĭ o explicare scrisă, nu pot să ne dee decît o cunoştinţă foarte obştească, fără nicĭ o precizie a faptelor ce reproduc. Privirea unuĭ monument poate să fie foarte interesantă şi să ne dee ştirile cele maĭ depline asupra unuĭ popor, a uneĭ clase a societăţeĭ; dar nu se poate nicĭ-odată preciza nimic, nicĭ ca personaje, nicĭ ca dată sigură a faptelor raportate. Individualizarea în timp ca în spaţiŭ va lipsi în tot-deauna. Aşa, „păreţiĭ mormintelor memfite a dinastieĭ a patra şi a cincea ne fac să pătrundem în secretele existenţeĭ feodalităţeĭ patriarcale ce o duceaŭ nobiliĭ Egiptuluĭ, sunt acuma şese-zecĭ de veacurĭ. Vizităm fermele întinse şi infloritoare, împrăştiate în domeniile lor; cunoaştem stînele lor, în care numărul capetelor de oĭ se suie la miĭ; parcurile lor, unde antilopĭ, cocostîrcĭ, gîşte de toate feliurile sunt păzite în domesnicie. Iĭ videm chiar pe dînşiĭ, în elegantele lor locuinţĭ, încunjuraţĭ de iubirea şi de ascultarea vasalilor, saŭ maĭ bine ale şĭrbilor lor. Cunoaştem florile ce le cultivă în straturile lor, trupele de cîntăreţĭ saŭ de baletiştĭ ce întreţin în casă pentru petrecerile lor"[4]. Iată de sigur cunoştinţĭ is-

3. *Ueber die Gesetze des historischen Wissens*, in ale sale *Vorträge und Aufsätze*, Berlin, 1888, p. 6.

4. Lenormand, *Histoire ancienne de l'Orient*, I, 1896, p. 339.

torice de cel maĭ mare preț, care ne suut destăinuite prin singurele desemnurĭ ale monumentelor. Dar aceste cunoștințĭ nu se rapoartă decît la obștimea claseĭ nobililor egiptenĭ. Nu este cu putință a se fixa un nume, a se apropia o dată oare-care. Marile liniĭ pot fi singure recunoscute prin aceste rămășițĭ. Indată ce voim să precizăm ceva, monumentele rămîn mute.

Să trecem la documente: Aceste nu transmit urmele faptuluĭ trecut el însuș, ci icoana acestuia strecurată prin mintea omuluĭ ce l-a perceput și l-a fixat prin scrisoare. Aicĭ se pune, îndată, o întrebare de cea maĭ mare însămnătate. Această oglindă răsfrînge ea adevărul? „Este tot-deauna cu putință ca o singură noțiune, o observație a căreia cuprins nu ar fi decît reproducerea uneĭ întipărirĭ simțuale, să se potrivească cu realitatea. Cu totul altfeliŭ stă lucrul însă, cînd e vorba de o continuitate de fapte singuratice, de o grupare saŭ dezvoltare, de o expunere saŭ o judecată. In acest caz, nu numaĭ experiența istorică, dar și cea psicologică ne arată, că lucrul cel maĭ neînsemnat și cel maĭ ușor de observat nu este nicĭ-odată reprodus în acelaș chip de doĭ marturĭ, și că acelaș raportor, cînd descrie acelaș evenement de maĭ multe orĭ în șir, îșĭ schimbă la fie-care dată expunerea; că însuș omul cel maĭ conștiincios și cel maĭ sincer are nevoie de a se controla, cu cea maĭ mare exactitate, spre a nu grupa amărunțimele expunereĭ luĭ, decît după înlănțuirea faptelor, și nu după dispozițiunile sale subiective. Intr-un cuvînt, nicĭ un fapt nu trece prin concepțiunea și expunerea mințeĭ omeneștĭ, fără a suferi o prefacere maĭ mult saŭ maĭ puțin însămnată, prin acțiunea substanțeĭ acestuĭ spirit însuș“ [5]. Iată pentru ce *Niebuhr* pune ca principiu de critică istorică, că nu trebue nicĭ-odată uitat că relațiunile istorice

5. Sybel, în lucrarea citată în nota 3.

nu daŭ nicĭ-odată direct faptul povestit, ci în primul loc întipărirea lăsată de el în mintea celuĭ ce-l raportează. Icoana evenementuluĭ trebue să fie trasă din această întipărire, și istoricul trebue să se silească a-ĭ descoperi trăsăturile, nu așa cum sunt ele date de ochiĭ raportoruluĭ, ci trecînd pe deasupra, să meargă direct la obiect și să-ĭ determine liniile"[6].

Documentele însășĭ sunt de două soiurĭ: acele de obîrșie conștiută și acele de obîrșie neconștiută. Cele d-întîiŭ expun faptele așa cum ele se răsfrîng în cugetul aceluia ce ne a lăsat descrierea lor. Cele de feliul al doile pot tot-deauna să coloreze și să potrivească evenementul, după interesul persoaneĭ care-l raportează. Dacă icoana faptuluĭ poate fi falșificată chiar în documentele neconștiute, alterarea este fără voie; în documentele conștiute, ea este din protivă făcută cu bună știință. Exemplu: scrisoarea unuĭ soldat către părințiĭ săĭ asupra uneĭ oștirĭ înfrînte, asămăluită cu acea a unuĭ general comandant ce a pierdut bătălia; saŭ încă un cronicar ce atribue fapte tiranice unuĭ suveran, pe cînd osîndirile rostite constată, că el nu pedepsise decît pe niște criminalĭ.

Nu poate fi îndoială asupra claseĭ de documente căreia trebue încuviințată preferența. Nicĭ-odată nu vor trece înainte documentele conștiute, ci acele de caracter neconștiut care nu au fost întocmite de persoane interesate a da faptelor o oare-care coloare, nicĭ care aŭ fost scrise în scopul de a sluji la scrierea istorică. Ajungem decĭ la încheierea ce poate părea paradoxală, că documentele redactate în viderea istorică, merită în deobștie maĭ puțină crezare, decît acele care nu aŭ fost întocmite în un astfeliŭ de scop. Și cu toate aceste lucrul nu este decît prea firesc. Istoria trebue să proceadă întîiŭ prin a restabili faptele. Aceste din urmă pătrund

6. *Kleine Schriften*, I, p. 132.

singure prin documentele neconştiute, chiar cînd ele ar fi alterate prin mintea ce le-a dat naştere. In documentele conştiute din protivă, trebue tot-deauna desfăcute faptele din învălişul scoposelnic cu care sunt îmbrăcate. Totuş nu credem ca sarcina istoricului să fie uşoară, nicĭ atuncĭ cînd voeşte să-şĭ întemeieze supunerea pe documente neconştiute; maĭ întîiŭ, pentru că faptul tot poate fi denaturat prin mintea prin care a trecut; apoĭ fiind că este tot-deauna materie de tîlcuire, une-orĭ chiar maĭ multă decît e de nevoie spre a pătrunde înţelesul monumentelor. In toate cazurile însă raportul conţinut în documentul neconştiut va fi cu mult maĭ presus în veracitate, decît acel reprodus de documentul conştiut, de şi el poate să-ĭ fie inferior în limpezire şi preciziune.

Vom putea decĭ clasifica în chipul următor izvoarele istorice, după rîndul însămnătăţeĭ lor, pentru stabilirea adevăruluĭ: In primul loc vin *monumentele* care daŭ materialul cel maĭ exact, pentru reconstituirea evenementelor. Cum o spune dl. *Gustave le Bon*: „sunt prea neconştiute spre a nu fi sincere“ [7]. In al doile loc, trebue puse *documentele neconştiute* care împărtăşesc cu monumentele caracterul uneĭ sincerităţĭ maĭ depline. In al treile şi ultim loc, vin *documentele conştiute* care sunt în deobştie înzăstrate cu maĭ puţină sinceritate. Cît despre limpezime, ea este în deobştie în raport invers cu sinceritatea. Izvoarele sunt maĭ tot-deauna cu atîta maĭ strevăziĭ, cu cît sunt maĭ puţin veridice.

Istoria din zilele noastre caută a întemeia pe cît se poate datele sale pe izvoarele cele maĭ vrednice de credinţă, şi se poate aştepta cum zice *Ranke*, timpul, în care vom stabili istoria modernă nu maĭ mult pe scrierile istoricilor contimpuranĭ — afară decît cînd va fi vorba de fapte ce vor fi avut sub ochĭ—,

7. *Lois psychologiques du développement des nations*, Paris, 1895, p 61.

maĭ puțin încă pe lucrărĭ maĭ indirecte; dar în care vom trage știrile de la marturĭ oculari, de la documentele cele maĭ veridice și cele maĭ nemijlocite"[8]. Iată adevărata stare a științeĭ istorice, în ceea ce privește metoada ce trebue să urmeze pentru a garanta, pe cît se poate maĭ mult, adevărul în stabilirea faptelor istorice, și suntem foarte departe de imputările pe care uniĭ autorĭ, ca dl. *Bourdeau*, cred că pot să-ĭ facă asupra acestuĭ punt. Acest autor se îndeletnicește, într-un foarte lung capitul al lucrăreĭ sale, cu tăgăduiala de a putea descoperi adevărul în istorie, prin metoada pe care o numește povestitoare, pentru temeiul că cronicariĭ și istoriciĭ, pe care după cît se vede îĭ privește ca singurele izvoare ale istorieĭ, nu ar merita nicĭ o crezare; de unde urmează că „certitudinea, vecĭnicul postulat al științeĭ, lipsește și va lipsi tot-deauna istorieĭ povestitoare". Dar, dacă deschidem cea întîiŭ carte de istorie din zilele noastre, ne încredințăm ușor că istoria povestitoare și-a trăit traiul, și că tendința obștească a timpuluĭ de față este de a o înlocui cu istoria doveditoare. Faptele sunt tot maĭ bine stabilite; potrivala lor cu realitatea maĭ temeinică pe fie ce zi, și pentru marile evenemente, maĭ cu deosebire, se poate zice, că munca îndeplinită pînă azĭ aŭ ajuns a le da deplina certitudine științifică. Cît despre amărunțimĭ, istoria ce e drept are încă mult de făcut, spre a le întemeia într-un chip tot atît de sigur. Sunt chiar cazurĭ, din nefericire în destul de numeroase, unde potrivala cu realitatea nu va putea probabil nicĭ-odată fi pe deplin stabilită. Istoria nu este însă maĭ puțin o știință; faptele de căpitenie care o constitue fiind tot atîta de sigure ca și lumina zileĭ. De altfeliŭ dl. Bourdeau nu pare a avea multă statornicie în ideile sale; de oare-ce la cîte-va paginĭ numaĭ de locul, unde tăgăduește is-

8. *Geschichte der Deutschen in Zeitalter des Reformation*, Prefața.

toriei povestitoare, așa cum a fost tratată pînă acuma, însușirea de a putea stabili adevărul. El zice că: „mărturiile istoricilor trecuți nu sunt mai puțin vrednice de credință decît acele ale istoricilor de față“ [9]. Cum pot fi aceste mărturisiri vrednice de credință, cînd ele nu pot stabili certitudinea? Este destul de minunat, ca dl. Bourdeau să vină să reînoiască, la sfîrșitul veacului al XIX-le, imputările ce se făceaŭ istoriei, în veacurile al XVI-le și al XVII-le; ca d-sa să nu facă decît a reîmprospăta tînguirile lui Agrippa de Weitesheim, în cartea lui *De incertitudine et vanitate scientiarum*, Anvers, 1510 saŭ ale lui François de la Motte le Vayer, Paris, 1668, ca și cum istoria vremurilor noastre s-ar putea asemăna cu povestirile lui Froissard și ale lui Commines, singurii istorici pe care dl. Bourdeau pare a-i cunoaște [10].

Stabilirea faptelor și a cauzelor lor prin inferență. — Se întîmplă adese-ori în istorie, că faptele nu sunt cunoscute și că ele trebuesc stabilite prin o operație logică. Ceea ce ne este dat, sunt oare-care fapte constatate prin monumente și documente, și cu ajutorul acestor elemente cunoscute, trebue descoperite alte fapte necunoscute. Am dat mai sus exemplul leagănului primitiv al Arilor care trebue reaflat, prin compararea între cuvintele limbelor. Ce operație logică este oare întrebuințată de minte, pentru a reconstitui faptele necunoscute, cu ajutorul celor cunoscute? Această operație pare a nu putea fi alta decît acea întrebuințată de către științele coexistenței, pentru a-și face descoperirile: metoadele cunoscute ale inducțiunei și deducțiunei.

„Inducțiunea ne spune *John Stuart Mill* este o-

9. *L'histoire et les historiens*, p 281, Comp. p. 344

10 A se vedea o enumerare mai deplină a criticelor îndreptate împrotiva istoriei în Oswald Orth, *Versuch einer Theorie der historischen Wissenschaft*, Rostock. 1885.

perațiunea minței, prin care inferăm că ceea ce noi cunoaștem de adevărat în unul saŭ mai multe cazuri particulare, va fi adevărat în toate cazurile ce samănă cu cel d-întîiŭ, sub oare-care raporturi ce se pot determina. Cu alte cuvinte, inducțiunea este procedeul, prin care noi conchidem, că ceea ce este adevărat pentru oare care indivizi dintr-o clasă, este adevărat pentru clasa întreagă, saŭ că ceea ce este adevărat une-ori, va fi adevărat tot-deauna, în împrejurări asămănătoare. Inducțiunea este o generalizare a experienței; ea conchide în tot-deauna de la cunoscut la necunoscut. Fundamentul acestei operațiuni logice, stă în convingerea a priori, că mersul naturei este uniform, și că ceea ce s-a întîmplat pînă acuma în oare-care condițiuni, se va îndeplini și în viitor, și că ceea ce se întîmplă într-un loc, se petrece în acelaș chip în toate celelalte. Deplina siguranță că este o lege de aflat, dacă se știe cum ea poate fi aflată, este izvorul temeiniciei regulelor logicei inductive"[11].

Deducțiunea din protivă este operațiunea minței care stabilește existența fenomenului individual, prin mijlocirea legei saŭ a principiului obștesc. De și concretul este implicit conținut în obștime, se poate zice că, explicit, deducțiunea slujește pentru a stabili necunoscutul concret, cu ajutorul cunoscutului obștesc.

Aceste două metoade găsesc de sigur aplicarea lor și în istorie. E vorba numai, de a determina cu precizie cazurile în care lucrul se întîmplă. După definiția chiar a acestor două metoade, ele nu pot fi întrebuințate decît acolo unde sunt idei obștești în ființă saŭ de aflat. Aceasta se întîmplă, în istorie, pentru toate elementele coexistente ce se întîlnesc în calea timpului. Așa se vor putea tot-deauna stabili prin inducțiune, principiile obștești care ocîr-

---

11. *Logique*, trad. Peysse, I, p 324, 346 și 370.

muesc faptele coexistente trecute, și se va putea deduce, din aceste principiĭ obșteștĭ, faptele individuale. Principiile logiceĭ, ale psicologieĭ, ale economieĭ politice, ale moraleĭ și ale dreptuluĭ, vor putea fi formulate într-un chip inductiv, pentru a stabili adevărurĭ istorice, adecă fapte ce aŭ fost cînd-va, și cu ajutorul acestor premise odată stabilite, se va putea conchide, deductiv la existența cazurilor individuale, saŭ să se explice prin ele pe acele întîlnite în viața societăților. Așa tot-deauna se va putea stabili pe calea inductivă, urmările pierzătoare ale falșificăreĭ monezilor, și apoĭ să se înțăleagă în chip deductiv, ceea ce s-a întîmplat într-un caz particular. Se poate da samă de ruina sistemuluĭ luĭ Law, dacă i se aplică deductiv principiile obșteștĭ ale credituluĭ. Sărăcirea micilor proprieterĭ va fi tot-deauna o urmare a războaelor purtate pe a lor socoteală, în toate timpurile și la toate popoarele. Ivirea aristocrațieĭ, în urma uneĭ diferențierĭ economice, va fi urmarea universală a uneĭ legĭ de sociologie *statică* din cele maĭ caracteristice. Tot așa va fi cu puterea preoților, adusă prin autoritatea religiuneĭ; cu formațiunea marilor orașe, derivate din concentrarea afacerilor; cu corupția morală care va urma adunăreĭ avuțiilor; cu starea de agricultor care va fi tot-deauna legată de proprietatea pămîntuluĭ; cu rivalitatea între pretendențiĭ la tron ce se va arăta pretutindene, unde principiul moștenireĭ va lipsi; cu prezența de cuvinte asămănătoare în limbile deosebite care presupune tot-deauna o dezvoltare comună a acestor limbĭ în cursul unuĭ timp—și așa maĭ departe într-o nesfîrșire de cazurĭ. Aceste principiĭ obșteștĭ vor putea fi tot-deauna formulate inductiv și, odată cunoscute, vor sluji pentru a stabili, pe cale deductivă, adevărurile singuratice.

O altă sferă a succesiuneĭ, în care principiile inducțiuneĭ și ale deducțiuneĭ pot fi iarășĭ aplicate cu cuvînt, va fi acea a legilor abstracte ale dezvoltă-

reĭ, care aŭ și ele o aruncătură universală, în toate timpurile și la toate grupurile omeneștĭ. Așa legea dezvoltăreĭ de sus în jos a fost formulată pe calea inducțiuneĭ, și putem să conchidem din ea, în chip deductiv, că în fie ce caz particular, acest principiu va găsi riguroasa luĭ aplicare.

Dar în afară de aceste două cazurĭ — faptele coexistente trecute și legile dezvoltăreĭ — inducțiunea și deducțiunea nu maĭ găsesc aplicarea lor în istorie, și anume nu pentru faptele succesive, adecă tocmaĭ pentru ceea ce îĭ constitue miezul. Nu se poate decĭ spune, cu dl. *Réné Worms*, că „metoada inductivă, acea care merge nu maĭ mult de la obștesc la particular, ci din protivă de la particular la obștesc, este singura care convine în istorie"[12] saŭ cu dl. *Lamprecht* că „știința istorică este o știință inductivă" [13].

Am văzut că inducțiunea nu este cu putință, decît fiind că suntem convinșĭ, că mersul natureĭ este uniform; că fenomenele se repetă în tot-deauna și că decĭ este de descoperit o lege. In istorie însă și în deobște în dezvoltare, cînd lucrurile se schimbă necontenit, nu se poate nicĭ-odată aștepta un mers uniform, și nu există legĭ de manifestare ale fenomenelor. Temelia inducțiuneĭ lipsește. Apoĭ faptele istorice, adecă acele succesive ale minteĭ, nu sunt nicĭ-odată obșteștĭ, în sensul universalitățeĭ; extinderea lor este tot-deauna mărginită la un spațiu și la un timp. Nu se poate reurca în istorie de la un caz singuratec la toate cazurile de aceeașĭ specie, de la ceea ce s-a întîmplat odată, la ceea ce se va întîmpla tot-deauna, cum o cere operația inducțiuneĭ, nicĭ a se coborî de la universal la particular, cum se face în deducțiune.

Dacă inducțiunea și deducțiunea pot fi aplicate pentru a stabili adevărul universal de caracter co-

---

12. *Organisation scientifique de l'histoire*, Paris, 1894, p. 4.
13. *Alte und neue Richtungen in der Geschichtswissenschaft*, Berlin 1896, p. 3.

existent, că peirea miceĭ proprietățĭ va avea tot-deauna răle urmărĭ pentru organismul social, nu se va putea nicĭ-odată stabili, prin aceste operațiunĭ logice, caracterul acestor urmărĭ la deosebitele popoare (Roma și Anglia bună-oară). Tot așa e cu legea desvoltăreĭ de sus în jos, stabilită ca principiu, pe calea inducțiuneĭ. Feliul cum această lege unică va determina formațiunile istorice, în fie-care caz particular (pictura italiană, literatura clasică, revoluțiunea franceză) nu poate să fie formulat prin metoada inductivă.

Istoria, ne legînd unul de altul decît fapte individuale, și înlănțuirea lor făcîndu-se de asemene într-un chip individual, adecă o singură dată în decursul timpurilor, nicĭ inducțiune, nicĭ deducțiune nu pot nicĭ-odată să găsască în ea aplicare.

Dar, cu toate aceste, am văzut că adese-orĭ trebue, pentru stabilirea faptelor succesive, procedat de la cunoscut la necunoscut, urmînd astfeliŭ acelaș mers ca și inducțiunea și deducțiunea. Cum să se împace oare această necesitate logică ca această piedecă, și dînsa logică?

Operațiunea mintală aplicată de istorie, pentru a descoperi necunoscutul individual, prin mijlocirea cunoscutuluĭ tot individual, este acea cunoscută în logică sub terminul de *inferență*. Ea constă în a încheia de la existența unuĭ fapt, la acea a altuĭ fapt, pe care-l presupune numaĭ decît. *Inferența este decĭ o operațiune a inteligențeĭ prin care, fiind date una saŭ maĭ multe fapte cunoscute prin mărturisire deadreptul, se conchide la existența altor fapte saŭ cauze individuale care nu ne sunt cunoscute prin mărturisire deadreptul.*

Inferența poate fi de treĭ soiurĭ, după pozițiunea ocupată de faptul căutat, cu privire la faptul cunoscut. Ea poate fi *suitoare*, cînd faptul de stabilit precedează pe acel care slujește spre a-l descoperi. Bună-oară, videm că, de la o dată înainte, documen-

tele nu maĭ sunt subsemnate de un rege, ci de fiul său. Inferăm din aceasta că tatăl a murit, saŭ că a abdicat, de și nicĭ moartea nicĭ abdicarea luĭ nu ne sunt mărturisite deadreptul; saŭ videm pe barbarĭ cerînd neîncetat Romanilor voia de a se stabili în împărăție. Inferăm cauza acesteĭ tendințĭ a lor: atragerea pe care civilizațiunea romană o punea în lucrare asupră-le. Inferența poate fi *lăturalnică*, cînd faptul necunoscut coexistă cu acel cunoscut. Așa aflarea bronzuluĭ la un popor, al căruĭ țară nu conține decît aramă, ne va face să admitem, saŭ că cositorul trebuincios fabricăreĭ acestuĭ aliaj era importat, saŭ că obiectele de bronz eraŭ ele însășĭ de provenire străină; saŭ încă aflarea de cuvinte asămănătoare în două limbĭ deosebite ne va dovedi, că cele două popoare ce le vorbesc aŭ trebuit să posedă noțiunile relative în comun, înainte de a se despărți. Inferența însfîrșit poate fi *coborîtoare*, adecă un fapt cunoscut poate să ne împingă a conchide la existența unuĭ fapt posterior. Exemplu: o inscripțiune dă anul morțeĭ unuĭ personaj. Cronicĭ rapoartă fapte, pe care el le ar fi săvîrșit după această dată. Se conchide că faptele nu aŭ ființă, saŭ că aŭ fost răŭ datate.

S-ar putea da acesteĭ din urmă formă a inferențeĭ (coborîtoare), numele de deducțiune individuală, după cum inferența suitoare nu este decît o inducțiune individuală, și inferenta lăturalnică, un soiŭ de lege de coexistență aplicată la un caz particular.

Autoriĭ ce s-aŭ îndeletnicit cu metoada întrebuințată în istorie, văd lucrurile într-un alt chip, pe care nu-l credem a fi cel adevărat. Amestecînd faptele succesive cu faptele coexistente, eĭ cred că nu pot admite alte forme logice, decît inducțiunea și deducțiunea, și cu toate că eĭ văd bine neputința de a aplica aceste metoade în istorie, eĭ caută a impune și sfereĭ individualuluĭ (istoria) metoadele care se trag din sfera universaluluĭ. Nu trebue să se

mire cineva, dacă aceste încercări nu izbutesc decît a introduce confuzinnea în mintea cetitoruluĭ.

Așa dl. *Bernheim* zice că „înlănțuirea istorică este de așa feliŭ, că nu se poate aplica în ea în deobște metoadele de dovadă întrebuințate în știință, nicĭ deducțiunea curată, nicĭ curata inducțiune cu ajutorul experiențeĭ, fiind-că din pricina spontaneităţeĭ individuale, nicĭ specialul nu derivă din general cu necesitate, nicĭ consecventul din antecedent, și pe de altă parte încă și din aceea, că condițiunile evenementelor nu se repetă nicĭ-odată într-un chip identic. Sunt *judecățĭ de referență* (Referirende Urtheile) întemeiate pe percepțiunea nemijlocită saŭ mijlocită a faptelor, prin care noĭ recunoaștem înlănțuirea evenementelor și aceste judecățĭ sunt sprijinite pretutindene pe un procedeŭ de inducțiune și de deducțiune care printr-o împleticire întinsă caracterizază cercetările istorice“ [14].

Ar fi cu totul afară din cale ca operațiunile logice să fie așa de complicate în istorie, cînd ele sunt de o așa de măreață simplicitate în științele teoretice ! Dl. Bernheim se pierde în explicarea d-sale, maĭ întîiŭ fiind-că nu face deosebirea trebuitoare între făptele trecute ce pot fi stabilite prin deducțiune saŭ prin inducțiune — faptele coexistente ce aŭ fost odată — și faptele succesive propriu zise ; apoĭ fiind-că nu vede contrazicerea în care se pune, voind să aplice, științeĭ individualuluĭ, metoadele științelor universaluluĭ.

Cît despre *Bain*, este foarte greŭ de a-șĭ da o samă exactă de ceea ce vra să zică, cînd vorbește de inducțiune și de deducțiune în istorie. „Verificarea deductivă este trebuitoare maĭ ales pentru a determina cauzele unuĭ evenement istoric. Afară dacă nu sunt și alte evenemente analoage, inducțiunea noastră este într-adevăr atît de scurtă pe cît

14. *Lehrbuch des geschichtlichen Methode*, p. 123.

se poate; succesiunea poate fi luată drept cauzalitate. Aşa explicarea naştereĭ aşăzămintelor libere în Europa modernă trebue să fie maĭ curînd deductivă decît inductivă. Orĭ-ce inferenţă, asupra rezultatelor politice saŭ de altă fire ale creştinismuluĭ, va avea mare nevoie de o confirmare deductivă. Aceasta şi este metoada ce se întrebuinţază. Se caută într-adevăr în chip deductiv tendinţele religieĭ creştine, şi apoĭ se sileşte a se dovedi că ele se întîlnesc cu faptele“ [15]. Cum se poate aplica o verificare pentru a determina, adecă pentru a descoperi ceva? Adevărul trebue să fie acum descoperit, pentru a putea fi verificat. Apoĭ îşĭ închipue cine-va pe un istoric care s-ar zăbovi a găsi deductiv urmările uneĭ doctrine saŭ ale unuĭ aşăzămînt, spre a se *sili* apoĭ să le dovedească prin fapte! Aceasta ar fi demonstrarea uneĭ teze, şi nu maĭ mult expunerea realităţeĭ trecute, istoria. Dl. *Stuart Mill* nu se deosebeşte simţitor de Bain, cînd recomandă pentru tratarea istorieĭ, *metoada deductivă inversă* care ar consta „în stabilirea unor legĭ empirice ale dezvoltăreĭ pe calea inducţiuneĭ, apoĭ în verificarea lor deductivă, cu ajutorul legilor psicologice ale fireĭ omeneştĭ“ [16].

Greutatea de a găsi rostirĭ limpezĭ care să redee cugetările lor, tocmaĭ la nişte cugetătorĭ ce sunt limpezimea însăşĭ, dovedeşte că ideile ce voesc să reproducă nu sunt oglinda uneĭ concepţiunĭ precize, şi aceasta trebuia să se întîmple numaĭ decît, de vreme ce toate aceste autorităţĭ confund două rîndurĭ de fapte cu totul deosebite, faptele coexistente şi faptele succesive. Se înţălege de la sine că toate procedeurile de inferenţă pe care istoria trebue să le întrebuinţeze, spre a se pune pe cărarea adevăruluĭ, nu aŭ, de îndată ce este vorba de a se stabili fapte pozitive, decît o valoare ipotetică, ce

---

15. *Logique*, I, p. 498.
16 *Logique des sciences morales*, ed. Belot, p. 147 şi 164

trebue verificată îndată ce lucrul se va putea face. Această verificare însă nu va fi obținută printr-o altă operațiune logică, ci prin fapte.

Istoricul trebue să se simtă tot-deauna prea fericit, cînd poate să-șĭ verifice ipotezele, prin mărturisirĭ descoperite maĭ în urmă. Un fapt saŭ o cauză stabilită prin inferență poate tot-deauna să fie răsturnată, printr-o mărturisire posterioară, precum nicĭ nu este definitiv stabilit, decît cînd este verificat, prin o atare mărturisire. Inferența, atît suitoare cît și lăturalnică saŭ coborîtoare, nu poate decĭ nicĭ-odată să stabilească adevărul într-un chip neîndoelnic; ea nu slujește decît spre a îndrepta cercetările în sensul descoperireĭ adevăruluĭ, saŭ a înlocui pe acesta într-un chip nedeplin, cînd mărturisirea directă este cu neputință de aflat. Această neputință a inferențeĭ, față cu inducțiunea și cu deducțiunea care pot din protivă să stabilească adevărurĭ cu totul sigure, provine tocmaĭ din caracterul eĭ și din feliul înlănțuireĭ cauzale în succesiune.

In istorie, efectul nu iesă nicĭ-odată într-un chip neapărat din cauză. Această din urmă poate tot-deauna da naștere la maĭ multe rezultate dintre care acel ce se îndeplinește devine singurul necesar, prin faptul îndeplinireĭ luĭ. Incheierea de la cauză la efect ne fiind nicĭ-odată absolută și ne devenind astfeliŭ decît după a eĭ îndeplinire, se înțălege cum fie ce fapt stabilit prin inferență poate tot-deauua să fie răsturnat, și că el nu este într-adevăr dovedit decît cînd este mărturisit deadreptul, adecă atuncĭ cînd este dovedit că acest fapt a existat. Dacă legătura de la cauză la efect nu este nicĭ-odată fatală, este lămurit că efectul poate să fie tot atît de schimbător ca și cauza, și că dacă o cauză poate avea maĭ multe efecte, acelaș efect poate fi datorit maĭ multor cauze. Iată pentru ce toate feliurile de inferență nu pot conduce decît la adevărurĭ ipotetice care aŭ tot-deauna nevoie de dovada directă,

spre a se preface în adevărurĭ demonstrate. Cu alte cuvinte, pe cînd în științele teoretice și pentru faptele coexistente ale trecutuluĭ, precum și pentru legile de desvoltare, adevărul poate fi stabilit prin operațiunile logice ale inducțiuneĭ și deducțiuneĭ— în domeniul faptelor succesive, inferența nu poate conduce decît la adevărurĭ probabile, acăror întărire trebue tot-deauna așteptată de la mărturisirea directă.

Așa bună oară, rămășițele de parĭ găsite în lacurile deosebitelor țărĭ și fărămăturile de blide și de unelte descoperite în fundul apelor între aceștĭ parĭ, făceaŭ a se presupune existența trecută a locuințelor lacustre. Această încheere, prin inferență, căpătă confirmarea eĭ desăvîrșită, prin mărturia luĭ *Herodot* care raportează că „Peonieniĭ laculuĭ Prusias și-aŭ construit în mijlocul laculuĭ un loc artificial, alcătuit din un podiș de lemn susținut de lungĭ parĭ, și acest loc stă în legătură cu pămîntul prin o șosea foarte îngustă și o singură punte" [17]. Maĭ în urmă s-a maĭ descoperit locuințĭ lacustre, încă în ființă, la cîte-va triburĭ sălbatice ale Americeĭ de sud, spre exemplu satul lacustru de Santa Roza, în lagunele de la Sinamaica lîngă Maracaibo, în Venezuela [18]. Alt exemplu. In cercetările mele asupra istorieĭ Romînilor, am găsit că în timpurile cînd Turciĭ începuse să precupețească tronurile Munteniеĭ și a Moldoveĭ, o principesă romînă Kiajna, fiica luĭ Petru Rareș, femeea intrigantă și ambițioasă, întreprinse a pune pe ambiĭ săĭ fiĭ, maĭ tîrziŭ și pe nepotul eĭ în tronurile țărilor romîne, prin mijlocirea corupțieĭ otomane. Din faptul că o femee ducea acuma intrigile, am inferat că Kiajna trebuia să se fi îndreptat maĭ cu deosebire la femeile din harem. Această încheere, prin inferență, fu confirmată maĭ tîrziu, prin

17. Herodot V, 16
18. Elysée Reclus, *Géographie universelle*, XVIII, p 185.

documente, rapoartele maĭ multor ambasadorĭ veneţianĭ din Constantinopole care mărturisaŭ acest fapt, admis prin raţionare [19]. Inainte ca actele fraţilor Arvalĭ să fi fost descoperite, se infera, după medaliĭ, că Traian plecase pentru expediţia improtiva Dacilor cătră începutul anuluĭ 101. Descoperirea acestor acte care arată jártfa adusă de Traian la 25 Martie 101 pentru fericita izbîndă a întreprindereĭ luĭ, confirmă această inferenţă [20].

Am luat acum aminte că inferenţa poate sluji maĭ întîiŭ la stabilirea unor fapte neatestate deadreptul, apoĭ spre stabilirea cauzelor, adecă legătura cauzală cu un fapt anterior.

Puntul d-intîiŭ nu-şĭ găseşte aplicarea decît pentru perioadele răŭ cunoscute ale istorieĭ şi unde izvoarele lipsesc saŭ sunt neîndestulătoare: aşa, bună-oară, pentru întreaga perioadă preistorică, pentru care faptele sunt stabilite în mare parte prin inferenţă. Pentru istoria maĭ apropiată, putem cita, exemple de fapte stabilite prin inferenţă, în istoria Romînilor, a căreia evenemente sunt departe de a fi atestate într-un chip neîndoelnic, pentru o perioadă foarte lungă a desvoltăreĭ lor. Spre pildă, marele fapt al stăruinţeĭ locuinţeĭ Daco-Romanilor în patria lor de baştină, nu poate fi stabilit deadreptul, în lipsa unor mărturisirĭ contimpurane. El trebue să fie inferat din maĭ multe fapte posterioare. Tot aşa e cu aflarea creştinismuluĭ în forma luĭ latină, la Romînĭ, inferată din fiinţarea de terminĭ creştinĭ de caracter latin în biserica acestuĭ popor, şi decĭ, prin inferenţă lăturalnică, trebue să se admită coexistenţa în acelaş moment a religiuneĭ creştine şi a limbeĭ latine în mintea poporuluĭ care înfăţoşază acest fenomen. Un alt exemplu de inferenţă, pentru stabilirea unuĭ fapt, este întemeerea principatuluĭ

19. Xenopol, *Histoire des Roumains*, Paris, 1896, I, p. 317.
20. *Ibidem*, I, p. 42.

Munteniei, prin o emigrare a Romînilor de peste munţi, din Transilvania.

Dar inferenţa găseşte un tărîm mult mai intins de aplicare, şi aceasta în toate epocele istoriei, pînă în zilele noastre, cînd este vorba de descoperirea cauzelor. Cauzele pot fi saŭ pe faţă, întrupate în fapte din afară, saŭ ele sunt date prin fapte interne ale stărilor sufleteşti, combinări de idei ce nu se arata în lumea din afară. In acest de pe urmă caz, inferenţa joacă rolul cel mai mare, faptul cauzal fiind cele mai dese-ori subtras de la percepţiunea noastră nemijlocită.

Ca exemple de inferenţă a cauzelor lăuntrice, vom raporta cazul cu Anibal ce se temea a lovi Roma, chiar după marea izbîndă repurtată la Cannae asupra Romanilor. Am găsit că adevărata cauză a nelucrărei lui, reşede în caracterul săŭ, saŭ mai curînd într-un motiv psicologic, lipsa de energie ce cuprinde une-ori tocmai firile cele mai îndrăzneţe. Această inferenţă a putut însă fi rîdicată la starea de certitudine prin raportul lui Tit-Liviu. *Fustel de Conlanges* găseşte de asemene, prin inferenţă, cauza dispariţiei impozitelor sub regalitatea merovingiană, în ideea pe care şi-o formaŭ regii, că aceste impozite ne avînd altă ţintă decît acea de a-i îmbogăţi, ele constituiaŭ o nedreaptă jăfuire a poporului, jăfuire pe care Dumnezeŭ trebuia s-o pedepsască. Pe acest tărîm inferenţa are de luptat adese-ori cu mari greutăţi. Ipotezele se înmulţesc, şi ele înfăţoşindu-se adese-ori cu tot atîţa sorţi de crezare, este greŭ de a se rosti pentru una saŭ alta, tradiţia saŭ documentele ne venind nici într-un chip în sprijinul uneia din ele. Aşa e bună-oară cu cauza care împinse pe Carol al IX-le a măcelări pe protestanţi în noaptea sfîntului Bartolomeŭ [21].

Această descoperire a cauzelor lăuntrice prin in-

---

21. M. C. Martens în *Histoire générale* de Lavisse et Rambaud, V, p. 145.

ferență, trebue să fie aplicată nu numaĭ spre a explica purtarea personală a fețelor istorice, dar și pentru a afla cheia oare-căror marĭ fapte ale istorieĭ. Bună-oară cauza îndreptăreĭ realiste a literatureĭ și a oare-căror arte — îndreptare rostită în vremile noastre — nu poate fi aflată decît pe calea inferențeĭ, în predomnirea spirituluĭ științific și în căutarea adevăruluĭ. Explicarea cauzală a școaleĭ mistice care tinde să reapară în zilele de acum, trebue să fie căutată și ea pe calea inferențeĭ. Ea și-ar găsi explicarea în boala intelectuală produsă de către știință, care descopere mereŭ adevărurĭ noue, fără a le putea da explicarea, împrejurare care are drept efect a da din noŭ avînt spirituluĭ religios și corolaruluĭ săŭ neapărat, spiritul mistic.

Inferența decĭ ca și inducțiunea trebue să se alipească la un element oare-care, care să învoiască încheerea de la cunoscut la necunoscut. Inducțiunea se întemeiază pe cazul individual observat, pe repețirea fenomenelor și pe experimentare, cînd aceasta din urmă este cu putință. Aceste împrejurărĭ fac ca spiritul să poată trece de la particular la universal, de la cazul singuratec la lege. Inferența nu stabilește o legătură între fenomenul individual și acelașĭ fenomen sub o formă universală; ea stabilește o legătură *între un fenomen și un alt fenomen* real saŭ ideal. Legătura nu va putea fi căutată, ca pentru inducțiune, în esența fenomenuluĭ însuș, spre a desface din el elementul universal. Ea va trebui să fie stabilită între fenomenul cunoscut și acel ce este a se descoperi, *prin mijlocirea unuĭ element exterior ambelor fenomene*, dar care le pune în legătură. Acest element exterior nu poate fi decît o arătare indirectă conținută într-un izvor, care învoește a stabili o legătură între fenomenul cunoscut și acel necunoscut încă, și care face ca acest din urmă să fie gîcit. Cu cît această arătare indirectă va fi maĭ rostită, cu atîta inferența va fi maĭ bine stabilită;

acolo unde orĭ-ce legătură din afară lipsește, rolul ipotezeĭ îĭ face loc. Așa bună-oară, *Fustel de Coulanges* stabilește prin inferența cauza pentru care Merovingieniĭ pierdură impozitele lor, în ideea pe care regiĭ acesteĭ dinastiĭ îĭ făceaŭ despre dărĭ. Această inferență fu suggerată mareluĭ istoric, prin maĭ multe locurĭ ale scrierilor timpuluĭ care reproduce asemene ideĭ. Nicăirĭ în izvoare, această legătură nu este dată deadreptul; dar ea este stabilită, prin inferența raportată, aproape într-un chip neîndoelnic.

Inferența nu poate fi decît foarte arare-orĭ stabilită fără nicĭ o arătare saŭ cu ajutorul unor arătărĭ de tot nehotărîte, precum și inducțiunea nu poate fi decît arare-orĭ formulată cu exactitate prin generalizărĭ puțin întinse. In acest caz geniul invențiuneĭ îndeplinește lipsa elementelor.

Aceste sunt singurele băgărĭ de samă pe care am crezut că trebue să le facem cu privire la metoadă, căcĭ ele se rapoartă deadreptul la materia lucrăreĭ noastre care nu este o metodologie a istorieĭ, ci o analiză a principiilor pe care se razîmă cunoștința trecutuluĭ.

Sfîrșit.

STEFAN RUSCIOR

CALOMNIA CALOMNIOSA

(urmare).

CAP. IX.

Speciile Calomnieĭ Calomnioze

De prin lume adunate,
Şi iarăşĭ la lume date.

§ 1.

Nil contemnendum, nam nihil est quod non mortalibus afferat usum.
Nimic nu trebuie dispreţuit, căcĭ toate pot folosi muritorilor.

Multe-s ca nâsipul mărei,
Şi ca ghearăle mustrărei
Intr-un suflet păcătos

„Realitatea-ĭ aşa de nesfîrşit de deosebită şi de variată, că scapă chiar şi deducţiilor celor maĭ ingenioase ale gîndireĭ abstracte; ea nu sufere decĭ clasificaţiĭ limpezĭ şi hotărîte,“ — a zis adîncul cercetător şi cunoscător al inimeĭ omeneştĭ, marele maistru *Dostoievski*. Calomnia fiind şi ea, din nenorocire, o realitate în lumea de sub soare[1]), şi speciile eĭ fiind şi ele *humanae res*, ca multe altele de pe lumea astă păcătoasă, vale de plîngerĭ şi de

2. „...iĭ curatul adevăr; iĭ prea adevărat că-ĭ foarte trist „lucru, şi-ĭ foarte trist să fie adevărat. Ce antiteză goală şi înşă- „lătoare!!! Dar să lăsăm aceste, căcĭ nu vreŭ să întrebuinţez nicĭ „o meşteşugire în vorbele mele“.

Hamlet, act. II. sc. II.

chinurĭ și loc de ispite și de încercare pentru alte lumĭ— maĭ bune—se vede, aceste speciĭ îs așa de multe și de variate că nu se pot observa de cît pe încetul, cu multă răbdare și ghibăcie. De unde aŭ eșit atîtea speciĭ și așa de variate? Darwin ni-o spune: Orĭ-ce individ aclimatizîndu-se, capată noĭ calitățĭ, noĭ resurse organice de conservare, ce-l pun în stare de a rezista mediuluĭ încunjurător, și acele noĭ calitățĭ le va lăsa el urmașilor săĭ, și tocmaĭ acele carĭ i-aŭ ajutat în lupta pentru traiŭ. Aceste calitățĭ se vor perfecționa, înmulți și întări din generație în generație și vor da naștere decĭ uneĭ noĭ variațiĭ, speciĭ, clase, etc. Știindu-se acum cît de ușor se pot deplasa indiviziĭ, maĭ ales în aceste ultime veacurĭ de drum de fer, velocipede, electricitate, loco și auto-mobile, transversale, orizontale și paralele, nu-ĭ greŭ de închipuit cum și de unde s-aŭ prășit atît de multe speciĭ de calomnie, ci greŭ e tocmaĭ contrarul de închipuit, cum de sînt numaĭ atîtea? Voiŭ spune lucrul fără șovăire, curat și pe față, că voiŭ da numaĭ cîte-va specimene drăgălașelor mele cetitoare și prea onor. meĭ cetitorĭ, lăsînd teren liber de cucerit emulatorilor meĭ. Adică alțiĭ să nu se maĭ ilustreze pe lîngă mine? De și latinul zice: *Non quovis ex ligno fit Mercurius,* că adică nu poțĭ să scoțĭ geniĭ din orĭ-ce fel de oamenĭ, — eu totușĭ vreŭ ca și alțiĭ să-mĭ continuie și complecteze opera. Nu-s așa dè egoist eŭ, și chiar deaș spune-o, vă rog să n-o credețĭ.

Se cunosc pînă acum cum vre-o 17 speciĭ de calomnioze, pentru care rog pe onor. P. T.[2]) public, să deschidă bine gura și ochiĭ, căcĭ trebuie maĭ multă pătrundere să le deosebeștĭ, de cît spirit și talent să le practicĭ, saŭ muncă să le scriĭ, într-atita-s de asemenea, de *ena mu che ena su* adică, cum îĭ tanda, așa-ĭ și manda. Aș fi căutat să vă daŭ și maĭ multe, de cît atîtea, gentile cetitoare și neprețuițĭ cetitorĭ, dar...*Faut de Tyrol, mais pas trop n'en faut,* că adică toate-s bune pe lumea asta, dar și prea mult strică. Vă daŭ dar numaĭ 17 din aceste speciĭ de calomnie deodată, ca în această hultuire calomnioasă ce o întreprindețĭ, pe așa timpurĭ epidemice, cînd războiul, ciuma,

---

2. *Plenum titulum,* adică plin, înzestrat cu toate darurile, calitățile, titlurile cele maĭ alese, maĭ nobile, maĭ elogioase, etc.

ş. a. îs ba icĭ, ba colea, să nu vă periclitaţĭ prea tare moralul, ba poate chiar viaţa. Odată criza trecută, nicĭ veţĭ simţi cum veţĭ înghiţi altile maĭ multe şi maĭ calomnioase încă de cît ale mele. Veţĭ vedea numaĭ.

§ 2.

Sume superbiam quaesitam meritis.
Să aĭ mîndria cuvenită meritelor.
Horaţiu.

—

Caractere generale. „Popor, slugă şi stăpînitor, toţĭ o spun în feliul lor, că cea maĭ mare fericire pe pămînt nu poate fi alta de cît personalitatea“, zice *Goethe* în al săŭ Divan Vest-ostic. Calomnia, această sup rbă—prin nimicnicia eĭ—ciupercă, cu toate variaţiile eĭ calomnioase, saŭ numaĭ calomniale, adică pregătitoare calomnieĭ, ţine foarte mult la distinsa-ĭ personalitate şi nu scapă nicĭ o ocazie de a şi-o manifesta, conştient saŭ inconştient. Intrigantul îl veĭ cunoaşte după căutătura-ĭ vicleană, nerodul după aerul luĭ mîndru, îngînfatul după glasul săŭ săc şi înţăpat, simbolul înţălepciuneĭ sale, prostul şi mărginitul după logica-ĭ sucită, concepţia-ĭ stupidă şi judecata luĭ cea strîmtă şi înţălenită, etc. etc.

De şi aceste infime ciupercĭ îs numaĭ nişte simple animalcule, monocelulare şi protoplazmice, iaŭ totuşĭ forme omeneştĭ şi se caracterizază prin: limbă groasă şi dezvoltată, obraz gros dar catifelat, caniniĭ foarte dezvoltaţĭ, cap gros cu grier şi maĭ grosolan încă, mînile lungĭ, trăsăturĭ ordinare, ochĭ viclenĭ şi răutăcioşĭ şi nişte apetiturĭ îngrozitoare, scormolind maĭ răŭ ca reporteriĭ de gazete toate necurăţeniile ce le-ntîlnesc în cale. Şi în caltea:

Ne sutor supra crepidam!
Dacă s-ar mulţămi numaĭ cu atîta!
Pliniŭ.

De şi toate se hrănesc din sudoarea şi durerea omenească, pe care o savurează cu o lăcomie de gastronom,—

Aus Fuerkauff und Aufkauff,
Boeser Muentze freyer Lauff,
Wird der Arme gefressen auf.

L'uno compra, l'altro venda, uno altro batte
moneta false, e fra loro si divorono il povero.

Pe Romănește:

Unul cumpără, altul vinde, un altul bate
monede falșe și toțĭ mănîncă pe sarac.

Proverb popular German.

—totușĭ feliul cum îșĭ procură ele hrana, cum și-o prepară și chiar feliul însușĭ al bucatelor le deosebesc între ele maĭ mult de cît caracterul lor propriŭ. Căcĭ, caracterul, împrumutîndu-și-l des unile altora, aŭ ajuns că nu aŭ numaĭ unul singur al lor propriŭ, adică nu se va găsi calomnioză care să nu aibă macar 2 și 3 caractere ale sale.

„Din nebunia fireĭ noastre se nasc și se hrănesc maĭ ales treĭ vlăstare: *ambiția*, *vanitatea* și *mîndria*. Mîndria ie convingerea despre propria noastră valoare personală; ambiția—dorința de a deștepta în alțiĭ o asemenea convingere, cu speranță tacită de a o putea capata și D-ta în schimb; iar vanitatea — dragostea de a ți-se zice deștept cînd eștĭ prost, învățat—cînd eștĭ incult saŭ necomplect, elegant—cînd eștĭ ridicul, ș. a. m. d.".

Schopenhauer face o mică confuzie punînd acest buchețel: ambiția, vanitatea și mîndria[3]), în sarcina nebunieĭ. Căcĭ nebunie ie ceia ce esă în afară de firea obișnuită a majorităţeĭ, în afară de calea comună; iar ceia ce se vede la o majoritate întreagă, ie tocmaĭ normalitate, cuminţenie. Decĭ calomnia, hrănită de ambiție, vanitate și mîndrie ie cuminţenie, ie moralitatea obișnuită, fiind calitatea majorităţeĭ. Insă cred că ie natural, probat și vădit că nu merge calomnie cu învăţătură, judecată, spirit și nicĭ calomnia singură nu poate ființa, ci trebuie să fie hultuită pe ambiție, lipsă de ideĭ, de judecată, vanitate, invidie, răutate și etc. Decĭ orĭ-ce calomnioză se caracterizază că are maĭ multe calităţĭ antemergătoare calomnieĭ și alte 2—3 calomnioase curate și specifice, din care una predomină și aceia-ĭ dă tonul, culoarea, agnomen și pronomen, aceia o botează și aceia ni va servi și nouă la clasificare. Ceia

3. din *Ineptiarum Collectanea*, v. c. V.

ce era de aratat, că adecă „orĭ-ce calomnioză are 2 saŭ 3 caractere calomniale, adică calităţĭ specifice ale eĭ propriĭ". Q. E. D [4]).

Se maĭ deosebesc ele şi prin coloare, unile fiind pestriţe, altele livide, verzuĭ, galbene saŭ roşiĭ înfocate, ca purpura antică saŭ pălăria de cardinal.

Auriculas asini Midas rex habet...
Regele Midas are urechĭ de magar.

Se preface, se transformă şi se ascunde aşa de bine, că maĭ nu o cunoştĭ, de abea o vezĭ şi cu greŭ o găseştĭ unde s-a tupilat. Şi cine aşteaptă ca în lume draciĭ să umble cu coarne şi nebuniĭ cu clopoţeĭ, va fi totdeauna prada saŭ unealta lor, zice marele maistru al ordinuluĭ pesimiştilor. Şi maĭ departe: „In relaţiile lor oameniĭ fac ca luna şi ca gheboşiĭ, îşĭ arată adică numaĭ o parte şi fiecine are un talent înăscut de a-şĭ preface — prin mimică—fizionomia sa întro mască [5]), care i se prinde de minune şi o pune în totdeauna cînd este vorba de a produce impresie bună, de a înşela, de a linguşi, de a se preface. In aceste măştĭ să nu ne încredem uşor, ci să ne deprindem a le cunoaşte".

Non e si tristo cane che non meni la coda,
adică: Şi javra ştie să dea din coadă.

Dacă însă diferitele speciĭ se deosebesc puţin între ele, dacă unile îs verzuĭ şi alte pestriţe la maţe, saŭ pe spate ca magarul, dacă unile-s maĭ şirete, altele maĭ iuţĭ, maĭ fine saŭ maĭ grosolane, apoĭ toate-s tărîtoare, laşe şi crude, trăind în gunoaie, putreziciunĭ şi infecţiĭ ca ciupercĭ, în infecţiĭ morale ca ciupercĭ microscopice şi întinzîndu-se ca o imensă reţea, cum ie lepra saŭ picingina, ce cuprinde întreaga lume, cu nesfîrşit de multele varietăţĭ de mişeliĭ şi scrofăriĭ ce cuprinde; în această imensă reţea îşĭ încurcă ele prada lor, şi apoĭ o sug de vie, pe înce-

4. Quod erat demonstrandum, ceia ce era de dovedit.
5. Vezĭ Calomnia Tinctoria.

tul, în siguranță. Unile atacă singure prada lor, altele în cete ca hienele; unile ziua nămeaza mare—altele noaptea, pe întuneric; unile în față—altele pe din dos, pe neștiutele, mișelește; unile ucid la moment—altele pe încetul, sugînd-o treptat și lăsîndu-o une-orĭ în agonie spre a alerga la alta, din lăcomie; unile-ĭ sug sîngele, altele cinstea, ficațiĭ, inima, intestinele, etc; toate însă ajutîndu-se, sprijinindu-se, ațîțîndu-se, încurajîndu-se, lăudîndu-se între ele, dîndu-șĭ în fine, în comun, cele maĭ marĭ silințĭ spre distrugerea stirpeĭ omeneștĭ. Și nu degeaba poporul a zis în ințăleapta-ĭ presimțire: buturuga mică, răstoarnă carul mare.

Tot aice-ĭ de observat și spiritul de caracterizare, de observare adîncă, de analogie, așa zisul *bunul simț* al poporuluĭ în genere, și al celuĭ al nostru în specie, care l-a făcut să presimtă strînsa legătură dintre ciupercĭ și calomnie. Se știe că în genere maĭ toate marile adevărurĭ științifice aŭ fost presimțite de popor, care și le-a transmis din neam în neam prin zicătorĭ, proverbe, etc. Și în cazul de față tot el a observat cel întăĭ că ciupercile se nutresc din rămășițele altor viețĭ, resturĭ animale, vegetale, morale, din gunoaie, putregaiurĭ, și alte putreziciunĭ trupeștĭ și sufleteștĭ ce se încălzesc la soarele ce luminează și pe ceĭ saracĭ și pe ceĭ bogațĭ, și pe ceĭ dreptĭ și pe ceĭ păcătoșĭ, și florile și scaiĭ, etc. Și asimilînd ciupercile cu însășĭ natura hraneĭ lor, din pricina legătureĭ ce se află între aceste două, ciupercile necrescînd de cît exclusiv pe corpurile în descompunere, a caracterizat minciuna, clevetirea, bîrfirea, prin fraza clasică: **Nu mînca la ciupercĭ**, nu spune la minciunĭ adică, nu mă bîrfi, demonstrînd astfeliŭ 2 marĭ adevărurĭ: 1) că minciuna, clevetirea, bîrfirea, *ergo Calomnia,* îs niște ciupercĭ; și 2) că aceste speciĭ de calomnie cresc ca și ciupercile pe corpurile putrede, că adică ceĭ ce spun minciunĭ, bîrfesc, clevetesc, etc., îs niște putregaiurĭ morale, niște elemente psichice moarte, în deplină descompunere.

Una din cele maĭ curioase calitățĭ ie încrederea în ele însile, părînduli-se că nimic nu-ĭ maĭ nobil, maĭ frumos, maĭ înalt, maĭ sfînt, de cît o calomnioză. Oare omul nu s-a crezut făcut de Dumnezeŭ anume pentru demnitatea de rege al natureĭ, căutînd să-șĭ răstoarne pe însușĭ

creatorul săŭ, ca odinioară Satan, ca să nu maĭ fie nimic superior luĭ, în cer şi pe pămînt? şi cum zice Eutarchos: „Şi cîneluĭ nu-ĭ pare nimic maĭ frumos de cît cînele, bouluĭ de cît boul, magaruluĭ de cît magarul şi porculuĭ de cît porcul“. O mică îndoială am numaĭ: La cine s-a gîndit Eutarchos, cînd a făcut enumerarea nobilelor animale de maĭ sus, la om orĭ la calomnioză?

Confusio summa sequetur.

Şi micĭ şi infime ciupercĭ, în tot ce-ĭ mic, şi fără însămnătate şi ordinar, acolo se învîrtesc, se lăfoesc şi huzuresc. Micile mizeriĭ zilnice, pe cari le scormonesc cu o adevărată patimă şi lăcomie, toate fleacurile, toate prostiile, săcăturile, acestea li plac, aicĭ le găseştĭ cu gramada, scăldîndu-se în aceste grămezĭ de gunoaie, în aceste zoĭ ale spălăturilor omeneştĭ. Şi aicĭ se arată în toată splendoarea lor, în toată sinceritatea naiveĭ lor plăcerĭ, aice le vezĭ aşa cum sînt, dezbracate, nemăscuite, hîde şi îngrozitoare ca mama pădureĭ. „Căcĭ tocmaĭ în lucrurile cele micĭ, unde omul nu are timp să se prefacă, se arată caracterul. Atuncĭ putem—adesea în cele maĭ neînsemnate acţiunĭ seŭ chiar numaĭ în unile maniere—să observăm uşor mintea cea nemărginit de mărginită, egoismul cel nemărginit şi judecata cea mărginită, marginele mişelieĭ, slăbăciuneĭ şi nimicnicieĭ omuluĭ, prefăcătoria cea prea puţin prefăcută şi modestia obraznică, ura, răutatea, invidia, etc. pe cari—la urmă—nu le poate ascunde cineva nicĭ în lucrurile cele marĭ. Căcĭ dacă în întîmplările cele maĭ micĭ şi în relaţiile vieţeĭ de toate zilele, în lucrurile aşa de neînsemnate că latinul zice despre ele: *De minimis lex non curat*,—dacă în asemenea nimicurĭ este păcătos, fi-va el apoĭ eroŭ în cele marĭ?“. Şi acelaş filosof pesimist, adaoge maĭ departe: Cine calcă fără sfială statutele clubuluĭ saŭ, va calca şi legile statuluĭ, cînd va putea-o face fără primejdie. Să nu să creadă însă că aceste calomnioze n-aŭ o virtute; da, aŭ una, aceia de a ţinea la tradiţia acesteĭ marĭ familiĭ, la procedeurile şi la obiceiurile lor. Şi tradiţia lor, scopul lor cel mare, ie: „*Cîrîie, ocărăşte, mînjăşte, rupe, trînteşte tot ce vrea să se rîdice, căcĭ nu trebuie să fie nimic şi nimenĭ maĭ mare de*

cît noĭ și în afară de noĭ". Acesteĭ tradițiĭ, acestuĭ scop și-aŭ adaptat ele obiceiurile și toate actele lor, cu un devotament și o tenacitate de necrezut. Și pe fie-care zi și le perfecționează, și le ascut, și le înbunătățesc. De temut ieste numaĭ, ca această viață prea intensă să nu le prăpădească saŭ aceste diavoleștĭ mașinăriĭ să nu esplodeze odată și să le sfarme tot pe ele, ca pe șoareciĭ din moară. Și aicĭ ie scaparea omenireĭ de ele.

§ 3.

Diviziunĭ. *Linné* își bazază sistemul săŭ botanic pe sexualitatea plantelor, împărțindu-le în hermafrodite, unisexuale și invizibile; formînd o serie de clase ce încep cu o stamină—Monandrie, apoĭ Diandrie, Triandrie, etc. Icosandrie, *Poliandrie*[6]), Polidelfie, Singenesie, Ginandrie, *Poligamie*[6]) și sfîrșind cu Criptogamie, ce-o atribuie plantelor cu florĭ invizibile și în care pune ciupercile.

Jussieu însă, care servește de bază maĭ tuturor clasificațiilor moderne, înparte regnul vegetal în 3 marĭ diviziunĭ: Acotiledone, Monocotiledoane și Dicotiledoane. Acotiledoanele luĭ corespund Criptogamelor luĭ Lineŭ, și aicĭ pune iel Ciupercile și surorile sale: Alge, Lichene, etc. Studiul nostru fiind așa de special, al uneĭ secțiĭ micĭ din ordinea ciupercilor, să ne oprim numaĭ la prima diviziune a Acotiledoanelor[7]).

Le înparte în două subdiviziunĭ: a) *Acrogene*, adică crescînd pe la periferie, în care pune Algele și Ciupercile; și b) *Amfigene*, carĭ cresc prin vîrf și în care pune: Licheniĭ, Fugerele și Licopodiaceiele. Le maĭ înparte apoĭ în două marĭ grupe: A. *Celulare* și B. *Vasco-Celulare*. In primul grup pune: Algele, *Ciupercile*, Licheniĭ și Mușchiĭ, și în al doilea: Fugerele și Equisitaceiele. Iar printre *Ciupercĭ*, noĭ punem *Calomnia*. Astfeliŭ:

---

6. Și să ne maĭ mirăm cînd videm *Poligamia* și *Poliandria* la noĭ oameniĭ!!

7. Vezĭ cap. 2. Locul în sistemul botanic Jussieu.

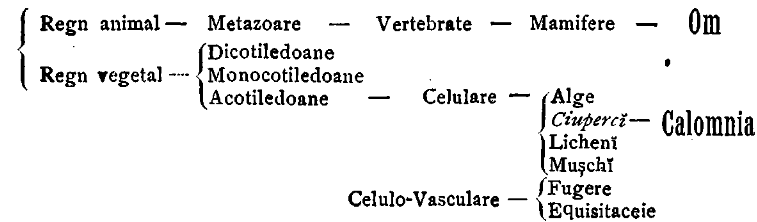

Despre ciupercĭ în special se maĭ spune: că ele cresc pe locurile umede, umbroase şi nesănătoase, şi că *forma lor îĭ variabilă;* că toate secreţiunile ce se formează de umezală pe putregaiurĭ îs tot ciupercĭ şi că îs *parazite şi foarte prăpăditoare organismuluĭ* [8]).

Iar ca monocelulare se apropie de primitivele *Amoebe*, şi decĭ întră în strînsă înrudire cu regnul animal. Amoebele fiind *Protozoare,* prin *Gregarienĭ* trec la *Infuzoriĭ*, cari-s în strînsă legătură cu *Celenteratele* şi *Vermiĭ* din *Metazoarĭ*,—din care diviziune fac parte *Vertebratele, Mamiferele* şi *Omul*, astfeliŭ:

No. I.

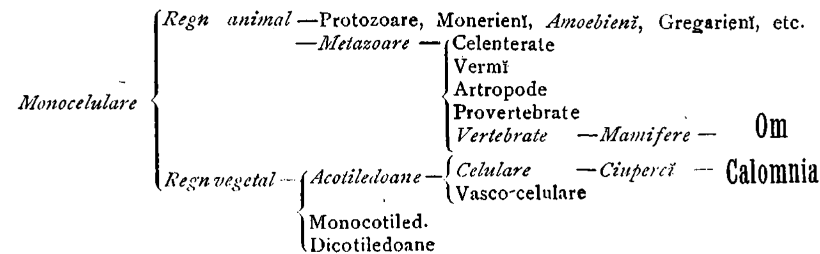

No. II.

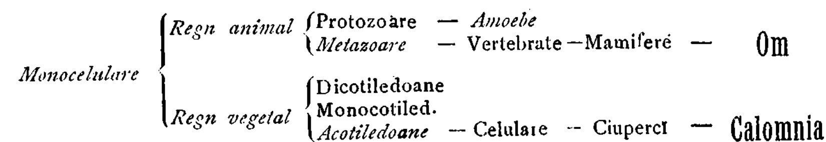

8. V. c. II. Locul calomniozelor în sistemul botanic natural, sistem Jussieu.

No. III.

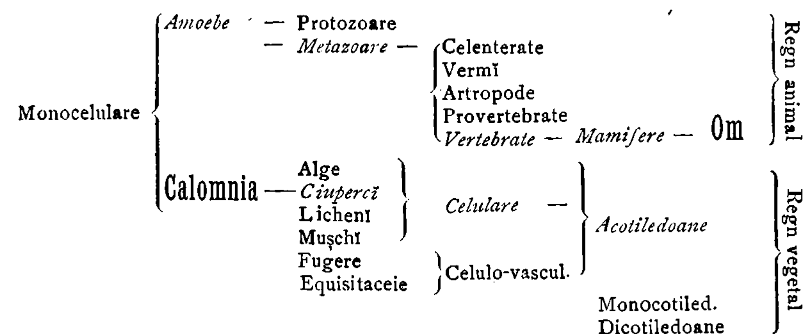

Iată decĭ că am ajuns să găsim adevăratul loc al calomnieĭ și legătura sa în diferitele înpărțirĭ și subînpărțirĭ a ființelor viețuitoare [9]. Și ce am văzut din aceste tablourĭ? Că *infima ciupercă* se înrudește prin infime ramificațiĭ cu *măretul om*, pe care vrea să-l domine prin ale eĭ infime ramificațiunĭ. Mare-s minunile tale Doamne! Uite la ce ne duce știința!! Să nu ne maĭ mirăm decĭ că o videm tărîndu-se tot sus și tot maĭ sus, la regele săŭ și al întregeĭ creațiunĭ, la minunatul om, această Calomnie, microscopică ciupercă, și luîndu-ĭ forma, haina și obiceiurile și guvernîndu-l prin ale sale haine și obiceiurĭ tocmaĭ. Oare omul nu tinde să se urce și el sus, și tot maĭ sus, la perfecțiune? Și nu tot acelaș creator a făcut lumea și pe om, și ciupercile și calomnia? Următoarea dilemă decĭ ni se inpune: Dacă Dumnezeu a făcut lumea, omul și toate viețuitoarele, și tot ce-ĭ pe pămînt, apoĭ de sigur că tot el a făcut și calomnia și decĭ trebuie slăvită și iea printre lucrurile mînilor Atotputerniculuĭ, ca *eine gute Gabe Gottes* [10]. Dacă omul și-a creat el pe Dumnezeŭ, cum susțin uniĭ nelegiuițĭ, ie oare de mirat că pe lîngă atîția zeĭ bunĭ și răĭ, și atîția stăpînĭ, și-a creat și el acolo această elegantă și plăcută distracție, și maĭ e de mirat că această microscopică ciupercuță, tinde să-l guverneze, să-l conducă, să-l civilizeze, cînd l-aŭ dus de nas atîția zeĭ și spirite proaste și fără spirit? Omul eșit din ateliul natureĭ, nu tinde el oare să o stăpînească? Vorba romînuluĭ: Cum și-o face omul singur, nicĭ dracu nu i-o face.

---

9. V. id. c. II. Locul.

10. Cetește: Eine iute Iabe Iottes, adică un bun dar de la Dumnezăŭ.

§ 4.

După ce am văzut acuma locul calomnieĭ în regnul vegetal, să urmăm maĭ departe diviziunile şi subdiviziunile eĭ. După caracterele ce le prezintă, culoare, feliul hraneĭ şi maĭ ales după tăria veninuluĭ eĭ, se înparte în două clase marĭ: A. *Calomnia artificiosa sive artificialis*, calomnia slabă, cu artificiĭ, ne aşa de vătămătoare—relativ; şi B. *Calomnia colorata, virulenta sive fulminans*, calomnia colorată veninoasă, trăsnitoare.

A. **Calomnia Artificialis.** Plantele din această clasă îs simple, şi fără colorĭ bătătoare la ochĭ; de obiceiŭ gălbuĭ, pestriţe saŭ pămîntiĭ, acoperindu-se dese-orĭ cu vălul alb al inocenţeĭ, vălul negru al devoţiuneĭ, cu soiurĭ de spoială ca pudra, etc. De la frac şi pînă la bluză, cu toate feliurile de haine se înbracă şi poartă dese-orĭ şi decoraţiĭ pentru credincioasele serviciĭ ce le aduc, de unde şi ordinul de decoraţiĭ: *Serviciul credincios*. In general îs guralive, copilăroase, vesele şi cîntă foarte frumos

Să nu te temĭ de cînele ce latră

zice proverbul, iar eŭ adaug: Cînele tot cîne rămîne, orĭ de latră—orĭ de nu şi Dumnezeŭ l-a făcut să muşte. Iar vechiĭ Romanĭ ziceaŭ:

Timeo Danaos et dona ferentes,

de şi Grecĭĭ aduseseră cu eĭ civilizaţia-n Roma.

Is modeste, timide-n genere, ba chiar şi fricoase; căcĭ un grad oare-care de frică şi de laşitate li este chiar indispensabilă, un element de conservare a vieţeĭ lor însăşĭ. Din această cauză nu prea atacă carnivorele marĭ, ca: Cezariĭ, Alexandriĭ, Napoleoniĭ, Franciĭ, Ludoviciĭ, Galbeniĭ, etc., şi nicĭ pe faţă, ci maĭ mult linguşesc, muşcă pe furiş, atacă pe neaşteptate; li plac mult mortăciunile, insectele, şi se nutresc cu ce scapă de la alte calomnioze maĭ tarĭ, ciupind, furînd; trăesc cum am zice din expediente, ca multe alte bresle şi individe din lumea oamenilor. Nu aŭ de cît rare orĭ şi maĭ nicĭ-odată curajul ac-

ţiunilor lor, şi staŭ găvozdite în întuneric cu furiile, spaima, groaza, mează-noaptea şi alte stafiĭ ale nopţeĭ.

James Sully zice într-un loc, că „această perversitate afectivă, adică cruzimea, ar dezonora natura animalelor inferioare, dacă s-ar dovedi că ie un produs al atavismuluĭ". Noĭ vom zice însă de calomnie că ar dezonora întregul lanţ al fiinţelor, pămîntul, soarele ce-ĭ dă căldură, lumină şi viaţă, şi toate celelalte planete şi sisteme cari-s în legătură de mişcare cu soarele nostru, dacă s-ar dovedi că omul are acest preţios dar de la strămoşiĭ luĭ şi nu-ĭ un produs artificial al săŭ.

Stultitia fit, non nascitur

zice Huxley, că adică prostia se face, nu vine din nascare şi tot atîta-ĭ de adevărat şi despre calomnie, că şi-a făcut-o omul şi apoĭ şi-a transmis-o din generaţie în generaţie urmaşilor săĭ spre perfecţionare, pînă azĭ şi poate pînă în veacul veacurilor. Dar

Adhuc sub judice lis est,

pricina este încă în curs de judecată, uniĭ zicînd că şi unile speciĭ inferioare calomniază, ca bună-oară caprele (pe oĭ), ţărcile saŭ coţofenele, pupezele, invidioasele urzicĭ, găinele, curcile, etc.

Eŭ esplic, cercetez, nu justific, şi calomnia coţofenelor nu esclude, nicĭ îndreptăţeşte pe a oamenilor. Dar a cere de la pîrăŭ esplicarea măreĭ, şi de la colină esplicarea munteluĭ este tot una cu a cere omuluĭ să-şĭ vadă şi maĭ ales să-şĭ arate bîrna din propriul săŭ ochiŭ, pe cînd cu cea maĭ mare uşurinţă şi răpejune zăreşte gunoiul din ochiul altora. Şi dilema de maĭ înainte se întăreşte şi maĭ mult: Orĭ Dumnezeŭ a făcut lumea şi pe om, pe diavol, ţărcile, urzicile şi decĭ şi Calomnia, şi nu-ĭ nimic de zis contra lucrurilor făcute de Dumnezeire—orĭ omul a născocit pe Dumnezeŭ, şi tot el a născut şi Calomnia, şi decĭ ce ie făcut ie făcut, ie omenesc, şi n-aŭ ce maĭ cîrti bîrfitoriĭ. In ambele cazurĭ rezultatul ie acelaş: Calomnia există prin oamenĭ şi pentru oamenĭ.

B. **Calomnia colorată veninoasă** zisă așa că-ĭ foarte veninoasă, și primejdioasă. Unile triburĭ sălbatice caută plante veninoase, le storc și-șĭ moaie în acea otravă vîrful săgeților și ascuțișul armelor lor, ca să fie maĭ ucigătoare. Cu acest venin calomnios nu-țĭ maĭ trebuie nicĭ o altă otravă, ba chiar nicĭ o altă armă, căcĭ merge singură, la sigur și ucide momentan; și toate otrăvurile faimoase și artificiile iluștrilor întru pomenire *Medicis*, îs inofensive față cu artiștiĭ acesteĭ machiavelice arte [11]). Ce ar face eĭ diplomațiĭ ceĭ maĭ abilĭ, oameniĭ ceĭ maĭ tarĭ, față cu vechiĭ călugărĭ, vechiĭ inchizitorĭ, iluștriĭ întru pomenire și de groaznică amintire Jezuițĭ, limbĭ de viperă și Doctorĭ în echivocurĭ cum li se ziceaŭ, și maĭ ales față cu actualiĭ artiștĭ modernĭ, atît de mulțĭ și de ascunșĭ și tocmaĭ prin asta maĭ primejdioșĭ?! Ce ar face cineva în fața unuĭ șarpe amenințător ce l-ar vedea năprăsnic înainte-ĭ? S-ar topi de spaimă. Vae victis! O tempora, o mores!

Se colorează în roș înfocat, negru strălucitor, roșietică ca vulpile saŭ negrie ca panterile și hienile. Maĭ ica cîte odată culoarea putregaiuluĭ, culorile constituționale saŭ patriotice: roș, verde, alb, galbăn, albastru, ș. a.

Tinctura de turnesol nu le atacă, iar acidele, fie cît de tarĭ, nu li fac nicĭ un răŭ. Numaĭ știința, adevărul și conștiința curată le poate ataca, încet—dar sigur; iar bunul simț, buna-credință și strînsa solidaritate și prietenie, o reduc la neputință cîte odată. Dar unde se maĭ găsesc atarĭ buruenĭ pe lumea de sub soare? Aŭ ajuns maĭ rarĭ ca earba feruluĭ din poveste.

Indiviziĭ din aceasta clasă îs serioșĭ, cu aiere grozave, nu rîd maĭ de loc saŭ niciodată, îs veșnic preocupațĭ de interesele lor—disprețuind cu toată puterea putredeĭ lor inimĭ pe ceĭ ce nu se ocupă numaĭ cu înbogățirea. Îs foarte schimbătorĭ, tîrătorĭ, foarte lașĭ, și îndrăznețĭ în mișelie—pînă la eroism. Cruzimea și sălbătăcia li-s comune, iar obrăznicia—haina obișnuită comodă și de gală. Plătesc din îngîmfare o muzică să le cînte, dar eĭ nu cîntă niciodată și rîd foarte rar. Și sub fruntea-le posomorită—ful-

---

11. V. c. I Istoricul, Beaumarchais și c. XX, Calomnia sordida sive commercialis.

gerlle Jupiteriane scînteiază veșnic și norii negri aï mîniei nu dispar mai nici-odată de pe dînsul. Is lacome și ghibace, răle și calculate, că—de și iaŭ forme omenești, te miri cum încape atîa ură în creaturi așa de nobile, în suflete cerești:

Tantaene animis coelestibus irae.

Se îmbracă și în haine de sărbătoare, și serbează cu mare pompă oficiï religioase, predicînd cu ifos și patos virtuțile creștine, morala saŭ altele de acestea. Inprăștiind în fine, ca ciupercï, diavolï, oamenï, etc. zi și noapte, din unghe-rile în carï s-aŭ înghemuit—ca painjăniï ce pîndesc muștele din colțul lor—o îngrozitoare teroare, o *terror Panicus*, adică frica presimțitoare a unuï răŭ ce te va învălui și perde fără doar și poate; acțiunea lor pustiitoare-ï maï întinsă și maï grozavă de cît a celor maï îngrozitorï uraganï, a celuï maï turbat potop de lăcuste saŭ alte fiare, a celeï maï îngrozitoare năvălirï de ceï maï sălbaticï Hunï, ce aŭ pustiet vreodată fața pămîntuluï. O otravă în fine care mistuie și arde, și care o sorbï prin mîncare, prin apă, prin aer, prin hainele tale, prin patul tăŭ, care te încunjoară, te învăluie, te strînge, te înădușă și te omoară pe nesimțite, cu încetul și cu o siguranță matematică.

„Virtutea—prostie! Sîntem totdeauna stăpînï—cînd vrem—a fi așa saŭ almintrelea. Corpul nostru iï grădina și voința—grădinarul care o cultivă. Samene el urzicï saŭ grîne bune de mîncat, isop saŭ cimbru, plante de maï multe feliurï orï de-un singur feliŭ, les-o el goală—grădina—de lene, saŭ înbogățasc-o prin meșteșugul săŭ, în el iï puterea de a da pămîntuluï săŭ o formă oare-care, și de a o schimba într-un feliŭ orï altul. Dacă balanța vieței n-ar avea și un grăunte de judecată, pe lîngă măsurile patimilor, iuțala sîngeluï și josnicia aplecărilor noastre, aceste ne-ar duce la cele maï absurde inconsecvențï. Dar tot acestea, mînate de inteligență și cu judecată, daŭ tonul mișelieï și răutățeï omeneștï, și furia patimilor, imboldul simțirilor și neînfrînatele dorințï îs satisfacute și înobilate prin divina inteligență. De unde încheiŭ, că ceia ce se numește iubire și virtute, nu-ï de cît un spin sălbatic, orï o viță parazită“.

după Shakespeare, Othello, act. I, sc. X
Jago.

Şi după aceste toate, niminea n-ar maĭ crede, dar nicĭ niminea nu se va maĭ îndoi, că această ciupercă — arbust, cu forme omeneştĭ,

aşa de ghimpos, sălbatic,
nodoros, rîios, ernatic,

n-ar fi un product al cultureĭ umane.

O caracteristică a acesteĭ clase, maĭ ie şi că-ĭ foarte fragedă şi debilă, totuşĭ de o tenacitate îngrozitoare. Se îngrijeşte foarte mult de dînsa şi a izbutit să-şĭ apropie maĭ toate bunurile pămînteştĭ în care se lăfoeşte. E foarte cochetă, se găteşte cu multă îngrijire, poartă haine scumpe, stă în palate luxoase, calde şi parfumate, iar vara o petrece pe la băĭ saŭ prin munţiĭ răcoroşĭ.

Dar de cînd cu crizele, grevele şi enorma dezvoltare a gazetărieĭ, uniĭ zic cu Horaţiŭ :

Semper ad eventum festina
că adică mereŭ grăbeşte cătră sfîrşit ;

iar părerea mea personală ie că iea va dispărea numaĭ cu actuala perioadă geologică, din care face parte şi pe care o caracterizază.

§ 5.

Să mergem maĭ departe cu clasificarea.

A. *Prima clasă,* Calomnia artificialis, se înparte în 8 speciĭ : 1). *Campestris, sive adentatos, sive fleccaria,* adică calomnia fără dinţĭ, calomnia babelor ; 2) *Tinctoria sive officinalis,* de zugrăveală; 3) *Invidiosa,* adică calomnia galbănă ; această specie înpărţită în 4 subdiviziunĭ micĭ: a). *Propriu zisă* ; b). *Nationalis* — naţională ; c). *Historica* şi d). *Diplomatica.* — 4). *Stupida,* proastă ; 5). *Artistica,* înpărţită şi ea în două: a). *Artistica tendentiosa sive inartificialis,* adică calomnie de artă cu tendinţĭ şi b). *Propria artis saŭ disciplinata,* calomnia de dragul arteĭ, un soiŭ de artă pentru artă ; b). *Amicalis* — de prietenie; 7). *Docta sive litteraria* — a învăţaţilor şi cărturarilor ; 8). *Silicea Christianae Verbosae miseratisnis,* adică reprezentînd caritatea

și pietatea creștină, mila, ertarea, blîndeța, în fine virtuțile creștinești în corpore.

B. *Secunda clasă,* Calomnia colorată veninoasă, se în parte în 5 specii: 1). *Calomnia Putrida,* calomnia adică a morților; 2). *Sordida, sive commercialis* — negustorească; cu interesanta-i variație *Calomnia Scrofae,* calomnia porcească; 3). *Rubra sive Ultrix,* din răzbunare; 4). *Nigra* — neagră; 5) *Papirosa sive Constitutionalis,* adică de hîrtie și politicească, cu o variație: *Gazettaria sive nationalis,* adică gazetărească.

C. O a treia clasă a calomniozelor, independentă de aceste două clase, ar fi: *Florum fasciculus plantarii Calomnialis,* adică buchetul răsadniței Calomniale, sau *Humanarum rerum Caducarum sive ineptiarum collectanea,* adică buchetul prostiilor și deșărtăciunilor omenești, compus din plantele amintite în cap. 5, și avînd cum am văzut 21 de specii de flori calomniale, adică ajutătoare și ușurătoare calomniei, unile mai drăguțe și mai interesante de cît altile; amintim: *Hypocrisia centifolia, Invidia flava, Impudentia corticalis, Arrogantia rhinocela, Stultitia perennis, Ambitio acefala, Vulpina adulatio, Perfidia plus quam Punica, Avaritia tremula,* ș. a. ș. a.

Această clasă, mai mult chiar de cît celelalte două, este foarte căutată, îngrijită și foarte răspîndită. Pe dînsa se hultuiesc celelalte două și de dînsa se și slujesc spre a-și ajunge scopul natural: *a se întinde și a se înmulți.*

Alăturatul tabloŭ, va arata mai bine această clasificație. Și după aceasta să trecem la studiul special al acestor varietăți.

TABLOU

de

CLASIFICAREA CALOMNIOZELOR

Sistem *Jussieu* perfecționat.

I. Prima clasă. (specii)

A. *Artificiosa sive artificialis* — 1. Campestris
2. Tinctoria s. officinalis
3. Invidiosa — a. Propriu zisă
b. Nationalis
c. Historica
d. Diplomatica
4. Stupida
5. Artistica — a. Tendentiosa
b. Propria artis
6. Amicalis
7. Docta
8. Silicea.

II. Secunda clasă.

B. *Colorata virulenta fulminans* — 1. Putrida
2. Comercialis — a. Scrofae
3. Rubra s. Ultrix
4. Nigra
5. Papirosa s. constitutionalis — a. Gazettaria.

III. Terția clasă.

C. *Florum fasciculus plantarii Calomnialis* — 21 de specii.
(Saŭ Ineptiarum inanitatumque collectanea, adică buchetul răsadniței calomniale saŭ coșul cu florile deșărtăciuneĭ și prostieĭ omeneștĭ. V. c. V).

Prima clasă.

A. **Calomnia artificiosa sive artificialis.**

CAP. X.

Calomnia Campestris

Sive Adentatos, sive Fleccaria

adică

Calomnia fără dinți, calomnia babelor.

Halepa ta kala.
Greu este binele.

Quando conveniunt Maria, Camilla, Sybilla,
Sermonem faciunt et ab hoc, et ab hac, et ab illa.
v. c. IV.

Această specie, de care am vorbit și mai înainte [1]), este o specie imperfectă de calomnioză, o specie tranzitorie, însă pe cea mai bună cale de dezvoltare complectă. Drept aceia unii nici nu o mai numără între calomnioze, ci o pun și o descriŭ în flora virtuților și amabilităților omenești, sub numele de: *Bîrfeală, Cleveteală, Flecăreală, Ragot, Médisance, Jaserie, Commérage, Bavardage,* etc. (*Maledictio, Vana mulierculae garulitas, Maledicentio,* ș. a).

Sfînta scriptură zice: „Ca mîna ta stîngă să nu știe ce face dreapta“. Posibil. Insă ceia ce este absolut cu ne-

1. V. c. IV. Nutrițiunea C.

putință ie, ca *„cumătra*[2]) *din stînga să nu știe ce face cumătra din dreapta*".

Perdusem odată catastiful rufelor și mă jăluiĭ vecineĭ [3]). Vecina, drăguța, mi-l spuse întocmaĭ cum era, ba încă și unde sînt rupte. De atuncĭ încoace nu-mĭ maĭ bat capul cu catastifurĭ.

Iea aminte decĭ, cetitoriule, la următoarele maxime filosoficeștĭ:

Ce nu vraĭ să știe dușmanul, nu spune prietenuluĭ.
Dacă-mĭ ascund secretul, îl țin eŭ; de-l spun — mă ține el pe mine.
Pe pomul tăcereĭ, rodește liniștea și siguranța.

Se îndoapă maĭ mult din mărunțușurile și slăbăciunele vieţeĭ omeneștĭ, carĭ, cu cît îs maĭ micĭ, maĭ neînsemnate [4]), cu atît i-s maĭ dragĭ să le vînture, să le scoată la aer și la soare, să le dea în vileag, să le espuie.

Pentru-n lucru de nimică,
Joacă baba de se strică.

„Căcĭ un om de spirit are în totdeauna o petrecere foarte bună cu propriile sale gîndurĭ, ideĭ și fanteziĭ; pe cînd un cap săc, nulitățile din majoritate, nu pot scapa de chinul urîtuluĭ nicĭ cu cea maĭ feliurită schimbare de societățĭ, pîimbărĭ și petrecerĭ — dacă nu îșĭ pun puțin limba în mișcare, dacă nu aŭ cu cine vorbi ceva, despre cineva. Un caracter (un suflet, un om,) bun, măsurat, blînd, poate să fie mulțămit în înprejurărĭ strîmtorate, — pe cînd cel lacom, pizmuitor și răŭ nu va fi mulțămit nicĭ în mijlocul tuturor avuțiilor", — zice în ale sale *Maxime asupra înțălepciuneĭ în viață*, spiritualul filosof al „lumeĭ ca voință și reprezentare", care a resimțit prea adînc nulitatea contemporanilor de carĭ se-ncunjura, pentru a nu observa cu multă fineță, dreptate și spirit, ocu-

2. Terminația masculină nu esclude pe cea femenină. Aceasta o declar pentru imparțialitate. *Ghinaicos henin estian.*

3. Aceiașĭ declarație.

4. Vezĭ cap. 9, *„Caractere generale"*, „căcĭ tocmaĭ în lucrurile cele micĭ, unde omul nu are timp să se prefacă, se arată caracterul, goliciunea".

paţia de predilecţie a majorităţeĭ: „*Dragostea de a vorbi totdeauna ceva, şi orĭ-ce ar fi, şi orĭ cu cine ar fi, despre cineva*“.

„Pe cînd dar — zice tot el maĭ departe, — omul înzestrat cu ceva puterĭ intelectuale maĭ marĭ, are o existenţă bogată în ideĭ, totdeauna plină de viaţă, de mulţămire şi de însămnătate, ocupîndu-l toate obiectele vrednice şi interesante, *şi numaĭ acelea,* şi avînd în sine însuşĭ un izvor de cele maĭ înalte plăcerĭ, — viaţa celorlalţĭ, a majorităţeĭ, a *snobilor,* a celor nulĭ intelectualmente, se petrece în tîmpire, lucrarea şi simţirile lor îs toate îndreptate spre interesele micĭ ale stăreĭ personale, şi prin urmare spre mizeriĭ de tot feliul, aşa în cît îĭ apucă urîtul cel nesuferit, îndată ce li se întrerupe preocuparea pentru acele scopurĭ: fiindcă numaĭ focul salbatic al pasiuneĭ maĭ poate aduce vreo mişcare oarecare în firea lor cea înţălenită“.

Il n'est de vrais plaisirs, qu'avec de vrais besoins.

Voltaire.

Creşte prin sate, mahalale, ba şi prin casele marĭ — astăzĭ, în deosebĭ ale celor înbogăţiţĭ şi ridicaţĭ, ale acelor *homines novi* aĭ luĭ Cicerone, etc. Aicĭ se află pepiniera tuturor viitoarelor calomnioze, cari propagă specia, — aicĭ se face şcoala lor, şcoala de fortificaţie şi perpetuitate, de care am vorbit în cap. 7. De un tînăr [5]) crescut în astfel de aer nu mi-ĭ frică. Vaccinat, pentru sine, şi prezervat contra orĭ căruĭ *virus calomnios,* pentru alţiĭ va deveni virulent de te taie.

Crescente vita, crescit sànitas et morbus.

adică: cu cît creşte dobitocul, cu atîta creşte şi sănătatea şi boala luĭ.

Avem în Coşbuc o capod'operă de simplitate naivă, de drăgălaşă încruntare din sprincene feciorelnică, de furie cochetă de copil alintat, ce-ĭ prinde aşa de bine cîteodată pe copiĭ, de acest *commérage* ce se întrebuinţază prin mahalale, de aceste micĭ bîrfelĭ ce se obişnuiesc zilnic, ca

---

5 Aceiaşĭ declaraţie, ca maĭ sus, c. X, No. 2, mutatis mutandis.

dulceața și cafeaua după somn. Ar fi să fac *lesromănism*, ar fi să lipsesc *opera* mea — și pe cetitorii lacomi de lucruri frumoase — de un neprețuit monument, de o rară piesă artistică, dacă nu aș reproduce aici întreaga poezie a lui Coșbuc:

DUȘMANCELE.

Las' ochii, mamă, las' să plîngă!
Tu-n leagăn tot cu mîna stîngă
Mi-ai dat să sug, — de-aceia sînt
Nătîngă!
Căci n-am pus doară jurămînt,
Să mărg ne-plînsă în mormînt!

Nu plîng că mi-e de Leana teamă!
De ciudă plîng eŭ numai, mamă!
Cuvintele ei, eŭ nu le ieŭ
In samă;
Dar mi-i rușine și mi-i greŭ,
Că scoală satu-n capu meŭ.

Ea duce sfat din casă-n casă
Că n-am broboade de matasă,
N-am șorț cu flori — și dacă n-am,
Ce-i pasă?
Nu merg să-i cer și nu-i ceream —
Și nu-mi va cere neam de neam!

Stă-n drum de vorbă cu vecine
Și bate-n pumni: „Să mor îmi vine!
„Auzi tu! Să se prindă ea
Cu mine!
„Știi eri la moară ce spunea?
„Că-s proastă foc și gură rea!

„Şi-auzĭ! îĭ umblă-n cap, tu soră,
„S-ajungă ea Lucsandeĭ noră!
„O meargă-ĭ numele! N-o vezĭ
La horă?
„Cu şorţul rupt, să nu-l visezĭ,
„Că-ĭ din strămoşĭ! Ce zic — să crezĭ!

„Nu l-aş purta nicĭ de poruncă!
„Ce poartă ea — alt om aruncă.
„Cu-n rînd de haine o văd mărgînd
La muncă,
„La joc şi horĭ acelaşĭ rînd
„Il poartă întruna, şi de cînd!!

„Lucsanda-ĭ doară preuteasă,
„Ea-şĭ cată noră maĭ aleasă,
„S-o ducă-n bunurĭ şi-n duium
Acasă.
„Ea n-a ajuns orĭ cum şi cum,
„Să-şĭ strîngă nora de pe drum.

„Să-şĭ eie noră pe-o Satană?
„Că ie saracă şi golană;
„De ce nu vine ca să-ĭ daŭ
Pomană?
„Nu-ĭ casa lor în care staŭ,
„Şi-n casă nicĭ cenuşă n-aŭ!"

Auzĭ tu, mamă, cîte-mĭ spuue?
Şi umblă-n sat să maĭ adune.
Şi cîte poreclirĭ pe-ascuns
Imĭ pune!
De-aş sta să-ĭ daŭ şi eŭ răspuns,
La cîte legĭ n-am fi ajuns!

Ea-mĭ sare-n drum, ca doară-doară
M-apuc să-ĭ spuiŭ o vorbă-n poară;
Şi dacă tac — îĭ vin căldurĭ
Să moară.
Să vezĭ tu, mamă-njurăturĭ!
Că *ea cu mă-sa-s zece gurĭ.*

Cu gura — mă-sa bate-o gloată,
Şi-ĭ de otravă Leana toată —
Mi-ar pune capul sub picior
Să poată.
Dar lor pe plac eŭ n-am să mor,
Că n-am ajuns la mila lor.

De foame nu daŭ popiĭ ortul!
Eŭ iarna singură-mĭ ţes tortul.
Şi umblu şi eŭ cum socot
Că-ĭ portul.
De n-am mătăsurĭ, am ce pot,
Nicĭ bun prea-prea — nicĭ răŭ de tot.

Mă prind cu ea? Cel sfînt s-o bată!
Dar cum mă prind? Ea e bogată, —
Ce haine mi-am făcut ca ea
Vreodată?
La joc mă poţĭ orĭ-cînd vedea
Cu fetele de sama mea!

Orĭ am vorbit cu dînsa glume?
O fac de rîs şi-ĭ scot eŭ nume?
Orĭ ies găti!ă-n ciuda eĭ
In lume?
Iĭ ştiŭ eŭ focul — ochiĭ meĭ!
Lisandru ie, că alta ce-ĭ?

Dar ce? Il ţin legat de mine?
Il trag de mînecă? Ba bine!
El vine-aşa de dragul luĭ
Cînd vine.
Eŭ nu pot uşa să i-o-ncuiŭ;
De stă prea mult — eŭ cum să-ĭ spuiŭ?

Sînt eŭ la urmă vinovată,
Că Leana umblă ca turbată —
Să-l vadă-n casa lor intrînd
Odată?
Şi dacă luĭ nu-ĭ dă prin gînd
Ea blastămă de nu-şĭ dă rînd.

Dar poate da ea bobĭ cu sita!
O ferbe ciuda pe urîta —
Că-s maĭ frumoasă de cît ea,
Şi-atîta!
Să aibă Leana-n frunte stea,
Nu-ĭ partea eĭ — ce-ĭ partea mea!

Că boiĭ-s bunĭ, bine, -ĭ bogată.
Dar dacă puĭ flăcăĭ-odată,
S-aleagă dînşiĭ — cum socot —
O fată:
Bogata-şĭ pupă boiĭ-n bot,
Inbătrînind cu boĭ cu tot!

Cu toate aceste, prin forţa lucrurilor şi nicĭ de cum prin propriul eĭ merit, îşĭ are şi partea sa bună — *Calomnia Fleccaria.* Căcĭ s-a organizat întrun feliŭ de poliţie secretă gratuită, priveghind moravurile individuale ale cetăţenilor, pe carĭ le ţine în frîŭ prin control şi le

drege prin frica de *gurile rële*[6], — precum fac bunuoară cînii şi corbiĭ poliţie sanitară din propria lor autoritate, şi încă maĭ bună de cît cea titrată şi plătită, a statuluĭ, curăţind cîmpurile şi stradele de ordurĭ şi cadavre[7]).

---

6. Bouche gaillarde, mégère, commère, docteur de l'équivoque, langue de vipère, jaseur, railleur, marmaille, mauvaise langue, malin (esprit), bavocheur, médisant, ragoteur, *pie, pie domestique*, pie bavarde, bavard, blanc-bonnet, battant; —— Schwaetzer, Plaudertasche, Verläumderisch, Laestermaul, Klatscher, Altweibergeschwaentzer, Komoediant, Spiegelfechter, Natterzunge, Schlangenbrut; —— Termagant, vixen, shrew, catterer, prater, prattler, talker, tattler, blab, slanderer, traducer, viper, *pie, magpie*, gossip, chaterbox; —— Obtrectator, lingua nocens, vipera, altera megera, *pica*, oblatratrix, jurgiosa mulier, loquax, ineptus blatero, gulam insulsam; —— Megera furia, ciarlone, sparlatore, maldicente, *pica*, gazza, vipera, ciaccherone; —— Hablador, parlanchin, charlantin, picotero, cotorra, chicharra, mormurador, maldiciente, furia infernal, muger rabiosa, lengua de vibora, o' viperina; —— Mra, mechrâra, heddar, keddâf, haddouti, zerdi, h'aïia, af'ä, etc.

Am dat aicĭ acest mic dicţionar al cuvîntuluĭ *Gură Rea*, zis în româneşte şi: Babă, babă cîrtitoare, cirtitor, vidră, ţarcă, *coţofană*, fofelniţă, palavragiŭ, gură bogată, *cumătră de mahala*, hodoroagă, mahalagiŭ şi mahalagioaĭcă, clopot, gură spartă, poştă, flecar, moară hodorogită, ş. a. — de oare ce ie nu se poate maĭ însemnat, fiind aşa de uzitat, întins şi variat în espresiĭ la toate naţiunile. Şi încă fiindcă nu putea lipsi in o operă aşa de erudită, această mică probă de vasta eruditiune a autoruluĭ şi a dicţionarelor. *So ein Citat ziert den ganzen Menschen, und ein wenig Gelehrsamkeit ziert jedes Werk*, adică: un citățel *de acestea* înpodobeşte pe om cu totul şi puţină eruditiune înpodobeşte orĭ ce operă, orĭ cît de sacă ar fi ea.

La o altă ediţie iĭ voiŭ da—pe lîngă acest mic dicţionar în atît de puţine limbĭ: franceză, germană, engleză, latină, italiană, spaniolă şi arabă, şi o etimologie comparată maĭ întinsă şi maĭ dezvoltată, cu rădăcina sa sanscrită şi analoaga eĭ din limbele: indiană, greacă veche, gotică, slavă veche şi modernă, ungară, turcă, semită arhaică, ebree, armeană, chineză, daneză, flamandă, etc. dinpreună cu întregul săŭ istoric filologic şi social.

Aţinete deci onorate cetitor, că veĭ avea cu ce te distra. Aud?

7. Multe insecte ni aduc acelaş serviciŭ şi reprezintă o adevărată armată de sanitarĭ. Furnicile ajută chiar pe naturaliştĭ la studiile lor teoretice. Cînd adică aceştia doresc să obţină scheletul unuĭ animal, delicat în sistemul săŭ osos, il îngroapă întrun cuib de furnicĭ. Peste scurtă vreme il scot întreg şi curat ca prin nicĭ un alt procedeŭ. O mică deosobire numaĭ, că din cuibul calomniozelor n-a eşit niciodată ceva nicĭ întreg, nicĭ curat. *Non tam intactus Alcibiades in praeceptoris sui lectulo jacuit*, că adică: Niciodată Alcibiade nu eşi maĭ curat din patul stăpînuluĭ şi profesoruluĭ sěŭ Socrat.

Meserie utilă însă infectă, ca de pildă tăbăcăria, cu care și are dealmintrelea multă asămănare.

„Nu-ĭ nimic așa de josnic în tot ceia ce crește și se mișcă pe pămînt, care să nu aibă și ceva bun; și nimic așa de bun, așa de perfect, care—întors de la folositoarea-ĭ întrebuințare, să nu degenereze din natura-ĭ primitivă și să nu se prefacă în răŭ. Și virtutea se transformă une-orĭ în viciŭ, cînd îĭ răŭ aplicată. precum și viciul se înobilează cîteodată prin acte de virtute“.

Shakespeare, Romeo și Julieta.
act. II, sc III.

„*Hamlet.* „Dacă te măriţĭ îţĭ voiŭ da de zestre acest blestem: *Să fiĭ castă ca gheața, curată ca zapada și tot nu veĭ scapa de calomnie.* Dute la mînăstire, dute! Adio, rămîĭ cu bine!....“

act. III, sc. I.

Și apoĭ *Calomnia Fleccaria* o feștelește regulat prin esces de zel și curarisăște morala clătinîndă precum curarisăște mercurul pe clienţiĭ săĭ: alungă adică boala de la suprafață și o vîră în oase, moleșindule, prăpădindule. Căcĭ ipocrizia[8]) fiind așa de eftină, cine nu s-ar servi bucuros de ea pentru a-șĭ ascunde virtuţile și pacatele de *Gurile Răle?!* Și iată cum o buruiană dă naștere la alta!

Să maĭ observez în fine că acesteĭ speciĭ *Calomnia Adentatos*, îĭ priesc aniĭ bisextilĭ maĭ bine de cît ceilalţĭ. O zi de bîrfeală perdută despercază babele *utriusque generis*.

Otium *sine Calomnia* mors est et Calomniosis vivi sepultura, adică: Timpul liber fără calomnie este un fel de moarte, îngroparea de viĭ a bîrfitorilor.

Portarul castelului. . „Bate, bate. Cine-ĭ acolo, în numele celuilalt diavol! Pe legea mea iĭ un *doctor în echivocităţĭ* [9]), (un popă), care ar jura în faţa celor 2 tal-

8. V. c. XI, Calomnia Tinctoria sive officinalis.

9. Prin *Doctor în echivocităţĭ* se înţălegea *Jezuiţiĭ*, carĭ născociseră și înprăștieseră în lume teoria echivocurilor, interpretînd astfel textele sfinte, dogmele și legile bisericeĭ ca să se potrivească în orĭ-ce ocazie, să li folosască lor maĭ ales, ad majorem Dei gloriam. Și prin o lărgire a senzuluĭ se înţălegea orĭ ce popă. Jezuiţiĭ făcuseră marĭ turburărĭ în Anglia sub domnia Elisabeteĭ și a luĭ Iacob I, și eraŭ ca pretutindenĭ foarte urîţĭ.

gere ale uneĭ cumpene și ar paria, fără deosebire, pentru orĭ care din ele; care a făcut o mulțime de mișeliĭ *în numele Domnuluĭ* și totușĭ vrea să se bage în cer cu înțălesurile și subînțălesurile sale esplicative. Heĭ, intră domnule *Doctor în echivocitățĭ*".

Macbeth, act. II, sc. IV.

In cea maĭ de aproape înrudire cu această specie stă — cum am văzut — specia *Tinctoria, sive officinalis,* adică de zugrăveală, foarte căutată, și cultivată, și onorată cu fum de tămîie, și de smirnă, și de aur și de patimĭ.

Quae bona sunt fieri meliora possunt doctrina et quae non optima aliquo modo acui et corrigi possunt.

Cicero

Cele ce sînt bune pot să se facă și maĭ bune prin învățătură, și cari nu sînt încă foarte bune, în vreun fel oare care, se pot îndrepta și înbunătăți. Ingrijăște numaĭ să învețĭ a face ce fac alțiĭ.

„*Ce zic aceștia,* (Fariseiĭ și Cărturariĭ) *facețĭ, căcĭ bine zic; iar ce fac eĭ să nu facețĭ*".

Din învățăturile luĭ Christ.

CAP. XI

A.

2. Calomnia Tinctoria, sive officinalis

adică Calomnia de zugrăveală.

Mulţămescu-ţĭ, Doamne, că nu sînt ca acela.
Fariseul.

Este acea specie de care ne servim pentru a acoperi propriile noastre pacate şi mizeriĭ. Dealmintrelea specie foarte comună, cunoscută tuturora şi mult căutată. Nu oferă *maĭ nimic interesant,* de cît doară că se prepară din ea un fel de dres, spoială, rumineală, sulimeneală, saŭ maĭ nu ştiu cum se chiamă. Mînjinduţĭ cu această tinctură obrajiĭ, sara şi dimineaţa, poţĭ să te arăţĭ cu tupeŭ în orĭ şi ce loc şi orĭ cît de prisos aĭ fi.

„Iĭ prea adevărat şi prea bine cunoscut că impunem chiar însuşĭ diavoluluĭ, cu o figură de om cucernic şi de creştin ortodox şi cu o aparenţă de fapte cuvioase".
Hamlet, act. III, sc. I.

Iar Helveţius a zis, că: Gradul de spirit trebuitor pentru a plăcea şi a ni plăcea, ie o destul de exactă măsură a graduluĭ de spirit ce-l avem noĭ înşine" [1]).

---

1. Aduc aicĭ şi cele 2 curioase maxime ale luĭ La Rochefoucauld: a) „Iubim totdeauna pe ceĭ ce ne admiră şi nu totdeauna pe ceĭ ce-ĭ admirăm"; b) „Iĭ greŭ de a iubi pe ceĭ ce nu-ĭ stimăm; dar şi maĭ greŭ de a iubi pe aceĭ ce-ĭ stimăm maĭ mult de cît pe noĭ".

Să-nţălege că aicĭ trebuie să puĭ colorile-n joc şi să nu tacĭ un moment din gură. Orĭ-ce dietă ar fi stricăcioasă. N-aĭ spirit? Ce are a face?

Un sot trouve toujours un plus sot qui l'admire,

saŭ, maĭ potrivit:

Un blagueur trouve toujours un menteur qui le surpasse.

adică: Un prost îşĭ găseşte el unul maĭ prost care să-l admire şi un flecar — pe un mincinos care să-l întreacă.

„*Auream* quisquis *mediocritatem*
Diligit, tutus caret obsoleti
Sordidus tecti, caret invidendi
Sobrius aula".

Horatius.

Cel ce să mulţămeşte cu *preţuita mediocritate;* rămîne şi ferit de ruşinea uneĭ locuinţĭ ticăloase, şi aparat cu înţălepciune de a rîvni la palate.

Căcĭ *les sots, les blagueurs, les menteurs* — flecariĭ, lăudăroşiĭ, mincinoşiĭ, aŭ de la naştere pe frunte, pecetea cu inscripţia: *Aurea mediocritas.* Vorba D-luĭ Gherea: Găina, scormolind cojiĭ de cartofĭ de prin gunoaie, cîrîe pe vultur — ce se scaldă în albăstriile unde ale înălţimilor aeriane, de unde apare abea cît un puiŭ de rîndunică, — că nu vine să se scalde şi el în covată şi în colb cu dînsa; încredinţînd pe tovarăşele eĭ că şi el, acolo sus, scormoleşte ceva gunoaie, de sigur. Şi astea le zice că nu-l pricepe ce face el acolo, ie prea sus pentru dînsa. Dar dacă l-ar pricepe, dacă s-ar putea şi ea sui acolo sus la dînsul, ar maĭ fi atuncĭ găină?

Quis enim potest probare diversa?

Cine ar putea oare să aprobe în altul virtuţile pe cari el nu le are?

Această mînjitură, zugrăveală de mîntueală, această spoială, ie una din cele maĭ interesante dresurĭ ce se întrebuinţază pentru a te măscui, a te acoperi, a te lustrui. Se prepară din multe de toate şi poartă diferite haine şi numirĭ: *Doctor* în diferite ştiinţĭ, special *în filosofie,* pentru studiĭ asupra biliarduluĭ, d. e.; alte diferite *titlurĭ*

academice cu pretenții literare, artistice, ș. a. purtînd ochelarĭ, plete, haine mînjite, unghiĭ negre, barbă neregulată, semnele uneĭ adîncĭ gîndirĭ și unuĭ spirit mare și mult preocupat; *fală, mîndrie, vitejie* *), *curaj, devoțiune* **), *sfințenie, devotament, cinste comercială, inocență, castitate, seriozitate, moralitate, blazoane aurite aristocratice,* cordoane de ale legiuneĭ de onoare[2]), și maĭ ales *onoarea, cavalerismul, onoarea cavalerească.* Toate aceste sînt escelente calitățĭ omeneștĭ, cu atît maĭ bine întrebuințate cu succes spre a poza cu ele, cînd nu le aĭ.

Iară noĭ, noĭ epigoniĭ?!... Simțirĭ recĭ, harfe zdrobite,
Micĭ de zile, marĭ de patimĭ; inimĭ bătrîne, urîte,
Măștĭ rîzînde puse bine pe un caracter de nimic;
Dumnezăul nostru — umbră, patria noastră — o frază,
In noĭ totul e spoială, tot ie lustru fără bază;
Voĭ credeațĭ în scrisul vostru, noĭ nu credem în nimic.

Noĭ în noĭ n-avem nimica, totu-ĭ calp, totu-ĭ străin,
. . . .
O convenție ie totul; ce ie azĭ — mîne-ĭ minciună.
. . . .
Oameniĭ din toate cele fac icoană și simbol,
Numesc sfînt, frumos și bine ce nimic nu însemnează,
Inpărțesc a lor gîndire pe sisteme numeroase,
Și pun haine și onorurĭ pe cadavrul trist și gol.
. . . .
Ce ie poiezia? Inger palid cu privirĭ curate,
Voluptos joc de icoane și de glasurĭ tremurate,
Straiŭ de purpură și aur peste țărîna cea grea

. . . .
Noĭ reducem tot la praful — azĭ în noĭ, mîne-n ruină;
Proștĭ și geniĭ, mic și mare, sunet, suflet și lumină
Toate-s praf — lumea-ĭ cum este și ca dînsa sîntem noĭ.

Din Epigoniĭ, de
Eminescu.

*). Tartarin, Don Chijote, ș. a.
**). Tartuffe.
2. Nu s-aŭ văzut oare între membriĭ distinșĭ aĭ legiuneĭ de onoare—șpionĭ politicĭ, proxenețĭ, samsarĭ de panamale și alte cinstite meseriĭ? Honny soit...

Onoarea cavalerească maĭ ales ie cea maĭ generală, maĭ întrebuințată și maĭ goală din toate spoielile și de aceia, și maĭ ales din cauza urmărilor ce le are în suflet și în lume, ne vom ocupa aice în special de dînsa. In terminologia științifică ie însemnată cu numele de *Calomnia libera et expedita,* saŭ *honoraria,* fiind zugrăveala de predilecție a tuturor, de sus și pînă jos și cavalerismul — acoperitoarea mojicieĭ, inurbanitățeĭ, animalitățeĭ și patimilor răŭ stăpînite. Ie deosebită de floarea zisă Verecundia Schopenbauriana, (v. c. V, No. 12) prin aceia că prima ie numaĭ o formă de a vedea a spirituluĭ, o simplă părere, o ușoară pretenție de modă, — pe cînd secunda, aceasta de care ne ocupăm acum, onoarea de zugrăveală, cavalerească, ie haina grozavă a uneĭ groaznice sărăciĭ de spirit, de omenie, de moralitate, de judecată, lipsa neagră a orĭ-căreĭ calitățĭ maĭ bunișoare omeneștĭ. Un om nul, orĭ cît de nul ar fi, bestial, mișel, răutăcios, și orĭ cît de degradat și vicios ar fi, îndată ce se încunjură de ceva aiere, îndată ce pozază în a fi ceva, îndată ce se pune sub scutul coduluĭ de onoare, și se îmbracă cu haina cavalerească, —pinten, pălărie cu pene, frac saŭ mantie neagră, — ie bine primit pretutindenĭ, ie căutat, îngrijit, respectat, încunjurat, adulat, virtuos, plin de merite, un om nepreţuit în fine, un om de încredere, de salon, *de onoare,* de care nimenĭ nu se poate atinge nepedepsit.

O convenție ie totul, noĭ în noĭ n-avem nimica,
In noĭ totul e spoială, tot ie lustru fără bază.

Și fiindcă această haină a onoareĭ ie scufa măiastră sub care se pot ascunde ușor și răpede toate grozăviile unuĭ suflet gol și josnic, ie bagheta magică la atingerea căreia se deschid ușile cele maĭ solide și maĭ bine păzite, de la înpărat și pînă la casele de fer cu banĭ, ie cea maĭ mirositoare și maĭ elegantă pudră care-țĭ astupă cele maĭ vădite defecte ale fețeĭ și ale inimeĭ, ie cuvîntul fermecat ce te scutește de muncă, stăruință în lucru și răbdare, de calitățĭ și merite adevărate și îțĭ dă de-a gata onorurĭ și belșug, marĭ și nespuse avantagiĭ, de aceia ie foarte respîndită, căutată, cultivată și prețuită maĭ ales mult, foarte mult, nespus de mult, ca una ce ĭ maĭ presus de orĭ-ce

avantaj, de orĭ-ce calitate, orĭ cît de bună ar fi ea și nicĭ chiar viața nu o poate egala. Din aceste sfinte cauze și încă și din pricina urmărilor eĭ inevitabile, *duelul*, nu putea lipsi dintrun capitol al zugrăveleĭ, ghibācieĭ și civilizațieĭ omeneștĭ ca acesta. Mi se va erta cred întinderea ce-ĭ daŭ, fiind așa de interesantă și de întinsă. Voiŭ da după Schopenhauer [3]) considerațiunile ce s-aŭ făcut asupra eĭ, lăsînd cetitoruluĭ *pour la bonne bouche* acel: *și apoĭ,* delicioasa dezlegare a acesteĭ interesante probleme.

Această onoare, cavalerească, învălitoarea tuturor putreziciunilor și infecțiilor morale, se întemeiază nu pe ceia ce face cineva, ci pe ceia ce sufere el, pe ceia ce i se întîmplă. In opoziție cu onoarea reală, logică, care ar consta din moralitatea, legătura și însămnătatea actelor tale înșile, această specie de Calomnie de zugrăveală atîrnă de la ceia ce spune altul despre tine. Poțĭ fi nul, dar absolut nul, — spune altul că aĭ merite? Eștĭ prețuit, stimat, căutat. Și viceversa: Poțĭ avea merite, — ți le-a negat cineva? Imediat acelea aŭ perit, imediat nu maĭ facĭ două parale, eștĭ dezonorat. De aicĭ vin multele certe, din silința de a face să fie recunoscute meritele tale de alțiĭ. Și în loc de a lucra, de a te sili să aĭ însuțĭ maĭ multe merite, lupta cea mare ie ca alțiĭ să ți-le recunoască. Și cînd prin înpacare cu alțiĭ, ți se acordă gratis, la ce te-aĭ munci să le aĭ în realitate? De aicĭ și însămnătatea ce aŭ certele în lume, fondul lor fiind interesul de a capata ceva, interesul de a ți se acorda și a nu fi silit să maĭ munceștĭ. Căcĭ ceia ce atinge azĭ pe vecinul tăŭ, mîne te va atinge pe tine. Și în acest interes ce-l pun toțĭ la izbucnirea uneĭ certe, ie solidaritatea uneĭ lucrărĭ comune, ie tendința de a conserva o clădire, în care aĭ un loc bun, însămnat, fără să te fi costat de cît puțină ghibăcie. Acuma fiindcă ghibăcia fără îndrăzneală îĭ moartă, și fiindcă în chestie de interes are maĭ mult rol animalul de cît omul, de aceia mojicia [4]) ie atît de strîns legată de ghibăcie, și are un rol atît de însămnător în această luptă de a te menține, a te cucuța, a parveni. Și proverbul latin: „Assem

---

3. Vezĭ Aforisme de Schopenhauer, trad. de T. Maiorescu, ed. III, 1891, Bucureștĭ.
4. Vezĭ Prefața, avocațiĭ, citația din Schopenhauer.

habeas, assem valeas; habes-habeberis, adică: Nu eștĭ și nu însămnĭ nimic dacă n-aĭ nimic avere; de veĭ fi bogat, veĭ fi și stimat", se transformă azĭ în paradoxul: „*Indrăznește, și veĭ fi* totdeauna ceva, în lume. Poțĭ să n-aĭ nimic, avere, spirit, minte, etc.; eștĭ curajos? — veĭ fi onorat, aplaudat, stimat, veĭ fi un om de merit, însămnat". Și tot ca o urmare a acestuĭ instinct de parvenire, conservare și spoială, ie și duelul. Faptele cuiva pot fi cît de oneste, capul săŭ cît de eminent, etc. el este expus cum am văzut a-șĭ perde onoarea, îndată ce trece cuiva prin cap să-l insulte. Și fiindcă omul ie o ființă organizată, ordonată și coordonată, a ordonat, a codificat, a împărțit imediat pe paragrafe și capitole și condițiile sub care trebuie să se prezinte onoarea, insulta, ștergerea insulteĭ, și toate cele atingătoare. Așa că onoarea i-a eșit din capul săŭ înbracată într-un frumos volum 8°, cu hîrtie velină, litere marĭ și legat în piele de vițel, cu marginĭ poleite, ca și Diana înarmată din capul luĭ Joe Olimpicul. Insă de oare-ce animalul a rămas tot animal dobitoc, cu toată civilizația actuală, și fiindcă omul — cu toată ghibàcia și bună-voința luĭ — nu a putut șterge de cît foarte puțin urma animală din el, nicĭ a rupe veriga ce-l ține legat de scara ființelor viețuitoare, pe care abundă animalele, și cele ce-npung și cele ce daŭ cu picioarele, scurmă cu nasul, saŭ rup cu dințiĭ, apoĭ și între oamenĭ se răspunde cu putere la putere, și decĭ reparația onoareĭ, așa cum am văzut-o, nu poate fi de cît bataia, saŭ maĭ civilizat — duelul. Cînd se declamă cu emfază: „Onoarea trece înaintea viețeĭ", asta vra să zică: „A fi și a se afla bine nu-ĭ nimic, dar ce gîndesc alțiĭ despre noĭ *aceasta e totul*"[5]). După acest fel de cod și astfel de interpretațiĭ și legislațiĭ, conform acesteĭ onoare, toțĭ mitocaniĭ, dobitociĭ, stricațiĭ, toate săcăturile-s puse pe aceiașĭ treaptă — dacă nu maĭ sus — ca oameniĭ de valoare. Așa se esplică ahotnicia lor, a tuturor, pentru acest fel de onoare: *uniĭ* — că nu ar maĭ avea loc între oamenĭ, mojicia și alte calitățĭ clasificîndu-ĭ între altfel de dobitoace; *alțiĭ* — că altfel nu ar maĭ avea liniște și pace de majoritatea celor dintăĭ, liniște necesară lucruluĭ și meritelor

5. Vezĭ c. 16, motto.

cari din pacate-s timide, modeste și blînde, ba și-ar perde chiar siguranța existenței lor, din pricina atîtor dușmanĭ, conservatorĭ aĭ onoareĭ, ce ar avea; cu atit maĭ primejdioșĭ, aceștĭ dușmanĭ, cu cit am văzut legătura lor, a celor dintăĭ, prea intimă — maĭ mult cu alte speciĭ de animale de cît cu specia *Homo,* și încă și *Sapiens.*

Se intîmplă însă uneorĭ că din pricina claseĭ sociale din care facĭ parte, nu te poțĭ bate în duel; căcĭ duelul e satisfacerea onoareĭ și codul de onoare dă această virtute maĭ mult unor anumite clase sociale, claselor înalte, conducătoare, celelalte clase de jos, muncitoare, ne putînd-o avea. Se poate închipui că un ciubotar, orĭ un țăran să aibă onoare? Jamais de la vie. Imĭ aduc aminte cît m-a ocărît mama odată, cînd i-am spus că porcul trebuie să aibă și el suflet. In convingerile eĭ religioase mama nu putea admite ca un dobitoc așa de ordinar, de spurcat, să aibă și el această dumnezeiască scînteie și că ie o profanare a celor sfinte a cugeta numaĭ la aceasta. Sufletut ie apanajul omuluĭ, regele creațiuneĭ. Tot așa socot și habodnicii moraleĭ [6]) de convenție și a onoareĭ [6]) idem, că ar fi o profanare a chiar celor sfinte interpretînd voința Creatoruluĭ, care a făcut pe *nobil* să privească în sus, la cer, și să domnească peste ceilalțĭ, plin de darurĭ dumnezăieștĭ și scutit de pacate, — iar pe *țaran* (saŭ pe lucrătorul manual), cu capul plecat spre pămînt, muncind din greŭ pentru o mizerabilă colibă și o bucățică de pîne, urît, mișel, bețiv, prost și plin de pacate și totușĭ hrănind el, și numaĭ el, pe frumoșiĭ și neintinațiĭ ce s-aŭ însărcinat să-l conducă pe cărările spinoase ale lumeĭ aceșteia, spre veșnica viață, unde nu-ĭ durere, nicĭ întristare, nicĭ suspin — ci viață fără de sfîrșit. Se poate oare logicește vorbind atribui onoarea tuturora? Privițĭ numaĭ la toțĭ și vețĭ vedea de se poate una ca asta. Și nu-ĭ o profanare a celor sfinte a-țĭ închipui macar că un astfel de mojic, de dobitoc prost ca țaranul, saŭ ca odrasla luĭ, poate avea dumnezăiasca scînteie, *onoarea?* Eĭ bine, cînd din aceste sfinte pricini, dumneata om de rînd, nu poțĭ avea onoare, și decĭ nu poțĭ fi judecat după aceiașĭ mă-

---

6. Vezĭ cap. VIII, Genul Calomnieĭ, despre morala Calomniozelor.

sură ca adversarul d-tale, ce se trage din oamenĭ vechĭ, nobilĭ, sfinţĭ, om cu suflet şi onoare, cum crezĭ că aĭ să ajungĭ pînă la el, pe calea coduluĭ de onoare, prin duel? Cînd iar, prea onor d-tale adversar, călcînd şi el legile coduluĭ de onoare, şi după acelaş cod, s-ar face nedemn de locul ce-l ocupa şi decĭ, fiind şters din rîndul oamenilor de onoare, nu se maĭ poate nicĭ el bate în duel, căcĭ contactul chiar ar fi deajuns să dezonoreze pe nefericiţiĭ ce s-ar espune; şi astfel calea judecăţeĭ prin codul de onoare, duelul, ie închisă şi pentru el de acuma ; — cînd dar din aceste pricinĭ satisfacerea nu maĭ ie cu putinţă astfel, ce se face? Tot codul de onoare îţĭ acordă *per gratiam Dei* şi indiscutabil *ad majorem Dei gloriam*, un alt mijloc : *bătaia saŭ uciderea la moment.* Căcĭ *les faits accomplis* aŭ făcut totdeauna cea maĭ puternică şi cea maĭ favorabilă impresie în lume.

Cum videm, ie foarte periculos de a voi să vezĭ înăuntrul haineĭ celeĭ pompoase, a voi să vezĭ realul, adevărul în toată goliciunea luĭ. Eştĭ mort la moment. Poruncile biblieĭ sînt: Voeşte şi veĭ putea, bate şi ţi se va deschide, cere şi ţi se va da. In biblia oamenilor de onoare avem : Voeştĭ să mă vezĭ cum sînt şi ce fac în realitate? Inainte de a putea, te voiŭ ucide; deschide numaĭ un colţ al haineĭ şi veĭ fi bătut, ba încă bine ; şi de ceĭ milă, pentru indiscreţie, ţi se va da . . . bataie, — iar de ceĭ ertare, ţi se va da dispreţ. De mă veĭ bate însă tu pe mine, atuncĭ te voiŭ vedea că eştĭ om. Avem decĭ următoarele egalităţĭ:

Voeşte şi veĭ putea,
Voeşte şi veĭ fi mort.
Bate şi ţi se va deschide,
Cearcă şi veĭ fi bătut [7]).
Cere şi ţi se va da,
Da, cere ceva, şi ţi se va da bataie *).

Decĭ la urmă avem încheierea : Invinge şi veĭ avea tot. Dar atuncĭ . . . atuncĭ veĭ fi din aĭ lor, te vor lua cu eĭ, te veĭ părăsi pe tine însuţĭ. Acest mijloc ie încă

7. Bate şi veĭ fi închis.
*. Cere şi nu ţi se va da altceva de cît bataie.

cu atîta maĭ natural, maĭ obişnuit, maĭ întins, cu cît *bataia* ie ceva inerent omuluĭ. Dacă privim fără părtinire natura omenească, vedem că bataia este pentru om ceia ce-ĭ muşcatul pentru cînĭ, zgărietul pentru pisică şi înpunsul pentru cornute. *Omul este un animal bătăios*. Fiind prea de curînd eşit din starea de animalitate, abea de 7000 de anĭ [8]), nu poate avea de cît prea puternice — în el — instinctele animalităţeĭ şi maĭ ales acele calităţĭ cari i-aŭ ajutat la predomnire, cum ie bataia. Ce reprezintă jocul copiilor? Bataia. Care-i bucuria tuturor? De a învinge. Caiĭ se joacă lovind cu picioarele, cîniĭ muşcînd, iar omul de-a bătaia. Veacul idealizmuluĭ a idealizat şi bataia, şi decĭ ie natural ca în veacul de mijloc—spada, ce a înlocuit pe prea brutalul pumn, să ajungă a fi apanajul nobleţeĭ; iar *paraziţiĭ vremeĭ*, ceĭ ce nu puteaŭ rezista moravurilor în vigoare şi nicĭ a le întrebuinţa, căutară a specula această rămăşiţă a barbarieĭ omeneştĭ, după cum s-aŭ speculat în genere toate slăbiciunele fireĭ omeneştĭ, şi bataia fu regulamentată, legiferată, onorată, prea slăvită, înobilată, studiată şi trecută clandestin în rîndul celor maĭ marĭ virtuţĭ religioase; şi cînd apăru morala, i se făcu un capitol a parte. Care a fost mîndria cavalerilor medievalĭ, ba chiar a celor actualĭ, dacă nu vitejia pumnuluĭ?

Căpătînd astfel, de la o generaţie la alta, dreptul de vechime şi ajungînd a fi o amuletă aducătoare de noroc şi darurĭ cereştĭ, ca o rămăşiţă sfîntă a sfintelor oase ale strămoşilor ce era, îşĭ făcu prin aceasta un drept veşnic la cinstea vremurilor, carĭ—credincioase tradiţiilor—o preţuesc şi o cinstesc şi azĭ, ca un prea slăvit dar al ceruluĭ, — ca o sfîntă rămăşiţă a acelor prea fericite timpurĭ, cînd omul dormea pe arborĭ şi cu o lovitură spărgea capul ursuluĭ, — ca un prea distins semn al uneĭ adevărate nobleţĭ, ce există prin dreptul de vechime. Şi tot *paraziţiĭ*, mişeiĭ, păcătoşiĭ, dar ghibaciĭ neputincioşĭ aĭ vremeĭ, perpetuară această stare de lucrurĭ şi se îngrijiră să o întărească în viitoarele generaţiĭ, ca să-şĭ asigure viitorul propriilor lor urmaşĭ. Astfel se falşifică selecţia naturală în omenire; şi în loc de o majoritate de harnicĭ muncitorĭ, vrednicĭ, robuştĭ, deşteptĭ şi în stare de a primi pro-

8. Ba hoardele salbatice ce aŭ venit în Europa abea numără 4000 de anĭ de civilizaţie, întreruptă şi aceia de înprejurărĭ absolut nefavorabile progresuluĭ, ca războaiele, intrigile diplomatice şi religioase, ş. a. ş. a.

gresul și a se aclimatiza după loc și timp, — în loc de o generație de oamenĭ forțĭ cel puțin, vrednicĭ urmașĭ aĭ puternicilor Grecĭ de la Termopile, (saŭ macar aĭ strașnicilor baronĭ din 1400), — avem azĭ o mulțime strașnică de parazițĭ, slabĭ, palizĭ, prăpădițĭ, anemicĭ, nefiind în stare de cît a se mișca de pe un cadavru pe altul spre a-l suge, și ne maĭ putînd face alta de cît doară a mirosi vreun noŭ cadavru ce a început a putrezi. In loc de Grecĭ avem piticĭ și gheboșĭ; în loc de geniĭ — niște microchefalĭ; și în loc de vrednicie, sinceritate, hărnicie, — jezuitism, parazitism, anemie fizică și intelectuală, obtuzie morală și logică, lene și tîmpenie. In loc de curaj — ghibăcie, în loc de dragoste — filozofie și în loc de sociabilitate — logică, sofizme și prejudițiĭ. Iată de ce albinele lucrătoare ucid trîntoriĭ din stup, că pe iarnă ar muri ele înșile, înăbușite de mulțimea acestor lacomĭ și neînduratĭ parazițĭ; dar orĭ cît de mulțĭ trîntorĭ s-ar ivi, și maĭ nemiloasa vreme ucide tot ce nu-ĭ poate rezista; iar lenea, trîndăvia, parazitismul îĭ semnul incontestabil al descompunereĭ, al periciuneĭ; decĭ trîntoriĭ pier prin însășĭ trîndăvia lor și în locu-le nu vor rămînea de cît tot harnicele și puternicele albine lucrătoare, orĭ cît de puține ar fi ele; a lor ie lumea, și viitoriul, vremea ie cu dînsele și tot ele vor eși biruitoare. Și de și albinele n-aŭ cursurĭ de filozofie totușĭ presimt aceasta, pe cînd noĭ oameniĭ, ce am învins vremea aproape, desperăm de fiece lucru! Cîtă copilărie maĭ ie încă în noĭ, maturiĭ cugetătorĭ aĭ unor timpurĭ așa de bătrîne!!

Dar să ne -ntoarcem la subiect. Bataia e o rămășiță bestială în om. Nu maĭ folosește omenireĭ, dar ie o admirabilă pătură de grăsime pentru cultura unor parazițĭ, precum e gunoiul pentru puricĭ, grăsimea și măruntaiele din animale pentru deosebițĭ echinococĭ, și alțĭ baccilĭ microscopicĭ, ce-l invadează zilnic și-l ucid uneorĭ prin mulțimea lor. Ie o admirabilă haină pentru parazițiĭ de tot felul, al căror interes ie de a o cultiva și a o perpetua. Nu va dispărea decît cu încetul,*) și în urma dispariției acestor parazițĭ înșișĭ; dar ie silită a se supune schimbărilor vremeĭ. Bătaie, duel, diplomație, politică și intrigă, iată gradele prin care a trecut până azĭ, fără să fi ajuns la filosofie și judecată logică. Și pe cînd descarcarea nervoasă

* Vezĭ la fine, povestirea farseĭ ce i-a făcut-o Cuza luĭ Cogălniceanu.

la puținiĭ privilegiați de fire și de noroc, la culțiĭ și finiĭ intelectualĭ în adevăr superiorĭ, se efectuază prin exercițiĭ fizice, jocurĭ, muzică, artă, filozofie, teatru, literatură, etc. majoritatea se descarcă cu înjuriĭ, palme, pumnĭ, bețe, și chiar cogemite parĭ, și se distrează cu duelul, boxul și trînta. Și în locul cugetăreĭ avem ca petrecere nobilă spada și boxul, iar în locul simpatieĭ universale ce ne leagă de omenire, în locul sentimentelor de blîndeță, bunătate, dragoste, ce te înalță și te înobilează, avem mojicia și răutatea, pizma și cruzimea ce te înjosăște și te degradează; în locul ceruluĭ ce-l visăm avem infernul. Și asta va fi nu mereu, ci până cînd ploaia de foc și de pucioasă, prezise de proorociĭ apocalipticĭ, va veni să ardă și să curețe aerul de aceste cadavre în putrezire, — de aceștĭ pigmeĭ, rămășițĭ a unor vremĭ de tristă amintire, — de aceștĭ parazițĭ ce aŭ infectat întreg pămîntul cu mirosul otrăvitor al odioaselor lor trupurĭ anemice, slute și aproape fără viață; va dura numaĭ până cînd focul dragosteĭ de omenire și de lucru, focul sacru al legătureĭ dintre om și om va arde meschinăria și răutatea, ura și pizma, interesul și specula, cruzimea și mișelia, și curățind cu sfintele sale flacărĭ, sufletul și trupul, și aerul de mizeriĭ, de nenorocirĭ și patimĭ, va face să nască din oasele albe și frumoase ale acestuĭ insipid moșneag — omenirea de azĭ, un copil frumos și voinic, plin de viață, de sănătate și de putere—omenirea de mînĭ, ce ușor și fără grijă va zbura pe căile necunoscute ale viitoruluĭ spre ceriul de fericirĭ ce se găsesc în dragoste și iubire, și muncă și devotament. Atuncĭ va fi venirea a doua a adevăratuluĭ *Mesia*, învierea ce va să sĕ-ntîmple, marea judecată și zi de dreptate, cînd Tatăl nostru Cel Ceresc va zice frumoșilor săĭ fiĭ: Venițĭ de a dreapta mea, iubiților, nobililor și drăgălașilor ființĭ, îngerĭ prin curăția și dragostea voastră, în ceriul meu de fericirĭ, și vă bucurațĭ de munca voastră ce ațĭ pus-o cu bărbăție în slujba frumosuluĭ și bineluĭ, de dragostea voastră, de lumina păceĭ și de fericirea viețeĭ veșnice!—Iar hidoaselor umbre ale paraziților ce aŭ otrăvit atîta timp viața și pămîntul, — li va zice: Ducețivă dela mine blăstămaților, în focul nestîns al Gheieneĭ, unde sînt numaĭ gropĭ de flacărĭ și rîurĭ de vermĭ neadormițĭ și unde de apururea vețĭ simțĭ durerile veș-

niceĭ suferințĭ, cu care atîta timp ațĭ învăluit lumea. Mergețĭ!

Revenons. Dacă cum am zis, neputîndute bate în duel, nu poțĭ nicĭ vreĭ a tranșa incidentul, nu vreĭ să-țĭ recapețĭ onoarea nicĭ pe calea bătăieĭ, aĭ paliativul așa zis *avantaje*, un soiŭ de întrecere adică de mojicie; căcĭ onoarea fiind cum am văzut așa de ușor de capatat, ie și ușor de aparat, numaĭ să operezĭ iute și îndemănatic. Dacă te supără — sfidează-l, înfruntează-l, înjură-l, scuipă-l, atinge-l, înlătură-l, sfărîmă-l; dacă te ocărește — pălmuește-l: la palme — bastonul; la baston — biciul, ciomagul; și la ciomag — cine-ĭ maĭ tare. Maĭ sînt apoĭ scaune, petre, însoțite de multă gălăgie. Căcĭ scandalul ie cea maĭ precioasă reclamă a onoareĭ și onoarea nu există decît din — și prin reclamă, Așa se face în veacul deacum, așa operează azĭ degenerațiĭ urmașĭ aĭ vechilor luptătorĭ, carĭ aveaŭ *poate* maĭ puțină minte și ghibăcie decît ceĭ de acum, dar maĭ multă putere, maĭ mult curaj, maĭ mult natural, maĭ multă sinceritate; eĭ apăreaŭ în adevăr sălbaticĭ, nu li era rușine de sălbătăcia lor, dar eraŭ și tarĭ, cu adevărat tarĭ. Azĭ, în societatea noastră modernă, a perit vechea vrednicie, dar nu și vechea sălbătăcie, care stă răŭ ascunsă sub stratul de spoială ce i l-a pus civilizația. Bestialitatea-ĭ încă puternică în noĭ, dar slabele noastre trupurĭ enervate de plăcerĭ abuzive și de moștenirĭ păcătoase nu maĭ corespund îndrăzneleĭ și lupteĭ vechĭ, vechilor virtuțĭ romanice, teutonice, etc. Sîntem departe de aceĭ atlețĭ și gladiatorĭ, de Herculiĭ timpurilor străbune. Decĭ în locul potereĭ — îndrăzneala, obrăznicia și gălăgia: în locul ghioagelor — bastonul; în locul lăncilor grele — spadele; în locul vitejeșteĭ lupte pept la pept — înpunsăturile limbeĭ, înjurăturĭ, scuipăturĭ, palme și altele; în locul luptelor de voinicĭ, — lupte de cucoșĭ. Ce ridicule miniaturĭ ale eroicilor timpurĭ! O poețĭ, ce-ațĭ făcut cu strămoșiĭ noștri și ce ni-ațĭ dat din urmașiĭ lor? Vare, Vare, unde ți-s legiunile!!

In loc de mișcare de ideĭ avem mișcare de brațe și de limbă, și decĭ în loc de onoarea prin ideĭ — onoarea prin pumn și înjurăturĭ. Acesta ie adevărul, realul și naturalia non sunt contemptissima*). Precum dar ie o onoare a fi insultat, tot așa e o onoare a insulta. Și mojicia este o calitate, care în codul onoareĭ ține loc de dreptate, rațiune,

* Cele naturale nu-s lucrurĭ prea de disprețuit.

superioritate intelectuală, loc de merite, de orĭ-ce în fine *); până ce și nobila mojicie ie alungată de-și maĭ nobila și superioara eĭ — bataia. Și așa, cel maĭ mojic, sau cel maĭ tare are în totdeauna dreptate. *Quid multa?* Orĭ ce prostie, orĭ ce infamie sau bădărănie ar fi comis cineva, prin mojicie le poate repara și legitima îndată. Curtea cea maĭ înaltă a dreptățeĭ, care judecă în ultima instanță toate cauzele de onoare, este *puterea fizică.* Iată rezonul pentru care zice Schopenhauer că s-a atribuit principiuluĭ de onoare înbunătățirea și poleirea tonuluĭ în societate. Căcĭ azĭ bădărăniile se schimbă-n *ironiĭ,* iar palmele reale în amenințărĭ cu mănușa. Frica înainte te făcea să tacĭ, iar azĭ să te poleieștĭ, să te prefacĭ, să deviĭ mișel, să te civilizezĭ. Și precum bonul uneĭ case de bancă reprezintă un fond real în vreun colț de țară, o bucată de pămînt sau munca omenească prefăcută în obiecte de folos, tot așa și politeța ieste un bon al uneĭ puterĭ fizice, pe care o știĭ bine că este undeva. O cotezĭ decĭ la bursă după valora zileĭ, care variază și scade cu cît dispar adevăratele forțe, cu cît vine criza, cu cît bîntue maĭ tare luxul și nesimțirea, abuzul și degradarea, inconștiența și nevroza, interesul și orbirea. Și grozav va fi ceasul morțeĭ, ce te apropie de judecata din urmă, grozavă ziua cea mare a judecățeĭ. Poicăiți-vă popoare, căcĭ acea zi nu este departe! Poicăiți-vă până maĭ ie vreme! Pocăiți-vă și iar pocăiți-vă!

Acest drept ultim al satisfacereĭ onoareĭ, acest *stock* veritabil al bănceĭ ce a emis politeța, eticheta, conveniențele, etc. se zice **Faustrecht**, *dreptul pumnuluĭ*, și decĭ această onoare ar trebui să se numească **Faustehre**, *onoarea pumnuluĭ.*

Aplicînd acest rezultat de analiză logică, la fapte, vom videa că ni se va părea natural — de și nu drept poate — că Englejiĭ ceĭ civilizațĭ împușcaŭ ca pe cînĭ pe Irlandejĭ, pe carĭ i-aŭ deposedat fără milă de pămînturile lor, și totușĭ se zic încă oamenĭ de onoare. Nu tot pentru chestie de principiĭ vor să înghită azĭ Transvaalul? Dar Rusia n-a pus mîna tot așa pe Finlanda și pe alte neamurĭ, și țărĭ și popoare? Dar Austria? Dar Turcia? Romîniĭ nu eraŭ până maĭ erĭ *hainiĭ ghiaurĭ, sclavĭ mizerabilĭ* aĭ Sultanuluĭ, datorĭ a se închina luĭ, și a-ĭ umplea hambarele cu productele lor? Pe cînd azĭ, războiul din 1877 ne-a

* Vezĭ Prefața, avocațiĭ.

transformat în nobilul regat latin, avangarda latinităţeĭ civilizate în orientul sălbatic şi primitiv, nobiliĭ urmaşĭ aĭ luĭ Traian. Grămezile de aventurierĭ ce s-aŭ strîns în America au ajuns după emanciparea lor de Anglia, nobilul şi avutul popor al Americanilor, iar ticăloşiĭ Cubanĭ de sub stăpînirea nobililor Spanioli, aŭ ajuns şi eĭ tot aşa de nobilĭ azĭ, ca şi Spanioliĭ; Nobilele familiĭ domnitoare din Europa aŭ ajuns prin puterea armatelor orĭ a pumnuluĭ lor a-şĭ stabili nobleţa şi stăpînirea lor de azĭ, şi dacă întemeietoriĭ lor ar fi fost învinşĭ la începuturile lor, ar fi putrezit în furcĭ, iar Istoria i-ar fi trecut în rîndurile briganzilor, uzurpatorilor şi trădătorilor, etc. etc. [9])

In şcoală ne batem, fiind copiĭ. In lume, ca oamenĭ maturĭ, iar ne batem. Dar în Parlamente nu se întîmplă păruelĭ şi pumnelĭ? Nu am văzut oare la finea acestuĭ veac al 19, bătăĭ în parlamentele Austrieĭ, Italieĭ, Germanieĭ, Românieĭ, etc? Şi partizele politice nu se razămă pe majorităţi? Şi sînt acele majorităţĭ intelectuale? Sînt maĭ puţin decît atîta, dar totuşĭ adevarata forţă reală, sînt forţe fizice. Vorba luĭ Lăpuşneanu; *Proştĭ — dar mulţĭ*, devine o axiomă politică, un adevăr indispensabil orĭ căruĭ mare politician. Şi oare mişcările de stradă, aşa numita voinţă a naţieĭ, nu-ĭ manifestarea de forţă a cîtorva zecĭ de *condottieri* aĭ bîteĭ, recrutaţĭ de abilĭ locotenenţĭ politicĭ, care înspăimîntă, şi cu drept, mica mînă de oamenĭ politicĭ ce guvernează şi a nemulţumit pe ambiţioşiĭ recrutorĭ aĭ maselor, ce vor reprezinta părerea ţăreĭ? Să poate exprimare maĭ clară? Părerea şi voinţa naţieĭ ie bîta puternică a cetăţeanuluĭ, care s-a pus voios în slujba cuiva, pentru o ideie, [10]) ameninţînd pe politicianul guvernant, mare poate, dar prea slab în mînĭ, orĭ în ajutoare, şi îl face ca, văzînd neegalitatea puterilor fizice—nu intelectuale — de care dispune, să retragă legea ce a stîrnit nemulţămirile sau să se retragă el însuşi chiar. S-a făcut în lume vreodată o schimbare reală, întrun sens orĭ în altul, fără să se fi recurs la acest suprem şi decisiv mijloc de argumentare? Diferitele mişcărĭ, răscoale, revolte, greve, res-

---

9. Vezĭ *Max Nordau*, Mensonge monarchique et aristocratique.

10. Ceteşte *ţuică*.

boaie, etc. ne arată aceasta cu deplinătate. Pumnul a fost şi ie încă ultima consfinţire a dreptuluĭ. Aşa, Guvernele fac legĭ, şi le susţin cu agenţĭ, armate, poliţie, jandarmĭ, etc; popoarele se conving de superioritatea drepturilor lor prin tunurì şi baionete şi tot varga a fost la început elementul pedagogic al progresuluĭ, al şcoaleĭ şi al educaţieĭ*). Peste tot numaĭ pumnĭ, vergĭ, bataie şi iar bataie. Şi civilizaţia actuală a prefăcut numaĭ lucrurile, a schimbat numaĭ forma, poleind-o, iar fondul a rămas acelaş. Maĭ înainte operaŭ pumnul, ghioaga de fer, lancea, toporul, eraĭ ars, îngropat de viŭ, fără multă judecată. Azĭ? Eştĭ închis, judecat cu aniĭ, ucis cu somaţiĭ, cu puştĭ fine cu repetiţiĭ, tunurĭ model, aruncat pe viaţă în ocna părăsită orĭ in cula intunecoasă [11]) şi lăsat să crăpĭ de foame [12]); iar în locul toporuluĭ calăuluĭ — avem ghilotina electrică! Dar tot aşa de expus eştĭ azĭ, ca şi în vremile de demult, les bons vieux temps, de nu ţi-aĭ capatat, în vreun fel oarecare, dreptul să trăeştĭ. Ce schimbare! Ce schimbare! O, Christ, la ce te-aĭ maĭ răstignit şi tu dar?!!

Va urma.

---

* In Anglia şi azĭ se maĭ bate în unele şcolĭ, pe băeţĭ în faţa fetelor şi viceversa. Dar la noĭ nu eraŭ până maĭ erĭ astfel de practice pedagogice?

11. Vezĭ Istoria (şi nenorocirile) marilor oamenĭ din difetele timpurĭ.

12. Ca în Rusia pe ceĭ închişĭ, saŭ prin înpedecarea ajutoarelor celor bìntuiţĭ de foamete orĭ bolĭ.

A. VOJEN

Timpul . . .

Cînd faptele în el coprinse,
Fac timpul scurt, orĭ lung să fie,
In anĭ să preţueştĭ vecia
Şi viaţa-n clipe-ĭ nebunie!

Exist-o lege căreĭ vremea,
I-se supune vrînd nevrînd:
Secundă dacă e pustie,
Eternă de-ncălzeşte-un gînd.

Bucuriĭ - Regrete.

Ades ne asupreşte gîndul
Fiorul uneĭ vagĭ dureri,
Şi ne-ntrebăm de unde vine . . .
— Is bucuriele de erĭ;

Căcĭ aprinzîndu-se în minte,
Regretul izvorît din ele,
Le vrem străine, depărtate . . .
Ceva din alte lumĭ — din stele.

Să izbutim a da uităreĭ
Icoana lor — acum durere —,
Zadarnic-o-ncercăm: regretul
Naşte uşor, dar cu greŭ piere! . . .

„Chaque vie, étant la somme des vies antécédentes, est la condition des vies futures“.

Gabr. L'Annunzio.

Nemurire.

Cum viaţa clipeĭ de acum,
E suma vieţilor apuse;
Viaţa clipeĭ viitoare,
E-nrîurireĭ eĭ supuse.

Ast-fel trecutul, viitorul,
Şi cu prezentul se unesc;
Căcĭ toate cîte-aŭ fost odată,
In tot ce e, ş-o fi, — trăesc.

Coprinsul larg al veşniciеĭ,
Şi rostul eĭ nepriceput,
Să-nchid în clipa ce-o să vie,
In cea de-acum, saŭ ce-a trecut.

O, cîţĭ n'ar vrea...

D.-asupra sălcieĭ ce plînge
Să-nalţă luna maĭ întreagă,
Pe cînd în asfinţit se stînge,
O rază ce-a rămas pribeagă...

O! cîţĭ n-ar vrea — cum în amurg
Adoarme cîntăreţu-n crîngurĭ —
Sub vraja clipelor ce curg,
Mînînd puzderia de gîndurĭ,

S-adoarm-aducerile-aminte
— Povestitorii de dureri —
Să calce toţi păşind-nainte,
Pe-un mort — iluzia de eri.

O rază ce-a remas pribeagă,
Pe cînd în asfinţit se stînge,
Să-nalţă luna mai întreagă
De-asupra sălciei ce plînge...

DRAGOMIR HURMUZESCU

Sfîrşitul Lumeĭ[1]

Doamnelor şi Domnilor!

Sunt sigur că cea ce v-a adus aci în număr aşa de mare, este maĭ mult dorinţa şi curiozitatea de a cunoaşte vre-o cîte-va rezultate ştiinţifice, de cît teama de prezicerea d-ruluĭ Falb.

Ce ne spune oare acest astronom? Că la 13 Noembrie stil noŭ pămîntul are să se ciocnească de o cometă care îĭ vine în cale; rezultatul aceşteĭ ciocnirĭ are să fie peirea pămîntuluĭ, prin distrugerea şi prin arderea luĭ.

Ce ne spun ceilalţĭ astronomĭ?

Că n-avem nimic de temut, căcĭ totul se va reduce poate la o ploaie de stele dinspre constelaţia *Leuluĭ*[2]) cum a fost încă în aceiaşĭ lună la 13—14 în aniĭ 1866, 1833 şi 1799.

Ca să putem vedea care ar fi maĭ probabil dintr-aceste rezultate, să-mĭ daţĭ voie să tratez înaintea D-voastră chestiunea sfîrşituluĭ lumeĭ în mod maĭ general.

---

1. Conferinţă ţinută la 31 Octombrie în Aula Universităţeĭ, pentru folosul şcoalelor romîne din Bucovina.

2. De unde dară numele de Leonide ce li se da. In Asia ele pot apărea în dreptul altor constelaţiunĭ şi pot purta un alt nume.

Maĭ întîiŭ va avea lumea sfîrşit vre-odată? Răspunsul este da, lumea se va isprăvi; căcĭ noĭ nu putem să ne închipuim ceva fără limite; de considerăm un început lumeĭ, de asemenea decurge un sfîrşit.

Acest moment poate să fie foarte depărtat şi timpul pînă atuncĭ poate să fie enorm de mare prin raport la viaţa fie-căruia dintre noĭ. Sfîrşitul acesta ar fi cel natural, adică cel ce se prevede de pe acum întru cît-va.

Se maĭ poate închipui un sfîrşit groaznic, printr-o catastrofă violentă? Vom cerceta ipotezele posibile în cele două cazurĭ.

Ca să putem consi.lera aceste ipoteze, trebue să ştim în mod somar ce este pămîntul?

Pămîntul este o planetă făcînd parte din sistemul solar' Impreună cu celelalte planete se învîrteşte imprejurul soareluĭ într-un plan puţin diferit de planul ecuatorial al soareluĭ. Toate planetele se învîrtesc în acelaşĭ sens, în curbe închise în formă de elipse puţin excentrice.

Cînd şi cum s-a produs pămîntul?

După teoria luĭ Laplace, el ar fi format ca şi celelalte planete din nebulositatea care înconjura soarele ca o atmosferă, saŭ cum avem astăzĭ inelul imprejurul planeteĭ Saturn.

Prin radiaţiune, această nebuloasă s-a răcit; iuţelele de revoluţiune s-aŭ diferenţiat, materia s-a condensat şi ast-feliŭ s-a format şi pămîntul. Tot sistemul solar şi pămîntul răcindu-se, viaţa a putut lua naştere.

De cînd a apărut viaţa pe pămînt.

Despre epoca cînd a luat naştere viaţa pe pămînt nu se pot face de cît conjecturĭ.

Studiul geologieĭ şi al paleontologieĭ ne arată cît sunt de copilăreştĭ basmele vechiuluĭ testament. Din restnrile găsite în scoarţa pămîntuluĭ, se vede că temperatura pe pămînt a fost mult maĭ caldă altă dată. Rămăşiţele fosile ale plantelor tropicale, care vegetaŭ în părţile polare, ne arată aceasta.

Mult timp cărţile de geologie nicĭ nu puneaŭ chestiunea apariţiuneĭ vieţeĭ pe pămînt, parte din cauza credinţelor religioase, parte din autorĭ speriaţĭ de numărul infinit de secolĭ trecut de atuncĭ.

Darvin consideră că aŭ trecut maĭ mult de 300,000,000 de anĭ de la ultimă perioadă a terenuluĭ secundar.

După *Thomson* timpul de cînd arde soarele, trebue să fie coprins între 100 şi 500 de milioane de anĭ.

Lord Kelvin crede că de cînd soarele a permis viaţa, ar fi între 30—60 milioane de anĭ.

Clarence King şi *Barus*, bazîndu-se pe nişte experienţĭ de fizică asupra topireĭ unor roce, aŭ conchis cam la 24 milioane de anĭ de la începutul vieţeĭ pe pămînt.

Lapparent apreciază viaţa pămîntuluĭ între 24 şi 100 de milioane de anĭ.

Lord Kelvin, încearcă să calculeze etatea vieţeĭ pe pămînt, prin calculul cantităţeĭ actuale de oxigen produse de o vegetaţiune asămănătoare cu cea de azĭ. Căcĭ planetele sub influenţa razelor solare descompun gazul CO^2, (gaz carbonic) luînd carbonul pentru nutriţiune şi lăsînd oxigenul. După socoteala asta, ar trebui 1000 de anĭ ca să se producă 1,5 tone de oxigen pe metru pătrat; ca să se ajungă la cantitatea actualmente aflătoare de 2,3 tone pe metru patrat, ar fi trebuit 1550. Insă a trecut maĭ mult de atît de la formaţiunea pămîntuluĭ pînă la apariţiunea vieţeĭ. Era dar oxigen în atmosfera primitivă a pămîntuluĭ; dar soarele nu era destul de rece ca să permită viaţa.

Cît timp va fi posibilă viaţa pe pămînt?

Răcirea soareluĭ

Prin răcirea soareluĭ din ce în ce maĭ mult, viaţa va fi imposibilă peste vre-o cîte-va sute de milioane de anĭ.

Principiul conservaţiuneĭ energieĭ ne arată că prin perderea căldureĭ solare, cînd schimbul de temperatură va dispărea, sistemul solar va fi în echilibru, decĭ moartea eternă.

Va veni un timp cînd soarele nu va maĭ străluci, masa lu se contractează din ce în ce pînă ce va ajunge ca pămîntul, adică o stea stînsă.

Inmulţirea omenireĭ

Inmulţirea populaţiuneĭ de pe pămînt poate oare să ajungă a perderea vieţeĭ omeneştĭ, prin lipsa de nutriment? Puţin pro

babil—vor pieri ființĭ; dar toate nu este de crezut. Vor pieri ceĭ slabĭ, ceĭ puțin adaptațĭ, cum pier astăzĭ Indienĭ din America și Negriĭ prin Coloniĭ, unde o administrație părintească le curmă grijele acestor lumĭ.

Lipsa de oxigen

Un aliment foarte important care poate pieri. Să ne folosim de ipotezele luĭ Lord Kelvin — și să facem puțin socoteala.

Să punem cantitatea de combustibil 500 milioane de tone pe an cărbunĭ de pămînt. Considerînd arderea celorlalte combustibile: lemne, etc. încă de două orĭ pe atît. Emanațiuncle de CO^2 din pămînt și respirațiunea produce altă cantitate de CO^2. Fiecare om produce prin faptul respirațiuneĭ 1 kg. de CO^2 pe zi, cea ce ar face pe an 360 kg. Iar toțĭ oameniĭ ar produce:

$$360 \times 1{,}500{,}000{,}000.$$

După calculele luĭ Kook se produce 60 milioane tone pe zi de CO^2.

Plantele iaŭ pentru nutrițiunea la 90 milioane.

Dacă industria desvoltîndu-se din ce în ce maĭ mult, ar ajunge la o producțiune maĭ mare de CO^2; dacă de altă parte plantele s-ar împuțina pe pămînt prin mâna omuluĭ, ast-feliŭ că tot CO^2 n-ar fi descompus și ar rămîne un rest de 10 milioane tone pe zi, într-un an ar fi 3650—peste o sută de anĭ ar fi 365,000 milioane de tone.

Știm că aerul care conține $\frac{1}{1000}$ de CO^2 dă amețelĭ și leșinurĭ iar $\frac{3}{1000}$ este asfixietor; fiind dat calculul de maĭ sus, după 3000 de anĭ pămîntul n-ar maĭ permite viața animalelor. Maĭ sunt și alte multe suposițiunĭ de făcut despre o depărtată distrugere a viețeĭ de pe pămînt. După ce am arătat pe cele expuse, nu ca maĭ probabile, dar ca cele ce nu sunt imposibile, vom maĭ cita ipoteza disparițiuneĭ apeĭ saŭ ascunderea eĭ în fundul pămîntuluĭ. In acest caz n-ar maĭ fi vaporĭ de apă nicĭ ploĭ, nicĭ vegetațiune și orĭ ce viață ar fi ast-feliŭ stînsă, temperatura fiind foarte rece pe pămînt saŭ prea caldă, vaporiĭ de apă ne maĭ fiind ca să tempereze temperaturile extreme.

Să vedem acum care ar fi cauzele *violente* de distrucţiune a vieţeĭ pămîntuluĭ.

De sigur că acestea s-ar putea şi maĭ puţin prevedea de cît celelalte. S-ar putea presupune că un noŭ corp ceresc ar întîlni sistemul nostru solar, care după cum ştim se deplasează cătră constelaţiunea luĭ Hercule.

Intervenirea unuĭ acest noŭ soare poate da naştere la fenomene de magnetism saŭ electricitate. Curenţĭ marĭ ar lua naştere, oprind pămîntul pe loc saŭ îndepărtîndu-l din orbita luĭ; s-ar produce printr-această oprire instantanee o încălzire care ar putea să arză pămîntul. Saŭ s-ar produce inducţiune asupra maseĭ conductrice a pămîntuluĭ. Acest lucru s-ar întîmpla, dacă în spaţiul interplanetar ar lua naştere de-odată o mare forţă magnetică ca în experienţa luĭ Foucault. Maĭ putem să ne temem de asemenea de o exploziune produsă în sînul pămîntuluĭ. In sînul pămîntuluĭ ar fi substanţe explozibile ce s-ar aprinde prin undele electrice. Dar toate aceste catastrofe sunt chiar în ipoteză destul de depărtate, încît nu cred să fi împedecat vre-odată somnul cuiva, nicĭ chiar omuluĭ de ştiinţe care se ocupă de ele pentru că, afară de spaima ce ar putea să ne dea celor lesne crezătorĭ, nu prezintă interesul palpitant al uneĭ probleme actuale, ale căreĭ consecinţe şi deducţiunĭ s-ar putea lesne verifica. Să le lăsăm dar de o parte şi să revenim cu maĭ puţină temere cătră cometa amenințătoare.

Catastrofa de care s-a temut atît de mult Dr. Falb, este întîlnirea ce o vom face mîne cu o cometă. Adică, cometa trecînd la perihelia, va fi în acelaşĭ punt ca şi pămîntul.

Intîlnirea aceasta va fi aşa de nenorocită pentru pămînt! Mosafirul[3]) acesta, cu toate că vine nepoftit, dar are oare-care drepturĭ, căcĭ pentru a patra oară vizitează pămîntul de cînd se ştie; probabil că el venea şi înainte, dar astronomiĭ şi lumea eraŭ maĭ discreţĭ de cît acuma. In dăţile celelalte nu s-a întîmplat nimic; de ce dar va fi maĭ răŭ rîndul acesta?

Pe cît se poate urca în antichitate, se ştie că cometele aŭ

---

3. O asemenea cometă a fost descoperită de Tempel la 19 Decembre 1865 la Marsilia. Ea a produs ploaie de stele din 13—14 Noembre.

Peridiocitatea eĭ este de 33 anĭ.

fost considerate ca niște semne, ca niște prevestirĭ de catastrofe ca niște indiciĭ de mânia Zeilor.

Homer numește o cometă: o stea pe care Jupiter profund gînditor trimete ca semn expedițiunelor maritime și armatelor în războiŭ.

Babinet dit: Depuis l'antiquité la plus reculeé jusqu'aux truvaux de Newton en 1680, les cométes ont été considérées comme des présages de malheur.

Seneca se pare a fi considerat cometele ca corpurĭ naturale. Maĭ tîrziu cristianismul reluâ, în privința cometelor, legendele copilăreștĭ ale superstițiunilor vechĭ.

In 840 Louis le Débonnaire posti cu toată curtea, pe timpul aparițiuneĭ cometeĭ Haley.

Aceiașĭ cometă apăru în 1066 cînd Guillaume Normandul cucerește Anglia.

Cînd la 1456 Turciĭ se băteaŭ cu armatele creștine la Belgrad, apare din noŭ cometa Haley. Papa Calixt al III-lea, spăriet, ordoană rugăciunĭ publice, lansează o anatemă contra cometeĭ și în contra vrășmașilor creștinătățeĭ.

Pînă la Kepler se credeaŭ că cometele n-aŭ o trajectorie determinată. Kepler a calculat că această linie este dreaptă, iar Newton a considerat-o ca elipsă sau chiar parabolă.

Ce se știe astăzĭ despre aceste astre?

Orbita.

Cometele au o iuțeală de la 3-500 km. pe secundă.

Nu se maĭ consideră ca niște fenomene neregulate și vagabonde. Orbitele lor sunt niște elipse foarte excentrice. S-a studiat și determinat până acum 17 comete, a căror timp de revoluțiune este calculat și verificat.

Orbita lor la perihelie este maĭ apropiată decît pămîntul, iar la aphelie este maĭ departe decît Neptun.

Forma.

Se presinte sub forma uneĭ părțĭ maĭ mult sau maĭ puțin luminoasă, înconjurată de un fel de lumină mult maĭ slabă ca

un fel de abureală, care ia forma uneĭ coade, de unde şi numele *cometeĭ* [4]).

Abureala aceasta prezintă diferite aspecturĭ, cum se vede pe figura alăturată a cometeĭ Pons-Brook 1843.

Cu cît cometa se apropie maĭ mult de soare, cu atîta coada devine maĭ mare. Această coadă poate la uuele comete să aibă o lungime foarte mare; aşa cometa de la 1843 avea o coadă a căreĭ lungime era de două orĭ distanţa de la pămînt la soare sau 2×14,849,188,000 km.

S-a observat de asemenea că această coadă păstrează o poziţiune opusă soareluĭ.

Masa.

Masa cometelor este foarte slabă. Laplace a calculat că pentru cometa Lexell (1770) a căruĭ cap a trecut foarte aproape de pămînt 4×600000 km., întîrziarea exercitată de ea asupra mişcăreĭ pămîntuluĭ a fost inapreciabilă, iar timpul eĭ de revoluţiune s-a mărit cu două zile. Deci masa acesteĭ comete trebue să fi fost maĭ mică de $\frac{1}{5000}$ din masa pămîntuluĭ.

Sfărămarea cometeĭ.

S-a observat că înfăţişarea uneĭ comete este foarte variabilă şi chiar se rupe cum s-a observat la multe comete, in particular cometa Biela care s-a despărţit în două şi nu s-a maĭ văzut de la 1852.

Nebulositatea cometelor se află într-o astfel de stare de fluditate, după cum spune Newton, încît întreaga coadă a unuĭ astfel de astru s-ar cuprinde într-un degetar dacă ar fi condensată la acelaşĭ grad ca atmosfera noastră.

Herschell zice că întreaga coadă a uneĭ comete n-ar cîntări decît cîte va grame [5]).

Se pare că aceste nebulosităţĭ n-ar fi decît nişte aburĭ foarte

---

4) Numaĭ a zecea parte din comete se vede cu ochiĭ liberĭ; cele-l-alte cu telescopul.

5. Capul cometeĭ este de o condensare maĭ mare; dar nu opacă, căcĭ se văd prin masa eĭ stelele de primele mărimĭ.

puţin denşĭ, maĭ puţin denşĭ decît restul de gaze ce remine în tuburile luĭ Crookes, după ce s'a făcut vidul absolut. Această rarefacţiune ar permite explicarea iluminăreĭ acestor aburĭ sub influenţa descărcărilor electrice. Vom vedea această explicaţiune maĭ departe.

Natura.

Examenul spectroscopic ne arată pentru comete prezenţa caracteristică a treĭ bande luminóse: galbăn, verde şi albastru pe un fond puţin luminat, mărginit cîtră roşŭ, prin o bandă neta şi estompîndu-se către violet.

Către această parte apar dungile caracteristice hidrocarburilor.

Cînd cometele sunt aproape de soare, spectul lor este foarte intens. Se observă dungile luĭ Frauenhofer, decĭ o parte de lumină e reflectată de la soare.

La unele comete, în trecerea lor foarte aproape de soare, s-aŭ observat unele dungĭ ale metalelor sodium, fier, magnesium.

Iată toate proprietăţile cometelor, date de calcul şi observaţie; remîne acum să aplicăm toate aceste aceste fapte coordonîndu-le între ele.

Teoria.

Wolf, bazîndu-se pe faptul că meteoritele căzînd în atmosfera noastră, se aprind din cauza frecăreĭ cu atmosfera, de asemenea cometele întîlnind asteroizĭ în drum, şi decĭ se izbesc şi luminează.

Tot din aceste izbirĭ succesive ar rezulta diferitele înfăţişărĭ ale cometeĭ.

Explicaţia electrică.

O altă teorie maĭ atragătoare şi poate maĭ completă este cea susţinută deja de Bessel, cu oare care modificaţiunĭ, bazată pe fenomenele electrice.

S'ar putea explica astfel repulziunea soareluĭ pentru coada cometeĭ.

Se ştie că, prin condensare, un corp se electrizează positiv, iar prin dilatare, negativ.

Soarele fiind în stare de condensaţiune este electrizat pozitiv. Cînd cometa, în mersul eĭ, se apropie de soare sub influenţă căldureĭ enorme a acestuĭ astru, masa eĭ se dilatează, deci se încarcă cu electricitate negativă care este atrasă de cea positivă a soareluĭ; de unde dară coama cometeĭ cître soare.

In acelaşĭ timp această masă a cometeĭ radiază în spaţiu, se răceşte şi se condensează, de unde electrizare positivă şi de unde repulziune; cea ce ar explica coada cometeĭ în sens contrar soareluĭ.

Dacă se admite această teorie, se poate explica maĭ departe luminiscenţa palidă a cometelor, că provenind din descărcările electrice în această abureală puţin densă a coadeĭ şi coameĭ cometeĭ; după cum vedem în experienţele de fizică cu tuburile Crookes şi cu razele X.

De sigur că de avem fenomene de acelaşĭ gen cu cele obţinute în experienţele noastre de laborator, asemănarea nu este decît foarte relativă, din cauza energieĭ pusă în joc de natură.

Se poate întîmpla să fie alte fenomene cu totul încă necunoscute nouă.

Natura ne ascunde încă multe secrete, şi cu toate miraculoasele descoperirĭ: razele X, telegraful fără sîrmă, maĭ rămîn încă multe de ştiut, ca să putem ajunge la înţelegerea complectă a sistemuluĭ lumeĭ.

Fie-care descoperire nouă măreşte cu o treaptă scara cunoştinţelor omeneştĭ şi ne apropie maĭ mult de o explicaţiune mecanică a lumeĭ.

Sunt departe timpurile cînd apariţiunea uneĭ comete proproducea spaima generală: Regiĭ renunţaŭ la coroana lor şi se ducea la mănăstirĭ ca Carol V, Papiĭ ordonaŭ rugăciunĭ şi post, iar popoarele st îngrozeaŭ în aşteptarea uneĭ nenorocirĭ pe care n-o puteaŭ nicĭ prevede, nicĭ înlătura, nicĭ chiar discuta.

Cunoştinţele ştiinţifice de astăzĭ ne pun la dispoziţiĭ mijloacele de prevedere şi de discuţie; numaĭ nu şi cele de a preveni răul.

Satisfacţia ar fi numaĭ să se ştie de ce va muri pămîntul; după cum doctoriĭ adunaţĭ la patul unuĭ bolnav ar diagnostica felul şi cauza boaleĭ.

Ce ne spun doctoriĭ de casă aĭ pămîntuluĭ despre apropiată trecere a cometeĭ.

Această cometă va trece aproape de pămînt; va cauza vre-o preturbare saŭ va ciocni pămîntul?

Fiind dat imensitatca spațiuluĭ ceresc numărul și dimensiunea astrelor, probabilitatea de întîlnire este de $\frac{1}{281,000,000}$.

Dar dacă s-ar întîmpla această întîlnire între pămînt și cometă, am avea două cazurĭ de cercetat.

Intăiŭ întîlnirea pămîntuluĭ cu coada cometeĭ și, al doilea, cu capul cometeĭ.

Mai nainte de a întra în desvoltarea fie-căreĭ din accste ipoteze, apropierea prea mare a cometeĭ de pămînt, ar încilzi pămîntul pentru ca temperatnra să distrugă poate viața de pe el.

Să luăm acum prima ipoteză. Pămîntul trecînd prin coada cometeĭ, ar putea să aprindă atmosfera pămîntuluĭ, dacă coada cometeĭ ar fi incandescentă, saŭ s-o facă irespirabilă dacă ar conține gazurĭ hidrocarbonice.

Dar, cum am văzut după toate cele știute, că coada cometeĭ este tot așa de puțin densă ca și restul de gazurĭ din tuburile Crookes, o să fie numaĭ o ploie de stele provenind din trecerea acestor meteorite in atmosfera pămîntească.

Acest splendid foc de artificiĭ ni l-a maĭ făcut încă aceiașĭ cometă `în noaptea de 13—14 Noembrie 1886 la 1833 și la 1799.

Căldura n-a fost de loc simțită pe pămînt la acea epocă, iar preturbațiunea eĭ asupra pămîntuluĭ a fost neapreciabilă.

Ne rămîne a doua ipoteză de considerat.

Ce s-ar întîmpla oare dacă pămîntul ar întîlni capul cometeĭ?

In casul acesta, lucrul se poate complica într-un mod groaznic. In întîlnirea pămîntuluĭ cu masa această de foc, el poate să fie cu desevîrșire pârlit și topit O mare de flacărĭ ar înconjura pămîntul, sau contact partea de cel puțin.

Toată apa, prin ridicarea enormă a temperatureĭ ar clocoti, iar aburiĭ aceștia, la peste 100°, ar omori prin fierbere toată viața de pe pămînt; iar pămîntul cu suprafața luĭ topită ar fi scos din orbita luĭ de ciocnirea cometeĭ.

Ciocnirea mecanică ar da atîta căldură încît o mare parte a materiĭ s-ar preface în vaporĭ, dacă capul cometeĭ ar fi de o

consistenţă egală cu a pămîntuluĭ. Dar, după câte ştim asupra cometelor, capul lor este foarte puţin condensat; căcĭ se pot vedea stele printr-însul fără refracţiunĭ.

Decĭ condensaţiunea această trebue să fie cu mult maĭ mică decît atmosfereĭ pămîntuluĭ.

Apoĭ dacă este astfel, astronomiĭ ne spun că n-am avea alt-ceva de temut decît o frumoasă ploae de stele.

Astronomĭ de mare valoare, cum este Viliam Foerster, profesor şi director al Observatoruluĭ din Berlin, ne spune că publicul a fost indus în eroare prin interpretaţia greşită a unor făpte care s-aŭ maĭ întîmplat încă şi în alte dăţĭ.

S-a prezis de către proorocĭ sensaţionalĭ sfîrşitul lumeĭ pe ziua de 13 Noembrie 1899, pentru că pămîntul are să străbată un soiu de asteroizĭ la acea epocă şi va da o ploie de stele cum s-a întîmplat deja în 1866. 1833 şi 1799.

Decĭ dacă timpul va fi propice, veţĭ vedea pe bolta cerească un măreţ şi frumos foc de artificiu în onoarea celor care nu s-aŭ temut să vie la o astfel de tristă conferinţă şi carĭ ş-au adus obolul lor pentru întreţinerea şi propăşirea românismuluĭ în Bucovina.

GIORDANO

Anacreontice

Treĭ lucrurĭ

— Parc'aĭ fost pe ceea lume,
Erĭ la crîşma din vîlcea!
— Ştiu . . . Treĭ lucrurĭ m'aŭ dat gata:
Vinul, scrînciobul şi ea . . .

***

Vin şi lacrimĭ

Dă-mĭ un vin curat să beŭ,
Lasă că-l amestec eŭ;
Aĭ văzut tu singur chiar,
Cum vărs lacrimĭ în pahar . . .

***

Furăturĭ

Iar îmĭ daĭ cu lipsă, bade,
Doar plătesc eŭ cum se cade;
Tu mă furĭ de la măsură,
Vinul minţile îmĭ fură . . .

***

Cinste

Pîn-acum plătesc treĭ chile,
Şi tu ioc . . . te facĭ uitit,
Ştiĭ tu vorba mea, Vasile:
La cinstit să fiĭ cinstit.

DARI DE SAMĂ

„Şcoala Italiană“ şi Antropologia criminală [1])

Răspuns criticelor D-lor I. Tanoviceanu şi M. Suţu [2])

D-luĭ I. Tanoviceanu:
De omni re scibili ..et quibusdam aliis.

In No. 7—8 al revisteĭ *Arhiva,* sub titlul „Psihiatrie şi Antropologia criminală“, cunoscutul adept a d-luĭ Lombroso d-nul Profesor universitar I. Tanoviceanu, îmĭ dă un răspuns mie personal cu privire la un studiŭ critic ce am publicat în numărul de Martie - Aprilie al aceleaşĭ reviste, şi întitulat *Antropologia criminală şi magistratura.* Iar acum în urmă a apărut, tot în „Arhiva“, şi critica d-luĭ M. Suţu, — critică ce nefiind de cît o apărare a d-luĭ Tanoviceanu, mă scuteşte de un răspuns aparte.

1. Intrebuinţez terminul, *în deobşte cunoscut de toţĭ de şcoala italiană,* spre a distinge şcoala d-luĭ Lombroso şi a celorlalţĭ juriştĭ şi medicĭ italienĭ de adevărata „şcoală de antropologie criminală“ (a neo-antropologiştilor), saŭ de şcoală franceză, după cum ĭĭ place a spune d-luĭ Tanoviceanu.

2. In „Revue internationale de sociologie din Paris“ (No. 4, Aprilie 1899), d-nu Raoul de la Grasserie consacrînd o pagină lucrăriĭ mele „Antropologia criminală şi magistratura“, am crezut nimerit a reproduce recenziunea eruditului colaborator al acesteĭ reviste, ca fiind pentru d-niĭ Tanoviceanu şi Suţu cel maĭ eloquent răspuns.

Iată textual cum se exprimă d. Raoul de la Grasserie:

„Cette brochure très courte a le mérite de mettre bien en relief la distinction des écoles contemporaines d'anthropologie criminelle souvent confondues. C'est précisément cette confusion qui

Fără îndoială, d-nul I. Tanoviceanu în calitatea sa de profesor de drept penal la Universitatea din Iașĭ, era maĭ mult de cît orĭ-care altul, îndrituit să-mĭ dea *ex-professo* povețe și lecțiĭ, de pildă: că nu e bine să studiez și maĭ ales să discut o chestiune atuncĭ cînd nu cunosc bine ce discut, saŭ cînd nu cunosc tot ceea-ce s-a scris cu privire la acea chestiune; cu alte cuvinte să ascult ceea-ce a zis și celalalt *audi alteram partem,* saŭ „qui n'entend q'une cloche n'entend qu'un son". De la d-sa, care e un prozelit luminat și cult al *școaleĭ italiane,* așteptam firește să învăț ceva, să mă luminez asupra chestiunilor de antropologie criminală rîdicate în studiul meŭ. De la d-sa decĭ eram doritor să aud ceva bun și instruc-

---

aurait été commise récément dans un discours de rentrée par un membre de la Cour d'appel d'Iassy. Malheureusement le mémoire est écrit en roumain, langue peu connue du grand public et des savants.

On a déjà compris que le discours du magistrat dont il s'agit avait pour objectif de combattre, au nom de la science pénale classique, toutes les doctrines modernes. On est plus étonné d'apprendre qu'il ait réuni, confondu et combattu par les mêmes arguments, les rejetant en bloc, tous les systèmes contemporains, comme s'ils ne formaient qu'une seule et même théorie. Une telle confusion serait une preuve d'ignorance. L'auteur s'attache à le faire ressortir.

Du reste, cette ignorance est assez répandue. Que de gens confondent chez nous le socialisme et l'anarchisme, quoique ces deux théories se trouvent aux antipodes. Le magistrat d'Iassy, au dire de l'auteur du mémoire, aurait pris aussi le Pirée pour un homme. Tel est le point de départ, pour définir les deux écoles modernes, adversaires de la théorie classique, mais dissidentes entre elles: l'école de criminologie anthropologique et celle de criminologie sociologique, la première fondée par Lombroso, la seconde par Enrico Ferri; elles ont ceci de commun qu'elles sont basées sur le déterminisme; mais tandis que la première puise ce déterminisme dans la nature de l'homme, son état morbide et son hérédité, la seconde l'appuie sur le milieu ambiant, surtout le milieu social, répétant après Quetelet, que si le criminel a exécuté le crime, c'est la société qui l'a préparé. L'auteur accorde d'ailleurs ses préférences au second groupe, sans cependant répudier le premier; il cite la classification interne de l'anthropologie par Manouvrier et en reproduit le tableau pour indiquer la place exacte de la criminologie. Quant à l'école classique, il s'efforce d'en démontrer l'insuffisance et le caractère antiscientifique. Cette petite monographie n'est pas sans intérêt".

tiv; dar nu să-mĭ spue, de exemplu, ce părere avea ilustrul de la Palisse în privința discuțiuneĭ problemelor științifice și a criticelor serioaze, care cerea ca cel ce le discută să cunoască bibliografia și cataloagele chestiunilor ce trata, saŭ să nu citeze pe Sfîntul Toma d'Aquin care avea credința că e destul să cunoștĭ o singură carte, însă s-o cunoștĭ bine.

Apoĭ nu mă așteptăm de la D. I. Tanoviceanu, și în treacăt fie zis nicĭ nu înțeleg cam ce legătură logică saŭ ce raport poate fi cu antropologia criminală, atuncĭ cînd, în introducțiunea criticeĭ ce o face citatuluĭ meŭ studiŭ, îmĭ spune că Francejiĭ sunt șoviniștĭ și nedeșteptațĭ, căcĭ nu vor să cunoască ceea ce se produce în alte țărĭ, „despreţuind toate popoarele, necrezînd că din Nazaret poate să iasă ceva bun: și prin Nazaret eĭ înțeleg tot globul afară de Franța", saŭ cînd îmĭ spune că Niebuhr și Mommsen pe terenul istoric, Savigny pe cel juridic nu i-aŭ putut lumina pe Francezĭ, trebuind să vie Moltke și Sedanul spre a-ĭ deștepta.

Trebue să o mărturisesc sincer, că am rămas cam surprins, văzînd că din partea unuĭ profesor de drept penal și încă din partea unuĭ profesor universitar erudit, vine o așa critică, fie-mĭ permis să zic prea personală și prea puțin serioază. Căcĭ, după ce D. Tanoviceanu de la început pînă la sfîrșitul studiuluĭ săŭ, e subiectiv și personal, în loc să fie obiectiv și imparțial și în loc să se ție la înălțimea criticeĭ ce comportă o asemenea chestiune; după ce chiar de la început îmĭ dă a înțelege și o declară cu multă convicțiune, că pentru a studia sau discuta o chestiune științifică oarecare, spre a face critică uneĭ științe, trebue să cunoștĭ toată bibliografia referitoare la această știință, să daĭ prin urmare maĭ multă atențiune titlurilor, etichetelor, să nu ignorezĭ cataloagele, să fiĭ într-un cuvînt un magazin juridic saŭ științific, un fel de *doctus cum libro*; după ce de sus pînă jos, în toate paginele în carĭ voește să-mĭ dovedească, că numaĭ D-sa e jurist și că eu n-așĭ înțelege Dreptul Penal, Antropologia criminală ș. a., D. Tanoviceanu nu vine decît cu spirit și cu malițiĭ, cu aforisme și diferite sofisticărĭ, citîndu-ne cînd pe de la Palisse, cînd pe Jourdain a luĭ Molière, oare însamnă

că D-sa face critică științifică serioază? oare însamnă aceasta, că D-sa e la înălțimea obiectivității științiĭ?

Ce fel, atuncĭ cînd D. Tanoviceanu, — după ce pe nedrept îmĭ pune în spinare faptul că aș fi „o eminentă și adevărată producțiune a școaleĭ franceze" saŭ că scriŭ în Romînia, fără să cunosc ce a produs școala italiană *și nicĭ chiar ce s'a scris în țara noastră asupra acesteĭ chestiunĭ* [3]) — îmĭ spune, pe un ton dogmatic și sentențios, că nu trebue să mă amestec într-o chestiune ce nu-ĭ aparține decît D-sale, va să zică aceasta a face operă științifică de profesor universitar? Sunt oare aceste obiecțiunĭ serioaze? Apoĭ D-sa îmĭ zice că sunt elevul școaleĭ de antropologie din Paris, însă absolut fără nicĭ o notă personală, saŭ și, dacă a-șĭ avea vre-una, ar fi aceea că prea sunt îndrăsneț și mă expun prea mult, cînd calific aspru părerile ce le combat, oare atuncĭ D. Tanoviceanu are dreptul să se erijeze în critic științific desăvîrșit și infailibil?

Eŭ, însă, pentru motivele ce se vor vedea, cred că nu, și cu toată modestia mea am curagiul a sta puțin de vorbă cu D. Tanoviceanu și a discuta în știință și încă în știință exactă.

Aceasta find, în liniamente generale, tema pe care D. Tanoviceanu a așezat critica D-sale, ar fi urmat de la sine că a-șĭ avea puține de răspuns la obiecțiunile aduse; ar fi fost decĭ firesc ca, la o critică așa zicînd aprioristică ca aceasta, să nu fac multă risipă de cerneală și să nu mă întind in desvoltări. Eŭ, totușĭ, voĭ căuta, bine înțeles pe cît spațiul revisteĭ îmĭ va permite, să discut punct cu punct și să răspund tuturor criticelor ce a adus D-sa sus citatuluĭ meu articol.

---

3. Nu pot trece cu vederea faptul că în maĭ toate paginele din critica ce-mĭ consacră D. Tavoviceanu, nu se vede decît repetîndu-se: „că nu țin nicĭ o seamă de aceea ce s-a scris în țara noastră asupra noueĭ școlĭ penale"; că n'am căutat „să mă pun în curent cu bibliografia romînească a chestiuneĭ ce discut" ș. a.

Explicațiunea însă a acestor dese repetirĭ, e în aceea că D. Tanoviceanu prea vrea să-șĭ facă reclamă; căcĭ prea mă trimete mereŭ la studiul bibliografice ce a publicat D-sa în „Arhiva" sub titlul „Școala pozitivistă penală".

Inainte însă de a trece maĭ departe, cred că e necesar să relevez măcar în treacăt un fapt din care toțĭ cetitoriĭ vor vedea, că critica D-luĭ I. Tanoviceanu nu a pornit decît dintr un sentiment de supărare, saŭ maĭ bine zis, din cauză că s-a găsit atins în susceptibilitatea D-sale de profesor, de critic. Şi anume, din pricină că, de ce tocmaĭ eŭ m'am găsit a arăta, în incercarea mea asupra antropologieĭ criminale, acea eroare piramidală comisă de D. Suțu care confunda (și confundă și astăzĭ) ideile noueĭ școale de antropologie criminală cu cele ale școaleĭ italiane, și cum de am trecut peste D-sa care, ca singur și infailibil critic, a putut releva acea eroare? Dar iată chiar propriile cuvinte de la începutul studiluĭ D-sale; ele sunt atît de elocvente, încît cred că nu maĭ e nevoe de nicĭ un comentariu:

„Să nu se creadă că voim să apărăm pe D. Suțu; D-sa nu are trebuință de apărarea noastră, și pe lîngă aceasta ideile noastre penale diferă cu desăvîrșire; de aceea noĭ l-am criticat în 1895.

Insă tocmaĭ fiind-că am criticat acel discurs, cînd vine Dl. Cic. Protopopescu și relevă o eroare piramidală neobservată de *noĭ*, prin aceasta dovedește că criticul s-a facut culpabil de aceiașĭ eroare.

Ne declarăm dar alăturĭ de Dl. Suțu în privința eroriĭ foarte marĭ, putem zice chiar piramidale, și ne vom permite să discutăm de cele penale cu savantul adept al școaleĭ de antropologie criminală".

Să trec dar acum la obiectul saŭ la fondul acestuĭ articol, și să discut de cele penale, cum ar zice Dl. Tanoviceanu, luînd cea d-intîiŭ flagrantă contradicție ce a găsit D-sa că am comis-o în răspunsul ce am dat D-luĭ Suțu. Și iată cum se exprimă onor. profesor de la Universitatea din Iașĭ:

„Maĭ întăiŭ vom releva o contradicție.

Dl. Protopopescu califică de puțin întemeiate expresiunile de școală italiană, noua școală pozitivă, și citează pe Dl. Manouvrier care spune că: școala italiană nu este și nu poate fi, decît o școală pozitivă și științifică în opozițiune cu școala metafizică (clasică), și că școala pozitivă penală nu poate fi nicĭ franceză, nicĭ italiană, nicĭ engleză. Și totușĭ după ce Dl. Proto-

popescu respinge această nomenclatură la sfîrșitul pag. 220, nu mai departe decît pe pagina următoare dînsul ne spune: „Dar o devadă mai mult de deosebirea ce există între *școala italiană* și noua școală de antropologie criminală etc. etc.

Din două una: saŭ eștĭ de ideia D-luĭ Manouvrier și atuncĭ conformează-te eĭ, sau dacă eștĭ de o altă idee, nu o maĭ propovedui altora. Acela care impută altora erorĭ piramidale, trebue să evite contradicțiile flagrante".

Auzițĭ, contradicție! Care și anume? Aceea că citînd, pe de o parte, pur și simplu părerea savantuluĭ antropologist Manouvrier care spune că expresiunile *noua școală pozitivă*, *școala italiană* nu pot fi întemeiate, de oare-ce nu există decît o școală pozitivă științifică în opoziție cu școala metafizică (clasică) totușĭ, pe de altă parte, în pagina următoare chiar, n'am ținut seamă de această nomenclatură și am continuat a întrebuința terminul de școală italiană? Dar presupunînd chiar că m-aș fi legat de opiniunea D-luĭ Manovrier, ar urma oare de aci că eŭ pot șterge de pe suprafața pămîntuluĭ o titulațiune saŭ un termen prin care toată lumea desemnă ideile îmbrățișate de Lombroso, saŭ pe ceĭ grupațĭ în jurul luĭ? Și la urma urmeĭ, cum eram să deosebesc și să fac să se distingă *noua și adevărata școală de antropolofie criminală* (a neo-antropologiștilor) *de școala D-luĭ Lombroso* și a celor l-alțĭ pozitiviștĭ din Italia, decît întrebuințînd firma saŭ termenul dat de toțĭ și în deobște cunoscut de *școala italiană*?

D. Tanoviceanu însă în loc să caute să-mĭ găsească ast-fel de închipuite contradicțiunĭ, trebuia dinpotrivă să convie cu mine că aceste expresiunĭ saŭ denominațiunĭ date de alțiĭ, nu de mine spre a desemna o teorie, o doctrină saŭ o școală precum: școala pozitivă penală italiană, doctrina italiană, școala italiană etc., nu pot fi întemeiate, necorespunzînd uneĭ concepțiunĭ științifice exacte și sănătoase. Prin urmare, D-sa trebuie ca și mine să protesteze contra atîtor titlurĭ și etichete, contra acestuĭ labirint de firme, prin carĭ s-a căutat să se denumească și să se desemneze teoriile D-lor Lombroso, Garafalo, Ferri ș. a., de exemplu: „noua școală", „noua școală anti-clasică", „noua școală pozitivistă penală",

„școala lombroziană“, „școala italiană“, „școala psiho-socio-antropologică“., „școala de sociologie criminală“, „școala de antropologie criminală italiană“, de psihiatrie criminală, de psihopatologie, de criminologie, etc. etc.

După ce savantul lombrozian de la Iașĭ crede că m-a putut prinde cu această primă contradicție, apoĭ trece la critica mea principală, găsindu-mĭ alte flagrante erorĭ și greșelĭ... Ast-feliŭ îmĭ spune că eŭ așĭ fi comis neertata greșală de a scrie că *Psihiatria* e o știință înființată de D-niĭ Lombroso, Garofalo și Ferry, saŭ că așĭ fi improvisat pe d-nu Garofalo „un biet jurist ca și noĭ“, nu numaĭ în psihiatrist, dar în creator și părinte al psihiatrieĭ, alăturĭ de sociologul Enrico Ferry. Imĭ maĭ zice pe urmă că așĭ fi ignorat și pus în dubiu nu numaĭ valoarea lucrărilor d-lor Garofalo, Ferry, Marro și cu deosebire a luĭ Lombroso (acest mare psihiatru al timpurilor noastre); ci chiar însășĭ titlurile operilor scrise de aceștia.

Dar cînd și unde am susținut ieŭ contrariul? Cînd am spus ieŭ, de pildă, că psihiatria a înființat-o d-niĭ Lombroso, Garofalo și Ferry, saŭ cînd am negat paternitatea psihiatrieĭ unuĭ Morel, Pinel și Esquirol? In ce pagină anume a văzut d-nul Tanoviceanu că eŭ am scris că antropologia criminală e producție franceză, iar psihiatria producție italiană? De asemenea, unde a citit d-nu Tanoviceanu că ieŭ așĭ fi consacrat pe Garofalo ca mare psihiatrist, saŭ în acelașĭ timp așĭ fi negat valoarea și însămnătatea ideilor și operilor d-lor Lombroso, Ferry și a celorlalțĭ pozitiviștĭ italienĭ?

Nicăerĭ, în încercarea mea critică asupra antropologieĭ criminale, nu va găsi d-nul Tanoviceanu vr-un cuvînt saŭ vr-o frază care să justifice incriminările de maĭ sus. Un singur lucru am căutat să stabilesc și să hotăresc eŭ, și anume acela că pe cînd Lombroso și adepțiĭ săĭ lucrează spre a pune fundamentul și spre reconstituirea, (dar nu s-o inventeze) uneĭ științĭ numită Psihiatria, întemeiată pe teoriile greșite și exagerate ale luĭ Lombroso, „ceilalțĭ cu Manouvrier, Lacassagne, Topinard, Brouardel, Moleschot, Maudsley ș. a. caută să consolideze singura și adevărata știință a criminaluluĭ, care e antropologia cri-

minală". Cu alte cuvinte că d-niĭ Lombroso, Garofalo, Marro, Colajanny, Ferry aplicînd ştiinţa crimeĭ şi a criminaluluĭ pe nişte teoriĭ eronate, preocupate fiind numaĭ de studiul deviaţiunilor anormale ale fiinţeĭ omeneştĭ care daŭ naştere la instincte şi tendinţĭ ce ajung la infracţiunĭ şi acte criminale, saŭ cînd asimilează printr-o analogie grosieră *orĭ-ce crimă boaleĭ*, atuncĭ eĭ fac psihiatrie criminală, saŭ psihopatologie, saŭ orĭ şi ce alt-ceva, dar nicĭ de cum antropologie criminală.

De asemenea, am maĭ constatat că numaĭ unuĭ Manouvier, Lacassagne, G. Tarde ş. a. se datoreşte temelia adevărată şi ştiinţifică a antropologieĭ criminale; căcĭ eĭ sunt aceia carĭ aŭ emancipat această ştiinţă de ideile saŭ teoriile nefundate şi obscure cu care d-niĭ Lombroso, Garofalo etc. voiaŭ să facă, din antropologia criminală, o branşă a antropologieĭ generale, branşă ce avea de scop studiul special al uneĭ rase, speciĭ saŭ varietăţĭ criminale din genul omenesc. Apoĭ tot acestor savanţĭ antropologiştĭ şi sociologĭ, am arătat că li se cuvine meritul de a fi dovedit că în societate „oameniĭ trăind în comunitate cu alţĭ oamenĭ şi fiind cu mintea întreagă, normalĭ şi cinstiţĭ, pot totuşĭ comite oare-care acte calificate de imorale saŭ criminale", însă aci nu poate fi, în senzul antropologic serios, nicĭ specie, nicĭ categorie saŭ varietate criminală distinctă de grupul omenesc.

Eŭ, întru cît priveşte invinuirea nedreaptă de a nu fi ştiut să preţuiesc însămnătatea ştiinţifică a d-lor Lombroso, Garofalo, Ferry etc., ignorînd pînă şi titlurile operilor scrise de aceştia, nu găsesc alt-ceva maĭ bun de făcut de cît de a întoarce d-luĭ Tanoviceanu pilda ce mi-a dat, spunîndu-ĭ şi eŭ la rîndul meŭ, că nu e bine să criticĭ un lucru cînd nu-l cunoştĭ saŭ cînd nu l-aĭ citit. Aşa dacă d-nul Tanoviceanu ar fi citit cu maĭ multă atenţiune răspunsul ce am dat d-luĭ Suţu, atuncĭ nu s-ar fi hasardat să spuie că tocmaĭ eŭ n-am priceput importanţa lucrărilor d-lor Lombroso, Ferry ş. a., eŭ care de la început pînă la sfîrşit recunosc şi proclam valoarea opereĭ saŭ curentuluĭ produs de eĭ; dar la pagina 215, n-am spus oare eŭ că graţie adepţilor şcoaleĭ italiene, dreptul penal a fost scos din noianul speculaţiunilor abstracte şi transcendentale în care se găsea, afirmînd prin aceasta raportul ce-l uneşte cu necesităţile exterioare?

Din cele ce preced reiesă, dar, în mod evident, că obiectul și miezul criticeĭ d-luĭ Tanoviceanu e în însășĭ chestiunea deosebireĭ dintre psihiatrie și antropologie criminală, — deosebire mare și marcată dealtmintrelea chiar de intitulările acestor științĭ, cu discipline și domeniĭ a-tît de distincte; și, *a fortiori*, în ce privește și diferența care este între „școala italiană“ (cu psihiatria eĭ, *cu așa zisa antropologia eĭ criminală*) și între „noua școală de antropologie criminală“ (școala franceză).

Acĭ se învîrtește toată chestiunea, și de aci pornește și eroarea d-luĭ Suțu, cînd confundă principiile școaleĭ italiene cu ale noueĭ școale de antropologie criminală, și neînțelegerea dintre subsemnatul și onor. profesor de la Iașĭ, Tanoviceanu, cît și învinuirile nedrepte ce mi le-a adus prin critica d-sale.

Prin urmare, asupra acesteĭ importante chestiunĭ, voiesc să atrag deosebita atențiune a cetitorilor; asupra acestuĭ punct decĭ vreaŭ să fac lumină, arătînd într-un mod preciz și clar, că ieŭ n-am confundat inconștient saŭ involuntar, după cum a dat a înțelege d-nul Tanoviceanu, „că diferența dintre școala penală italiană și d-niĭ Manouvrier, Lacassagne, Tarde etc., ar fi că adepțiĭ școaleĭ italiene se ocupă de psihiatrie, iar ceilalțĭ singurĭ fac antropologie criminală“. Ieŭ, din contra, am căutat, cu toată convicțiunea, să precizez, că d-niĭ Lombroso, Garofalo etc., atuncĭ cînd vor să facă din antropologia criminală o știință care are *a asimila crima boaleĭ,* saŭ o știință care ar avea de studiat *o rasă, specie saŭ varietate criminală* din genul uman, eĭ nu pot produce antropologie criminală exactă, ci psihiatrie criminală, psiho-patologie ș. a. Să mă explic:

Ast-feliŭ, cînd savantul profesor Cesar Lombroso, cît și ceĭ-lalțĭ adepțĭ aĭ școaleĭ lombroziane, se preocupă de criminal maĭ mult decît de crimă, individualizînd, prin aceasta problema crimeĭ și a criminaluluĭ, neîndoelnic e că aceasta nu înseamnă a face antropologie criminală; cînd Dl. Lombroso și ceĭ-lalțĭ medicĭ-alieniștĭ, psihiatri saŭ criminologĭ italienĭ, „studiind biologicește criminalul, cred totușĭ că găsesc, în oare-care particularitățĭ anatomice și fisiologice legate cu o întoarcere atavică a ten-

dinţelor ancestrale, *cauza crimeĭ*" [4]), atuncĭ eĭ produc psihiatrie, dar nu antropologie criminală. Tot ast-feliŭ, cînd autcrul opereĭ *l'Uomo deliquente* şi partizaniĭ şcoaleĭ italiene consideră criminaliĭ ca o varietate a specieĭ omeneştĭ şi insistă asupra genezeĭ atavice a crimeĭ şi asupra înfluenţeĭ degenerescenţeĭ (influenţă exagerată mult de altmintrelea), saŭ cînd deduc crima din o conescinţă directă a uneĭ stărĭ anormale patologice, atuncĭ hotărît şi incontestabil este, că eĭ nu fac antropologie criminală propriŭ zisă, ci psihiatrie criminală.

Căcĭ din două una: Orĭ antropologia criminală însamnă *studiul uneĭ speciĭ, categoriĭ, varietăţĭ criminale din genul uman,* saŭ studiul unuĭ *grup aparte avînd stigmatele fizice ale crimeĭ,* şi atuncĭ penaliştiĭ italienĭ sunt consecinţĭ cu eĭ însuşĭ, cînd pretind că fac *antropologie criminală*, orĭ însă antropologia criminală îmbrăţişează pe toţĭ criminaliĭ, fie aceştĭ criminalĭ *normalĭ* saŭ *anormalĭ*, şi atuncĭ D-niĭ Garafalo, Ferry ş. a. nu fac antropologie criminală, ci *psihiatrie.*

Maĭ clar şi maĭ lămurit nicĭ că se poate, Da, aşa este, cît timp psihiatrul Lombroso şi juriştiĭ-sociologĭ Garofalo, Ferry, Marro, fără să aibă un criteriu antropologic preciz, întemeiază totuşĭ studiul crimeĭ pe acea doctrină eronată care consideră crima în general ca o consecinţă directă a uneĭ stărĭ anormale saŭ patologice (morbide), atît timp eĭ se ocupă de psihiatrie (poate ca şi Jourdain al luĭ Molière), dar în nicĭ un caz aceasta *nu se ţine de antropologia criminală propriŭ zisă.*

Dar ca să pun şi maĭ bine în evidenţă, deosebirea ce caracterizează cele două şcolĭ, adică şcoala pozitivă penală italiană şi noua şcoală de antropologie criminală, voiŭ aşeza aci-în paralelă, pe două coloane, principiile şcoaleĭ italiene (cu psihiatria eĭ), cu antropologia eĭ criminală, şi princĭpiile noueĭ şcoale de antropologie crimi-

4. Vezĭ, *Les aptitudes et les actes* par L. Manouvrier. (Bulletin de la soc. d'Anthr. de Paris 1891); *La genèse normale du crime* par L. Manouvrier (Conf. anuelle transformiste, 1893).

Dealtmintrelea împreună cu savantul antropologist Manouvtier, toţĭ ceĭ-l-alţĭ partizanĭ aĭ „noueĭ şcoale de antropologie criminală" sunt unanimĭ a recunoaşte că „şcoala italiană" *nu produce antropologie criminală* ci *psihiatrie.*

nală, scopul și menirea uneia și scopul și menirea celeĭ-l-alte.

Iată deosebirea dintre „școala italiană“ și „noua școală de aatropologie criminală“ (poreclită franceză de D. Tanoviceanu [5]).

Scoala Italiană

(*saŭ așa zisa școală de antropologie criminală*)

Studiul criminaluluĭ sub raportul anatomic, psichologic și fiziologic (biologic).

I. Criminaliĭ considerațĭ, în general, în rasa omenească, ca o specie, categorie sau varietate patologică născută anume pentru crimă în virtutea atavismuluĭ.

II. Un grup aparte din rasa omenească avînd stigmatele fizice ale crimeĭ.

a) Factorul individual al crimeĭ. Factoriĭ anatomicĭ, biologicĭ și psihologicĭ aĭ criminaluluĭ;

Noua școala de antropologie criminală

Studiul complect al omuluĭ criminal sub raportul anatomic, psihofiziologic și sociologic.

I. Studiul criminaluluĭ din punctul de vedere fizico-psichic, fizic și *social*.

II. Studiul factorilor naturalĭ: constituțiunea fizico-psichică a criminaluluĭ și complicitatea mediuluĭ fizic și *social* unde viețuește criminalul [6]).

a) Geneza *normală* saŭ anormală a crimeĭ;

b) Elementul *social* (economic).

---

5. Noua și adevărata școală criminală nu e apanagiul exclusiv al Francezilor, nu e monopolul unora, după cum pe nedrept isinuază savantul profesor de drept penal de la Iașĭ.

Nu, ea nu este nicĭ franceză, nicĭ engleză, etc. Ea e îmbrățișată și de Francezĭ ca Manouvrier, Lacassagne, G. Tarde, Topinard, Al. Bertillon, P. Dubuisson, R. Ganand, Ladame, Brouardel, și de Englezĭ ca Maudsley, și de Rușĭ ca Zabrowsky, de Austriacĭ ca Benedict, de Belgienĭ ca Pris, Quételet și cu ceĭ grupațĭ în jurul școaleĭ sociologice penale belgiane, etc. etc.

6. Totul crimeĭ este complex: crima este o rezultantă, saŭ după ingenoasa expresiune a profesoruluĭ Lacassagne. ea este ca un microb periculos, căruia îĭ trebuește bulionul de cultură. Microbul este individul, bulionul este mediul social. De aceea dar antropologistul are *să analizeze și să studieze* factoriĭ cosmicĭ și individualĭ (să facă etiologia crimeĭ): climatul, anotimpurile, topografia, geologia, orografia, hidrografia. Ereditate, temperament, caracter, rasă, tutun, alcool, morfină și alte obiceiurĭ degenerative; imitațiune, sugestiune, sex, etate. Apoĭ trebue *să cerceteze și să studieze* factoriĭ socialĭ (economicĭ, politicĭ, moralĭ): civilizație, regim politic, densitate, repartiția și compunerea populațiuneĭ, munca, salariŭ, trebuințe, forma proprietățeĭ, instrucțiunea, educațiunea, morala, religiunea, profesiunĭ, clase, celibat, căsătorie, familie, etc.

b) Ființa impulsivă;

c) Geneza anormală saŭ patologică a crimeĭ.

Teoria tipuluĭ criminal antropologic, a tipuluĭ anatomic criminal. (C. Lombroso).

Teoria criminaluluĭ născut (le criminel-né) saŭ ineitatea atavică și patologică a crimeĭ, și pretinsele sale semne anatomice (C. Lombroso).

Teoria idealitățeĭ crimeĭ cu nebunia morală și înrudirea eĭ cu epiplepsia larvată. (C. Lambroso).

Teoria temperamentuluĭ criminal (E Ferry) etc.

Influența mediuluĭ ambiant asupra criminaluluĭ;

c) Crima ca o rezultantă a constituțiuneĭ și progresuluĭ societățeĭ.

Teoria criminalilor alienațĭ printr-o oare-care formă tipică de nebunie, de epilepsie saŭ de nevrosă

Criminalĭ de ocaziune (accidentels).

Criminalĭ prin obișnuință dobîndită (habitude acquise, professionnels). (G. Tarde).

Criminalĭ prin impulziune pasională (impulsion pasionnelle) etc. etc.

Sfîrșind, cred nimerit a spune apărătoruluĭ ideeĭ desfințăreĭ juriuluĭ și înființăreĭ pedepseĭ cu moarte, profesoruluĭ universitar I. Tanoviceanu, că dacă n-am răspuns și la partea finală a criticeĭ D-sale, la diatriba în contra a tot ce a produs Franța și contra Francezilor, la nemărginita-ĭ galofobie, este că am găsit-o puțin serioază, și apoĭ ca ne avînd niciĭ o legătură cu chestiunile de antropologie criminală ce ne preocupă.

Iar, în fine, întru-cît privește malițioasa asemănare ce-mĭ găsește cu Jourdain al luĭ Molière, de a fi făcut proză fără să știŭ, voi lua îndrăzneala a-ĭ spune că la vrîsta mea a fi ca Jourdain e cum maĭ e; dar să fiĭ profesor de drept penal, ba încă profesor cu pretențiunĭ de erudițiune și să fi un Homais..... universitar, asta e prea mult.

Ciceron Protopopescu

Les Principes fondamentaux de l'histoire par A. D. XENOPOL

Dare de samă publicată în Journal des Débats din 9 Noemvrie 1899.

Secolul al XIX-lea va fi pentru posteritate, secolul Istorieĭ. Inceputul său a fost însemnat prin triumful Hegelianismuluĭ istoric, (în partea sa temeinică) în Germania; în Franța pleiada Guizot, Thierry urmațĭ de Michelet, Taine și Renan, aceștĭ treĭ pînă la un punct și eĭ discipolĭ aĭ luĭ Hegel. Apoĭ se întimplară excesele acesteĭ marĭ școale și marxismul, astă ultimă sforțare a filosofieĭ dogmatice germane, susținută de spiritul francez, care a dominat ultimul patrar al secoluluĭ, întemeindu-se pe o îndrăzneață filosofie a Istorieĭ: concepția materialistă a evoluțiuneĭ omeneștĭ.

A fost în adevăr ultima sforțare, cîntecul lebedeĭ, al Istorismuluĭ, astă doctrină fatalistă, care luîndu-și temeinicia în o interpretare tendențioasă a trecutuluĭ, pretinde a croi viitoruluĭ o cale hotărîtă și neînlăturabilă. Ea prorocia, în adevăr, pe un ton care nu admitea discuție, contopirea neîntîrziată a tuturor claselor societățeĭ, în sînul celeĭ maĭ înapoiate dintre ele, celeĭ maĭ puțin pregătită, prin experiență, la rolul conducător ce i se atribuia.

Astăzĭ marxismul, ca sistem dogmatic s-a prăbușit sub rezultatul faptelor, și principalul autor al cădereĭ sale, fu unul dintre adepțiĭ săĭ ceĭ maĭ inteligențĭ, ceĭ maĭ arzătorĭ de odinioară, Eduard Bernștein.

Dar acesta nu e singurul indiciu al uneĭ reacțiunĭ, devenită evident prea necesară, față cu pretențiunele exagerate ale uneĭ oare-căreĭ școale istorice. Filosofia germană înălțase Istoria la începutul secoluluĭ; tot ea îșĭ luâ însărcinarea a o înjosi către sfîrșitul acestuia. Deja Schopenhauer, din spirit de contrazicere numaĭ, în potriva adversaruluĭ său nesuferit, Hegel, nu recunoștea nicĭ o valoare practică saŭ morală preceptelor acesteĭ pretinse științĭ. Filosofia istorică nu e, după dînsul, de cît o nerușinată minciună, nu numaĭ în detail, dar în însușĭ concepția sa, căcĭ, vorbind nu-

maĭ de individualităţĭ şi întîmplărĭ fără legătură între ele, îşĭ închipuie mereŭ că spune lucrurĭ nouĕ, pe cînd viaţa popoarelor nu este de la început pînă la sfîrşit, de cît o necurmată reîncepere sub alte nume, alte porturĭ, tot cea ce se întîmplă astăzĭ, fiind deja fapt petrecut odinioară.

După el, discipolul săŭ (maĭ tîrziŭ necredincios), omul al căruĭ stranie gîndire lasă, pe ultimiĭ anĭ aĭ secoluluĭ, ca o umbră nepătrunsă, străbătută de luminoase scînteerĭ, Frederic Nietzsche, reuşeşte a da celor din urmă sforţărĭ ale uneĭ mişcărĭ odinioară victorioasă, lovitura de graţie, semnalul desordineĭ şi a rîsipireĭ sub strigătele de hulire şi de blestem. El face Istoria respunzătoare de toate mizeriile şi decăderile timpuluĭ; căcĭ ea face spiritul obiectiv, luîndu-ĭ toată originalitatea şi slăbind cu aceasta, personalitatea în genere. Ea zdruncină, în formarea lor chiar, caracterele armonioase şi pline de vigoare.

Subliniind măreţiile trecutuluĭ, ne impune convingerea că suntem nişte epigonĭ, urmaşĭ nedemnĭ, şi ne iea ast-feliŭ orĭ-ce încredere în propriile noastre puterĭ. Petrecere de bătrîn, şi ceĭ ce primesc doctrina aceasta, par a fi purtat păr alb de cum s-aŭ născut. In sfîrşit prin ea se învaţă a se respecta faptul împlinit, ast-feliŭ că morala nu e de cît un leac inventat de omenire contra veninuluĭ Istorieĭ.

In faţa unor asemenea contrazicere, nu e oare de dorit, acum cînd suntem pe pragul secoluluĭ al XX-lea, să ne reculegem puţin, ca să putem cugeta în voie asupra acestor grave probleme? N-ar fi folositor de a începe o scrutare adîncă a conştiinţeĭ, ca să ne întărim maĭ mult înprotiva iluziilor periculoase, saŭ a uneĭ prea marĭ descurajărĭ, atuncĭ cînd vom reîncepe studiul trecutuluĭ saŭ prezicerea viitoruluĭ?

Un savant, al căruĭ nume are deja o notorietate europeană, Dl. A. D. Xenopol Rector al Universităţeĭ din Iaşĭ, a făcut pentru noĭ acest examen de conştiinţă.

Cu ce scrupul de echitate, cu preţul căror lucrărĭ pregătitoare, iată cea ce vor aprecia cetitoriĭ recenteĭ sale lucrărĭ, *Principiile fundamentale ale Istorieĭ* (Paris, Leroux 1899).

E cu neputinţă a schiţa în cîte-va liniĭ, rezumatul uneĭ lucrărĭ valoroasă prin logică riguroasă şi prin înlănţuirea dovezilor. Atît putem spune numaĭ că datorită uneĭ limpezĭ deosebirĭ între

fenomenele succesive și fenomenele coexistente, între științele care studiază materia saŭ spiritul, Dl. Xenopol ajunge a determina într-un mod exact metoda care convine Istorieĭ, precum și adevărata valoare ce e permis a se atribui rezultatelor obținute printr-însa. Pentru a devedi aceasta, el desfășură rînd pe rînd,—nu fără o mare bogăție de desvoltărĭ substanțiale — principiile fundamentale ale Istorieĭ, care sunt: factoriĭ eĭ constanțĭ, puterile sale ajutătoare, materialul săŭ și-n fine seriile sale succesive. In acelaș timp, el atinge și rezolvă cu autoritate și bun simț, cu spirit adeseorĭ în contrazicerea adversarilor săĭ, problemele cele maĭ actuale din cîmpul studiilor istorice ca: importanța respectivă a roluluĭ oamenilor marĭ, a eroilor, și aceluĭ al masselor în numele evoluțiuneĭ omeneștĭ; apoĭ, chestiunea repețireĭ *asemănărilor*, chestiune tranșată cu atîta ușurință de Schopenhauer, și în fine concepția materialistă a Istorieĭ, al căruĭ rol mare de odinioară l-am arătat, precum și influența-ĭ încă pozitivă în viitor.

Intr-un cuvînt se va găsi rezumată, clasată și apreciată în aceste paginĭ substanțiale, toată lucrarea spirituluĭ francez și german, asupra teorieĭ științelor istorice, în cursul acestor din urmă anĭ. Se va vedea această lucrare complectată prin o doctrină personală și prin concluziĭ originale. Și se va admira măiestria cu care un străin, prieten al Franțeĭ, mănuește limba noastră în subiecte abstracte, subiecte care adesea îngreuiază și încurcă această mănuire chiar pentru compatrioțiĭ noștri.

Ernest Seillière.

DOCUMENTE

Cuvîntarea serbătorêscă, pregătită a rosti, cu ocasiunea trecereĭ primuluĭ Domnitor Moldo Român Cuza-Vodă, din Iaşĭ, prin Focşanĭ, la Bucurescĭ, în luna Februarie 1859.

Pré înălţate Dómne!

„Fragetа'mĭ vrâsta, slaba'mĭ experienţă şi cunoscinţă, nu cércă prin acésta a admirà saŭ a descri, bucuria, mulţumirea, speranţa şi palpitul, ce de o lună aŭ cuprinsŭ inimele Românilor. Căcĭ atuncĭ ar trebui se posedezŭ virtutea eloquenţieĭ. Şi ce talentŭ, ar puté avé espresiĭ aşa de viĭ, ca să pot descri real tabloul încîntătoruluĭ spectacol, a simţuluĭ uneĭ naţiĭ transportată în regiunile Cereşcĭ, în momentul cândŭ ea era aproape a recădea în genunea suferinţelor şi a umiliaţieĭ? Suntŭ sentimente, care n'au espresiĭ şi fapte ce nu se potŭ descri.

Cum dară, voiŭ îndrăzni eŭ, un pruncŭ, un sufletŭ necsperientŭ, a linguşi saŭ a lăuda, candŭ staŭ în faţa unuĭ adevĕrŭ atâtŭ de sublim!

Nu, Pré înălţate Dómne, nu! Nevinovata'mĭ inimă e departe a şci ce'ĭ linguşirea, ea nu cunoşce insinuarea; Sufletu'mĭ simte numaĭ, ce'ĭ amorul firescŭ şi religiosŭ. Cu aceste sentimente privindu-vĕ între noĭ, Vĕ gratulăm ca pe Părintele nostru, ca pe Domnul inimilor Românismuluĭ. In sfîrşitŭ, ca pe voinţa Divină caré după

două secole, privindŭ cu îndurare peste pământul României, vĕ alésă pe voĭ aĭ forma fericirea; și bine cuvîntândŭ Principatele unite, făcù de a înceta doă voințĭ în aceleașĭ sufletŭ, în aceiașĭ inimă de Românĭ.

Așa Pré înălțate Dómne! ce se petrecură între Românĭ la 5, și 24 Ianuarie 1859, nu este o faptă a întâmplăreĭ, a intrigeĭ, a arbitraruluĭ, nu! E voința Divină rostită prin votul poporuluĭ. Și de aceia, Romînul tare în credință, devotŭ către Patrie, serbéză și simte cu tótă satisfacerea, farmecul acestor zile naționale ce D-zeŭ mi le dăruiră.

Acestŭ D-zeŭ a totŭ puternicŭ dară, se vĕ bine-cuvinteze, se vĕ daruiască zile îndelungate, se vĕ îmbrace în haina virtuțiĭ; și întărindu-vĕ în credință și dragoste către Patrie, se facă ca Părințiĭ noștriĭ, noĭ, fiiĭ noștri, posteritatea, în sfârșitŭ, Nația, din secolĭ în secolĭ, cu mândrie se rostéscă numele: de „Alexandru Ión I-iŭ Domnul Principatelor unite“! precum Istoria Română, de atâtea secole, glorifică numele: luĭ Alexandru cel Bun, a luĭ Stefan cel Mare, a luĭ Vasile Lupul, a luĭ Mircea, a luĭ Mihaiŭ vitézul, și a tututor bărbaților, cariĭ aŭ fost laurele națieĭ Române!

Primițĭ Pré înălțate Dómne! bucuria, gratularea și devotamentul, ca o prosforă a simțuluĭ național, carele în ruga de séră, în zorile zileĭ, în veselia săptămâneĭ, cu naivitate strigă rugânduse: „Se trăéscă Domnul nostru Alexandru Ión I-iŭ. alesul Românismuluĭ unitŭ, și unsul luĭ D-zeŭ!“

Prescrisŭ de subsemnatul, la 24 Noembre 1899 după originalŭ.

Antonie Shimonahul Focșănénŭ.

NOTIȚE

In broșura sa *O Execuțiune*, Bucureștĭ 1899, principele D. Bibescu adresează o scrisoare deschisă către d. Ministru al Instrucțieĭ publice în care dovedește neexactitatea aprecierilor d-luĭ prof. Gr. Tocilescu asupra domnieĭ tatăluĭ și a unchiuluĭ săŭ, principiĭ țăreĭ Romîneștĭ G. Bibescu 1843—1848 și B. Stirbeiŭ 1849—1856. Autorul își întemeează critica pe cercetările documentale ale d-luĭ Xenopol conținute în vol. VI al Istorieĭ Romînilor și pe propria sa publicațiune documentată asupra domnieĭ principeluĭ Bibescu.

* * *

D. *G. Ionescu-Gion* a scos de sub tipar, marea sa lucrare *Istoria Bucureștilor, un vol. mare în 4° de 818 paginĭ,* cu foarte multe ilustrațiunĭ. Ne avînd timpul a o studia maĭ cu deamănuntul până la eșirea fascicoluluĭ Arhiveĭ, ne rezervăm plăcerea de a ne îndeletnici cu ea într-un număr viitor.

Coșbuc în ale sale *„Fresco-Ritornele“* No. 1 zice :

Să nu alergĭ prea mult rîzînd pe câmpurĭ, dragă,
Te arde soarele pe cîmp, te bate vîntul,
Și-obrajiĭ tăĭ ceĭ albĭ sunt zestra ta întreagă!

Rückert în *Ritornelele* sale No. 10 zice :

Vergiss nicht, gehst du aus, dein Sommerhütchen,
Dass Sonne dich nicht braün', o liebes Mädchen ;
Denn deine Schönheit ist dein Heiratsgütchen.

Dl. Eniu Bălteanu ne trimete un răspuns la critica d-luĭ G. Gheorghiu din numĕrul precedent al Arhiveĭ. Il rezumăm, neputîndu-l publica în întregime.

Cacochyme nu este un cuvînt „caţauno-francez"; el se găseşte în Fénélon şi este întrebuinţat de d. Lepetit în *Dictées graduées.*

L'âne est très sobre malgré ses longues oreilles. Fraza nu păcătueşte nicĭ contra limbeĭ nicĭ contra gramaticeĭ. S'ar putea obiecta numaĭ din punctul de vedere al ideeĭ; dar scopul cărţeĭ este maĭ ales lexicologic.

Greşelile relative la propoziţiile înterogative: Parle P. à table? Embrasse L. sa mère? S'aŭ pus înadins în această formă, spre a evita complicaţiile. Se găsesc în cartea d-luĭ Bălteanu şi propoziţiĭ înterogative corecte. Pierre a-t-il défendu sa soeur?

Fraza: Pauline ne parle jamais à table sans être demandée, este într-adevăr un romănism, însă pus spre a evita: à moins que ce ne soit pour répondre à quelque chose qu'on lui demande, frază prea lungă şi complicată cerută de limba franceză. (Nu era de nevoe această frază lungă, spre a se rosti corect în franţuzeşte; era îndestulător: qu'on le lui demande. N. R.)

J'ai mal de tête, d. Bălteanu îl explică prin Littré în care se găseşte: mal de tête (se zice: mal de tête, dar nicĭ-odată j'ai mal de tête, ci j'ai mal à la tête. N. R).

Donnez de l'aumône; le villageois ne se bougère pas; lorsque Louise arriva à la maison, trouva la maison; lorsque il n'avais pas d'argent, travaillait, D. Bălteanu le recunoaşte ca greşelĭ, dar se miră cum s-aŭ putut strecura.

„Orĭ-ce om imparţial, adauge d-sa, care judecă obiectiv va recunoaşte că la tipărirea uneĭ cărţĭ de peste 300 de paginĭ, şi maĭ ales în condiţiile în care s-a tipărit manualul meŭ, era imposibil să nu se strecoare cîte-va erorĭ, de oare-ce chiar în jurnalele franceze tipărite în Bucureştĭ se constată adesea asemenea erorĭ".

IASI — TIP. H. GOLDNER. STR. PRIMARIEI No. 17.